MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 545
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO: 31

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

III

A. VEFİK PAŞA, E. NİHAD, A. MİDHAT, Ş. SAMİ, F. ALİYE, M. MURAD, M. ŞEMSEDDİN, H. BEDREDDİN, M. RİFAT, YAĞCIZADE A. NURİ

HAZIRLAYANLAR
MEHMET KAPLAN
İNCİ ENGİNÜN BİROL EMİL ZEYNEP KERMAN

İSTANBUL - 1994

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

III

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO: 545
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO: 31

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

III

A. VEFİK PAŞA, E. NİHAD, A. MİDHAT, Ş. SAMİ, F. ALİYE, M. MURAD, M. ŞEMSEDDİN, H. BEDREDDİN, M. RİFAT, YAĞCIZADE A. NURİ

HAZIRLAYANLAR
MEHMET KAPLAN
İNCİ ENGİNÜN BİROL EMİL ZEYNEP KERMAN

İSTANBUL - 1994

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ISBN : 975 - 400 - 101 - 4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XI

AHMED VEFİK PAŞA

I. DİL VE TARİHE DAİR YAZILAR

1. Lehce-i osmanî mukaddimesi 3
2. Türk 5
3. Şecere-i türkî'den 7

II. TİYATRO

1. Tabîb-i aşk'dan 10
2. Dekbazlık'tan 16
3. Merakî'den 19

III. FIKRALAR 22

EMİN NİHAD

Müsameret-nâme'den 31

AHMED MİDHAT EFENDİ

I. FİKRÎ YAZILARI

1. Hikâye tasvir ve tahriri 53
2. Roman ve romancılık hakkında mütalaamız 58
3. Romancı ve hayat 63
4. Osmanlıcanın ıslahı 70
5. Beşir Fuad nasıl bir adamdı 75
6. İnsanın mahiyet-i maddiyesi 81

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7. Hıristiyanlık propagandasına karşı 84
8. Avrupa âdâb-ı muaşereti yahut alafranga'dan 87
9. Çocuk ve annesi 91
10. Muhâzarât'a Ahmed Midhat'ın yazdığı önsöz 94

II. ROMAN VE HİKÂYELER

1. Felâtun Bey ile Râkım Efendi'den 99
2. Ahmed Metin ve Şirzad'dan 128
3. Acaib-i âlem'den 141
4. Müşahedat'tan 149
5. Çengi'den 160
6. Vâh'dan 163
7. Henüz on yedi yaşında'dan 171
8. Karnaval'dan 182
9. Jön Türk'ten 193
10. Taaffüf'den 199
11. Letaif-i rivâyât'tan 210
   a. Mihnetkeşân 210
   b. Felsefe-i zenan'dan 223
   c. Bekârlık sultanlık mı dedin'den 231
   ç. Dolaptan temaşa'dan 234
   d. Emanetçi Sıdkı'dan 237
   e. Gençlik'ten 242

III. HÂTIRAT

1. Menfâ'dan 244
2. Avrupa'da bir cevelan'dan 257

IV. TİYATRO

1. Eyvah'dan 291

ŞEMSEDDİN SAMİ

I. TÜRKÇÜLÜK, DİL VE EDEBİYATA DAİR YAZILAR

1. Kâmus-ı türkî'den 299
2. Kâmusu'l-alâm'dan 309

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a. Turan
b. Turaniye
c. Türk

3. Şiir ve edebiyattaki teceddüd-i ahîrimiz 318
4. Gâve'nin önsözü 324
5. Seydi Yahya'nın önsözü 326

II. TİYATRO

1. Besa'dan 327
2. Gâve'den 332
3. Seydi Yahya'dan 344

III. ROMAN

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat'tan 351

FATMA ALİYE HANIM

Muhâzarât'tan 361

MİZANCI MURAD

I. EDEBİYAT VE TENKİTLE İLGİLİ YAZILAR

1. Üdebamızın nümune-i imtisalleri 379
2. İfade-i mahsusa 441

II. ROMAN VE TİYATRO

1. Turfanda mı yoksa turfa mı'dan 443
2. Tencere yuvarlandı kapağını buldu'dan 469

III. TARİH VE HÂTIRAT

1. Tarih-i Ebülfaruk'dan 477
2. Mücâhede-i milliye'den 480

IV. POLİTİK VE SOSYAL YAZILAR

1. Yıldız saray-ı hümayunu yahut Şarkın derd-i aslîsi'nden 490
2. II. Abdülhamid'e verilen lâyiha 496
3. Vazife ve mesuliyet 509
4. Fırkamızın hatt-ı hareketi 513

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMED ŞEMSEDDİN

1. Çocuklar için hikâyeler 519
2. Tedbirde kusur'dan 524

TİYATROLAR

I. Hasan Bedreddin : Bir günlük ikbal'den 533

II. Mehmed Rifat : Görenek'ten 539

III. Yağcızade A. Nuri : Hilekâr karı yahut hilekârın mumu yatsıya kadar yanar'dan 542

İNDEKS 547

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Tanzimat'tan sonra yazı hayatına atılan ikinci nesil sosyal konular karşısında aldıkları tavır bakımından iki gruba ayrılır. I. Osmanlı devletinin yıkılmaktan kurtarılmasını rejim değişikliğinde görenler, II. Yeni fikirleri geniş halk tabakasına yayarak onu aydınlatmakta bulanlar. Yeni Osmanlılar adını alan birinci gruptakiler idare adamı, asker ve politikacılarla işbirliği yaparak 1876 da I. Meşrutiyet hareketini gerçekleştirmiş ve Abdülaziz'i tahttan indirmişlerse de çeşitli sebeplerle maksatlarına ulaşamamışlardır. Abdülaziz'in yerine tahta geçirilen V. Murad'ın çok kısa süren saltanatından sonra II. Abdülhamid'in otuz üç yıl süren istibdat devri başlamıştır. Böyle olmakla beraber, bu gruba mensup şahsiyetler arasında hürriyet, demokrasi, vatan ve kahramanlık fikirlerini en kuvvetli şekilde ifade eden Nâmık Kemal'in eserleri, karanlıkta parlayan bir ışık gibi daha sonra gelen nesillerin bakışlarını kendisine çekmiştir. Rejim konusu ile pek meşgul olmayan ikinci gruba mensup olanların yazıları, umdukları gibi gerçekten de Türkiye'de oldukça geniş bir aydınlar zümresi yaratmış, bu iki grup yazarların ortak tesirleriyle yetişen gençler 1908 yılında II. Meşrutiyet inkılâbını meydana getirmişlerdir.

Yeni türk edebiyatı antolojisi'nin ikinci cildine, birinci gruba giren Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suavi gibi politikacı şahsiyetlerin yazıları alınmıştı. Bu ciltte rejim konularıyla pek meşgul olmayan yazarların eserlerinden örnekler seçilmiştir.

Bunlardan Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) politikadan uzak kalmak suretiyle yazı faaliyetini 1876 yılından sonra da devam ettirmiştir. Gençlik yıllarında kısa bir süre Nâmık Kemal gibi rejim değişikliği fikrine kapılan Midhat Efendi, 1873 Rodos sürgününden sonra kendisini tamamiyle edebiyata ve halkı aydınlatmaya vermiş, pek çok eser neşret-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miştir. Son derece çalışkan olan, saadeti çalışmada, para kazanmada, bilgi, dostluk ve barışta bulan Midhat Efendi kullandığı sade, samimî ve öğretici ifade tarzı ile kendisine geniş bir okuyucu zümresi yaratmıştır.

Midhat Efendi'nin fikirlerini «medeniyetçilik» kelimesi ile özetlemek mümkündür. Türk örf ve âdetleriyle osmanlı kültürünü ve batının ilim ve tekniğini birleştirme esasına dayanan bu «medeniyetçilik» anlayışı, II. Abdülhamid'in fikirleri kadar orta sınıf Türk halkına da uygundu. Neşeli, babayanî bir mizaca sahip olan Midhat Efendi, okuyucuları ile çok sıkı bir münasebet kurmuş, verdiği güven ve selim aklı ile onlara yeni fikirleri aşılamıştır. Midhat Efendi'nin eserleri, ansiklopedik mahiyette kitaplar ile roman, tiyatro, hatırat ve makalelerinden ibarettir. Fakir bir aileye mensup olan, hayat tecrübeleri içinde pişen ve batının bütün yeniliklerine açık olan Midhat Efendi, romanları ile Türk okuyucusuna yeni edebiyatın zevkini tattırmıştır.

Midhat Efendi eserlerinde devrinin aile, cemiyet, eskilik, yenilik, medeniyet, hürriyet, ilerilik, doğu, batı, ilim ve din gibi meselelerini kendinden önceki yazarlara nazaran daha canlı bir şekilde ortaya koyar. Tanzimat devrinin Nâmık Kemal'den sonra en büyük edebiyatçısı Ahmed Midhat Efendi'dir. Midhat Efendi'nin dünyası Nâmık Kemal'inkinden daha geniş ve daha canlıdır. Şiirle uğraşmayan ve şairlik iddiası olmayan Midhat Efendi, sohbet üslûbuna yakın bir nesir vücuda getirmiştir. Midhat Efendi'nin pek az kitabı yeni harflere çevrilmiş, eserlerinden pek az seçmeler yapılmıştır. En geniş seçme bu antolojiden önce, Mustafa Nihat Özön'ün kısmen sadeleştirerek *Türkçede roman* adlı kitabına aldıklarından ibarettir. Antolojimizde, Midhat Efendi'den seçilen metinler oldukça geniştir ve Tanzimat'tan sonra edebiyatımızda Namık Kemal'in yanında yer alan bu çok cepheli yazarın dünyasını her yönü ile tanıtacak mahiyettedir.

Bir önceki nesle mensup olan Ahmed Vefik Paşa'(1823-1891) nın bu cilde alınmasının sebebi, rejim konuları ile uğraşmayan bir yazar oluşudur. Ahmed Vefik Paşa geniş kültürlü, fransızcayı çok iyi bilen, orijinal şahsiyete sahip bir devlet adamıdır. Edebiyat onun için asıl değil, boş zamanlarda uğraşılan ikinci bir çalışma sahası olmuştur. Doğrudan doğruya edebiyat ve gazetecilikle ilgili bulunmayan Ahmed Vefik Paşa, eserlerini şahsî zevk ve meraklarının sevkiyle yazmış olmakla beraber, Türk edebiyatına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Çok sevdiği Molière'den türkçeye çevirdiği ve adapte ettiği piyesler, tiyatro nev'inin gelişmesinde müessir olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın diğer bir yanı, batıda yapılan Türkoloji araştırmalarına karşı büyük bir ilgi duymasıdır. *Lehce-i*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

osmanî adlı lugati, türkçe kelimelerin menşelerine ve diğer Türk lehçelerine gidişi ile bizde daha önce benzeri yazılmamış bir eserdir. *Şecere-i türki*'yi doğu türkçesinden Türkiye türkçesine çevirmesi ve *Lehce-i osmanî*'de eski Türk boylarına önem vermesi dolayısıyle o, Ziya Gökalp tarafından ilmî Türkçülüğün öncülerinden sayılmıştır. Daha eski nesle mensup olduğu için antolojinin başına konulan Ahmed Vefik Paşa'dan seçilen metinler, onun yazı faaliyeti hakkında fikir verecek mahiyettedir. Okuyucu bunları okurken unutmamalıdır ki, Ahmed Vefik Paşa asıl şahsiyetini çok renkli olan idarecilik ve politika hayatında göstermiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın bu cephesini gösteren fıkraların antolojiye dahil edilmesi bundan dolayıdır. Antolojinin ilk cildinde de Ahmed Vefik Paşa'dan bir parça bulunmaktadır. Bu, ilk roman tercümelerinden biri olan *Telemak*'tan alınmıştır (c. I, s. 584-587). I. ciltte ilk tercüme faaliyetlerini bütün olarak göstermek zarureti, Ahmed Vefik Paşa'nın faaliyetlerinin iki cilt arasında parçalanmasına sebep olmuştur.

Büyük bir yazar olmayan Emin Nihad'ın Türk edebiyatındaki yeri, *Müsameret-nâme* adlı eseriyle bizde batı tarzında hikâye nev'inin iptidaî de olsa, ilk örneklerini vermesinden gelir. Onun yakaladığı vâkıalardan biri, batının Türk toplumunun sağlam ahlâk yapısını içten çökertme maksadıdır. Emin Nihad'ın hikâyesi yazarın tabiatı ve gerçeği yakalamak için acemice de olsa giriştiği bir denemedir.

Sözlükler ve ansiklopediler yazarı Şemseddin Sami (1850-1904) Türk diline ait çalışmaları ve tercümeleri yanında bir roman ve birkaç piyes de kaleme almıştır.

Antolojide Şemseddin Sami'nin edebî eserleriyle dil ve edebiyat görüşlerini aksettiren yazılarından örnekler bulunmaktadır. 1872 yılında yayımlanmış olan *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat,* türkçede ilk roman denemesidir. Bütün basitliğine rağmen bu eser, dili, gerçeklik duygusu, mekân, zaman ve psikolojik unsurlarıyle, eski hikâye ve mesnevi geleneğinden çok farklı esaslara dayanan batı romanı geleneğine bağlanır. Muhafazakâr Hacı Baba ile bir Tanzimat devri genci olan Tal'at arasındaki fark, o devirde aile hayatını sarmağa başlayan doğu-batı çatışmasını aksettirmesi bakımından dikkati çekicidir. Bununla beraber Tanzimat'tan sonra batılı roman nevini bütün unsurlarıyle geniş şekilde bize getiren ve roman okuyucusunu yaratan yine de Ahmed Midhat Efendi'dir.

Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye (1862-1924) ilk kadın romancımız olarak tanınır. Antolojiye, üzerinde durulmaya değer bir eser olan *Muhâzarât* adlı romanından bazı kısımların alınması uygun görülmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fatma Aliye, Ahmed Midhat'ın okuyucuya tanıttığı kadın yazarlardan biridir. Çeşitli gazete makaleleri, tercümeleri ve üç romanı bulunan Fatma Aliye, denebilir ki Halide Edib'in 1908 de parlayışına kadar yegâne kadın romancı olarak şöhret kazanmıştır.

Mizancı Murad 1859-1917 politik yönü ile bu cilde eserleri alınan diğer şahsiyetlerden ayrılır. O, Nâmık Kemal'den sonra şahsiyeti, ideolojik davranışı ve tarih görüşü ile devrin en dikkati çekici simalarındandır ve II. Abdülhamid devrinde Avrupa'ya kaçan Jön Türkler grubuna girer. Politik cephesi onun romancı ve tenkitçi tarafını unutturmuştur. Fakat Mizancı Murad edebiyat bakımından da dikkati çeken eserler vermiştir. Edebiyat anlayışının bir uygulaması olan *Turfanda mı yoksa turfa mı* adlı romanı sosyal tenkit, sosyal reform teklifleri ve yeni insan tipleri ile o devrin en önemli eserleri arasında yer almaya lâyıktır. Mizancı Murad'ın «fenn-i tenkid»e göre yaptığı tenkitler, incelediği eserlere bakış tarzı ve kullandığı kavramlar bakımından bugün bile istifade ile okunacak yazılardır. Mekteb-i Mülkiye'de verdiği dersler ve tarih kitaplarıyla genç nesillerin ruhlarını tutuşturan Mizancı Murad, Osmanlı tarihi üzerinde yaptığı yorumlarla da dikkati çeker. Antolojiye onun çeşitli yönlerini gösteren parçalar alınmıştır.

Antolojinin bu cildinde adı henüz edebiyat tarihlerine geçmemiş olan Mehmed Şemseddin (1849-1900 ?) den bazı parçalar seçilmiştir. Mehmed Şemseddin çocuklar için kitap, dergi ve gazete çıkardığı gibi, Şemsî adıyle tiyatro eserleri de yayımlamıştır. Antolojimizde yazarın, çocuklar için yazdığı hikâyelerden ve *Tedbirde kusur* adlı tiyatro oyunundan örnekler bulunmaktadır. Eserlerinde öğretici olmağa çalışan Mehmed Şemseddin'in yazılarında kullandığı sade dil dikkati çekicidir.

O devirde bizim buraya aldıklarımızın dışında daha birçok yazar vardır. Devrin gazete ve dergileri kültür değiştirmesini aksettiren ve hazırlayan bir yığın yazı ve tercümelerle doludur. Bu ciltten sonra daha ziyade edebiyata ön planda yer vermeyi kararlaştırdığımız için, onlardan örnekler zikretmeğe lüzum görmedik. Bu devirde bir hayli piyes yazılmış olmakla beraber, edebî değer taşımadıkları için onlardan parçalar seçmedik. Yalnız tanınmış tiyatro yazarları olan Hasan Bedreddin (1850-1912), Mehmed Rifat (1851-1907) ve Yağcızade A. Nuri'nin eserlerinden birkaç örnekle yetindik. Bu yazarlardan bilhassa Hasan Bedreddin ve Mehmed Rifat Nâmık Kemal'in öğrencileridir. Her ikisi de subay olan yazarlar, Nâmık Kemal'in ruhlarında uyandırdığı edebiyat aşkı ile tiyatrolarını kaleme alırlarken üstadlarının görüşlerini devam ettirmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her ikisi de müstakil eserler yazdıkları gibi, ortaklaşa olarak *Temaşa* adını verdikleri tercüme ve telif eserlerden oluşan iki ciltlik tiyatro oyunları mecmuası da yayımlamışlardır. Antolojiye ortaklaşa yazdıkları eserlerden değil, müstakil olarak kaleme aldıkları *Görenek* ve *Bir günlük ikbal*'den parçalar seçilmiştir.

Bu yıllarda yazı hayatına atılan genç şair ve yazarlardan çoğu 1870 yılından sonra Türk edebiyatında yeni bir merhale teşkil eden romantik ve realist akımların tesiri altında eserler vermişlerdir. 1876-1895 yılları arasında gelişen bu nesiller edebiyatın muhteva, şekil ve üslûbunu tamamiyle değiştirmişlerdir. IV. ve V. ciltlerde onların eserlerinden sanat değeri taşıyan parçaların seçilmesi ön planda tutulacaktır.

Nesiller veya aynı nesle mensup ayrı görüşteki gruplar ve şahsiyetler arasındaki fark, onların kullandıkları kelime ve deyimlere de akseder. Bu ciltte de daha önceki ciltlerde olduğu gibi indeks yaparken, yazarların kullandıkları anahtar kelimelerin tesbitine yarayacak ve araştırıcılara yararlı olabilecek bir yol tuttuk. Bu ciltteki yazarlar karmaşık hayatın içine girdiklerinden lugatleri çok daha zenginleşmiştir. Politik terimlerin yerini günlük, basit hayatın kelimeleri almıştır. Bu sebeple, bu cildin indeksine para, sofra, kıyafet gibi maddeler de konularak kültür ve medeniyetle ilgili bir kavram indeksi denemesine girişilmiştir.

Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Oktay Akşit ile yönetim kurulu üyelerine, Türk edebiyat ve kültür tarihi öğretiminde büyük bir ihtiyaca cevap verecek olan bu antolojilerin basılmasında gösterdikleri anlayıştan dolayı çok müteşekkiriz. Önceki ciltlerde olduğu gibi bu cildin de hazırlanmasında İstanbul Belediye Kütüphanesi müdürü merhum Orhan Durusoy'un yardımlarını görmüştük. Hâtırasını her zaman saygıyla anıyoruz. Ayrıca eserin baskısında emekleri geçen Edebiyat Fakültesi matbaasının bütün personeline teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mehmet KAPLAN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AHMED VEFİK PAŞA

I. DİL VE TARİHE DAİR YAZILAR

1. Lehce-i osmanî mukaddimesi 3
2. Türk 5
3. Şecere-i türkî'den 7

II. TİYATRO

1. Tabib-i aşk'tan 10
2. Dekbazlık'tan 16
3. Merakî'den 19

III. FIKRALAR 22

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

LEHCE-İ OSMANÎ MUKADDİMESİ

Lisân-ı osmanîde müstamel arabî ve fârisîyü'l-asl lugatler büsbütün istisnâ olundukta, yalnız ortada mütedâvil, asılları türkî ve ecnebî olan elfâz-ı osmaniyenin arabî ve fârisîden nakl ve bazan kılığı tebdil olunarak sırf diğer mânâda ıtlâk olmuş tabirâtın bil-cümle tertib ve tahdidi ve üstâdânın istimâl etmedikleri kelimât-ı arabîyenin men-i tedâvülü sûretinde sahîh belâgat-ı osmanîyeye rücû kılınması niyetiyle müdevven işbu ucâle ashâb-ı himmetin nazar-ı lutfuna arz olundu.

Hakikat-i hâlde, bu, yalnız hâlen lisân-ı osmânîde geçer olan türkîyü'l-asl kelimeler *Ahterî* gibi hurûf-ı hecâ sırasında kayıt ve mânâları *Kamûs* revişinde bir asla havâle kılınıp mecmûunun tesvid ve şerhi makamına, osmanîde istimali câiz olan arabî ve farisîyü'l-asl kelimât-ı müterâdife derc ve ıstılâhât-ı fennîyenin mâadâsında, tabirât-ı muglâkanın tenkîhına ikdâm olunup, güyâ kelimât-ı osmanîye kâmilen sebt ve bazı sırf türkçe tabirât ilâve olundukça, lisân-ı osmanîde müstamel olmadıklarına işâret ve fusahânın istimâl ettikleri lugat bu suretle tahdit ve tenkih olunarak, avamın değil belki havasın usûl-i iştikakı zabteylemeleri teshil olunmakla, muallimlere bir düstûrü'l-amel cem' ve tanzim için yol açıldı. Fakat lisân-ı osmanînin kavâid-i iştikâkiyesi bir nebze zâhire çıkmak ve asla rücû' ile imlâları düzelmek için kelimelerin tarifâtı öylece asla havâle kılındı. Zira cümle müştakkâtın bir yerde icâzen tarifi maâninin vâzıhen istinbâtına kâfi âlet olur.

(.....)

Elsine-i türkîyede en mukaddem münteşir olan Oğuz şubesi Tataristan ve Türkistan'ı bir zaman bahr-ı şarkîden Macaristan'a kadar kavrayıp, hâlâ Guz lisanı denir. Onun yenisi Türkmen lisanı, İran ve Suriye'yi kaplayıp Anadolu'ya inmiş, mürûr-ı zamanla lehce-i osmanîyi tevlid etmiştir. Fergana'dan Hind'e doğru yayılıp Halacı lisanı Afgan'a karışmıştır. Eski şubelerden Kıpçak lisanı, Hiyve'den Sibir ve Kırgız ve Kuman ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kaşgar'a doğru yayılıp; ondan yediyüz tarihlerinde Cengiziyan akvamı Türk ve islâmiyete dühûl eylediklerinde, Çagatay lisanı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mütevellit olup, sekiz yüz â'vâmında ziyâde şüyu' bulmuştur. El-yevm, Uygur ve Kıpçak ve Çagatay kitapları *Mahbubü'l-kulûb* telifi gibi güzel eserleri ve hususen altıyüzden sekizyüze kadar meydana gelen Selaçıke, türkmenî ve osmanlı kitabları kesretle tab' olunup, bunların tetabuu'yle lisânımızın şubelerinin ihtilâfâtı anlaşılmalıdır.

(*Lehce-i Osmanî,* Dersaadet 1306/1888)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

TÜRK

Mazmûm. Asl olan kadîm üç sülâlenin biri olup, şark Türkleri Uygur, Halıç, Karlıh gibi dört beş ulustan yani milletten ve garp Türkleri Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Ağaçeri, Kuman, Kaysak, Kırgız, Kangulu gibi on kadar ulustan ibarettir. Tarih-i hicretten beş bin sene mukaddem Türkler Hint ve Turan ve İran ve Babil semtlerine müstevli olarak, bir şubesi elân Hind-i cenubîde münteşir Dıravide ve bir şubesi kadîm Turanî ve Keldâni tavâifi ve tarih-i hicretten bin üç yüz sene mukaddem İran ve Babil ve Asur ve Şam diyarlarına Oğuzlar dahi yirmi sekiz sene ihtihâm etmiştir. Tarihlerde Oğuz Han zamanı dedikleri budur. Yunan onlara İsküt ve İskülüt ve ehl-i Farsî ise Sak tesmiye ederler. Uygurlar hat ve kitâbette rüsûh bulmakla, onların lisanı şarkî Türkler beyninde ziyade münteşir ve her kavmin debîr ve vezirleri Uygurdan müntehab olup, Tatar ve Moğolun Türkistan'a galebesinden sonra, Çağatay Han'ın memâlikinde muharrerât bütün Uygurca mütedâvil idi. Onun için yediyüz sâl-i hicrîde Çağatay lisanı tabiri şuyû' bulmağa başlamış ve bu şark Türkîsi Farisiye takliden harekât-ı bârize ile ketb ü imlâ kılınmıştı. İslâmla müşerref olan Moğol ve sair Tatar giderek, hep Uygurca mütekellim oldu -Oğuzlardan Bağdad'a askerlik için gelen oymakların ardı sıra Kaysak ve Salor ulusu dahi zuhur edip, bunlar dört yüz tarihlerinde İslâm'a dâhil olarak mümtâzlarına Selçukî, umumuna Oğuz, Guz ve sehven Togozguz ve nihayet Türkmen denmiştir-, Sahrâ-nişîn olup, şehristâna dahil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umumîsi kalmakla, ileride Türk tabiri kaba, rustâyi, ra'iyet ve Oğuz sade, saf-dil manâsına olmuştur. Türk ata binse kendini bey oldum sanır. Türke şehir içi zından gelir gibi emsâl, bundan münşi. Beşyüz tarihinde emr-i hükûmeti Selçukîler istilâ edip, Oğuz yani Türkmen lisanı yazılmağa başlanınca, işbu garbî Türkî, Arabîye takliden ketb ü imlâ kılındı, yani harekât-ı maksuresi ızmâr olundu. Meselâ اولوب kelimesi الب yazıldı. Hâlâ şarkî Türkîde mesela تارامق yazılan kelime garbî Türkîde طرامق yazılır.

Türk aşâyirinin eşrefi Oğuz ulusu ve Oğuzun hasîb ve nesîb sayılan kısmı Kayı ilidir. Bu Kayı tâifesi Türkistan'dan Horasan'a ve oradan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cengiz vaktinde İran'a ve daha ilerilere çekilip, bir oymağı Urfa ve Erzincan taraflarını gezerek, Sultan Alaaddin-i Selçukî'nin beratıyla Bilecik ve Ankara arasında olan ovada Söğüt ve Karacaşehir civarında karar buldu. Dörtyüz on altı oba halkı olup, beyleri Osman Gazi düşmandan Bilecik, Lefke, Domaniç, Yarhisar, Harmancık, Atranos, Yenişehir, Eskişehir kılâ'ını ve çivarlarını zapt ile 688 tarihinde Sultanönü sancağının beğliği ile serhad-dâr nasb olmuşken, Devlet-i Selçukiye'nin yedi yüzde inkırazıyla istiklâl buldu. Yirmi yedi sene müddetinde her şehre câmi, mahkeme, medrese, mekâtib-i adîde bina ederek, Anadolu Selçukîlerinin memâlikinde olan ulema ve üdebâ ve bahadırân-ı vegâ bütün başına toplandı. İşte onun halkına Osmanlı dediler. Osmanlının terbiye ve terakki ile teşkil ettiği lisan, Oğuz Türkîsinden yani Türkmen lehcesinden ayrılıp, artık lisan-ı Osmanî oldu. Türkmene «insaf yok mu» demişler, «varak, görek de alak gelek» demiş Türkmen'e «arı alın mı» diye sormuşlar, «ben param ile vızırdı nidem» demiş. Lisana hizmet edenlerden Kırşehrî Muhlis Beşe-zâde Âşık Beşe ve oğlu Elvân Çelebi ve Şeyhi ve Ahmed Bîcân ve Süleyman Çelebi meşhurdur.

(*Lehce-i Osmanî,* (tab-ı cedid) Dersaadet 1306/1888, s. 294-296).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

ŞECERE-İ TÜRKÎ'den

Oğuz Han'ın dünyaya geldiğinin zikri

Kara Han'ın büyük hatunundan bir oğlu oldu. Çehresi aydan ve günden enver. Üç gece üç gün anasın emmedi. Her gece çocuk anası düşüne girip «ey ana Müslüman ol. Eğer Müslüman olmazsan ölürsem öldürüm, senin emcikin emmem», deyu söylerdi. Anası oğluna kıyamadı. Tanrı'nın birliğine iman getirdi. Ondan sonra çocuk ol vechile memesin emdi. Anası gördüğü rüyayı ve Müslüman olduğunu kimesneye demedi ve tıflı besledi. Zira Türk halkı Yafes'den Alınca Han zamanına değin Müslüman idiler. Alınca Han cülusundan sonra halkın efrâd ve emvâli çoğaldı. Dünya malına esir oldu ve Tanrı'yı unuttu. Bütün halk kâfir oldular. Kara Han zamanında küfürde şu derece musır idiler ki, anası Müslüman olduğun işitse oğlu onu öldürür idi. Ol âvânda Moğol'un âdeti şöyle idi ki, ta çocuk bir yaşına ermeyince ona ad koymazlardı. Oğlu bir yaşına erdikte Kara Han halka haber saldı ve büyük cemiyet ve toy yaptı. Toy günü Kara Han oğlunu kalabalık içine getirip büyüklere «Bizim oğlumuz bir yaşına vardı. İmdi buna ne ad koyarsınız?» dedikte beyler cevap vermezden mukaddem çocuk öyle sühuletle dile geldi.

(Beyit)

Bilingler 'iyān kim atımdur Oğuz
Nāmımdur Ḫusrev bilingler yaḳîn

Cümle ehl-i hüner ve düğüne gelen büyük ve küçük cümlesi çocuğun bu sözünü işitip kala kaldılar. Ve dediler ki «Bu tıfl öz adını kendi söyler. Bundan iyü ad olur mu?» deyu nâmın Oğuz koydular. Ve dediler ki «Bir yaşında çocuğun böylece söyleyenini bir zamanda kimesne işitip görmüş değildir. Onu uğur tutup uzun ömürlü, ulu devletlu, boyuna enine uzayıp yayılır ola» deyu söyleştiler. Oğuz'un dili dönüp «Allah Allah» deyu hemişe söylerdi. Her kim işitse derdi ki «Çocuktur, dili yakışmazlığından ne dedigün bilmez.» Zira lafz-ı Allah Arap dilince olup, Moğol'un hiç bir büyüğü Arap dilini anlamazdı. Oğuz'u Hudâ-yı Taâlâ mader-zâd

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veli yaratmış idi. Çün Oğuz büyüyüp yiğit oldukta, Kara Han ana karındaşı Gür Han'ın kızını alıp verdi. Oğuz kimesne olmadığı zamanda kıza dedi : «Âlemi ve seni ve bizi yaratan var. Onun nâmı Allah'tır. Onu bilip onun buyurduğundan gayri iş işleme», dedikte kız onu kabul etmedi. Oğuz ol zamandan sonra kızdan başka yattı. Geceler başka yatıp gündüz söyleşmez idi. Bir nice vakitten sonra Kara Han'a dediler ki «Oğlunuz ehlin sevmez. Sevmediğinden aldığı günden beri bir yerde yatmazlar.» Kara Han bu sözü işittikten sonra diğer karındaşı Güz Han'ın kızını alıverdi. Oğuz ona dahi imanı teklif etti. Ol kız da kabul etmedi. Onunla dahi bir yerde yatmadı. Bu vukuâttan sonra nice yıllar geçtikte, Oğuz Han şikâra çıkıp dönüp gelir iken gördü ki, suyun kenarında bir çok hatunlar kirli yumaktadırlar. Atası karındaşı Uz Han'ın kızı da bunların arasında oturur. Kıza adam gönderip, sözleşmeğe sırrım âşikâre olur deyu, korktu. Ve kızı bir köşeye çağırıp anda ayıttı ki «Atam bana iki kız alıverdi. Onları sevmediğimin sebebi bu ki ben Müslümanım, onlar kâfir. Her çend Müslüman ol dedim, kabul etmediler. Eğer sen Müslüman olsaydın seni alırdım,» dedikte kız cevap verip «sen ne olsan, ben de ol yolda olurum» dedi. Badehu, Oğuz Han Uz Han'ın kızını isteyip Kara Han dahi büyük düğün edip, Oğuz Han'a alıverdi. Ol Müslüman oldu. Oğuz Han onu çok severdi. Bundan hayli yıllar geçti. Bir gün Oğuz Han ırak yere ava gitti. Kara Han bütün ehillerini çağırıp yemekledi. Ve sözleşip otururken hatunundan sordu ki «bunun sebebi nedir ki, Oğuz Han sonraki aldığı hatunun sever ve evvelki aldığı iki hatunun hiç yanına varmaz». Hatunu cevap edip, «ben bilmem, gelinler daha iyi bilir» dedi. Han dahi gelinlerden sormakla büyük gelini «Oğlunuz Müslüman olup, bizim ikimize Müslüman olunuz dedi. Biz kabul etmedik. Küçük gelininiz Müslüman oldu. Onunçün oğlunuz onu çok seviyor» dedikte Kara Han bu sözü işitmesiyle büyüklerini çağırıp müşavere etti. Sözü buna bağladılar ki Oğuz'u şikârda gezerken tutup öldüreler. Kara Han kavmine adam gönderdi. «Tez gelsinler ava çıkalım» deyu. Bu sözü Oğuz'un küçük hatunu işitip, Kara Han'ın ettigü müşâverelerin cümlesini beyan ile Oğuz Han'a adam gönderdi. Oğuz Han da bu sözü işittikte halka haber irsâl etti «Atam çeri ve ordu düzüp beni öldüresi geliyor. Beni isteyenler bana geliniz. Atamı isteyen ona varsın», dedikte kavmin çoğu Kara Han'a gitti, ve azcası Oğuz Han katına vardı. Kara Han'ın karındaşlarının çok evladı vardı. Onlar Kara Han'dan ayrılır deyu kimesnenin hatırına gelmezdi. Onların cümlesi Oğuz Han'ın yanına geldiler. Oğuz onlara Uygur tesmiye etti. Uygur lafzı Türkîdir, mânâsı cümleye malûmdur. Yapışır, yardım eder mânâsınadır. Derler ki imama uydum. İmam otursa oturur, ayağa dursa, kalkıp dururum. Pes onlar gelip, Oğuz Han eteğine iki el ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sıkı yapıştılar. Oğuz Han onlara Uygur dedi. Yapışır demek olur. Kara Han ile Oğuz Han saf dizip uruştular. Hudâ-yı Taâlâ Oğuz Han'ı galip kıldı. Kara Han kaçtı. Kavgada başına ok değip, kimin attığın bilmediler. Kara Han ol yaradan öldü. Oğuz Han atası tahtına oturdu.

(Ebulgazi Bahadır Han b. Arab Muhammed Han, *Şecere-i Türkî*, 1.b. Bir zat tarafından İstanbul Türkçesine tahvil olunmuştur, s. 18-24).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

TABİB-İ AŞK'dan

Birinci Fasıl

MECLİS I.

İVAZ AĞA, MÜSTECİB ÇELEBİ, İZZET AĞA, HÜSREV

İVAZ — İnsan dediğin ne acayip şey! Ömürler ise bütün garaip! Kudemanın, hani o koskoca filozofu gibi, ben de diyebilirim ki, malın var mı, derdin var. Bir belâ geldi mi başa, artık gerisi türlü türlü kaza söker; sen dayan var. Bir karıcağızım vardı öldü.

MÜSTECİB ÇELEBİ — Ey, kaç tanesi olacak idi, a İvaz Ağa?

İVAZ — Yok, o deme değil. Sanki derim ki, Müstecib Çelebi, karım öldü, bugün beni pek yakar, acıyı duyarım. Aklıma geldikçe ağlar, kendimi nâfile tutarım, nohut gibi yaş taneleri akar. Onun sağlığında tavır ve hareketinden pek de hoşnut değildim. Daima hırgürümüz eksik olmazdı. Ama, işte ölüm girdi araya, bu halleri ıslah eder. Bak, öldü, ben de ona acırım, ağlıyorum, kanlı yaşlar döküyorum. Ama, sağ olsaydı boğuşur, çığrışırdık, nizadan kurtulmazdık. Ondan bir kızcağız kaldı. O da, şimdi, bana sabah akşam bir dert. Ah, dünya gamsız olmaz. Onda bir tasa, bir koyu kaygı, bir mütemadi derin endişe, sanki cihanın bütün kasaveti, karasevdası kendisinde. Ol elem ve matemden onu kurtarmak mümkün değil. Ben de gördükçe aklımı kaybediyorum, gussadan helâk oluyorum. Çünkü bu ye'sin sebebini bile anlamıyorum. Meşverete muhtacım (Bulunanlardan birine dönerek) Siz hısımım, (başka birine dönerek) sizler de kafadar komşularım, (başkalarına dönerek) sadık dostlarım! Bâri, bana bir öğüt veriniz. Kişi ahbabına danışıp akıl öğrenmek iyi şeydir. Ben, bu belâya ne deva göreyim, bana bildiriniz ne yapayım?

MÜSTECİB ÇELEBİ — Ben, doğrusu, sanırım ki arayiş-i ziba, giyinip kuşanış her türlü ziynet, saltanat genç kızları ziyade dilşâd eder. Sizin yerinizde olsam bugünden tezi yok, ona elmas, zümrüt, yakut takımlar, mücevherata müteallik şeyler alırdım.

İZZET — Ey, ben olsam nakışlı işlemeli zarlar, dallı boteli halı alır odasını donatırdım; zihnine küşeyiş, gönlüne ferah gelsin diye.

HÜSREV — Bana kalsa hiç öteberi etmez. Onu geçende biri istemiş diyorlardı. İşte ona nikâh ediverirdim.

İVAZ — Doğrusu bu sözler hep güzel öğüt, hiç bir diyecek yok, âlâ ama tilki kuyruğu görünür de, sakın gücenmeyiniz, sözünüz gene kendinize yarar. Sen Müstecib Çelebi cevahircisiniz, elbette sürecek malın var. Sen de İzzet Ağa, yorgancı ustası. Satılık kurada halılarınız sizi rahatsız ettiği çehrenizden belli. Sen de yeğenim kızı evden defedip istediğiniz bir kızı kendin alıp artık burada benim variyetime zahmetsizce vâris konarsın. Ne münasip, ama ben kızımı ere vermeye hiç niyetim yok. Bu nasihatlarınız dünyanın misilsiz nasihatları ama müsaade buyurunuz da ben birisini tutmayayım. (Hazır olanlar giderler. İvaz kendi kendine) Evet, izninizle, heh heh heh... Bak, şu öğütçü dediğin sallapati martavalcılara... Zamane adamları bunlar ya!

MECLİS II

İVAZ, NUR-I DİL

İVAZ — Ha! İşte kızım hava almaya çıkmış. Bak, beni görmüyor. İçini çekip ahlar vahlar ediyor. (Nur-ı dil'e) Kızım, vakit hayır olsun. Ciğer köşem, Huda'ya emanet, nazlım nasılsın? Gene bu hüznün nedir? Nen varsa niçin bana söylemezsin, ağzını açmazsın, a gözüm şenliği? Gel, efendiciğim, bana derununu aç, a kalbim ferahı, haydi ne ise efkârın babacığına söyleyiver, gel kuzucağım, gel seni öpeyim, gel kumrum. (kendi kendine) Ah, bu sükûtilik huyuna kuduruyorum, ne edeyim bilmem? (Nur-ı dil'e) Canımın canı beni meraktan öldüreceksin, söyleyindi derdin nedir; şu senin baygınlığın nedendir bileyim. Ne ise sırrını keşfet de, and olsun ne istersen onu yapayım; haydi elmasım söyle. Yemin olsun ki seni hoşnut, razı ederim. Zahir işte, hepsi içinde senden alâ kıyafetli bir kız mı rasladın, haset ettin? Yeni kumaş mı gördün, gönlün beğendi? (Nur-ı dil başıyla inkâr işareti yapar) Bak, ha, o da değil. Odanın döşemesi mi, marangoz işi oymalı dolap, bir kıymetli çekmece ha? (Gene inkâr) O da değil, piştahta, sedefçilerden.. Hayır değil. Bir marifette mi gözün var? Sana bir çalgı ustası getireyim mi, çimbalo öğrenirsin. (Gene inkâr) Hayır, hayır, ey ne haltedeyim? Bir kocaya mı varmak istersin? (Nur-ı dil başıyla evet işareti yapar.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MECLİS III

İVAZ AĞA, NUR-I DİL HANIM, REMZİ KADIN

REMZİ — Efendim, işte kızınızla konuştunuz. Kederini anladınız mı? Mahzunluğunun sebebi ne imiş?

İVAZ — Hayır. O hain, beni kızdırıp kudurtacak.

REMZİ — Ey, siz bırakınız da, ben bir iskandil edeyim.

İVAZ — Nafile, nafile, o inat ediyor, ben de onu halinde bırakırım, varsın boğulsun.

REMZİ — Bana bırakınız siz, diyorum. Belki sizden utanır, bana daha serbest açılır. Ey, hanımcığım, bize derdini söylemezsin, hepimizi elemde bırakırsın, a canım, bu olur mu? Ah, hanımcığım, sana kurban olayım, bu sizin ettiğiniz olmaz şey! Babanıza açılmaktan çekinirseniz, derununuzu bana açamaz mısınız? Ne isterseniz pederiniz onu yapacak, sizi bermurat edecek, aht ediyor. Gezmiye, bir yere gitmeye mi cehtediyorsunuz, birine gücendiniz mi? Birine gizlice meylettiniz de pederinizin sizi ona vermesini mi arzu kılarsınız? (evet işareti) Ha, işte anlaşıldı, iş bu imiş. Ey, a canım! Bu çekinmeler ne idi? Efendim, râz-ı derunu malûm oldu da...

İVAZ — Haydi nankör! Ben sana artık lâkırdı etmem. Var, sen inadında dur, sen evlâdım değilsin.

NUR-I DİL — Efendim, çünkü bu kadar ibram ediyorsunuz. Ben de size..

İVAZ — Hay, hay, sana olan muhabbetim bitti.

REMZİ — Efendim, işte onun tasası...

İVAZ — Yıkılsın hain, beni meraktan öldürecek.

NUR-I DİL — Efendim, pek iyi. Size halimi...

İVAZ — Sana emeklerim, terbiyene ihtimamlarım, yazık, yazık, işte mükâfatı bu!

REMZİ — Aman, efendim...

İVAZ — Yok, o, haindir, hain.

REMZİ — Ama..

İVAZ — Söylemez, söylemez, benden saklar.

REMZİ — Efendim, koca istiyor işte.

İVAZ — (işitmezlikten gelerek) Ben onu reddederim, evlâttan geçerim.

REMZİ — Canım, koca istiyor.

İVAZ — Varsın, söz dinlemesin, ben öyle evlâttan geçtim.

REMZİ — Efendim, koca istiyor, koca, koca, koca...

İVAZ — Artık, başımı alıp gideyim, evlât mürüvveti görmekten ümidimi keseyim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MECLİS IV

REMZİ, NUR-I DİL, HAMZA

REMZİ — Ey, ya demezler mi işitmezden beter sağır olmaz?

NUR-I DİL — Gördün mü, a Remzi, derdimi saklamaya hakkım var mıymış? Halimi açtığım anda babam istediğimi yaparmış öyle mi?

REMZİ — Gerçek, yaman adam. Ah, şuna bir oyun etmeyi pek içim ister. Hanımım, siz de, derdinizi niçin benden gizlediniz? Acaba niçin?

NUR-I DİL — Ah, a Remzi, açılsaydım niye yarardı? Keşki yine saklamış, zehri ölünce yutmuş olsaydım. Şu gördüğünü sanki ben evvelden bilmedim mi? (Remzi düşünür.) Böyle olacağını pekâlâ tahayyül ederdim. Babamın efkârını ben bilirdim. Sevdiğim adama cevap gönderişinden kalbimde ümit kalmamıştı.

REMZİ — Ya, o sizi istemiş olan adama mı meyletmiş idiniz?

NUR-I DİL — Böyle sözleri açık söylemek belki genç kızlara pek yakışmaz. Ama, sana ikrar edeyim ki, eğer ben de arzumu beyan etmek mümkün olsa, işte o adamı isterdim. Onunla sözleşmedim, ağzından bir mecburiyet kelâmı almadım. Ancak her rastgeldiğim yerde tavrı, nigâhı, bana kemâl-i muhabbet lisanı kullanırdı. Babamdan, beni öyle ziyade hâhişle isteyişi artık beni aşkına râmetti. Ne çare ki pederimin zulmü bizi böyle ye'se bıraktı. Halimiz niye müncer oldu.

REMZİ — Sen dur, hanımım, bak ben de ne işlerim. Bana sırrınızı açmadığınızdan biraz gücenmek lâzım gelirse de ben size bakınız ne hizmetler ederim. Ama, sizden de cesaret, sebat ister.

NUR-I DİL — Ah, a Remzi, baba emrine karşı ben ne yapabilirim, niyazımı kabul etmezse?

REMZİ — Ah, a nazlı hanımcağızım, kendinizi kaz palazı gibi kullandırmamalı. Edebe, namusa dokunmayacak surette baba cevrine de çare aramak, yaka kurtarmak olmaz şey değildir. Sizden ne ister? İşte, ev bark olacak çağa geldiniz. Siz taş mı, mermer misiniz? Aman, beni halime bırakınız da sizin sevdanız davasını ben... Hele geliniz gidelim.

MECLİS V

İVAZ (yalnız) — Bazı kere kulağın işitmemesi iyidir. İnsan sağırlığa vurur, işittiğini duymaz. Zâhir onun meramını icra etmiyeceğim. Eh, pek iyi ettim de ifadesini sıyırttım, çeldim. Aman, bunlar ne delice âdet. Babalar kız yetiştirsin, canı çıkıp çabalayıp para kazansın sonra hepsi bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yabancı eline geçsin. Bizi soysunlar, mahrum bıraksınlar. Yok, bak ben böyle delice âdete gülerim. Ben malımı da saklarım, kızımdan da ayrılmam.

MECLİS VI

İVAZ AĞA, REMZİ

REMZİ — (Sahneye, İvaz'ı görmüyormuş gibi yaparak koşar girer.) Ah, ne musibet, ah ne müşkül kaza! Ah, zavallı ağacığım, seni nerelerde bulmalı, nasıl bunları söylemeli?

İVAZ (kendi kendine) — Vay, ne ediyor?

REMZİ — (durmayıp koşar) Ah, biçare baba, sana şimdi neler olur?

İVAZ (kendi kendine) — Adam, bu ne olsun?

REMZİ — Ah, ah, nazlı hanımcığım.

İVAZ — Vay, ben bittim.

REMZİ — Ah, eyvah!

İVAZ (Remzi'nin ardından koşar) — Remzi!

REMZİ — Ah, bu nasıl acı!

İVAZ — A Remzi!

REMZİ — Bu ne felâket!

İVAZ — Kız, Remzi!

REMZİ — Ne bilinmez kaza!

İVAZ — A kız, a Remzi!

REMZİ — Bu belâ, bu korkacak gazap, bu âfet! Afet!

İVAZ — Kız!

REMZİ (durarak) — Hay aman efendim!

İVAZ — Ne oldu?

REMZİ — Ah, ah efendim!

İVAZ — Be gözüm, ne var?

REMZİ — Kerimeniz...

İVAZ — Ey, hü hü hü!

REMZİ — Aman, öyle tuhaf ağlamayınız, beni güldürürsünüz.

İVAZ — Çabuk söyle, hain, ne oldu?

REMZİ — Efendim, kızınız demin dediklerinden ve gösterdiğiniz hiddetten kahrolmuş gibi mebhut dururken, meyusiyetinden gözleri döndü, koşarak odasına girip çay üstüne olan pencereyi hemen açtı.

İVAZ — Ey?

REMZİ — Başını kaldırıp semaya yüzünü tuttu. «Eyvah, ben sev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gili babamı gücendirdim. Bana dünya, ömür, gençlik haram! Haram! Ben, artık öleyim» dedi.

İVAZ — Ay, adam, ay! Atıldı mı?

REMZİ — Usulle pencereyi örtüp yatağına atıldı, gözünden yaşlar döktü seller aktı. Birdenbire bet beniz kireç kesildi, kucağıma düştü.

İVAZ — Eyvah, evlâdım öldü. Ondan, hü hü, ayrıldım. Eyvah, canpare kızımı öldürdüm. Nihayet öldü, bana olan oldu.

REMZİ — Hayır, efendim. Ölmedi, ben ona, ilâçlar, tütsüler, türlü eziyetler ettim. Hele gözünü bir kere açtı, ama gene durup durup bayılıyor, kendinden geçiyor.

İVAZ — Rivah, İzzet, Ahmet!

MECLİS VII

İVAZ AĞA. REMZİ. UŞAKLAR

İVAZ — Koşun hekim çağırın. Hekimleri getiriniz, bütün hekimler gelsin. Böyle hastalığa, benim kızıma az bile. Ah, kızım, eyvah, zavallı kızım!

(*Tabib-i aşk*, hazırlayan : Mustafa Nihat, İstanbul 1933, s. 8-21.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

DEKBAZLIK'dan

Üçüncü Perde

MECLİS II

MÜSTECİB ÇELEBİ, HAMZA AĞA ..

MÜSTECİB — Ey Hamza, nasıl oldu oğlumun işi?

HAMZA — Efendim, o selâmette. Lâkin şimdi siz pek büyük tehlikedesiniz. Sizin şimdi konakta bulunmanızı isterdim. Sizi her tarafta arıyorlar, öldürecekler.

MÜSTECİB — Ne! Beni ha? Ey, kim?

HAMZA — İşte Hüsrev Bey'in nikâh ettiği kızın kardeşi. Siz kızınızı Hüsrev Bey'e vermek istemeniz onun kardeşini boşatmak davasına sebeb oluyor diye kurmuş. Onun için acısını sizden çıkarmakla ârını temizlemeye niyet etmiş. Kendi gibi kılıçlı bıçaklı arkadaşları ile bir olup sizi araştırıyorlar, köşe başlarını bekliyorlar. Bir adım sağa sola varsanız ellerine geçersiniz.

MÜSTECİB — Ah Hamza'cığım, ne yaparım ben?

HAMZA — Ne bileyim? Ne acaib dert, baştan aşağı zangır zangır titriyorum. Aman, nedir o? Bir bakayım. (Gider ve sahnenin dibinde bir kimse olup olmadığını anlamak ister gibi davranır.)

MÜSTECİB — (Titrer) Ha, aman?

HAMZA — (Döner) Yok, hayır, bir şey yok imiş.

MÜSTECİB — Bir yolunu bulup beni şuradan kurtaramaz mısın?

HAMZA — Bir çare düşündüm ama, beni tepelerler sonra...

MÜSTECİB — Sen gayretini ibraz et, beni boşlama.

HAMZA — Canıma minnet. Sizi çaresiz bırakmaya benim muhabbetim razı olmaz.

MÜSTECİB — Ben de sana ikram şu esvabımı biraz eskiyince in'am ederim.

HAMZA — Durunuz bakayım, sizi kurtarmaya tamam münasib bir dek buldum. Siz şu çuvala girersiniz.

MÜSTECİB — (Birini görmüş gibi) Hay, aman!

HAMZA — Yok, yok, kimesne değil dedim. Şuna giriniz, ölü gibi kıpırdamazsınız. Sizi omuzlarım, hırdavat gibi Rahman'ın hıfzıyla tâ hanenize kadar. Orada kapanırız, zabıtaya haber ederiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜSTECİB — Oh, ne iyi!

HAMZA — (Kendi kendine) Sen görürsün iftirayı. (Aşikâre) Haydi bakalım tâ dibe. Ama, her ne ki olsa kımıldamayınız ha, görünmeyiniz ha, nefes bile almayınız.

MÜSTECİB — Sen kaydedinme.

HAMZA — Haydi bakalım saklanınızdı. İşte birisi geliyor. (Sesini değiştirip taklid ederek) «Bre gözüm, şu herifi, şu Müstecib Çelebi'yi bana sevabına gösteriveren kimse yok mu ki? Şunu bitireyim be, nerede bre gözüm? Yerin dibine saklansa bulurum onu. Hey, çuvallı! Sana bahşişini vereyim, Müstecib Çelebi nerede buluversene! «Ey Ağa, ne yapacaksınız? «Bre gözüm onu tepeleyeceğim.» Ağa, öyle hürmetli zata sopa olmaz. (Dışarlıklı diline benzeterek taklid yapar) «Sen bre gözüm neyüne gerek sen bir görset bana şu nuhuseti, şu namerdi, şu şaklabanı!» Ağam, ona öyle şey denmez. O, bir çelebi, itibarlı adamdır. «Ya, sen de onun yardaşlarındansın. Besbelli, eh, alındı sana çelebiyi, alındı itibarı, al da benden ona selâm et.» (Çuvala bir kaç sopa indirir) Vay, vay, aman bu ne? Eyvah, lânet herif (Sahiden sopa yemiş gibi sırtını kımıldatır ve inler.)

MÜSTECİB — (Başını çuvaldan çıkararak), Aman Hamza, bittim.

HAMZA — Vay, omuzlarım, ah belim!

MÜSTECİB — Aman, bana geldi.

HAMZA — Yok, efendim, o ucu idi. Ah, beni bilseniz.

MÜSTECİB — Biraz öte çekilseydin.

HAMZA — (Onun kafasını çuvalın içine sokarak) Ama, geliyorlar. Haydi bakalım, saklanınızdı. (Başka çeşit bir dışarlıklı taklidi yaparak) «Canım, koşa koşa keçiye döndüm, bulamadım. Şu Müstecib Çelebi'yi bana gösteren yok mu? Baksana canım, siz şu aradığım adamı bana gösteriniz, olmaz mı canım?» Hayır, ağam, ben bilmiyorum. «Ey, benim çok bir işim yok. Şöyle bir sırtını okşayacağım. Ha, şu ne? Şu çuval kıpırdıyor». Yavaş, ağam yavaş benim çuvala ne karışırsınız? «Aman, bir göreceğim canım». Hayır, olmaz, dedim. «Eh, alındı sen de öyleyse seni bir ıslatayım». Aman, of, eyvah. «İşte öğren söz söylemesini sen öğren. Uğurlar ola».

MÜSTECİB — (Başını çuvaldan çıkarıp), Hay, yumurcak, hay berbat herif, ah, of ezildim.

HAMZA — Ben öldüm.

MÜSTECİB — Niçin hep bana geliyor?

HAMZA — (Onun başını çuvalın içine sokarak) Aman, nedir bu? Bir kalabalık. Saklanın tez (türlü ses taklitleri yaparak) «Geliniz, babam şuradan... Yok, yok beri taraftan... İyice arayalım... Buluruz... bulu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ruz... Her yeri arayalım, sağdan haydi... Yok, yok... Soldan... Vay işte onun uşağı... Efendin nerede çabuk söyle... çabuk...

MÜSTECİB — (Usulle başını çuvaldan çıkarır.) Aman ağalar durunuz, ne istersiniz?

(Hamza vurmaya hazırlanırken Müstecib Çelebi çuvaldan çıkar ve Hamza bunu görünce kaçar.)

MÜSTECİB — Vay, namerd cani! Bu hainliği ettin, beni öldürdün.

(*Dekbazlık,* hazırlayan : Mustafa Nihat, İstanbul 1933, s. 83-88.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

MERÂKÎ'dan

Birinci fasıl

MECLİS I

Rihleti, yalnız. Bir masanın yanına oturmuştur, elinde eczacısının hesap kâğıdı vardır. Kendi kendine söylenerek bu hesaplara bakar.

İki, üç daha beş, beş daha on, sekiz daha on sekiz. «Kezâlik dördü çarşamba gününden efendinin em'a ve ev'iyesini ve bağırsaklarını yumuşatıp tartip ve tefrih ve tebrit için bir mülâyim muhazir müessir ihtikancağız.» Şu, eczacım Zühretî Çelebi'nin hoşuma gelen hali daima defterinde mualecelerini edep ve hürmet ile kaydetmesidir. Hım, bağırsakları, hı. «Müessir ihtikancağız altmış para». Evet ama, Zühretî Çelebi, sade edep ve nezaketle bitmez, insaf da lâzım. Hastaları diri diri soymamalı. Bir tenkiye altmış para ne demek? Affedersiniz Çelebi, evvel de söyledim, öbür defterlerde kırkar para yazılmıştı. Kırk para eczacı ıstılahında yirmi para demektir. İşte yirmi para. «Keza yevm-i mezkûrda, tertip mucibince katmer gül hatmi ve rav hindî ve gülbalı ve saireden mürekkep ve efendinin cevv-ı batnını tenkih ve gasl ve tanzif için bir münekki.» Âlâ ihtikan! Altmış para, yani çelebi ruhsatınızla yirmi para. «Keza yevm-i mezkûrda, akşam efendiyi uyutmak için bir sadr-ı kebedi nâim, münevvim matbuh yetmiş para.» Bak, buna diyeceğim yok, zira beni iyi uyuttu. On sekiz yirmi daha otuz sekiz yirmi daha elli sekiz, otuz beş daha iki kuruş on üç para. «Kezalik şehr-i halin yirmi beşinci perşembe gününden Hokneti Efendi'nin tertibi mucibince taze hıyarşembe ve sinaimekkî ve saireden mürekkep efendinin safrasını def ve ihraç için bir âlâ müekkit ve müeyyit müshil sekiz kuruş.» O, o... Zühretî Çelebi, artık hezeyan ediyorsun. Hastalarla hoş geçinmeli, soyup bitirmemeli. Sana, Hokneti Efendi, sekiz kuruş yaz diye tertibinde emretmedi ya. İşte altı kuruş koyuver, lutfet. Altı kuruş yani üç demek, üç üç daha altı kuruş, on üç de para. «Keza istirahat ettirmek için müfettih, müferrih, müdrir matbuh altmış para.» Tamam. İşte otuz para. «Kezalik ayın yirmi altısında efendinin riyhlerini tard için bir kırmız altmış.» Çelebi, yirmi para, «Keza ber-veçh-i bâlâ efendinin ihtikanı, be-tekrar altmış para». Yani yirmi para. «Kezalik yirmi yedisinde sürat-i telyin ve efendinin ahlâtını taşraya terkin için bir nefis müleyyin altı kuruş.» Oh, ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mam. İşte üç kuruş. Aferin Zühretî Çelebi, munsif ol, hazzettim. «Kezalik yirmi sekizinde efendinin demini tasfiye ve tadil ve tebrit ve telmih için bir içim süzme sükkeri sürutka kırk para.» Oh yirmi para. «Keza terkip mucibince on iki buğday panzehir, mikdar-ı vâfi şurup, limon, narvesaireden terkip olunmuş bir mutayyip muharis kordiyal on kuruş.» Ey, Zühretî yavaş! Canım, yavaş! Böyle edecek isen artık kimse hasta olmaz. Sekiz kuruşa kanaat et ki dört demek. İşte dört kuruş. Otuz yirmi daha elli, yirmi daha yetmiş, üç daha dört kuruş. Otuz, yirmi dört daha elli dört kuruş sekiz ve elli altı. İki on üç daha, işte efendiciğim, on beş kuruş yirmi üç para. Öyle ise ben, bu ay bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, on bir ihtikan olmuş, bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz de müshil içmişim. Geçen ay on iki müshil, yirmi tenkiye vardı. Onun için ben bu ay geçen ay kadar iyi değilim. Taaccüp olmaz ama, Hokneti Efendi'ye söyleyeyim, bunu yoluna koysun. Şunları kaldırın. (Kimsenin buna cevap vermediğini ve odada kimsenin olmadığının farkına vararak) Vay, bu ne? Kimse yok mu? Bin söyle, gene yalnız bırakırlar. Şunları buracıkta durdurmak olmaz. Mümkün değil. (Adam çağırmak için çıngırak çalar.) İşitmezler de... Çıngırağın gürültüsü yetişmez nafile. Sağır olmuşlar. Gel, Hayfa! Ha çal, çalma. Sürtük köpek gel. Of, boğuluyorum. Şimdi ha çıldırırım. (Çalmadan vaz geçer ve bağırır.) Çıng çıng drelin drelin drelin, cehennem evlâdı murdar. Aman, hasta adam da böyle yalnız bırakılır mıymış? Aman, gel, dirlin dirlin, hay, ay, hu, yahu gel. İşte bu zalimlik. Yazık bana. Yazıklar olsun. Yarabbi! Öleceğim, elden gidiyorum. Kimsenin haberi yok, umurunda değil. Dirlin dirlin dirlin. Gel, gel. Hayfa! A Hayfa gel gel.

MECLİS II

RİHLETİ, HAYFA

HAYFA — (odaya girerek) Lebbeyk, varıyorum.

RIHLETİ — Hain, murdar, musibet!

HAYFA — (Başını çarpmış gibi ovunarak) Aman, of! Acelenizden başımı kepenge vurdum. Of vay başım! Aman ne oluyorsunuz, bu acele nedir?

RAHLETİ — (Hiddetli) Seni gidi hain!..

HAYFA — (Onun sesini, feryadını kesmek için daima şikâyet eder) Of!

RİHLETİ — Bir saattir ki...

HAYFA — Of!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RİHLETİ — Yalnız bıraktın da beni...

HAYFA — Aman!

RİHLETİ — Aman!

RİHLETİ — Ben ölüyor muyum, yoksa kalı....?

HAYFA — Of! Aman! Aman! Aman!

RİHLETİ — Evet! Tamam, çekişmeli. Bana olanlardan sonra..

HAYFA — Vallahi iyi! Artık elvermez mi?.. Ay! Aman!

RİHLETİ — A postal! Boğazım yırtıldı.

HAYFA — Siz de sebep oldunuz da başım yarıla yazdı... Aman! Aman! Bana daha yazık oldu.

RİHLETİ — Bu ne demek mel'un?

HAYFA — Azarlarsanız ağlarım.

RİHLETİ — Beni yalnız bırakırsın, kepaze.

HAYFA — Aman! Aman! Hey! Hey!

RİHLETİ — Hem de istersin ki...

HAYFA — Aman! Aman! Hey! Hey!

RİHLETİ — Vay çekişmeğe de meydan bırakmıyor ki nefesleneyim.

HAYFA — Çekişin istediğiniz kadar tazir edin, siz bilirsiniz.

RİHLETİ — A kahpe, söyletmiyorsun; sözümü kesiyorsun.

HAYFA — Siz beni azarlayıp keyfiniz geliyor, ya ben dayanabilir miyim? Ben de ağlayım ki gönül rahat etsin! Aman! Ah! hiy hiy hiy hiy.

RİHLETİ — Haydi bakalım buna da katlanmalı. Al şunları kaldır. Postal! Şunları kaldır! (Rihleti iskemlesinden kalkar.) Ha bugünkü tenkiye nasıl? İşledi mi, safrayı çokça sürmüş mü?

HAYFA — Tenkiye mi?

RİHLETİ — Tenkiye yaramış mı?

HAYFA — Ben ne bileyim?... Ben öyle şeylere karışmam. Zühretî her şeye burnunu sokar. İşte o baksın. Kârını o ediyor.

RİHLETİ — Birazdan içeceğim müshil için bana bir et suyu hazır etsinler.

HAYFA — Ah Zühreti'yle Hokneti Efendi sizin vücudunuzla oynayıp işler ediyorlar, sizi sağmaç inek gibi kullanıyorlar, paralarınızı sızdırırlar, onlara bir sorsalar acaba sizde ne dert var ki bu kadar devalar, ilâçlar yuttururlar.

RİHLETİ — Sus, edepsiz cahil! Sus, kaltak! Senin haddine mi düşmüş, hekimlerin emrine karşı gelmek? Kızımı çağır bir şey söyleyeceğim var.

HAYFA — İşte efendim! Bilmiş gibi o kendiliğinden geliyor.

(*Merâkî*, hazırlayan : Mustafa Nihat, 1933 s. 8-14).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III FIKRALAR[1] :

NİLÜFER HATUNUN YÜZÜĞÜ

İstanbul'a gelen ecnebilerin birçoğu, yayılan şöhretine binaen Ahmed Vefik Paşa'nın ziyaretine gelir, çok kere bir dürbün veya bir baston gibi kıymetsiz hediyeler takdim ederlerdi. Paşanın bunlara birer hediye ile mukabele etmesi lâzım geldiği halde malî durumu müsait olmadığından, o zamanın Bitpazarı'nda bulunan çerçici dükkânlarından eski ve kırık necef, akik ve sair taşlar toplatır, Yenicami meydanındaki hakkâklardan birini çağırtarak okunmaz yazılarla, üzerlerine bir şeyler yazdırdığı gibi birer de tarihî hikâye uydurup hediye getirenlere bunlardan birer tane hediye ederdi. Mesela bu yüzük Osman Gazi'nin haremi ve Hüdavendigâr Sultan Murad'ın validesi Nilüfer Hatun'un yüzüğüdür, ölünce filâna, ondan da falana geçmiştir diye birçok tafsilat verirdi. Misafir de derhal cebindeki defterine not alır, tarihî kıymeti olan bu eserden dolayı kendisine teşekkür ederdi. (s. 195)

YÜRÜ YA DEDE!

Ahmed Vefik Paşa Bursa valisi iken sokakları genişletiyordu. Hattâ arabasını çıkmaz sokaklara sokturur, araba durunca, «vali paşanın arabası durmak hiç olur mu?» diyerek belediyeden amele getirtip, karşı gelen duvarı hemen yıktırırdı. O esnada «Yürüyen Dede» adlı bir türbenin yıkılarak sokağa ilâvesi lâzım geldi. Ahmed Vefik Paşa bir gün ulema ve eşraftan bazılarıyla beraber türbenin yanına gitti. «Yürü! ya dede!» diye üç defa seslendi. Sonra : «Dede hazretleri elbette yürümüş gitmiştir. Ayak altında kalmayacak a» diyerek türbenin yıkılmasını emretti (s. 197).

BU KERE FAZLA YAPTI, YARIN DA EKSİK YAPABİLİR

Ahmed Vefik Paşa Bursa valisi iken, Mudanya kaymakamına falan yere kadar Bursa yolunun iki tarafına ağaç diktir diye emretti. Elde mevcut olan fidanlar fazla geldiğinden kaymakam gösterilen yeri geçirt-

---

1 Mehmet Zeki Pakalın (toplayan), *Tarihe malolmuş fıkralar, nükteler*, İstanbul 1946. Sahife numaraları bu kitaba aittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ti. Ahmed Vefik Paşa tayin ettiği noktadan ileriye dikilen ağaçların hepsini söktürdü. Hikmetini soranlara şu cevabı verdi : «Mudanya kaymakamı verdiğim emri bu kere fazla icrâ etti, yarın da eksik yapabilir, tamamını yapmağa alışmalıdır» (s. 197).

VALİ PAŞA GÖZLÜĞÜNÜ TAKARSA KAYIP ŞEYLERİ BULURMUŞ

Ahmed Vefik Paşa Bursa valisi iken, bir gün, bir kadın kendisine müracaat etti. Kaybettiği saatini aradığı halde bulamadığını ve vali paşanın gözlüğünü takarsa, kayıp şeylerin bulunduğu yeri keşfeylediğini haber verdiklerinden, onun için köyünden Bursa'ya geldiğini söyledi.

Ahmed Vefik Paşa, hangi köyden olduğunu, saatini ne zaman kaybettiğini sorup öğrendikten sonra, bir müddet beklemesini söyledi. Çarşıya bir adam gönderdi. Bir saat aldırdı. Tek gözlüğünü gözüne taktı. Sonra kadını çağırarak :

— Hanım! Ben kayıpları bulurum ama taze iken bulurum. Sen vaktini geçirmişsin. Şimdi bu saati al kullan. Bir daha kaybın olursa, kırksekiz saati geçirmeden gel, dedi.

Kadın, sevinerek ve dua ederek yanından ayrıldı (s. 196).

BENİM BAHÇIVANLARLA IŞIM YOK

Karadağ prensi Nikola İstanbul'a geldiği esnada Sultan Abdülhamid'in daveti üzerine Ahmed Vefik Paşa saraya gelir. Epeyi müddet bekledikten sonra, ne için çağırılıp, ne için beklettirildiğini sorar.

Diğer sadaret mazulleriyle beraber prense prezante edilmek için davet olunduğu söylenmesi üzerine, Ahmed Vefik Paşa :

— Benim bahçıvanlarla işim yok, der ve hiddetle yürüyüp gider (s. 196).

BEN ADAMIN IKI GÖZÜNÜ OYARIM

Zabtiye nazırı Hafız Paşa bir gün Babıâli'ye acele bir tezkere göndererek, Tatavla'da toplanan birçok Rumun isyan alâmeti gösterdiklerinden bahisle, Taşkışla'dan ve Beyoğlu ihtiyat kışlasından birkaç tabur asker gönderilmek suretiyle isyanın bastırılmasını bildirdi.

Sadrazam Ahmed Vefik Paşa hemen arabasına binerek Tatavla'ya gitti. Marangoz kalfası, terzi çırağı makulesinden beş altı yüz kişinin toplanıp bağırdığını gördü. Paşa kalabalığa yaklaşınca arabadan indi. Romatizmadan rahatsız olduğu için topallıya topallıya yürüyerek nüma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yişçilerden birine kalın bastonuyla bir iki tane indirdi. Elinden kurtulunca başkasını tutmak üzere bir iki adım seğirtince ayak takımı çil yavrusu gibi dağıldı.

Ahmed Vefik Paşa doğruca Yıldız'a giderek Zabtiye nazırını çağırttı. Hafız Paşa içeri girdi. Paşa «yakına geliniz» diye çağırarak aralarında bir iki adımlık mesafe kalınca, kalktı, iki parmağını uzatarak «ben adamın iki gözünü oyarım» deyip, üzerine yürüdü ve «seni miskin herif seni! Taburlarla asker sevkedeceğine kendin gidip de o karga derneğini niçin dağıtmadın. Devletin başına gaile mi açacaksın?» tekdiriyle dışarı kovdu. (s. 195-196)

KARAMAN'IN KOYUNU, SONRA ÇIKAR OYUNU!

İmzasını atamayacak kadar yazıdan nasipsiz olan Filip Efendi, Tarîk gazetesini çıkarıyordu. Saraya çatkın olduğu için şımarıktı. Gazetesinde kendisinden bahsedilirken, «saadetlu Filip Efendi hazretleri» yazılırdı. Hakkı da vardı, çünkü ûlâ rütbesini hâizdi.

Ahmed Vefik Paşa 1882 de Bursa valiliğinden ikinci defa olarak başvekilliğe gelince, Filip, Tarîk gazetesine kinâyeli bir bend yazdı. Molière'in bütün eserlerini açık türkçe ile tercüme eden âlim ve fâzıl başvekilin Bursa'da iken tiyatro ile pek fazla meşgul olmasından, hattâ sahnede süflörlük yapacak kadar tiyatroya düşkünlük gösterdiğinden dolayı kapalı surette istihzâ etmeğe yeltendi.

Ahmed Vefik Paşa bu yazıyı okuyunca son derece sinirlendi. Saadetlû Filip Efendi hazretlerini Babıâli'ye getirtti. Karşısında divan durdurarak sorguya çekti.

— Sen, dedi, nerelisin?

— Karamanlıyım, Efendimiz.

—O halde Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu sözünü duymuş olacaksın.

— Duydum efendimiz.

— O sözün ne demek olduğunu anladın mı?

— Hayır, efendimiz.

— Sakalını un çuvalı dibinde ağartmışsın. İnsan kendi memleketini hatırlatan bir sözün aslını merak edip öğrenmez mi? Sana bir iyilik olsun diye şu eksiğini ben tamamlayacağım.

Uşaklarını çağırarak emir verdi :

— Yatırın şu katırı!

Saadetlû Filip Efendi Hazretleri Babıâli sofasında ve kalem efendilerinin alkışları arasında tam yüz sopa yedi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu hâdise Tanzimat devrini takip eden devirde atılan dayakların en meşhuru oldu (s. 198).

GRANDÜK NİKOLA ŞAŞIRDI, FAKAT SES ÇIKARMADI

Ayastefanos muahedesi müzakere olunurken, Grandük Nikola, galip Çarlık ordusunun azametli ve heybetli baş kumandanı Abdülhamid'i ziyarete geldi. Hünkâr Grandük'ü Dolmabahçe sarayında kabul etti. Başkumandanın istikbalinde, bütün saray erkânıyla beraber, o zaman başvekil olan Ahmed Vefik Paşa da Abdülhamid'in maiyetinde alt kata indi. Sarayın ve divanhânenin orta kapısı önünde padişah ve maiyeti durdu. Grandük Ayastefanos'tan bindiği muş, Dolmabahçe sarayının rıhtımına yanaştı. Nikola karaya çıktıktan ve orta kapının merdivenlerini basamaklayarak büyük koridora dahil olduktan sonra bir Rus bahriye zabiti elinde gönder rıhtıma atladı. Çarlık bandırasını hâmil olan gönderi dikti. Bu hadise Ahmed Vefik Paşa'nın gözünden kaçmadı. Derhal padişahı ve grandükü bırakıp sarayın merdivenlerini büyük bir hızla indi. Rıhtımda dikilmiş olan çarlık bandırasını bir hamlede söktü, denize fırlattıktan sonra yine geldiği gibi acele acele çıkıp padişahın maiyetindeki yerini aldı. Sanki hiç bir şey olmamıştı.

Grandük Nikola, mağlup Türk ordusu sadrazamının bu celâdet ve şecaatine şaşakaldı. Sesini çıkaramadı (s. 202-203)

MÜHÜRDAR BEY, MÜHÜRDAR EFENDİ, HERİF MÜHÜRDAR

Ahmed Vefik Paşa başvekil iken, Babıâli'ye konağından yaya olarak gelir ve bu yürüyüş tarzı pek hoşuna giderdi. Dükkânların önünde durur, dükkâncılarla konuşur, mektep çocuklarını durdurup kitaplarını karıştırır, bastonuyla duvarlara dürterek keşifler yapıyormuş gibi işaretler eder, esnaftan fiat sorarak, yaz yaz diye beraberinde bulundurduğu mühürdara not tutturur, hele eteği öpüldü mü kah kah gülerdi.

Paşa böylece Babıâli'ye geldiği bir gün yaverleriyle beraber arkadan gelen arabasını savdı, mühürdarı İbrahim Sarım Bey'e de yanında yürümesini emretti. İbrahim Sarım Bey nezaketen bir iki adım geri kaldıkça, «gel diyorum sana, geri kalma kızıyorum. Bugün ince ince tetkiklerimiz var» diyordu. O ne derse desin mühürdar bey de nezaketinde ısrar eder dururdu. Paşa alevlendi :

— Mühürdar bey, mühürdar efendi, herif mühürdar, ben sana yanıma gel diyorum, yoksa hiddetlerim çoğalacak. Belki inkisar-ı hatır-ı saadetpenâhî seni madrub eder, dedi. Yine geri kalınca İbrahim Sarım Bey'i,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«ben sana demedim mi» diye yere çarptı. Mühürdar beyin yerlerde, taşların üstünde bihuş bir halde, ağzından burnundan kan fışkırarak, yattığını görünce eğildi, kaldırıp kucağına aldı. İbrahim Sarım Bey'i sadrazamın kucağında gören odacılar koşuştu. Hemen bir odaya götürülerek, bir kanapeye oturtuldu. Tedavisine başlandı. Ahmed Vefik Paşa da eline bir havlu almış, yüzüne doğru sallamış durmuştu.

Ahmed Vefik Paşa, hiddetinden ve hareketinin şiddet ve gazabı geçtikten sonra bir divan akd ettirdi, kalabalığın içinde mühürdara tarziye verdi. Fakat yine azamet ve şehametinden bir şey kaybetmek istemeyerek :

— Evet, dövdüm. Mühürdarımı yerlere serdim, dedi. Çünkü irâde-i aliyemizi dinlememek gafletinde bulundu. Onu yere attım. Gafletten uyandırdım. Bu, böylece oldu. Fakat madem ki mecrûh oldu. Tarziye lâzım geldi. Anladınız mı, şân-ı vezaret bu!.» (s. 200-201).

YATAKTA NE TARAFA DÖNSEM BİR HIŞIRTI

İkinci Abdülhamid, saltanatının ilk senelerinde henüz hafiyelerin taarruzlarına uğramamış olduğu için serbest hareket ederdi. Nazırlarıyla, vezirleriyle yemek yer, onlarla konuşarak vakit geçirirdi. Sarayda yemeğe alıkoyduğu adamları gece misafir ettiği de olurdu.

Bir akşam Ahmed Vefik Paşa'ya da sarayda kalmasını rica etti. Başvekil çok memnun olarak kaldı. Fakat sabaha kadar gözüne uyku girmedi. Ertesi sabah Babıâli'ye gelince mühürdarı İbrahim Sarım Bey'e şikâyette bulundu.

— Ne tuhaf yatak, dedi, ipekler içinde. Çarşaflar ipek, yastık yüzleri hakezâ. Yorganlar ipekli ve sırmalı. Terlikler, entariler müteaddit. Bir sürü hırka ve maşlahlar, yatakta ne tarafa dönsem bir hışırtıdır gitti. Elimi oynatsam fuuuş diye bir ses. Az kalsın deli olacaktım. Azimü'şşânımıza lâyık bir yataktı, ama, ne fayda alışmamışım.»

Nasılsa bu haber Hünkâra kadar vasıl olur. Padişah da güler durur. Bir hafta geçmez. Sadrazama bir akşam daha sarayda kalmasını emreder. Ahmed Vefik Paşa da :

— Emret padişahım, fakat müsaade buyur, evime kadar gidip geleyim. Karım hastadır, ilâcını vereyim geleyim» der izin alır.

Bir de ne baksınlar arabasına evindeki yatağını, yorganını doldurmuş, entarisini giymiş, terlikler ayağında başvekil paşa içeri giriyor. Ve «beni yatak odasına götürün» diye kapıcılarına emir veriyor.

Sultan Hamid haftalarca güldü ve kime rastgeldiyse bu hikâyeyi uzun uzun anlattı durdu (s. 199-200).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ASIL ÇATIRDAYAN SİZİN İMPARATORLUĞUNUZDUR

Ahmed Vefik Paşa Paris'te sefir iken o sırada zuhur eden Şam vak'asından dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı kırgın olan imparator Üçüncü Napolyon bir kabul resmi esnasında yanına geldi. Politikadan bahis açarak, «imparatorluğunuz çatırdıyor - empire croque» tabiriyle Osmanlı saltanatının yıkılmağa yüz tuttuğunu ağır bir lisanla imâ etti. Ahmed Vefik Paşa derhal, «bizim memleketimiz imparatorluğunuza uzaktır. Zat-ı haşmetânelerinin hakkımızda daima doğru malûmat alamayacakları tabiîdir. Ben ise Paris'te bulunduğumdan, imparatorluğunuzun ahvâlini yakından görüyorum. Çatırdayan sizin imparatorluğunuzdur» mukabelesinde bulunmasıyla bu sözden canı sıkılan imparator, bir şey söylemeden yanından ayrıldı. Orada hazır bulunan İngiliz elçisi, gösterdiği medenî cesaretten dolayı kendisini tebrik edince, Ahmed Vefik Paşa, «bu sözleri sizin söylemeniz lâzım gelirdi. Çünkü devletiniz söylediğiniz sözlerden dolayı sizi himaye eder. Halbuki benim devletim en küçük bir şikâyet üzerine beni azleder» dedi.

Ahmed Vefik Paşa hakikaten çok geçmeden sefirlikten ayrıldı. (s. 199)

PAZARDA SATTIRDIĞIM ATINIZDAN ARTAN PARADIR

Ahmed Vefik Paşa, Deavî nazırı iken kendisine büyük memurlardan birinin borçlarını vermediğinden şikâyet edildi. Borçlu memuru daireye çağırttı. Borcunu ödemek için mühlet verdi. Borçlu yine borcunu vermedi. Bunun üzerine tekrar çağırttı. O vaktin âdeti veçhile bu zat atla nezaret dairesine geldi. O vakit, efendi olan paşa, ellerini birbirine vurdu. İçeri giren kapıcının kulağına bir şeyler söyledi. Borçluyu da oturttu. Lakırdıya tuttu. Biraz sonra kapıcı geldi. Bir miktar para getirdi. Ahmed Vefik Paşa, parayı ikiye ayırdı. Bir kısmını kapıcı ile, çağırttığı alacaklıya uzattı :

— Buyurun bu sizin alacağınız, dedi. Sonra borçluya dönüp, «bu da size kaldı» diye artanı ona verdi. Borçlu bir şey anlamayınca dedi ki, «tereddüd etmeyin, verdiğim para pazarda sattırdığım atınızdan artan paradır» (s. 198-199).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EMİN BÜLEND

Müsameret-Nâme'den

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜSÂMERET-NÂME'den

Rıfat Bey'in sergüzeşti

Leyâlî-yi fasl-i şitâ, bir müsâid mevsim-i müsâmeret-pirâ olup, hem o avân-ı burûdet-nişânı bir hoşca imrâr etmek ve hem de deverânından istifâde eylemek üzere, hem-efkâr olan bazı ehibbâ-yi hakikat-âşinâ ile bil-ittifâk münâvebeten her akşam bir mahalde, ictimâ' ve her gece gûnâgûn ceride-i mebâhis-i müfide endahte-i mevki'-i beyân ve istimâ' olunup, onların mütâlaa ve tedkikiyle ifâde ve istifâde olunmakta idi. Bir eyyâm şu vechile güzerân ettikten sonra, bazı gecelerin de ibretü's-sâmi'în-i hüzzârdan her birerlerinin gençlik münâsebetiyle vuku'bulan sergüzeştlerinin hikâyesine inhisârı kararlaştırılmış olmasıyla işbu karârın birinci gecesi olmak üzere zâbitân-ı askerîden (....) Paşa-zâde Binbaşı Rif'at Bey sergüzeştini şu veçhile averde-i mevki'-i beyan eyledi ki :

Çend sene mukaddem, evvel baharda bir pazar günü berâ-yı tenezzüh Boğaziçi'ne azimet etmiştim. Fakat şu azimet-i fevkal-me'mûl havanın birdenbire kesb-i safvet ve letâfet edişinden neş'et eylediğinden, sabahleyin erkence bir münâsib refik tedâriki için ehibbâdan pek sevdiğim bir iki zata arize-i teşvikiye takdiminde bulundum ise de, tesâdüfen birer mevâni-i kaviyye ile mukayyed bulunduklarından bahisle beyân-ı tees-süfü hâvî cevap alarak, hiç birisinden eser-i muvâfakat göremediğim, vehleten revnak-şiken-i şevk-i azimet olmuştum. Lâkin hasbe'l-mevsim oraları pek çok zevâtın rağbet ve ictimâ'ından gayr-i hâli olacağı ve belki çoktan beri mütehassir-i şeref-i musâhabeti olduğum bazı ehibbânın tesâdüfü bile, siyâb-ı ihtimâlden sâde ve âri olmayacağı ümidi, şem'-i azimeti be-tekrâr iş'âl eylediğinden, yalnızca gidivermeğe niyet ve Köprü'den saat iki buçuk vapuruna râkiben tahrîk-i çarh-i azimet eyledim. Havanın da o günkü revnak ve letâfeti gûyâ lisan-i hâl ile halkı mesire ve çemen-zâre daveti ilân eylemekte idi. Çünkü o güne kadar havalar mütemâdiyen gayet rutûbetli ve mağmûmâne mürûr ve afitâb-ı cihân-tâb ise rû-yi zemini bir müddet envâr-ı didârından mehcûr etmiş ve o cihetle Der-saâdet halkının ekserisi kuytu ve nezâretsiz hâne ve meştâlarında

bunalıp kaldıkları, canlarına yetmiş olduğundan, o gün pek çoğu kemâl-i i'tinâ ile giyinip bezenmiş ve gezip tozmağa bir derece özenmiş idiler ki, yalnız Köprü'den binen yolcuların kesreti vapuru doldurmakta gereği gibi hakkını vermiş bir halde idi. Ben gerek Köprü'de ve gerek vapura girer girmez mevâki-i mevcûdeye müracaatla her ne kadar etrafa nigah-endaz-ı tafahhus ise de, o mikdar mesire-hevesan içinde matlûba muvâfık bir bildiğe tesâdüf müyesser olamaması en kıymetli olan birinci ümid-gâhı boşa çıkardığından, şu birbirini teâkub eden muvaffakiyetsizliğin sebebini tâli'-i nâ-sazıma haml ile şu mukaddemât-ı nâ-musîbden o günkü gün benim için bir netice-i müfide hâsıl olamayacağını istidlâl ederek, o yolda bazı mülâhazalar ettikçe, tâbiş-i neyyir-i niyyet mütevârî-i sehâb-ı ye's ve nedâmet olmuştu.

Sıfat-ı askeriyem iktizâsı serbestliği sever isem de, pek de tanımadığım kimselerle bilâ-münâsebe ülfet ve ihtilâtı samt ve sükûnete tercih etmek de, usûl-i müttehizemin hilâfı olduğu halde, âlûde-i gubar-ı kasvet olan efkâr-ı kalbiyemi ta'dîl için yolculardan birisiyle sathice olsun bazı afâkî musâhabete mecbûriyet gelerek, yanımda bulunanları mîzân-ı dikkatten geçirdim ise de, onları da tavr-ı kıyâfetlerine nazaran reviş ve reftârıma denk ve sûret-i efkârıma hem-reng göremedim. Hele sağ tarafımda oturanın garâbet-i hey'eti câlib-i dikkat olup, kendisinin nereli ve ne makule adam olduğunun cihet-i teşhisine kuvve-i intikaliyemi sevke çalıştığımda, evsâf-ı mütehâlifeyi câmi' olması ihtimâlât-ı adîdeye karine verdiğinden, ta'yîn-i şahsında müteredddid kaldım, çünkü nâsiye-i hâli elli beş yaşından aşağı göstermeyip, kır ve kabaca sakallı ve beşeresinden eser-i za'f-i pîrî zâhir ve nümâyân olduğu halde, bıyıklarının gayet burulu ve dimdik duruşu meşreb ve efkârının zinde ve gençliğine delâlet ederdi. Kafa ve çehresinin şekl ü hey'eti ve başındaki fesin sûret ve vaziyeti bir ecnebi olduğunda şüphe bırakmadığı halde, yeleğinde ve gömleğinin kollarında bulunan düğmeler sarı olup, üzerleri asker-vârî kabartmalı ayla yıldız şekilleriyle müzeyyendi. Ve bir de gözündeki altın gözlük gayet nâzik ve saat kordonu filan *kont*-ı ingiliz-kârî pek kibârsı bir şey olup, kullandığı tabaka sevâdlı gümüşten gayet musanna' ve kapağının üzeri Napoli ve Sicilya cezirelerindeki yanardağların resimleriyle müzeyyen olduğu halde, içtiği tütünün acı acı kerih kokusundan yanında bulunanlar taciz olmakta idi.

Bununla beraber elindeki bir paket gazetenin elsine-i müteferrikayı hâvî olmasından, kendisi bir faziletmende benzediği gibi, bir aralık koynundan çıkararak ağır ağır karıştırdığı defterli bir cüzdanın bazı sahifelerinde türkçe ve fransızca yazılar olup, bir hâli varakına kurşun kalemiyle yazdığı bir kaç kelimeyi türkçe olarak tahrîr eylemesi lisan-i os-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maniye dahi aşinâlığına delâlet eylediğinden, bir sûretle münâsebet aldırarak kendisiyle mükâleme edivermeğe kalben rağbet hâsıl olmadı değil ise de, şâyet müstağnî -meşreb ise evsâf-ı mütehâlifesine taaccübde kaldığım bir adamın nazarında küçük düşmüş olmamak için rağbet-i musâhabet öylece kuvvede kaldığından, bâri diğer bir münâsib kimse ile olsun biraz mükâleme etmek için yer değiştirmek murâd ederek, etrâfa göz gezdirdiğimde, herkes yerlerinde gayet mülâsık oturduklarını ve kesret-i izdihâmdan yerli yerinde ustunç gibi durduklarını gördükçe, mahrûmiyet-i refâkatten nâşi, dûçâr-ı ye's ve kasvet olduğum mevki'de çarnaçar mukayyed-i zincir-i sabr u sükûnet olup kalmıştım.

O günkü gün semere-i azimetin en ziynetli partisi de sevâhili muhit olan zümridîn cibâl-i müteselsile ve üzerlerinde şa'şa'a -endâz olan erguvan-i gül-fâm ve sâir eşcâr-ı şükûfe-dâr ile gûn-â-gûn ezhâr-ı mütecehhizenin temâşâ-yı ferah-fezâsı idi ki, Ortaköy önlerine doğru varır varmaz nesîm vezân oldukça şemîm-i nev-bahar vapur halkının dimâğını bir sûret-i âliyede vâyedâr eylediğinden, halk ilcâât-i tabif'ye ile, neş'e-i hissiyyât-ı kalbiyelerini hazmedemiyerek, halâvet-i bahar-ı letâfet-nisârı yekdiğerine tebşîr ve herkes birbirlerinin aşinâ-yı kadîmi gibi yekdiğerine mütebessimâne bakışarak izhâr-ı mâ-fi'z-zamîr etmeğe başladıkları halde, ben tütünden başka müşâfehe edecek bir şey bulamadığımdan, bir sigara daha sarmağa başladığımda, henüz yapıp tekmîl etmeksizin yanımda bulunan ma'hûd faziletmend koynundan güzel bir ufak kutu çıkararak içinden bir kokulu kav yakıp, ikramen elime tutuşturmasıyle ne derece memnûn oldum, tarif edemem. Vâkı'â bu ikrâm pek küçük bir şey ise de, bilâ-taleb zuhûru evvelce kendisiyle kalbimde sûret bulan arzû-yı musâhabete hâil olan perde-i mülâhazâtı ref' ve imhâ ve kendisinin dahi kalben benimle hem-hâl olduğunu imâ eylediğinden, hemen ben de şu ikrâma teşekkür-i fi'lî olan yalnız hafifçe bir temennâ ile bırakamayıp, işte tamam sırası geldi diyerek, îfâ-yı teşekkürü beyân-ı memnûniyetle karışık gayr-i muhtasar iki cümle ile edâ eyledim. O dahi lüzûmlu lüzûmsuz bazı ifâdât ile daha uzunca mukabelede bulunduğundan, şu hal beynimizde bir güzel mukaddeme-i hasbihâl oldu. Meğer, kendisi de musâhabetsizlikten bana yakın bir halde bîzâr ve yarım saatten beri benimle mükâlemeye arzu-keş ve minnetdâr olup, şu efkârını lisan-i türkî ve tercüme şiveleri ile ifâde etmesi, benim kendi mecbûriyetimi beyâna hâcet bırakmadığından, şu cihetle dahi başkaca memnûn olarak, işte artık kendisiyle yavaş yavaş lâkırdıya koyulduk. Meal-i ifâdâtına nazaran, kendisi çoktanberi İstanbul'da bulunmuş ve osmanlılarla dahi pek çok ülfet ve ihtilât etmiş ve Dâr-saâdet'çe ma'rûfîn ve meşhûrînden haylice zevâtın isim ve resimlerini ârif ve ekserisinin hâl ve şânlarına dahi, gereği

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi vâkıf olduktan başka, sâhil-hânelerden de ekserisinin kimlerin olduğunu bilmesi ve bundan mâ'adâ, birazının sâhiblerinin de Beyoğlu'nda vesâir mahallerde bulunan konaklarına varıncaya kadar ananesiyle ta'rîf etmesi, nazar-ı taaccübümü celbetti. Mamâfih, gerek türkçe ve gerek fransızca lisanında görülen hâl-i halâvet ve husûsiyle efkârındaki tavr-ı tarâvetten, kendisinin gerçekten bir faziletmend olduğuna büsbütün kanâat hâsıl olmasiyle, sûret-i mükâlemede mu'âmele-i ihtirâmiyeyi derece derece arttırmağa mecbûriyet geldi. Ve bir taraftan da bunun kim olduğunu ve ne makule zevâttan bulunduğunu anlamağa ziyâdesiyle merak sardıysa da böyle tesâdüfî olarak görüşülen zâtın kim olduğunu kendisinden suâl muhâlif-i terbiye ve âdet bir hâl olduğundan, bunun zât ve mâhiyetine husûl-i ma'lûmâtı bir az müddet daha mecmû'a-i kelimâtı dâhilinde araştırmağa ta'lîk eyledim. Vapur da iskelelere uğraya uğraya gitmekte ve netice-i maksûda vusûlü bir yandan te'min eylemekte olup, Bebek koyu dolaşılarak Anadolu ve Rumeli Hisarı ve derece derece Boğaziçi'nin yekdiğerine fâik olan yemîn ü yesârı görülmeğe başladıkça, fazilet-mend, tezyîn-i dide-i tenezzüh eden mevâki'-i nefisenin her birerlerini birer gûne takdir ve tavsîf eyledikten sonra «şu sevâhil-i lâtifenin herkese bir türlü ferah-bahş olduğunu bilirim. Lâkin bu kadar tezyînât-ı hulkiye ve sun'iye ile muhât olan şu kal'elerin cihâna muâdil olan kıymetlerini takdîrde kendimi pek mütehayyir bulurum» demesiyle ben kendisinin bir feylesof olduğuna zâhib olarak «niçin?» dediğimde, «efendim ruy-i zeminde İstanbul gibi bir mevki'-i dilârâ ve böyle bir sâhil-i halâvet-bahşâ bir daha halkolunmuş mu ki, bu kadar şöhret ve şerefi hâiz olan bir hadika-i lâ-nazîreyi sükkânı eline bir demet gül gibi takdîme vesile olan şu mukaddes kal'elerin temâşâsı her nazrada vicdânımı başka türlü vesâil-i hikemiyeye sevk ile kuvve-i müdrikemi hayrette bırakmış olmasın» deyince, «Demek ki İstanbul'dan pek memnûnsunuz» dediğimde, «Efendim şüphe mi var? Pek ra'nâ bilirsiniz ki şu kubbe-i firûze-fâm altında, hiç bir belde İstanbul'a kıyâs olunamaz. Çünkü İstanbul mevki'-i coğrafîsi iktizâsınca Avrupa ile Asya kıt'alarının merkez-i ictimâ'ı olduğu gibi Bahr-i sefîd ile Bahr-i siyah'ın dahi mecrâ-yı ittihâdıdır. Bundan başka arz ve tul cihetleriyle de bir belde-i mutavassıtta bulunduğu gibi, harâret ve burûdet dahi bir nokta-i mu'tedile olup, fusûl-i erba'a dahi üzerinde lâyıkıyla hükmünü icrâ etmekdedir. Eğer şu vasıflardan bazılarıyla, Akdeniz Boğazı da tavsif olunabileceği iddiâ olunur ise de, beyinlerinde fark-ı azîm olduğu meydandadır. Çünkü İstanbul bir belde-i cesîme olup, cihât-ı adîdesinde bu kadar imârât-ı kesîre ve âsâr-ı kadime-i vefîre mevcûd olduktan başka, letâfet-i âb ü hava cihetiyle dahi, asla nisbet kabul edemez. Elhasıl İstanbul öyle bir şehr-i şehîrdir ki ekā-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lim-i sâireden hiç birisiyle mukayese olunamayıp, evsâf-ı ber-güzidenin mecma'ı ve muhassenat-ı arziyenin menba'ıdır. Şu cihetlerle burada tavattun, bilenlere göre cihânda en büyük bir muvaffakiyyet addolunur» demesiyle, ben fazilet-mend hakkında evvelki zehâbımı cerh ile kendisinin bir ecnebi olup, mülkümüze nazar-ı reşk ü hasedle baktığına zâhib olarak kalben biraz münfail oldum. Mamâfih muradını daha bir iyice anlamak üzere «küre-i arzda bunca bilâd-ı ma'mûre ve ekâlim-i meşhûre mevcûd olduğu cihetle, eğer İstanbul'un evsâf ve muhassenatını tamamiyle câmi' olmaz ise de, daha başka nice nice vasıflara şâyan bazı mevâkı'-i cemile olmalıdır» dediğinde, «Efendim, muhlisiniz bu âlemde yirmi seneden ziyade seyr ü seyahat ettim ve kıt'aât-ı hamsenin mevâki'-i meşhûresinden ekserisini gezdim. Lâkin, hiç birisini İstanbul'a müşâbih göremedim. Ve meşhûdum olmayan bilâd-ı sâirede gördüklerim kadar dahi muhassenatı hâiz olmadıkları, harita-şinâsân-ı cihânın malûmlarıdır. Velhasıl, İstanbul eşref-i bilâd ve sükkânı dahi mehâsin-i i'tiyâd olduğu müsellemdir. Fakat bana nihâyet derecede hayret veren orasıdır ki, bu keyfiyet-i ulviyye ebnâ-yı vatanın muttasıf oldukları tab'-ı selîm iktizâsı mıdır, yoksa ekseriyetle mütehallik oldukları akaid-i mukaddeseleri ilcââtı mıdır» demesiyle, ben yine hâtıra-i ahîreyi dahi tahvile mecbur olarak, bu zat «ya mühtedi veyahut ihtidaya müteheyyi olmalıdır» diyerek yavaş yavaş kendisine muhabbet etmeğe başladım. Ve buna mümâsil ahali-yi islâmiyye hakkında bazı şitayişler daha der-miyan ettikten sonra, ben kendisinin ne tarafta oturduğunu ve ne ile meşgûl bulunduğunu suâl ettiğimde, kış günleri Beyoğlu'nda ârâm ederek, mevsim-i sayfı Boğaziçi'nde geçirdiğini ve kendisi zaten Avrupalı olup, orada mâlik olduğu iki tane genç kerimelerinden birisi Fransa'da mukaddema ağırca bir surette nâ-mizac ve tebdil-i ab u havaya muhtâc olmasıyla, etibbâ tarafından diğer bazı mahallere götürülmesi tensib olunmuş olduğu halde, kendisi hiç bir tarafı tecviz etmeyerek, oradan aldığı gibi doğruca İstanbul'a getirmiş ve Der-saadet'in âb u havası muâvenetiyle bilâtedavi onun hayatını ve bundan başka familyası eczâsından bulunan diğerlerinin dahi kemâl-i âfiyet-i bedeniyelerini yeniden kazanmış olduğunu ve şu cihetle İstanbul kendileri için en aziz bir vatan olup, bundan böyle lisanlarının sâye-i iclâlinde müreffehen taayyüş eyledikleri, saltanat-ı seniyyenin duâ-yı devâm-i şân u ikbâline borçlu bulunduklarını ifade etmesiyle, ben yine hâtırayı tebdil ederek kendisinin bir ecnebi olup, mülkümüzde misafir bulunduğunu anlayarak, fakat zât ve mâhiyeti her ne ki olur ise olsun, kendisine tahsîs eylediğim muhabbet-i kalbiyemde sebât ederek, hâl ü şânını tahsin ve reviş ü efkârını takdir ile hakkında mu'âmele-i ihtirâmîyede bulundum. Kendisi dahi bana ziyadesiy-

le hürmet ve riâyet gösterdiğinden, o sırada vapur da Büyükdere'ye yanaştığı halde, biz yine konuşarak birlikte iskeleye çıktık ise de, kesret-i izdihamdan bir aralık kendisini kaybederek kalabalıkta göremez oldum. Ben yine bir ahbap araştırmak üzere doğruca gazinoya girip etrafa bakındıktan sonra üst kata çıkıp dolaştım ise de, izdihamdan durup oturacak yer kalmamış ve dönüp aşağı inerek bahçeyi filan dolaştım. Her taraflar insanla dolmuş, yani ortalık iğne atılsa yere düşmeyecek bir hale gelmiş olduğu halde, oralarda dahi münâsip bir bildiğe tesâdüf edemeyişim, beni ikinci ümidimden dahi me'yûs bıraktığından, artık oradan Sarıyer'e gitmek üzere bahçeden dışarı çıkarken, mahûd faziletmend bana muntazır olduğu halde, gözüme ilişti. Kendisiyle henüz vedâ etmemiş olduğumuzdan benden bir âşinalığa muntazırdır zanniyle uzaktan kendisine hürmetlice bir temenna ederek, güç hal ile kalabalığı söküp yola doğrulduğumda, bir de baktım ki faziletmend arkam sıra gelip yetişerek elimden tuttu. Ve ne tarafa gideceğimi sual edince, ben Sular'a doğru çıkacağımı beyân eylediğimde, daha saat henüz dörtte olup Sular'a gitmek için vakit pek erken olduğunu ve yollar dahi şimdilik gayet sıcak olacağı cihetle tab'a ziyadesiyle sıklet vereceğini ve harâret-i şemsin zevâline kadar Büyükdere'de bulunan bazı eğlencelerle vakit geçirilmesi daha münâsip olacağını ifade ile, beni yolumdan alıkoymak suretlerini teklif etmesiyle, o vakit ben bunun halini evvelce anlayamadığıma teessüf ederek, kendisinin bir bulaşık adam olduğuna zâhib oldum. Ve bunu yanımdan def'etmek üzere Sarıyer'de birisiyle buluşacağımdan bahisle, o tarafa gitmeğe mecbûr olduğumu beyân ettim ise de, kendisi benimle musâhabetten aşırı memnûn kalmış olduğunu ifade ile, bu kadarcık ülfete kanâat edemediğinden, Büyükdere'de Fıstıklık'da bulunan hânesinde ikramını tasmîm eylediği bir sütlü kahveden dest-i tenezzülün geri alınmamasını ve kerimelerinin dahi taltifiyle, onların da memnun bırakılmasını rica etmesiyle, ben yine zannımı değiştirip, «bu zât gayet mükrim ve ülfet-perver bir adam olmalıdır» dedim. Lâkin, davetine icabette de bir beis yok idiyse de, böyle tesadüfî görüşülen bir zâtın davetine icabetle, mahcûb-ı ikrâmı olmakta da bir mânâ olmadığını ve henüz üzerime hukuku tecâvüz etmeyen bir ecnebinin ikramını kabul etmemekle, vazife-i insaniyyede kusur etmiş olmayacağımı mülâhaza ile, «ikrâmınıza müteşekkiren vakt-i aharde mahsûsen gelir, sizi ta'ciz ederim» diyerek geçiştirmek istedim ise de iltimas-ı icâbeti gayet mübremâne tekrâr ve muvâfakat husûsunda beni muztar ve nâçâr bıraktığından, bi-z-zarur avdetle birlikte hânesine azimete mecbûr oldum. Suret-i icâbet ve muvâfakatimden, beyân-ı mahzûziyetle, hakkımda fevkalade ri'âyet ve hürmet gösterdikçe, ben de kendisine muâmele-i mütekabile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de bulunarak Fıstıklık yokuşuna gelinceye kadar osmanlıların hal ve şanları ve cihet-i itikadiyede olan zehâb ve irfanları hakkında güzel güzel bazı fıkralar beyan ettikten sonra, hristiyanlıkta fâidesiz bir şey olmadığına ve husûsuyle sahibi pek büyük olup, bu keyfiyet kütüb-i islâmiyye ile dahi musaddak bulunduğuna dâir bazı sözler karıştırmak istedi ise de, ben sadedi değiştirmek üzere ahar sözlerle ifadâtının önlerini kestirerek, yavaş yavaş yokuşu çıktık. En üst başta bulunan yüksecek bir hanenin orta katındaki mehtabiyeden ikisi bir örnek giyinmiş kızların bize bakıştıkları görülmesiyle onların kendi kerimeleri olup, bize muntazır bulunduklarını ta'rif etmeğe başladı. Biz, evin önüne gelir gelmez, gürültülüce bir çan sesiyle kapı açıldıkta, ikrâmen beni ileri düşürerek içeri girdik ve yeni yıkanmış büyücek bir aviudan geçerek merdivene vardığımızda, üst başından kızlar bizi istikbâl ettiler. Ben henüz takdim olunmadığım kızlara ne muâmele olunacağını lâyıkıyla bilemediğimden, ne yapacağımı mütâlaa ederken, beni nazar-ı kabul ve ihtirâma almaları için faziletmend, arkamdan kızlara fransızca bazı tavsiye ve ta'limât verdiğinden, yukarı çıkar çıkmaz, kızlar tebessüm ederek «buyurunuz» gibi ruy-i kabul ve beşâşet göstermeleriyle ben, usulümüz vechile birer temennâ eylediğimde, ikisi de mukabele ettikten sonra, büyüğü beni ve küçüğü pederini alıp bizi müzeyyen bir salondan geçirerek, denize nâzır bir odaya aldılar.

Pederleri kızlarına beni «présenter» eyledikte, onlar da ibrâz-ı memnûniyetle resm-i hoş-âmediyi ifâ ve muâmele-i ihtirâmkârîyi icrâ eylediler. Kızlardan birisi, yirmi iki, yirmi üç ve diğer on sekiz, on dokuz yaşlarında kadar olup, ikisi de gayet güzel ve pek ağır suretle giyinmiş ve kuşanmışlardı. Lisan-ı türkîde dahi epeyce tekellüme muktedire olup, lâkin küçük kız daha ziyade sevimli ve câzibeli idi. Evin içerisi gayet muntazam olduğu gibi döşeme ve kanepeler de gereği gibi ağır surette olup, orta yerde bulunan sofranın üzeri birçok asâr-ı garîbe ve edevât-ı nefise ile müzeyyen olduktan başka, ortalığın sâir tecemmülâtı dahi gereği gibi mükemmeldi. Fazilet-mend, beynimizde zuhûra gelen ülfet ve münâsebeti kızlarına muhtasarca ifade eylediği sırada, üstü başı temizce bir uşak, ağırca bir takımla sütlü kahve getirmesiyle, küçük kız kahve ve sütü usulü üzere fincanlara taksim ve benden başlayarak peder ve hemşiresine de takdim eyledi. Bu suretle, bir çeyrek kadar oturulduktan sonra, ma'hûd iri sesli çan iki defa kuvvetlice çalınıp, iki üç dakika geçer geçmez, oda kapısından beyaz fistanlı genç bir hizmetçi görünerek, bir işaretle fazilet-mendi dışarı çağırmasıyla, yerinden kalkıp giderek, biraz sonra odaya gelip yerine oturmaksızın, «efendim affınızı dilerim, çünkü bu âlemde münâsebetsizlik büsbütün ortalıktan kalmaz, ma'lûmunuzdur

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ki şu pazar günlerimiz tatil ve istirahate mahsûs olduğu halde, dostlarımdan iki üç zat bir iş zımnında biraz görüşmek için Büyükdere'de bendenize muntazır olduklarına dair haber göndermişler. O cihetle, yarım saat kadar gidip gelmek üzere müsaadenizi rica ederim. Ve kerimelerimin terbiyelerine güvendiğimden memûl ederim ki, ben gelinceye kadar sizi rahatsız etmeyip, hizmetinizde de kusur etmezler» demesiyle, ben kendisine teşekkür ederek, «ne beis var teşrif etmelisiniz, lâkin işte ben de bu derece mazhar-ı ikrâmınız oldum. Ve zaten sizden müsaade almak üzere bulunduğumdan, hazır sizinle birlikte gideyim. Oraya kadar da yine refâkatinizle teşerrüf etmiş olayım» diyerek ayağa kalktım ise de, «Efendim kerem ediniz, siz madmazellerle birlikte oturup biraz istirâhat ediniz. Bendeniz de belki bir çeyreğe kadar gider gelirim. Ve hem de sabah olalı henüz bir şey yemedim. Ve vakit erken olduğu cihetle, umarım ki zâtınız da öyle olmalısınız. Aşağıda bir güzel balık hazırladıklarını gördüğümden tenezzül buyurulduğu halde, geldiğim gibi ta'âma hep birlikte rağbet olunmasını rica ederim,» dedi. Ve kızlar da beraber o yolda bazı teklif ve suret-i ibrâm gösterdiklerinden, bi-z-zarure yine muvâfakat eyledim.

Fazilet-mend giderek kızlar odaya gelip oturdular. Büyüğü her ne kadar ağır ve pür-edeb ise, küçüğü de fevkalâde güzel ve gayet şuhmeşreb idi. Ve kendisi bir aralık orta yerde bulunan sofra üzerinden bir sigara alıp bana ikram eyledi. Ben o vakte kadar ecnebilerle bu misullu dahilî ihtilât etmemiş olduğumdan, madamlar yanında sigara içmemek bir riâyet-i mahsûsa olduğunu bilemediğim cihetle teşekkür ederek aldığım halde, sûret-i kabûlden beyan-ı memnûniyet eyledi. Ve bunu müteâkıp bir güzel kutu ile getirdiği kibritten sigarayı yakmak üzere birkaç tane çaktıysa da bir türlü ateş aldıramadı. Nihayet on beş kadar kibrit sarfettikten sonra, baktım olmayacak, kutuyu isteyip elime alarak bir tek kibrit sürer sürmez yakıp, sigarayı ateşlendirdiğim gibi kendisi «ben yakamadığıma sizden mahcûb oldum» diyerek kutuyu alıp, gülerek savuştu. Büyük kız pederinin faziletiyle beyn-en-nâs hâiz olduğu kadr ü haysiyetten bahsetmekte olduğu halde, küçük kız da osmanlılarla olan kesret-i ülfet ve ihtilâtından ve hususuyle zâbitân-ı askerîsi haklarında olan şiddet-i meyl ü rağbetinden bast ve hikâye eyler, ve hem de bu sözleri güle güle muttasıl gözlerime bakarak söylerdi. Ben büyük kızın ifâdâtına münâsibi vechile cevap vermekte idiysem de, küçük kıza mukabele müşkülce olduğundan ,onu yalnız «evet» falan kılıklı sözlerle geçiştirirdim. Bu ise kendisini lâyıkıyla dinlememekte olduğuma zâhib olarak, biraz yanıma sokulup ifâdâtını tekrâr ve zâbitân-ı askerîden genç ve hem de zâdegân olur ise, artık onlar hakkında olan temayülât-ı kalbiyesinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derece-i nihâyede olduğunu beyan ve izhâr ettikçe, ben idâre-i lisan etmekte âdeta daralmağa başladım. Bir de büyük kız kalkıp dışarı çıkmasiyle, kendisi daha ziyade yanı başıma sokularak «Mösyö sizden pek memnun oldum» diye kılıcımın püskülüyle oynamağa başladığı gibi, o vakit ben de efkârından beyan-ı mahzûziyetle hakkımda olan nazar-ı muhabbetinden müteşekkir olduğumu, usuletle anlattım. Lâkin kendisine arz-ı mahzûziyet edişimden daha ziyade memnun olarak, birkaç derece daha muamele-i serbestâne göstermesiyle hemşiresinden ihtirâzen biraz sıkılmağa başladığımdan tamâmiyle muamele-i mütekabile göstermek uyamayacağını anlayarak, ben biraz kendimi tutarak ağırca davranmağa başladım.

Biraz sonra kendisi dışarı çıkarak, büyük kız içeri geldikte, hemşiresinin bazı serbestâne muameleleri güya beni tacîz etmekte olduğundan bahisle, fakat yüreği temiz olup, kendisi de daha pek toy olduğu cihetle, arz-ı ihtirâm kasdiyle ettiği harekât-ı lâubaliyânesi gençliğine hamlolunarak, kusuruna bakılmamasını ifade ve o yolda bazı i'tizâr etmesiyle ben «hayır madmazel, o ne demek? Hakkımda gösterdiği muamele-i nevâzişkârîden fevkalâde memnun oluyorum» dediğimde, «teşekkür ederiz, vâkıâ muktezâ-yı mürüvvetiniz bu gibi şeyleri ma'zûr tutacağında şübhe yoktur. Lâkin bir halden anlamayan olsa hemşiremin tasdi'âtından mahcûb kalırdım» deyip gitti. Badehu, küçük kız içeri gelerek «Mösyö hemşirem size ne söyledi? Yoksa size beni mi şikâyet etti» diyerek yanıma oturdu. Ben «hayır madmazel, sizi niçin şikâyet etsin» dediğimde, «Evet, evet, bilirim. O beni çekemez. Lâkin kendisi serbestliğin benden ziyade muhibbidir. Şu kadar ki, yeni görüştüğü bir zat olur ise, birdenbire açılamaz. Ben de bir türlü onun halini yapamam. Sizin gibi pek mu'teber bir zâtı görüp de sevdiğim gibi derhal muhabbet-i kalbiyyemi izhâr ederek mazhar-ı iltifâtı olmağa çalışırım. Eğer bu cihetle sizi ta'cîz ediyor isem, affınızı dilerim» deyince, ben «Madmazel, niçin böyle söylersiniz, hakkımdaki muamele-i lutfiyenizden pek aşırı memnun olduğumu demincek arzetmedim mi?» dedim. O zaman teşekkür ederek «Lâkin Mösyö, size birkaç kadeh şey takdimini arzu ediyorum ne içersiniz?» dedi ben «teşekkür ederim, fakat zahmet almayınız, hiç bir şey istemem ve hem de bu vakitlerde içemem» dediğimde «niçin, şimdi pederim de geldiği gibi birkaç kadeh şey içeceğinden elbette size de arzedecektir. Ve zaten birkaç türlü hafif şeyler de hazırlamışlar duruyor. Hangisinden içersiniz, söyleyiniz?» demesiyle ben «hele pederiniz de gelsin de bakalım» dediğimde, «Mösyö hiç zararı yok. Siz biraz kendisinden evvel başlamış olursunuz. Lâkin hangisinden içeceğinizi bilemiyorum. Mevsim münâsebetiyle «marolles» ile pelin mi yoksa konyak mı, absent mi, ne istersi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

niz?» dediğinde ben «Madmazel, şimdilik dursun pederiniz gelsin de, onlar ne içerse, belki ben de kendisine refâkat ederim» dediğimde, derhal dışarı çıktı. Ve biraz sonra «pederimin mu'tadı bu mevsimde bir az pelin içer, size de işte ondan getirirler» demesini müteakip, fakfon bir tepsi üzerinde biraz meze ile bir küçük sürahi pelin, hizmetçi kızın elinde içeri girdi. Tepsiyi masanın üzerine bırakıp gitmesiyle, bir kadeh doldurup bana verdi. Ben «Teşekkür ederim Madmazel. Lâkin pederinizi beklemeli idik» dediğimde «Evet onlar da şimdi gelecek ve sizin evvelce başlamış olduğunuzdan daha ziyade memnun olacaktır» dedi. Sabahleyin işret, benim hilâf-ı mizacım ise de, kabul etmesem me'yûs olacağından çar-nâ-çar reddedemedim. Ve kendisi dahi karşıma geçip otururak bir takım fıkırdaklıklar etmeğe başladı. İçtiğim kadeh pek büyük değil ise de, ağız ağıza doldurulmuş olduğundan ve üç beş dakika sonra bir daha doldurup verdiğinden iki tanesi epeyce neşe vererek, kendisiyle daha serbestçe eğlenip durur iken, büyük kız içeri gelerek hemşiresine hitaben «Canım ne içeceklerini kendilerinden sual etmeden niçin bundan getirdiniz? Belki kendileri daha başka bir şey istek ederlerdi» ve bana hitaben «efendim işte zatınıza evvelce arzettim ya, bunun hali biraz hafifçedir. Rica ederim kendisinin kusuruna bakmayınız» dedi. Ben «Hayır madmazel, evvelce sual ettiler ve getirdikleri pelin de pek güzel bir şey imiş. Ondan da pek ziyade memnun oldum» dediğimde, «Ya! öyle ise peki buyurunuz» diyerek bir kadeh de kendisi doldurup ikram eyledi. Ben alıp içtikten sonra «Mösyö yanınızda çok duramadığımdan affınızı dilerim. Çünkü öteki odada misafirim olan bir madamla li-maslahaten biraz görüşmekteyim. O cihetle zatınıza vazîfe-i mihmândârî icrâsiyle her dakika teşerrüf edemiyorum» dedi. Ben «hayır madmazel. Bunun için itizâra hâcet göremem, ikrâmınızdan pek müteşekkirim» dedim. Ve bu yolda beni taltife dair birkaç sözler söyledikten sonra, iki kardeş birer birer dışarı çıktılar.

Ben, evin suret-i idare ve tezyinâtiyle, kızların lisan ve efkârca terbiye ve ikrâmlarından, kendilerinin oldukça ehl-i servet ve erbâb-ı namus ve iffet bir familya olduklarını istidlâl eyledim ise de, gelir gelmez fazilet-mendin beni bırakıp gitmesini ve küçük kızın o derece serbestlik göstermesini ve bir de hemşiresinin yanımızdan savuşarak, ara sıra gelip küçüğü hakkında serbestliğinden itizâr etmekle beraber daha müsâid bazı muameleler ibrâz etmesini, yekdiğeriyle mukayese ettikçe, lâyıkıyla bir mânâ veremediğimden haklarında bazı şübhelere zâhib oldum. Mamafih fazilet-mendin halini de nazar-ı mütalaaya alarak sıfat-ı vesâteti de bir türlü kendisine yakıştıramadığımdan öylece mütehayyir kalmıştım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben bu mülâhazada iken, bir de küçük kız tekrar içeri gelerek «Mösyö bu odaya pek sıcak bastı. Buyurunuz üst kata çıkalım, orası daha ferahlıdır. Ve yukarıki salondan rüzgâr hiç eksik olmaz» dedi. Ben «Ne hâcet, burası da fena değil ve şimdi pederiniz de gelmek üzeredir. Badehu, onlarla beraber çıkarız» dedim ise de, «efendim pederim muteber birkaç zat tarafından çağrılmış olduğundan, bir mühim işleri olmalıdır zannederim. O cihetle bir saatten evvel gelebileceğini memul edemem. Buyurunuz gidelim. Ve hem de size yatak odamı gezdireceğim» diye ibrâm ederek, beni alıp üst kata çıkardı. Vâkıâ yukarıki salon pek güzel ve daha ziyade nezâretli ve havadar olup, deniz tarafından biraz etrafı temâşâ ettikten sonra ben duvarlarda asılı olan bazı musanna resimleri seyrederken, kendisi yanıma gelip koltuğuma girerek, her birisini başka başka tarîf ettikten sonra, bir güzel kızla gayet yakışıklı bir delikanlının yekdiğerini âşıkâne der-âguş eylemiş olduklarının resmine geldiğimizde, onların Fransa asılzadegânından olup, birbirlerinin ateş-i muhabbetiyle suzân olduklarını ve firkat ve vuslatlarına dair beyinlerinde sebkat eden bazı macera-yı hayret-engîzi muhtasarca nakl ile onların aşk ve muhabbeti üzerine tanzim olunan bir opera Fransa tiyatrolarında mevki'-i temâşâya konularak rağbet-i umûmiyye mazhariyette âsâr-ı sâlifeye sebkat eylediğini ve kendi ise, zâten aşk ve muhabbet oyunlarına ziyadesiyle mecbûr olduğu halde, bunların sergüzeştinden aşırı derecelerde müteessir olmakta bulunduğunu ifade ettikten sonra, salonda bulunan piyanonun başına geçerek gayet suzişli ve müessir bir şey olan o operayı ve daha sâir alafranga birkaç havaları güzel güzel çalıp bana dinletti. Ondan sonra beni yatak odasına götürüp gezdirir iken, hizmetçileri de yine bir sürahi pelin ile bazı tuzluca mezeler donatılmış diğer bir tepsi getirip, orada bulunan küçürek bir masa üzerine bırakıp gitti. Ben bunu görünce «Madmazel, artık bunların tekrar tazelenmesine hâcet var mıydı?» dediğimde «Ne beis var eğer zatınıza çok gelir ise, size ben de muâvenet ederim» diyerek iki kadeh doldurup, birisini bana vererek birisini de kendisi içti. Yatak odası da arka tarafa doğru koruluğa nâzır olup, tezyinatta epeyce ve karyolası filan da gayet süslü ve genişçe olduğu gibi odanın içinde bir de kütübhâne olup, derûnunda bazı tarih misullu türkçe kitablar dahi mevcûttu... Bana her birerlerini seyrettirdikten sonra, zarîf bir kutu içinden bir takım fotoğraf-kârî resimler çıkarıp, arasında bulunan birçok kız resimlerinden en güzeli hangisi olduğunu benden sual eyledikte, ben her birerlerini başka başka nazar-ı dikkatten geçirip, filhakika en güzeli yine kendisininki olduğundan «En güzeli işte budur» diyerek kendi resmini gösterince, gülerek eline alıp «Mösyö bu kadar resimlerin içinde en güzeli bu mudur? Yoksa siz iyi dikkat etmemiş olmalısınız?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çünkü bunların içinde daha güzelleri vardır, niçin siz böyle en âdisini beğendiniz?» dedi. Ben «Hayır, madmazel ben hepsine lâyıkıyla dikkat ettim, hakikaten en güzeli odur» dediğimde, hemşiresinin resmini çıkarıp «bana kalır ise, bu, ondan güzel olmalıdır» demesiyle ben, «Vâkıa o da aşırı güzel ise de, öteki hiç birisine nisbet kabul etmez sûrettedir» deyince resimleri toplayıp kaldırarak, kendisi de dışarı çıktı. Bir de büyük kız yanıma gelerek «Mösyö sakın canınız sıkılmasın. Bir şey ister misiniz?» dedi. Ben «Hayır Madmazel, ikrâmınızdan pek mahcûb oluyorum. Lâkin pederiniz geciktiler. Acaba nerede kaldılar» dediğimde «Evet, vâkıa biraz geciktiler ise de, eğer mutlaka ister iseniz, şimdi haber gönderip getirtebiliriz», demesiyle ben «hayır kendilerinin işine mâni olmak istemem ve hem de o gibi tekellüfe hacet göremem» dediğimde, «bu kadar teehhür edişi sizi eğlenmektedirler ümidine mebni olmalıdır. Yoksa kendilerinin gelip gelmemesi bizim elimizdedir. Daha saat altıyı da pek geçmedi. Biraz daha gecikecek olursa haber gönderip getirtiriz. Siz müsterih olunuz» diyerek gitti. Lâkin ben bu sözlerden hiç bir şey anlayamadım. Çünkü evvelce yarım saate kadar gelmek üzere gittiği halde ben ne vakit geleceğine dair sualler ettikçe «yok, büyücek bazı zevat tarafından çağrıldı. Yok bir saatten evvel geleceği memul değil. Yok daha saat altıyı da pek geçmedi. Yok gelip gelmemesi bizim elimizdedir» yani her soruşta, geleceğinin bir derece ağırlaşması ve gide gide şüphelere düşmesi beni hayrette bıraktığından, hasber-ri'âye büyük kızdan şuralarını sorup anlayamadım ise de, küçük kız geldiği gibi şu pederinin gecikmesiyle geleceğinin şüphelere düşmesine dair söylenilen sözlerin neden neşet eylediğinin sebeplerini sual etmeği tasmim ederek, kendisini beklemekte iken kendisi de kapıdan içeri girdi.

Lâkin bir de baktım ki soyunup dökünmüş ve arkasına gayet ince beyaz ketenden gecelik gibi hafifçe bir şey giyinmiş ve başındaki ince zarif çiçeklerle müzeyyen o gayet süslü hotozu filânı çıkarmış ve saçlarını hemen şöyle sadece tarayıp toplayıvermiş olduğu halde, «Mösyö afedersiniz. Zira sıcaktan pek sıkıldım ve biraz pelin de içtiğimden âdetâ terledim. O cihetle biraz hafiflemek için soyunmağa mecbûr olduğumdan yanınıza bu halde geldim» diyerek gelip, bir kadeh daha doldurarak beraber içtik ve pederinin gecikmesi hakkında ettiğim suallere de, büyük hemşiresinden birkaç derece daha gevşekçe cevaplar verişinden, artık fazilet-mend hakkındaki zehâblarımı büsbütün çürüterek herifin âdeta kibarvârî bir vâsıta olduğuna hükmettim. Fakat kendisinden gördüğüm faziletle beraber, şu hal-i mezellet-iştimâli kabul etmesine de ziyadesiyle acıdım. Bununla beraber, artık öyle bir yerde uzun uzadıya oturup kalmağı, kendimce münasib göremediğimden kalkıp gitmesini istedim ise de,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derhal gitmeğe kalkışım biraz sakilce olacağını ve kendileri her ne kadar anladığım yolda dahi olsalar, serbestlikleri bir dereceye kadar olabilip, ondan ilerisine kendileri dahi gidemeyecekleri cihetle, bana bir mazarratları olamayacağını tefekkür eylediğimden, bir münasebet aldırarak veda etmek üzere biraz daha oturmağa mecbur oldum. Fakat bundan sonra ve gider iken kızlara ne muamele etmek lâzım geleceğini düşünüp dururken, küçük kız yerinden kalkıp, bana bir kadeh doldurup, bir de sigara ikrâm ederek, bu sefer yanıma pek yakınca oturup ve dizlerini dizlerime dokundurmağa başladı. İşte bu suretle sâkiten beş altı dakika geçtikten sonra «Beyefendi, aman bugünkü sıcak nedir? Ortalık birdenbire pek fena bir halde ısındı» diyerek yanımdan kalkıp, karyolanın muttasıl olduğu duvarda bulunan pencereyi açıp «oh, buradan biraz rüzgâr geliyor. Hele siz de şöyle buyurunuz ve hem de setrenizi filân çıkarınız da biraz ferahlayınız» diyerek yanıma gelip, kılıcımı almak istedi. Ben «teşekkür ederim Madmazel. Lâkin artık gitmek üzere bulunduğumdan afedersiniz, kılıcım dursun» dedim ise de, reddolunmayacak derecelerde suret-i nevaziş ve istirhâm gösterdiğinden, ben artık «lâhavle» diyerek kılıcımı çıkarıp eline teslim etmekten başka çarem kalmadı... Onu alıp köşeye dayayarak setremi de arkamdan çekip, kanepenin üzerine koyduktan sonra, beni de ziyadesiyle ibrâm ederek açtığı pencerenin önüne oturtmak üzere karyolaya çıkardı.

Bunun üzerine ben artık zuhûrata muntazır olduğum halde, kendisi de karyolaya gelerek «efendim benim karyolam ziynetçe pek âdi bir şey ise de, heyetçe pek dar olmadığından yanınıza gelir isem, sizi o kadar rahatsız etmiş olmam» diyerek büsbütün yanıma sokuldu. Ve biraz dikkatlice yüzüme baktıktan sonra, «Efendim ben her hususta ferahlık ve serbestliği severim. Siz de şu boyunbağınızı filan çıkarınız da ben de soyunmuş olduğumdan dolayı yanınızda mahcub kalmış olmayım» diyerek kendi elleriyle boyunbağımı çıkardı ve gömleğimin düğmesine bakar gibi elleriyle biraz oynadıktan sonra bir tanesini çözüp, diğerini de çözmeğe başlayınca ben« Madmazel, onlar şimdilik dursun, çünkü setreyi filânı da çıkararak birdenbire pencerenin önüne geldim. Belki 'rüzgâr dokunur» dediğimde «Efendim böyle sıcakta rüzgârın ne tesiri olur? Hususiyle siz asker olacaksınız!» dedi. Ben «acaib askerlerin vücûdu başka mıdır? Velev öyle bile olsa burada o misillü fedakârlığa ne mecbûriyet var?» dediğimi müteâkib «Mösyö! siz evli misiniz?» dedikte ben «hayır değilim,» dedim. «Teehhül arzu etmez misiniz?» dedikte «Acâib! Öyle arzuda bulunmayan insan mıdır?» dedim. «Ey şimdiye kadar niçin teehhül etmediniz?» deyince ben, askerlik münasebetiyle kaç senedir mevki'-i muhârebede bulunup, İstanbul'a yeni gelmiş olduğumu söyledim. O za-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

man, «Evet, işte ben askerleri böyle fedakârlıkları için çok severim. Lâkin ekserisi de cihandan nâil-i merâm olamadan gittikleri için kendilerine pek çok acırım» deyince, ben «niçin, asker olan nâil-i merâm olamaz mı? Yoksa her asker olmayanlar, mutlaka mazhar-ı merâm olabilirler mi?» dediğimde «Evet öyle ise de farkı pek çoktur. Meselâ, siz beni sevmiş olsanız, asker olduğunuz için sizi nâil-i merâm etmemeğe kıyamam. Lâkin asker olmasanız, size o kadar acımazdım. Ve bir de şunu arzederim ki, ben Paris'te ölüm derecelerinde hasta olup İstanbul'a gelmekle iade-i hayâta nâil olduğumdan, muhabbet-i kalbiyyemi İstanbul'un fâtihleri evlâdlarına hasrettiğim halde, onlardan da yalnız askerlere tahsis etmek şerefini intihâb ettim» demesiyle ben «lâkin Madmazel size acıyorum, kendinizi aldatmışsınız» deyince «niçin?» dedi. Ben «ya, askerler âlüfte-i harb ü zafer olup tâife-i nisâ ile o kadar ülfetperver olmadıklarından, sizin kadr ü kıymetinizi o derece bilemezler. O cihetle kendinize yazık etmişsiniz» dediğimde «ya benim onların kıymetini bilişim, bence az şeref midir? Ve hem de askerlerden gördüğüm muâmele-i latifeyi henüz başka bir sınıftan göremedim» dedi.

Biz bu sözleri ederken, büyük kız gelerek «Mösyö! Pederimiz biraz geciktiğinden kendisinin orada yemeğe alıkonmuş olduğunu me'mûl ediyorum. Eğer rağbet buyurulur ise, yemek hazırdır, siz buyurunuz» dedi. Ben saate baktım. Altı buçuğa gelmiş ise de, yemek için vakit büsbütün gecikmiş olmadığından «mademki gelirim dediler, biraz daha beklemeliyiz» dediğimde «geleceğini me'mûl etmem, lâkin siz bilirsiniz. İstediğiniz halde biraz daha bekleriz» dedi. Ben küçük kızın muâmele-i tahrikiyesinden tek durmayıp beni tecâvüzî harekete mecbûr edeceğini hevâs-ı memnûniyetle hissetmeğe başladım ise de, pederi gibi bir mihmândâr-ı fazilet-nisârın vesilesiyle böyle bir duhter-i peri peykerin dâm-ı teşvıkına tutuluşum ve o derece mukaddime-i garibe ile böyle bir netice-i igfâlâta giriftâr oluşum, madmazele olan mecbûriyetime fütûr getirdiğinden, hazır büyük kızın tekrar pederinin gelmeyeceği ümidinde bulunmasını vesile edinerek şu bahane ile ellerinden kurtulmak üzere ben «Madam! Ben tuzluca mezelerden ziyadece ekletmiş olduğumdan, şimdilik iştiham büsbütün kesildi. Mademki pederiniz de biraz gecikeceklermiş, o halde kendilerine arz-i hulûs bırakarak müsâadenizi isterim» dedim ise de, «Mösyö! Size cebredemeyiz. Lâkin sizi koyuverdiğimiz için bizi pederimizin duçâr-i sademe-i tekdîri etmiş olursunuz. O cihetle her ne kadar bîzâr oluyorsanız da, lütfen biraz daha ârâm etmenizi rica ederiz» diyerek ikisi birden yalvardıklarından biz-zarure biraz daha oturmak lâzım geldi. Büyük kız hemşiresine hitaben «öyle soyunup dökünüp yan yana oturuyorsunuz. Bari pencerenin perdesini yarım olsun indirse-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

niz de, hâricten birisi seyredecek olursa ikinizi birden görmüş olmasın» diyerek gitti. Lâkin ben o zamana kadar küçük kızın meylimi celbedecek yolda gösterdiği hande-i câzibânesine karşı kendimi gayet ağır tutar ve cevher-i iffetimi pek bahalı satar idiysem de, hemşiresi gider gitmez, perdeyi kapayarak kendisi karyolaya uzanıp gözlerini süzerek beni de yanına davet yollu işaretler etmesi, sabr-ı tahammülümü âciz bırakacak raddelere getirdi. Bununla beraber ben yine anlamazlığa vurarak «Madmazel, galiba pelin sizi çarptı? Gözlerinize bakılırsa uykunuz geldi gibi anlaşılır. Ben kalkayım da siz biraz istirahat ediniz» dedim. «Acâib! Hâlâ mazhar-ı meyl ü rağbetiniz olamadım, yattığımı uykum olduğuna mı hamlediyorsunuz? Hemşirem bile beni o kadar çekemez olduğu halde eğlenmemize müsâade gösterdi. Sizin yüreğiniz ne kadar insafsız ki halime zerre kadar merhamet etmiyorsunuz. Lâkin bir erkek, nisadan artık bundan ziyade müsâadeye muntazır olmakdan büyük gaddarlık da olamaz» demesiyle, şu benim aklımı bozacak derecelere getiren temâyülât-ı beşeriyemi güç bela menetmekten de geri durmamak istemekte idiysem de, kızın da bu sözleri hem beni duçâr-ı tehlike-i hâhiş ve rağbet ve hem de nazar-ı merdânegî ve gayrette giriftâr-ı şermsârî ve mahcûbiyet eylediğinden, ne halt edeceğimden mütehayyir olduğum halde öylece düşünüp dururken, kız «Mösyö sorarım size zatınız erkek değil misiniz?» demesiyle «o ne demek?» dedim «canım öyledir de ne düşünüyorsunuz?» deyince ben «Ya, siz Madmazel değil misiniz?» dedim. O vakit kendisi «canım hâlâ benden uzak duruyorsunuz» diyerek, elimden tutup beni yanına aldı. Ben yine zâhiren suret-i sükûnet göstermekten hâli olamadığımdan elleriyle kalbimi üzerinden dinleyip yüreğimin çarpmağa başlamış olduğunu hissetmesiyle «Ay! ben de sizi gerçekten bana meyletmemiş zannediyordum. Meğerse sizin kalbiniz benden ziyade temiz ve rağbetkâr imiş» diyerek, bir takım muâmele-i nâz u nevaziş göstermeğe başladığı sırada büyük kız içeri gelerek «Ay istirahat mi?» diyerek kapıyı çekip gitti.

Ben o vakit şu müsaade-i tammeyi görmekle, muvâfakat etmemekte muztar kaldım. Lâkin, hakkımda gösterilen bu kadar ikrâm ve ihtirâma bedel kendilerine ne verilmek lâzım geleceğini bilemediğimden ve yanımda ise beş lira ile otuz, kırk kuruş bozuk paradan başka bulunmadığından, şâyet muahharen daha ziyade masârif teklif olunursa, nazarlarında mahcûb olup, küçük düşmemek mütalaasiyle tereddüdde kalarak yine kendisini dest-i rağbetle der-agûş edemedim. Kız «canım niçin bu kadar sükûnet ve mücânebet gösteriyorsunuz» demesiyle, kendisine her ne verileceğini bir suret-i zarifânede anlamak üzere biraz sözler dolaştırmak istediğimden «Ya! Hemşireniz gelmez mi?» dedim. «Mösyö görmediniz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mi? O kapıyı kapayıp gitti, hiç artık bir daha gelir mi?» dedi. «Ya! Pederiniz gelirse?» dediğimde «O! haber gönderilmedikçe geleceğini asla me'mûl etmeyiniz» dedi. «Ya gelecek değil miydi» dediğimde, «Efendim, gelse bile yanımıza çıkmaz» dedi. «Ya bizim kendi yanına gitmeyişimizden bir şey anlamaz mı?» dediğimde «Anladığı halde ne olur? Bizim gibi iki evlâdının vücûdu onun da gençliğinde bizden ziyade mecbûr-ı huzûzat-ı nefsâniyye olduğunu isbâta kâfi değil midir?» dedi. Ben «vâkı'a öyle ise de, onunki bizim gibi suret-i gayr-ı memdûhada olmayıp, usul-ı makbûle, dâiresinde bulunduğundan, o fi'ilinden müttehem değildir» dediğimde, «evet biz ikimiz de pederimin zâten bir sevgilisinden mütevellide olup, pederim vâlidemizi muahharen nikâhlamıştır» dedi. Ben «velev, öyle de olsa bizim için bu derece müsâade göstermesinden, kendisince ne istifâde me'mûldür?» diyerek şu sözlerle benden ne miktar şey talep edeceklerini anlamak istedim. O zaman «Evet Mösyö! Şimdi muradınızı anladım. Eğer, siz bizi harîs-i kisb ü kâr ve vuslat furûş-ı rüzgâr olan nisalardan zannederseniz yanılırsınız. Zira bu muvasalat için sizden maddeten hiç bir şey talep olunmayacaktır. Ondan yana müsterih olunuz» dedi. Ben «hayır madam, bir şey de talep olunsa, nazarımda şayan-ı takbih değildir. Ve belki daha ziyade memnun olurum. Ve siz de beni o misüllü fedakârlıktan ihtiraz eder, zannederseniz, onda da kendiniz yanılıp hata etmiş olursunuz. Benim muradım da o değildir. Lâkin, bu derece ikrâmınızın da altında kalmakla büsbütün karşılıksız mahcûbiyete tahammül edemem. O cihetle sizin memnun olacağınız sureti de anlamak ister isem onun için de nefsü'l-emrde ma'zûr tutulurum zannındayım» dedim. O zaman «Mösyö bizim muradımız ancak bir muhabbettir. Ve hakkınızda ne mertebe hayr-hâhlık arzusunda bulunduğumuzu tarif edeyim de size olan muhabbetimizin derecesini anlarsınız» demesiyle ben «buyurunuz» dedim. «Lâkin Mösyö siz beni gerçekten nazar-ı kabûle aldınız mı?» deyince, artık benim her yüzden gönlüm emin olduğu cihetle «daha şüphe mi edersiniz?» diyerek kendisine derece-i kabul ve mahzûziyetimi arzeyledim. O zaman gömleğinin düğmelerini gevşetip, bana arz-ı sine-i muvâsalat etmesiyle benim de çerâg-ı sabr u tahammülüm suzân olarak, kendisini derâgûş ile tek tük mülâabe ve mülâtefe ettikten sonra, yüzüme pek tatlı bir tebessüm ederek «Mösyö. İşte ben size kendimi teslim ettim. Her ne ki murat ederseniz, benden asla muhâlefet görmeyeceksiniz. Lâkin ben de sizden bir şey rica edeceğim. Kabul ettiğiniz halde, beni kendinize mahsûs bilerek her vakit sizi bu vechile hoşnûd edeceğime şüphe etmemelisiniz. Ve hem de kabul edişiniz sizce en hayırlı bir şey olacaktır» demesiyle ben «nedir buyurunuz» dedim. «Lâkin reddetmemelisiniz. Zira hem beni meyûs ve hem de kendinizi öyle bir şereften mahrûm bırakmış

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olursunuz» deyince ben «Madam artık beynimizde teklif tekellüf kaldı mı? Her ne ise buyurun. Emrediniz. Ve hem çabuk söyleyiniz ki böyle en nazik ve kıymetli vaktimizi zâyi etmiş olmayalım» dedim. «Mösyö. Size tahsîs ettiğim mecburiyet öyle az bir şey değildir,» deyince ben «Evet anlıyorum. Ve bundan dolayı kendimi teşekküre pek borçlu tutarım» dedim. «İşte o cihetle arzedeceğim şeyin kabulü ricasını tekrar ederim» dedi. «Canım niçin böyle uzatıyorsunuz. Emrediniz demedik mi?» dedim o vakit «Teşekkür ederim. İşte sizin akıl ve dirayetinizin meftûnu yalnız ben değilim ve şöyle biliniz ki, zâtınıza familyaca muhabbet etmekteyiz. O cihetle, şu âlemde bizim nâil ve şerefyâb olmakta bulunduğumuz istifâde-i maneviyye ve istifâze-i mukaddese-i diniyyeden sizin mahrûm kalmış olmanızı şefkat-i kalbiyemiz asla revâ görememektedir. Binaenaleyh dâire-i mezhebimize, sizi de alarak, bundan böyle zâtınızın da saadet-i ebediyyeye mazhariyetinizi arzu etmekteyiz» demesiyle, ben bu sözden birdenbire münfail oldum ise de, bulunduğum hal ve mevki madamın hakkımda izhâr eylediği şiddet-i muhabbetine hamlettirerek, nazarımda tesir ve ehemmiyetini tahfîf eylediğinden işi, latifeye bulaştırarak «Madam hakkımdaki nazar-ı muhabbetiniz, fevkalâde bâis-i mahzûziyettir. Mâ-hazâ bu derecesi de benim için kâfi olup, ondan fazla olan merhamet-i kalbiyyenize daha o kadar da şâyeste ve müstahak değilim ve hem de şu halde o gibi riâyeti elzem olan bahse ne lüzum var?» dedim. «Evet işte derhal kabul ile beni fevkalâde memnun bırakmanıza muntazırım!» demesiyle «Madam, bu keyfiyet sonraya terkolunsa daha münasip olmaz mı?» dediğimde «Hayır Mösyö beni mazûr tutunuz. Olamaz. Çünkü bu iş mutlaka şu arzumuza muvâfakat etmenize mütevakkıftır. Onun için kabul ederek, bizi memnun ve kendinizi dahi mesût etmiş olmanızı ricâ ederim!» dediği gibi benim o zaman ayaklarım suya erip, faziletmendin bir daha dönmemek üzere kim olduğunu anlayarak ve şu muâmele-i bârideden derece-i nihâyede kalben nefret hâsıl olarak suret-i meyl ü rağbet, derhal dîde-i mecbûriyetten mübâ'adet ve huzûzât-ı beşeriyyem büsbütün mütevari-i perde-i ismet ve münâferet oldu.

Bununla beraber kızın, teklif-i hande-redifi ne yolda olacağına ve bilmezlikle düşmüş olduğum şu dâm-ı iğfâlâtın delâil-i iknâ'iyesi neden ibâret bulunduğuna olsun vâkıf olmak üzere «Madam teklif edeceğiniz şey neden ibârettir?» dediğimde «Hıristiyanlık bir fazilet-i âliyedir. Sâhibi pek büyüktür, katolikler ise, cenab-ı Mesih'in en sevgili evlatlarıdır ve bu keyfiyet kütüb-i İslâmiye ile dahi musaddaktır» diyerek pederi yolda ağız kullandıkta, ben «Madam cümle-i ifâdâtınızdan, bizce yalnız cenab-ı Mesih'in şan-ı nübüvveti musaddak olup, fakat diğerleri delâil-i sâireye muhtaçtır» dediğimde «Mösyö işte cenab-ı Mesih'i tasdik ediyorsu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nuz, o halde ona teba'iyyet cihanda en büyük şeref ve saadettir. O cihetle ondan başka din tanımağa ne ihtiyaç kalır!» demesiyle, benim ejder-i salâbet-i diniyyem tuğyân ederek, hemen kendisini oracıkta firavun âsâ Bahr-i ahmer-i hunîne garketmek derecelerine geldim ise de, bunu hakîmâne ilzâm ve iskât, davâ-yı adâlet ve hakkaniyeti daha ziyade izhâr ve isbât eyleceğinden ol sureti ihtiyar ile, mülzimâne ve müskitâne bazı cevaplar der-hâtır eyledim. Mamafih bu misullu harekât-ı mefsedetkârâneyi kendilerine sermaye edinmiş olan muannidelerle, o yolda mübâhese hiç bir suretle netice-pezîr olmayacağını ve beyhude yere müdâvele-i efkâr için bir müddet daha yanlarında oturup kalmağa tenezzül lâzım geleceğini mütâlaa ederek, derhal hânelerini terketmek üzere kendimi karyoladan aşağı atıp, pür-hiddet telâşlıca giyinmeğe başladım.

Bir de büyük kız kapıyı açarak içeri girdi. Şüphe olunmaz ki öyle bir mühim vakti idare için kendisi de kapının dış tarafında bizi dinlemekte bulunmamış olmasın. Ben asla yüzüne bakmayarak, hiddetimden kaşlarımı çatmış olduğum halde, odanın içinde iri iri gezinerek giyinmekte olduğumu görmesiyle «Mösyö beş dakika evvelki muhabbetiniz, sinesûz-i hased-i yar ü ağyâr olduğu halde, niçin böyle birdenbire dargınlık çıkardınız?» dedi. Ben kendisine asla iltifât etmeyerek, daha ziyade suret-i şiddet gösterdim. Tekrar «Mösyö bu ne kadar hiddet?» deyince ben «Madam iyi biliniz ki hiddetimden daha size bir eser göstermedim» dediğimde, o da hiddetlice «Mösyö! Mösyö! bizim gözlerimiz hiç kimseden hiddet göremez» demesiyle, benim daha ziyade canım sıkılarak «Acaib, göstersem de hakkım yok mudur? dedim ve hem de o zaman esvablarımı tamam giyinmiş ve henüz kılıcımı da alıp kuşanmıştım. Hemen kabzasına dayanıp, kızların ikisini de yukarıdan aşağı birer kere gazûbâne süzdüm. Küçük kız, evvelce karyoladan inerken gözlerimin dönüşünden korkmuş olduğu için, bir hâl-i sükûnet içinde durmaktaydı. Büyük kız da öyle gazûbâne durup bakışımdan havf ile, derhal muâmeleyi değiştirerek «Mösyö affınızı dilerim. Lâkin hemşiremin size arzetmiş olduğu keyfiyet cümlemizin hâlisâne kabul etmiş olduğumuz bir hakikattir» demesiyle ben «Evet evet karyola vizitesinde teklif olunuşu da ulviyetine şüphe bırakmadı» dedim. Yine «Hayır mösyö öyle demeyiniz. Bu yolda pederimizle görüşmelisiniz ve hem de kendisinin ne faziletkâr olduğunu anlamalısınız» dedi. Ben «evet madam. Pederinizin ne müfsid bir cizvit olduğu anlaşıldı. Lâkin ben sattığınız şeyin alıcısı değilim. O cihetle artık görüşmeğe hâcet kalmadı» dediğimde, «Mösyö iyi biliniz, pederim cihanda her şeye muktedirdir. Ve fazla olarak dâire-i ittihadımıza dâhil olanlar için, her türlü muâvenet etmeğe hâzırdır ve size o dereceye kadar söyleyebilirim ki dostluğumuzu kazananların cihanda görmedikleri iyilik ve imdad

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kalmamıştır» dedi ve daha buna mümâsil bir takım sûret-i ıtmâiye göstermesiyle, ben «Madam sâye-i saltanat-i seniyyede benim bir şeye ihtiyacım yoktur. Velev olsa bile, değil sizler gibi mefsedetkârın, ecnebilerden hiç birisinin muâvenetine tenezzül, indimizde en büyük denâettir» dedim. Ve hem de artık gitmek üzere kapıya doğrulduğumda «Mösyö biraz daha oturmanızı rica ederim. Eğer ifâdâtıma nazar-ı im'ân ile bakacak olursanız, hemşiremin teklifi üzerine sizinle biraz bahsedelim» diyerek beni koyvermemek istedi. Ve hem de oda kapısı önündeki bazı ifâdeleri ma'nen iknâ' edemeyeceklerini anladıkları kimseyi maddeten itma' etmek suretlerini göstermekte olduklarına delâlet eyledi.

Ben «Madamlar herkesi kendiniz gibi şaşkın mı zannedersiniz? Bir ecnebiye arz-ı nefs eden sizin gibi iffetsizlerle, artık uzunca mükâlemeye tenezzül edemem. Şu kadar söylerim ki, üç beş liralık masârifle husulü mümkün olan bir mahzûziyet-i seri'-üz-zevâl için teklifinizi kabul eden ahmakların, sizce ne kadar hayır ve menfaati olacağını düşünmelisiniz. Ve bundan başka o misüllü hamiyetsizlere bile arz-ı nefs etmekle, kendinizi ne derece muhakkar etmiş olduğunuzu anlamalısınız» dedim. O zaman küçük kız, «Mösyö! mösyö! bize artık o kadar âdi nazarla bakmağa asla hakkınız yoktur. İyi biliniz ki bizi tahkîre hiç kimse cesâret edemez» dedi. Ben «evet, evet iffetli madmazel. İşte bu sözde çok hakkınız var, çünkü bu gibi en çirkin hakaretler, nazarınızda pek büyük şeref sayıldıkça, âlemde sizi hiç kimse tahkir etmiş olamaz» dedim. «Mösyö, afedersiniz. İşte size beyan ederim ki zâtınız asla hakikat-perver değilsiniz. İşte biz erbâb-ı dirâyeti tarîk-i hakka davet için ırzını fedâ eden günâhsız meleklerіz» demesiyle, ben «Evet günâhsız melekler, evet hıristiyanlıkla islâmiyet beynindeki muhabbet salonlarını pek güzel tezyin edebilirsiniz. O cihetle ismetinizi serien tebrik ederim. Lâkin irtikâb ettiğiniz mefsedeti hıristiyanlık kabul etmeyeceğinde asla şüphe olunamaz. İşte artık bir daha görüşmemek üzere adiyö» diyerek aldım yürüdüm.

Çünkü şu bâtıl sözlere nihâyet vermek için evvelce birkaç kere buseçin olduğum gerden-i kâfûru, sadme-i şimşir-i sitemgîr ile alûde-i hûn-ı gülgûnî etmeğe mecburiyet geldiğinden, biraz daha dursam elimden bir kaza çıkacak ve şayet öyle bir hal vuku'bulsa, büyük kız da kendisini idâma mecbûr edecek muâmelede bulunacak onu da telef etsem, uşakları ve hizmetçileri yukarı hücum ile etrafımı alacaklar ve mahâret-i seyfiyem sâyesinde onları da bitirmek bir şey değilse de, artık ev içinde kıtal taaddüd edecek ve bu kızlar ise, hakikaten papağan gibi söylediği sözlerin manâsını bilmez bir takım ücretli çığırtkanlar olduğundan, işin o derecesi de, beni dâire-i insaniyetten adûl ile muâmele-i vahşiyâne ve gaddârânede bulundurmuş olacak. İşte bu misüllü zulm ve taaddiyâtı ise vic-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

danım asla kabûl etmeyeceğinden, o günkü gün benim için Boğaziçi'ne azimetten bir netice-i müfide hâsıl olamayacağını daha sabahki mukaddemât-ı nâ-musîbden istidlâl eylemiş olduğumu der-hâtır ile «Kâtelehumullah»[1] diyerek kapıdan dışarı çıktım ve işte bilmediğim bir adamın ülfet ve faziletine kapılmakla, o günkü gün şu vak'a-ı garibeye müsâdif oldum.

İşte Rif'at Bey sergüzeştine bu suretle hitâm vermiş ve öyle bir mevki'-i müşkilde ibrâz eylediği hamiyet ve dirâyet, hüzzâr tarafından tahsin ve tebrik olunmuştur.

(*Müsameret-nâme,* 7 Temmuz 1288/19 Temmuz 1872, s. 1-54.)

1* Allah onları katletsin.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AHMED MİDHAT EFENDİ

I. FİKRÎ YAZILAR

1. Hikâye tasvir ve tahriri 53
2. Roman ve romancılık hakkında mütalaamız 58
3. Romancı ve hayat 63
4. Osmanlıcanın ıslahı 70
5. Beşir Fuad nasıl bir adamdı 75
6. İnsanın mahiyet-i maddiyesi 81
7. Hıristiyanlık propagandasına karşı 84
8. Avrupa âdâb-ı muaşereti yahut alafranga'dan 87
9. Çocuk ve annesi 91
10. Muhâzarât'a Ahmed Midhat'ın yazdığı önsöz 94

II. ROMAN VE HİKÂYELER

1. Felâtun Bey ile Râkım Efendi'den 99
2. Ahmed Metin ve Şirzad'dan 128
3. Acaib-i âlem'den 141
4. Müşâhedat'tan 149
5. Çengi'den 160
6. Vâh'dan 163
7. Henüz on yedi yaşında'dan 171
8. Karnaval'dan 182
9. Jön Türk'ten 193
10. Taaffüf'ten 199
11. Letaif-i rivâyât'tan
    a. Mihnet-keşân'dan 210
    b. Felsefe-i zenân'dan 223
    c. Bekârlık sultanlık mı dedin'den 231
    ç. Dolaptan temâşâ'dan 234
    d. Emanetçi Sıdkı'dan 237
    e. Gençlik'ten 242

III. HATIRAT

1. Menfâ'dan 244
2. Avrupa'da bir cevelân'dan 257

IV. TİYATRO

Eyvah'tan 291

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. - FİKRÎ YAZILAR :

1

HİKÂYE TASVİR VE TAHRİRİ

Hikâye tasvir ve tahriri edebin bir cihet-i vesiası olup şark tarafında bâ-husus evlâd-ı Arab ve ehl-i İran indinde pek eski bir meslek-i edebdi. Bu usul Avrupa'da bir asır kadar zamandan beri revaç bulmuş ve memleketimizde ise henüz yeni tevellüd eylemiştir.

Bir hikâyeyi tasvir ve tahrir etmek bir vak'a meydana koymak demek olduğu cihetle bunun tarz-ı tarihle pek büyük bir münâsebeti varsa da vak'a-i mezkûre mutlaka bir veya birkaç şahsın tercüme-i hâli demek olup erbâb-ı mütalaa bir zatın haline acımağa veyahut gülmeğe davet edileceğinden ber-minvâl-i muharrer münâsebetin tarz-ı tarihten usul-i tercüme-i ahvâle mahsus olması lâyıkdır.

Şimdiye kadar neşrolunan hikâyeler ol kadar mütenevvi olduğu cihetle bunların topu mevki-i tedkike çekilse yine hikâyâtın envâı hakkında müdekkik bir fikr-i mahsus hâsıl edemez. Halbuki bir cemiyet-i beşeriyenin hikâye kitaplarına, fünûn kitapları kadar ihtiyacı olduğu artık anlaşılmış ve erbâb-ı kalem o yola dahi sevk-i semend-i hâmeye mübâşeret etmiş olduğundan bu bâbda bazı usul beyanı fâideden hâli görülememiştir.

Hikâye denilen şeyin meydanda başlıca iki nev'i görülür ki birincisi mudhik ve ikincisi mü'limdir. Ancak bir hikâye içinde bu iki nev'i yerleştirmek dahi mümkün olabilir. Binaenaleyh bu taksime ol kadar ehemmiyet verilmeyip bu bâbda ehemmiyet-i mahsûsayı hikâyenin sûret-i tasvir ve tahrirince muteber olan dört tabakaya hasretmek lâzım gelir.

Birinci yani en aşağı tabakadan addolunan hikâyeler bir vak'aya vekayi-i sâire idhâliyle işi iğlâk ve işkâle düşürmeksizin sathice nakl ve rivâyet etmektir. Lisânımızda şimdiye kadar telif sûretiyle neşredilen hikâyelerin cümlesi bu kısımdandır.

İşbu birinci tabakaya dâhil olan hikâyelerde vak'anın asıl sâhibi dâima mebhûs-ün-anh olup aled-devam kendi haline dair söylenir ki verilen malûmâtın cem'an yekûnu âdeta sâhib-i vak'anın sergüzeştinden ve tercüme-i hâlinden ibaret kalır. Yine o vak'a içinde sâir bazı eşhâs bulunsa bile onların ehemmiyeti olmayarak erbâb-ı mütalaa nazar-ı dikkatlerini yalnız sâhib-i sergüzeşte dikerler. Hikâye yazmaktan murad hikemiyâttan, ahlâktan bazı esasları mudhike veya mü'lime bir sûret-i rivâyetle er-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bâb-ı mütalaaya telkîn etmek olduğuna göre, işbu birinci tabaka hikâyelerinde bu maksada pek az hizmet edilmiş olur. Birinci tabaka hikâyelerinde gâyet-i maksad «bak şu adamın sergüzeşt-i ahvâli ne kadar garibtir» diye erbâb-ı mütalaayı istiğraba davetten ibaret kalır.

Bundan sonra ikinci tabaka hikâyeleri gelir ki onda yalnız bir adamın sergüzeşti mebhus-ün-anh değildir. Birkaç kimseye şümûlü olan bir vak'anın her şubesi cem'edilerek bir neticeyi intaç eylediği gösterilir ki o netice ashab-ı vekayi'in cümlesi hakkında erbâb-ı mütalaanın nazar-ı dikkatini celbeder. *Letâif-i rivâyât* nâmıyle neşrolunan hikâyelerden *Yeniçeriler* nâm hikâye bir dereceye kadar şu ikinci tabaka hikâyelerinden ma'dud olabilir. Zira hikâyenin netice-i hükmü Civelek Hüseyin'in bir alçak tarafından bi-gayr-ı hakkın telef edilmesine müncer olursa da bu netice Osman Çorbacı'nın yirmi sene evvel irtikâb eylediği bir zulmün nedâmetini çekmesi ve merkûmun zevcesinin masumiyeti meydana çıkması ve Hüseyin'in maşukası kız ile icrâ-yı nikâhı mukarrer gibi bir şey iken ikisinin li-ümm karındaşı olduğunun tebeyyün etmesi ve cellâd Hasan'ın vaktiyle ettiği büyüklüğün içinde bir de küçüklük olduğu ve bu hallerin cümlesi ise yeniçerilik etvâr ve ahlâkından neş'et eylediği cihetlerine teşa'üb etmekle erbâb-ı mütalaanın nazarı hem Hüseyin'e, hem de validesi, hem maşukası, hem cellâd Hasan, hem de yeniçerilik hali cihetine davet olunmuştur. Birinci tabaka hikâyelerinden erbâb-ı mütalaanın nazar-ı dikkati yalnız bir adam hakkında davet olunup ikinci tabaka hikâyelerindeyse birkaç kimse hakkında davet olunmak kadar aralarında bir fark vardır.

Hikâyenin şu iki nev'ini yazmak pek büyük bir iktidara tevakkuf etmez. Sebepleri şunlardır :

Evvelâ — Hikâye mutlaka hâl- i hâzıra taalluk ettirilir ki, zamanın ahlâkı, âdâtı, usûlü muharrir indinde bedâhaten malum olarak o yolda zahmetten kurtulur.

Sâniyen — Bu kabîl hikâyeler aglebi muharririn kendi sâkin olduğu memlekete ve hattâ kendi mensup olduğu halka nisbet edildiğinden, muharrir-i hikâye diğer bir mahalle veya başka bir millete nisbet ettiği zaman o mahallin veya o milletin ahvâlini etrafıyle öğrenmek müşkilâtından kurtulur.

Sâlisen — Hikâyenin taalluk ettiği zevâtın ahvâl-i umumiyesiyle sûret-i hareketini muhakeme etmeğe lüzum olmadığından sûret-i muhâkemede felsefe ve ahlâka mugayir bir hüküm vermek havfından dahi emin olarak keyfiyeti erbâb-ı mütalaanın mahkeme-i vicdânına havâle etmekle kurtulur.

Râbien — Bu kabil hikâyeler içinde pek büyük entrikalar bulunma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yacağından, birbiri aleyhine veyahut lehine hilelere, hud'alara teşebbüs eden zevâtın muhâdaasını arap saçı gibi karıştırıp sonra ayıramamaktan korkmaz ki, hikâye tasvir ve tahririnde muharriri en ziyâde yoran ve hattâ korkutan şey budur.

Üçüncü tabakaya dâhil olan hikâyelerden lisânımıza henüz tercüme bile edilmemiştir. Bu kabîl hikâyelerde erbâb-ı mütalaanın nazar-ı dikkati yalnız neticede zuhûr edecek garâbete davet edilmeyip, âzâ-yı vak'adan her birinin tavır ve istidadları nazar-ı erbâb-ı mütalaada tasvir edilir. Yani bu kabîl hikâyelerde vak'aya taalluku bulunan âzâdan bazısında ziyâde hamâkatle beraber tuhaflık ve bazısında fevkalâde safvet ve kimisinde hıyânet, diğerinde hile, âharında kibir ve gurur; velhâsıl her birinde bir tavır ve istidad tasvir edilerek tâ âhir-i hikâyeye kadar bu zatların tavırlarına halel getirilmeyip devam edilir ki böyle olan hikâyelerin bir sahifesinde erbâb-ı mütalâa gülerse, diğerinde ağlar ve bir zatın sıdk ve besâletini ve ahlâk-ı hasenesini görüp ne kadar hüsn-i tevecüh gösterirse diğerinin seyyiâtından nâşi aleyhine o derece nefret gösterir.

İşbu üçüncü tabaka hikâyelerinde zaman ve mekân tayin olunmamak olmaz. Zaman ve mekânı tayin etmek için ise tayin olunan zaman ve mekânın ahvâline dair pek mükemmel malumat iktisab etmek vâcibeden olup halbuki bu malûmatı tarifât-ı coğrafiye tarzında dahi zikretmeyerek âzâ-yı vakanın tavır ve istidadları içinde tasvir ile işrab etmek lâzım gelir. Meselâ Osmanlı memleketine isnad edilen bir hikâyede bir âşığın rakibini düelloya davet eylediği görülürse, bunun ahlâk ve âdât-ı osmaniyeye tamamiyle tevâfuk edemeyeceği der-kârdır. Kezalik Arabistan'a isnad edilen bir hikâyede maşûkanın âşığı için hâne-i pederi terk etmesi tasavvur olunursa, bu hal Arab nezdinde kızların babalar elinde âdeta esir gibi bir halde olmasıyle mütenâsib düşmez. Çerkezistan'a isnad edilen bir hikâyede dahi kızlara Arab kızlarının esâreti kadar bir esaret verilirse Çerkes kızlarında olan hürriyetle mütenâsib olmaz. İmdi mahallin, zamanın ahvâl-i umumiyesini ashab-ı vak'anın tavrı içine idhal ile tasvir etmek lâzımdır.

Bu sınıf hikâyeleri tasvir ve tahrir edebilmek için musavvir ve muharriri en ziyade yoran şey ashab-ı vakadan her birinin hal ve hareketlerini muhakeme etmektir. Lâkin bu muhakemeyi dahi gûyâ ilm-i ahlâktan bir kitap yazarcasına «filân gayet mütekebbir olup bu ise ne kadar fenâ bir şeydir» diye muharrir kendi tarafından icra etmek hikâyeye revnak vermediğinden başka letafetini bütün bütün kaldırır. Bu muhakemeyi âzâ-yı vak'anın yekdiğeri hakkında muamele ve hareketleriyle icra ettirilmeli. Meselâ bütün bütün biçare ve dermande kalmış olan bir zat

kendi hakkında lutfetmeğe asla borçlu olmayan bir adam tarafından birçok lutuflar gördükten sonra bir de fedakârlık ve hattâ kendi menfaat-ı zâtiyesini dahi kaybetmek derecesinde bir lutuf gördüğü zaman mezkûr biçare kendi kendisine hasb-ı hal ettiği sırada o kerimin şîme-i mekârim-kârîsini, öte tarafta zulmünü görmüş olduğu zâlimin mezâlim-i vahşiyânesiyle mukayese ve muhakeme ederek lutuf ve mürüvvet ve cevr ü denaat hakkında muharririn ne kadar hikmeti varsa biçare ağzından takrir etmeli. İşte erbâb-ı mütalaaya bir hikâye-i garibe ile lezzet verdikten sonra kavânin-i ahlâkı dahi telkin etmek bu sınıf hikâyelere mütevakkıftır.

Dördüncü tabaka en âli tabakadır ki bu tabakadan ma'dud olan hikâyeler birkaç hikâyenin nokta-i içtimaı olur. Meselâ birkaç kimesne beyninde hükûmet ve memuriyetçe ikbal garazından nâşi şiddetli bir münâfese ve diğer tarafta sâir birkaç kişi beyninde bir maksad üzerine kuvvetli bir ittifak ve öte tarafta gayet mektûm tutulan bir muaşaka ve diğer bir tarafta her türlü ümidler ber-taraf olarak ye's içinde kalmış, ayrıca bir felâket-dide olur. Hâsılı böyle zâhir-i halde birbirine asla münâsebeti olmayan birtakım vakalar bulunur da sonra âzâ-yı vak'adan birisinin sergüzeşt-i hali vekayi-i mezkûrdan her birine uğrayarak cümlesini bir yerde cem eder ki bu yolda yazılmış hikâyelerin her sahifesi bir vak'anın neticesi ve her vak'anın neticesi ise diğer kapalı bir halin bâis-i inkişafı olmakla insan böyle bir hikâyeyi okumakla doyamaz.

Bu kabil hikâyelerin lâyihası o kadar geniştir ki muharrir yalnız ahlâk ve âdât-ı ümemi ve etvâr-ı mütehâlife-i benî Âdemi değil, hattâ tarihin en ehemmiyetli vukuât ve muhâkemâtını dahi hikâyenin muahezât ve muhakemâtı içine idhal ederek bahsine vüs'at verdikçe verir. İşte bu defa tercüme ve neşredilmiş bulunan *Monte Kristo* hikâyesi bu tabaka-i âliyeye dahil bir hikâye-i latifedir ki tasvir ve tahriri her kula müyesser olamaz.

Şu tabakat-ı erbaanın cümlesine şümûlü olmak üzere bazı hükümler vardır ki onların dahi ihtarı yalnız hikâye yazmağa heveskâr olanlar için değil, hikâye mütalaasından lezzet bekleyenler için dahi fâideden hâli değildir. Şöyle ki :

Evvelâ hikâyede en ziyade nazar-ı dikkate çarpacak olan şey baht ve tali'in evvel-emirde cevr ü gadr erbâbına müsâid olmasıdır ki insan en ziyade bundan müteessir olur. Bâ-husus bu hal ve mevkide bulunan kimselerin muahharen cezâ-yı sezâlarını görmesi erbâb-ı mütalaaya intikam aldırmış kadar şevk ü lezzet verir. Bir hikâyede muharrir işin bu cihetine dikkat etmemişse, o hikâyenin âdeta kocakarı masalları kadar da lezzeti olamaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sâniyen — Hikâyede tesâdüflerin ya hiç olmaması veyahut mümkün olduğu kadar az olması şarttır. Meselâ firar eden bir biçarenin gece hânesinden çıkarken bit-tesâdüf kendisini kimsenin görmemiş ve deniz kenarında gece yarısı rastgele bir kayık bulmuş ve tesâdüfât-ı garîbeden olarak kayıkçı dahi vaktiyle iyilik ettiği bir adam bulunmuş olmasını tasvir ve tahrir etmek tesâdüflere pek ziyade vüs'at vermek demektir.

Sâlisen — Agleb-i hikâyelerde nefsine su-i kasd kaziyyesi pek ucuz ve pek kolay olarak icra ettirilmekte olup bunda bir letâfet olamayacağından erbâb-ı mütalaa için dahi su-i istidlâli mûcib olur.

Râbien — Hikâye herhangi millete isnad edilmekteyse, o milletin ahlâkından ayrılmaması pek büyük bir şart olup ve ahlâk-ı islâmiye vü osmaniyede kadınların istitârı ise muharririn hiç bir vakitte nazar-ı dikkatinden ayrılmaması lâzım gelen bir şeydir. Fransız lisanı üzerine yazılmış olan bazı şeyler Türkçeye nakl edildiği zaman telif suretiyle tercüme edilmiş olmak maksadıyle âzâ-yı vakanın isimlerini dahi Türk isimlerine tatbik etmekte oldukları görülmektedir ki, hikâye Fransız ahlâkı üzerine tasvir edildiği halde bütün bütün Türklere isnadı neşir kaidesiyle bir türlü mütenasib düşmemektedir.

Hâmisen — Hikâyelerde vasf ve tarif suretinde yazılmış yerlerin yüksek ıstılah ile yazılmasında beis yoksa da muhavere tarzında yazılan yerleri mustalah yazmakta hiç bir letafet olamaz. Meselâ bir ayvaza «bu akşam kandilleri silmeğe muvaffak olamadığımdan nâşi», dedirtmek bile lâyık olmayıp ayvaza yine ayvazlık haline münâsib lisan kullandırmak lüzûmu der-kârdır.

Musavvir ve muharririn bir hikâyeyi tasvir ve tahrir etmesi için hikâyenin zeminine göre her şeyi bilmesi lâzımdır. Hattâ Avrupa hikâyenüvisânından birtakımı hammallar kahvesine devamla onların oradaki hallerini tahkik ve meselâ bir doğramacı dükkânına müdâvemetle ıstılahlarını, tavırlarını sûret-i muameleleriyle tedkik etmek derecelerine kadar cem-i malûmât ederler ki bu halde bir hammal kahvehânesinin halini vasfettikleri zaman gûyâ muharrir on beş sene hammallık ederek o kahvehâneye devam etmiş zannolunur. Yoksa hikâye yazmak için iktiza eden şeyler yalnız hikmet, ahlâk, entrika gibi şeylere münhasır kalırsa bunlarla yazılan hikâyelerden ol kadar lezzet hâsıl olamaz. Netice-i kelâm, hikâye okumak ne kadar tatlı bir şeyse, yazmak o kadar güç olup bir muharrir tasvir ve tahrir eylediği hikâye eğer sahihü'l-vuku değilse, onu sahihden daha sahih, gerçekten bir kat daha gerçek suretine ifrag edebilmek içir pek çok tedkikata, pek çok malûmâta muhtaçtır.

(*Kırk anbar*, cüz. 4, İstanbul 1290/1873, s. 107-112)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

ROMAN VE ROMANCILIK HAKKINDA MÜTALAAMIZ

Kocakarılar derler ki : «Eğri oturalım, doğru söyleyelim» biz onlardan daha âkıl olalım da diyelim ki : «Doğru düşünelim, doğru söyleyelim.»

Râvi imzalı varakada romanın tayin-i mahiyeti hakkında söylenen söz birkaç cihetten doğru söylenmiştir. Biraz daha doğru düşünülmüş olsaydı, o söz daha doğru olmak üzere daha ikmal edilebilirdi. Kendisi asıl ehemmiyeti romana değil, romancıya vermiş olduğu ve romanın ne olacağını romancının da gösterebileceği cihetle biz dahi asıl ehemmiyeti romancıya verelim ki, o yüzden istihsal edeceğimiz hakikat ile roman hakkında matlub olan ikmale de muvaffak olabilelim.

Sahib-i varaka romancıyı Mekteb-i Sultanî'den şehadetnâme ihrazına kadar pek güzel yetiştiriyor. Yazacağı romanı âlem-i maddiyâttan iktibas ettireceğine göre, vakayi-i câriyeye yakından kesb-i ıttılâ etmesine de pek güzel lüzum gösteriyor. Fakat bu suretle romancının yazacağı «hakiki» roman için «menâzır-ı hayatın kâffesine vukufa vâbestedir »demesi biraz ifrat-perestâne düşmüyor mu?

«Doğru düşünelim» demedik mi? Doğru düşünelim ki, sözümüz dahi doğru olsun. Realist yani hakikiyun denilen ve sahib-i varakanın arzusu veçhile yazacakları romanları âlem-i maddiyâttan yani vakayi-i câriyeden ahzeden sınıfın pîri-eğer sahib-i varaka daha lâyıkını irâe edemezse-Emile Zola'dır. Emile Zola acaba menâzır-ı hayatın kâffesine vukuf peyda için âlem-i hayatın her köşesine, her bucağına girip çıkmış mıdır?

Bu suale «evet» cevabını vermek için Emile Zola'nın âsârında işaret bulunmalıdır. Mumaileyhin âsârında ise fuhuş âlemiyle bir de Paris'in ve bir dereceye kadar Fransa vilâyetlerinin esâfil-i ahâlisi âlemlerinden başka menâzır-ı hayat,göremiyoruz. Râvi dahi diğer cihetten karilerimizi it'âba çalışan ع. S. gibi misal irad etmeksizin yalnız kendisince şöyledir, böyledir demekle iktifâ etmeyip de, tasrîh-i emsâle himmet buyurursa, intikadatından asıl o suretle istifade ederiz.

Realistlerin bir fırkası dahi Gaboriau gibi «cinaîyun» sınıfıdır. Bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ların eserlerinde dahi maişet-i maddiye âlemine yalnız mehâkim-i adliye ve usul-i muhakemât-ı cezaiye manzarasından bakıldığını görüp sair menâzıra takarrüb edilmemiş bulunduğunu istidlâl eyliyoruz.

Şu iki sınıf realistlerin her ikisi kendi ihtisas peyda eyledikleri âlemlerce vukuf-ı tâm hâsıl etmiş olduklarına nazaran, sahib-i varakanın dediği veçhile menâzır-ı hayatın kâffesine vukuf peydâsı lâzım olduğu gibi, mümkün dahi bulunmadığı bir kat daha tavazzuh ediyor. Menâzır-ı hayatın kâffesine vukuf peydâsı için bir ömür kâfi midir ki, roman yazabilmeyi bu vukufun husûlüne vâbeste edebilelim.

Realist romancıyı romancılıkta mükemmelen yetiştirmek için bachelier ès science ettikten ve «bil-cümle hıref ve sanayie kabataslak olsun kesb-i vukuf uğrunda ömrünü sarf» ettirdikten sonra bir de «iktidarı varsa umumî yoksa behemahal kendi memâliki dâhilinde hususî seyahatlere çıkartıyoruz. Hem de öyle seyahat ki, «her mevkiin mahsusatından olan suret-i taayyüş ve hissiyata vâkıf olmak şartıyla».

Şimdi doğru düşünelim ki doğru söyleyebilelim. Romancı olacak biçare fâniyi mekâtib-i iptidaiye ve rüştiye ve sultaniyeden çıkardık. Yaş mutlaka yirmiyi geçti. Menâzır-ı hayatın kâffesinden baktırmak için âlem-i maddiyâtın ve hissiyâtın her köşe ve bucağına girdirdik çıkardık. Bunun için kaç sene sarfı lâzım geldiğini karilerimiz düşüne dursunlar da, bir de «malûmat-ı ilmiyesini bast u tevsie» çalıştırmak için hep sahib-i varakanın tabirince «bil-cümle ulûm ve fünûnun hiç değilse mukaddemâtından başka olarak hemen bil-cümle hıref ve sanayie kabataslak olsun kesb-i vukuf uğrunda ömür sarfettirdik. Bunun için de ne kadar sene lâzım geldiğini yine karilerimiz hesap ededursunlar da biz düşünelim ki, bundan da sonra adamcağızı ya umûmî ya hususî seyahatlere çıkarıp, her mevkiin mahsusatından olan suret-i taayyüş ve hissiyâta vâkıf ettirdik.

Ya acaba bundan sonra adamcağız mezarda mı roman yazacak?

Bu kadar külfetle yetiştirdiğimiz adam, sâhib-i varakanın hep kendi tâbirince hâlâ «henüz yetişmiş değildir». Olsa olsa ufak tefek romanlar veya tabir-i sahîh ile hikâyeler yani frenkçesi «nouvelle»ler yazmak için kendisine ruhsat verebileceğini söylüyor da işte romancı sanatının başlangıcına gelmiş olduğunu kabul semâhatını gösteriyor.

Kendisinden katiyen rica ederiz ki, hangi romancının yani kendisince romancılığı makbul olabilecek hangi zatın bu surette yetişmiş olduğunu, tasrihen bir misal iradıyla isbat buyursunlar. Bu misüllu Râvi'lerin ilticahgâhları olduğu üzere artık «bütün dünyada hiç bir romancı gelmemiştir ki gösterebilelim» diyemez. Zira kendisi itiraf ediyor ki, bir asırda üç ve nihayet dört güzel romancı ve beş, on güzel roman yetişebilir-

miş. Bunu istib'ad ve istisgâr etmemekliğimizi tavsiye buyuruyor. Ne hacet efendim. Hacet varsa isti'zâm ve istiksâr etmemekliğimizi tavsiye buyurmalıydı. Âlem-i medeniyette roman yazılmağa başlayalı azdan az üç asırdan beridir diyelim de, üçerden dokuz romancı ve bunların beşerden kırk beş romanı bulunduğunu farzedelim. Sahib-i varakadan şu adamların şu eserlerinin esâmisi tasrih buyurulmasını suret-i katiyede, ama suret-i katiyede rica ederiz. Ve illâ söyledikleri sözler için «eluhdetü' alâ'r-Râvi»[1] deriz de kısa keseriz.

Doğru düşünmekte biraz daha devam ederek biraz daha doğru şeyler söyleyelim : Esasları seyahata ve fünûna ait roman yazmakta Jules Verne üstad-ı kâmil tanınmıştır. Bu da realizm vadisindeki romanların bir sınıfıdır. Acaba *Seksen günde devr-i âlem* romanını bu seyahati ba'del-icra mı yazmıştır? Deniz altındaki binlerce fersahlık seyahati ba'de-l-icrâ gizli adaları filânları keşiften ve arzdan kamere seyahatten ve kamer etrafındaki cevelânları icrâdan sonra mı, bu romanları vücuda getirmiştir? Lutuf buyurulsun da bunlara cevap verilsin. Laflanmak kolay ya, «Jules Verne de romancı değildir» deniliversin.

Bir romancı için yazacağı vak'ayı isnad edeceği mahal hakkında muktedir olabildiği kadar tetebbu şüphesiz ki şarttır. Yoksa bu noktaya dair sahib-i varakanın sözü doğru düşünülerek söylenen sözlerden ma'dûd olur. Fakat tetebbu, mutlaka o mahalle seyahati icap etmez. O mahallin hususât-ı ahvâlini coğrafyalardan, haritalardan, planlardan, seyahat rehberlerinden, seyahatnâmelerden mükemmelen tetebbu eyleyebilir. *Lü'lü-i asfer*'i yazan böyle yazmış olduğu gibi *Paris'te bir Türk*'ü yazan dahi böyle yazmıştır. Ahvâl-i mahalliyeye dair edilen tasviratın doğru olup olmadığını Ravi'den soramayız. Hindistan'a ait ahvâlin doğrusunu kendisi bilmek iddiasında bulunamaz ki hüküm olarak kabul edilebilsin. *Paris'te bir Türk*'e ait tasvirat-ı mahalliyeye gelince, daha bu roman yeni neşrolunduğu zaman yani bundan on beş on altı sene mukaddem onu yazan mutlaka Paris'e gitmiş, ahvâli görmüş, tanımıştır diye edilmiş olan bahisler, bu babda Râvi'den a'del-i hükm makamına kâim olabilirler. Hattâ henüz ber-hayat bulunan Teodor Kasap Efendi Paris Elsine-i Şarkıye mektebinde yeni Osmanlıca için bir romanın tedris olunduğunu görüp muharriri ehibbasından olmak hasebiyle müderrisler ile söze giriştikçe muharririn mutlaka Paris'e gelmiş olduğunu o Parisli müderrisler dahi iddia ederek Kasap Efendi reddetmiş ve fakat müderrislerin «Paris ahvâl-i hususiye ve ahlâk-ı umumîyesine pek çok haksız isnâdâtta bulunmuş» diye ettikleri haklı itiraza Kasap Efendi, «Paris'in bir Osmanlı ta-

1 Rivayet edene aittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rafından nasıl görülebildiğini tasvir etmiştir» cevabını vermiş ki, bu kaziyye dahi Ravi'nin şimdiki sözünden pek çok zaman evvel âlem-i matbuata konulmuştur.

Her mevkiin suret-i taayyüş ve hissiyatına vâkıf olmak derecesinde seyahati *Hüseyin Fellâh* ve *Hasan Mellâh* romanları için dahi sâhib-i varakanın lâzım görmesine daha ziyade istigrab olunur. Muharririn henüz dünyada bile bulunmadığı bir zamanda Cezayir dayıları ile Fas mülûku ve Mısır kölemenlerinin suret-i taayyüş ve hissiyâtına vâkıf olmak için seyahata çıkılabilmesi kabil miydi?

Allah aşkına olsun doğru düşünelim ki, doğru söyleyelim? Esası tarih üzerine mebni olan hikâyâtın tarih ve coğrafyaya ait kısmı sâhib-i varakanın dediği gibi «hakikî» ve yalnız aza ve eşhâs-ı vak'aya isnâd olunan hikâyât esasen yine tarihten ba'îd olmak üzere «hayalî»dir. Sâhib-i varaka bu romanların hakikiyatında yanlışlık buluyorsa, meydana koysun da istimâ' edelim. Bizi doğduğumuzdan evvelki zamanlarda seyahata mecbur etmektense, işte bu intikadını dinlemeğe mecbur etmek insafa daha muvâfık düşer.

Sâhib-i varakanın celb-i igbirârımıza dair söylediği sözleri cevaptan müstagni görürüz. Hepimizin matlub ve ma'şûkumuz «hakikat» olduğuna göre, bizi o matluba, o ma'şûka îsâl edenlere muğber olmayız. Fakat o zan ve hayalde bulunanlara acırız.

Her şeyden sarf-ı nazar edelim. Romancıyı mektebe ve âlem-i maddiyâtın her köşe bucağına, tetebbuat-ı fenniyeye, seyahatlere filânlara sevk ve ikmâl edelim de ondan sonra küçücük hikâyeler yazması derecesine cevaz verelim. Akıllara hayret veren bu muhalâtın kâffesi mümkün olsun. Kırk anbar idarehânesinin çıkardığı romanlar da *Monte Kristo*'lar da hepsi romandan ma'dûd olmasın. Ya şu sâhib-i varakanın «henüz mahiyet ve hakikatından gafil olduğumuz romancılık vâdisine sülûkumüz şâyân-ı takdir görülmez sanırım. İşte bu zan idi ki, beni beyân-ı teessüfe mecbur etmişti», buyurmasına ne buyurursunuz?

Bir halk sahib-i varakanın arzu eylediği derece-i mükemmeliyeti ihrâzdan sonra mı romancılığa sülûk eder? Yoksa romancılığa sülûk eder de, işte yine kendisinin dediği gibi hiç birisi romandan addolunmağa lâyık olamayacak birçok türrehâtı yaza yaza mı romancılıkta tekemmül husûle gelir? Canım bir adam musikide bad-el tekemmül mü icrâ-yı nagamâta mezun olur? Yoksa «do, re, mi» diye ıskalalardan başlayarak pek mebadisinde hâne halkını ve biraz evâsıtında memnun ediyorum zannettiği müstemi'lerini bizar ede ede mi kemâlât-ı musikiye nâil olur? Yüzmekte kâmil olmayınca denize girme diye bir adama cebrolunabilir mi?

Biraz evvel sâhib-i varaka bir asırda üç nihayet dört romancı ve on-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ların da dört nihayet beş romanı yetişebileceğini söylüyordu. Acaba her asırda yalnız üç veyahut dört adam romancılığa başlayıp yine yalnız bu üç veyahut dördü mü tekemmül eder? Yoksa birkaç yüz tanesi başlayıp da o merâtib-i tekemmülde yine yüzlercesi Ahmed Midhat'lar ve ondan eđnâ olan roman mütercimleri gibi sapır sapır dökülerek yalnız üçü dördü mü sâhib-i varakanın arzu ettiği mertebe-i tekemmüle varır.

Bunlardan da kat'-ı nazar edelim. Henüz mahiyet ve hakikatından gafil olduğumuz romancılık vâdisine sülûkümüz şâyân-ı takdir olamayacağını da teslim edelim. Hamdolsun Râvi gibi bu gafletimizi bize ihtar eden erbâb-ı tayakkuz ve vukûfun yetişmiş olması bizi ikâza kâfidir. Lutuf buyurulsun. Evvelce dahi rica etmiş bulunduğumuz veçhile kendisinin beğendiği romancılar kimlerse, isimleri irâd olunsun. Hangi eserleri roman ıtlâkına şâyân görülüyor ise, haber verilsin. Fakat bu romancıların ve romanların neden dolayı makbuliyetlerini ve diğerlerinin ne hikmete mebnî makbul olmayacaklarını anlatsın da, zihnimize kanaat gelerek biz dahi hatalarımızı ol vechile tashîh edelim.

Fakat irşâdın bu derecesi güçtür değil mi? Öyle ulu orta şu iyi şu fena diye hükümler verivermeğe benzemez.

Bu varakasında da şikâyet eylediği vechile sâhib-i varaka bu yoldaki makalâtın gazeteye aynen geçirilmeyip de hulâsaten geçirildiğinden dolayı bîzâr oluyor. Gönlümüz arzu ederdi ki, irşâdımıza yardım eyleyecek olan bu misüllü varakaları daima aynen dercedelim. Fakat «müntekıdlık mertebe-i celîlesini hâiz görülen erbâb-ı kalemimiz, bizi işte numunesi dün aynen neşrolunan surette, irşâda sâ'i görünürlerse varakalarını hulâsa ettiğimiz kendilerinin de daha ziyade memnuniyetlerini müstelzim olmamalı mıdır?

Bereket versin ki, bu yoldaki müntekıdlarımız hep nâm-ı müstear takınıyorlar. Eğer imzaları gerçekten kendi nâmlarıysa daha ziyade bereket versin ki, şehrâh-ı terakkî ve teâlide emeklemeğe başlamış olan millet-i Osmaniye'nin rehberi, sâıkı olmak hevesini kendilerinde bulanlar, o millet nezdinde hiç de ma'rûf olmayanlardır. Himmet-i vatanperestâne ve hizmet-i terakkî-pesendânelerinden Osmanlı halkının hayır bekledikleri ma'dûdü'l-mıkdar zevât-ı ma'rûfeden bu kadar acîb ve garip intikadlar sudûru, yaranı memnun edemez, ihtimal ki agyârı memnun edebilir.

(*Tercüman-ı hakikat,* nr. 3547, 21 Mart 1306/ 2 Nisan 1890)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

ROMANCI VE HAYAT

Roman ve hikâyeler ahlâk-ı umumîye için muzır mıdır müfid midir?

İşte bir mesele ki efkâr-ı ukalâ bunda ihtilâf üzeredirler. Zaten efkâr-ı ukalânın ittifak üzere bulunduğu hangi mesele vardır ki bu meselede dahi ittifak-ı efkâr husulü aranabilsin? Bedihiyatta bile daima ihtilâf görmez miyiz? Hâlikimiz olan vâcib-i taalâ hakkında bile fikr-i beşerin ihtilâf üzere oldukları cây-ı istigrab değil midir?

Hakikat! Tehâlüf ve tebâyün hususunda insan denilen hayvan-ı nâtıkın gayr-ı nâtık denilen hayvanata bile davâ-yı tefavvukunda hemen hemen kendisini haksız çıkaracak bir halde bulunduğunu itiraf etmeliyiz. Nev'-i beşer hemen hiç bir şeyde ittifak üzere bulunmamağı kendisine şiâr ittihaz edindiği gibi nev'-i beşerden bir ferdin bile kendi fikr-i hususîsinde devam edemediği âdeta her haliyle sübût bulmaktadır.

Ne tebâyün, ne televvün!..

Hayvanat-ı sâireden gerek cemiyetle yaşayanlara, gerek münferiden zaman geçirenlere bakılsa mine'l-ezel ne yolda yaşamaktalar iseler hâlâ o yolda yaşadıkları gibi ilelebed dahi yine o surette yaşamak mertebesinde bir ittihad ve ıttırada tâbi oldukları görülür. Kuzuların meleyişi, kuşların ötüşü, turnaların âmed ü şüdleriyle yaşayışı, kundusların içtimaı, velhâsıl her nevin kendi hâssa-i nev'iyesi dünyanın her tarafında ve ezminenin her yerinde bir tarz ü surette olup tebâyün ve tehâlüfün her vechi ise bilhassa nev'-i beşerde görülmüştür. Nev'iyetimizin ötüşü demek olan lisan mütehâlif! Nev'iyetimizin yaşayışı demek olan kavânin-i medeniye mütehâlif! Hattâ nev'iyetimize mensup bir ferdin bile geçen seneki fikri bu seneki fikrine uymayacak mertebede televvün-i efkâr ile muttasıf!

Acaba insanda görülen bu haller terakkiye olan istidattan mı neş'et ediyor? Her neden neş'et eylerse eylesin bu ittihatsızlık bu ıttıratsızlıktır ki, tarihin ıttılaı yettiği bir zamandan beri kütüphaneler dolusu âsârın delâlet ettiği birtakım inkılâbât ve tahavvülâta sebebiyet göstermiş ve halbuki inkılâbat ve tahavvülât-ı mezkûre insanlar için netice-i hikmet olmak üzere umumun ittihad ve ittifak edeceği bir nokta vücuda ge-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tirmek lâzım gelirken, bugün dahi nev'-i beşerin ezmine-i kadîmedeki tebâyün ve tehâlüfünden bedter bir ihtilâf-ı efkâr içinde kaldığı görülmekte bulunmuştur.

Şu kısacık mülâhaza gösterebilir ki, roman ve hikâyelerin ahlâk-ı umumiye için muzır veya müfid olmaları bahsinde dahi efkâr mütehalif olmak tabiîdir. Hem de mütehaliftir.

Birtakım adamlar, eğer romanlar yalnız insanların ahlâk-ı hasene ve melekiyesine dair olurlarsa nâfi ve insanın ahlâk-ı seyyie ve şeytaniyesine dair olurlarsa muzır olduğuna kanaat etmek istemişler. Birtakımları aks-i kaziyyeyi iltizam ederek «ahlâk-ı beşerdeki fenalığı roman suretinde bit-tasvîr insanların gözü önüne koymalıdır ki, beşeriyette görülen birtakım rezâilden tevakki edilsin» demişler.

Daha birçok sözler söylemişler ya! Ancak biz şurada pek kısa bir sözle bu meseleyi pek çok adamlara tasvip ettirecek surette halledebilmek ümidindeyiz.

Roman ve hikâyeler ahlâk-ı umumiye için muzır mıdır değil midir? Buna bir hüküm vermek için evvel emirde roman ve hikâyeler ahlâk-ı umumiyenin aynı mıdır, gayrı mıdır, bunu tayin etmek lâzım gelmez mi? Romanlar ahlâk-ı umûmiyenin gayrı iseler, ona roman dememek iktizâ eder. Zira roman denilen şey, bir cemiyet-i beşeriye içinde görülen ahvâlden birisini veyahut bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibarettir. Bu halde romanların ahlâk-ı beşeriyenin aynı olması lâzım geleceği teslim edilirse, onların mazarrat veya menfaati bahsinde artık ihtilâfa hacet kalır mı? Meselenin şekli «ahlâk-ı umûmiye ahlâk-ı umûmiye için muzır mıdır müfid midir?» suretini alacağından, eğer ahlâk-ı umûmiye yine ahlâk-ı umûmiye için muzır ise, muzır ve müfid ise, müfid olacağı kaziyyesinde her dava, her muhalefet âdeta beyhude kalır.

Nice hikâye-nüvisler ahlâk-ı umûmiyeyi suret-i tasvirlerinden dolayı muahezâta dûçar olmuşlar, daha doğrusu aranılırsa, denilebilir ki, bu muahezâta dûçar olmayanları âdeta görülmemiştir.

Fakat o muharrir ahlâk-ı umûmiyeyi yanlış olarak mı tasvir etmiş ve ahlâk-ı umumiyeye iftira ve bühtanda mı bulunmuş? İşte her noktada bu mülâhazaya lâyıkıyle ehemmiyet verilmemiş olduğunu da teslim eylemek şân-ı insafa şâyândır zannederiz.

Eğer ahlâk-ı umûmiye yine kendisi için nâfi veyahut yine kendisi için muzır ise, bu iki rengin ikisi dahi muharrir tarafından bi-hakkın tasvir edilmek ahlâk-ı umûmiyeyi yine olduğu gibice kendi erbâbına irae eylemek demektir. Beğendiğine imtisal, beğenmediğinden ictinab o romanları okuyanlara ait olup, eğer muharrir beyazı siyah ve siyahı beyaz olmak üzere tasvîr etmeye kalkışıp da irad eylediği berâhîn dahi yanlış

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olursa, işte yalnız bundan dolayı mesuliyet ve muahezeye duçâr olur.

Romanların ahlâk-ı umûmiyenin aynı olduğunu veyahut olması lâzım geldiğini biz kabul eyledik, siz kabul etmemekte muhtarsınız. O halde ahlâk-ı umûmiyeden bir roman çıkarılması nasıl olacağını bize sual eylersiniz. Roman bazı vukuattan terekküp eylediğine ve o vukuat dahi ahlâk-ı umûmiye tarafından gösterilen suretten ibaret olacağına göre ahlâk-ı umûmiyeden bir roman çıkarmak için vukuat-ı umûmiyeye atf-ı nazar-ı tedkik eylemek lâzım gelir.

Vukûat-ı umûmiyeden her biri hakikaten bir büyük romandır. Hiç olmazsa bir büyük romanın bir kısmını olsun tesis ve teşvik eyler. Hele bazı vukuata göz gezdirelim.

Gazetenin birinde okursunuz ki :

«Geçen pazartesi gecesi filânca efendi filân mahalde kâin konağında ve yatak odasında maktul olarak bulunup, her ne kadar cânib-i zâbıtadan katilleri taharri edilmişse de izleri bulunamamıştır.»

İşte size bir vak'a. Fakat bu vak'anın başlangıcı ve müntehası yalnız bundan mı ibârettir? Bir fikr-i mütecessis bu bâbta tahkikat-ı amîkaya girişecek olsa, bu cinayetin vukua getirilmesinden evvel geçen mukaddemât ile cinayetten sonra terettüb eyleyen netâyicin heyet-i umûmiyesinde bir roman bulamaz mı?

Kezâlik birkaç kişi arasında şöyle bir söz işitirsiniz :

«Filânca efendi!.. Zavallı adam!.. Haberiniz var mı? Karasevda getirmiş de kendisini bahçesindeki asma çardağına asıvermiş?»

Böyle bir söz üzerine «vah vah vah!» ile meselenin mukaddeme ve müntehası tayin olunmuş sayılır mı? Evet! Kendisini asmak karasevdadan neş'et eylemiş olduğunu anladık. Ya bu karasevda neden neş'et eylemiş? İnsana ârız olan nevâzil gibi havanın bürudetinden ya hararetinden, rutubetinden, ya yübûsetinden mi ârız olur? Neler olmuş, neler geçmiş ki o zavallı filân efendi karasevdaya duçar olarak kendini asmış ve kasd-ı nefis kaziyyesi daha ne gibi vukuâta sebep olmuş.

Vukûâtın kâffesi böyle katil veyahut kasd-ı nefisten ibaret değildir ya? En adi havadis olmak üzere şöyle de işitilir :

«Filân efendi ile zevcesi arasında müfarakat vuku bulmuş.»

Bu söz o kadar adi bir sözdür ki, hemen istigrabı bile mucip olmayacak derecelerdedir. Şayet, «sebebi ne imiş» diye bir sual vârid olacak olsa, mânâlıca bir tebessüm bu suale cevâb-ı kâfi addolunabilir. Ancak şu en adi zannolunan vak'a dahi ahlâk-ı umumiyenin musavviri olan bir roman veyahut öyle bir romanın bir bâbı addolunamaz mı? O filânca efendi, o filânca hanımı aldığı veyahut bu ona vardığı zaman, bir gün gelip de müfarakatları şu kadar sade bir söz ile vuku bulacağını ve hemen hiç

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir kimsenin istigrabını bile celbetmeyeceğini acaba der-hâtır edebilirler miydi? Sonra ne oldu ki, bu habl-i mukaddes-i irtibat, bu kadar gevşeyip nihayet kopmaya kadar vardı? Ya bu vukuâtın vukuu daha ne gibi müteferriatın rengini değiştirdi? Şu içtimaın mahsul-i ber-güzidesi olarak birkaç çocuk yok muydu? Onların ebeveyni sağ iken bade'l-iftirak ebeveynin birisinden mahrum birer yetim olmadılar mı? Ocak yapmaya nisbetle ehemmiyeti daha büyük olması lâzım gelen şu ocak yıkmak keyfiyetinde mağdur kim, mesul kim? İşte birtakım tahkik yolları ki, her birinin müntehâsına giden fikr-i tecessüs şu geçtiği yolların inişini, yokuşunu, ivicacını, filânını resmedecek olsa, bir mükemmel roman olmak üzere teşekkül edip meydana çıkar.

Vukuâtın daha adisini ele alalım. Ahbabınızdan biri gelip de size dese ki :

«Haberiniz var mı birader? Bizim filân efendi bacıları ikileştirmiş. İkinci haremiyle bu cuma gecesi zifaf etmiş.»

Şöyle bir haberin sizce ne ehemmiyeti olur? Olsa olsa belki sizce dahi taze bir teehhül ile zevk-yâb olmak arzusunu, velev ki bir dakikacık için olsun hâsıl etmekten ibaret bir ehemmiyeti mucib olur, öyle değil mi? Halbuki bu filân efendi şu kadar zamandır beraber yaşadığı refikasının kendini ağyar gözünden kıskanmasını şâyân-ı şükran bir nimet-i mahbubiyet sayardı. O şunca senelik yâr şimdiki zevceye nisbetle ağyar olmak inkılâbı neden dolayı hâsıl oldu? Kendisi beytü'l-zifafta garîk-i lücce-i huzûzât iken, diğer cihette beytü'l-hazendeki eski refikasının ne haller geçirdiğini acaba ne surette tahattur eyledi? Sonra bu taaddüd-i zevcattan ne gibi neticeler çıktı? Eğer oraları araştıracak olursak, bu noktaların iltisakından koca bir roman şekli teşekkül etmez mi?

İşiniz yoksa bir gün Köprü üzerine çıkınız da gelen geçen çehrelere bakınız. Tepeden tırnağa kadar süslenmiş bir şık görürsünüz ki, etekleri ıslık çalarak ve fakat ayağındaki nasırların ıztırabıyla aksayarak yıldırım gibi gidiyor. Yolda bir dostuna rastgelecek olsa selâm vermeye vakit olmadığından gûya ilerde bir şey varmış da ona vüsul için isticâl eyliyormuş gibi eliyle, çehresiyle, elhasıl kalıbıyla, kıyafetiyle ilerisini işâret edip hemen geçer gider. Öyle ya, ilerde pek mühim bir şey vardır: İleride bir roman vardır; koşa koşa o mühim şeye, o romana gidiyor. Onu gittiği yerden men ve tatil kabil midir?

Biraz sonra bunun aksini tasvir eder bir adam görürsünüz ki, evvelkinin tavrındaki beşaşet, gözlerindeki parlaklık bunda görülmek şöyle dursun, belki gözleri cihanı görmek ve ayakları ileriye yürümemek isterler. Acaba bu da bir mühim vak'aya, azîm bir romana mı gidiyor? Yoksa öyle bir mühim şeyden mi geliyor? Burasını tayin pek büyük zekâya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve pek büyük dikkate muhtaç ise de her halde bu zâtın bir romanı teşkil eyleyen eşhâs-ı vak'adan olduğuna şüphe kalmaz.

Sözü kısa kesmek için diyelim ki : Herkes az çok bir romanın eşhas-ı vak'asındandır. Kendi maişet-i hususiyemiz içinde az çok bir takım romanlar geçer. İşte roman denilen şey böyle ahlâk-ı umûmiyenin tayin eylediği maişetler içinde vücut bulduğuna göre, onun mazarrat veya menfaati yine suver-i maişetin mazarrat veya menfaatinin aynı olduğu bilvücuh müsellem görünür.

Romanlar ahlâk-ı umumiyeden mütevellid vukuat üzerine ibtina edilebileceğine ve vukuatın ne gibi şeyler olabileceği yukarıki fıkramızda bazı misaller irâdıyla irâe olunduğuna göre, burada diğer bir vak'ayı dahi muhtasaran ihbâr edelim ki, bundan on beş yirmi sene kadar mukaddem bir zamanda vuku bulmak üzere, bazı ehibba tarafından hikâye edilmişti. Şöyle ki :

.... mahallesinde ebelikle şöhret-şiâr olan bir hanım akşam, ber-mutad çoluğuyla çocuğuyla taam eyledikten sonra, görüşüp konuşmak için bir komşuya gider. Orada saat beşe kadar türlü sohbetlerle vakit geçirirler. Tamam hânesine avdet edeceği zaman misafir olduğu hânenin kapısı çat çat çalınarak içerden cariyenin «kimdir o? ne istersin?» sualine cevaben bir erkek :

— Ebe hanım buradaymış. Aman Allah aşkına olsun gelsinler. Yolcumuz vardır.

Cevabını verince, zaten bu misullû vukuat nadir olmadığından ebe hanım alelacele aşağıya iner.

Kendisini çağıranlar iki uşakmış. Birinin elinde mükellef ve iki mumlu bir de fener var. Bunlar ebe hanıma bir büyük konak ismi vererek ve köşe başına kadar araba getirmiş olduklarını dahi ihbâr eyleyerek ebe hanımın önüne düşerler. Evvelâ gidip ebenin hanesinden iskemlesini alırlar. Bâdehu köşebaşını döndüklerinde filvakî bir de mükellef araba görünür. Ebe hanımı arabanın içine bindirirler. Uşaklardan siyah çember sakallı ve hal ü tavrı uşak olmaktan ziyade bir efendiyi andıran biri dahi arabanın içine girer. Diğeri ise elindeki fenerle ispirin yanına çıkıp oturur. Araba yola düzülür. Bir müddet gider. Bir takım sokaklardan döne dolaşa uzaklaşır. O aralık ispirin yanındaki adam fenerleri söndürür. Arabanın içindeki sakallı ise koynundan bir büyük ipekli mendil çıkarıp ebe hanıma der ki :

Sakallı — Ebe hanım! Affedersiniz ama şu mendille gözlerinizi bağlayacağım.

Ebe — (şaşırarak) A!.. deli mi oldun?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sakallı — Hayır! Neden deli olayım? Gözlerinizi bağlayacağım, dedim.

Ebe — Sebep?

Sakallı — Gideceğiniz ve gireceğiniz yeri görmemeniz için.

Ebe — Acayip! Aman oğul!..

Sakallı — Taaccüb edecek bir şey yok. Ses çıkarır ve muhalefet edersen (belinden bir kama çıkarıp) şunu yüreğinin üzerine saplanmış görürsün. Hiç ses çıkarmaz ve muhalefet etmezsen, sağ ve salim olarak yine evine avdet eylersin.

Ebe — Aman evladım! Canıma kıyma da...

Sakallı — Canına kıymadan benim için ne lezzet hâsıl olur? Ha! Evine geldikten sonra da bu gece göreceğin şeyleri ferd-i vâhide söylemeyeceksin.

Ebe — Hiçbir kimseye ağzımı açmam!

Sakallı — Tamam! Öyle olursa umduğundan ziyade bahşiş dahi alırsın.

Ebe — Ben para filân da istemem, canıma kıymayınız da.

Herif teminâtını tekrar ederek, ebe hanımın gözlerini sımsıkı bağlar. Biraz sonra araba durur. İki adam ebe hanımı indirirler. Koltuklarına girip, bir müddet yürütürler. Ebe hanım bir kapının eşiğinden atlar. Bir merdivenden çıkar. Yukarda birkaç ayak patırtısı kendisini istikbal eder. Ortada «sus, sus!» tan başka söz yok. Ebe hanım birtakım eşiklerden daha atlayarak bir hayli yürür. Nihayet bir odaya girince bir kadın sesi «gözlerinizi açınız!» der. Diğer bir kadın ebe hanımın gözlerini açar.

İçinde bulunduğu oda ufak ve fakat gayet müzeyyen bir oda olup, gayet güzel ve genç bir gebe kadın ayak üzerinde bulunur. Bu kadının hal ü tavrı kendisinin kibardan olduğunu gösterir. Ebeye ziyadesiyle iltifat eder ve hiç bir şeyden korkmamasını temin eyler.

Hanımın ağrıları henüz mukaddemesinde olup, ebe ile bir hayli sohbet eylerse de ettiği sohbet, yalnız ebenin hal ü şanını sorup öğrenmekten ibaret olur. Kadın kendisinin kim olduğuna ve sergüzeşt-i ahvâline dair harf-i vâhid söylemez. Bunu söyleyecek olsa, zaten ebeyi böyle sırren getirmeye ihtiyaç mı görülürdü?

O gece sabah olur. Hâlâ vaz'-ı haml yok. Ferdası günü hanım pencerelerin perdelerini indirip, ebeyi dahi odadan harice bir adım attırmayarak, orada muhafaza eyler. Bir mecburiyet-i tabiiye için ebe hanım dışarı çıkmakta ısrar eyleyince, kadın sokakta gördüğü hançer orada dahi mevcut olduğundan bahisle bit-tehdit, her levazım-ı tabiiyeyi bu odada itmam etmek mecburiyetinde bulunduğunu anlatır. Demek oluyor ki, ko-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nağın taksimat-ı dahiliyesini ve pencerenin haricini ebe hanımın görüp bellemesinden havf edilmektedir.

O gün dahi akşam olur. Ağrılar çoğalırsa da vaz-ı haml henüz vuku bulmaz. Kadıncağız ağrıların ıztırabından kıvrım kıvrım kıvranırsa da asla sesini çıkarmayıp tahammüle kendisini mecbur görür. Nihayet gece yatsıdan sonra vaz-ı haml vâki olur. Nur damlası gibi bir kız ki, yüzüne bakanın yüreğine sokacağı gelir. Çocuğu tuzlamak, göbeğini kesmek gibi ameliyat icra olunduktan sonra, ebe hanım kundağı yapar, hanımın kucağına verir. Biçare kadıncağız sanki çocuğunu gözyaşıyla yıkamaya mecburmuş gibi o kadar ağlar ki, ebe hanıma rikkat gelir. Bu sırrı anlamak için kadından hâlisâne ve mahremâne bazı istîzahâta girişirse de, cevaba bedel yine kama tehdidi alır. Vakitse gece saat yediye vardığından ebe hanıma elli tane yirmilik altın verilip ve geldiği zaman olduğu gibi yine gözleri bağlanıp konaktan çıkarıldıktan sonra arabaya bindirilir ve yolda gözleri çözülerek âminen ve sâlimen kendi hânesine getirilir.

İşte size bir vak'a daha! Şimdi bu vak'anın dahi bir roman teşkil edeceğinde şüphe eyler misiniz? Nasıl şüphe edilir ki işte burada romanımızın bir faslını teşkil eyledi.

(*Şark mecmuası*, nr. 1, 1297, 1880, s. 2-7)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

OSMANLICANIN ISLAHI

Edibler beyninde aralık aralık Osmanlı kitâbetinden bahsolunup da herhalde sadeliği külfete tercih eden zevattan birisi «canım yazılan yazılar bu kadar muğlak yazılacağına biraz açık yazılsa da her okuyan anlayabilse, yani yazılan şeylere o kadar arabî ve farisî lugatler katılmasa da herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir osmanlıca yazılsa» dediği zaman bu zata edilen mukabele «kabaca yazılmak nasıl mümkün olur? Arabî ve farisî nasıl terkedilir? Osmanlı lisanından arabî ve farisîyi çıkarırsak, lisanı tamamen terketmiş oluruz» sözlerinden ibaret olduğu görülmektedir.

Vâkıa ilk nazarda şu mukabele, yolunda gibi görülür. Çünkü biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan, şimdiki halde lisanımızdan arabî ve farisî lugatlarını çıkarmış olursak, Osmanlı kāmusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır.

Ancak lisanımızın ıslahına mâni olan şey yalnız bu ise ondan bu kadar meyus olmak icap etmez. Acaba dünyada bir lisan var mıdır ki, mahlût olmayıp da sırf kendi malı olan elfâzı kullansın.

En ziyade fasahatla şöhret bulan lisanlardan birisi arabîdir. Halbuki esasen birçok lugatlar arabî ile ibranî beyninde müşterek olduğu gibi, yunanîden birçok lugatlar daha ta'rîb edilmiştir.

En fasîh bir lisan olsa olsa bütün lisanların anası demek olan Sanskrit[1] lisanı olmak lâzım gelip, halbuki eğer tarih o zamanlara dair malumat-ı sahîha vü kaviye verdikten sonra ondan ilersini keşf için dahi bazı senedât ve delâil göstermiş olsa Sanskrit lisanında mehazlarını bulabileceğimiz derkârdır.

Vâkıa Osmanlılar Asya-yı vustâ'dan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da badehu terakkiyat-ı

---

1 Hind-i kadîm lisanı olup, Zend u Fars ve Cermen ve İtalyan ve Yunan ve Slav velhasıl aglebi ve belki bü-cümle lisanlar ondan müştaktır. Milâdın üçüncü asrında zevâle yüz tutup yedinci asrında nesyen mensiyyen hükmüne girmiştir. Şimdi ulemâ yine ihyasına çalışıyorlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

medeniye nisbetince lisanın dahi terakkiyatını yine türkçe dairesinde aramış olsaydılar şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne fayda ki, o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ ve üdebâ arap ve acem lisanından ahzına lüzum gördükleri şeyleri türkçeleştirmek dahi şöyle dursun belki türkçemizi dahi elimizden alarak arabîleştirmişler veyahut farisîleştirmişlerdir ki, «işin gelişâtı», «gün-begün»» vesair bu kabil tabiratın zamanımızda dahi istimal edilmesi gibi bir büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir.

Teessüfümüz yalnız bu kabil küçük şeylerden de ibaret değildir.

Gele gele Osmanlı kitâbeti o dereceyi bulmuştur ki, kaleme alınan bir şeyi ne Arap, ne Acem ve ne de Türk anlamayarak, bu lisan yalnız birkaç zat arasında tedavül eder bir lisan-ı hususî haline girmiş ve azlığın çokluğa tâbi olması darb-ı mesel hükmündeyken, bu azlık çokluğu kendisine tâbi etmek davasına düşerek, nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır.

Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün ve mutasavver değildir. Gâyeti yukarda dahi denildiği vechile, milletimiz ana lisanı bulunan türkçeyi kaybederek, onun yerine «osmanlı lisanı» isminden başka hiç bir isim kabul edemeyecek olan bir lisanı öğrenmiştir.

El-yevm kullandığımız lisan arabî ve farisî ve türkî ve Osmanlıların gemicilikte ve sanatta kesbettikleri terakki münasebetiyle Yunan ve İtalyan ve terakkiyât-ı ahîremizin gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız lisanlarından mürekkeptir. Ancak biz lisanımızda olan elfâz-ı arabîyeyi kullanabilmek için bütün Arap lisanını öğrenmeğe ve kezâlik diğer lisanları dahi birer birer tahsil etmeğe mecbur olacaksak, müddet-i ömrümüzü yalnız lisan tahsiline hasretsek bile yine muvaffak olamayacağımız derkârdır. «Altı yüz senelik bir millet içinde ancak beş altı kâtip gösterebildiğimiz ne sebepten ileri geldiği ve hattâ bazı Türk muharrirlerin kaleme aldıkları kitabı arapça olarak kaleme almağa neden mecbur oldukları düşünülecek olursa, maksat daha ziyade kesb-i vuzûh etmiş olur.

Acaba lisanımız hal-i hâzırıyla ıslâh kabul etmez mi? Bil-ıslâh milletimiz için bir lisan-ı umumî haline giremez mi?

Fransız lisanının bizim türkçeden şimdi elimizde bulunanı kadar dahi zengin olmadığı ve bütün bütün Yunan ve Latin ve Cermen lugatlarından ibaret iken bil-ıslâh yalnız Fransız milletine değil, el-yevm umum dünyaya lisan-ı umumî olduğu halde, bizim Osmanlı lisanı yine Osmanlı milleti için lisan-ı umumî halini kesbedememek sureti mümkün değil teslim olunamaz.

Şinasi merhum mensur ibarelerdeki seci ve kafiyeleri kaldırıp onlardan muntazar olan hizmeti bir sıfıra gördürmüş ve bu suretle kelâmları parçalamış olduğu gibi cümleleri dahi bend bend ayırıp, bu suretle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lisanımızı bayağı umumileştirmiş ve merhum-ı müşarünileyhin bu himmeti sayesinde el-yevm erbab-ı şebâbımızdan birçoklarının eli kalem tutabilmeğe başlamıştır.

Şu bendimizi buraya kadar lisanımızı Şinasi merhumun sadeleştire sadeleştire indirebilmiş olduğu bir derecede olarak kaleme aldık. Eski kitabetin anlaşılmaz ibarelerine nisbetle bu ibaremiz elbette daha kolay anlaşılabilecek ve yazılışında dahi daha kolaylıkla kaleme alınmak mümkün olacak bir ibaredir.

Ancak biz dava ediyoruz ki, Şinasi merhumun sadeleştirdiği dereceden birkaç derece daha sadeleşmeğe ve daha ziyade umumileşmeğe lisanımızın istidadı vardır. (Vaktiyle bu davamıza dair *Basiret*'e birkaç bend konulmuştu).

Her ne kadar sanatlı söz söylemek gayretinde bulunan bazı ediblerle ağızdan edilen müzakerelerimizde aşağıda göstereceğimiz suretlere bayağı itiraz edilmişse de, bugünkü gün lisanımızı sadeleştirmeğe ve umumileştirmeğe o kadar muhtacız ki, bu ihtiyacımız edilecek itirazdan kaçınmayarak ve çekinmeyerek burada dahi fikrimizi ortaya koymağa bizi mecbur ediyor :

Biz diyoruz ki arabî sarf ve nahivden izafetlerle sıfatlar ve müzekkerler ve müennesler ve müfredler ve cemi'ler Osmanlı sarf ve nahvine sokulmasa, haniya demek istiyoruz ki, Osmanlı lisanınca bunlara ihtiyaç görülmese, lisanımız Şinasi merhumun sadeleştire sadeleştire vardırmış olduğu derecenin daha yukarısına mutlaka varır. Bununla beraber bir kelimenin türkçesi (ve fakat maruf olan türkçesi) varsa, onun yerine arapça ve farisice bir söz kullanılmasa lisanımızın sadeliği bir kat daha artar.

Sözümüzü daha açıkça söyleyelim : İşaretler edatımızı «filân-ı mezkûr» gibi Osmanlı lisanında kaidesi olmayan bir surette yazacağımıza «mezkûr filan» yazsak ve «â'mâl-i hayriye» diyeceğimize «hayırlı â'mâl» desek sıfat ile mevsuf beyninde on yerde mutabakat aramağa hiç mecbur olmazdık. «Hayırlı â'mâl» diyeceğimize «hayırlı ameller» desek ve diğer cemi'lerde dahi hep bu sureti iltizam etsek, müfredini öğrenebilmiş olduğumuz cem-i kılleti «ef'al, ef'âl, ef'alet, fa'alet» vezinlerinden hangisine tatbik edileceğini ve cem-i kesretler nasıl bulunacağı için hiç zihin yormağa mecbur olmazdık. «Zümre-i üdebâ» yazacağımıza «edibler zümresi» desek ve her izafette bu sureti kabul etsek izafet-i lafziye midir, izafet-i beyaniye midir? Ve bunların her birinde muzâf ile muzâfun-ileyhin kaç yerde mutabakatı şarttır, hiç buraları da bilmek lâzım gelmezdi.

Hele türkçe «güvercin» ve «örümcek» gibi lugatlar durup dururken

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«kebuter, ankebut» gibi arapça, farsça lugatlar koyarak halkı *Ferheng* ve *Kāmus*'ta baş patlatmağa mecbur etmezdik.

Bunlar bir tarafa kalsın, eğer lisanımızı sadeleştirirsek, şimdiki güçlüğün gösterdiği icbar ile birtakım kuyruklu kulaklı yanlışlıkları kabul etmeyerek hiç olmazsa, kaidece yanlışlığına hükmolunamayacak bir yolda yazı yazabilirdik.

«Seriü'l-hâme», «Feshâne-i âmire», «Şems-i münîr» ve daha bunun gibi nice nice yanlışlıklar lisanımızın şimdiki güçlüklerinden ileri gelmez de neden gelir?

Ama denilirse ki bu tarif ettiğimiz suretle yazılan yazı göze batacak ve söylenilen söz kulağı tırmalayacak kadar sakîl olur.

Hayır, biz iddia ediyoruz ki olmaz. İşte şu sekiz bendde kullandığımız lisan, tarif etmek istediğimiz Osmanlı lisanı olup, bu lisan ile yetmiş satır kadar yazı yazdığımız halde ne bir sıfat-ı mevsuf, ne bir muzâf, muzâfunileyh ve hattâ ne farisî ve ne arabî bir cemi dahi göstermeyip doğruca yazıyorduk, hattâ arabî ve farisî lugatları bile az kullandık. Bu yetmiş satırı şu suretle yazdığımız gibi yedi yüz ve istenilirse yedi bin ve yetmiş bin satır bile yazabiliriz.

Murad meram anlatmaksa, bu suretle daha kolay anlatılabileceği dahi derkârdır.

Nice senelerden beri lisanımız için sair lisanlarda olduğu gibi bir gramer yapılması arzu edilir. Fakat bir türlü yapılamıyor. Çünkü yalnız arabînin sarf ve nahvi üzerine kütüphaneler dolusu kitap yazılmış. Lisan şimdiki halinde kalacak olursa, bunlar ne kadar ayıklanacak, ne kadar kısaltılacak olsa farisî ve türk kaideleri dahi zammolunduğu halde bizim için iki bin beş yüz sahifelik bir gramer yapılmak lâzım gelecek. Hele mantık, meânî, bedî, beyan hep arabî olarak okunacak olur ve «kurbe kabri Harb'in kabru»[1] ağır mıdır hafif midir diye uğraşır gidersek Hak imdat eyleye.

Halbuki bir lisanın mantığı, meânisi, bedî'i, beyanı diğer bir lisandan tahsil edilmekte olan garabet caba kalır.

Bizim tavsiye ettiğimiz lisana gelince burada tafsili başağrısı getireceği cihetle sözü uzatmamak için şu kadar diyelim ki arabî sarfından masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman veyahut mekân, mübalâğa ile ism-i fâil, ism-i mensup ve ism-i tafdilin yalnız birer müfred, müzekker sigalarıyla altı sülâsiyi bir itibar ederek bir sülâsi mücerret ve sülâsi mezidün fih'ten ef'al, tef'îl, müfâale, iftial, infial, tefa'ül ve istif'al ve bir de rubaî mücerret bâbı ve bunların ise yalnız mastarlarıyla ism-i fâil ve

---

1 Harb'in mezarının yanında (başka) bir mezar yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ism-i mef'ûl sigaları kifâyet eder. Ve mu'tel olan kelimeler aslından ne imiş diye araştırılmak lâzım gelmeyip, onlar Fransızların gayr-ı kıyasî fiilleri gibi hali üzre kabul olunur. Nahvden yukarıda beyan ettiğimiz vechile sıfat, mevsuf ve muzaf, muzâfun-ileyh vesairleri terkedildikten sonra bize lâzımlı hiç bir şey kalmaz. Yalnız türkçe için bir nahve ihtiyaç kalır. Bundan sonra kendimiz için bir de mantık tanzim edebiliriz.

Arzettiğimiz şeyleri bir dereceye kadar takdir edenlerden bir zat yalnız mu'tel olan fiilleri haliyle kabul etmeğe ve i'lâli terkeylemeğe itiraz etmişti. Buna mukabil tarafımızdan şu cevap verilmişti :

İ'lâl kaideleri bize «kāle»nin aslı «kavale» olduğunu göstermeyecek mi? Halbuki kāle'nin aslı yine kāle idi, hiç bir vakit de kav değildi. Bu kadar eski arap şairlerinin şiirlerini görüyoruz. Hangisi kāle'nin aslı olarak kavale demiş. Hayır yalandır. Biz iddia ederiz ki yalandır. Kāle'nin aslı kavale değildir. «Kavale» mastarına münasebet aldırmak için bunu uydurmuşlardır.

Sözün neticesi, lisanımızı ıslah etmeğe ziyadesiyle mecburuz. Biz şimdiye kadar meramını (velev ki anlaşılamayacak bir suretle olsun) kâğıt üzerine koyabilecek zatlara «filân adam kâtiptir» diye âdeta müntehi nazarıyla bakardık. Fakat şimdi görüyoruz ki, okuyup yazmak denilen şey âdeta dinleyip söylemekten ibaret kalıyor. «Ben yazar okurum» diyen adamlara «pekâlâ, onu anladık, fakat bildiğiniz şey nedir? Hangi fenne hususiyetiniz vardır» diye soruyorlar. Biz yirmi beş otuz yaşına kadar zamanımızı hâlâ lisan tahsili yolunda sarfedersek, otuz beş yaşına girsek bile yine mektep çocuğu halinde kalacağız. Eğer lisana ehemmiyet vermeyip de yalnız fenne hasr-ı himmet edecek olursak, «pek çoklarını görmekte olduğumuz vechile» o zaman dahi iki satır yazı yazıp meramımızı ifadeye muktedir olamayız.

İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini istersek, her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz.

(*Dağarcık*, cüz 1, İstanbul 1288/1872, s. 20-25)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

BEŞİR FUAD NASIL BİR ADAMDI?

Beşir Fuad uzuna karîb orta boylu, tıknaz vücutlu, gayet mütenasip endâmlı, kaviyyü'l-bünye bir babayiğit olup, beyaz-penbe bir çehre üzerinde siyah ve gümrah bir çift kaş ile kumral bıyıkları, cemâlinin zînet-i esâsiyesi olduğu gibi; mütenasip ağzı ve burnu ve yumru çenesi ve gayet güzel dişleri her görenin nazar-ı muhabbetini celbettirecek bir cemâl-i merdâne teşkil ederdi. Hele gözlerinden saçılan zekâ nurları, ilk nazarda kendisinin gayet serîü'l-intikal bir genç olduğunu tanıttırırdı. Ahlâk cihetine gelince; tavrı gayet cerbezeli, mübâhasesi epeyce gürültülü, muhâvereyi pek sever, münâzırından ziyade kendisi söyler, iknâ için lüzumundan fazla delâil îrâdına, izahat îtâsına girişirse de hîn-i mübâhasede asla kendisini hiddet ve gazâba mağlûp etmez, karşısındaki münâzırı kat'an gücendirecek bir şemme-i istihfafta bile bulunmaz, en şiddetli mübâhaselerde çehresi yine mütebessim bir zattı. Yiğitlik, kahramanlık dâvâsında idi. Fakat yiğitlik, kahramanlık ile edepsizliğin arasını pek güzel farketmiş olduğundan cesaret ve şecaatini umûr-ı hasîsede bile göstermek için şuna buna tasallutu ve kuvve-i bâzûsuna müracaatı asla görülmemiştir.

Kendisinden büyük olanlara nasıl mütevazıâne hürmetler ederse, kendisinden küçük olanlara dahi öyle halîmâne himâyeler ederek, şu kadar ki büyüklerine karşı da, küçüklerine karşı da efkârındaki istiklâli asla ihlâl etmez, her hususta sözünün en doğrusunu, hem de gayet latîf olarak söylemekten çekinmezdi.

Gönlü ganî, hırsdan ârî bir adam olup, sahâvetini Hâtemler derecesine vardırmış denilse, pek de mübâlâgaya hamlolunamaz. Zira Beşir Fuad'ça asıl maksat görüştüğü zevâtın gönlünü yapmak olup, bunun mevkûfün-aleyhi ne olacağını düşünmeğe bile tenezzül etmezdi. «Tenezzül etmem» sözü dahi vird-i zebânı olup, hakikaten efkârınca şâyân-ı istihsân olmayan şeylerin hiç birisine tenezzül etmez idiyse de, dil-âzârâne kibir ve ta'azzum, benî nev'ini istihkâr, acezeye tahakküm gibi şeyler dahi Beşir Fuad'ın efkârınca şâyân-ı istihsân mevâddan olmadıklarından, bunları da irtikâba tenezzül eylemezdi. Çehresi latîf, mütebessim, cenâbı âli, her hâli mütevâzıâne, şen, şuh-meşreb lâubâli bir babayiğitti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ahîren, vuku'-ı intihârında sinnini otuziki tahmin ettiler. Otuz diyenler dahi oldu. Fakat bencesi otuzdörtlük, otuzbeşlikti. Hurşid Paşazâde olduğunu işittim ise de, ailesi ahvâline dair malûmatım olmadığı gibi, tercüme-i hâline dahi tamamiyle vukufum yoktur.

İlk mektebi, Fatih Rüşdiye Mektebi olduğu bazı sınıfdaşları tarafından mesmû'um olup, ailesiyle Suriye'de bulunduğu zaman Cizvitler mektebinde tahsil ederek, badehû, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de ikmâl-i tahsîl eylemiş ve cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han aleyhirr-rahme ve'l-gufran hazretlerinin yaverliği hizmetiyle mübtehic olarak Sırbistan muharebâtının kâffesinde bulunduğu gibi, Rusya muharebesinde dahi Rusçuk mevki'inde dirâyet ü malûmat-ı askeriyesine mebnî erkânlık hizmetlerinde bulunmuş. Kendisini tanıyanlar muhârebâtda fevk-al-hadd cesaret ve mahâret gösterdiğini söylerler. Hattâ bir aralık General Todleben nezdine parlamanter, yani mükâleme memûriyetiyle gönderildikde, cerbeze-i askeriyesine Ruslar'ın dahi hayran kaldıklarını Rus ricâl-i resmiyesinden bir zat daha geçenlerde Beşir Fuad'la görüşdükleri sırada, bana husûsî ve hafî surette itiraf eylemiştir.

Evvelce dahi dediğim veçhile kendisiyle görüşdüğüm zaman kolağası rütbesinde bir askerdi. Muahharen evkâtını neşriyata hasr için tebdîl-i meslek dâiyesine düşdüğünde, bu dâiyeden ferâgat etmesi ve uhdesindeki şeref-i askerîyi muhafaza eylemesi için pek çok çalıştım. Pek çok sözler söyledim, kâr etmedi. «Devletimin her ne zaman muhârebesi olursa gönüllü yazılarak ifâ-yı vazâif-i askeriye imkânı eldedir. Şimdiki hâl-i sulh ü müsâlemette kılıcımla değil, kalemimle hizmet edeceğim. Asker kalırsam emir altında bulunmağa mecbûrum. Neşriyat için ise, insanın başlı başına kalması lâzımdır» yollu iknâat ile istifâsını Bâb-ı Vâlâ-yı Ser-askerîye vermiş ve kılıcını dahi çiviye asarak eline kalemi almıştır.

Kendisi âsâr-ı münteşiresinden görüldüğü kadar lisân-ı mâder-zâdına vâkıf olup, bundan maadâ fransızca, almanca ve ingilizceyi pek güzel bilirdi. Alman ve ingiliz lisanlarına vukufum olmadığı hasebiyle o lisanlardaki derecesini bi-hakkın temyîz ve takdîr edemezsem de, fransızcası emsâlimiz miyânında cümlemize fâik idi. Tekellüm eylediği zaman, iltizâm edecek olsa, fransızlar bile fransız olmadığını anlayamazlar, diyebilirim. Fransızcadan türkçeye tercüme derecesinde bir iktidar değil, fransızca yazmağa dahi iktidârı vardı. Hem öyle bir yazmak ki, olur olmaz tahsil görmüş bir Fransıza da müyesser değildir.

Ulûm-ı riyâziyesi yolunda olup ulûm-ı tıbbiyeye ve bilhassa fizyoloji ve psikoloji fenlerine intisâbı vardı. Ulûm u sana'yi'-i askeriye asıl mensup olduğu şeyler olup, bunları bir Mekteb-i Harbiye'de tahsil olunabilecek derecenin kat kat mevkinde olan dereceye dahi mütâlaât ü tetebbuât-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mütemâdiyesiyle îsâl eylemişti. Usûl-i muhâkemâtta kendi kendisine öyle bir behresi vardı ki, birkaç muhâkemâtında hasmının avukatı fransızca olarak serd-i merâm etmekle, Beşir Fuad dahi o lisanda muhâkemeye girişip, avukatlığın osmanlıcasında değil, frenkçesinde dahi behresi ile cümlenin tahsînini kazanmıştır. Edebiyât-ı ecnebiye ile de iştigali vardı. Vâkıf olduğu lisanlar Avrupa'nın üç elsine-i esâsiye-i edebiyesi olarak, bu lisanların mâ-bih-il-iftihârı olan üdebâsı asârını, külliyet üzre okumuş ve ba-husûs her okuduğunu bellemiş, hikemiyâtla da iştigali var idiyse de mûcib-i helâki olan bu hikemiyâttan yalnız «materyalizm» hikmet-i cedîdesini tercih ederek onunla iştigal edip şu iştigalini itmâm için felsefeyi üssü'l-esasından tedkike girişmemiştir. Girişse idi, «materyalizm»deki butlân-ı âşikâreyi elbette görüp onu ayn-ı hakîkat olmak üzere kabûl etmez ve seyyiesine dahi uğramazdı. Bana yazdığı mektubu okuyanlar ve fakat bunlar miyânında felsefeye vâkıf olanlar Fuad'ın felsefedeki noksanını apaşikâre görürler. Hoş ben dahi yeri gelince göstereceğim ya.

El-hâsıl Fuad maarif-i şarkiye ile bir de tarihten mâadâ maarif-i garbiyece bir canlı ansiklopedi ıtlâkına şâyân adamdı. Malûmatı sinnine nisbet edilecek olursa, zamanının bir dakikasını boş geçirmemiş olduğuna kanaat iktizâ eder. Hânesi, gazetehânemize pek yakın olmakla berâber hiç evine gitmemiş ve kütüphânesini görmemiş isem de, karîben metrûkâtında görüleceği üzere, gayet iyi intihâb olunmuş mükemmel bir kitaphânesi varmış. Fuad ise, bildiği lisanları öyle dört satırı kekeliyerek okur ve bâhusûs yanlış okur ve daha fenası büsbütün yanlış anlar bazı üdebâmız gibi değil, yine o lisan erbâbı, hem de mütefenninleri gibi bildiğinden tetebbu' ve tetkik edeceği mesâilin akşam külliyen câhili bulunsa, yarın a'lem-i ulemâsı olmak Fuad'ın elinde idi.

Şu tavsifâtımı Fuad'ı nasıl tanıdımsa öyle yazıyorum. Bununla beraber Beşir Fuad'ı varabileceği mertebe-i mükemmeliyet ü mütemmemiyete varmış, derece-i kat'iyesini tayin etmiş bir adam diye telâkki etmeyiniz.

Beşir Fuad, kemâlât-ı beşeriyenin öyle bir derece-i âl-ül-âline varmağa namzet idi ki, gördüğümüz derecesi o mütemmemiyet ve mükemmeliyetin henüz ancak mebâdîsi addolunabilirdi. İslâmiyet ve Osmâniyetimiz şanlarına nazaran asıl muhtacı olduğumuz tahsil programları henüz ihtiyâcımız nisbetinde mükemmelen tanzîm olunmuş bulunmadıklarından, maarif-i şarkiyemizi tahsil edenlerin maarif-i garbiyeden ve bunları tahsîl edenlerin maarif-i şarkıyeden mahrûmiyetleri dâima nazar-ı teessüf ü tahassürle gördüğümüz bir şeydir. Bu beliyyenin asıl derece-i müdhişesi gayet parlak olan iki misale tatbîk ile taayyün eder ki, onların dahi birisi Nâci, diğeri Beşir Fuad'dır. Her kim, her ne derse desin,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

el-yevm hilâfını iddia edenler dahi hakikati gördükleri zaman elbette itirâf edecekleri üzre, Nâci maarif-i şarkıye meydanının nasıl şehsüvâr-ı yegânesi ise, Beşir Fuad dahi maarif-i garbiye meydanının öyle bir şehsüvârı olmasıyla Nâci'ye maarif-i garbiye ile de iştigali nasıl tavsiye ve icbârdan hâli kalmamış isem, Beşir Fuad'a dahi maarif-i şarkıye ile iştigal tavsiyesini öylece icbâr derecesine vardırırdım. Biçâre çocuk tavsiyemi kabûl dahi ederdi. Ne fâide ki artık neşriyât âlemine girmiş ve hem de birkaç hatvede o âlemin tâ orta yerine kadar varıvermiş olduğundan neşriyât-ı mütetâbiası için tetebbuât-ı yevmiyeden maarif-i şarkıye ile iştigal için pek az zaman ihtilâs edebilirdi.

İmdi Beşir Fuad'ın yukarıda zikreylediğim kemâlâtına mukabil bir de nekaisini tetkik lâzım gelirse denilir ki, Beşir Fuad arabîyi, fârisîyi yalnız bir Fatih rüşdiyesinde görülebilecek kadar görmüş; hadis ve tefsir ve kelâm ve tasavvuf gibi şeylerle hiç iştigal etmemiş ve hattâ bana kendisinin itiraf eylediği üzre, *Kur'an*-ı azîmü'ş-şânı fransızca tercümesinde ve bizce «tefsîr» demek olacak intikadat-ı Kur'âniye'yi Avrupa lisanlarında görmüş ve kezâlik bir mübâhasesinde kendi kalemiyle yazarak itiraf ettiğine göre, bazı hükemâ-yı islâmiyenin hülâsa-ı mesâlikine de elsine-i garbiyeye olan tercümelerinden vukuf peydâ eylemiş olmasıyla müslüman ve osmanlı olan bir adam için bunların ne yaman noksanlardan addolunacağı muhtac-ı tafsîl ü tatvîl olamaz. Bazı üdebâ bir kitabının kabına nakleylediği bir beyti vezinsiz ve yanlış olarak nakleylediğini makam-ı serzenişde îrad etmişlerdir. Hakları da vardır. Bu misillü hatalar nesirlerinde dahi nâdir değildiler. Ancak Beşir Fuad'ın elsine vü maarif-i garbiyedeki behresi öyle bir vezinsiz beyte, birkaç yanlış nesre feda olunuvereceğini hükmetmek için, insanın maarif-i garbiyeden bil-külliye mahrûm bulunmasından başka hiç bir özrü olamaz. Beşir Fuad'daki iktidarı görmeli ki, bir beyti vezinsiz nakletmesinden dolayı dûçâr olduğu serzenişler üzerine birkaç gün usûl-i şi'r-i osmanîyi tetebbu' ederek vezinli, kafiyeli bir hayli beyitleri kendisi nazmetmek derecesine varmıştır. Çünkü şair olmak -yine şuarânın itikatlarına göre- vezin ve kafiye düzmekten ibaret ise, şairiyetin bu derecesi Beşir Fuad için hakikaten dört-beş günlük bir tetebbu'a ihtiyaç gösterecek şeylerden ibaret kalır.

Beşir Fuad'ı neşreylediği âsârından tanıyamazsınız. Bu zat öyle bir nihâl-i marifet idi ki, maarif-i garbiyeyi henüz bize olan ecnebîliği hasebiyle «yabanî» addedecek olursak, maarif-i şarkıyemiz aşısı yeni vurulmuş idi. Meydana koyduğu eserler henüz çend senelik aşılı bir fidanın yetiştirebileceği tek tük meyvalardan ibaretti. Ah! Sarsar-ı intihar, o biçâre nihâli kemâlini bulmadan kurutmuş olmasaydı, ondan ol kadar semerât-ı maarif iktitâf olunacaktı ki, cihan, şirîn-mezâk olacaktı. Ne fâi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de ki bir hikmet-i bâtıla o biçârenin zekâsını zehirleyerek milletine en büyük hizmet-i ilmiye ile iftihar edenlerin en ser-firâzı olmak şerefinden o biçâreyi mahrûm bırakmıştır. Bedbahtlığın derecesine bakınız ki, bu şerefe nâiliyet hevesi de kendisinde vardı. Hattâ karîben görüleceği üzre, son günü dahi bu hevesinin derecesini takdire medâr olacaktır.

Beşir Fuad'ın sefahate münhemik bir şık olduğunu iddia edenler vardır. Bedbaht çocuk! Kendisi dahi, kendisini öyle zannedermiş. Bana yazdığı mektupta dahi bu yolda idâre-i kelâm etmiş. İhtimal ki, beni de o efkârda bulunanlardan zannetmiş de efkârımı redde hâcet görmediği için böyle yazmış. Biçârenin bana hürmet-i mahsûsası vardı. İhtimal ki, böyle yazması dahi o hürmet-i mahsûsası muktezâsından olmalıdır. Fakat Beşir Fuad zannolunduğu ve kendi zanneylediği kadar sefih değildi. Sefahat süsten mi ibarettir? Asker iken gayet nazîf giyinirdi. Hattâ bir kaç defa askerce, kahramanca olan süsünü pek beğenmediğimden bahseylemişdim de asker için nezâfet ve süs ve çalım cümle-i levâzımdan olduğunu ve çolpalık askerliğe hiç yakışmayacağını söylemişdi. Tebdîl-i meslek ettikten sonra Beşir Fuad'ı lekeli palto, epeyce kirli gömlek, kalıpsız fes ve boyunbağsız yani perişanca bir hal ile defaatle gördüm. Hoş süs denilen şey insanın insaniyetini ikmâl edemeyeceği gibi, fıkdânı dahi tenzîl ve tenkîs eyleyemez ya! Fakat bence sâbit ve muhakkaktır ki, Beşir Fuad asker iken süsünü askerlik şerefinin muhâfazası için yapardı. Sivil olduktan sonra süsü istediği zaman yapar ve istemediği zaman yapmaz oldu. Sözün daha doğrusunu ister misiniz? Fuad gibi bir adama süs olsa da olur, olmasa da. Öyle insan güzeli bir kahraman süslü de olsa güzeldir, olmasa da!

Bu adamın bazı eğlence mahallerine devamı dostları için câlib-i nazar-ı dikkat ü ehemmiyet oldu. Bu dikkatte bulunanların birisi dahi ben oldum. O yoldaki ahvâlini sûret-i mahsûsada tahkîk ettim ve ettirdim. Vâkıâ sûret-i maîşet-i sefîhânesini müstahsen görmedim ise de, şâyân-ı muaheze ve şâyeste-i tekdir dahi bulmadım. Birkaç nasîhat edecek oldum, söylediğim sözlerin daha âlâsını o bana söyledi. Hükmettim ki, bu adam çocukluk ve câhillik hâlinde bulunmuyor. Tarîk-i maîşetini bir vukûf-ı mahsûs ile kendisi tayin etmiştir. Böyle bir adamın elbet bir gün olup da tashîh-i reftâr edeceğine kandım.

Zaten nasıl muâhaze edeyim? Zamanımızca ahvâl-i umûmiyemiz cihet cihet şayeste-i takdîr ü tahsîn olup da içimizde bir Beşir Fuad'cık mı var ki, bazı mertebe maîşet-i hoş-güzerânesi gözlere batsın? Beşir Fuad «vur patlasın, çal oynasın» âlemlerinde yaşıyor imiş.... Bu mübâlâga! Ben hiç bir vakitte Beşir Fuad'ı sarhoş görmedim. Hiç kimsenin Beşir Fuad'dan incindiğini işitmedim. Kat'iyyen hükmederim ki, Beşir Fuad hiç bir

hal ve hareketiyle zâbıtanın nazar-ı dikkatini bile celbetmiş değildir. Otuzluk- otuzdörtlük bir babayiğit olarak cebindeki parasını, herkes indindeki haysiyet ve itibârını, erkeklikçe kâffe-i meziyyâtını Beşir Fuad hakikaten hüsn-i istimâl şartıyla biraz hovardalıkta bulunmuştur. Vakarı, namusu zerre kadar şüphe götürmeyen bir adamın nasıl bir vicdan sahibi olduğuna dikkat buyurulsun ki, hovardalık tarîkını envâ'-ı şenâyi' ü rezâili meslek ittihaz edenler bu sû-i hallerinden vicdanca müteellim bile olmadıkları halde, o bîçâre çocuğun son teellümü mûcib-i intiharı olmuştur. Beşir Fuad kadar kâmilâne hareket eden bir adama o kadarcık bir yaşayış çok mu görülür? Ayıp mı sayılır? Pekâlâ! Öyle ise zavallı çocuk işte o ayıbını kendi kanıyla yıkamıştır. Artık bundan sonra maîşetinden dolayı Beşir Fuad'a seng-endâz-ı itirâz olmak, affı kabil olamayacak bir zulümdür.

Ömrünün en mühim zamanı demek olan şu zaman hakkında şimdiden bu suretle muhâkemâta girişmekliğimiz belki nâ-becâ görülebilir. Zirâ bana yazdığı mektupta kendisi dahi, işin bu cihetlerini muhâkemeye girizgâh olabilecek şeylerden bahsetmiştir. Fakat Beşir Fuad'ın nasıl bir adam olduğunu tanıtmak mebhasında şu kadarcık olsun bir söz söylemek bence lâzımdı. Yine o kadarcığını söyledim.

(*Beşir Fuad,* İstanbul 1304/1887, s. 18-41.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6

İNSANIN MAHİYET-İ MADDİYESİ

Bir zamandan beru Avrupa'ca materyalist denilir bir fırka-i felâsefe türemeğe başlamıştır ki, bunlar hikmet-i kadîmeyi kâffe-i maneviyâtından tecrîd ederek yalnız maddiyâttan başka hiç bir şeyi mevcud addetmezler. Maddedeki havâsa dahi kuvvet tabir ederek ezeliyeti, ebediyeti her şeyi bu madde ile kuvvete isnâd ile kâinatın hudûsunu fenasını inkâr ve kademini bekasını iddia ile min el-kadîm bütün dünyanın tanımış oldukları bekâ-yı ruhu bile kabule karîn göremezler.

Avrupa'ca bu felsefe-i cedîdenin taraftarları hükemâ-yı sahîha miyanında pek az olup, ulûm-ı tabiîyenin tetebbuuyla esrar-ı hılkate akıl erdirenler ve hattâ ulûm-ı riyâziyenin dahi yardımıyla hareket-i kâinatı hesap edenler, bunların kâffesi bir vâcib-i taalâ ve takaddes hazretlerinin eser-i hilkati olduğuna ez-dil ü cân inanmaktaysalar da fikirleri envâr-ı hikmetten âri ve tahsilleri nâkıs olan birtakım kimseler, materyalistlerin safsatalarına kapılmaktan kendilerini bir türlü geriye alamayarak nihayetinde bu dalâletin maddî, manevî ziyanlarını görüp, nâdim oluyorlarsa da o nedâmet-i müsterşidânenin husûlüne kadar gördükleri zararları, ziyanları cebr ve tazmîn edecek imkân bulamayıp hâib ü hâsir oluyorlar.

Bu materyalistlerin en tuhaf safsata perdâzlarından birisi Schopenhaur olup, hulâsa-i hikmetini ve onun sûret-i reddini geçen sene yazmış ve *Tercüman-ı hakikat*'e derceyledikten sonra bir de risale suretine tahvîl eylemiştim.

Ahîren vâsıl-ı nazargâh-ı mütâlaamız olan Avrupa matbuâtı bu materyalistlerin redd-i ebâtılı ile yine iştigale başlayarak, hele *Iron* nâm ingiliz gazetesinde materyalistlerin istihzâ-i insan denilen ekmel-i mahlûkat-ı rabbâniyenin bir tahlîl-i maddîsi yapılmıştır ki, materyalistlerin insanı yalnız bu maddiyeti nokta-i nazarından tebebbuları ukalâyı değil, cühelâyı bile güldürecek komedyalardan olduğunu bil-isbat, ez-cümle Octave Feuillet gibi ilâhiyûn-ı hükemânın nüsha-ı kübrâ olan insandaki şeref ve fazilete dair söylemiş olduğu sözün hakikat-i mahza olduğunu da meydan-ı sübûta koymuşlardır.

İnsanın mahiyet-i maddiyesi neden ibaret olduğu bir tahlîl-i kimyevîye neticesi olarak meydana konulur konulmaz, materyalistlerin meslek-i

hikmetlerindeki garabet-i mudhike hakikaten kendi kendisine meydana çıkıvermektedir. Zira vücûd-ı beşerin terekküb eylediği mevadd böyle bir tahlile uğratılacak olursa, bakınız nelerden ibaret görülmektedir :

Yetmiş altı kilogram kadar sikletinde olan bir vücudu tahlîl edince bunun on üç cevherden müterekkib olduğu görülür ki, bunların da beşi ecsâm-ı hevâiyeden ve sekizi ecsâm-ı sulbeden oldukları anlaşılıyor. İşte zikrolunan on üç cevâhirin mıkdarları da ber-vech-i âtidir :

gram	kilogram	nev-i ecsam	kilogram	gram
..	44	oksijen	44	—
..	.7	hidrojen	7	—
.72	.1	azot	1	72
600	..	klor	—	600
100	..	flüor	—	100
...	22	karbon	22	—
800	..	fosfor	—	800
100	..	kükürt	—	100
750	.	kalsiyum	1	750
.80	..	potasyum	—	80
.50	..	magnezyum	—	50
.50	..	demir	—	50
602	77		77	602

Dikkat buyuruldu mu? Büchner gibi Schopenhaur gibi materyalist efendilerin âlem-i vücûd ve imkânda maddiyâttan başka hiç bir şeye ehemmiyet bile vermemeleri ve bütün hakayık-ı hikemiyeyi maddiyatta bulmaları doğru olmak lâzım gelirse, işte insan dediğimiz mahlûk-ı muazzam ve müşerrefin de mâhiyet-i maddîyesi beşi gaz ve sekizi ecsâm-ı sulbeden olarak şu on üç mevaddan bâlâda beyan olunan makādîrdan ibaret olmak lâzım geliyor.

Şimdi insanın kâffe-i şeref ve şânı ile kâinat içinde gerçekten eşref-i mahlûkat olduğunu hükm ve kabulde bütün nev-i beşer hemen ittifak ve ittihad-ı tamda bulunmuşlarken, maddiyûnun bu safsatalarına havâle-i sem-i itibâr edilebilir mi?

Vâkıâ bir naaş tahlîl edilecek olursa eczâ-yı müterekkibesinin bunlardan ibaret zuhûr etmesine bil-kimya bir şey deyemeyiz. Fakat işte kimyahâne-i dehr meydandadır! Haydi bakalım bâlâdaki reçeteyi yaptırınız da ondan bir insan teşekkül eylesin!

Evet! Kimyager-i âzam usta değil hâlık-i ekrem olan Hakk-ı subhâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne ve taalâ hazretleri o reçete mucibince bir vücud halk ederek o da insan olmuşsa da o nüsha-i kübrâya ruh denilen bir feyz-i câvid daha vermiştir ki, insanın insanlığı asıl onunla kaim olmuştur. İşte bunu nazar-ı hikmete alan Octave Feuillet dahi demiştir ki :

«Mademki, yakamıza pençe-i mevt sarıldığı zaman vücudumuz münhal olarak bazı eczâya tahavvül eyliyormuş ve mademki bu eczâ-yı maddiyede kadem ve bekâ varmış diyorlar, şu eczâ-yı maddiye gibi eşyâ-ı hasîse ve âdiye lâyemutluk ile müşerref tanındıkları halde, insandaki en âlî ihsâs ve efkâr ve en parlak evsâftan olan şefkat ve sadakat, en mukaddes mevcutlardan olan iman ve itikad hele Hakk-ı subhane ve taalâ hazretlerine incizâbımız, meylimiz, muhabbetimiz, aşklarımız, sevdâlarımız, gözyaşlarımız, âlâm ve ekdârımız yahut safâ-yı hâtırımız, velhâsıl kâffeten mevcudiyet-i maneviyemiz fena bulacağını zihinlerimiz nasıl kabul edebilir? İnsanın mevcûdiyet-i maneviyesi hiç yokmuş da hayatın hitâmıyla beraber bunca ihsâs ve fazâil dahi mahvoluvereceklermiş ha? Bizim için bir hayat-ı müstakbel, bir mâverâ-yı ebedî, bir adalet-i gaye olmayacakmış ha? Aman Yarab! Maddiyetimiz gibi bir maddiyet-i hasîse ebedî olacak da maneviyetimiz gibi en sâfi, en pak olan enaiyetimiz fâni olacak! Lahm ve şahm bâki, ruh fâni olacak ha? Yok yok. Bunlar hep hezeyan-ı mahzdırlar.»

İşte Octave Feuillet gibi bir hakîmin yine kendi memleketinde türemek istidadını alan materyalizm aleyhinde şu istikrâh-ı muhikkını göz önüne alırsak bu felsefe-i pür-safsataya biz hiç rağbet etmemeliyiz. Biz ki hikmet-i İslâmiye erbâbıyız. Avrupa'nın hikmet-i gayr-ı İslâmiye erbâbının tenezzül edemedikleri çirkefe biz mi tenezzül ederiz? Neuzübillah!

(*Müntehabat-ı Ahmed Midhat*, İstanbul 1306 1890, s. 60-69)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

HIRİSTİYANLIK PROPAGANDASINA KARŞI

İfade-i mahsusa

Nasârâ misyonerlerinin neşr-i din-i nasârâ için ettikleri gayret cümlenin malûmudur. Enâcil-i mevcudeyi dünyanın her tarafına neşretmek için bütün dünya yüzünde ne kadar lisan tekellüm edilmekteyse cümlesine tercüme ederek bedava suretiyle dağıtmak derecelerine kadar varmışlardır.

Bu mesâide daha hangi derecelerine kadar vardıkları tafsilatına girişmeğe bu eser için tertib etmiş olduğumuz planın müsaadesi kâfi olmayıp ancak misyonerlerin en ziyade husumet gösterdikleri din bizim dinimiz olmakla din-i islâm aleyhine ettikleri gayretlerin artık bir taarruz derecesine varmış olduğunu göstermek lâzımdır.

Biz nasârâya mukabil iki kayd ile mukayyediz. Bu iki kaydın birincisi şer'î ve diğeri kanunîdir. Kayd-ı şer'î iktizasınca nasârâyı her halde ehl-i kitab olmak üzere telâkki ederiz. Mabedlerine ve icrâ-yı âyinlerine taarruz ve mümanaat edemeyeceğimiz gibi himâye-i şer'iyeyi dahi onlardan esirgemeyerek canlarını, ırzlarını, mallarını da canımız, ırzımız, malımız gibi muhafaza vazife-i şer'iyesiyle dahi muvazzafız. Hattâ hıristiyan ve yahudi olanları hiç bir vakitte mecusî vesâir kefereye kıyas edemeyerek kefere-i merkûmenin kadınları ve mezmûhâtı bizim için kat'iyen levs ve haram oldukları halde nasârâ ve yahudun mezbûhâtını ekl ve nisvânını -dinlerinden ayırmadığımız halde- istinkâh dahi ederiz. Kayd-ı kanunî dahi yine bu kayd-ı şer'î üzerine mübteni olup kavânin-i osmaniye teb'a-i hıristiyaniye ve yahudiyemize her nevi hukuk-ı osmaniyeyi bahş ve temin eylemiş ve düvel-i muazzama ile mün'akid olan uhudumuz iktizasınca her nevi din ve mezhebin hürriyet-i kâmilesi o derecelerde temin olunmuştur ki, işte misyonerler mülkümüz dahilinde serbest olarak gezip her sınıf halka kitaplar dağıttıkları ve cümleyi hıristiyanlığa davet eyledikleri halde onları da menetmiyoruz.

Ancak nasârâ işbu müsaade-i şer'iye vü kanuniyemizden istifadeyi su'-i-istimal derecesine vardırmıştır. Din-i islâm aleyhine neşrettikleri kitaplarda, irad ettikleri makalelerde taarruz meydanları açarak o kadar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şiddetli hücumlar gösteriyorlar ki, bizden başka her kimler olsa bunların şu cür'etleri önüne sed çekmeğe ve müsaadeden bu su'i-istimali meneylemeğe müsaraat gösterir.

Millet-i islâmiyenin bu bâbda ihmal veya imhal göstermesi diyanet-i nasârâniye mürevviçlerinin ettikleri mesâiden kendilerini muvaffak sayabilecekleri gibi islâmca hiç bir su'i-tesir hâsıl edemeyeceği hususunda ki emniyetten neş'et edebilir.

Ancak bu bâbda kat'iyen sükût edilecek olursa bu sükûtun dahi acze hamlolunabileceği bedihîyâttandır.

Vâkıa gayret-i islâmiye erbâbından bazı zevât-ı kiram şimdiye kadar birkaç reddiye kaleme alarak büyük bir eser-i hamiyet göstermişlerdir ki buna bil-vücuh teşekkürler olunur. Ancak nasârâniyetin mürevviçleri öyle olur olmaz reddiyeler üzerine gayretlerine fütur getirmeyerek hâlâ çalışmakta oldukları gibi ahîren birçok kadınları vapurlarda, seyir yerlerinde ve hattâ müslüman familyaları içinde bile neşr-i dine sevkederek nasarâniyetin İslâmiyet üzerine rüçhanından bahisle ehl-i islâmı alenen ve bir dereceye kadar dahi musırran nasârâniyete davet eylemektedirler.

Fazâil-i islâmiyeyi bi-hakkın takdir eylemiş olan ehl-i imânın her halde misyonerler tarafından edilen neşriyata nazar-ı nefretle bakacakları der-kâr ise de misyonerlerin islâm üzerine rüchanını iddia eyledikleri nasârâniyetin mahiyeti neden ibaret olduğunu görecek olsalar o misüllû erbab-ı imânın kendi dinlerine olan muhabbetleri bir kat daha artacağına şüphe edilemez. Şayet fazâil-i diniyesini bi-hakkın öğrenememiş olanlar bulunup da misyonerlerin neşriyat-ı gafil-firibânelerine kapılmak vartasına takarrüb ederlerse bunların dahi mahiyet-i nasârâniyeti bilmeleri bilâhare kendi fazâil-i diniyelerini de öğrenmeğe vesile olacağından her halde onları da irşada lüzum vardır.

İşte bu lüzum bundan yedi-sekiz sene evvel nazar-ı ehemmiyete alınarak nasârâniyetin mahiyetini meydana koyacak bir eserin tertibi bu abd-i âcize havale buyurulmuş ve ol vechile bir müsvedde kaleme alınmıştı. Şimdilerde ez-cümle Mösyö Renan gibi Avrupa mahâfil-i ilmiyesinde bile islâmiyeti envâ-ı iftiralarla tahkir edenlere karşı bir müdafaa olmak üzere eser-i mezkûrun bu defa neşrine lüzum görünmüştür.

Vâkıa hıristiyanlığın mahiyetini ortaya koymak hıristiyanlığa karşı bir taarruz addolunabilerek bu dahi şer'en ve kanunen muayyen olan vazife-i müsaade-kârımıza uymaz gibi tahattur olunur ise de asıl taarruzu edenler onlar olduklarına göre bizim bu hareketimiz her halde bir müdafaa addolunur. Zaten müdafaât-ı askeriyede bile taarruzgûne müdafaa sureti mevcut olup hukukunu müdafaaya çalışanlarsa hiç bir ehl-i insaf nazarında itham olunamaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mâ-hazâ biz hıristiyanlığa karşı taarruz hevesinde olsaydık el-yevm Fransa'da birtakım dinsizlerin «Bibliothèque anti-Clarical» namıyle birçok kitaplardan ibaret olarak vücuda getirdikleri yeni kütüphaneye müracaat eylerdik. Lâkin o kitapları yazanların kârı birtakım terzilâttan ibaret olup, o misüllu terzilâta müslümanların hiç bir vakitte nazar-ı itibar ile bakmayacakları der-kârdır. Hattâ hükûmet-i seniyyemiz bu yoldaki kitapların dâhil-i memâlik-i şâhâneye duhûllerini bi-hakkın men dahi buyurmuştur. Biz ise mahiyet-i nasârâniyeti en ciddi bir mübahase-i diniye olmak üzere, onların dahi en muteber kitapları olan mehazlara bilmüraca'a meydana koyacağız ki, âdâb ve terbiyeye ve hak-perestliğe hiç bir vechile zerre kadar halel getirmeyeceğiz.

Ve min-Allah-it-tevfik!

(*Müdafaa,* İstanbul 1300/1885, s. 2-10)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8

AVRUPA ÂDÂB-I MUAŞERETİ YAHUT ALAFRANGA'dan

Mukaddime

Alafranga!... Otuz-kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan olur olmaz münasebetler üzerine bir «alafranga» sözüdür çıkar. Bazen bu sözün kuvveti bir hükm-i kat'î derecesine varır. «Alafranga imiş!...» Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl mânâsı ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler? Bir zamandan beri «şık» kelimesi dahi hemen bu derecelerde taammüm etmişse de onun da ne olduğunu bilerek istimal edenler hakikaten enderdirler. Öyle olmasa bu kelime hakikat-i halde kelimât-ı medhiyeden iken zem makamında istimal olunmazdı. «Şık» kelimesinin mânâsı yaptığı şeyi gayet zarif yapmakta mahareti teslim edilmiş sanatkâr demektir. Badehu ne yapsa, ne telebbüs etse kendisine yakıştıran adama dahi ıtlak olunmuştur ki ilk mânâsına göre bizce mukabili «hezar-fen» ve «çîre-dest» ve ikinci mânâsına göre dahi bizce mukabili «titiz» ve «yosma» kelimeleri olmak lâzım gelir. Halbuki şık kelimesini istimal edenlerimiz süslü, cebi delik, yılışık bir adam mânâsına istimal ediyorlar. Hele «alafranga» tabirinin delâlet etmesi lâzım gelen usul ve âdâb-ı muaşeret-i Avrupaîyeden ne kadar gafil olduğumuz düşünülse hakikaten istiğrab olunur. Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun, âdeta Avrupa bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıt'asındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usul ve âdâb-ı maişetlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim âdâb ve usul-i maişetimizden bi-hakkın haberdar değillerdir ya. Lâkin bizde her şeyi onlara taklide heves görülüyor. Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayr-ı matbu ve gayr-ı müstahsen olan cihetlerini taklide ve makul ve memduh olan şeylerini gafletle ihmâle sevkeyliyor.

Bu gafletimizin derecesini muvazeneye medar olmak için hemen herkese şâmil olan bir zannı ihtar edelim ki : «Avrupa'da kadınlar tamamiyle serbest olup hattâ bir kadın kendi dostu ile musahabe ederken kocası gelip de alafrangaca kapıyı dak eylese kadın duhule müsaade vermeyince kocası giremez» zannolunur. Bu zannın ne kadar bâtıl olduğunu burada muhtasıran bile izah edemeyiz. Avrupa usul-i muaşereti hakkında gereği

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi malumat almalıdır ki bu zannın derece-i butlânı anlaşılabilsin de, bu kadar bâtıl bir zanda nasıl bulunulabildiğine şaşılsın.

Avrupa usul-i muaşeretinin tefâsil-i hakâyıkı kendilerince dahi herkesin bildiği ve riayet ve icrâsına muktedir olduğu bir şey değildir. Zira orada halk tabakata münkasimdir. Bir tabaka ehlinin usul-i maişeti diğer tabaka ehline âdeta mestûr ve meçhuldür. Binaenaleyh onlarda dahi âdâb ve usul-i muaşeret hakkında lâzım gelen tarifât ve tafsilât aklâm-ı erbâb-ı iktidara havale olunmuştur.

«Savoir vivre» yani yaşamasını bilmek diye usul-i muaşereti bir ilm-i mahsus haline koyarak buna dair koca koca kitaplar yazmışlardır. Bu mebhas ile iştigal edenler miyânında meşhur muharrir ve ressam Bertall gibi bazıları âdâb ve usul-i muaşeretin asıl şâyân-ı temeshur ve istihza olan cihetlerine hasr-ı iştigal ederek hüsn-i terbiye erbâbını bunlardan tevakkiye sevkeylemişlerdir ki bu yolda Bertall'in yazmış ve tasvir ve tersim etmiş olduğu kocaman iki cilt gerçekten fâikü'l-emsâl şeylerdir. Mösyö De Marin ve bâ-husus Madam Louise d'Alq dahi bu mebhasde telifat-ı müdekkikâneleriyle şöhret-i azîme kazanmış zatlardır.

Madam Louise d'Alq *Usul-i umumiye-i muaşeret* namıyle üç cilt bir eserden maada *Hane sâhib ve sâhibesi* ve *Tuvalet odasının hafâyâsı* ve *Vezâif-i ümmehât* nâmlarıyle üç müstakil eser daha yazarak ve bunlarda âdâb-ı muaşeretin en ciddi cihetlerini en muhterem suretlerini nazar-ı tetebbua alarak hakikaten pek büyük hizmet eylemiştir. Ziyafetler, müsamereler, balolar, sayd ü şikâr âlemi gibi birçok mebâhis-i muaşeret üzerine de pek çok kimseler tarafından makaleler, risaleler, kitaplar yazılmış olduğu gibi, bâ-husus Avrupa romanlarının kemal-i dikkat ve im'an ile mütalaası dahi Avrupa'nın usul ve âdâb-ı muaşeretine dair karileri pek çok hakayıka îsâl ederler. İşte bunlar mütalaa ve nazar-ı hikmette muhâkeme edilecek olurlarsa görülür ki, vâkıa Avrupa'da ayak takımı addolunan bir büyük kısım halk ile yavaş yavaş tabâkat-ı âliyeye mensub zevâttan dahi birçok kimseler kuyûd-ı dinîye vü medenîyeden tearri davasına kadar kıyam ederek bunlar için muaşeretin hiç bir gûne âdâbı, usulü, nizâmı olmamak ve herkes keyfe-mâ-yeşâ muaşeret eylemek matlub ise de bunlar nev'-i beşerin o kısm-ı eşirrâsıdırlar ki, istatistik hesaplarından malum olacağı vechile Paris şehrinde doğan çocukların tamam bir sülüsünü evlâd-ı gayr-ı meşrua olarak tevlide sebep olurlar. Bunlar nazarında kuyûd-ı dinîye vü medenîyenin değil, münâsebât-ı tabiîyenin bile ehemmiyeti yoktur. Analık, babalık, evlâtlık vesâir sıhrıyet ve karâbet ne olduğu artık meçhul hükmünü almıştır. Bunların halleri ve şanları *Avrupa'da bir cevelân* nâm seyahatnâmemizde bil-etraf tarif olunmuştur. Lâkin bütün Avrupa, Paris gibi olamaz. Hattâ bütün Paris dahi bu halde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değildir. Paris'te ve bâ-husus Fransa'nın sâir vilâyetlerinde ve hele Avrupa'nın diğer memâlikinde halkın bir büyük kısmı hüsn-i muaşeret hususunda o kadar usul ve âdâba riayet mecburiyeti altında bulunurlar ki, âdâb-ı mezkûrenin icap eylediği külfetler kendilerini bile yorarlar. Usul ve âdâb-ı mezkûre bizim için bittabi ve biz-zarure meçhulâttandır. Çünkü bizden Avrupa'ya gidenlerimiz için öyle familyalar miyanına karışmak ve kibârın muaşeret-i hususiyeleri âlemine karışmak pek de mümkün olamayıp onların dahi «Savoir vivre cosmopolite» yani milel-i mütehâlifeye muvâfık gelebilecek âdâb-ı muaşeret tabir eyledikleri vechile bir muaşeret-i beynelmilel demektir ki, hiç bir milletin usul-i muaşeretine benzemediği gibi hemen hiç bir milletin usul-i muaşeretine bil-külliye yabancı dahi değildir. Yalnız bu suret-i muaşeret içinde bulunmakla Avrupa'yı gördüm tanıdım demek neye teşbih edilir bilir misiniz? İstanbul'a gelip Beyoğlu hotellerinde imrâr-ı evkât eden ecnebi seyyahların «biz İstanbul'a gittik. Şu kadar zaman oturduk. Usul-i muaşeret-i osmaniyeye vâkıf olduk» demelerine benzer. Halbuki âdâb-ı muaşeret kitaplarının delâletiyle Avrupa muaşeret-i hususiyesi âlemine girecek olursak, alafranga ne demek olduğu hakkında o zaman bir fikr-i tam hâsıl olur da, o halde dahi Avrupa'ca bile gayr-ı makul görülen birtakım şeyler gûyâ âdâb-ı mahsusadan imişler gibi hemen taklit ediliverilmezler. Biz şu eserde bu müşkil işi üzerimize almış oluyoruz. Evet müşkildir! Zira halkın münkasım oldukları sınıflar hem çok, hem de usul ve âdâb-ı muaşeretçe pek mütehâliftirler. Meselâ İngiltere'de kızlar gayet serbest oldukları halde Fransa'da pek ziyade baskı altında olup, kezâlik İngiltere'de kadınlar pek ziyade mukayyed bulundukları halde, Fransa'da bi-n-nisbe gayet serbesttirler. Nefs-i Fransa'da bile bir sınıf halkın kadınları İngiltere nisvânından daha mukayyed olduğu halde, diğer bir sınıfın kadınları, o gibi kuyûddan hemen bil-külliye vârestedir.

Binaenaleyh Avrupa âdâb-ı muaşeretini ne kadar tafsile girişecek olsak ve mehazlarımız gibi biz dahi koca koca ciltlerden kaçını doldursak âdâb-ı mezkûreyi tamamiyle ihata etmiş olamayız. Elbette yazamadıklarımız yazabildiklerimizden ziyade kalır. Binaenaleyh en ziyade dikkat edeceğimiz ve ehemmiyet vereceğimiz şey yazdığımız ahvâlin doğruluğu olmak kaziyyesi olup, bunu ise mehazlarımızın delâletleri derecesinde temin edebiliriz.

Bizce Avrupa usul-i muaşeretini öğrenmekten türlü fâideler melhûzdur. Birincisi üç yüz milyon nüfusun ahvâl-i medenîyesini mümkün mertebe öğrenmiş olmak ki coğrafya ilminin en büyük bir şubesi demektir. İkincisi «alafrangadır» diye her türlü rezâleti mübah addetmek ve bu yol ile kendi âdâb-ı millîyemizi dahi bozmamaktır. Üçüncüsü Avrupa'nın ro-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

man, tiyatro, makalât-ı edebiye vü hikemiye yolunda yazılmış olan bunca âsârı aynen veya tercümeten cümlemiz tarafından okunmakta bulunup usul-i muaşeretçe bunların hangi nokta-i nazardan yazıldıkları bilinmedikçe, mütalaalarından bi-hakkın telezzüz ve istifade mümkün olamayacağından, bu cihet-i istifadeyi de temin eylemek. Dördüncüsü âdâb-ı muaşeretten hiç bir şey bilinmediği halde Avrupa bilâdına gidilirse, birçok vakitler acemilik ile zaman sarfedileceğinden ve hattâ pek çok kimselerde emsâli görüldüğü vechile Avrupa'da birkaç sene oturulduğu halde yine bir şey öğrenilmeksizin avdet olunacağından, Avrupa'ya gidecek olanlara daha gitmeksizin orası hakkında bir fikr-i icmâli vermek. Ümid ederiz ki şu dört türlü menfaat bize bu kitabı yazmak zahmetini ihtiyar ettirmeğe lâyık olduğu gibi karilerimize dahi okumak zahmetini ihtiyar ettirmeğe lâyık görülür. Hele her münasebetle irad olunacak birçok fıkralar ve hikâyeler beşinci menfaat olmak üzere, bir menfaat daha teşkil eder ki, herkesin en ziyade müteşevvikan muntazır olduğu menfaat dahi zannederiz ki bu olur. Zira bu beşinci menfaat dahi «eğlence»dir.

(*Avrupa adab-ı muaşereti yahut alafranga,* İstanbul 1312/1896, s. 2-13

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

ÇOCUK ve ANNESİ

Evlâdı elbette babaları da sever. Fakat anaları daha ziyade! Ama pek çok ziyade sever. Zira çocuğunu kendi kanından teşkil etmiş ve onun teşekkülüne aylarca hizmet ederek nice mezâhim ve âlâmını çekmiştir. Bir valide çocuğunu tevlidden sonra yine kendisi bakarsa şüphe yok ki ciğerpâresi hakkındaki muhabbeti arttıkça artar. Bad-et-tevellüd çocuğa babasının muhabbeti dahi tezâyüd edeceğine şüphe yoktur. Hele çocuğun bakıntısına peder dahi ne kadar iştirak ederse muhabbeti o nisbette artar. Ama pederin evlâdına tezâyüd-i muhabbeti evlâdın terbiye kabul edeceği çağa vusûlünden sonradır. Mini mini, zeki bir dilbâza bazı şeyler talim olunup da onu bellediği ve o yolda sorulan suallere cevap verdiği zaman pederin muhabbeti öyle acîb bir surette cûş u hurûş eder ki onu canına sokacağı gelir. Bunlar nev-i beşerin hep ahvâl-i ruhiyesi muktezi-yâtından olan şeyler olup herkes kendi ihtisâsâtını yoklayacak olsa şu söylediklerimize muvâfık bulacağına şüphe yoktur.

Bu nokta-i nazardan bizim osmanlı kavmimiz hakikaten bahtiyardır. Bizde çocukları hâne hâricinde büyütmek âdât olmamıştır. Tevellüdü üzerinden günler, haftalar, aylar geçtikçe çocuğun terakkiyât-ı tedriciyesini derece derece bit-takdir ondan mütevellid gönül hoşluğu lezzetini elbette en büyük bahtiyarlıklardan addederiz. Avrupa'ca çocukları aile yuvasından baîd yerlerde baktıranların bazen gerek kendileri çocuğun yanına giderek ve gerek çocuğu hâneye celbederek mülâkat etmeleri âdeta bir misâfirlik demektir. Vâkıa bunlar çocuklarını sevmez denilemez. Bunlar dahi çocuklarını severler. Can-pârelerini sevmemek hiç bir kimse için kabil olamaz. Severler ama çocuklarını kendi gözleri önünde büyüten, bizzat kendileri bakan ebeveyn kadar mümkün değil sevemezler.

Sevmek bir bahtiyarlık mıdır? Şüphesiz! Değil mi? Öyleyse çocukları anaların babaların bizzat bakmaları, çocuklar için pek büyük hizmet olmakla beraber kendi bahtiyarlıklarına dahi hizmet demek olur.

Pedagoji hakkında tedkikata girişenlerin kâffesi çocuğa bizzat ebeveynin bakmaları lüzumu hükmünde hemen müttefiktirler. Jean Jacques Rousseau bile böyle hükmeder. Kendi evlâdını piçhâneye teslim etmiş olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Jean Jacques Rousseau çocukların mutlaka anaları babaları kucağında bakılmalarını re'y ederek «çocuğa bakmanın ücreti şefkat-i validânenin lezzetidir. Aylıkçı suretiyle bakanlarda bu şefkati aramak beyhudedir. Onlar yalnız aylıklarını bilirler» tarzında beyan-ı efkâr etmektedir.

Acaba çocuk anasını mı daha ziyade sever, yoksa babasını mı?

Bu mesele dahi bir zemin-i mübâhasedir. Bu zemin üzerinde dahi pek çok sözler söylenmiştir. Ama bizce sebkeden bir tecrübe, bu bâbdaki münâzarâta netice-i kat'iye verecek kuvveti hâizdir. Tecrübemiz şudur ki :

İlk haremimiz Rusçuk kazasına tâbi bir karyede doğmuş ve anası babası kesîrü'l-evlad oldukları için evlattan mahrum bulunan ve şehirde sâkin olan bir mütekait zâbit tarafından can evlatlığına kabul edilip binâenaleyh şehirde büyümüştür. Analığı olan kadın gayet hayırhâh, edib, idare-i beytiyede mücerreb bir hanımdı. Çocuk valide olarak onu tanımış ve binaenaleyh kendisiyle izdivacımızdan sonra kayınvalidemiz olmak sıfatını da, o hanım ihraz eylemişti. Aradan nice seneler geçtikten sonra Rumeli muhacereti vukua gelmekle bizim arkadaşın asıl kendi validesi bir hayli evlat ve akaribiyle beraber çıkageldi. Hani ya kan çekermiş. Gönül akarmış! Hayır hayır, bunların hiç birisi görülmedi. Fakat bizim arkadaşın hayırsız bir evlat olduğu için değil. Kadıncağız öyle bir felâket zamanında en hayırlı evlâdın validesi hakkında ifa edeceği vazife-i duhterâneyi ifâya hazır ve âmâde ama ne anası kızına mütekarrib, ne kızı anasına! Birbirinin yabancısı vesselâm. Bizim asıl kayınvalide ile evlad ü hişânını yine buralarda tavtin etmek istedikse de onlar «biz çifte çubuğa alışık adamlarız. Hemşehrilerimiz Bursa tarafına yerleşmeğe gidiyorlar. Bizi de onlarla beraber yerleştiriniz» arzusunu gösterdiklerinden bittabi arzuları husûle getirildi. Böyle bir arzu bizim arkadaşın analığı tarafından kabil değil gösterilemezdi. Gösterilse dahi arkadaş tarafından mümkün değil kabul olunamazdı. Kadıncağızın bize suret-i maddiyede hiç de ihtiyacı yokken evlatlık ile analık arasındaki gönül ihtiyacı o kadar mübrem imiş ki ölünceye kadar kadıncağız ailemiz içinde kaldı ve ahretlik kızının kolları arasında son nefesini bitteneffüs ahirete gitti.

Çocuk anasını mı daha çok sever, yoksa babasını mı?

Çocuğa kim bakarsa çocuk onu sever. İsterseniz çocuğun bu muhabbetini o bakıntıdan dolayı bir hiss-i şükrâne, tabii bir minnetdarlığa hamlediniz. İsterseniz çocuğun kendi aczini ve muavenet ve himayete ihtiyacını bilmesine hamlediniz. Çocuk her halde kendine bakanı sever. İlk sabâvetinde kimin memesini emiyorsa onu gördüğü zaman çırpınır. İnsan memesi emmeyip emzik ile büyümedeyse emziği verene ve daha doğrusu asıl emziğe doğru çırpınır. Söz söylemeğe ve ahvâli temyiz etmeğe başladığı zaman kendisiyle kim çok musahabe eder ve onu kim daha çok eğ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lendirirse onun hakkındaki meyl ve muhabbeti artar. En ziyade ona sokulur, ona yaltaklık eder. Hele anası babası kendi hakkında biraz dürüştâne muameleyi âdet edinmişlerse, onlara takarrübü büyük bir ihtiraz ile mümkün olabilip asıl kendisini taltif edenlerin kucağına can atar.

Bu hakayıka vâkıf olan analar babalar çocuklarını bizzat büyütmeği tercih edecekleri şüphesizdir. Ama erbâb-ı servet ü sâmândan imişler de çocuklarına lüzumu kadar hizmetçi tayin edebileceklermiş. Bunda beis yoktur. Çocuğun hizmetlerini o hizmetkârlara havâle edebilirler. Kaba hizmetleri onlar görürler. Hattâ çocuğu gezmeğe, eğlendirmeğe de götürürler. Ama çocuk yine ananın babanın yakından yakına, doğrudan doğruya nezâretleri altında bulunur. Hattâ bu hakikatlere vâkıf olan peder ile mâder çocuğuna dürüşti ile muamele etmemeği son derecelere kadar iltizam ederler. Çocuğun vücutça, zihince inbisâtâtı bir derece-i lâzimeyi bularak talim ve terbiyesi zamanı geldikte bittabi birçok hataları, kusurları görülür ki, onları tashih etmek mürebbilik sıfatlarınca anaya babaya ait bir vazife-i mühimmedir. Lâkin bu tashihâtı da mümkün olduğu kadar az dürüşti ile ve mutlaka cebr-i nefs ederek hilm ve mülâyemetle ifa etmekde pek büyük bir fâide vardır.

Vâkıa anasından babasından gördüğü tekdirler ve duçâr olduğu cezalar bir çocuğu onlardan müteneffir etmez. Çocuk kendi hesabını bilir bir mahlûktur. Günde bin türlü inâyet ve âtıfet-i müşfikânelerini gördüğü anadan babadan ahyânen bir tekdir, bir ceza görmekle nankörâne bir husûmet, o masum-ı melek-sîretten baîddir. Anasını babasını yine sever. Onlardan hem korkar, hem haklarında hiss-i ta'zim besler, hem de sever. Lâkin imkânın müsaadesi derecesinde çocuğa lutf ile, mülâyemetle muamele edilirse bilâ-şüphe daha ziyade sever.

İmdi bir ana baba çocuklarına bizzat kendileri bakacak ve ilk talim ve terbiyeyi kendileri verecek olurlarsa, bu mezâhim dahi çocuğun kıymetini arttırarak yavrularını pek ziyade sevecekleri gibi yavru dahi anasının babasının lutf-ı muamelesinden dolayı herkesten ziyade onları severek işte vâlidiyet, mevlûdiyet yüzünden husûle gelebilecek lezzet ü safâ-yı bahtiyarânenin mertebe-i kemâli dahi bunlar arasında görülür. Bu hâle mukabil bir de bunun ma'kûsu olan evlât yetiştirmek nazar-ı hikmete alınacak olursa onun suret ve derecesi de biz söylemeksizin o nazar-ı hikmette kendi kendine taayyün eder.

(*Peder olmak sanatı*, İstanbul 1317/1901, s. 173-184)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10

MUHÂZARÂT'A AHMED MİDHAT'IN YAZDIĞI ÖNSÖZ

Kariîn-i Kirâma

Georges Ohnet'nin *Volonté* nâm romanını *Merâm* sernâmesiyle geçen sene bir kadının osmanlıcaya tercüme etmeğe başlaması, telif ve tercüme âleminde bir vak'a-ı müstakile ve mühimme suretini almıştı. Ekseriya ümit ve intizârımızın fevkında bir şey görünce evvel-be-evvel bir hiss-i istib'âdkârâneye kapılarak hakkı teslime yanaşmamak istidadını gösteririz. Hele şu istidad, cümleden ziyade *Volonté*'nin bir kadın tarafından tercüme edilmiş olması cihetinde kendisini meydana koymuştu. Bazılarımız, «canım, bizde fransızcayı bu kadar anlayabilecek kadın var mıdır» diye, bu cihetten bir vukufsuzluğun sevkıne mağlup oluvermişti. Tahattur edememişti ki nisvân-ı osmaniyemiz miyanında fransızcayı yalnız bir roman tercüme edebilecek kadar anlayan değil, bir fransız kadar bilen kadınlar bile nevâdirden değildir. Bazılarımız ise, «canım bu şive-i ifade hiç de kadın ifadesine benzemiyor, pek merdânedir» diye, bu cihetten o vukufsuzluk sevkıne mağlup oluvermişti. Kezâlik bunlar dahi tahattur edememişlerdi ki, maarif-i osmaniyemizin saye-i terakkisinde bizde dahi erkekler kadar, fakat haydi biraz kibr-i merdânemizi kıralım da daha doğrusunu söyleyelim : erkeklerden bile iyi yazabilecek kadınlar hiç nevâdirden değildir.

İnsanı birçok mesâilde türlü türlü hatalara dûçar eden şey, hep o vukufsuzluk beliyyesi olduğundan ve vukufsuzluğun istidad-ı sâikânesi ise mâ-vaka'il-aleyhi olan şeylerin ehemmiyeti derecesinde bir büyümek tabiî olup, bir kadının fransızca romanları anlayabilecek kadar lisan-âşina ve böyle pek dürüst yazacak derecelerde kendi lisan-ı osmanîsine vâkıf olabilmesi ve bâ-husus romanlar; hani mütefekkir geçinen bin ukalânın duçar-ı ta'n ü teşnîi olan romanlarla iştigal eylemesi ise bütün bütün nâdide ve nâ-şinîde bir şey olmak üzere telâkki edildiğinden mehâfil-i müellifîn ve muharrirînde şu *Merâm* romanı ve onun mütercimesi elsine ve efkârı işgal ve it'âba başlamıştı. O kadar mülâhazalar der-miyan olunmuştu ki, kadınların roman gibi birçok yerlerde mahcûbiyet-i nisvâniye ile tevfîk kabul edemeyen şeylerle iştigaline, âdet-i osmaniyemizin asla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müsaadesi olamayacağından Georges Ohnet'nin *Volonté*'sini tercüme eden zâtın bir kadın olmayıp mutlaka bir erkek olduğu halde mücerred, halkın fikr-i tecessüsünü ikaz için bir kadın imzasını vaz'eylemiş olduğuna kadar da hükümler verilmişti.

Bazıları, bazılarını nâkız olan bunca mülâhazalar, hükümler miyanında bizim âcizâne keşfimizin bizi aldatmamış olduğunu der-miyan edersek, lâ-yuhtilik derecesinde bir dâvâya kıyamla itham olunmayız ya? Bir rub' asırlık sanatımız bizim için eşref-i muvaffakiyâttan olmak üzere bazı muhadderât-ı osmaniyenin tabakat-ı maarif-i şettâdan hangi merâtibe kadar varmış olduklarını bize keşfettirmiş bulunduğundan *Volonté* tercümesinin daha ilk cüzlerini gördüğümüz zaman bu kudretin bir osmanlı hanımı için inanılamayacak derecelerde fevkalâde bir kudret olmadığı, ilk müşâhedelerimiz sırasına geçmişti. Nefsimize derece-i itimadımız ta'yîb buyurulmayacak kadar mürüvvetli olan karilerimize şunu da söyleyebiliriz ki, muhadderât-ı osmaniye miyanında şu tercümenin daha ziyadesine muktedir olanları da bulunduğu gibi, hattâ mütercime-i *Merâm*'ın kendisi de şu eser-i mütercemden daha büyük âsârı tercümeye de, telife de muktedir olduğunu ve bu tercüme kendisindeki kudretle mütenâsip bile olmadığını kestirmiştik. Bu keşfimizi kerâmet derecesinde bir kudret-i hârikulâdeye hamletmeyiniz. Mütercem romanlarımız pek çoktur, vukuf ve iktidar sahibi olan bir adam bunları okur ve asıllarıyla mukayese ederse, mütercimin derece-i vukuf ve iktidarını da pek kolay anlar. Zira roman tercüme edebilmek için yalnız lisan bilmek kâfi değildir. Hele bildiği lisanı, kelimâtın yüzde otuz kadarını lûgat kitaplarından aramağa muhtaç olacak derecelerde bilmek hiç kâfi değildir ya? Fakat lisanı gereği gibi bilse dahi okuduğu romanın hangi âlemlerde güzâr eylediğini ve o âlemlerin Avrupa'casıyla bizcesi arasında ne fark bulunduğunu takdir edebilecek kadar erbâb-ı vukuf ve dânişten de olmadığı surette tercüme eylediği roman lezzetle değil, nefretle bile okunmağa lâyık görülemez. İmdi Georges Ohnet'nin eserini lisan-ı osmaniye bi-hakkın nakleden bir zâtı görünce onu kâmuslar yardımıyla roman tercüme eden acezeye kıyas edip, o noktada kalmak yirmi, yirmi beş yıllık bir romancı için kabil olur mu?

Nazar-ı mütâlaamızdan geçen ilk cüzlerin bizi ikaz ve tenbihi üzerine tercüme-i *Merâm* hakkında *Tercüman-ı hakikat*'imize yazdığımız fıkralarda hakikat-i mütâlaamızı dosdoğruca tercüme ve tahrîr etmiştik. İyi olsun, kötü olsun âsâr-ı kalemiye himmetkârânı için muvâfık teşvikâtta bulunmak öteden beri hiç ayrılmamış olduğumuz meslek iktizâsından bulunduğu halde, tercüme-i *Merâm* hususunda bir de sahibe-i himmetin istihkakı bizi daha muhik ve dikkatli davranmağa mecbur eylemişti.

Rüfekâmızdan bazıları bu meseleyi başka bir nokta-i nazardan telâkki ederek târiz-gûne mülâhazatta bulundukları halde bizim onlarla ittihad edememekliğimiz canlarını sıkmış idiyse de, biz yine kendi muhtariyetimizi muhafazada sebat göstermiş ve hattâ Osmanlılığımız şânınca bize böyle bir mütercimeyi de çok görmek isteyenlere bir dereceye kadar gücenmiştik bile!

Bir de bu sırada «Mütercime-i *Merâm*» imzasıyla bir tezkire-i hususiye almayalım mı? Güya *Tercüman-ı hakikat, Merâm* hakkında himâyetkârâne bir hizmette bulunmuş imiş gibi gayet nâzikâne teşekkürâtla memlû! «Himâye mi?» Hayır efendim, hayır! Tevâzuun bu derecesine mahal yok, biz vazifemizi ifadan, hakkı söylemekten başka bir şey yapmadık. Mütercime-i *Merâm*, mücerred, nezâket göstermek için böyle yapmış. Hâlâ kendisinin kim olduğunu tanımadığımız, bilmediğimiz halde yine «Mütercime-i *Merâm*» nâm-ı meçhûlüne olarak yazdığımız cevapta buralarını arz ve ifhâm eyledikten maada, şu ilk gayretinden istidlâlimize göre kendisinden daha büyük muvaffakiyetlere bile intizarımızı dahi beyan eyledik. Nihayet yine kendi lutuf ve inayetleriyle anladık ve herkes dahi anladı ki, bu mütercime-i mahcûbe fazl ve irfânı şöhret-gîr-i cihan ve bihakkın üstad-ı osmaniyân olan devletlu Cevdet Paşa Hazretleri'nin kerime-i fâzılaları, iffetli Fatma Aliye Hanımefendi hazretleriymişler.

Yekdiğerini nâkız olan bunca mülâhazalar, hükümler miyanında keşf-i âcizânemizin bizi aldatmamış olduğunu beyan eylemedik mi? Gariptir ki, «mütercime-i *Merâm*»ın hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi mehâfil-i mütercimîn ve müellifînde birçok mülâhazalar, hükümler yekdiğerini nakzedegitmişler ve yine bizim keşfiyât-ı âcizânemiz bizi irşadda devam edegitmiştir. Zira mütercimenin hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi birtakımları :

— Ha! Şimdi anlaşıldı. Bu kudret bir hanımefendide bulunabilir mi? İşin içinde Sedad Beyefendi bulunmayınca *Volonté* tercüme olunabilir mi? demişler ve birtakımı ise Cevdet Paşa Hazretleri'nin ferzend-i maarifmendleri saadetlü Ali Sedad Beyefendi Hazretleri'ni dahi bu iş için kâfi addetmeyerek :

— Yok a canım yok! Bu tercümede eser-i hâme-i Ahmed Cevdet bile misk gibi râyiha-pâş-ı letâfet oluyor! tarzında, zerafet-fürûşluklarda bulunmuşlardır. Erbâb-ı dikkat ashâb-ı âsârın kâffesini sencîde-i mizana takdîr eylemişlerdir. Cevdet yerine Sedad'ı koymak veyahut Fatma Aliye'yi bunlara katmak birçok cevâhir-i marifeti mezc ile, meydana bir halita çıkarmak demek olur ki, o halita dahi hiç bir şeye benzemez. Bu kân-ı mârifetin madencileri miyanında hayli kazma kürek sallamış olmak hasebiyle artık amele-i emekdârânı a'dâdına girmiş olduğumuzdan, biz zih-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nimizi bu hatâdan dahi vikâyeye muvaffak olabildik. Birçok tezâkir-i hususiye ile Fatma-ı fâzılayı cesaretlendirmeğe gayret eyledik ki, o gavretin mahsulleri dahi terbiye-i etfâle ve imlâ mebâhisine vesaireye dair yazdığı ve *Tercüman-ı hakikat*'imize dercettirdiği mektuplar suretinde iktitâf olunduğu misullu hele *Nisvân-ı islâm* semere-i celîlesi bağ-ı maarif-i osmanîyenin yâr ü ağyara ağızlarının suyunu akıttıracak bir şehd-i fâiki hükmünü almıştır.

Bu zamana kadar da diğer cihetten daha birçok hakâyık meydana çıkmıştır. Sahayıf-ı matbuâta giren sözlerden maada, muhâverât ve muhâzarât yollu edilen itiraflardan da meydana çıkmış ve artık cümleyi ikna ve tatmîn eylemiştir ki, Cevdet Paşa Hazretleri kerime-i muhteremelerine bu yoldaki âsâr-ı kalemiye ile iştigal ruhsatını vermekle beraber, kendileri tabakat-ı maarifin daha âlîlerinde müşâhedât ve tetebbuâtla iştigal ederek, Avrupa medeniyet ve maarifiyle Osmanlı medeniyet ve maarifi gibi iki okyanus-ı gayr-i mütenâhînin mecmûu hükmünde olan bu tarz edebiyat, nazar-ı rağbetlerinden baîddir. Sedad Beyefendi Hazretleri ise ulûm-ı sâbite ve ciddiyeye hasr-ı iştigal buyurarak hemşire-i fâzılalarını da o ciddiyâtla müştagil görmeği yalnız edebiyatla, hikemiyâtla müştagil görmeğe tercih buyurmaktadırlar. Binaenaleyh Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri kendi âsâr-ı kalemiyelerinde hiç bir tarafın muâvenet ve irşâdına muhtac olmayabilecek bir üstad-zâde üstad olmak üzere yaratılmışlardır.

Bu kanaat hemen herkese ve hele herkesten ziyade bu abd-i âcize gelmiş olduğu halde, hanım-ı müşârün-ileyhâ hazretlerinin kendileri hâlâ hazm-ı nefsde sebât ederek son mahsul-i irfanları olan işbu *Muhâzarat* nâm romanı gûya ziyade ve noksan gibi şevâibi varsa temyiz edilmek üzere bu abd-i âcize göndermişlerdi. Eseri baştanbaşa, hem de iki defa okuduk. Hiç bir yerinde kusurunu bulamadık dersek kim inanır?

Başkalarından kat-ı nazar kendileri bile inanmaz. Binâberîn kusur bulmak suretiyle değil, kusuru aramış olduğumuz halde «şunlardan başkasını göremedim» demek için birkaç yerine gûya ilâve-i fikr etmek küstahlığına cesaret eyledikse de, kendileri dahi görmüşler ve biz de itirafıyla iftihar ederiz ki, o bir iki üç ilâvemiz olmasaydı bile *Muhâzarât* romanı mükemmel-i âsârdan, enâfis-i hikâyâttan olmak ehemmiyet-i mahsûsasını yine mükemmelen muhafaza edebilirdi. Bu küstahlığımızı şuracıkta ihtarımız ise, hiç bir kelimesi ayn-ı vâkiden ve tıbk-ı ihtisâsâtımızdan zerre kadar baîd olmayan bu sözlerimiz miyânında şu kadarcık bir noksanın da bulunmaması gayret-i hamiyet-perestîsinden ileri gelmiştir.

Geçen sene bir tercümeyi kendilerine çok gören karîn-i osmaniyemiz bu sene *Nisvan-ı islâm* gibi hikemî ve *Muhâzarât* gibi edebî iki eserin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir kimsenin istigrabını bile celbetmeyeceğini acaba der-hâtır edebilirler miydi? Sonra ne oldu ki, bu habl-i mukaddes-i irtibat, bu kadar gevşeyip nihayet kopmaya kadar vardı? Ya bu vukuâtın vukuu daha ne gibi müteferriatın rengini değiştirdi? Şu içtimaın mahsul-i ber-güzidesi olarak birkaç çocuk yok muydu? Onların ebeveyni sağ iken bade'l-iftirak ebeveynin birisinden mahrum birer yetim olmadılar mı? Ocak yapmaya nisbetle ehemmiyeti daha büyük olması lâzım gelen şu ocak yıkmak keyfiyetinde mağdur kim, mesul kim? İşte birtakım tahkik yolları ki, her birinin müntehâsına giden fikr-i tecessüs şu geçtiği yolların inişini, yokuşunu, ivicacını, filânını resmedecek olsa, bir mükemmel roman olmak üzere teşekkül edip meydana çıkar.

Vukuâtın daha adisini ele alalım. Ahbabınızdan biri gelip de size dese ki :

«Haberiniz var mı birader? Bizim filân efendi bacıları ikileştirmiş. İkinci haremiyle bu cuma gecesi zifaf etmiş.»

Şöyle bir haberin sizce ne ehemmiyeti olur? Olsa olsa belki sizce dahi taze bir teehhül ile zevk-yâb olmak arzusunu, velev ki bir dakikacık için olsun hâsıl etmekten ibaret bir ehemmiyeti mucib olur, öyle değil mi? Halbuki bu filân efendi şu kadar zamandır beraber yaşadığı refikasının kendini ağyar gözünden kıskanmasını şâyân-ı şükran bir nimet-i mahbubiyet sayardı. O şunca senelik yâr şimdiki zevceye nisbetle ağyar olmak inkılâbı neden dolayı hâsıl oldu? Kendisi beytü'l-zifafta garîk-i lücce-i huzûzât iken, diğer cihette beytü'l-hazendeki eski refikasının ne haller geçirdiğini acaba ne surette tahattur eyledi? Sonra bu taaddüd-i zevcattan ne gibi neticeler çıktı? Eğer oraları araştıracak olursak, bu noktaların iltisakından koca bir roman şekli teşekkül etmez mi?

İşiniz yoksa bir gün Köprü üzerine çıkınız da gelen geçen çehrelere bakınız. Tepeden tırnağa kadar süslenmiş bir şık görürsünüz ki, etekleri ıslık çalarak ve fakat ayağındaki nasırların ıztırabıyla aksayarak yıldırım gibi gidiyor. Yolda bir dostuna rastgelecek olsa selâm vermeye vakit olmadığından gûya ilerde bir şey varmış da ona vüsul için isticâl eyliyormuş gibi eliyle, çehresiyle, elhasıl kalıbıyla, kıyafetiyle ilerisini işâret edip hemen geçer gider. Öyle ya, ilerde pek mühim bir şey vardır: İleride bir roman vardır; koşa koşa o mühim şeye, o romana gidiyor. Onu gittiği yerden men ve tatil kabil midir?

Biraz sonra bunun aksini tasvir eder bir adam görürsünüz ki, evvelkinin tavrındaki beşaşet, gözlerindeki parlaklık bunda görülmek şöyle dursun, belki gözleri cihanı görmek ve ayakları ileriye yürümemek isterler. Acaba bu da bir mühim vak'aya, azîm bir romana mı gidiyor? Yoksa öyle bir mühim şeyden mi geliyor? Burasını tayin pek büyük zekâya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve pek büyük dikkate muhtaç ise de her halde bu zâtın bir romanı teşkil eyleyen eşhâs-ı vak'adan olduğuna şüphe kalmaz.

Sözü kısa kesmek için diyelim ki : Herkes az çok bir romanın eşhas-ı vak'asındandır. Kendi maişet-i hususiyemiz içinde az çok bir takım romanlar geçer. İşte roman denilen şey böyle ahlâk-ı umûmiyenin tayin eylediği maişetler içinde vücut bulduğuna göre, onun mazarrat veya menfaati yine suver-i maişetin mazarrat veya menfaatinin aynı olduğu bilvücuh müsellem görünür.

Romanlar ahlâk-ı umumiyeden mütevellid vukuat üzerine ibtina edilebileceğine ve vukuatın ne gibi şeyler olabileceği yukarıki fıkramızda bazı misaller irâdıyla irâe olunduğuna göre, burada diğer bir vak'ayı dahi muhtasaran ihbâr edelim ki, bundan on beş yirmi sene kadar mukaddem bir zamanda vuku bulmak üzere, bazı ehibba tarafından hikâye edilmişti. Şöyle ki :

.... mahallesinde ebelikle şöhret-şiâr olan bir hanım akşam, ber-mutad çoluğuyla çocuğuyla taam eyledikten sonra, görüşüp konuşmak için bir komşuya gider. Orada saat beşe kadar türlü sohbetlerle vakit geçirirler. Tamam hânesine avdet edeceği zaman misafir olduğu hânenin kapısı çat çat çalınarak içerden cariyenin «kimdir o? ne istersin?» sualine cevaben bir erkek :

— Ebe hanım buradaymış. Aman Allah aşkına olsun gelsinler. Yolcumuz vardır.

Cevabını verince, zaten bu misullû vukuat nadir olmadığından ebe hanım alelacele aşağıya iner.

Kendisini çağıranlar iki uşakmış. Birinin elinde mükellef ve iki mumlu bir de fener var. Bunlar ebe hanıma bir büyük konak ismi vererek ve köşe başına kadar araba getirmiş olduklarını dahi ihbâr eyleyerek ebe hanımın önüne düşerler. Evvelâ gidip ebenin hanesinden iskemlesini alırlar. Bâdehu köşebaşını döndüklerinde filvakî bir de mükellef araba görünür. Ebe hanımı arabanın içine bindirirler. Uşaklardan siyah çember sakallı ve hal ü tavrı uşak olmaktan ziyade bir efendiyi andıran biri dahi arabanın içine girer. Diğeri ise elindeki fenerle ispirin yanına çıkıp oturur. Araba yola düzülür. Bir müddet gider. Bir takım sokaklardan döne dolaşa uzaklaşır. O aralık ispirin yanındaki adam fenerleri söndürür. Arabanın içindeki sakallı ise koynundan bir büyük ipekli mendil çıkarıp ebe hanıma der ki :

Sakallı — Ebe hanım! Affedersiniz ama şu mendille gözlerinizi bağlayacağım.

Ebe — (şaşırarak) A!.. deli mi oldun?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râkım'da henüz aylık yıllık yok. Sadık Fedayi hâlâ dikiş diker, mendil, çevre işler, kahve torbası diker, çamaşıra, tahta silmeğe gider, aldığı paradan hanesinin idare-i zaruriyesini bit-tefrik küsûrunu «delikanlıdır, parasız kalmasın» diye tamamen Râkım'a verirdi. Fakat Râkım'ın cep harçlığına o kadar ihtiyacı yoktu. Sabahleyin Süleymaniye'ye, medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, bâdehu kalemde aldığı fransızca dersini takviye ile beraber, bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve ba'd-et-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp, yine Hariciye Kalemi'nde refiki bulunan bir Ermeniye türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok fransız kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır?

Hattâ cumaları bile Râkım sâlifü'z-zikr ermeni refikinin kütüphanesinden çıkmazdı. Ol kadar ki, hane halkınca ve familyaca Râkım'a emniyet-i kâmile hâsıl olmuş bulunduğundan, pazar günleri Hariciye Kalemi tatil olarak, Râkım yine refikinin hanesine gidip de eğer o gün familyaca bir yere gidilecek ise, Râkım'ı kütüphane odasına kaparlar, öyle giderlerdi. Râkım için böyle bir gün ne mesut bir gündü?

Bizim Râkım Efendi bu suretle tamam dört sene müddetle tahsilde devam eyledi. Koca Fedayi dahi halk mutfaklarında kül kömür olarak hanımın kendisine emanet bırakmış olduğu nur-ı dideyi hâr ü hakir bırakmak şöyle dursun, âdeta hali vakti yerinde bir adam evlâdı gibi iâşeye muvaffak olurdu. Lâkin Râkım Efendi'nin aldığı terbiye ve gördüğü tahsil öyle her hal-i vakti yolunda adam evlâdına müyesser olamaz. Kendi hâhiş ve dadısının sevk ve teşviki sayesinde arabîden, sarf ve nahiv falandan maada Risâle-i erbaa'yı şerhleriyle beraber lâyıkıyle gördü. Hele mantık cihetini tasdikat hitâmına kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadîs ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkhı dahi gözden geçirdi. Farisîden *Gülistan* ve *Baharistan* ve *Bustan* ve *Pend-i Attar* ve Hâfız ve Sâib'i tekmil etmekten kat'-ı nazar, en müntehap parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızcaya gelince : Bir kere lisanda rüsûh peydâ eyledi. Bâdehu Galata'daki dostundan hikmet-i tabiiye, kimya, teşrih-i menâfiü'l-âzâyı oldukça tahsil edip, Beyoğlu'ndaki ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muâhedat-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde malumat topladı. Hele okuduğu fransız romanlarının ve tiyatronâmelerinin ve eş'âr ve edebiyatının âdeta nihayeti yok gibiydi. İki gece kendisinde kalmak üzere bir kitabı hanesine götürmek için müsaade alabilecek olsa, onu yalnız okumakla iktifa etmeyerek, en güzel parçalarını istinsah dahi eylerdi. İşte Râkım Efendi'nin evâil-i hali bundan ibaretti. Parasızlık ise âdeta yirmi yaşına kadar devam eylemişti. O zama-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na kadar kalemce nâil olduğu maaş yüzelliye kadar varmış idiyse de, yirmi yaşında bir Hariciye hulefâsı için bu paranın para bile demek olmadığı müsellemdir.

Bir gün Râkım Efendi'nin ehibbasından bir matbaacı kendisine bir fransızca kitap getirdi. Bunu türkçeye tercüme ederse yirmi altın kadar verebileceğini arzeyledi. Kitap yüzelli, ikiyüz büyücek sahifeli bir şey olduğundan, koca Râkım bunu bir haftada çırpmak cesareti ile kabul eyledi. Vâkıa bir hafta değil ama oniki günde kitabı bitirip götürdü. Matbaacı dahi yekten yirmi lirayı verdi.

Haydi bakalım bu parayı aldığı zaman şu Râkım Efendi'nin ne kadar sevinmiş olduğunu kim hesap edebilir?

Nâfile, kimse hesap edemez. Bîçare Râkım o zamana kadar bu mikdar parayı Galata'da sarraf kutularından başka bir yerde görmemişti.

Hele bir gün olup da kendisinin, hem de sa'y-i desti olarak bu mikdar paraya sahip olabileceği ihtimalini -vâkıa arzu eder idiyse de- hiç hükmedemezdi. Şimdi bu serveti, bu hazineyi avucu içinde görünce, hâlâ kendisinin olduğuna inanamayıp, bir hayli teemmülden sonra, bu hazineye sahip olduğuna inandığı zaman, gözlerinden dolu taneleri gibi sirişk-i sürûru cereyandan menedememiştir.

Ne o? Şaşırdınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Râkım halinde büyümüş adam varsa, düşünsün baksın, sa'y-i dest olarak ilk kazandığı paraya ne kadar sevinmiştir der-hâtır etsin. «Bir adamın yirmi lirası olamaz mı?» diye düşünmek nâbecâdır. İşte ömründe yirmi lirayı görmemiş ve insan olmak için ne lâzımsa istihsali emrinde sa'yden geri durmamış olduğu halde, ilk defa olarak bu parayı kazanmış olan zat bizim Râkım Efendi'dir. Bîçare oğlan paraları alınca hemen hanesine koşup sadık dadısının önüne koydu. Ne dersiniz? Karıcık bunları görünce fevkal-had bozulup «Aman beyim! Bunları nereden buldun? Sakın..» diye âdeta büyük bir su-i fikrini tercüme etmeğe yaklaşmış idiyse de, Râkım akçanın mevridini dadıya anlatarak, onu kendisinden daha ziyade memnun eylemiş ve «âh vâliden sağ olaydı da senin böyle dört kese akçayı birden kazandığını göre idi! Mevlâ rahmet eylesin!» dediği zaman, kendi kendisini tutamayıp ağlamaya başladığı misillü Râkım'ı dahi ikinci defa olarak yine ağlatmıştır.

Bâdehu şu ilk servetin mahall-i sarfını düşünmeğe başladılar. Zira biz Râkım'ın bu kadar paraya ilk defa olarak mâlik olduğunu söyledikse, kendisine açgözlülük isnad etmemiştik. Bilâkis Râkım fakr içinde tozgözlü olduğu halde büyümüş olduğundan, eline para geçtiği zaman onu ketmetmeği mümkün değil tecviz etmeyerek, akçayı saadet-medârı bilir ve binaenaleyh husûl-i saadet yolunda sarfetmek için para kazanmayı sever-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

OSMANLICANIN ISLAHI

Edibler beyninde aralık aralık Osmanlı kitâbetinden bahsolunup da herhalde sadeliği külfete tercih eden zevattan birisi «canım yazılan yazılar bu kadar muğlak yazılacağına biraz açık yazılsa da her okuyan anlayabilse, yani yazılan şeylere o kadar arabî ve farisî lugatler katılmasa da herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir osmanlıca yazılsa» dediği zaman bu zata edilen mukabele «kabaca yazılmak nasıl mümkün olur? Arabî ve farisî nasıl terkedilir? Osmanlı lisanından arabî ve farisîyi çıkarırsak, lisanı tamamen terketmiş oluruz» sözlerinden ibaret olduğu görülmektedir.

Vâkıa ilk nazarda şu mukabele, yolunda gibi görülür. Çünkü biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan, şimdiki halde lisanımızdan arabî ve farisî lugatlarını çıkarmış olursak, Osmanlı kâmusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır.

Ancak lisanımızın ıslahına mâni olan şey yalnız bu ise ondan bu kadar meyus olmak icap etmez. Acaba dünyada bir lisan var mıdır ki, mahlût olmayıp da sırf kendi malı olan elfâzı kullansın.

En ziyade fasahatla şöhret bulan lisanlardan birisi arabîdir. Halbuki esasen birçok lugatlar arabî ile ibranî beyninde müşterek olduğu gibi, yunanîden birçok lugatlar daha ta'rîb edilmiştir.

En fasîh bir lisan olsa olsa bütün lisanların anası demek olan Sanskrit[1] lisanı olmak lâzım gelip, halbuki eğer tarih o zamanlara dair malumat-ı sahîha vü kaviye verdikten sonra ondan ilersini keşf için dahi bazı senedât ve delâil göstermiş olsa Sanskrit lisanında mehazlarını bulabileceğimiz derkârdır.

Vâkıa Osmanlılar Asya-yı vustâ'dan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da badehu terakkiyat-ı

---

1 Hind-i kadîm lisanı olup. Zend u Fars ve Cermen ve İtalyan ve Yunan ve Slav velhasıl aglebi ve belki bil-cümle lisanlar ondan müştaktır. Milâdın üçüncü asrında zevâle yüz tutup yedinci asrında nesyen mensiyyen hükmüne girmiştir. Şimdi ulemâ yine ihyasına çalışıyorlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

medeniye nisbetince lisanın dahi terakkiyatını yine türkçe dairesinde aramış olsaydılar şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne fayda ki, o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ ve üdebâ arap ve acem lisanından ahzına lüzum gördükleri şeyleri türkçeleştirmek dahi şöyle dursun belki türkçemizi dahi elimizden alarak arabileştirmişler veyahut farisileştirmişlerdir ki, «işin gelişâtı», «gün-begün»» vesair bu kabil tabiratın zamanımızda dahi istimal edilmesi gibi bir büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir.

Teessüfümüz yalnız bu kabil küçük şeylerden de ibaret değildir.

Gele gele Osmanlı kitâbeti o dereceyi bulmuştur ki, kaleme alınan bir şeyi ne Arap, ne Acem ve ne de Türk anlamayarak, bu lisan yalnız birkaç zat arasında tedavül eder bir lisan-ı hususî haline girmiş ve azlığın çokluğa tâbi olması darb-ı mesel hükmündeyken, bu azlık çokluğu kendisine tâbi etmek davasına düşerek, nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır.

Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün ve mutasavver değildir. Gâyeti yukarda dahi denildiği vechile, milletimiz ana lisanı bulunan türkçeyi kaybederek, onun yerine «osmanlı lisanı» isminden başka hiç bir isim kabul edemeyecek olan bir lisanı öğrenmiştir.

El-yevm kullandığımız lisan arabî ve farisî ve türkî ve Osmanlıların gemicilikte ve sanatta kesbettikleri terakki münasebetiyle Yunan ve İtalyan ve terakkiyât-ı ahîremizin gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız lisanlarından mürekkeptir. Ancak biz lisanımızda olan elfâz-ı arabiyeyi kullanabilmek için bütün Arap lisanını öğrenmeğe ve kezâlik diğer lisanları dahi birer birer tahsil etmeğe mecbur olacaksak, müddet-i ömrümüzü yalnız lisan tahsiline hasretsek bile yine muvaffak olamayacağımız derkârdır. «Altı yüz senelik bir millet içinde ancak beş altı kâtip gösterebildiğimiz ne sebepten ileri geldiği ve hattâ bazı Türk muharrirlerin kaleme aldıkları kitabı arapça olarak kaleme almağa neden mecbur oldukları düşünülecek olursa, maksat daha ziyade kesb-i vuzûh etmiş olur.

Acaba lisanımız hal-i hâzırıyla ıslâh kabul etmez mi? Bil-ıslâh milletimiz için bir lisan-ı umumî haline giremez mi?

Fransız lisanının bizim türkçeden şimdi elimizde bulunanı kadar dahi zengin olmadığı ve bütün bütün Yunan ve Latin ve Cermen lugatlarından ibaret iken bil-ıslâh yalnız Fransız milletine değil, el-yevm umum dünyaya lisan-ı umumî olduğu halde, bizim Osmanlı lisanı yine Osmanlı milleti için lisan-ı umumî halini kesbedememek sureti mümkün değil teslim olunamaz.

Şinasi merhum mensur ibarelerdeki seci ve kafiyeleri kaldırıp onlardan muntazar olan hizmeti bir sıfıra gördürmüş ve bu suretle kelâmları parçalamış olduğu gibi cümleleri dahi bend bend ayırıp, bu suretle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den çıkarmak için- muvafakat göstermesiyle, hemen teslim ve tesellüm kaidesi icrâ edilmiştir.

Ne dersiniz? Râkım kızın elini eline almamış mıydı? Tâ kız kendisine mal olduktan sonraya kadar elini elinden bırakmadı.

Bâdehu Beyoğlu seferinden vazgeçerek ihtiyar ile beraber Salıpazarı'na geldiler. Kızı kapıdan içeriye salıverip kendi, dadısından akçesini istedi. Seksen altını esirciye saydıktan sonra, yirmi altın için dahi bir senet yazıp Tophane'de kendisini tanıyanlardan dört-beş adamı şâhit ikâmesiyle esirciyi yerine gönderdi.

Bu işleri görüp de hanesine avdet ederken esnâ-yı râhda «Acaba dadım bu işe ne diyecek? Gördün mü bir kere çocukluk ettim. Bir kere de anam makamında dadıcığıma danışmalı değil miydim?» diye bir vesvese-i masumâne ve bir nedamet-i mutîâne etrafını almıştı. Hanesine geldikde dadısı kendisini istikbal ederek, «Aman beyim! Ne kadar isabet ettin? Ne de can sevecek bir kız! Sen bana bunu can yoldaşı diye almadın mı? Adı Canan olsun» diye izhar-ı hoşnudî edince bîçare Râkım her şeyden ziyade dadısını memnun edebilmiş olduğuna sevinerek ismi dahi kabul eyledi.

Şurasını bilmelidir ki, Râkım bir beyaz cariye aldığı için işinden geri kalacak insanlardan değildi. O gün ise Beyoğlu'nca iki mühim işi olup bu işleri behemahal görmek üzere kalktı. Bu defa Kazancılar cihetinden Beyoğlu'na çıktı. İki mühim işinden birisi ermeni milletinden G.. Bey'i görmekti. Zira daha bir akşam evveli (mîr-i mumaileyh, hizmetkârını gönderip kendisini behemahal çağırtmıştı. Hanesi Ağahamamı'nda bulunmakla vardı, kendisini hanesinde buldu. Silistire eyâleti ağnam rüsumunu G.. Bey yeni alıp oraya gönderecek adamiyle Silistire vâlisine bir arîza yazdıracakmış. Râkım bu arîzayı bir çeyrek içinde tesvid ve tebyiz ederek beye temhir ettirmekle beraber üzerini dahi temhir ve beyin yanındaki çekmece üzerine vazeyledi. Daha bir emri olup olmadığını istifsar zımnında muntazır oldukda bey yazıcısını çağırıp Râkım'ın görülecek hesabı varsa görmesini emreyledi. Bu emri verince Râkım mahcup olarak «sâir bir emriniz var mı diye beklemiştim» dediyse de, bey osmanlı bir adam olduğundan «verdiğim emir de emir değil midir? Bu emrin icrâsı dahi matluptur» diye bir latife edip biraz sonra yazıcı, elinde Râkım'ın üç aydan beri yazdığı evrakı şâmil bir pusula olduğu halde içeriye girdi.

Bey pusulayı alıp okumaya başladı : Bursa eyâletinin ... senesi ağnam bakâyâsının tahsili iltimasına dair Bursa vâlisine arîza kıta 10, bunun cevabına cevap 10, Varna sancağı öşür ve ağnamının bir senelik tedkik-i muhasebâtı zımnında mâliye nezâret-i celilesine zîri lâyihalı bir defter ki altı sahife üzerine yazılmıştır. Bu defter mezmununca bir de mufassal lâyiha. Perâkende mektuplar kıta 7.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bey pusulayı bu suretle okuduktan sonra yine inbisat tarikiyle «Bunların hiç birisi için bir para vermeyeceğim. Yalnız Bursa bakâyâsı bence ümitsiz bir para iken mücerret iltiması güzel etmiş olduğundan tamamiyle tahsil edildi. İşte onun için beş-on para gözden çıkarabileceğim» diye Râkım'a otuz lira verilmesini yazıcısına emreyledi.

Vay Râkım'da sürûr! Vay Râkım'da teşekkür! Hem de mizânü'l-havâssı demek olan gözleri yaş ile dolarak bir teşekkür ama kime? Kendisi gibi bir öksüze, bu tarîk-i tevfiki açmış olan Cenâb-ı Hüdâ-yı keremkâre!

Hakkını aldıktan sonra ikinci işine gitti. Bu ikinci iş, İngiltere'den yeni gelerek Asmalımescit sokağında bir haneye yerleşmiş olan oldukça kibar bir ingiliz familyası nezdinde görülecek işti. Lâkin iş ne olduğunu Râkım bilmezdi. Yalnız bir dostu kendisi için oraca görülecek bir iş olduğunu haber vermiş olduğundan, ale-l-amyâ gitmişti. Vardı dostunu dahi orada buldu. Meğer iş denilen şey, İngilizin iki nefer kızına haftada birer gün türkçe ders vermekmiş.

Hiç Râkım için iş bulunur da kabul edilmemek mümkün olur mu? Herif iş makinası, bunu da mâ-el-memnuniye kabul eyledi. Kendisi aylık, haftalık, falanlık için şakk-ı şefe etmemiş olduğu halde, dostu her defası için bir ingiliz lirası ayak teri takdim olunacağını arz ile, kabulü için ingiliz tarafından rica eyledi. Râkım hem hicâbından morarıp, hem de Cenab-ı Hakk'ın lutfuna dahi teşekkür hasebiyle kızarıp, işe karar verince dört yol ağzından Kumbaracı yokuşuna doğru ayakları sanki yere basmayarak indi. Tophane'ye Karabaş'a varıp esirciler kahvesinde Çerkese rastgelmekle «Gel baba, gel ben borçtan hoşlanmam, işte paranı tedarik ettim. Bin kere şükrolsun. Cenab-ı Hak hiç ummadığım yerden gönderdi» diye yirmi altın borcunu vererek senedi kurtardı. Hattâ lüzumu bile olmadığı halde keyfiyeti şahitlere dahi haber verip, bakıyye-i serveti olan on altını cebinde olduğu halde hanesine can attı.

Bu haberi dahi sadık dadısına tebşir eylediği zaman, vay Fedayi'deki sevinç! Kıza muhabbeti bir kat daha arttı. Vermiş olduğu Canan ismine meymenetli mahlâsını dahi ilâve eyledi (s. 10-19).

Ziyafet

Kış gelmiş ve günler kısalmış olduğu cihetle, Râkım Efendi ingiliz kızlarının derslerine akşam saat ikiden üçbuçuğa kadar zamanı tayin eylemişti. Vâkıa kendisi evkâtına dikkatte âdeta bir ingiliz kadar ihtimam eylediğinden, her zaman tamam saat ikiye birkaç dakika kalarak gelir ve ikide derse başlar idiyse de, gerek kızlar ve gerek vâlideleri ve pederleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ism-i mef'ûl sigaları kifâyet eder. Ve mu'tel olan kelimeler aslından ne imiş diye araştırılmak lâzım gelmeyip, onlar Fransızların gayr-ı kıyasî fiilleri gibi hali üzre kabul olunur. Nahvden yukarıda beyan ettiğimiz vechile sıfat, mevsuf ve muzaf, muzâfun-ileyh vesairleri terkedildikten sonra bize lâzımlı hiç bir şey kalmaz. Yalnız türkçe için bir nahve ihtiyaç kalır. Bundan sonra kendimiz için bir de mantık tanzim edebiliriz.

Arzettiğimiz şeyleri bir dereceye kadar takdir edenlerden bir zat yalnız mu'tel olan fiilleri haliyle kabul etmeğe ve i'lâli terkeylemeğe itiraz etmişti. Buna mukabil tarafımızdan şu cevap verilmişti :

İ'lâl kaideleri bize «kāle»nin aslı «kavale» olduğunu göstermeyecek mi? Halbuki kāle'nin aslı yine kāle idi, hiç bir vakit de kav değildi. Bu kadar eski arap şairlerinin şiirlerini görüyoruz. Hangisi kāle'nin aslı olarak kavale demiş. Hayır yalandır. Biz iddia ederiz ki yalandır. Kāle'nin aslı kavale değildir. «Kavale» mastarına münasebet aldırmak için bunu uydurmuşlardır.

Sözün neticesi, lisanımızı ıslah etmeğe ziyadesiyle mecburuz. Biz şimdiye kadar meramını (velev ki anlaşılamayacak bir suretle olsun) kâğıt üzerine koyabilecek zatlara «filân adam kâtiptir» diye âdeta müntehi nazarıyla bakardık. Fakat şimdi görüyoruz ki, okuyup yazmak denilen şey âdeta dinleyip söylemekten ibaret kalıyor. «Ben yazar okurum» diyen adamlara «pekâlâ, onu anladık, fakat bildiğiniz şey nedir? Hangi fenne hususiyetiniz vardır» diye soruyorlar. Biz yirmi beş otuz yaşına kadar zamanımızı hâlâ lisan tahsili yolunda sarfedersek, otuz beş yaşına girsek bile yine mektep çocuğu halinde kalacağız. Eğer lisana ehemmiyet vermeyip de yalnız fenne hasr-ı himmet edecek olursak, «pek çoklarını görmekte olduğumuz vechile» o zaman dahi iki satır yazı yazıp meramımızı ifadeye muktedir olamayız.

İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini istersek, her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz.

(*Dağarcık*, cüz 1, İstanbul 1288, 1872, s. 20-25)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

BEŞİR FUAD NASIL BİR ADAMDI?

Beşir Fuad uzuna karîb orta boylu, tıknaz vücutlu, gayet mütenasip endâmlı, kaviyyü'l-bünye bir babayiğit olup, beyaz-penbe bir çehre üzerinde siyah ve gümrah bir çift kaş ile kumral bıyıkları, cemâlinin zînet-i esâsiyesi olduğu gibi; mütenasip ağzı ve burnu ve yumru çenesi ve gayet güzel dişleri her görenin nazar-ı muhabbetini celbettirecek bir cemâl-i merdâne teşkil ederdi. Hele gözlerinden saçılan zekâ nurları, ilk nazarda kendisinin gayet serîü'l-intikal bir genç olduğunu tanıttırırdı. Ahlâk cihetine gelince; tavrı gayet cerbezeli, mübâhasesi epeyce gürültülü, muhâvereyi pek sever, münâzırından ziyade kendisi söyler, iknâ için lüzumundan fazla delâil îrâdına, izahat îtâsına girişirse de hîn-i mübâhasede asla kendisini hiddet ve gazâba mağlûp etmez, karşısındaki münâzırı kat'an gücendirecek bir şemme-i istihfafta bile bulunmaz, en şiddetli mübâhaselerde çehresi yine mütebessim bir zattı. Yiğitlik, kahramanlık dâvâsında idi. Fakat yiğitlik, kahramanlık ile edepsizliğin arasını pek güzel farketmiş olduğundan cesaret ve şecaatini umûr-ı hasîsede bile göstermek için şuna buna tasallutu ve kuvve-i bâzûsuna müracaatı asla görülmemiştir.

Kendisinden büyük olanlara nasıl mütevazıâne hürmetler ederse, kendisinden küçük olanlara dahi öyle halîmâne himâyeler ederek, şu kadar ki büyüklerine karşı da, küçüklerine karşı da efkârındaki istiklâli asla ihlâl etmez, her hususta sözünün en doğrusunu, hem de gayet latif olarak söylemekten çekinmezdi.

Gönlü ganî, hırsdan ârî bir adam olup, sahâvetini Hâtemler derecesine vardırmış denilse, pek de mübâlâgaya hamlolunamaz. Zira Beşir Fuad'ça asıl maksat görüştüğü zevâtın gönlünü yapmak olup, bunun mevkûfün-aleyhi ne olacağını düşünmeğe bile tenezzül etmezdi. «Tenezzül etmem» sözü dahi vird-i zebânı olup, hakikaten efkârınca şâyân-ı istihsân olmayan şeylerin hiç birisine tenezzül etmez idiyse de, dil-âzârâne kibir ve ta'azzum, benî nev'ini istihkar, acezeye tahakküm gibi şeyler dahi Beşir Fuad'ın efkârınca şâyân-ı istihsân mevâddan olmadıklarından, bunları da irtikâba tenezzül eylemezdi. Çehresi latif, mütebessim, cenâbı âli, her hâli mütevâzıâne, şen, şuh-meşreb lâubâli bir babayiğitti.

valle teksir-i sevâde vaktimiz yoktur. Her ne hal ise güle oynaya yemek yenildi. Yemekten sonra derse başlanıp bir saat içinde derse dahi hitam verildi. Türkçeye başlanalı altı ayı tecavüz etmiş, bu müddet zarfında kızlar okuyup yazmakla kalmayarak, âdeta ufak-tefek cümleleri ve kelâmları dahi yanlışsızca terkip edebiliyorlar ve gayet açık ibareli bir şey olursa, meâlini dahi istihrac ederlerdi.

Dersten sonra Râkım artık avdetine müsaade edilip edilmeyeceğini sual tarzında muntazır olduğu zaman, Mister Ziklas «Mösyö Râkım! İşiniz yoksa biraz kalsanız eğlenirdiniz. Madmazeller bize biraz muzika çalarlar, birkaç şarkı okurlar» demiş olduğundan Râkım ma'et-teşekkür kalıp, kızlar dahi ikisi birlikte piyano başına oturarak dört el ile âhenk tutmağa başladılar.

Râkım bir köşeye dayanmış can kulağı ile dinlerdi. Birkaç hava alafranga çalıp da birkaç şarkı da söylendikten sonra, o zamanları pek moda olan «Ey sabâ esme nigârım uykuda» şarkısını piyano ile çalmağa başlayınca Râkım'ın havassı gıcıklanmağa başladı; derken Misters Ziklas bu şarkıyı ağzıyle çağırmasını dahi Râkım'dan rica etmesin mi? Alafrangada bir delikanlıdan veya kızdan böyle bir şarkı rica eyledikleri zaman, dirig etmek ayıp olduğundan ve Râkım'da ise bir dereceye kadar tabiat-ı musikiye dahi bulunduğundan pes perdeden başlayıp yavaş yavaş tizleşe tizleşe piyano âhengine kadar çıkarak şarkıyı tekmil eyledi.

Filvâki güzel çağırmış olduğu için ingilizler dahi beğendiler. Lâkin kızlar bâdehu şarkının güftesini yazdırmak ve türkçesini mısra mısra fransızcaya dahi tercüme ettirmek için Râkım'ı işgale başladılar. O güzel şarkının her biri bir sihr ıtlakına elhak şâyân olan mısraları fransızcaya tercüme edildikçe, letafetine yalnız kızlar değil, vâlide ve pederleri dahi hayran olurlardı. Kızlar tercümeyi dahi bitirdikten sonra yine Râkım'ın dahi inzimâm-ı muâveneti ile elfâz-ı türkiyesini hecâ-be-hecâ nota üzerindeki makâmâtın altına yazdılar. Bâdehu oturup şarkıyı türkçe olarak meşketmeğe dahi başladılar. Vâkıa ilk defasında uyduramadılarsa da, yavaş yavaş yoluna koyacakları der-kârdır.

Râkım saat dörtten sonra ingilizlerin yanından kalkıp bir hayvana binerek hanesine doğrulduysa da, esnâ-yı rahda zihnini işgal eden şey Felâtun Bey'in mayonez meselesinden başka hiç bir şey değildi. Kendisinin dahi o akşam Ziklas hanesine med'uvv bulunması ve tamam Asmalımescit sokağına girmiş olduğunu uşak gördüğü halde, cemiyette isbat-ı vücud edememesi, üstübaşı mayoneze garkolduğunu Râkım bizzat gördüğü gibi, sofrada dahi mayonezin geç vakitte dökülmüş olduğunun rivayet kılınması, hep umumiyet üzerine mütalaa olundukça Felâtun Bey'e şeref verecek hüküm çıkarılamazdı. Hanesine vâsıl oldukta dadısının ihtiyarlık hase-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biyle uyumuş ve yalnız Canan'ın kendisini beklemekte olduğunu görmüştü. Aman yarabbi! Bu Canan kız dahi günden güne ne kadar güzelleşiyordu! Ne kadar nazik, tatlı dilli, şen bir kız çıktı. Yüzünü gördükçe tab'a neşat gelmemek muhaldi. Vâkıa türkçeyi gereği gibi de değil, lâyıkıyle dahi öğrenmişti. Ancak Çerkeslere mahsus olan şîve-i ifade ile söz söyledikçe insanın içini tatlı tatlı gıcıklardı.

İşte bu fikirler Râkım'a geldi. Geldi ama Canan hakkındaki efkârı bütün bütün başka olduğundan yalnız bir içini çekerek hissiyâtını yendi. Vakit geç olduğundan yalnız Canan kendisini soyundurunca ya kadar derslerine falana dair birkaç şey sorarak, bâdehu kendisi yatağına girdi. Canan dahi kendi odasına çekildi. Yattılar.

Ertesi ve daha ertesi günler Râkım'ı işgal eden şey hep mayonez fıkrasıydı. Bir de ikinci günü akşam hanesine geldikte Canan kendisine bir mektup verip, «Hani ya o her zaman frenkten pusula getiren uşak yok mu? İşte o getirdi» dedi. Râkım mektubu açtı baktı ki, Can ile Margrit tarafından yazılmış. Suret-i mütercemesi şudur :

Aziz hocamız!

Bugün pederimiz Felâtun Bey'i görmüş. Geçen akşam bize teşrif etmediği için pek çok sitemler edip, yarın akşam behemahal gelmesini rica eylemiş. O dahi söz vermiş. Biz ise onun muhâzarasından sizin muhâzaranız kadar mütelezziz olmadığımızdan, yemek vaktinden evvelce teşrifinizi mutlaka rica ederiz. Zannederiz ki, sevdiğiniz iki şâkirdinizi içsıkıntısından kurtarmak için bu ricamızı kabul edersiniz.

Margarit - Can

Râkım mektubun reviş-i iş'ârına ziyadece taaccüb eyledi. «Acaib! Kızlar Felâtun Bey'in muhâzarasından mütelezziz olmuyorlarmış da, benim muhâzaramdan mütelezziz oluyorlarmış. Sebebi? Ben onlara kendimi sevdirecek hiç bir muamelede bulunmadım. Vazifemi ifâdan başka da hiç bir şey düşünmedim. Acaba Felâtun Bey kendisinden nefret ettirecek ne muamelede bulunmuş olmalı? Sakın mayonez fıkrasından bir şüpheye düşmüş olmasınlar? Bak! Ô hem daha yeni, hem de kimsenin anlayamamış olması lâzım gelen bir vak'a. Sevdiğimiz iki şâkirdimizi içsıkıntısından kurtaracağımızı ümit ediyorlarmış! Benim onları sevdiğimi ne anlamışlar? İşin içinde bazı garâbetler vardır ama bakalım sonra anlarız» diye birçok mülâhazâta dahi varmıştı.

O gün perşembe olduğundan saat onbuçuk sularında piyano muallimesi Jozefino geldi. Râkım'ı orada bulunca memnun olmakla beraber, hasb-el-muhabbet tatlı bir tekdire başladı :

el-yevm hilâfını iddia edenler dahi hakikati gördükleri zaman elbette itirâf edecekleri üzre, Nâci maarif-i şarkıye meydanının nasıl şehsüvâr-ı yegânesi ise, Beşir Fuad dahi maarif-i garbiye meydanının öyle bir şehsüvârı olmasıyla Nâci'ye maarif-i garbiye ile de iştigali nasıl tavsiye ve icbârdan hâli kalmamış isem, Beşir Fuad'a dahi maarif-i şarkıye ile iştigal tavsiyesini öylece icbâr derecesine vardırırdım. Bîçâre çocuk tavsiyemi kabûl dahi ederdi. Ne fâide ki artık neşriyât âlemine girmiş ve hem de birkaç hatvede o âlemin tâ orta yerine kadar varıvermiş olduğundan neşriyât-ı mütetâbiası için tetebbuât-ı yevmiyeden maarif-i şarkıye ile iştigal için pek az zaman ihtilâs edebilirdi.

İmdi Beşir Fuad'ın yukarıda zikreylediğim kemâlâtına mukabil bir de nekaisini tetkik lâzım gelirse denilir ki, Beşir Fuad arabîyi, fârisîyi yalnız bir Fatih rüşdiyesinde görülebilecek kadar görmüş; hadis ve tefsir ve kelâm ve tasavvuf gibi şeylerle hiç iştigal etmemiş ve hattâ bana kendisinin itiraf eylediği üzre, *Kur'an*-ı azîmü'ş-şânı fransızca tercümesinde ve bizce «tefsîr» demek olacak intikadat-ı Kur'âniye'yi Avrupa lisanlarında görmüş ve kezâlik bir mübâhasesinde kendi kalemiyle yazarak itiraf ettiğine göre, bazı hükemâ-yı islâmiyenin hülâsa-ı mesâlikine de elsine-i garbiyeye olan tercümelerinden vukuf peydâ eylemiş olmasıyla müslüman ve osmanlı olan bir adam için bunların ne yaman noksanlardan addolunacağı muhtac-ı tafsîl ü tatvîl olamaz. Bazı üdebâ bir kitabının kabına nakleylediği bir beyti vezinsiz ve yanlış olarak nakleylediğini makam-ı serzenişde îrad etmişlerdir. Hakları da vardır. Bu misillü hatalar nesirlerinde dahi nâdir değildiler. Ancak Beşir Fuad'ın elsine vü maarif-i garbiyedeki behresi öyle bir vezinsiz beyte, birkaç yanlış nesre feda olunuvereceğini hükmetmek için, insanın maarif-i garbiyeden bil-külliye mahrûm bulunmasından başka hiç bir özrü olamaz. Beşir Fuad'daki iktidarı görmeli ki, bir beyti vezinsiz nakletmesinden dolayı dûçâr olduğu serzenişler üzerine birkaç gün usûl-i şi'r-i osmanîyi tetebbu' ederek vezinli, kafiyeli bir hayli beyitleri kendisi nazmetmek derecesine varmıştır. Çünkü şair olmak -yine şuarânın itikatlarına göre- vezin ve kafiye düzmekten ibaret ise, şairiyetin bu derecesi Beşir Fuad için hakikaten dört-beş günlük bir tetebbu'a ihtiyaç gösterecek şeylerden ibaret kalır.

Beşir Fuad'ı neşreylediği âsârından tanıyamazsınız. Bu zat öyle bir nihâl-i marifet idi ki, maarif-i garbiyeyi henüz bize olan ecnebîliği hasebiyle «yabanî» addedecek olursak, maarif-i şarkıyemiz aşısı yeni vurulmuş idi. Meydana koyduğu eserler henüz çend senelik aşılı bir fidanın yetiştirebileceği tek tük meyvalardan ibaretti. Ah! Sarsar-ı intihar, o bîçâre nihâli kemâlini bulmadan kurutmuş olmasaydı, ondan ol kadar semerât-ı maarif iktitâf olunacaktı ki, cihan, şîrîn-mezâk olacaktı. Ne fâi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de ki bir hikmet-i bâtıla o biçârenin zekâsını zehirleyerek milletine en büyük hizmet-i ilmiye ile iftihar edenlerin en ser-firâzı olmak şerefinden o biçâreyi mahrûm bırakmıştır. Bedbahtlığın derecesine bakınız ki, bu şerefe nâiliyet hevesi de kendisinde vardı. Hattâ karîben görüleceği üzre, son günü dahi bu hevesinin derecesini takdîre medâr olacaktır.

Beşir Fuad'ın sefahate münhemik bir şık olduğunu iddia edenler vardır. Bedbaht çocuk! Kendisi dahi, kendisini öyle zannedermiş. Bana yazdığı mektupta dahi bu yolda idâre-i kelâm etmiş. İhtimal ki, beni de o efkârda bulunanlardan zannetmiş de efkârımı redde hâcet görmediği için böyle yazmış. Biçârenin bana hürmet-i mahsûsası vardı. İhtimal ki, böyle yazması dahi o hürmet-i mahsûsası muktezâsından olmalıdır. Fakat Beşir Fuad zannolunduğu ve kendi zanneylediği kadar sefih değildi. Sefahat süsten mi ibarettir? Asker iken gayet nazîf giyinirdi. Hattâ bir kaç defa askerce, kahramanca olan süsünü pek beğenmediğimden bahseylemişdim de asker için nezâfet ve süs ve çalım cümle-i levâzımdan olduğunu ve çolpalık askerliğe hiç yakışmayacağını söylemişdi. Tebdîl-i meslek ettikten sonra Beşir Fuad'ı lekeli palto, epeyce kirli gömlek, kalıpsız fes ve boyunbağsız yani perişanca bir hal ile defaatle gördüm. Hoş süs denilen şey insanın insaniyetini ikmâl edemeyeceği gibi, fıkdânı dahi tenzîl ve tenkîs eyleyemez ya! Fakat bence sâbit ve muhakkaktır ki, Beşir Fuad asker iken süsünü askerlik şerefinin muhâfazası için yapardı. Sivil olduktan sonra süsü istediği zaman yapar ve istemediği zaman yapmaz oldu. Sözün daha doğrusunu ister misiniz? Fuad gibi bir adama süs olsa da olur, olmasa da. Öyle insan güzeli bir kahraman süslü de olsa güzeldir, olmasa da!

Bu adamın bazı eğlence mahallerine devamı dostları için câlib-i nazar-ı dikkat ü ehemmiyet oldu. Bu dikkatte bulunanların birisi dahi ben oldum. O yoldaki ahvâlini sûret-i mahsûsada tahkîk ettim ve ettirdim. Vâkıâ sûret-i maîşet-i sefîhânesini müstahsen görmedim ise de, şâyân-ı muaheze ve şâyeste-i tekdir dahi bulmadım. Birkaç nasîhat edecek oldum, söylediğim sözlerin daha âlâsını o bana söyledi. Hükmettim ki, bu adam çocukluk ve câhillik hâlinde bulunmuyor. Tarîk-i maîşetini bir vukûf-ı mahsûs ile kendisi tayin etmiştir. Böyle bir adamın elbet bir gün olup da tashîh-i reftâr edeceğine kandım.

Zaten nasıl muâhaze edeyim? Zamanımızca ahvâl-i umûmiyemiz cihet cihet şayeste-i takdîr ü tahsîn olup da içimizde bir Beşir Fuad'cık mı var ki, bazı mertebe maîşet-i hoş-güzerânesi gözlere batsın? Beşir Fuad «vur patlasın, çal oynasın» âlemlerinde yaşıyor imiş.... Bu mübâlâga! Ben hiç bir vakitte Beşir Fuad'ı sarhoş görmedim. Hiç kimsenin Beşir Fuad'dan incindiğini işitmedim. Kat'iyyen hükmederim ki, Beşir Fuad hiç bir

den birisi de mastikadır. Ben pek seviyorum. Hem size bu sırrımı dahi açayım ki âdeta her akşam türkler gibi ben de mastika içiyorum. Ama az, üç-dört kadeh kadar.

Râkım — Fena etmiyorsunuz efendim. Az içilirse güzel şeydir.

Jozefino — Ismarlıyalım mı?

Râkım — Siz bilirsiniz efendim.

Jozefino hizmetçisi Mari'yi çağırdı, derhal rakıyı ısmarladı. Zaten hazır bulunduğu için Mari derhal getirip odanın orta yerindeki masanın üzerine koydu. Madam iki kadehe birer parça koyup «Sıhhatinize» diye Râkım ile toka ederek içtiler. Odanın bir tarafında piyano bulunduğundan Râkım gözlerini piyanodan ayırmamakta olduğuna Jozefino dikkat eder.

Jozefino — Size biraz gitara çalsam, birkaç da romans denilen şarkılardan çağırsam memnun olur musunuz?

Râkım — Sevincimden çıldırırım bile.

Bu aralık birer daha çakılıp Jozefino dahi gitarasını ele aldı. Evvelemirde bir mukaddime başladıysa da ondan sonra birer daha teklif eylemiş ve Râkım kendisi bu kadar çabuk gidemeyeceğini arz ile Jozefino bilâkis mastikanın buharını birdenbire tebhir etmek arzusuna düştüğünden ve böyle bir yerde herkes serbest olacağından bahisle, bir daha, hem de doluca yürümüş olduğu cihetle, çalgının ve şarkının sonlarını pek latif ve hazin icra eylemişti.

Tamam faslı bitirdiği zaman Râkım işret mutadı olmadığı cihetle kadehini yarıdan aşağı doldurup, Jozefino'nun arz-ı hâhiş etmesi üzerine dahi onunkini bî-tamam doldurarak bir daha vuruşturdular. Artık Jozefino'da gözler başkalaşmış ve fakat içsıkıntısı daha ziyade artıp, içi içine sığmamaya başlamıştı. Bir de bu aralık Râkım «Sohbetimize devam etmemiş olduğum ne kadar büyük bir kabahat ve belki de hamakat olduğunu şimdi anlıyorum. Lâkin bundan sonrası için devamda kusur etmek şöyle dursun, tasdi'e bile cesaret edeceğim» deyince Jozefino ayağa kalkarak, «Gerçek, bak siz aklıma getirdiniz. Hani ya ben size ceza edecektim» diye Râkım'a takarrüb eyledi.

Râkım — Artık cezaya mahal kaldı mı efendim? Bu kadar iltifatınıza beni mazhar eyledikten sonra nasıl ceza edeceksiniz?

Jozefino — Elbette edeceğim. Eski kabahatinizin cezasından mümkün değil vazgeçmem! Diyerek Râkım'dan müştakâne bir buse almağa cesaret eyledi...

Bu vak'a-i nâgehânî Râkım'a taaccüb vermedi. Zira o zamana kadar Râkım, madamın tedkik eylediği ahvâlinden işin nerelere müncer olacağını anlamıştı. Bir saat kadar daha sohbet eyledikten sonra saat yarıma yaklaştığı cihetle Jozefino'ya veda ederek Ziklas hanesine teveccüh eyle-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diyse de tali' ve nasibinin bukalemun gibi böyle her mevkide başka bir renk göstermekte olduğuna şaşardı.

İhtimal ki erbâb-ı mütalaadan bazıları, vak'a-i mezkûre üzerinden mürûr eden bir saat müddetle nasıl sohbet edilmiş olduğunu sorarlar. Lâkin hikâye usulünden mesâilin şu cihetleri söylenmez, yazılmaz da. O cihetler ferasetle tayakkun edilir. Biz yalnız şu kadarını haber verelim ki, Râkım Jozefino'dan ayrılırken, Jozefino kendisine «Sana bu suretle keşf-i râz ve arz-ı muhabbet edişim filvâki sevilecek bir adam olduğun gibi, her tarafça hüsn-i ahlâk ve ırz ü edeble şöhret buluşundan neş'et etmiştir. Benim dahi familyalar miyanında bu yoldaki şöhretimin muhafazası lüzumunu da bilirsin. Artık bu sırrı ne kadar ketmetmek lâzım geleceğini anlamalı» demiş ve Râkım böyle bir ricayı kendisi edeceği halde onun tarafından edilmiş olmasına başkaca teşekkür ederek çıkmış gitmişti.

Vay! Öyleyse bizim Râkım Efendi, Felâtun Bey'in dediği gibi saman altından su yürüten idi.

Evet efendim! Biz burada bir meleğin ahvâlini tasvir etmiyoruz dedik. Namusun muhafazasını bilir, insan gibi yaşar, gerçek alafranga ve alel-husus zamanımızda yaşayan bir genç adamın hakikat-i ahvâlini tasvir ediyoruz. O akşam Râkım'ın bulunduğu mevkide bulunup da perhizkârlık edebilecek bize bir delikanlı daha gösterebilirseniz, bu hikâyeye onu dercederiz. Saman altından su yürütmek ve karda gezip de iz belli etmemek Râkım kadar aklı başında delikanlıların kârı olup, bu hallerin aksi bir hal ararsanız, onun misalini dahi Felâtun Bey'de bulacaksınız.

Canım hani ya şu ahlâk nokta-i nazarından bakıldıkça... İyi ya! Zamanımızın gençlerinin ahvâl-i umumiyelerinden işte size iki nümune-i ahlâk! Fikriniz hangi sureti tercih etmekteyse onu tastikde hürdür. Hiç birisini beğenmemekte gene hürdür ya!

Bizim Râkım Efendi geç kalmak havfıyla sıkıca yürüyerek Asmalımescit'e vardı ve gerek telâşlıca gelmiş olmasından ve gerek kendi ahvâl-i hususiyesine yine kendi ziyadece şaşırmakta bulunmasından nâşi, Mister Ziklas'ın kapısını ziyadece kuvvetle vurdu. Saat bayağı yarıma gelmiş ve ortalık -akşam havanın dahi kapanık olmasından nâşi- gereği gibi karanlık olmuştu. Kapı açılıp da içeri girdiği zaman Râkım'ın nasıl bir hale tesadüf etmiş olmasını tasavvur eyler misiniz? Bakınız nasıl bir hal :

İçeriye girer girmez iri bir karı Râkım'ın boynuna sarılıp kolları arasına sıkıştırarak fransız lisanıyla «Zâlim ne geç kaldın? Gözlerim yollarda kaldı. Bu akşam da mayonezi üstüne başına dökecek misin?» demişti.

Bu karının aşçı bir karı olduğunu ve mayonez meselesinin suret-i vukuunu anladınız mı?

Râkım hiç ses çıkarmadı. Çıkarmadı ama karı işi anladı. Derhal Râ-

kım'a özürler dilemeğe başladı. İşte Râkım mayonez meselesini karıya dahi itiraf ettirmek için biraz nazlıca davranıp nihayet söyletti.

Bu karı iri yapılı devanası gibi bir Fransız olup, meğer Felâtun Bey aşçı hanımdan hoşlanmış ve o da onun gerek kendisinden ve gerek parasından hoşlanıp hemen hemen mercimeği fırına vermek derecesine gelmişlermiş. İki akşam evvel Felâtun Bey mutfağı ziyaret ve aşçı hanım ile, muâşakayı kaynatmağa mübâderet eyledikde, raf üzerinde bulunan mayonez çanağını devirip şu hal ile yukarıya çıkmak ihtimali kalmadığını görünce sıvışıp gitmişmiş.

Aşçı bu malumatı vermekle beraber, Râkım'a bu sırrı fâş etmemeği pek ziyadece rica etmiş bulunmakla, o dahi kendisinden emin olabileceğini bi-t-temin yukarıya çıktı.

Felâtun Bey henüz gelmemiş ve Ziklas familyasından başka ahbaptan birkaç kadın ile bir-iki erkek dahi Râkım ile Felâtun'a muntazır bulunmuştu.

Aradan on dakika kadar ancak vakit geçip Felâtun Bey dahi zuhur eyledi. Bu akşam da ahbabı bekletmiş olduğuna dair Ziklas birkaç söz söyleyecek olduysa da, Felâtun Bey pederinin pek ziyadece hasta bulunması bu mümânaatı eylediğini der-miyanla özrünü kabul ettirebildi. Cümlece sofraya oturuldu. Çorba içildi.

Ziklas — (Aşçıya) İnşallah bu akşam mayonez dökülmemiştir.

Bu sözü işittiği anda Felâtun Bey telâşla kâh Ziklas'ın, kâh Râkım'ın ve kâh aşçının yüzüne baktıysa da, aşçıdan maada hiç birisinin çehresinde kendi şüphelerini tasdik eder emâre bulamayınca kalbi müsterih oldu.

Râkım — Artık bir daha dikkat ederler de efendim, mayonezi dökmezler.

Felâtun (Def-i hicaba medar olmak üzere) Ne olmuş efendim? Bir akşam mayonez mi dökülmüş?

Ziklas — Evet geçen akşam geç vakit mayonezi dökmüş de balığımızı yalnız haşlama olarak yedik.

İşte mayonez hakkında söylenen sözler bu kadar oldu ve araya başka sözler girerek halkça o bahse hitam verildiyse de, Felâtun Bey aşçıyı gördükçe mayonez aklına gelerek tecdid-i hicab ederdi.

Sofrada edilen lâkırdılar içinde buradan izahına lüzum görülecek gibi bir şey yoktur. Yalnız lisan-ı osmanînin ne kadar dakîk ve lezîz bir lisan olduğuna ve fakat sühulet-i tahsili için bir yol bulunamadığına dair bahis açıldığı sırada Can ile Margarit «Ey sabâ esme nigârım» şarkısının Râkım tarafından edilen tercümesini hüzzâra naklederek herkesin tahsinini kazandılar. Bu arada Felâtun Bey, cemiyet içinde Râkım'ın cehlini bir daha isbat ederek mayonez meselesinden dolayı kendisine ârız olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hicabdan büyük bir hicâba dahi Râkım'ı düşürmek için bu şarkının ilk mısraı «Ey sabâ esme nigârım» diye başlamadığını, «Ey sabâ esmer nigârım» diye başladığını arz ve hattâ esmer demek fransızca «blonde» demek olduğunu dahi beyan eyledi.

Râkım bu itiraza hiç ses çıkarmayıp, yalnız garipçe bir tebessüm ile iktifa eylemişti. Ancak o cemiyette bir Baron T... vardı ki, osmanlı lisanına vukufu kâfi olduğundan, Felâtun Bey'e mukabeleye o, ibtidar ve şarkının evvelki mısraı «Ey sabâ esme nigârım uykuda» diye başlamak lâzım geleceğini isbat eyledi.

Margarit — Bir de efendim fransızca «blonde» demek, esmer demek midir ya? Bu kelimeyi bize hocamız «kumral» diye tercüme etmişti. Sakın bunda da bir sehv olmasın?

Baron T — Hayır kızım, pek güzel etmiş; «blonde» demek türkçe kumral ve sarışın demektir. «Esmer» dahi «brune» lâfzının tercümesi olabilir.

İşte bu söz dahi ortaya çıkınca Felâtun Bey'in hicâbı katmerleştiyse de, Râkım araya başka lâkırdılar sıkıştırarak kendisini yine muhafazaya himmet eyledi.

Sofradan kalkıldıkta hüzzârın ricası üzerine Margarit ile Can piyano başına oturup dört el ile piyano çalarak ikisi birden «Ey sabâ» çağırmağa başladılar. Şarkıyı üç günden beri beş-on kere meşketmiş oldukları cihetle, o kadar güzel çağırdılar ki, Felâtun Bey dahi çâr-nâ-çâr beğendi.

Bir aralık polka havaları dahi çalmağa başladıklarından hüzzârın bazıları kadın erkek, çift çift kalkıp polka ederlerdi. Zira böyle hususî cemiyetlerin zevki böyle çıkacağı alafranga âleminde bulunmuşlara malumdur. Mister Ziklas niçin dans etmediğini Râkım'dan sual eyledikte, kadril, lansiye falan gibi oyunları yapabilmekte ise de polka, vals oyunlarında başı döndüğünü arz ile özür diledi. Felâtun ise beş dakikadan beri Margarit'e bir defacık oynamak için yalvarırdı. Nasılsa Margarit, beyin hatırından çıkamayarak kalktı. Piyano başında yalnız Can kaldığı halde yine tempoları idare edebiliyordu. Vâkıa Felâtun'un dans edişine söz yoktur. Zaten ayağında bumbar gibi bir pantalon olup, pantalonun dahi adem-i müsaadesine mebni asla eğilmeyerek mum gibi dans ederdi. Ancak oyun esnasında nasılsa kazaen Margarit'in ayağına basmakla beraber, derhal kendisini toplamak için bir hareket etmesini müteakip arka tarafında bir cayırtıdır hissolundu.

Su'-i zanna düşmeyiniz. Başka bir şey değildi. Gayet dar ve siyah olmasından dolayı çürük bulunan pantalonun kıçı boylu boyunca ayrılmış olmaktan başka bir şey değildi. Arkasındaki gayet kısa ceket tesettür için kâfi olmadığı cihetle pantalonun sakatı meydandaydı. Bereket versin ki,

o akşam ayağında iç donu vardı. Zira Felâtun Bey pantalonun düzlüğü bozulmamak için böyle bir büyücek yere geldiği zaman pantalonu donsuz giymek -zira alafrangalığın gâyeti budur itikadındaydı- mutadı olduğundan eğer gene bu âdete riayet etmiş olsaydı, işin içindeki en büyük sakatlık o zaman meydana vururdu.

Vâkıa yolsuz ettiler ama, hüzzâr bu hali görünce kahkahalarını bir türlü menedemediler. Felâtun ise «Adiyö» demeğe dahi fırsat bulamayarak hemen payandayı çözdü, savuştu.

Bu akşamın vukuatına dair haber verecek başka bir şey yoktur. Şu kadar var ki, bir aralık Râkım şâkirdleri bulunan Can ve Margarit ile bir kenarda yalnız kalınca, kendileri tarafından almış olduğu pusulada Felâtun Bey hakkında göstermiş oldukları hoşnutsuzluğu bu akşam Margarit'in onunla oynamağa naz etmesi, daha ziyade kuvvetlendirmiş olduğundan bahisle bu hoşnutsuzluğun menşeini sormuştu.

Can — Felâtun Bey salon adamı değildir.

Margarit — Kahvehânede bulunacak olsa tab'a en muvâfık olan adam kendisi olurdu.

Râkım — Niçin böyle hükmediyorsunuz efendim? Gençtir, zekidir, fatindir, âlimdir.

Margarit — Amma yaptınız ha! Lisanın huruf-ı hecâsı üzerinde istimal-i efkâr etmemiş, bir şarkının iftitâhında yanlışı meydana çıkmış olan adam genç olmuş, güzel olmuş ne fâide?

Can — Asıl mesele o değil efendim. Ben salon adamı değildir dedim. Onu isbat etmek için şunu da ilâve edeyim ki, kendisi Margarit'in dediği gibi, kahve adamı olduğundan bir salon içinde gördüğü kızı dahi bir kahvehanede gördüğü kızlar gibi zannediyor.

Râkım — Çocuktur.

Margarit — Sizden daha yaşlı bir çocuktur (s. 36-50).

Felâtun Bey'in Metresi

Canan'ın satılmak istenilmesi meselesi üzerinden ancak bir hafta kadar zaman geçmişti ki, bir gün Râkım Taksim önlerinde Felâtun Bey'e tesadüf eyledi. Eski muârefe zâyi olur mu hiç?

Râkım (Safdilâne) — Vay beyim keyifler?

Felâtun — Hiç sorma birader. Hele şu «deuil» yani yastan kurtulduğuma bir teşekkür ediyorum ki! Malum a pederin vefatı üzerine yas tutmak alafrangada vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmişti.

Râkım — Evet! Alafrangada vardır ama, biz yani türkler bu kaide-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ye riâyete mecbur değiliz. Cuma günleri bir Yâsin-i Şerif ile mevtâmızı anmak...

Felâtun — Öyle ama, beni kendi halime bırakıyorlar mı ya?

Râkım — Size kim karışır?

Felâtun — Kim mi karışır? Hey birader hey! Hiç sorma başım bir belâya çattı ki!

Râkım — Aman!

Felâtun — Belâ ama tatlı belâ! Gönlüm mini mini bir aktristin (tiyatro oyuncusu) muhabbeti ile meşguldür.

Râkım — Yası dahi bu mini mini aktrist mi cebreyledi?

Felâtun — Evet. Zavallı kızcağız! Pederin vefatına benden ziyade yandı tutuştu.

Râkım — Acaip!

Felâtun — Evet! Pek acaip kızdır. Ama ne yas, yemek tabaklarına varıncaya kadar siyahlanmış tabak aldırdı. Kendisi tiyatroda bile siyahtan başka bir şey giymez. Elinden gelse güneşin ve gökteki yıldızların dahi üzerine bir siyah tül çekecekti.

Râkım — Doğrusu ya taaccüb olunur.

Felâtun — Kendisini görmek istemez misiniz?

Râkım — Müsaade ederseniz niçin istemem. Fakat bu kadar muhabbetiniz olan bir kızı ağyare...

Felâtun — Bak! Adaam sen de hâlâ kaba Türklük ediyorsun be! Alafrangada öyle şeyler var mıdır?

Râkım — Ben nasılsa kendimi alafrangalığa sınaştıramadım da.

Bunlar şu lâkırdı üzerine aktristi görmek için aşağıya, dört yol ağzına doğru bükülürler. Fakat Râkım böyle, sevdiğinin babasının vefâtına bu kadar teessüf eden ve tâ yemek tabaklarına varıncaya kadar mahsus yeis tabakları tedârik ettiren karının pek usta ve maharetli bir aktrist olacağını düşünürdü.

Felâtun — Yine ne daldın be? Sen hep böyle dalgın gezersin.

Râkım — Hayır birader bir şey yok. Birisinin bir işi vardı da...

Felâtun (Muhakkırâne bir tavırla) — İş iş iş! Bu kadar iş ne? Ne vakit bitireceksin be adam? Elverir artık kazandığın para! Biraz da kazandığını yemeğe bak!

Râkım — Ne yapalım birader! Bizim bağımız yok, tarlamız yok, gelirimiz yok, giderimiz yok. Çalışmazsak ne yeriz?

Felâtun — Bu gençlik ele girmez yahu! Yarın sakalına kır düşdükten sonra paran olsa bile karılar yüzüne bakmaz. Biraz da gençlikte yaşamağa bakmalı! Sen de bizim peder gibi olacaksın galiba. Biçare adam-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cağız kazandı, biriktirdi, rahat rahat yemeğe ömrü kifâyet etmedi. Bunlardan ibret almalı değil mi?

Râkım — Allah rahmet eylesin!

Lâkin Felâtun Bey'in hikemiyât-ı efkârı, Râkım nazarında şâyân-ı tasdik görülmedi. Biraz daha sükûtla gittiler.

Râkım — Haberiniz var mı birader? Bizim Reyhan Efendi Anadolu'da bir yere kaymakam olmuş. Bir memnun oldum ki. Geçen gün birisi bana söylemişti.

Felâtun — Vallahi haberim yok! Pederin vefâtından beri kaleme ayak atmadım ki. Efendim bu acaip karı bizi fena sardı. Gündüz akşama kadar yanından bir yere ayırmaz. Gece dahi mutlaka tiyatroya kadar «Accompagner» refakat etmeli. Belâsı nerede? Sonra da bekleyip yine evine kadar götürmeli. Artık evine kadar gelince bırakıp gitmek de olmaz ya?.. Geceyi de orada geçirmeli. Bir dert ki.

Râkım — Dert ama tatlı dert değil mi?

Felâtun — Sorar mısın ya? Ses bülbül! Piyano emsalsiz! Hele o «éloquence» edâ-yı kelâm! Ağzından billur akar. Racine, Boileau, Molière gibi şuarâ-yı be-nâmın âsârından birisini eline alır mı, insanı gaşyeder. Ben böyle okuyuş da görmedim ki! Hiç fransızca bilmemiş olsan yine anlarsın. Karı lisanı ile okuduğunu vücudu ile «déclamer» edâ ve tefhim ediyor. Tiyatrocu bu! Malum a! Bana en ziyade tesir eden şey karının, kendi okuyuşundan kendisi dahi mütessir olarak hüngür hüngür ağlaması ve o halde boynuma sarılıp beni kucaklayıp gözyaşları içine garketmesidir. Bu kadar da «sentimentale» hassas karı görmedim ki.

Şu sözleri hem söyleyerek, hem giderek varacakları yere dahi vardılar. Lâkin Râkım, bir tiyatrocu karıda ağlamak istediği zaman ağlayabilmek mahareti dahi olduğunu bilirdi. Vardıkları yer C... hoteli idi ki, bu hotelde herkes yaşayamayarak oraya kesesine güvenenler gidebilir. Zira orada bir sütlü kahve beş frank yani yirmibeş kuruştur. Hele orada kuruşun ismi malum değildir a? Gide gide bir daire-i mahsusaya girdiler ki, yanyana iki oda, bir de küçük salondan ibarettir. Felâtun'u divane eden matmazel fransız işve-bazlarına mahsus olan tavır ile sıçrayarak geldi, boynuna sarıldı öptü!

— Je te présente mon... (Sana takdim ederim benim...) diye Felâtun Râkım'ı takdim etmek istemişti.

— Pas besoin, je ne suis pas une inbécile, on conçoit tout de suite que monsieur est un de tes amis (Lüzum yok! Ben eşek değilim ya? Derhal anlaşılabilir ki bu efendi senin dostlarından birisidir).

Diye mukabele eyledi. Bunun üzerine Râkım :

— J'ai l'honneur ma... (İftihar eder ki benim...) diye alafrangadan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olduğu üzere «sizinle müşerref olduğuma iftihar ederim» yollu bir söz söylemek istemiş idiyse de, karı ona dahi meydan bırakmayarak :

— Assez monsieur, assez. İci entre jeunes gens on ne fait pas ces bétises là. On y tutoit tout bonnement. (Elverir efendim elverir. Burada gençler miyanında bu hayvanlıkları etmezler. Burada doğrudan doğruya senli benli konuşurlar) diye Râkım'ın dahi lâyık olduğu mukabeleyi etmişti.

Felâtun — (Râkım'a) Görüyorsun ya birader, ne serbesttir. Hiç, böyle bir karı insanı sıkar mı? Efendim! Nedir o seramoniler, façon'lar (yani usul-i tekellüfât)?

Râkım — Öyle efendim öyle! Allah için pek latif!

Bu muhâverenin bundan sonrası hep fransızca olarak cereyan eylemiştir.

Karı — Hey bana bak Felâtun! Bir dostu buraya getirirler de hiç bir şey ikram etmezler mi?

Felâtun — Gerçek be! İyi söyledin Polini (karının adı da Polini imiş).

Polini — Bir şampanya falan!

Râkım — Hayır dostum! Ben ol kadar işret erbâbı değilim, bir kahve içerim.

Polini — Oh ne hayvanlık!

Bu müşâfehenin sûret-i cereyanı erbâb-ı mütalaaya belki garip gelirse de alafranga âlemini gezmiş tozmuş olanlar teslim ederler ki, müşâfehenin suret-i tasvirinde asla mübalâğa etmiyoruz. Fransız âşüftegânının en işve-bâzâne muhabbeti böyle olur. Hele tiyatro mallarının...

Râkım — (Polini'ye cevaben) Hakkınız var dostum. Lâkin ben «bon viveur» irâd ile yaşayan değilim. İşimle gücümle yaşarım. Şimdi buradan çıkınca gene işime gideceğim.

Polini — Demek oluyor ki «ouvrier» amelesin.

Felâtun — Evet! Kalemle işler ameledir.

Polini — Bravo! Gazeteci misin efendi?

Râkım — Her şey! Ufak tefek roman yapar, tiyatro yapar, gazete yazar bir amele.

Polini — Ne alâ! Demek oluyor ki âdeta bizden. Yani sanayi-i nefîse erbâbı.

Felâtun — Şairdir de.

Râkım — Estağfurullah.

Polini — Elbette öyle olacak. Öyle ama efendi birkaç şampanyacık senin gibi fikir adamlarının fikrini kızdırır. (Felâtun'a) Bizim aşk erbâbının dahi aşkını kızdırır. Öyle değil mi? Maymun! Şebek! Tavşan!

Felâtun — (Yılışarak) Vallahi bence öyle.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râkım — Herkes fikrini serbestçe söyleyebilecek mi?

Polini — Şüphesiz!

Râkım — Öyle ise bence öyle değil. Şarapla kızışan efkâr-ı şairiyeti nereme sokayım? Şarapla kızışan aşk-ı muhabbet ne işe yarar?

Polini — O la la! O! O! Bu efendi salt feylesof imiş ya? Felâtun adını buna vermeliydi. (Felâtun'a) Ey suda haşlanmış sümsük hindi! Bak bu efendi sen gibi değil. Sana dünyada kaç şey lâzımdı? Ha ne diyordun? Şarap! Karı! Bir de muzika! Öyle mi?

Felâtun — Bana bu fikri senin aşkın verdi.

Polini — Hele bak, şu sarı tahta kehlesine. Hâlâ yerinden kımıldamağa canı istemiyor. İşte misafirin geldi. Şimdi gidip...

Felâtun — Ha! Pardon. Şu çıngırağın ipini de henüz yapmadılar ki, şimdi tâ «apartıman» daire kapısına kadar gidip büyük çıngırağı çekmeli (diye çıkar).

Polini — Efendi sana memnuniyetimi arzederim. Yalnız bir eksiğin var. Muharrir kısmı biraz serbest olur. Sen ise benden ziyade mahcup bulunuyorsun.

Râkım — Her şeyde mutavassıt bulunmak iyi değil midir?

Polini — Bizim bu istakoz Felâtun Bey yılışık şey. Ne dümeni var, ne pusulası! Okyanus-ı muhabbette yolunu şaşırmış çalkalanıp gidiyor. Anlıyorsun ya? Yine tınmamalı. Severim de külhanîyi be!

Felâtun — (Emirlerini vermiş, işini bitirmiş gelir) Bir alâ çay ısmarladım. Rom da beraber. Canı isteyen...

Polini — Gördün mü bir kere! İşte ömründe bir dirâyet sarfettinse o dahi budur. Canı isteyen punç eder, canı isteyen çay içer.

Cümlece oturup punçlarını içtiler. Dereden tepeden bin lâkırdı söylenip Felâtun Bey ez-cümle şöyle bir yaşayış bir alaturka âleminde mümkün olamayacağını der-miyanla alafranga âleminin nice akıllara gelmedik hasenâtından dem vururdu. Meselâ derdi ki :

Neye yarar o türk karısı ki tavrından, azametinden geçilmez. Gûyâ nîm handesiyle insanı ihyâ edecekmiş gibi bunu dahi ketm ü imsâk ederek çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olamaz... Nazı çekilmez, şakası lezzetsiz. Biliyorsun ya arkadaş! Bilirsin ya!.. Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kimbilir gönlü kimdedir? Esirin olduğu için sana râm olmağa mecburdur.

Râkım bu sözleri işittikçe Felâtun'un almış olduğu fikre nasıl şaşacağını dahi bilemedi. O dahi zihninde bir osmanlı hanımının vekar ve azameti yerinde olduğu halde insana izaka eylediği lezâiz mukabilinde şu fransızın kahrını çekmekte ne hikmet olduğunu düşünür ve bir adam bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karıdan işittiği hakaret-âmiz sözleri başka birisinden işitse, kafasını kıracağı der-kâr iken, buna niçin katlanmağa mecbur olduğunu bulamazdı. Hele Felâtun bahsi esirden açınca, az kalmıştı ki, Râkım bir kahkaha koparsın! Ama hazırlanmış olan kahkahayı yine menederek «Hey şaşkın! Esirde yürek yok mudur? Beş-on kuruşa bir kızın hürriyetini satın almak işten bile değildir. Onun yüreğini satın al da bak sana ne kadar yâr olur. Ah benim Canan'cığım! Zavallı kızcağız!...» diye kendi içinden pazarlığını kurarak zâhiren Felâtun'a şakk-ı şefe etmemişti.

Elhâsıl bir saatten ziyade müddet bu alafranga âşık ve âşıkanın yanında kalıp badehu kalktı, ikisine de vedâ ederek kapıdan çıktıysa da, Felâtun resm-i teşyii dahi icrâdan geri durmadı (s. 71-76).

Bir Kâğıthane seyranı

Herkes uykuya dalmış, uykusunu gereği gibi almış olduktan sonra bir de bir aralık sokak kapısı «çat! çat!» diye çalınmasın mı? En evvel Dadı Kalfa uyandı, Râkım'ı dahi uyandırdı. Meğer kayıkçı Osman Amca gelmiş. Saatleri baktılar, saat on. Râkım «tamam vakittir, yavaş yavaş hazırlanmalı» diye kalkıp dadısı ile beraber aşağıya inerek kayığa yerleştirilecek eşyayı Osman Amca'ya verdikten sonra, Canan'ı uyandırmağa gitti. Ah! Bu aşk insanı nasıl ihyâ eder bir histir? Serilip yatmış olan Canan'ı bir hayli temâşâdan sonra sağ elini kızın yüreği üzerine koyarak bâdehu ses verdi ve kendisinden evvel yüreği uyanmış olduğuna dikkat eyledi. Hiç dikkat eylediğiniz var mıdır? Ah bizim dikkat ettiğimiz vardır. Onun için biliriz ki pek lezzetli bir tedkîktir. Zira kalb uyku halinde iken pek muntazam ve hafif vurmakta olup, uyandığı anda evvelki hâl-i intizamının aksine olarak helecanla uyanmağa başlar. Tecrübe ediniz de bakınız! Hele Canan'ın kalbi gibi bir âşık kalbi olursa var ya!

Canan uyanıp da gece vakti hafif hafif yanmakta bulunan kandilin baygın ziyâları arasında efendisini görünce birdenbire ürktü. «Nedir efendim? Ne istersiniz?...» diyebildi. Râkım «Kâğıthâne'ye gideceğimizi unuttun mu? Kalk bakalım ateşi falanı yak. Jozefino'yu da kaldır da bir sabah keyfi yapalım. Yavaş yavaş da hazırlanırız» demesiyle Canan fırladı kalktı.

Ne yalan söyleyelim? Doğrusunu söylemek herhalde daha evlâdır. Ayıp değil a? Biçare kızcağız kalkarken efendisinin boynuna sarılıp da öyle kalktı. Siz isterseniz bu hareketi küstahlığa hamlediniz. Efendi kendisini mazur görmüştü.

Yarım saat geçmedi, evin içinde herkes kalktı. Henüz ateş, söylediği cihetle Canan'ın hazırlayıp salona getirmiş olduğu koca bir mangal uzak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tan nazar edenlere keyif verirdi.

Mangalın bir tarafına kahve güğümü, bir tarafına çay güğümü, bir tarafına, akşam gelmiş olan taze inek sütü tenceresi sürüldü, sigaralar yandı.

Jozefino, her ne kadar giyinmeden bir erkeğin huzuruna çıkmak alafrangada olmadığını nazar-ı dikkate almış idiyse de Râkım dahi giyinmeden, yalnız arkasında bir ince tiyum[1] kürk olduğu halde salona çıkmış ve ol bâbda Jozefino'ya söylenmesi lâzım gelen sözleri dahi söylemiş olduğundan, herkes gecelik haliyle ve bir hal-i mahmuriyetle bulunurdu. Kahve pişti. Evvelâ birer şekerli kahve içilmek ve bâdehu her kimin canı sütlü ve sütsüz kahve ve çay isterse zevkinde muhtar olmak üzere karar verildi ve mucibince hareket olundu.

Jozefino — (Osmanlıların şu sabah safâsını pek beğenip) Lâkin ne alâ şey.

Râkım — Ne?

Jozefino — Böyle sabahleyin erken kalkıp da şu keyfi yetiştirmek!

Râkım — Hoşunuza mı gitti madam?

Jozefino — Vallahi pek alâ! Ben hemen diyebilirim ki müddetü'l-ömr sabahleyin erken kalkmamışımdır. Ne hoş! Biz biliriz ki şimdi bir saat sonra sabah açılacak ve biz de onu göreceğiz, öyle değil mi?

Râkım — Hem de deniz üzerinde göreceğiz.

Jozefino — Üşümez miyiz ya?

Râkım — Kürkler var, ihramlar var, şallar var, paltolar var. Ne üşüyeceğiz? Bâ-husus ki rom dahi var.

Jozefino — Vallahi pek hoşuma gidiyor. Râkım sana doğrusunu söyleyeyim mi? Türklerin her hali, Avrupa'nın her halinden iyi.

Râkım — Yok madam pek de öyle değil a? Vâkıa bizde kış mevsiminde her sabah böyle bir zevketmek olur ama Avrupa'nın da zevkleri fenâ mıdır ya?

Jozefino — Yalan söylemiyorum Râkım, vallahi ciddi söylüyorum. Vâkıa Avrupa'nın dahi eğlencesi çoktur ama «monoton» daima bir siyak üzredir. Bir kere kışın geceler uzun olduğu zaman alafranga saat on ikiden yani gece yarısından evvel yatılmaz. Hele saat ikiye kadar da oturulduğu olur ya! Bu halde uyandığımız zaman yine ortalığı gündüz olmuş buluruz. Yani demek isterim ki biz tabiatın yalnız bir, akşam letâfetinden müstefid oluruz. Sabahı, o sabahı ki tabiatın uykudan uyanması demektir, o güzel sabahı temâşâdan hemen daimî suretle mahrum kalırız.

---

1 Aslı «teyyün» olan kelimenin «teyin» şekli de kullanılmaktadır. Metindeki imlâsı تيوم dur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râkım — Orası öyledir.

Jozefino — Ben hakkımı bilirim de dava ederim. Ben sözümü bilirim de söylerim. Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Murâdım, onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lâkin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hânesine geldi mi yine kendi familyası halkıyle kalır. Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi, bir büyük teceddüd demektir.

Jozefino dünyasından bi-hakkın istifâdeyi sever bir kadın olduğu için, tab'a halâvet-bahş olan şeylere pek ziyade dikkat ederdi. Binâenaleyh Avrupa'nın zemâimine dair ne söylediyse hakkını isbat eyledi ve Osmanlılar için o kadar mütenevvi ve çok zemâime dair şeyler bulamadı.

İşbu mangal başı âlemi yarım saatten ziyade sürmüştü. Sabahtan evvel deniz üzerinde bulunmağa karar verilmiş olduğundan, herkes giyinmeğe kalktı ve mevsim mart evâhiri olup, sabah onikiden evvelce olmakta bulunmasıyle alelacele giyinilip iskele başına varıldı.

Osman Amca'nın kayığı iki çifte yeni, geniş, güzel bir kayıktı. Jozefino ile Dadı Kalfa'yı arkaya oturtarak Râkım dahi Canan'ı ile beraber ön tarafa oturdular. Herkes arkasına birer kürk giymiş ve dizleri üzerine dahi ihram almış olduklarından, sabahın serinliğinden bir gûne şikâyet edilmeğe mahal yoktu.

Salıpazarı iskelesinden avara ettiler. Ortalık yere açıldıkları zaman, Üsküdar üzerinden şafak yeri dahi ağarmağa başlamıştı. Bunlar yavaş yavaş çektirerek mâ'-hazâ henüz güneşin eşi'a-i mütekaddimesi ufuk altından cevv-i âsümâna doğru fırlarken, bunlar iki köprüyü dahi geçip kendilerini Tersane körfezinde buldular. Hele güneşin ilk şuâ'ı bu saadet ve bahtiyârî ile yüklü bulunan kayığı, tâ Sütlüce önlerinde yakalayabilmişti.

Vay o sabahın letafeti ne letafetti! Vay o letafet Jozefino'yu ne memnun eylemişti. Ya Canan'ı, ya Canan'ı! Koca Râkım Salıpazarı'ndan çıktı çıkalı belki Canan kendisine birkaç yüz sual sormuş olduğu halde, her sualine cevap vermekten geri durmayarak kızı hoşnud eder ve alel-husus her cevabını dahi «Canım! Yavrum!.. Kuzum!..» gibi muhabbet temin eden kelimâtla karıştırarak verdikçe yalnız Canan'ı değil, Dadı Kalfa'yı ve Jozefino'yu dahi ihyâ etmiş olurdu.

Jozefino — Vallahi Râkım tabiat sahibi bir çocuksun! İnsansın! Bahtiyarsın, mesutsun!

Râkım — Hamdolsun bahtiyarım, mesudum. Lâkin insaniyetimi böyle iftihar ile ortaya koyacak kadar bulamıyorum.

Jozefino — Hal-i saadetinden insaniyetin daha büyüktür, daha çok-

tur! Bâ-husus ki saadet insan içindir. Tabiat sahibi olan içindir.

Râkım — İltifat yine çoğaldı, lâkin sebebi?

Jozefino — Sebebi şu ki böyle bir seyahat lezzeti Avrupa'nın hiç bir tarafında tanınmamış olduğunu dava edebiliyorum. İstanbul ahalisinin içinde de yüzde birisi bu seyahati düşünememiştir zannederim.

Râkım — Pek doğrudur, lâkin bunda bizi bu kadar medhe bir değer göremiyorum. Sabahı Allah teşkil ediyor. Bu denizi, bu mevkii de o yaratmış. İnsanların terakkıyât-ı medenîyesi, seyahatimiz için şöyle bir de kayık vücuda getirmiş. Bunların hepsi kadri bilinecek nimetlerdir. Bundan sonra kendimizi düşünelim. Bana senin gibi bir dost, Canan gibi bir arkadaş, Dadı Kalfa gibi bir de vâlide vermiş. Bu nimetlere dahi zamîme olmak üzere bugün şu âlemi, şu seyahati, şu safâyı icrâ etmek neye mütevakkıf ise onu iki saatte kazanabilecek kuvvet de verdi. Artık bu kadar nimetler elde olup zevkini çıkaramaz ise beni adam yerine bile koymamalıdır.

Jozefino — İşte bu muvaffakiyetinden dolayı seni tebrik ederim ya! Hele şu muhakemen yok mu? Vallahi Râkım kayıkçılardan utanmamış olsam, kalkıp seni ağzından öperdim.

Canan, Jozefino'dan bu sözü işitince birdenbire karının yüzüne baktıysa da yine derhal kendisini toplayıp renk vermedi. Lâkin Râkım'ın suret-i muhakemesi üzerine, onun dahi efendisine muhabbeti birkaç kat daha artmış ve muhabbetinden ötürü Râkım'a sokula sokula kucağına çıkmak mertebesine gelip binâenaleyh kayığın dengi bozulmuş bulunduğundan Osman Amca «Küçük hanım, küçük hanım! Sen biraz arkaya dayanır mısın?» diye Canan'ın muvazenesini doğrultmuştu.

Sabahleyin esen nesim etrafın misk gibi kokusunu getirdiği esnâda, bizim cemaat dahi Çobançeşmesi'ne varmışlardı. Orada Râkım'ın aklına ne gelse iyi? Bakınız ne geldi? Jozefino'ya :

Râkım — Hey! Bana bak! Sabahleyin seyahate çıkmamış hanım! İstanbul'un zevkini tatmamış hanım! Aklıma ne geldi biliyor musun?

Jozefino — Mutlaka yine iyi bir şey gelmiştir.

Râkım — Bence iyi ama sizcesini bilmem.

Jozefino — Ne geldi bakalım?

Râkım — Benim canım, henüz sağılmış taze koyun sütü içmek istiyor. Yapar mısınız?

Jozefino — Mümkün mü ya?

Râkım — Niye mümkün olmayacak? Senin canın da istiyor mu? Sen onu söyle!

Jozefino — Niye istemez?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râkım — (Kayıkçıya) Osman Amca! Benim aklıma ne geldi biliyor musun?

Osman Amca — Ne geldi efendim?

Râkım — Şu civarda hani ya demek istiyorum ki ötede Alibey deresi boyunda mı olur, nerede olur bir mandıra bulsak da taze süt içsek!

Şu teklif kayıkçının canını sıkmış zannedersiniz ya? Artık Çobançeşmesi'ne geldikten sonra geriye dönmek vâkıa can sıkar bir şeydir, ancak Osman Amca'nın canını sıkmaz. Bâ-husus Râkım'ın komşusu olup, çocuğun her halini alâ bilir. Binâenaleyh Osman Amca bilâ-tereddüd :

Osman Amca — Pek alâ olur efendim! Niçin olmasın? Kayık elimizde değil mi? Kolda da kuvvet çok! Dolaşır dolaşır da canımız sıkılırsa Eyüpsultan'a kadar gideriz.

Râkım — Aferin Osman Amca!

Osman Amca — Sen Osman Amca'nın sakalında kır görüp de ihtiyar olmuş mu zannediyorsun? Buradan başlasam soluğu Beykoz'da alırım.

Râkım — Koluna kuvvet Osman Amca!

Herif hem şu lâkırdıyı söylemeğe, hem de sol kürekleri sıya ederek sağ küreklerle üstüste almağa başlayıp kayığı çevirdi. Alibeyköyü'nün deresi ağzında bir mandıraya rastgeldiler ki koyunları henüz sağılmış oldukları cihetle sürü dahi hâlâ orada idi.

Canan ile Jozefino koyunları ve kuzuları uzaktan seve seve bir kaldılar, Râkım mandıracıyı çağırıp birkaç çamçak taze süt getirdi, kana kana içtiler. Kayıkçıların her biri iki-üç adamın içeceği kadar içtiğini mülâhazadan uzak tutmamalıdır.

İşte ondan sonra tekrar yola düzülüp bu kere Çobançeşmesi'ni dahi geçerek âdeta Çağlayanlar yanına kadar sokuldular. Eşyayı yukarıya çıkarıp bir ağacın altına şilteleri yaydılar.

Şimdi bir Kâğıthâne âleminin bundan ötesini «akşama kadar pekalâ eğlenip avdet eylediler» diye kısa kesebiliriz. Lâkin nemize lâzım? Her şeyi kısa kesecek olduktan sonra koca bir ciltten ibâret hikâyeyi, bir sahifede dahi zikredebilirdik. Bâ-husus ki böyle sabahtan gidip de akşama kadar Kâğıthâne'de oturanlar öyle akşama kadar zevk edivermekle ömür geçirmezler.

Osman Amca biraz tiryakice olduğu için hemen bir ateş şenlendirmişti. Bu ateş zaten bizim cemaate dahi lâzımdı ya. Kahveler sürüldü, pişti, içildi. Bâdehu Râkım ve Jozefino, koca Canan'ı dahi yanlarına alarak sıra ağaçlar altından çayırı yukarıya doğru gezmeğe çıktılar. Zavallı Canan ne kadar olsa çocuk değil mi? Kendisini bir şairin hayali kadar geniş çayır içinde görünce, şevk ve şetâreti dahi o nisbette tevessü ederek sıçramak, koşmak hevesine düşmüştü. Hattâ bazı bahaneler ile ara-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lıkta bir çocukluk muktezâsını icra dahi ederdi. Jozefino, kızda olan bu hevesin farkına vararak :

Jozefino — Canan! Sen beni tutabilir misin?

Canan — (Sevinerek) Tutarım zâhir!

Râkım — (İşin farkına varıp) Hayır tutamazsın. Haydi bakalım koşunuz.

Jozefino koşmaya başladı. Canan arkasından koştu, yılankavî yanıltmacalar, şaşırtmalarla kızı bir hayli koşturdu. Ol kadar ki ikisinin dahi nefesi nefesini takip etmeğe başlayıp yüzleri kıpkırmızı oldu. Bâdehu Râkım'ın yanına gelip üçü birleştiği zaman Jozefino yavaşça «çocuğu eğlendirdim ama kendimi de yordum» dedi.

Şu çayır seyahati şüphesiz bir saat kadar devam eyledi. Ondan sonra yerlerine geldiler. Saat ikiyi bulmuştu. Zaten erkence kalktıkları cihetle içleri bayıldığından, birer mikdar kahvaltı ettiler. Kâğıthâne mevkiinin güzelliğine ve sabahı denizde ettikleri isabet olduğuna dair sözler kahvaltıdan sonraya kadar devam eylediği gibi, ondan sonra dahi Canan'ın temin-i memnuniyet yolunda söylediği sözler dinlenmiştir.

O gün Kâğıthâne'de hemen hiç kimse yoktu. Saat beşe vardığı halde yalnız bir ermeni familyası takımı gelmiş olup, bu dahi tâ çayırın üst başında mesken tutmuştu. Jozefino gitarasını beraber getirmediğine izhar-ı nedamet eyledi. Ağzından bazı şeyler okuduysa da gitara olmadıktan sonra, bir zevkini çıkaramayıp öyle yerde ise mevkiin letafeti derkâr olduğu ve insan etrafı bi-hakkın temâşâya himmet edecek olsa kendisini akşama kadar değil, hattâ bir hafta bile işgal edecek güzellikler bulacağı der-kâr iken insanın yine tekrar eğlence araması cibillet-i insaniye muktezâsından bulunduğu cihetle, bizim cemaat dahi eğlence aramağa başladılar. İlk eğlence, artık oldukları yeri istilâ eden güneş kızdırmağa başlamış olduğundan ağacın öbür tarafına tebdil-i mekân etmek oldu. Dadı Kalfa'nın ihtârı üzerine her biri bir şeyin ucuna yapışarak eşyayı naklettiler. Gölge altına geldikten sonra bulunan eğlence ise, Canan'a bazı fransızca şarkıların güftelerini ezberletmek oldu. Ne zekâ? Onbeş yirmi beyit bir şarkıyı, kız onbeş yirmi dakikada -hem de bir daha unutmamak üzere- ezber ederdi.

Bu eğlence dahi bir saat kadar devam edip, saat altı buçukta kuşluk taamını yemeğe davrandılar. Râkım'ın ihtârı ve Jozefino'nun kabulü üzerine taam altına ikişer kadeh rakı çekildi. Bâdehu Dadı Kalfa'nın hazırlamış olduğu söğüş ve yalancı dolma ve helva ve kuru köfte ortaya çıkıp kayıkçıların hissesi dahi ayrıldı. Güle oynaya yenilen yemek bir saat kadar mümted olmuştu. Bunlar yemekte iken bir kayık halkı daha önlerin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den geçip çağlayanlar yanında kayıktan çıkarak çayırın tâ ortalık yerine kadar gittiler, orada süknâ ittihaz ettiler.

Bâde't-taam havanın dahi ısınması üzerine galebe etmeğe başlayan uyku nihâyet galip gelerek Dadı Kalfa'dan maada üçü oldukları yeri dahi basmış olan güneşten kaçıp ağacın diğer tarafındaki gölgesine tebdil-i mekân eyledikten sonra şilteler üzerine uzandılar, uyudular. Koca Dadı Kalfa! Onun için âlemde Râkım Efendi'nin eğlenebilmesinden büyük zevk mi olur? Çocukların sabahtan beri sürmüş oldukları ömür kendi canına dahi can katmıştı.

Uykudan kalktıkları zaman saati on olmuş buldular. Çayır içine doğru bir seyahat daha tertib ederek beri tarafta, Dadı Kalfa eşyayı kayığa yerleştirmişti. Onbirde avdet eyledikleri zaman kayığı dahi âmâde buldular.

Bindiler. Gayet ağır kürek çekmek üzere onbir buçukta Azapkapısı'na yanaşıp Jozefino'yu oraya çıkardılar. Zira Râkım o gece dahi kendilerinde kalmasını rica etmiş idiyse de, Jozefino ertesi gün için işi olduğundan bahisle itizar eylemişti. Onlarsa ezana on dakika kalarak tamam Tophane önlerinde bulunup, güneşin son ziyaları Üsküdar'ın ne kadar câmii varsa cümlesini nûr-ı zerrîne garketmiş olması suret-i latifesini dahi temâşâ ederek tamam ezanı çeyrek geçiyordu ki bunlar hânelerine vâsıl oldular (s. 90-97).

(*Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, İstanbul 1292/1876)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

AHMED METİN VE ŞİRZAD'dan

Can sıkıntısı ve jimnastik

Sûret-i maişetini bu yolda tertib etmekle beraber, kendisini hiç bir mecburiyetle mahkûm görmeyen Ahmed Metin'in derya ortasında gûyâ bu dağdağalı âlemden çıkmış ve tamam kendi arzusuna muvâfık bir âleme girmiş gibi gözü, kulağı, zihni gayet rahat olması bu maişet-i muttarideden usanmasını değil, doyamamasını mucib oluyordu. «Usanç» denilen şey hatırına geldikçe diyordu ki :

— Usanç, can sıkıntısı, esnemek filân hep o âlem-i medeniyetin, o dağdağa-i cihanın netâyiç-i mukteziyesidir. Hiç bir yerde kendi istediğin gibi serbest olamazsın. İtaatine mecbur olduğun kavâid ve kavâninden kat-ı nazar nezaket bile mutlaka seni arzuların hilâfına harekâta mecbur eyler. Günde bin havâdis alırsın ki dokuz yüz doksanı canını sıkar. Zira vukuunu istemeyeceğin ahvâle dair olurlar. Yalnız onunu beğenebilecek olsan onların da birer ciheti başkalarının beğenemeyecekleri şeyler olarak, «bu âlemde birini güldüren şey diğerini mutlaka ağlatır» diye, yine dil-hûn olursun. Terakkiyât-ı medenîyenin mertebe-i kemâle doğru tealîsi insanın tahammülünden ziyade yorgunluğunu mucib oluyor. Bir zihin bunların cümlesiyle iştigal edemiyor. Nasıl yorulmasın ki meselâ boyunbağsız dışarı çıkmak terbiye-i medenîyeye mugayir görülecek derecelerde birçok kuyûd-ı gayr-i lâzime ve beyhude bile her biri bir kanun-ı kat'î derecesinde hükmünü yürütüyorlar. İşte bıkkınlık, usanç, can sıkıntısı bunlardan neş'et etmez de ya böyle vâsi bir sath-ı bahrde sana yine kendi keyfinden başka karışan olmayan bir yerde mi insanın canı sıkılır?

Hakikat biraz tenhalık âleminin zevkini tecrübe etmemiş olanlar maişet-i medenîye içindeki dağdağayı, yorgunluğu mümkün değil takdir edemezler. İnsan bir büyük şehrin gîr ü dâr-ı metâib-efzâsından biraz kendisini kurtarıp da şöyle bir dağ başına, bir akar su kenarına kelebek gibi, kunduz gibi bin türlü latif böcekler civarına ismini bile öğrenememiş olduğu türlü yabani çiçekler memleketine kapağı atarsa, «velvele-i medenîye» dediğimiz şeyin fıkdanı derhal sem'-i dikkatini davet ve cel-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beder. Bâdî-i emirde her tarafta bir sükût bulur. Ama o sükûtu dahi dinleyince rüzgâr sadası, yaprak hışıltısı, su şakırtısı, kuşlar cıvıltısı, böcekler vızıltısı gibi birtakım sadalar dahi sâmia-zîb-i hayreti olmağa başlar ki bunlarla büyük şehirlerin araba ve tramvay gürültüleri, at ve eşek patırtıları, vapur düdükleri, sırık hammalı, âdi hammal vardaları, bin türlü satıcıların âvâzeleri, yaygaraları, geceleri bekçilerin «yangın var!» na'raları vesâireleri arasında ne büyük fark olduğunu da o zaman anlar. Şehir içinde bir dakika bile sükûn bulamayan, ihtizâzât-ı asabiyesi o tenhalık âleminde sükûta meylederek insanı bir gevşeklik, bir tenbellik ve bunların muktezası olan rahat istilâya başlar ki «ah şöyle başımı bir yere koysam da bir tatlı uyku çeksem...» arzuları dahi baş gösterir.

Denizde, fakat posta vapurlarında değil, Ahmed Metin'in Meliketü'l-bahr'ı gibi hususî bir kotra derûnunda ise hal şu sahra âleminden daha başkadır. İnsan öyle bir denizde kendisini daha ziyade tenha bulur. Âlemden rabıtası sanki bir palamar veyahut bir lenger imiş de onu çözünce, kaldırınca bütün bütün âlemden hârice çıkmış zanneder. Fakat bir sûret-i miskinânede tardolunmuş değil, bir kudret-i kahhârâne ile çıkmış. Gûyâ bir ebniye-i âliye imiş de ona vusûl için vaz'olunan merdivenlerin basamakları dahi anâsır-ı erbaadan yapılmış. Bir kademesi denizdeki su, diğeri havadaki rüzgârmış da bir hatve-i metîne ile bunları aşarak insan âlem-i diğere doğru suud ediyormuş. Gittiği yol mahdud değil.

Arzu'llahı vâsiet amma bahru'l-lah evsa'[1]! İstediğin yere gitmek için önünde bir hâil de yok!

İşte bu kudret-i zâtiye, bu hürriyet-i mutlaka, bu muhtariyet-i bînihâye Ahmed Metin'e azîm bir lezzet vererek beş gece dört gün denizde kaldığından dolayı bıkmak, usanmak değil, henüz doymak bile uc göstermiyordu. Yalnız ya Mösyö Jorj Gosar gibi yahut Hüseyin Basri gibi bir de arkadaşa ihtiyaç görüyordu ki öyle bir arkadaşı olsa defterlere kayd edeceği şeylerin birçoklarını da o dost-ı maarif-şiâr ile müzakere ve münazara ve mücadeleden sonra kaydetmesi şüphesiz daha âlâ olur idiyse de Süreyya bu mevkii ihraz edemiyordu. Ona nisbetle Ahmed Metin'in arkadaşa, musâhibe olan ihtiyacını Vasiliki daha iyi tesviye edebiliyordu.

İhtiyaç biraz sonra hissolunmuşsa da asıl mahall-i kaydı burası olmak münâsib olduğu cihetle, burada haber verelim ki, Ahmed Metin'in şu usul-i maişetinde yalnız bir noksanı olup, o da riyâzet-i bedeniyeden ibaretti. Yirmi bir metro tûlu, yedi metro arzı olan bir güverte üzerinde ne kadar gezinebilir? Tayfalar gibi dümen tutsa, ip çekse iyi ama, onu yapmak kendisine düşmüyor. Binaenaleyh Ahmed Metin gemideki top için

1 Allah'ın karası geniş, denizi ise daha geniştir.

kurşundan döktürmüş olduğu onar okkalık güllelerin dördünü ayırdı. Bunların her ikişerini birer delik birer de sap ile yekdiğerine rabtederek bir çift jimnastik güllesi yaptı. Sabahları bunlarla yarım saat kadar jimnastik yapmağa ve akşamları, akşam taamından evvel dahi yarım saat böyle uğraşmağa mecbur olduğu gibi, öğle taamından evvel dahi bu yirmi okka sıklet kollarına binmiş olduğu halde, güverte üzerinde yarım saatte dört bin adım yürümek suretiyle avcılık ve cündilik zamanlarında peyda etmiş olduğu idmanı, sıhhat-i vücudu yine iâde eyleyebildi.

İdman! İnsan için ne lâzım şeydir. Fakat teessüf olunur ki, hıfz-ı sıhhatin bu kaide-i kadîme ve asliyesi Osmanlılarımız için minel-kadîm pek mer'î iken, sonra medeniyet-i cedide-i Avrupaîyenin bize vürûdu üzerine, o riâyet-i kadîmeden vazgeçmişizdir de, Avrupalıların riâyet-i cedidesini de alamamışızdır. Ata binmeği, ok atmağı, esir almaca ve hamam kızdı gibi oyunları, cirit talimlerini filânları bırakmışız da yerde jimnastik, ipte jimnastik ve sandalda kürek çekmek, ata binmek, ava gitmek, koşmak, atlamak gibi Avrupalıların usûl-i riyâzetlerinden henüz haber alamamışız. Sinir hastalıkları, kalb hastalıkları, mide hastalıkları, dimağ hastalıkları, fakrü'd-dem filân gibi emrâz-ı nâzikenin doktorlar riyazetsizlikten başka sebebini bulamıyorlar. Bunlara devâ olmak üzere de soğuk su yu, hareketi tavsiye eyliyorlar. Çünkü fukara ve çalışkan gürûhunda bu hastalıkların hiç birisini bulamıyorlar. Zenginler ne kadar kuvvetli şeyler yedikleri halde yine bu hastalıklara dûçar oluyorlarsa, mücerred hazımsızlık seyyiesiyle dûçar oluyorlar, diyorlar. Ne hâcet bizce darb-ı mesel hükmünde olan «işleyen demir ışılar» sözünü onlar bir kaide-i tıbbîye hükmüne koyuyorlar (s. 128-130).

Türkler neden âbide dikmezler?

Kefalonya sahilinden velev ki uzacık olsun mürûr eyledikleri esnâda Ahmed Metin ber-mutad cezirenin ahvâl-i coğrafiye ve tarihiyesine dâir arkadaşlarına yine haberler vermekte olup, bâ-husus ki sağ tarafta bulunan Lefant körfezi önlerine geldikleri zaman bu mevkide vaktiyle osmanlı donanmasının azîm bir Avrupa kuvve-i müttefika-i harbiyesine karşı etmiş olduğu muharebeyi hikâyeye başladı ki, bu hikâye her osmanlının damarlarındaki hûn-ı himmeti galeyana getirecek hikâyâttan olduğu gibi, hattâ Neofari ve Nikolso üzerinde bile azîm tesiri görüldü. Binaenaleyh Neofari dedi ki :

— Canım osmanlıların gerek bahren, gerek berren gördükleri vukuât ve gerek galiben, gerek mağlûben kazandıkları şan ve şeref, cihanda hiç bir millette görülmemiş olduğu halde, sizin müzelerinizde, meydan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larınızda vesâir daimî suretiyle enzâr-ı umumiye pişgâhında bulunan yerlerinizde neden bu vukuâtı andıracak âsâr-ı muhtıra bulunmaz? Halbuki milel-i sâirede bir dikili taş, bir heykel yapmağa medar olsun diye en küçük vukuâtı bile i'zâm ederler. Malûm a bir millet için galibiyet de şandır, mağlubiyet de! Kahraman olmayan bir millet, hiç bir zaman mağlubiyet ne olduğunu tecrübe edemez.

Kadının bu sözü üzerine Ahmed Metin derinden bir göğüs geçirdi. Dedi ki :

— Madam! Bu meselenin tevcihi uzun uzadıya tevilâta, izahâta arz-ı ihtiyaç eyler. Bense Lepant muharebe-i bahriyesinin tahatturuyle o kadar müteessirim ki, söz söylemeğe iktidar bulamıyorum.

Neofari — Teessürâtınızın böyle acz derecesine varmasından hakikaten mahzûnum senyör! Size bu aciz hiç yakışık almıyor. Ben sizi hallâl-ı müşkilât olmak üzere telâkki ediyorum. Aczinizi görünce zannedeceğim geliyor ki, o mesele hakikaten kabil-i hal olmayan mesâildendir. Halbuki mesâilin kabil-i hal olamaması ve tabir-i âherle meydanda kabil-i hal olamayacak mesâil dahi bulunması yalnız beni değil, nev'iyet-i beşeriyeyi bile dûçar-ı ye's edecek ahvâlden görülmelidir.

Ahmed bu söz üzerine daha derinden bir göğüs geçirdi. Dedi ki :

— O madam! Öyleyse bilâ-tereddüt hükmediniz ki nev-i beşer hakikaten acınmağa sezâ-var görülecek derecelerde meyus olmalıdır. Zira yalnız bu mesele değil, halli kabil olmayacak mesâil daha pek çoktur. Onlara nisbetle bu merak eylediğiniz meselenin halli eshel-i umûrdandır.

Neofari — Öyleyse kerem ediniz senyör. Her milletin birçok âsâr-ı muhtırası olduğu ve her millet buna ziyâdesiyle heveskâr bulunduğu halde sebep ne olabilir ki, osmanlı milleti gibi cidden ve hakikaten en muazzam en şanlı bir millet, cidden müstahak olduğu bu âsâr-ı mefharete heves ve merak etmemiştir.

Lâkırdı lâkırdıyı takip etmesi üzerine Ahmed Metin kudret-i kelâmını cem eyledi. Biraz teemmülden sonra dedi ki :

— Madam! İnsanı hâl-i âdisinden çıkarıp ihtisâsât-ı meâli-perestânesini bir sekr-i manevî derecesinde münbasıt edebilecek olan vukuât, öyle vukuât-ı âdiyeden olamayıp mutlaka zuhûrları nâdir olan eâzım-ı vukuât olabilirler.

Neofari — Öyle ya! Meselâ bugün dahi güneşi görmeğe muvaffak olduk diye o muvaffakiyetin yâdını teyid için bir heykel vaz olunamaz ya?

Ahmed — Halbuki osmanlı milletinde her biri bir büyük millet için medar-ı fahr olacak ve yâdını teyid için alâmet rekzine şâyân görülecek vukuât o kadar çoktur ki, âdeta bunlar vukuât-ı âdiyeden addolunmak lâzım gelmiştir. Meselâ Bayezıd-ı evvel nâm pâdişâhımızın müddet-i

saltanatı on dört sene kadar olduğu halde, ufaklarından kat-ı nazar bizzat iştigal eyledikleri büyük muharebeleri yirmiye varmıştır. Bir senede bir buçuk muharebe-i azîme eder ki teşebbüsât ve muvaffakiyât-ı harbiyenin bu kesretine nerede tesâdüf olunabilir. Bu halde vukuât-ı azîme bizim için âdeta vekayi-i âdiye-i ruzmerre hükmünü almış olur. Bir vak'a-i azîme milel-i sâire nezdinde olduğu gibi, milletin nazar-ı hayretini celbetmez ki onu unutmamak için heykeller, alâmetler rekzine lüzûm görülsün. Milel-i sâirede bir mahal bir büyük vak'aya mevki olursa, orası mutlaka bir ziyaretgâh olur. Oraya mutlaka bir yadigâr vaz'edilir. Bizde dahi bu kaideye riâyet lâzım gelse mülk-i Osmanîye'nin her karış yerine bir alâmet koymak iktiza ederdi. Zira devr-i istilâmızda hatve-be-hatve ilerlendikçe, her hatve bir vak'a-i azîme olmak üzere atıldığı gibi, bilâhare devr-i vukuf ve inhitâtımızda bazı kenar memâlikimizden ric'at lâzım geldikçe, bu ric'at hatvelerinin de her biri bir vak'a-i azîme olmak üzere atılmışlardır. İşte osmanlı milleti o kadar çok umûr görmüş bir asil ve necib familya hükmünü almıştır ki, vukuât gerek mucib-i sürûr u hubûr ve gerek müstelzim-i ye's ü fütur olacak surette ne kadar azametli olursa olsun, o millet-i necibeye mucib-i hayret olacak derecelerde tesir etmez olmuştur. Ama hakikaten böyledir. Niğbolu melhamesi gibi vak'a olmuş ki, sürûru olur olmaz kulûb-ı zaife erbâbını merg-i şâdiye uğratabilirdi. Bize o kadar büyük tesiri olamamış. Kosova ve bâ-husus Ankara vak'aları gibi vekayi dahi olmuş ki, mûcib olmaları lâzım gelen ye's ve fütur olur olmaz kulûb-ı metine erbâbını bile perişan edebilirdi. Bize bunun dahi tesiri olamamış. İşte bu sebebe mebnidir ki, osmanlı milleti galibâne, mağlûbâne herhangi büyük vak'aya tesâdüf etmişse, başka milletler gibi dûçar-ı hayret olmayarak er olan, kahraman bulunan için bu misüllû haller hep ahvâl-i âdiye-i rûz-merredendirler diye kolayca hazmedebilmiştir.

Burada Ahmed Metin söze hitam verdiği zaman Neofari ile Nikolso'nun yüzüne bakıldıkta ikisini de derin bir hayrete dûçar olmuş gördüğü gibi, kendisi dahi başını kaputuna sokarcasına bir murâkabeye vararak, kendi söylediği sözlerin hükmünü muvazeneye başladı. Kendi kendini de haklı görerek bizde âsâr-ı muhtıraya ehemmiyet verilmemesinin vechi için bulmuş olduğu tevcihi kendisi dahi beğenirdi. Kendisine diyordu ki :

— Bu halin başka ne sebebi olabilir? O azametli, şanlı, şerefli vukuâtın yâdlarını birer eser-i mimarî ile teyid etmek şöyle dursun, târihlerini bile etrafıyle yazmağa ehemmiyet vermemişler. En büyük muvaffakiyetler için bir «bi-inayeti teâla» ve en büyük hezimetler için de bir «bihikmetillahi teâla» cümle-i ta'liliyesini kâfi görerek, gûyâ en tabiî bir şey imiş gibi kaydedivermişlerdir. Ah bu hal ne parlak bir kibarlıktır. İnsanlardan her ferdde görüldüğü gibi, her millette dahi bir kibarlık var-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. Hem de bu kibarlık onun mahsûsâtından olup, kendisi ona bile ehemmiyet vermediği halde başkaları hayran olurlar. Ah ey ulüvv-i şân-ı osmanî! İşte sen cihan cihan olalı bir misli daha hiç bir yerde, hiç bir zamanda görülmemiş olan bir mânâ-yı mukaddessin! Bir emr-i celîl-i mübâreksin!..

Teaki adası kadîm Yunanîlerin Ithaque tesmiye eyledikleri cezire-i meşhûredir ki vâkıa vüs'at ve cesâmetince dördüncü, beşinci derecelerde addolunursa da, Homère gibi meşâhir-i kudemâ-yı şuârânın hayâlât-ı şâirânelerine mevki olmak hasebiyle birincilerindendir. Zira meşhur Ulysse'in memleketi olup, müşârünileyhe isnad olunan hükûmetin en parlak yerlerindendir. Homère'in tavsifâtı cümleden ziyade bu cezire hakkında doğrudur. Yani Homère başka cezireleri nasıl tavsif etmişse, şimdi tatbik olunsalar doğru çıkmadıkları halde, Ithaque hakkındaki tavsifât hâlâ ahvâl-i tabiiye-i mahalliyeye tatbikan doğru çıkarlar. Bu cezirenin cenub-ı şarkîsinde kâin Vati karyesi kurâ-yı sâirelerinden daha büyücek olup, önündeki liman dahi cezirenin hemen yegâne denilebilecek demir yatağı olduğundan bizim Meliketü'l-bahr halkı bu geceyi dahi Vati pişgâhında geçirmeğe karar verdiler (s. 342-343).

Türklerde Şövalyelik

Ahmed Metin'in başka bir meşguliyeti olmayan gününün hulûlünü Hüseyin Basri pek çok beklemeğe mecbur olmadı. Üç-dört gün sonra bir gün hava yağışlı olup, inşaat başına gelmek mümkün olamadığından Hüseyin Basri, Ahmed Metin'in hanesine gitmişti. Evet! Artık Ahmed Metin'in hanesine de gidip gelmeğe başlamıştır. Orada Ahmed Metin başka görülecek işleri de olmamak hasebiyle icra edecekleri seyâhat içindeki romanı da arkadaşına hikâye etmeğe azmeyledi. Dedi ki :

— Bir gün Kulekapısı'na gitmek lâzım geldi. Yüksekkaldırım yokuşundan çıkarken bir eski kitapçı yahudi gördüm ki, bir kapalı dükkânın önüne yüzlerce eski kitaplar sermiş müşteri bekliyordu. Bu nevi kitapçılardan o gün dahi kitapları karıştırmağa başladım. «Cavalerio turco» serlar ne tuhaftırlar. Alıp sattıkları metâın kıymet-i hakikiyesinden asla haberdar değildir. Bazı kere altmış paraya bir eski kitap satarlar ki, eskiliğinden ve nedretinden dolayı altmış kuruş verilse ele geçirilemez. Bu heriflerden ekseriya pek makbûl eski kitaplar almağa alışmış olduğumdan o gün dahi kitapları karıştırmağa başladım. «Cavalerio turco» ser-nâmesiyle bir eski şey gördüm. Bu ser-nâmenin altındaki «Şirzad del Seluçiya» yazılıydı.

Hüseyin Basri burada bir mülâhazacık beyan eyledi. Dedi ki :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bu isimlerde anlaşılmayacak bir şey yok. «Türk şövalyesi ve Şirzad-ı Selçukî» demek olacaktır.

— Evet! Tamam iyi anladınız.

— Fakat Türk'de şövalye olur mu ya? Malum a «şövalye» diye Avrupa nasârâsından ömürlerini muharebât-ı salîbiyeye vakfetmiş birtakım kahramanlara derler ki...

— Malum! Malum! Fakat şövalyeliğin Avrupa'dan daha alâsı Araplarda ve daha sonraları da Türklerde görülmüştür. Tarih arap şövalyeliğini an'anesiyle tasrih dahi eder. Vâkıa Türk şövalyeliğini o kadar tasrih etmezse de, zaten Türklük hakkında tarihin tasrihâtı pek gayr-ı kâfidir. Bu maksad osmanlı erbâb-ı maarifinin tetebbuât-ı maarifmendânesiyle hâsıl olacaktır.

— Elde me'haz olmadıktan sonra kuru tetebbu ne faide verir?

— Me'haz mı? Me'haz dediğiniz ne oluyor? Bundan evvel yazılmış olan târihler mi?

— Öyle ya? Rivâyât-ı tarihiye eslâftan ahlâfa doğru müteselsilen intikal edegelmezse...

— Zavallı mektepli! Hâlâ üzerinizde şakird kokusu var. Ah siz Jorj Gosar'ı görseydiniz, ah onun delâlet eylediği hakayıka vâsıl olsaydınız! İtiraf eylerdiniz ki, Gosar ile bir sene zaman geçirmek sekiz sene mekteplerin dershanelerine devamdan hayırlıdır.

— İnşallah sâyenizde Gosar ile de mülâki olurum. Şimdiki halde Gosar'ın şehrâh-ı hakayıkda irşad eylediği Ahmed Metin dahi bana kâfidir. Şu hakayıkı izah buyursanız...

— İltimâsa, ricaya hacet yok. Siz hemen dinleyiniz.

— Bu yoldaki mebâhisi birkaç ömür müddetinde dinlesem yine bıkmam.

— Efendim tarih denilen şey buyurduğunuz gibi eslâftan ahlâfa müteselsilen intikal eden rivâyâttan ibaret kalsaydı, vay idi halimize. Eski harabeleri, eski mezarları, mağaraları, tümülüsleri filânları hafr ve taharri ederek meydana çıkarılan binalar, nukûş-ı mimarîye ve bunların üzerindeki hutut ve esliha ve avâni-i beytiye ve esbâb-ı tezyiniye ve madalyalar ve paralar vesâire, vesâire yok mu?

— Arkeoloji ve nümismatik vesâire gibi fenlerin iştigal eyledikleri mevad! Değil mi?

— Evet! Hattâ elsine-i kadime-i meyyite ki nice asırlar onlar meyyit halini almış oldukları halde, erbâb-ı tetebbuun himmetiyle yeniden ihyâ edilmişlerdir. İşte bunlar üzerinde icrâ olunan tedkikat ve tetebbuât, o eslâftan ahlâfa intikal suretiyle gelen rivâyât-ı târihiye içinde o kadar yalanlar bulup tashih ettirmiş, o kadar noksanlar bulup ikmâline sebep

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmuştur ki, el-yevm mısır ve asur ve iran târihleri hemen bil-külliye tashih olunarak, eski hurâfâtın mâhiyetleri meydana çıkarılmıştır. İşte bu yoldaki tetebbuât bizim islâm ve türk ve osmanlı târihlerini de şimdiki hal-i noksanîsinden kurtarıp ikmâl edeceklerdir.

— İnşallah!...

— İmdi bizim şimdiki halde dahi muvaffak olabileceğimiz birtakım istidlâlât vardır ki, hiç olmazsa Araplar gibi Türklerin dahi şövalyeliklerini meydana çıkarabilir. Bir kere şövalyeliğin tam kızgınlık zamanında Avrupa şövalyelerine göğüs veren Selâhaddin'lerin, Nureddin'lerin filânların dahi şövalye ve hem de bi-hakkın şövalye oldukları mertebe-i tahakkukdadır.

— Lâkin bunlar Türk müydüler?

— Ya ne zannettiniz? Ay siz Türklüğü Osmanlılık ile mi başlar kıyas ediyorsunuz?

— Hayır! Selaçıka dahi Türk idiler.

— İşte bunlar dahi Selaçıkadan maduddurlar. Fakat Türklük Selaçıkadan da bed' etmez. Hiç târihlerde, hem de arap tarihlerinde görmediniz mi ki, Abbasiye hulefâsının saraylarında Çiçek ve Altın gibi Türk nâmlarıyle mevsûm Türk cariyeleri vardı? Bunlar Me'mun gibi en büyük hülefânın da validesi olmuşlardı?

— Allah aşkına!...

Hüseyin Basri'nin bu sözü söylediği zaman yüzüne bakmalıydı da, derece-i hayretini görmeliydi. Gözleri faltaşı kesilerek çeşmhânelerinden fırlayıp çıkacak zannolundu. Ahmed Metin çocuğun bu kadar meraklı olmasına pek ziyâde memnun olarak sözünde daha büyük bir şevkle devam eyledi. Dedi ki :

— Ne taaccüb ediyorsunuz? Ben bunları *Sahaifü'l-ahbar* nâm târihte okudum. Tevârih-i sâirede dahi vardır. Halbuki Türklüğü Abbasî'den dahi bed' ettirmeyiniz. Türk kavmi pek kadîm, pek büyük, pek âli-haslet bir kavimdir. Abbasiye'nin daha mebâdi-i şöhretinde bunlar askerlik hizmetiyle memâlik-i islâmiyeye gelerek İslâmın asıl seyf-i satvetini Türk bâzûları sallamış oldukları gibi İslâm'dan evvel dahi Türklük hem terakkisiyle, hem ulüvv-i şânıyle büyük milletlerdendi. «İskitya» nâmıyle coğrafya-yı kadîme üzerinde tahdid-i hudûduna bile yunanilerin muktedir olamadıkları memâlik, işte şimdi Türkistan olup, her millet İskender-i kebîre mağlup oldukları halde yalnız Türkler mağlup olmamışlardı. Bundan üç-dört bin sene evvel Anadolu'yu da, Mısır'a kadar feth ve birçok yıllar idare edenler bunlardır. Beri taraftan sedd-i İskender'in inşâsıyle men-i mürûrlarına çare aradığı gibi, öte taraftan sur-ı Çin'in dahi inşâsıyle men-i mürûrlarına çare aranan kavm-i celîl, işte bu Türk kavmidir. Bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları masal sanmayınız. Hakayık-ı târihîyedendir. Nihayet ilk «Türk unvanını alan zat Hazret-i Nuh'un hafîdi olup, Nuh Aleyhisselâm doğrudan doğruya bizim ağa babamızdır.

— Aman neler söylüyorsunuz yahu! Bunlar hiç bir târihte yoktur.

— Evet! Târih bunların câhiliyse de, Türk ve Tatar isimleri üzerinde icrâ olunacak tetebbuât-ı lugaviye ve Strabon ve Heredot gibi eski müelliflerin «Turjiyos» vesâir bu makule isimler hakkında verdikleri malumat ve bunlar için tayin eyledikleri mevâkı ve Türk lisanının Çin lisanına tatbiki gibi bin türlü istidlâlât, işte bunları hakâyık-ı târihiye derecesine elbette ve elbette îsâl edeceklerdir. Medeniyetin en kadîm sûreti olan medeniyet-i çinîyenin elbette Türkler tarafından tesis edilmiş olduğu meydâna çıkacaktır. Fakat bizim burada asıl iştigal edeceğimiz şey bu değildir. Türklerde şövalyeliği arıyorduk değil mi? Şövalye diye kime derler? Makāsıdı uğrunda ölümü istihfaf eder, fakat kahrı, şiddeti, zâlimlere mahsus olup, acezeye merhameti galip ve kadınlara hem muhib, hem de onlara karşı gayet afîf ve ismetperest, hâsılı özü doğru, sözü doğru olup bir menfaat ne kadar büyük olursa olsun, ona nâiliyet için hileyi, hud'ayı asla kabul etmez, her maksadını kendi zûr-ı bâzûsuyle istihsâle sâ'yi kahramanlara «şövalye» denilmez mi?

— Evet!

— Öyleyse bu hallerin kâffesi evsâf-ı türkiyeden değil midir? Hem de Türklerin evsâf-ı umumîyesinden! Halbuki onlar miyânında dahi işbu mealînin merâtib-i fevkalâdesiyle temeyyüz etmiş adamlar vardır. Ahmed Midhat'ın bundan on altı-on yedi sene evvel yazmakta olduğu *Kırk anbar* nâm mecmuada «Tarih-i osmanî'nin kısm-ı şairânesi» diye münderic olan birkaç makaleyi okumadınız mı?

— Hayır!

— Acaib! Onlar on altı-on yedi senelik eski şeylerdir diye mi okumadınız? Hiç böyle şeyler eskir mi? On altı-on yedi sene değil, ol mikdar asır geçse yine eskimezler. Onları okuyunuz bakınız da, Gazi Osman hazretleri, Gazi Orhan hazretleri, Gazi Abdurrahman vesâire hazerâtı nasıl şövalyeler imişler. Hem de şövalye hikâyâtı ekseriya muhayyel oldukları halde, zevat-ı müşârün-ileyhümânın erbâb-ı hayâlî de hayrette bırakacak olan hikâyeleri vukuât-ı sahîhe-i târihîyedendir.

Hüseyin Basri'de hayret gittikçe artıp âdeta alıklaşmak nevinden bazı alâim gösterdiğinden, Ahmed Metin şimdiye kadar söylediği sözleri hazmedinceye kadar lâkırdıya fâsıla vermeğe lüzum gördü. Binaenaleyh o sükûta vardığı halde, Hüseyin gûyâ hâlâ söz söyleniyormuş gibi kemal-i ihtimam ile dinliyorduysa da, bu hal-i hayrette dinlediği şey, hep yine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ahmed Metin'in bu zamana kadar söylediği şeylerin zihninde tekerrüründen ibaretti.

Aradan şüphesiz on dakika kadar zaman mürûr eyledikten sonra Hüseyin Basri deryâ-yı hayretten baş kaldırarak :

— Ey! Türk şövalyesi Şirzad-ı Selçukî diyorduk!

Dedi. O zaman Ahmed Metin dahi söze tekrar başladı. Dedi ki :

— Türklerde dahi şövalyelik bulunduğuna galiba zihniniz yatmağa başladı.

— Evet! Hattâ hâtırıma bir de şövaleresk (şövalyecesine) bir hikâye geldi. Battal Gazi menâkıbı miyânında mı okudum, nerede okudum, bilmem, fakat hikâye hakikaten şövalyecesinedir.

— Nakledîniz bakayım :

— Ehl-i salîbin Kudüs-i şerif muharebâtına geldikleri zaman asılzâdegân-ı türkîyeden birisi bunların eline esir düşmüş. Delikanlıyı bir prensesin hizmetine tayin etmişler. Prenses esire âşık olmuş. Taleb-i visâli uğrunda her ne teşebbüste bulunduysa bir türlü muvaffak olamamış. Koca esir levâzım-ı iffete bir kızdan ziyade riâyetkârmış. Kıza «Siz bir prenses olduğunuz halde bir esire tenezzülünüz şân-ı asâletinize düşer mi?» diye müdafaa eylermiş. Nihayet başka esirlerin bu delikanlıya olan hürmet ve riâyetlerinden prenses anlamış ki, esir dahi prens mertebesinde bir asılzadedir. Yine bir gün delikanlıdan o yolda bir müdafaa görünce kız, «Hayır! Hayır! Ben âdi bir esire tenezzül etmiş olmuyorum. Siz dahi bir Türk prensiymişsiniz!» demiş. O zaman delikanlı cevaben demiş ki : «Mademki benim de bir prens olduğumu anlamışsınız, ya şunu nasıl anlayamamışsınız ki bir müslüman, bir türk prensi nasârâdan bir prensese karşı nefsini muhafazaya mecbûrdur?» İşte ittikânın bu derecesi şövalyelik değil midir?

— Güzel hikâye ama tamam şövaleresk olması için bazı noksanları vardır. Onlar dahi itmâm edilse, başlı başına bir şövaleresk roman teşkil ederdi.

— Acaib! Bunun da noksanı var ha?

— Evet! Delikanlı dahi o kıza âşık olmalıydı da bu ittikâyı, âşık olduğu halde etmeliydi.

— Vâkıa daha güzel olurdu. İhtimal ki öyle de olmuştur.

— Yalnız bu kadar değil. Çocuğun bu ittikâ-yı melekâne ve kahramanânesi prensesin nazar-ı hayretini celbetmeliydi. Kız dahi delikanlının da kendisine âşık olduğunu anlayarak «Sen de beni sevdiğin halde bu ittikâya sebep nedir?» diye sormalıydı. O zaman kahraman türk, sebebin muhâlefet-i dinîyeden ibaret olduğunu söyleyince, kız din-i islâmı kabûle istidad göstermeliydi. Bu istidad üzerine türk kahramanı için onu eyâdî-i

nasârâdan kurtarmak merdliğe, şövalyeliğe müteferri' bir borç hükmünü alırdı. Bin belâ ve bin mehâlik ile kızı tahlis ederek, diyâr-ı islâma kadar getirmeliydi.

Ahmed Metin'deki vüs'at-i karîha Hüseyin Basri'yi bir kat daha dûçar-ı hayret eyledi. Dedi ki :

— Ah, hakikaten ne güzel roman olurdu.

— Fakat bizim seyâhate karışacak olan Şirzad hikâyesi bundan daha güzeldir.

— Demeyiniz Allah'ı severseniz!

— Niçin demeyim? Bundan daha alâ olursa fena mı?

— Hayır! Söz temsili olarak öyle söyledim. Ey sizin Şirzad nasılmış bakalım?

— Yahudinin önünde bu kitabı gördüğüm zaman bizim Şirzad'ın nasıl olduğunu biliyor muydum ya? Kitabın fiatını sordum, «bir çeyrek» dedi. Buna değerli olduğunu isbat için dahi cildin epeyce büyük olduğunu göstermeğe başladı. «Bu kadar eski kitabın yapraklarını kesip içine peynir koymaktan başka neye yarar? Bakkala versen, yirmi para vermez» dedim. Ver aşağı tut yukarı yetmiş paraya pazarlığı kestikse de, ikiliği verdiğim zaman, gûyâ yahudinin iâde edecek on parası bulunmadığından, ondan da vaz geçmek lâzım geldi.

— Ey kitabı okuduğunuz zaman?

— Artık onu hiç sormayın! İki kuruş değil, iki mecidiye değil, iki lira bile verilmiş olsa, az gelecek derecede alâ buldum. Efendim bu kitap bundan iki yüz bu kadar sene evvel basılmış. Yalnız basılması bir antika demek. Halbuki ondan da yüz sene kadar evvel yazılmış da bilmem ne isminde bulunan muharririn vefatından sonra evrâkı içinde kalmışmış. Asıl hikâyenin mevzuu da bundan yedi-sekiz yüz sene evvel.

— Hakikaten antika!

— Hattâ italyancası bile şimdiki italyancaya benzemiyor. Şimdiki italyancadan ziyade latinceye benziyor. İmlâsı biraz güçse de hikâyeye pek merak sardığım için, İtalya sefaretinde bazı ser-kâtiplerine müracaat külfetlerine kadar her şeyi göze aldırarak anlayabildim.

— Ey bu şövalye Şirzad kim oluyormuş?

— Anadolu'nun İçel taraflarından bir türk asılzâdesi! Bir kaptan oğlu! Memleketinde ilk tahsilini itmâm eyledikten sonra, sanayi-i bahriyece tecâribini de ikmal için denize çıkmış.

— Vay o zamanlar bu gibi zâdegân-i etrâk kendi memleketlerinde ne gibi mekteplere girip neler tahsil ederlermiş.

— Bir kere arabîyi, farisîyi mükemmelen öğrenirlermiş ki bu lisanları öyle bizde şimdi olduğu gibi yalnız sathîce bir tanımak değil, onlarla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mükâleme ve mükâtebe etmek derecelerine vardırırlarmış. Bâdehu hesap ve cebir ve hendese ve felekiyât ve coğrafya öğrenirlermiş.

— Vay o zamanlar coğrafya dahi var mıymış?

— Hakikat siz Jorj Gosar ile birkaç sene beraber bulunmağa gerçekten muhtaç imişsiniz. Fakat sizi ta'yib edemem. Ben de aynıyle sizin gibiydim. İnsan mektepte ikmâl-i tahsil edemez. Yalnız fünûnla iştigale me'zun olur. Ondan sonraki mütâlaât ve tetebbuâtı kendisini ne kadar âlim edebilirse, o kadar âlim olur. A gözüm coğrafya ilmi Heredot'lardan Strabon'lardan, Batlamyus'lardan kalma bir şey olup, bâdehu Araplar bunu son dereceye kadar isâl etmişlerdi. Arapların en son âsâr-ı coğrafiyesinden birisi dahi meşhur İdrisi'nin *Nüzhetü'l-müştak fi-ihtiraki'l-âfâk* nam kitaptır. Hem öyle âdi ve muhtasar bir coğrafya değil, ahvâl-ı bilâdı ve onların hâvi oldukları bazı âsâr-ı mimarîye vesâireyi de zikrederek mufassal ve meşruh bir eser-i nefisedir. Hâsılı o zamanlar Türkler nezdinde maarif şimdiki dereceden aşağı idi denilemez. Yukarı idi denilse dahi kolay kolay reddolunamaz. Mellâhlık fenni dahi mükemmelen mevcut idi. Böyle olmasaydı Türkler, vesâir müslümanlar sahayif-i tevârihde kendilerini ebediyen meşhur bırakan o muvaffakiyât-ı azîmeye nâil olurlar mıydı?

— Hakikat asıl eserden müessire intikal işte böyle yerlerde olmalıydı. Bir millet hâl-i cehâlette kalmakla hiç bir şeye muvaffak olamaz. İşte çingeneler bunca asırlardır hiç bir şeye muvaffak olamadıkları gibi, daha nice asırlar geçse bu hâl-i cehâletleriyle yine hiç bir şeye muvaffak olamıyacaklardır. Bir milletin yalnız mazhar olduğu muvaffakiyât-ı târihîye o milletin terakkiyât-ı ilmîye ve sanayiesini de muvazeneye medar olur.

— Ha şöyle! Meselâ Hayreddin Kaptan'ın Afrika çöllerinde top çektirecek beygir ve deve gibi hayvanât tedârik edemeyince, toplara yelken açarak yürütmesi gibi. Şimdi böyle bedâhaten icad derecesindeki sür'at-i intikal cahillerin kârı mıdır? Sözün kısası şimdi Mekteb-i Bahriye'den çıkan şâkirdleri kocaman bir mektep sefinesine bindirerek birkaç senede denizlerde gezmeğe göndermiyorlar mı?

— Evet! Hele İngilizler bu mektep sefinelerini pek ileriye götürmüşlerdir.

— O zaman öyle birkaç yüz şâkirdi birden yetiştirecek mektepler yok idiyse de kibar-ı zâdegân hususî bir sûrette pederleri hânesinde ve vatan-ı aslîlerinde tahsilât-ı ibtidaiyeyi ikmal eyledikten sonra, gerek pederlerinin gemileriyle ve gerek sâir bir dost gemisine râkiben birkaç sene denizde gezerlerdi.

— Sonra ne oluyorlardı?

— Ne olacaklar? Ya büyük bir tâcir, yahut büyük bir corsaire. Bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar değilse maiyetinde bulundukları emirin, beyliğin sefinelerinde memuriyet alırlardı ki, işte daha Osmanlılığın zuhurundan evvel Aydınoğullarının Adalar denizinde gezdirdikleri ve birkaç defa Rumeli sevâhiline de hücum ettirmiş oldukları donanmalar, bunların son âsârıdırlar.

— «Corsaire» dediniz. Deniz hırsızı demek değil mi?

— Onların daha büyükleri, daha zorluları ki, bunlar Avrupa sevâhilindeki milletlere ebediyen ilân-ı harb etmiş olduklarından, asla mütareke ve musâlaha tanımazlardı. Bugün bir adaya, yarın bir limana hücum ederek kalelerle veyahut kendi üzerlerine sevkolunan donanmalarla muharebe-i dâime halinde idiler. Bazıları büyüye büyüye âdeta birer derya hükümdarı kesilirdi. İşte Oruç ve Kurdoğlu gibi kaptanların Tunus, Trablus, Cezayir, hattâ Fas'ın da bazı yerlerini feth ve istilâları bu sûrettedir. Avrupa taraflarından feth-i bilâda heves etmezlerdi. Ahalisi islâm olmadıkları için oralarda hükûmet edemeyeceklerini görerek yalnız yağmalarıyle istifade ederlerdi.

— Hooo!... Bir romancının ne güzel icâle-i efkâr edeceği âlemler!

— Evet! İşte aldığım köhne kitabın müellifi dahi böyle her ciheti şedâid-i kahramânâne ve garâib-i müdhişe ile memlu olan o eski âlemlerde cevelâna sevkeylediği efkârının mahsûlünü ortaya koymasına en büyük kahraman-ı hayâlîsi dahi Şirzad olduğundan, hikâyesini onun üzerine bina etmiş. Zira Şirzad seyahat-i bahriyesi esnasında birçok tehlikelere düşmüş, entrikalara, sevdalara dûçar olmuş. Hele gerek Araplardan, gerek Ceneviz ve Venedikli gibi Avrupalılardan münâsebet peyda eylediği adamlar dahi başlı başlarına birer roman kahramanı olabilecek kadar mühimdirler.

— Demek oluyor ki bizim seyahate işte bu roman karışacak.

— Evet! Ben bu romanı okuduğum zaman, şu Şirzad'ın gezip dolaştığı yerleri gezmek, dolaşmak merakına düştüm. Zira bu yerlerin bazıları o zamanlar memâlik-i arabdan iken şimdi bil-külliye Avrupalılaşmış. Fakat hâlâ birçok âsâr bakıyyesi varmış. Gideyim, göreyim bu âsâr neden ibarettir, ahali-i hâzırasında ahvâl-i sâbıkadan bir fikir kalmış mı diye bu seyahati tertip eyledim. Posta vapurlarıyle dahi seyahat mümkün idiyse de sözün doğrusunu isterseniz, ben de kendime bir Şirzad süsü vermek istedim.

— Bir Hasan Mellah süsü diyorlar.

— Hayır! Asıl Hasan Mellah'ımız Şirzad'dır. O süsü verenler Şirzad'ı bilmedikleri için, öyle süs verdiler. Eğer kendisine bir kotra yaptırarak cevelânât-ı bahriye icrâsına çıkan herkese Hasan Mellah demek lâzım gelirse, Avrupa'da safâ-yı bahrî meraklılarının kâffesini de birer Hasan Mellah addetmek lâzım gelir (s. 60-69).

(*Ahmed Metin ve Şirzad*, İstanbul 1309/1893.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

ACAİB-1 ÂLEM'den

Bir osmanlı tabiat âlimi

Bundan on iki sene kadar evvel, mâh-ı mart yani nevrûz-ı sultânî esnâsındaydı ki, akşam saat on sularında Köprü'den kalkan Şirket-i Hayriye vapurunun kaptan mevkiinde, iki efendi arasında gayet şetâretli bir muhavere güzerân etmekteydi.

Evvel-be-evvel haber verelim ki, o mevsimde havalar henüz serince olduğundan, kaptan mevkiinde henüz tente gerilerek ve kanapeler konularak birinci mevki haline ifrag edilmemiştir. Belki oturmak için bir hasır iskemleyi bile kahvecilere ancak bir de kahve içerek, kırk para vermek mukabilinde tedârik ederler. «Kaptan ile musahabet memnudur» diyen levhada, kaptanın kumanda etmekte bulunduğu davlumbazın öte tarafındaki davlumbazda iki arkadaşın musahabesi de memnu olduğuna dair hiç bir işaret olmadığından, bizim iki arkadaş oraya oturmuşlar ve vapurun sürat-i seyri ile hâsıl olacak rüzgârdan kendilerini vikaye için, kaptanlara mahsus olarak yapılan siper arkasına gizlenmişlerdi.

Bunların gayet şâtırâne olan muhâvereleri, mevkiin kendilerine en yakın olan köşesinde oturmuş ve bunlara arkasını dönmüş olan bir efendinin sem'-i dikkatini celbeyledi.

Muhâvere şu suretle başlayıp devam eylemişti.

— Haberiniz var mı? Biçâre Suphi Bey!

— Ne olmuş? Vefat mı etmiş?

— Hayır! Fakat yarı vefat etmiş de sayılabilir ya? Biçâre çıldırmış! Kah kah kah! Aman görmeye muhtaç!

— Acaip çıldırmış ha?

— Aman, görmeli, görmeli!

— Zaten onun aklı tamam değildi ya? Bugün vapur yapmağa kalkar, yarın balon ile havaya çıkmağa çalışır. Bir aralık muhteri'în-i zaman niçin insanlara iki kanat uydurmamışlar diye hiddet eder. Ey şimdi, acaba aklını ne ile bozmuş?

— Şimdi de aşk ile aklını bozmuş!

— Aşk ile mi? Kih kih kih! Amma yaptınız ha! Nasıl aşk? Suphi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bey nerede, aşk nerede? Cihanda Suphi'nin nazar-ı hevesini celbedebilecek bir kadın yaratılmış mıdır?

— Hayır öyle söylemeyiniz! Dünyada Suphi Efendi'ye nazar-ı rağbetle bakacak bir kadın var mıdır diye sormalı!

— Öyle ya! Öyle ya! Aşkta yalnız beğenmek şart değildir. Beğenilmek dahi şarttır. İnsan yalnız sevmekle âşık olamaz. Sevilmek dahi lâzımdır. Ve illâ bazı şuarâmızda görüldüğü gibi, yalnız hicrandan micrandan şikâyetle ömrünü, gününü ağlayarak geçiren gülünç bir şey olmak muhakkaktır.

— Fakat efendim işittiğime göre, Suphi Bey'in aşkı dahi tamam kendisine münasip bir şey!

— Nasıl olduğunu izah buyurur musunuz?

— Âşık Ömer mi, hani ya hangi âşık bir kurbağanın gözüne âşık olmuş da yedi yıl tamam o hayvanın gözüne gözlerini dikerek bakakalmış? Bunu işittiniz ya?

— Evet!

— Evet!

— İşte şimdi Suphi Bey dahi buna yakın bir sûret-i garîbede âşık olmuş!

— O da korkarım lüfer balığının kılçığına âşık olmuş bulunmalıdır. Kah kah kah! Kih kih kih!

— Hayır! Öylesi de değil! Keşke lüfer balığının kılçığına âşık olsaydı. Okkası dörde lüfer çok! Bir çuvaliye balığı önüne döktüğümüz gibi âşığımızı ber-murad ederdik.

— Ya neye âşık olmuş?

— Tabiata âşık olmuş, tabiata!

— Bu tabiat hanım kim oluyormuş? Güzel bir şey mi bari?

— Kah kah kah! Siz de iltizami olarak mı böyle söylüyorsunuz? Tabiat hanım olur mu?

— Neden olmasın? Bu kadar acib ve garip esâmi yanında bir de tabiat hanım bulunursa çok mu olur?

— Canım hani ya şu hükemânın bunca bahislere kattıkları tabiat yok mu? Ona bazıları da «Cenab-ı Hakk'ın kanun-ı hilkati!» demiyorlar mı?

— Ey! İşte ona âşık olmuş!

— Kanun-ı hilkate ha? Eğer ceza, kanun-ı hümâyununa âşık olsaydı, âşık-ı biçâreyi maşukuna îsâl pek kolay olurdu. On beş sene müddetle Akkâ'ya gittiği gibi, işte maşukasını sinesine çekmiş olurdu. Lâkin kanun-ı tabiatı henüz Matbaa-ı Âmire'de tab'etmediler ki!

—İşte kanun-ı tabiata âşık olmuş vesselâm!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ey tarîk-i visâli nasıl düşünüyor bakalım?

— Evvelki gibi balon ve kanat hülyasına bedel şimdi, önünde koca bir harita! Bir yandan memâlik-i hârre çöllerini, bir taraftan da bihâr-ı müncemide buzlarını mesâha için elinde perkâr gece gündüz uyku uyumuyormuş.

— Vay vay! Anladım! Korkarım maşukası hanımefendi Hindistan dilberlerindendir de, Suphi Bey onu Hindistan'da bulmağa gittiği zaman, şayet tabiat hanım şimal tarafına kaçacak olursa, arkası sıra gidip kutb-ı şimali buzları arasında kendisini sıkıştırmağı hülya ediyor.

— Hemen de onun gibi bir şey! Geçen gün ehibbâdan bir zat, kendisiyle görüşmüş! «Ah tabiat ah! Sana nasıl vusûl müyesser olacak!» diye hüngür hüngür ağladıkça gözlerinden seyl-i belâ gibi yaş dökülüyormuş! Kah kah kah!

— Vallahi doğrusunu isterseniz ben bu bîçâreye gülmekten ziyade acımak istiyorum!

— Ben de acımak istiyorum ama, bir türlü elimden gelmiyor.

Şu muhavereyi dinlemekte olan efendi, Hicâbî Bey diye ehibbâsı miyanında pek ziyade zekâ ve fetânet ile müştehir bir adam olup, zaten Suphi Bey ile dahi muârefesi bulunduğundan ve Suphi Bey'in böyle şuna buna eğlence olan ahvâlini de bildiğinden müstehzi beylerin istihzâlarından ziyadesiyle sıkıldı. Kendisi Kuruçeşme tarafında bir yalıya misafirliğe gitmekte olduğu cihetle, biletçiden bir Kuruçeşme bileti istemiş olduğu halde, birdenbire tebdil-i efkâr ederek «... diye orası için bir bilet istedi. Suphi Bey orada ikamet eylediğinden, Hicâbî Bey'in o akşam Suphi Bey hânesine gideceği anlaşıldı.

Vapur ..... iskelesine yanaştığı zaman Hicâbî Bey, zaten Suphi Efendi'nin hanesi köy içinde hangi mahalde olduğunu bildiği cihetle doğruca o tarafa doğruldu. Saat on bir buçuğu geçiyordu ki, tak tak Suphi'nin kapısını çaldı. İçeriden «kimdir o?» sadasını Suphi bizzat kendisi verip, Hicâbî «aç Suphi Bey birader» deyince, bir aralık «evde kimse yok! Beyefendi burada değildir!» sadası geldi ki, bu sada dahi Suphi Bey'in kendi sadası olduğundan, eğer vapurdaki müstehzi efendiler olsalardı, bîçâre adamcağızın cinnetini hükm için bundan vâzıh bürhan istemeyerek kahkahaları koparırlardı.

Hicâbî Bey, Suphi'nin ahvâl-i hususiyesini bildiği cihetle, kendi ismini vererek «canım teklifli tekellüflü bir misafir değil!» deyince, «vay birader sen misin!» diye paldır küldür merdivenlerden aşağıya koştu. Kapıyı da açıp Hicâbî'yi karşıladı. Şu veçhile özürler dahi diledi :

— Affedersiniz Baba Hicâbî! Başkasını sandım. Biliyorsunuz ya, bizde harem filân hiç bir şey yok! Misafirime ikrâm için lâzım gelen es-

bâbın hiç birisi yok. Mâ-hazâ sizin gibi vara yoğa bakmayacak misafirler dahi olursa da, şu aralık bir takım ispâtî beylerinin istihzâları bir dereceye vardı ki, artık insanoğlu ile görüşmemeye karar vermiştim!

— Artık sizin tarafınızdan bu derecesi de mübalâğadır ya?

— Neden mübalâğa olsun? Hele buyurunuz yukarıya da, bunun kavgasını yukarıda ederiz, kapı önünde mübâhase olmaz.

Hicâbî Bey içeriye girip, kapı kapandı.

Bu hânenin derûnu birazıcık izaha ihtiyaç gösterir. Zira «zikr-i zarf irade-i mazruf» meselesi, en ziyade hükmünü burada gösterebilir. Bu hâneyi görmek Suphi Bey'i tamamiyle tanımak demektir.

Bu hâne bir «evaltı» üzerine bina olunmuş üç oda ve bir sofadan ibarettir. Halbuki binası asr-ı Selim-i Sâlis binalarından olduğunu merdivenden sofaya çıkıldığı zaman insanın alnına gelen bir pencere üzerine resmedilen bir tuğranın tuğra-yı Selimî olmasından anlaşılır. İhtimal ki, hane daha eski olup, tuğra dahi sonradan resmolunmuştur. Şu kadar ki, mezkûr hâne yapıldığı zaman pek metîn olarak yapılmış olduğundan, her ne kadar heyet-i hâzırası bir eski hâne olduğunu gösterirse de, çökmek ve yıkılmak üzere bulunan eski hânelerden olmayıp, her tarafı hâlâ pek metîn, pek mütenasiptir.

Hâne içinde döşemeye, dayamağa benzer hiç bir şey yoktur. Eğer pencerelere asılmış olan üçer arşın amerikan bezlerine perde nâmı verilebilirse, ona karışmayız. Odaların birisinde Suphi Bey'in bir karyolası bulunup, üzerine âdeta mükemmel sıfatına lâyık bir yatak tanzim olunmuştur. Yine bu odada bir elbise dolabı bulunarak içinde Suphi Bey'in rubaları bulunur. Bundan maadâ birkaç tabak ve çanak ve çatal ve kaşığın karmakarışık yükletilmiş olduğu bir masa dahi diğer odadadır ki, burasını da yemek salonu addetmeğe imkân varsa bizden itiraz yoktur.

Odanın üçüncüsüne gelince : Bu odanın dört duvarına dörder tabaka raflar bina edilmiştir ki, her rafın arzı birer metre olup, yekdiğerinden irtifaları dahi seksen santimetredir. Bu suretle husule gelen on altı raftan yalnız kapı cihetinde vâki dört tabaka en küçük raflar üzerine beş yüz cilt kadar arapça, fransızca kitaplar yığılmış olup, diğer üç tarafın rafları üzerinde ise, ol kadar nümûneler vardır ki, bu derecesi hemen hiç bir kimsenin nümûne-hânesinde görülmemiştir. Zaten bizce nümûne-hâneler henüz meşhût dahi değildir ya? Suphi Bey'in rafları üzerinde ise, türlü türlü ağaçların kütük makta'larından bed' ile böcek nevinden olarak iğneler ucuna saplanmış haşarata varıncaya kadar madeniyât ve nebâtât ve hayvanât nümûneleri dopdoludur. Hele İstanbul civarında bulunan her nev'i böcekleri, kuşları ve birçok nev-i nebâtâtı Suphi Bey bizzat toplayıp kurutmuş ve nebâtâttan kurudukları zaman renklerini kaybedenleri da-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hi, elvân-ı tabiîyesine göre boyayıp, her dem taze denilebilecek bir surete koymuştur.

Şu boyamak maddesini müteakiben haber verelim ki, Suphi Bey'in sanayi-i nefiseden ressamlıkça bayağı maharet peyda eylemiş olup, nümûne-hânesinin bir büyük kısmını teşkil eyleyen resimler, bir aralık kara kalem şeyler iken, bunların irae eyledikleri letâfeti verecek renkleri nâkıs olmasına bir veçhile tecviz edemediğinden, Suphi Bey Beyoğlu'nda ve İstanbul cihetinde en mükemmel hususî kütüphaneleri gezerek ve birçok erbâb-ı ilm ü marifet ile görüşerek, mezkûr resim ve tasvirleri bir kere elvân-ı tabiiyesine göre boyadıktan sonra, her renk yağlıboyalarla ayrı ayrı resimlerini de yapmış. Binaenaleyh meselâ, çiçek nümûneleri miyanında sapları üzerinde karanfiller görürsünüz ki, bunları boyayıp, taze haline koyduğu gibi, onun yanında el kadar bir levha üzerine kaç cins ve kaç renkli karanfil tabiatta mevcutsa, cümlesinin bir resmini dahi yapıp asmıştır.

Raflardan birisi dahi âlât-ı fenniyeye mahsus olup, bunlar miyanında bir adet mükemmel hurde-bîn ile epeyce mükemmel bir de rasad dürbünü vardır. Hele elektrik makinesi pek küçük bir şey ise de, son usul üzerine yapıldığı cihetle, bayağı büyük makinelerin görecekleri işleri dahi görebilir. Bir tane muhalliyetü'l-hevâ makinesi edinebilmek için Suphi Bey'in bir oda döşemesi satmış olduğu meşhurdur. Bu saydığımız âletler, tedkikât-ı rûz-merresi için en ziyade lâzım olan şeyler olup, bunlardan maada, Suphi'de ahvâl-i rüyet ve sair mevadd-ı hikmette kullanılmak için birçok âletler dahi vardır.

Mekânından mütemekkini dahi tanımak için hâne içine ilk atfetmiş olduğumuz şu nazar kâfidir. Zaten hikâyemizde Suphi Bey'in işbu kitaplar ve nümuneler ve âletler içinde ne suretle ömür geçirmiş olduğuna dair birçok bahislere girişilecektir. Binaenaleyh, hânesinin bu suretle intizamından maada, büyük hemşiresinin vefatı ile bir de dadısı makamında bulunan bir ihtiyar arap cariyeyi mücavirlik suretiyle Hicaz'a gönderdiği zamandan yani yedi seneden beri, bu haneye akraba ve taallukat nâmına kadın erkek hiç bir kimsenin girmemiş olduğunu ve Suphi Bey'in tek başına yaşadığını haber verirsek, vereceğimiz malumat-ı ibtidâiyeyi ikmâl etmiş oluruz.

Hicâbî Efendi yukarıya çıktığı zaman Suphi Bey'in kendisini işbu kütüphane ve nümûne-hâne ve âlet-hâne ittihaz olunan odaya aldı ve oturması için bir kırık koltuk işaret ederek dedi ki :

— Siz benim gibi zeytin ekmekle akşam taamı etmeğe alışmamışsınızdır. Burada öyle lokanta filân da yoktur. Bir miktar balık tedariki mümkünse de, bizim üç tavuktan ikisi beş on gündür yumurtlamakta ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duklarından, epeyce taze yumurta teraküm etmiştir. Siz biraz kendinizi eğlendirmeğe çalışınız. Ben dahi size alâ tereyağı içinde bir yumurta pişireyim.

— Birader beyefendi! Eğer benim için hiç bir zahmete girmezseniz, daha ziyade teşekkür ederim. Feylesoflukta ben de sizden aşağı kalmam. Hiç bir şey öğrenmedimse, bari yemekten maksat telezzüz olmayıp, vikaye-i hayat olduğunu öğrendim. Binâenaleyh, yumurtanın muhafaza edeceği hayatı zeytin ekmek dahi muhafaza edebilir.

— Pek doğru söylediniz. Zaten bir haftadan beri yumurtaların terâkümünü temin eden şey dahi bu mütalaa değil midir? Fakat artık bugün biraz dışarıya çıkmış ve iskele bakkalında güzel tereyağı görmüş olduğumdan, bu akşam canıma bir de ziyafet çekmek için bir mıktar yağ alıp, yumurtaların mevzu oldukları dolaba koymuştum. Fakat zamanı yumurta pişirmekle geçirmekten, sizinle sohbet üzerinde geçirmek daha tatlı olduğundan, haydi şu yumurtadan vazgeçelim de zeytin ekmeğimizle kanaat eyleyelim.

— Bu hal benim için daha büyük bir ihtirâm ve ikrâm addolunur.

Suphi Beyefendi'nin bu sözlerinden anlaşılan hal ü tavrı eğer ca'lî ve riyakârâne bir şey olsaydı, dünyada ondan ziyade şâyân-ı istihzâ hiç bir adam tasavvur bile olunamazdı. Ancak Suphi Bey'in bu hal ü tavrı ve suret-i güftârı kendisi için o kadar tabiî bir surette idi ki, bunda ca'lîye, riyâya benzer hiç bir şey görülmedikten başka, hakikat birçok senelerden beri, dünyadan el çekerek, şöyle fünûn âleminde kendi kendisine yaşamakta olduğu anlaşılıyordu.

İki ahbap karşı karşıya oturarak, Hicâbî Bey sigarasını yaktı ve Suphi dahi nargilesini tazeledi. Nargileyi sigaraya tercih etmekteki hikmet ise, bir defa tazelenen nargilenin bir saattan ziyade devam ederek, binâenaleyh eşgâli daha az olmasından ibaretti.

Dereden tepeden bazı söz mukaddemâtı gezdirildikten sonra Hicâbî Bey dedi ki :

— Size pek ciddi bir şey söyleyeyim mi? Şöyle kitaplar, nümûneler, âlât-ı fenniyeler içinde geçirmekte bulunduğunuz ömür, hakikaten şâyân-ı gıbta bir ömürdür. Âdeta tabiat âlemi içinde yaşamaktasınız.

— Ne dediniz? Ne dediniz? Tabiat âlemi içinde yaşamaktayım mı dediniz?

— Öyle ya, şu oda içinde her ne görmekteysem, hep âlem-i tabiatı tedkik edecek şeylerden ibarettir.

— Bazı kadınlar görürsünüz ki, şapkasının üzerine bir tavus tüyü ta'lik ederler. Böyle bir tüy ta'lik etmekle, o kadını tavusa mâlik addeder misiniz?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— O ne demek?

— O ne demek olduğunu pekâlâ anladınız. Âlem-i tabiattan benim tedkik edebildiğim şey, bir tam tavusa nisbetle bir tüy kadar dâ değildir. Ah! Cenâb-ı Kadir-i Kayyum Hazretleri'nin milyonlarla, milyarlarla ta'dâdı kabil olamayan masnu'ât ve mahlukat-ı acîbesini tedkik nerede, ben nerede!

Suphi'nin bu âhı hakikaten cangâh idi. Öyle bir âh ki, ancak âşık olanlarda görülür. Hattâ bu âha Hicâbî dikkat ederek biraz da gülümsedi.

Suphi ise hiç sözünü kesmeyerek eliyle bir levhayı işaret eyledi ki, onun üzerine nice bin böcek kuruları iğneler üzerine saplanmıştılar. Onu göstererek dedi ki :

— Şu böceklerden en âdisini alınız. Meselâ şu kunduz böceği ki, çocukken elbette siz dahi ayağına iplik takarak bir hayli uçurmuş ve böcek uçar ve siz koşarken, elbette birkaç defa ayağınıza taş topaç ilişerek düşüp burnunuzu dahi kanatmışsınızdır. İşte o en âdi böceğe elinizde şöyle bir nazar-ı ibretle bakınız. Bu bir böcek üzerinde icrâsı lâzım gelen tedkikatı icrâ edip bitirmeğe acaba ömr-i beşer kifâyet eder mi? O elvân nedir? O letâfet nereden geliyor? Bir de böceği, şu hurde-bînin altına koyunuz da, hey'et-i umûmiyesini haricen temâşâ ile rengine, letâfetine hayran kaldığınız tüylerini birer birer temâşâ ediniz. Bakınız her bir tüyü bir tavus tüyüne ne kadar fâiktir. Aman yarab! Yine meraklarımı tahrik ettiniz! Ah! Ya Cenâb-ı Hak beni kör yaratmalıydı, veyahut kanun-ı tabiatını böyle bir milyon adamın aklı bir yere gelse âciz kalacak kadar vâsi yapmayıp, sunûf-ı mahlukatın efrâdını azaltarak, tedkiki kabil olabilecek bir surette yaratmalıydı.

Suphi Bey bu sözü o kadar âşıkane ve müstagrakâne söylemişti ki, Hicâbî Efendi, evvelki tebessümden âdeta nâdim olarak, bu koca adamın halini kemâl-i ehemmiyetle temâşâya lüzum görmüştü. Sordu ki :

— Pekâlâ! Sizin kör yaratılmanızı mı tercih ederdiniz, yoksa âlem-i tabiatın şimdiki vüs'atinden daha az vâsi olmasını mı? Hülya bu ya! Söz ile âlem-i tabiat tagayyür etmez ya?

— Doğrusunu söyleyeyim : Benim kör yaratıldığımı tercih ederdim. Düşününüz ki, güzel yüzlerde tecelli eden ve ismine yalnız cemal denilip, mahiyeti hiç bir kimse tarafından tayin olunamayan şey, kudret-i ilâhiyeyi muvâzene için ne büyük bir nokta-i tedkiktir! Bu temâşâ-yı celîlden bütün cihanın mahrum kalmasını tecvize imkân tasavvur olunabilir mi? Ben kör olayım da görmeyeyim! Bunu tecviz ederim. Fakat dünyada cemal mefkûd olmasın da başkaları onu hayretle temâşâdan mahrum kalmasın.

Suphi'nin şu sözü kendisinin vapurdaki beyler nezdinde mecnun mu, yoksa bir hakîm-i bî-adîl mi olduğunu muvazeneye medâr olabilirdi.

Hicâbî Bey, Suphi Bey'i zaten tanıdığı cihetle kendisinden aldığı şu cevaptan müteaccib olmadı. Fakat bundan mukaddem Suphi'nin bu derecelere vâsıl olduğunu kemâliyle tahkîk etmemiş olduğundan, şimdi kendisinden şu cevabı alınca, Suphi'nin bir hayli terakki eylemiş bulunduğuna zâhip olarak, işte bunu tahsinde bulundu.

Tedkîkat-ı tabiiyâta ne kadar âşık olduğuna dair Hicâbî'nin Suphi'ye söylediği sözler şundan ibaret kalmadı. Ez-cümle, Suphi'nin âlem-i tabiiyâttan müşâhedât vâkıası pek az olduktan maada, daha ziyadesi için imkân dahi müsait olmamasından pek ziyade meyus kaldığı hakkındaki bir sözü üzerine demişti ki :

— Seyahat etmekte bulunduğunuz âlem-i tedkîkatta birkaç hatve daha ziyade atabilmek için ne yapmak lâzım olduğunu düşünüyorsunuz?

— Ne yapmak lâzım olduğunu mu düşünüyorum? Pek sade bir şey! Benim gibi bir meraklı olan ve fakat benim kadar tedkikata muvaffak olmamış bulunan bir adam için, şu oda içinde gördüğünüz eşyanın lâ-akall iki bin beş yüz, üç bin lira kıymeti vardır. Ben iki bine razıyım. O parayı alıp, bunları vererek badehu mezkûr para ile seyahate çıkmalıyım. Âh seyahat âh!

— Ya ömrünüzü sarfederek biriktirdiğiniz bu nümûnelere muahharen acımaz mısınız?

— Azizim, bunlar birer hikâye kitabına benzerler. Bir kere okur, mütelezziz olursunuz. Muharririn efkâr-ı âliye ve muhâkemât-ı feylesofânesini daha güzel tedkik için bir daha okursanız, belki daha ziyade lezzet alırsınız. Üçüncü, dördüncü defasında ise artık o hikâyeyi ezberlemiş olursunuz. Binâenaleyh, bütün ömrünüzü yalnız bir kitabın tekrar-ı mütalaasıyle sarfetmek istemezsiniz ya? Elbette onu satıp, başka âsârı dahi görmek istersiniz. Eğer âlem-i tabiatın muhteviyatı yalnız şunlar olduğuna kāni olsaydım, bu odayı bütün dünyaya bedel ittihaz ederek, hiç de buradan ayrılmağı hatırıma bile getirmezdim. Şu elde bulunan nümûneler üzerine tedkikatın son derecesine varmağa çalışarak ifnâ-yı ömr ederdim. Lâkin âlemde daha neler var, Âh seyahat! Âh seyahat!

(*Acaib-i âlem*, İstanbul 1299/1881/82 s. 1-10).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

MÜŞAHEDAT'tan

Şirket-i Hayriye vapurunda

Malum a bu muharrir-i âciz Beykozludur. Yaz kış, akşam sabah Beykoz'dan İstanbul'a gelir gider.

Kendimizi size şu suretle tanıttırmağa başlar başlamaz bizi de Şirket-i Hayriye'nin en büyük müştekilerindendir diye mi telâkki eylediniz? Vâkıa sanatımızın bir ciheti de gazetecilik olduğundan Şirket-i Hayriye hakkında pek çok şikâyetler bizim de kalemimizden çıkmıştır. Ama yalnız gazetecilik sıfatıyle muttasıf olup kalsaydık belki, bizde dahi hiç insaf aranmamak lâzım gelirdi. Lâkin bizde sıfat bundan ibaret değildir. Kâh romancılık kâh feylesofluk gibi tecelliyatla muttasıf olduğumuzdan Şirket-i Hayriye'den müşteki olduğumuz zamanlardan ziyade müteşekkir kaldığımız zamanlar da vardır.

Allah eksik etmesin kaptanlardan, mevki memurlarından pek çoğu dostumuzdur. Hele yolcular miyanında dostlarımız hakikaten çoktur. Yazı işlerimizin de pek çok olduğu günler yan taraflardaki küçük kabineleri bize açıvermek suretiyle memur efendiler hâtır-sâzlıkta bulunurlar. Bazı kere vâki olur ki bu küçük kabineler bizden evvel başkaları tarafından işgal olunmuşlardır. Bu zatlar Beykoz ile Köprü arasındaki bir saat bir çeyrek zamanı bize boş imrar ettirmemek için lutfen, küçük kabineyi tahliye ederek bizce pek büyük bir eser-i inayet gösterirler. Çünkü biz oracığa sokulup esnâ-yı seyahatte dünyanın yazısını yazarız.

Ama küçük kabineyi işgale muvaffak olamamışız! Ne yapalım? O halde büyük salona ineriz. Kâğıtlarımızı, gazetelerimizi döşeyip eğer pek mecbur olursak yolcuların bazılarına :

— Mazur görünüz efendim. Bizim kadar zaman fakiri bulunan adamlar için şu bir saat bir çeyrekten istifadeyi kaçırmak olamaz, diye sanki gazetehanemizde imişiz gibi saldır saldır işimizi görmeğe başlarız.

İşte görülüyor a! Şirket-i Hayriye vapurları bir nevi tahrirhanelerdir. Bir saat bir çeyrek azimette, bir saat bir çeyrek dahi avdette bu vapurlar derununda ferih fahûr çalışabiliyoruz. Kıyas edilecek olur ise böyle iki buçuk saatlik bir müddeti asıl matbaamızda geçirdiğimiz günler bi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le gereği gibi nevâdirdendir. Şu halden dolayı Şirket-i Hayriye'den müteşekkir kalmazsak nankörlüğümüze hamlolunmaz mı?

Çalışkanlığımızı âdeta mertebe-i ifratta gösterdik. Böyle vapurlarda bile yazıdan baş kaldıramayacak kadar çalışkanlık, bizde her gün vâki olsaydı telifatımızın adedi binlere varırdı. Bilâkis bizim de Köprü'den Beykoz'a kadar veyahut Beykoz'dan Köprü'ye değin yapacak başka iş bulamayarak sigara sigara üzerine ağzımızı zehirleyip, laf laf üstüne çenemizi yorduğumuz günler pek çoktur.

Ama sakın zannetmeyiniz ki bazı günlerimizin de bu surette geçmesinden şikâyet edeceğiz! Hayır! Böyle olan günlerde olsa olsa on yedi numaralı vapur gibi bazı sür'atli vapurları Şirket'in bizden alıp Rumeli tarafına vermesiyle mahud yirmi beş numaralı tenbel vapuru bize göndermesinden şikâyet eyleyebiliriz. Ama bu tenbel ile bu hamarat arasındaki fark on dakika, nihayet bir çeyrekten ibaret imiş. Yapacak başka işimiz olmadıktan sonra biz bunu da medar-ı şikâyet ittihaz etmez de ne yaparız? Gûyâ ingilizler gibi bizim de vaktimiz nakid imiş!

Bir de vapurun kıç tarafında kadınlar ile erkekler mevkiinin bir perde ile tefrik olunduğu yerde oturan gençlere sorunuz. Yalnız gençlere mi ya? Vücutları kocadığı halde gönülleri kocamamış bulunan ihtiyarlara da sorunuz. Şöyle bellerini küpeşte üzerindeki korkuluk demirlerine dayayarak arkadan arkaya denize doğru vücut sarkıtıp kadınlar cihetine doğru sevk-i nigâh-ı tahassürle perde-bîrûnlukta bulunan zevâta sorunuz. Bakalım vapurun sür'at veya batâetinden onların haberleri var mıdır?

Ne hâcet, Beykoz'dan kalkıp Kandilli'ye kadar dört iskeleye uğradıktan sonra doğruca, İstanbul'a giden vapurlar bir çeyrek yirmi dakika kadar vakit kazandırdığı için vakitlerini nakid addedenleri memnun ederlerse de gençlerden ve civan-mizaç pîrlerden pek çoklarını bilâkis dilgîr ederler. «Niçin» mi dediniz? Ya vapur Kandilli'den sonra Kuzguncuk'a kadar kaç iskeleye uğrarsa kadınlar tarafından birtakım yolcular o iskelelere çıkacak ve o iskelelerden de birtakım kadın yolcuları girecektir. Bu giriş çıkış ise beyan eylediğimiz mutarassıdîni, mütehassirîni memnun bırakacaktır.

«Yirmi kadar kadınların on dokuzu dolmacı, arap, mısırcı, susamcı, kıptıye, yazmacı, dudu menzilesinden al da bunlara nisbetle pek de müterakkî addolunamayacak takımlardan bulunduğu ve yalnız birisi nihayet ikisi üçü oldukça câlib-i nazar takımdan görüldüğü halde, bu kadar külfete ne hacet» mi dediniz? Vallahi bizden de alınız o kadar. Velev ki yirmiden on dokuzu câlib-i nazar-ı rağbet olabilecek takımdan bulunsunlar. Bize ne! Bakalım bizim cemal dilenciliği nev'inden ettiğimiz arsızlıkları tahsin mi edecekler, yoksa ta'yib mi?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ay efendi! Nasıl da fasletmeli ya? İşte ez-cümle âlemin muhadderâtını, böyle kendilerine dîde-dûz-ı tahassür olan erbâb-ı taarruzun girişte çıkışta dizleri dibinden geçirmek beliyyesine otuz senedir çare bulamamış olan Şirket'in bu yoldaki ahvâli de şâyeste-i mezemmet değil midir ya?

Ama işin bizcesi kolay. Biz görmek istemediğimiz bu ahvâli görmemek için ekseriya yan kamaralarına dehalet ederiz (s. 7-9).

Hünkâr İskelesi

Beykoz'da Hünkâr iskelesi malumdur. Bunun ismi «iskele» olduğuna bakıp da Limon iskelesi, Yemiş iskelesi, Zeytin iskelesi, filân gibi geceli gündüzlü yüzlerce kayıklar, sandallar, salapuryalar, mavunalar, çektirmeler, gemilerle meşgul yerlerden zannetmezsiniz ya? Burası letafetçe İstanbul civarında emsali gerçekten nadir olan Hünkâr çayırının medhali olup, buraya yalnız erbab-ı teferrüc ü tenezzühün süslü kayıkları, sandalları, istimbotları filânları yanaşır.

Kayıkları, sandalları, istimbotları diye envaını siga-i cem ile kaydeylediğimiz merakib-i bahriyenin de mikdarını o kadar çok sanmayınız. Ezcümle Kâğıthâne'de yüzlerce seyirci kayık ve sandallarının peyda eyledikleri izdihamı burada ümit etmeyiniz. İstanbul'a nisbetle mevkii biraz ücra olan Hünkâr çayırı ekseri tenhalıktır. Bize sorarsanız asıl letafetini itmam eden şey de bu tenhalıktır. Onun için Hünkâr iskelesinde de seyirci kayık ve sandalı bile seyrek görülür.

Taze bakla, taze bezelye gibi bolluk mevsiminin müjdecisi bulunan sebzevat yetiştikte akşamüstleri bu iskelede salapuryadan büyücek, pazar kayığından küçürek bir yük kayığı baştan kara etmiş olduğu halde durur. Biraz uzaktan bakarsanız içinde, dışında kimseyi göremezsiniz. Tâ yanına sokulmalıdır ki baş ve kıç altlarında üç dört kişinin çuval veyahut aba gibi şeylerden müteşekkil birer firaş üzerinde veyahut çıplak tahta üstünde kıvrılıp, horul horul uyumakta bulunduklarını göresiniz.

Saat ya dokuz, ya on! Bu vakit uyku olur mu ya?

Hay hay! Demincek size ne demiştik. Bazı kimselerin gündüzü diğer bazıları için gece olduğunu haber vermemiş miydik? İşte görünüz ki bu adamlar için en uzun gece bizim gündüzümüzün saat sekizinden akşamdan sonra saat bir buçuğa, ikiye kadar altı saatlik bir müddettir. Şimdiki halde bunların şu gecelerini görünüz de kariben gündüzlerini de görürsünüz.

Saat on buçuktan, on birden sonra bir de bakarsınız ki Hünkâr iskelesinin o latif çayırı ortasından geçen muntazam şose üzerinden bir yüklü beygir geliyor. Ama nasıl yüklü? İki tarafında iki küfe ki kısarak boylu bir adam bu küfelerin içine girip ayakta dursa, başı dışarıdan görün-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mez. Taze fasulye, bakla, bezelye gibi sebzevattan doksan, yüz okkasını istiab edebilir. Zavallı beygir bu yükün altında kımıldanabilip kendisini ileriye sevke medar olsun diye, burnunu yere dokunduruncaya kadar gerdenini uzatmakta ve sırtındaki yük çokça sallanıp da sırtını ezmesin, belini kırmasın diye yürürken iki tarafa lâyenkatı kıç sallayarak yükü mümkün mertebe sarsmamağa gayret eylemektedir.

Bilmem erbab-ı tecrübeden misiniz? Bilmem sırtınıza hiç bir ağır yük alıp da az çok bir mesafeye kadar götürdüğünüz var mıdır? Böyle ağır yükler altında bulunanlar, öyle pek de serbest yürüyemezler. Zira bir yükün kımıldanmaksızın sırtta durması, meselâ altmış okka sıkleti mucib oluyor ise, o yük altındaki adamın bir ayak merdiveninden inmesi halinde, aşağıya hızlıca basması yükte bir sarsıntıyı mucib olarak, o anda sıkletin de bir hayli artmasını mültezim olur. Yük hayvanatı bunun farkındadır da, zavallılar yüklendikleri ağır yükleri sarsmaksızın götürmek için kıçlarını sallayarak yürümeğe mecbur olurlar. İnanmazsanız Acemlerin insafsızcasına yüklettikleri eşeklere dikkatli bakınız da görünüz.

Biz yine şose üzerinden gelen beygire tahvil-i nazar edelim :

Beygirin arkasından bir de bahçıvan yürür. O azim ve cesim Sakızlı şalvarının ağını toplayıp kıçı üzerinden kuşağına sıkıştırmış. Ayakları, baldırları çıplaktır. Ayaklarına diken batar, taş saplanır diye korkmayınız. Ayaklarının altı, kösele gibi yekpare nasır kesilmiştir. Baldırlarını boylu boyuna ihata eyleyen damarlar, parmak kalınlığında ve adaleler taş gibi kasılmış olduğundan, bahçıvanın ne kuvvetli bir çift bacağa malik olduğu şöyle yek nazarda apaşikâre görülür.

Bu adamın beygir sürmesi İstanbul'da gördüğümüz türkten, acemden yük hammallarının «Deh! Ha!» diye çala kamçı bin küfür bir paraya bağırıp çağırmalarına benzemez. «Haydi gözüm! Haydi kırço! Gayret babam!» gibi müşevvikâne sözlerle hayvancağıza gayret verirken âsâr-ı muhabbetini de irâe eyler. Zaten bu beygir o muhabbete lâyıktır da! Zira beygir yükü kaideten yüz yirmi okkayı geçmemek lâzım gelir iken, bahçıvan beygirinin sırtındaki yük iki yüz okka, belki de biraz ziyadedir.

Bu beygir gelir gelir, iskelede gördüğünüz kayığın yanında durur. Bahçıvan yavaşça ipleri gevşetip küfeleri sıyırta sıyırta yere indirir. Küfeler, hayvanın ayaklarına değip incitmemek, derisini sıyırtmamak için dikkat eyler. Küfeler indikten sonra ikinci ve belki üçüncü, dördüncü seferleri de yapmağa gider. Kayığın kıç ve baş altlarında uyuyan kayıkçılara hiç ilişik etmez. Hiç rahatlarını bozmaz.

Saat on birden sonra Hünkâr iskelesinde bulunursanız böyle bir veya iki beygir ile sebze küfesi getiren bahçıvanların birden ikiden ibaret kal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

madıklarını da görürsünüz. Bir aralık dört yahut beş küfe bir öküz arabasına tahmil edilmiş olduğu halde getirilir. Bazı kere birkaç bahçıvan, iskelede birleşip o zaman aralarında :

— Bugün Eminönü'nden ne haber? Piyasa ne halde?

— Fena arkadaş fena! Baklanın kilosu sekiz, bezelyenin on bir paraya tartılmış. Kimin turfanda yer fasulyesi varsa iş onun. Bugün altmış üç paraya kadar yer fasulyesi tartılmış. Koço'nun bir küfe yer fasulyesi her masrafından sonra yüz kırk beş kuruş getirmiş.

— Ah! Dün gönderdiğim dört küfe bakla topu topu otuz yedi kuruş getirdiler. Hammallığına değmez.

— Benim beş küfe yirmi üç kuruş getirdi ya! Toplamasına değmez.

— Biz çalışıyoruz, paraları madrabazlar kazanıyorlar; tarzında sözler teati olunur.

Küfelerin vürudu saat bire, bir buçuğa, zamanına göre ikiye kadar devam eder. Yapacak başka seferi olmayıp da küfeleriyle beraber İstanbul'a gidecek olan bahçıvanlar şöyle birer ağaç altına çekilip, bazısı tuz ve bibere ekmek batırarak akşam taamı etmekte ve bazısı eski okkasını on, on iki kuruşa aldığı kaçak tütünden sigarasını yapıp çekiştirmekte oldukları halde, hasbıhale girişirler.

Kimisi hâlâ geçen seneki gübre parasını vermemiş. Kimisi bu sene bahçe sahibinin peşin istediği kirayı nereden bulup verebileceği hususunda mütehayyir. Bazısının öküzleri ihtiyar ve zayıf ise de değiştirmekten âciz. Bazısı patlıcan tarlalarını hazırlamak zamanı gelmiş çatmış olduğu halde, henüz yanaşma bulamamış olmasından dolayı me'yus. Bir takımı bezelyeden, bakladan ettiği zararı yer fasulyesinden, diğer bir takımı patlıcandan çıkarabilmek ümidinde! Hele cümlesi şu seneler kesad seneleri olduğu hükmünde müttefik!

Hakları da yok mu? Mevsimine göre okkası yirmi paraya, on beş paraya, hattâ on paraya kadar sebzeyi küfeciden mübayaa eyleyebiliyoruz. Küfeci kazanacak. Eğer küfeci ile bahçıvan arasında madrabaz varsa o da kazanacak. Bâkîsi bahçıvana kalacak. Bahçe kirası, gübre bedeli, yanaşma ücreti, tohum parası gibi nakden keseden çıkacak olan masrafa bir de ekmek, çapalamak, sulamak, toplamak, nakletmek zahmetini zammetmeli de, bir mevsimde bunca masarif ve mezahimden sonra birkaç kuruş da zararlı çıkan bahçıvana, ona göre acımalı. Bazı kere irad ve masrafını uc ucuna getirenlere gıpta bile ederler. Hiç olmazsa yediğini, içtiğini kâr sayarlar.

Ne yemiş? Külde pişirdiği patlıcan, biber. Yahut sade suya kaynattığı fasulye filân. Ne içmiş? Deredeki sudan maada pazar veyahut yortu ak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şamları okkası üç buçuk kuruşluk sert, murdar rakıdan kırk paralık yahut iki kuruşluk rakı!

Yatsıdan sonra kayıkçılar uyanırlar. Bir yandan esneyerek gözlerini uğuşturarak, diğer taraftan da küfeleri saymağa başlarlar. Çünkü küfeler derhal sayılıp kaç tane oldukları ve beheri şu kadar paradan kaç kuruş navul kesecekleri ve o da altı pay edilip ikisi kayık sahibine verildikten sonra, dördü dört kayıkçıya isabet edeceğine göre beher payın neye baliğ olacağı derhal bilinmelidir. Bilinmelidir ki pay on kuruş tutmayacak olursa hiddetini birkaç «gamato» dan alsınlar veyahut pay on beşi geçecekse hemen «Mavramatimo» şarkısını çağırmağa başlasınlar.

Kayıkçıların uyanması bahçıvanların da hasbıhaline nihayet verdirir. Kayıkçılar küfeleri yükletmeğe, bahçıvanlar dahi onların tahliye eyledikleri baş ve kıç altlarında yatıp uyuyacakları yerleri aramağa başlarlar.

Öyle ya! İşte şimdi de kayıkçıların gündüzü hulûl eylediği halde, bahçıvanların gecesi gelmiş oldu.

Bu kayıkların beheri yetmiş seksen, bazıları yüz kadar küfe istiab edebilirler. Onları istif etmek bir sanat-ı mahsusadır. Çünkü domates gibi ezilmeğe müstaid olanları alta konmayacak. Kayık yalpa ederse küfeler sallanıp denize düşmemek ve hattâ kayığı da devirmemek ihtiyatı elden bırakılmayacak.

Bahçıvanlar çoktan uykuya daldılar ya. Rüyalarında ya gübre parasını tedarik ile uğraşırlar, ya hastalanan öküzü tedavi ile! Kayıkçılar ise bir buçuk, iki saat kadar çalışarak kayığı yüklerler. Badehu avara ederek denize açılırlar. Poyraz rüzgârını her zaman nerede bulmalı da yelken açmalı? O bir nimet-i nâdiredir. Gelsin kol kuvveti! Gelsin kürek! Sular bazı kere «orkos» dedikleri surette aşağıdan yukarıya doğru akıyorlarsa vay hale! İstanbul'a kadar inebilmek için beş saat ister. Hava râkid ve akıntılar yolunda ise bir buçuk, iki saat kürek çekmekle inilebilir.

Ey taze fasulyenin okkasını yirmi beş paraya almak istemeyen kâri! Hiç hâtırınıza getiriyor musunuz ki, bahar gecelerinde saat altı-yedi raddelerinde siz tatlı uykuda iken, yarın mutfağınıza girecek sebze böyle baş kıç altlarında, sekiz on bahçıvan sizin gibi rahat-ı hâbı istihsale çalıştıkları halde, üç kişi kan tere batmış kürek çekerek ve dördüncüsü olan dümenci ise gecenin serinliğinden üşüyüp titreyerek deniz üstünde geliyorlar?

Bu kayıklar birden, beşten ibaret değildir. Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli sahillerinden Kartal'a ve Ayastafanos'a doğru Marmara kenarlarından yüzden mütecaviz kayık o saatlerde deniz üstündedir. Yalnız kürek çekenler dört yüze karîb. Bâkîsini siz düşününüz. Düşününüz ki şu te-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâşâgâh-ı âlemin hakikaten şâyân-ı temâşâ olan ahvâlini görmemiş, hiç olmazsa düşünmemiş olmayasınız (s. 49-54).

Ticaret mi? Devlet memurluğu mu?

Saat on biri çeyrek geçerek kalktım. Gece ne vakit avdet edebileceğimi ve nereye gitmekte bulunduğumu biradere anlatarak, Seyyid Mehmed Numan'ın mağazasına vardım. Oraya varıncaya kadar saat on bir buçuk olmuş. Herkes dağılmış da yalnız Refet beni beklemekteymiş.

Koca Refet! Tuvaleti değiştirmiş gündüzlük iş rubasını çıkarıp koyu lacivert renginde gecelik bir âlâ kostüm giymiş! Gömlek taze! Fes yeni! Potinler ruganlı! Bir de incecik ipek bükme ile boynuna altın gözlük asmış. Geçen sabah Eminönü'nde bahçıvanlar, madrabazlar, pulcular, kantarcılar, hammallar ile uğraşan Refet nerede!

Köprü'den piyade olarak geçtik. Tünel'in ikinci mevkiine bindik. Oradan arka sokaktan Tepebaşı'na sarkıp İngiliz Sarayı önünden Balıkpazarı'ndan Rum Sillogos'u sokağından hem kestirme hem art sokaklar olmak üzere menzil-i maksuda vardık.

İstanbul'dan oraya kadar aheste-reviş ile piyade gidişimiz, Refet'le bir mülâkat-ı mahsusa-i müstakile hükmünü aldı. O gün öğle üstü matbaaya geldiği zamana kadar mevcut olan münasebetimizi bir kat daha arttırdı. Zira kolkola giderken ettiğimiz mübahase, hep fikr-i ticarete dair olup, Refet'le bu bâbda fikirlerimizin tevâfuku bizi yekdiğerimize takrib eyledikçe eylemiştir.

Refet'in babası kendisini memuriyet-i mülkiye mesleğine sevketmek arzusundaymış. Bu arzu ile oğlunu mekteb-i rüşdiyeye verdikten maada birisi arabî ve farisî ve diğeri fransızca tedris için hanesinde iki de muallim bulunduruyormuş. Bunlar sabahları mektebe gitmezden evvel ve akşamları mektepten geldikten sonra çocuğu müzakereye çekiyorlarmış.

Hattâ rüşdiye mektebinde tekmil-i tahsil ederek şahadetnâmesini aldıktan sonra pederi kendisini... kalemine çırağ bile ettirmiş. O zaman dahi muallimler hizmetlerinde devam eyliyormuş. Fakat Refet'in tahsil cihetine meyli, hevesi olmadığından bu kadar ihtimam ile beraber yine öyle şâyân-ı iftihar olabilecek bir tahsile muvaffak olamamış. Dedi ki :

— Eğer beni askerliğe tahsis etmiş olsalardı, belki daha hevesli bulunabilirdim. Tab'ımda askerliğe muhabbet olduğundan fünun-ı askeriyeyi daha güzel ele getirebilirdim. Fakat kitabeti, mülkiye memuriyetini bir türlü sevemedim. O sınıfta bulunanların hal ve şanlarını tab'ıma muvafık bulamadığım için mesleklerini de sevemiyordum.

Babasının vefatı gününden itibaren kalemine devamı kesmiş. Çün-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kü artık çocuğun önüne mirasyedilik mesleği açılmış. Mirasyediliği müddetinde pek çok kimselerle düşüp kalktığı gibi hempâlarının birçoğu da ketebe ve memurîn-i mülkiyeden olmak hasebiyle bunların hallerini, şanlarını daha mükemmel tetebbuat ile daha etraflı öğrenmiş. Dedi ki :

— İnsanın bu mesleğe fevkalâde hevesi olmakla beraber, kudret-i ilmiye ve kalemiyesi ve devletin kavânin ve nizamâtına ve usul-i idaresine vukufu da mükemmel olarak, yirmi beş-otuz yaşında ricalden sayılmak mertebesini ihraz edebilecek ise ne alâ! Hem din ve devletine menfaatli bir hizmetkâr olur, hem sâye-i devlette kendisi de bahtiyarlık bulur. Fakat benim gibi tahsili nâkıs, kalemi âciz, vukufu noksan, dirayeti mefkûd bir adam kaleme gide gele potin paralamaktan ne umacak? Oralarda yedi-sekiz yüz kuruş maaşa nâiliyet büyük muvaffakiyetlerden sayılıyor. Halbuki en küçük memurların bile maişetçe hevesâtını en büyüklere muadil görüyorum. Onlara sekiz yüz değil a, bin beş yüz, iki bin beş yüz, üç, dört bin kuruş maaş verseler bile yine istedikleri gibi bahtiyar olamayacaklar. Fakat bu adamlar sanayie, ticarete sülûk edecek olsalar daha ziyade mazhar-ı muvaffakiyet olacakları me'muldur. Hiç olmazsa hevesât-ı maişeti öyle hudud-ı tabiiyeleri fevkinde büyültmezler de kisb ü kârları dahilinde nik ü bed hallerinden kimse haberdar olmaksızın alâ-külli hâl yaşayıp giderler.

Yine hovardalık âleminde Rumdan, Ermeniden hattâ bazı ecnebi gençlerinden bizim Refet ticaret halinden de epeyce haberler alabilmiş. Servet-i sahîha bu yoldan husule geldiğini muhkem öğrenmiş. Memuriyetteki makasıd zımnında zengin olmak dahil olmayıp memurların ırzlarıyle, istikametleriyle çalışmaları ve onun bedeli olarak devletin kendilerine verdiği maaş ile geçinmeleri lâzım iken, tarîk-i ticarette pek çok kulpoların, nâgehanî kârların, müsmir tesadüflerin insanı birdenbire zengin edebileceğini de öğrenmiş.

Doğru değil mi ya? Hükûmet her memura haddince bir maişet temin etmiştir. Maaştan arttırıp zengin olabilmek memurîn için mutasavver dahi olmamalıdır. İhtiyarlıkları, vefatları halinde bile çocuklarının hep hadlerince maişetleri temin edilmiştir. Binaenaleyh memur nereden zengin olacak?

Ticaret tarîkinde ise an-asıl eli satırlı bir kasabın ve endaze endaze zarif basma satan bir çerçinin ve nalbur nevinden bir hurde-furûşun milyonlar kazandıkları gözümüzün önündedir. Tayin-i esamiye ne hacet! Mütemevvillerden hangisinin asılları ve suret-i neş'etleri biraz tahkik edilecek olursa görülür ki zenginlik ticarettedir. İnsan eğer kudret-i vehbiye ve kisbiyesiyle din ve devletine bi-hakkın hüsn-i hizmet edebilecek ise memuriyet yolunu tercih ederek, yoksa hem kendi başına bir maişet-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müstakilâne ile yaşamak ve hem de namus dairesinde zenginlik ihtimalâtının yolunda bulunmak ister ise, mutlaka ticaret tarikini tercih eylemelidir (s. 79-81).

Bir büyük tacir

El-hâletü hâzihi Seyyid Mehmed Numan rahmetle yâd olunan ahali-i kubûr zümresine dahildir. Bundan dokuz-on sene mukaddem ben kendisiyle mülâki olduğum zaman, âdeta sinni yetmiş beşi hayli tecavüz eylemiş bir pîr idi. Ancak ak Araplardan öyle metanet-i bedeniye sahibi bir ihtiyar ki sakalında siyah kıllar hâlâ beyazlara galip, vücudu hâlâ kamış gibi kavî ve harekât ve sekenâtı hâlâ çevik ve zinde!

Muhterem ihtiyar beni pek büyük taltif ve ikram ile telâkki ve istikbal eyledi. Şive-i ifadesi ahali-i Mısriyenin söylediği yoldadır. Yani «canım»lar «ganım» ve «para»lar «fara» veyahut dudaklarını biraz ziyadece zorlamak üzere «yara» olarak telâffuz ediliyorlar. Ama söylediği sözlerin kâffesi mühim ve mânidâr.

Mısrîlerdeki zekâvet ve sür'at-i intikal asla kabil-i inkâr olamaz. Seyyid Mehmed Numan ise Mısrîler miyânında da zekâ ve sür'at-i intikali ile iştihâra şâyân adamlardan olduğunu şu hâl-i pîrîsinde de gösteriyor. Mısır arapçasına vâkıf olanlar bunların her sözden bir remiz çıkararak bir te'vil-i zarifâne ile muhatabının sem'-i dikkatini nasıl davet eylediklerini bilirler. Seyyid Mehmed Numan türkçesi kaht olmakla beraber, türkçeden dahi nice mecazlar, kinayeler ile te'vilât-ı zarifâneye muvaffak oluyor.

Umûr-ı ticariyeye vukufu pek ziyade. Doğrudan doğruya zahîreci, yağcı filân gibi bir nevi ticaretle meşgul değil; her türlü ticaretle iştigal eder bir nevi acenta! Mısır'dan Marsilya'ya, Triyeste'ye, hattâ Londra'ya pamuk satar. İstanbul'a pirinç celbeder. Bunun bir mikdarını Rusya taraflarına gönderir. Tagan'dan yağ ve un celbiyle cezayir-i Bahr-ı Sefîd'e sevkeyler. Sırasını düşürürse Tuna tarafından birkaç gemi zahire yükleyip Akdeniz'e ve oralarda müşteri bulamadığı surette Fransa'ya, İngiltere'ye kadar gönderir. Renkli ve nakışlı olmamak, yani modası geçeceği tehlikesinde bulunmamak şartıyle, salaşpur, amerikan, patiska, madampol gibi düz beyaz mensucat celbiyle Anadolu içlerine sevkedilmek için, Muğla, Antalya ve Mersin gibi iskelelere çıkardığı bile nâdir değildir ki manifaturacılığın bu suretine beyn-et-tüccar «beyazcılık» tabir olunur.

Ahz ü itâsının bu suretteki tenevvüü Seyyid Mehmed Numan'da bir nevi acentalık hali hâsıl eder. Zira her nevi emtiâyı toptan alıp toptan satar. Hiç bir nevi emtiayı mağazalandırmaz. Meselâ Girit'ten celbolunup

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rusya taraflarına gönderilecek olan yüzlerce çuval sabun bir gemiden çıkarılıp diğerine nakledilmek suretiyle idare olunur. Vâkıa bu kıvancalardaki suubet ve müşkilât der-kârdır. Hattâ bazı kere müşkilâtın daha büyüğü de ardiye anbarlarında ve gümrük muamelâtında görülür. Ama işte Seyyid Mehmed Numan'ın en büyük eser-i fıtratı olmak üzere, müşkilât-ı mezkûrenin kâffesi iktiham olunarak işler dahi kronometr saatler gibi muntazaman işler.

Seyyid Mehmed Numan'ın poliçeleri her piyasada gayet muteberdir. Hattâ pek zengin bir adam olduğu için değil. Refet'in ifadesine göre Seyyid Mehmed Numan «zengin» unvanına ol kadar müstahak bile değildır. Meselâ Midilli zeytinyağcılarının kendisine ettikleri kredito ile İzmir'deki kuru üzümcü veyahut meşe palamutçusunun hesabını görür veyahut Fiyome'den İskenderiye'ye irsal ettirdiği kâğıt ve mukavvanın bedelini Akkâ, Ladikiye, Antakya taraflarından toplatıp Triyeste'ye sevkettirdiği yapağı esmâniyle tediye ettirir. Bir mübadeledir gidiyor, bir dolaptır dönüyor ki, değme bir metanet-i efkâr sahibi gençlerin bile apışacakları der-kâr iken Seyyid Mehmed Numan o ihtiyar kafasıyle bu işlerin kâffesini hüsn-i idareye muktedir oluyor.

Umûr-ı ticariyeye vâkıf olanlar için, Seyyid Mehmed Numan'ın büyüklüğünü takdir hususunda tarifin şu derecesini kâfi görebilirim. Fakat ticaretin ne olduğunu bilmeyenler için acaba takdirin bu derecesi cidden kifâyet edebilir mi?

Yoksa fıkramızdaki «büyüklük» tabiri de mi karilerimizin nazar-ı istiğrablarını celbeyledi? «Hiç bir tacirde ne büyüklük olabilir? Tacirler miyanında da büyük adam bulacak isek cihanda küçük adam kalmamış olmaz mı?» derler.

Osmanlılarımız miyanında ticaret vâ-esefâ ki en ziyade meçhulâttan bulunduğu için şöyle bir zehab ve hitaba müstaid pek çok kimseler bulunabileceğini muhakkakan hükmedebiliriz. Lâkin ne bâtıl zehab? Ne mânâsız hitap?

Büyük adam her meslekte bulunabilir. Yani insanın kendi mesleğinin büyük adamlarından addolunması için emsâline nisbetle muttasıf olması lâzım gelen evsâf-ı ber-güzideye nâiliyeti o adamı büyük adamlardan addettirebilir. Fakat büyüklük denilen şeyin mesâlik-i sâireden ziyade meslek-i ticaret erbâbı miyanında bulunabileceğini, bulunduğunu, bulunmak lâ-büdd ve lâ-cerem olduğunu inkâra mecal olamaz.

Bir malı bir piyasa üzerinde kendisi on kuruşa alıp başkasına on ikiye satmakta vukua gelen iki kuruş fazla yok mu? Tacir o malın meziyetini arttıracak hiç bir gûne tedâbir-i sınaiye icra etmemiştir ya? İşte fazl-ı mezkûru husule getirebilecek kabiliyet, tacirin büyüklüğüdür. Fazl-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezkûru tabir-i sahîhi ile yoktan var etmiştir. Tacirde o kabiliyet bulunmasa idi on kuruşa aldığını yine on kuruşa satabilmesi dahi müsteb'ad olur idi. Nasıl ki beyn-et-tüccar bu kabiliyetsizler, bu küçük adamlar dahi görülmez değil ise de, ticaretin en ziyade şâyân-ı ehemmiyet olan dakâyıkından birisi de bu olmak üzere deriz ki : Küçüklük ve kabiliyetsizlik ile tacirlik mümkün olamıyacağından ve tacir öyle hataiyyat-ı vâkıasının yalnız mesuliyet-i maneviyesiyle kalmayıp dehşet ve tahrib-i maddîsine de doğrudan doğruya kendisi hedef olacağından çarçabuk batar gider.

Devâir-i hükûmette bulunan muhasebe kalemlerinin rü'yetiyle muvazzaf oldukları hesabın neden ibaret olduğunu şöyle bir düşünmeli de, bir de muntazam bir tacirin, hattâ bir simsarın rü'yetiyle muvazzaf olduğu hesabı mukayese etmeli. Bilâ-tereddüt hükmolunur ki, Seyyid Mehmed Numan gibi umûr-ı mübadelede bulunan bir adamın kuyûd-ı hesabiyesi için koca bir kalem teşkiline lüzum görülür de, o hesabı ticarethânede yalnız iki yazıcı rü'yet eyleyebilir.

Ne ise inşallah bizde de fikr-i ticaret tevessü ve ona müteferri malumat taammüm eder de, bizden sonraki romancılar, ticaretin ehemmiyetini ve tüccarın büyüklüğünü bu suretle kârilerine anlatmayı, hâsılı tahsil ve malumu ilâm addederler (s. 126-129).

(*Müşahedat*, İstanbul 1308/1892)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

ÇENGİ'den

Vur patlasın, çal oynasın

Salonun, büyük bir salon olduğunu ve orta yerde bir de büyük sofra kurulduğunu evvelce haber vermiştim. Şimdi şunu da ihbâr etmeliyim ki, salonun cephe cihetiyle sofraya kadar olan mesâfesi üç çenginin oynamasına ve beş çalgıcı karının çalmasına ve bir de Sünbül'ün fayton ile beraber getirdiği o mahcup ve acemi kızın bir köşede oturmasına ve sekiz ahbâbın temâşâsına müsait olabilecek bir meydancık teşkil ederdi.

Üç çengiden Sünbül Hanım'ın vaz' ve tavrı esâtirü'l-evvelinde hüsn ü cemâl ilâhesi Zühre'ye isnâd edilebilen ve güyâ o vaz' ve tavrıyle kanatlanıp insanlık merâtibinin üstüne suûd etmeğe çalışır gibi zannolunan bir surette idiyse de, bu suretin iç yüzünde ol kadar âşüftelik, o derece işvebâzlık katmerleri görülürdü ki yekdiğerine asla imtizac kabul edemeyen ve en mâhir ressamların dahi bir çehrede tasvîr ve tersîm edebilmeleri mümkün olamayan şu iki hâli, ressam-ı ezelînin bir çehrede nasıl cem'-edebilmiş olduğu en evvel hatırlara hutûr edecek bir madde idi.

Arife isminde olan ikinci çengi, yalnız güzellik imtihanında belki Sünbül'e dahi mukaddem edebilir idiyse de, hüsnü bir hüsn-i basîtten ibâret olup, Sünbül kadar işvebâzlık, fettânlık, âşüftelik terkîbâtı o hüsne karışamamaktaydı. Nazlı nâmında olan üçüncüsü ise, diğer ikisi kadar güzel olmaktan fazla alelâde temâşâ için sathice dikkat eden gözler, hamle-i evvelîde bunu oldukça çirkin bulabilmeleri ihtimâl dâhilinde idiyse de, çehrece edilecek tedkikatta mahâreti olanlar bu çehreyi görürlerse, her biri ateş gibi parlayan gözlerden ve menfesleri kabarıp kokladığını yutacak zannolunan cüz'i çekme burundan ve zenahdânı alt dudağıyle muvâzî olacak mertebede yumrulaşmış çeneden ve hararet-i tab'ından nâşî, daima galeyân halinde bulunan kanı dudaklarından fışkıracağı zannolunacak mertebede kırmızı ve ince olan dudaklardan ve şu başlıca âzânın ictimaıyle uzunca bir şekl-i beyzîde teşekkül eden simâdan, bu karının kâffe-i hissiyât-ı müştehiyânesi bir araya toplanarak onların tecessüm ve teşekkülüyle vücuda gelmiş olduğunu hükmedebilirdi. Bu nev'i kadınların çehrelerinde daima sıklet-i derûnâ delâlet eden birtakım alâim-i te-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neffür ve tabiatlarındaki meyl ve iştiyâk ve tahassürü ketm için sun'î olarak göstermeğe çalıştıkları tavr-ı istignâ görüleceği dahi, başkaca dikkat edilecek ahvâldendir.

İşte üç çengiden Sünbül Hanım'ın çengilere mahsûs olan fistanı penbe atlastan ve Ârife açık maviden ve Nazlı ise hâl ve tavrına pek ziyade yakışık aldığı, kendisince dahi mücerreb ve ma'lûm olan siyahtan yaptırıp, Sünbül ile Ârife bunlarca fistanları üzerine nakşı mutâd olan pulları, gûn-â-gûn eşkâl-i muntazamda işlettirmiş oldukları halde Nazlı, pulları gelişigüzel serptirivermiş ve bu suretin gelişi el-hak pek güzel olmuştu.

Ne, ol kadar tiz ve serî denilecek ve ne de âhesteliğinden şikâyet edilecek surette olmayarak, mutavassıt bir âhenk ile terennüm-sâz olan muzikaya tatbîk-i hareketle raksa başladıkta, bu üç kızın harekât-ı sanatkârileri gerçekten bir büyük ehemmiyetle dikkate sezâ-vâr idi. Hüzzârdan en ziyâde kendilerini beğendirmek istedikleri adamlar mukabiline geldikte omuzlar, kollar, bilekler, memeler gibi her bir uzuv, yerlerine yay ile merbut imişcesine bir suret-i latîfede ihtizâz eden vücutlarını zaptedebilmek için sanki bir pay-i sebâta eşedd-i ihtiyâc ile muhtaç imişlercesine olanca cüretleriyle durup icrâ-yı sanat ederler ve bu aralık bellerinden aşağıya sarkan birer kucak saç dahi, vücudun ihtizâzından nâşi bir türlü zaptolunamayarak ve ihtimâl ki cemâllerini mütehassir-i dîdâr olan âşıklardan kıskanarak yüzlerini örtmeğe hücum ettikçe, bunlar çârpârelerini avuçlarına sığdıramadıkları, küçük ve zarif elleriyle saç demetlerini yakalayıp omuzları arkasına öyle bir gazab-ı sun'î ve latîf ile atarlar idi ki, müştakîn-i uşşâkın yüreğini, cümleden ziyade bu hareket gıcıklardı.

Çengilerin kendi müntehabları olan zevât mukabilinde irkilip, bu suretle icrâ-yı raks etmeleri ancak bir iki dakika devam ederek tamam âşık-ı mütehassir, şevkinden bi'l-inbisât kendisini kucaklamağa mütehâlikâne müsâraat göstereceğini anladıkları gibi, o pullu fistanlı âşüfteler, bi-aynihi felek gibi kendi mihverleri üzerinde devr ile derhal tebaüd ederler ve uzaklaşacakları kadar uzaklaştıktan sonra, gayet latîf ve hattâ bir dereceye kadar da müstehziyâne tebessümlerle bîçâregân-ı uşşakın mahrûmiyetlerini alkışlarlardı ki, işte bu suretler ne tasvîre ne de tersîme sığamayıp çeşm-i dikkatle görmeğe muhtaç kalırdı.

Bu vaz'-ı müstagniyânenin ciddi olmayıp ca'lî olacağını anlarsınız ya! Fakat husûsât-ı ca'liyede olsun âşığı me'yûs etmekle ümid-vâr eylemek arasında, yine işvebâzâne bir hadd-i fâsıl olmak üzere, bazı sanatlara daha ihtiyaç vardır. Hiç şüphe edilmemelidir ki, bu sanatları icrâda dahi, şu üç kızın mahâreti derece-i gâyede idi. Raks sanatının hududu dâhilinde icrâsı mümkün ve mutasavver olan kâffe-i dekâyıka varıncaya kadar icrâ

MARMARA ÜNİVERŞİTESİ YAYINEVİ

eyledikten sonra, güyâ evvelki ettiği gaddârlıktan dolayı mahcup oluyormuşcasına, sağ elinin tersini yüzüne örterek ve o elinde bulunan çâr-pâreleri hareketten ta'til eyleyerek gösterdiği tavrı ve elini yüzünden kaldırmağı müteakip gözlerini bayıltırcasına süzerek ve hep o sağ elini arka cihetinden bel kemiği hizasına getirip, vücuduyla yine kendi beli üzerine yaslanarak ve bir deryâ-yı sîmîn-âsâ meydana çıkardığı gerdeni ve yine bunu müteakip eliyle kendi dudakları üzerinden gül-deste âsâ derip müştâkı tarafına nâzikâne fırlattığı puseleri gören âşık, evvelki nâz ve edâ ca'lî olmayıp da ciddi bile olsa, yine affa ve belki bir vaz'-ı müsterihâne ile hâk-i pâyına yüz sürmeğe müsaraata mecbûr olacağı şüphe götürür mevâddan değildir.

Şu suretle icrâ olunmağa başlayan raks, yarım saat kadar sürdükten sonra, müştâkînin sabırsızlığı ve çengilerin şuhluğu işin intizâmını bozup ortalık karmakarışık oldu. Bu karışıklık yine işret sofrasını ziyaret emeliyle vuku'bulmuş idiyse de, karışıklığın derecesi ol rütbeyi bulmuştu ki, hangisi ne nev'i işret içti ve her biri arzu eylediği mezeyi nereden aldı? Kim kime ne söyledi? Bu gibi birçok hakikatler bu karışıklığın gürültüleri, şamataları, kahkahaları, kihkihileri arasında kayboldu gitti.

(*Çengi*, 1294/1878, s. 98-101).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6

VAH'dan

Bir mahkeme sahnesi

Bizim Necati Efendi'nin Bağlarbaşı'nda kavga eylemiş olduğu beylerin dahi isimleri zabıtta mukayyed olup, pazartesi günü onların dahi gelmeleri mukarrer olmakla, üç beyler ve Necati Efendi huzur-ı mahkemede isbât-ı vücut eylediler ise de, reis efendi «evrakı okunsun» dediği zaman, zabıt kâtibi efendi okunacak evrak olmadığını evvela yalnız reisin yüzüne bir nazar-ı mahzûnâne atfıyla ve sâniyen lisan ile anlattı.

Reis efendi dedi ki :

— Acaib! Müddei tarafından ve daha doğrusu müddeiler tarafından verilmiş arz-ı hal veya iddia-nâme kılıklı bir şey yok mu?

Zabıt kâtibi — Yoktur! (Yeniden aklına bir şey gelmiş gibi davranarak) Ha! Bir zabıt jurnalı vardır.

Reis — İyi ya, işte onu okuyunuz!

Mazrûblardan bir bey — O jurnalı okumaktan maksat nedir? Bizi müddei farzederek mi onu okuyacaksınız?

Reis — Acaib! Bu fi'l-i darbda siz müddei değil misiniz?

Mazrûb — Biz yalnız zâbıta tarafından vuku' bulan davete icâbet göstermemek gibi bir yolsuzlukta bulunmamak için geldik. Eğer dâribimizden bir davamız olsa idi, usûlen bir arz-i hal takdim ederdik.

Reis — Demek oluyor ki, bu davadan kef-i yed eyliyorsunuz?

Mazrûb — Hayır reis efendi hazretleri! Hiç dava etmiyoruz.

Reis — O halde müttehimi affediyorsunuz demek.

Necati — Af mı? Kimsenin affına ihtiyacım yoktur efendim! Beyefendiler lutfen dava etseler de hükm-i kanun ne ise yerini bulsa!

Mazrûb — Hayır efendim! Af da etmiyoruz. Dava da etmiyoruz. Bizce bu madde ke-en-lem-yekün hükmündedir.

Reis — Halbuki efendim fi'l-i darb maddeten vâki olmuştur. Hattâ hata etmez isem işte başınızda eser-i darb dahi görüyorum ki, cürmün sübûtu için birinci emârelerdendir.

Mazrûb — Hayır efendim başımı bir tarafa çarptım da ondan. Mâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hazâ bizim tarafımızdan dava vuku' bulmadığı halde, mahkeme-i âliye bizi cebren müddei edemez ya?

Reis — Vâkıâ öyle! O hâlde maslahatın kaydı bâlâsına şerh verilsin de bu beyefendiler dahi dışarı çıksınlar.

Tamam mazrûblar ile dârib dışarı çıkacakları zaman müstemi'ler tarafından bir ses işitildi. Bu ses dedi ki :

— Dârıb çıkmasın, dârıb çıkmasın. Onun aleyhinde bir arz-ı hal vardır! Altı yüz yirmi sekiz numaralı arz-ı hal. Bu sabah zabıt kâtibi efendiye havâle olunmuştur. O arz-ı hal okunsun.

Bu lakırdı üzerine herkese bir hayret geldi. Mazrûblar çıkıp müstemîn miyanına dâhil olarak, kendi dâribleri aleyhine zuhûr eden ikinci müddei kim olduğunu ve ne dava eylediğini görmek merakına düştüler.

Reis efendi tarafından verilen işaret üzerine, işbu ikinci müddei dahi mahkemeye girdi ki, yüzü fevkal-had çiçek bozuğu olmasından ve pek çirkin bulunmasından bunun Ferdâne Hanım'ın kocası Tal'at Bey olacağını yine müstemi'ler miyanında bulunan Behçet Bey anlamıştı.

Yine reis efendi tarafından verilen emir üzerine, zabıt kâtibi efendi altı yüz yirmi sekiz numaralı arz-i hâli alarak ber-vech-i âti okudu :

«Arz-ı hal-i kullarıdır ki :

İşbu bin iki yüz şu kadar senesi mâh-ı recebü'l-ferdînin on dokuzuncu yevm-i cuma günü serseri makulesinden Necati nâm kimesne Bağlarbaşı nâm mahalde zevce-i muhterememem Ferdâne Hanım'ın namus ve haysiyetine halel getirir bir muamelede bulunduğundan ikmâl-i namus-ı âcizânem ma'razında takdim-i arz-ı hâl-i kemterâneme ictisâr kılındığı muhât-ı ilm-i âlim-ârâ-yı cenâb-ı efhamîleri buyuruldukta ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emir ve fermân hazret-i min-leh-ün-emrindir.

Arz-ı halde «serseri makulesinden» kelimeleri okunduğu anda Necati Efendi bir kere yerinden fırlamış idi. Arz-ı hâl bittikten sonra reis efendi arz-i halin hâricinde daha diyeceği olup olmadığını müddeiden sual edince, ondan evvel Necati Efendi atılıp dedi ki :

— Arz-i halin hâricinde değil, dâhilinde olarak benim söyleyecek şeyim var efendim. Sâye-i şâhânede mütehayyizân-ı memurînden bulunduğum halde, bendenize «serseri makulesinden» sıfatının verilmesini asla kabul edemeyeceğimden, evvel-be-evvel bu sıfat arz-ı hâlden çizilmez ise hiç bir davaya, hiç bir suale benden mukabele beklemeyiniz.

Reis — Vâkıâ uygunsuz bir tabir efendim. (Müddeiye hitaben) Canım efendim! Böyle uygunsuz tabirleri niçin istimâl eylediniz. Buna kanunen dahi cevâz yoktur.

Tal'at Bey — Benim ne kabahatim var efendim? Arz-ı hâlci öyle yazmış!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Reis — Demek oluyor ki, sizin okuyup yazmanız yoktur.

Tal'at Bey — Estağfurullah efendim! Okumam vardır. Yazmam da vardır. Ama imlâda, kitâbette noksanım olduğundan, bizim arz-i halci Hacı Halil Efendi'ye gitmiş idim de...

Reis — Ne ise kâtip efendi o arz-i hâlden şu kelimeleri tayyediver.

Necati — Ha şöyle!

Tal'at Bey'in okuması var imiş ama, yazısı da var ise de imlâda, kitâbette noksanı var imiş! Müstemîn miyanında Behçet Bey bunu işitince «Vah zavallı Samurkaş vah!». Bu adam için çıldırıyorsun öyle mi» diye Ferdâne Hanım'a pek ziyade acımıştı.

Yalnız o mu ya? Mazrûblar miyanında dahi acaba Tal'at Bey'in bu hâli üzerine Ferdâne Hanım hakkında bu türlü mülâhazada bulunmuş hiç kimse yok mu idi?

Daha başka bir diyeceği olup olmadığına dâir reis efendi tarafından edilen sual üzerine Tal'at Bey dedi ki :

— İşte efendim arz-i hâlimde dediğim vechile ikmâl-i namûsumu isterim.

Reis Efendi — Efendim! Arz-i hâlinizde sarâhat-i lâzıme görülmüyor. Müddea aleyh namusunuzu ne yolda şikest eylemiş? Darb gibi, cerh gibi bir cinayette mi bulunmuş? Yoksa sebb ü şetm gibi bir şey mi vâki olmuş? Buraları tasrîh olunmalı değil mi?

Tal'at Bey — Haremim câriyeniz cuma günü Bağlarbaşı'na gitmiş. Bahçe yanından geçerken âdâb-ı umûmîyeye riâyet etmeyen bazı kimseler birkaç harf-endâzlıkta bulundukları sırada ismi Necati Efendi olduğunu henüz dün burada zabtiye kuyudundan tahkîk etmiş olduğum bu efendi güyâ haremim câriyenizi himâye ve muhafaza tavrında görünerek, şimdi huzûrunuzdan çıkan beyler ile mudârebeye kıyâm eylemiş. Vâkıa bir kimse bildiği ve tanıdığı bir kadını müdafaa eder ise de, akraba ve taallukatım miyanında böyle bir adam yoktur. Bu hâlde zevcem için ne hakla mudârebe ediyor? Böyle âlemin lisan-ı istigrâbında dâstân olacak bir vak'a bilâhare haremimin dahi dillere düşmesini mûcib olur. İşte bundan dolayı ikmâl-i namus davası açıyorum. Yok haremim ile herhangi bir suretle olursa olsun muârefe ve münâsebeti var ise, onu der-miyân etmelidir de, herkes dahi kendi namus-ı zâtisine taalluk eden tedâbirden geri durmasın!

Tal'at Bey'in ifadesi herkese hayret verdi. Bu sözleri o kadar da hiddetle söyledi ki, gözlerinden ateş fırlamakta idi.

Bir aralık reis efendi Tal'at Bey'in cinnetine hükmetmek istedi ise de, kendisinde alâmet-i cünûn yok idi. O hâlde beyin böyle bir davada bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunmasını humka hamletmek lâzım gelir idiyse de, Tal'at Bey'de ahmak tavrı dahi yoktu.

Gerek hey'et-i mahkeme ve gerek müstemîn, emsâli hiç bir yerde görülmemiş olan bu davaya müddea aleyhin ne yolda mukabele edeceğine muntazır kaldılar.

Hele Behçet Bey, Necati Efendi'nin dahi nasıl harikulâde bir fikir sahibi olduğunu bildiği cihetle, işin âdeta bir komedya suretini alacağına hiç şüphe etmiyordu.

Reis efendi, nöbet-i müdafaanın kendisine geldiğini Necâti Efendi'ye ifhâm edince, Necati Efendi dedi ki :

— Bu beyefendiyi nasıl ki hiç tanımadığım halde, şimdi gördümse, zevcesi hanımefendiyi dahi hiç görmemiş ve tanımamış olduğum hâlde, ilk defa olarak Bağlarbaşı'nda ferace ve yaşmak altında gördüm ise de, evvela Cenâb-i Hakk'ın ismine ve sâniyen namusum üzerine yemin ederim ki, yüzüne dikkatlice bakmadığımdan kendisini bir başka yerde görsem yine tanımam. Halkın haremlerine ne nazar-ı rağbet ve ne de başka bir nazar ile bakmamak şânından olan Necati'yi yüz bin kişi tanır. Bu tabiat ve terbiyede olduğumu yüz bin kişi ile isbât ederim. Bu üç adamın bir kadına bi-gayr-i hakkın harf-endâzlık ettiklerini gördüğümden, kadını müdafaa etmeği erkekliğim şânına muvâfık buldum.

Tal'at Bey — Sizin nenize lâzım? Elbette tanımadığınız bir kadın olmasa idi müdafaa etmezdiniz.

Reis Efendi — Sözü makam-ı riyâsete hitâben irâd edeceksiniz efendim. Kaide-i muhâkeme böyledir.

Necati — Tanımadığım bir kadın olduğunu yemin ile temin eyledim. Başka ne yapabilirim? Fakat dûçâr-ı taarruz ve tecâvüz olan bir kadını müdafaa etmek zannederim ki her namuslu erkeğin vazife-i zimmetidir.

Necati'nin bu sözü üzerine müstemîn tarafından bazı sesler işitilmeğe başladı ki, cümlesi Necati Efendi'nin sözünü musaddık idi.

Tal'at Bey — Reis efendi hazretleri! Efendiden bir şey daha sorunuz : Ya bir kadının bazı erkekler ile herhangi cihetten olursa olsun, muârefe ve münasebeti bulunup da tesadüf edildiği zaman hâl, hatır suâl edilir ise, buna da taarruz ve harf-endâzlık mânâsı verilerek, sâir bayağı erkekler gibi hemen kavgaya mı mübâşeret edecekler?

Biraz evvel reis efendi Tal'at Bey'in ya cinnetini veyahut humkunu hükmetmek lüzûmunu düşünür iken, beyin şu sözleri üzerine nazar-ı dikkatini açtı. Binâenaleyh Necati'ye sordu ki :

— Münazaa ettiğiniz erkekler ile kadınlar arasında muârefe ve münasebete benzer bir hâl var mıydı?

Necati — Hayır efendim! Beyin buyurduğu gibi arada bir münase-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bet, bir karâbet olup da hâl, hatır suâl edilecek olsa, ona kim ne der? Fakat beyân olunan münâsebet eğer âdâb-ı umumîyeye mugayir bir münasebet-i rezilâne olur ise halk kendi âdâbını, kendi namusunu, kendi vakarını muhafaza için, o misüllü rezâleti meneder. Halbuki benim müdafaa eylediğim kadın ile beyler arasında hiç bir münasebet olmayıp, kadın bunların taarruz ve tecâvüzlerinden dolayı yeis derecelerinde bîzâr olmuştu. Hâl ve şânı ve tavrı ile herkesten istimdâd eyliyordu.

Tal'at Bey — Hayır, hayır, reis efendi hazretleri yalnız bu temin kâfi değildir. Demincek burada gördüğüm beyler gibi temiz, pâk adamlar öyle halkın kadınlarına harf-endâzlık gibi bir rezâleti kabul edemezler. Mutlaka bu işin içinde başka bir hal vardı ki, Necati Efendi mudârebeye kadar varmış, hattâ ortada silâh bile bulunmuş. Bu kadar rezâlet hep benim haremim için olduğu halde...

Reis efendi — Demincek burada bulunan beyler elbette müstemîn miyânındadırlar. Rica ederim, huzûr-ı mahkemeye buyursunlar.

Reis efendinin bu sözü üzerine müstemîn cihetinde bulunan zevât birbirinin yüzlerine bakışmaya başladılar. Herkes reisin istediği adam acaba ben miyim diye kendi kendini dahi yoklardı.

Ancak mâhud üç beyden eser zuhûr etmedi. Tal'at Bey dedi ki : «Gördünüz mü efendim. İşte benim dediğim şey sâbit oldu. Elbette kadın ile beyler arasında bir şey vardı.»

Necâti — Ben yok idi diyorum. Kadına bil-külliye fuzulî olarak harf-endâzlık ediyorlardı, diyorum. Velev süllim aralarında bir münâsebet bulunsun, âdâb-ı umumîyeye mugayir bir hareketi menetmeği ben kendi edeb ve namusuma müteallik bir vazife addederim. Ben öyle ahvâl-ı rezîleye karşı gülüp eğlenmek ile iktifâ eden hoppalardan değilim. Ama ettiğim müdafaa muvâfık-ı kanun görülmeyerek cezâsını çekecek imişim. Ona da razıyım. Lâkin o halde müddeilerim Tal'at Bey olamaz. Demincek burada bulunan beyler olur. Tal'at Bey ise «Sen benim zevcemin namus ve şânını niçin müdafaa ettin?» diye dava edemez. Ederse gülünç olur.

Azîm bir kahkaha mahkemeyi sarstı. Hattâ reis efendi güyâ gülenleri susturmağa çalışıyorsa da, kendisi dahi gülmekten kırılmak derecelerine gelmişti. Yalnız Necâti Efendi'nin hiddeti artarak ağzından birçok lakırdı çıkıyor idiyse de, kimsenin dinlemeğe vakti olmadığından, ne dediği anlaşılamıyordu.

Müstemîn miyanından bir zâtın huzûr-ı mahkemeye girmesi bu gürültüye nihâyet verdi.

Bu zât, biraz evvel güyâ müddei sıfatıyla huzûr-ı mahkemede bulunan üç beylerin birisiydi. Dedi ki :

— Reis efendi hazretleri! Demincek burada bulunan üç kişiden biri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

si bendenizim. Tal'at Beyefendi'nin hiç bir kanuna, kaideye muvâfık gelmeyen bu davasını halle medâr olmak için birkaç kelime ile izâh-ı madde etmeğe geldim. Vâkıa bu izâhâtı vermek benim hiç vazifem değilse de, mahkeme-i aliyyenizi beyhude itâb etmeği de muvâfık-ı mürüvvet addetmedim. Artık gençliğimize mi verilir, cehâletimize mi? Her neye hamlolunur ise olunsun, vâkıa biz bir kadına harf-endâzlık etmiştik. Ancak bu misüllü harf-endâzlıklar için muârefe ve münâsebet bulunup bulunmadığını aramak iktizâ eder mi? Hattâ muarefe ve münâsebet bulunan kadınlara harf-endâzlığa da lüzûm olmadığını gençliğin bu misüllü icâbâtına mahkûm bulunanlar takdîr ederler. İnsan henüz muârefe peydâ etmemiş bulunduğu bir kadın ile peydâ-yı muârefe için harf-endâzlık eder. Bir orman taşlar, içinden şikâr çıkarsa bahtına!

Hafif bir dıhk-ı umumî daha peydâ oldu ise de beyefendi sözünde devam eylediği cihetle dıhk dahi pek kısa kesildi. Bey dedi ki :

— Lâkin bu efendiye adı ile, sanı ile kıskanç Tal'at Bey derler ki Üsküdar içinde meşhûrdur. Şimdi bu davayı açmaktan maksadı güyâ namusuna taarruz edilmiş de onu itmâm için değildir. Belki zevcesini ithâm ederek bir iyi kavga etmeğe vesîle var ise, o vesîleyi bulmak için buraya gelmiştir.

Bir kahkaha daha koptu. Tal'at Bey kıpkırmızı kesildi. İkmâl-i namus için hükm-i kanuna sığındığını feryâd-ı hadîdâne ile der-miyana başladı ise de davanın kanuna tatbîk edilecek yeri bulunmadığından, bu muhâkeme-i garîbeye nihâyet verilmek lâzım geldi.

Hattâ reis efendi dedi ki :

— Herkesin istediği gibi bir kanun yapılamaz efendim! Hareminize harf-endâzlık edenler itiraf-ı kusur ediyorlar ise de, ettikleri harf-endâzlık hakikaten namusa taarruz derecesinde bir şey değildir. Daha harf-endâzlığın bidâyetinde bir mudârebe çıkarak, hareminiz bahisten hâriç kalmış. Bununla beraber sizin ettiğiniz dava dahi bu beyler aleyhine değil, Necati Efendi aleyhine idi. Halbuki Necati Efendi'nin ettiği sahâbet ve müdafaadan dolayı kendisine teşekküre dahi borçlusunuz.

Reis efendi bu sözü bitirdiği anda, Necati ve genç bey huzûr-ı mahkemeden çıktılar. Tal'at Bey her ne kadar fart-ı hiddetinden ağzını bozarak mahkeme aleyhinde dahi kelimât-ı zâide söylemeğe başladı ise de, bu tecâvüzkârlık bîçâre kıskancın yeisinden neş'et eylediği nazar-ı dikkat ve insâfa alınarak ilişik edilmedi (s. 51-57).

Bir kıskançlık sahnesi

İşte o gün vapurda işittiği sözler üzerine Tal'at Bey yine küplere bi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ner. Akşam hânesine geldiği zaman çehreyi asar ise de, her nasılsa kendini zaptederek gece vakti bir gürültü çıkarmaz.

Sabahleyin kalkıp da zevcesinin odasına gittiği zaman, Ferdâne'yi ayna önünde süslenmek ile meşgul bulmaz mı?

İşte kızılca kıyamet kopar!

— Her gün gelin olmak mı istiyorsun a canım! Nedir bu süs! Nedir bu zînet! Artık, cihânın dilinde destan oldun. Sen değil, ben oldum. Kahvelerde, vapurlarda, Tal'at Bey'in karısından başka söz edilmiyor. Aman Yârâb! Ne bedbaht bir adam imişim! Bâri canımı al da kurtulayım!

Ferdâne, birdenbire şu borayı görür ise ne hâle gelir?

Bereket versin ki böyle fırtınalara, boralara çoktan alışmış idi de ödü patlayıp helâk olmuyordu.

Mâ-hazâ bu misüllü beliyyâta hiç de ehemmiyet vermeyecek ve onlardan müteessir olmayacak derecelerde alışabilmek kabil midir?

Biçâre kadıncağız, oturduğu yerden kımıldanmaksızın ve hattâ elindeki pudra kutusunu dahi bırakmaksızın dedi ki :

— Ne olmuş beyim? Yine niçin hiddetlendiniz? Kendinizi yine hasta edeceksiniz!

Keşki bunu da söylememiş olsa idi! Tal'at Bey'i o anda, aynayı toz gibi dağıtarak, tuvalet takımını da bir tarafa fırlatıp atmış bulmaz idi.

Aman Yârâb! Tal'at Bey'deki gazabı görmeli. Öyle gazap kimsede görülmüş değildir ki! Avazı çıktığı kadar haykırmağa başladı!

— Hasta mı olacağım! Ben gebereyim diyorum. Gebermek istiyorum da geberemiyorum. Seninle karı-koca olmaktan ise kara yerlere karışmak evlâdır. Bırak elinden şu murdarları! diye kadının üzerine hücûm ederek, önündeki çekmeceyi kaptığı gibi bir tarafa fırlattı. Aynalar, şişeler, kutular, fırçalar, filânlar odanın her tarafına yayıldılar.

Artık Tal'at Bey ağzından çıkanları kulakları ile işitiyor mu? Ferdâne'yi o kadar alçak kadınlara teşbîh eyledi ki, kalem bile o izâhâtı vermekten haya eder.

Ferdâne için ağlamaktan başka yapacak ne kaldı?

Hayfa ki, kadıncağız ağlamağa dahi muktedir olamıyor.

Tal'at Bey birkaç defa elini kaldırıp yumruğuna davranarak döğmek ile dahi kadıncağızı tehdîde kalkışınca, Ferdâne hemen fırlayıp, diğer bir odaya kaçtı. Despino orada idi. Tal'at Bey dahi arkasından koştu ise de, iki kadın kapıyı sımsıkı kapayıp, arkasından dayandıkları cihetle, Tal'at Bey açabilmekten me'yûs kaldı. Kapı önünde Despino aleyhindeki na'ralarını da işitmeliydi. İşte hanımların terbiyelerini bozan bu çerçi karılar oldu. Böyle edebsiz karıları her kim hânesine uğratırsa ahmak oldu. Neler söyledi, neler ki, aynen kaydı mümkün olsa ciltler dolar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nihâyet zavallı adamcağızın artık hiddetinden gözleri cihânı görmez olup, hemen kendisini kapıdan dışarıya atarak, gözü neresini gördü ise, o tarafa doğru aldı yürüdü (s. 135-136).

(*Vâh*, 1299/1883)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

HENÜZ ONYEDİ YAŞINDA'dan

Düşmüş kadın ve aşk

Ahmed Efendi'yi bir başka dalgınlık aldı. O dalgınlık ise kızın «bir fakire sermâye olacak kadar para!» diye kaldırmış olduğu bir fikir katmerinden neş'et eylemişti.

Bu Ahmed Efendi hakikaten tuhaf bir adam idi. Bazı cihetlerce hemen cinnetine hükmolunsa sezâ görülürdü. Olmayacak bir ser-rişte üzerine it'ab-ı efkâra başlayarak ondan ol kadar hükümler çıkarırdı ki, insan şaşar. İşte Kalyopi'nin «bir fakire sermâye olacak kadar para» demesi dahi Ahmed için böyle bir ser-rişte-i mülâhaza oldu. Avukat olduğundan mıdır nedir, bu ipucunu uzattı gitti. Kendi kendisine dedi ki :

— Bir adamın böyle yerde bir gece geçirmesi bir buçuk lira gecelik, hiç olmazsa yarım mecidiye delâlet bahşişi, lâ-akall üç, dört şişe rakı parası olarak iki mecidiye, sabahleyin uşaklara bir mecidiye bahşiş, hamamda bir kese sabun için bir mecidiye, etti iki yüz altmış-iki yüz yetmiş kuruş para! Halbuki sabahtan akşama kadar arkasında küfe, meyve ve sebze satanların sermayesi nedir? Arkasında elli okka üzüm bulunsa kârla beraber kırkar paraya veriyor ki elli kuruş eder. İşte elli kuruş bir fakire sermâye oluyor. Demek oluyor ki, iki yüz yetmiş kuruş bir değil, beş, altı fakire sermaye olabilecek! Bazı köşelerde bazı kebapçı, muhallebici filâncı adamlar görülür. Sermâyesine güzelce dikkat edilse iki yüz yetmiş kuruşluk sermâyesi olduğu hükmolunur. Elinde bir testi veyahut sırtında bir varil, su satanların sermâyesi nedir? Boynunda bir tabla ve derûnunda sigara kâğıdı, kav, kibrit, mektup kâğıdı, falan satanların sermâyesi acaba üç yüz kuruşa bâliğ olur mu? Demek oluyor ki elinde iki yüz yetmiş-üç yüz kuruş sermâyesi olan adam âdeta esnaf sayılıyor. Evini barkını besliyor. Anadolu'dan buraya gelen bir adam bu kadar bir sermâye ile işe başlayıp hem kendini geçindiriyor, hem de memleketinde vergisini filânını veriyor. Hem de üç-beş senede beş-on bin kuruş biriktirerek sılasına gidiyor. Of! Bizim bir gecede telef ettiğimiz para ne çok para imiş! Bir değil, birkaç fakire sermâye olacak parayı kaldırıp atıveriyoruz. Halbuki birçoklarımız buralara kendi kazandıkları para ile dahi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelmiyorlar. Babalarının kazandığı veyahut lutfen ve merhameten kayrılmak suretiyle bir memuriyetten aldıkları paralarla geliyorlar. Acaba şöyle bir kız onlara bu paranın bir fakire sermâye olabileceğini söylemiş olsa inanırlar mı? Bu sözün tahtındaki hükmü anlayabilmek için birazcık olsun it'âb-ı efkâr eder miydiler? Dur bakalım bunu da kızdan anlarız.

Ahmed Efendi'nin kendi kendisine söylediği bu söz, onun burada kaydını okuyacak kadar bir zaman mürûrunu icap etmemişti. Zihin ne kadar seridir. Bir anda kâinatı cevelân eder. İşte zihnin lisanı dahi o kadar seridir. Onun bir anda söylediğini bir kâtip üç gün yazsa bitiremez. Binaenaleyh Ahmed Efendi bir fakire sermâye olacak kadar paranın şu yoldaki hesabını bir anda itmam ile beraber kıza dedi ki :

— Kalyopi! Bu söylediğin sözlerin hepsi doğrudur. Doğru olan bir şey hangi ağızdan çıkmış olsa yine doğrudur. Bir elmas çamurdan çıkarılmış olmakla, onun kadr ü kıymetine asla halel gelmez. Fakat bu sözleri sen an-samîmü'l-kalb söylemiş olsan o halde elması çamurdan çıkarmış olmayıp belki kendisi kadar kıymetdar bir mahfazadan çıkarmış olmak derecesinde hüküm tagayyür ederdi. Halbuki henüz birkaç saatten beri görüşülmekte olan bir adama bu kadar samimi sözler söylenemez. Binaenaleyh ben anlıyorum ki bu yolda sözler dahi sizin adam aldatmak için her zaman kullandığınız sözlerdendir. Her kim buraya gelse bu sözler ile onun teveccühünü kazanmağa çalışırsınız. Öyle değil mi?

— Öyle değil efendim! Sözde bu derecelere varmak, bu vâdilere kadar girişmek için evvelâ o sözleri dinleyecek olan adamda istidad olmalıdır. Buraya gelenler bu mahallerin pisliğini ve kızlarının yüreksizliğini, hilekârlığını nasıl hatırlarına getirebilirler ki kızların boyunlarına sarılıp da şapır şapır öptüklerini görseniz kırk yıldan beri yekdiğerinin hasretlerini çeken âşık ve maşuk zannedersiniz. Kızların onlara gösterdikleri muhabbet ne kadar yalansa, heriflerin gösterdikleri meyl ve hırs ve heves o kadar doğrudur. Hüngür hüngür ağlayanları olur. Efendim! Bizim gibi murdar kızlar için dağ gibi herifler arasında kan olduğunu hiç işitmediniz mi?

— Canım nasıl olur ki, her gece başka bir herifin kucağında zaman geçiren kızların muhabbetlerine inanılabilsin?

— Onu bana sormayınız! İnananlara sorunuz. Besbelli filânca kız kendisini seviyor, kendisinden başka kimseden hoşlanmıyor ise de ne yapsın ki sanatı bulunmuş da onun için bu yerlerde bulunuyor diye, kızlar tarafından söylenen sözlere inanıyor.

— Ya kızların bazı adamları birazcık olsun sevdikleri var mıdır?

— Bu bir başka meseledir kocacığım! Hem pek uzun bir meseledir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Hayır hayır! Ben bu meseleyi anlamak istiyorum. Buralarda sarfolunan paralar bir fakire sermâye olur dedin ki pek doğrudur. O paraları sarfeden heriflere hiç sizin yüreğiniz acımaz mı?

— Neden acısın? O herif bilmiyor mu? Düşünmüyor mu? Eğer bu dünyada zanpara kendisi olsa da kendisinden evvel hiç bir herifin duçar olduğu belâyı görmemiş bulunsa bir şey diyemezdik. Buraya bir acem gelir. Çerçidir. Hani ya demincek buraya gelen Ahu yok mu? Onu gördükçe «Ah Ahu! Niçin beni böyle harap ettin?» dediğini görseniz yüreğiniz acır. O acem şalcı bir tüccar imiş. Bilmem kaç bin lirası varmış. Hepsini Ahu'ya yedirdikten sonra işte şimdi çerçi olmuş. Birkaç paralık düzgün, pudra filân koymuş, birkaç çift dahi çorap, mendil filân. Bütün kerhâneleri dolaşıp ekmek parası kazanmağa çalışır. Yalnız bir Acem değil ya? Ne kadar beyler, efendiler, ağalar var ki kül olmuşlar. İşte onlardan ibret alarak kendilerini korusunlar. Onlara acımak lâzım mı?

— İyi ya! Şu birkaç bin lirayı gözden çıkardıktan sonra, niçin o Ahu kızı kendisi alıp beraberce yaşamamış? O halde ya sermâyesi mahvolmaz veyahut mahvolursa da bari Ahu'yu kazanmış olurdu. Zira binlerce lirayı Ahu'ya yedirmiş diyorsun ama eğer o binlerce lira Ahu'ya geçseydi Ahu'nun şimdi buralarda sürünmemesi lâzım gelirdi.

— Öyle ya! Öyle ya! Ahu'da binlerce lira para değil, yetmiş, seksen lira borç vardır. İşte biz dahi heriflere bunun için acımayız ya.

— Ama bu acımamak herifi sevmemekten gelir. Benim ise «heriflere acımıyor musunuz?» diye sorduğum sualden maksadım sizin hiç bir kimseyi sevip sevmediğinizi anlamaktır. Kızların bazı adamları birazcık olsun sevdikleri var mıdır diye sordum. Ona cevap ver.

— Dedim ya işte! Bu mesele pek uzundur.

— Uzun olsun! Ben bunu anlamak isterim! Hem şuradan birer sigara yap da içelim. Hem içer, hem konuşuruz.

— Rahatsız oluyorsunuz efendim, vakit pek ziyade gecikti.

— Zararı yok. Bir gece daha rahatsız olayım. Sen de benim için zaten mutadın olan rahatsızlığa bir gece daha tahammül et!

Kalyopi sigaraları yapar. İkisi dahi kalkıp yatağın içinde otururlar. Ahmed Efendi sual ve talep ve ısrarını tekrar etmekle kız der ki :

— Bir kimse insan olsun ve göğsünde bir yürek olsun hiç bir kimseyi sevmez olsun bu kabil midir? Fakat bizim gibi kızların sevmesi, sevmemesi ne hüküm götürür? Bizi ne kadar severlerse, biz dahi o kadar severiz.

— Yok ama, demincek söylediğin söze bu uymadı. Demincek diyordun ki, buraya gelenler miyanında ağlayanlar, kan edenler bulunur.

— Öyle dedim. Fakat bu ağlamak, kan etmek sizce sevda alâmeti

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayılır mı? Herif körkütük sarhoş olarak ağlıyor. Bir kıskançlık üzerine gazaba gelerek kan ediyor. Onda az buçuk akıl olsa bizim gibi bir kız için ağlanmayacağını anlamaz mı? O haftada mı, on beş günde mi bir kere bizi gördüğü zaman sevip çıldırdığı gibi, biz dahi gönlümüzün hoşlandığı adamlar olursa kendilerini gördüğümüz zamanlar aklımıza gelerek birazcık severiz. Eğer o bizi, biz onu gerçekten sevecek olsak buralarda işimiz ne? Buralarda sarfolunan paralar ile bir kuru ekmek yiyerek olsun yaşayamaz mıyız? Fakat daha ne kadar haller vardır ki, böyle daimî suretle birleşmeğe mâni olur.

— İşte o halleri dahi hep öğrenmek isterim.

— O haller çok! Hangi biri söylenir. Bu geceyi sabah etsek yine yetmez. Meselâ en çok vakitler vâki olur ki, bizim en ziyade hoşlandığımız, sevdiğimiz adamlar bizi en ziyade sevenler değildir. Bizi en ziyade sevenleri ise biz sevmeyiz. Meselâ arkadaşınızın karısı olan Agavni yok mu? İşte o bir ermeniyi sever. Herif dahi onu sever. Fakat herifin iki cebinde beş para yok ki kalksınlar buradan çıksınlar da bir yerde daimî olarak birleşsinler. Herif hammallık etmeğe razı ise de Agavni pek kibirli bir karıdır. Bir kere beraber bunu söyleşirken bana dedi ki, «burada beylerle, efendilerle sohbet etmeğe, paralar kazanmağa alışmış olduğum halde nasıl olur ki Artin ile gidip aç ve çıplak kalmağa razı olayım?» Sevgi iki taraftan olur. Hem de kuru kuruya sevgi de karın doyurmaz. İnsanın sırtı ruba ister. Boğazı yemek ister.

— Demek oluyor ki kızlardan bazıları pek hoşlandıkları adamlar ile beraber yaşamayı arzu edebilirler ha? O halde bu adamın şu murdar yerlerde israf eylediği paralara dahi mutlaka acırlar.

— Ona şüphe yok! Burada bir kız var ki, Lisimaki derler. Bilmem nerede başkâtip olan Cüneyd Bey daima ona gelir. Hem de kendisini sever. Lisimaki her zaman der ki «yazık bu adamcağızın paralarına! Benim için ne kadar masârife giriyor! Beni gezmeğe götürüp, kendisi dahi gelerek avuç doluları paralar harcediyor. Bu harcettiği paraların yarısını olsun bana tahsis etse de beni buradan çıkarsa. Dünya yüzünde kendisinden başka hiç bir erkeğin yüzüne bile bakmayarak ona kul kurban olurdum.»

— İyi ya, bunu Cüneyd Bey niçin kabul etmiyor?

— Tuhaf! Cüneyd Bey buna ne cevap veriyor bilir misiniz? Çünkü Lisimaki kaç defa kendisine teklif etmiş. Cüneyd diyor ki : «Ben bir hânede yalnız benim olan bir karı ile kapanıp kalacak olursam, teehhül ederim. Bana bir zevce değil, bir âşüfte lâzımdır. İstediğim gibi saçlarını döktürür, serbest eğlenirim. Ne istersem yaparım. Usandığım zaman dahi bir diğerini beğenirim.» İşte bu da böyle!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu söz dahi Ahmed Efendi'nin zihninde yeni bir katmer kaldırdı. Kendi kendisine «Of! İşte bu da böyle! Böylesi de var! Renk renk!» diyerek kızın yüzüne dikkatli bir bakış daha baktı. Kalyopi dedi ki :

— Bir başka yerde Filomen derler bir kız vardır. Bir rum sever. Dostu dahi onun için çıldırır. Fakat herif müteehhildir. Eğer evli bulunmasa kızı âdeta nikâh ile alacak. Lâkin kendisi fakir olup, parayı karısı verdiğinden şayet duyarsa fena olur diye geceleri bile gelemeyip gündüzleri gelir.

— Bu da böyle ha?

— Evet, bu da böyle! İşte böyle hiç bir ucu diğer ucuna uymadığı için biz dahi bir kimseyi sevemeyiz. Onun içindir ki bir kimsenin parasına, israfına filânına acımayız. Velev ki acıyalım ne fâide? Biz de deriz ki bu herif nasıl olsa bu paraları batıracak. Bari birazı da bizim elimize geçsin (s. 59-64)!

Beyaz kadın ticareti

Ertesi sabah Ahmed Efendi uykudan uyandıkda evvelki gibi derhal yataktan çıkmağa lüzum görmedi. Ne garip bir tahavvül! Evvelce bu hânenin içindeki havayı bile, teneffüsten istikrah edecek bir hava olmak üzere telâkki ederken, bu sabah içinde yattığı yatağı bile o kadar istikrah edilecek bir şey bulmamakta idi.

Ama Ahmed Efendi, bu tahavvülü nazar-ı dikkate alarak evvelki haliyle şimdiki halini muvazene ediyor idi diye zannetmeyiniz. Bu muvazene ve mukayese hatırına bile gelmiyor idi. Zihni yalnız Kalyopi tarafından der-miyan olunan husûsât ile meşgul olarak biçâre maktul Maryola'nın mazlumiyetini, Kalyopi'nin buralara düşmesi felâketiyle mezcedip ikisini bir vücud-ı felekzede olmak üzere tahayyül eylemekte ve ona göre acımakta idi.

Kalyopi yerinden kalktı. Kemal-i ihtimam ile elini ve yüzünü yıkadıktan ve Vasili'ye kahve emreyledikten sonra gelip iki sigara yaparak tekrar yatağa girdi. Havanın ziyadece serinliği mevsime âdeta bir kış süsü vererek şöyle bir sıcacık yatak safâsı hakikaten hoşa gidecek bir şey idi. Kahveler gelip içildiği sırada Ahmed Efendi Kalyopi'den şöyle bir istîzâha başladı :

— Kalyopi! Müşterilerden alınmakta bulunan birer buçuk liradan ne kadarı kızların hissesine ayrılır? Ne kadarı duduya kalır?

— Yarı yarıya! Dört mecidiye kızlara, dört mecidiye dahi duduya!

— Acaip! Bu ne kadar haksızlık! O halde birisini dudu almalı, ikisini kızlar! Zira asıl parayı kazanan kızlardır.

— Öyle ama, dudu hâne kirasını veriyor. Bir de kızlar yemek parası vermezler.

— Yalnız yemek parası vermezler? Öyle mi? Kızların çamaşırlarını kim yıkar?

— Çamaşırcılar vardır. Fıkara kadınlar. Onlara veririz, yıkarlar.

— Onların ücretlerini dahi dudu mu verir?

— Yatak takımı için dudu verir. Meselâ döşek çarşafı, yorgan çarşafı, yastık yüzü filân hep onundur. Ama bizim kendi çamaşırımıza gelince : Meselâ gömlek, «mise» ve mendil, havlu filân! Onların parasını biz veririz.

— Ya sizin canınız meselâ bir yemek, bir yemiş filân istemiş olsa?

— Müşteri geldiği zaman, eğer sizin gibi adamlar olursa onlardan isteriz. Yoksa kendi paramızla alırız.

— Dudu sizinle beraber mi taam eder. Taamlarınız iyi midir?

— Evet! Bizimle beraber taam eder. Taamlarımız orta haldedir.

— Bunları sorduğumu affet Kalyopi çünkü...

— Biliyorum, biliyorum. Öğrenmek istiyorsunuz. Bazı efendiler öyle merak ederler. Biz insanlardan başka türlü insan olduğumuz için halimizi öğrenmek isterler. Zati buraya şu ikinci defa gelişiniz dahi bana âşık olduğunuzdan değildir ya? Buraların alışkını olduğunuzdan da değildir. Mücerred bu halleri öğrenmek husûsunda bir merak sizi buralara sevkediyor. Ne soracak iseniz sorunuz da bir daha gelmek zahmetine hâcet kalmasın!..

— Ya!... Sen öyle zannediyorsun. Öyle mi? Ya yüreğim senin için bir şeyler hissediyorsa?

— Benim için mi? O! Bunu bana söylemeyiniz. Bu gibi sözleri birçok adamlardan işitmiş olduğumdan, sizi dahi onları gördüğüm nazarla görmek istemem.

— Yani yalancı diye bir görüş değil mi? Fakat ben sana yalnız bir şeyi temin ederim. O da sana asla yalan söylemeyeceğimden ibarettir. Ben zaten hiç bir kimseye yalan söylemem. Sana ise yalan söylemeğe hiç de ihtiyacım yoktur. Neden yalan söyleyeyim? Ne zaman istersem buraya gelemez miyim? Seni alamaz mıyım? Fakat sahîh söylerim ki senin için yüreğim bir şeyler hissediyor. Lâkin bu hisseylediğim şeyleri bir muhabbet sanma. Muhabbetten ziyade merhamete benzer bir şey!

— Buna inanırım. Ama muhabbet eylemiş olsaydınız inanmazdım. Zira sizin gibi bir adam, bizim gibi kızlara muhabbet edemez.

— Neden edemesin? Siz de insan değil misiniz? Genç, güzel değil misiniz? Sen demiyor muydun ki, birtakım zengin adamlar bu yollarda bütün servetlerini mahvederler?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Evet! Ben diyordum. Lâkin onlar sizin gibi adamlar değildirler. Siz dahi onlar gibi adamlar değilsiniz.

— Öyle deme Kalyopi! Gönüldür bu! İnsanın gönlüne hükmü geçemez.

— Sizin gönlünüze hükmünüz geçer. Sizin yaşınızda, sizin kadar kâmil olan bir adamı ol kadar alâyık bağlar ki, gönlünüz bir tarafa ısınacak olsa bile derhal o taraftan gönlünüzü koparıp geriye almağa mecbur olursunuz. Bizim gibi kızlar için bütün dünyayı fedâ edemezsiniz ya? Bu bir deliliktir ki, yirmi yaşından ve belki de yirmisinden aşağı bulunan gençlerin kanındaki hiddetten neş'et eder. Hattâ bil-farz beni öyle delicesine sevmiş olsanız bile memnun olmam. Onu da tecrübe ettim.

— Neyi? Bu delicesine muhabbet eden bir âşık mı?

— Evet! Fakat ne kadar seri' ve şedid sevda ise, o kadar da çabuk sonu geldi?

— Ne? Henüz on yedi yaşında iken?

— Evet! Lâkin bu uzun bir masaldır. Size hikâyesi lâzım gelmez.

— Ama ben bu masalı mutlaka dinlemek isterim.

— Evvel dahi dedim ya? Bunu mümkün değil hikâye edemem. Bahsimizde devam edelim. Beni öyle çıldırasıya sevseniz memnun olmam dedim. Ben, hiç bir çılgınlıktan memnun olmam. Hattâ bazı adamlar bana o sûrette beyan-ı muhabbet ederler de, ikinci defa geldikleri zaman ben onlara çıkmam. Kendilerinden saklanırım. Sizin gibi bir kâmil adamın hakkımdaki merhametini, binlerce genç adamların çılgıncasına muhabbetlerine tercih ederim.

— Muhabbetten emin olamayan bir kadının bari merhametten olsun emin olabilmesi yine bir bahtiyarlık sayılır. Sana soracağım şey, burada ne kadar para kazanabildiğinden ibarettir.

— Bizim kazandığımız, kazanmadığımız dahi belli olmaz.

— Ama bir tahmini hesap yapmak olsun mümkündür ya? Benim soracağım şeylere cevap verirsen ben bu tahmini yapabilirim. Evvelâ her gece müşteri alabilir misin?

— Alan kızlar var. Meselâ Agavni'nin yalnız kaldığı nâdir olur. Fakat öyle düşünmeyiniz. Bir ay otuz gün değil mi? Bir kere beş-altı gün kirli bulunarak müşteriye çıkılamaz.

— Ya! Bu kâideye de riâyet var ha?

— Evet! Ondan sonra haftada bir kere dahi evime giderim. İşte ayın on günü gitti demek. Kalan yirmi günde dahi her gece müşteri alamam. Bazı kere müşteriye çıkılır, herif beğenmez geriye çevirir.

— Geriye de çevirir ha! Aman Yarabbi! Ben olsam kızardım.

— Ya biz kızmıyor muyuz? Bir kız bir kere müşteriye serbestçe çık-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mak derecesinde bu sanata alışıncaya kadar neler çeker! Fakat hiç bir vakit de müşteri yanından beğenilmeyerek çıktığı zaman dahi serbest çıkmağa alışamaz.

— Ey! Kaç gece yalnız bulunursun, kaç gece müşteri ile? Şöyle bir tahminî olsun.

— Birbiri üzerine gece aşırı deyivermeli!

— Öyle ise, haftada üç yahut dört müşteri demek.

— Evet!

— Hafta dört olunca, ayda on altı eder. Halbuki sizin aylar yirmi güne inmiş bulunduğundan, yirmi günde on altı müşteri tahmin eder isek az tahmin etmiş olmayız.

— Bazı kere o kadar olur, bazı kere daha az.

— Haydi bir ayda on altı müşteri diyelim. Gecelikler yarı yarıya alındıktan sonra sana dörder mecidiye kalıyor. O halde on altı, otuz iki, altmış dört mecidiye demek oluyor. Bu da ayda on iki lira kadar bir para eder. Fena ticaret değil ha?

— Ayda on iki lira olursa haftada üç lira mı düşer? Halbuki...

— Ey! Halbuki?

— Hiç! Güzel hesap ettiniz. Pekalâ tahmin!

— Yok yok! Bir halbuki var! Hani ya sorduklarıma hep cevap vere cektin ya?

— Bu kadar zahmetlere ve meşakkatlere dayandıktan ve tehlikelere göğüs verdikten sonra...

— Tehlike mi? Vay buralarda tehlike de var mıdır?

— Nasıl yoktur! Bazı herifler gelir. Şu yastığın altına, kolumdan uzun kamalar koyarlar da öyle yatarlar. Ah kızkardeşimin yaralarını gördükten sonra o kamalar insanın yüreğini o kadar soğutuyorlar ki! Ya o revolverler?

— Bunları sizi öldürmek için mi getirirler?

— Bizi öldürmek için değil ama!..

— Aması nedir?

— Herifi darıltacak olsak, bunlarla bizi okşayacaklar değil ya? Ya biz bir müşteride iken diğer bir belâlı herif gelse?

— Hakikat Kalyopi hiç müşterilerden bazılarının sizi hırpaladıkları, tekdir ettikleri de olur mu?

— Ne söylüyorsunuz efendim! Dayak yediğimiz bile çok olur. «Bre bilmem ne kız! Sen filânca ile de yatmışsın!» diye hiddetlenip de kızların kemiklerini kırarcasına döğen çapkınlar az mıdır? İşte bu kadar tehlikelere, meşakkatlere göre haftada üç lira elime geçecek olsa, daha ne isterim?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Demek oluyor ki, ayda on altı müşteri alamıyorsun.

— Öyle de değil! Bizim kazandığımızdan ziyade harcettiğimizi düşünmeli. Benim yirmi beş lira borcum var ki, o borç beni buraya esir ediyor. Onu verirsem kendimi satın almış olacağım. Binaenaleyh haftada altı mecidiye o borca vermeğe mecburum.

— Ha! Şimdi anlaşıldı. Hani ya kızları cariye gibi alıp satmak bahsi vardı da öbür defa sen söylemek istemiyordun. Demek oluyor ki bu alım-satım şu borç meselesinden ibaret imiş. Fakat bu borç nasıl hâsıl oluyor?

— Efendim o alım-satım âdeta bir alım-satımdır. Şimdi benim burada yirmi beş altın borcum yok mu? İşte o borç verilmeyince, buradan bir yere gidemem. Dudunun âdeta cariyesiyim. Şâyet bir başka kerhâneci beni buradan kandırıp alacak olsa, yahut ben başka bir yere gitmek istesem, o gideceğim hâne sahibi borcumu verir, beni satın alır. Hem de o zaman yalnız yirmi beş lira vermez. Biraz da duduya kâr verir. Fakat o kârı da kesesinden vermez. Nihayet ben buraya yirmi beş lira borçlu iken otuz lira borçlu olurum.

— Yalnız sen mi borçlusun, yoksa başka kızların da borçları var mıdır?

— Borçsuz âdeta hiç bir kız bulunmaz. Borcumuz olmasa, biz satılmamış bulunsak, buralarda sürünmeğe katlanır mıyız? Evimizde oturup müşteri zuhur ettikçe birkaç yere gider yine evimize geliriz.

— Ha bak, bu daha ehvence bir günahkârlık, öyle değil mi?

— Ona şüphe yok! Elbette daha ehvence, o halde yalnız tanıdığımız ve istediğimiz adamlara çıkarız. Hem yalnız bir hâneye çıkmağa mecbur olmayıp, istediğimiz yerlere gidebiliriz. Bu halde ise beş-altı hânede, ikişer-üçer kadim müşteri peyda edersek, hiç de boş kalmamış oluruz. Hem en iyi efendilerden, beylerden intihap ederiz.

— Niçin mösyölerden dahi demiyorsun?

— Frenklerden mi?

— Yerli hıristiyanlar da olsunlar.

— Aman aman! Allah yine Türklere zeval vermesin. Bize en güzel muamele eden Türklerdir. Ötekiler evvelâ gecelik pazarlığa girişerek bir buçuk lira istenildiği halde, üç mecidiyeden kapı açarlar. Bazı kere pazarlık uymayarak bırakıp gittikleri dahi olur. Ne bir kadeh rakı içerler, ne bir bahşiş, ne bir hediye! Hiç bir şey yok. Sabahlara kadar yataktan çıkmazlar.

— Demek oluyor ki, kendi hânende oturup istediğin adamlara çıkacak olsan hep müslümanlara gideceksin öyle mi?

— İnsan kendi kendisine mâlik olursa, istediği gibi hareket eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Birisini bitirmeksizin diğerine başlıyoruz ama zararı yok. Şu borçların ilk menşeini söyleyecektin. Meselâ sen neden borçlandın?

— Ben kızkardeşim için borçlandım. Eğer vurulduğu anda vefat etseydi, ben yine buralara düşmezdim. Fakat iki üç gün yaşadı. Hekimler! Cerrahlar! İlâçlar! Sonra da cenaze masrafı?

— Ya başka kızlar?

— Ah! Bazı kere kızı validesi ve pederi satar.

— Nasıl satar.

— Basbayağı satar. Kızını götürür, kerhâneciden yirmi-otuz altın alıp satar.

— Acaip! Hükûmet buna bir şey demez mi? Patrikhâne yok mu?

— Onların nereden haberi olacak?

— Ay kız satılmağa razı mıdır?

— Kız bir şey bilmez ki? Bir fistan, şapka gibi cicileri görünce bir aralık sevinir bile! Sonra akli başına gelip işi anlarsa da o zaman dahi iş işten geçmiş bulunur.

— Aman Yarab! Bu ne mel'anet?

Ahmed Efendi şu söz üzerine başını cevb-i tefekküre eyip bir hayli düşündü. Onun itikadınca bizim memleketimizde kerhânelerin icadı Avrupa medeniyetinin intişârı üzerine vuku bulmuş olduğundan, kendi kendisine dedi ki :

Ey frenkler! Türkiye'de esaret menedeceğiz diye birtakım medeniyet-perverâne ve hürriyet-perestâne sözlerde bulunursunuz! Halbuki bizde hiç bir esir, böyle kerhânelerde erbâb-i ayaşa ferş-i pâ olmak için satılmaz. İşte size asıl esirler ki anaları babaları levs-i fuhş ile telvis için satıyorlar.

Kalyopi ise sözünde devam ediyordu. Diyordu ki :

— İşte ben şu boreu ödeyebilmek için, hafta da altı mecidiye veririm. Beş-altı mecidiye de validemo veririm ki evimize baksın diye! Üst tarafı ise çürür gider. Ama üst tarafı kalırsa!

— Üst tarafı neden kalmaz? Kalırsa, neden çürür?

— Şundan çürür ki, dedi bu hafta benim elimde birkaç mecidiye kalacağını hesap ve tahmin etti mi, gider bir düzüne mendil veyahut yarım düzüne corap getirir. On kuruşa aldığını otuz beş kuruşa aldım der.

— Kabul etme!

— Nasıl kabul etme? «Bu bu kadar etmez» denilebilir mi? «Bu bana lâzım değil» denilebilir mi? «Vay ben yalan mı söylüyorum? Beni hırsız mı ediyorsun? Ben evimde olan kızların çorapsız ve yalın ayak olmalarını istemem!» diye kıyametleri koparır, ne yaparsın? İster istemez kabul etmeli. Bir de bazı kere bir hafta geçer de bir müşteri ancak gelir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Evime verecek para bile bulunmaz. O halde dududan para alacaksın. Eğer dudu ile hoş geçinirsen ne alâ! Geçinmezsen para dahi vermez.

— Demek oluyor ki, haftada senin asıl kazandığın şey altı mecidiye borç, altı da evine on iki mecidiyedir.

— Bazı kere borç için para veremediğim haftalar dahi olur. Bazı hafta dahi altı mecidiye veremem de üç veririm.

Burada kız lâkırdıyı kestiği gibi, Ahmed Efendi dahi suallerinin arkasını kesti (s. 91-97).

(*Henüz onyedi yaşında*, 1881)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8

KARNAVAL

Zekâî ile Resmî

İstanbul'da Şehzadebaşı'nda kibârdan Uzletî Efendi'yi belki tanıyamazsınız. Kendisini tanıyanlar miyânında pek meşhur bir adam ise de, bu şöhreti, şöhret-i şâyia u umumiye değildir. Kendisi altmışına el atmış ve vücutça zayıf, sıhhatçe nâkıs bir adam olduğundan hemen konağından hârice çıkmaz. Meğer hava yaz ola. Ne pek sıcak, ne pek soğuk ola. Ne yakınlarda yağmur yağarak yerler yaş ve rutubetli, ne de pek çoktan beri kuraklık hüküm sürerek ortalık toz ve toprak ola. Hâsılı etibbânın koydukları şerâit mükemmelen yerini bula ki Uzletî Efendi arabasına binerek ve pencerelerini sımsıkı kapayarak, ya Eyüp'e, ya Davutpaşa'ya doğru bir seyahate çıka!

Konağı içinde gayet mükemmel bir bahçesi olduğu halde, bahçeye çıkmak için bile mevcut olan şerâit-i tıbbiye ayda, yılda bir kere bahçeye çıkabilmesine mâni olur.

Ama öyle bir vücûd-ı marizin sıhhatini muhafaza için dahi bu kadar tedâbîre cidden ihtiyacı vardır.

Rivâyete göre, Uzletî Efendi pek zengin bir adam imiş. Haline, şânına bakılsa o kadar zengin olduğuna hükmedilemez ise de, kendisini tanıyanlar pek zengin olmak üzere rivâyet ederler. Vâkıa emlâk ve akarının irâdı ayda yüz yirmi, yüz otuz liraya varır. Ancak ol miktar irât dahi konsolideye tahvil eylediği nukûdundan husûle geldiğini söylerler. Bu bâbda bir rivâyet daha vardır. Derler ki, konsolideden mukaddem Uzletî nakd-i mevcudu için büyük bir ıztırapta imiş. Faize verse murabahacılık addedermiş. Binâenaleyh konsolide icat olunduğu zaman «İşte bundan âlâ hiç bir şey olamaz. Paran var mı konsolide alırsın. Ne kaydiyesi vardır, ne kuyûdiyesi! Kimsenin haberi bile olmaz. Taksit zamanı gelince, kuponcağızınızı kesip bir sarraftan paracıkları alırsın. Sarraf seni, sen sarrafı tanımazsın bile!» demiş.

Bununla beraber, « o da firenk icadıdır. İhtimal ki bir hilesi olur» diye, taksidinin kâffesini konsolideye tahvil etmeyip, yalnız bir mikdarını tahvil etmiş. Küsurunu ise mahzenciğinde saklamış.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uzletî Efendi'nin ihtiyatkârlığına herkes inanır. Zira tabiatı gayet mümsik olup, buna bir de ihtiyarlık munzam olmuştur. Hânesinde altına, gümüşe müteallik hemen bir habbe görünmeyip, kahve zarfları dahi tombaktırlar. Fakat gümüş ve altından maada bir takım mücevherli eşyası dahi kasalarda, mahzenlerde mahfuz olduğunu herkes hükmeder.

Böyle hal ü şânı bir sırr-ı mektûm suretinde olanların filhakika tahmin edildiği kadar zengin çıkmadıkları mücerreb ise de, mademki herkes Uzletî Efendi için «Karun kadar zengin» diyor, bu rivâyetin meydan-ı intişârını tevsî' için bizim dahi öyle söylemekliğimiz zarûrîdir.

Zekâî Bey diye beyne'l-akrân mümtaz olan bir genci belki tanırsınız. Tanımayanlara biz haber verelim : Yaşı yirmi yedi, yirmi sekiz. Cemâli derece-i kemâlde. İsmi müsemmâsına mutabık olmak üzere zekâ-yı mücessem! Hâne-i pederde gördüğü talim ve terbiye ise gerçekten birçok kibâr-zâdelere kıyas bile kabul etmez.

İşte bu zat Uzletî Efendi'nin dünya-dârında bir tanecik mahsul-i ömrü olup, terbiye ve talimine ol kadar itina eylemiştir ki, yirmi beş yaşına kadar çocuğu hemen kapıdan dışarıya çıkarmamıştır. Vakıa ifademizin bu derecesi de mübalâğadır. Evet! Kapıdan dışarıya çıkarmıştır. Hattâ seyir yerlerine bile göndermiştir. Çifte lala maiyetinde olduğu ve arabasına binmiş bulunduğu halde Zekâî Bey, istediği yerlere gider, gezerdi. Muradımız sâir gençler ile ihtilât etmeksizin ve onların terbiyelerini bozan birtakım fena mahalleri tanımaksızın büyüdüğünü anlatmak olduğu için «Kapıdan dışarıya çıkarmamıştır» dedik.

Zekâî Bey, sâir gençlerle neden ihtilât etsin? Sû-i ahlâk misâlleri almak için mi? Bilâhare pederinden kalacak hazineleri batırmak için mi? Buna Uzletî Efendi rıza gösteremez. İşte ciğer-pâresinin ahlâkını bu suretle ihlâl ve ifsâddan muhafaza için, hoca ve muallimlerini kendi hânesine celbederek çocuğunu terbiye ve tâlim etmesi, Zekâî Bey için mektep ihtiyacını bile ber-taraf eylemiştir.

Böyle sâir sunuf-ı ebnâ-yı beşerden mümtâz olarak yaşayıp büyümüş olan Zekâî Bey hilkaten dahi pek mütekebbir ve müteazzim doğmuş olduğundan, aldığı terbiyenin bu cibillete verdiği inbisât münasebetiyle o kadar mütekebbir bir şey çıkmıştı ki, hemen akran ve emsâlinden bir kimseye selâm vermezdi. Yirmi beş yaşından sonra pederinden mezuniyetini biraz tevsî' eylediği zaman, görüşmeğe ve düşüp kalkmağa başladığı adam, yalnız Resmî Efendi idi.

Bu Resmî Efendi'yi mutlaka tanımanız lâzım gelir. Zira «Baba Resmi» deyince onu tanımadık hemen hiç bir kimse tasavvur edemeyiz. Kendisi oldukça adam evladı bir zat olup, fakat pederi vefat eylediği zaman, bir büyük biraderi olanca servet-i pederi ıyş u nûş ile yiyip tüketmiş ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nihayet rakı tesiriyle zihnine halel gelip çıldırmış, helâk olup gitmiştir. Bu hal, Resmî'nin ihtiyar vâlidesiyle kendisini fâci bir fakr u zaruret içinde bırakmış idi. O zaman Resmî ancak on iki, on üç yaşında olup, biçâre vâlidesi kendi üzerinde olmak hasebiyle sefih oğlundan kurtarabildiği büyücek bir hâneyi elli bin kuruşa satmış ve bu parayı elli çıkına taksim ederek «ayda bir çıkın! Dört sene bizi idare eder. O zamana kadar da elbette oğlum Resmî meydana çıkar! Resmî'den ümidim büyüktür» demişti.

Vâlidesinin Resmî hakkındaki ümidi hakikaten becâ idi. Bu çocukta öyle bir zekâ var idi ki, eğer ismi Victor Hugo olsa ve Fransa'da terbiye görseydi, on üç yaşında iken ortaya koyacağı eser elbette Victor Hugo'dan âlî olarak «tıfl-ı âlî!» unvânını buna verirlerdi. Lâkin Resmî İstanbul'da doğmuştur.

İstanbul'da doğmak ve bin-nisbe fakr içinde büyümekle beraber Resmî camcahil, hamhalat dahi kalmamıştır. Bizce mâlum olan tahsilde akranına tefevvuk bile eyledikten maada, sokakta işitmekten başlayarak âlâ rumca öğrendiği gibi, kendi komşuları olan ve Mekteb-i Tıbbiye'ye devam eden bir efendinin hânesine gece vâlidesiyle beraber oturmağa gittiklerinde, öyle kadınların masallarını dinlemeyip diğer odada derslerine çalışan efendinin yanına gider ve o ezbere çalıştıkça, Resmî kemâl-i dikkatle dinlerdi. Böylelikle kulaklarını fransızcaya pekâlâ alıştırdığı gibi, «Şu nedir? Fransızca ekmeğe ne derler» gibi suallerden başlayarak hemen bir muntazam ders haline yaklaştırdığı mücâvebeleriyle Resmî fransızcada dahi büyük bir terakki hâsıl eylemiştir.

Bu çocuk, bir şeyi bir kere işitsin de bir daha onu unutsun, mümkün olur mu? Binâenaleyh her gün, her ne işitirse, malumatı o nisbette terakki etmiş olurdu.

Ya hünerverliği?

Evvelâ kuş kafesleri yapmaktan başlayarak türlü türlü oymalı çekmecelere kadar marangozluğu ilerletmiş olduğu gibi, evvelâ çivi ve muahharen vida yapmaktan başlayarak, saatçilikte soluğu almıştı. Bu suretle Resmî vâlidesinin dört senelik tahminini yanlış çıkartmıştır. Zira iki sene sonra kendi masârifini çıkarmak şöyle dursun, vâlidesini de besleyebilmeğe başlamıştır.

Ne fâide ki biçâre kadıncağız oğlunun terakkiyât-ı semerâtını bihakkın iktitâf edecek kadar muammer olamadı. Genç vefat etmiş değildir. Fakat Resmî'yi kırkından sonra tevlîd eylediği cihetle, henüz Resmî yirmi yaşında iken, vâlidesi vefat etmiştir.

Vâlidesinin vefatından sonra Resmî'nin dünyada hiç bir kimsesi kalmamış demek oldu. Zira vâlidesi «Hesna» isminde bir besleme almış olup,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

henüz on üç yaşında bulunan bu kızı süründürmemesini ve her halde himâyesi altında bulundurmasını Resmî'ye vasiyet etmiş ve Resmî dahi vâlide vasiyetini ifâ eylemekte bulunmuş idiyse de, Cezayirli Bahtiyar Paşa kendi kerimesi Şehnaz hanımefendi için refika olmak üzere bir güzel kız taharrî eylediğinden ve Hesna'nın hüsn-i cemâli ve ulüvv-i ahlâkı ve ahlâkça daha ziyade terakki için iktisâb-ı terbiyeye fevka-ma-yetesavver istidâdı münasebetiyle Resmî Efendi bu kızı Bahtiyar Paşa'ya takdim edip o meşguliyetten dahi kurtulmuştur. Artık Bahtiyar Paşa'nın dairesine teslim eyledikten sonra Resmî'nin Hesna için bir gûne endişesi kalır mı ki, biraz sonra görüp tanıyacağımız vechile Bahtiyar Paşa'nın dairesi İstanbul'da hiç bir kibâra kıyas olunamayacak kadar azîm ve parlak bir daire idi.

Hikâyemizin şu mukaddimât ve evveliyâtı için Hesna Hanım birinci derecede âzâ-yı vak'a miyânına dahil olmak şöyle dursun, ikinci ve belki ancak üçüncü derecede âzâ-yı vak'adan ma'dûd olabilirse de, buraca kızın ulüvv-i ahlâkını ve hattâ ahlâkça daha ziyade terakkiye dahi istidâdını haber verdiğimiz halde, şu küçük yaşında iken bile bu ulüvv-i ahlâkına dair Resmî'nin gördüğü bir nümuneyi karilerimize arzeyler isek Hesna'yı daha şimdiden kendilerine bir güzelce tanıttırmış oluruz.

Dairesi İstanbul'ca her kibâra kıyas olunamayacak kadar parlak olduğunu haber verdiğimiz Bahtiyar Paşa kendi kızı Şehnaz'a refika olmak üzere bir kız talep ederek, Resmî dahi bunu Hesna'ya teklif eylediği zaman bittabi gideceği yerin ne kadar muteber ve kibâr bir yer olduğunu ve oraya gider ise, kendisi dahi kibârlar cümlesine iltihak etmiş bulunacağını tafsile kalkışınca, Resmî'ye «Ağabeyim!» diye hitaba alışmış olan Hesna, bir türlü kendisinden ayrılmak istemeyerek Resmî'nin ısrarı üzerine nihayet gözleri yaşla dolmuş ve demişti ki :

— Beyhûde «istemem!» diyorum. İsterim, ağabeyim isterim. Hem istemeliyim. Yalvarmalıyım! Öyle değil mi? Vâlidemiz vefât etti. Bense sizin öz kardeşiniz değilim ki, beni bakmağa mecbur olasınız. Ben gidersem siz rahat edersiniz.

Bu söz Resmî'ye gayet ağır gelerek «Öyle ise seni hiç bir yere göndermem» diye kararından vazgeçmiş idiyse de, bu defa dahi kız vazgeçmemiş ve Resmî'ye darılmadığını nice yeminler ile bit-temîn nihayet her zaman konağına gelerek kendisiyle görüşmesine Bahtiyar Paşa'nın müsaade vermesi kavl ü karâr-ı kat'îsiyle oraya gitmeye iki tarafın da rızası hâsıl olmuştu.

Kız, Bahtiyar Paşa dairesine gidip de orada her şeyin mebzûliyetini gördüğü zaman, bir gün Resmî kendisine «gördün mü Hesna'cığım! Bura-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da ne âlâ bir haldesin! Bende olsa idin şu haline nisbetle fark u zarûret içinde kalacak idin!» diyince Hesna cevâben demiştir ki :

— Sizin hânenizde, sizin himâyenizde fakîrâne yaşamak benim için burada mebzûliyet içinde yaşamağa müreccahtır. Aksini tercih etmek için pek açgözlü bir kız olmalıyım! Şu kadar ki, burada almakta bulunduğum terbiye ile size daha lâyık bir kardeş olacağımı düşünüyorum da onun için memnun oluyorum.

Kızın bu suret-i muhâkemesi Resmî'yi pek ziyade memnun eylemiştir.

İşte şimdilik Hesna hakkında bu kadarcık olsun malumat alalım da hikâyemize devam edelim :

Zekâî, Resmî'yi tanıdığı zaman Resmî yirmi iki, yirmi üç yaşında bir adam olup terakkiyâtı ise rumca ve fransızcayı itmâmdan maada alman ve ingiliz ve moskof lisanlarında dahi hayli behre kazanmak derecesine varmış ve sanayî cihetinden dahi âsâr-ı nefîsece asrının yektâsı addolunmağa başlamıştı. Bu zat hakikaten kemâl-i ehemmiyet ve hayret ile telâkki olunacak nevâdirden bulunmak hesabiyle kendi hakkında biraz izâhâta girişmeği karilerimiz israf-ı kelâmdan addetmemelidirler.

Resmî dediğimiz adam, ne güzel ve ne de çirkin addolunamayacak ve her halde bir tarafa mensubiyeti lâzım gelir ise, çirkinlik tarafına takarrübü daha ziyade akla muvâfık gelecek bir adamdır. Hâl-i hususî ve daimîsi sükûtîlik olup, öyle olur olmaz şeylere ehemmiyet vermek için kendi zihninde olan meşguliyetini bozmaz. Zihin ve istidat cihetine gelince, bu istidat her şeyden ziyade lisan ve sanayi hususunda kendi derece-i muhayyeresini gösterir. Resmî bir lisan öğrenmek istedi mi? Eğer en zeki bir adam olanca kuvvetiyle çalışarak o lisanı iki senede ele getirebilecek ise, Resmî ol kadar da kendisini sıkmadığı halde lisan-ı mezkûru dört ay zarfında öğrenir, o lisanca okuyup yazabilir. Hangi sanat tasavvur olunur ki, Resmî murat eyleyip de o sanatı derhal taklit edemesin?

Bir defa gayet muğlak bir dikiş makinasının aynını imâl etmeği murat edinip, yalnız dökme edevâtını dökecek âletler tedârik eder ise, sonra bunlar başka bir işine yaramayacakları ve kendisi ise öyle boş yere bol bol paralar sarfedecek kadar zengin bulunmadığı cihetle, dökme olan takımlarını, modellerini kendisi yaparak dökücüye döktürmüş ve sâir âlât ve edevâtını kâmilen kendisi yaparak makineyi vücuda getirmiştir.

İşbu dökme modelleri meselesinde Resmî'nin dûçâr olduğu bir nevî müşkilâtı da haber verelim. Yaptığı modelleri makine hesabınca tam matlûb olan cesamette yaptığından, dökücü bunları döküp de Resmî dahi temizleyerek yerlerine koyduğu zaman, zikrolunan parçaların kendi hesa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bından biraz daha küçük düşmesi Resmî'nin hayretini mucip olmuştu. «Acaba yanlış mı hesap ettim?» diye ağaçtan yaptığı modelleri mahallerine koyup tecrübe eyledikte, modeller tastamam gelip, halbuki madenden isâga olunmuş olanları koydukta küçük gelince «dökücü fena dökmüş!» diye herifi ta'zîr eyleyeceği gelmişti. Sonra hikmet-i tabiîyenin bu sırrını keşf için Resmî hikmet-i tabiîye ve kimya fenlerini az bir müddet zarfında okuyup anladı ki, bir cism-i madenîye hararet verildikçe onun zerrât-ı müterekkibesi arasında mütehassıl mesâmat açılarak cisim büyür ve hararet kesilip soğudukça mesâmât kapanıp cisim dahi küçülür. Bu sırra vâkıf olunca Resmî madenin sıcak bulunduğu zaman ile soğuk bulunduğu zamanki hacimlerinin nisbetini de istihrac ederek model ve kalıplarını ona göre yaptırmış ve isâga olunan parçalar, o zaman yerli yerine tastamam gelmiştir.

Resmî'nin muayyen bir sanatı yoktur. Hattâ dükkânı bile yoktur. Vâlidesinden kalan iki odalı bir hâneye süt vâlidesini koyup burasını kendisine hem beyt, hem de fabrika ittihaz etmiştir. Resmî iktizâsına göre saatçi olur. İcabına göre âlâ kalemtıraşçıdır. Mükemmel marangozdur. Hakkâktır. Nakkaştır. Ressamdır. Resmî ne değildir? Her gûne taklit emrinde Resmî âdeta bir çinlidir!

Hikâye ederler ki, Çin'e bir ingiliz gemisi gitmiş. Zâbitândan birisi pantalonu kalmadığı cihetle çinli bir terzi çağırıp fakat Avrupa modasınca pantalon biçmeği, dikmeği şayet beceremez diye bir eski pantalonunu verip «İşte bi-aynihî bunun gibi olsun» demiş. Terzi üç beş gün sonra pantalonu yapıp getirmiş. Daha bohçasından çıkarır iken zabit «Verdiğim pantalonun aynı oldu ya?» deyince Çinli «evet efendim! aynıdır. Şu kadar ki verdiğin pantalonun dizinde bir kav yanığı, biraz tûlânîce bir eser bırakmış. Benim yaptığım ise belli belirsiz bir iz, daha müdevverce oldu» cevabını vermiş. Bir de zabit bohçayı açarak eski pantalonunu çıkardıktan sonra yeni pantalonu dahi aramağa başlamış ise de bohçada diğer bir eski pantalondan başka bir şey göremeyince, Çinli demiş ki : «Efendim benim yeniden yaptığım pantalon elinizde olandır. Verdiğiniz nümune dahi bohçada kalandır. Yalnız o dediğim kav yanığından başka bir farkları var ise bir paranızı almam!» Meğer Çinli bi-aynihî eski pantalon gibi olmak üzere yaptığı yeni pantalonu dahi ol kadar mâhirâne bir suretle eskitmiş ki, hakikaten birisini diğerinden mal sahibi olan ingiliz dahi farkedememiş.

İşte taklit hususunda Resmî dahi bir Çinli gibi olup, şu kadar ki, eğer bir hüner göstermek isterse, bir eski pantalonu diğer bir eski pantalon imâliyle taklit eyler. İhtimal ki Çinli dahi hamakatinden dolayı değil, maharetinden dolayı ingiliz zabitine böyle bir tuhaflıkta bulunmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kibârın birçoğu Resmî Efendi'yi tanıdıkları gibi, İstanbul'da bulunan Avrupalıların dahi hemen kâffesi tanırlardı. Resmî antikacılıkta pek mâhir bir adam olduğundan, işte kendisini her tarafa tanıtmak emrinde daha ziyade yardımı olan şey bu sanat olmuştur. Hattâ Bahtiyar Paşa dairesine de bu suretle intisap eyleyip, muahharen Hesna'yı o daireye verdikten sonra, artık bütün bütün daire mensuplarından olmuş kalmıştır.

Zekâî Bey'in dost ve arkadaş olmak üzere intihap eylediği zatı beğeniyorsunuz ya? Bu intihabından dolayı Zekâî Bey'i tahsin ve tebrik edersiniz. Değil mi? Zira bir insanın Resmî derecesinde mükemmel bir adam olması her kula müyesser olur nimetlerden değilse de, Resmî derecesinde mükemmel olan bir adamı takdir ederek dostluğuna rağbet eylemek dahi hemen o nisbete yakın bir nimettir ki, hangi kul arzu etmiş olsa bu nimete pek kolay nâil olabilir.

Ancak Zekâî Bey'i tahsin ve tebrikte o kadar acele etmeyiniz. Mütekebbir ve müteazzim olan bir adamın tekebbür ve taazzumuna sebep kendi nefsini nüfus-ı sâireden âlî görmesi değil midir? Zekâî, Resmî'nin kendisinden âlî olduğunu nasıl teslim eylesin de onu takdirde bulunsun? Bilâkis Zekâî hükmetmek isterdi ki, Resmî kendi servet ü sâmânına tama' eylediği için kendisine çatmıştır. Kendisi dahi henüz dünya ne olduğunu öğrenmemiş ve bu hevese daha yeni düşmüş bir adam olduğundan, Resmî'nin bütün dünyayı tanımasından istifade için onun ülfetine meylederdi.

Hakikatte ise Zekâî'nin servetinden Resmî'nin hiç bir istifadesi yoktu. Eğer Resmî zengin olmayı refahla yaşamağa tercih eylese idi, Zekâî'den ziyade zengin olmak için ziyadece çalışmak zahmetine katlanmasından başka bir şey lâzım gelmezdi.

Evet! Zengin olmak başka bir şey, refahla yaşamak da başkadır! Zengin olmak için refahı terketmek lâzım gelir. Hem çok çalışmalı, hem de biriktirmeli. Ama helâlinden zengin olmak için böyle yapmalı. Yoksa alnı bile terlemeksizin zengin olanlar çoktur. Fakat onların serveti kendileri için şan olacağına şeyn olur. Resmî ise refahla yaşamak hususunda hiç bir kimseye muhtaç değildi. Resmî kendisini pek büyük familyalara takdim eylemiştir. Bahtiyar Paşa'ya da takdim eylemiştir. Bâ-husus Arslangözyan familyasına eylemiştir ki min-cihetin ve belki bil-vücûh bu familya Bahtiyar Paşa familyasından da mukaddem ve mühimdir.

Arslangözyan familyasına Zekâî'yi takdim etmezden evvel Resmî'nin kendisi bu familya ile ne surette muarefe peyda etmiş olduğunu hikâye edelim ki, bu fukara Resmî'nin kendisi hakkında şu birinci bâbta alacağımız malumatı ikmal etmiş olsun.

Bir zaman Beyoğlu'nda katolik kilisesinin «org» denilen azîm muzı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ka makinesi bozulmuş idi. İstanbul'da bu makineyi tamir edecek bir iki firenk bulunduysa da, bunlar ücret-i tamir olmak üzere hemen makinanın tekmil bahâsına karib bir bahâ istediklerinden, kilise mütevellileri şaşırıp kalmışlardı.

Hamparsun Arslangözyan Ağa Boğaziçi'nde kibârdan bir müslümanın yalısında söz sırası gelerek bu keyfiyeti der-miyan eylediği zaman, Resmî dahi orada idi. «Şu makinayı bir kere de ben göreyim» dedi. Hamparsun Ağa bu söze bir ehemmiyet vermemek vadisine gitti ise de hüzzâr «Resmî Efendi! Eğer şu orgu da tamir ederseniz, hakikaten sizi insanların fevkinde bir mahluk addederiz» dediklerinden ve bu münasebetle Resmî'nin hezâr-fenliğine dair birçok sözler söylediklerinden, Hamparsun Ağa Resmî'yi bir tecrübe etmek üzere «pazartesi günü Beyoğlu'na teşrif ederseniz birlikte kiliseye gider, orgu görürüz» dedi. Ve kendi hânesinin mevki'ini tarif eyledi.

Yevm-i mâhudda birleştiler. Kiliseye gittiler. Resmî'nin makinayı temâşâ ve tedkiki hemen üç dört saat sürdü. Hamparsun Ağa'ya âdeta usanç gelerek «Efendim, galiba org denilen şeyi ilk defa olmak üzere görüyorsunuz. İlk defa olarak gördüğünüz bir şeyin tamiri sakın sizi daha ziyade yormasın?» deyince, Resmî Hamparsun'un suratına öyle bir bakış baktı ki, herifi terslemek için dünyanın sözlerini söylemiş olsa bu kadar çok mânâyı câmi olamazlardı.

Hamparsun Resmî'yi oraya götürdüğüne de, götüreceğine de bin pişman oldu ise de, Resmî «bir hafta sonra bu org bi-aynihî olduğu gibi işleyecek. Hemen şimdiden işe başlayalım!» diye cebinden çıkardığı bir tornavida ile makinanın vidalarını sökmeğe başladı. Hamparsun «Şey!... Efendi hazretleri! Hani ya şu demek isterim ki.....» diye Resmî'yi biraz daha teenniye davet etmek istedi ise de ne yolda idare-i kelâm ile, «Senin bunu yapamayacağın anlaşıldı. Bütün bütün berbat etmekten ise bırak şu halinde kalsın!» meramını ifhâm edeceğini bilemediğinden ve Resmî ise yarım saat zarfında makinanın ekser âlât ve edevâtını söküp ayırdığından, Hamparsun Ağa burnundan soluyarak çıktı gitti.

Bi-çâre Hamparsun'daki merak! O akşam karısına «artık başıma gelen belâyı sorma! Eğer şu dacik bizim orgu bütün bütün bozar ise, diğer mütevellilere ne söylemeli bilmem! Yerine bir yenisini almayınca ellerinden kurtulamayacağım!» diye Resmî'yi pek fena bir surette tavsiye ve tarif eylemiş idi.

Resmî ise o gece hânesine vardıkta hemen gözlerine uyku girmeyip zihni hep o makina ile meşgul oldu. Ertesi gün yanına birkaç âlet daha alarak geldi, makinayı bütün bütün söküp darmadağınık etti, bıraktı. Hem söker, hem de çıkardığı boruyu, perdeyi filânı birer birer, ke-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mal-i dikkatle muayene edip bazılarını bir tarafa ve bazılarını diğer tarafa koyardı. Üçüncü günü Resmî kiliseye gelmez ise beğenir misiniz? Vay Hamparsun'daki telâş! «Yapamayacağını anladı da kaçtı! Şimdi ben bu parça parça şeyi kime tamir ettireyim!» diye o akşam zevcesiyle daha sûzişli bir hasbıhallerde bulundu.

Bereket versin ki, dördüncü günü Resmî bir zenbil dolusu edevâtla gelip Hamparsun Ağa : «Aman Resmî Efendi, dün nerede idiniz?» dedikte «tamir için lâzım gelen eşyayı tedârik eyledim» cevabını verip yine işiyle iştigalde devam eyledi.

Beşinci, altıncı günü dahi bu suretle işleyerek akşam gider iken Hamparsun Ağa'ya : «Yarın bu vakit artık kilise hey'eti bize bir güzel muzıka dinletirler ya!» dedi ise de, Hamparsun cevap makamında birkaç homurdandığı halde, mânâ istifham olunur hiç bir şey söyleyemedi.

O akşam bu keyfiyeti dahi zevcesine ihbar edince kadın zavallı kocasını bu derecelerde meraka uğratan işi ve adamı görmek için ertesi günü kocasıyla beraber kiliseye gitmeğe karar verdi.

Resmî ise ertesi günü erken gelip yanında bir de muavini olduğu halde orgu tekrar terkibe başlamıştı. Madam ve Mösyö Hamparsun ancak saat yedide, sekizde gelebildiler. Fakat geldikleri zaman orgu hemen terkib olunmuş, bitmiş buldular.

Bu halde Hamparsun'un memnuniyete bedel hayret ve mahcûbiyetini görmeli idi. Zira zevcesine o canım orgu eşek dacığın nasıl berbat eylediğini gösterecek iken kadın geldiği zaman orgu yine eski halinde gibi bir surette görmüştü.

Resmî başını kaldırıp da Hamparsun Ağa'ya baktığı zaman gözü bir kadına tesadüf eyledi ki, göz denilen uzv-ı rü'yet böyle bir şeyi görmek değil, beyin denilen uzv-ı tahayyül ve hâfıza, hattâ hülya bile etmemiş olduğundan, elindeki bir küçük çekiç yere düştü ise de, artık olanca mekânet ve metânetini toplayarak doğruldu. Madam Hamparsun selâm vermedi ise de, Resmî gûya madamı selâm vermiş diye telâkki ederek o kadar nâzik ve latîf surette bir «reverans» baş eğmesiyle kadını selâmladı ki, Madam Hamparsun bir çalgı tamircisinin karşısında değil, belki gayet müeddeb bir efendi karşısında bulunduğunu anladı. Binâenaleyh Resmî'ye selâm vermediğinden mahcup dahi kaldı.

Hamparsun Ağa — Nasıl Resmî Efendi? Ümit var mı?

Resmî — Evet efendim! Orgu idare eden efendilere haber veriniz de bir saat sonra bir tecrübe etsek.

Madam — Bir saat sonra mı? Öyle ise iş bitmiş demek!

Resmî — Evet madam! Şimdi dahi tecrübe olunabilirse de birkaç vidalar daha var ki sıkıştırılmak lâzım geliyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resmî tekrar işiyle iştigale başlayıp Hamparsun Ağa yanındaki uşağına ermenice bazı emirler vererek uşak bir çeyrek saat veya yirmi dakika sonra yanında birkaç adam daha olduğu halde geldi.

Saat dokuzu biraz geçmişti ki, Resmî takımlarını toplayıp «Buyurunuz, bir tecrübe ediniz» diye orgu orgçulara teslim eyledi. Tecrübeye başlandıkta org mükemmel olarak tamir olunmuş görüldü. İstimal edenler dahi tahsin eylediler.

O zaman Madam Hamparsun Resmî'yi yukarıdan aşağıya kadar bir nazar-ı muayeneden geçirip, «Tebrik ederiz beyefendi hazretleri! Bu org tamir olunamaz diye hükmedilmişti» dedi. Resmî bu tebrike o kadar edibâne ve nâzikâne bir teşekkür eyledi ki, Madam Hamparsun'a Resmî'nin rütbeten değil, hilkaten, terbiyeten bir «efendi hazretleri!» olduğunu evvelki selâmdan daha kuvvetli bir suretle bu hal ispat eyledi.

Hamparsun Ağa — Hakikaten teşekkür ve tebrik ederiz Resmî Efendi!

Tecrübe yarım saat kadar devam eyledi. Orgun sadâsı gittikçe düzelip artmakta idi. Hamparsun Ağa'da memnuniyet mertebe-i gâyeye varıp «Resmî Efendi! Bunun masârif-i tamiriyesi her neye bâliğ olduysa hesabını yapınız da meclise takdim edelim» deyince, Resmî «hesâbı pek uzun değildir» diye koynundan bir cüzdan çıkardı ve oraya «saatçi Ali Efendi'nin bir gündeliği —kuruş 25» diye bir kalem daha yazıp yaprağı kopardı, Hamparsun Ağa'ya verdi.

Bu yaprak üzerinde şu kalemler yazılı idi :

Kuruş	Para	
17	20	nalıncı çivisi
04	00	papuççu çirişi
86	30	güderi
12	00	kaba kağıt
03	00	lehim için kalay
00	20	nişadır
00	30	reçine
04	00	kınnap
25	00	saatçi Ali Efendi'nin bir gündeliği
134	20	Yekûn

Hamparsun Ağa türkçe pek âlâ okuduğundan, pusulaya göz gezdirdikten sonra kemal-i hayretle dedi ki :

— Bu ne? Resmî Efendi!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ettiğimiz masraf!

— Ya sizin....?

— İşte bu paraları meclis tesviye edince, orgun masârif-i tamiriyesini tamamen tesviye eylemiş olur.

— Fakat sizin emeğiniz.... ücretiniz.....

— O! O pek pahalıdır. Onu kilise meclisi tesviyeden âcizdir.

— Herhalde.....

— Zira benim ücretim sizin dostluğunuz, muhabbetinizdir ki, tekmil kilise evkâfını bana verseler, onun kıymetini bulduramamış olurlar.

Bu söz Hamparsun Ağa'yı şaşırttı. Madam Hamparsun ise Resmî'yi daha ziyade bir muayene ederek, kocasının vermesi lâzım gelen cevabı kendisi verip dedi ki :

— Bu terbiye, bu nezâket, bu ulüvv-i cenâbınızla kendi dostluğunuzun kıymetini arttırmış oluyorsunuz. Doğrusu teşekküründen âciziz!

Resmî — Daha doğrusu dostluğumuzun mukabili şu hizmet-i nâçiz olamaz. Bunu bir pey olarak takdim ve kabulünü rica ederek onun asıl bahâsı olan hulûs ve meveddet ve ubûdiyetimi takdim hususunda dahi münasebât-ı müstakbelemizce hiç bir dakika fevtetmeyeceğimi arzeylerim madam!

Hamparsun Ağa dahi bula bula en nihayeti «Doğrusu! Büyük teşekkürler ederiz» sözünü bulabilmiştir.

İşte Resmî, Arslangözyan familyasıyla bu suretle münasebet peyda ederek, ondan sonra filhakika bu münasebeti te'yid edecek dakayıkın hiç birisini fevtetmemiştir.

(*Karnaval*, İstanbul 1298 1881, s. 15-26.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

JÖN TÜRK'ten

Çok serbest bir genç kız

İşte şimdi anlıyoruz ki, romanın öteki kahramanı da Ceylan Hanım imiş. Asıl ismi Ayşe iken, fransızca «biche» kelimesinin türkçesi olarak Ceylan tahallüs eden bir hanım.

Bu Ceylan Hanım kim oluyor?

Romanımız ilerledikçe tercüme-i hâli meydana çıkacaktır. Fakat şimdiki halde Nurullah ile olan muhaveresinden yukarıda gördüğünüz parça, size Ceylan'ın nasıl bir Ceylan olduğunu tanıttırmadı mı? Pek serbest, pek serbâz bir kız ha? Böyle kızlar şu zamanımızda henüz nevâdirden hem de pek nevâdirden oldukları için biraz istigrab etmekte haklısınız. Hikâyemizin zaman-ı vukuu olan 1315 (1899) senesinde yani bundan dokuz sene evvel bu nedret daha ziyadeydi. Tek tük denilecek kadar azdı. Şu muhavere 1315 senesinde de güzâr etmedi. Ondan evveli güzâr eyledi. Bir sene kadar evvel.

Her şeyde ifrât da fenadır tefrit de! Kızları, esen yellerden esirgemek gayretiyle, kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiîye ile başı boş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestî-yi tabiî halinde gezip yaşayan kuşlar da, vâkıa gûnâgûn tehlikelere mâruzdurlar, kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhûr kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da karşıdaki ağacın dalına kadar gidip konarsa, en âciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafaa edemez. Şu kadar ki, kanaryamıza idman vereceğiz, kendi kendisini müdafaaya muktedir olmak için cesaretlendireceğiz diye mevzuiyet-i asliye ve tabiîyesinden çıkaracak olursak, vâkıa bir zamana kadar bu sevimli kanaryayı bir atmaca olmuş zann-ı bâtılına düşersek de, o her halde nazik bir kanarya olmak tabiatından harice çıkamamış olduğundan, «ben bir atmacayım» cesaretiyle saldırdığı kuşlar pençesinde, yine makhûr olur ve böyle istidâd-ı tabiîsi haricine çıkmış olmak gayretiyle saldırdığı için duçâr olduğu felâketine acıyanlardan ziyade gülenler hak kazanır.

Muhaverede elbette dikkat buyurulmuştur ki, Ceylan Hanım kendi

mini mini felsefesinin esasını Avrupa'dan almış, ama bazı cihetlerini eksik almış. Hele bazı cihetlerini lüzumundan pek çok fazla almış. Öyle bir suret-i garîbede ki, Avrupa'da kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı, kendisinin Nurullah Bey'e isnâd eylediği mıymıntılığı kendisine isnâd ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi «aman bu türk kızı ne başı açık şey! Ne cüretli şey! Bu kız değil, adeta bir delikanlı. Hem de cüretini serbâzlık derecesine vardırmış en tehlikeli bir delikanlı» diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan'ın yanından kaçarlardı.

Romanımızın ilerilerinde Ceylan Hanım'ın filvâki takarrübü ne kadar tehlikeli bir mahlûk olduğunu meydana koyacak türlü haller görülecektir. O kadar acîb ve garib haller ki, kâri ve kârielerimizden birtakımı ihtimal ki, bu hallerin perde-i sükût ile setri daha münasip olacağı fikrinde bulunacaklardır. Hayır!

Bu felsefe-i muzırra ve mühlike bizde henüz asla mevcut olmamış bulunsaydı, setr ve ihfâsından belki bir fâide, bir fâide-i muvakkata beklenebilirdi. Ama Ceylan bu sınıf içinde bir misli daha bulunmayan nevâdir-i muhayyireden olduktan sonra, ondan biraz noksan addolunacaklar birkaça ve daha biraz ehven olanlar daha ziyadeye bâliğ olurlar. Nihayet gittikçe felsefelerinin tehlikesi azala azala «şık hanımlar» sınıfına kadar varıldığı zaman ne kadar çoğaldıkları görülür. Bunların ser-âmedleri Ceylan gibi Avrupa'nın mesâil-i nisvâniyeye dair olan matbuatını okudukları gibi, serbestî-yi nisvândan müstefid olan birçok erkekler dahi o kıraat-ı serbestî-perestâna yardım ederler, mütalaa ettikleri şeylerin netâyicinden onları haberdâr ederler. Nev'-i nisvâna karşı olan bu tavr-ı ahrârânede bulunmağı da bir şıklık sayarlar. Binaenaleyh, bu hakâyıkı onlardan gizlemeğe çalışmak bir heyet-i müstebidenin çehre-i hürriyeti nazar-ı halktan setretmesine benzer ki, mümkün olamadığı yakında görülmüş olan kendi misâlimizle müstedildir. «Hürriyet» bir dereceye kadar, bir bakıma göre, ondan istifadeyi bilenlere kıyasen pek nâfi, mukaddes bir nimet olmakla beraber, diğer bir takıma göre, diğer derecâta nazaran ve bâ-husus ondan istifadeyi bilmeyenlere kıyasen ne kadar tehlikeli bir nimet olduğunu da, işte şu birkaç aylık hayat-ı ahrârânemizde görmüşüz, anlamışızdır. Binaenaleyh iyiliklerden ziyade fenalıklar meydana konulursa, onlardan tevakki için daha ziyade mucib-i istifade olacağı şu asırda cümleden evvel Emile Zola'nın nazar-ı hikmetini açmıştır da nâaşı Panthéon'a, o kubbe-i vatan-perverâne naklolunmak derecesinde mazhar-ı hürmet-i millet olan, o büyük muharrir kalemini bu tasvir-i maâyıba vakfeylemiştir.

Evet! Hakikat böyle diyor. Bir murdarlığı örtmek ile onun levsinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tevakkî edilmiş olamaz. Onu açmalı. Âleme göstermeli. Âlem onu görmeli. Sıhhat-ı ahlâkiye için ne kadar muzırr olduğunu anlamalı da, ona göre ondan tevakkî ve mücânebet etmeli.

Evet, sıhhat-ı ahlâkiye! Aynıyla sıhhat-ı bedeniye gibi bir sıhhat-ı ahlâkiye! Sıhhat-ı bedeniye hususunda muzırrı, müfidi bilmek ne kadar lâzımsa, sıhhat-i ahlâkiyece dahi tehlike ve selâmet cihetlerini bilmek o kadar lâzımdır. Bir sokakta açılan muzahrafât çukurunun üstüne geceleri fener asmak gibi. O çukuru yok farzederek, oraya feneri asmazsak, onu âleme gösterip nazar-ı dikkat ve ihtirazlarını davet ve celbeylemezsek, erbâb-ı gafletten birçoklarını o muhlikeye düşürmüş oluruz.

Hele biz, Nurullah ile Ceylan arasındaki musahabenin bakiyyesini de dinleyelim :

Ceylan son sözünü söylediği zaman, Nurullah sükûta varmıştı. Hem de epeyce derin, epeyce sürekli bir sükût. Hattâ biz dahi yukarıki fıkramızda vermiş olduğumuz bazı izahâtı bu sükûtun müddeti arasına sıkıştırıverdik. O sükûtu ihlâl eden yine Ceylan oldu. Dedi ki :

— İşte mukabeleden yine âciz kaldınız. Mukabele kabil değil ki edesiniz. Zaten şu teorilerde gönlünüz, fikriniz benimle beraber olduğuna şüphe bile edemem. Nasıl olur ki, bir delikanlıya her şey câiz, her şey mubah olsun da bir kıza hiç bir şey câiz, hiç bir şey mubah olmasın? Delikanlı her gördüğü kadına, kıza göz koyup bıyık burabilsin de kız, hattâ yahut kadın bir hafif tebessüm bile edemesin? Bir erkek için tecvîz olunabilen serbestliğin yüz binde birisi bir kadında, bir kızda görülecek olsa mahvolduğu an, o andır. Biz erkek efendilerin adeta eğlencesi olmuşuz, kalmışız. Bize karşı her hal ve tavırda onlar muhtar, müstehak. Biz? O! Biz eşyadan ma'dûd. Hayvandan bile ma'dûd değil, nerede kaldı ki insandan ma'dûd olalım.

— Ama artık ifrât ediyorsunuz. Mübalaga...

— Hayır! Hiç de ifrat etmiyorum. Belki tefrit ediyorum. Düşününüz ki, beğenilmek hevesi beşeriyet için cibillî, tabiî, fıtrî bir şeydir. Biz kadınlar beğenilmeyi bittabî isteriz. Fakat yolda veya çayırda kendimizi beğenilmek istediğimiz erkeğe mukabil gelince şemsiyemizi indirip sipere almağa mecburuz. Neden? Dünyanın hangi tarafında böyle bir mecburiyet vardır?

— Buraları böyle! Hattâ tevahhuşun bu derecesi bir mecburiyet-i diniye değil, bir âdet-i beldedir. Lâkin sizin dediğiniz gibi serbestî, Avrupa'da bile yoktur. Taklidiniz yanlıştır.

— Yok mu? Amma yaptınız ha! Haydi bakayım bedihiyâtı da inkâr ediniz. Mariage libre (ahrârâne izdivaç) mebâhisine dair hiç bir şey okumadınız mı? Kocasını kız kendisi intihap etmek lüzumu bugün suret-i mu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hakkakada sâbit olmadı mı? Bir kızın kocasını anası, babası, bunlar yoksa sâir velisi intihap etmek, medeniyete en tehlikeli bir şey olacağına hükümler verilmedi mi? O kocaya kızın velileri varacak değil, kız kendisi varacak.

— Âdi familyalarca böyle ama, kendi mertebe-i medeniyesini bilen familyalar nezdinde kız, sûret-i mahsusada veliler tarafından mezun olmadıkça ve yanlarında familya azasından bir kimse bulunmadıkça karîben nişanlısı olacak ve hattâ olmuş bulunan delikanlı ile görüşemez. Onların muaşeretleri bize benzemedikleri için, sâir âdi familyalarda vâkıa bu kadar dikkat yoktur. Familyaların mertebe-i medeniyeleri indikçe kızlarda hiç de baskı kalmaz. Mariage libre yani ahrârâne izdivaç davaları da ancak bunlar için doğru görülebilmektedir. Biz ise bunlara hiç benzemeyiz. Bizim kızlarımızı kendi hallerine bırakırlarsa...

— Vallahi şimdi aklıma gelmişti. Ya davulcuya varır, ya zurnacıya! Değil mi? Varsın davulcuyu zurnacıyı beğensin. Kim ne hakla karışacak? Bir kemancı çingeneye varmış prensesler yok mu? Yalnız Avrupa'da değil bizde bile! Bir kraliçe iken boşanıp âdi bir adama varmış kadınlar yok mu?

— Fakat Avrupa'da dahi bu efkâr-ı ahrârânenin muarızları var. Onu da biliyorsunuz a? Gazeteler bu yoldaki izdivaçlar için neler yazdılar!

— Biliyorum. Hem maat-teşekkür itiraf ederim ki, birçok cihetlerini yine sizden öğrendim. Mariage libre usulüyle izdivaçların sürekli olamayacağı kaziyyesi. Değil mi? Varsın sürekli olmayıversin. Birisinden ayrılan diğer biriyle birleşebilir.

— A gözüm bu mariage libre erkeklerden ziyade yine kadınların ziyanını mucip olacağını size uzun uzadıya anlatmamış mıydım?

— Ben de o fikirlerinize uzun uzadıya mukabelede bulunmamış mıydım? Her kaytan bıyık çelebi rastgeldiği kızı iğfal ediverecekmiş. Vâkıa kızlar bizimkiler gibi miskinlerden ibaret olursa, bu dediğiniz pek haklıdır. Biçareyi aldatırlar. Kız iken valide eder, sonra terkediverirler. Zavallı mazlumeye ağlamaktan başka hiç bir sûret-i intikam, hiç bir vesile-i teselli kalmaz. Ama düşününüz Nuri Beyefendi Hazretleri! Düşününüz ki, şimdi Avrupa'da kızların ellerinde hançer var, rövolver var, vitriyöl şişeleri var.

— Aman Ceylan! Terakkiyi bu derecelere kadar vardırdınız ha!

— Aman zâhir! Gazetelerin her günkü nüshasında böyle bir vâkıa-ı intikam görüyorsunuz! Değil mi? Veriniz kadınların hukukunu kendi ellerine. Bakınız kadınlar kendi hukukunu muhafaza edebilirler mi edemezler mi görünüz. Fakat karşınızda bir alay cahil ve miskin bulundukça, istediğiniz gibi hükmeder, keyfiniz veçhile oynarsınız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nurullah Bey hakikaten kıvranmağa başladı. Alâim-i mağlubiyet her cihetten yüz gösteriyordu. Ceylan'ın dediği vechile kendisi kalben bu hislerin ve fikren bu hülyaların fevkında değilse de, o tahayyülât ve tasavvurât fiile çıkacak olursa, cemiyet-i medeniye dahilinde husûle gelecek herc ü mercin dehşetini pek büyük görüyordu.

Böyle gördüğü için nazariyesi başka, ameliyesi başka bir adam olup, yine Ceylan'ın dediği gibi bir muamma halini, hem de halli müşkil bir muamma halini kesbediyordu.

Ceylan musahabenin şu hâl-i aczini tavr-ı galibiyetle temâşâya başladı. Nihayet tavrındaki ciddiyeti tadil ederek ve zaten güzel olan esmer çehresinin letâfetini gayet tatlı tebessümlerle arttırarak dedi ki :

— İnsaf et Nuri! Merhamet et! Bak sana artık senli benli söz söylüyorum. Henüz hakkım yokken böyle söylüyorum. İnsaf et, düşün! Bir genç kız sana diyor ki, şu münasebet-i biraderâneyi, şu gayr-ı tabiî halinden çıkaralım, tabiî bir hale koyalım. Birbirimizi seviyoruz. Muhabbetimizden istifade edelim. Ama sende bin düşünce varmış. Seni men'etmem. Hürriyetini yine sana bahşederim. Hazır şu akşam ev hâlî, fırsat elde iken neden istifade etmeyelim?

— Aman Ceylan! Ne söylüyorsunuz, Allah'ı severseniz? Çıldırdınız mı?

— Neden çıldırayım? Sen aldatırsan, belki de çıldırırım ama iş henüz çıldırmak derecesine gelmedi. Tabiiyat dâhilinde idare-i efkâr ediyorum. Canım bir erkek bir kadının visali için köpek gibi yalvardığı, ağladığı, sızladığı halde hiç mucib-i istigrab olmuyor da, bu niyaz kadın tarafından vâki olunca, neden mucib-i istigrab oluyor? Nuri! Sevgili miymıntı, bırak şu mantıksızlığı!

— Canım bir delikanlı bir geceyi hâlî bir hânede bir kızın yanında geçirmiş denilirse...

— Evvelâ bu kadar hususî olan şeyi kim haber alıp da ne diyecek? Velev ki, haber alsınlar. Ne derlerse desinler. Sen erkeksin. Sana bir şey demezler. Mahvolacak ben değil miyim? Varayım mahvolayım.

Söz buralara gelince, Nurullah kızarmağa başlamıştı. Kan başına çıkıyor, rengi al al olduğu gibi harâret-i garîziyesi de tezâyüd ediyordu. Bu tezâyüd-i harâret kanı içindeki serumu, suyu bit-teshin buhara münkalib eylediğinden, cildinin mesâmâtından hârice fışkıran o buhar bit-tesâküf evvelâ darı tanelerinden küçük, daha sonraları nohut kadar ter katreleri teşkil eyliyordu. Ceylan'a bir cevap vermek için ruhunun olanca kuvvetini cem'e çalışıyordu. Ama çalıştıkça o kuvvet-i ruhiyeyi acze münkalib olmuş görüyordu. Ceylan da delikanlının şu dûçar olduğu buhrana acıdı. Hücumlarını tadile lüzum gördü. Dedi ki :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Düşündüğün, çekindiğin cihetleri biliyorum dostum. Fakat ihtisasâtımın bir ihtisâs-ı hayvanî olmadığına emin ol. İşte teklifimi tadil ediyorum. Geceyi burada geçirme. Tedârik etmiş olduğum akşam taamını birlikte edelim. Bunca zamandan beri münasebet... münasebet-i refikânede, münasebet-i birâderânede bulunduğum sevgili Nuri ile bir kerecik olsun, iki lokma taâmı beraber tenâvül edelim. «Olmaz» deme Nuri!

(*Jön Türk,* İstanbul 1326/1910, s. 30-33).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10

TAAFFÜF'den

Turfanda - turfa

Sözümüz Saniha Hanım'a intikal eyledi. Öyle ise bu bahsi tevsi' edelim :

Saniha, Daniş Bey'in ilk yaşayan çocuğu demedik mi? Adamcağızın ondan sonra artık evladı doğmadı. Bu çocuk, dâr-ı dünyada bir tanecik nur-i dîdesi hükmünü aldı. Başka işi gücü de kalmamış olan Dâniş Bey, Saniha'nın üzerine tir tir titriyor. Onu esen yellerden esirgiyor. Kendisi artık yaşını başını almaya başlayıp vücudunda hissetmekte olduğu yellerden, romatizmalardan ve oburlukla işret belâsının mahsûlâtı olan ittisa' ve za'f-ı mideden filânlardan dolayı muâyenât u tedâbîr-i tıbbiyeye sık sık ihtiyaç gördüğü gibi, bir tanecik sevgili kızının hıfz-ı sıhhati için dahi ale'd-devam ârâ-yı tıbbiyeye ihtiyacı var. Binaenaleyh Doktor Fratenberg nâmında bir tabibi maaş ile hânesine tayin ve ilhak eyledi.

Hikâyemizce Doktor Fratenberg eşhâs-ı mühimmedendir. Binaenaleyh bu zat ile muârefemizi tevsi' etmeliyiz. Kendisi Fransa'nın eski Alsace vilâyeti ahalisindendir ki, 1771 muharebesinden sonra vilâyet-i mezkûre Almanya'ya ilhak edilmiştir. Doktorun isminden dahi müsteban olacağı vechile vilâyet-i mezkûre ahalisi fransızlıktan ziyade alman kavmiyetine mensuptur. Doktorun lisan-ı mâder-zâdı almanca ise de ahali-yi mezkûre fransız lisanına da müşterek olup, bâ-husus ulûm-ı tıbbiyeyi fransız mekteplerinde tahsil eylemiş olduğundan fransızcası pek mükemmeldir. Şu kadar ki, cermen neslindeki istidâd-ı mahsûsu muktezâsınca hîn-i telâffuzunda «J» harflerini «Ş» harfi gibi telâffuzdan ibaret bir garabet vardır. Bu adam yalnız tabip diye telâkki olunmamalıdır. «Hakîm» kelimesinin mânâ-yı sahihi vechile sahib-i hikmet bir adamdır. Dâniş Bey'in bahtı hakikaten yaver imiş ki, hânesine tabip olarak bit-tesadüf bu adamı tayin eylemiştir. Zira gerek kendisinin ve gerek kızının ve hattâ zevcesinin hayatı için bu kadar meraklı, bu kadar korkak olan Dâniş Bey, eğer mudhike-nüvîs-i meşhur Molière'in bi-hakkın dûçâr-ı kalem-i muâhezesi olan etibbâdan birine düşmüş olsa idi de tabip efendi dahi her vücudundan şikâyet edilen mizaçsızlıkları, elemleri ciddiyetle telâkki ederek, ilâç tedâbîrine müracaat eylese idi, Dâniş Bey ailesi çarçabuk ecel-i

kazaya uğrarlar idi. Mu'âlecât merakı ne tehlikeli şeydir! Tevekkeli eczacılara «pharmacien» dememişler. Müştakun minhi olan, lisan-ı yunaniyedeki mânâsınca bu kelime «zehirci» demektir. Hikmet-i avâm ise «bilmem kimden vefa, zehirden şifa» derler. Söz sözü açıyor. Lâkin bu surette açılan sözlerden nef'-i azîm dahi me'mûl ve hattâ muhakkaktır. Malum a, hasbe'l-memuriye daima etibbâ miyanında bulunuyoruz. Bu dostlarımızdan birisi vardır ki, tedavi için kendisine bir dost müracaat eylediği zaman, bir tabîbe lâzım gelen dikkat ve ihtimamdan kusur etmeksizin muayenesini bil-icrâ, reçetesini yazar ve ondan sonra :

—Hastalığınız filânca hastalıktır. Ulûm-ı tıbbiyenin o hastalığa karşı tayin ettiği devâ dahi, işte bu reçetede yazdığım devâdır. İşte tabip kendi vazifesini ifa eyledi. Şimdi bir de dost vazifesi kaldı. İşbu dost sıfatıyla dahi size derim ki, bu ilâcı almayınız. Birkaç gün hânenizde istirahat ediniz. Himye ediniz, yine iyi olursunuz, diye tedavî-yi tabîbânesine zamîmeten, bir de nasihat-ı dostâne verir. Ama her hastaya, her hastalığa göre değil ha! Bazı hastalıklar vardır ki, onların devâsı kat'iyyü't-te'sirdir. O devâya müracaat edilmez ise, halâs kabil değildir. Tehlike-i mevt bile hemen muhakkaktır. Bu iki nev'i hastalığın farkını bilip hem tabîbâne, hem hakîmâne hareket eden zat asıl sahib-i hazâkattır.

İşte Dâniş Bey'in Doktor Fratenberg'i dahi böyle hazâkat-ı sahîha sahibi bir adam idi. Bizim dostumuz olan tabip gibi yazdığı ilâcın istimâl olunmamasını tavsiye etmez idi. Zira Dâniş Bey gibi meraklıların bu yoldaki vesâyâya rağbet etmeyeceklerini bilirdi. Konakta bir de mükemmel eczahâne var. Beyhûde mi addolunsun? Doktor Fratenberg her haber verilen hastalıklara bir de ilâç verirdi. Ama ne ilâç? Verilip verilmemesi müsavi olan tesirsiz şeylerden ibaret. Ya midevî, ya müferrih şeyler ki, alanlar onların tesiriyle değil, belki hüsn-i itikad ve itmînan-ı derunlarıyla şifa-yâb olurlar.

Bizim Doktor Fratenberg'in hâne içindeki vazifesi mini mini Saniha'nın sıhhatine ale'd-devam nezâretten ibaret idiyse de feylesof doktor bu vazifeyi ifadan ziyade, çocuk dadılığı ediyordu, denilse şaşılamaz. Kendisi hiç evlenmemiş, hiç çocuk görmemiş. İlk çocuk olarak gördüğü Saniha'dan o kadar hoşlanmış ki, ona mütemadiyen nezâreti kendisine zevk edinmiş. Aggucuklarıyla çocuğun çenesine parmak dokundurup latif latif güldürmek saadetini Doktor Fratenberg ne çocuğun vâlidesine bırakıyor, ne dâyesine. Dâyenin vazifesi çocuğa süt vermekten ibaret. Temizliğini, tahâretini bile doktorun emir ve nezâreti altında ifa ediyor. Validesinin ve pederinin hukuku ise bazen kucaklarına alıp öpmekten, koklamaktan ibaret. Ve illâ çocuk Doktor Fratenberg'in kucağından düşmüyor ki...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Alınız size bir garibe daha! Bizim Saniha Hanım ilk tekellüm-i tıflâneye başladığı zaman fransızca söylemeğe başlamaz mı? Vay validesindeki telâş! Kocasına :

— A beyim! Kızım büyüdüğü zaman, kendisiyle tercüman vasıtasıyla mı konuşacağım? diye hücumlar ettikçe Dâniş Bey zevcesini teskin ve tesrih için :

— Hanım, merak etme. Ben de en evvel rumca söyledim ama sonra türkçeyi de öğrendim, arapçayı da... diyor ise de kadıncağızı ikna kabil mi? O da kendi lisanını öğretmek gayretine düştüğünden, bir taraftan Seniha Hanım, diğer taraftan Doktor Fratenberg çalışa çalışa, iki buçuk yaşını bulan Saniha hem türkçeyi, hem fransızcayı lisan-ı mâder-zâdı olarak söylemeğe başlayıp üç buçuk, dört yaşlarına doğru bu lisanların ikisini de ikmal edegitmiştir.

Zannederiz ki, Saniha için bu hali istigrab edecek kadar kec-endişlik kârilerimizin hiç birisinde yoktur. Hele biz kendi evladımızın türkçe ve rumcayı lisan-ı mâder-zâd olarak söylediklerini görüyoruz. Beyoğlu'nda ikametimiz esnasında ermeni çocuklarının türkçe ve rumca ve ermenice olarak üç lisanı mâder-zâd halinde söylediklerini görmüşüzdür. Öyle ya! Dört beş yaşında bir çocuğun üç lisanı söylemesine mâder-zâdlıktan başka ne hüküm verilebilir?

Çocukların analarına mı, yoksa babalarına mı benzemeleri lâzım geldiğine ve benzediklerine dair antropoloji erbâbı beyninde uzun uzadıya mübâhasât cereyan eylemiştir. Ekseriyetle müşahede olunduğuna göre ilk kuşakta kızlar babalarına ve oğlanlar analarına çekiyorlar. İkinci kuşakta dahi emr ber-aks görülüyor. Bizim Sâniha bu hükmün en güzel misalidir. Zira cismen pederine müşâbih olduğu gibi, tabiaten dahi müşâbihtir. Yani boylu boslu, iri yarı, âzâsı gayet mütenasip, vechi melih olduğu gibi, kuvve-i hafızası, zekâsı, sür'at-i intikali dahi babası gibidir.

Beşinci yaşında çocuğun talim ve tedrisine başlandı. Türkçe için bir hoca tayin edilip Dâniş Bey bizzat dahi tedriste bulunuyor ise de, çocuğu Doktor Frantenberg'in elinden kurtarmak mümkün mü? Anasından, babasından ziyade çocuğu doktor seviyor. Sözün en doğrusunu ister iseniz, çocuk dahi anasından, babasından ziyade doktoru seviyor. Türkçe tedrise mukabil Doktor Fratenberg dahi fransızca bir ders küşâd eyledi. Vâkıa türkçe elif-bâ risalesi kırmızılı, mavili, yaldızlı filânlı ise de, fransızca alfabe dahi resimli. Elif-bânın yaldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlayamayan Sâniha, alfabenin resimlerini kâmilen anlıyor. Horoz gibi, köpek gibi, balık gibi zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi; deve, fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellemekte asla usret çekmiyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sözün kısası, sekizinci yaşından sonra Sâniha fransızcayı gereği gibi okuyup yazmağa başladığı halde, türkçeyi henüz dürüstçe okuyamıyor ki, yazabilsin. O vakitler şimdiki yeni usul tedris de henüz pek meydan almamış. Vâkıa şimdilerde sekiz, dokuz yaşındaki çocukların pek serbest okuyup yazdıklarını hamdolsun görüyor isek de, bu nimet asrımızın mahsusâtındandır. O zamanlar alelâde mektebe giden çocuklar Sâniha derecesinde de olamazlar idi. Sâniha'nın epeyce okuyup biraz da yazabilmesi babasının Mısır'da gördüğü usul-ı tedrisi taklide çalışmasının semeresidir.

Bir taraftan pederinin, diğer taraftan Fratenberg'in hem mukdimâne, hem mülâyimâne talim ve tedrisleri sayesinde Sâniha on iki yaşına geldiği zaman, o yaştaki bir fransız kızından daha pek çok mükemmel olarak fransız lisanını biliyor ve yazıyor idi. Muahharen biraz arabî ve farisî dahi gösterilerek o yaşta iken türkçeyi de gereği gibi öğrendi ise de türkçesi fransızcası derecesinde değil idi. Zaten sâir kız ve erkek çocuklara nisbetle türkçe iktidarı inanılmayacak kadar ziyade görülür idiyse de, türkçenin asıl matlûb olan derecesine kıyâsen bu dereceye tamam diyemeyiz. Vâ-esefâ ki bu aralık Dâniş Bey'in bir hummâ-yı habîseden vuku'-ı vefatı, şu aileyi velev ki muvakkaten olsun, hercümerç eylediğinden Sâniha'nın talim ve terbiyesi dahi o müddet zarfında muhtel oldu.

Evet! Bu sadme Dâniş Bey ailesi için sademât-ı müdhişeden idi. Zira Dâniş Bey merhum her işini bizzat kendisi görür bir adam olup, birçok akaretlerin, iradların, eshâmın ve gerek osmanlı ve gerek ecnebî konsolidelerin hüsn-i idaresi ise olur olmaz çalışkan adamları bile yoracak meşâgildendir. Eğer işin içine kassâm dahi karışmış olsa idi ihtimal ki, o yüzden biraz muâvenet ve sühûlet görülmesi ümit olunabilsin. Fakat bazı dostların nasihatıyla işi kassâma düşürmemek için henüz on iki yaşında bulunan ve fakat iri yarı ve kalıplı kıyafetli bulunmasından dolayı bazı on dört, on beş yaşındaki kızların ablası sayılan Sâniha, bâlig ve reşid suretinde gösterilerek familyanın idaresi vâlidesi Seniha hanıma intikal eyledi.

Dâniş Bey'in vefatı Doktor Fratenberg'in bu hânedeki ehemmiyetini tenzil değil, tezyîd etti. O zamana kadar doktor bu ailenin umûr-ı sıhhiyesi ve Sâniha'nın talim ve terbiyesiyle meşgul iken ba'demâ umûr-ı idariyesine muâvenet suretiyle dahi meşgul olmaya başladı. Zira Mısır'dan geleliden ve bilhassa Dâniş Bey ihtiyar-ı tekaüt edeliden beri, bu familya bizim İstanbullu familyalarla çendan ihtilât etmeyip, pek kibârdan birkaç familyadan maada aglebiyetle yine Mısırlı ve hattâ birkaç da ecnebî familyalar ile ihtilâtta bulunduğundan, o servet-i azîmenin hüsn-i idaresi için her olur olmaz dostların muavenetlerine hanımefendi emniyet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edememekte idi. Doktor Fratenberg ise on, on iki seneden beri bu hânede artık familya âzâsından ma'dûd kalmış ihtiyar ve mekârim-i ahlâk ile mütehallik bir adam olduğundan, hanımefendinin ricası üzerine idare-i servet emrinde müsteşarlığı dahi kabul eyledi ki, ne kadar olsa bu işlerde tecrübesiz bulunan Seniha hanımefendi için şu müşavirlik güzel bir ders yerine kâim oluyor ve servet-i azime idaresini o dahi öğreniyordu.

Bu telâşlar bir sene kadar devam eyledi. O müddet zarfında Sâniha Hanım yalnız türkî ve arabî ve farisî muallimlerinin elinde kalıp, fransızca tedris ve tederrüse zaman bulamıyor idi. Vâkıa türkçesini biraz daha ziyade ilerletti ise de, Doktor Fratenberg şâkirdine biraz da ulûm-ı riyâziye vü tabiiye ve tarih ve hikmet çeşnisi izâka eylemek arzusunda bulunduğu halde, şu arzunun teehhüründen dolayı müteezzî oluyordu.

Fâzıl doktorun bu bâbdaki ıztırabının veche ve hikmeti anlaşılmak için, şu bahsi biraz tevsi' ve tavzîh etmeliyiz. O zamanlar İstanbul'da talim ve terbiye görmüş duhter-i yegâne vâkıa Sâniha'dan ibaret değil idi. Osmanlı kibârı miyânında kızları şâiriyet derecesinde tedris ve talim edenler epeyce var idi. Etfâl-i inâsın terbiyesi şimdiki gibi taammüme takarrüb etmemiş idiyse de, hususî surette talim edilmiş birçok kızlar bulunduğunu biz dahi o zamana yetişmiş olmak hasebiyle ilme'l-yakîn biliyor, hattâ ayne'l-yakîn görüyor idik. Ama böyle Osmanlılık dairesi dahilinde terbiye edilen kızlar fransızcadan mahrum idiler. Evet! En çoğu Mısırlılardan olmak üzere bir hayli familyalar dahi kızlarını fransızca talim ediyorlar idi. Fransız dâyelerinin ellerinde büyütüp fransız muallimlerinin ellerinde terbiye ettiriyorlar idi. Bunların bazılarıyla mülâkat ve mükâleme dahi eyledik. Bir fransız kızından hemen hiç farkları yok idi. Lâkin bunlar dahi türkçe bilmiyorlardı.

Hem türkçe, hem fransızca talim edilmiş kızlar hakikaten nevâdirden olup, işte o nâdirelerin birisi de şu hikâyemizin kahramanı olmak ehemmiyetini alan Sâniha Hanım idi.

Lâkin Sâniha Hanım'ın dahi iki başlı büyük bir noksanı var idi. Hem türkçe, hem fransızca bilmesi nasıl iki başlı bir meziyet ise, o noksanı da böyle iki başlı idi. Zira şâiriyet derecesinde kudret kazanıldığını haber verdiğimiz kızların hüneri yalnız malumât-ı lisaniyeden ibaret olarak güzelce okudukları, güzelce yazdıkları halde, malumat cihetinden pek fakir kaldıkları gibi bir frenk kızından farkolunmayacak derecelerde fransız lisanı talim edilmiş olanların hünerleri dahi yalnız lisan bilmekten ibaret kalıp, bunlarda dahi malumat fakrı mevcut idi. Hâlâ dahi iş bir dereceye kadar böyle değil midir? Bizim Sâniha birisi osmanlı, diğeri fransız olarak iki kızın mecmû'u olmak hükmünü almış olduğu halde, o iki kızın malumat-ı şettâ cihetiyle noksanları mecmû'u dahi kendisinde mevcut

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

idi. İşte Doktor Frantenberg bunu bildiğinden, kendisi tevlîd etmemiş ise de kendi kucağında büyütmüş olduğu Sâniha'cığının bu noksanını da cebreylemek gayret-i pederânesine dûçar oldu.

Dâniş Bey'in vefatından bir sene sonra Doktor Fratenberg bu gayretinin âsâr-ı fiiliyesini de meydana koymağa başladı. On üç yaşındaki bir çocuğu bıktırmayacak, usandırmayacak surette bir hesap ve bir hendese dersi açtı ki, ulûm-ı riyaziyenin tabiat-ı mücerredesindeki kuruluk, tündlük kolay kolay izâle edilebilecek şeylerden olmadığı halde, Doktor Frantenberg'in bu bâbdaki muvaffakiyetine ne kadar şaşılsa becâdır.

Coğrafya derslerinde hemen hiç bir suûbet görülmedi. Bilâkis suret-i arzı, ahvâl-i âlemi öğrenmek, Sâniha için bir nev'i seyahat-i fikriye hükmünü alarak eğlencesini de mûcip oluyordu. İlm-i hey'et bile bu zeki ve çalışkan kızı sıkmayıp eğlendirdi. Zira Doktor Fratenberg güzel şâkirdini ilm-i hey'etin mesâil-i riyaziyesi içinde boğmayıp, güzel havalarda terasaya çıkarak hey'et-i âsumanı irâe ile tarifâta girişiyordu. Hattâ mükemmel bir dürbünleri de vardı. Onların servetine göre böyle bir dürbünün ne ehemmiyeti olur. Yalnız kozmoğrafya dersleri çocuğu biraz sıktılar. Harekât-ı mihveriye vü mahrekiye ile gecelerin, gündüzlerin uzanıp kısalmaları, husûf ve küsûfun isbatı mesleleri hâriçte bedîhiyü'l-vuku' şeylerden olmadığı cihetle, o genç zihne epeyce yorgunluk verdiler. Tabakâtü'l-arzda hiç sıkıntı çekilmedi. Koca doktor buna mahsus bir küre-i musanna' yaptı ki, ortasından kesilerek iki nısıf küre suretinde açıldığı zaman, nâr-ı merkezîyeden şu üzerinde bulunduğumuz tabaka-i râbiaya kadar arzın kışr-ı katmerleri renkleriyle, ahvâl-i tabiiyeleriyle tersîm olunmuşlardı. Hele volkanların bacaları Sâniha'yı pek ziyade eğlendiriyordu. Genç ve zeki şâkird en büyük eğlenceyi hikmet-i tabiiye ile kimyada buldu. Ama taallukat-ı riyaziyeden mücerred bir hikmet, bir kimya!.. Tedarikinde pek büyük külfet ve suûbet olmayan âletler bit-tedârik, bunların bazı mebâhisi tecrübeten dahi irâe olundukça yalnız Sâniha değil, vâlidesi Seniha Hanım dahi pek eğleniyor, pek hoşlanıyor idi. Hele tarih ve teracim-i ahvâli hiç sormayınız. Hangi çocuk vardır ki masaldan hoşlanmaz? Koca fâzıl bunlara müteallik mebâhisi âdeta masal suretine ifrağ ile tedris eyliyor idi. İki buçuk sene devam eden bir ders ki, Doktor Fratenberg ümidinden ziyade nâil-i muvaffakiyet olduğu için kendi kendisini tebrik eyliyor idi.

Lâkin bu iki buçuk senelik mesaî öyle bilâ-mâni ve lâ-mezâhim müyesser olamadı. Hesap etmiyor musunuz ki, Sâniha Hanım on beş, onaltı yaşına girdi. Bu kadar güzel, bu kadar zengin bir kıza heveskâr olanlar bu kadar da bekleyebilirler mi? Her taraftan rağbet rağbet üstüne. Talep

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

talep üstüne. Lâkin Doktor Fratenberg elinden kız almak kolay mıdır? Koca fâzıl :

— «Ne? Tezvîc mi? On beş yaşında bir çocuğu tezvîc ha! Aklınızı mı bozdunuz? Bizim Alsace'da yirmi yaşında kızlar henüz çocuk sayılarak tezvîcleri tehir olunur. Kızları hâl-i sabâvetlerinden kurtulur kurtulmaz tezvîc edecek olur iseniz bunların devr-i şebâbetleri zâyi edilmiş olmaz mı?» diye gözlerini fırlattıkça büyük hanımefendi bile korkuyor. Doktor Frantenberg söylediği sözleri fizyolojiye de tatbik ediyor. Bir kız ne kadar tez tezvîc edilirse, o kadar da erken yıpranıp bozulacağını ve âdeta ihtiyar olacağını fennen isbat eyliyor. Berâhîn-i fenniye karşısında inad mı edilebilir? Hele Seniha hanımefendi ile yalnız kaldıkça, kendi kızına edilen rağbetler, kızdan ziyade servet ve sâmânına heves ve tama'la edileceğinden, bilâhare o servet-i azîmeyi damat elinde harab ve bî-âb ettirmemek için damat intihabında pek ehemmiyetli davranmak lüzumunu da der-miyan eyliyor ki, hanımefendi işin bu cihetine daha güzel akıl erdirdiğinden, fâzıl ihtiyarın sözlerinin tamamiyle dostâne olduğuna şüphesi kalmıyor.

Dâniş Bey'in vefatı üzerine Sâniha Hanım'ın Doktor Fratenberg marifetiyle tekmil edilen tedris ve talimindeki mükemmeliyet yakın zamanlara kadar Avrupa etfâl-i inâsına dahi pek de müyesser olamayacak bir derecededir. Vâkıa bir yirmi beş, otuz seneden beri Avrupalılar kızların talim ve terbiyesine âdeta erkekler kadar ehemmiyet vererek, hele muallimlik şehadetnâmesini istihsal etmekte bulunan kızların bızâ'a-ı ilmiyeleri erkeklerden hiç de aşağı değil ise de, behrenin bu sureti yine bir sınıf kadınlar miyânında mahsûr ve binâenaleyh mahduttur. Bizde ise elhâletü hâzihî okur-yazar kadınlarımız pek çok ve bilhassa İstanbul'ca okumak-yazmak erkek çocuklar kadar kızlar beyninde dahi müteammim ise de, evvelce dahi denildiği vechile kızlarda malumat ciheti şimdilerde bile nâkıstır. Hele Sâniha'nın yetiştirildiği o zamanlarda, öyle malumatlı kadınlar daha ziyade nâdir idiler. Binâenaleyh Sâniha'yı yakından tanıyan bazı hanımlar o malumatı ne suretle telâkki etmek lüzumunda mütehayyir kalarak ve insanın mahrum olduğu şeye adâveti tabiî bulunmakla hüsn-i telâkki cihetine hiç de gidemeyerek :

— «Hanım, onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Âdeta bir erkek. Maazallah! Maazallah! Daha neler göreceğiz!» diye yakalarını ısırmakta idiler. Bereket versin ki hakîm Frantenberg kızın maarif-i diniyesini de ikmal ettirmiş idi. Hâl ü şânı kendisince müntahab olan bir müderris efendiyi haftada iki gün ders vermeğe tayin ederek, kendisi de hazır olduğu halde ilm-i halden bed' ile hakâyık-ı diniye Sâniha'ya takrîr ve tefhîm olun-

muştur. *Kur'an*-ı azîmü'ş-şanın hakâyık-ı diniye ve dekâyık-ı hikemiye-i islâmiyeye ait olan birçok âyât-ı ber-güzîdesine mânâlar verilip kıza tefsir ve tefhîm edildiği gibi birçok ehâdis-i şerîfe ve kelâm-ı kibâr dahi nazar-ı hikmetine açılmış, tefhîm olunmuş idi. Talim ve terbiyenin bu cihetinde bile Doktor Fratenberg'in Sâniha Hanım'a büyük yardımı oldu. Zira tarih-i Benî-İsrail'e ve kitab-ı enbiyâya dair o hafızalı, zekâvetli tilmizine pek çok malumat verip, siyer-i şerîfe-i Muhammedî'ye ve tarih-i hulefâya dair Avrupalıların mükteseb oldukları malumattan müntahab telkinât ile Sâniha'nın efkârını tevsî' eylemiş idi. Eğer malumatın bu cihetî de ikmal edilememiş olsa idi, mütecâvir ailelerden mütevahhiş olan şu Dâniş Bey familyası ve bilhassa kızı hakkında daha kimbilir neler söylenecek idi? Şu halde söylenen sözler dahi sanki az mıdırlar? Hanımlardan bazıları Sâniha için :

— Kız değil, kürsü şeyhi!

ve diğer bazıları :

— Üç aylar suhtesi!

diyerek, istihzayı bir derece daha ileriye götürenler :

— Malumat küpü!

ve hattâ :

— Söz ebesi!...

derecesine kadar vardırmakta idiler.

Bereket versin ki, bunlar Sâniha'nın farisî-hânlıkta da peydâ eylediği behreyi muâhezede gaflet gösteriyorlar idi. Yoksa eskiden beri denilegeldiği vechile :

— Kim okursa farisî....

hükmünü de vererek, hele bu hükme kimsenin itiraz edemeyeceği der-kâr idi.

Eskiler ekseriya pek doğru sözler de söylemişlerdir. Ez-cümle «atarlar taşı elbette dıraht-ı meyve-dâr üzre» demişlerdir. Ne kadar doğru bir sözdür! Sâniha Hanım'da işbu semerât-ı ilm ü irfan olmasa idi, onu kim zemmedecek idi? Fazla olarak bir de servet ve sâmân var. Hem milyonlarla sayılabilecek servet ve sâmân! Buna gedâcasına hırslanarak kemal-i tama'la Sâniha'yı oğullarına almak için kör körüne saldıran familyaların hayalleri önüne koskocaman bir redd-i teklif duvarı haylûlet ediverince, yeislerinden dolayı ne yapacaklarını bilemeyenlerin itiraz taşlarını yağmur gibi yağdırmalarına hiç şaşmamalıdır. Yalnız Mısırlı familyalarla birkaç da hüsn-i hal erbâbından osmanlı kibâr familyalarından maada kimse ile görüşmemelerini kibr ü gurura hamletmek itirazların en ehveni görülüyor ya, bazı mutebar ecnebi familyalar ile görüştüklerinden do-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

layı edilen muâheze ve verilen hükümlere ne demeli? Maazallah! Bunları kûle almaktan bile teeddüb ederiz.

Halkın bu yoldaki hükümleri Dâniş Bey ailesini bîzar eyliyordu, zannolunursa hatadır. Sâniha'nın cümle-i müktesebâtı miyanında muzika dahi dahil idi. Mükemmel kız bir de âlâ piyanist idi. Münasebet-i muvâlât-kârîyi ileriye götürmüş oldukları familyalarla birleştikçe gülmek, oynamak, çalmak, çağırmak, söylemek, eğlenmek emrinde bilâ-tekellüf ve lâtekebbür cümleye takaddüm eden milyoner Sâniha'nın tevâzu'una hanımlar, madamlar hayran kalırlar idi. Hattâ bunlardan bazı ağırbaşlılık ile tezyin etmek isteyenler, Sâniha'nın biraz da hoppalığına kadar tevsî'-i hükm ederler idi. Evet! Dünya böyledir, herkes kendi görgüsüne göre hüküm verir. Aynı Sâniha bazılar nezdinde mağrur ve mütekebbir ve bazılar nezdinde şuh ve şâtır ve diğer bir takımları nezdinde de hoppa ve çılgın görülerek öylece mahkûm edilir. Ama bunların hiç birisinden ne Saniha, ne de vâlidesi asla müteessir olmuyorlar idi. Misafirsiz bulundukları zaman ise, Doktor Fratenberg'in yalnız kendi şahsı bir cemaat, hem de bir cemaat-ı fâzıla makamına kâim olarak, ardı arası kesilmeyen mebâhis-i ilmiye ile müstefîd oldukları gibi, saz ve taganni ile de mütelezziz oluyorlar idi. Lâkin cihan bir âlem-i tahavvüldür. Bu hal dahi çok sürmedi, tahavvül etti. Doktor Fratenberg'in bir sabah pek geç vakte kadar odasından çıkmaması mûcib-i merak olup, kapısı açılarak içeriye girildiğinde yatağında bî-ruh bulundu.

Bu elem Sâniha üzerinde pek fena bir tesir hâsıl etti. Denilebilir ki, pederinden ziyade doktorun vefatına acıdı. Hakkı da yok mu ya? Kendi tekemmülatına pederinden ziyade doktorun emeği geçmiş idi. Fâzıl ihtiyarın intikaline Seniha Hanım'ın teessüfü dahi kızından aşağı kalmadı. Kocası vefat eylediği zaman zimâm-ı idareye dest-i himmet ü muâvenet ile yapışacak bir Fratenberg kalmış idi. Onun irtihalinden sonra ise, böyle bir muâvin-i şefik kalmamıştı. Asıl öksüzlük bundan sonra baş gösterdi. Maîşet-i uzlet-güzinânelerinden dolayı hâriçte kendilerine bir yâr-ı muvâfık yok ki... Dâniş Bey ailesi serveten, ilmen, terbiyeten, ahlâken, âdeten en mükemmel bir aile ise de, bu tekemmül nâ-be-hengâm bir tekemmül. Bu hal ü maîşetteki intizam nâ-be-mevsim bir intizam. Böyle vaktinden evvel tekemmül esmâr-ı hoş-güvârda olsa «turfanda» denilerek elbette makbul görülür. Lâkin cemiyet-i medeniyeyi teşkil eyleyen aileler cümleten ve an-cemâatin terakki etmeyip de başkaları hâl-i vukufta kalarak yalnız bir aile takaddüm eyler ise «turfanda» diye memdûh olmağa bedel «turfa'!...» diye makbûh ve makdûh olur (s. 60-91).

.....

İzdivaç! Ne dakîk, ne mühim bir mesele! İzdivaç edecek erkek için de mühim, kadın için de! Zengin familyalar için de mühim, fakir familyalar için de! Yalnız para meselesinden dolayı değil, yalnız iffet-i muhadderâne meselesinden dolayı da değil. Asıl gönül meselesinden dolayı mühim! Teehhül demek birkaç gece için misafirlik demek olacak olsa, hiç ehemmiyeti olamaz. İnsan gönlü hoşlanmadığı bir yerde de birkaç günlük bir zahmete katlanabilir. Fakat teehhül âlem-i maîşette refakat ve muâşeret-i dâime demek olduğuna göre, refîk ve refîkanın birbirinden gönülleri hoşlanıp hoşlanmamak cihetinin ehemmiyeti arttıkça artıyor.

Bir zamandan beri bu mütalaalar Sâniha'nın da zihnini işgale başladı. Malum a, Sâniha artık çocuk değildir. Yirmi yaşına varmış, âdeta kadın sayılır. Hem «kadın» denilen mahlûkun öyle adi soyundan da değil. Fikr ü nazarını envâr-ı ilm ü irfanla tenvîr eylemiş. İzdivacı o da düşünmeğe başladı. Hattâ vâlidesi gibi para meselesine de ehemmiyet verdiği yok. Kendi kendisine :

— «Bir koca, bir daire müdürü Osman efendi kadar da emniyetsiz olamaz ya! Bir Hanson bankası kadar da sadakat gösteremez mi?» diyor ki haksız da değildir. Her şeyin ifratı da, tefriti de mugayyir-i hikmettir. Damadın hayırsız çıkarak, o servet-i azîmenin altından girip üstünden çıkması ne kadar muhtemel ise, hayırlı çıkarak hüsn-i idare etmesi de o kadar muhtemel. İşte Sâniha meselenin buralarını böyle düşünerek, asıl ehemmiyeti gönül cihetine veriyor ve kendi kendisine :

— «Ya kocam olacak zat beni beğenmez, sevmez ise?... Ya ben onu beğenmez, sevmez isem?...» dedikçe işte bu iki sualin zımnındaki vehâmetin dehşetinden tüyleri ürperiyor. Dünya ve mâfihayı bilmez mahdûdü'l-fikr bir kız olsa, kendi hayaline kendi aldanıverir. Meselenin muzlim cihetlerini hayalinden teb'îd ederek yalnız münevver cihetlerini nazar-ı dikkate alır. Sâir benât-ı nev'inin en çoğu ve hemen de kâffesi böyle değil midir? Lâkin Sâniha birçok romanlar okumuş, sâir kütüb-i ciddiyede birçok tetebbuât icra eylemiş, Avrupa usul ve âdâb-ı muâşeretini pekalâ bilir. Hani ya izdivaçtan mukaddem iki yavuklunun görüşmesi, tanışması ve yekdiğerinin ahlâkını tecrübe ederek, birbirine alışması meselesi yok mu? İşte oralara kadar zihin saldırıyor. Ama zihnen bu âdetin muhassenâtını tasdik ve kabul ederek değil. Bu cihette bir karar-ı kat'îsi bulunmadığı gibi, bizim usul-i şarkiyemiz hakkında da bir hükm-i kat'îsi yok. Bazı kere dahi, acaba kendisi sevip kocası tarafından sevilmez ise mi bahtiyar olacağını, yoksa kocası tarafından sevilip kendisi sevmediği halde mi nîk-baht olacağını düşünüyor. Fakat bunun ikisi de bedbahtlık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olacağı için hiç birini tercih edemiyor. Buna nisbetle zevc ve zevceden ikisinin de birbirini sevememesi gerçekten bir bahtiyarlık olacağını hükümde tereddüt etmiyor. Kala kala ortada bir dördüncü ihtimal kalıyor ki, o da refîk ve refîkadan ikisinin de birbirini beğenip sevmesi kaziyyesidir. Ah ne saadet! Bu saadet o milyonlarca serveti vererek satın alınabileceği ihtimalini görse bilâ-tereddüt verip alınacak. Lâkin o saadet hazineler bahasına da satın alınabilecek şeylerden midir?

Bizim zavallı Sâniha izdivaç hakkında şu mütalaalara daldıkça kendisini o kadar bedbaht buluyor idi ki, o anda talimsiz, fikirsiz, nazarsız kara cahil bir çiftçi kızı olmağa tahavvül ediverecek olsa, hâl-i bedbahtîsi de bahtiyarlığa tahavvül edeceğini hükmeyliyor idi. Ama bu hükümde sebat gösteremiyor idi. Zira kendi kendisine :

— «Acaba çiftçi kızı ne kadar bahtiyar olduğunu takdir edebilir mi?» diyor idi de, eğer sevmek, sevilmek emrinde çiftçi kızının takdir edemeyeceği bahtiyarlığa kendisi nâil olacak olsa, takdire de muktedir olabileceği ve binâenaleyh asıl bahtiyar kendisi sayılacağını tasavvur ile şu hayali bile bir nimet-i uzmâ addeyliyor idi (s. 99-104).

(*Taaffüf*, Dersaadet 1313/1895).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11

LETÂİF-İ RİVÂYÂT'tan

a. MİHNETKEŞAN

Tesadüf bu ya ayş u işrete, zevk u sefâhate pek ziyade münhemik olan bir delikanlı ile dost oldum. Artık nerede ve nasıl dost olduğumu sormak iktizâ etmez. Zira bu suretin tafsîli sadedin haricindedir. Suret-i muârefemizi tafsîlden ise merkumun kendi halini tarif daha muvâfıktır.

Bu adam evvela hem kâtip, hem de şâir. Lâkin kâtip diyorsam, «atebe-i felek-mertebe cenâb-ı veliyyü'n-niamlarına kul olmak» diyenlerden olması anlaşılmamalı. Şâir dediğim zaman dahi «müstefilâtün bahr-ı remeldir» ölçüsü altında ezilenlerden olması der-hâtır edilmemeli. Bu zat ağzından çıkan lakırdıyı kalemiyle yazmağa ve yazdığı şeyi muhâtabına anlatmaya muktedir. İşte kitâbeti şundan ibaret. Şâirlik hususuna gelince, kendisi bütün bütün yeni bir fikre sapmış ve «bence şâir demek sahib-i şuur demektir» diye nazarını eşyanın yalnız kaba bir görünüşüne hasretmeyerek dakayık-ı ahvâline takarrüb edebilmeyi dahi lâzım görüp, her kim mevcûdâtı nazar-ı dikkatle muayene ve dakayık-ı ahvâlini dahi müşâhede ederse, ona şâir demekte bulunmuştu. İşte şiiri dahi bundan ibaretti.

Bu bâbda ben efkâr-ı mahsûsamı der-miyan etmiyorum. Olabilir ki, şâirlik hususunda benim dahi başkaca bir fikrim olsun. Burada şu hikâyenin muharrirliği sıfatıyla yalnız merkumun efkârını tasvîr ediyorum. Şu kadar var ki, merkumun (artık daima merkumun, merkuma demek olmayacak, bari ismini söyleyivereyim, Dakîk Bey vesselâm), Dakîk Bey'in bu fikri bütün bütün semeresiz değildi. Zira şâiriyet davasıyla muharrerat vâkıasında tezyîn-i elfâza sarfedeceği himmeti imsâk ederek, bunu yalnız meseleyi ruhlandırmağa bezleylediğinden yazdığı şeyler pek lezzetle okunurdu. Şimdi kendisinin kitâbetini ve şâiriyetini anladık ya; öyle ise alt tarafına bakalım. Sâniyen mumâileyh ol kadar mâhir bir hakkâk idi ki, pazarlığını kesmeksizin hakkeylediği bir mühür için insan bir liradan aşağı hediye etmeye utanırdı. Hele sesi ve musikide mahâreti pek fevkalâde olup, kendisini tanıyanlar, Dakîk Bey'in hazır olmadığı bir cemiyette eğlenemezdiler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mumaileyh, bir memuriyete devam etmeyi, istediği gibi ayş u işrete ve zevk u sefâhate mâni gördüğünden, bazı büyücek zevat kendisine dolgunca maaşlar ile birkaç memuriyet teklif eyledilerse de kabul edemedi. pekalâ kendisi ne ile geçinirdi? Evet, haftada lâ-akall üç mühür hakkeder ve kendisinin bir davayı muhakeme etmekte dahi mahâreti olduğundan, bazı büyücek tüccar vesairenin dahi dava ve muhakeme zımnında hükûmet-i seniyeye takdim edecekleri arz-ı hâl ve protesto gibi şeyleri yazar, işte bu suretle ayda on liradan aşağı kazanmaz, bundan fazla pederinden kalmış olan on iki odalı yarım kârgir bir hâneyi dahi Galata'da bulunmak hasebiyle her odasını birer liraya kiraya vererek işte şu vâridât ile beyler gibi geçinir giderdi.

Beyler gibi geçinir dedik de hata ettik. Çünkü beyler hâşâ sümme hâşâ böyle geçinmezler. Bizim Dakîk Bey başka bir suretle geçinirdi. Şöyle ki, kendisi Fatih civarında yalnız iki odalı bir hânecik tutup, gündüz nısfü'n-nehâre kadar orada hakkâklığını eder ve arz-ı hâl vesaire yazdırmak isteyenler dahi kendisini oracıkta bulur. Tamam nısfü'n-nehâr hulûl edince, kalkar, kuşluk taamını etmek için tâ Limon iskelesine iner. Ama bundan hikmet nedir denilecek, evet hikmeti şu ki, Dakîk Bey öyle sıcak yemeğe, sebzeye filâna heveskâr takımından olmayıp, taamını yalnız sardalya, lâkerda, havyar, çiroz, sair nevi tuzlu balık, meyhânelerin meşhur olan balık tavası, uskumru kızartması, hamsi kavurması gibi şeylere hasreylediğinden ve bâ-husus işrete daha kuşlukta başladığından her gün muhtac-ün-ileyhi olan işbu me'kulâtı oraca tedârik eder ve gerek mastika ve gerek düz rakının ve şarabın alâlığını dahi orada bulurdu.

Kendisi bir meyhaneye müdâvim olmayıp, oraya geldikte bir kere çarşıyı baştan aşağıya kadar süzdükten sonra, o gün canının istediği et'imeyi hangi dükkânda bulursa oraya girer ve fakat çarşılı artık kendisini tanımış olduklarından «beyefendi buyurunuz, bugün fevkalâde olarak uskumru pilakisi var» diye herifler dükkânlarında olan et'imenin envâına varıncaya kadar haber verirlerdi.

Şurasını ihtardan geri durmayalım ki, Dakîk Bey'in çarşıca işbu şöhreti yalnız kendisinin başlıca müşteri olmasından neş'et etmeyip, mumaileyhin veresiye alış-veriş etmeyerek alacağı şeyi daima peşin para ile alması ve hattâ rakı içmeye başladığında daha ilk kadeh gelince parasını vermedikçe içmemesi, vesair kadehleri dahi bu minval üzere kabul etmesi şöhretinin birinci esbabındandı. Vâkıa borçtan bu derece nefretini ben de tahsîn ederim, çünkü her adama müyesser değildir.

İşte kendisi her gün böylece Limon İskelesi'nde kuşluk taamını ettikten ve taamla beraber kafayı dahi doldurduktan sonra kalkar artık aklına hangi kârhâne gelirse, oraya girerdi. Kârhâneler dahi kendisini lâ-

yıkıyla tanımış olduklarından Dakîk Bey bir kârhâneye girdiği zaman kârhâneciye varıncaya kadar cümle halkın ve hattâ müşterilerin dahi memnun olması bir dereceye kadar cây-ı istigrâbdır. Lâkin beyimin halini bilenler istigrab etmezler. Zira sesi güzel ve musikide mahareti ziyade dedik ya, bundan başka neşesi de yerinde ve kendi zaten pek tuhaf ve pek hoş-mizaç bir adam olduğundan içeriye girer girmez gözüne kaç kız ilişirse, cümlesini başına toplar, «meded» diye bir çıkar ve muntazam bir usul ile kızlara da peyrevlik ettirir, işitenleri hayran ederdi. Kızlar ise musiki hususunda Dakîk'in emrinden çıkamamakla beraber fasıllar bittikçe artık ortalığı bir kahkahadır alır, ne için gülünüyor kimse bilmez, derecâtı tarife sığmaz bir hale gelirdi. Şimdi şurada düşünülecek bir şey var, o da Dakîk'in baskın belâsından korkmadığı halde böyle bir teşebbüste bulunmasıdır. Lâkin bu tasavvur beyimin hali daha lâyıkıyla malum olamadığından neş'et eder. Efendim Dakîk kârhânelere devam ediyordu, dediğimden öyle mahalleler arasında hüsn-i hallerine bütün mahalleli mütekeffil olan (mütekeffil olmasalar kabul etmemeleri lâzım gelirdi) yerlere devam ediyor anlaşılmasın. Galata'nın, Beyoğlu'nun hani ya en murdar yerleri, vesair tarafların dahi hani ya bunlara makîs mahalleri yok mu, işte beyim buralara devam ederdi.

Ama denilecek ki, öyle ise, Dakîk pek sefih bir adamdı. Öyle ya, hattâ ben bunu kendi yüzüne karşı söyledim : «A karındaşım sen kâtib-i muktedir, hüner-ver bir adamsın, seni bazı büyücek adamlar dahi tanıyor. Bu derece sefâhatin mânâsı yok. Aklını başına al. Eğleneceksen, bari adamakıllı eğlen. Sairleri hovardalık etmiyor mu? Onların bu derece sefâhate inhimâklerini görüyor musun» dedim. Bana ne dese iyi : «Efendim sen zevk u safâ ne olduğunu bilmezsin. Ölümlü dünyada insan böyle eğlenmeli. Limon İskelesi'ni bırakıp da Fener Gazinosu'na mı gidelim? Dört rakı içeceğim, onu da bir nizam altında mı içeyim? Garsonun lutfuna mı muntazır olup kalayım? Filan bey ta'yîb eder diye içim coştuğu zaman bir naracık atmaktan da mı mahrum kalayım? Ben böyle bir tazyîk altına giremem. Bâ-husus, bu belâyı paramla satın alamam» dedi.

Ey kāriîn, darılmayınız, Midhat dostunu böyle sefâhatten kurtarmağa çalışmadı demeyiniz. Çalıştım, hem pek çok uğraştım. Hattâ bu defaki muhâveremiz dahi yalnız bundan ibaret kalmamıştı. Mumaileyh sözünü bitirdikten sonra ben «canım haydi rakını yine Limon İskelesi'nde iç, lâkin şu en rezil çapkınların gittikleri yerlere gitmekten utan» demiştim. Ben bu sözü bayağı bir hiddet, oldukça bir tehevvür ile söylediğim halde, beyim bana gülüverdi. «Sen çocuk musun, yoksa ahmak mısın? Ben kârhâneye gidip bu kadar para verdikten sonra hiç olmazsa, eğlenmeliyim. Öyle senin demek istediğin yerlere gidip de hem paranın çoğunu vereyim,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hem de karının nazını mı çekeyim, bunu çekemem. Gayeti onların hepsi kârhâne ve hepsi fâhişedir ama senin demek istediklerin daha nazlıca imiş. Ben ol kadar naz çekebilecek olsam teehhül ederdim. Ben ancak rezil ve bu cihetle serbest bir karı ile hem-bezm olmak isterim. Efendim âlemde zevk böyle karılarla çıkar. Utanmak nedir, haya nedir bilmezler. Evet, öyle ya, haya ne lâzım? Edep, haya bulunduğu yerde zevk olur mu? İnsan bundan çekine, şundan çekine rahatsız olur. Hem de çocuğum, her zevkin büyüğünü biz ederiz» dedi.

Bundan başka bir Cuma günü sabahleyin bizim eve gelmişti. Kuşluk vakti kalkıp gitmek istedi. Limon İskelesi'ne gideceğini biliyorum ya, mâni oldum. «Kuzum Dakîk, bugün kuşluk taamını burada edelim. Sen yemek sevmezsin, ama ben sana havyar salatası, balık yumurtası filân tedarik ederim», dedim. «Ben rakı da isterim» dedi. «Onu da bulurum» dedim ve istediklerini tedarik edip, sofrayı kurdum. Muradım böyle güzel güzel ayş u işret etmek, kendi rezîlâne taayyüşünden âlâ olduğunu bir daha anlatmaktı. Hâsılı sofraya oturduk. Birkaç el taamdan sonra söze yine kendisi başlangıç verdi : «Adam a Midhat, şimdi burada şu sofranın zevki çıkar mı? Vâkıa şu havyar elverir de artar da. Lâkin gözüm mü alışmış ne olmuş bilmem, karşımda havyarı kutusuyla ve sardalyayı fıçısıyla görmezsem keyfim gelmiyor. Hem de mesela bunları şuraya getirsen yine keyfim gelmez. O havyar kokusu dükkâna yerleşmiş olmalı. İşte asıl zevkım budur» dedi. Ben de bunu bir ser-rişte ittihâz ederek, «Ah karındaşım, senin şu hâline yalnız ben değil, bütün dostların acımaktadır. Bu gittiğin yolda senden başka bir kimseyi görüyor musun? Canım şehrî yirmi beş liraya karîb eline para giriyor. Aklını başına alsan, halk gibi akşama kadar çalışsan daha ziyade kazanırsın, ev-bark sahibi olursun, halk senden istikrâh etmez. Herkesin hüsn-i nazar ve teveccühünü kazanırsın. Bu pis yerlerde ne zevk buluyorsun bilmem», diye ben uzun uzadıya bir hutbe okumayı kararlaştırmıştım. Sözü yarıda kesti. «Midhat, her sözüne bir cevap hazırladım, fakat sözün uzandı, en evvel hazırladığım şeyi unutacağım. Azıcık sus da cevaplarımı dinle» dedi ve ber-vech-i âti söze başladı :

«Evvela dedin ki, bu hâle bütün dostlarım acımaktaymış. Şimdi ben sana sorarım, o dostlarım kimdir? Bana hiç kimse sana acıyorum demedi. Bunu yalnız ben senden işittim. Demek oluyor ki dostlarım yokmuş, dostum bir tanecik varmış. Evet, hulkî derler ki yazık şu çocuğa, kendisi divane olmadığı halde divanelerin kabul etmeyeceği bir yolda hareket ediyor. Varsınlar desinler, bunların dediği yola gitsem ne fayda göreceğim. Zaten gitmediğim için ne mazarrat görmekteyim. Ey Midhat, dost diyorsun, dost dediğin şeyin şimdi yalnız ismi lûgat kitaplarında kaldı. Herif

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beş on kuruş miras için karındaşını feda ettiği halde dostuna ne feda edebilir. Dost denilen şey uğrunda ise cihan feda edilmelidir. Sen bir kere bana «dostların şu haline acıyorlar» deme. Sâniyen bu gittiğim yolda benden başka kimse yokmuş. Evet, yoktur, çünkü dünyayı pençesi altına almak her yiğidin kârı değildir. Herif ikbâl hevesinden, hırs ve tama belâsından nasıl yakasını kurtarabilir ki, benim gibi bir meslek-i selâmete sülûk edebilsin. Şimdi şu mesleğe meslek-i selâmet dediğime de gülersin, var gül, fakat meslek-i selâmet yine budur. Haydi çalışayım, evc-i alâ-yı ikbâle çıkayım, bu ikbâlden ne fayda göreceğim, huzur ve rahat mı? Halbuki hiç bir mukbilin huzur ve rahatı yoktur. Muhâfaza-ı ikbâli kendi için en büyük bir rahatsızlıktır. Şehriye yirmi beş lira aldığım halde akşama kadar çalışsam daha ziyade kazanacakmışım. Daha ziyade kazanıp da ne yapayım? Şimdiki vâriyetimle her arzumu yerine getirmedeyim. Sardalyanın tanesini on paraya alıyorum, zengin olursam tanesini on kuruşa sardalya bulacak değilim ya, yine on paralığından yiyeceğim. Ev-bark sahibi olursun diyorsun. Allah etmesin, ev-bark sahibi mi olurum, hangi karı ile ev-bark sahibi olayım? Ev-bark ne demek, bunu bilen karı kimdir? Bu zamanda karımı ne ile ve nasıl memnun edeyim? Kendim besleyip de gözü gönlü başkasında olduğuna razı olarak mı memnun edeyim? Bu fikrin bütün bütün boştur, Midhat. Sana fikrimin esasını bir lakırdı ile beyan edeyim mi? Ben belki bir fahişe ile akd-ı izdivaç edebilirim, fakat iffeti yalnız kendisinden mervî bulunan bir karı ile akd-ı izdivaç edemem. Şimdi efkârımı anladın mı? Halkın hüsn-i nazarını kazanırsın diyorsun. Ben buna katiyen ve kâtibeten ehemmiyet vermem. Bizim memlekette halkın hüsn-i nazarını kazanabilmek muhâl-ender-muhaldir. Ne ile halkın hüsn-i nazarını kazanabilirsin? Dirayet ve malumatın ve ulüvv-i efkârın ile mi? O halde cümlesi sana haset ederler. Ellerinden gelse seni bir kaşık suda boğarlar. Bizde erbâb-ı iktidârın kadrini kim bilir? Evet, her önüne gelene arz-ı ubûdiyet edersen belki sana merhaba diyenler bulunur, lâkin ben kendimi öyle haraç mezat satacak bir abd bulmuyorum. Hürriyetime sahip olmak istiyorum. Hür olduğun halde dahi severler, dersen hata edersin, zira bizde hürriyet nedir, henüz meçhul. Hürriyet-i şahsiyesine tesahüb hevesinde olanlara efkâr-ı umumiye serkeş veyahut dikbaşlı der. Vâkıa büyüklerin aglebi bu fikirde değildirler. Şimdiki halde devletin evliyâyı umûru küçüklerden daha nazik, daha mütevazı, «bendeniz» tabirine dahi canları sıkılıyor. Lâkin bunlarla hem-bezm olmak bizim haddimiz değilmiş, bizim görüşebileceğimiz adamlarsa, güya ufacık dağları kendileri yaratmışlar. Ben ise bunlara kul olamam. Binaberin hiç kimsenin hüsn-i nazarını istemem, der de işi kısa keserim. Şimdi gelelim benim bu yolda bulduğum zevke. Bunu sana anlatmak mümkün değildir. Âlemde herkes

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir şeyden zevk alır ya, ben de zevki, lezzeti bu yolda buluyorum. Ve zannederim ki, hakkım da vardır. Zira bilirsin ki, ben gam ve kasaveti ve hattâ durgunluğu bile sevmem. Benim fikrim âlemin ahvâl-i umûmiyesini muhâkeme ile zaten mağmum. Alâyişi severim, cünbüşten hoşlanırım. Bu ise benim devam eylediğim kârhânelere mahsus gibi bir şeydir. Evet hem de öyledir. Zira bu bahtiyar karıların sermayeleri cünbüşten ibarettir. Müşteri huzurunda mecburiyetleri de bu. Hattâ kendileri o gün mağmûm olsa bile müşteri eğlendirmek için şetârette bulunmağa cebr-i nefs ederler. Hâsılı bunların hali gıpta değil, haset edilecek bir haldir.

İşte bu sebebe mebnî ben şu hali ihtiyar etmişim. Hem de rica ederim artık üzerime varma. Beni yola getireceğim diye beyhude vaktini kaybetme. Beni seveceksen şu halimle sev. Dakîk sefîhtir, sefîldir de, zarar yok, fakat alçaktır, hilekârdır, gayrın hakkına göz diker, hâindir, gaddardır, mürüvvetsiz, merhametsiz deme. Hâsıl-ı kelâm benim sefâhatim ve sefâletim yalnız kendi nefsime ait olup, gayra zerre kadar zararım dokunmaz. Ne yapalım, dünyada bir de bu halde insan varmış deyiver.»

Biçârenin bu lakırdısı üzerine artık ben de sesimi kestim. Allah ıslah eyleye diye lakırdıyı başka bir yola saptırdım. Hâsılı akşama kadar eğlendik. Ezana yakın çıktı gitti ve giderken, «Midhat sana bugün haylice sıklet verdim ve efkârına muhâlefet ettimse de artık affedersin. Rica ederim bana darılma, eski muhabbetini azaltma. Ben seni pek severim. Sevdiğim için hakkımda devam-ı muhabbetini arzu ederim», demesiyle ben dahi kendisini temin edebilecek sözlerle kendisine darılmamış olduğumu ve muhabbetim bâki bulunduğunu söyledim. Hem de sahîhen darılmadım. Çünkü kendisini hakikaten pek severim. Bazı cihetlerce efkârını pek büyük görürüm. Hele Dakîk'in her sefahâtiyle beraber hüsn-i ahlâkı pek mücerrebim idi.

Her neyse, artık sözü uzatmayalım. Bizim Dakîk Bey'in ne tavırda bir adam olduğunu işbu tafsilâtla tarif edebildik itikadında bulunalım. İmdi Dakîk Bey bu sefâhatte devam etmekte ve âlemde gülüp oynamaktan başka bir şeye sarf-ı zihin etmeyip, daima şetaretle vakit geçirmekte olduğu halde, bir akşam nasılsa yolum Limon İskelesi'ne uğradı. Baktım ki Dakîk meyhanenin birisinde oturmuş ama bet beniz kül, kaşları burnunun üzerine doğru inmiş, âdeta gözlerini kapayacak bir hale gelmiş, tüyleri dikilmiş, somurtmuş, güya dünya yıkılmış da Dakîk altında kalmış. Ben evvel emirde de kendisine kendimi göstermeyip geçmek istedim. Vâkıa kendisinde de beni görebilecek bir hal yoktu ya. Lâkin dostumun böyle fevkalâde halini görünce, acaba neden neşet eyledi diye merak edip, meyhaneden içeriye girdim. «Yahu baba bu hal ne?» diye seslendim. Güç hal ile başını kaldırdı. Baktım ki gözleri kan çanağı. Evvel emirde pek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ziyade sarhoş olmasına ve sızmış bulunmasına câhip oldum. Vâkıa ayık da değildi ama tahminim kadar da değil. «Aman Hızır mısın nesin? Seni buraya kim gönderdi. Gel karındaşım derdime ortak ol. Zira fikrim kabına sığmıyor, havsalam dahi tahammül edemiyor,» deyince ortada fevkalâde bir musibet olduğunu anladım. «Nedir, hayrola» dedim. «Hayır şer, şimdi orası lâzım değil, senin bu akşam uzun uzadıya beni dinlemeye vaktin var mı? Zira şimdiye kadar devam eylediğim fikir boşa çıktı ve işte bu boş çıkışın keyfiyâtıdır ki yüreğimi pâre pâre paraladı. Lâkin bunu öyle bir saatte, birkaç saatte hikâye edemem» deyince, keyfiyete ziyadece ehemmiyet vererek «pekalâ, haydi bize gidelim. Arîz u amîk konuşuruz, dertleşiriz» diye aldım, birlikte bizim eve geldik.

Hâsılı Allah ne verdiyse yedik içtik, yemekten sonra konuşmaya başladık. Dakîk dahi ber-vech-i âti hikâye-i hâle başladı.

«Ah karındaşım, bir musibete tesadüf eyledim ki, tarif kabul etmez. Şimdiye kadar ettiğim zevk ü sefâlar da burnumdan geldi. Ama zannetme ki basıldım asıldım, veyahut kavga çıktı, dövdüm, dövüldüm. Hayır hayır, sen de bilirsin ki ben böyle şeylere sebebiyet vermem. Hayır, musibet dediğim efkârca bir şey. Efkârca bir şey ama efkârımı perişan etti. Efendim, meğer kârhânelerde dahi zevk ve şetâret yokmuş. Meğer onların gösterdikleri şetâret, bütün bütün yapma bir şeymiş. Meğer âlemde en büyük gam-hâneler kârhânelermiş. Oraya gidenler bütün gece vakitlerini ağlamakla geçirmeliymiş. Ama biz o derece vüs'at-i efkâra mâlik olamadığımızdan, bu devamı mücerred gülüp oynamak ve cünbüş ve şetâret etmek için ediyorduk. Ah, birader, fikrim âlemin ahvâl-i umumiyesini muvâzene ettikçe, her hali çığrından çıkmış, tabiat-ı âlemi inkılâb etmiş, ahlâk-ı hasene kalmamış, seyyiât mubah hükmüne girmiş, selâm verecek adam pek seyreklenmiş gördüğümden, zaten mağmum ve mihnetkeş olduğu cihetle işbu mihnet-i maneviye üzerine bir de mihnet-i sûriyeye tahammül edemeyeceğimden ve kârhâneler halkını ise kâffe-i mihen ü âlâmdan âzâde bir sınıf gördüğümden, ancak bunlarla hem-bezm olabilirdim. Ah ne büyük hatada bulunmuşum. Meğer mihnetkeşlerin ser-âmedi kârhâne halkıymış. Evvelâ şunu muvâzene et a karındaşım, bir yirmilik mecidiye için her sarhoşun mizacına hizmet etmek, kalbin kan ağladığı halde, suretâ şetâret göstermeğe mecbur olmak, kimisinden levm-i tekdir görmek ve kimisinden dayak yemek, hattâ canını bir sarhoşun elinde görmek ne kadar büyük bir mihnettir. Ama sen diyeceksin ki, evvelce ben bunu takdîr edemedim mi? Evet, bir dereceye kadar takdîr etmiştim. Lâkin dün gece gördüğüm bir hal bütün bütün beni ikaz etti.

«Evvela şunu bil ki, bu kârhânelerdeki karılar öyle ahmak veyahut teng fikirli, budala şeyler değil. Her birinin fikri haline göre vasî ve bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ların tab'ında bir dereceye kadar büyüklük de var. Şimdi sen bu sözlerime dahi gülersin ama zarar yok, vukuâtı hikâye eylediğim halde anlarsın. Gördüğüm hâl şu ki :

«Dün gece Ağa Hamamı taraflarında bir yerdeydim. Hani ya ben içeriye girer girmez kızlar üzerime hücum eder, bir kızılca kıyamet kopardı. Hayır, hayır, o gece güya evin içinde kimseler yokmuş. Yukarıya çıktım. Baktım ki hepsi bir odada. Ben de girdim, oturdum. Fakat hiç birisinde şetâret yok. Hepsi çehreyi asmışlar. Evlere şenlik, güya cenaze var gibi bir hal. Ben meclislerine azıcık tarab vermek için birkaç şaklabanlıklar göstermek istedim. Birkaçı, «adam a Dakîk her zaman zevzeklik olur mu? İnsanın her zamanki hâli bir midir?» diyerek beni tersledi. «Canım ne oldu. Hepiniz birden mağmum olmazsınız ya? Birkaçınızın hali fenaysa birkaçınız elbette o hale ortak olmazsınız,» diyecek oldum. «Hayır, hayır, bu gece cümlemiz zehirlendik. Hiç birimizde zevzeklik edecek vakit yok» dediler. Baktım ki ev sahibi ihtiyar kadın dahi öyle. Hayrette kaldım, bu hâlin sebebini sordum.

Meğer o gece bir ihtiyar karı bikr-i bâliga kızını oraya mülâzemete getirmiş. Kız da oradaydı. Ve göbeğe kadar pancar kesilmiş, yeni gelin hicabından beter bir hicapla bir kenara oturmuş, göz kapakları şişip önüne sarkmış, gözlerini dahi örtmüş, kirpikleri arası yaş ile dolmuş, ağlayıştan hâsıl olan nevâzilden dolayı burnu dahi kıpkızıl yara olmuş, nefes aldıkça aldığı nefesin miktar ve adedi omuzlarından inip kalkmasından ve sadrının şişip inmesinden anlaşılabilmekte ve bîçâre böyle tarifi için sahifeler doldurulabilmek mümkün olan bir hâl-i ye's ü ıztırapla gözlerini kendi ayağının tırnaklarına dikmiş oradan ayıramamaktaydı.

Zavallı kız, ne kadar güzel, görsen. Vâkıa sinni on yediyi ve belki on sekizi dahi tecâvüz eylemiş ama kendisi etli canlı, arkasındaki tül gömlek altından mermer gibi vücut şa'şaa salmakta, o lepiska saçlar, samûrî, gür kaşlar, illâ ağız burun kadar mütenasip. Hâsılı bu derece güzel görmedim desem yalan söylemem.»

İşte kârhânenin o geceki elem ve mihnetine sebep bu kız olup, halbuki işin hakayıkına henüz muttali olamadığımdan kızlara «canım buna ne teessüf ediyorsunuz, işte size bir refik daha gelmiş, memnun olmalısınız» diyecek oldum. İçlerinden en cerbezeli birisi lakırdıyı ağzıma tıkarak, «biz bu hâlden ne saadet bulduk ki, o biçarenin dahi sınıfımıza girmiş olmasına memnun olalım. Hem de biz buraya mücerred denaat-ı tab'ımızın ilcâsıyla mı geldik? Her birimizi bu yolu ihtiyara mecbur eden halleri bilsen hüngür hüngür ağlardın ve bîçare kız dahi ne mecburiyetle buraya geldi, biliyor musun?» dedi. Şu söz üzerine ben dahi işe ehemmiyet vermeye baş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ladım ve orada bulunan beş altı karının böyle fena yolu ihtiyara ne mecburiyet gördüklerine varıncaya kadar işi tahkîk eyledim.»

«Ah Midhat, kârhânelerin işbu dakayık-ı ahvâli yürekler dayanacak şey değil. O bîçare civanlar, o zavallı gençler, bir kere düşünmeli ki çend sene evvel melekler gibi afif, masum kızcağızlardı. Adımlarını ziyadece atmaya korkarlardı. O zamanki masumiyet-i hâl ile şimdiki sefâhati muvazene etmeli. Bunların kimisini bazı alçaklar enva'-ı va'd ü vaîdlerle kendilerini istinkâh edecekleri hakkında türlü türlü teminler ve yeminlerle aldatıp daha bâkir iken bu hâl-i felâkete uğratmışlar ve kimisi evinde barkında, kocasının kenâr-ı nâz ü istignasında iken, ya herifin hoyratlığına, veyahut vaktini hamamlarda veya halâyık odalarında geçirmekte bulunmalarına tahammül edemeyerek güya kocalarından ahz-ı sâr edeyim derken bu çâh-ı mezellete düşmüşler. Kimisi dahi fakrın pençe-i zaruretinden yakasını kurtarmak için gelip bu viran kalasıca yerlere iltica etmiş ve hele en fecileri şu ki, bazılarını felek daha zaman-ı tufuliyetinde bîçare bırakıp terbiyelerini o kârhânecilerin yed-i istiklâline tevdi etmiş ve onlar dahi o bedbahtları bu yolda terbiye etmiş, bir takımının da cehl ve nâdânî başını bu belâ-yı takat-güdaza sokmuş.»

«Ah Midhat bu bîçâreleri mazur gör. Bir kere kendini afîf ve masum bir kız farzet, kalbin gıll u gıştan hâli, o gaddar nâmertlerin mekr-i şeytanetinden dahi bî-habersin, sana gelip arz-ı muhabbet eder, senin uğrunda fedâ-yı cana hazırlanır, âlemde varı yoğu sen olursun, senden başkasıyla yaşayabilmek muhâl-ender-muhâl olur. Bir dakika senden mufarakat edemeyeceğinden huzurunda müsterih, gıyabında muztarip olur. Gece gündüz senin hayalinle vakit geçirir. İşten güçten kalmış, belki hayatı dahi senin hayatınla mahdûd. Şimdi sen masumiyet-i halinle bu habîse aldanmazsın da ne yaparsın? Gelelim ikinci nev'e; bunda dahi o bîçare karıyı mazur görebilmek için kendini yine erkek farzedip fakat meseleyi nazar-ı insafla vicdanına güzelce muhakeme et. Ömrünü sana vakfetmiş olması azminde bulunduğun karıdan kemâl-i muhabbet ve fart-ı merbûtiyet bekler ve âlemde seni, yalnız seni düşünmesini ve efkârı senden başka bir kimseyle meşgul olmamasını arzu ederken, o karı seni horlar, daima yüzüne hırlar, olur olmaz şey için seni tahkîr eder. Halbuki o senden daha muktedir olduğundan ağzını açamazsın. Bunca felâketlere mukabil bir de gider de hamam ustalarıyla, naturlarıyla, sairlerinin âgûş-ı şehvetinde vakit geçirir. Hâsılı hem sevici hem rosbi olursa takat getirebilir misin? Elbette tahammül edemezsin. Sen karından ne beklersen o da senden onu beklemez mi? Sen onu nasıl kıskanırsan, o da seni aynıyle öyle kıskanmaz mı? Üçüncü sınıf ise mutlak mazurdur. Ah Midhat, senin bir lokma ekmeğe muhtaç olduğun var mı? Çıplak kaldığın var mı? Gayet-i fakra taham-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mül edebilmek kimin işidir? İnsan hayatından yemek, içmek, giyinmek, kuşanmak, gezip, yürümek arzularını dahi oldukça yerine getirebilmek ile müstefit olacağı malum olup, bunların cümlesinden birden mahrum kalmak ne kadar musibettir. Sirkat ve emsali şeyler insanlığa sığmadığı halde, uslu akıllı adamları bu gibi fazayihe icbâr eden zaruret-i hâl bîçâre karıyı elde sermaye-i mahzı olan iffetini satmağa icbar ederse çok mudur? Belâ-yı fakr u zaruret insanı küfre icbar edebileceği hadîs-i nebevî ile müstedeldir. Artık bu hâle göre âteş-i fakr ile yanıp tutuşan bir za'ifü'l-kalb karı ne yapsa mazur olamaz. Ya biçare bu terbiyeyi kundakta almışsa ya iffet ile adem-i iffetin beynini tefrik edemeyecek derece câhilse. Evet edemez ya, kâlâ-yı girân-bahâ-yı iffet ve adâbın kadr u kıymetini cehâletin mümkün mertebe fıkdanı takdir eder. Çingeneler iffetsizlik ve edepsizlikle meşhurdur. Acaba bu hal neden neşet eder? Yoksa sen hâlâ can ile kan fıkrasından dolayı bunlara beddua sinmiş fikrinde misin? Bunu ümit edemem. Bu biçareler nâsın en echeli olduğu için bu felâketleri çekmektedirler, vesselâm.

«Ah iki gözüm, işte bu halleri düşünüp de bu bîçare karıları mazur görmeli. Bunların şu hâl-i felâket ü musibetlerine sebebiyet gösterenleri levm ü teşni etmeli. Mertliğine yalnız kendisinin itimadı olan çapkınlar merd-furuşluk ederek bir bîçarenin başını belâya sokmaktan kaçınmalı, kocalar karısı kendisine ne vaz ve muamelede bulunmayı isterlerse, kendileri dahi karılarına o vaz ve muamelede bulunarak hoşnudi-i tarafeyn istihsaline himmet etmeli. Millet fakr u zaruret içinde yanıp kavrulanların hallerini tevsî'e yol bulmalı, hele kadın ve kız olursa, mutlaka bir çare aramalı, terbiye-i zenâna behemehâl himmet etmeli. İşte bundan sonra ırzını satan karının denâet-i tab' ü tıynetine hükmetmelidir.

Dakîk'in şu takriri bana o kadar garip geldi ki, tarif kabul etmez. Şu sözleri ciddi olarak söylediğine dahi âdeta inanamıyorum. Lâkin hikâyenin yarıdan aşağısını gözleri dolu dolu söylediği gibi, nihâyetinde âdeta dolu gözlerinden yaş boşanmağa başlaması rikkatimi celbetti. «Ey, sanki bu hikâyeden maksadın nedir?» dedim. Hiç sesini çıkaramadı. Sualimi tekrar eyledim. «Ah birader bundan muradım benim şimdiye kadar safâperest zanneylediğim bir sınıf halkın âdeta mihnetkeşan olduklarını göstermektir. Ah ne mihnetkeş? Âlemde bunlardan hakîr, bunlardan zelîl, bunlardan mihnetkeş hiç bir kimse yoktur» diye sözü uzatmağa başladı.

Baktım ki hikâyenin evveliyatını evâhirindeki ıztırab-ı derûniyle unuttu. Bunu da ben suâl etmeye mecbur oldum. «Ey, o bâkir kız nasıl oldu. Kârhânede kaldı mı?» dedim. Bunu söyler söylemez bir kere silkinip, «daha bak ben bunu hâtırdan çıkardım, asıl maksûdu söylemedim. Hiç kız orada kalır mı? Meğer benim müddet-i ömrümden daha bir sani-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yecik kalmamış olsa da ben onu orada bırakam» dedi ve «ey ne yaptın» diye vuku bulan sualim üzerine keyfiyeti hikâyeye başladı.

«Kârhânenin içini böyle yeis ve matemle dolu gördükten ve sebebi dahi o kız olduğunu anladıktan sonra kalktım, yanına vardım. Yüz göz çatık dedik ya, hâlâ çatık. Ne sordumsa cevap yok. Gayet mütevahhiş. Nihayet halimi anlatmağa mecbur oldum. Kendisinin şu hali cümleden ziyade bana tesir eylediğini ve kendisini böyle bir musibet ve felâketten kurtarabilmeğe kendimce iktidar gördüğümü anlattım. «Senin bu bâbda ne iktidârın olabilir demesin mi?» «Ne iktidarım olacak? Ne iktidarım varsa sarfederim. Bu yolda hayatımı dahi ortaya koyarım. Sen benim iktidarımı sarfetmekliğimi ister misin?» dedim. «İsterim» dedi. «Öyleyse emrimden taşra çıkmamalısın» dedim. «Çıkmam» dedi. «Kalk», dedim, kalktı. Feracesini giydirdim. Aldım kendisini benim eve getirdim.

Hikâyenin bu cihette müncer olduğunu görünce besbelli benzim atmış, halim değişmiş olmalıdır ki, «ne düşünüyorsun, kız bizde, eğer sen dahi dünyada insaniyete bir hizmet ettim demek hevesindeysen, bu hususta elinden geleni dirig etmezsin. İşte ben bu işe mahzâ âlemde insaniyete muvafık bir iş görmüş olayım diye teşebbüs ediyorum. Şimdi ben bunun için bir nikâh kıyılmasını imama söylesem, bizim sû-i şöhret malum ya, başım belâya uğrar. Benim başımın belâya uğradığı da bir iş değil. Bîçare kızcağızın başı belâya uğrar. Bari şuna sen vasıta ol» dedi.

Kendisinin haberi yok ya, fakat o hikâyede devam eyledikçe benim istigrabım arttı. Çünkü halini bilirim. Ev-bark sahibi olacak adam değil. Bîçâre kızcağızın başını belâya uğratacak, fakat o haline baktım ki, herifin arzusu büyük. Nihayet sözü açıktan açığa söyledim. «Yahu sen bu kızı alacaksın ama senin halin malum, yarın bîçareden bıkarsın, kendisini terkedersin, varır zavallının başı daha büyük bir belâya uğrar. Hem de sen onu sevdin ama bakalım o da seni sevdi mi, beğendi mi?» dedim. Fırladı, kalktı. «Ah karındaşcığım sen bana bu kadar uzun uzadıya şeyler sorma, hepsi oldu ama bende söyleyecek hal yok. Kıza teklif ettim, kabul ederim, dedi. Ben de kabul ediyorum. Sen korkma, usanmam. Artık saadeti bu yolda arayacağım. Şimdiye kadar saadet zanneylediğim şey de sefalet çıktı. Eğer bunda da bir lezzet bulamazsam, demek olur ki, bu dünyada bir lezzet yoktur» diye âdeta hüngür hüngür ağlamağa başladı.

Netice-i kelâm mecbur oldum, kalktım, onu da aldım, kendi hânesine gittik. Kızcağızı ben de gördüm. Kendim Dakîk'in karındaşı makamında olduğumdan bahisle beni gördüğü zaman hâsıl olan vahşet-i halini izâle eyledim. Nihayet Dakîk'i kabul edip etmeyeceğini, yani kabul etmesi gönlünün rızasıyla mı, yoksa şimdiki fakr-ı hâlinin icbariyle mi olduğunu münasip bir lisanla sordum. «Ah karındaşım, fakr-ı hâlimin icbârını hiç sor-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ma. Lâkin bunu kocalığa kabul edişim bu icbardan ötürü değildir. Onun gibi bir delikanlıyı kim kabul etmez. Öyle bir mert yiğidi kim sevmez. Beni bir büyük felâketten kurtardıktan sonra ben onun karısı değil, âdeta esiri olurum» dedi. Dedi ama ben bilirim nasıl dedi. Güyâ bîçârenin yüreği taş gibi kaskatı olmuş da nefesini aldıkça kabarıp inerek teneffüsünü teshil edemiyormuş gibi bir kelimeyi dört defa tıkandıktan sonra telâffuz edebilirdi. Vakit henüz yatsı vakti olduğu için kalktım, mahallenin imamına gittim. İmamı evvelden dahi tanırdım. Hâlden anlar, söz bilir, söz dinler bir adamdı. Hikâyeyi olduğu gibi naklettim. Buna tavassut pek büyük sevap olduğunu dahi der-miyan eyledim. İmam da acıdı, ama kıza. «Vâh vâh, dur bari bir sevaba girelim» dedi. Oğlunu gönderdi, muhtarı ve bekçiyi dahi çağırdı. Muhtar, «izinnâmesi yoktur, nikâh olamaz» diyerek mırıldanmak istediyse de imam bu nikâhın şimdiye kadar görülen nikâhlar gibi olmadığı ve izinnâmenin sonra çıkarılması dahi mümkün olacağı mukabelesiyle kalktık, cümlece Dakîk'in evine geldik. Dakîk kendi tarafından bil-isâle ve ben dahi bekçi ve muhtarın şehâdetiyle kız tarafından bil-vekâle bir nikâhtır kıydık. Hâsılı bunları gece zifafa koyduk.

Doğrusu ben zannederim ki bunlar ev-bark olamazlar. Çünkü Dakîk'te böyle ev-bark sahibi olmak istidadı olmadığı gibi, ne kadar olsa bir kere kârhâneye girmiş olan kız yahut kızını kârhâneye gönderen karının kızı ev-bark sahibi olabileceğini dahi ümit etmezdim. Lâkin kız kadın çıktı. Ne yapsın, ne yapsın, biçare kadın çıkmasın da ne yapsın? Kocasıyla olan râbıta-ı zevciyetinin ukdesi iki kelimecikle çözülebilecek kadar gevşek olduğu ve bu iki kelimenin ta'vîk-i telâffuzundan başka itimad edecek bir şey olmadığı halde bir karı, kocasını memnun etmeğe çalışmaz da ne yapar.

Ah, karı olmak pek güç bir şeydir. Bâ-husus ki hem karı hem de fakîr olmak pek güç bir şeydir. Eğerçi bir karı, karılıkta olan güçlüğü takdir edebilecek mertebe-i ta'mîk-i efkâra muktedir olsa, ya karı olduğuna pişman olur veya bu güçlüğü kolaylatmaklığın vesâilini aramak mecburiyetinde bulunurdu ki, o da bir karının kocasız olduğu halde dahi eli hüneriyle veyahut terbiye ve irfanı sermayesiyle saadet-i hâlini muhafaza edebilmesidir. Lâkin bir saadeti muhafaza etmek veyahut mübtelâ-yı pençe-i kahrı olduğu fakr ü zaruretten yakayı kurtarabilmek için kâlâ-yı girân-bahâ-yı iffetini mezada çıkarmağa mecbur olacaksa, canını çıkarıp kurtulmağa himmet etmek daha evlâdır. Keşke o biçâre kızcağızın anası kızını getirip kârhâneye bırakacağına bir çuvala koyup denize bıraksaydı mazhar-ı tahsin olacağı bir işte bulunmuş olurdu.

Mâ-hasal-ı kelâm, Dakîk'in sözleri bana gittikçe tesir etmeğe başladı. Ben de kandım ki âlemde mihnetkeşânın en bîçareleri şu kârhâneler hal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kıdır. Halk indinde menfûr, kendilerine ihtiyacı olan herifler nazarında da makhûr, birkaç kuruş için her nâ-merdin kahrını çeker. Hele bunların bazıları netice-i hallerini düşünebilecek kadar sahib-i fikr olarak bir kere âkıbet-i hâllerine atf-ı nazar-ı dikkat eyledikçe doğduğuna dahi pişman olur.

Vâkıa herkes kendi iffetinin sahibi kendisi olduğu için, iffetini hüsn-i rızasıyla sû-i istimâl edenlere bizce bir şey demeğe hakkımız yoktur. Lâkin âlemde nasıl olursa olsun, bir musibetin giriftâr-ı pençesi olan bîçaregân ve mihnetkeşâna acımağa hasbel-insaniye selâhiyetimiz vardır. Hele ben bunlara ne kadar acırsam ömr-i azîzini Dakîk gibi böyle musibetdîdeler arasında geçirenleri dahi mihnetkeşân zümresine idhâl ederek onların hâline de acırım. Hemen Cenâb-ı Hak cümlesini ıslâh eyleye.

(*Mihnetkeşan, Letaif-i rivâyât,* c. 4, İstanbul 1287/1871 s. 60-96)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. FELSEFE-İ ZENÂN'dan

Bu rüya üzerine yedi ay kadar vakit geçip, ondan sonra bir gün Fâzıla Hanım, hafifçe bir hastalıkla yatağa düştüğünden ve evvelce görmüş olduğu rüya delâletiyle bu yatak habgâh-ı sermedî idügünü anladığından yine kızlarını yanına çağırıp, «İşte, gözüm nûru kızlarım, tahminim gelip çıkıyor. Allah bilir ama ben bu yataktan kalkamam. Söz ölüm getirmez ya, şâyet vefat edersem, beni Eyüb'e defnedersiniz ve siz dahi nefsinize galebe edip, kocaya mocaya varmayarak şu evceğizde, size bıraktığım eshâmın irâdıyle hanımlar gibi yaşayıp gidersiniz. Kocaya varmayınız diye ettiğim vasiyetin sebebini size anlatmak iktizâ etmez. Câhil değilsiniz ya! Elhamdülillah, ikiniz de kemâle geldiniz. Âlemde hürriyet-i şahsiyenize tamamiyle sahip olarak hanenizde, kendi keyfinize yaşamak ile bir kocanın ve hele zamanımız erkekleri gibi hal ü şanları muhtac-ı izah olmayan bir herifin dest-i tagallübü altında esirâne yaşamak beyninde olan farkı elbette temyîz ve takdir edersiniz. İşte, vasiyetim budur» deyince, kızlar ağlamaktan kendisine verecek cevap bulamayarak nutukları tutuldu kaldı. Bunun üzerine Fâzıla Hanım, yine birtakım tesellîlerle kızların gönüllerini almağa çalıştıysa da, o gece sabaha karşı vuku'-ı vefatıyla ikisinin dahi yüreklerine ebedî bir dert koyup gitti.

Kızlar, ber-mucib-i vasiyet, merhûmeyi Eyüb'e defnedip, aylarca siyah pûş-ı matem olduktan sonra, birbirlerine, «kardeşim! Ne yapalım. Anamızın pek büyük hakkı var. Kocaya varıp da ömrümüzü bir erkeğin üzerine tatbik-i hareket gibi esâretten eşedd bir hal içinde geçirmektense, evceğimiz mükemmel, irâdımız yerinde, kütüphanemiz dolu. Kardeş kardeş oturup, yer, içer ve her gün envâ'-ı mütalaatla tezyîd-i kemal eyleriz. Âlemde bundan büyük saadet olur mu?» diye validelerinin vasiyeti mucibince ilâ-nihâye hal-i inzivâda yaşamağa hazırlanırlardı.

Vâkıa, bunlar işbu sözlerin üzerine devam ve sebatta kusur etmediler. Saadet-i hallerinin kadrini takdir edip, âlemde kendilerinden rahat kimse olmadığına iman ederek halkın giydiği atlasa kendi basma rubalarını tercih edip, kimsenin servetine gıpta etmeğe lüzum bile görmezlerdi. Hele kocaya varmak husûsunda Fâzıla Hanım'dan kendilerine intikal eden efkâr iktizâsınca, tezevvüç ve teehhülden ol kadar müteneffirdiler ki, pencere önünde bir erkek geçtiğini görse, «Aman! İşte bu dahi bîçâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

re kadınlardan birisinin gerdânına ribka-i esâret vurarak, kendi arzu-yı mahsûsları mucibince harekete mecbur eden zâlimlerden birisidir» diye herifin yüzüne bile bakamayarak, başlarını çevirirlerdi. Hattâ, bir gün, kılavuz tabir edilen kadınlardan birisi eğilip, bükülüp bunların hânesine gelerek eshâb-ı servetten iki kardeş kendilerinin keyfiyet-i terbiye ve derece-i kemâllerini haber aldıklarından bahisle, eğer hanımlar kendilerini kocalığa kabul ederlerse, birisi birini ve diğeri diğerini alacaklarını ve iki kardeş daima ikisi bir hânede bulundukları gibi, ondan sonra dahi ayrılmayarak ölünceye kadar birlikte yaşayacaklarını der-miyâna kalkdıkda, kılavuz, beylerin güzelliklerini tarif için, şöyle güzel, böyle güzel demeğe dahi meydan bırakmayarak, Âkile Hanım, oldukça bir tehevvür ile «Hanım! Haber verdiğiniz beylere varacak kız çok bulunur. Çünkü hem zengin, hem de güzelmişler. Biz ise, ne zengin ve ne de güzele hiç bir itibar etmeyiz. Zaten kocaya varmağa bir mecbûriyetimiz yok. Bu sohbet, bizi mütalaamızdan alıkoyuyor. Rica ederim, bizi kendi halimize bırakınız da, şu birkaç sahifeciği gözden geçirelim,» diye kılavuz hanımı âdeta istiskal eyledi.

Hülâsa-i kelâm, validelerinin vefatından sonra, tamam bir buçuk sene daha bunlar kardeş gibi geçindiler. Bir de günlerden bir gün, kapı çalınıp, pencereden baktılar ki, üstü başı temiz, efendi kıyafetli bir adam. Âkile, daha büyük olduğu için gelen zatla muhâtabaya kendisi başlayıp, «Efendim, ne istersiniz?» dedikte, mumâileyh «Efendim, Zekiye Hanım'ı Muhsin Paşa Hazretlerinin konağından istiyorlar. Kadınefendi, azıcık kendisini görecek. Araba dahi getirdim. Sokak başında kendisini bekliyor» diye haber verdi.

Muhsin Paşa, Zekiye'nin pederi vefat eyledikten sonra validesinin sığınmış olduğu zat olup, daha çocukken Zekiye'yi birkaç defa görmüş ve zekâvet ve dirâyetini takdir etmiş. Yani kendisini tanımakta bulunmuş idiyse de, böyle araba gönderip de konağa celbettirmekliğin vechi bilinemediğinden ve bâ-husus bir genç kızı yalnız başına arabaya koyup da göndermek dahi Âkile Hanım'ın aklının işi olmadığından evvel emirde kızı göndermemek istedi. Lâkin herif böyle araba ve uşak gönderdiği halde boş çevirmek dahi lâyık olmayacağı cihetle, kendilerine bitişik komşu ile aralarında olan duvarı vurup, Kâmile Hanım'ı çağırmak için ses verdi.

Kâmile Hanım, bir ihtiyar ve fakir kadın olup, aralıkta bir Âkile, kendisini çarşıya ve pazara gönderip, basma filân gibi lâzım olan eşyayı mübâyaa ettirirdi. Kâmile Hanım, «yine kızların bir işi olmalı» diye geldiğinde Akile Hanım, Zekiye'yi alıp, Muhsin Paşa'nın konağına götürmesini beyan ederek, Zekiye şayet gece kalmak lâzım gelirse, Kâmile Hanım'la beraber kalmak ruhsatını dahi alıp, çıktı gitti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âkile, o gün akşama kadar kızkardeşini bekleyip, ezan okunduğu halde henüz gelmediğini görünce, ümidini kesti ve ertesi gün dahi ikindiye kadar bekleyip nihayet saat ona doğru Zekiye, Kâmile Hanım ve mahud Ağa ile beraber gelip, evine girdi. Daha kız eve girer girmez, Âkile «Ah kardeşim! Pek çok kaldın. Hem beni merakta bıraktın. Acaba niçin çağırmışlar?» diye istîzah-ı maddeye müsâraat eylediyse de, Zekiye, «Ne yapayım kardeşim, ruhsat vermediler. Gece orada kalmaklığım için icbâr eylediler» diye cevabı kısa kesip, Kâmile Hanım henüz orada olduğundan ne için çağırdıklarını söyleyemeyeceğini bazı evzâ'-ı mahsûsa ile Âkile'ye anlattı ve nihayet akşam olup da yemek yendikten sonra, Zekiye ber-vech-i âti keyfiyeti hikâye ve takrire başladı :

«Kardeşim. Muhsin Paşa, Halep valisi olmuş. Haremiyle beraber Halep'e gidiyorlar. Kendisinin büyük oğlundan başka, yedi yaşında diğer bir oğlu ile dokuz yaşında bir de kızı vardır. Bunları orada okutturacak bir kimse bulamayacağı ve zaten valide merhumun kendilerine olan münâsebeti cihetiyle beni birlikte götürmek istiyormuş. Kadınefendi, Paşa'nın beni ne kadar sevdiğinden ve bana âdeta evlât nazarıyle bakmakta bulunduğundan bahisle, eğerçi birlikte Halep'e gitmeğe razı olursam, bana her ay beş yüz kuruş cep harçlığı vereceğini ve bundan başka tepeden tırnağa kadar esvabımı dahi kendisi yapacağını vaad eyledi. Vâkıa, ben senden ayrılmak istemem. Lâkin, böyle bir seyahati dahi heves ediyorum. Hem de bu seyahatten siz dahi istifade edersiniz. Ben, ay-be-ay beş yüz kuruşu ne yapacağım? Onu burada sana havale ederim. İki sene bu suretle seyahat etmiş olsam, buraca bir hayli tasarruf hâsıl olarak, badehu biriktireceğimiz para ile yine sehm alıp, vâridâtımızı teksîr...»

Âkile Hanım, Zekiye'yi buraya kadar dinledikten sonra sözünü kestirip, dedi ki :

«Hemşirem. Muradın ne demek olduğunu anladım. Senden velev bir gece için olsun müfârakat, benim için ne kadar güç olduğunu tarif iktizâ etmez. Lâkin, seni seyahatin menâfiinden mahrum etmek dahi istemem. Rûy-ı arz yalnız bu İstanbul ve civârını muhit olan ufuktan ibâret değildir. Sâir âfâkı dahi görüp, hazret-i tabiatın her tarafça olan tesirâtını muvâzene etmek pek nâfi bir şeydir. Bâ-husus bu bâbda diğer bir fâide daha görüyorum. O da sana bizim şu kümesciğimizin kadrini işbu seyahatle anlatmaktır. Zira, sen henüz bunun kadrini anlayamamış olduğundan, bir vali konağını bundan daha mesut zannediyorsun. Fakat seni ta'yib edemem. Çünkü, iyilerin kadri bir kötü mukabilinde takdir edileceğinden, şu saadethânenin birkaç emsal ve mukabilini görürsen, bunun derece-i saadetini anlarsın. Ben şimdi, senin şu efkârını hangi efkâra teşbih ediyorum bilir misin? Hani ya birtakım adamlar vardır ki, saadet-i hal ve selâmet-i

bâl ile memlu olan bir dükkânı nazar-ı hakaretle görüp, saadeti yalnız devâir-i cesîme-i hükûmettedir zanniyle ilâ-nihâye saadet yüzü göremezler. İşte senin bu fikrin dahi aynıyle böyledir. Bak, bak.. Bir kere efkârının noksanını şununla muvâzene et ki, tepeden tırnağa kadar esvabını kadınefendi yapacakmış. Sana ayda beş yüz kuruşun ne lüzumu varmış. Bunu buraca bana havale edecekmişsin. Sonra tasarrufa riâyetle para biriktirip ve sehm alıp vâridâtımızı teksir edecekmişiz. Vah bîçâre vah! Vah noksan akıllı Zekiye'ciğim vah! Kuzum senin bir vali konağına mukabil feda etmeği kararlaştırdığın şu fakir hanede çıplak mı kaldık? Bizim elimizdeki eshâmın iradı bizi şimdiye kadar aç mı bıraktı? Bizim fazla olarak ayda beş yüz kuruşa daha ne ihtiyâcımız vardır? Hususuyle her işimiz bitti de para biriktirerek teksir-i vâridâta çalışmak mı kaldı? İşte bu mütalaalar, hep fikrin zâfiyetinden gelir. Ne yapalım. Felek şimdiye kadar bizim ayağımıza bir çelme vuramadığı için muztaripti. İşte şimdi buna dahi muvaffak oluyor. O hınzır kanbur, bir adamı saadet-i hal içinde görürse, canı sıkılır. O mesudun başını bir belâya sokmak için elden geleni dirig etmez. İşte şimdiki halde senin zihninde karar verdiğin şey, sefâletin mukaddimesidir. Sen, Muhsin Paşa konağına intisap eder etmez, en evvel, müdâhinlik sıfat-ı kerîhesini kabul edeceksin ama, bu zarurîdir. Hanımefendi, geceyi gündüzdür dediği zaman sen, «Hayır! Gecedir! İşte ay dahi doğmuş» diye doğruyu meydana koyamayacaksın. «Evet efendim. Gündüzdür. İşte şu görünen dahi güneştir» diyeceksin. Sözü uzatmayalım. Kendi serbestî ve hürriyetini onların rızası yolunda mahvedip gideceksin. Eyvah! Eyvah ki, biz, muhafaza-i hürriyetimiz arzusuyle, kocaya varmaktan dahi vazgeçmiştik. Halbuki, koca hiç olmazsa, âgûş-ı ünsiyetinde bulundukça karısını hoş tutar bir adamdır. Daha derin gidersek, görürüz ki, koca ile karının beynini rabteden râbıta, hâdim ile mahdûmun beynini rabteden râbıtadan daha akvâdır. Zira, evvelki râbıta bir dereceye kadar olsun, husûlü zarurî olan aşk ve sevda-yı zevciyyet olup, ikincisi ise, şehrî beş yüz kuruş maaştan ibârettir. İşte benim söyleyeceğim şeyler, şunlardan ibarettir. Sen yine bildiğini yapmaktan geri durma. Çünkü her ne kadar senin kardeşin isem de, hürriyetine müdâhale etmeğe hakkım yoktur».

Âkile'nin şu kelâmı, Zekiye'nin kalbine rikkat verip göz kuyularına birikip dolan sirişk-i ıztırabı cereyandan menedemeyerek ağlaya ağlaya «Öyleyse gitmem. Beni ihya edeceklerini bilsem, kabul etmem» dediyse de, Âkile, «Hayır, hayır! Mademki efkârın bu seyâhatı bir kere kararlaştırmıştır, şimdi kendini ondan mahrum etmek kâr-ı akıl değildir. Zira bu arzu ömrün oldukça sende bâki kalır. Var git, bir kere de âlemde hizmetkârlık halini tecrübe et. Şayet ki bir vali konağında tatlısıyle tuzlusuyle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yemek yemek ve canfesler giymek, buradaki bir sahan yemekten ve basma giymekten daha âlâdır. Eğerçi, o hali, bu halden daha âlâ bulmazsan, yine avdet edersin. İşte hânemiz mevcut ve o halde taşrada gözün kalmayacağı cihetle, bu hânecik içinde bulacağın saadet âlemde saadet-i mahz olduğunu bilip, onunla kanaat edersin. Mâmafih, insan kısmı, «hürriyet, hürriyet!» der de hürriyetin ne olduğunu dahi bilemez. «Saadet-i hal, saadet-i hal!» diye arar, arar da bulamaz. Biraz tatlıca lokmayı ve beş on kuruş ziyadece akçeyi görünce saadet buymuş, hürriyet dahi ancak bununla hâsıl olurmuş diye kapılır gider ve kendisini bir kere bu suretle mesut addettikten sonra, bu saadeti muhafaza edeyim diye her türlü sefâleti ihtiyar eder de haberi bile olmaz. Fakat sen çocuk değilsin. Hürriyet nedir, saadet nedir, sefâlet nedir, bunları elbette muvâzene edersin. Şu kadar var ki, orada hürriyetin esarete ve saadetin sefâlete münkalib olmağa başlar başlamaz, kalkıp gelmelisin. Zira bir kere bu inkılâp yerini bulduktan sonra, artık kendini kurtarabilmek muhal olur. Çünkü, insan esarete de, sefâlete de pek çabuk sınaşır ve alışır» dedi.

Bu müşâfeheden sonra Zekiye, kardeşini kırmamak için Halep seyahatinden vazgeçeceği iddiasında pek çok ısrar eylediyse de, Âkile, bir kimseyi fikrinden zorla çevirmek, o fikre bir kat daha kuvvet vermek demek olduğunu ve bir hayvanı ürktüğü mahalle sevkede ede ürkeklikten geçirmek kabîlinden olarak bir fikr-i bâtıla tebâiyet eden kimseyi dahi o fikr-i bâtıla tebâiyet etmesine iğmâz ede ede fikrinin neden ibâret olduğunu kendisinin bizzat görmesiyle yola getirmek muvâfık-ı akl u hikmet olduğunu bildiğinden Zekiye'nin ısrarına kulak vermeyip, seyâhat-i mezkûreyi kabul ettirinceye kadar çalıştı ve kabul ettirdi. Fakat, hiç kimse diyemez ki, Zekiye'nin seyâhat-i mezkûreyi kabul etmemekte olan inadı samimi idi. Hayır. Agleb-i ihtimale göre, mezbûre, Halep'e gitmek hevesinde bâki idiyse de, gitmem filân diye naz edişi, yalnız Akile'yi darıltmamak için çocukça bir tedbirdi (s. 204-208).

Hürriyet, aşk, şiir ve nesir

Gözüm nuru Zekiyeciğim,

İkinci mektubunu aldım ve kemal-i hayretle ol kadar okudum ve zımniyâtını muhâkemede ol kadar imal-i fikr ettim ki, kaç kere okuduğumu sayamam ve mektubunun hükmü zımnından neler istihrac eylediğimi dahi, hakkıyle tarif edemem. Mektub-ı mezkûrda mebhûs-ün-anhın üç maddeden ibaret olup, birincisi hanımlarda, beylerde dahi hürriyetin fıkdanı ve ikincisi Divan Efendisi'nin hüsnü kabiliyetinden ve kabiliyeti hüsnün-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den ziyade olması ve üçüncüsü, kitâbet ve şiir derslerine mübâşeret edilmesi kaziyyeleridir.

Bunlardan birincisinde, fikirlerin pek becâ ve fakat benim fikrimde hürriyetten başka bir şey yer tutmamış olduğu hakkında beyan eylediğin zehâb, hakkımda bir büyük iftiradır. Ben, fikrimi esaretin cihât ve keyfiyetini uzun uzadıya muhâkeme ettikten sonra, sevda-yı hürriyetle doldurdum. Hattâ, sana kaç kereler demedim mi ki, bir adam zâhiren ne kadar büyürse, hakikatte esareti dahi o nisbette artar. Galiba bu söylediklerimi unutmuşsun. Kuzum ben bu bâbda ol kadar imal ü tamik-i fikr eyledim ki, hattâ gâyet-i hürriyetin dahi zımnında esaret buldum. Artık, bu hal üzerine hanımların, beylerin hürriyet suretinde görülen esaretlerini ve hâkimiyet cihetindeki mahkûmiyetlerini ve rahat tarzında görülen rahatsızlıklarını muvâzene edememiş olduğumu meydana koymak hata mıdır? Bunu sen düşün.

Canım, bunları bize validemiz merhûme dahi söylemez miydi? «Kızlarım! Arzû-yı ikbal iyi bir şey değildir. Zira, insan gitgide ikbalin yani muhafaza-i ikbalinin esiri olur. Zira, ikbal arttıkça, insan büyüdükçe, huzur ve rahatı münselib olur. Zira, o zaman diğer mukbiller ile rekabete kalkışır. Filân hanımefendinin elmasları pırlanta olup, kendisinin takımları felemenk taşıyle murassa olması kendisi için bir dağ-ı derun olur. Karşısında kul, halayık çoğaldıkça rahat edecek yerde, bunlara kumanda etmek ve her birinin gerek amden ve gerek min-gayr-ı taammüd ihtiyar eyledikleri yevmî bin hatayı tashih eylemek için, yüreği üzüm üzüm üzülmeğe başlar. Bunlar da bir şey değil. Belânın daha pek büyüğü var. Efendisinin veyahut paşasının, bunlara yüz verdiğini gördükçe hayatından vazgeçmek derecelerine gelir, çok hanımefendi vardır ki, bir hammal karısı olup da yüreği rahat olarak yaşamak arzusunda bulunur» demez miydi ve bir kimse, arzu-yı ikbali ber-taraf ederse, diğer mukbillerle rekabet beliyyesini dahi ber-taraf etmiş olacağını ve ikbalinin esiri olmaktansa, fakrının padişahı olmak evlâ idüğünü ihtar etmez miydi? Demek oluyor ki, sen bunları unuttun. Fakat, ben unutmadım. Hattâ, validemin verdiği şu ders üzerine tamik-i fikr ede ede, ber-minvâl-i muharrer hürriyetin bile gâyetinde esaret buldum. Evet, buldum ya! Çünkü, şâhid-i hürriyet dahi, hakikatte ol kadar zâlimdir ki, kendisine meftun olan bîçâregânın başını sokmadık belâ bırakmaz. O gaddarın bu kadar kahrını çekmek ve tahammül etmek dahi, bir esaret demektir.

Her neyse, ben sözü bu kadarcık açtıktan sonra, bunun alt tarafı, yani hürriyet ve esaretin keyfiyât ve cihâtı hakkında söyleştiğimiz şeyleri belki der-hâtır edersin. Der-hâtır edersin ama, n'eyleyim efkârın orada hanımları esir ve hademeyi hür diye hükmetmeğe başlamış. İşte, ben bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na teessüf ederim. Zira hanım olup da, zâlim suretinde mazlum olmak ne kadar fena bir şeyse, bu hanıma hâdim olup da mazlum nikâbı altında bir zâlim olmak daha fenadır.

Gelelim, ikincisine... Divan Efendisi'nin kabiliyetini hüsnüyle ve hüsnünü kabiliyetiyle muvazene etmek hayır alâmeti değildir, zannederim. Çünkü âlemde bu kadar biçârelerin başlarını ateşe yakan ve sergüzeşt-i ahvalleri kitapları doldurup, okuyanları bile ağlatan haller ya kabiliyet, veyahut hüsün dedikleri şeyden gelir ve eğerçi bunların ikisi bir yerde cem'olursa, artık neticesi neye müncer olacağını Allah bilir. Sen dahi, Divan Efendisi'nde en evvel bunları görmüşsün. Hem de ikisi birbirine mütenasip, mütesâvi olduğunu takdir eylemişsin ama, sen dersin ki, ben heva vü sevda aleyhinde olan fikrimi böyle iki küçük şeyle zayıflatmam. İşte, bunu yalan söylersin. Zira şimdiye kadar, menfûr ve merdûdun olan esareti, nasıl ki hoş görmeğe başlayarak bu babda mukaddemâ almış olduğun dersleri dahi unuttun. Yavaş yavaş aşkın mazarrâtını dahi nazarında küçülterek, nihayet kendini onun pençe-i gadrine kaptırırsın da, haberin bile olmaz. Hiç bir aşk yoktur ki, masallarda denildiği gibi, görür görmez derun-ı dilden, cân-ı gönülden hâsıl oluversin. Bu belâ insanı ol kadar sükûnla yakalar ki, sana bunun vechini tarif etmek istersem, elektrik kuvve-i seyyâlesiyle insanın vücudunu doldurduklarını misal gösteririm. Hani ya insanı dört ayağı billur iskemleye oturtup, diğer taraftan elektrik makinesiyle, vücudunu kuvve-i elektrikiye ile doldurmazlar mı. O zaman, insan hiç bir şey hissetmez ve fakat beş dakika sonra,o hale gelir ki, vücuduna dokunacak olsa, ateşler saçar.

Şunları sana âcizâne bir ihtar olarak arzediyorum. Çocuk değilsin ya. Başını bu misilli belâlardan korumak ve kurtarmak vazifesi bana ait değildir. Sana ait bir şeydir.

Üçüncü bahse nakl-i kelâm edince, kitâbet tahsili için ders alışına ve bâ-husus şiir hevesine düşmekliğine âdeta gülüveririm. Vâkıa, biz sanat-ı kelâm diye birçok şeyler gördük. Hani ya bunun üzerine seninle bir de mübâhasemiz geçmişti. Hani ya «sanat-ı kelâm ne demektir?» diye bunu istihfaf eylediğim zaman, sen bana itiraz ederek, «belâgat, fasâhat, kitâbet ve mecaz-ı bilmem ne olmayınca kelâm, kelâm olur mu? Böyle bir kelâma hezeyan derler» demiştin. İşte zannederim ki, bir defa seni kitabet ve şiir hevesine düşüren şey dahi o zamandan kalma bir fikir olmalıdır. Kuzum, işbu sanat-ı kelâm filân festekiz bunlar, âlemde kelâmdan başka bir sanat olmadığı zamanların mahsulüdür. Erbab-ı fikr ü dâniş imal-i efkâr edecek başka bir şey bulamamışlar da, buna sarf-ı fikr etmişler. Ve leyse

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kurbe kabri Harb'in kabru[1] sakîldir, yok hafiftir muârazasına kadar varmışlar. İçinde bulunduğumuz şu asır, bunların topunu iptal ediyor. Kelâm demek, bir muhâtaba efkârını anlatmak demek olduğu meydana çıkıyor. İhtisar-ı kelâm, tafsil-i kelâm filân davaları mahvolup gidiyor. Muhâtab, mütekellimin efkârını anlayıncaya kadar lâf söylemek lüzûmu anlaşılıyor. Çünkü, üdebâ-yı asr görüyorlar ki, sanayi-i kelâmiyeye riâyetle yapılan kitaplar, metin oldukları halde anlaşılamayıp, her biri için beş on tane şerhe muhtaç olmak tefhim ve tefehhümü tas'îb demektir. Binâberîn, şimdi yazdıkları şeyleri öyle şerhe, hâşiyeye lüzum kalmayacak gibi yazmak hevesinde bulunuyorlar.

Hele şiir hakkında olan fikrin âdeta gülünç bir şeydir. Hem hürriyet sevdasındasın, hem de esarete heves ediyorsun. Şiir demek, esaret-i lisan demek değil midir? Lisanı bir dâire-i mahdûda içine sokmak ve söylemek, istediğin bir şeyi dahi ya vezin doldurmak veyahut kafiye bulmak, hâsılı zarûret-i şiiriye beliyyesi olmak üzere söylemek, lisan için âdeta bir esaret demektir. A kuzum! Biraz da tabiata muhabbet etsen a! Tabiat, insana mensûru mu talim ediyor, manzûmu mu? İmdi mekteb-i tabiattan aldığın dersle iktifâ fena mı olur? Buna mukabil, tabiatın hâricine çıkacağım diye cebr-i nefs etmek iyi bir şey midir?

Hülâsa, ey Zekiye'ciğim, zikrolunan ikinci mektubun pek garip geldi. Gûyâ benim efkârımla perveriş bulmuş bir fikir yazmış da, adi ve bayağı bir fikrin mahsulü gibi göründü. Sen âdeta benim istemediğim bir yola sülûk etmeğe başlamışsın. Eğer yol yakınken dönersen ona diyecek yok! Fakat bu yolda devam edersen, beni çok ağlatacağın der-kârdır. İşte, sözüm bu kadar. Kâmile Hanım'ın hayır duada bulunduğunu beyan ile, hatm-ı makal ederim (s. 239-247).

İmza
Âkile

(*Felsefe-i zenân, Letâif-i rivâyât,* cüz-i sâlis, İstanbul 1292/1876)

1 Harb'in mezarının yanında (başka) bir mezar yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

c. BEKÂRLIK SULTANLIK MI DEDİN'den

Beyoğlu'nda bekâr hayatı

Süruri Efendi on beş, on altı sene Anadolu'da zaman geçirerek otuz yedi, otuz sekiz yaşında olduğu ve kemerinde dahi tasarrufât-ı vâkıası semerâtından olarak iki bin beş yüz altını bulunduğu halde, bundan beş, altı sene evvel İstanbul'a gelir. İstanbul'a değil! Beyoğlu'na gelir, Beyoğlu'na! İstanbul tarafına ayağını bile atmaz. Niçin atsın? Herif memuriyetten el çekmiş. Memuriyet istihsali için müracaat edilmesi lâzım gelen yerlere müracaata mecburiyeti yoktur ki, İstanbul'a gelsin. Herif alafranga âlemde yaşayacak. Beyoğlu'na, kuzum Beyoğlu'na!

Doğruca Amerikan Hoteli'ne iner. İkisi birbirinin içinde olarak iki oda isticâr eyler. Bunlardan biri yatak odası ve diğerinin salon ittihâzına sâlih olması için döşemece dayamaca icap eden bazı tadilâtını derhal garsonlara icra ettirir. Kendisi dahi eşyasını, kitaplarını birer tarafa yerleştirir. Şu işin bir saat zarfında icra olunup bitmesi Süruri Efendi'yi ol kadar mesrur eder ki, tarife sığmaz.

«Efendi! Haydi bakalım bekâr olarak İstanbul tarafına git de böyle bir saat zarfında kendine yer bul, yerleş. Hem de nasıl yerleşiş ya? Kırk yıldan beri burada sâkin imişcesine yerleşiş. İşte bir saat zarfında şurası benim olmadı mı? Ben şimdi burada mükemmel yemek isterim, bulurum. Kuş sütünden başka ne istemiş olsam, bulurum. İstanbul tarafında ise bir kere bekâr olana mahalle imamı hâne icâr etmez. Haydi bin belâ ile bir hâne tut! Takım lâzım, taklavat lâzım! Uşak lâzım, artık lâzım, lâzım, lâzım! Yine rahat yok, yine! Yaşasın alafranga!» diye frengâne bir suret-i mağruriyetle yerinden kalkarak endâm aynasının önüne gider ve orada hem parmaklarıyle saçlarını tarar, hem de «İşte şöyle bir endâm aynası da değme bir adamın konağında bulunamaz!» der.

O akşam Süruri Efendi ile birlikte bulunmuş olsaydınız, mumaileyhin bedayi-i medeniyeyi birer birer nasıl telâkki ve muhakeme etmekte bulunduğuna dikkat ederek, pek ziyade eğlenebilirdiniz. Lokantada sofranın intizamı ve herkesin iştihasını tahrik için yemeklerin esâmisini mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyyin listenin gayet muntazam bir surette tab'edilmiş bulunması ve bıçağın ucuyle kadehlere dokunup tıngırdatmağı müteakıp uşağın «Mösyö!» diye emre intizaren derhal koşup gelmesi hep Süruri Efendi'nin nazar-ı dikkatini celbederek bunları gayet feylesofâne ve şairâne teşbihlerle bilmuhâkeme tahsin ederdi. Hele taamdan sonra gezmeğe çıkarak Café Coronne'a gelip de mütekabil bulunan aynaların iki sıra yanmakta bulunan gazları yekdiğerine aksettirerek, bu suretle ayna ayna içinde ve gazlar diğer gazlar hizasında medd-i nazarın vâsıl olamayacağı kadar mesâfeye tebâüd edip gitmesini pek büyük bir inbisât ile telâkki ederek «Akıl mı dedin? Frengistan! Herifler maddeten dar olan mahalleri sanatla koca bir âlem kadar tevsi' ediyorlar. Şu manzaraya bak, şu manzaraya! Sanki ucu bucağı bulunmaz bir salonmuş da, yüz binlerce gazlar ile tenvir edilmiş!» demiş olmasını zannederiz ki siz dahi beğenirsiniz.

Ya bir aralık «Café Cristal» denilen mahalle gidip de tekmil hizmetçileri kızlardan intihab ve nasbolunmuş görünce ne kadar münbasıt olduğunu hatıra getiriyor musunuz? Koca Süruri! Sürûrundan yılıştı gitti. «Efendim hayat diye buna derler. Meselâ yemekten sonra bir kahve içeceksiniz. Şimdi gidip de tütün dumanından ocak bacası halini bulmuş kahve ocağı yanında yanan bir kör kandil ile tavana asılmış bulunan pis, murdar bir lambanın tenvirinden âciz bulunmuş olduğu o bizim eski kahvehânelerde enfiyeli herifin elinden kahve alarak ve afyon tiryakilerinin öksürüklerini dinleyerek içmekte ne zevk olabilir? Bak işte bu da bir kahvehâne! Şu tarafta on tane peri-peyker alman kızları çalgı çalıyorlar. Birkaç tane âfet-i cihan fransız işve-bâzları şarkı çağırıyorlar. Koca salon kırk elli gaz ile tenvir edilmiş. Hizmetçi diye çağırdığın zat herkesin nazar-ı rağbetini kazanabilecek bir mahbubedir. Ne de şeker handelerle güler! Emre intizar eder! Bir kahve istedin mi şekeri başka, kahvesi başka, fincanı, tabağı temiz, güzel bir tepsiye yerleştirilmiş bir şişe suyu, bir su kadehi beraber, hâsılı her ciheti iştihayı tahrik edecek surette gelir. Vereceğin topu altmış para! Çalgı çalan kız nihayet dört defa gelirse onar paradan bir kuruş da ona verirsin. Yüz para ile prensler gibi vakit geçirirsin!» diye zihninden geçirdiği şeyler ömrünün âtisi için daima kendisine saadetler vaad ederdi.

Böyle parasını kuruş kuruş cem'etmiş olan adamların gayet hesabî olacakları der-kârdır. Bizim Süruri Efendi dahi hesapça olan işleri asla tehir etmediğinden ertesi sabah doğruca Galata'ya inerek mevcudu olan iki bin beş yüz lira ile kırk sekizden konsolit mübayaa eder. Masrafını, iskontosunu filânını ind-el-hesab kendisine ay hesabıyle yirmi beş lira geleceğini görünce itminanı bir kat daha artarak «işte bu para ile hesabımı da bildikten sonra gerçekten prensler gibi yaşayabilirim. Çoluğum yok,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çocuğum yok. Bekârım. Bekârlığın her sultanlığından istifade edeceğim» diye o akşam daha ziyade memnuniyetle Amerikan Hoteli'ne gelip hattâ dün gece Café Cristal'de dinlemiş olduğu fransız kızlarını takliden ferahından alafranga vâdisinde şarkı yollu homurdanmağa dahi başlar.

Sözü uzatmayalım. Amerikan Hoteli'ne vürûdunun tam haftası olmak üzere bir cumartesi günü hotelci bir haftalık masârifi mübeyyin defteri takdim eder. İnd-el-mütalaa kuşlukta, akşamlıkta tenâvül buyrulmuş olan on iki adet bifteğin beheri altışar kuruştan yetmiş iki kuruş efendi hazretlerinin nazar-ı dikkatini açarsa da, şu kadar makaroniye ikişerden bu kadar ve şu kadar ıspanak dörderden bu kadar, elma tatlısı, ayva soğuğu, but sıcağı gibi kalemler yekdiğerini takip ettikçe ilk kalemin tesirâtı unutulmağa başlar. Biçâre adamcağız akşam rakıcağızını kadeh hesabıyle içtiğinden ve gazinolarda meşrubat kadehlerinin adetlerine katılacak fesad müstağni-i tarif bulunduğundan altı gün zarfında yüz kırk beş kadeh rakı kırkar paradan ve on beş konyak altmışardan yirmi sekiz lira ikişerden mukayyed olduğunu ve yalnız bunların esmânı iki yüz yirmi üç buçuk kuruşa vardığını görünce nefesi darlaşır. Ya o hotelde Osmanlı lirasının tamam yüz kuruş ve beş mecidiyenin doksan yedi buçuk kuruş ettiğini görünce?...

Hesabın yekûnu yedi lira üç mecidiye ve üç çeyreğe bâlig olunca biçâre Süruri bunu tediyeden maada bir de hâriçte olan masrafını hesap ederek cem'an yekûnu on liraya balig olduğunu görünce «vâkıa suret-i maişetime nazaran pahalı değildir. Fakat şu halde yaşamak lâ-akall ayda kırk liraya mütevakkıftır. Bizde ise yirmi beş lira irat var. Şimdi en akılhca hareket masrafı irâda uydurmak olacaktır» dedi.

(*Bekârlık sultanlık mı dedin? Letaif-i rivâyât*, cüz 10, İstanbul 1294/1878, s. 51-59.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ç. DOLAPTAN TEMÂŞÂ'dan

Helva sohbeti

Balat mahallesinin yukarı tarafında Kesmekaya denilen civarda esnaftan bir zat, helva sohbeti yapmağa karar vermişti. Malumdur ki, eski zamanlarda kış gecelerinde helva sohbetleri yapılırdı. Ne yapsınlar? O zamanlar balolar, tiyatrolar, suvareler ma'rûf değildi ki! Kıraathâneler filanlar da yoktu. Mahalle kahvelerinde uzun kış gecelerinin bir mikdarını geçirebilmekse, her yiğidin kârı sayılabilir mi? Ocak başında yanan kandillerin zeytinyağı dumanları kahvehanenin şurasına burasına konulan ve her üç dört dakikada bir ona mahsus makasla fitilleri kesilmek lâzım gelen yağ mumlarının dumanlarına karışarak ve bunların her ikisi üçer, beşer karış uzunluğundaki çubukların kâse kadar büyük lülelerinden buram buram intişâr eyleyen dumanlarla bil-ittihad kahvehane içi göz gözü görmez bir hale gelir. Tiryakilerin aglebi müzmin bronşit illetiyle malûl olduğundan boğula boğula beş dakika öksürdükten sonra çıkarabildiği bir parça balgamı eğer terbiyeli adamlardansa, peyke önüne bıraktığı yemenilerinin altına tükürüp bu kadar terbiyeli ve mülâhazalı adamlardan değilse «tu!.» diye ta kahvehanenin ortasına kadar fırlatır. Afyon yiyenler, esrar çekenler birer tarafta uyuklayıp sayıklarlar. *Battal Gazi, Hamzanâme* gibi bir kitap okutarak dinlemek suretiyle eğlenmek lâzım gelse, kitabı okumağa yeltenmiş olan kâri heceleye heceleye, kekeleye kekeleye yine bir türlü söktürüp çıkartamadığı yerlerde zihni, gözü açık insanların canlarını sıkarlar. Bazı bazı saz çalıp eş'âr okuyan «âşık» namlı Tavukpazarlılar dinlenmek lâzım gelse, bin nâz ve istignâ-yı mağrûrânelerinden sonra avazları çıktığı kadar haykırarak okudukları şeylerden zerre kadar irfanı olanlar mütelezziz olabilmek şöyle dursun, bunu kendileri için en büyük işkence addederler. Aralıkta bir yüzük oyunu, tura oyunu gibi oyun çıkaracak olsalar süfehâsı, fuzalâsına bin kat galip olan o kahvehanede bu oyunların sebebiyet vereceği kavgalar, gürültüler, onlardan husule gelebilecek zevki de berbad ederler. Şeker çekişmek vâkıa bu kahvelerin en sâkitâne ve sâkinâne eğlencelerinden ma'dûd idi ki, terazinin bir gözüne gayr-ı muayyen bir mikdarda vaz'olunan şekerin kaç dirhem olduğunu keşf için herkes o kefeyi eliyle tartıştırıp yoklayarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«şu kadar dirhem» dedikçe, diğerleri yoklayıp dirhemin mikdarını arttıra arttıra nihayet son yoklayan adam şekerin hükmolunan dirhemler sıkletinde olmadığına yakîn hâsıl ederse, «tartsınlar» demesiyle şeker tartıldıkta, muayyen olan dirhemden eksikse kumandayı verenin ve ziyade ise son müzayedeyi arttıranın malı olmasından ibaretti. Ancak bu oyunda dahi şamata, gürültü, nizâ' bazı kere mudârebe derecelerine de varırdı.

Velhâsıl o zamanın mahalle kahveleri bu misüllü patırtılı, gürültülü eğlencelerden mahzûz olanlar için, belki bizim bu satırlarda bir şive-i muâhezekârâne ile yazdığımız şeyleri bir suret-i sitâyişkârânede yazdırtacak eğlence mahallerinden ma'dûd olabilir idiyse de, her halde kendini bilenler kış mevsimlerinin uzun gecelerini kısaltmak için oralara müracaat etmeyip, «ârifâne» veyahut «harîfâne» denilen surette, yani kimler bulunacaklarsa onlardan toplanacak beşer onar kuruşla yapılan veya bil-münâvebe verilen ve ismine «helva sohbeti» denilen içtimâ'larda eğlenmeği tercih ederlerdi.

Sanki bu helva sohbetleri tamamiyle âkılâne, zarîfâne, halîmâne, kibârâne şeylerden miydiler? Heyhat! Her şey asrın mizâcına, istidadına göre olmak veyahut erbâbının derece-i terbiyesine tâbi bulunmak zaruriyâttandır. Vâkıa helva sohbetlerinin bazıları pek kibârâne bir surette icrâ olunurdu. Çünkü sohbeti yapan zat kibârdan olduğu gibi cem'eylediği ahbâb dahi kibardan bulunurdu. Türlü türlü sıra oyunları çıkarılıp, bunların bazılarında gerek oynayanlar, gerek temâşâ edenler gülmekten kırılırdı. Herkes kendi hânesinde akşam taamını ettikten sonra sohbet mahalline gitmiş bulunduğu halde, gecenin saat altılarına, yedilerine kadar eğlenildiğinden ve o zamanlar herkes hânesinde akşam namazından evvel taam etmek mutad olduğundan, sohbetin sonlarında karınları acıkan ahbaba şimdiki alafranga içtimâ'larda «souper» tabir olunan gece taamı çekildiği gibi, bir dolmuş hindi veya ona mümâsil bir et ve lahana yapraklarına sarılmış bir yalancı dolma veya buna mümâsil bir taam ile bir de helvadan ibaret bir gece taamı verilirdi ki, eğer sohbet bil-münâvebe yapılıyorsa, ondan sonra helva sohbetinin hangi efendi tarafından verileceğini tayin etmek için bir iki okka kadar helvadan yapılmış bir topu varaklanarak, tellenerek, pullanarak, çalgılarla, şarkılarla o zatın önüne koyarlardı. Helva sohbetinin bu suret-i kibârânesine kimin ne diyeceği olabilir? Fakat bunun dahi bazı suver-i evbâşânesi vardı ki, onların tahatturu bile bugünkü günde tüylerimizi ürpertmeğe kâfidir.

Bu evbâşâne suretlerden birisini yine bize şu vak'ayı hikâye eden muhib ü mahbûbumuz ber-vech-i âti nakleylemiştir :

«Eski eyâlât-ı şâhânenin usûl-i idaresi şimdiki vilâyât usul-i idaresine tahvîl olunduğu esnâda, ben dahi memuren Edirne'ye gitmiştim. O za-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

man vali bulunan zata ahaliden bazıları bir arz-ı hal takdim ettiler. Bir hayli zamandan beri memleketlerinde helva sohbetleri hükûmetin emriyle memnû' olduğundan bahisle memnuiyet-i vâkıanın ref'ini istidâ eylediler. Vali paşa herkesin ırz ve namusuyla eğlenmesi memnu' olmamak lâzım geleceğini nazar-ı dikkate alarak, istidâ-yı ahalinin is'âfı tarafında bulunduysa da, şu memnuiyetin sebep ve hikmetini anlamak için arz-ı hali bir kere de Mahkeme-i şer'iye'ye havale eyledi. Zira usul-i eyâlet esnasında bu misüllü evâmir ve nevâhi Mahkeme-i şer'iye siciline kaydolunurdu. İhtimal ki hâlâ dahi bu kayıtta devam olunmaktadır. Zira sicill-i şer'imiz bu devletin üç dört yüz senelik kuyûd-ı muntazaması demek olup, onda devam olunmamak mucib-i teessüftür. Bir de arz-ı hal Mahkeme-i şer'iyeye havale olundukta, yazılan der-kenârda ne haber verilse beğenirsiniz? Meğer bir zaman Edirne şehrinde bir helva sohbeti vuku'bulmuş. Dama oyununa gayet meraklı ve bu oyunda maharetli iki adam iddia etmişler. Hangisi mağlup olursa galip olan tarafın tensîb edeceği her şeyi mağlubun icrâya mecbur olmasına yeminlerle, şartlarla karar verilmiş. Oyuna başlamışlar. Bittabi tarafeynden birisi mağlup olmuş. Galip : «Kızını çağır da ziller takarak ahbâbın karşısında oynasın!» demesin mi? Ahbap bu teklifin mâ-lâ-yutak olduğu beyanıyla adem-i kabulü cihetine gitmişlerse de, galip talebinde ısrar eylediği gibi mağlup dahi sözünün eri bir merd-i sâdık olduğundan zavallı kızcağızını başı örtülü, sırtı feraceli olduğu halde hânesinden getirip, ziller taktırarak meh-mâ-emken oynar gibi bazı harekâtta bulundurmuş. Birkaç gece sonra diğer bir sohbette bu iki damacı yine aynı şartla oyuna oturmuşlar. Tesadüf şeytanı bu ya! Evvelki galip bu defa mağlup olmuş. Kızının duçâr olduğu rezâletin intikamına teşne olan mağlub-ı sâbık ve galib-i lâhık : «Öyleyse ben de seni asacağım!» demiş ve kimse itiraz edemediği halde hasmını bahçedeki dut ağacına salbedivermiş. İşte bu mesele üzerine o zaman Edirne valisi bulunan zat dahi bademâ helva sohbetlerini menetmiş.»

Bu vak'ayı uydurma fıkralardan zannetmeyiniz. Muhib ü mahbûbumuz olan zat bunu Edirne vilâyet-i celilesinin mebâdi-yi teşekkülünde vukua gelmiş bir muamele-i resmiye olmak üzere kemâl-i ciddiyet tavrıyla bize hikâye eyledi. Nazarımızda kendisi de sikadan gayet namuslu bir adam olduğundan rivayet ve hikâyesi bizce hakayık-ı kat'iyedendir. Binâenaleyh deriz ki, o zamanlar helva sohbetlerinin kâffesi âkılâne ve halîmâne eğlencelerden olmayıp, birçoğu da suret-i evbâşânede idi.

(*Dolaptan temâşâ, Letaif-i rivâyât,* cüz 20, İstanbul 1307/1891, s. 4-12.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d. EMANETÇİ SITKI'dan

Efendim emanetçi denilen adamlar İstanbul ile taşralar arasında vasıta-ı mürâsile olan bir sınıftır. Meselâ Bursalısınız da İstanbul'da bulunuyorsunuz. Memleketinize bir mikdar para göndermek istiyorsunuz. Bursa emanetçisini bulursunuz. Bu adam her hafta İstanbul'dan Bursa'ya gidip, yine Bursa'dan İstanbul'a gelir. Giderken İstanbul emanetlerini Bursa'ya götürüp, gelirken dahi Bursa emanetlerini İstanbul'a getirir bir adam olduğundan, sizin teslim eylediğiniz paraları ahz u kabz eder. Size bir makbuz ilmühaberi bile vermez. Ama «emanete hıyanet olunmaz» düsturu hakikaten bunların şiârı olduğundan tevdî' eylediğiniz paraları mutlaka mürsel-ün-ileyhine teslim eyler. Yalnız paraya da mahsus değil a? Mektup, eşya, her ne olursa bunlar kabul ve icablarını icrâ ederler.

Görüyorsunuz ya? Emanetçilik demek bir nevi postacılık demektir. Fakat yine bilirsiniz ki, bizde posta pek hâdis bir şeydir. Memâlik-i Osmaniye'de bu hizmet-i umumiye sadr-ı islâma yani Emeviye zamanına kadar kadîm bir tesis olduğu halde, sonraları şekli değişe değişe yalnız hükûmetin muhâberât-ı resmiyesi için tatar istihdâmından ibaret kalmıştı. Her vali, mutasarrıf, kaymakam gibi memurîn-i mülkiyenin ve bilhassa ordu kumandanlarının maiyetlerinde tatar, sâ'i, ulak gibi adamlar bulunarak, bunlar Dersaadet'te Paşakapısı maiyetinde dahi bulunur idiler de hizmetleri hükûmet-i seniyyenin evrak-ı resmîsini istenilen mahallere sevk ve îsâl etmekten ibaretti. Suvari olanlarına «tatar» denilirdi ki, besbelli anasıl Kırım cündîleri bu işte kullanıldığı için kendilerinde bu nâm kalmıştır. Piyade olanlarına dahi «sâ'î» ve «ulak» tabir olurdu. Lâkin bunlar avâmın mektup ve emanetlerini kabule memur olmadıklarından muhâberât ve mürâselât-ı umumiyece «gelir vukuuna» ve «gider vukuuna» intizâr olunurdu ki, eski müsevvedâtta bu tabirleri hâlâ görürüz. Sonra müceddid-i bünyân-ı saltanat ve munazzım-ı umûr-ı devlet, cennet-mekân Sultan Gazi Mahmud Han-ı sâni hazretleri posta umûrunu dahi tanzîme başlayıp asr-ı celîl-i cenab-ı Abdülmecid Gazi'de bu misüllu müessesâtın tevsî ve ikmâllerine himmet olunduğu sırada, postalar dahi epeyce terakkî etmiş ve nihayet zamanımıza doğru şu gördüğümüz hal-i intizâmı bulmuştur. Fakat hâlâ Memâlik-i şâhâne'nin her noktasına posta işlemediği gibi, hâlâ hal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kımız dahi eski alışkanlıktan büsbütün vazgeçemediğinden, ufak tefek emanetçiler bugünkü günde de hâlâ epeyce iş yapmakta bulunmuşlardır.

Bundan kırk elli sene evvelse emanetçilik pek mühim işlerdendi. Birçok mektup ve emanetlerden maadâ taşradan İstanbul'a ve İstanbul'dan taşraya deâvi-yi hukukiye için vekâlet ve şehâdet gibi işlere dahi tavassut ederlerdi. Meselâ Halep niyâbetinden bir ilâm alındı. İstanbul'da mazmûnuna kim şehâdet edecek? Elbette emanetçi! Zaten o ilâmı İstanbul'a getirecek olan da emanetçiden başka kim olacak? İşte Urfa'dan İstanbul'a naklolunacak bir davânın vekâleti dahi emanetçiye tevdi' kılınmak ve İstanbul'dan Trabzon'a ait görülecek bir davâda şâhitliği emanetçiye yükletmek gibi birçok umûr-ı mühimmede dahi bulunurlardı ki, bu işlerin derece-i ehemmiyetlerine göre aidâtı da artacağından emanetçilerin bazıları pek zengin adamlar olurlardı.

Şu tarif üzerine pek kolay intikal edebilirsiniz ki, valilerin, müteselliimlerin, filânların Dersaadet'te bulunan kapı kethüdaları, kapı çuhadarları dahi bir nevi resmî emanetçi demektiler. Zira mensup oldukları zevâta İstanbul'dan gidecek olan mektup ve emânâtın kâffesi bunlar vasıtasıyla gönderildiği gibi, taşralardan İstanbul'a gelecek mektup vesaire dahi bunlar vasıtasıyla gelir ve tatar ve sâ'î ve ulak gibi şu mürâselât emrinde bil-fiil istihdâm olunan hademe bunların emirlerine tâbi bulunurdu.

Âdi emanetçilik hizmetinde bulunanların aglebi yine taşra ahalisindendiler. Hattâ emanetçi yine kendi memleketiyle İstanbul arasındaki mürâseleye vesâtet ederek İstanbul'dan kendi memleketine ve memleketinden İstanbul'a bizzat gider gelirdi. Lâkin bazı İstanbullu emanetçiler dahi vardı ki, bunlar yalnız bir yer ile değil, birkaç büyük şehirlerle muamele ederler ve bizzat kendileri gidip gelmeyip,bu iş için muameleleri olan yerlerde ortaklar peydâ ederek kendi hizmetlerinde bulunan tatarlar, sa'îler, ulaklar ile işlerini görürlerdi. Hattâ İskenderiye, Beyrut, İzmir, Selânik, Girit, Trabzon, Anapa, İbrail gibi en meşhur benâdir-i ticâret için böyle birkaç büyük emanetçi bulunup bunlar şimdilerde «poliçecilik» denilen işi bile kısmen görürlerdi. İşte «havale» denilen şey budur ki, mâhiyeti dahi İstanbul'dan bir tâcirin meselâ İzmir'deki ortağına göndereceği parayı bir muteber emanetçiye teslim etmesinden ve o emanetçininse o parayı aynen İzmir'e göndermeyip belki oradaki ortağına «filânca tacire bizim hesabımıza olarak şu kadar kuruş veriniz» diye mektup göndermesinden ibaretti. O zamanlar «hayriye tüccarı» denilen mümtaz ve resmen muteber tüccarın tâ Avrupa ile bu yolda mürâseleleri olduğu bile nazar-ı ihtimâmdan tebâüd etmemelidir.

Emanetçilik hakkında şu kadar malumat peydâ eyledik ya? Şimdi de bizim emanetçi Sıdkı'ya nakl-ı kelâm edelim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emanetçi Sıdkı diyiverdiğimize bakıp da bu adamı öyle heybesi omuzunda, bir yelken gemisinin başaltına sığınmış, yağmurdan ıslanıp, soğuktan donar acezeden, hazeleden sanmayınız. Bizim emanetçi Sıdkı koca bir Sıdkı Efendi idi. Horhor'da konak yavrusu bir hânesi, aşçısı, ayvazı, uşağı muşağı yolunda âdeta değme bir ricalden adama eyvallah edemeyecek kadar vüs'at-i maişete nâildi. Direklerarası'nda bir dükkânı var idiyse de, öyle emtia-ı gûnâgûn ile memlû alış-veriş mahalli değildi. O zamanlar «idarehâne» ve «yazıhâne» ve bunların fransızcası olarak «comptoir» filan isimleri olmayıp, iş mahalleri eğer büyük hanlarda ise «oda» ve hanlarda olmayıp da çarşıda ise «dükkân» denilirdi. Hattâ Gelibolu taraflarında kocaman toplar dökmeğe müsait olan fabrikalara bile «dükkân» denildiği eski toplar üzerinde «amel-i filan usta. Dükkânçe der-Kal'a-i Çanak» tarzındaki mahkûkâttan anlaşılır. İşte bizim emanetçi Sıdkı'nın dükkânı dahi şimdiki tabirlere göre «yazıhâne» denilebilecek bir şey olup, dükkânın ön tarafı güzel bir camekân ile mahfûz ve derûnu güzel seccadeler, kilimler, şilteler, yastıklar ile mefrûştu. Bir köşede sedefli bir çekmecenin yanında temiz ve nazîf bir yazıcı oturduğu gibi, bir bölme ile ayrılmış olan tarafta dahi bir iki uşak efendinin emirlerine muntazır bulunurlardı. Efendi ise bir muayyen iş olsun olmasın, her gün dükkâna müdâvim olup, içeriye girerken mutad olan duasını eder, badehu köşeye oturur ve kendisini arayan gerek ashâb-ı mesâlih ve gerek ahbap mutlaka kendisini dükkânda bulurdu. Öyle hânesinde adam kabul etmek o zamanlar için yalnız ricâle, kibâre mahsus bir imtiyaz olup, erbâb-ı ticâret için her gün dükkânına devam etmemek âdeta maâyibden addolunur ve bu ten-perverlik tüccarın itibarına halel bile getirirdi.

Bizim emanetçi Sıdkı, İzmir ve Antalya ve Halep ve İskenderiye ve Tunus ile emanetçilik edip, öyle karadan muamelesi olan yerlerle iş görmeği pek külfetli bulurdu. Bu saydığımız yerlere İstanbul'dan kaç gemi gider ve oralardan İstanbul'a kaç gemi gelirse, derûnlarında emanetçi Sıdkı'nın mutlaka birer adamı bulunurdu. Halbuki doğrudan doğruya emanetçilikten maada Sıdkı'nın bir nevi kabzımallık işi dahi vardı. Meselâ Tunus'ta birkaç bin çift fes ve Mısır'da birkaç bin kazevi pirinci filânı olanlar, bunları İstanbul'da emanetçi Sıdkı nâmına gönderirler ve onun tarafından satılıp kuruşta iki para kabzımallığı alındıktan sonra, kendilerine gönderilen paraya hile karışınamış olduğuna tamamiyle emin bulunurlardı. Anlaşılıyor ya! Emanetçi Sıdkı'nın emniyeti bir mesel-i sâir hükmüne girmiş olduğundan taşralardan kendisini hiç tanımayan bile mücerred şöhret-i emânetine mebni doğrudan doğruya onun nâmına mallarını gönderirlerdi. İşte Sıdkı'nın işleri bu kadar yolunda olduğunu na-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zar-ı dikkate almalı da derece-i servet ve gınâsını dahi ona göre tahmîn etmelidir.

Burada hikâyeyi tahrîr için ettiğimiz tertibe göre diyeceğiz ki, emanetçi Sıdkı kırk yaşında kadar bir adamdı. Fakat sakalına henüz kır serpmemiş, vücudu asla yıpranmamış olduğundan bâdi-yi emirde otuz yaşa ancak müstahak görülebilecek kırklıklardandır! Başına bir ufak Tunus fesi giyip üzerine hafif bir ağabanî sarar ve arkasına Şam kumaşından bir entari ve ayağına ağsızca bir çakşır giyip entari üzerine gayet kıymetli bir şal kuşanır ve onun da üzerine güzel bir gümüş divit sokar ki, fildişinden mamul küçük ve zarif bir makta' dahi incecik bir gümüş zincirle sarkar. Ayağında pamuk çoraplar ve onun üzerine sahtiyandan mamul sahratlık[1] giyip sokakta buna bir de siyah merkûb[2] ilâve eyler. Sokaklık halinde güzel çuha cübbe ile tezyîn-i endâm ettiğini de unutmayalım. Hele koynunda bir gümüş kösteğe merbut piryol saati unutmayalım ki, en üstündeki siyah mahfazasıyla beraber cesâmeti ufarak bir kaplumbağa kadardır. Vâkıa o zamanlar bu misüllu zevâtın bellerinde bir de gümüş kınlı, gümüş yahut yeşim kabzalı bir bıçak bulunmak âdet idiyse de emanetçi Sıdkı bu âdete riayet etmezdi.

Şu kıyafeti mutlaka beğenmişsinizdir. Hele biz pek beğeniriz. Âdeta şâyeste-i tersîm buluruz. Fakat emanetçi Sıdkı'nın şahsı, kıyafeti kadar güzel değildi. Ortaca bir boya diyecek yoksa da, vücut ziyadece nahîf, ten ziyadece esmer, sakal biraz ziyadece hafif olduğu gibi, büyücek ağız ve burun ve ufarak siyah gözler bir merd-şinâs kadının nazar-ı hayretini hiç de celbedemeyecek bir suret teşkil eylemekteydiler.

Fakat cemâl-i suverinin ne ehemmiyeti olur? Asıl cemâl-i manevî demek olan ahlâka bakalım, ahlâka! Ha! Bakınız bu ahlâk cihetinden Sıdkı Efendi emsâlsiz adamlardandı. Gayet halîm, kâni, sabûr, kerîm olduktan fazla bir de hoş-sohbet ve hoş-gûlukla dahi ahbabını kendisine bendeylerdi. Kibir denilen şey yanına bile sokulamaz, tevazu kendisinden bir dakika bile ayrılmaz. Küçükle küçük, büyükle büyük bir adamdı. En mühim işler esnasında, en büyük ziyanlar hengâmında can yakar âfetler münasebetiyle bile bu adamda telâş, yeis, fütur görülmeyip, kaza ve kaderin dümeni Hakk-Taâlâ hazretlerinin yed-i kudretinde olduğuna o kadar kâni ve mümindi ki, bir kimsenin kendisine fenalık yaptığı tahakkuk edecek bile olsa :

---

1 Metinde صحرا تلق şeklinde yazılı olan kelimenin «yandan kopçalı, uzun konçlu bir nevi lâpçin (ayakkabı)» demek olan «serhatlik»ten gelebileceğini sayın Orhan Şaik Gökyay söylemiştir. Kendisine teşekkür ederiz.

2 Metinde مرغوب şeklinde yazılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Yahu! Kabahat senin değildir. Sen bana hiç bir fenalık yapmadın. Onu sana Allah yaptırdı. Kabahat benim olduğu için beni terbiye ettirmek hikmetiyle Hak Taalâ seni bu fiile sevkeyledi,» diye düşmanının bile gönlünü ele alırdı. Ne güzel adam! Değil mi? Halbuki Sıdkı'nın kerem ve inâyetleri dahi böyle bir suret-i latîfedeydi. Bir adama büyük bir şey verdiği ve o adam teşekküre başladığı zaman :

«Sus! Sus! Teşekkürü bana etme! Allah'a et! Hakikatte veren odur. Bu kadar serveti yalnız ben yiyeyim diye vermedi ya? Benim yediğim kuş kadar bir şey. Baksana ne kadar zayıfım. Bu malı lüzumuna göre benî nev'ime yardım edeyim diye verdi. Ben bir emanetçi değil miyim ya? Bende olan servet ve sâmân dahi emanettir. Senin gibi kısmet eshâbının bende mahfûz malı demektir,» derdi.

İşte agniyâ-yı şâkirîn böyle olanlardır.

(*Emanetçi Sıdkı, Letâif-i rivâyât,* cüz 22, İstanbul 1311/1895, s. 5-16.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

e. GENÇLİK'ten

Mektubu gönderdikten sonra aradan bir hafta kadar daha vakit geçti, bir eser yok. Bizi yine merak sardı. Resim, gözümün önünden ayrılmaz. Lâkin resmin temâşâsı dahi merakımı defedemez oldu. Niyet ettim, hanıma bir mektup daha yazayım, yanayım, yakılayım, cevabı keseyim, fakat kim ile göndereyim? Çaresiz sükût ettim. Vukuâta muntazır kaldım. Aradan tamam yirmi gün geçti. Bir de bir akşam Fedai bir mektup daha getirdi. Sıçrayıp kalktım. Mektubu alıp hemen açtım. Ne bakayım, o akşam saat birden sonraca Çemberlitaş yanında bulunmaklığımı ve oradan beni alacak adamla birlikte gelmekliğimi emretmiş. Aman ne güzel tesadüf, çünkü valide filân da iki gecedir misafirlikte ve bir iki gece daha gelmezler. Artık sevincimden çıldırdım. Hemen kalkıp çamaşır değiştim. Giyindim kuşandım. Bereket versin daha o gün sabahleyin tıraş olmuştum. Yoksa vakit kalmadığından tıraşsız giderdim. Fedai bize bir iki lokma yemek verdi, yarım yamalak yedim. Hava âdeta kış ve çamur olduğu cihetle şayet lâzım olursa, giyerim diye kalın paltoyu, frenkvârî koluma takıp, büyük şemsiyeyi dahi elime aldım ve yeni yaptırmış olduğum napolyon çizmelerimi ayağıma çekip kapıdan çıktım. Doğruca Çemberlitaş yanına vardım. Saat biri geçti, sokakta kimseler kalmadı. Gelip geçenler fenerle geçmeğe başladılar. Hava soğuk, ben sıkıntıdan terliyorum. Arkamda bulunan ince paltoyu dahi çıkardım. Onu da koluma taktım. Saat bir buçuk, ikiye yirmi var, on kaldı, iki oldu. Yine kimseler yok. Saat iki olduğuna da bakmam, bizde de gözler dört oldu,yine kimse yok. İlâhi Yarab, acaba bu da bir atma mı? Artık bunu me'mûl etmem. Lâkin işte bir fenalık olmalı. Yine bir mâni mi zuhûr etti derken, bir fener belirdi, yanıma geldi, hiç tanımadığım bir uşak. O bizi tanıdı. «Buyurunuz efendim, gidelim» dedi.

Hem gider ve hem de uşağa sual ederim ki :

— Yahu ne kadar geç kaldın?

— Efendim, biraz başka işlerim düştü. Artık affedersiniz.

— Konakta kimler var?

— Hepsi mevcut efendim.

Ha, anlamalı, hepsi, hepsi ha. Bu hepsi dediği canım öyle ya, meselâ hanım orada olmamış olsa herif kimse yoktur der ve mevcut olunca kim-

senin aksi hepsi olur. Bunun bir vechi daha var, hepsi mevcut yani rakı makı, çalgı malgı... yok yok, çalgı olamaz. O biraz güçtür, ne ise, âlâ, işimiz ayna. Haydi bakalım, aman yürüyelim. Lâkin ne kadar uzak. Şehzadebaşı'nı geçtik, Sultan Mehmed'e vardık. Derken caddeyi bıraktık, mahalle içine daldık. Dar sokakta bir evin kapısı önünde durduk. Saat tam üçe çeyrek vardı. Tamam vakit. Daha biz kapıyı çalmaksızın kapı açıldı. Öyle ya, bu da usûlden. Kapıdan içeriye girdim. Fener girmedi. Merdiven başında bir ihtiyar kadın bizi karşıladı. Ben ise kan tere banmışım, batmışım. Çünkü birisi kürk kaplı, diğeri âdeta kışlık iki palto kolumda, koca şemsiye elimde, ayağımda napolyon çizmeleri, yolda da aceleyle biraz sıkıca yürüdük. Her neyse, bu yorgunluğun acısını çıkarırız, ama dur bakalım. Lâkin kocakarının elinde şamdan yok.

«Aman evlâdım, çizmelerini çıkar, zira pek çamurlu», dedi. Evet, ben de eşek değilim ya. Lâkin çıkarıp da merdiven ayağında mı bırakayım. Allah göstermesin, liranın iki buçuğunu vereli daha bir hafta olmadı. Hem de efendim, gece hâli. Ne bilirsin, şayet icap eder. İşte bir kolumun üstünde paltolarla, elimde şemsiye ve diğer elimde çizmeler yukarıya çıktım. Kocakarı, «şu odaya» dedi. Odada mumlar var. «Besbelli tedârikat burada olmalı», dedim. Kocakarı «aman yavaş» der. Öyle yavaş basarım ki ayağımın altında karınca olsa ezilmez. Odanın kapısını yavaşça açtım. İç tarafta bulunan perdeyi kaldırıp içeriye girdim ama nereye girdim. Dondum kaldım. Gözlerim kararadı. Oda başıma yıkıldı. Dizlerimin bağı çözüldü. Orta yere yığıldım kaldım. Mutlak benzim ya kül gibi beyaz veyahut kömür gibi simsiyah olmuş olmalıdır. Kanım kurudu, nabızlarım durdu, hâsılı yerlere geçtim, ölmeye razı oldum. Nasıl olmayayım, odaya girdim ki, valide, hemşireler, bizim teyze, teyzemin kayınvalidesi, hepsi orada. Şu halde valide bana tevcih-i hitap edip :

— Vay oğlum niçin geldin?

Bende cevap yok.

— Lehli tellallar gibi üzerinde bunlar ne?

— .....

— Canım çizmelerini olsun aşağıda niçin bırakmadın?

— .....

Hemşireler filân kahkahayı kopardılar. Bu aralık teyze güya bana tesahüp için «canım oğlumu ben çağırdım, çünkü bana şu tezkireyi yazmıştı» diye bizim mektubu çıkarıp ortaya atmasın mı? Bunu da hemşire alıp, cehren okumasın mı? Ben o anda bayılmışım.

(*Gençlik, Letaif-i rivâyât,* cüz'-i sâni, İstanbul, 1305/1889, s. 132-137).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

MENFÂ

Ben sabâvetimi İstanbul'da ve şebâbetimi tamamiyle taşrada geçirmiş olduğum halde, bundan beş sene mukaddem yirmi beş, yirmi altı yaşımda olarak payitahta gelmiş bir adamım. Payitahta gelinceye kadar geçirdiğim ömrü kısaca hikâye edebilirim.

Tuna vilâyet-i celîlesi teşekkül eylediği zaman, yani 1280(1864) senesinde henüz Niş kasabası rüşdiye mektebinden yeni çıkmış olduğum halde, merkez-i vilâyet olan Rusçuk'a gelip kaleme girdim. Amma daha dört lakırdıyı bir yere getirip de kâğıt üzerine koyamazdım. O zamana kadar tahsilim arabî ve farisînin bir rüşdiyede okunabilecek derecesiyle biraz kozmografya ve coğrafyadan ve bir mıkdar fransızca ve kendi kendime ettiğim mütâlaatın semeresi olarak bir mıkdar dahi tarihten ibaretti. Amma tahsilin şu hiç yok denilecek derecesi, benim için ne kadar büyük olduğunu mülâhaza etmek lâzımdır. Kendimi allâme-i dehr zannederdim. Âlemde «bilmek» denilir bir şey varsa, o da bende olup her şey benim bildiğim gibidir davasında, can feda eylerdim. Zaten dünyada bildiğim ilimlerden maada, ilim ıtlâk olunur bir şey tasavvur edemezdim ki!

Bu davadan dolayı ma'yûb olamam. Zira düz düzüye *Kur'an-ı kerîm* okumağa ancak muktedir olduğum halde, Niş mekteb-i rüştiyesine girip orada üçüncü sene sınıfında bulduğum şâkirdâna sekiz, on ay zarfında yetiştikten maada iki sene devam eden müddet-i tahsilimde ind-el-imtihan mektebin aliyülalâsı ben oldum. Hem bu dereceye kadar emr-i tahsilimde vücûdumu yıpratırcasına çalışarak vâsıl olmadım. El-haletü hâzihî her şeye meraklı bir adam olduğum gibi, çocukluğumda dahi her şeye heves eder ve her heveste ifrata kadar gider bir afacan olduğumdan, en deli atlara binmeğe, silâh atmağa, sayd u şikâr arkasında koşmağa can verirdim. Rumeli'nin o şiddetli kışlarında sayd u şikâr cinnetiyle kırlarda kar üzerinde kaldığım geceler çoktur. İmdi, bir çocuk kendi sinn ü sâlinin emreylediği mecnunlukların hiç birisinden geri kalmak şöyle dursun, cümlesinde ifrat etmekle beraber sâir emsâlinin beş senede öğrendikleri şeyi iki senede tahsil eder de, bütün akranına fâik olur ve hattâ (söylemesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayıp olsun ama) mübâhasât vâkıasında muallimini dahi âciz bırakırsa, kendisini herkesin fevkında görmez de ne yapar?

Benim istikbâlimden ümid-vâr olan ve fakat bu ümidi bence bil-külliye meçhul bulunan zât-ı âli-kadr ki el-yevm Şûrâ-yı Devlet reisi übbühetlu, devletlu Midhat Paşa hazretleri olup, vatanda terakkiyât-ı saadeti kendilerinden me'mûl ve muntazır olan zevât-ı kirâmın birincilerindendir, bundan on beş sene mukaddem Niş eyaleti valisi iken, muahharen o eyalet gibi sekiz, on sancaktan ibaret bulunan bir vilâyetin ihyâsını deruhde eylediği halde dahi, iktidar-ı fevkalâdesine mukabil müte'assirü't-tahammül bir bâra göğüs vermemişcesine kemâl-i sühûlet ve süratle mazhar-ı muvaffakiyet olmasından ve Tuna vilâyetinden sonra bu âna değil âleme destan olan icrâât-ı cesîmesinden dahi anlaşılacağı vechile Niş eyaletçiği kendi iktidar-ı aliyülâline nisbet bir oyuncak mertebesinde kalmasıyla şu işsizlik içinde bir türlü yenememekte bulunduğu gayretini sarfedecek yer aradığı sırada, biraderinin daire-i devletlerine mensup olması münasebetiyle beni ele almış ve yukarıda derecesini arzeylediğim ufacık bir tahsil, kendi nezaretleri altında müyesser olmuştur. Şu fıkrayı arzetmekten muradım, öğrendiğim şeyler üzerine bina eylediğim davanın esasında olan kuvvetin esbâbından, bir büyüceğini dahi göstermektir. Bu zât-ı âlî-şân haftanın birkaç gününü mektepte geçirip, şâkirdânın efkârına vüs'at vermek için okunan dersler üzerinde bayağı hasmâne ve musırrâne ve muannidâne bahs ve mücadele etmeği kendisine zevk edinmiş olduğu cihetle, bu mücâdelâtta en mütecâsirâne bir suretle en ileriye giden ben olduğum gibi, bazı akşamları huzur-ı devletlerinde ihzâr ile yine mücâdelâta girişmek mutâdı idi. Hattâ bir akşam kendisi taamda ve ben ayak üzerinde bahs ü cidalde iken fransızca bir tercüme emrinde ol kadar tazyîk gösterdi ki, zaten derece-i gâyede nahifü'l-bünye ve asabîü'l-mizac bulunmaklığım münasebetiyle, takatim tükenerek yere yıkılıp bayılmışım ve şu suretle kendilerine merak ve telâş vermişim. İmdi, bir çocuk, Midhat Paşa hazretleri gibi bir zekâ-yı mücessem ile mübahaseye alışmış ve birçok şeylerde (amma gerek bi-hakkın ve gerek berâ-yı teşvîk bir iltifat olmak üzere) hakkını dahi teslim ettirmiş olursa kendisini dev aynasında görmez de ne olur?

Mamafih, bir çocuğu bu kadar serbâzâne terbiye etmekte nev'amâ tehlikeler olduğunu tâ sonraları anladım. O zamanlar dahi bana bu hakikati gösterebilecek ahvâl zuhûra gelmemiş değildir, zuhûra gelmiştir. Ancak beni ıslah için cesaret-i muannidânemi yenememiştir. Bakınız ne kadar vâhi bir davada, ne kadar haksız olduğum halde, ne derece muannidâne ısrar eylemiş olduğuma dair size bir misal arzedeyim :

Rüşdiye mektebinde kozmografya mukaddimesiyle, coğrafya taallü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mü için gördüğümüz küre-i musattahada Avrupa ve Asya ve Afrika ve Avustralya nısf-ı küre-i şarkîde ve Amerika nısf-ı küre-i garbîde gösterilmişti. Tuna vapurlarının birisinde bu tertibin aksine yani Avrupa ve Asya ve Afrika ve Avustralya nısf-ı küre-i garbîde ve Amerika nısf-ı küre-i şarkîde olarak tanzîm edilmiş fransızca bir küre-i musattahayı yanlış olmak üzere telakki eyledim. Hüzzârdan birkaçı beni istihzaya başladılar. Vâkıa davam bâtıldı. Bunu şimdi anlamaktayım. Gerçi o zaman dahi arzın hareket-i yevmiyesi bahsini bilirdim. Lâkin hareket-i mezkûre icâbınca arzın taksimatında şark ve garp cihetlerinin muayyen ve sâbit olmadıkları ve sırf bir emr-i itibarî bulundukları hususundaki hikmeti sonra muhakeme eyledim. Benim için o zaman elde bulunan senet, mektepte görmüş olduğum küre-i musattahanın ber-aks olmasıydı. Bu ise kâfiydi. Hattâ verdiğim imtihanlarda nısf-ı küre-i şarkî vü garbîde bulunan kıt'aları ol vechile saydım. Aferin aldım. Bu kadar kuvvet elde olduğu ve ol kadar cesaret ve inat bende bulunduğu halde davada mağlubâne teslimiyet benim için mümkün mü olur? Eğer bu mübahasede daha ziyade şiddet göstermiş olsaydılar, silah çekeceğime hiç şüphe yoktu. Hattâ serbazlık beliyyesiyle muahharen, küstahlığımın bu dereceye yakınları dahi görülmüştür.

İşte Rusçuk'a böyle bir fikr-i müfritle gelip kaleme girdim. Vâkıa hakk-ı terbiyesini her an ve dakika itiraf ve tekrar etmeğe mecbur olduğum veliyü'n-nimetin nezareti hasb-el-meşguliye evvelki derecesinde kalamadı ise de, bizi şu iki senelik nâkıs ve hattâ tehlikeli terbiye ve tahsille bırakmağı tecvîz buyurmayıp bana bir suret-i tahsil ve terbiye daha tertip eyledi ki, uhdesinden gelmek haylice müşkildi. Kaleme çırağ edildiğimi arzeyledim. Bu meşguliyetten maada kendi kayınbiraderleri Namık Bey ile beraber her sabah, namaz vaktinden sonraca Rusçuk fuzalâsından Hacı Salih Efendi'nin medresesine devam ile arabîden tasavvurat ve tasdikata doğru ilerlemek ve farisîden Hâfız okumak ile memur idim. Üçüncü derecede olarak meclis-i idâre-i vilâyete kâtip yamaklığı ve dördüncü derecede olarak politika müdiriyetinin türkî ciheti kitabetini bana ihâle ile beraber, bir de o cihetten tazyik edilirdim. Beşinci derecede olarak ol zaman, *Tuna gazetesi* hizmet-i tahrîriyesinde bulunan saadetlü İsmail Beyefendi'ye mülâzemetle meşgul olurdum. Altıncı derecede olarak el-haletü hazihî Matbuat kaleminde memur olan Duragan Efendi'den fransızca tahsiline devam ederdim.

Bu meşguliyetlerin şöyle sadece bir hikâyesi, beni ne dereceye kadar işgal eylediklerini ifhâm edemez. Iş herkesin bildiği bir şey olduğu için mübalağaya hamledilmemelidir ki bu hizmetlerin cümlesini bi-hakkın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifâdan sonra meşguliyetimin yedinci kısmı olup âtide arzolunacak husûsât-ı sefîhâneyi de icrâya vakit bulabilirdim.

Sefahatım bir cihet ve surete münhasır değildi. Cihet cihet idi. Mütenevvi alâkaların birkaçı bende cem'olurdu. En bayağı bir heves-i sefihâne uğrunda can vermek, benim için işten bile değildi. Zira hayat dedikleri şeyin kıymetini henüz tasavvur bile etmiyordum. Nasıl tasavvur edeyim ki, kendim için bir ömür ve o ömür için bir suret-i maîşet olabileceği ve olmak lâzım geleceği zihnime vürud etmeyip, istikbal için mütalaatım gâyeti, yarın sabah medrese dersini aldıktan ve hükûmetçe olan işleri bitirdikten ve akşam üzeri Duragan'dan fransızca dersini gördükten sonra, dizimden yukarıya âdeta kasıklarıma varan macar çizmesini giyip ve kol kalınlığında bastonumu koltuğum altına alıp, falan yere gitmeğe kadar varabilirdi. Hiç bir gün vâki olmamıştır ki, ömrümün bir hafta sonrası için bir gûne mütalaada bulunayım.

Duragan Efendi'den ettiğim istifade yalnız lisan cihetinden değildir. Bu zât o zamana kadar gördüğüm adamların en fâzılı olup, bâ-husus benim fikirce olan şiddetimin derecesini bit-takdîr, ıslâhım için daima iddiâ-yı re'yimi cerh ve tezyîf ve henüz mesmû'um olmayan mebâhis-i âliyeyi gözüme sokarak ve cehlimi yüzüme vurarak bu kadar cehaletle, bu derece muannidâne ve musırrâne bahsedilemeyeceğini der-miyan ile ale-ddevam beni mağlup ve hattâ makhûr ederdi.

Fünûnun lezzetini değil, belki insan tefennün etmedikten sonra bir mübahasede ağzını bile açamayacağını bu zat bana isbat eylediğinden ve lisanımızda fünûna râgıb olan bir adamın ihtiyacını tesviyeye kâfi kitap bulunmadığından, artık var kuvvetimi fransızcaya verip çalışmaya başladım. Tahsili ol surette tertip eyledim ki, neticesinde fransızca söyleyemeyecek ve yazamayacak ve fakat her hangi fenden olursa olsun elime alıp da okuduğum kitabı kemaliyle anlayacaktım.

Bir buçuk sene kadar devamdan sonra bu neticeyi de getirdim. Artık kitap okumağa koyuldum. Amma nasıl kitap? Nasıl olursa olsun. «Magazines des enfants» gibi küçücük çocuklara mahsus kitaplardan bed' ile Voltaire'in en alâ mebâhis-i hikemiyesine varıncaya kadar, elime geçen kitabı okurdum. Benim için kitap intihabı yoktu. Hattâ o zaman Tuna politika memuru bulunan atufetlu Odyan Efendi hazretleri benim okumak için dehen-i hırs u iştihâyı açmış olduğumu görünce, *Fables de La Fontaine*'i tıkıştırıp, sekiz yaşındaki bir çocuk gibi harıl harıl ezberletiyordu.

Ma-hazâ kendilerinden sair cihetlerce dahi istifadem pek büyük olduğu için arz-ı teşekkür ederim.

Çocuklukta begâyet nahîfü'l-bünye olduğumu arzeylemiştim. Bu nehafetle beraber olanca şiddetimi tahsile vererek geceyi gündüze katmak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tan, gözlerime birkaç defa ağrılar gelip el-hâletü hâzihi gayet zayıf basarımın esbâbını o zaman tehyie etmiş olduktan maada, za'f-ı halim dahi bir dereceye varmıştı ki, etibba bu halde devamımı tehlikeden sâlim göremeyerek tebdil-i havaya lüzum göstermişlerdi. Binaenaleyh, Ziştovi'ye gidip biraz vakit tebdil-i hava eyledimse de, bir faidesini göremedim. Çünkü iyisini fenasını asla tefrik etmediğim halde, her biri maşûkum kadar kıymetli olan kitaplardan ayrılmak, beni ziyadesiyle sıkmış ve şu can sıkıntısıyla olanca şiddet ve kuvvetimi sefahata hasrederek vücudumu yıktıkça yıkmakta bulunmuştum.

Bu aralık idi ki, Sofya'da inşası kararlaştırılan ıslah-hâne ve fabrika gibi ebniye-i cesîmenin inşası memuriyetiyle biraderim Sofya'ya azimet ederek Almanya'dan gelen bir mühendise tercümanlık için bana dahi lüzum görülmekle, gerek bu hizmeti ifa etmek ve gerek Rusçuk'ta geçirdiğim ömürden biraz zaman ayrılmak için ben dahi birlikte gittim... Gittim dediğime hata ettim. Ben gitmedim, götürdüler, gönderdiler. Fakat orada dahi matlup olan rahatı bulamadım. Zira türkçe, arapça, farisî ve fransızca iki yüzü tecâvüz eden kitaplarımı beraber götürdüğüm gibi, orasını bir çılgın gencin ahkâm-ı cinnete istediği gibi tebaiyyet etmesine pek müsait bularak tebaiyyette kusur etmedim. Ancak şu perişânî-yi ahvâlim, familyam halkını âdeta meyus etmek derecesine götürmekle, valide ve birader ve hemşirelerin cümlesi sözü bir edip, kimisi sütünü ve kimisi hakk-ı uhuvvetini helâl etmeyeceklerini der-miyan ederek bizi tezvîc eylediler. Bereket versin ki refikamı kendim intihap edecek kadar hürriyetimi gasbetmemişlerdi. Şu içtimadan pek müteşekkirim. Zira hayat-ı hakikiyi izdivaçtan sonra gördüm. Benim de bir ömrüm var olduğunu ve hattâ bu ömre bir ömr-i ahar daha inzimam ve iştirak eylediğini ve şu iki ömrün mesudiyeti benim himmet-i merdâneme kaldığını görerek, artık aklımı başıma almak lüzumunu hissetmeğe başladım.

Fakat bu tashih-i efkâr kaziyyesi birdenbire hükmünü isbat etmiş midir kıyam edersiniz? Hiç yirmi bir, yirmi iki yaşına kadar benim gibi bir perişânî-yi kâmil içinde yaşayan çılgın, öyle vehleten tashih-i efkâr edebilir mi? Bâ-husus bir hal vâki oldu ki, bu ıslâh-ı nefs meselesini tehir ile az kalmıştı ki, beni büsbütün harap etsin, şöyle ki :

Henüz on beş, on sekiz günlük damat olduğum halde taraf-ı vilâyetten ba-telgraf Rusçuk'a çağrıldım. Ama şu «Rusçuk'a çağrıldım» sözünde bence ne kadar ehemmiyet olduğunu tayin etmek lâzımdır. Rusçuk'a çağrıldım Rusçuk'a! Ol Rusçuk'a ki hissiyât-ı merdânem henüz hâb-ı ezelî-i masumiyette iken orada bîdâr olmuş ve her köşesi bence çılgıncasına bir safanın şâhid-i âdili olup, her sokağından geçtikçe bir tatlı yadigâr, halâvet-bahş-ı dimağım olmakta bulunmuştu. «Rusçuk» denildiği anda göz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerim faltaşı gibi açıldı. Henüz duvağı üzerinde gibi bir şey demek olan zevcemin heva vü hevesi Rusçuk'un iştiyak ve tahassürüne bir türlü galebe edemedi. Hattâ o zaman bana bir zevce-i müştak kadar tatlı olan ilk telif (ki *Hukuk-ı milel* tercümesiyle bir de coğrafya kitabından ibaretti) dahi derhal nazarımdan düşüp ve mevsim, zemherî olduğu halde şiddet-i şitâ dahi nazarımda hiç bir tesir gösteremeyip, hemen kalktım, Rusçuk'a geldim. Geldim değil, can attım.

Sonradan anladığıma göre benim bu gelişim, hakkımda pek büyük bir hayrı mucip olacakmış. Ben hayır ve şer muhasebesinde miyim ki, oraları düşüneyim? Gelir gelmez kendimi yine umman-ı sefahatın tâ ka'rına kadar attım. Biraderim maraz-ı cinnetin şu nüksünden fevkal-had müteessir olarak bize nasihat vermeğe başladı. Kim dinleyecek? Ben nasihatımı almışım. Mürüvvet-i merdânemi tahrîk için Sofya'da yekdiğerimizi rüyada görmüşcesine bir mülâkat ve muvasalatla ayrılmış olduğumuz zevce-i masumeyi yadeyledi. Kime tesir edecek? Ben «filvaki yekdiğerimizi rüyada görmüşüz, zira Rusçuk'ta tekrar gözlerimi açtım. Ol nimet-i zifâfın bir rüya ve hayal olduğunu anladım. Dem bu demdir, zevk bu zevk» diyorum. Bu kafada bulunan bir çılgının mürüvvet-i merdânesini tahrik etmek mümkün mü? Birader bizi mutlaka ve behemehal ıslâh etmek için son çare olmak üzere bir tedbir bulmuş. Onu ber-vech-i âti icrâ eyledi.

Kendisince lâzım olan bir şeyin çarşıdan mübayaasını bana havale etmiş ve üç beş defa tekrar ve te'kîd eylemiş olduğu halde, ben cihanı düşünmeyecek bir halde bulunmaklığım icabınca, pederim makamında bulunan o şefkatli biraderin bu emrini infaz edememiştim. Bir gece hem de ramazan gecesi, sahurdan sonra tamam yatağımıza girmiştik ki, beş on günden beri verdiği emrin ne sebebe mebni icrâ edilmediğini sual eyledi. Sabıkları gibi i'tizara başladı. Hasb-el-meşguliye vaktim olamadığını anlatmak istedim. Kabul etmedikten maada bir maîşet-i rezilânenin müfredât-ı sefahatine varıncaya kadar vakit bulabildiğim halde, bir emrini ifâ etmemek kadar alçaklık olamayacağını gayet gazubâne bir tavırla beyan eyledi. Ben ise hâlâ dünya gözümde olmadığından, peder makamındaki biraderin şu haklı tekdirine ol kadar bî-edebâne mukabelede bulundum ve o dahi o derece hiddet eyledi ki, mukateleye ramak dahi kalmamıştı. Nasılsa uşağımız Hızır gibi imdada yetişip bu musibetin vuku'unu meneyledi. Lâkin artık hâne-i biraderde ikamet benim için haram olmağla, kürkümü yakalayıp dışarıya çıktım.

Nereye gideceğim? Onu kim bilir? Vâkıa ben bundan mukaddemleri gece yarısında bastonumu kaptığım gibi kapıdan çıkar ve gidecek bir yer bulurdum. Bu suret, bu gece dahi hatırıma geldi. Ancak elimi cebime uzattıkta, kise-i serveti tehî bulunca, bir kere başımı öne eğdim, düşündüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Netice-i mülâhazâtım olarak şu hakikate vâsıl oldum ki, beni her dâim hüsn-i kabul eden yerlerde tâ kapıdan istikbal ederler ama, bu hüsn-i kabul, zâtıma mahsus olmayıp, belki paramı hüsn-i kabul ederler. «Sabah olur da gideceğim yerlerden nasıl parasız çıkarım?» sureti hatırıma geldiği anda, ömrümde ilk defa olarak bir nedâmet-i küllîyeye düştüm.

Yukarda demiştim ki, bir çocuğu ol kadar serbâzâne büyütmek tehlikelidir ve bunu bahs ü cedel emrinde bir misal ile izah eylemiştim. İşte daha kuvvetli bir misali dahi burada arzedeyim :

Şu nedâmet, filhakika küllî idi. Ne kadar meyus oldum bilir misiniz? Benden başka birisi olsa ve o adam âkıl olmak şu tarafa kalsın, bari cinnet-i mutedile erbâbından bulunsaydı, bu nedâmetin sevkıyle gidip pederi makamında bulunan biraderinin dâmen-i afv u safhına sarılırdı. Ben ise bilâkis, ölümü gözüme aldım. İnadımı kırmağa razı olmadım.

Ölümü göze aldırmış olmaklığım latîfe değildir. O gece bu yeis ve kederle kalkıp, hükûmet konağında Mektubî dairesinin teneffüs odasına giderek minder üzerinde yattım. Uyku nerede? Düşündükçe meyus oldum. Meyus oldukça düşündüm. Nihayet, ölmeğe katiyen karar verdim. Bu karar bana bayağı ümit vermesin mi? «Artık kararı verdik ya! Sabah olsun da icabına bakarız» diye uykuya bile dalmışım. Kararım ertesi günü Tuna kıyısına inip, kendimi nehre ilkâ etmekti. Öğle üstü kalkıp, kale tabyası yanından nehir kenarına indim. Tuna içine doğru ilerleyip çıkmış olan bir kayanın ucuna kadar vardım. Hasb-el-mevsim Tuna'dan buz akmakta olduğu cihetle akıntılar ve anaforların sevk ve idaresi iktizasınca, yekdiğerini takip ve birbirine tagallub eden buz levhalarının, birbirini sıkıştırarak çatır çatır kırmalarından Tuna üzerinde hasıl olan sada, bir düşmen-i hunhârın fart-ı hiddet ü gazapla dişlerini gıcırdatmasına teşbih ediliyorsa, müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki vech-i şebeh pek yerinde olur.

Kendimi kaldırıp atıvermezden mukaddem, kanlı Tuna'nın şu manzara-i müdhişesini biraz zaman temâşâ eyledim. Derken aklıma şu geldi. Kendi kendime dedim ki : Ölmek ile yaşamanın ehemmiyetçe bir farkı yoktur. Dest-i fıtrat insanı öyle bir surette yaratmış ki, hayy gördüğümüz zevatın cümlesini emvât olmak üzere hükmetmek mümkündür. Zira dağ gibi bir vücut bir anda zemin-i helâke serilebilir. İstikbalden ümidimiz bir âna kadar ilerleyemedikten sonra hayatta ve mematta olan fark, neden ibaret kalır? Öleceğim! Kendimi şuracığa atacağım! Ma-hazâ yine bir büyük iş görmüş olmayacağım. Benim gibi nice nevcivanlar bir baş ağrısıyla tekerlenip gitmişlerdir. Ben de bu suretle gitmiş bir nevcivan olayım. Bu işte nazar-ı ehemmiyete alınacak bir şey varsa, o da bî-nâm ü bî-nişân kalmaktır. Yalnız bunu tecvîz etmemelidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu mülâhaza-ı tıflâne ile kalktım ve aklımca bî-nâm ü bî-nişân kalmamak için suret-i helâkimi ve esbâbımı kaleme almağa lüzum gördüm. Bu kararı icrâ için yine derûn-ı şehre girdim. Ancak nereye gideceğim? Yazacağım şeyi nerede, ne ile yazacağım? Avuç dolusu parayı on dakikalık bir zevk uğrunda feda eden Midhat, bir tabaka kâğıt mübayaasından ve bir kurşun kalem tedarikinden âciz. Birisinden isteyim. Lâkin kime arz-ı hâcet edecek yüzüm var? Yolda gördüğüm hayvanat bana nazar-ı istihzâ ile bakıp fikrime, hareketime gülüyorlar zannediyorum. Ma-hazâ bir yer bularak ve levâzımı tedârik ederek kararımı icrâya mecburum.

El-hâsıl gerçekten mecnun gibi bir perişanlıkla sokakları dolaşmağa başladım. Nasılsa yolum Said Paşa camii semtine düşmüş. Mübarek ramazan günü ikindi vakti bütün Rusçuk orada içtima eylemişti. Bu tesadüften bizâr kaldım. Her birinin tavrından bin mânâlar istinbat eylediğim bu cemaatten uzaklaşmağa müsaraat gösterdim. Lâkin yan tarafımdan bir el, elimi tuttuğu cihetle hemen tebâüde muvaffak olamadım. Bu zat ol zaman Tuna mektupçusu olan Rıfat Paşa hazretleri imiş. Kendisi hüsn-i ahlâk-ı melekânesine itimadım olan ve binaenaleyh nezdimde en ziyade muhabbet edilmeğe sezâ-vâr görülen zevattan olmağla yüzünü görür görmez, yüreğimden sıcak su cereyan ediyor gibi bir şeyler hisseyledim. Aramızda şöyle bir müşafehe cereyan eyledi :

— Nereye gidiyorsun?

— Hiç..

— Camie girecek misin?

— Bilmem..

— Bugün seni oruç keyfine ziyadece kapılmış görüyorum.

— Oruçlu değilim, fakat sabahtan beri oruç bozacak hiç bir hareket-te bulunmadım.

— Haydi camie girelim.

— Girmem.

— Başka bir yere mi gideceksin?

— Hayır, hiç bir kararım yok.

— Bu akşam iftarı bizde edelim.

— Bakalım.

— «Baştan savmak lâzım değil. Vukuâttan haberim var, çocuksun, hiddetlisin. Lâkin çocukluğun, hiddetin yine senden başka bir kimseye zararı dokunmaz. Gel camie girelim diyorum. İstesen de gireceğiz, istemesen de. Elini elimden bırakmam», diye beni âdeta sürükleyerek camie götürdü. Vâaz eden zat hocamız Hacı Salih Efendi olup, talâkatı, zarafeti zaten müsellem bulunmağla, vaaz ve nasihatını ister istemez bir lezzet-i mahsûsa ile dinledim. Camiden çıktıktan sonra iftar vaktinin dahi hulû-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lü ile hânesine gittik. Ba'd-el-iftar müşarünileyh hazretleri beni nezdine takrib ile nush u pende ibtidâ eyledi. Ama neler söylemedi? Nasihatte gösterdiği şiddete nazaran, ol müdhiş kararımı kendisinin hissetmiş olmasına ihtimal verdim. Fakat umûr görmüş ve vâkıalar geçirmiş tecrübekâr bir zât-ı hikmet-şiâr olduğu için, sözleri yüreğime tesirden hâli kalmadı. Zihnimde bir tebeddül hissetmeğe başladım. Galeyan halinde bulunan fikrin sürat-i intikaline söz olur mu? Hissettiğim tebeddül kuvvetini arttırdıkça arttırdı. Âdeta kararım bütün bütün değişti. «Niçin canıma kasdedeyim? Feylesoflar bu dünyaya dâr-ı felâket diyorlar. İnsanın hiç bir vakitte felâketten berî olamayacağını söylüyorlar. Ben ise felâketin henüz mukaddimesini görmekteyim. Dur bakalım biraz da felâket-zedegâne yaşayalım. Mihneti kendüye zevk etmek hüner addolunuyor. Bu hüneri kendimizde dahi arayalım. Var ise nümunesini gösterelim. Hem nefsine kasdetmek cesaretsizlikten gelirmiş. Belâya karşı göğüs vermeğe kudreti olmayan korkaklar belâdan kaçıp zulmet-i merg içinde istitâr ederlermiş. Kasd-ı nefs yiğitlik addolunmuyor. Zira bu cüret karılarda görülüyor. Merd olalım, yiğit olalım, tahammül edelim» dedim.

Teravihten sonra müşarünileyh, mahall-i memuriyetine gideceği cihetle beni dahi beraber götürmek istedi. Yalnız bu emirlerine itaat edemedim. Çünkü kalemde akran içine çıkabilecek cüreti kendimde bulamadım. Meğer gitmediğimde pek büyük isabet etmişim. Birader beni bu felâkete mücerred ıslah için ilkā etmiş olduğu cihetle, keyfiyeti zat-ı vâlâ-yı vilâyet-penâhîye dahi arzederek, beni biraz dehşetlice süründürmek için, kalem dairesine filana uğratılmamaklığıma dair bir de emir almış. Demek oluyor ki, büsbütün ortada kalmışım! Ma-hazâ hakîm Diyojen gibi büsbütün ortada kalmak her kula müyesser olamayacağı cihetle, döndükten dolaştıktan sonra, kendime yine veliyü'n-nimetimin daire-i devletlerinde yer bulabildim. Fakat bu kere bulduğum yer vekil-harç Şaban Ağa'nın odasından ibaret olup, görüşeceğim ahbap dahi aşçılarla ayvazlara münhasırdı.

En ziyade belimi büken şey, parasızlık olduğundan buna bir çare bulmak üzere, olanca gayret ve cesaretimi toplayıp düşünmeğe başladım. Aman Yarab! Para kazanmak ne güç bir şey imiş! Ama nerelere kadar sevk-i zihn ettim! Neyi düşündümse yeis ve nevmidî karşımda çehre-i menhûsunu kararttı durdu. Çünkü gayret hasebiyle bir memuriyet istihsâline asla yanaşmazdım. Memuren alacağım parayı, bana hakkım olarak vermeyip mücerred bir atıfet ve ihsan olmak üzere verecekler diye muhakeme ediyordum. Ahass-ı emelim elimin emeğiyle yaşamaktı. Bunun için kendiliğimden hiç bir yol ve çare bulamadım.

Meğer ne kadar kolay imiş. O zaman benim için para kazanmak ol ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dar sade bir şeymiş ki tarif edemem. Dostlardan birisi geldi. Bana tapu doldurmayı tavsiye eyledi. İki yüz varakadan ibaret bir cilde elli kuruş ücret-i tahrir veriyorlar. Eğer mukabelesi başkasına havale ediliyorsa, on kuruş kat ediyorlar.

Bu işe başlamak için tavsiye almağa, etek öpmeğe de lüzum yok. Hemen kalkıp Defter-i Hakânî dairesine gittim. Bir cilt koçan ile evrâk-ı matbuasını alıp geldim. Yazmağa başladım.

İşbu birinci cilt iki günde doldurulabildi. İnd-el-hesap yevmiyem bir mecidiyeye geldiğini görünce nasıl sevinebileceğimi dahi şaşırdım. Bence ömrüm içinde bi-hakkın kazanmış olduğum para buydu. Artık bu sanata revâc verdim. Bir kere işin usulünü aldıktan sonra ol kadar sürat gösterdim ki, günde iki buçuk cilt doldurup bir lirayı hakkederdim. Servet bu suretle yoluna girdikten sonra, yine insan içine çıkmağa ve varoşta gezmeğe başladımsa da, cesaretimin kırıldığından değil, mücerred, yürekteki mahzûniyetten nâşi çılgınlıkta evvelki şiddeti gösteremezdim.

Mamafih, bu maîşet benim için pek tatlı bir maîşetti. Zira âlemde kendimin tek başıma kaldığımı yalnız o zaman gördüm.

Dikkat buyuruluyor mu ki, Sofya'da henüz duvağının alı solmamış olan gelin hâlâ hatırıma bile gelmiyor. Biraz vakit daha gelmedi. Zira, perişânî-i halimi idâme edecek ahvâlin henüz arkası kesilmemişti.

Tapu doldurmakla kise-i serveti dahi doldurmakta bulunduğum şu sırada, bir akşam tapu evrâkı koltuğum altında olarak Muhacirîn komisyonu dairesi önünden geçerken, ol zaman komisyon-ı mezkûr reisi olan saadetlu Şâkir Beyefendi, beni huzuruna ihzâr ile koltuğumdaki evrâkın ne olduğu sual eyledi. «Tapu varakaları» dedim ve kimseye muhtaç olmadan refahla yaşamak için çok çalışmaktan eslem yol olmadığını anlattım. Hande-i istihfâf ile gülerek, böyle şeyler bana yakışmayacağını ve bu sanat, kaleminden başka suretle istifade edemeyen acezeye mahsus olduğunu der-miyan eyledi. Ben kisb ü kâr. gayretli bir adam için âr olamayacağını ve sanatların en şereflisi ve şerefsizini aramak insan için esareti büyültmek ve kuvvetlendirmekten başka bir netice hâsıl edemeyeceğini arz ile mukabele eyledim. Hande-i istihfâfı kahkaha-i istihzâya tahvil ile «haydi bu akşam bize gidelim. Misafirler gelir, eğlenirsin» diye kolumdan tutarak arabasına attı, doğruca hânesine gittik.

Bu zat o zaman silk-i celîl-i askerînin erkân-ı harbiye sınıfında olup, fünûn ve sanayi'-i askeriyede emsâli miyanında mümtaz bulunduğu misüllu yed-i iktidarında seyf ile beraber kalemi dahi cem'etmiş, hikmetşinâs bir beydir. Ya ne kadar güzel ahlâklı, ne kadar mert tabiatlı, serbest, açık yürekli bir adamdır! Kendisini zaten severdim. Sevdiğim içindir ki, hânesine gitmeğe rıza gösterdim. Zira o zaman ben kendimi teveccüh-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ten büsbütün müstagni görmüş ve hiç bir kimseyle ihtilât etmemek azm-i kavîsine düşmüştüm.

Hanesinde bir kendisi ve bir de kendisine eş edindiği Bükreşli bir kadın bulunup, mezbûre, mâhir kemancılardan bulunmak hasebiyle zaten muzikaya pek ziyade rağbeti bulunan refikini bu cihetle dahi memnun ederdi. Her akşam olduğu gibi o akşam dahi, kadın erkek bir hayli misafirler geldi. Çalgı çalındı, şarkı çağrıldı, oyun oynandı, gülündü, söylendi, kitap okundu. Şiirden, inşâdan, tiyatrodan, telifden, tahrîrden bahisler edildi. Zaten böyle şeyleri sevmez olmadığım için ne kadar mütelezziz olduğumu tarif edemem. Misafirler gittikten sonra hânenin en büyük ve en güzel odasında bizim için tedarik edilen yatağa girmek üzere bey ve refikasıyla vedalaştık. Meğer beyin kütüphanesi dahi o odadaymış. Epeyce bir zamandan beri kitap görmemiş ve binaenaleyh tahassürümü arttırmış olduğumdan, yatağa iltifat bile etmeyip kütüphanenin önüne oturdum, karıştırmağa başladım.

Hem asker, hem şair, hem de feylesof olan adamın kütüphanesinde neler bulunacağı malumdur. Vâkıa kitapların mikdarı azdı, ancak iyi intihap olunmuşlardı. Bir hayli müddet karıştırdıktan sonra elime Molière'in külliyatını alıp, yatağa girdim. Bir adamın elinde Molière'in külliyatı bulunursa, en güzel parçasını aramağa kalkışmak abestir. Çünkü her sahifesi eserinin en güzel parçasıdır. İlk açışta rastgeldiğim şey *Mariage forcé* yani *Iztırârî nikâh* olmakla okumağa başladım. Kana kana okudum. Hattâ kitap elimde olduğu halde, uykuya dalmış gitmişim!

Ertesi sabah beni uykudan uyandıran şey, oda kapısının açılmasından hâsıl olan gürültüydü. Gözümü açtım, karşımda Şâkir Bey'i gördüm. Sabah-ı şerifleri hayırlaştıktan sonra dedi ki, «işte sana bir oda, kitaplar dahi yanı başında. Gündüz istediğin yerlerde gez, akşamları buraya gelmeli. Vekilharcın odasında sürünmek sana lâyık değildir. Yazı yazmak istiyorsan, tapu yazma, yazı yaz. Telif et, tercüme et. Senin telif ve tercümeye olan istidadın meydandadır. Bu yolda nâm alırsın, şan kazanırsın.»

Şâkir Bey'in bu sözleri içinde zihnimin bir ehemmiyet-i mahsusa ile telâkki eylediği şey telif ve tercüme kelimeleriydi. Vâkıa zilletimi nazarımda gayet müthiş gösterip, beni yola getirmek için daha pek çok sözler söylediyse de, cümlesinin kuvveti şu iki kelimeciğin kuvvetiyle tekâbül edemedi. Zira akşam kendi mahsul-i kalemi olarak bir tiyatro oyunu okudu ki, Helen'in Paris tarafından kapılıp Turuva'ya götürülmesi üzerine Agamemnon riyasetiyle Yunanlıların Turuva üzerine hücumunu tasvir ediyordu. Pek ruhlu bir suretle yazılmış olduğu için gayet beğenmiştim. Hem de gıbta-keşâne bir his ile beğenmiştim. Bu sabah telif ve ter-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cümeye dair işittiğim kelimecikler o hissi tekrar gıcıkladığı için, zillette sebat hususundaki inadımı mağlup olmuş gördüm. Derhal *Zor nikâhı*'nı tercümeye başlayacağımı vaad ettim ve başladım.

Beyin hânesinde bu suretle ikametim üç dört ay mümted oldu. Dünyada en rahat geçirdiğim zamanların birisi de budur. Hâne kendi hânem, Şâkir Bey'in kesesi kendi kesem, yemekten, içmekten, zevk etmekten, yazmaktan, okumaktan, hem de bâ-husus okumaktan başka sarf-ı zihn edecek hiç bir şey yok. Sefahatı büsbütün terkettim. Binaenaleyh Sofya'da mukaddematı yüz göstermeğe başlayan rüşd-i salâhın ibtidâları kemâl-i inbisat ile yine yüz göstermeğe başladı. Yatağa girdiğim zamanlar zevcemi der-hâtır edebilirdim. Bu hâtıra yavaş yavaş büyüyerek, hayalini kucaklıyorum zannetmeğe başladım. Nihayet, o zamana kadar emsâli bence nâdir olmayan bir heva vü heves hissinin yüreğimi tatlı tatlı sızlattığını dahi duyarak rahat ve saadetimi ikmâl için, zevcemin celbinden maada çare olmadığını gördüm.

Bizim için dünyada Şâkir Bey'den başka hısım, akraba, dost yok a! Çünkü biraderle hâlâ dargınım. Sevgili valideme ve hemşirelerime varıncaya kadar da cümlesine küskünüm. Divanelik bu ya! Kabahati de ben ettim, küskünlüğü de ben ediyorum. Hattâ bu inatta birçok zaman daha sebat ettim. Hâsılı emelimi beye açtım. Ne suretle açmak? Bir kere bunu düşünmeli. Kendi kesbim olarak bir param yok. Bu mahrumiyet-i küllîye içinde zevcemi isterim demek, beni yenîden ev-bark sahibi et demektir. Fakat karşımdaki zat o kadar kerîm, o kadar âlîcenab ki, arzumu beyan yolunda başladığım lakırdıyı daha bitirmeden «hay hay» dedi. O emr-i lâzımeyi verdi. Ben dahi zevcemi celb için Sofya'ya telgraf çektim.

Bu aralık Tuna idâre-i nehriyesi bit-teşekkül riyaseti Şâkir Bey'e ihâle olunmuştu. İbtidâ-yı teşekkülde idarenin ihtiyacı olan memurlar henüz mefkud iken biz, sandık emini nasbolunduk. Ama nasıl sandık emini? Her yerde görülenler gibi değil; Dolçu'dan Vidin'e kadar sevâhilde henüz ne iskele, ne acente-hâne bulunmadığından ve biletler vapur yazıcıları yediyle verildiğinden, ben vapurdan vapura aktarma ederek hesapları yollarda rüyet eder ve kabzeylediğim akçeyi Rusçuk'ta idâre-i merkeziyemizde bulunan kasaya vaz'eylerim. Mevsim henüz bahar olduğu ve bu mevsimde Tuna seyahatinin letâfetine doyulamayacağı cihetle, bu memuriyetten aldığım lezzet unutulacak şey değildir. O aralık zevcem dahi geldi. İki odalı bir hâneye mâlik oldum. Mesuden, memnunen yaşamağa başladım. Şu kadar var ki; bir gün sandık muhasebesini bi'r-rüye ekser sandık eminlerinin açığı, yani noksanı zuhûr eylediği halde, bizim sandığın fazlası zuhûr etmekle, para denilen şey yekdiğerini tevlid etmeyeceği der-kâr olup, nazarımda açık zuhûru emsâli meşhûd ve mümkünü't-tazmîn olduğundan o

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kadar ta'yîbe sezâ-vâr görülmeyip, fakat fazla zuhûru vechi, mânâsı dahi bilinemeyecek kusurlardan bulunmakla, böyle insanı leke-dâr edecek bir memuriyetten nefsimi azletmeği kurdum. İstifayı takdim ettim. Şâkir Bey bu hareketin bir çocukluk ve tecrübesizlik eseri olduğunu beyan ile bana birçok nasihat verdiyse de faydası görülemedi. İstifayı kabul ettirerek, kemâl-i izz ü ikbâl ile evceğizime çekildim.

Meğer bu da hakkımda hayırlıymış. Akîb-i infisalimde *Tuna gazetesi* muharrirliğiyle Ziraat Müdürlüğü kitabetine maan tayin olundum. Evvelkisinden bin üç yüz elli ve ikincisinden dahi dört yüz ki cem'an yekûn bin yedi yüz elliye varan maaş, benim için irâd-ı Kārun demekti. Evde bir kocakarı ile bir de karı ve koca! Her arzu yerini bulduğu halde masraf maaşın nısfına varmaz. Âlemde bundan büyük bahtiyarlık mı olur? Ya memuriyetim ne kadar tatlı! Avrupa'dan, İstanbul'dan, bil-cümle vilâyattan gazeteler gelir kitaplar çoğalır. *Tuna gazetesi* haftada iki defa çıkıp her nüshasını yazmak için üç saatten ziyade vakte muhtaç değilim. Bâkî evkātım mütalaaya sarfolunuyor. Ziraat müdüriyetince olan meşguliyetimse, ayda cem'an yekûn on takrîri ve ol mikdar der-kenarı geçmez. Hasılı bu mesudiyet dahi sekiz ay kadar devam eyledi ki, bu sekiz ayın hitamı o sevgili Rusçuk'taki müddet-i ikametin hitâmı demek olup ondan sonra Bağdat yolu açıldı.

(*Menfâ*, (İstanbul) 1293/1877, s. 6-23)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AVRUPA'DA BİR CEVELAN'dan

Opera

Stockholm şehrinin opera tiyatrosu Avrupa'nın orta cesametteki tiyatrolarına muâdil ve fakat gayet güzel ve müzeyyen olarak yapılmış olup «fuaye» denilen ve perde aralarında hüzzârın istirahatlerine mahsus olan salonları da pek mükemmel olarak mefrûştur. Tamam «sena»nın mukabilinde yani nısf-ı kat'-ı nâkıs şeklindeki tiyatro münhanisi merkezinde bulunan loca, zât-ı kıralîye mahsus olduğu gibi yine bu locadan açılan bir kapı ile derûnlarına girilen iki müzeyyen salon dahi müşarünileyh hazretlerine mahsus fuayelerdir. Hattâ, evvelden haber verilen tertibe göre misafirler bir perde arasında işbu istirahatgâh-ı kıralîde punç ve dondurma ikramına da davetliydiler.

Tiyatronun gerek locaları ve gerek zemini hıncahınç dolmuştu ki, kongre azasından bulunanlar meccânen dâhil olup, azadan maadası ise gayet ağır ücretlerle dahil olabildikleri rivâyet kılınmıştır. Her locada ve zeminin bazı yerlerinde üniformalı ve nişanlı zevatın o kadar gaz ve elektrik ziyalarına mukabil lem'a-paş olmaları ve bir hayli süslü kadınların da bunlar aralarında bulunmaları hakikaten tiyatronun manzarasını ziyadesiyle tezyîn eyliyordu.

Oynanan oyun meşhur *Aida* oyunuydu ki muzika ölçülerine halel gelmeksizin İsveç lisanına tercüme edilmiş olup, tiyatro takımının da mükemmeliyetine mebnî, ekser tiyatrolarda icrâsından sarf-ı nazar edilen birçok tetimmâtı da gayet mükemmel olarak icrâ olunmuştur. Muahharen Danimarka ve Almanya'da gittiğim tiyatrolarda dahi görüldüğü vechile, her perde açılıp oyuna başlandıkça tiyatronun ziyaları kat'olunarak erbâb-ı temâşâ âdeta karanlık içinde kalıyorsa da, o zaman sâha-ı temâşânın münevveriyeti artarak daha latif bir surette temâşâ mümkün oluyor. Elektrik ziyâsı pek çok şeylerde güzel işe yaradığı gibi tiyatro sâha-ı temâşâları üzerinde dahi ziyadesiyle işe yaramaktadır. Mehtâp göstermek, yıldızlar ve güneş irâe eylemek veyahut gayet süslü giyinmiş ve elmaslara müstağrak olmuş bir kızı garîk-ı envâr ederek bir kat daha şaşaa-pâş bir hale koymak için şu elektrik ziyâsından büyük istifade ediliyor.

İşbu *Aida* oyunu, İstanbul'da iken birkaç defa temâşâ eylediğim gibi librettosunu da okuyarak gereği gibi bellemiş bulunduğum oyunlardan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olması hasebiyle, locamızda Kontes de Landberg cenablarıyla İtalya sefirinin vesair birkaç zevâtın şu oyuna dair açtıkları musahabe-i münekkıdâneye ben de iştirak edebilerek memnuniyet ve mahzuziyetlerini kazanmağa muvaffak oldum. Bu Avrupa terbiyesi ve bâ-husus diplomasinin cihat-ı nâzikesi acayip şeydir. Bu misüllü ahvâlde tiyatroya, muzikaya aşina çıkmamak vâkıa tamamiyle maâyibâttan addolunamazsa da her halde görgünün, terbiyenin biraz noksanına hamlolunur. Bu haml dahi eğerçi Avrupalıların kendilerine mahsus olarak bizim gibi şarklılar onların bu yoldaki sanâyi-i nefiselerine vâkıf olamadıkları surette bit-tabiî mazûr görülürlerse de, buna muhâlif olarak şâyet o şarklıyı bu misüllü sanâyi-i nefiseye de fikr ü nazar îsâl etmiş ve az çok bir vukuf peydâ eylemiş görürlerse, ziyadesiyle memnun olarak bunu da terbiyesinin ve görgüsünün tamamiyetine hamlederler.

Musahabe-i münekkıdâneye iştirakim üzerine Kontes de Landberg cenapları İstanbul tiyatrolarını sual eylediler. İrâd eyledikleri sual ale-l-ıtlak tiyatroya dair olduğundan, ben bil-iltizâm bu sanat-ı nefiseye asıl Osmanlıların suret ve derece-i iştirakini en sonraya bırakarak Beyoğlu'ndaki birkaç tiyatromuza aralıkta bir gelip icrâ-yı hüner eyleyen fransız ve italyan kumpanyalarından bahseyledim. Nihayet :

— Edebiyat-ı osmaniyeniz cümlesine tiyatroyu da henüz idhal etmediniz mi? suali irâd olunduğu zaman, terakkiyat-ı edebiyenin bu cihetinde henüz pek yeni ve pek geri bulunduğumuzu makam-ı itizarda itiraf ile beraber, dram ve komedya suretinde osmanlı erbâb-ı kaleminin gerek doğrudan doğruya telif ve gerek Avrupa âsârından tercüme suretiyle vücuda getirdikleri âsârın en başlıcalarını ta'dâda giriştiğimde mıkdarları otuzu tecavüz eylediği gibi, Avrupa'nın vodvil ve operet ve operalarından osmanlıcaya naklolunan şeyleri ve nihayet Dikran Çuhacıyan Efendi tarafından doğrudan doğruya telif edilen üç operayı da der-miyan edince İtalya sefiri :

— Öyleyse siz tiyatro sanat-ı nefisesine âdeta girişip bir hayli yol dahi almışsınız, diye beyan-ı istigraba başladılar. Ben dedim ki :

— Tiyatro sanatında henüz pek geride bulunduğumuzu beyan edişim cihet-i edebiyesinden dolayı değildi. Himmetli osmanlılar bu yolda epeyce eserler yetiştirdikleri gibi, daha ziyadesini yapabilirlerse de, asıl teehhürümüz icrâ cihetindedir. Evvela Avrupa'da olduğu gibi bizim İstanbul cihetinde ve asıl Osmanlılara mahsus olan mevâki'de mükemmel ve kârgir tiyatro-hanelerimiz yoktur. Baraka nevinden birkaç yer yapılmışsa da sâha-ı temâşâsında türlü hünerler göstermek için icap eden makineler ve edevât ve perdeler mükemmel olamadığından, hemen hiç bir oyunu Avrupa'da görülen mükemmeliyeti derecesinde icrâ kabil değildir. Tarihî

olan oyunlarda elbise bahsi bile müşkilâttan olup, Avrupa devâir-i belediyesi tarafından tiyatrolara bol bol muâvenât-ı nakdiyye itâsı âdet-i terakki-perverânesi bizde henüz kendisini göstermemiştir. İşte bu sebebe mebnîdir ki, tiyatroculuğun Avrupa'da var olan derecesine nisbetle, bizdeki varlık bir fıkdan-ı küllî halini alır.

Kontes cenapları operaların tercümesinde müşkilât çekip çekmediğimizi sual eylediler. Cevaben dedim ki :

— Bu bâbda bizim çektiğimiz müşkilât elsine-i sâire erbâbının gördükleri güçlükten daha pek çok ziyadedir. Geçen akşam inâyet edip bendenizi *Mignon* oyununu temâşâya götürmüştünüz. Bu akşam da *Aida*'yı temâşâ ediyoruz. Bu iki oyunun ikisi de zaten epeyce mahfuzum olduklarından dikkat ediyorum, görüyorum ki güfteler «phrase musicale»ler ile tamam birlikte gidiyorlar. Bu ise bizim için asla kabil olamıyor. Bir kere Avrupa evzân-ı şiiriyesi bizim evzân-ı şiiriyemize hiç uymadığından ve operalar da güftelerin mutlaka muzika ölçüsünden harice çıkamamaları lâzım geldiğinden, tercüme olunan operaların osmanlıcalarına «şiir» ve «manzum» diyebilmek kabil olamayıp yine evzân-ı Avrupaîye ölçüsü dahilinde olarak biraz da mukaffâ olabilirlerse, bununla iktifaya mecbur oluyoruz. Fakat asıl bahis bunda değildir. «Phrase musicale»ler yani kelâm ve cümle-i musikilerle güftelerin cümel-i müterekkibesi birlikte gitmek lâzım geldiği halde, şive-i terekkübât-ı lisaniyemiz iktizâsınca biz ona da muvaffak olamıyoruz. Mesela opera esasen hangi lisanda yazılmışsa güftenin bir cihetinde bir cümle-i istifhâmiye bulunur ki, muzikanın nağmesi de o cümlenin tamam istifham hecâsı üzerinde bir nağme-i istifhâmiye yapar. Halbuki bizde bu istifhâm güftenin aynı mahalline gelmeyip, bazen birkaç hecâ ve bazen birkaç kelime takaddüm ve teehhür vuku bulmak zarurî olduğundan muzikanın cümle-i istifhâmiyesinden ya evvel veyahut sonra güftenin cümle-i istifhâmiyesi kulağa gelince muzikadan anlayanlar için acîb ve garip bir mahlûtiyeti mucip olur.

Biz bahsi muzika cihetinden böyle inceleştirdikçe inceleştirmekliğimize mukabil, İtalya sefiriyle kontes birbirinin yüzüne bakışarak etvâr-ı müteaccibâneleriyle tahsînime inâyet buyurduklarından, cesaretim artmağa başlıyordu. Diyordum ki :

— Alafranga muzikadan bizde anlayanlar pek çok olmadıkları için, cümel-i şiiriye ile cümel-i musikiyenin beraber gidememelerinden mütevellid olan rahatsızlık yine ne ise ne diyelim, fakat oyuncuların evzâ ve harekâtı bil-küllîye karışıp gidiyor ki, erbâb-ı temâşânın asıl hoşlarına gitmeyecek olan şey de işte bu oluyor. Meselâ kâh oluyor ki, muzikanın müsterhimâne nağmelerinde bizim oyuncu mütercem olan güfte hasebiyle gazap göstermeğe mecbur oluyor. Bazı kere ise güfte hasebiyle, oyuncu ce-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vab-ı tasdik verdiği yerde muzikanın o hecâlara mahsus olan nağmeleri bir red cevabı teşkil eyliyorlar. El-hasıl bir Avrupa operasının bizim lisan-ı osmanîyemize aynen meselâ şu *Aida* operasını isveç lisanına tercümesi derecesinde muntazaman tercümeye hiç imkân bulunamıyor.

Kontes — Ey demincek dediğiniz maistro Çuhacıyan Efendi yeniden osmanlıca olarak yazdığı operalarda işi bu mahzurdan kurtarabilmiştir ya?

Ben — Hayır Madam! Pek az kurtarabilmiştir. Dikran Çuhacıyan Efendi'nin *Leblebici Horhor* ve *Arif'in hilesi* gibi operalarda yazdığı muzikalar dahi tamamiyle osmanlı muzikası olmadığı gibi, güfteleri de tamamiyle osmanlı şiiri değildir. Bu muzikalar italyan muzikası olup, fakat bazı nağmeleri alaturkadır ki, böyle italyan ve osmanlı muzikasının birbirine indirâc ve indimâcında hakikaten bir maharet varsa da, onu takdir için insanın hem alafranga ve hem alaturka muzikaya vukûf-ı tam peydâ etmesi lâzım gelir. Yoksa bir osmanlı bu muzikaları istimâ' eylediği zaman alaturka muzika olduğunu anlayamadığı gibi, bir italyan dahi istimâ' eyledikte kendi muzikasını pek güç tefehhüm eyleyebilir. Yalnız böyle doğrudan doğruya yazılan operalarda muzikanın cümleleri ile güftenin cümleleri ve bunların her ikisiyle oyuncularının evzâ' ve etvârı arasında tetâbuk ve tevâfuk biraz daha yolundadır.

Kontes — Doğrudan doğruya osmanlı eş'ârı üzerine yine doğrudan doğruya osmanlı muzikası besteleyerek opera yapmadınız mı? Yapılamaz mı?

Ben — Yapmağa çalıştık. Bir dereceye kadar yapabildik de. Erbâb-ı musikiyemizden bir de Haydar Bey vardır ki, bu yolda hayli sa'y ü gayrette bulundu. Fakat tamamiyle muvaffak olamadı.

Kontes — Demek oluyor ki muhâldir?

Ben — Hayır kontes! Muhal değildir, güçtür. Bizde bu âdet tevessü' edinceye kadar insan hem musiki-şinâs, hem de şâir olmalıdır. Bununla beraber birdenbire büyük operalar yapmayıp vodviller ve operetler yaparak işe başlamalıdır. Zira muhâverât-ı âdiyeyi nagamât-ı musikiye ile icrâ eylemek bizim şarklı kulaklarımıza henüz muvâfık gelmiyor. Tazarru' nevinden romanslar ve halinden şikâyet-gûne «lamentation»lar ve şecî'âne lahnlar ve cemiyetle taganni edilecek alkış ve marş nevinden şeyler ve bâ-husus raks havaları bezm-i nûşânuşun şetâret-perestâne naraları bizim muzikamıza pek muvâfık düşerler. Ancak evvel-be-evvel muzikamızı ıslâh etmeli. Çünkü bundan beş altı asır evvel Avrupa muzikasında olduğu gibi bizim muzikamız hâlâ «unisson» yani hep bir perdeden icrâ olunur bir muzikadır. Armoni henüz girmemiştir. Askerî muzikalarımız için alaturka olarak tertip olunan bazı marşlarda ve piyano ile icrâ olunan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bazı parçalarda armoniye biraz iltifât olunmağa başlanmışsa da, biz henüz alaturka muzikamızın bu teceddüd ve tekemmülünü alafranga addiyle pek de hoşlanamıyoruz.

Şu tahlîlât-ı musikiye sefir cenaplarının da kontes hazretlerinin de ziyadesiyle hoşlarına gitti. Halbuki benim derunumda olan şeyler onların dahi derunlarında bulunsaydı, şu temhîdâtım daha ziyade hoşlarına giderdi. Zira hakâyık-ı musikiden şu nisbette bahsedebilmek Avrupalılar için hemen umûmî denilebilecek bir iktidar olup, hayfâ ki bizde böyle bir bahse olsa olsa ancak havâs-ı müntesibîn iştirak edebilirler. Bizde nefâisperestâne merak henüz taammüm edemeyip, havâs-ı nâdire miyanında ma'dûd kalmıştır. İhtimal karilerimiz miyanında pek çok zevât bulunabilir ki, Ahmed Midhat'ın kendilerince ciddiyâttan addolunan mesâil ve mebâhise hasr-ı iştigal etmesi arzusuyla hakâyık-ı musikiyeye dair olan şu mübâhaseyi ciddiyetten bile tecrid etmek isterler. Zira bundan on yedi, on sekiz sene mukaddem bazı mevadd-ı şettâdan bâhis olarak neşretmekte bulunduğum *Dağarcık* serlevhalı cüz'lerin birisinde *Raks* serlevhasıyla münderiç olan bir makaleyi, o vakit bir ecnebi gazetesi tercüme eylemiş bulunmasından dolayı pek ziyade sevinmiştim de, on, on iki sene sonra bir romanımda yine rakstan bahsedilmek lâzım geldiğinde bend-i mahsus-ı mezkûru tekrar okuduğum zaman pek çok yerlerini nâkıs ve yanlış bulup romanda ıslah eyleyerek şu terakkiyat-ı zihniyemden dolayı husule gelen memnuniyet ve mahzûziyetimi de meydana koymuştum. Halbuki terakkiyat-ı zihniyesine en ziyade itimadım olan bir zat bu mahzûziyetimi nâ-becâ bularak öyle muzika gibi, raks gibi şeylere zihin sarfetmek hakîm-sîret adamlara yakışmayacağını der-miyan eylemişti.

Heyhat! Sanâyi-i nefiseye müteallik olan şeyler hikmetten muntazır olan gâyâtın en mühimlerindendir. Farabî'lerin, Celâleddin-i Rumî'lerin, vesair bunca ekâbir ve eâzımın mazhar-ı takdiri olan şeyler bizce nasıl merdûd olabilirler ki, biz onların hâk-i ikdâm-ı şeref ittisâmları olabilmekle iftihar arayıp duruyoruz.

Bugünkü günde Avrupa'ca hükümdârâna varıncaya kadar sanat-ı nefise-i musikiyeye rağbet medâr-ı tezeyyün addolunup en müteammik hükemâ bile gerek doğrudan doğruya kendileri ve gerek evlâd ü ıyâlleri iştigal eylemek için haneleri kapılarını feyz-i musikiye küşad eylemişlerdir. Ruh-ı beşer üzerinde muzikanın gösterdiği tesir hiç bir şeye makîs olamayıp insandaki tabiat-ı melekiyeyi nefs-i emmâre üzerine galip getirmekte en büyük kuvvet ve imdâd muzikadadır. Muzika istimâ' edilirken en müdhiş caniler bile ikâ'-ı cinayete muktedir olamazlar. Onların bile sînelerinde münbasıt olan tatlı âhlar, kalblerinin yumuşamış olmasına delâlet ederler. İşte bu sebebe mebnî Avrupa düvel ü milel-i mütemeddine ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müterakkiyesi muzikayı ziyadesiyle iltizâm ve himaye ederek tiyatroların, konsertoların vesair mecâmi'-i musikiyenin çoğalmaları, ilerlemeleri için devâir-i belediye, vesaireden büyük büyük muâvenât-ı nakdiye tahsis ettirirler. Ahali ne kadar çok müddet muzika dinlerse, o kadar müddet zihinleri ve kalbleri mefâsidden hâli kalacağı mertebe-i tahakkuktadır (s. 208-214).

Etnografya Müzesi

Etnografya müze-hânesini bilhassa etraflı olarak temâşâ eyledim ki, bu müze-hâne isveç, norveç milletinin kadîmden beri o memleket-i bâride-de suret-i taayyüşlerine ait kâffe-i eşyayı câmi bulunmasıyla ma'-tarih bu ahvalinin musavvir-i ahvâl-ı umumiyesi denilebilecek bir sergi hükmündedir.

Laponlara varıncaya kadar kaç nevi akvâm sâkinse, bizdeki yeniçeri resimleri gibi cümlesinin insan suretleri üzerine giydirilmiş acîb ve garip kıyafetleri burada görülür. Yalnız kıyafet mi ya? Muaşeret-i beytîyeyi teşkil eyleyen ahvâlin kâffesine göre ne gibi kıyafetleri lâbis oldukları ve ne misüllü eşya istimâl eyledikleri ve hâneleri nasıl münkasım ve mefruş olduğu ve sayd ü şikâra ve ceng ü cidale mahsus olarak ne gibi esliha ve edevât kullandıkları ve denizlerde büyük balıkları sayd için ne türlü âletler müstamel olup, bunları ne vechile istimâl eyledikleri ve oralara hıristiyanlığın duhûlünden evvel ne şekilde bütlere taptıkları ve falcıların ve sihirbazların ne eşya kullanıp halkın bunları nasıl bir ehemmiyetle dinledikleri derecelerine kadar, bu milletin her halini, her şânını tasvir ve irâe eyleyen eşya ve mankenlerle âdeta öyle bir sergi-yi umumî suretine konulmuştur ki, bunu teşkil eyleyen halkın yalnız canlarından ve zî-hayat olduklarını gösterecek hareketlerinden maada hiç bir eksiği yoktur.

Stockholm şehrine gelen ecnebilerin asıl kemâl-i rağbetle hattâ defaatle temâşâsına can attıkları müze bu müzedir. Ben iki defa temâşâ eyledim. İkisinde de böyle bir müzenin İstanbul'ca vücuda getirilmesi hülyasına düştüm.

Düşünülsün ki, tarihimize ait kıyafetler, silâhlar ve çadırdan heybeye varıncaya kadar levâzım-ı seferiye, vesâire ne kadar mütenevvi, ne güzel şeylerdir. Nazar-ı dikkat önüne getirilsin ki, hudud-ı İran'dan bilâd-ı Berberiye'ye ve Yemen çöllerinden Almanya içlerine kadar ne vâsi bir ülke içinde, nasıl birbirine benzemez milel ü akvâmı osmanlılık dairesi dahiline almışız. Hal-i hâzırımız bile kavmiyet ve bunlara ait eşya ve edevât ve kıyafet ve usul-i muâşeret cihetleriyle ne Stockholm'daki müzeye ve ne de sair yerlerde yapılmış olan bu yoldaki müessesâta kıyas bile kabul edememek derecesinde mükemmel bir müzeyi bizde vücuda getirmeğe kâfidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunun tesisinde göze aldırılamayacak külfet ve tahammül edilemeyecek masraf dahi yoktur. Bundan on beş, on altı sene mukaddem Viyana sergisine gönderilmek için vilâyât-ı şâhâneden celb-i eşya hususunda vukua gelen teşebbüs derecesinde bir teşebbüs ile, şu müze vücuda gelebilir. Hattâ bizde bunun için yapılacak binanın öyle yekpâre ve kârgir olarak yapılması da lâzım gelmeyip, vilâyetlerimizin her cihetindeki mesâkin-i beşeriyenin birer nümunesini ve ahalinin o meskenler dahilindeki suret-i muâşeretini irâe eder yolda yapılmalıdır. Yani Edirnekapısı ve Silivrikapısı tarafları gibi şehrimizin bi-n-nisbe hâli ve ucuz bir cihetinde gayet vâsi bir arsa tedarik olunarak urban-ı bedeviyenin, ekrâdın, Anadolu yörüklerinin birbirine benzemeyen enva'-ı haymelerinden bed ile kamıştan, hurma dalından zenbil ve hasır gibi örülmüş şeylerden urban-ı sâkinenin yaptıkları arışlara ve fındık dalından ve bağ çubuklarından ve mısır saplarından bazı ahâli-yi kurânın yaptıkları kulübelere ve toprağın hafrıyla gayr-ı muntazam ağaçlar, çalılar ve çemenlerle yapılan zeminliklere ve çitten ve kerpiçten mamûl köylü hânelerine ve ahşaptan ve tuğladan ve taştan mamûl binalara varıncaya kadar her nevi enbiyeyi ve bu mesâkinde müteayyiş halkın ...kendi kıyafet-i millîye ve eşya-yı beytîyeleriyle, suret-i maişetlerini hâvi bir sergi heyetine konulur da, onun bir tarafı dahi büyük şehirlerimizin ve ez-cümle payitahtımızın kibar sınıfına ve zevât-ı resmîyesine mahsus olacak hale konulursa böyle bir sergiyi tetebbudan yalnız ecnebilerce değil, bizce dahi hâsıl olacak menâfi-i azîme, alınacak duhuliye ücretleriyle masarif-i inşâiye vü tertibiyesini az zamanda tesviye edebilmeği mutlaka temin eder.

Şehrimiz gibi bir payitaht-ı azîmin bu misüllü müessesât ile ehemmiyet-i asliyesini bir kat daha arttırmak lüzumu bir kere zihinlerde yerleşecek olursa, bu yoldaki şeyler hakikaten pek kolaylıkla yapılabilirler. Böyle bir müzenin tesisi âsâr-ı atîka müze-hanesini tesisteki külfete de kıyas olunamaz. Bir âsâr-ı atîka müzesi yapmak için milyonlar sarfı göze aldırılsa bile itmâmı uzun zamanlara mütevakkıftır. Taharriyât ve hafriyat ister. Başka memleketler müzelerinde mevcut olan ve nüseh-i nâdireden bulunan şeylerin alçı ile istinsâh edilmiş kopyalarını nakletmek ister. Esnâ-yı avdetimde vuku' bulan müşâhedâtım iktizâsınca, bahsin bu cihetlerini ileride sırasıyla izâh edeceğim. Fakat işittiğime ve bir derece kadar bizzat dahi müşâhede eylediğime göre, Stockholm'ün işbu şimal müzesi Avrupa'nın sair taraflarında emsali bulunmayan bir tesis-i acîb ve nâfi olup, ondan a'ceb ve enfa'ı ise ancak bize müyesser olabileceğinin mahall-i ihtarı, burası olduğu için, arzeyliyorum. Almanya'dan, İtalya'dan, Fransa'dan, İngiltere'den birçok erbâb-ı merak yalnız bu müzeyi temâşâ için Stockholm'a kadar gittiklerini düşünmeli de, bizim yapacağımız mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zenin rağbet-i cihâna ne suretle nâil olacağını ona göre tahayyül etmeli (s. 235-237).

İslâmiyet ve ebedî hakikat

Kongrede mebâhis-i dinîyeden bahsedilmeyeceği tertibâtnâme-i esasîde münderiç bulunmadığından ve nasârâ nezdinde hikemiyât-ı İnciliye Hazret-i İsa'dan mukaddem nev-i beşer için meçhulât-ı kat'iyeden iken, yalnız mertebe-i nebevîyeti derece-i ulûhiyete vardırdıkları benî-zî-şân-ı müşârün-ileyh tarafından bir beşâret-i uzmâ suretinde ilk defa olarak meydana konulduğu mu'tekad olduğundan, işte bu gayret-i nasrânîyede bulunan aza, gerek rahib-i hindûnun ve gerek Max Muller'in sözlerinden dolayı âdeta incinmişlerdi.

Bunlardan bir takımı içtimâın nihayetini beklemeksizin ayağa kalkarak bana da işaret eylediler. Ben de kalktım. Kitabet dairesi hâlî olduğu için oraya gittiler. Ben de gittim. On beş kadar zevâttan ibaret bir encümen-i hususî akdolunup, hıristiyanlık aleyhine şu iki zâtın irâd eyledikleri nutukları tenkide başladılar. Fakat mükâlemeye almanca başlamış olduklarından :

— Beni buraya davetiniz suret-i intikadınızdan haberdâr ederek beni de müstefid eylemek içinse, rica ederim fransızca söyleyiniz, dedim.

İçlerinden en gayretli olan bir tanesi :

— Evet evet! Sizi davet edişimiz sizin de bu intikada vukufunuz maksadıyladır. Bakalım siz de buna ne diyeceksiniz? diye mükâlemenin fransızca yürütülmesini arkadaşlarından rica eyledi. Ben suret-i mükâlemeyi epeyce dinleyip anladım ki, hikmet-i nasrâniyede bi'set-i Hazret-i İsa'dan mukaddem bütün kâinat hatâ ve dalâlet-i mahza içinde addolunarak, ilk nur-ı hidâyet ve bütün nev-i beşere afv ve merhamet bi'set-i Mesih ile vâsıl olmuş bulunduğu hükmedildiğinden, eğer hindli râhibin ve Profesör Max Muller'in ifadeleri tasdik kılınmak lâzım gelse, bu hikmetin esasını lerze-nâk eylemiş olmak icap edecek.

Bu noktanın gayet nâzik bir nokta olduğunu der-hâtır eyledim. Kendi tarafımdan bir mütalaa-i mahsusa irâdı şâyet bu adamları benden de müteessir edeceği hesâbıyla dedim ki :

— Kongremiz umûr-ı diniyeden bahsetmemek esası üzerine müteşekkil olduğundan, bana kalsa bu mübâhaseye hiç de lüzum görmezdim. Kongrenin programına ittibâ'ı tercih eylerdim.

Hüzzârdan birisi dedi ki :

— Şu buyurduğunuz şey şube içtimaında irâd-ı nutk eyleyenler hak-

kında vâki olabilirdi. Biz burada bir içtima-ı resmîde bulunmuyoruz. Şuabât-ı muayyeneden hâriç ve hususî bir encümen teşkil etmişiz. Maksadımız hintliye ve Max Muller'e cevap vermek de değildir. Kendi kendimize bir musahabe etmiş oluyoruz.

Bu zatın reyine diğerleri de bil-iştirâk, hikmet-i islâmiye nokta-i nazarından bu meselede ne denilebileceğini sordular. Dedim ki :

— Bu meselede hikmet-i islâmiye vü nasrâniyenin nokta-i nazarları mütehâliftir. Siz Âdem ve Nuh ve İbrahim Aleyhisselâm efendilerimiz gibi zevâtı «patriarche» yani büyükbaba addeyleyerek ancak enbiyâ-yı Benî İsrail'i sahib-i kitap peygamberândan addeylersiniz. Biz ise Hazret-i Âdem'den bed' ile kabl-et-tufan dahi peygamberler vürûdunu itikad ile Hazret-i Nuh ve ondan sonra tâ Hazret-i İsâ'ya kadar birçok zevâtı peygamber add ve imân eyleriz. Bunlardan birçoğuna «suhuf» nâmıyla kitaplar nâzil olmuş bulunduğuna kâiliz. Böyle Tufan'dan mukaddem dahi bi'set-i enbiyâyı itikadımızdan iş tarihe intikal etmiş olur. Enbiya-yı kirâmın mikdarını yüzbinlerce tahmin eyleriz. Zaten nev'iyet-i beşeriye için vahdâniyet-i ilâhiyeye kâiliyeti ilk nûr-ı imân addederek, insanlardan bazı sınıfların muahharen duçâr-ı dalâl olduklarını hükm ile peygamberân-ı zî-şânın da irşâd-ı âlem için be's buyurulduklarına ve kendilerine gönderilen suhuf-ı celîlenin hep levh-i mahfuzdan iktibas edildiğine mu'tekid bulunuruz. Binaen-alâ-zâlik Hind'in, Çin'in bazı hükemâ-yı kadîmesini alel-esamî peygamberdir diye itikad edemeyeceğimiz gibi, kitaplarının da kütüb-i münzele-i semâviyeden olduklarını hükmedemezsek de, her halde peygamberân-ı kirâm *Kur'an*-ı azimü'ş-şânda isimleri mezkûr olan yirmi, otuz zevât-ı nübüvvet-simâttan ibarettir de, onlardan başka peygamber yoktur ve vahdâniyet-i Rabbaniyeye iman yalnız islâma mahsustur da, bizden başka muvahhid gelmemiştir itikadında bulunamayız.

Şu sözlerim azânın fev-kal-had istigrablarını mucib oldu. Soruldu ki :

— *Kur'an*'daki fikr-i tevhidin ve hikemiyâta dair olan âyetlerin *Zend Avesta* vesair kütüb-i kadîmede mevcut olmasına siz de kâil misiniz?

Cevaben dedim ki :

— Ne mevcut olduğuna kâiliz, ne de mevcut olmadığına! Hattâ *Enacil* ve *Tevrât*-ı şerifede ne gibi âyât-ı celîle bulunduğunu *Kuran*-ı kerimden istinbât eyleyerek, yoksa elde mevcut bulunan *Tevrât* ve *İncil*'lerin bizce münzeliyeti itikad olunan suret-i aslîyelerine tamamı tamamına mutabakatını kabul edememekle beraber, bil-külliye muhalefetini de iddia etmeyiz. Her hangi söz vahdâniyet-i Rabbaniye kanununa muvâfık ise, o söz bizce makbuldür. Allah birdir. Nazîr ve şerîki yoktur. Mekândan münezzehtir. İrade ve iktidar-ı kül ondan ibarettir gibi sözleri gerek çince ve gerek hintçe yazılmış olsun kütüb ve elsinenin kâffesinden akdem olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

levh-ı mahfûzdan muktebes hak sözlerdir, diye kabule hazırız. Fakat ahkâm cihetinde ahkâm-ı *Kur'aniye*'den maada hiç bir kitabın hükmüne tâbi değiliz. Hintliler öküz yemiyorlar diye biz de öküz yememeklik etmeyiz. Nasârâ hitâna riayet etmiyorlar diye biz de terkeylemeyiz. Gerek ahkâm-ı diniye vü dünyevîye ve gerek âdât ü âdâb-ı islâmiyece kitap ve sünnet ve kıyas, fukahâ ve icmâ'-ı ümmet nede karar kılmışsa, ona tâbi olup, bu hükümlere mutabık olan ahkâm-ı sâirenin bizden evvel dahi mevcudiyetlerini mâni-i kabul görmek şöyle dursun, belki lüzum-ı kabullerini müeyyed sayarız. Çünkü bizce Hak denilen şey kadîm olup, butlân ona nisbetle avârızdandır.

Bu zatlar için söylediğim şu sözler pek yeni mesmûâttan olmasıyla kendi kendilerine bir mübâhaseye daha başladılar. Aralıkta bir yine almanca söylüyorlardı ki, bu sözleri de bana ifhâmı iktizâ etmeyen bazı hakâyık ü esrâr-ı nasrâniyeye dair olduklarını teoloji yani ilm-i dine ait ve her lisanda müşterek olan elfâzdan anlıyordum. Bir aralık hatırıma gelen yeni bir şey üzerine dedim ki :

— «Re's-i hikmet Allah korkusudur» mealinde olan söz akdem hükemâ-yı yunaniyandan Thalès veyahut Solon'a mı hangisine ise birine atfolunduğu halde, bizce bu söz hakâyık-ı islâmiyeden bir hakikat olarak kabul olunmuştur. Daha bunun gibi birçok hikmetlerin hükemâ-yı yunaniye ağzından çıkmış oldukları halde, zebân-ı hikmet-beyan-ı islâmiyândan da sudûr eylemiş olduğunu görmüşümdür. İşte sâbit oluyor ki, bir söz hikmet-i islâmiyeye muvâfık olduğu halde, o sözün kabl-el-islâm dahi bir hikmet-i muhakkaka suretinde mevcûdiyetinde bizce hiç bir mâni yoktur. «Hikmet, müslimin bir mâl-i zâyi'idir, onu nerede bulursa alır» kaidesi de en ziyade hükmü câri olan kavâid-i islâmiyedendir. Eflatun bir nebî idi, fakat kavmi bilemedi veyahut kavmi onu techil eyledi, diye bir söz daha mesmu'um olmuştur ki, hata etmiyorsam, ahâdis-i nebevîyeden veyahut hiç olmazsa kelâm-ı kibardan ma'dûddur. Demek oluyor ki, irşâd-ı benî beşere hizmet eyleyen zevâtın hakîm diye şöhret bulmuş olmaları da nebeviyetleri ihtimalini mahva medâr olamıyor. Yunanîler nezdinde galiba Galien tesmiye olunan Hazret-i Lokman'ın ve bâ-husus nezd-i islâmda Zülkarneyn nâmını alan İskender'in bizce nübüvvet ya velâyetinde ihtilâf edilmiş olup, bazıları bunlar nebîdir ve bazıları da velîdir demişlerdir. Elhâsıl biz Kitabullah'ın bize kifayetine kâni olmuş bulunduğumuzdan, ümem-i sâlife ve saire kitaplarında bizim kitabımıza muvâfık her ne ahkâm varsa, levh-i mahfuz-ı ahkemü'l-hâkimînden muktebes olarak tahrif ve tagyirden de masûn kalmış ahkâmdır diye bit-telâkki memnun oluruz. Bizim kitabımıza uymayanlarına gelince, onların da işte zunûn-ı bâtıla-ı insaniye ile her nasılsa hakikat zannolunmuş hataiyâttan ibaret bulundu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu hükmeyleyerek, onları kabulden tevakki ve mücanebet ederiz.

Aralıkta bir hüzzarın kendi miyanelerinde peyda olan mübahaseler bu içtima-ı hususîyi saat dörde kadar uzatmış olduğundan, sair şubeler içtimaâtına nihayet verildiği, dağılan azânın ayak patırtılarından anlaşıldığı gibi, bunlardan birçoğu bizim bulunduğumuz kitabet dairesine vürûd etmesiyle dahi anlaşılmıştı. Hikmet-i islâmiyenin esası bu kadar câmi ve şâmil ve kavî ve muhkem bulunmasına istigrab eyleyen profesörler, bunları da bahislerine katarak sözü uzata dursunlar, ben saat dörtte Madam Gülnar'ı görmeğe söz vermiş bulunmaklığım hasebiyle, hemen Grand Hotel'e gitmek için kitabet dairesinden fırlamıştım. Tamam taş merdivenlerden inerken birisi elime bir mazruf tutuşturdu. Açıp bakayım ki Kontes de Landberg cenaplarının vizite kâğıdı olup, üzerine de şu kelimeler yazılmıştır :

«Bergsjo'ya azâ vapurlar ile gidecekler, biz arabalarla! Dördü çeyrek geçerek mutlaka otelde bulunmalı.»

Kızmalı mı, söylenmeli mi? İki câmi arasında kalmış bî-namaza benzeyen adamların birisi de ben oldum. Grand Hotel'e vardım ama tavrımdaki alâim-i hayreti besbelli izâle edemediğimden, sebebini soran Madam Gülnar'a bir suret-i mahremânede vizite kâğıdını tutuşturup o günkü, dine dair mübahaseyi de Profesör Goldvald'a anlatmağa başladım. Koca pîr! Fevk-al-had memnun oldu. Hikmet-i islâmîye kadar metin ve şâmil hiç bir hikmet mutasavver olunamayacağı beyanıyla dedi ki :

— Mesâlik-i hikmetten hangisi tedkik edilecek olsa, erbâbının azlığı ve müddet-i devâmının kısalığı derhal bunlardaki noksanı hükmettirir. Her biri bir hakîm-i zî-iktidar olduğuna şüphe edilememek lâzım gelen ulemâ ve meşâyih-i islâmîyenin binlerle ta'dâd edilmek lâzım gelen mikdarı ve bu hikmet-i metînenin bin seneden beri zerre kadar duçâr-ı tagayyür olmamış bulunan devamı o esasdaki metânetten başka bir şeyden değildir. Beyn-el-islâm bazı mertebe ihtilâf-ı efkâr vâki olmuşsa da esası duçâr-ı zaaf edecek surette değil, belki daha ziyade tahkîm ve tarsîn gayretiyle vukua gelmiştir. Rafz ve ilhâd denilen şey islâmda âdeta fıkdan-ı küllî halindedir. Siz bazı fırkaları râfızî addederseniz de aranızdaki muhalefet katolikler ile onların arasındaki muhalefete kıyasen hiç hükmündedirler. Sizde zuhur eden vehhabileri de katolik âlemince zuhur eden protestanlara asla kıyas kâbil olamaz. Eğer bahsimizi biraz da tasavvuf cihetine sevkederek «hâb ân hâbist velî ta'bîr-i o der ihtilâf»[1] mertebesine vardırmış bulunsaydınız, her biri gurur-ı hikmetleriyle kaplarına sığma-

1. Rüya o rüyadır, fakat yorumunda ihtilâf vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yan o profesörler cenabları cevher-i hakikatten ne kadar tehî-dest olduklarını görüp belki hacîl ve şerm-sâr olurlardı.

İçtimââtın hiç birisinde sesini bile çıkarmayıp uyuklayarak yalnız istimâ' ile vakit geçiren bu fâzıl heştâd-sâlenin bugün şu sözleri üzerine daha ziyade hayranı oldum. Nihayet Madam Gülnar'ın :

— «Kontes hazretlerinin davetine icâbet etmelisiniz. Sıfat-ı resmiyeniz iktizâsınca müşarünileyhâya olacak mülâzemetiniz sizce büyük şeref addolunmak lâzım gelir. Galiba ben hiç de gidemeyeceğim», demesi üzerine ruhsatlarını bil-istihsâl hemen arabaya binip Victoria Hotel'ine geldim (s. 263-268).

İsveç'te küçük bir fabrika şehri

Tamam saat ona çeyrek kala, Madam Gülnar ve rüfekâsıyla Grand Hotel'de bulunmaklığımız karar-ı vâki iktizâsından bulunmasıyla ben oraya vardığım zaman, onları da arabaya binmeğe hazır ve âmâde buldum. Cümlemiz birlikte istasyona vardık. Orada Mısırlı Fikri Paşa ve oğlu Emin Bey ve Şeyh Hamza ve Şeyh Ömer Efendileri bulduğumuzdan Göteborg'a kadar refakat kararına onları da teşrik eyledik. Öyle bir fırka teşkil eylemiş olduk ki, şimendöferde bir kompartımanı bizim işgal etmekliğimize kimsenin bir diyeceği olamamak lâzım gelirdi. Bunun için edilecek tedbîr, çabuk davranıp, mevkii işgal eylemekten ibaret kalır. Bizce çabuk davranmağa bir mâni varsa, o da ihtiyar profesör Goldvald'dan ibarettir. Hakikaten canım gibi sevmeğe başladığım bu kalbi, fikri münevver ihtiyarın böyle süratli hareket edilmek lâzım gelen yerlerde himayesini ben deruhte eyledim. Hoş, himaye hususunda kızı Madam Krelemberg'in becerikliliği olur olmaz erkeklere de ihtiyaç bırakmaz ya! Latîf ihtiyar ise :

— «Ben artık bir çocuk sayılırım. Kızım anam olsun, sen de babam. Yürüyemeyen çocuklara yaptıkları gibi siz de ikiniz birer kolumdan tutarak beni kuş gibi uçurunuz», diye beyan-ı teşekküre başladı. Filvaki dediğimizi yaptık. Fakat Mısırlı arkadaşlarımız bizim kompartımanımızda yer bulamayarak, bize komşu oldular. Çünkü girdiğimiz yer altı adamlık olup, ihtiyarı yatırmak için iki ve Madam Gülnar'ı yatırmak için keza iki adamlık yere muhtaç bulunduğumuzdan, bunları dört addedip Madam Krelemberg ile ben dahi altıyı ikmâl eyleyiverdik. Pasiç ve doktor ile mikdarları altıya bâliğ olan Mısırlı arkadaşlarımız dahi bize komşu olarak bir kompartımanı işgal ettiler.

Ben epeyce uyku kestirmiş bulunduğum cihetle şimendöferin zan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gırtıları, sarsıntıları içinde o rahatsızlıktan uyku dilenmeğe mecbur değildim. Profesör, ihtiyarlığı hasebiyle zangırtıya filana bakmayarak uyudu. İki madamı bir türlü uyku istilâ edemedi. Onlar bana rus milletinin maişet-i beytiyesini anlatmağa başladılar. Ben onlara türk milletinin maişet-i beytiyesini anlatmağa başladım. Cadı hikâyelerine, sihirbaz karılara kadar sözü vardırdık. Derken Madam Krelemberg esası bir cadı ile bir sihirbazın muharebesinden ibaret olmak üzere bir rus masalı söylemeğe başlamasın mı? Fransızcası azca idiyse de bunda bir beis olmadıktan maada, en çok yerlerini kendisi rusça söyleyip, Madam Gülnar'ın fransızca veyahut türkçe olarak bana anlatmağa çalışması, musahabeye cümlemizin iştirâkini mucib olmakla, işte bu cihetten menfaati bile görülüyordu.

Hususiyet-i ahvâlime vâkıf olanlar bilirler ki, ben koca-karı masallarını pek severim. İşim olmadığı zamanlar evlâd ü iyalim miyanında en büyük eğlencem masaldır. Yalnız başkalarına söyletip dinlemeği değil, kendim söylemeği de severim. Hele masal söylendiği halde, uyumak en büyük zevkimdir. Hattâ bir kere söylenmiş olarak dinlemiş bulunduğum masalı bir daha dinleyememek şânından olanlardan da değilim. Bence bir şarkıyı bin defa dinlememek kâbil olmadığı gibi, bir masalı da defaatle dinlemek kâbildir. Zira onu hikâye eden, her defasında bir başka suretle tezyîn ve muhakeme eder. Ben ise masal söylemeğe mecbur edildiğim zamanlar yenilerini bile icat eylerim. Zaten asıl sanatım masalcılık değil midir? Lâtîfe ber-taraf, bu koca-karı masalları hakikaten şâyeste-i istimâ' ve ekserisi pür-hikmet şeylerdir. *Karı koca masalı* sernâmesiyle yazmış bulunduğum bir kitapta efkârımın bu cihetini arîz ü amîk bast u temhîd eylemiştim.

Bu gece vagon içinde ve iki kadın miyanında musâhabeyi masala bozduğumuzdan dolayı o kadar memnun oldum ki, âdeta kendimi evlâd ü iyalim miyanında zannettim. Madam Krelemberg'den sonra Madam Gülnar dahi yekdiğerini müteakip iki masal söyledi. Fakat onun söylediği masallar koca-karı masallarından ibaret değildiler. Birisi rus hikâyenüvisânından bir zâtın yazdığı muhtasar bir romanın hülâsası ve diğeri de müellifi, bestekârı rus olmak üzere tertip edilmiş olan bir operanın icmâliydi. Bunların ikisini de o kadar beğendim ki, ya birer küçük roman yahut birer fıkra-ı mahsusa suretinde kaleme alıp, neşretmek için cüzdanıma kaydeyledim.

Halbuki müteakiben masal sırası bana da geldi. Ben de şarkın en millî, en şâirâne olarak mahsul-i fikr ü hayali olan Santurcu Ali Paşa masalını söyledim. Bu masalı bilenler ne kadar şâirâne olduğunu takdir ederler de, sonra dahi benim romancılık hasebiyle ne güzel tezyîn etmiş olduğumu elbette düşünürler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu masallarla birkaç saat zamanı pek tatlı geçirdik. Ben ihtiyar muallimin başını koyduğu tarafa nakl-i mekân edip, Madam Krelemberg'i Madam Gülnar'ın uzandığı cihete naklettim. Uykuları galebe etmeğe başladığı cihetle üç kişilik yeri bizim eski osmanlıların «başlı ayaklı» tabir ettikleri suretçe paylaşarak biraz sonra uyudular. Ben ise Madam Gülnar'dan işittiğim iki hikâyeyi zihnimde büyülterek iştigâlât-ı zihniyeye koyuldum.

Matbu program mucibince, bu geceyi şimendöferde geçirdikten sonra, ertesi sabah alafranga saat dokuzda yani vakt-i zuhurdan üç saat mukaddem Trollhättan kasabasına vâsıl olacaktık. Orada dahi Hönefoss çağlayanlarından daha mühim çağlayanları ve gayet büyük ve ustalıklı yapılmış bir cedveli filânı temâşâ eyledikten sonra mahall-i mezkûr ahâlisi tarafından kongreye verilecek ziyafette de hazır bulunarak badehu, saat üçte Göteborg'a müteveccihen tekrar yola çıkacaktık. Yani Trollhättan'da altı saat kadar kalmaklığımız mukarrerdi.

Sabah açılıp, güneş dahi doğduğunu gördüğümde, sigaraya iştiyakım artmakla vagondan çıkıp iki vagon arasındaki demirden ma'mul mini mini sofa üzerinde bir sigara içmeğe karar verdim. Madam Gülnar'ın tütün dumanına asla mukavemeti olmayıp, şark tütünü bile kendisini boğarcasına öksürttüğünden, onunla beraber bulunduğum zamanlarda tütün içmekten tevakki eyliyordum. Hattâ bu gece uykudan evvel birkaç defa sigara için müsaade vermiş olduğu halde bile içmedim. Zira bir defasında cüzi tütün dumanının kendisini pek fena öksürttüğünü görmüştüm. Güneşin ilk ziyâsı uyuyanları rahatsız etmemek için pencerelerin perdelerini de çekerek dışarıya çıkıp sigaramı içtim. Ancak uyku uyumamış olmakla beraber, gözlerim ateş gibi yandığından, bol su ile bir yüz yıkamağa muhtaçtım. Herkes uyanıp yüz musluklarının suyunu bitirmelerine meydan kalmaksızın komşu vagona geçip, bir yüz yıkamağa karar verdim. Bizim vagonda da yüz musluğu var ya! Fakat ne kadar olsa insan hodgâmdır. Ben yüz yıkamak için suyu biraz ziyadece sarfederim. Bizim vagonda yüzümü yıkayacak olsam, arkadaşlarım için su az kalacak. Vâkıa bu da bir hırsızlık olacaksa da hodgâmlığa bir vechile galebe edemediğim gibi, şayet patırdılarımla arkadaşlarımı da uyandırmış olurum havfı munzam olunca, ne olursa olsunu göze alıp, komşu vagona geçtim, bolca bir su ile yüzümü yıkadım.

Vagonumuza avdet eylediğim zaman, pîr-i rûşen-zamîri uyanmış buldum. Havanın berraklığı mucib-i inşirâhı olduğundan, güzel yüzü gülüyordu. Yavaş yavaş konuşmağa başladık. Tuhaf değil mi? Şimendöferin o kadar şiddetli sarsıntısı, zangırtısı uyuyanları uyandırmaz da, buna munzam olan cüzi bir şamata uyandırır. Bu tecrübe umumî olduğundan

yarım saat kadar yavaş yavaş konuştuktan sonra, evvelâ Madam Krelemberg ve müteakiben Madam Gülnar uyandılar. Bir şimendöfer vagonunda mümkün olabilen sabah tuvaletini bad-el-icrâ profesör ile devam eden musahabemize iştirak eylediler. Biraz sonra da Trollhättan istasyonuna vâsıl olduk.

İşbu Trollhättan kasabası Vänern nâm büyük bir gölün müntehâ-yı garb-i cenûbîsinde vâki üç bin kadar nüfuslu bir memlekettir ki, zikrolunan gölden çıkıp diğer bazı göllere karışarak denize kadar cereyan eyleyen Götaälv nâm nehir üzerinde mebnidir.

Bu kasabanın şimendöfer istasyonu kasabaya birbuçuk, iki kilometre kadar uzak olduğundan, şimendöferden çıkıldıkta kasabaya kadar arabalar ile gelinmek lâzım gelir. Arabalar bu mesafeyi bir çeyrek saatte kat ederlerse de, kasaba denilen şey öyle sâir memleketler gibi biribirine muttasıl veyahut karîb binalardan müteşekkil olmadığından, araba ile kasabanın merkezi addolunan yere gelindikten sonra da, araba ihtiyacı mündefi olmuş sayılamaz. Götaälv nehri burada gayet kuvvetli çağlayanlar teşkil eder ki, cümlesinin makine fenni hesabınca peydâ eyledikleri kuvve-i muharrike iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetine müsavi olduğu tahmin kılınır. Bu hesabın ne dereceye kadar doğru olabildiği şâyeste-i teemmüldür.

Zira hemen Fırat nehri kadar azîm bir nehir bin beş yüz metroluk bir mesafeden otuz üç metre irtifâ'dan sukût eyliyor. Vâkıâ dımdık ve yekpare bir sedden atlamayıp şu otuz üç metre irtifâ'ı bin beş yüz metre tûle taksim edince, o bir buçuk kilometrelik mecrânın meyli yüzde ikiden biraz ziyadece hesap olunursa da, meyl dahi bir düziye değildir. Nehrin suları sedden sedde atlar. Ara yerde sekiz on kadar yekpâre kayadan ibaret bir takım cezireler bulunup, bunlar dahi suyu sıkıştırdıklarından ve mecrânın dikliği asıl oralarda husule geldiğinden, tabiî vücûda gelmiş birer değirmen harkı demek olan bu dar ve dik mecrâlardan sular o kadar şiddetle cereyan ederler ki, ne bileyim ama o kadar büyük kıtaat-ı mâiye hücumlarının, o kadar da süratle yuvarlanıp gitmeleri benî beşerin kuvvet ve kudretine bir alışkın kuzudan daha ziyade itaatle tâbi olan kuvve-i buhariyeye kıyasen kaç bèygir kuvveti teşkil edebileceğini hesap eylemek epeyce müşkilâttandır.

Bu iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetini haber verdikleri zaman bir o mikdara bir de çağlayanlara baktığımda, Hoca Nasreddin'in yer ile gök arasındaki mesafeyi mesâha edişi fıkrası hatırıma geldi.

Fıkra malum ya? Yer ile gök arasında ne kadar mesafe bulunduğunu Hoca merhumdan sormuşlar. Elindeki asâsını gösterip :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Şununla yüz kere yüz bindir, demiş. Muhatapları inanmak hususunda tereddüt gösterdiklerinde :

— İnanmazsanız alınız asâyı da ölçünüz, cevabını vermiş. Bize de bu suların kuvvetini iki yüz yirmi beş bin beygir kuvve-i buhariyesine müsavidir diyorlar. İnanmayacak olursak, Hoca merhumun inanmayanlara verdiği cevabı bize de verecekler değil mi? İnandık gitti vesselâm!

Rivâyete göre mayıs ve haziran mâhlarına doğru, dağlardaki karlar erimeğe başladıkta bu sular bir kat daha artarlarmış. Biz mâh-ı eylülde temâşâ eylediğimiz halde dahi bu şelâlelerin dehşetlerini hakikaten fevkalâde bulduk. Bindiğimiz arabalarla kasabanın müntehâ-yı şimalinde yanyana üç cezirenin suları en ziyade sıkıştırmış oldukları bir yerine varmıştık ki, burası memleketin her neden dolayı ise vasatı addolunurdu. Cezireler arasında akan suların mikdarını İstanbul'daki kârilerime anlatmak biraz güç olur. Bu civarlarda öyle bir dere yoktur ki mıkyas olarak ihtar edeyim. Evvelce Fırat nehrini mıkyas ittihaz eylemiştim. Şimdi dahi derim ki, Boğaziçi'nin iki hisarlar arası dört yüz metre kadar geniş ve elli metre kadar derin farzolunursa, bunun yirmide birisine müsavi olan suların hemen kırk beş derece zâviye teşkil edebilen bir sath-ı mâilden aşağı doğru yuvarlanmasını tahayyül etmelidir. Suyun cereyanındaki sürati göz ile görebilmek kabil değildir. Nehrin yukarı tarafından bazı büyücek ağaç dalları gelir ki, lemha-i vâhidede geçivererek, sürat-i mürûru hasebiyle mümkün değil görülemezler. Bir mecrâdan geçen su alt taraftaki yekpâre kayadan ibaret bulunan adaya öyle bir şiddet ve kuvvetle çarpar ki, peydâ eylediği gürültüden kat'-ı nazar suların orada kaynamak, sıçramak, coşmak nevilerinden peydâ eyledikleri hali dil ile tarif kâbil olamaz.

İşte tabiatın bu kuvvet-i fevkalâdesinden istifade için bu memlekette birçok kereste ve kâğıt ve demir fabrikaları tesis olunmuştur. Memleketin tekmîl ahalisi de bunların amelesidir. Binaenaleyh, mikdar-ı umumisi üç bin olmak üzere mukayyed bulunan bu ahâli fabrikaların mevâkı'ine nisbetle müteferrik ve münkasım olduklarından memleketin tûlü bir saatten daha ziyade mümtedd, şu halde ebniyesi müteferrik ve seyrektir.

İlk temâşâ ettiğimiz şey sâlifü'z-zikr yekdiğeri miyanında bulunan üç cezire olup, şu satırları yazdığım sırada tahattur edemediğim esbâba mebnî, bu temâşâda yalnız Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey ile birlikte bulunduk. Çağlayanların ve bunlar üzerinde mebni bulunan fabrikaların diğer kısımlarını ve envâını da hep bu arkadaşlarımızla birlikte temâşâ eyledik. İlk girdiğimiz fabrika, bir kâğıt fabrikası idi. Bizim hamam kütükleri gibi ağaçların yarımşar arşın tûlünde kıt'alara taksimi için testere makinalarıyla kesildiklerini gördüğümüz zaman, bâdi-yi nazarda bunların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mahrukat suretiyle istimâl için böyle kesildiklerini zanneyledik. Sonra bir yere gittik ki, orada burgu makinası nevinden önünde bulunan işçilerin böyle parça parça kesilmiş ağaçların budak yerlerini burguya gösterip ve o kuvvetle budakları oydurup çıkardıklarını müşâhede ettik. Lisan bilmiyor idiysek de, böyle hayret noktalarında imdâda yetişen işâret lisanları bize anlattı ki, ağaçların bu suretle budakları ayıklanıp temizlenmesi bunların mahrukattan başka türlü bir suretle istimalleri içindir.

Herkesin zevk ve safâya koyulmuş olduğu bir demde, bizim gibi başı fesli ve hal ü şânları garip adamlar enzâr-ı dikkat ve ehemmiyeti celbeylediği için midir nedir, amelenin rüesâsı bizi fevk-al-had ehemmiyetle bittelâkki ameliyat-ı vâkıalarını mutlaka bize anlatmak gayretine düştüler. Hattâ her neredense, birkaç nefer fransız lisanına âşinâ adamlar dahi peydâ oldular. Bunların tarif ve delâletlerinden anladık ki, böyle parça parça kesilip budakları oyulan ve çıkarılan haşeb-pâreler kâğıt imâli içinmiş.

Bunca halk miyanında fabrikalar ameliyatına akıl erdirmek merakı yalnız bizlerde görüldüğü için adamcağızlar önümüze düşüp, bizé birkaç fabrika temâşâ ettirdiler. Hem de öyle kuru temâşâ değil! Bir zaman baruthâne nâzırı saadetlu Sâbit Paşa Hazretleri bana Makriköy'ündeki baruthaneyi ziyaret ettirmişti. Odun halinde gelen söğüt çubuklarının kömür haline suret-i tahavvülünden bed' ile, kükürtün nasıl tasfiye ve kühercilenin nasıl tathîr edildiği vâdilerinden dönüp dolaşarak bu eczâ-yı selâsenin yekdiğerine halt ve mezciyle dibeklerde nasıl döğüldüğüne ve pide haline nasıl konulup badehu, kesme barut haline nasıl ifrâğ edildiğine varıncaya kadar kâffe-i ameliyatı birer birer tarif eyledikten maadâ, barutun sıkıştırılıp prizmatik haline nasıl konulduğunu ve jive derûnunda bunun sıklet-ı izâfiyesi nasıl ölçüldüğünü ve mermiler üzerinde barutun mucib olduğu sürat-i ibtidâiyenin vâsıta-i elektrikiyeye bil-müracaa nasıl hesap edildiği mesâil-i mühimme ve dakikasına varıncaya kadar, hep fiiliyât ve ameliyat ile tarif ve irâe eylemişti de, mesleğinin en dakik ahvâl ve esrârına kadar tamamiyle vâkıf olup fiilen ve maddeten dahi icrâsına muktedir bulunan böyle bir direktöre nâiliyetten dolayı beni sevincimden çıldırasıya bahtiyar eylemişti. Bu defa gezdiğimiz fabrikalarda önümüze düşen üstatlar, direktörler dahi ameliyat-ı vâkıayı bize işte bu suret-i mükemmelde tarif ve irâe eylemişlerdir.

Orada gördük ki, yarım arşın tûlünde yirmiden otuz santimetreye kadar kutrunda bir odun parçası makineye verilerek yalamak ve aşındırmak nevinden harekâtla toz ve hamur haline nasıl ifrâğ olunuyor? Bu toz, bu hamur kendi hacminin birkaç yüz misli su içinde vukua geldiği halde sonra sudan nasıl tefrîk ediliyor. Suret-i zâhiresi gayet sulu yoğur-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da benzeyen bu hamur amerikan bezi gibi bezler üzerinde bizim güllaçlardan daha ince olarak nasıl yapraklara tahavvül ediyor. Badehu, bu yapraklar yekdiğerine inzimâm ile parmak kalınlığında ıslak mukavva gibi satıhlara ne vechile kalbediliyor. Badehu bu satıhlar silindirler altından geçirilerek inceltile inceltile matlup olan kalınlıkta kâğıda ne vechile tahvîl oluyor.

Fikri Paşa her ne kadar lisan-âşinâ değilse de, umûr görmüş, pek çok ve pek büyük işlerde bulunmuş, epeyce fikirli, gayet dakîka-şinâs bir adam olduğundan hayret-efzâ-yı ukûl-ı âkılîn olan bu ameliyatı bir fikr-i hakîmâne ile görerek :

— Ah bizim Anadolu'da nehir mi yok? Ağaç mı yok? Ah! O balta girmedik ormanları böyle birkaç dakika zarfında kâğıda tahvil etmek bizde kabil mi değildir, yollu beyân-ı mülâhazaya başlamasın mı? Şu ihtiyar âkıli o dakikada o kadar sevdim ki, sarılıp öpeceğim geldi. Fakat tetebbu ve tedkîk ile fikrim daha ziyade meşgul olduğundan gönlümün bu arzusunu meneyledim.

Birkaç fabrika daha temâşâ ettik. Buranın pek meşhur olan kanalını da görmek için kanal boyundan yürümeğe başladık. Vâkıa kanalın güzergâhımızdan gördüğümüz kıtalarınca şâyân-ı hayret bir hali yoktu. Bunun asıl görülecek yerleri «écluse» denilen ve kapandıkça suları şişirip mecrâda tevâzün hâsıl eyleyen kapılarında idiyse de, onlar pek aşağıda bulundukları için geçtiğimiz yerlerde onlara dair eser göremiyorduk. Fakat göremediğimize ben de teessüf etmiyordum. Zira vaktiyle haber vermiş olduğum vechile Paris ile Lyon arasındaki kanalın bir «écluse»ünü görmüş bulunduğum gibi «hidrografi» yani hendesenin cereyan-ı miyâha tatbikinden ibaret bulunan fence tahsil ve tetebbu'um esnasında, böyle kanal ve «écluse»lerin ne gibi kavânîn-i hendese vü hesabiyeye tâbi olduklarını bellemiş bulunduğumdan, bu bahisler bence büsbütün bîgâne olan mebâhisten dahi değildiler.

Nihayet gide gide bir yere vardık ki, yanımızda lisan-âşinâ bulunan bazı zatlar bu civarda kâin bir lokantanın merci-i seyyâhîn olduğunu ve onun kule gibi bir yere en mühim bir nokta-i nezâret teşkil eylediğini bize haber verdiler. Fikri Paşa ve mahdumu Emin Bey ile üçümüz o mahalle kadar vardık. Hotel haliyle lokanta halini cem etmiş güzel bir mevki olduğunu gördük. Oranın fil-vâki merci ve mücemmi'-i seyyâhîn olduğunu etraf ve civarın manzaralarını musavvir bulunan birçok fotografya resimlerinin de orada satılmakta bulunması bize ihtar eyledi.

Bir de haylice mürtefi bir kulesi vardı. Fikri Paşa o kadar irtifâ'a suud zahmetine katlanamayacağını beyanla i'tizâr eylediğinden, biz Emin Bey ile beraber o irtifâ'a kadar çıktık. Kırk beş, elli metre kadar bir ir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tifâ'dan ibaret idiyse de, mevki dahi zaten mürtefi bulunmak hasebiyle etrafa nezâreti hakikaten fevkalâde idi. Aşağıya inip, o muhterem ihtiyarı, yani Fikri Paşa'yı da oraya kadar çıkmak zahmetine katlanması için teşvik eyledik. Adamcağız oradan müyesser olan nezaretin bu zahmete değerli olduğunu bil-kabul çıktı. Ama hakikaten de değerli idi! Zira koca bir nehrin bin beşyüz metre mesafede otuz üç metre irtifâ'dan sukût ile teşkil eylediği şelâlelerin kâffesi birden görünüyordu.

Teessüf ederim ki, şu kulenin tepesinde on dakikacık olsun yalnız bulunamadım. Ben tetebbuâtımı yalnız icrâ etmek isterim. Böyle bir mahalde tek başıma yalnız bulunursam, daha iyi görür, daha güzel dinler ve daha âlâ tefekkür eylerim. Hattâ ekseriya icrâ edecek mühim bir işim veyahut yazacak mühim bir bahsim bulunduğu zaman yatağımda üç, beş saat müddet ilk uykuyu kestirdikten sonra uyanıp saatlerce müddet kendi kendime tetebbu ve tefekküre dalarım. Bunun ne kadar nâfi ve ne kadar âlâ bir fikir olduğunu ve insana neler tefhîm ve ilhâm eylediğini *Nevm ve hâlât-ı nevm* ve *Ilhâmât ve taglitât* nâm eserlerimde dûr u dırâz bahseylemişimdir.

Bu mahallin şelâleleri ve o kuvvetten istifâde için bina ve inşâ edilmiş bulunan fabrikaları o kadar zihnimi işgal eylemiştir ki, Madam Gülnar'dan nasıl ayrıldığımı ve sonra bu mahalde kendisiyle nasıl birleştiğimi şu satırları yazdığım sırada Hudâ âlim, tahattur edemiyorum. Fakat Fikri Paşa'ya kendi tarafımdan bestelenmiş bazı şeyleri ismâ' için orada mevcûd bir piyano üzerinde birkaç parça çalmış olduğumu pekâlâ der-hâtır eylediğim gibi, bu aralık Madam Gülnar, «osmanlı muzikasında armoni yok mudur? Armonisiz muzika âdeta muzikadan addolunamaz», diye yanıma gelip âhengimi bozmuş olduğu gibi, mütcakiben kendi icrâatıyla şu çağlayanlara karşı zaten münbasıt bulunan ihsâsımı bir kat daha inbisâta götürmüş olduğu, kezalik tamamiyle hatırımdadır. Hattâ :

— Bizim osmanlı muzikasının armonisi olup olmadığını soracak yer mi buldunuz Madam? Bakınız kudret-i san'iasının bir cüz'ü kanun-ı tabiat diye bazı keç-bînânın rebûbiyyet ve uluhiyyetine kadar kâni olmak istedikleri tabiat, işte ayaklarımızın altında yuvarlanıp gidiyor. Bir dakikada yüz binlerce okkalık suları bir sürat-i müdhişe ile yuvarlanıp götürüyor. Sanatkâr olduğunuzu bin defa işittik. Hem feylesof, hem şâir olduğunuza sizden işittiğimiz bin türlü mebâhis ile kanaat eyledik. Böyle bir mevki ihsâs-ı sanatkârînizi münbasıt etmiyor mu? İşte bir piyano! Vâkıa akordası yolunda değilse de, kulaklarımız onun falsolarına tahammül eder. Buyurunuz! Bizi ihyâ ediniz, tarzında söylemiş olduğum sözler dahi şu anda hatırıma geliyorlar.

Koca hünerver! Piyanoya oturup icrâya başladığı zaman alt katta

bulunan halkın kâffesi üst kata hücum eyledilerse de, hiç birisi dikçe nefes almağa muktedir olamayarak can ü dil-i sem'ini bu piyanoya hasr ile dinlemeğe koyuldular. Hakikat piyanonun akordasında görülen epeyce noksan kulakları tırmalamaktan hali değil idiyse de, icrâdaki maharet bu ayıbı da setrediyordu.

Musikiye mensup olanlar bilirler ki, herhangi bir saz erbâbı sazını beş on gün meşkten münkatı olursa, kollar ve parmaklar o itiyad-ı dâimîyi unutarak bayağı acemi olurlar. Gülnar'ın bugün gösterdiği mahâret iki üç haftadan beri dûçâr olmuş bulunduğu meşksizlik ile beraber yine mucib-i hayret derecede görüldüğünden, bu kadının meşk-i dâimî halindeki maharetini düşündürmeğe başladı. Ressamlık sanatınca henüz rivâyet derecesinde bulunan mahareti dahi benim vârid-i hâtırım oluyordu. Yedi, sekiz lisanda bizâa-ı fevkalâdesi mücerrebim olmuş ve muzikadaki behresi bugün görülmüş ve takdir edilmiş olması üzerine, bu fevkalâde kadının resimdeki mahareti de kendi kendine mertebesini tayin eylemişti.

Şu mevkide geçirdiğimiz birkaç dakika asıl hayattan addolunmak lâzım gelen ömrümüzce bir hayli senelik ömre bedel oldu. Hattâ kongre azâsına burada bir kuşluk ziyafeti keşidesi mukarrer olduğu halde, biz o kararı da der-hâtır edemediğimizden kuşluğumuzu da burada icrâ eyledik.

Hangi kararı der-hâtır edeceğiz? Biz... en doğrusu ben âdeta benliğimden tecerrüt eylemiştim. Rabbim hakkı, subhane ve taala hazretlerinin en büyük eser-i kudretini bugün müşâhede eyliyordum. Her sâniyede binlerce metre mik'ab sular ayağım altında akıp gidiyorlar. Hem de öyle bir kuvvetle akıp gidiyorlar ki, ukûl-ı muhâsibîn bunları iki yüz yirmi beş bin beygir kuvvetinde olmak üzere hesap eyliyor.

İki yüz yirmi beş bin!.. Bunlar kurbağa kuvveti değil, at kuvveti! Sem'-i hayretimi teşnif eden piyano mahareti de Gülnar mahareti!

Biz kahvaltımızı oracıkta icrâ eyledik. Bu mevkiden çıkar çıkmaz bulduğumuz arabaya Gülnar'ı irkâb ile profesör ve kızı her neredelerse onları bulmağa sevkettik. Kendimiz fabrikalara fevkalâde merakımız olduğunu ilk ziyaret eylediğimiz kâğıt fabrikalarından istidlâl ile bizi davet eyleyen diğer fabrikacılara tâbi olduk ki, bize ziyaret ettirdikleri fabrika dahi şimendöferlerde istihdâm olunan lokomotifleri yapmağa mahsus bir fabrika idi.

Bu fabrika ameliyatın çokluğu zamanında dört yüz amele işletebilecek kadar cesîm olup, fakat ameliyatın en azlığı zamanında dahi iki yüzden az adam ile idaresi kabil değildir. İsveç, Norveç memâlikinde inşâ edilmiş bulunan bütün şimendöferlerin lokomotiflerini bu fabrika yapmış olduğu gibi Danimarka ve Almanya'ya dahi bir hayli lokomotifler yapıp satmakla müştehirdir. Salt bu değil. İsveç, Norveç'te demir madenlerinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kesretine ve çelik imâl edecek fabrikaların da terakkisine mebni bu memleketlerde demircilik pek ziyade ileriye gitmiş ve binaenaleyh, câ-be-câ büyük büyük fabrikalar küşâd olunmuştur.

Yekpâre demirden mamul bir büyük lokomotif tekerleği gördük ki, kutru hemen iki metre kadar vardı. Bu tekerlek silindirlerinin tahrik edecekleri dingile rabtolunarak bizim yandan çarklı vapurların çarklarına gördürülen hizmeti ifâ edecektir. Şu azîm âhen-pârenin dökme olmayıp çekiç ile döğme olduğunu haber aldığımızda ziyadesiyle istigrab eyledik. Ama bunu darbedecek çekiç makinasının nasıl bir şey olduğunu bilmediğimiz için değil! Fabrikalar temâşâsından pek ziyade mütelezziz olduğumdan İstanbul'daki beylik fabrikaların hemen kâffesini gezmiş görmüşümdür. Tersâne-i Âmire'de temâşâ eylemiş bulunduğum çekiç fabrikası yekpâre demir döğme hususunda bu tekerlekten daha büyük parçaları döğebilecek cesâmettedir. Ancak şu tekerlek gûya darbdan sonra eğe ile çilingirlenmek suretiyle de ikmâl edilmiş olmak derecesinde muntazam bulunduğundan ve ona bu sureti yalnız çekiç fabrikası verdiğini delillerimiz temin ettiklerinden, işte o kocaman çekicin bu kadar muntazam ve ince işlerde nasıl istihdâm olunduğunu görmek arzusuna düştük.

Binaenaleyh çekicin bulunduğu yere kadar da giderek en ince işlerde nasıl istimal olunduğunu bize göstermeğe başladılarsa da, o aralık birdenbire makinalar duruverdiğinden bu temâşâmız yarıda kaldı. Meğer kuşluk paydosu zamanı gelerek buhar kazanından mecâri-yi buhariye muslukları kapanmışmış. İşe tekrar başlamak için bir saat beklemek lâzım geleceğinden, bu kadar zamanı fedâ edememek hususundaki mecburiyet, oradan müfârakata lüzum gösterdi.

Fabrika memurlarının ifadesine göre kış mevsiminde burada hemen hiç gündüz kalmadığı zamanlarda, fabrikanın derunu beş yüz kadar ziyâyı elektrikî lambalarıyla tenvîr olunarak karanlık geceler rûz-ı rûşene bit-tahvil, işler de ol vechile devam ederlermiş.

Bu adamların gayet nâzik ve terbiyeli şeyler olup her tarafı gezmek hususundaki delâlet-i nâzikâneleri bizi kendilerine minnetdâr eyledi. Onlar vizite kâğıtlarını bize itâ ederek, biz dahi isimlerimizi onların defterlerine kaydedip, muârefemizi teyid etmiş olduk.

Bu mevkiin irisi ufağı yirmiye takarrüb eden şelâleleri ne mühim şeylerse, bu şelâlelerin mümânaatını ber-taraf ederek gemi işletmek için yapılmış olan cedvel ve bilhassa cedvel-i mezkûrun «écluse» denilen kapıları da o kadar şâyân-ı ehemmiyet inşâât-ı beşeriyedendirler. Otuz üç metre irtifâ'dan sukût eyleyen bu nehirden gemi geçirmek için yapılacak cedvelin öyle alelâde bir hark açmak suretiyle vücuda gelemeyeceği âşikârdır. Kadîmden beri burada «écluse»ler inşâsı arzu olunarak evvel-be-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

evvel nehri taksim eyleyen cezâyir-i sagîreden istifade edilmeğe çalışılmışsa da pek az muvaffakiyet husule gelebilerek nihayet akıntı aşağı inilmek şartıyla nehrin sol tarafına isabet eyleyen araziden iki bin beş yüz metre kadar tûlünde bir cedvel açılmağa ve bu cedvelin müntehâsına biribirinden mürtefi azîm havuzlar yapıp, bunların da her birine derece-i cesâmet ve metâneti akıllara hayret verecek kapılar takılmağa lüzum görülmüştür. Lüzum-ı mezkûr üzerine ilk yapılan «écluse»ler mürûr-ı zamanla derece-i kifâyeden sâkıt olmakla terkedilmişlerdir ki, hâlâ bakiyye-i harabeleri mevcuddur. «Yeni écluse'ler» denilenlerse 1844 senesinde reside-i hadd-i hitâm olmuş onbir adet havuzlardır.

Bunlardan asıl nehir yatağına en karîb olan birinci havuza gemi girdikte kapısı kapanıp, yukarıdan dökülen sularla havuz dolmağa başlar. Tamam ikinci havuz ile tesviye hâsıl edince, gemi ikinci havuza girip o dahi dolmağa başlayarak üçüncüye girer. İşte bu suretle güyâ azîm ve cesîm bir merdivenden yukarıya çıkıyormuş gibi, çıka çıka gayet cesîm bir göl vüs'atinde bulunan, şekli gayr-ı muntazam bir havz-ı azîme girer ki oradan da kanalın üst başına kadar mürûruna artık hiç mâni yoktur.

Benim gibi, böyle bir azîm kanalı ilk defa görenler üzerinde bu müşâhedenin hasıl eylediği tesiri tarife âdeta imkân yoktur diyebilirim. İnşâât-ı mezkûre ne Rodos kalesi gibi bin-nisbe daha büyük inşââta kıyas kabul edebilir, ne de sâir bir şeye! Zira müştemil olduğu sular öyle bir kuvve-i tahribiye hükmünde bulunurlar ki, insan evlâdı elinden çıkmış olan inşââtın bu kuvvet-i tabiiye-i tahribiyeye mukavemet edebilmesi için muhtaç olduğu metânet insanı düşündürdükçe mucib olduğu hayret dahi artmakta devam eyler.

Trollhättan etrafında şâyân-ı temâşâ bir takım dahi mağaralar var imişlerse de biz bunları gezip görmeğe vakit bulamadık. Görüştüğümüz adamlardan yalnız hikâyelerini istimâ' ile iktifâ mecburiyetinde bulunuyorduk. Fakat bu hikâyeler miyanında da asıl sem'-i ehemmiyeti celbedenleri hep kanal hikâyeleri oluyordu. Zira Avrupa-ı şimâlinin en ücrâ bir yeri zannolunan bu mahalde, işte şu kanaldan senevî yedi binden dokuz bine kadar gemi mürûr eylediği ve bundan yirmi beş milyon kronaya kadar vâridât hâsıl olduğu haber verildiği gibi buradan geçen gemilerin Göteborg, Vänern, Göta göl ve kanallarıyla Stockholm'e kadar gidip geldikleri haber veriliyordu ki, İsveç, Norveç üzerindeki binlerce irili ufaklı göllerden böyle kanallar «écluse»ler vasıtasıyla binlerce saatlik mesâfelerde gemi dolaştırılabilmesi imkânı, gerçekten eâzım-ı muvaffakiyat-ı beşeriyeden addolunmaz mı?

Kongre azasından bölük bölük şimendöfer mevkıfine doğru yürümeleri bizi de ikaz eylediğinden ve olduğumuz yer ile mevkıf arasında hayli

mesafe bulunduğundan, bunun bir kısmını binecek araba bulamadığımızdan dolayı piyade olarak yürüyüp kat'eyledikse de, tamam yorulup terlemeğe başladığımız bir zamanda rastgetirebildiğimiz bir boş arabaya atlayıp soluğu istasyonda aldık.

İşbu şelâleler pek çok seyyâhînin temâşâgâhı olduğundan ve gerek birer birer ve gerek umûmunun birden alınan fotografya resimleri buranın en büyük yâdigârı addolunduğundan kız, erkek birçok çocuklar ve hattâ büyücek güzel güzel kızlar, yolculara fotografya resimlerinin fürûhtunu âdeta cebr suretine koymuşlardır. Mukavemet için büyük metânet ister. Zira resimlerin kâffesinden mübâyaa edecek olsanız, nüseh-i mükerrerenin mübâyaası için dahi sizi âdeta icbâr ederler.

Tekmîl yolcular vagonlardaki yerlerini tekrar işgal eylédikten sonra ba'de-z-zuhr tamam saat üçte hareket eden katar dört buçukta Göteborg'a vâsıl oldu ki, yolda geçen şu bir buçuk saatlik zamanı herkes birbirine müşâhedât ve hissiyâtını tarif ile geçirdiklerinden bu yol gözümüze hiç göründü (s. 304-317).

Paris

Louvre sarayı Paris'in en mühim heykeltraşlık ve resim müzesidir. Alt katı umumen heykeltraşlığa ait olup, şark ciheti kapısından girildiği zaman binanın altında insanın sol tarafına isabet eyleyen kapıdan âsâr-ı atîka-i mısrıyye mevzu olan daireye girilir. Louvre Müzesi'ne en büyük kusur bulanlar bu müzenin âsâr-ı atîka kalabalığıyla âdeta geçilmez derecelerde kalabalıklanmış olması kaziyyesini bulurlar. Fil-vâki daha bu âsâr-ı mısrıyye salonunda insanı karşılayan heykel kalabalığı içinde insan kendisini kaybeder gider.

İşbu âsâr-ı atîka-i mısrıyye salonunun müntehâsına vardığımda, karşıma çıkan azîm bir merdivenden yukarıya çıkıverdim. Sol tarafıma isabet eyleyen kapıdan içeriye girdiğimde, yine mısır tarihine ait antikalarla mâlâmal bir koridora girdim ki, bunun müntehâsı orta yerinde dört azîm sütûnu olan bir salondur. Bu salonun bir kapısından girip diğerinden çıkıldıkta âsâr-ı atîka-ı yunaniye koridoruna girilmiş olur. O koridorun da müntehâsından Tuileries sarayının nehir cihetindeki cenâhına muvazi bir cenaha geçilir ki, müzenin bu kısmı bir kuyumcu bedestenine girilmiş gibi gümüş ve altın ve bakır ve eşya-yı murassaa ile mâlâmaldir. İlk geçitten geçip bir müdevver salona girdikten sonra, sol tarafta önüme açılan gayet uzun bir salona girdim. Bundan ötesi resim salonu olup, hele nehre nâzır olan birkaç yüz metre tûlündeki koridor binlerce resim levhalarıyla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâlâmâl olarak, ne gezmek, ne de temâşâ etmekle biter tükenir şeylerden değildir. Bu koridordaki âsâr-ı nefise italyan ve ispanyol ve alman ve danois mektepleri nâmıyla eshâb-ı âsârın mensup oldukları milletlere göre münkasım olup, koridorun sonuna kadar gidildikten sonra tekrar geriye dönülerek ve sola bükülerek ikinci katın müntehâ-yı garbisindeki merdivene gelinmektedir. Doğru bükülüp müntehâ-yı şarkiyedeki büyük merdivene kadar gelince, şüphesiz bir buçuk saat kadar yürümüş bulunduğumdan dizlerimde, topuklarımda sıklet-i vücuduma tahammül edecek kuvvet kalmamıştı. Ancak o merdivenden aşağıya inilemiyordu. Tekrar sağa bükülüp evvelce girmiş bulunduğum uzun koridordan müdevver salona ve oradan dört kolonlu salon tarikiyle yine ilk çıktığım merdivene kadar geldiğim zaman âdeta yıkılmak mertebelerini buldum. Hemen merdiven ayağına oturup dinlenmek mecburiyetinden kendimi alamadım.

Elimde Louvre müzesinin tarifnâmesi bulunarak her girdiğim salonun ismi ve muhteviyatı haber veriliyor ise de, bunları tatbika imkân var mı? Cüz'i tatbikata girişmek cesareti için haftalarca müddeti burada geçirmek lâzımdır. Karilerimce mucib-i hayret olacak bir fikr-i icmâlî peydası için şunu haber vereyim ki : Louvre sarayı dört dıll'dan müteşekkil bir murabba olup, bunun iki katı sekiz dıll teşkil eyler. Tuileries sarayı cihetindeki cenah dahi altlı üstlü iki dıll teşkil ettiğinden müzenin heyet-i umumiyesi on dıll'a bâliğ olur. Bugün şurada iki saate karîb meşy ü hareketle bu on dıll'dan yalnız bir buçuğunu iki defa geçmiş olabildim.

Ya karnımın açlığı? Bu yorgunluk ile açlığın derecesini bütün müddet-i seyahatimde buradan başka hiç bir yerde hissetmemiştim. Bir başka gün şuraya tekrar gelmek azmiyle yavaş yavaş aşağıya inerek saray önünde tesadüf ettiğim bir arabaya bindim ve hemen rastgele gibi bir suretle : «Châtelet meydanına!» kumandasını verdim. Arabacı bizi Mégisserie rıhtımı üzerinden Châtelet meydanına götürürken ikinci kumanda olmak üzere «münasip bir lokantaya» emrini de vererek arabacının intihap ve sevkeylediği lokantaya girdim.

Meğer girdiğim yerde «à la carte» denilen usulde taam ediliyormuş. Yani yiyeceğim şeyleri ben intihap etmeliymişim. Bende o iktidar var mı? Hele Louvre müzesine girip çıktıktan sonraki vücut ve zihin yorgunluğu, bende kuvve-i müfekkire bile bırakmamış olduğundan hizmetçiye :

— Bana her ne yedirmeği tensib ederseniz ben ona razı olacağım. Zira bende taam intihâbına iktidar katiyen münselibdir, dedim. Bu yolda aldıkları açık emirleri hüsn-i icrâ cihetinde Paris'in lokanta uşakları gayet mâhirdirler. Nelerden ibaret olduğunu şimdi tahattur edemediğim iki üç türlü yemek ile adamcağız bizim karnımızı pekâlâ doyurdu. Oturdukça ve karnımı doyurdukça aklım dahi başıma geliyordu. Bad-et-taam uşa-

ğa bir fransız altını verip hesabımı tesviye etmesini söyledim. Bana iâde eylediği akçenin mikdarına nazaran kuşluk taamım için beş buçuk frank kadar bir para alıkoymuş olduğu anlaşılıyordu. Yarım frank bahşiş ve yarım frank dahi fazla vererek bir de kahve getirmesini söyledim ki, eğerçi bunların kahveleri içilmek istidadından âri şeyler olduğunu bilir idiysem de, biraz daha oturup kahve ve sigara içerek daha mükemmel dinlenmek için bu tedbire mecbur olmuştum.

Châtelet meydanındaki hotelden çıktığımda yine bir araba çağırıp saat hesabıyla bil-isticâr bindim. Zira bugün sergi-yi umumîye yine nehrin öte tarafından gitmek kararındaydım. Paris'in Hôtel des Monnaies'i ve Tuileries ve Palais Royal ve Madeleine ve Capucines ve Poissonnière gibi bulvarlarıyla République meydanı taraflarını ber vech-i matlup seyr ve temâşâ eylemiş bulunduğum halde nehrin öte cihetini yani Quartier Latin denilen tarafını henüz bu taraf kadar görüp belleyememiş bulunduğumdan bu noksanı ikmâl gayretindeydim. Bu defa dahi bindiğim arabayı sabah geçtiğim Boulevard du Palais tarikinden Saint Michel meydanına sevkettimse de, oraya gelince hemen sağ tarafa Saint-André sokağına saptırıp badehu, Jacob ve Université sokakları hizâsından sürdürdüm. Bellechasse sokağı denilen darca bir sokaktan Saint-Germain bulvarını aykırılayarak Grenelle sokağına gelince posta ve telgraf nezaretleri önünden Invalides'ler bahçesine ve oradan Invalides'ler bulvarına girerek Xavier meydanı ve Tourville Avenue'sü tarikiyle Tourville meydanına vardım ki, bir büyük salhane olduğunu ve bir de arteziyen kuyusu bulunduğunu bundan evvelki Mekteb-i Harbiye etrafını gezdiğim sırada plan üstünde görmüş olduğumdan, mezkûr Tourville meydanında arabadan indim (s. 645-648).

Sergi-yi umumi'deki makineler

Bundan evvel Sergi-yi umumî'ye birkaç defa gelerek makine dairesinin yalnız heyet-i umumîsine bir nazar edip geçmiş ve ilk fırsatı düşürdüğüm zaman, şuraya gelip istediğim gibi bir temâşâya koyulmağı zihnime yerleştirmiştim. Bugün daireye girer girmez üst kat makamına kâim olan şirvanlara erbâb-ı temâşâyı çıkaran asansör makinasına binip evvel-be-evvel asansörün vâsıl olduğu demirden ma'mûl bir terasadan dairenin heyet-i umumiyesini seyre başladım. Bir tarafından diğer tarafına nazarın vâsıl olabilmesi muhâl olan şu yerde dürbün istimali taht-ı mecburiyette idi. Dört yüz metreden mütecâviz tûlü ve iki yüz metreye karîb arzı olan bu mustatîl-i azîm yekpâre bir salon halinde ise de, dört tarafı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

otuz metre kadar arzında şirvan ile muhâttır ki, birçok küçük makineler dahi bu şirvanlara yerleştirilmişlerdir. Şirvanların arasında kalan açıklık boyunca bir de cisr-i seyyar yapılmıştır. Bu cisr-i seyyar tamam şirvanlar irtifâ'ına müsavi gayet muhkem demir çâr-taklar üzerinde bir baştan bir başa kadar kızak gibi kayıp seyr ve hareket eder. Öyle bir suret-i acîbede ki, demir çâr-tak dediğimiz iki cenâhlı demir yol makine galerisini şekl-i tûlânîsince boylu boyuna kat'ederek cisr-i seyyarın da iki uçları bu demiryolları üzerine mevzu' olduğundan, yeraltında gizli makineleri ve onlara merbut teller vasıtasıyla koca bir sal cesametindeki cisr yavaş yavaş galerinin bir başından diğer başına kadar kaydırılıp götürülür. Bunu inşâdan maksat erbâb-ı temâşâyı galerinin zeminine konulmuş olan makinelerin üstünden geçirterek gerek onları ve gerek şirvanlarda mevzu' olan eşyayı, bir nazar-ı şâmil ile temâşâ ettirmektir. Binâenaleyh cisr-i seyyâr benim bulunduğum terasaya takarrüb edinceye kadar dürbün ile galerinin her tarafını temâşâ eyledikten sonra, bu cisr-i seyyâre de binerek ve galeriyi boylu boyuna onun reviş-i ahestesiyle gezerek, gerek dürbün ve gerek gözlük ile temâşâmı ikmâl eylemiştim.

Mevcût makineler içerisinde beni en ziyade meraklandıran şeyler, bizim memlekette peyda ve istimali kâbil olan küçük ve ucuz ve nâfi makinalar olacağından, bu cisr-i seyyar ile esnâ-yı seyahatimde o yoldaki makineleri hangi tarafta görüyorsam, asıl nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti o noktaya hasrederek, cisr-i seyyardan indiğim zaman bunların yanına takarrüb edebilmek için geçilmesi lâzım gelen yolları zihnimde güzelce ezberliyordum.

Cisr-i seyyardan indiğimde zaten pek yakına inmiş bulunduğum cihetle kazzâzlığa ait olan makinaların kurulmuş oldukları yere vardım. İstanbul'umuzda alâ-kadrü'l-imkân kendisini inkırazdan kurtarmış olan ve buna da ekser-i erbâbı yahudi olmasından nâşi, onların açıkgözlülüğü sebep olmuş bulunacağı derkâr bulunan sanat, kazzâzlık olduğundan ve bunların istimal eyledikleri çıkrıklar ve makineler dahi epeyce malûmum bulunduğundan, burada gördüğüm kazzâzlık ile bizdekinin farkını muvâzeneye başladım. Gaytan imaline mahsus bir makine gördüm ki, en ince nevinden bed ile parmak kalınlığına karîb kalınlığa kadar gaytan ördüğü halde, büyücek bir dikiş makinesinden daha büyük değildi. Vâkıâ bizim kazzâzlar dahi gaytan için bir nevi çıkrık kullanırlar ise de, buradaki makineye nisbetle bizimkiler hakikaten bir «çıkrık»dan başka hiç bir hüküm götüremezler. Gerek bu gaytan makinesi ve gerek bir milimetre ve arzından yirmi milimetre arzına kadar şerit dokumağa mahsus olan diğer makine gaytan ve şeritlerin matlup olan ince ve kalınlık ve darlık ve genişlik nisbetinde imâli için âyâr edilebildikten maada gaytanlar veyahut şerit-

ler yalnız bir renk iplikten yapılmayıp, rengârenk ipliklerden yapılmak arzu edildiği ve bu renklere bir de nisbet tayin olunarak şekiller vücuda getirilmek istenildiği halde, ol vechile dahi âyâr edilebildiklerinden bunların yalnız bir tanesine gördürülebilen hizmeti bizim kazzâzların beş on türlü çıkrığa gördürebilmeleri dahi pek de ümit olunamaz.

Bükme yapmak ve pamuk veyahut kenevir ipliği üzerine ipek veyahut sırma sarmak için icâd edilmiş bulunan makineler dikiş makinelerinden bile küçük ve âdeta saat gibi nazik şeyler olup, bizim kazzâzların bu yoldaki çıkrıkları matlup olan tûlü buldurabilmek için ensiz, uzun salonlar gibi yerlere ihtiyaç göstermekte bulunmalarına mukabil, bu makinelerden orta boy bir dükkâna sekiz, on tanesini yerleştirip işletmek kabildir.

Avrupa'da «tricoterie» yani örmecilik denilen sanat dahi kazzâzlığın mütemmimi addolunarak dantela envâını ve hattâ eldiven ve çorap ve fanila ve don ve gömlek gibi şeyleri örmek için yapılan makinelerin aglebi, dikiş makineleri cesametinde şeylerdir. Bu makinelerin örgü işini nasıl işledikleri bir nazar-ı im'ân ile temâşâ edildiği zaman, insana hayret gelmemek kabil değildir. Fizik fenninin harekât mebhası ile fünûn-ı riyaziyenin el ele vererek icat ve ihtirâ'ları emrinde benî beşere delâlet etmeleri sâyesinde müyesser olmuş bulunan şu ihtirâât âdeta beş, on parça demire hayat ve akıl verilmiş olduğunu insana hükmettirecek ehemmiyet ve garabeti hâizdir. Bazı kere evlerimizde çocuklarımızın kese ördüklerini ve bunlara tırtıl ve boncuk gibi şeyler dahi katarak türlü nakışlar vücuda getirdiklerini görürüz. Hattâ bazı kere bu işleri güyâ biz de yapabilecekmişiz gibi onların ellerindeki tığları alıp bir tecrübe etmek gayretine düşeriz. Heyhat! İncecik ibrişimlerin deliklerine tığ sokup tığın çengeline iliştirdiğimiz ipliği tığ ile beraber o delikten geçirip çıkarmak ne kadar müşkildir! Kadınların, çocukların yaptıkları gibi bu müşkil ameliyatı hattâ gözleriyle bakmağa bile ihtiyaç messetmeksizin saldır saldır icrâ edivermek ne büyük mümârese ve maharete vâbestedir! Burada ise şu müşkil işi gören sanatkâr bir zeki, zarif, nazik kadın değildir. Öyle kadın veya kızın güzel parmaklarına bedel, burada görülen şey irili ufaklı birçok âhen-pâreler ile tellerden, iğnelerden ibarettir. Ancak Hak Taala'nın nev-i beşere ihsan buyurmuş olduğu akıldan, fetânetten bir kısmını güyâ nev-i beşer dahi bu tellere, iğnelere bahşetmiş de kadınların, kızların güzel parmaklarındaki maharet onlarda husule gelmiş gibi bir hal-i acîb ki, temâşâ eden insanın vâlih ü hayran olmaması kabil olamıyor.

Hiç bir tel, hiç bir iğne kendine mahsus olan delikten gayrısına girmiyor. Bunların ucundaki çengele ilişecek ipliker diğer çengeller vasıtasıyla kendi kendilerine gelip ilişiveriyorlar. Örgüler arasına katılacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

boncuklar, tırtıllar, filanlar vakit ve nöbetleri geldikçe birer birer akıp yerleşecekleri yere vâsıl oluyorlar.

Kazzâzlık ve örmecilik sanatlarının biraz daha teâlisi nakışçılık sanatına müntehî oluyor. Bunların hepsi yekdiğeri yanında birer sergi teşkil etmiş olduklarından, birisinin temâşâsından sonra diğerine intikal ediliyor. Burada «nakış» dediğimiz şey kadınlarımızın (nâgış) tabir eyledikleri sanat-ı nefisedir ki, tezgâhına, kadınlarımız gergef tabir ederler. Tülbentten bed' ile cânfese varıncaya kadar envâ-ı akmişeyi bu gergeflere veyahut onların müdevver şeklinde olanları sayılan kasnaklara gererek ipek ile, sırma ile, pul ile akmişe-i mezkûre üzerinde türlü güzel nakışlar vücuda getirirler. İşte bu sanat dahi birtakım makinelere gördürülmektedir ki, onların temâşâsı dahi örgü makinelerinden az mucib-i hayret değildir. Kadınlarımızın işledikleri nakışlarda her renk ipeğe göre kumaşın neresine iğne batırmak lâzım gelirse, bu hizmet-i dakika ve mühimmeyi de makinelere gördürüyorlar. Hattâ makineler mesela yalnız bir mendili, bir çevreyi işlemekle kalmıyorlar. Mendil, çevre gibi ufak şeyler şöyle dursun, bir buçuk, iki metre arzında canfesler üzerine parça parça ve her parçası biribirinin aynı olarak işlenmek lâzım gelen çiçekleri de birer birer işlemiyorlar, on mendil veya çevreyi veyahut enli bir kumaş üzerine işlenecek çiçeklerin onunu birden işliyorlar. Bunun için bir üstad makinenin muaddilini eline alıp karşısındaki resim mucibince muaddil-i mezkûru idare eyliyor ki, karşısındaki resim birçok çizgiler ile murabba'âta münkasım olduğu gibi, işlenecek kumaş dahi murabba'âta münkasım olduğundan, üstad-ı merkum elindeki muaddili hangi murabba'ın hangi cihetine tevcih eyliyorsa, işlenecek kumaş üzerinde on murabba'ın o cihetlerine hareket-i vâhide ile birer iğne saplanıp, matlup olan renkte birer iplik yerleştiriliyor. Vâkıâ ameliyat-ı mezkûre gaytan ve şerit ve örgü makinaları gibi «gırıltı» tabiriyle süratleri ancak anlatılabilecek derece seri' olmayıp âdeta iğnelerin her defa kumaş üzerine saplanıp çıkmaları üstadın derece-i sürat ve maharetine göre yarım dakikadan iki dakikaya kadar bir zamanda müyesser olabiliyorsa da, üstadın bir iğne batırmak için ettiği hesabı önündeki tezgâhın on iğneye ta'mîm etmesi işte bu sanatın derece-i nezâket ve ehemmiyetine göre bir sürat-i azîme husule getirmiş oluyor.

Kazzâzlık, örmecilik ve nakışçılık sanatlarının tezyîd-i cesamet etmeleri bir yandan iplik bükmek ve mensucât dokumak sanayi'ine doğru yol açıp gittiği gibi, bir yandan dahi terzilik ve kunduracılık yani dikişçilik sanatlarına yol açıyor. İstanbul'da istimâl olunan dikiş makinelerini imâl emrinde «Singer» nam fabrika şöhret almıştır değil mi? İşte bugün makine galerisi dâhilinde şu ilk tetebbuatım esnasında nakışçılıktan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sonra Singer kumpanyasının tesis etmiş olduğu dikişçilik sergisine de vâsıl oldum. Meğer dikişçilik için icâd olunan makineler yalnız bizce ma'rûf olan o nâfi dikiş makinelerinden ibaret değilmiş. Hoş bizim bildiğimiz dikiş makinelerine de ne güzel hizmetler gördürüyorlar ki, o makineler bizim de elimizde bulundukları halde istifademizi bu dereceye vardırmak için lâzım gelen mahareti peyda hususundaki gafletimiz şâyân-ı istigrâbdır.

Bizim evlerimizde dikiş makinelerine iki parça kumaşı birbirine diktirmekten fazla olarak, bir de bastırmak ve kadınlarımızın «salata» tabir eyledikleri farbalaları yaptırmak hizmetini gördürürüz. Halbuki bu makineler ne güzel nakışlar dahi işlemektedirler. Kadınlarımızın «kasnak işi» tabir eyledikleri nakışların en âlâsını bu makineler işliyorlar. Düğme takmak için açılan iliklerin etrafına oya gibi bir surette ipek ile icrâ eyledikleri tahkimi de bu makineler yapabiliyorlar. Mendiller köşesine alâ markalar işliyorlar. Hele bu makinelerin kanaviçe işlemeğe mahsus olanları hakikaten en ziyade nâfi ve şâyân-ı ehemmiyettir. Ancak bu makinelerle rengârenk yün ipeklerini bir hesab-ı mahsus ile kanaviçeler üzerine tertip ve tatbik eylemek, öyle olur olmaz maharetlerle müyesser olacak umûrdan değildir.

Dikiş makinelerinin kunduracılığa tatbiki de en ziyade hayret-efzâ ihtirâ'âttan addolunsa sezadır. Bir potini teşkil eyleyen yüz ve kösele ve taban astarı ve iç yüz astarı ve lastik gibi parçaların yalnız ökçeden maada kâffesini ayrı ayrı makineler, kendi kendilerine dikmektedirler. Bu makinelerin görecekleri hizmete göre dörtten ona kadarına yalnız bir adam idare ediyor. Mesela potinin keçi derisinden biçilmiş olan yüzünün iki taraftan aralarına dikilmesi lâzım gelen lastikleri dikmeğe mahsus makinalardan on kadarını yalnız bir üstad kullanıyor. Bu adam lastikleri keçi derisi yüz ile onun altındaki keten astarın arasına ber-vech-i matlub yerleştirdikten sonra, etrafını diktirmek için makinenin altına sokuyor. Makine bu dikişi lastiğin aşağılarında vuku bulacak inhinayı da bilerek kâmilen kendi kendisine dikip bitirecek ve bittiği zaman kendi kendisine duracaktır. Ya o zamana kadar üstad boş mu dursun? Çünkü makine bu işi iki dakika kadar bir zamanda görecektir. Üstad-ı merkûm bu zamanı da boşa geçirmemek için birinci makinenin göreceği işi vermeği müteâkip, ikincinin, üçüncünün tâ onuncunun göreceği işi de aynı birinci makine gibi tertip eder. Onuncu makinenin işini verdikten sonra birinciye geldikte o gayretli çırağın kendisine tevdî' edilmiş bulunan hizmeti bitirip durmuş ve ustasını beklemekte bulunmuş olduğunu görür. Üstad efendi makinenin yaptığı işi alıp yenisini verir. İşte bu suretle bir adam on makina arasında deveran ederek o kadar iş çıkartır ki, insan bunları gördüğü zaman

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İstanbul'umuzda otuz kuruşa kadar bir çift potin mübâyaa edilebilmesini artık şâyeste-i hayret görmez. Kunduracılık böyle olduğu gibi terzilik dahi böyledir. Yani her iş kendine mahsus birer makine ve her türlü makinenin birer çoğu bir üstada tevdi edilmiş bulunduğundan, işlere o kadar sühûlet gelmiş olur ki, İstanbul'da nakliyesi, gümrük resmi, dükkân kirası, uşaklar aylıkları, sigorta bedelâtı gibi masarifi çıkarıldıktan maada, edilecek kâr dahi dâhil olduğu halde bir çift potin veyahut bir takım elbise dikişi bahasından ucuz fiatla satılabilir (s. 649-655).

Saatçilik

Dün uğradığımız saatçi mağazaları miyanında Mösyö Bahman'ın mağazası en ziyade nazar-ı ehemmiyetimizi celbeylemiş olduğu için istediğimiz saatleri mübâyaa zımnında doğruca oraya girdik. Ben ikişer yüz franga iki küçük kadın saati mübâyaa ettim. Doktor dahi üçyüz franga kapakları çelikten mamul gayet güzel bir saat aldı. Fakat aldığımız şey yalnız bu saatlerden ibaret kalmadı. Mösyö Bahman'dan yarım saat zarfında saatçiliğe dair bir de mükemmel ders aldık ki, itikadımca ahz u itânın en mühim ve en ziyade şâyân-ı ehemmiyet ve istifade ciheti bu oldu.

Bu adam altmış yaşından mütecâviz bir almandır. Sanatı saat yapmaktan ibaret bulunduğu halde ulûmca müntehidir. Terakkiyat-ı sanâiyenin mahzâ ilim sayesinde mümkün olabileceği ve ilimsiz terakkiyat-ı sanâiye asla kabil olamayacağını katiyen hükm ve kabul etmek için, bu gibi adamlarla konuşulmalıdır. Saatçilik için evvela hey'et ve kozmografyada rusuh peydâ etmek lâzım geliyor. Ecrâm-ı semâviyenin edvâr ve harekâtına dakikası dakikasına, saniyesi saniyesine fikr-i hesabı erdirmek lâzım geliyor. Öyle bir âdi marangozun yaptığı ve bir cahil mücellidin çizdiği rubu' tahtalarla dakâyık-ı kat'iye-i hesabiyeden gâfil müneccimin temkinlerle, ihtiyatlarla aldığı irtifâlara ««saat-ı sahîha» diyebilmek ne kadar gülünç olacağı bu adamın gözümüzün önüne koyduğu bir irtifâ'-ı dâimî makinası hakkında verdiği izâhât ve tafsilâtla sübût buluyor.

O makine bir «cadran de soleil» yani güneş saati değildir. İsterse bir sath-ı muhaddebe arzın hareketine mütenâsip bir hareket veriyor, isterse bu hareketi mini mini bir küre-i şemse nakleyliyor. Nerede bulunulursa o mahallin arz ve tûl derecelerine tatbikan âyâr edilen bu makine, güneşli havada yek nazarda hazır alınmış bir irtifâ' ile saat-ı sahîhanın kaç olduğunu gösteriyor.

Malum a biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Herhangi teşebbüsümüz olursa olsun, bir dakika takaddüm ve teehhür bizce pek de mu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cib-i ehemmiyet olmaz. Bazı bahriyûnumuzun sâniyeye kadar aksam-ı zamana ehemmiyet verip vermediklerini bilemezsek de hesâbât ve tedkikat-ı hey'iye ile iştigal edenlerin bir saniyenin altmış cüz'ünden bir cüz'ü olan sâliseye de ehemmiyet verdiklerini, şu Mösyö Bahman'ın bize gösterdiği saliseli saatlerden anladık.

Saatçilik için hikmet-i tabiiye ve kimyada dahi pek ziyade rüsûh peydası lâzım geliyor. Malumdur ki, hararet ecsâm-ı madeniyeyi teshîh eylediği zaman ecsâm-ı mezkûre münbasıt olurlar. Yani bunların mesâmatı büyüyerek binaenaleyh ecsâm-ı mezkûre dahi o nisbette büyürler. Saatlerde kullanılan çarklar, filanlar zaten ne kadarcık şeylerdir ki, bunların yaz ve kış mevsimlerinde suhunet-ı havanın tebeddülüne göre derece-i inbisâtları hesap olunmağa lüzum görülsün?

Evet! İşte bu lüzum dahi görülmüştür. Zira şu inbisat-ı ecsâmda saatlerin ileri geri kalmaları derecesinde tesir görülmüştür. Bunun için de madeniyât-ı mahluta ve mümteziceden saatler yapılmağa mecburiyet elvermiştir. Hattâ Mösyö Bahman memâlik-i hârre için başka ve memâlik-i bâride için başka saatler yapılmazsa ve bunlar için kılı kırk değil, kılın kırkta bir payını tekrar kırk yararcasına hesabiyatla madenî halitalar vücuda getirilmezse, sâlise, saniye hesâbâtı değil a, dakika hesâbâtını bile doğrultabilecek kadar şâyân-ı emniyet saat yapılamayacağını berâhîn-i fenniye ile isbât eylemiştir.

Aman Yarab! Bir saatçide görülen behre-i ilmiyenin böyle hayret-fermâ-yı ukûl olması şu memleketlerdeki terakkiyat-ı maddiye derecâtının ne kadar âli olduğunu, ne hayret-fermâ bir surette gösteriyor!

Vaktimiz müsait olsaydı Mösyö Bahman bizi büyük fabrikalara götürüp gezdirecekti. Fakat vakit müsait olmadığından, bize yalnız dükkânının üstündeki ufacık bir fabrikayı temâşâ ettirdi. Ufacık ama dört büyük odadan müteşekkil olup, içinde sekiz kadar üstad işlemektedir. Bunlar büyük fabrikada yapılan saat eczâsını burada terkib ve tashîh eyliyorlar. Heyet-i umumiyesi bir mecidiye çeyreği kadar olan saatin en küçük çarkları, ne kadar küçük ve nazik olduğunu pek kolay tasavvur edersiniz ya! Öyle ise yine böyle kolaylıkla tasavvur etmeğe çalışınız ki, işte bu nazik çarkı sıkıştıracak mengene ve eğeliyecek eğe, döğecek örs ve çekiç dahi vardır. Bu eğeler kıl kadar şeylerdir. Onların tashîh edecekleri pürüzler ne kadar küçük olurlar?

Birkaç dakika temâşâ ile hükmeyledim ki, eğer beni bu sanata koyacak olsalardı, ikinci günü çıldırıvermekliğim işten bile değildi (s. 827-829).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Viyana'da iki Türk aydınının Avrupa medeniyeti üzerindeki düşünceleri

Schwarzenberg köprüsünden geçerek Viyana nehrinin orta tarafına vardığımda sağ tarafımda bir mabet gördüm. Vehleten yüreğim hopladı. Zira resm-i hâricîsi âdeta iki minareli bir câmi-i şerife makîs idi. Londra gibi, Petersburg gibi bazı payitahtlarda ehl-i islam için birer câmi-i şerif inşâsı hakkındaki teşebbüsât malumum olduğundan Avusturyalıların o teşebbüsü daha evvel icrâ edip bitirdikleri zehâbına düştüm. Hemen olduğum yerde durarak elimdeki plana müracaatla bu mabedin ne olduğunu tedkîk ettim.

Meğer Karlskirche nâmında bir kiliseymiş ki, 1716 sene-i milâdîsinden 1737 senesine kadar imparator Altıncı Karl tarafından indifâ'-ı vebaya şükrâne olarak yapılmışmış. Mahsus yolumdan saparak kilisenin karşısına kadar varıp temâşâ eyledim. Altı müzeyyen mermer sütun ile donatılan kapısı, gayet âli ve cephesinin her tarafı vebânın tahribatına ve suret-i indifâ'ına delâlet eder «bas-relief»ler ile mücehhez pek güzel bir bina olup, iki tarafında da dörder metre kalınlığında ve otuz üçer metre irtifâ'ında arap tarzında iki minare şeklinde iki çan kulesinin orta yerinden büyük kubbenin görünmesi bu binaya gerçekten bir câmi sureti vermektedir.

Sefâret-i seniyye Schwarzenberg köprüsüne pek yakın olan Ho gasse caddesi derununda ve mezkûr köprüden giderken sağ cenahta bir güzel konak olup, vakt-i zuhrdan bir saat kadar evvel oraya vusulümüz mi'âd-ı tamında addolundu. Devletlu Sadullah Paşa Hazretleri tarafından nâil olduğum hüsn-i kabul gerçekten fevkalâde olup, müşarünileyh hazretleri bir mizacsızlıktan yeni kurtuldukları hasebiyle, hâlâ dahi muztarip iken, pek çok zamandan beri mütehassiri oldukları bir karındaş kabul edercesine muhibbâne iltifatlarıyla dilsâzlıklarda bulundular.

Gerek taamdan evvel ve gerek bilhassa sofra başında Avrupa'nın terakkiyatına ve oralara nisbetle inşâât ve intizâmâtça bizim teehhürâtımıza ve bizde dahi o intizâmâtı vücuda getirmek için lâzım gelen tedâbir ve teşebbüsâta dair pek çok teâti-yi efkâr ederek irâd buyurdukları mülâhazâtı o kadar doğru buluyordum ki, zaten irfan ve hikmetle müştehir olan o büyük adamın bizim tanıdığımız zamanlara nisbeten daha ne derecelerde tezyîd-i hikmete muvaffak olmuş bulunduklarına hayran kalıyordum.

Abd-i âciz için Avrupa'da böyle bir cevelânın tecarib yüzünden istihsâl olunacak hikmetlerce bundan daha evvel bile pek ziyade lüzumu var iken, şimdiye kadar teehhür etmiş olmasına beyan-ı istigrab eylediler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu seyahatteki müşâhedâtımı elbette kaleme alacağım kendilerince dahi meczûm olduğundan, Avrupa'yı osmanlılara ilk tarif eyleyecek olan bu seyahatnâmede tenvîr-i uyûn-ı osmaniyâna hizmet eyleyecek tarîk-i sıdk u sıhhatten ayrılmamaklığımı tenbih buyurdular. Zâten bendeki azm ü cezm-i kat'i dahi böyle değil miydi ya? Gitmediğim yerlere gitmiş ve girmediğim, görmediğim yerleri ve şeyleri görmüş gibi davranarak kârilerime masal yazacak değilim a! Sadullah Paşa Hazretleri asıl mehasin ile maayib arasının temyiz ve tayininde ziyadesiyle ihtimamlı davranmağı bit-tavsiye :

— Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmek mi, beğenmemek mi lâzım olduğu bile tayin ve hükmolunmamıştır. Gâh Avrupa'yı kendimize nümune-i terakki addederek bâlâya çıkartırız, gâh kendimizi dev aynasında görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şâyân bulmayız. Bu ifrât ve tefritin her iki ciheti de ziyanlıdır. Asıl maharet bu bâbda Osmanlıların ittibâ etmeleri lâzım gelen tarîk-i evsat u sevâbı bulmaktır,» yollu idare-i efkâr buyurdular ki, bilâhere Avrupa'nın terakkiyatını maddî ve manevî olmak üzere ikiye taksim edişim ve terakkiyat-ı maddîyesini kemal-i hayretle taklide mecburiyetimiz ile beraber, terakkiyat-ı manevîyesinden ictinâba lüzum görüşüm, işte müşarün-ileyhin bu sözü üzerine ta'mîk-i fikirden neş'et eylemiştir.

Hakikat! Enzâr u efkâr-ı osmaniyemiz Avrupa'yı beğenip beğenmemekte bir asra karîb zaman müteredddid bulunmuş. Cennet-mekân Sultan Selim-i Sâlis hazretlerinin velîaht ile henüz kafeste bulundukları zaman, Avrupa'nın bazı usulünü kabul edip, etmemek meselesi meydana çıkmış. Aglebiyet bunun aleyhinde bulunup pek az hakikat-bînân lehinde imişler. O zamandan bu zamana kadar bu mesele hallolunamamış. Ben halletmişim iddiasında bulunamazsam da zannederim ki meseleyi hall-i kat'iye takrîb edebilmişimdir.

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddîyesi denildiği zaman yalnız âlî binaları, muntazam caddeleri, maişet-i mütemeddinâneleri filanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesat-ı ilmiye vü sına'iyesini ve âsâr-ı tarihiyesini, vesairesini kütüphanelerde, müze-hanelerde, heyâkil-i umumiye, vesairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlarla zabt ve tahkim etmiştir ki, ulûm ve fünûn ve edebiyat ve tarih güya apaşikâre tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddîye peydâ eylemişlerdir. Terakkiyat-ı maddîyenin bu cihetleri bizde fıkdan-ı küllî halindedir. Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz. Cümlemiz el birliği ile pek çok seneler çalışırsak, ancak biz dahi o esere iktifâya başlamış sayılabiliriz. Avrupa'yı geçebilmek muvaffakiyetini evlatlarımız değil ahfâdımız için düşünürsek, belki de yine isti'câl etmiş sayılırız. Zira muvaffakiyat-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezkûrenin mevkuf-ün-aleyhi olan milyonları bulmak muhâl olmamakla beraber, mesâi-yi mütemâdiye ile imrârı lâzım gelen senelerin adedi her halde şâyân-ı ehemmiyet bir miktara varacaktır.

Ama terakkiyat-ı manevîyesine gelince, gerek bu seyahatnâmede işaret ettiğim ve gerek *Tercüman-ı hakikat* gazetesine dercolunan bendlerde gösterdiğim vechile, bizim için Avrupa'nın terakkiyat-ı manevîyesini arzu eylemek, medeniyet-i kadîmemizin ve diyânet-i İslâmiyemizin bizde peydâ eylediği maneviyâtı fedâ demek olacağından, buna vicdanımız bir vechile rıza gösteremez. Zira Avrupa'nın maneviyatı ekseriyet üzre esas-ı ma'yubeye mübtenî olduğundan, onlar memduhiyetince bizim maneviyatımıza kıyas bile kabul edemez.

Bugün vakt-ı zuhrdan iki saat sonraya kadar Sadullah Paşa Hazretleriyle böyle terakki-perestlik suretinde hasbıhaller eyledik. Viyana'da müddet-i ikametim daha ziyade mümtedd olursa, mülâkatın da tekerrürü vaadiyle yekdiğerimizden, âdeta istemeye istemeye ayrılabildik (s. 1003-1005).

(*Avrupa'da bir cevelan*, İstanbul 1307/1891)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EYVAH'tan

Birinci perde

SABİRE HANIM'ın HÂNESİ

BİRİNCİ FASIL

MEFTUN BEY, SABİRE HANIM, AYŞE KADIN

MEFTUN BEY — (Kapıdan içeriye girerek paltosunu çıkararak) Ne akla hizmet ederler bilmem ki. Şaşarım akıllarına. Yürekleri de kaç parça?

SABİRE HANIM — Yine ne oldu?

MEFTUN BEY — Ne olacak! Her günkü gördüğüm hal. Bir alay genç kadın. Toz gibi yaşmaklar. Karabina kadar şemsiyeler. Bir alay da süslü beyler.. Artık beni söyletme. İşte şu her günkü rezalet vesselâm.

AYŞE KADIN — Sizin gözünüz başka bir şey görmez ki!

MEFTUN BEY — Yok ama Ayşe Kadın. Sahîh söylüyorum. Gençlik var, gönül var. Aşk var, sevda var. Ama bu beylerimin, bu hanımlarımın hali öyle değil. Doğrusunu söyleyim. (Paltosunu çıkarttıktan sonra setresinin düğmelerini çözmeğe başlar) Hele ben kadın olsam, bu nazlıların hiç birine göz ucuyla bile bakınağa tenezzül etmezdim. Efendim yürekse bu nasıl yürek. Gönülse bu nasıl gönül. Kırk anbar. Yolda bin kadına rastgelseler hepsine arz-ı iştiyâk ediyorlar. Ama yine kabahat kadınlarda ki, bunların maymun gibi yüzlerini gözlerini yumuşdurup durmasına gülüyorlar mülüyorlar da, heriflere bayağı ümit veriyorlar.

SABİRE HANIM — (Bey setresini çıkardığından arkasına bir şal hırka koyarak) Artık sen de uzun ediyorsun ya! Sanki her akşam bu bahsi etmekten muradın ne olduğunu anlamıyoruz zannediyorsun da...

MEFTUN BEY — (Mütebessimâne) Sanki muradım nedir?

SABİRE HANIM — Ne olacak... Güya sen bir melekmişsin gibi...

AYŞE KADIN — (Bir yandan beyin paltosunu ve setresini toplayarak) Yok efendim yok. Beyime iftira etme. Ben beyime kefilim. Şaka ediyor.

MEFTUN BEY — (Latîfe olarak) Ayşe Hanım, Ayşe Hanım! Pek de o kadar kefil olma. Biraz da hanıma hak ver...hım!... Hanım darılmasın ama... ne ise, biz zevkımize bakalım. Adam!

AYŞE KADIN — Ben inanmam, inanmam. Sen yine hanımı kızdır-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mak istiyorsun (diyerek ve beyin paltosunu setresini devşirerek alıp odadan çıkar).

MEFTUN BEY — (Mütebessimâne) Sözüme darıldınız mı elmasım?

SABİRE HANIM — Yok. Ne darılayım? Erkek değil misin? İstersen...

MEFTUN BEY — (Lakırdıyı ağzından kaparak) Evet istersen evlen diyeceksin, değil mi?

SABİRE HANIM — (Kemal-i heyecanla) Allah göstermesin! (Yakasını ısırarak) Şeytan kulağına kurşun! Bu akşam da yine bu belâ mı?

MEFTUN BEY — Amma telâş ha! Güya evlenmiş gitmişim gibi. (Hanımın yanına sokularak) Şey, Sabire! Sözle olmaz ya. Hani ya şu, evlenivermiş olsam?

SABİRE HANIM — Aman bey. Üstüme varma. Vallahi fenalık geliyor. Sen şaka söylüyorsun ama ben sahîhini alıyorum.

MEFTUN BEY — (Ayşe Hanım elinde tavla içeri girer) Hah! İşte tavla geldi. Ey bu akşam nesine oynayacağız? Her akşam, her akşam bedavasına olmaz a.

AYŞE KADIN — İsterseniz size ben söyleyim efendim.

MEFTUN BEY — Hah! Sen söyle Ayşe Hanım. Sen ne söylersen ben razıyım.

AYŞE KADIN — Eğer hanım kazanırsa, siz ona bir kat mantinler yapınız.

MEFTUN BEY — Tamam. Tamam. İyi dedin Ayşe Hanım iyi dedin. Ben ne isteyim.

AYŞE KADIN — Efendim sen de...

MEFTUN BEY — Tamam tamam. Ben yenersem hanım da bana izin versin. Öyle değil mi?

SABİRE HANIM — (Sert bir çehre ile dönerek) Ne dedin? Ne dedin? İzin mi vereyim dedin?

MEFTUN BEY — Canım baksanıza...

SABİRE HANIM — Artık bakacağı makacağı yok, Ben o latîfeden hoşlanmıyorum. (Etrafına) Şaka maka ama bayağı yüreğim üzülüyor.

MEFTUN BEY — A kuzum...

SABİRE HANIM — Of aman! Üstüme varma diyorum.

MEFTUN BEY — Canım ne darılıyorsun? Murad latîfe değil mi? Kuzum Sabire'ciğim...

SABİRE HANIM — Hayır. Sen bana bu latîfeyi etme. Gönlüm üzülüyor, dedim a. İstemem istemem.

MEFTUN BEY — Şey! Canım Sabire! Şaka bu ya. Vallahi şaka. Fakat gel seninle bir kavledelim. Ben seni yenersem, sen bana izin vermiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ol. Sen beni yenersen, benim de evlenmeğe hakkım kalmamış olsun da, bundan sonra hiç bu şakayı etmeyeyim.

SABİRE HANIM — Ya maazallah sen beni yenersen?

MEFTUN BEY — Canım evleneceğimden değil dedik ya! Akşamüstü neyle vakit geçireceğiz?

SABİRE HANIM — Ben öyle tehlikeli şey istemem. Başka eğlence kalmadı mı?

MEFTUN BEY — Kuzum Sabire'ciğim, canım Sabire'ciğim. Adam, vallahi, latîfe be.

SABİRE HANIM — A beyim! Latîfe olduğunu biliyorum. Fakat yüreğim götürmüyor.

MEFTUN BEY — İşte güzel a! Eğer beni yenersen bir daha bu latîfeyi etmem diyorum. Ben yenersem de evlenecek değilim a! Bundan sonra evlenmek...

SABİRE HANIM — Âh gel bakalım. Fakat yenersem bir daha evlenmeyeceğine ve bir daha bu lakırdıyı ağzına almayacağına, bir daha bu latîfeyi de etmeyeceğine yemin eder misin?

MEFTUN BEY — Hay! Hay! Gel. Fakat azıcık müsaade et cebimde çekmeceye konulacak kağıtlar vardı, aklımda iken yerine koyayım. (Çıkar).

SABİRE HANIM — (Elini kaldırarak) Aman Yarab sen bilirsin sana sığındım. (Ellerini indirerek) Kör olasıca gönül... yok olasıca gönül... fakat o da ne yapsın? Seviyor. Muhabbet bu. Vâkıâ Meftun Bey öyle aşırım taşırım bir şey de değil, ama seviyor, çıldırıyor, ölüyor vesselâm..

MEFTUN BEY — (Gelerek) Hazır mıyız? Gel bakalım (deyip otururlar).

SABİRE HANIM — (Tavlayı açarken) Ama zar tutmayacaksın.

MEFTUN BEY — Vesselâm! Daha şimdiden mi başladık ya? Zar tutulmayınca atılır mı? Kendi kendine uçmaz ya.

SABİRE HANIM — Yok! Yok! Hem zar tutmayacaksın hem de pul çalmayacaksın. Hâne de yürütmeyeceksin.

MEFTUN BEY — (Pulları mulları yerleştirerek) Canım beni sana hırsız diye kim anlattı. Sanki doğrudan doğruya yenemeyecek miyim ki?

SABİRE HANIM — (Zarı atarak) İşte penç (Meftun dahi atınca) Hah, seninki çehar. Zarlar benim. (Zarları öperek) Ah zarcağızlarım, sizden isterim, göreyim sizi (deyip atar).

MEFTUN BEY — Beni gör, benden iste. Vay şeş ü yek daha! (Sabire şeş ve yek kapısını alır). Gitti şeş ü yek kapısı. Ey oyun kaçaydı?

SABİRE HANIM — İki üç.

MEFTUN BEY — Yok. yok. Çoktur çok. Kim bekleyecek?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SABİRE HANIM — Bir beş olsun.

MEFTUN BEY — Çok a canım çok. Bir üç bir üç (deyip zarı atar).

SABİRE HANIM — Hah! İki bir. Kurtulma. Aman bir çehar u dü (atar). Ta kendisi. Üstüne kapı.

MEFTUN BEY — (Zarı atarak) Vay kâfir zar vay!

SABİRE HANIM — Oh! Şeş çehar gele. Aman dü beş kulun olayım! Ta kendisi. İki, iki de üstüne. Penç düye dua et (Meftun atar). Gele gele! (Kendisi atarak) Al şeş beş. (Meftun şiddetli atar) Yoktur yok. Bu zarda penç menç yok (kendisi atar) Haydi babam dü şeş. İkiden iki.

MEFTUN BEY — Vay kâfir zar vay! Mars olacağız be! Hem de eşek marsı! Pullar daha yerinde duruyor. Haydi oğlum! Sana şeker alacağım.

SABİRE HANIM — Yine gele. Al (atar) işte dü se. Gitti penç kapısı da. Mars beyim mars.

AYŞE KADIN (İçeriye girerek) — Oyun kimde?

SABİRE HANIM — Kimde olacak? Bende. Mars ediyorum. Hem kapısız mars.

AYŞE KADIN — A! Beyim niçin kazanmıyor?

SABİRE HANIM — Sus sen de. Ağzını hayra aç.

MEFTUN BEY — Sus Ayşe Hanım, sus. Şimdi darılır. Çünkü mukavelemiz büyük. Ben yenersem bana evlenmeğe izin verecek. Ama ilk oyunu acemiye verirler. Bir mars ile oyun bitmez ya. Şimdi bir açık gelir ben de vururum, hem oyunumuz iki üç.

SABİRE HANIM — Nasıl? Nasıl?

MEFTUN BEY — Yok yok. Bir beş Ayşe Hanım bir beş.

SABİRE HANIM — Mızıkçılığı yine mi ele aldık. Ayşe Hanım! Bir üç, bir üç. İşte bu mars, şimdi bir oyun daha yaparım haydi! Bitti.

MEFTUN BEY — İşte Ayşe Hanım. Bu böyledir. Eğer marsı ben yapmış olaydım, oyun iki üç değil, üç beş olurdu.

SABİRE HANIM — (Oyunda devamla) Şeş beş bir açık. Aman Yarab! Sana sığındım Yarab! Aman! Aman! (Meftun atar) Oh Yarab şükür. Çehar dü. Al dü şeş. Dört tane çıkmaz. Beyim çıkmaz. Marsa dönmeli.

MEFTUN BEY — Haydi bu böyle gitsin. (Pulları yerleştirerek) İlk oyunu acemiye verirler. At bakayım at. (Sabire atar) Ha şöyle. Çehar u se. De bakayım. Şimdi ya şeş u se ya beş dört. Hele şeş düye söz yok a! (atar) Hay hınzır penç ü dü hay! Bir şeye de yaramaz. Şu penç şu dü.

SABİRE HANIM — (Atarak) Al şeş çeharı, kaldır o pulu (Meftun atıp) ha ha hay dü şeş, gele. (Kendi atarak) Nah, dü se, şu iki şu daha iki. (Meftun atar) Haydi penç dü, gele.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEFTUN BEY — Vay yezit zar vay! Amma aksine gidiyor be (Sabire atar) Gördün mü yine durma çift atıyor?

SABİRE HANIM — (Sevine sevine) dü şeş, iki şu daha iki. (Meftun atar) İki bir. Şu birisi. İkiyi ara.

MEFTUN BEY — Şu da ikisi. At bakayım.

SABİRE HANIM — Şeş çehar. Al pulunu eline. Aman bir gele. (Meftun atar) Hah! Gele dur bakayım dur. Dü beş. Ah bu da bitti. Artık çıkmaz. Mars olmasa bile oyun lâzım.

MEFTUN BEY — (Tavlaya bir tekme vurarak) Bırak Allah'ı seversen. Bu gece zarım yok. (Ayağa kalkarak) Ben bunu saymam ki.

SABİRE HANIM — Nasıl saymazsın? O iş bitti. Artık yeminin var. (Sevine sevine tavlanın pullarını içine doldurur). Bitti kuzum bitti. Geçmiş ola. Şunu yerine götüreyim. Belki efendi babam da oynar. Hem gidip haber vereyim (der, tavlayı alıp çıkıp gider.)

(*Eyvah, Letâif-i rivâyât*, 7. cüz. İstanbul 1288/1872, s. 3-17.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ŞEMSEDDİN SAMİ

I. TÜRKÇÜLÜK, DİL VE EDEBİYATA DAİR YAZILAR

1. Kāmus-ı Türkî'den 299
2. Kāmusu'l-a'lâm'dan 309
3. Şiir ve edebiyattaki teceddüd-i ahîrimiz 318
4. Gâve'nin önsözü 324
5. Seydi Yahya'nın önsözü 326

II. TİYATRO

1. Besa'dan 327
2. Gâve'den 332
3. Seydi Yahya'dan 344

III. ROMAN

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat'dan 351

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I - TÜRKÇÜLÜK, DİL VE EDEBİYATA DAİR YAZILAR

1

KÂMUS-I TÜRKÎ'den

İfade-i meram

Lugat kitabı bir lisanın hizânesi hükmündedir. Lisan kelimelerden mürekkeptir, ki bu kelimeler dahi, her lisanın kendine mahsus birtakım kavâide tevfikan, tasrîf ve terkip edilerek, insanın ifade-i meram etmesine yararlar. İmdi lisanın sermayesi kelimelerle, kavâid-i sarfîye vü nahvîyesinden ibarettir.

Dünyada hiç bir adam tasavvur olunamaz ki, lisanının kâffe-i lugatını bilsin veya cümlesini hıfzında tutabilsin; ve pek az adamlar vardır ki, lisanlarını tamamiyle kaideye tevfikan söyleyebilsinler. Bu hal ise her lisanın câmi olduğu kelimattan mürûr-ı zamanla birtakımını bâdiye-i nisyanda bırakıp kaybetmesini ve kavâid-i mahsusasına mugayir surette söylenerek, fasahattan mahrum kalmasını, velhasıl geniş ve fasîh iken, dar ve galat bir lisan olmasını müntic olur.

Lisanları bu inhitattan vikâye edecek ancak edebiyattır; edebiyatın, yani üdebânın bu bâbda edecekleri hizmetin ilk hatvesi ise, lisanın mükemmeliyetini teşkil eden kelimelerini ve fasahatını mucip olan kavâidini hüsn-i muhafaza etmekten ibarettir. Bu iki şıkkın birincisi, lisanın kâffe-i lugatını hâvi mükemmel bir kâmus ve ikincisi, kavâid-i sarfîye vü nahvîyesini câmi muntazam bir sarf ü nahv kitabı vücuda getirmekle hasıl ve mümkün olur.

Bunun içindir ki, tahrirî ve edebî haline geçirilmesi meram olunan her bir lisanın, en evvel kelimeleri cem'ile bir lugat ve kavâidi zapt ile bir sarf ü nahv kitapları tedvin edilmek eskiden beri bir kanun-ı umumî hükmüne geçip, hattâ bugün küre-i arzın en mehcûr taraflarında sâkin, en vahşi akvâmın bile söyledikleri lisanları öğrenmek isteyen Avrupalılar, o lisanların lugat ve sarf ü nahv kitaplarını zapt ve tahrir etmekten işe girişirler.

Lugatı ve kavâidi mazbut olmayan lisanın hiç bir vakit elsine-i edebîyeden addolunmak iddiasına salâhiyeti olamaz; zira bu iki kitap, edebiyatın esasıdır. Binâ-yı edebiyat ancak bunların üzerine tesis olunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lisanın tedennisine karşı bir sed yerini tutacak dahi, ancak bu iki kitaptır. Mükemmel bir kāmusu olmayan lisan, servet-i tabiîyesi demek olan lugatlarını günden güne kaybederek, kendi sermayesiyle bir şey ifade edemeyecek derecede dar olur; ve muntazam bir sarf ü nahv kitabı olmayan lisan, doğru söylemeği temin edemeyip, gittikçe daha yanlış söylenir ve nihayet büsbütün galat bir lisan halini alır.

Binaenaleyh lisanını fasîh ve geniş bir lisan-ı edebî halinde muhafaza veya bu hale tahvil ve irca etmek isteyen bir kavim, lisanının mükemmel bir kāmusunu ve muntazam bir kavâid-i sarfîye vü nahvîye kitabını edinmeğe sa'y ü gayret etmek iktiza eder.

Bu hakikat cümlece müsellem ve kâffe-i akvâm-ı mütemeddinenin bu noktadan başladıkları malum olduğu halde, biz ki bin seneden beri tahrirî ve edebî bir lisana mâlikiz, bu kadar müddet zarfında lisanımızın ne kelimatını cem'edip mükemmel bir kāmus, ne de kavâidini bi-hakkın zaptedip muntazam bir sarf ü nahv kitabı vücuda getirmişizdir. Bu ihmal ve kusurumuzun neticesi olarak hadd-i zatında hayli geniş ve zengin olan türkçemiz ekser kelimelerini kaybedip, arabî ve farisîye arz-ı iftikār etmedikçe, bir şeyi ifade edemeyecek derecede dar ve kelimelerinin asıl ve iştikākı belli olmayacak surette avâmın telaffuzuna tâbi galat bir lisan halini almıştır.

Malumdur ki : Türkçe Asya'nın bütün kısm-ı şimalîsinde tekellüm olunan elsine-i turanîye zümresinden olup, el'an oralarda pek vâsi yerlerde söylenmekte olduğu halde, bir şubesi de garba doğru ilerleyerek Avrupa ile Asya'nın birbirine karşı uzattıkları iki büyük ve güzel şibh-i cezirede yani Anadolu ile Rumeli'nde tekellüm olunmaktadır.

İşte çağatayca ism-i sakîmine mukabil, osmanlıca namıyle şöhret bulan ve garp türkçesi namıyle şark türkçesinden tefriki daha münasip olan lisanımız, türkçenin bu şubesidir, ki söylendiği yerlerin, Asya-ı vusta ve şimalîye nisbeten terakki ve temeddüne olan istidad-ı mevkiî ve tabiîsi sâikasıyla, şive-i telaffuz ve ifade cihetince pek çok zarafet ve letafet peyda etmiş ise de, arabî ve farisîden ve rumca ve italyanca gibi elsine-i ecnebiyeden ahz u istiare ettiği kelimat ve tabirâta karşı, kendi kelimâtından birçoğunu terk ve fevtetmiş ve bu lisanların şivesine tebaiyetle şive-i asliye-i türkîyesinden bir dereceye kadar ayrılmıştır. Mâ-hazâ şark türkçesiyle garp türkçesi arasındaki fark, zannolunduğu gibi italyanca ile latince veya ispanyolca ile fransızca arasındaki fark kadar, yani bu iki türkçeden her birini diğerinden büsbütün ayrı ve kendi başına bir lisan addettirecek derecede olmayıp, bu fark ancak şimalî ile cenubî almanca veya Toskana italyancasıyle Napoliten italyancası yahut Mısır arapçası ile

Magrip arapçası arasındaki fark derecesindedir; ve şark türkçesiyle garp türkçesi bir tek lisandır, ikisi de türkçedir.

Hakikat-i hal bu merkezde iken; mebde'-i iftirak olan zamandan, yani yedi, sekiz karndan beri türkçenin bu iki şubesini söyleyenler beyninde her bir irtibat ve ihtilat kesilip, tarafeyn üdebâsının dahi, takarrüb ve ittihada bedel tebâüd ve tebâyüne çalışmaları ve imlâ vü suret-i tahrir ü ifadede her iki tarafın büsbütün ayrı birer tarîk ve usul ittihaz edip, birbirinden büsbütün bî-haber bulunmaları, velhasıl sekiz yüz senelik ihmal ve tesâmüh ve cehalet, lisanımızın bu iki şubesini vehleten birbirinden ayrı iki lisan suretinde göstermeğe sebep olmuştur. Ancak bu şubelerin ikisi de bi-hakkın tedkik ve ta'mik olunup, itibarî ve gayr-ı tabiî olan imla farkı dahi ber-taraf edilince, ikisinin bir lisan olduğu tezahür eder.

Bu iki şubenin mebde'-i iftiraklarından biri, hangisi ziyade tebeddül ve tagayyür etmiş ve hangisi hal-i aslîsinde kalmıştır? Burası tedkik olundukta ıyân görülür ki, şark türkçesi hemen eski halinde sebat ve devam etmiş ve bizim garp türkçemiz ise karndan karna küllî tebeddülâta uğrayıp, nihayet şimdiki hali kesbetmiştir.

İmdi, sırf bizim tarafa ait olan bu tebeddüle terakki mi, yoksa tedenni mi diyeceğiz? İşte asıl mesele buradadır. Bu suale verilecek cevap ise, ne sırf müspet ve ne de sırf menfîdir. Bu tebeddülde lisanımız min-cihetin terakki ve min-cihetin tedennî etmiştir. Gerek telaffuzda ve gerek suret-i ifadede kesbettiği zerafet ve arabî ve farisî ile elsine-i saireden aldığı hesapsız kelimelerle kazandığı vüs'at, şüphesiz bir terakkîdir. Lâkin elsine-i turanîyenin kaide-i umumîye-i esasîyesi olan âhenge tebâiyeti bir dereceye kadar kaybedip, bu âhenge asla uymaz kelimeler ve tabirler peyda etmesi ve halis türkçe olan binlerce kelimeleri kûşe-i nisyanda bırakıp, elsine-i saireye arz-ı iftikārla âdeta bir elsine türlüsü haline geçmesi de elbette bir tedennîdir.

Hülâsaten diyebiliriz ki: Şark türkçesi telaffuzca ve suret-i ifadece biraz daha kaba ve bizim garp türkçemiz ise çok daha zariftir. Lâkin kaideten ve esasen şark türkçesi doğru ve bizimki ise galattır. Arabî ve farisî ile elsine-i ecnebiyeden aldığı kelimât ve ıstılahât sayesinde, bizim garp türkçemiz daha vâsi ise de, sırf türkçe kelimât ve tabirâta gelince çağatayca bizimkinden çok daha zengindir.

Türkçenin bu iki büyük şubesini iyice tedkik ve mukayese ettiğimizde, şu hakikatlere vâkıf oluruz :

Evvela, ikisinin de kavâid-i sarfîye vü nahvîyeleri esasen bir ve müşterek olup, beyinlerindeki fark, bunların ayrı ayrı iki lisan addolunmasını mucip olacak derecede değildir; bilâkis bir lisan olduklarını ispat için en büyük delil, işbu kavâid-i sarfîye vü nahvîye ittihadıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sâniyen, imla ve telaffuzca olan fark ber-taraf edildikte, her ikisinin hâvi oldukları kelimelerin sülüsânından ziyadesi ikisi beyninde müşterektir ki, bu da bir lisan olduklarını gösterir.

Sâlisen, çağataycada hâlis türkçe olarak birçok kelimeler buluyoruz ki, bugün İstanbul'da müstamel değil ise de, cümlesi meçhul dahi olmayıp, birtakımı düne gelinceye kadar kullanılıyordu; ve eski şuarâ ve üdebâmızın âsârında bulunmakla, lisan-ı edebîmize dahildir; birtakımı da Anadolu'da el-yevm müstamel olup, yalnız bir miktarları osmanlılar tarafından hiç kullanılmayarak, çağataycaya mahsus kalmıştır. Bunlardan da bazılarının bizim türkçede müteradifleri olduğu halde, bazılarının mukabilleri olmayıp, biz onların yerine arabîden, farisîden veya elsine-i ecnebiyeden müstear kelimeler kullanıyoruz. Bunların ise yabancılığı ve çağataycadakilerin türkçeliği müsellem olduğundan, bunlara çağatayca nâmını vermek hatadır, bunlar halis ve sâfi türkçe kelimelerdir ki, bizce ihmal olunup, unutulduğu halde, şarktaki hem-cinslerimiz tarafından, yani türkçenin beşiği ve mahall-i aslîsi olan Türkistan'da hıfzolunmuştur. Bunların bizce dahi mevki'-i istimale konularak, ihyasıyle, lisanımızın bir kat daha kesb-i vüs'at ü istiğna etmesi her sahib-i hamiyetin arzu edeceği bir iştir.

Râbian, bizim garp türkçemizde şarktaki hem-cinslerimizin anlamadıkları birçok kelimeler mevcuttur ki, bunların ekserisi elsine-i ecnebiyeden müsteardır ve bazıları tekellümde müstamel lugat-ı müvellededendir. Lisanımızın bu vechile teşettüt ve teferrukuna sebep olan hal ise, yukarıda dediğimiz gibi mükemmel ve kâffe-i lugatini câmi bir kāmusu ve mazbut bir sarf ü nahvi olmamasıdır.

En garibi şurası ki : Hâvi oldukları kelimelerin yüzde sekseni asla lisanımızda kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyaç olmayan lugat kitaplarına «Lugat-ı osmaniye» nâmı verilmiştir de, sırf türkçe kelimelerin zapt ve tefsiri «malumu ilâm» kabilinden addedilerek lüzumsuz ve faidesiz addolunmuştur. Bu fikirde bulunanlara karşı denilebilir ki : Her kavim kendi lisanının lugatlarını zapt ve tefsire muhtaç olmaya idi, sırf arabîden arabîye müfessir *Kamus*'lar, *Sıhâh*'lar, *Lu'ab*'lar, *Lisanü'l-arab*'lar, *Muhitü'l-muhit*'ler, farisîden farisîye *Burhan*'lar, *Ferheng*'ler, fransızcadan fransızcaya *Bescherelle*'ler, *Larousse*'lar, *Littré*'ler vücuda gelmezdi. Her lisanın en mükemmel ve en mufassal lugat kitabı yine o lisanda ve o lisanla mütekellim olanlar tarafından zapt ve tedvin olunduğu halde, biz neden, bütün âlemden müstesna olarak, lisanımızın bir lugat kitabı ihtiyacından müstağni olalım?

Lâkin, memleketimizde ulûm ve maarif terakki ve taammüm ettikçe, âkıbet bu hakikat dahi anlaşılıp, lisanımızın mükemmel bir kāmusuna olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihtiyacımız maariften bi-hakkın behredâr olan evlâd-ı vatan tarafından arzu olunmağa başladı. Bir lisanın kāmusu, o lisanda müstamel kâffe-i lugatı câmi ve o lisanda kullanılmayan kelimelerden âri olmak şarttır. Bu halde, lisanımızda müstamel ve gayr-ı müstamel olan kelimât-ı arabîye vü farisîyeyi câmi olup da asıl türkçe kelimelerden âri olan lugat kitapları lisanımızın malı olmadığı gibi, sırf türkçe kelimeleri hâvi olup da bizce müstamel kelimat-ı arabîye vü farisîyeyi ve ıstılahât-ı mütenevviayı câmi olmayan kitaplara da lisanımızın mükemmel kāmusu nazarıyle bakılamaz. «Efradı câmi, agyarı mâni» tarifi, her hususta olduğu gibi, bu babda dahi düsturü'l-amel olmak iktiza eder. Lisanımız için tertip olunacak kāmus bu lisanda müstamel, gerek türkiü'l-asl ve gerek elsine-i saireden me'huz kelimat ve ıstılahatın cümlesini câmi ve lisanımızda müstamel olmayan kelimelerden âri olmalıdır.

Böyle mükemmel bir kāmusa olan ihtiyacımız, bugünkü günde cümlece müsellem ve şimdiye kadar lisanımızın böyle bir kitaptan mahrumiyeti, ne derecelerde bâdi-i teessüf olduğu malumdur. Ancak bunun lüzumu ne kadar büyük ise cem' ve tertibi de o kadar müşkil ve pek zahmetli bir sa'y ü ikdâma muhtaçtır.

Ömrümün on iki senelik bir kısmını zapt ve istihlâk eden *Kāmusü'l-a'lâm*'ın hitamında, lisanımızın mükemmel bir kāmusunu tertibe sa'y etmekliğimi hâhiş-kerân-ı maariften birçok zevat-ı kirâm şifahen ve tahriren ihtar etmişlerdir. Her ne kadar *Kāmusü'l-a'lâm*'a peyrev olmak üzere kitab-ı mezkûrun hitamından evvel *Kāmus-ı arabi*'ye bed' ve mübaşeret etmiş idiysem de, mükemmel bir *Kāmus-ı türkî*'ye olan ihtiyacımız *Kāmus-ı arabi*'ye olan ihtiyacımızdan akdem ve daha umumî olduğundan *Kāmus-ı arabi*'ye devam etmekle beraber, bunun dahi tertibi hakkındaki ibramât-ı vâkıaya icabet etmeği vazaif-i hamiyetten addettim.

Zaten böyle bir *Kāmus-ı türkî*'nin tahriri eskiden beri menvî-i zamirim olduğu halde, tertibinde tasavvur ettiğim müşkilat, cür'etime bir sedd-i mümanaat çekmişti. Fikr-i âcizâneme göre, bir *Kāmus-ı türkî*, mükemmel olabilmek için, türkiü'l-asl olan kelimelerin kâffesini câmi olmak iktiza eder. Halbuki lisanımızın kelimelerini cem' ve zapt hususunda şimdiye kadar pek az himmet olunmuş ve her kavim ve ümmette lugaviyyûnun esâmi ve terâcimi mücelledat teşkil ettiği halde, bizde bu ilimle tevaggul etmeği kimse düşünmeyip, lisanımızın kelimâtı hemen gayr-ı mazbut bir halde kalmış olduğundan, böyle bir eserin mükemmeliyeti mümkün olabilmek için, türkçede muharrer kâffe-i âsârın tetebbuu ile iktifa olunmayıp, bu lisanın söylendiği memâlikin cümlesine tûl müddet seyahat ve lisanlarını iyi bilen sunûf-ı muhtelife-i ahali ile sohbet edilerek en nâdirlerine varıncaya kadar kâffe-i lugat zapt ve kaydolunmak iktiza eder. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ise bir adamın bütün ömrünü buna hasretmesine mütevakkıf olduğu halde, yine vehle-i ulâda pek o kadar mükemmel olamayıp, birbirini takip edecek lugaviyyûnun tetâbu-ı mesaî vü himemâtıyle ve mürûr-ı zamanla tekemmül edebilir.

Bu mülâhaza bir kāmus-ı türkînin tertibine teşebbüs hususunda niyetime öteden beri bir sedd-i mümanaat olmakta iken bu defa ibramât-ı vâkıaya karşı duramayıp «ma la yüdrakü külluhû lâ yütrakü küllühû»[1] kelâm-ı hikmet-âmizine tebaiyetle «Kem tereke'l-evvelü'li'l-ahiri»[2] fehvasınca, bundan sonra lisanımızda ilm-i lugatla iştigal edecek üdebâ-yı istikbal tarafından kusur ve nekâisi ikmal olunmak ümidi ile, mümkün mertebede ve elden geldiği kadar mükemmel olmak üzere müsta'inen bi-avnihi taâla, işbu *Kāmus-ı türkî*'nin tertibine mübaşeret ettim.

Bizce ihmal ve ferâmuş edilip şark türkçesinde müstamel bulunan hâlis türkçe kelimelerin ve ale'l-husus bunlardan lüzumlu ve değerli olanlarının derci ve bu vechile bunların bizim türkçeye dahi kabulüyle ihya ve ta'mimleri hususuna hizmet etmek, ehass-ı âmâlim iken, mücerred, kavmiyet ve cinsiyet muhabbetini takdir ve iltizamla bunları arabî ve farisî tabirât-ı tumturak-kâr âneye tercih edecek zevâtın henüz nedreti ve ekseriyetin bu fikre muhalif bulunması, kısmen bu hizmetten kendimi mahrum bırakmağa beni mecbur etmiştir.

Mâ-hazâ bu kāmusun türkiü'l-asl kelimatın me'nus ve üdebâ-yı hâzıra ve sâlife tarafından müstamel olanları ile kendileri metruk oldukları halde, müştakları müstamel bulunan kelimât-ı esasîyeyi ve ihyası elzem olan bazı metrukâtı ve lisanımızda müstamel lugat u ıstılahât-ı arabîye vü farisîye vü ecnebiyenin kâffesini câmi olmasına elden geldiği kadar sa'y ü gayret olunarak ekser lugatın ne gibi tabiratta kullanıldığı ve istimallerinin lüzum veya adem-i lüzumu dahi şerhedilmiş ve her lugatın maâni-i muhtelifesi işârât-ı mahsusa ile ayrılıp icabında misallerle dahi izah olunmuştur.

Lisanımızın cümle-i müşkilâtından biri dahi arabîden me'hûz kelimâtın daima lugat-ı araptaki maâniyi hıfzetmeyip, ekseriya farklı bulunmalarıdır. Arabîde deveye, çöle, çadıra müteallik muhtelif maânisinden sarf-ı nazar olunup da, maâni-i aslîye-i arabîyesinden, yalnız bizce lâzım olan bir veya ikisini muhafaza edenlere diyecek yok ise de, kelimât-ı arabîyenin birtakımı lisanımızda, arabîde asla hâiz olmadıkları bir mânâ ile kullanılıyor veyahut arabîde hiç mesmû' olmayan bir bâbdan tasrif olunuyor. Mesela «ihsas, ihtisas, istimzac, müdrir» gibi kelimeler bu kabîlden-

---

1. Hepsi elde edilemeyenin tamamı bırakılmaz.
2. İlk gelen sonrakine ne kadar çok şey bırakmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir. İmdi, lafzen veya mânâen arabî olmayan ve hiç bir kāmus-ı arabîde bulunmayan bu kelimelere «kelimât-ı arabîye» nâmını verebilecek miyiz? Bazı zevât böylelerine «lugat-ı müvellede» nâmını vermek istiyorlar. Lâkin malumdur ki, lugat-ı müvellede mensup bulunduğu lisanla mütekellim olan halk beyninde tevellüd ve tahassül edene denir; yoksa o lisanın beyancıları tarafından icat olunanlarına «galat»tan başka hiç bir sıfat yakışmaz. Biz türkçe lugat-ı müvellede teşkil edebiliriz; lâkin lugat-ı arabîye tevlidine hiç bir hak ve salâhiyetimiz yoktur. Binaenaleyh fikr-i âcizaneme kalırsa, bu gibi lugatların beynel-avâm müstamel olanlarına galat tarîkiyle arabîden me'hûz lugat-ı türkîye nazarıyle bakmalıyız; mücerred, lisan-ı fennî vü edebîye münhasır bulunanlarını ise tashih veya tebdil edip, galat kullanmamalıyız; bunun için bu kāmusta bu gibilerin zikr ve tefsiri sırasında o vechile izahat verilip tashih ve tebdilleri sureti dahi ihtar olunmuştur.

Erbâbının malumudur ki, bu kabîlden kitaplarda münderecatın kesret ve vüs'ati kâfi olmayıp, hüsn-i tertip ve usûl-i müttehizenin dahi ehemmiyeti pek büyüktür. Mesela arabîde Firûz Âbâdî'nin kāmusu ve bunun şerhi olan *Tâcü'l-arûs* ile *Lisanü'l-arab* ve sırf türkçe kelimeler için Vefik Paşa merhumun *Lehçe-i osmanî*'si ilm-i lugatta ehemmiyetten sâkıt kitaplar değildir; lâkin bunlar kâffe-i eshâb-ı müracaatın değil, belki yalnız lugat tertip etmek isteyen lugaviyyûnun işine yarayabilecek bir usul ve tertiptedir. Lugatlar kolay bulunabilecek bir tertipte sıralanmış olmadıktan başka, mânâları dahi birbirlerinden ayrılmayıp ve lâyıkı vechile tefsir ve misallerle izah olunmayıp, karma karışık ve hepsi birden atılmıştır. Bundan ise ancak erbâb-ı ihtisas, kemal-i zahmetle ve nice müşkilâtla istifade edebilir. Bundan maada, lisanımızın türkiü'l-asl olan kelimatını câmi olup da arabî ve farisîden me'hûz lugat ve ıstılahât-ı müstamele vü me'nûseyi hâvî olmayan bir lugat kitabı, mesela ingilizcenin fransızcadan müstear kelimâtını yani bu lisanın hemen nısf-ı lugatini hâvi olmayan bir lugat kitabına benzer ki, böyle bir kitap tertibini hiç bir ingiliz tasavvur bile etmemiştir. *Kamus-ı türkî*, ne lisanımızın mütemmimâtından olan bu gibi kelimât ve ıstılahâttan mahrum olmalı, ne de «Lugat-ı osmaniye» nâmıyle neşrolunan nice cesîm kitaplarımız gibi, türkçede değil, arabî ve farisîde bile istimalleri ender olan garâib-i lugat-ı arabîye vü farisîye ile memlû bulunmalıdır.

Bizce müstamel lugat-ı arabîye vü farisîyeyi câmi olduğu halde, bu kitabın *Kamus-ı türki* nâmıyle tesmiyesine belki itiraz edenler bulunur. Lâkin lisanımız lisan-ı türkîdir. Bu lisana mahsus lugat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisanımızda müstamel kelimelerin cümlesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de her hangi bir lisandan me'hûz olursa olsun, hakikaten müstamel ve malum olmak şartıyla türkçeden ma'duddur.

Lisanımıza mahsus olarak elsine-i muhtelifeye mütercem ne kadar lugat kitapları var ise, cümlesine müracaat olunduğu halde içlerinde lisanımızın hal-i hâzırına ve ihtiyac-ı hakikisine en ziyade muvâfık ve bihakkın türkçenin lugat kitabı denmeğe şâyân, bundan on yedi sene evvel türkçeden fransızcaya olarak âcizâne tertip ettiğim lugat kitabını bulduğumu da makam-ı tefahhurda olmayarak itirafa mecburum.

Yine tekrar ederim ki : Lisanımızın kelimât-ı aslîyesi henüz tamamiyle zaptolunmadığı gibi, bizce müstamel lugat-ı arabîye vü farisîye dahi lâyıkıyla taayyün etmediğinden ve sair böyle müşkilâttan dolayı şimdilik her cihetçe mükemmel bir kāmus-ı türkî tertibi pek müteassir olmakla, meydana koyduğum bu eserin dahi o derecede mükemmeliyetini iddia edemem; lâkin her halde lisanımız için diğer lugat kitabına ihtiyaç bırakmayacak bir hal ve surette olmasına, fevkalâde sa'y ü gayret olunduğundan ahlâf tarafından ikmali mümkün olabilecek bir esas yerini tutabileceği ve lisanımızın tahdid ve tayinine ve tashih-i galatâtına dahi hizmet edeceği me'mul-i kavîmdir. Hele bu gibi müracaat kitaplarında aranılacak kelimenin kolaylıkla bulunup mânâsının sühûletle tayini için elzem ve lâ-büdd olan kaide ve usule riayet hususunda yirmi seneden beri lugat kitapları tertibi ile tevaggulum ve bu vechile fenn-i lugate ihtisasım yardımıyla, bu eserin kusursuz olduğunu iddia edebilirim. Bizde mütedâvil lugat kitaplarının çoğunda, huruf-ı hecâ tertibine lâyıkıyla ve tamamiyle riayet olunmadıktan başka, ekseriya kelimeler ilk harflerinin harekesine göre sıralanıp mesela hemze-i meftûha ile başlayanlar ayrı ve hemze-i maksûre ile bed'edenler ayrı dizilmiş ve kezâlik kâf-ı farisî, kâf-ı arabîden ayrılmıştır; halbuki harekeler hattımızda yazılmadığı gibi kâfın muhtelif telaffuzları dahi her vakit işaretle tefrik olunmadığından ve insan mânâsını bilmediği kelimenin bittabi harekâtını dahi bilemeyeceğinden, nerede arayacağını şaşırıp istifade edememesi tabiîdir. Mânâları dahi kezâlik birbirinden hiç bir işaretle ayrılmaksızın, karma karışık konulup hangileri müteradif ve hangileri muhtelif maâniden olduğu farkolunamaz.

İşbu *Kāmus-ı türkî*'de lugatın ilk harflerinden son harflerine varıncaya kadar huruf-ı hecâ tertibine riayet olunduğu halde harekelere ve mevhum işarâta riayet olunmamıştır; ve mâ-hazâ lugatların harekât ve işârât-ı lâzıme ile telaffuzları tayin olunup suret-i kıraatlerinde şüphe ve tereddüde mahal bırakılmamıştır. Arabî ve farisîden me'hûz olan kelimeler tefrik olunduğu gibi, her lugatın aksam-ı kelimenin hangisinden olduğu dahi, mukattaât-ı mahsusa ile gösterilmiş; ve gerek asıl türkçe, gerek

arabî ve farisî kelimelerin suret-i iştikak veya terkibi şerholunmuştur. Maâni-i muhtelife, kesret-i istimallerine göre rakamlarla sıralanıp aynı mânâyı tercüme ve ifade eden kelimeler fasıla (,) ile, misaller dahi (:) noktateyn ile ayrılmıştır. Istılahât-ı ilmîye vü fenniye ile lugatın mânâsını değiştiren tabirât-ı mahsusa (||) işaretiyle ayrıldığı gibi lugatın cinsi değiştiğinde, yani aksâm-ı kelimenin birinden diğerine intikali mesela, isim iken sıfat olması halinde dahi (=), ve kelime veyahut tabir ile mânâsı arasına da (//) işareti vaz'olunmuştur.

Esmâ' ve masâdır-ı arabîyeden elif-i memdûde ile hitam bulanlardan lisanımızda âhirlerindeki (ء) hemze iskât olunup, mesela (şuara') yerine (şuarâ) kullanılırsa da mahzâ, esasen hemzenin mevcut olduğu bilinmek ve mesela izafet halinde (şuârâ-yı arab) شعرای عرب denilecek yerde hemzenin izharıyle (şuara-ı arab) شعراء عرب demek daha fasîh olacağından, ona göre kullanılmak için bu hemzeler yazılmıştır.

Tâ-i te'nisle hitam bulan esmâ'-ı arabiye, arabîde daima yuvarlak ة ile yazılırsa da, türkçede bazıları ه ve bazıları uzun (te: ت) ile kullanıldığından, işbu kāmusta bu ülfete riayet olunmuştur. Binâları taaddi için olan masâdır-ı arabîye «olmak, olunmak, edilmek» gibi ef'âl-i iane-i türkîye ile terekküplerinde lâzım ve mutâvaat binâsına intikal ettiklerinden bazı yeni lugat-nüvislerimiz, bunları mesela «ifham-anlatmak, anlatılmak» gibi her iki mânâ ile tercüme etmeği âdet etmişlerse de, bu fark sırf türkçe fiil-i ianeden gelip, mastar-ı arabînin hadd-ı zatında mânâsı ne ise yine o, yani mesela «kesr: kırma» ve «inkisar: kırılma» olduğundan biz bu kaide-i esasîyeye riayet edip, nafile yere tatvîl-i makāl ve teşvîş-i ezhândan tevakki eyledik.

Esmâ'-ı arabîyenin türkçede müstamel olan cem'-i mükesserlerini sıralarında dercettikse de, maâni ve tafsilâtını müfretleri maddelerine ta'lîk edip yalnız ayrıca maâni-i mahsusaya gelenleri ve müfretsiz kullanılanları, kendi sıralarında beyan ediyoruz. Lisanımızda müstamel olan farisî ve arabi tesniyeleri ve sıfatların müenneslerini dahi müfret ve müzekkerleri sırasında zikrediyoruz.

Istılahât-ı fennîyeye gelince : Malumdur ki her fennin ıstılahât-ı mahsusasını câmi ayrıca cesîm ve bazen mücelledattan mürekkep kāmus-ı hususîsi vardır. Bu halde kâffe-i fünûnun ıstılahâtını bu kitaba cem'etmek muhaldir. Ancak her bir fennin ıstılahatından birtakımı umumca malum ve müstamel ve birtakımları da yalnız o fennin müntesibîn ve mütehassısînine mahsus ve münhasırdır. Birinci şıktan olan ıstılahât, bu kitaba dercolunup ikinci şıktan olanlarından bittabi sarf-ı nazar olunmuştur.

El-hasıl, lisanımızın şimdiki haline göre ve bugünkü günde mümkün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olabilecek derecede mükemmel bir lugat kitabı olmasına sa'y ü gayret olunmuştur.

Neşri hususuna gelince : Bunu dahi *Kāmus-ı arabî* gibi kendi hesabıma çıkarmağa karar vererek o suretle ilân ettikten ve bir, iki cüz'ünü tab'ettirdikten sonra, zamanımızda neşriyat-ı nafıa ile terakki vü taammüm-i maarife ciddi hizmetler ifâsına muvaffakiyeti cümlenin malumu olan *İkdam* gazetesi sahibi Cevdet Beyefendi bu kitabın dahi neşrini deruhte etmeğe talip olmakla, zaten muharrirlikle nâşirliği cem'etmek biri manevî ve diğeri maddî iki ağır yükün altına girmek olduğunu bildiğim halde, bu külfete nâçâr katlanmış olduğumdan ve müşarün-ileyhin bunu dahi sür'at ve intizam ve mükemmeliyet-i matlube ile neşre muvaffak olacağını hidemât-ı sâbıkası delâletiyle bildiğimden, ale-l-husus memleketimizde takat-fersâ olan neşri gailesinden kurtulmak ve hem de devam-ı neşriyle ikmâlini taht-ı teminde bulundurmak mülâhazasıyle teklif-i vâki'ini hemen kabul ile neşri vazifesini kendilerine terkeyledim.

Erenköy, 20 Ramazan 1317/23 Ocak 1900

(*Kāmus-ı türkî*, Dersaadet 1317/1900)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

KÂMUSU'L-A'LÂM'dan

a) TÜRK-(Turcs) Asyâ'nın en büyük ve meşhur ümeminden olup, ümem-i turanîyeden ma'dûd ve ırk-ı moğolîye mensuptur. Asyâ-yı şimalî aktârında bulunmakla, simaca ve ahvâl-i bedeniyece sâir ümem-i turanîye ile beraber Çin ve Tibet ve Japon, vesair o cihetler adamlarına müşabihtirler. Türkler ümem-i turanîye'nin en eskisi ve en şanlı ve şöhretlisi olup, Moğollarla hakikatte Türk olmayan sair akvâm-ı turaniye kendilerine Türk nâmını vermekle tefahhur ederler. Bu halde asıl Türk olan bazı akvâmın bu ismi kabul etmeyip, bir hakaret addetmeleri garaiptendir. Türkler en evvel Sibirya ile Çin arasında vâki Altın dağı silsilesi cihetlerinde sâkin bulunup, oradan defaâtle cenup ve garba doğru yayılarak, Çin'de ve el-yevm Türkistan denilen memlekette icrâ-yı fütuhât ve ılgar etmişlerdi. Sibirya'nın müntehâ-yı şimalinde dahi Türklerle pek çok münasebât-ı cinsîye vü lisanîyeleri olan Yakutlar gibi bazı akvâm bulunup, bunların dahi Altın dağından şimale doğru ilerleyerek, oralarda yerleşmiş, veyahut Türklerin en evvelki menşeleri Bahr-ı müncemid-i şimâlî sevâhili ve Lena ve Yenisey vadileri olup da badehû, cenuba doğru çıkmış olmaları muhtemeldir. Hattâ insanların daima hararet veya bürudeti ziyade olan ekâlimden, ekâlîm-i mu'tedileye ve daha münbit yerlere hicretleri sevk-i tabiî icâbâtından olduğuna bakılırsa, ikinci ihtimal akla daha karîbdir. Her halde tarihin zabtedebildiği zamanların en eskilerinde, Türkler, Ceyhun ve Seyhun şimalinde, Bahr-ı Harezm'in şark-ı şimalisinde ve Çin ve Hıtan'ın şimal-i garbî cihetlerinde bulunup, diğer akvâm-ı turanîye'den Finova ve Bulgar ve Macarlardan mürekkep olan Ural cinsi garp, Mançu ve Tunguz cinsi şark, Moğol cinsi dahi cenub-ı şarkî cihetlerinde bulunuyordu. Bu vechile akvâm-ı turanîyeden İranîlere ve o vakitlerde merkez-i medeniyet olan Asyâ-yı garbîye en karîb bulunanları Türkler olmakla, bunlar o vakitlerden kesb-i şöhret edip, İran-ı kadîmin tarih ve esâtîri İranîlerin Türklerle olan muharebât ve münasebâtları tafsilâtıyla meşhûn olduğu gibi, eski Yunanîlerle benî İsrail indinde dahi Türklerin nâmı meçhul değildi. Ebü'l-müverrihîn Herodot'un Targitaos ve kütüb-i ibraniyenin Togharma tesmiye ettikleri kavmin Türklerden ibaret olduğu karâin-i adîde ile anlaşılıp, bu kelimelerin dahi Türk ismin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den galat ve muharref oldukları görülüyor. Eskiden beri beyn-el-etrâk menkul ve mütevâtir olan bir rivayete göre, Türklerin en eski hükümdarları ve birinci Türk devletinin banisi Oğuz Han bin Kara Han olup, bu zât ecdâdının dinini terk ile, yeni bir din kabul ettiğinden, biraderiyle hayli vakit muharebe edip, nihayet galip gelmiş; ve tesis ettiği devlet vefatında altı oğlu beyninde taksim olunmuştu. Bu altı oğlu : Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han isimleriyle ma'rûf olup, Üç Ok lakabıyla mülakkab ilk üçü şark ve Boz Ok talkîb olunan diğer üçü garp cihetinde yerleşmiş ve her birinin dörder oğlu olup, Oğuz Han'ın 24 torunu 24 kabail-i türkîyenin reisleri olmuşlardır. Bu tafsilâta pek de sahîh nazarıyla bakılamazsa da, herhalde Türklerde Oğuz Han ismiyle büyük bir hükümdar gelip, birtakım kavânîn ve nizâmât vaz' ve bir devlet tesis eylemiş olduğu anlaşılıyor. Nessâbîn, Türk kavmini Yafes bin Nuh'un evlâdından Türk isminde bir adamın neslinden çıkmış addediyorlar. İranlılar ise Feridun'un üç oğlundan Tur'a, turanîlerin yani Türklerin cedd-i ulâsı nazarıyla bakıyorlar. Tafsîl-i ahvâli *Şehnâme*'yi dolduran Efrasiyab dahi Türklerin en büyük hükümdarlarından ma'dûddur.

Türkler eskiden beri iki şubeye münkasım olup, Türkistan'ın şark cihetinde bulunanlar Uygur ve garp cihetindekiler dahi Türk veya Türkmen ismiyle tefrik olunurdu. İbtidâ Uygurlar daha mütemeddin olup, lisanları Türklerin lisan-ı edebîsiydi; ve kendilerine mahsus bir hat ile hayli kitapları dahi vardı. Badehû o taraflara giden bir takım nasturî rahipler, Moğollara kabul ettirdikleri gibi, Uygurlara dahi süryaniceden me'hûz bir hat öğretmişlerdi ki, zuhûr-ı İslâm'a dek türkçe bu hat ile yazılırdı, ve bu hat ile yazılmış bazı türkçe kitaplar el-yevm mevcuttur. Hicret-i nebeviyeden 350 sene sonra Dağ Han neslinden olduğu mervî olan Türkmen hükümdarlarından Salur Han, dîn-i İslâm'ı kabul ile, Kara Han ismini alarak, kavminin küberâsına dahi dîn-i İslâm'ı kabul ettirmiş; ve bunun oğlu Musa birçok cevâmi'-i şerife ve mesâcid ve medâris bina etmiş; ve halefi olan amcası Buğra Han şarka doğru tevsî'-i memâlik ile, Kaşgar cihetlerini dahi feth, ve Buhara'yı Samanîlerden zapteylemişti. Haleflerinden Ahmed Han bin Ebu Nasr henüz ihtidâ etmemiş Türkleri dahi din-i İslâm'a idhâl ile, İslâm'ı etrâk beyninde ta'mîm eylemiştir. O sıralarda Türk ve Türkmen akvâmı merkez-i hilâfet-i İslâmiye olan Bağdad'a tereddüd etmeğe başlayarak, cesaret ve şecâat-i fıtrîyeleri hasebiyle, hülefâ-yı Abbasîye bunların hizmet-i askeriyelerine arz-ı ihtiyaç etmekle, Türkler askerlikle Irak ve Şam'a doğru fevc fevc gelmeğe başlamış, ve ale'l-husus yolları üzerinde bulunan Azerbaycan ve Erzurum cihetleri Türkmenlerle dolmuştu. İşbu Türk askerlerinin rüesâ ve ümerâsı tedricen kesb-i nüfuz ve kuvvet ederek, bilâhare serdarlık ve emirü'l-ümerâlık

ile umur-ı hükûmeti ellerine almışlardı. Bu vechile bütün memâlik-i İslâmiye'de Türkler büyük bir nüfûz ve iktidâra mâlik olup, Âl-i Büveyh ve Selçukiler ve Gaznevîler ve daha sonraları Osmanlılar gibi satvet ve şevket sahibi devletler yetiştirmiştir ki, o vakitlerden bugünkü güne dek şark ve garpta memâlik ü akvâm-ı İslâmiyeyi idare ve himaye etmişlerdir.

Türkler din-i İslâm'ı kabul ettikten sonra lisanlarını hatt-ı arabî ile yazmağa başlayıp, şark türkçesinde yani Uygur lisanında hayli edebiyat vücuda gelmiş; ve birtakım şuarâ ve üdebâ yetişmişti. Ancak o zamanlarda beyn-el-İslâm fen lisanı lisan-ı arabî olduğu gibi, Asyâ-yı vustâ cihetinde lisan-ı edebî dahi başlıca farisî olmakla, ekser Türk üdebâ ve şuarâsı lisan-ı farisîde kesb-i temeyyüz edip, kendi lisanlarına o kadar ehemmiyet vermezlerdi. İran'da teşekkül eden Türk devletleri farisîyi lisan-ı resmî vü edebî ittihaz edip, yalnız Rum'da teessüs eden Selçukîler devletinde türkçe, lisan-ı resmî ittihaz olunmuş, ve alel-husus Devlet-i Osmanî'nin teessüsünden sonra, bu lisan günden güne kesb-i terakki etmeğe başlayıp, Ebülfeth Sultan Mehmed Hân-ı sânî ve Sultan Selim ve Süleyman devirlerinde mükemmel bir edebiyat-ı osmaniye hâsıl olmuş, ve birçok üdebâ ve şuarâ zuhur eylemişti. O vakitten zamanlarımıza dek, edebiyat-ı osmanîyece bir devr-i tevakkuf hüküm sürüp, bir gûne terakkiyat görülmemişse de, nihayet zamanımızda edebiyat-ı osmaniye için yeni bir devr-i terakkî açılıp, lisan-ı osmanî ihtiyacât-ı zamanîyeye muvâfık bir renk ve şive almış, ve günden güne sadelikle beraber kesb-i mükemmeliyet etmeğe başlamıştır.

Bu terakkiyat-ı cedîde Türkmen lisanından müştak olan lisan-ı osmanîde olup, en evvel edebî hükmüne geçmiş olan şark türkçesi yani Uygur lisanı ise, Cengiz Han ve Timurlenk sülâleleri devirlerinde hayli terakki etmişken, badehû oralarının siyaseten metrûk ve mühmel halinde kalması üzerine, Cengiz'in evlâdından birinin ismine nisbetle, çağatayca tabir olunan lisan-ı mezkûrun edebiyatı büsbütün tevakkuf edip, hiç bir terakki görülmemiştir. Türkî-yi garbî ve türkî-yi şarkî tesmiye olunabilen lisan-ı osmanî ile çağatayca arasında mürûr-ı zamanla ve mahallerin bu'd-ı mesafesi cihetiyle pek çok fark hâsıl olup, bugünkü günde bu iki lisanın vehleten bir tek lisanın şubeleri oldukları anlaşılamaz. Bundan maada Rusya'nın Kırım ve Kazan cihetlerinde bulunan ve galat olarak Tatar denilen Türklerin dahi kendilerine mahsus lisan ve edebiyatları vardır ki, çağatayca ile osmanlıca arasındadır.

Ulemâ-yı lisaniyûn elsine-i turanîyenin başlıca aksamından olan Türk şubesini ber-vech-i zîr beş lisana taksim ediyorlar :

1. Uygur (yani Çağatay) 2) Nogay (yani Tatar), 3) Kırgız, 4) Ya-

kut, 5) Osmanlı lisanları. Bunlardan Kırgız ve Yakut lisanlarının edebiyatı yoktur. Kırgızlar bedevî iseler de, din-i İslâm'la mütedeyyin olup, Yakutlar ise el'ân putperest ve hemen vahşi halindedir. Ancak bazı seyyahînin rivayetine ve lisaniyûnun zannına göre Yakut lisanı Türk lisanlarının en eskisi ve aslı olup, diğer dördü bunun fer'ileri hükmündeymiş.

Avrupa ulemâsı, sair lisanların ahvâliyle uğraştıkları gibi, elsine-i turanîye ile dahi tevaggul edip, gerek bu lisanların her biri hakkında ayrı ayrı ve gerek cümlesinin arasındaki münasebât ve müşâbehât hakkında müdekkikâne kitaplar yazmışlardır. Bunların tahkikatına göre, lisan-ı türkînin sâir elsine-i turanîyeden birinci derecede Tunguz ve Mançu ve ikinci derecede Moğol lisanlarıyla müşâbehet ve karabeti olup, Finova ve Samoyed ve Macar lisanlarıyla olan münâsebâtı daha gevşektir. Halbuki bunların kendi beyinlerinde karabetleri ziyadedir. Bu hususta en evvel ve en müdekkikâne yazan zât Abel Rémusat olup, Lucien Adam vesair ulemâ dahi icrâ-yı tedkikatla birçok eserler yazmışlardır.

Türkler sâir akvâm-ı turanîye ile beraber ırk-ı moğoliye mensup bulunduklarından, asıl simaları el-yevm memleketimizde tatar çehresi dediğimiz surette olup, yüzleri geniş, yanak kemikleri çıkık, burunları yassı ve basık, gözleri küçük, dudakları kalınca, başları küçük ve yuvarlak, saçları siyah ve sert, sakalları pek az, bıyıkları düz, boyları kısa ve renkleri sarıya mâil esmerdir. Türkistan'da ve Rusya memâlikinde bulunan Türklerin cümlesi bu simada olup, ancak İran'ın şimal-i garbî cihetlerinde ve Kafkas'ın cenubunda sâkin bulunan Türkmenlerle, Anadolu ve Rumeli'ndeki osmanlıların, bu yerlerde buldukları ahalî-yi kadîme ile ihtilat ve imtizaç etmekten ve alel-husus Çerkes vesair cinslere mensup cariyeler istifrâşından, simaları değişip, ırk-ı Kafkasîden farkolunmayacak bir hale gelmiştir. Bu sebebe mebnidir ki, tabiiyyûn, Osmanlıları lisanca akvâm-ı turanîyeden ve simaca ırk-ı Kafkasîden addediyorlar.

Ahlâk ve ahvâl-i manevîlerine gelince, Türkler umumiyet üzere gayet sâkin, halîm, çalışkan, sabırlı ve ma-hazâ pek cesur adamlardır (s. 1639-1642).

b) TURAN — Eski İranîler tarafından Türkistan ve Tataristan cihetlerine verilen isim olup, *Zend-avesta* ve *Şehnâme*'de Turan, İran'ın zıddı makamında kullanılıyor; ve İran Hürmüz ile feriştelerin mekânı olduğu halde, Turan'a Ehremen'in ve ervâh-ı habîsenin mahalli nazarıyla bakılırdı. Turan eskiden beri Türklerle meskûn olan yerler olup, Türk ile Tur kelimeleri arasındaki müşâbehet dahi bu iki ismin bir asıldan ibaret olduğunu gösteriyor. Esâtîr-i iranîyeye göre Turan'da en evvel hüküm süren Feridun'un oğlu Tur olup, güyâ memleket dahi bunun ismine nisbetle tesmîye olunmuşmuş. Tur'un neslinden gelen hükümdarların en meşhuru

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi Efrasiyab'dır ki, İran şahı Keykâvüs'un oğlu Siyavuş'u ibtidâ damat edip, badehû katletmesi üzerine, İranîlerle Turanîler arasında pek çok zaman süren ve tafsilâtı *Şehnâme*'nin kısm-ı a'zâmını teşkil eden birtakım muharebeler vuku' bulmuş; ve bu muharebelerde İranîler tarafından Rüstem-i Zal, Güdarz, Tûs, Gîv, Feribürz ve Turanîler tarafından dahi Pîrân vesair birçok kahramanlar kesb-i iştihâr etmişlerdir. Bu husumet Güştasb zamanında Zerdüşt dininin neşri arzusundan dolayı tecedddüd edip, ibtidâ Turanîler galip gelmişlerse de, badehu Güştasb'ın oğlu İsfendiyâr galebe çalıp, Turan'da birçok fütûhât etmişti. Eski Yunanîler indinde İskit isminin müsemmâsı nasıl müphemse, İranîler indinde dahi Turan isminin müsemmâsı öyle gayr-ı muayyen olup, hattâ Turan ile İskitya'nın esma'-ı müterâdifeden olduğu maznûndur; çünkü İsfendiyar ibn Güştasb'ın aynı olduğunda şüphe olmayan Daryüs bin Hestasb'ın İskitya'da ve hattâ el-yevm Rumeli dediğimiz memlekette ve Yunan'ın kendisinde olan fütûhatı, tevârih-i kadîme-i yunanîyede mufassalan mezkûr olduğu halde *Şehnâme*'de bu fütûhâtın Turan'da vuku bulduğu beyan olunuyor; demek oluyor ki, Turan isminin medlûlü Rumeli'ye ve Yunan'a kadar dahi tevsî olunuyordu. Bir de Turan hükümdarı Efrasiyab ile İran şâhı Keyhüsrev hakkında *Zend-avesta* ve *Şehnâme*'de mezkûr hikâye-i malûme ile yunan-ı kadîm müverrihlerinden Herodot'un Medya hükümdarı Astiyag ve fars hükümdarı Kiros arasında vukûunu naklettiği hikâye ziyadesiyle müşâbih olduğuna bakılırsa, eski yunanîlerin Medya tabir ettikleri ve Azerbaycan ile Mazenderan vesair o cihetlerden ibaret olup İran'dan ma'dûd bulunan memleketin dahi eski İranîler indinde Turan'dan ma'dûd bulunmuş olduğu münfehim oluyor. Vâkıa o tarafların âsâr-ı atîkasını taharrî ve tedkik eden muhakkikîn-i ulemâ eski Medyalıların akvâm-ı turanîyeden oldukları hakkında bir zann-ı kavî hâsıl etmişlerdir. Bazı âsâr-ı atîkada üç sütun üzere muharrer bulunan üç lisanın biri irânî-yi kadîm, biri asurî ve diğeri medya lisanı olduğu malum olup, bu üçüncü lisan henüz lâyıkıyla hal ve kıraat olunamamışsa da, bu lisanın elsine-i tûranîyeden olduğuna delâlet edecek bazı alâim hissolunmuştur. Bu halde Efrasiyab'ın Astiyag'dan ibaret olacağında şüphe kalmayıp, İran ve Turan arasında vukuu *Şehnâme*'de o kadar mutantan surette hikâye olunan maceraların cümlesi dahi eski Persya ile Medya yani Fars ile Azerbaycan arasında cereyan etmiş oluyor. Ma-hazâ Turan ismi Medya hıttasına münhasır kalmayıp, Türk akvâmıyla meskûn olan bütün Asyâ-yı şimalîye ve belki Avrupa'nın şimal-i şarkî kısmına dahi ıtlâk olunmuştur (s. 1682.)

c) TURANÎYE — (Akvâm ü elsine-i) Ulemâ-yı lisaniyûn bu ismi lisanca ve simaca müşabih olup bir asıldan müteferri' bulundukları anla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şılan birçok akvâma ve bunların söyledikleri lisanlara ıtlâk ederler. Bunlara bazen meskenleri itibariyle «Uraliye-i Altun Dağıye» (Ouralo-Altaïques) namını dahi veriyorlarsa da, ahîren İran tarih-i kadîminden me'hûz olan bu isim kabul olunup, tercihen istimal olunmaktadır. Akvâm-ı turaniye'nin asıl menşeleri ve vatan-ı aslî-i kadîmleri Çin ile Sibirya ve Türkistan hududunda vâkı (Altun dağı) silsilesi olduğu maznûn olup, oradan cenuben Moğolistan'a, şarkan Mançurya'ya, şimâlen Sibirya'ya, garben Türkistan'a ve Ural dağlarına doğru yayılmış; ve badehû Ural silsilesini tecavüzle, Avrupa-yı şimalî vü şarkîye dahi hulûl eylemişlerdir. Beyinlerinde münasebet ve karabet-i cinsiyeleri olan sâir akvâm gibi, akvâm-ı turaniyenin dahi bir kavm-i kadîmden münşe'ib oldukları şüphesizdir. Tarihin zaptedemeyeceği kadar kadîm olan böyle ahvâlde muhakkikîn indinde en büyük delil lisandır. Akvâm-ı turaniyenin el-yevm mütekellim bulundukları lisanlar arasında o kadar müşâbehet ve kurbiyet vardır ki, bu lisanlarla mütekellim bulunan akvâmın beyinlerinde derecesi muhtelif, bir karâbetle akraba bulunduklarında şüphe kalmıyor. İlmü'l-lisanla tevaggul eden Avrupa müteahhirîn-i ulemâsı bu lisanların cümlesini tahsil ve tedkîk ve ta'mîk ederek, beyinlerindeki müşabeheti ve cümlesinde müşterek olan bazı ahvâl-i mahsusa-ı esasiyeyi zaptetmişlerdir. Malumdur ki, lisaniyûn indinde küre-i arzın üzerinde söylenilen lisanlar üç nev'e münkasım olup, biri «elsine-i hecâiye», biri «elsine-i terkîbiye», biri de «elsine-i tasrifiye» nev'idir. Elsine-i hecâiyede birer heceden ibaret olan birkaç kelime sıralanarak, maksat ifade olunup, asla tasrîf ve terkîb yoktur; mesela «gittim» denilecek yerde biri gitmeği, biri şahs-ı mütekellimi ve biri de geçmiş zamanı ifade eder üç kelime sıralanıyor. Çin ve Tibet ve Hind-i Çinî ile Japonya lisanları bu kabildendir. Elsine-i türkîyede yine meselâ hades ve şahıs ve zamanı ifade eden lafızlar ayrı ise de, bunlar artık müstakil birer kelime halinden çıkıp, mürekkep bir halde kullanılıyor; ancak mahall-i terkipleri malum olup, büsbütün halt vuku bulmaz. Meselâ elsine-i terkibîyeden olan lisanımızda «gitmiş idim» denildiği vakit «git» hadese, «miş» ve «id» zamana ve «im» şahs-ı mütekellime delâlet ediyor. Bu dört lafız terkîb olunmuş ise de mahall-i terkîbleri zâhir olup, hiç bir halt ve imtizâç vuku bulmamıştır. Elsine-i tasrifiyede ise kelimenin şahıs ve hades ve zaman beyan eden cüz'üleri beyninde o kadar mezc ve halt vuku bulmuştur ki, terkîb asla belli olamayıp, tasrîf suretini almıştır. Meselâ elsine-i tasrifiyeden olan arabîde «nasara» dan «yansuru» ve «nâsır» ve «istansara» gibi kelimeler çıkar ki, bunların vech ve mahall-i terkiblerini ayırmak veya ayrılan cüz'ülerden ayrı ayrı mânâ çıkarmak mümkün olamaz. Bu üç suret nev'-i beşerin lisanca olan terakkiyât-ı mütevâliyesinin üç basamağı hükmünde olup, en evvel al-el-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

umum insanların elsine-i hecâiye ile mütekellim bulundukları, badehû bir heceli kelimeler arasında terkîb vuku bularak ve yavaş yavaş bunların birtakımı edat yerine geçerek elsine-i terkîbîye, ve terkîbât daha ziyade sıkıştıkça elsine-i tasrîfîye zuhur etmiştir. Hattâ gerek elsine-i terkîbîye ve gerek elsine-i tasrîfîyenin derecâtı olup, elsine-i terkîbiyeden bazılarının elsine-i hecâîyeye ve bazılarının dahi elsine-i tasrîfîyeye karîb olması ve kezâlik elsine-i tasrîfîyeden bazılarının elsine-i terkîbîyeye karîb olacak surette geri bulunmaları, bu üç halin lisan-ı beşerin derecât-ı muhtelife-i terakkîsinden ibaret olduğunda şüphe bırakmıyor. Mesela elsine-i turanîye, elsine-i terkibiyeden oldukları halde, elsine-i tasrîfîyeye takarrübe başlamış; elsine-i aryaniye ise, elsine-i tasrîfîyeden oldukları halde, elsine-i terkîbîyeye müşabehetten henüz büsbütün kurtulamamış; ve elsine-i sâmiye ise büsbütün ve tamamiyle elsine-i tasrîfîye haline geçmiştir.

Bu tafsilâttan maksat, elsine-i turanîyenin elsine-i terkîbîye (langues agglutinantes) dan olduklarını göstermek idi. Meselâ «yazmak, yazdırmak, yazdırtmak» ve «yazmalı imiş, yazmış olmalıydı» gibi ef'âlce vüs'at-i ifade elsine-i turanîyenin cümlesine ve belki bütün elsine-i terkîbîyeye mahsus ve müşterek bir haldir. Hafif heceli kelimelerin hafif sadâlı edatlarla ve sakîl heceli kelimelerin dahi sakîl sadalı edatlarla terekküb ederek, bir âhenk-i mahsus hâsıl olması ve meselâ «avlanmak, evlenmek» gibi âhenkli kelimeler teşkili ise elsine-i turanîyenin hasâisinden olup, bu lisanların cümlesinde müşahede olunur bir keyfiyettir.

Elsine-i turaniye beş zümreye münkasım olup, üçüne şarkî ve ikisine garbî nâmı veriliyor. Şarkî zümreler beyinlerinde ve garbîler dahi kendi beyinlerinde daha karîb ve müşabihtirler. Şarkî zümreler Türk, Tunguz ve Moğol; garbî zümreler dahi Samoyed ve Finova zümrelerinden ibarettir. Bu beş zümreden her birinin münkasım bulundukları lisanlar dahi cedvel-i âtide zikrolunur :

Türk zümresi	Yakut	Eski Uygur
	Uygur	Çağatay
	Kırgız	Türkmen
	Nogay (Tatar)	
	Osmanlı	
	Tunguz	
Tunguz zümresi	Mançu	
	Lamut	
	Moğol	

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Moğol zümresi	Kalmuk Buryat Finlandiya lisanları (Suomî, Karel, Çud, Karavin, Estonyan, Vut) Laponya lisanı
Finova zümresi	Perm lisanları (Züryen, Permyak, Votyak) Volga lisanları (Mordvin, Çeremis) Ugor lisanları (Macar, Vogul, Ostyak) Yurak Yenisey
Samoyed zümresi	Tavgi Ostyak Kamas

Bu saydığımız zümrelerin en ziyade münteşiri ve en çok nüfus tarafından söylenileni Türk zümresi olup, Bahr-ı müncemid-i şimalî sahilinde ve Sibirya'nın müntehâsında olan Yakutlar memleketinden Akdeniz ve Venedik körfezine kadar bu zümrenin şâmil olduğu lisanlar söylenmektedir. Beyinlerindeki fark dahi pek cüzî olup, cümlesi bir lisan addolunabilir. (*Türk* maddesine müracaat).

Elsine-i turanîyeden lisanımıza en ziyade kurbiyet ve müşâbeheti olanlar Tunguz zümresi olup, Sibirya'nın müntehâ-yı şarkıyla Çin'in şark-ı şimalî kısmında söylenilen Tunguz ve Mançu ve Lamut lisanlarında türkçe denilebilecek kadar müşabih kelimeler ve edâtlar bulunur. Mesela Çin'de bulunup ve Çin hanedan-ı hükümdarîsinin dahi mensup olduğu Mançu kavmi lisanında nehre «birâ» denilip, nehirler «birâl» nehirde «birâdo» ve nehirlerde «biraldo» tabir oluyor ki, (J) edât-ı cem'inin lisanımızdaki (ler) ve (do) edât-ı zarfının dahi lisanımızda «de» edâtıyla müşâbeheti meydandadır. Mançu lisanının süryaniceden me'huz hatt-ı mahsusu ve edebiyatı vardır. Moğol zümresinin lisanımızla olan müşâbeheti ikinci derecede olduğu halde, Cengiz Han zamanında Moğollarla Türklerin tercümana muhtaç olmaksızın konuşabildikleri malumdur. Finova ve Samoyed zümreleri ve al-el-husus birincisi lisanımızdan hayli farklı ve karabet daha baîd ise de, bu iki zümrenin şâmil oldukları elsine-i müteaddide beynindeki fark pek cüzî olup, zaten bunların çoğu bir kaçar bin kişi tarafından söylenmektedir. Finova lisanları mevkice üç takıma münkasım olup, bir takımı Rusya'nın şimal-i garbîsinde Baltık deniziyle şimalî Akdeniz sevâhilinde, birtakımı Volga silsile-i cibali eteklerinde ve biri dahi Macaristan'da söylenmektedir. Macarcanın Ural silsile-i cibalinin şark ci-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hetinde ve Sibirya toprağında bir kaçar bin kişi tarafından söylenilen Vogul ve Ostyak lisanlarıyla olan karabet ve müşâbehet-i fevkalâdesi şâyân-ı dikkat olup, Macarların vatan-ı aslîsini göstermeğe kâfidir. An-asıl o taraflarda sâkin bulunmuş olan Bulgarların lisan-ı aslî-yi kadîmleri dahi bu takımdandı. Finova zümresine mensup lisanların edebiyat ve terakkiyat nokta-ı nazarınca en ehemmiyetlisi macarca olup, ikinci derecede dahi Finlandiya ve Estonya ile sâir Baltık sevâhili lisanlarıdır ki, bunların dahi bir müddetten beri edebiyat-ı mahsusaları uyandırılmağa başlamıştır. Diğerleri ve Samoyed zümresindekiler kutb-ı şimalî dairesi dahilinde ve Sibirya'nın müncemid ırmakları vadilerinde küçük ve nîm-vahşi birtakım akvâm-ı sagîre tarafından istimal olunmaktadır. (Tonguz, Mançu, Moğol, Finova, Macar, Samoyed vesaire maddelerine dahi müracaat buyrula.) (s. 1683-1685)

(*Kamusu'l-a'lâm*, c. 3, İstanbul 1308/1891)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

ŞİİR VE EDEBİYATTAKİ TECEDDÜD-İ AHİRİMİZ

Bilmem dikkat buyuruluyor mu ki, bu son on, on beş sene zarfında şiir ve edebiyatımızda küllî ve esaslı bir teceddüd hasıl olmuştur? Bu teceddüdün karn-ı hâzır-ı hicrînin ibtidâsına tesadüfü güzel bir isabettir; bu teceddüde on dördüncü karnın mahsulü nazarıyle bakılabilir. Bu karnın maarif ve medeniyetçe mekâtib-i idadiye-i mülkîyenin payitahtta ve vilâyât ve elviye merkezlerinde tekessür ve taammümü gibi terakkîyatı gayr-ı münker ise de, mevzu-ı bahsimiz olan husus adi ve sade bir terakkî değildir; esaslı ve küllî bir tebeddül ve teceddüddür.

Usul-i mimarîyede, musikide, mefruşatta, kıyafette ve sair her hususta her asrın, her devrin ve ale-l-husus her karnın kendine mahsus bir hali, bir çehresi, bir sureti olduğu gibi, şiir ve edebiyatça dahi her karnın kendine mahsus bir tarzı vardır. Türkçe bir beyit veya bir iki satırlık bir ibare okunsa, sekizinci karn-ı hicrînin mi, Çelebi Sultan Mehmed Han'dan Yavuz Sultan Selim Han devrine dek devam eden dokuzuncu karnın mı, onuncu karnın mı, Nef'î'yi yetiştiren on birinci, Nâbî ve Nedim ve Nahîfî devri olan on ikinci, yoksa Şinasî, Kemal, Ziya gibi terakkî-perverânla temeyyüz eden on üçüncü karnın mı mahsulü olduğu anlaşılır, belli olur.

Lâkin zannolunmasın ki bu saydığımız kurûnda mütemadî bir terakki ve karndan karna ale-l-ıtlak bir ıslâh vuku bulmuştur. Bilâkis, meselâ sekizinci karnın, eski tezkirecilerimizin «kelâm-ı mevzun» tabir-i istihfâfkârânesiyle tavsif ettikleri âsârı miyanında, ta'dadı nâ-kabil şuarâ yetiştiren onuncu karnın «sanayi-i lafzîye» dedikleri belâya boğulmuş eş'ar ve ibârâtına tercih olunacak pek çok şeyler bulunur. On birinci karnın bütün şairleri Nef'î'ye benzemediği gibi, on ikinci ve hele on üçüncü karnın da, yukarıda sayılanlar gibi bazı meşâhir istisna olununca, diğerleri hemen mısraların yalnız birinci kelimelerini değiştirmekle ve «... olur âlem bu ya» yahut «... bir ben, bir gönül» gibi soğuk ibârâtı münasebetsiz tekrar etmekle tatsız tuzsuz eş'ar söyleyenlerden ibarettir, Fatîn'in tezkiresini gözden geçiren şiir okumağa tövbekâr olur. Nesirde Şâkir, Subhî, Sâmi gibi vak'a-nüvîslerin tarihleri bir nümune-i tedennîdir.

El-hasıl karndan karna ve asırdan asra umumiyet üzere terakki görülmeyip, bir taraftan böyle bir terakki vuku'una inandıracak bir şair veya münşînin bilâkis küllî bir tedennî vuku'una şahit olacak birçok muâsırları görülür. Sûret-i hususîyede mebde-i terakkî olan on üçüncü karn-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hicrîye umumiyet üzre bir devr-i tedennî nazariyle bakılabilir. Şu kadar var ki her karn yetiştirdiği bir veya iki, üç deha ile tavsîf olunur, onun veya onların asrı addolunur, diğerleri asrın posası ve haşviyatı addolunarak, asla kāle alınmaz. Varsınlar Kınalı'lar, Latîfî'ler, Sâlim'ler, Fatîn'ler şuarâ esâmîsiyle mücelledât doldursunlar, onuncu karn-ı hicrî Bâkî'nin, on birinci Nefî'nin, on ikinci Nabî'nin, on üçüncüsü de Şinasi ve Kemal ve Ziya'nın asrıdır. Mahzâ bu eimme-i edebin âsârında dahi bir terakkî-i mutlak ancak on üçüncü karnda Şinasi ile rüfekasının âsârında görebiliriz.

Edebiyat-ı cedîdemizin esasını vaz'eden, lisanımızı «sanayi'-i lafzîye» den kurtarıp sade, güzel ve tabiî bir tarz-ı ifade tarîkini açan şüphesiz Şinasi ile rüfekāsıdır ki, bu miyanda Reşid Paşa'yı dahi unutmamak iktiza eder. Bu müessislerin âsârında görülen ıslah ve terakki pek büyük, pek metîn ve pek cedîddir; lâkin yine ıslah ve terakkidir, külliyen tebeddül ve teceddüd değildir. Çünkü dikkat olunsa vezin, kafiye, usûl-ı ifade yine eski tarîkten ayrılmamıştır. Külliyen tebeddül ve teceddüd şerefi on dördüncü karn-ı hicrîye mahfuz idi; bu karnın bed'iyle beraber zuhûr etmiştir.

Bir mukaddeme veya tecrübe olmak üzere, en evvel lisanımızda Avrupa lisanları tarzında şiir söylemeğe başlayan Abdülhak Hâmid Beyefendi'dir ki karn-ı hâzırın duhûlünden evvelce bu tarzda bazı eş'âr söylemiş ve o vakit yazmakta olduğum *Hafta* mecmuasında müşârün-ileyhin eş'âr-ı millîyemize yeni bir çığır açtığını beyan ettiğim sırada, bu usûl-i cedîdenin taammüm etmesiyle, âlem-i edebiyatımızda bir büyük tebeddül ve teceddüd hasıl edeceğini keşfetmiş idim.

Bu tarz-ı cedîd me'mulün fevkinde bir sürat ve sühûletle taammüm ve terakki edip, az vakit zarfında nev-resîdegân-ı vatan beyninde hakikaten şâyân-ı takdir ü tahsîn eş'âr nazmına muktedir şairler yetişti. Naci merhum bir aralık Nâbî ve Nef'î'lerin sönmüş çerağını uyandırarak, gençlerimizi o tarafa sevketmeğe çalıştı ve görenek ve nev-heveslik belasıyle o tarîke şitab edenler de bulunmadı değildir. Lâkin nafile, on dördüncü karn-ı hicrî şiir ve edebiyatça teceddüd devridir; tarz-ı kadîmin ihyası sırası değildi. Şiirin tarz-ı kadîminin Naci'nin kaleminde biraz vakit parlaması, kandilin söneceği vakit verdiği parlak ziya kabilindendi. Naci hakikaten tarz-ı kadîmde Bâki'lere, Nâbî'lere, Nef'î'lere iddia-yı takaddüm edebilecek bir şairdi; lâkin o mektebin son şakirdi idi; kendisi ile beraber o tarz ve usul dahi sönüp gitti. Artık bundan sonra o tarzda şair yetişmez; geçmiş şuarâmızın o tarzdaki eş'âri tarih-i edebiyatımız nümûne-hânesinin raflarında âsâr-ı atîka kabilinden olarak enzâr-ı umumîyeye arzolunmağa şayan ise de, nümûne-i imtisal ittihazı kimsenin hatırına gelmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu iki usulü halk ne suretle telâkki etti? Buna ne nazarla bakıyor? Kabul-ı âmmeye mazhar oldu mu? Tarz-ı kadîmi büsbütün iptal edip yerini tutacak surette taammüm edecek midir? Asıl iş bundadır.

Dünyada ülfet ve ünsiyet pek garip şeydir. İnsan alışmadığı şeye birdenbire ısınamaz, kendisine yek-nazarda tuhaf görünür, hattâ çok defa etraflıca düşünmezden, ciddî surette muhakeme etmezden, hemen red ve inkâra müsâraat eder. Bu kabilden olarak şiir ve edebiyatımızın bu tarz-ı ahîri dahi itirazâta uğramıyor değildir. Lâkin seneden seneye o tarzda yazanların tekessürüyle eserlerinin rağbet-i umumîyeye mazhariyeti az zaman zarfında buna da ülfet olunarak, pek o kadar garip görünmemeğe başladığına delîl-i kâfidir. Yeni yetişen şuarâ miyanında tarz-ı kadîme sülûk eden hiç kimse görünmemesi, artık o tarzın mülga ve mensî olup, tarih dairesine dahil olduğunu gösteriyor. Kayd-ı hayat şartiyle tarz-ı kadîm tarafdarı olan sâl-hurdelerin sebatları ise bittabi çok vakit daha devam edemez.

Bu gibi mesâilde daima evsat-ı umûr u itidal tarafdarı olduğum halde, edebiyatımızın ve bilhassa eş'ârımızın bu tarz-ı cedîdini bu derecede iltizam edişim belki musâb-ı itiraz olur. Filvâki bu iltizamım bilâ-kayd u şart değildir. Lâkin rey ü meslek-i âcizânemce, lâzım gelen kayd u şart ikinci derecede olup, onun zikrinden evvel tarz-ı cedîdin ale-l-ıtlak şâyân-ı kabul değil, müstahakk-ı perestiş olduğunu dermiyan etmek hissîyat-ı kalbîye ve -tabir caiz ise- fikrîyemi tasvîr demektir.

Şiir ve edebiyatımızın tarz-ı cedîdine en ziyade isnad olunan kabahat, edebiyat-ı garbîye taklîdidir. Vâkıa bu isnad büsbütün iftira değildir; bir dereceye kadar doğrudur ve bu taklitte çok ileri varılmamak iktiza ettiğini bundan evvelki makalelerimin birinde dahi bil-münasebe beyan etmiştim. İhtiraz olunacak cihet taklîttir, yoksa imtisal mezmûm değildir, ve belki tabiî ve zarurîdir. Maarifte vesair şuabât-ı medeniyette bizden çok ileri bulundukları asla cây-ı bahs-i müzakere olmayan ümem-i garbîyeye peyrevlik ve eserlerine imtisal etmek, yalnız edebiyat hususunda mı mezmûmdur? Her hususta onların mukallitleri değil miyiz? Bugünkü günde güzel ve muntazam bir şehir, bir sokak, bir daire, bir ev yapmak için indî ve misli sebketmemiş bir tarz ve usul düşünen var mıdır? Düşünülse de münasebetsiz ve gülünç bir iş vücude getirmekten başka bir neticeye dest-res olunabilir mi? Ümem-i garbîye, medeniyetin hayret-efzâ-yı ukûl olan o derecesine tevekkeli vâsıl olmamışlardır; bütün küre-i arzın ümem-i hâzıra vü maziyesinin ve alel-husus az çok bir medeniyete nâil bulunmuş olanlarının ahvâlini, âsârını, keşfiyâtını, kâffe-i semerât-ı sa'y u zekâlarını, tecârib-i vâki'alarının netâyicini uzun uzadıya tetebbu' ettikten sonra kendi ilim ve marifetleri kuvvet ve yardımiyle ve tevalî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eden tecrübeleriyle en doğru, en sağlam, en nâfi tarîki bulup ona sülûk etmişlerdir. Biz ki medeniyetin kâffe-i şuabâtında onlardan çok gerideyiz, biz şimdilik kendiliğimizden tecâribe, taharriyâta, keşfiyâta, kendiliğimizden bir şey bulmağa, kendimize mahsus bir reh-i nâ-refte tutmağa muhtaç değiliz; o reh-i nâ-refte bir çıkmaz sokak olabilir, bir uçuruma sevkedebilir; hazır açılmış, denenmiş, tecrübesi icra olunmuş yol dururken, herkesin gittiği şâh-rah-ı selâmet meydanda iken, başka yol aramağa ne ihtiyacımız vardır? Garp halkı muhtelîfü'l-cins ve'l-mezheb ümem-i adîdeden ibarettir; her birinin ahlâkı, etvârı başkadır; lâkin medeniyet ve maarif hususundaki tarîkleri birdir. Temeddün ve terakki etmek isteyen kavim için o tarîk-i müştereke sülûktan başka çare yoktur. Japonyalılar ancak o tarîke bilâ-ihtiraz ve bilâ-kayd u şart sülûk etmekle bu kadar az müddet zarfında o kadar temeddün ve terakki ettiler.

İçimizden ümem-i garbîyenin elsine ve ahvâline vâkıf olmayan bazı adamlar onların vapurlarını, demiryollarını, telgraflarını, ve masnûâtlarını ve sair maddî ve zâhirî eserlerini görerek, yalnız sanayi'de kemallerini teslim ederlerse de, ulûm ve maarifte ve hele şiirde, edebiyatta, tarîhte, mantıkta, sarf ve nahiv ve maanîde bizim ka'bımıza varmaktan çok geri ve dûn bir mertebede bulunduklarına mutekiddirler; ve bu zehab-ı bâtıllarını tashîh etmeğe de rıza ve arzuları olmayıp, bu fikirlerinde o kadar mutmain görünürler ki kendilerine her ne kadar aksi edille ve âsâr ile gösterilse, yine inanmazlar ve bildiklerinden caymazlar.

Halbuki ulûm ve maarifin kâffe-i envâ' u aksâmı birbirlerine merbut ve muallâktır; medeniyet ancak ulûm ve maarifle vücuda gelebilir; edebiyat fürû'undan olan ulûm-ı mezkûreyi bilmeseler, okumasalar idi, fünûnu nasıl tahsîl eder ve bulundukları derece-i medeniyete nasıl vâsıl olurlardı? Lisanlarına vâkıf olanların ra'nâ malumudur ki, ümem-i garbîye sanayi'de bizden ne kadar ileri iseler, ulûm ve maarifin kâffe-i şuabâtında ve bilhassa şiir ve edebiyatta dahi o kadar ve belki daha ziyade ileridirler. Zaten bizim edebiyat-ı şarkîye ve islâmîyemizin kâffe-i âsârını çoktan öğrenmiş, lisanlarına da nakil ve tercüme etmişlerdir. Eğer bu hususta bizden geri ola idiler, bizden ders alarak ileri gitmeleri tabiî idi.

Onların lisanlarına vâkıf olanlar bilirler ve görürler ki onların eş'âr ve edebiyatına nisbeten bizim eş'âr ve edebiyatımız pek noksan ve pek kabadır. Bir Avrupa lisanına âşina olup da garp şuarâsının eş'ârındaki tasvîr-i hissiyâta alışan ve Lamartine'in, Victor Hugo'nun eş'ârından lezzet alan bir türk şairi artık kendi lisanında şiir söyliyeceği vakit muğbeçeden, pîr-i mugandan, harabattan, ay yüzlerden, servi boylardan, zencir veya şeb-i hicran kadar uzun zülüflerden, hatt-ı sebzden bâhis eş'âr söyleyemez. Shakespeare'in, Molière'in, Racine'in, Schiller'in, Goethe'nin, Alfieri'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin manzumelerini okuduktan sonra, leyleklerin Mecnun'un başında yuva yapmasından, Leylâ'nın ay ile mükâlemesinden, Ferhad'ın dağları yarmasından bâhis kaba ve çocukça hikâyeleri silk-i nazma çekmeğe tenezzül edemez. Bizim dahi ümem-i mütemeddine gibi hissiyât-ı rakîkayı musavvir eş'ârımız, makul ve tabiîye şebîh manzumelerimiz, müessir hikâyelerimiz, güzel tiyatro kitaplarımız olduğunu arzu eder, tabiat-ı şi'irîyesinden bil-istifade edebiyatımızın bu noksanını ikmale kendisini tabiat ve hamiyet sevkeder. Bu sâika-ı memdûha ile lisanımızda garp âsârına mümâsil ve zevk-i selîm ve hüsn-i tabiat ashâbı tarafından kemal-i telezzüzle okunur âsâr vücûda getiren gençler taklitle ithama mı, yoksa iktidar ve hüsn-i tabiat ve hamiyetle takdîr ve tahsîne mi müstahaktırlar? İnsaf buyurulsun!

Zaten karn-ı sâbıkda edebiyatımızın teceddüdü tarîkini hazırlayan üstadların muâsırları olan sair şuarâ-yı osmanîyeden farkları neden ileri geliyordu? Sırf kalemleri iktidarından, arabîye ve farîsiye tamamiyle vâkıf olmalarından, zekâvet ü fetânet-i tabiîyelerinden mi? Evet, bu şerâitin hepsini câmi' idiler; lâkin bu evsâfı hâiz hem-asırları miyanında daha birçok şairler, kâtipler vardı ki, Veysî ve Nergisî'ye pey-revlik edip ancak hatır için isimleri bazı tezkirelere kaydolunmuş veya büsbütün unutulmuştur. O üstadların sebeb-i sıyt ü iştihârı, üstad nâmına müstahak olmaları fezâil-i mesrûde ile beraber garp edebiyat ve maarifine vâkıf olmaları ve onlara bakarak edebiyat u maarif-i millîyemizi de o yolda ıslah etmeğe çalışmaları sayesinde olmuştur.

Onlar garp efkâr-ı münevveresini şark kisvesine bürümekle eserleri umûmun fevkalâde hüsn-i kabulüne mazhar olmuştu. Karn-ı hâzır şuarâ ve üdebâsı ise garba doğru bir ve belki birkaç adım daha atmış, âlem-i medeniyete çok daha ziyade takarrüb etmişlerdir. Onların eş'ârı efkâr-ı cedîdeyi mutazammın idi; lâkin suretâ Bâkî'nin, Nâbî'nin, Fuzulî'nin eş'ârına müşâbih idi. Bunlarınkiler ise, kudemâ-yı şuarâmızın âsârına lisan iştirakinden başka hiç bir müşâbehetleri yoktur; Avrupa âsâr-ı edebîyesine ise yalnız fikren değil, lafzen dahi müşabihtir; vezince ve kafiyece bile Avrupa eş'ârı tarzına tâbi'dir. Avrupa'nın efkâr ve ahvâlini istihfaf edenler elbette bu takarrübü abes görürler. Lâkin onların tefevvukunu ve bizim kendilerinden istifadeye iftikârımızı bilenler, bu takarrübden müstefid olacak, biz olduğumuzu teslimden geri durmazlar.

Asrımızın icap ve ihtiyacına göre tahsil görmüş bir adam Fuzulî'nin *Leylâ ve Mecnûn* manzumesini -şiiri ne kadar üstâdâne olursa olsun- okumaktan lezzet duyamaz, okursa âsâr-ı atîka kabîlinden olarak okur; yoksa Mecnûn'un etrafında toplanmış kurt ile kuzu, arslan ile ceylân gibi muhtelif hayvanların ortasında oturup onlarla lâkırdı ettiğini veya Ley-

lâ'nın mumla konuştuğunu bir ufak çocuk bile severek ve beğenerek okuyamaz. Halbuki meselâ *Servet-i fünûn*'un bu haftaki nüshasında münderic bulunan beş kıt'anın her birini okudukça insan kendini pek rakîk bir takım hissiyât-ı kalbîye ile, pek âli birtakım efkâr ile muhât görür; okudukça telezzüz eder, hissiyât-ı rakîkası uyanır, efkâr-ı âliyesi beslenir! Bunlar bu zamana, bu asra, şimdiki hal ve ihtiyaca göredir. Nesir dahi buna makîstir.

Hissiyât-ı kalbîye ve efkâr-ı âliyeyi musavvir olan edebîyat-ı cedîde âsârını sırf lafızdan ibaret olan Nergisî'nin *Hamse*'si ile, Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ı ile mukayese edersek «eyne's-serâ ve's-Süreyya!»[1] demiyecek miyiz?

Bu ifademizle bundan mukaddem lisanımızın noksanından ve muhtac-ı ıslâh u tashîh olmasından bahseden makalemiz arasında belki bir tezat görülür. Lâkin hakikatte tezat yoktur. Yeni üdebâ ve şuarâmızın suret-i ifadeleri pek güzel ve tuttukları meslek şâyân-ı tahsindir; lâkin lisan-ı edebîmiz yine noksandan berî değildir. Sadeleşmeğe, ıslâh ve tashîh olunmağa ve fikr-i mahsus-ı kasırânemce, arabî ve fârisîden mümkün mertebede tebâüdle asıl türkçeye takarrübe muhtaçtır. Hattâ çok defa muntazammın olduğu efkâr ve hissîyatla nâ-kabil-i tevfîk fârisî vasf-ı terkîbîlerle mütetâbi' izafetlere de tesadüf olunuyor. Lâkin me'mûl ederiz ki yeni üdebâmız bu noktaları dahi nazardan dûr tutmayarak, Avrupa âsâr-ı edebîyesine tebaiyet ve imtisal etmekle beraber, taklitten ihtiraz ve mümkün mertebede sade türkçe yazmağa sa'y ve gayretle imlâ hususunda dahi kavâid-i asliye vü iştikakîyeden çok ayrılmamağa gayret edeceklerdir. Zaman her şeyi yaptırır.

(*Sabah*, nr. 3240, 16 Teşrin-i sâni 1314/28 Teşrin-i sâni 1898)

1. «Yer nerde, Süreyya (Ülker) yıldızı nerde!»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

GÂVE'NİN ÖNSÖZÜ

İfâde-i meram

Bundan evvel neşrolunan bir eserimin mukaddimesinde tarih-i eslâfın millî fâcialara mebhus-ün-anh olacak vekâyi ile dolu olduğundan bahsetmiştim. Bu fâcia pek de millî denilemezse de, mademki mebhus-ünanhı tevârih-i eslâf ve edebiyat-ı islâmiyede meşhûr ve mütevâtırdır, yine -bir dereceye kadar- millî sayılsa gerektir.

Bu fâcia bir fâcia-i tarihîyedir. Edebiyatın tiyatro kısmınca üstadlarımız olan garp üdebâsı ve hususuyle Shakespeare ve Victor Hugo gibi söz erleri tarihe müstenit olan fâcialarda vekâyi-i tarihîyeye sadık olmak lüzûmunu bir kaide hükmüne koymuşlardır. Böyle olduğu halde, bu fâciamın *Şâh-nâme* ve sâir kütüb-i edebîyede mestûr ve meşhûr olan vâkıaya tamamı tamamına muvâfık olmadığına itirâz olunursa ne diyebilirim?

Ha! Şu cevabı verirdim :

Malûmdur ki : Üstad-i üdebâ denmeğe elyak olan Firdevsi'nin *Şahname*'si fesâhat ve letâfetçe edebiyat-ı şarkîyenin bâlâsına konmağa şayan ise de, sıhhat-ı vekâyice mevsûk değildir. Zaten *Şâh-nâme*'deki vekâyi'in çoğu esâtir kabilinden olmakla, onlarda sıhhat aramak lâzım gelmez. Bu fâcianın mebhûs-ün-anhı olan Dahhâk, Gâve ve Feridun'un hikâyesine sahîh nazarıyla bakılamaz; çünkü bir adamın omuzlarında bir lahm-ı zâid bulunmak âdet-i tabiata muhâlif olmakla beraber mümkün ise de, insanın vücûduna mülâsık yılanlar bulunması ve bu yılanların yemeğe de muhtaç olmasına, hiç bir vakit inanılamaz. Dahhâk'ın «Mârî» tesmiye olunması, kendisinin yılanlarla bir münasebeti olduğunu gösterir; Gâve'nin çocuklarını yılanlara yem etmek üzere aldığı dahi yalan olamaz; ancak Dahhâk'ın yılanlarla olan münasebeti neden ibaret idi? Bunu anlamak için yalnız -ekseriya esâtir ve türrehât ile karışık olan, ve hele böyle vekâyi-i kadîmede hiç itimada şayeste olmayan- tarihe değil, belki en ziyade delâil-i aklîye ve âsâr-ı mütebakiyeye itibâr etmek lâzım gelir.

Dahhâk'ın asıl vatanı Arabistan -ve belki de Afrika- çölleri olduğu nakl ile dahi müsbettir. Afrika'da bugünkü günde de yılanlara tapınır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kavimler vardır. Arabistan'da dahi vakt-i cehalette bu itikadda kavimler bulunmuş olması muhtemeldir. Dahhâk'ın Arabistanlı olsun, Afrika çöllerinin mahsûlü olsun, mâr-perest bulunmuş olacağında, ve Marî tesmiye olunmasının bu sebebe mebnî olduğunda ve Gâve'nin oğullarıyla sâir gençleri -omuzlarındaki değil, belki- ma'bûdları olan yılanlara zebhetmek üzere topladığında şüphe olunmamalıdır.

Böyle olduğu halde, bu fâcia tarihe mübâyindir, denilemez. Tarihlerde isimleri mezkûr olmayan eşhâsa gelince; böyle esâtir kabilinden olarak, tarihlerde bile sıhhatine inanılamayacak surette yazılan bir vak'ayı teşrih için tarihte bulunamayan birtakım eşhas ilâve etmekliğim dahi üdebâ-yı garbîyenin yukarıda beyan olunan kaidesine münâfî sayılamaz; çünkü tarih fâciamı tekzîp edemez; bilâkis fâciam hayalî ve tasavvurî bir eser olduğu halde, bu bâbda pek zayıf olan tarihi tekzip ediyor; nasıl ki, yukarıda beyan eyledim.

İşte bu birkaç satırı yazmaktan muradım bu hakikati beyan etmekti, yoksa her bir eserin bir ifâde-i merâm yahut mukaddimeye muhtaç olması fikrinde değilim.

İstanbul 17 Zilhicce 1292/13 Aralık 1875

(*Gâve,* İstanbul 1293/1876)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

SEYDİ YAHYA'NIN ÖNSÖZÜ

İfade-i meram

Tiyatronun lüzum ve fâidesinden ve millî tiyatro oyunlarının rüchânından bahisle sözü uzatmağa hâcet göremem.

Tarih-i eslâf -millî fâcialara mebhûs-ün-anh olacak- vekâyi ile dolu olduğu halde, millî fâcialarımızı alâka ve izdivâc-ı cebrîye hasretmeğe mecbur oluyoruz?

Vâkıâ, alâkasız fâcia olamaz; lâkin sırf alâkadan ibaret fâcia da nasıl olur?

Alâkanın fâcialarda mübâlagası beni bu eserimde alâkaya dair çok söz söylememeğe, ve alâkayı yalnız bir iki perdede göstermeğe mecbûr eyledi. Zaten alâka kalbî bir şeydir, söz ile ifade olunamaz. Alâka -ve belki her his- sözden ziyade fiil ve hareketle ifade olunur. Yusuf ve Hilmiye'nin mesâib ve mevâni' ile karışık olan muhabbetleri, sonra meyûsiyetleri, ve nihâyet murada ermeleri fâciama alâkaca bir kusur bırakmıyor, zannederim.

Seydi Yahya'nın avâkıb-ı hali tarihe tevâfuk etmez diye, itiraz olunmamalıdır; çünkü zaten başlıca maksadım -evvel ü âhiri beyninde münasebet aldıramadığım- öyle bir recülü -kendisine hiç yakıştıramadığım- öyle bir lekeden kurtarmaktır.

Besa'mın rağbet-i umumîyeye mazhar olması bu fâcianın neşrine cesaret, ve bunun dahi hüsn-i kabulü ümit veriyor.

İstanbul 11 Şevval 1292/10 Kasım 1875 (*Seydi Yahya*, İstanbul 1292/1875)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

BESA'dan

Dördüncü fasıl

ALTINCI SAHNE

VÂHİDE, SÂİDE

VÂHİDE — Kocamı öldürdüler, kızımı alıp götürdüler! Bunda iki vazife vardır. Kocamın intikamını almak, kızımı düşmanların elinden kurtarmak! Bu vazifeleri kim icrâ edecek? Benim kimsem yoktur, Recep de çocuktur... Yok, yok! Bu vazifeleri kendim edâ etmeliyim! Evet şimdi cenazeyi evin içine kapayıp gitmeliyim! (Evin kapısını kilitler) Kocamın intikamını alabilirsem, kızımla ve Recep'le gelir, cenazeyi çalgı ile şenlikle defnederim! Cenazenin defnini ve kızımın düğününü birden icrâ ederim!.. Yok, bu vazifeleri icra edemezsem, bari ben de ölür, kurtulurum. Denaetle yaşamaktan ise, ölmek bin kat alâdır. Kocasının intikamını alamayan, ciğerpâresini düşmanların eline bırakan bir karı bu âlemde yaşamalı mıdır? Yok, yok! Bir arnavut karısına öyle sıfat yakışmaz! Vazifemi icrâ etmeliyim! (Gitmek ister.)

SAİDE — (Arkasından koşarak) Vâhide! Ne yapıyorsun? Nereye gidiyorsun?

VÂHİDE — Ne yapıyor muyum? Vazifemi icrâ ediyorum. Nereye mi gidiyorum? Kocamın intikamını almağa, kızımı kurtarmağa!

SÂİDE — Sen mi? Bir kadın!.. Ejderha gibi beş erkeğe karşı!..

VÂHİDE — Zati hayat gözümde değil! Ko beni de öldürsünler, kurtulayım!

SÂİDE — Vâhide! Aman! Yazık değil mi? Neye beyhude ölmeli?

VÂHİDE — Beyhude mi?

SÂİDE — Öyle ya! Sen onlardan intikam alabilir misin? Sen Maruşa'yı onların elinden kurtarabilir misin?

VÂHİDE — Evet, evet onlar beş kişidir, ben bir!. Onlar erkektir, ben kadın! Lâkin onlar zâlimdir, ben mazlum. Onlar haksızdır, ben haklı. Allah daima mazlumlara, haklılara muîndir!.. Sâide, sen Recep'e haber ver, kendin git, yahut birini gönder, işi kendisine bildir.

SÂİDE — Ben şimdi kendim giderim. (Gider.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEDİNCİ SAHNE

VÂHİDE YALNIZ

VÂHİDE — (Evinin kapısına bakarak kendi kendine) Ah!.. Kocacığım! Dün evimden arslan gibi çıktın, bugün cenazen evin içinde yatıyor!.. Ey kocamın ruhu! Memnun ol! İntikamını ben kendim alacağım! (Dua ederek) Rabbim! Vazifem mukaddestir! Teşebbüs edeceğim iş pek müşküldür! Sen bana muîn ol! (Gider.)

Beşinci fasıl

(Bir orman ve uzaktan dağ tepeleri, sağdan bir yol, sahnenin sol tarafında bir kaya görünür. Vâhide müsellah olarak soldan zuhûr eder.)

BİRİNCİ SAHNE

VÂHİDE (YALNIZ)

VÂHİDE — (kendi kendine) Yetişemedim! Gittiler, burca gitmişler, Fettah Ağa'nın evine. Oraya gitmeliyim, evet, gideyim, kızımı alıp çıkarayım da, sonra kocamın katilini bulup öldürmeliyim. (Gitmek ister sonra birden bire durup ufka bakarak) Lâkin daha erken, şimdi gidersem, bir şeye muvaffak olamam. Biraz burada dursam da karanlık bastıktan sonra gitsem, daha iyi olur. (Tüfeğini kayaya dayatarak kayanın dibinde oturur.) Akıbet korktuğum şey başıma geldi. Ben evvelden dedim ya, bu işte meymenet yok. Lâkin ne yapaydım. Rahmetliyi kandıramadım. Şimdi de kızımı Recep'e vermezdim, ama -nur içinde yatsın- can verirken bana söylediği son lakırdısı bu idi. «Kızımı Recep'e ver, sakın başka türlü yapma.» Ah yok, yok, ölen bir kocanın vasiyeti mukaddes bir şeydir, yerine getirilmesi vâciptir. Kızımı kurtarabilirsem, Recep'e vereceğim... Ah! Bu düğünü Zübeyr ile beraber yapacaktık! Ah! Zavallı adamcağız! Bu düğüne ne kadar hâhişi vardı! Ne kadar memnun olacaktı!.. Ah! Felek, felek bu biçare insanları güldürmemeğe ayak mı bastın? Tam insanın memnun olacağı zaman başına bir felâket getirirsin. Dünyaya getirdiğimiz üç tane erkek evladımızı ecel aldı, götürdü. Hep ümidimiz bu kızcağız ile evlat ittihâz eylediğimiz Recep'e münhasır idi. Bunların tam hayrını göreceğimiz, cümlemizin bahtiyar olacağımız gün böyle bir musibete uğradık! Otuz seneden beri beraber yaşamakta olduğum vefadâr refikımı kaybettim! Ah! Zavallı Zübeyr! (ağlar) Ondan başka kızımı da kurtaramaz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sam!.. Ah! Kızım bir büyük muhatarada, bir büyük tehlikededir!.. Onu kurtaramazsam, ben de telef olacağım. Recep de bizim vefâtımızdan sonra yaşayamaz! Ah! Melûn herif! Ocağımıza incir dikti!.. Evimizi esasından harap eyledi!.. Kızı kurtarırsam da, onlar bizi rahat bırakmayacaklardır, biz onlara mukavemet edemeyiz... Lâkin kızımın babasının katili kucağında yatmasından ise, ölmesi bin kat a'lâdır! Kızımı bir defa onun elinden kurtarmalı, babasının intikamını almalı da, sonra ölürsek, ölüm Allah'ın emridir! Bu âlemde kim ölmeyecek ki... Yeter ki namusumuzla ölelim!. (Ufka bakarak) Ah! Daha akşam olmağa vakit var... Zavallı Zübeyr! Bu vakitte ikimiz beraber oturmuş evlatlarımızın düğününe dair konuşurduk, bugün neredesin? (Ağlar, sonra gözlerini silip ve yere dikip bir hayrete dalar. Fettah Ağa, tüfeği omuzunda, dağdan iner.)

İKİNCİ SAHNE

FETTAH AĞA, VÂHİDE (kayanın arkasında)

FETTAH AĞA — (Dağdan indikten sonra tüfeğini yere dayatarak kendi kendine) Oh!. Yarabbi şükür! Yirmi senelik gurbetten sonra akibet bugün vatanımı görüyorum... Yirmi sene! Ne çok zaman! Bir ömür! Ah! Vatan, mukaddes vatan! Seni bir daha görmeğe muvaffak oluyorum! Ne kadar göreceğim gelmişti. Çok defa vatanı rüyamda görmüştüm. Uyandığım vakit gerçekten vatanımda bulunmadığıma pek çok müteessif olurdum. Akibet bugün gerçekten vatanımda bulunmağa muvaffak oldum! (Biraz düşünerek) Yoksa bu da rüya olmasın mı? Yok, yok bu sahihtir... Artık vatanımdayım! Şimdiden sonra vatanımı bırakmayacağım, kemiklerim vatanımda kalsın!.. Ne garip haldir ki insan doğduğu, büyüdüğü yerden ayrılır, gider, pek uzağa gider, lâkin gönül -imkânı yok- ayrılmaz! Daima vatanına merbuttur! Vâkı'â ben bu yirmi seneyi de vatanımın haricinde geçirmedim, her nerede bulundum ise, vatanımdı. Evet, Trablus da vatanımızdır, Tuna da vatanımızdır! Vatanımız olmayaydı, muhafazası için kan dökmezdik. Bununla beraber insanın maskat-ı re'sine, doğduğu, büyüdüğü mekâna, sabâvetini, gençliğini geçirdiği o güzel yerlere başka türlü bir muhabbeti vardır! İnsan vatanın toprağını, taşlarını, ağaçlarını bile sever!.. Vatanın ufkunda başka bir letafet vardır! İnsan vatanın her bir zerre toprağına baktıkça çocukluğunun bir vak'ası, bir macerası hatırına gelir! Gençliğin o güzel günlerinin yadigârı gönüllere -tarif olunamaz- bir ferahlık verir! (Etrafına bakarak) Ne güzel mevki! Ne hazin manzara! Yirmi seneden beri hiç değişmemiş, aynı ağaçlar, aynı yapraklar, aynı otlar!.. Ah!. Yirmi sene!. Bu yirmi senenin içinde Trablus'a gittim, bir müddet Trablus çöllerinde, bir taraftan arzın şiddetini,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir taraftan muharebenin meşakkatlerini çektik! Lâkin mademki orasını teskin eyledik, mademki vatanın illete uğramış olan öyle mühim bir uzvuna şifa verdik, hep çektiklerimiz hiç gibidir! Oradan Karadağ'a geldik, orada dahi bir iki yara yedikten sonra muzafferiyete nâil olmakta iken Tuna vak'ası çıktı, oraya gittik. Hamdolsun, orada da muvaffak olduk, yine Karadağ'a avdet eyledik. Vak'anın sonuna kadar orada bulunmak istedimse de, bir taraftan beyin ibramı, bir taraftan vatan iştiyakı beni buraya celbeyledi. Akıbet bugün yine vatanımı görüyorum! (Bir müddet hayretle baktıktan sonra) Ah! Bu mevki!.. Bundan yirmi sene evvel Trablus'a azimet eylediğimiz gün burada bir şenlik yaptı idik, yirmi beş kişi kadar vardık, cümlemizin akraba, taallukatı da çıkmış bizi teşyi ediyorlardı, bir kaç kuzu pişirmiştik... (memnun olarak) Buracıkta.. Ah! Zannederim ki, o aynı gündür! Yirmi sene geçti, yirmi sene!.. Bana dün olmuş gibi geliyor! (müteessif olarak) Heyhat! bu aynı yerde, lâkin vakit o vakit değildir, pek çok değişmiş! O vakit genç idim! Köyümüzden yirmi beş kişi birlikte çıktık da zannederim ki avdet edenler beşten ziyade değildir! Kimi Trablus'ta kaldı kimi Karadağ'da kimi Tuna'da!... O vakit ta buracıkta yatıp bir iki saat uyuduydum, oğlum da kucağımda idi... Sevgili çocukcağız!.. O vakit beş yaşındaydı!.

Ah! Daha yarım saat! Yarım saatten sonra oğlumu gözlerinden öpmeğe muvaffak olacağım!.. Ah!. Korkarım sevincimden bana nüzûl isabet etmesin!. Ya zavallı validem! Kim bilir beni ne kadar arzulamış! Kendisini yaşıyor dediler amma... bilmem. Gittiğim vakit zavallı refikamı da sağ bıraktım, biçarenin üç sene sonra öldüğünü haber aldım! Zavallı kadıncağız! (Gözlerini siler) Tâlihsiz çocuğum!... Yetim gibi anasız babasız büyüdü!.. (memnun olarak) Ah! Şimdi yirmi dört yaşında olacak! O vakit küçücük bir çocukcağızdı! Burada kucağımda yatırdıydım!.. Ah!. O vak'ayı der-hâtır etmek için bu aynı yerde beş dakikacağız yatıp uyumalıyım da, sonra kalkıp köye gideyim! Validemin elini ve oğlumun gözlerini öpeyim! Evet, evet yatmalıyım!.. (Tüfeğini bir ağaca dayatarak ve tabancalarıyla, yatağanını başı yanına koyarak bir ağacın altında uzanır.)

VÂHİDE — (Fettah Ağa'yı görmeyerek kendi kendine) Ah! Bu ne uzun gün! Akşam olmak yok!. Sabrım kalmadı, akşam olsa da, gidip kızımı kurtarsam.. Zavallı kız kim bilir ne ıztırapta, ne eziyettedir! Ya biçare Recep! İşittiğinde hali ne olacak! İhtimal ki o da kalkıp gelsin evet, mutlak gelir, kendisi daha çocuktur, ihtimal ki birdenbire düşmanların üzerine atılsın da kendini telef ettirsin! Ah! Yarabbi sen mededimize yetiş!.. Ağlayarak dalar. Süleyman Ağa tüfeği omuzunda dağdan iner.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ SAHNE

SÜLEYMAN, FETTAH AĞA (UYKUDA) - VÂHİDE (KAYANIN ARKASINDA)

SÜLEYMAN — (Yavaş yürüyerek Fettah Ağa'nın başı yanına gidip kendi kendine) O!.. Ta kendisi!.. Yalnız, hem uykuda! Ne güzel tesadüf! (Tabancasını çıkararak) Şimdi uykuda iken öldürmeliyim!. (Biraz düşündükten sonra tabancasını şiddetle silahlığına koyarak) A! Yok!. Bu da pek mertsizlik!. Pek alçaklıktır! Uyandırmalıyım... Lâkin uyandırırsam, ben onu öldürecek iken o beni öldürür... Nasıl yapmalı? Bu fırsatı elden kaçırmamalı! (Biraz düşündükten sonra) Ha!. Silahlarını ıslatmalıyım. (Boynundan kılıfla asılı olan tasını çıkarıp yakında bulunan kaynaktan su alır, evvelâ Fettah Ağa'nın tüfeğine sonra tabancalarına koyar, sonra yatağanını alıp bir ağacın arkasına saklar, kendi tabancalarını da saklar, sonra yatağanını çıkarıp yavaşça Fettah Ağa'nın omuzuna vurur. Fettah Ağa derhal uyanır, yarısına kadar kalkar, elini tabancasına koyar, ve hayran hayran Süleyman'ın yüzüne bakar.)

(*Besa yahut ahde vefa,* İstanbul 1292/1875, s. 121-132.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

GÂVE'den

Birinci fasıl

ONALTINCI SAHNE

EVVELKİLER, KAHTÂN

DAHHÂK — İnşaallah! Muvaffak oldunuz!

KAHTÂN — Sayenizde her iş yoluna girdi.

DAHHÂK — Mülkümde âyin-i Cem'e riayet eder kimse kalmadı ya?

KAHTÂN — Efendim! Şehirlerin kâffesinde cemşidîlerin mabetlerini hedmettim; ma'bûdlarımızın ibadetine mahsus mabetler tesîs ettim; herkesi ma'bûdlarımıza ibadet etmeğe mecbûr ettim; bugün Fâris memâlikinin bil-cümle şehirlerinde ma'bûdlarımıza ibadet olunmaktadır; lâkin dağlarda çobanlar, ovalarda çiftçiler, çöllerde bedevîler hâlâ âyin-i Cem'i icrâ ediyorlar...

DAHHÂK — (Hiddet ederek) Âyin-i Cem'i mi icrâ ediyorlar!.. İşte, rüyanın mânâsı!

KAHTÂN — Efendim...

DAHHÂK — Hayır! Hayır! Mülkümde bir ferdin bile âyin-i Cem'i icrâ ettiğini istemem!..

PERVİZ — (Kendi kendine) Aman Yarabbi!

DAHHÂK — Sen onları da âyin-i Cem'den vaz geçirmeden avdet etmemeliydin.

KAHTÂN — Efendim! Vaz geçmiyorlar!

DAHHÂK — Kendilerinden vaz geçmeyeceklerini bildiğim için seni gönderdim; vaz geçmeyenlere vur, demedim mi?

KAHTÂN — Evet efendim! Vuracaktım, fakat kuvvetim yetmiyordu; yanımdaki asker buna kifâyet etmez; onların bile levazımâtı tükendi; ekser evkâtta aç bulunuyorlar.

DAHHÂK — Garip söz! Kendi mülkümde askerim aç kalırmış!.. Ahali benim değil mi? Onların malı, mülkü benim değil mi? Askerim niçin aç kalsın? Rastgeldiği köyde bulabildiğini alamaz mı?

KAHTÂN — O vakit ahali tekmîl karşı duracak; yanımda pek çok asker isterim.

DAHHÂK — (Hiddetle) Orasını bana neye söylüyorsun? Askeri sen bulacaksın; levazımâtını sen düşüneceksin; mülkümde bir ferdin âyin-i

Cem'i icrâ ettiğini istemem! Ma'bûdlarımın ibadetini neşretmeli! Çünkü benim bugün bu tahta oturmaklığım onların sâyesindedir!

KAHTÂN — Efendim....

DAHHÂK — (Lâkırdısını keserek) Artık dinlemem! Sana bir saat mühlet veriyorum; git düşün; bir çaresini bulursan, seni müstagrak-ı nimet edeceğim; bulamazsan, başın gidecek!

KAHTÂN — (Fevkalâde bir ra'şe ile) Ah!.. (Dahhâk'ın ayaklarına kapanarak) Efendim!..

DAHHÂK — Vakit kaybetme! Haydi, git, bir çare düşün! Ben fena bir rüya gördüm; mûbidleri bekliyorum, gelsinler, tabir etsinler. Sen de o vakte kadar bir çare düşünür, gelirsin. Eğer bir çare bulamazsan, cellatları da kendinle beraber getir. (Kahtân ürker) Bir çare bulursan, seni damat edeceğim...

PERVİZ — (Fevkalâde bir telaşla kendi kendine) Damat mı? Onu!

KAHTÂN — (Kendi kendine) Damat mı? Beni? Ah!

DAHHÂK — Haydi! Git, düşün!

KAHTÂN — Baş üstüne! (Dahhâk'ın ayakları önünde eğilip yeri öptükten sonra giderek kendi kendine) Ah! Hiç me'mûl etmediğim şey! Hûb-çehre'ye nâil olmak! Ah! Ne büyük nimet!.. Fakat mukabilinde ölüm var! Ah! Birazdan sonra ya Hûb-çehre'ye nâil olacağım, yahut celladın eline düşeceğim!.. Gayret! (Sağdan çıkar)

ONYEDİNCİ SAHNE

EVVELKİLER (KAHTÂN'DAN BAŞKA)

DAHHÂK — (Kendi kendine) Evet! Bu adamdan çok hizmetler gördüm; eğer buna da bir çare bulursa, kendisini damat edeceğim, kızımı ona vereceğim; yok buna bir çare bulamazsa, demek ki, bundan böyle işime yaramayacaktır, başını kestireceğim; onun yerini tutacak adam bulurum!.. Lâkin bu rüya!.. Ah!.. (Ferhad sağdan girip kapının yanında eğilip yeri öper.)

ONSEKİZİNCİ SAHNE

EVVELKİLER, FERHAD

DAHHÂK — Mûbidler nerde?

FERHAD — Geldiler, efendim!

DAHHÂK — Söyle, içeriye gelsinler.

FERHAD — Baş üstüne. (Çıkar. Der-akab siyah giyinmiş, uzun saçlı, ve ellerinde uzun değnekler olduğu halde- dört mûbid ile beraber girer. Mûbidler yeri öptükten sonra ayak üzre dururlar.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONDOKUZUNCU SAHNE

EVVELKİLER, MÛBİDLER

DAHHÂK — Ey ma'bûdlarımın hâlis bendeleri! Siz ma'bûdlarımıza olan hulûs ve hüsn-i hizmetiniz sâyesinde hafâya-yı umûra vâkıf olursunuz...

BAŞ MÛBİD — Velinimetimiz! Ne emriniz varsa, ma'bûdlarımızın sâyesinde icrâsına çalışacağız; emir buyurun.

DAHHÂK — Ben bu gece fena bir rüya gördüm...

MÛBİDLER — (Bir ağızdan) Hayırdır, inşallah.

DAHHÂK — Pek de hayra benzemez, ama ma'bûdlarımız hayır eyleye!

FERHAD — (Kendi kendine) İnşallah, ibâd hakkında hayırlı bir şeydir.

BAŞ MÛBİD — Emir buyurun!

DAHHÂK — Ben bir çoban imişim; evvel emirde beş on koyun sahibi imişim; sonra bir kaç bin koyuna mâlik olmuşum; yanımda gayet sâdık emekdâr bir köpeğim varmış. Bu köpek rüyamda bana der ki : Beş koyun sahibi iken bana ekmek veriyordun; şimdi bu kadar koyun sahibi olduğun halde, lâyık mıdır ki bana et vermeyip de, yine ekmek veresin? Ya bana et ver, yahut sürüyü saklamam, hepsini kurt gelip yesin!.. Bu rüyada pek çok mânâlar vardır; düşünün de, bunu iyice tabir edin; bu rüya beni korkutuyor!

FERHAD — (Kendi kendine) Bakalım : Müdâhinler bu işe de müdâhene karıştıracaklar mı?

BAŞ MÛBİD — (Bir vakit düşündükten sonra) Efendim! Ruhsat var ise, bu bendelerine keşfolunduğu üzere tabir edeyim.

DAHHÂK — Haydi bakalım! (Kendi kendine) Bir halt karıştırırsa, en evvel kendî başı gidecek!

MÛBİD — Bu, ma'bûdlar tarafından bir şikâyettir. Demek istiyorlar ki, efendimiz Ceziretü'l-arab'da ufak bir kavme hâkim iken, muahharen Faris gibi koca bir memleket şâhı oldun, bize evveli gibi yine kuzu beyni vermek lâyık değildir; mademki taht-ı emrinde bu kadar adamlar var, ve mademki bu adamların hayat ve memâtı sizin elinizdedir, bize insan beyni vermelisiniz... (Ferhad gözlerini açıp şaşkın şaşkın mûbidlere bakar.)

DAHHÂK — Acaba rüyanın tabir-i sahîhi bu mudur?

MÛBİD — Bendelerinin kalbine ilhâm olunan budur.

DAHHÂK — (Öteki mûbidlere) Siz ne dersiniz?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MÜBİDLER — Biz de bu fikirdeyiz.
FERHAD — (Hiddetle yavaş) Ah! Müdâhin alçaklar!
DAHHÂK — Şimdi nasıl etmeli?
BAŞ MÜBİD — Bu rüyanın hükmü yerini bulmalı.
DAHHÂK — İyi ama... (Kahtân sağdan girer.) (s. 38-45)

Üçüncü fasıl

(Sahne dağların ortasında bir meydanlık gösterir; etrafta çalılar, ağaçlar ve tepeler; uzaktan dağ tepeleri gözükür; vakit sabahtır; güneş daha doğmamış; çobanlar -kancaları ellerinde- bir tepenin eteğinde oturmuşlar; yanlarında bir iki köpek de bulunur.)

BİRİNCİ SAHNE

KABÂD, NEVZER, YEZD, HÜSREV, FERİBERZ, ŞİRÜYE

NEVZER — Şu zamana ne dersiniz? Bu zulm-i zâlim ne vakte kadar devam edecek?

ŞİRÜYE — Böyle giderse, daha çok devam edemeyecektir; çünkü artık tahammül olunamaz bir dereceye vardı!

HÜSREV — Her vakit böyle diyoruz, ama işte bu on altıncı nevrûzdur ki, böyle hafiyen icrâ olunuyor!

YEZD — Kasabalarda âyin-i Cem'e mahsus ne kadar mabetler var ise, Kahtân bu defa hepsini hedmedip yerlerine yılanlar ibadetine mahsus mabetler tesis etmiş! Bize de gelecekmiş, lâkin hamdolsun, askerinde kuvvet kalmamış.

NEVZER — Kabâd! Siz bizden ziyade dünya görmüş, âlemin iyiliğini fenalığını tecrübe etmiş bir adamsınız; elbette bizden iyi düşünürsünüz; bu bâbda reyiniz nedir?

KABÂD — Oğullarım! Zulm döner, döner, zâlimin başına patlar! Bunun için biz düşünmemeliyiz; yapan bulur!

NEVZER — İyi ama, bu hal tahammül olunur mu?

KABÂD — Tahammül edebildiğimiz kadar etmeliyiz; halimiz tahammül olunamayacak dereceye varmadı; işte, bugün nevrûz günüdür, âyinimizi icrâ ediyoruz; amma mabetlerde resmî surette icrâ edemiyoruz; ne zararı var? Zaten âyin-i Cem böyle dağlarda ağaçlar, çiçekler ortasında, el-hasıl tabiatın resm-i mücessemi olan böyle yerlerde icrâ olunmak daha iyidir. Malımıza, mülkümüze kimse tasallut etmiyor! Yiyoruz, içiyoruz, serbest yaşıyoruz! Nemiz var?

FERÎBERZ — Evet! Biz rahat yaşıyoruz; lâkin Cemşid'in nesli kayboluyor!.. Cemşid'in kızı düşmanın elinde esir duruyor! Torunu Feridun hâlâ bulunmadı, ve bulunmayacak da... Cemşid'in hanedânını ihyâ edecek kim vardır?

KABÂD — Bazı mûbidlerimizin kavline göre Feridun bulutların içinde duruyor! Bir gün olur, yere inecek, Cemşid'in hânedanını ihyâ edecek, bizi zulm-i zâlimden kurtaracaktır!

NEVZER — Beyhude ümit!

KABÂD — Hâlık istedikten sonra, her şey olur! Cemşid'in hânedanı -ihtimali yok- mahvolmaz! Sabûr olun! Mütevekkil olun! Her şeyin vakti, saati var!

HÜSREV — Evet, evet! Sabırdan, tevekkülden başka çare yoktur! Sabır! Tevekkül!

YEZD — Evet! Feridun'un zuhûruna muntazır olarak, sabır ve tevekkül edebiliriz; lâkin herkes âyin-i Cem'den vaz geçirilip mâr-perest olduktan sonra, Feridun'un zuhûru neye yarar?

NEVZER — Gerçek!

KABÂD — Vatanımızda o kadar ahmak adamlar yoktur ki, güneş ile yılanın farkını anlamasınlar!.. Yılan haşerâtın en hakîri, en dehşetlisi! Hayvanların en muzırrı! İnsan şeklini gördükçe, tüyleri kabarır!.. Güneş ise bir nûr-i mücessemdir!.. Kâinat onunla tenvîr olunur! Onun yardımıyla topraktan otlar, ağaçlar biter! Güneş olmayaydı, dünya kuru bir toprak, karanlık bir cehennem olurdu! Ne ot biterdi, ne hayvan yaşardı! (Güneşin şuâ'ı bir dağın tepesi arkasından görünmeğe başladığını görünce, fevkâlâde bir memnuniyetle ayağa kalkarak) İşte! İşte! Tulû ediyor! Güneşin bu tulû'u kış mevsimine hitâm veriyor! Bu güneş nevrûz güneşidir! Bugün ilk baharın birinci günüdür! Bugün Cemşid'in mukaddes günüdür! Bugün dünyanın yaratıldığı gündür!.. İşte tulû' ediyor!

Cümlesi — (Ayağa kalkıp güneşe müteveccih olarak şu manzumeyi söylerler) :

Ey bu dağları yaratan hazret-i ilâh!
Bu kâinatı tenvîr eden sensin her gâh!
Nevrûz günü sensin tezyîn eden âlemi!
Sensin vücûda tebdîl eyleyen ademi!
(Daire teşkil edip oynayarak)
Nevrûz günüdür,
Güneş geliyor!
Bakın, tabiat
Nasıl gülüyor!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Daireyi bozup yine güneşe müteveccih olarak)
Cemşid'in âyinidir bizim bezm-i âyinimiz!
İki âlemde odur bizim muînimiz!
Bir gün olur, zulm-i zâlimden kurtuluruz!
Nesl-i Cemşid'den bir merd-i âdil buluruz!
Nevruz günüdür! (ilh.)

(Çobanlar bu manzumeyi tekrar edip oynamakta iken, Gâve arkasında iki çocuğu, ve omuzlarında birer boş çuval ve yüzleri ve elleri kömürden siyah olduğu halde soldan zuhûr eyler.)

İKİNCİ SAHNE

EVVELKİLER, GÂVE, BEHRÂM, RÜSTEM

GÂVE — (Bir vakit, durup çobanlara baktıktan sonra) Ah! Siz ne bahtiyarsınız ki âyin-i Cem'i serbest serbest icrâ edebilirsiniz! Biz şehrîlerin ise bütün mabetlerimiz yıkıldı! Yerlerine yılan mabetleri tesis edildi!

KABÂD — (Gâve'ye) Siz de gelin! Bu mübarek günü beraber geçirelim! Akşama kadar eğlenelim!

GÂVE — Ah! Biz hür değiliz!.. Haber alınır da, sonra bizi idam ederler!. A!. Yok yok! Siz eğlenin! Siz dağ çiçeklerisiniz! Biz ocak kömürleri!.. Bu âlemde bizim hissemize düşen iş işlenmektir!.. (Oğullarını alarak) Haydin, evlatlarım; haydin, gidelim! Çalışalım! Akşam karnımızı doyurmak isteriz!

KABÂD — (Gâve'nin çocuklarına bakarak) Zavallı çocuklar! Nevrûz gününde giyecek bir yeni rubaları yok! Nevrûz günü de çalışmak!..

GÂVE — (Giderken çobanlara) Siz eğlenin! Siz bahtiyarsınız, çünkü zulm-i zâlim henüz sizden uzaktır! (Gâve gitmekte iken, sağdan erkek, kız, beş on çocuk başlarında yapraklardan çiçekten külâhlar olduğu halde elele tutuşmuş yukarıdaki manzumelerin yalnız nakaratını söyleyerek ve oynayarak zuhûr ederler.)

ÜÇÜNCÜ SAHNE

EVVELKİLER, ÇOCUKLAR

GÂVE — (Çocukları görünce fevkalâde bir memnuniyetler dönüp çobanlara) Ah! Bakın, bakın! Sanki gökten bir sürü feriştеler yere inmiş, oynuyorlar!

KABÂD — Sen de şu çocuklara izin ver de, biraz oynasınlar! Bak, nasıl bakıyorlar! Yazıktır!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÂVE — (Oğullarının omuzlarından kömür çuvallarını kapıp yere atarak) Haydin evlatlarım! Siz de biraz oynayın! (Behrâm ile Rüstem kemâl-i memnuniyetle koşup oyun dairesine dâhil olurlar. Gâve kendi çuvalını dahi yere bırakıp üzerlerine oturarak büyük bir memnuniyetle oğullarını seyreder.

HÜSREV — (Gâve'ye) Ey! Arkadaş! Sen de oturma! Haydi! (Gâve'yi kolundan tutar.)

YEZD — Evet, evet! Haydi, biz de oynayalım! (Gâve'yi kollarından tutup kaldırırlar; daire teşkil edip, bunlar dahi bir vakit oynarlar).

GÂVE — (Bir vakit oynadıktan sonra daireden çıkıp çuvalları omuzuna koyarak ve oğullarını kollarından tutarak) Ey! Evlatlarım! Siz yeter oynadınız! Valideniz bekliyor! Kömür alalım da, çabuk gidelim; yoksa bu akşam aç kalırız!

BEHRÂM, RÜSTEM — (Bir ağızdan) Gidelim, babacığım! (Çuvallarını omuzlarına koyarak sağdan giderler. Perviz soldan zuhûr edip ayak üzre durarak oynamakta olan çocuklara hazin hazin bakar.) (s. 89-96).

Üçüncü fasıl

ALTINCI SAHNE

EVVELKİLER, ASKERLER

Evvelkiler - Askerler

KABÂD — (Askerleri görerek) Ah!.. (Oyun dairesini bozarlar.)

ZÂBİT — Âyin-i Cem icrâ ediyorsunuz, ha?

HÜSREV — Etmeyelim mi ya? Siz yılan ibâdetini icrâ ettiğiniz gibi, biz de kendi âyinimizi icrâ ediyoruz!

ZÂBİT — Âyin-i Cem'in memnû olduğunu bilmiyor musunuz?

HÜSREV — Hayır! Ne memnû olduğunu biliriz, ne memnû olabildiğini biliriz.

ZÂBİT — Ya! (Çocuklar dahi oyun dairesini bozup durur, bakarlar).

HÜSREV — Evet! Çünkü herkesin vicdanı hürdür!

ZÂBİT — Dur da, görürsün, nasıl hürdür? (Askerlere çocukları göstererek) Alın şunları!

HÜSREV — Hayır!

NEVZER — Alamazsın!

YEZD — Evvel bizi öldürün de, sonra! (Cümlesi ellerine birer sopa alıp, askerler ile çocuklar beynine girerler.)

ZÂBİT — Çekilin, diyorum!

ÇOBANLAR — (Bir ağızdan) Hayır! Burada ölürüz!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZÂBİT — Öyle ise, dur! (Askerlere) Gelin! (Tepenin öbür tarafını göstererek) Şu inekleri, koyunları görüyor musunuz? Hepsini toplayıp buraya getirmelisiniz. (Askerler giderler)

HÜSREV — Niçin? Ne yapacaksınız?

KABÂD — (Hüsrev'e) Bırak! Ne yaparlarsa, yapsınlar! İnsanlara dokunmasınlar da, hayvanları alsınlar!

ŞİRÛYE — Alsınlar mı? Benim ineğimi mi?

YEZD — Benim koyunlarımı mı?

KABÂD — Zararı yok; kalanları beynimizde taksim ederiz. Bu kadar şey zulm-i zâlim uğrunda fedâ olsun!

CÜMLESİ — Ah! (Çocuklar korkularından bir tarafa çekilip dururlar. Askerler birkaç inek, keçi, koyun, merkep önlerine koymuş zuhûr ederler.)

ŞİRÛYE — (Koşup bir ineği kucaklayarak ve öperek) Ah! Benim bir tanecik ineğim!..

YEZD — (Bir koyunu öperek) Ah! O kadar meşakkatle yetiştirdiğim koyunlar!

FERİBERZ — (Merkeplerin başını okşayarak) Ah! Benim merkebim! Şimden sonra odunu evime nasıl getireceğim!

NEVZER — (Bir keçiyi öperek) Ah! Keçiceğizlerim!

HÜSREV — Eyvah! Malımızı bi-gayr-i hakkın kaptırıyoruz!

KABÂD — Alsınlar da, gitsinler! (Askerler hayvanları önlerine koyarak giderler.)

YEDİNCİ SAHNE

EVVELKİLER, ASKERLERDEN BAŞKA

KABÂD — (Bir tarafta durup titremekte olan çocuklara) Çocuklar! Gelin!.. Çocuklar!.. Hâlık sizi zulm-i zâlimden kurtardı! Dua edin!

HÜSREV — Çocuklara el dokundurmazdım! Ben ölürdüm de, sonra...

NEVZER — Evet! Hayvanlarımızı bıraktık, aldılar; Lâkin ciğerparelerimizi bırakmazdık! (Bir çocuğu tutup öper)

ÇOCUK — Baba! Keçilerimizi nereye götürdüler? Biz süt nerede bulacağız!

NEVZER — Zararı yok, oğlum! Süt yemeyiveririz.

DİĞER BİR ÇOCUK — (Feriberz'e) Merkebimizi aldılar! Şimdi ne ile odun taşıyacağız?

FERİBERZ — Ben arkamda taşırım, oğlum! (Çocuklar mahzun olarak her biri bir tarafa çekilirler.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HÜSREV — (Kabâd'a) Demin «malımıza, mülkümüze kimse tasallut etmiyor» diyordun; tasallut etmemek bu mudur? «Âyinimizi serbest icrâ ediyoruz» diyordun; serbestlik böyle midir? (Kabâd cevap yerine mahzûnâne başını sallar.)

PERVİZ — Ben size demedim mi? Mahsus askerler çıkarıldı; âyin-i Cem'i icrâ edenlerin mallarını alacaklar, askerin maaşı, tayını bundan ibarettir; çocuklarını da tutup götürecekler! Dahhâk'ın ma'bûdları olan yılanlara kurban edeceklerdir!

NEVZER — Ah! Oğlumu almış olaydılar, tahammül edemezdim! Canımı verinceye kadar çabalardım!

YEZD — Bu defa almadılarsa, yarın gelip almayacaklarını ne bilirsin?

HÜSREV — Bu işi böyle uzaktan seyretmeğe gelmez! Bizim evlatlarımızı almadılarsa, ötede kardeşlerimizin evlatlarını almışlar!.. Buna bir tedbir lâzım!

KABÂD — Tedbir!... Sabır, tahammülden başka yok!

HÜSREV — Ah! (meyusiyetle yere oturup başını dirseklerine dayatarak, derin derin düşünür, diğerleri de düşünmeğe dalarlar.)

PERVİZ — (Düşünerek kendi kendine) Ah! Keşki beni almış olaydılar! Belki bir daha görürdüm!.. Ah! Bir daha görebilsem!.. Hiç olmazsa, bir daha orada bulunabilsem!.. Onun bastığı yerlere, o mübarek yerlere yüzümü sürsem!.. Ah! Bu dağlar, bu yerler! Evvelleri canım gibi sevdiğim, o kadar eğlendiğim bu dağlar bana şimdi zindan görünür! Cehennem görünür! Ah! Onsuz yaşayamam!.. Yaşayamam!.. Yok, yok! Gideyim, Dahhâk'ın ayaklarına kapanayım!. Affetsin! Ayvaz olayım! Seyis olayım! Lâkin orada bulunayım! Hiç olmazsa, günde bir defa görürüm... Lâkin.. Ah! Ben ne diyorum? Kimi göreceğim? O zindandadır! Hem ihtimal ki... Ah!.. (Ağlar. Gâve oğullarıyla beraber kömür yüklenmiş terini silerek sağdan zuhûr eder).

SEKİZİNÇİ SAHNE

EVVELKİLER. GÂVE. BEHRÂM. RÜSTEM

GÂVE — (Başını kaldırıp taaccüble çobanlara bakarak) Bu ne tebeddül!.. Hani ya deminki oyunlar, eğlenceler?... Her biri bir tarafa çekilmiş, düşünüyor!.. (Çocuklara bakarak) Çocuklar da öyle!... Garip hal!. (Hüsrev'e yanaşıp arkasına vurarak) Ey! Arkadaş! Bu ne hal! Hani ya deminki neşe?...

HÜSREV — (Başını çevirerek) Sorma, birader, sorma!...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÂVE — (Kabâd'a yanaşarak) Yahu! Ne oldu? Bu tebeddüle sebep nedir?

KABÂD — (Başını kaldırıp Gâve'ye bakarak) Zulm-i zâlim!

GÂVE — (Taaccüble hepsine sıra ile bakarak) Ne olmuş, canım, ne-olmuş?

ŞİRÛYE — Uzundur, uzun!

GÂVE — Ben de anlamayınca gitmem! (Çuvalı yere bırakıp üstüne otururak) Oturun evlatlarım! (Oğulları da çuvalları bırakıp üstlerine otururlar.) Bu işi anlamayınca gitmeyeceğiz. (Kabâd'a) Ey! Baba! Sen söyle ihtiyarların teessürü gevşektir; sen söyleyebilirsin?

KABÂD — Evet, ben de her şeyden teessür etmem, lâkin bu kadar adamın sebeb-i taayyüşü ellerinden kapılırsa, evlatları alınıp birtakım haşerâta kurban edilirse...

GÂVE — (Lâkırdısını keserek ve hiddetle ayağa kalkarak) Ah!.. Evlâtlarını mı aldılar?... Kimlerin?

KABÂD — Hayır! Alamadılar; lâkin almak istediler! Eğer mukavemet etmeye idik, bu çocukların hepsini toplayıp götüreceklerdi!...

GÂVE — (Hiddetle ayağını yere vurarak) Ah! Zulm-i zâlim!

NEVZER — Çocuklarımızı alamadılar; lâkin koyunlarımızı, keçilerimizi, ineklerimizi, merkeplerimizi alıp götürdüler!. Biz şimden sonra nasıl geçineceğiz?

GÂVE — İnsan açlıktan ölmez, Allah rezzâktır! Yeter ki evlâtlarımıza, namusumuza dokunmasınlar!.. Bu âlemde insan her şeyi feda etmeli! Her şeye hor nazarıyla bakmalı! Hiç bir şeye acımamalı! Yalnız cana ve namusa ehemmiyet vermelidir!.. Koyunlar uğrunda ölmek hamakattir! Lâkin namusu vikâye etmek, yahut evlâdı kurtarmak için ölmek mertliktir!.. Koyunlarınızı aldılar diye, bu kadar keder etmek yakışmaz doğrusu!.. (Oğullarına) Kalkın, evlâtlarım! Kalkın, gidelim... (Çobanlara) Mademki evlâtlarınızı kurtarmışsınız, keder edecek yerde sevinmeli!.. Allah etmesin! Evlâtlarınızı almış olaydılar,.o vakit keder etmeliydiniz!..

YEZD — Bugün almadılarsa, yarın gelip alabilirler!..

GÂVE — Bak, öyle bir şey olursa, o vakit ne yapsanız, hak veririm; elimden geldiği kadar da muâvenet ederim... Evlâtlarınızı almak isterlerse, bana da haber verin; birlikte bulunalım.

KABÂD — Ah! Sen mert bir adama benzersin!

GÂVE — Ben hak uğrunda her şeyi feda eder bir adamım!

KABÂD — Öyle ise, başımıza bir şey gelirse, sana geliriz! Sen de zulüm görürsen, buraya gel; başka bir şey elimizden gelmezse, hiç olmazsa, dertleşmekle teselli buluruz!

GÂVE — Peki; (Oğullarının çuvallarını kaldırıp arkalarına koduk-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tan sonra) Biriniz şu çuvalı kaldırsın da, gidelim biz. (Yezd kalkıp çuvalı Gâve'nin arkasına kaldırır. Gâve giderek) Sizin bu mübarek günde böyle mahzun durup düşünmenizi mertliğinize yakıştıramıyorum! Bugün oynayıp, eğlenmelisiniz; başınıza bundan büyük bir felâket gelirse, bana da haber edin.

YEZD — Peki.

GÂVE — Elveda!.. (Oğullarına) Haydin, evlâtlarım! (Soldan giderler.) (s. 104-113)

Dördüncü fasıl

DÖRDÜNCÜ SAHNE

GÂVE, MİHRİBÂN, BEHRÂM, RÜSTEM

GÂVE — (Mihribân'a) Şu çuvalı tut. (Mihribân çuvalı tutup indirir.)

MİHRİBÂN — Bu kömür bir kaç gün bizi idare eder.

GÂVE — (Oğullarının çuvallarını indirerek) Zaten iş yok ki... (Oğullarına) Evlâtlarım! Yoruldunuz mu?

BEHRÂM — Yok babacığım! Biz yorulmayız!

RÜSTEM — Yorulmadık, lâkin karnımız acıktı!

MİHRİBÂN — (Rüstem'i kucaklayıp öperek) Ah! Evlâdım!

GÂVE — (Mihribân'a) Ekmeğin var mı?

MİHRİBÂN — (Mahzunâne) Hiç yok!

GÂVE — (İki oğlunu kucaklayarak) Ah! Evlâtlarım! Hem yorgun, hem aç!..

BEHRÂM — Zararı yok, babacığım! Olursa yeriz, olmazsa, sabrederiz...

GÂVE — (Behrâm'ı öperek) Âh! Benim akıllı oğlum (Rüstem'e) Ya sen, oğlum, sen açlığa dayanabilir misin? Sen daha küçüksün!

RÜSTEM — Ben bulursam, yerim babacığım!

GÂVE — (Rüstem'i öperek) Ah! Oğlum!

MİHRİBÂN — Birisi şu baltayı getirdi; yapılacak da, birazdan gelip alacaktır!... Yorgunsunuz, ama...

GÂVE — Yorgunluğun zararı yok! Çocuklar açtır! (Kalkıp önlüğünü koyar; baltayı ateşten çıkarıp bakar; ateşi karıştırır; sonra çekici eline alıp, bir iki defa örse vurur.)

MİHRİBÂN — (Çocuklara tencereyi göstererek) İşte, oğullarım! Yemek pişiyor! Şimdi bu baltanın sahibi de gelip para getirecek; bir ekmek alırız; yersiniz.

GÂVE — Oğullarım! Açlığı unutmak için size bir iş bulayım; iş her

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derdi unutturur! (Birkaç paslanmış demir parçası alıp, önlerine atarak) Şunları temizleyin!

BEHRÂM, RÜSTEM — (Bir ağızdan) Peki, babacığım!.. (Demirleri alıp biribirine vurarak, temizlemeğe çalışırlar.)

GÂVE — (Mihribân'a) Sen de körük başına geç.

MİHRİBÂN — Peki. (Ocağın arkasına geçip, körük çekmeğe başlar.)

GÂVE — (Ateşi karıştırarak, baltayı çevirerek ve havuzdan bir süpürge ile su alıp ateşe serperek) Gece gündüz çalışıp da, yine aç kalmak! Yiyecek ekmeği bile çıkaramamak! Ah! Felek!.. Ne çare! Çalışmalı, yine çalışmalı.

MİHRİBÂN — Kocam! Evvel ne kadar çok iş bulunurdu! Çalışıyorduk, bari ekmeğimizi çıkarıyorduk! Şimdi ise niçin böyle iş bulunmuyor! Bu hal nedir?

GÂVE — Ne iş bulunacak? Bize gelecek iş çiftçilerden, köylülerden, ameleden gelecektir; onlar ise şimdi... Ne ise... İşimize bakalım!

MİHRİBÂN — (Körüğü bırakarak) Ne demek istiyorsun? Anlayamıyorum!

GÂVE — İşimize bakalım! Körüğü al eline!

MİHRİBÂN — Yok; sanki şu iş bulunmamanın sebebi nedir, demek istiyorum?

GÂVE — Sebebini sorma, işte elimizde iş var ya; ona bakalım!.. Çiftçiler öküzlerini kaybettiler; bize sapan yaptırıp da, ne yapacaklar!.. İşleyecek gençler, çocuklar saklanmağa mecburlardır! Kazmayı, baltayı kim yaptıracak?

MİHRİBÂN — Söylediğin sözlerden bir şey anlayamıyorum? Ne demek istiyorsun?

GÂVE — İşimize bakalım, dedim ya!

MİHRİBÂN — Peki, ama nedir?

GÂVE — Hiç bir şey değil; ben öyle deli gibi söyleniyorum!

RÜSTEM — (Silmekte olduğu demiri Behrâm'a göstererek) Bak, ben parlattım; sen daha parlatamıyorsun!.. (Kalkıp pederine göstererek) Bak, baba, ben parlattım!

GÂVE — (Rüstem'i okşayarak) Aferin oğlum!.. (Baltayı ateşten çıkarıp örsün üstüne koyarak döğmeğe başlar. Mihribân kalkıp tencereyi açar, bir kaşıkla karıştırır, biraz su kor, yine körük başına geçer.)

GÂVE — (Daha bir iki defa baltayı ateşten çıkarıp dövdükten ve havuza sokup tavladıktan sonra) Bu da bitti! (Bir tarafa kor.)

MİHRİBÂN — (Körüğü bırakıp ileriye gelerek) İşte bugünkü ekmeğimizi çıkardık!.. İş bulunsa, tenbel olmayan bir adam aç kalmaz; lâkin iş bulunmaz. (Köylü sağdan girer.) Hah! İşte baltanın sahibi geldi!

(*Gâve*, İstanbul 1293/1876) (s. 124-128).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEYDİ YAHYA'dan

Birinci fasıl

(Sahne gayet metin bir kalenin, yani Râze kalesinin iç tarafını gösterir; burclarda yerleştirilmiş bir kaç top; hariçteki ovada birçok çadır ile düşman askerinin ordugâhı; kalenin içinde sağda metin bir bina; solda bir cami; cami'in kapısı etrafında bir kaç müzeyyen mezar; bir mezarın yanında yatmış bir ihtiyar görülür. Vakit sabaha yakındır; ay on günlük olduğu halde guruba yaklaşmıştır.)

BİRİNCİ SAHNE

SEYDİ YAHYA, KADIN, İHTİYAR (UYKUDA)

SEYDİ YAHYA — (Eli kılıncında olduğu halde, bir tavr-ı merdâne ile topun birine yanaşıp düşman ordugâhına bakarak) Ey! bıkmadınız, usanmadınız mı? Bir avuç adamı mahvetmek için şu rutubetli bataklığa milyonlarca nüfus yığdırmışsınız! Daha ne bekliyorsunuz? Açlıktan telefimizi bekliyorsanız, bizden evvel siz rutubetten telef olacaksınız... Yoksa teslim olmaklığımızı mı bekliyorsunuz? Teslim olmazdan evvel öleceğimizi daha anlayamadınız mı? Bir gün şu müthiş kaleye girebileceksiniz; evet gireceksiniz; fakat ne bulacaksınız?.. Lâşeleriyle şu hendekleri dolduran arkadaşlarınızın intikamını, kemiklerimizden mi alacaksınız? Bilemekte olduğunuz kılıçlarınızla mezar taşlarını mı keseceksiniz?.. (Dönüp mezarlara doğru yürüyerek) Hayır! hayır! Kemiklerimizi de bulamayacaklar! Şu mezar taşlarına da kılıçları değmeyecek!.. Bu kasabanın içinde bulunan adamların hepsinden sonra ruhunu teslim eden ben olsam, ölmezden evvel bu kalenin içini küle tahvil ederim de, sonra kendimi de alevin içine atarım!.. Düşmanlarımızın şimşîr-i intikamına dikecek zerre kadar bir eser bırakmam! (Bir kadın kucağında bayılmış bir çocuk olduğu halde, fevkalâde bir telaş ve zafiyetle cami'in arkasından zuhûr eyler.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ SAHNE

SEYDİ YAHYA, İHTİYAR (UYKUDA)

KADIN — (Telâşla) Ah!.. Aman! Oğlum! Oğlum!.. Ciğerpârem!.. Ah! Bu da gidiyor!.. (Çocuğu sallar ve dikkatle bakar.) Eyvah!.. Gitti!.. (Çocuğu bir mezarın üzerine kor.) Ecel! Ecel!.. Beni ne vakte bırakıyorsun!.. Muradın bana bu âlemde en büyük musibetleri göstermek ise, işte muradın hâsıl oldu! Zevcim düşmenlerin eline düşüp, yüz bin ukûbetle can verdi! Dünyaya getirdiğim dört tane ciğerparemin biri birini müteakip açlıktan can verdiğini gördüm!.. Artık bana edeceğin kalmadı! Gel canımı al da, kurtulayım!.. (Ağlar)

SEYDİ YAHYA — (Şaşkın şaşkın bakarak kendi kendine) Aman Yarabbi! Ne müthiş şey!..

KADIN — (Oğlunun meyyitini öperek) Evlâdım! Sana ağlamağa da mecalim yoktur!.. Bayılıyorum!.. Dört günden beri ağzıma bir şey koymadım!.. (Büzülerek) Ah! Sanki ciğerim kopuyor! Bağırsaklarım parça parça oluyor! Ah!... Sebep olanlar... (Bayılır mezarın yanına düşer.)

SEYDİ YAHYA — (Kendi kendine) Of!.. Ne dehşet!.. (Çocuğun meyyitine yanaşıp yüzüne bakarak) Zavallıcağız! Açlıktan bir deri bir kemik kalmış! Kim bilir kaç günden beri aç idi?.. Ah! Ne musibet! Ne musibet! Böyle musibete gönül demirden de olsa, dayanamaz!... (Gözlerini silerek) Bundan başka daha üç evlât kaybetmiş! Zevci de düşmenlerin elinde can vermiş! Demek ki hamiyyetli bir adamın zevcesidir!.. (Kadına bakarak) O da ölüyor! Of! Ne müthiş şey!.. (Ay gurub eder) Zulmet! Sen de dehşetimi arttırmağa mı geldin?.. Felek! Böyle masûmların, böyle bî-günah kadınların, ihtiyarların açlıktan can verdiğini, günde binlerle nüfusun telef olduğunu nasıl tahammül ediyorsun!.. Sâikaların ne güne duruyor?.. Meydan-ı imtihanda yedikleri zahmelerin intikamını bî-günah çocuklardan, kadınlardan almak isteyen, insan şeklinde bir güruh akreplere ne vakte kadar müsaade edeceksin?... Onlar bir kaç yüz bin olduğu halde, benim eli silah tutar bir iki, üç bin adamım olaydı; sâikalara minnet etmezdim! Lâkin heyhat!... Eli silah tutacak adamların hepsi meydan-ı muharebede kaldı!.. Şehrin içinde açlıkla pençeleşmeğe çabalayanlar ömürlerinde elleri silah tutmamış birtakım tüccar ile çocuk ve kadından ibaret bir güruh acezeden ibarettir! Onlar bile günden güne azalmaktadır! Evet! Zâlim açlık bîçareleri güruh güruh ahrete gönderiyor!.. Lâkin açlık elbette düşmenin kılıcından ehvendir! Evet! Ben onun için yaşıyorum; kader beni evlâd-ı vatanı düşmenlerin eline düşürmemek için yaşatıyor! Ben arkadaşlarımdan ziyade düşmenlerin içine sokuldum!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müteaddid kurşun, kılıç yarası yedim! Herkesten ziyade ölmeği arzu ettim; yine ölmedim. Mutlak kader beni şehrin teslimine mâni olmak için yaşatıyor!.. Meydan-ı muharebede yüz kişiden ziyade kucağımda can verdi! Cümlesinin vasiyeti bu idi: «Aman ıyalimizi, evlâdımızı düşmanların eline düşürme!» Ben de bu vasiyeti icra eyledim; evet, evlâtlarını düşmanların eline düşürmedim... (Mahzun olarak) Fakat... Heyhat! Kendim cellatları oldum!.. Evet! Günde binlerle halkın telefine sebep olan benim!.. Of! Ne mahûf şey!.. Bu kadar halkın kanına girmek. Ah! İnsan hakkı! Ne büyük şey! Yarın rûz-i mahşerde mesuliyet var! Ne cevap verebileceğim?... Of ne güç şey!.. Ah! Ne oluyorum! Sanki şu mezarların her birinden bir adam kalkmış da, bana hücum edecek gibi geliyor! Ah! Neredeyim!.. (Ânide çocuğun meyyiti bulunduğu mezardan kefene sarılmış uzun boylu, ak sakallı bir adam kalkıp bilâ-hareket mezarın üstünde ayak üzere durur.)

ÜÇÜNCÜ SAHNE

EVVELKİLER, HAYAL

SEYDİ YAHYA — (Fevkalâde korku ile) Ay! Sen kimsin?.. Söyle.. Söyle!.. İnsan mısın? Hayal misin?.. Bir söyleyeceğin varsa, söyle... Yok beni korkutmağa geldinse, ben sağ adamlardan korkmam, nerede kaldı ki bir kaç yüz sene evvel ölmüş adamların gölgesinden korkayım! Söyle: Kimsin? Yoksa... (kılıcını çekip üzerine hücum eyler; birkaç adım attıktan sonra bir kuvve-i hafîye vücudunu zapteder; ne yürüyebilir; ne de elini kımıldatabilir.) Ah! Kim tutuyor?. Ah!.. Ne oldum?.. Eyvah!.. Sen... (Dili de tutulur; bir vakit kımıldanmağa ve söylemeğe çabaladıktan sonra meyus olup durur, dik dik hayalin yüzüne bakar.)

HAYAL — (Mehîb bir sesle) Ey kuvvetine, şecâatine, cesaretine güvenen insan!.. Bil ki kuvvetin mahdûddur; bir şey yapamazsın! Şecâatinin, cesaretinin bundan böyle semeresini göremeyeceksin! Her gün binlerle bî-günah adamların telefini mucip oluyorsun! Ölümü teslime tercih edersen; kendi nefsin için et; sâir insanların hayat ve memâtı senin elinde değildir! Sakın mesuliyete girme; şehri teslim et; böyle bî-günâh ihtiyarların, kadınların kanına girme! (Böyle diyerek ellerindeki ince değnekler ile mezarın yanlarında yatmış olan ihtiyar ve kadına vurur, ve kaybolur. İhtiyar ile kadın bir ra'şe ile kalkarlar.) (s. 9-16).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ONİKİNCİ SAHNE

EVVELKİLER, İBRAHİM, AHALİ

AHALİ — (Hepsi bir ağızdan)
Kemal-i hicâbla sığındık size;
Aman, vatandaşlar! Bir çare bize!
Halimiz
Pek yaman!
Kalmadı sabr u tahammül!

Za'fımız,
Derdimiz
Her gün etmede tekemmül!

Zarurîdir bu tenezzül.
Aman! Ruhsat, arkadaşlar!
Teslim olalım!

Affedin, aman, kardaşlar
Teslim olalım!

(Bu kıt'ayı söyledikten sonra, kadınlar çocuklarıyla beraber bir tarafa ve erkekler bir tarafa ayrılır.)

BİR ÇOCUK — (Vâlidesine) Ana! Karnım ağrıyor! Açım! Bir parça ekmek bul bana!

VÂLİDESİ — Ah oğlum! Sakın, hastanamayasın!

ÇOCUK — Dizlerim kesiliyor!

DİĞER BİR ÇOCUK — Anam! Daha kaç gün aç kalacağız? Ben dayanamıyorum artık! Açlıktan toprak yiyeceğim geliyor!

VÂLİDESİ — Oğlum! Daha bir kaç saat sabretmeli.

ÇOCUK — Sonra ekmek bulacak mıyız? (Sevinerek) Oh! Oh!

SEYDİ YAHYA — (Çocukların sözlerine kulak verdikten sonra kendi kendine) Zavallı çocuklar!

ERKEKLER — (Bir ağızdan)

Vatan için ölmekti emelimiz;
Bizi reddetti zâlim ecelimiz!
Vurulduk,
Ölmedik,
Kaldık böyle hâr u miskin!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kadınlar,
Çocuklar
Etmede feryad ü enîn!

Dayanmaz yürekler; hemîn
Ruhsat verin, arkadaşlar!
Teslim olalım!
Affedin, aman, kardaşlar!
Teslim olalım!

KADINLAR — (Bir ağızdan)
Kocalar, kardaşlar, evlâtlar, babalar,
Meydan-ı cidalde hep akrabalar
Vuruldu;
Kaldık biz
Yetim, bîkes, zâr u giryân!
Açlıkla
Hastalık
Kimseye vermiyor aman!
Telef olur her gün bin can!
Aman, ruhsat! Vatandaşlar!
Teslim olalım!
Affedin bize, kardaşlar!
Teslim olalım.

ERKEKLER — (Bir ağızdan)
Ta'yîb etmeyin bizi;
Hamiyetsiz değiliz!
Mecrûhuz, zayıfız; amma
Yine merdiz, pür-diliz!

Hayatı tahkîr eder,
Ölüme göğüs gereriz!
Fakat bu bîçaregâna
Can u dilden acırız.

Bunları kurtaralım;
Şehri teslim edelim;
Biz sizinle ölümü
Sonra tasmîm edelim!

KADINLAR — (Bir ağızdan)
Siz hep öldükten sonra
Biz hayatı nidelim?

(Erkeklerin önüne gidip kendileri diz üzre düşerek çocukları dahi erkeklerin ayaklarına atarak ve göğüslerini açarak)

Bari vurun, öldürün!
Biz de şehîd gidelim!

SEYDİ YAHYA, ARKADAŞLARI — (Bir ağızdan)
Henüz iltiyâm etmemiş yaralar,
Size iftihar nişanı bu yeter!
Çocuklar,
Kadınlar
Edemez gayrı tahammül!

Kardaşlar!
Siz bir şey
Etmeyin asla teemmül.

(Seydi Yahya anahtarı çıkarıp vererek)

Hemen Allah'a tevekkül!
Meyus olmayın, kardaşlar!
Haydin, elveda!

Kardaşlar, Allah selâmet!
Haydin, elveda!

(Kısa boylu, zayıf ve topal bir adam, yani Zeyd topallayarak ve koşarak zuhur eder.)

ONÜÇÜNCÜ SAHNE

EVVELKİLER, ZEYD

ZEYD — (Gelir gelmez)
Geldim ben de, aman! Size bir rica
Ederim, ve lâkin etmeyin ibâ.
Anam yok,
Babam yok,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Acımaz hiç kimse bana.
Hiç kimse
Sevmiyor;
Geberip def olsam, var ya!

Sevinir hep âlem, dünya;
Kabul edin, sizin ile
Ben de öleyim!

Aman! Müsaade edin;
Ben de öleyim!

SEYDİ YAHYA, Arkadaşları — (Zeyd'e)
Zayıfsın, sakatsın, ayağın topal;
Fakat zararı yok, bizim ile kal.

AHALİ — (Bir ağızdan)
Kardaşlar!
Sizleri
Ederiz Hakk'a emanet!

SEYDİ YAHYA, ARKADAŞLARI — (Bir ağızdan)
Elveda!
Elveda!
Size de Allah selâmet!

HEPSİ — (Birden)
Sağ olsun ehl-i hamiyyet!
Elveda! Ey vatandaşlar!
Haydin elveda!

Hemen Allah'a tevekkül!
Haydin elveda!

(Ahali gitmeğe başlar)

OSMAN — (Seydi Yahya'ya yanaşarak) Ah!.. Belki bir daha görüşemeyeceğiz.

SEYDİ YAHYA — Osman! Kızımı! Kızımı! (Vedalaşırlar)

ZEYD — (Sahnenin önüne gelerek) İşim yolundadır!

(Ahali gitmekte ve Seydi Yahya Osman ile vedalaşmakta iken perde iner.) (s. 41-49)

(*Seydi Yahya*, İstanbul 1292/1875)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAAŞŞUK-I TAL'AT VE FITNAT'tan

Feth-i kelâm

Aksaray'da ufacık bir oda. Tantanalı değil, lâkin pek temiz döşenmiş bir odada, yüzünde bir hüsn ü ânın harabeleri nümâyan, elli-elli beş yaşında bir kadın minder üstüne oturup bir şey dikiyordu. Gözü dikişte, eli iğnede, lâkin zihni başka yerde olup bir şey düşünüyor; düşündükçe mahzun ve mükedder olur gibi görünüyordu. Bîçare ihtiyarlar geçmiş şeyleri hatırlarına getirdikçe mahzun olurlar. Çünkü ömürlerinde geçirmiş oldukları meserret günlerini anladıkları vakitte, o günlerin bir daha avdet etmeyeceğine teessüf ederler ve çekmiş oldukları kederleri yâdettiklerinde, gönüllerinin yaraları tazelenir. Bu kadının karşısında on sekiz-on dokuz yaşında, yüzünde hâlâ tüy-tüs yok, gayetle güzel, gecelik esvabıyle giyinmiş bir nev-cevan oturup, başını eline dayatmış ve yastığın üzerinde bir kitap açmış, fakat gözlerini kitaba değil, karşısındaki duvara dikip derin derin düşünmeğe varmış ve hayran hayran bakakalmıştı. Minderin karşısında bir sandalye üzerinde, ne yaşta olduğunu farkedemem, lâkin ihtiyarca görünür bir arap karı oturup yüzünü iki eline ve dirseklerini dizlerine dayatmış ve bir büyük hayret ve taaccüble gözlerini kadından oğlana ve oğlandan kadına gezdirirdi. Kadın, arabın bu türlü bakışını yan gözle gördüğü gibi, başını kaldırıp arap ise renk vermemek için gözlerini kapıya doğru çevirip tavana doğru kaldırmağa, velhâsıl kadının ve oğlanın yüzüne bakmağa mecbur oldu. Kadın o vakit yüzünü cevana çevirip öyle dalmış olduğunu gördüğü gibi :

— «Oğlum Tal'at, ne oldu sana bugün? Âdetin üzre okuduğun şeylerden bize bir şey söylesene. Baksana, dadı onun için bekliyor. Hem de dadı çok merak etti o hikâyenin sonunu dinlemeğe... İşte bir saat var ki, bir sana bakıyor ki başlayasın, bir bana bakıyor ki sana söyleyeyim. Lâkin kendisi söylemeğe utanıyor», dedi.

Dadı, sandalye üzere bir hareket ederek :

— Ha ha, buyuk hanım iyi söyler, ben şok ister o hikaaye dinlamak.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şok güzel hikaaye... amma bakar kı, hanım dıkımga dalmış, bey duşunmağa varmış, ben de sukuut eder durur. Kuşluk işun hazır yemak var. Ahşama yabacak, amma vakıt var bende?... diyerek sözü uzatır.

Tal'at Bey, arabın mânâsız sözlerini dinlemeyip :

— Ah anneciğim, bilmem ne oldum, bugün keyfim yok, dedi.

— Allah'a emanet, oğlum nen var?

— Bir başağrısı, bir sersemlik, bir...

— Vah vah!... Oğlum, hastalık şakaya gelmez, kendini bir hekime göstermelisin.

— Aman buyuk hanım, bu hakımlar! Baş ağrisi hakım iyi yabmaz, okutmali ha? Baş iyi olmak ister, baş agrisi gıtmak ister, okutmali, ha ne ya hanım. Gaşan sene bana nasil sitma geldi! Uş ay sitma... Hakım galir gıdar, hab verir, hem ne hab! Zehir! Şok defa boğazıma geldi. İlâhi yarabbi! Ne şakdi ben o hab ile... Hab adamı eyi eder mi? Ham sitmaya ne yabar? Sonra, Allah razı olsun, bizim abla galdi, beni gordi, tanimadi; o kadar ben zaîf oldi. Benim boyum ip gibi oldi... Abla aldi habi, attı pencereden... beni aldi, Kocamustafapaşa'ya goturdi. Orada bir herif var, ammâ onun nefesi menşur! Heb İstanbul ona gider. Amma sitma, yalniz sitma iyi eder o. Baş agrisine, başka şeye karişmaz. Beni okudi, bagladı... İşte bag hâlâ kolumda durur. Hiç o vakıttan beri ben sitma gormedi.

— A dadı, o şeylere sen ben inanırız, şimdiki gençler inanmaz; boşuna yorulma.

— Aaaa! Ona kım inanmaz? O her kımı okudiysa eyi etti. O, kıtabla, hep kıtabla, kıtabdan okumuş amma nefesi de var. Haa, herkes okur amma nefes başka şey...

Dadı, nefese dair ne kadar söylese doymaz. Lâkin ko söylesin! Saliha Hanım bu türlü itikada çok mübtelâ olmadığından araba yukarıdaki cevabı verdikten sonra, ne o ve ne Tal'at Bey, dadının lâklâkiyatına kulak asmayıp birbiriyle söyleşmeğe başladılar.

— Bugün kaleme gitme, oğlum. Ayşe Kadın'ı eczahaneye gönderelim, bir hekim bulsun getirsin.

— Aman valideciğim, çok ehemmiyet verdiniz. Bir şeyim yok; kaleme gittiğim gibi açılırım. Ne hekime iktiza kalır, ne bir şeye.

Tal'at Bey kalkıp giyinmeğe gider; giyinirken yüz bin hulyâ zihnine gelir, geçer (s. 1-3).

Hasbıhal

Ayşe kadın, Tal'at Bey'in gitmesiyle beraber, Saliha Hanım'a yaklaşıp :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— İşte hanım, ben sana her gun soyler, maşallah Allah emanet, şocuğun yirmi yaşına vardi. Şimdi, evlendirmeli, eve galin getirmeli. Allah hıfzeyleye, şocuğu aldatip da bir yere iş guvaysi alirlarsa biz ne yabar? Bir evde iki ihtiyar kadin... Galin evin şenlıgıdır. Bu şocuğu evlendirelim dedi.

— Yok yok Dadı, korkma. Benim Tal'at'ı görmez misin, ne kadar usludur? Beni ne kadar sever. Hiç, evini bırakıp iç güveysi olur mu? Hiç sen ona merak etme; o benim bileceğim şeydir. Tal'at daha çocuk! O yaşta çocuğu evlendirmek hatadır.

— Ah hanım, bu İstanbul fena. Hanımlar incecik birer yaşmakla şıkar, gazar; guzel şocuk gorur, âşinalık eder, şocuk da ne kadar olsa şocuk, aldanır da ben korkar, hanım... Ben şok korkar! Bugün Tal'at Bey şok duşunur. Hasta değil ha, ben soyler hasta değil, amma başinda sevda var. İşte ben bunu hanıma soyler, yine sen bilir; ben böyle anlar.

A dadı, sen de söylediğini bilmezsin, gaibden haber vermek istiyorsun. Oğlum, öyle şeylere aldanmaz. Yok yok. Tal'at'ım usludur. Ah, çok hoşnudum oğlumdan. Allah bağışlasın, zamane gençleri gibi değil. Ah! Merhum pederi can çekiştirirken Tal'at'ı iki gözünden öpüp «İşte bu çocuğa beraber terbiye verecektik; lâkin ne çare, bana kader müsaade etmedi, bunun terbiyesi sana kaldı, tekâsül etme» diyerek, bir eli çocuğun yüzünde ve diğer eli benim elimde olduğu halde, teslim-i can eyledi. Tal'at'çığım o vakit altı-yedi yaşında idi. Biçare pederi ne kadar severdi; zavallı, hasret gitti. Daima Cenab-ı Hakk'a dua ederdi ki, bu çocuğu terbiye edip okutmak için, hiç olmazsa, çocuk yirmi yaşına varıncaya dek bana ömür ihsan eyle. Ne çare, kaderi öyle imiş, nur içinde yatsın!... Hele bin kere hamdolsun. Tal'at'çığım pederinin istediği üzere terbiye olundu. Ah dadı, Allah'a şükredelim, böyle çocuk İstanbul'da nadir bulunur, yahut hiç bulunmaz; sorsana bir defa, komşuların çocukları böyle mi? Her gece evlerine gelirler mi?

— Allah emanet, Allah bagışlasın, ben onu demez, amma bizim mamlâkatta şocuk on beş-on altı yaşında evlenir heb; böyle bu İstanbul'da otuz yaşinda, kırk yaşinda evlenir. Tal'at Bey şimdi kaç yaşindadir?

— İşte şimdi Nisan çıksın, Mayıs'ın beşinde on dokuza basar.

— Maşallah! Vakti gaşmiş, bizim mamlâkatta olaydi dört sene evvel evlenir. Ah hanim, nasıl gaşiyor zaman, nasıl gaşiyor zaman! Su gibi gaşiyor zaman! Ben galdi, iki sene gaşdi, Tal'at Bey doğdi.

— Demek olur ki, senin geldiğinden sekiz sene sonra ben dul kaldım.

— Yaaa...

— Tal'at'ın babasını iyi bilirsin öyleyse.

— Nasıl bilmez? Rahmet canina, şok eyi âdemdi. Ah melek gibi âdem.

Hiç bir vakit bana bir fena soz soylemedi. Kaş sene oldi şimdi hanim ben galdi?

— İşte, yirmi bir sene oluyor.

— Yirmi bir sene! Ah yarabbi! İhtiyar oldi gitti.

— Kaç yaşında varsın acaba dadı?

— Ne bilir ben, hanim. Ben ufak kız idi mamlâkatta; ana var, baba var, karindaş, buyuk kız karindaş, ev dolu benim. Bir gun ben başka kızlar beraber seyre şıkdi kasabadan uzak, uş saat, dört saat uzak... Orada uş âdem galdi ejderha gıbi, at binmiş, uzun sungu elde; bizi aldi. Amma aldatti bizi; anaya gıder, babaya gıder, dedi. On gun, on beş gun gittik, Mısır'a galdik! Ah Mısır! Büyük kasaba, güzel... Başka kız Mısır'da satti; beni aldi, gamiya kodi, Tunus'a goturdi. Tunus da guzel kasaba. Ah, Tunus'ta beni satti; bir efendi aldi: Buyuk efendi, buyuk saray var, iki yüz halayık arap... bayaz... Uşak, kul şok... Atlar, ne kadar ne kadar... Kırk sofra, elli sofra kurulur her gun. Orada yirmi sene oturdi ben, sonra âzâd oldi, buraya geldi: Şimdi kaş sene oldi, hanim aman?

— Peki, yirmi sene Tunus'ta oturdun, yirmi bir sene de burada, oldu kırk bir. Seni esir tuttukları vakitte kaç yaşındaydın?

— Ah hanim, ben ne bilecek? Ben kız idi, ufacık bir kız; mamlâkati az hatırlar. Ammâ baba, ana beni şok sever. O vakit bana gerdanlik yapmiş, kupe yapmiş, bilezik yapmiş heb gumuş, beyaz. Şok zengin var bizim mamlâkatta... Şok mal, deve, goyun... Ne kadar, ne kadar... Ammâ bu goyun gibi değil, buyuk goyun, bizde dört okka, beş okka süt bir goyun.

— Demek olur ki, tahminen on-on bir yaşında olacaktın.

— Ha ha, oyle on, dokuz, on bir ne bilir?

— Öyle olduğun halde elli-elli iki yaşında olacaksın, dadı. Lâkin göstermiyorsun. Genç gibi görünüyorsun, maşallah kuvvetin de var.

— Şukur, şukur ammâ ihtiyar ben şimdi hanim, elli yaşinda! Ah ne yabalim, Allah iman bağışlasın, mezara iman ile gıtsin yarabbi! Ah bu dunya ruya gıbi gaşiyor, âhiret bâki. Biz dunyaya dalar, nekir munkiri unutur... Ah, ah yarabbi! Ne cevap verecek biz sana!

Dadı hiç bir defa yaşını hesap etmemiş olmakla, kendini genç bilirken, elli elli beş yaşında olduğunu anladığı gibi, meyus olup, kendi kendine «Elli sene... Ah, elli sene... Ne vakit gaşti!» diyerek içini çekmeğe ve dualar okumağa ve hanım yine dikişe başladı.

Tal'at Bey kapıdan girip :

— İşte ben gidiyorum, anne, diyerek annesinin elini öptü.

— Nasılsın oğlum, başağrısı hafifledi inşallah?

— Demin gibi değil.

— Oh, hamdolsun! (s. 3-5).

Hacıbaba-Taaşşuk-ı Tal'at

Aksaray'dan Bayezıt'a çıkan caddede, bundan birkaç sene evvel, Hacı Mustafa isminde bir tütüncü vardı ki, ihtiyarlığına riâyeten ekseriya Hacıbaba derlerdi. Bu Hacıbaba, altmış yaşını mütecaviz, boyu kısa ve şişmanca, sakalı süt gibi bembeyaz bir zat olup, göğsünü daima açık ve kollarını dirseklerine dek sıvalı tutar ve bir iskemle üzerine oturup marpucu bir dakika ağzından bırakmazdı. Birisi tütün almağa gelse, Hacıbaba, nargileden daha bir-iki nefes çektikten sonra, kemal-i teenni ile kalkıp tütünü tartar ve müşterinin kutusuna koyup, yahut kâğıda sarıp müşterinin önüne atar ve teraziyi bir vech ile bırakırdı ki, gürültüsü âdi dükkânı sarsardı. Bu Hacıbaba gayetle tamahkâr ise de, titiz ve hadîdü'l-mizac olduğundan, müşterilere öyle çok iltifat filân etmez. Birisi dükkâna girip otursa Hacıbaba, kesesini önüne atar, bir «merhaba!» der; bir-iki saatten bir lâkırdı ya söyler, ya söylemez. Müşterinin birisi «tütün sertmiş, yavaşmış» filân diyerek biraz mırıldansa, Hacıbaba cevap vermeksizin tütünü boşaltıp kutusunu ve parasını sokağa atar. Şurası tuhaf ki, bununla beraber Hacıbaba'nın müşterileri eksik olmaz, her tütüncüden ziyade müşterisi var, hepsinden ziyade kazanır. Hem de Hacıbaba müşterilerinin çoğu öyle, yirmi-kırk paralık tütün alanlardan olmayıp, kutularını bir çeyrek mecidiye dolduranlardandı. Her nasılsa, uzatmayalım, bizim Tal'at Bey üç-dört seneden beri tütüne alışmış olup Lâleli kurbünde bir tütüncünün müşterisiydi ki, her gün kaleme giderken ondan tütün alırdı. Bir gün Tal'at Bey, Hacıbaba'nın dükkânının önünden geçerken «bir de şu tütüncüden kırk paralık tütün alayım, bakalım bunun tütünü nasıldır ki, herkes buna bu kadar rağbet ediyor» diyerek Hacıbaba'nın dükkânına yanaşır, tütün ister. Hacıbaba nargileden daha bir-iki nefes çekince, kalkıp tütünü tartınca, Tal'at Bey aşağı yukarı bakarken, gözü dükkânın üstündeki cumbaya ilişir. Kafesin içinde bir güzel çehre görür. Kafes de seyrekçe, içindeki pek âlâ farkolunur. Tal'at Bey'in gözleri kamaşır; bir daha bakayım derken terazinin gürültüsü gözlerini beri tarafa celbeder. Tütünü alır; giderken bir daha cumbaya bakar: Gördüğü şey, evvelki defadan daha bir kat güzel görünür. Bîçare çocukcağızın o vakte kadar öyle bir güzel görüp sevdiği yoktu. Böyle bir mübtedînin gönlü ne kadar kolay müteessir olur malûm ya. Tal'at, Bayezıt'a doğru çıkar ama, zihni oradan ayrılamaz. Tütüncünün cumbası hayal-hânesinde tecessüm ettikçe eder. Kaleme gider, yine bu efkârla meşgul olur. Kalemden dönerken, tütünü tükenmemiş idiyse de yine kırk paralık tütün alır; cumbaya bakar : Yine aynı şey. Evine gider, aklı yine onunla meşgul. Yatağa yatar, uyku yok. Bir düzü düşünür, bir sevinir, bir keder eder. Kararı kalkar, bir yer-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de duramaz. Sabahla evinden çıkar, tütüncüye uğrar, tütünü varken bir daha tütün alır. Cumbanın keyfiyeti daima o. Nihayet birkaç gün böyle gider.

Bir gün Tal'at Bey ber-mutad tütün almağa gider. Tütüncü tütünü tartarken Tal'at Bey yüzünü cumbaya çevirip bakakalmıştı. Hacıbaba tütünü hazırlar, Tal'at'ın önüne atar : «Buyur, efendi» der. Ama kime söylersin? Herifin aklı başka yerde. Hacıbaba :

— Ayol, alsana tütünü!.. Ne bakıyorsun, şaşkın mısın nesin? Tuhaf be!... diyerek çıkışmağa başlar. Tal'at mahcup olup tütünü alır, gider. Giderken, bir daha göz kaldırıp bakar ki, cumbadaki gülüyor. İşte, Tal'at Bey'e bugün başka bir meşguliyet... Kızın bu gülmesine bir mânâ vermek ister : «Benim şaşkınlığıma mı güldü? Yoksa bu gülmek bir muhabbet alâmeti midir?» diyerek ve it'âb-ı zihn ederek yukarı çıkarken eski müşterisi olduğu tütüncü :

— Beyefendi, görünmüyorsunuz, ne oldunuz? Oturmaz mısınız biraz? diyerek, dükkâna girmesini teklif eder. Tal'at Bey dahi döner, oturur. Dükkânda bir ihtiyar dahi vardı. Bu üç kişinin beyninde şu mükâleme cereyan eyledi :

Tütüncü — Beyefendi, tütünü nereden alıyorsunuz? Bizim tütünü beğenmiyor musunuz?

Tal'at — Yok, yine sizin tütün daha iyi; fakat ahbabımın biriyle beraber geliyorduk da, şu aşağıdaki Hacıbaba'dan kendisi aldı, beni de almağa mecbur eyledi. Fakat çok sert...

İhtiyar — Hangi Hacıbaba? Hacı Mustafa mı? Aman ne kadar hazzetmem şu adamı... ne kadar müezzî... müseyyib... müzevvir... pek çok adamların canını yakmış...

Tal'at Bey Hacıbaba'ya dair tafsilât almak ister; kızararak kulak verip işitir :

Tütüncü — Şaşarım şu adama, on beş-on altı sene evvel bunun beş parası yoktu, borcu da vardı, hattâ bana dahi danışmıştı. İflâs etmek istiyordu. Şimdi hayli parası var, derler. Nasıl kazandı, anlayamam. Yoksa buyurduğunuz gibi hep dolandırıcılıkla mı kazanmış?

İhtiyar — Dolandırıcılık da etmiş, ticaretten de hayli kazanmış, fakat bunun asıl zengin olması karısının sayesindedir. Hani ya on dört sene kadar var evlenmedi miydi? İşte o vakit bir dul karı aldı. Bir sene beraber yaşadılar; karı öldü, buna pek çok mal bıraktı.

Tütüncü — Evlâdı oldu mu o karıyla?

İhtiyar — Yok, lâkin, karının başka kocadan bir kızı vardı, miras o kıza kaldı.

Tütüncü — E, kız şimdi Hacıbaba'nın yanında mı?

İhtiyar — Evet.

Tütüncü — Tuhaf!.. Ben yalnız bir ihtiyar kadın görürüm ki, Hacıbaba'nın evine girer çıkar. Hiç başka kadın gördüğüm yok.

İhtiyar — Haa, kızı hiç evinin kapısından çıkarmaz. Taassubundan mı? Kıskancından mı? Korkusundan mı? Ne bileyim. Tuhafı neresi ki görücü kadın da sokmaz evine. «Evlendirecek kızım yoktur» diyor. Ne ümidi var? Anlayamam. Malı elinden gitmesin diye bîçare kızı evlendirmeyecek mi ne yapacak?

Tal'at Bey bu mükâlemeden istediğinden ziyade malumat aldı. Ama çi fâide ki, aldığı malumattan müteselli olacak yerde büsbütün meyus oldu. Tal'at'ın efkârında iki ümit vardı: Biri, kızı dışarıda bulup bir takrib ile ifade-i meram etmek; ve diğeri, anasına keşf-i râz edip kızı istemek için göndermek. Fakat, ihtiyarın «kızı, evinin kapısından çıkarmaz» ve «görücü kadın evine sokmaz» deyişi, bîçare çocuğun bütün bütün ümidini ifnâ eder, yeis getirir. Zavallı, dükkândan çıkar, kaleme gider; kalemden çıkar evine gelir, hiç bir dakika bu hulya zihninden eksik olmaz. Bir derde uğrar devasını bilmez, çaresini bulamaz. Meyus olur da neden meyus olur? Başka şeyden değil; canından meyus olur, dünyadan meyus olur. Çünkü böyle bir mahrumiyetin indinde Tal'at için, cihanı bırakmak, canından ayrılmak bir şey demek değil... İşte, zavallı ne felâkete uğramıştı, ne belâya mübtelâ olmuştu, teemmül olunsun.

İşte bu günlerde idi ki, Tal'at Bey'in dalgınlığını herkes merak ederdi. Bu günlerden biri idi ki, Saliha Hanım ile Ayşe Kadın dahi Tal'at Bey'e bir hal olduğunu anladılar ve Ayşe Kadın, bir dereceye kadar, sebebini dahi keşfeyledi, (s. 25-28).

Hacıbaba'nın evi

Hacıbaba'nın dükkânının bir köşesinde, yeşil çuhadan bir perde ile örtülmüş bir ufak kapı var; bu perde açıldığı gibi, önde ufak ve karanlık bir mutfak ve bir yandan bir dar merdiven görünür. Merdivenden çıkıldığı gibi, ufacık ve penceresiz bir sofa olup, merdivenin iki tarafında iki kapı var. Bu kapıların sağ koldaki açıldıkta, temizce döşenmiş bir oda görünür. Bu odanın bir köşesinde, bir sepet sandık ve üzerinde daha bitmemiş, iğnesi üzerinde bir entari ve diğer bir köşesinde, bir ince bezle örtülmüş bir gergef ve duvarın bir tarafında bir ayna ve diğer bazı böyle alâmetler görünmekle, vehle-i ûlâda bir kız odası olduğu farkolunur. Evet, yukarıda imâ olunduğu gibi, Hacıbaba'nın bir emeksiz kızı vardı. İsmi Fıtnat'tı. İşte bu oda, Fıtnat Hanım'ın odasıdır. Biz şimdi evin tarifine bakalım da sonra Fıtnat Hanım'ın uzun uzadıya tavsifine geleceğiz. Bu odanın kapısının karşısındaki kapı açıldıkta ufacık bir oda görünür. Bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

köşesinde bir çarşafla örtülmüş bir sürü yatak ve çivilere asılmış bazı eski kürkler, entariler bulunmakla, bir ihtiyar kadının odası olduğu belli olurdu. Filvâki Hacıbaba'nın, yetmiş yaşını mütecaviz Emine namındaki bir analığı vardı. İşte bu oda ona mahsustu. Sofanın bir köşesinde yılankavî bir dar merdiven olup, yukarıya çıkıldığı gibi, bir ufak oda var. Bu odanın bir köşesinde katlanmış bir yatak ve bir tarafında bir namaz seccadesi ve bir masanın üzerinde bir şamdan, bir kibrit, su ile dolu bir sürahi, bir bardak ve bir köşesinde, dayatılmış bir uzun çubuk ve bir pencerede uzun marpuçlu bir nargile ve duvara asılmış birkaç levha ve bir-iki eski kürk bulunmakla, bir erkek odası olduğu anlaşılır. Filvâki, bu oda Hacıbaba'nın odası idi. Hacıbaba saat birde dükkânı kapayıp ve yukarı çıkıp Fıtnat Hanım'ın odasında, Fıtnat Hanım ve Emine Kadın'la beraber yemek yedikten sonra, kapının anahtarını cebine koyup kahveye çıkar ve yazın üçe ve kışın beşe kadar oturup, sonra gelip kapıyı açardı, bir ufak fenerle yukarıya çıkardı. Mumu yakardı, yatağını hazır bulup yatar, uyurdu. İşte, Hacıbaba'nın âdeti daima bu idi.

Gelelim Emine Kadın'a : Bu kadın, evlâd-ı çerâkiseden olup, Hacıbaba'nın pederi kendisini ufak almış ve birkaç sene sonra, karısı olan Hacıbaba'nın anası öldükten sonra nikâh kıymıştı. Bu kadıncağız, saçı bembeyaz ve ağzında bir dişi yok, burnunun ucu ağzını kapamış, gayetle zayıf bir kadın olup, pek çok masal bilir ve ekseriya cinlerden, cadılardan ve gulyabânîden bahseder ve onlardan pek çok korkardı. Emine Kadın'ın vazifesi, günde bir defa mutfağa inip bir sahan yemek yapmak ve Hacıbaba'nın yatağını kaldırıp odasını düzeltmekten ibaretti. Fakat Emine Kadın Fıtnat Hanım'ı pek çok sevdiğinden, sabahleyin, kalktığı gibi, odasına gidip masala başlardı ve masal söylemeğe dalardı ki, Fıtnat Hanım hatırına getirip mecbur etmeyeydi, hiç bir vakit masalı bırakıp işle meşgul olmak hatırına gelmezdi.

Hacıbaba, tabiî, titiz olduğundan, Emine Kadın'a daima çıkışırdı. Hele, yemekte biraz kusur bulduğu vakitte, «seni masallar bırakmaz ki bir iş yapasın!» diyerek, kıyameti koparırdı. Bu sebepten, Emine Kadın Fıtnat Hanım'a masal söylerken, Hacıbaba'nın geldiğini duyduğu gibi, ânide masalı bırakıp bir işle meşgul olurdu. Bununla beraber, Emine Kadın mutfakta yemeği ateşe koyduktan sonra, dükkâna çıkan kapının yanına gidip, perdenin arkasından Hacıbaba ile konuşmağa başlar ve bir iki sözden sonra masal bâbını açardı. Fakat Hacıbaba, masala başladığını anladığı gibi :

— Yemeğe bak, yemeğe! Yemek yanacak! Masal istemem, diyerek bîçare kadını meyusen kovardı (s. 29-30).

(*Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat*, haz. Doç. Dr. Sedit Yüksel, Ankara 1964).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FATMA ALİYE HANIM

Muhâzarât'tan 361

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUHÂZARÂT'tan

Düğün evi

Hikâyemize bir düğün evinden başlayacağız. Düğün evlerinin hali malum ya. Yok pek de herkes için malûm değil. Kârielerimiz için malûm ise de kâriînimiz için değildir. Çünkü bazıları bu âlemin içinden yalnız bir kere geçebilmiş ve bazıları da oradan geçeceği saati değil, ancak bir iki dakika imtidâd edebilen an ü zamanı tasavvurla lezzet-yâb olmakta bulunmuştur.

Hoş kârielerimiz de bir düğün evinin tarifini dinlemekten sıkılmazlar ve her zaman gördüğümüz ahvali niçin dinleyelim demezler zannederim. Zira kemâl-i hayret ve lezzetle okuduğumuz romanlar her gün gözümüzün önünde cereyan eden ahvalden başka bir şey midir? Halbuki hakikat-i halde o kadar vukuât-ı garibeye tesadüf olunur ki, bunları bir romanda görsek romancının mübalağasına hamlederiz. Yüzlerce liralar verilip alınan müressem tablolar dâim gördüğümüz tabiatın taklidinden başka bir şey midir ki, hayran olarak temâşâlarına doyamayız. Şu halde senede birkaç defa gördüğümüz düğün evinin tarif ve tavsifi de insanı sıkmaz demekte hakkım vardır. Düğün evi öyle bir âlemdir ki, bilâ-istisna herkes o cemiyetten istifade eder. Ahbap ve yabancı, zengin veyahut fakir hepsi için hânenin, yalnız hânenin değil, her odanın kapısı açıktır. Gelinin hep eşyası bunların enzârına marûzdur. Med'uvvîn en ağır elbiselerini giymiş, mücevherlerini takınmış. Çiğnenen etekler ve yırtılan tüller, danteller için kimseden şekva edilmez. Düğün evidir bu! Ama elbise elli, altmış liralıkmış! Kimin ne vazifesi? Elbisesini sakınmak isteyen bir tarafa çekilip otursun. Ehl-i merak olup da her tarafa girince öyle şeyler olur. Düğün evi ne kadar büyük olursa olsun, düğünün şöhreti de familyanın büyüklüğü nisbetinde olacağından, her halde kalabalık da hânenin büyüklüğü nisbetinde olur. O kalabalıkta tatlı tepsisi ile kahve tepsisi taşıyanlara ne demeli? Allah imdâd eylesin. O gün gelin ile güveye verilen şeref pek büyüktür. O kadar büyüktür ki, güvey mahrem ittihaz olunarak birer küçücük mendil başlara örtülmek kadar bir tesettürle içeriye kabul olunur. Vâkıa şer'an tesettür yalnız saçların örtülmesi ise de o zarif ve mini mini mendiller saçları da tamamiyle setredemezler. Bazı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kadınlar, güveyinin «koltuğunda gelin varken bize mi bakacak» demelerine muvafık olarak gözünü yerden ve kolundakinden ayıramayıp geçerse de, bazısı da «belki koltuğumdakini her zaman görürüm, ömrümde bir defa içerisinden geçmek nasip olan bu âleme bir göz gezdireyim» diye olmalı ki, her tarafı süzerek sanki gelini yormamak için ağır ağır gider.

Gelin de yerinden kalkıp diğer mahalle gidecek oldukta koltuğuna girilip götürülür. Pek dar yere sığmayan eteğine yer açılır. En güzel bir mevkie oturtulur. Vâkıa evvelce gelin koltuğundaki adamların pek lüzûmsuzluğunu görürse de, akşama doğru elbisesindeki birçok sırmanın ve başındaki mücevherâtın ağırlığından âdeta buna ihtiyaç hisseder.

Düğün evini biraz tarif ettik ya. Şimdi fikir ve hayallerimizi böyle bir düğün evinin içerisine sevkedelim :

Vâsi bir sofanın köşesinde, paravana ile bölünmüş bir mahalde birtakım saz terennüm eylemekteydi. Zavallı sâzende ve hânendelerin o günkü çalıp çağırdıkları ne kadar beyhudedir. Birçok dinleyenler bulunursa da bir şey anlayabileni var mıdır bilmem. O kadar sağlam kafa varsa doğrusu aşkolsun. Bu sofanın çalgıya en uzak olan mahallinde yani sofanın diğer cihetinde gençlerden bir cemiyet teşekkül etmişti. Bu cemiyet eşhasının elbise ve mücevherâtından, kibar takımından oldukları anlaşılıyordu. Kimisi ağır kumaştan olan elbisesinin traîne'ini yanına doğru serip tavusa misal oluyor, kimisi traîne'ine yer bulamadığı için onu önüne yığıp kumaşın temevvücüyle üzerindeki işlenmiş çiçek dallarının hoş bir suretle duruşundan, önüne bir sepet çiçek boşaltıp, seyrine bakıyor zannolunuyor. Kimi de yerle beraber olan rubalarıyla boy gösteren fidanlara benziyorlardı.

Bunların içinde güzel de vardı çirkin de. Aman çirkinleri bırakalım güzellerden bahsedelim mi diyeceğiz! Demeyelim. Ol çirkinleri de sun'-ı bâriye birer model olmak üzere nazar-ı tetkikten geçirelim. Onlardan başımızı çevirmeyelim! Hangi heykeltıraş şu modellerin kopyasından başka hayalinden bir çirkin tersîm etmek istediği vakit ona kafasından büyük bir burun, onu ileri geçmiş bir çene, hânelerinden fırlayacak kadar çeşmler yapmaksızın bir çirkin resmedebilir? Çirkin göstermek için pek zayıf yapacakmış! Ya ne kadar güzel olan zayıflar var ki, semizlere değişilmez! Ama pek şişman yapacakmış! Ne çok şişmanlar var ki, onların yanında zayıflara bakılmaz. Hattâ kendilerine şişman lâkabı verilmek lâyık bile görülemeyip, tombul tombul diyerek alkışlanırlar. Demek ki güzellik ve çirkinlik, semizlik veyahut zayıflık, esmerlik veyahut sarışınlık ile olamıyor. Ressam hayalinden bir güzel resmedebilir. Fakat bir azasını hâl-i tabiîsinden başka bir surette yapmadığı veyahut ona bir çarpık çurpukluk ilâve etmediği halde, çirkin tersîmine muktedir olamıyor da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mevcudu kopyaya mecbur oluyor. Ya şimdi biz bu çirkinlere de hayran olmayalım mı? «Amma yaptın ey muharrire, şimdi bizi de çirkinlere hayran olmağa mı davet eyliyorsun» diyeceksiniz. Her azası güzeller gibi olup da yine çirkin olanlardaki o çirkinlik de, kemâl-i hayretle temâşâ edilecek hikmetlerden değil midir? Ol çirkinler içinde dahi o kadar hüsn-i ahlâk sahipleri, vefadâr ve sadık ahbap bulunur ki, güzellerin gözlerimizi mütelezziz eyledikleri kadar, onlar da kalblerimizi lezzet-yâb eylerler. Güzellik yalnız bir şeyde aranmak lâzımdır ki, o lüzumun da derece-i tesiri en ziyade işte düğün evlerinde görülür. Eğer bu hususta yanılan güvey tarafı ise «vah yazık! Anası olacak budalanın aklı neredeymiş. Zavallı çocuğu yaktılar. Gözleri kör müydü? Oğlana garazları mı vardı? Bu nasıl soy sop» denildiği gibi eğer bedbahtlık kızın tarafında ise umûm tarafından yine bu türlü ta'n u teşnîden başka, kızın bil-cümle akranının çehreleri, giyindikleri parlak ve renkli elbiseler ve takındıkları mücevherâtla nisbet kabul etmeyecek bir surette donuk ve meyus olup, sanki gelinin kederine müşareketle, onu zavallı kızcağızın üzerinden biraz tahfîf eylemek istiyorlar gibi mağmumâne nazarlarını geline dikip «o kadar keder etme, senin matemini biz de beraber tutuyoruz» demek isterler. Fakat bu düğünde gelin güzel olduğu gibi koltuk resmi savulmuş olduğundan güveyi de geline lâyık ve münasip görüldüğü cihetle, herkesin yüzü gülmekteydi.

Lâkin herkes demek için,yalnız mebhûsün-anhımız olan şu gençler cemiyetinden hiç yüzü gülümsemeyen bir genç kızı istisnâ etmek lâzım geliyor. Bu kız beyaz boncuk ve yalancı incili harclarla nizamlanmış, krem rengi atlastan yer ile beraber ruba giyinmiş, gayet gümrah ve uzun olan açık lepiska saçları bir tek örgü olarak rubasının eteklerine doğru inmiş mücevher olarak bir sıra pırlanta taştan ibaret olan bileziği ve bir çift tek taşlardan küpesiyle başının arkasına takmış olduğu elmaslı kısa tarağı ve boynunda bir altın kordon ile muallak siyah mine üzerine ayrıca pırlanta ile «B» harfi yazılmış madalyonu tezyinâtını ikmâl eyliyordu. Oturmuş olduğu halde dahi boyunun, uzun demek mübalağa ve orta demek de noksan olacak bir surette ikisi arası olduğu anlaşılıyor; omuzlarının yapısı genişçe ve ona nisbet beli gayet ince olup, endamının güzelliği elbiseyi biçen terziye şan ve şöhret vermekteydi. Saçlarının lepiska olduğunu söylediğim için sarışın olduğu zihinlere yerleşeceği tabiî ise de, acele edilmese de koyu mavi ile yeşil arası bir renkte olan tahrirli ve güzel, tatlı bakışlı gözlerinin üzerindeki ne pek çok ve ne az, orta bir surette gayet güzel biçimli kaşlarıyla aşağıya doğru uzanıp gittikten sonra, bu tenezzül kibrine dokunmuşcasına uçları yine yukarıya doğru dönmüş kirpiklerinin siyah olduğunu tarif eyledikten sonra buna hüküm verilse daha

iyi olur sanırım. Renginin beyazlığı krem rubasının içinde daha ziyade göze çarpıyor, dudaklarının kırmızılığı küçük ağzına bir kat daha güzellik veriyordu. Halâvet ve melâhat güzel yüzünde lemean etmekte ve güzel alnı kuvve-i akl ü zekâsını göstermekteydi. Bu kızın yanında açık kestane rengi saçlı, elâ gözlü güzel bir kız oturuyordu ve birbirleriyle teklifsizce konuşmalarından düğün ahbabı olmayıp, beyinlerinde evvelden beri muarefe olduğu anlaşılmaktaydı. Bu kızın da mücevherat ve melbusâtı sahib-i servet bir familyadan bulunduğunu gösteriyordu. Güler yüzlü, şen sözlü olup ne büyük ve ne küçük orta ağzının biraz kalınca dudaklarında tebessüm eksik olmuyor ve masumâne nazarlı gözleri de, kalbinin sâfiyetini izhâr eyliyordu. Kapanık ve biraz darca olan alnı pek ziyade tefekküre vüs'ati olmadığına delâlet ediyordu. İşte bu kız refikasının mağmumâne tavrıyla pek zıt bir halde bulunuyordu. Ve bunun şirinliği refikasının halâveti altında eziliyordu. Parlak gözlerindeki nazarının husule getirdiği mahzuziyet insandan pek çabuk zâil oluyordu. Sarı saçlı güzelin mahmûrâne nazarı ise ta cângâha geçiyordu. Sarı saçlı kız, güler yüzlü refikasının hoş sözlerinden bazen tebessüm eylediğinde, tebessümün kendisine pek yakıştığı görüldüğünden o mağmumiyet tavr-ı zâtîsi olmayıp ıztırab-ı derûnundan bir ârıza olduğu anlaşılmaktaydı. Fakat bu tebessümler lâyık olduğu güzel dudaklardan şimşek gibi seri bir surette geçmekte olup, hemen yine eser-i hüzn ü gam rû-nümâ olmaktaydı.

Bu köşedeki cemiyette bulunan diğer dört kişi de ağızdan ağıza kulaktan kulağa söz söyleşip gülüyorlardı. Beğenemediniz mi? Evet. Vâkıa beğenilecek şey değildir. Hem de bizim ciddi tavırlı ve halâvetli kıza bakışıp söyleşiyorlardı.

Herkes düğünde yalnız gelini görmek, düğün seyretmek ile iştigal etmez. Diğerlerinin kusurunu görmeğe ve kendilerinden üstün olan hüsn-i cemalleri çekemeyip kusur bulmağa çalışanlar da ne kadar çoktur! Hattâ bunlar, hüsnüne buldukları kusuru kimseye kabul ettiremeyecekleri surette güzel olanların cemallerine taarruzdan vazgeçip, kusuru giyinip kuşanmasında ararlar.

Bunlar da evvelce tarif eylediğimiz kızın elindeki mendilde bulunan «F» harfinin madalyondaki «B» harfiyle bir olmadığından, bu mübâyenete gülüşüyorlardı.

Evvela içlerinden biri bu şifrelerden biri kendi isminin ve diğeri de belki zevcinin olmak ihtimali bulunduğunu söylemişse de, eğer öyle ise saçlarının gelin olmamış kızlar gibi sade bir surette aşağıya doğru bir örgü olarak bırakılması, evvelkinden daha ziyade affolunmaz bir kusur olduğu refikaları tarafından söylenince, o da buna hak vermiştir. Bunlardan biri itiraz eyledikleri kıza bakarak ikinci tarif eylediğimiz elâ göz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lü kız ile muarefesi olduğu cihetle hitap ederek dedi ki :

— Hanımefendiyle ahbap olmalısınız?

Kız — Hemşire gibiyiz.

— Ben kendilerini tanımadığım halde, isimlerinin ilk harfinin «B» olduğunu anlıyorum.

— Neden?

— Madalyonlarındaki şifreden.

— O vâlidesinin ismidir. Kendi ismi Fâzıla Hanım'dır.

— Evli midir?

— Hayır...

— Allah vâlidesine bağışlasın! Güzel çocuk.

Hanımın bu sözü üzerine, güler yüzlü kızın da yüzüne bir donukluk geldi. Fâzıla Hanım ise derin bir göğüs geçirdi ve gözleri yaş ile doldu.

Muterize, «infiâlinizi mucip olacak bir hatada mı bulundum», demesiyle Fâzıla, kendisiyle evvelce edilen istihzalardan hiç müteessir olmamış gibi mahzûnâne bir tavır ile muteriz hanıma hitaben : «Öksüzüm efendim,» dedi. Ve bunu müteakip gözlerinden inen iki inci tanesi gibi yaşlar, penbe yanakları üzerinden geçerken pek âşikâr olduysa da, sonra aşağıya inince elbisesindeki incilerin arasına karışıp nihân oldular.

Eğlencesini bu yolda arayan hanım da kendisini karşılayan şu hüzn ü kederden mükedder oldu. Gayri aradıklarını orada bulamadıkları için hanımların dördü de başka tarafa savuştular. İki refikalar da rahatça konuşmak için tenhaca bulunan bir odaya gidip oturdular.

Refikası Fâzıla'ya dedi ki :

— Hemşire bugün mağmûmiyetin ziyade! Ne var?

— Şefik bu geceyi biraz rahatsız geçirdi. Keyifsiz bırakıp geldiğim için zihnim evde kaldı. Gelmesem olmaz, şimdi gittiğimde nasıl bulacağım, diye düşünüyorum.

— Aman Allah'a emanet, bir şeyi yoktur geçer, inşallah.

— İnşallah.

— Sen, onu okumak için pek sıkıyorsun galiba?

— Hayır ondan değil, dün ben bir misafirin yanındayken pederim çocukları sokağa götürmüş. Giderken «paltosunu giydir yahut bana haber ver» diye Reftar'a tenbih ettim. Ne haber verdi ne de paltosunu giydirmiş. Çocuk üşümüş.

— Kuzum bu Reftar'ın edâsını ne çekiyorsun? İnsanın kızkardeşi olsa bu kadar tavır çekilmez. Bir emeği yok ya! Satıp da başından defetsen a; senin cariyen değil mi?

— Fevkıye'ciğim bilmez gibi söylüyorsun. Benim neye hükmüm geçtiği var ki, cariyeme geçsin. Yalnız Şefik için kimseyi dinlediğim yok.

Ötekilerle beraber oynatıp da terbiyesini, ahlâkını bozmak istemediğim için yanımdan ayırmıyorum. Reftar için neme lâzım ki, kendimi yorayım. Şu kadar var ki, şerri, zararı bari olmasa. Vâlideciğim hayatta iken bana «ben şu kızın hain bakışını beğenmiyorum satalım. Kızım ben sana başkasını alırım» dedi. Çocukluk zahir! Mümkün değil razı olmadım. Beraber oynadığım için kıyamadım. Kendim için düşman beslemişim. Evveli satmamak için hükmüm geçti, fakat şimdi satmak için geçmiyor.

— Sahîh, maşallah Şefik Bey'in hüsn-i ahlâk u terbiyesini herkes söylüyor. Doğrusu öteki şımarık ve haylaz çocukların yanında, onun bu suretle terbiye ve tahsili hakikaten şâyân-ı takdîr ü istihsândır.

— Her şeye sükût ediyorum. Her emre itaat ediyorum. Her hakarete boyun eğiyorum. Fakat iş, o çocuğa gelince kahraman kesiliyorum. Onun terbiyesini ihlâl edecek müdahalâtla güleşiyorum.

Fevkıye — Sen ona hiç bir sert söz bile söylemezsin. Dâim tatlılıkla muamele edersin. Lâkin sana ne kadar itaat ediyor.

Fâzıla — Zaten hüsn-i ahlâk ashâbını tatlılık mutî ve bed muamele âsi eder. Tehdîd ile terbiye, ahlâkı bozuk olanlara göredir.

— Sen de ahlâk-ı memdûha ve fazilet-i ulviyenin mücessemisin Fâzıla'cığım. Seni bu kadar bed muameleler niçin âsi etmiyor?

— Ben kendimi idare edebilecek bir sindeyim. Çocuklar öyle değil.

— Zavallı hemşireciğim! Ne kadar büyük sinnin var! Daha on yedi yaşındasın.

— On beş yaşından sonra çocukluk geçer. Mizacı çocuk olanlar ise kırk beş yaşına gelseler, yine çocukturlar.

— Bu taş bana mı?

— Estağfurullah! Hem kendini benimle kıyas etme. Allah seni benim gibi etmesin hemşirem. Felâket insanı pişirir. Mihnet vaktinden evvel kocatır. Benim gibi mihnet-zedelerin manen otuz yaşındaki insanlardan farkı kalmaz.

— Evet, bu yaşta çocuk vâlideliği ediyorsun! Yalnız vâlidelik mi ya? Pederlik vazifesini de sen ifâ eyliyorsun demektir. Zira tahsilinin mükemmel olması için sen gayret ediyorsun.

— Pederime kabahat bulamam. Kadın, bizi her gün zemmederek türlü iftiralar ile itham eyleyerek pederimizin gözünden düşürmek için çalışıyor. O kadar mezmûm evlâtları, pederin gözü görür mü? Her gün bizden şikâyet. Bizim için vırıltı. Tahammül olunur eziyet midir? Kendimizden ziyade pederime acıyorum.

— Niçin inanıyor? Tahkik etsin.

— Kimden? İnsanın harcminden yakını olur mu ki, ondan başka birinden tahkîke lüzum görsün ve hele o kadar güzel bir kadında çirkin ah-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâk memûl edilir mi ki, müfteriliğine kâil olsun?

— Gelin olup çıksan bu rahatsızlıktan kurtulurdun.

— Bende bu tâli varken, gittiğim yerde dahi rahat bulacağımı ümit etmiyorum.

— A ne için? Senin gibi güzel bir kızı alan adam, elbette kıymetini bilir.

— Güzellik tâlie hükmedemez. Öyle olsa bile, benim için pederimin yanında daima ahlâksız, değersiz bir evlât olarak tanınmaklığım gibi bir ıztırab-ı vicdânîyi, zevc olacak adamın taltifât ve takdirâtı tahfîf edemez.

— A kuzum sen de her yükü üzerine alıp sükût etme. Tebrie-i zimmete çalış.

— Nasıl olabilir?

— Haksız yere iftira edildiğini ve işin öyle olmadığını pederine anlat.

— Bir zevceyi zevcine zemmetmek kadar şenaat ve denaat olamaz.

— İşte sen de böyle çekersin.

— Ne yapayım kaderimmiş.

— Sahîh sen gelin olunca, Şefik Bey ne yapar? Birbirinize pek müptelâsınız.

— Ne gibi, ne yapar.

— Tabiî bırakıp gidecek değil misin?

— Allah esirgesin. Beni biraderimle kabul etmeyen adamın bana hiç lüzumu yok! Kırk yıl kız otururum.

Bu esnada kırk, kırkbeş yaşlarında gayet kibarâne ve sinnine muvâfık bir surette giyinmiş bir hanım bizim gençlerin yanına gelerek eliyle Fâzıla'nın saçlarını okşayıp :

— Benim güzel kızım! Ne yapıyorsun bakayım? dedi. Fâzıla ihtirâmla ayağa kalkıp :

— Teşekkür ederim efendim, dedi.

Gelen hanım Fevkıye'ye hitâben :

— Siz nasılsınız kızım, iyisiniz inşallah.

Fevkıye — Elhamdülillah efendim.

Gelen hanım odadan çıktı.

Fevkıye — Sizin komşu hanımefendinin sana iltifâtı pek ziyade.

Fâzıla — Elbet, bunca senelik komşumuz. Vâlidem ile de pek aziz dosttular.

— Zannederim üvey vâlidenizden o kadar hoşlanmıyor.

— Bilmem! Fakat bana iltifatı pek ziyadedir. «Kızım ben bu eve senin için geliyorum. Sen bana vâlidenin kıymetli yadigârısın» der. Kalbi güzel bîr hanımdır. Beni mahzûz eyler, çünkü vâlidemden sonra, mahrum

olduğum sâfiyâne ve muhibbâne nevâzişleri ancak kendisinden görüyorum.

— Aman Fâzıla Hanım, sanki beni bir şey bilmiyormuş gibi sözler söylüyorsun. Elbet gelini olacaksın sevmez mi? Âlemin bildiği, söylediği şeyi bilmemezliğe geliyorsun. Artık ben o ağızlara gelir miyim? Bir sene sonra düğünümüz var, kuzum, düğünümüz. Fâzıla'cığım ben senin düğününde böyle misafir gibi oturmam, hizmet edeceğim.

Fâzıla kıpkırmızı olup sesini çıkarmadı.

Fevkıye — Aman, senin bu utanmandan da usandım. A kardeş böyle bir lâkırdı geldi mi statue kesilirsin.

— Canım ne söyleyeyim?

— Geçenlerde vâlidem «Mukaddem Bey'le Fâzıla Hanım küçükten beri namzettirler» diyordu. Bu kadar zaman görüşüyoruz da bana hiç söylemedin.

— Böyle şeyi ben söyleyebilir miyim?

— Ey, sen bundan memnun musun ya?

— Münevver Hanımefendi beni de Şefik'i de çok sever. Bugüne kadar bize vâlidelik ve hâmilik etti. Benimle beraber Şefik'i de kabul edecekmiş. Elbet memnun olurum.

Fevkıye — Artık biraz dışarı çıkıp da gezinelim.

İki refika sofaya çıktılar. İzdiham daha ziyade basmış ve ayakta bulunan hanımların elbiselerinin traîne'leri, kolları üzerine atılmıştı. Çünkü kendileri gezinmeğe güççe yer bulup etekleri için yer aramaktan vazgeçmişlerdi (s. 11-24).

Evlilik

Fâzıla mebâdi-i izdivaçta kendisini yaman işkenceler içinde bulmuş olduğunu, tarif ve tatvîl iktizâ etmez. Öteden beri kâffe-i hayâlâtında kocası olmak üzere tecelli eden şahsa bedel, şimdi bir yabancının zevcesi olmuş ve asıl gönlünün zevci artık kendisine yabancı kalmıştı. Lâkin Fâzıla'nın fazileti, asıl bu hal üzerine meydan-ı tahkîke çıktı. İhtimâl ki kâriinin bazıları nezdinde inanılmayacak ahvâlden görülürse de bizce muhakkaktan olarak haber verebiliriz ki, Fâzıla kocasını sevmekte dahi teehhür etmedi.

O zamana kadar aşk ve muhabbeti, zevci olacak adama saklamış olduğu için, zevcin şahsınca bir tebeddül vukua geldiyse de, yine zevclik makamına gelen zâtı, o eski sevdâ-yı mukarreri ile bit-tedrîc sevdi. Hem de bu sevdası serian arttı. O hususta yorgun olmayan gönlünün sevdası da gittikçe şiddet peydâ eyledi. Vâkıa, Fâzıla gibi âkıle ve zeki bir kız

Remzi Bey'deki bayağılıkları görmedi değil! Adamcağızın mahiyet-i insaniyesini daha ilk gördüğü gün anladı. Fakat gönlü müddetü'l-ömr hâlî kalacak değil ya! Elbet bir gün orasını da bir sevda işgal eyleyecek. Şu kadar var ki Fâzıla, zevci olacak adamın aşkından başkasına yol vermemişti. Teehhülden sonra muhabbetini sakladığı adam Remzi olduğunu görüp, artık olanca aşk ve muhabbetiyle onu sevmeği de tabiatına pek kolay kabul ettirdi. Remzi'de gördüğü bayağılıklara göz yumup, görmek istemediği gibi, kimsenin de bunları görmesini istemiyordu. Bunun için kendinin zevcine bir nümûne-i imtisâl olabilmesiyle ümitleniyordu. Vâkıa bunun epeyce faydası oldu. Fâzıla'ya baka baka Remzi'nin ahvâl ve etvârı epeyce yoluna girdi. Fakat efkârındaki bayağılığın tebeddülü kabil olamıyordu. Fâzıla neyi sevse, Remzi ondan hoşlanmıyordu. Remzi'nin eğlendiği şey, Fâzıla'nın sıkıldığı şeydi. Fakat Fâzıla zevcini o kadar seviyordu ki, ona hoş görünmek için hoşuna gitmeyen meşagil ile de onunla beraber iştigale ve adeta Remzi'nin hatırı için onlardan hoşlanmağa başladı.

Fâzıla, gelin olalı sevgili kitaplarından, nice seneler emek verdiği piyanosundan dûr olmuştu. Zira bunlardan birini eline alacak olsa Remzi «Of!.. Aman!.. Sıkıldım» diye kalkıp gittiği cihetle, Fâzıla zevcinin kendisinden tebâüd etmemesi için, hemen elindekini terkederek, zevcinin arkasından gider ve onun iştigal eylediği birtakım mâlâyâni şeylerde kendisine yardımda bulunur, beraber çalışırdı. Fâzıla zevcinin her ne ile olursa olsun, hanesi içinde meşgul bulunmasını bir nimet bilirdi. Zevci yanında bulundukça her şey kendisine iyi görünüyordu. Fâzıla bazen birlikte yazıp okumakla vakit geçirmeği teklif eylerse de, buna zarûrî muvafakat gösteren Remzi, Fâzıla'nın cehren okuduğu bir kitabın ilk sahifesini dinledikte zevkıne varmamasından dolayı, içinin sıkıldığını ketmedemeyip. ayağa kalkardı. Fâzıla da zevcine peyrev olurdu. Fâzıla başka yolda terbiye görmüş adama zevce olmak için büyütülmüş, Remzi ise başka tarzda kadınla yaşamak üzere terbiye görmüş!

Kadınların «dirlik düzenlik» dedikleri şeyler, mizaçların imtizacından ibaret değil midir?

Fakat mizaçları birbirleriyle zıt olan Remzi ile Fâzıla'nın, yine kadınların tabirince bir kazanda kaynasalar imtizacları kabil olmasa bile, o kazanın ateşinden daha tesirli olan Fâzıla'daki gayret-i vazife ve hattâ harâret-i sevda, Fâzıla'ya Remzi'yi yine sevdirmişti. Burada gayet mühim bir mesele-i psikolojikiye vardır ki lâyık olduğu kadar ehemmiyeti, ona hemen hiç bir kimse vermemiş zannedebilirim. O da, bir genç kızın gûyâ ilk sevdiğinden başka hiç bir kimseyi sevemeyeceği hükmünün galat olmasından ibarettir. Bir kere kızların, kadınların hepsini, ihtisasât-ı rû-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hîyece mütesâvi zannetmek, işte bu da galata meydan açan ahvâldendir. Kızların, kadınların bazıları da Fâzıla gibi mülâhaza-ı ciddiye erbâbından olur. Gönüllerine hoş gelen şeylerin vech-i keyfiyet-i makbuliyetini de düşünürler. Ona göre tebdil-i ihtisas onlar için kolaylaşır. İşte Fâzıla bunlardandı. Ba'd-el-izdivaç meydan-ı tetebbuu tevessü etmiş demek olduğundan, Mukaddem Bey hakkındaki hissiyâtının bir büyük ciheti de rikkat, merhamet, ve nimet-şinâslıktan ibaret olduğunu, bilâhere zevci hakkındaki hissiyâtından anladı. Birtakım hevesât-ı tıflâneden bi-t-tecerrüt hakiki aşkla sevmek ne demek olduğunu, Fâzıla zevcini sevmekle gördü. Zira gitgide öyle bir hale geldi ki, artık Remzi'yi çıldırasıya seviyor, muhabbeti gittikçe iştidad buluyor demekten de çekinemeyiz. Fakat zavallı kadın kendisi de, sevdiği tarafından sevilmek istiyordu da!.. İşte bu nokta üzerinden düşünmelidir ki, eğer Fâzıla asıl Mukaddem Bey'e varmış olsaydı, ne kadar bahtiyar olacak ve onu da ne derece bahtiyar edecekti. Lâkin biz mukayeseye girmemeliyiz. Zira Fâzıla dahi bu mukayeseye asla girişmiyordu. Olanca ihtisasâtını zevcine hasretmiş olarak, bahtiyar olacaksa da, bedbaht olacaksa da hep kocası yüzünden olacağı kaziyyesi artık dil ü cânından iştigalât-ı sâireye mahal bırakmamıştı.

Gelelim Sâî Efendi'ye, bu zât kızını tezvîç hususunda o derece sıkışmasaydı, Remzi Bey'i daha ziyade arayıp soracağı ve maişetlerine muvafık olmayan familya içine, Remzi Bey her ne kadar zengin de olsa, kibarlığın meziyetinden olan paraya adem-i tama'ile kızını vermeyeceği, bâhusus Fâzıla'nın Câlibe gibi hasmı olan bir üvey vâlidesi olmasa, Remzi Bey'in vâlidesi vesâir familyası efrâdının hal ve şanları görülünce, kendilerine uyamayacağı anlaşılarak reddedileceği bedîdârdı. Fâzıla'nın da pederinin hânesinden bir an evvel çıkmak için can atmak derecesindeki hali de, bizce malûmdur. Tâliin kendisine atmış olduğu Fâzıla gibi cevher-i nâdirin böyle tesadüf eseri olduğundan Remzi'nin malûmâtı olmayıp, bunu kendi servetinin hikmetinden bilerek, kibarlıkla hiç yakışık almayan kibir ve gurûrunu tezyîd eylemişti. Daha tuhafı, zevcesine de kibrediyordu. Fâzıla da zevci ile kendi arasına bir yabancılık koyan kibirden nefret eyliyordu. Fâzıla, Remzi'ye örnek göstermek için nezaket ve tevazu ediyordu. Remzi ise bu tevazudan, kendisini bir şey zannıyla gururunu daha ziyade arttırıyordu.

Remzi Bey yeni güveylikten usanmakla, işinden geldiği zamanlar içeriye yalnız elbisesini değişmek üzere gelip, diğer vaktini selâmlık dairesinde geçirmeğe başladı. Ekseri bahçeye inerdi. Harem dairesinde selâmlık bahçesine nâzır pencere vardı. Fâzıla, zevci bahçede bulunduğu müddet pencereye yapışmış gibi bir halde oradan ayrılmazdı. Remzi orada bir sandalya üzerine oturup bazan tavuklarına yem atmakla eğlenir ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bazen de köpeklerinin birini okşamakla vakit geçirirdi. Bir gün Fâzıla, Remzi'nin tam iki saat müddet bir köpeğini okşamakla vakit geçirdiğini gördü. O köpeğe haset etti. Zira Remzi mütemadiyen iki saat vaktini hiç bir vakitte kendisiyle sohbete hasretmemişti. Vâkıa bu kadar müddet beraber bulundukları olmuştu. Fakat Remzi mutlaka bir şeyle meşgul bulunup, ya kırılmış bir sandalyanın ayağını tıpkı bir marangoz gibi yapmak veyahut kendinin yapmış olduğu bir sigara iskemlesi veya küçük bir dolaba Avrupa boyasının aynını vermekle uğraşır, Fâzıla'ya pek az söz söylerdi. Zaten Fâzıla'ya lâyık söyleyecek sözü olmazsa ne bulup söylesin?

Remzi, Fâzıla'ya elbise vesaire gibi şeylerin âlâsını takdim ediyordu. Ve bir şey alıp getirdiği zaman, Fâzıla'nın beğenmediğinden bahisle canı sıkılıp hiddet eyliyordu. Fakat zavallı kadın beğenmemezlik etmiyor, «teşekkür ederim» diyerek alıyor ve giyinip takıyordu. Lâkin yine «hanım, siz bunu beğenmediniz» diye zevcinden muttasıl sitemler dinliyor ve her ne kadar beğendiğine dair teminâtta bulunsa, yine beyin hiddeti geçmiyordu.

Remzi bir gün Fâzıla'ya yelpaze getirdi. Bunun aynı Fâzıla'da vardı. Hem de kendisi almıştı. Bu cihetle bunu kimin daha ucuz almış olduğunu anlamak maksadıyla :

— Bunu kaç liraya aldınız? diye Remzi'ye sordu. Remzi'nin yüzü güldü. Kemâl-i tefahhur ile :

— On altı liraya, dedi ve bunu müteakıp :

— Yelpazeyi beğendiniz ha! Sözünü birçok defalar güler yüzle tekrar edince, zeki Fâzıla Remzi'nin getirdiği şeyin makbule geçtiğini anlatmak için parasını sormak lâzım geldiğini anladı, ve isteksiz bir tebessümle :

— Pek beğendim, dedi. Ondan sonra Fâzıla Remzi'yi memnun etmek için getirdiği şeylerin kaç paraya alındığını sorardı.

Remzi, mağrur olduğu kadar da hadîddi. Remzi'nin pek ufak bir sebeple bazen de bilâ-sebep denilecek gibi şeylerle ziyade hiddetlendiği halde, eğer hiddet edilecek bir kusur vâki olsa ne hal kesbedeceğini, Fâzıla düşününce ürküyordu. Fâzıla'nın arzusu zevci ile musahabetten ibaretti. Hattâ zevcinden ayrı olarak geçirdiği zamanı, hayatının dakikalarına mahsûb etmek istemezdi. Zira ol âvânı ömürden saymazdı. Başladıkları bir musahabetin sonunda Remzi, mutlaka bir hiddet veyahut gücenme çıkarırsa da, Fâzıla yine kendisiyle musahabete can atarcasına hâhiş-kârdı. Remzi hiç söz de söylemese kendisinin bulunduğu mahalde bulunmağı, Fâzıla kendine nimet ve lezzet biliyordu. Remzi'nin indinde kendinden âlim, kendinden âkıl, kendinden güzel bulunmadığından, kendisine söz anlatmak biraz müşkilce oluyordu. Sonradan servetin şımarttığı Remzi, ne oldum delisi olmuştu. Hakikat-i halde ise malûmâtı, akıl ve zekâsı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fâzıla ile kıyas kabul etmez bir derecede dûndu. Zavallı adam bellediği bir iki madde başları ve tarihten birkaç hikâye-i latîfe ve vukuât-ı garîbe ile kendini Herodot zannederdi. Kendisi havâî-mizaç olduğundan, bir şey öğrenmek ihtimali de yoktu. Bari bilirim iddiâsı olmasa!.. Fâzıla kendisini aşk ve muhabbet gözüyle görüyordu. Aşk ve muhabbet ne kadar hakikatleri örter!

Fâzıla'nın keder ettiği bir şey varsa o da, zevcinin vakti selâmlık dairesinde ve biraz sonraları da dışarıda geçirmeğe başlamasıdır. Hiç bir an ve zamanını beyhude yere sarfetmeyip okumak ve yazmak gibi meşagil-i nâfia ile geçirmek ve musahabâtı da o yola münhasır olmak gibi bir halde büyümüş, o ana kadar o yolda yaşamış olan Fâzıla, tezevvücünden sonra zevcinin muhabbetiyle bunların hiç birini aramamaktaysa da, gecenin yedisine, sekizine, bazen de dokuzuna kadar Remzi'nin arabasının sadasını beklemek üzere pencere önlerinde geçirdiği saatler kendini pek sıkıyordu. Genç ve güzel bir kadın kocasını hânesi içinde bulundurmak için elinden geleni yapıyorsa da, hiç bir faydası görülmüyordu. Zevcini ne ile kendine celbedecek? Malûmâtı ile mi? Remzi hiç ondan anlamıyor! Güzelliği ile mi? Remzi yüzüne bile bakmıyor!.. Güzel sözlerle mi? Remzi'nin hiç kulağına girmiyor!.. Latîf bir sohbetle meşgul etmeğe çalıştığı zaman Remzi kadrini bilmeyip, ya başını öteye çevirip kendine bir meşguliyet bulmak veyahut fırlayıp dışarı çıkmak ve bazen de yüzüne bağırmakla onu iskât eyliyor.

Bu haller Fâzıla'nın Remzi hakkındaki muhabbetine halel getirmiyordu. Sevgili Remzi'sine yalancılık kondurabilir mi ki, gittiği yerler kendisinin dediği gibi, o akşam filanca efendinin hânesinden ve diğer akşam tiyatro ve öbür akşam da hokkabaz, canbaz seyrinden başka bir şey olabilmesini hatırına getirsin. Remzi eğlencesini seviyorsa ayıp mı? Fâzıla'yı da hapsetmiyor ya! Arabası, cariyesi hazır ve emrine muntazır. Tuvaleti için ne isterse önüne geliyor. Şikâyete ne hakkı var? Böyle bir şikâyette bulunacak olsa da kimse kendisine hak vermez. Fâzıla bunları hatırına getirip müteselli oluyordu. Çektiği ıztırab-ı derûn için, kendi aşkını kabahatli buluyordu. Zira Remzi'nin işine gücüne gidip de geçirdiği vakitten başka vaktini, hep kendisiyle geçirmesini Fâzıla'ya arzu ettiren o aşktı. Remzi'ye hiç toz kondurmuyordu. Fâzıla kendisinin saat ikide pencerenin önüne oturmasının zevcinin gelmesini tesri'e hiç bir faydası olmadığını anladıktan sonra, o âdetini terk ile vakit geçirmek için meşguliyet arıyordu. Cuma geceleri biraderi Şefik geldiği için, Fâzıla onunla görüşüp konuşmakla vakit geçirdiği cihetle sıkılmıyordu. Fakat diğer gecelerde bir meşguliyet bulamıyordu. Artık kitap okumakla da eğlenemiyordu. Zira Remzi o meşguliyeti sevmiyordu. Fâzıla ise Remzi'nin hoş-

landığı bir meşguliyet bulup onu hânesine celb ve bendeylemek istiyordu. Bazen kayınvâlidesinin yanına gidip otururdu. Eltisi Sadberg Hanım da hânelerinin yakın olması münasebetiyle ekser geceleri, kayınvâlidesinin yanında geçirmek üzere gelirdi. Fâzıla, bunlarla bulunduğu müddet onların sözlerini dinleyip, kendisi pek az söz söylüyordu. Zira «dedikodu»dan ibaret olan musâhabetleri, Fâzıla'ya anlamadığı bir lisan gibi geliyordu. Filanca hanım, filanca hanımın hânesine gittiğinde yaşmağının ütüsüz olarak önüne getirildiği için bir daha gitmeyeceği ve yaptığı saygısızlığı kendisine bildirmek için bir kadınla haber gönderdiği ve onun da buna hiddetlenip cevap gönderdiği gibi, birçok soğuk soğuk sözler, kendini meşgul etmek için orada bulunan Fâzıla'nın bir kat daha içini sıkmaktan başka işe yaramıyordu. Fâzıla'nın kayınvâlidesiyle eltisinin yanında sükûtî olarak bulunması, onlar tarafından kibir ve azametine verilirdi. Bazı defa Sadberg Hanım ile kayınvâlide hanım arasında dahi muâreze oluyordu. Fâzıla bunların birbirlerine söyledikleri sözlerden artık bir daha yüz yüze bakmayacaklarına hükmeylediği halde, ertesi akşam yine karşı karşıya oturup konuştuklarını görünce şaşakalıyordu. Fâzıla kayınvâlidesiyle eltisine lâzımgelen ihtiram ve riâyette kusur etmiyor ve kayınvâlidesinin sigara tablasını önüne koymak ve cariyenin getirdiği kahveyi kalkıp eline vermek gibi hizmetlerden de çekinmiyordu. Fakat mukabilinde müşfikâne bir tebessüme bile nâil olamayıp gûyâ kendisi buna mecburmuş gibi muamele görüyordu. Öksüz kalmış olan Fâzıla, kayınvâlidesini vâlide gibi bilmek istedi. Fakat kayınvâlidesinde öyle bir hal görülmediği gibi, Fâzıla'nın o yolda muamelede bulunmasına cesaret verecek etvâr da görülmedi. Kayınvâlide hanım aklınca kendini gelinine saydırmak için yüz vermemek istiyordu. Fakat Fâzıla gibi bir kıza kendini saydırmak için hüsn-i muamele ve tevazu görmek için de tevazu etmek lâzım geldiğini bilmiyordu. Kendinin bu muameleleri, Fâzıla'ya kayınvâlidesi hakkında bir burûdet vermekten başka bir hali icap etmedi (s. 203-212).

İntihar teşebbüsü

— Şimdi Mukaddem! Nasıl olup da herkes beni intihar etti zannettiği halde burada bulunduğumu sana anlatayım.

— Söyle! Söyle! Dinliyorum!

— Beni intihara, keder ve yeis mecbur eylediğini belki işitmişsindir.

— Evet biliyorum! Şefik'e yazdığın mektuptan bir parça haber aldım.

— Yeisin son derecesine gelmekle intihar etmek üzere, gece zevcimin hânesinden çıktım. Köşk denize yakın olduğu cihetle, çok geçmeksizin sahile vardım. Artık vakit geçirmeksizin işimi bitirmek üzere, oradaki kayanın üzerine çıktım. Hayatı arkamda bırakıp ölüme gitmek için yalnız bir adım atmaklığım kalmıştı. O anda içinde kardeşciğimin bulunduğu hâneye son bir nazar atfetmek için başımı arkaya çevirdim. Şefik'in odasındaki kandilin ziyası pencereden görünüyordu. Yüreğim sızladı. Metanetimi kaybetmekten korktum. Fakat sonra o hânenin içinde çektiğim mihnetleri der-hatır ederek bana rahat göstermemiş olan dünyadan kurtuluyorum diye memnun oluyordum. «Burada kardeşimi bırakıyorsam, orada vâlidemi bulacağım! En sonunda kardeşimin geleceği yer de orası değil mi? Ey cihân-ı fâni!.. Senden kurtuluyorum. Sen bana hiç güler yüz göstermedinse, işte şimdi de ben senden müstagniyim! Zulmünü hangi ehemmiyetine güvenerek yapıyorsun? Fâniliğine mi? Ben ebedî olan bir âlemde saadet aramağa ve rahat etmeğe gidiyorum...» dedim ve melek gibi tabiatı ve ef'âl-i hasenesi hasebiyle ehl-i cennetten olduğunu katiyyen ümit eylediğim vâlideciğime kavuşmak niyetiyle, «anneciğim! Beni al!» diyerek kendimi atmak üzereyken bu söylemiş olduğum sözün bana getirmiş olduğu hâtıra icabından olarak, birdenbire durdum ve «ben nereye gidiyorum» dedim. Ve «vâlidemin yanına mı? Vâlidem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim, yani intiharım icâbınca cennet kapıları kapalı bulunacak! Vâlidem ve sevdiklerimle ayrı bulunacağım! Ben rahat etmeğe mi gidiyorum, yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedîd ve medîd olan bir azâp ile mi mübadele eyliyorum? Aman Yarabbi! Bu ne dehşetli hal! Ben saadet bulacağım zannıyla nâr-ı dûzehe mi giriftâr olacağım» diyerek düşünmeğe vardım. Ah! Hayattayken beni gözetip sakınan vâlideciğimin hâtırası da beni böyle bir hata-ı azîmden kurtardı. Dizlerim titremeğe başladı. Olduğum yere oturuverdim. Sanki o anda vâlidemin hayali gözlerimin önünde tecessüm etti. Bu hayal her zamanki tahayyül eylediğim gibi, bana güler yüzle bulunmuyor ve tekdir-âmiz bir çehre ile görünüyordu. Sanki bu hayal, «ben seni akıllı, müdebbir ve mutî bir kız diye severdim! Sonra da o yolda devam eylediğin için benim ruhum mütelezziz oluyordu. Sen pederine ve vâlidene itaatsizlik etmediğin halde Hâlık'ına karşı isyan mı ediyorsun? Onun nehyeylediği bir şeyle amel etmeğe mi cesaret eyliyorsun? Geri!.. Geri!.. Ben bu yolda gelen evlâdı yanıma kabul etmem» diyor gibi zanneyliyordum. Ah! Mukaddem, mutlaka bana o zaman vâlidemin rûhâniyeti imdada gelmişti. Yeisin bana nasıl a'zam-ı kebâiri irtikâb ettireceğini düşündükçe tüylerim ürperiyordu. Mukaddem! Senin deminki fevkalâde sürûrunun, mülâhazaya meydan vermeksizin söyletmiş olduğu sözlerle, benim o zamanki hali-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mi gözönüne alırsak, en ziyade yeis ile derece-i nihayede olan sürûr, insanı fevkalâde şeyler yapmağa sevk ve ilcâ eylediğini görürüz. İtidal-i dem hâsıl etmeyince bir mühim işe teşebbüs ne kadar abes olduğunu biliriz. Ben, yaşamak insanın elinde olmadığını bilirsem de, herkesin istediği zamanda ölemeyeceğini hatırıma getirmemiştim. Çünkü bunun için bir bıçağı bir yerine iyice sokmak veyahut bir tabanca kurşununu bir yerine yollamak yahut kendini denize atıvermek, bu işi göreceğinde şüphe yoktu. Ve müddet-i ömrümde son tedbir ve çare gördüğüm buydu. Heyhat! Ne büyük tedbirsizlikmiş!.. İntiharı hiç bir şey yapmağa iktidarları kalmayıp, her şeyden nevmîd olanlar irtikâb eyliyorlar! Halbuki hiç bir şey yapmağa muktedir olmadıkları halde, o acizlerini Cenâb-ı Hakk'a karşı isyana mı istimal eyliyorlar? Muvakkat olan bir âlemdeki rahatsızlığa tahammül eyleyemedikleri halde, kendilerini ebedî olan bir âlemdeki azâb-ı elîme atmağı nasıl göze aldırabiliyorlar? Ah Mukaddem! Bu yoldaki mülâhazatım benim fikrimi tebeddül ettirdi. İntihar! Miskinlerin, zayıfların, sabırsızların, korkakların ihtiyar eylediği bir şeydir! Evet! İntihar, mihnete, cefâya tahammül edemeyecek kadar miskinlerin, feleğin cevr ve taaddisine karşı göğüs gerip karşı duramayacak kadar korkakların, muhâceme-i emvâc-ı hayata dayanamayacak kadar zayıfların, evcâ u ıztırab-ı dile sabreyleyemeyecek kadar metanetsizlerin işidir! Hiç bir mert ve kahraman olan kimse bu aczi göstermez ve intiharı ihtiyar eylemez!.. Benim gibi öksüzlükle büyüyüp bunca mihnete dayanmış, vefasız ve yüreksiz bir zevçten gördüğü nice cefâlara sabreylemiş, mertlik iddiasında bulunmuş olan bir kadına, bu miskinlik ve korkaklık yakışır mı diye düşündüm! Fâni olan dünyada rahat etmek ve geçinmek için bu kadar uğraşmış ve bu kadar sabır ve tahammül eylemişken ebedî olan meskeni-i hakikatimi harap etmek ve orada kendime azâp hâzır eylemek gibi bir divâneliği bir türlü kabul edemeyeceğimi gördüm! Fakat ne yapmalı? O zaman eve avdet eylesem, ya beni girerken görürlerse, gece yarısı nereye gittiğime dair irâd eyleyecekleri suale, ne cevap vermeli? Hem artık ben o hânede oturamayacağım! Pederimin yanına da gidemeyeceğim. Ah! Ne dedim de böyle bir fikirle çıktım? Niçin mücevherâtımı ve paramı yanıma alıp da, alenen o hâneden çıkmadım? Çünkü zevcim beni ıtlâka raziydı. Onun için benden yalnız bir cevap bekliyordu. Şer'-i şerîfin müsaade eylediği bir şeyle amel etmeyip de, ne için onun nehyeylediği bir şeye teşebbüse kalkışmıştım? Kocadan boşanmağa, çalışıp yemeğe, insanlardan utandım da Cenab-ı Allah'ın nehy ve meneylediği bir günah-ı azîmi irtikâba, ondan utanmayacak mıydım, diyordum! İntihardan vazgeçmiştim, fakat nereye gitmeli? Ne yapmalı? Yanımda bir para yok! Arkamda en eski ve âdi çarşafımdan başka bir şey yok!.. Bu mülâhaza ile bana bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

titreme geldi. Kendimden geçmişim!. Kendime geldiğimde ortalık ağarmıştı. Şüphesiz zevcimin köşkünde bahçıvanlar, uşaklar kalkmış, artık benim için o hâneye kimse tarafından görülmeksizin girebilmek ihtimali de kalmamıştı.

Bu hâl-i perişaniyetle kafamı iki ellerim içine alıp ne yapacağımı ve nereye gideceğimi düşünmeğe vardım! Bir günlük gıdam, bir geceyi geçirmek için meskenim yoktu. Hiç bir tedbir ve çare bulamadığımı görünce ümitsizlikten gelen bir halsizlikle, ellerimi yanıma bırakıvermişim! Sağ elimin kayanın üzerine düşmesiyle «tak» diye bir sadâ geldi ki bu sadâ, el gibi yumuşak bir cismin çarpmasıyla husûle gelmeyeceği malûmdu. Bir kayaya ve bir de elime baktığımda, parmağımda her gün taşımakta olduğum yüzüğü gördüm ve bu yüzüğü vâlidem hayatındayken her gün parmağında taşıdığı için ben de taşırdım. İşte o zaman yüzüğün taşından ziyade karşımda bir ümit parladı! Artık kendimi birkaç günler, belki de bir iki ay kadar idare edecek bir servete mâlik olduğumu gördüm. Kemal-i metânetle yerimden kalkıp yürüdüm. Üsküdar yolunu tuttum (s. 326-330).

(*Muhâzarât*, Dersaadet 1326 1910)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MİZANCI MEHMED MURAD

I. EDEBİYAT VE TENKİTLE İLGİLİ YAZILAR

1. Üdebâmızın nümune-i imtisalleri 379
2. İfâde-i mahsusa 441

II. ROMAN VE TİYATRO

1. Turfanda mı yoksa turfa mı'dan 443
2. Tencere yuvarlandı kapağını buldu'dan 469

III. TARİH VE HATIRAT

1. Tarih-i Ebulfaruk'dan 477
2. Mücâhede-i milliye'den 480

IV. POLİTİK VE SOSYAL YAZILAR

1. Yıldız saray-ı hümâyùnu yahut Şark'ın derd-i aslîsi 490
2. II. Abdülhamid'e verilen lâyiha 496
3. Vazife ve mesuliyet 509
4. Fırkamızın hatt-ı hareketi 513

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

ÜDEBÂMIZIN NÜMUNE-İ İMTİSALLERİ

(Usul-i tenkit)

MUKADDİME

Edebiyat, bir kavmin terceme-i ahvali ve hayat-ı maneviyesidir. Elde mazbut edebiyat varsa, sahibi bulunan kavim üç bin sene mukaddem yeryüzünden kaybolmuş olsa bile, hal ve şanını lâyıkıyla tavsif için izhar-ı acz etmeyiz. Edebiyata malik olmayan yahut edebiyatı mazbut bulunmayan bir cemiyet el'an hayatta bulunsa bile, yine mahiyeti tamamiyle anlaşılamaz.

Mesela edebiyat sayesinde Yunanistan-ı kadîmin her hali bizce malumdur. Buna karşı, binlerce sene sonra gelmiş nice akvam vardır ki, mücerred, edebiyata malik olmadıkları için isimleri anıldığı halde, zihnimizde renksiz bir hayalden başka bir şey hâsıl olamaz. Bir heyet-i içtimaiye-i beşeriyenin her hal ve şanı, yani etvâr ve ahlâkı, edeb ve terbiyesi, emel ve arzusu hep mahsulât-ı efkârı câmi' olan âsâr-ı edebiyesinden müstebân olur. Hattâ bir kavmin âsâr-ı edebiyesini güzelce tedkik eden fen erbabı, o kavmin kuvâ-yı hayatiyesine bile takdir-i kıymet edebilir. Bu ihtimale mebnîdir ki, bazı Avrupa erbâb-ı fenni, mesela çinlilerin kâffe-i kemalâtı mazide gördüklerine ve mazide görülmemiş terakkiyât u muvaffakiyât-ı maneviyenin istikbalde istihsaline esasen ihtimal veremeyip, hep maziye taklit hususuna hasr-ı gayret ü himmet ettiklerine nazaran, Çin devletinin bir daha baş kaldıramayacağını iddia etmektedir.

Cemiyet-i mütemeddinenin kıymet-i medeniyesi kütüb-i fenniyesinden ziyade, kütüb-i edebiyesinde rû-nümâ olur. Kütüb-i fenniye muhteviyatı diğer bir kavmin mahsul-i sa'y ü gayreti olabilir. Zira fen her yerde tavattun etmeğe müstaittir. Fakat âsâr-ı edebiye öyle değildir. Bir kavmin âsâr-ı edebiyesi diğerinin hazine-i fikriyesine ne kadar ustalıkla naklolunsa, yine üvey çocuk gibi âriyet bir mevkide kalır ve züvvârın zevk-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

selîmine âsâr-ı milliye gibi tesir-i mahsus hâsıl edemez. Yani sanat ve azametiyle hayran edebilir, lâkin ateşiyle ısıtamaz.

Bir cemiyetin mahiyet-i maneviyesini en güzel surette tersîm eden kısm-ı edebiyat, durûb-ı emsâldir. Durûb-ı emsâlin müellif-i mahsusu bulunmaz. Müellifi cemiyetin hey'et-i mecmuasıdır. Onun için durûb-ı emsâl ile tasvir olunmuş bir şekl-i manevîde, sahte boyanın eseri görünmez. Şu kadar ki, durûb-ı emsâlin ehemmiyet-i mahsusası yalnız bir cemiyetin ahval-i medeniyesine kesb-i vukûf etmek için, en kısa tarîk arayan ecnebilere münhasırdır. Yoksa esasen en mühim olan kısm-ı edebiyat durûb-ı emsâl değildir.

İstifade-i umumiye cihetiyle en mühim olan kısm-ı edebiyat, bizde en az terakki eden -daha doğrusu- bizde henüz beşikte bulunan edebiyat-ı ahlâkıyedir. Mey ve mahbûb ile letafet-i sathiyenin tasvir ve tavsifi bizde belki Avrupa'dan daha ziyade terakki eylemiştir. O da tarîk-i temeddüne ilk adım attığımız zaman, üstad-ı kül ittihaz eylemek isabetinde bulunduğumuz Arabistan'dan inkılâbât-ı mezhebiye vü siyasiye ile ahlâk-ı kadîme-i islâmiyeyi ihlâl eylemiş bulunan Acemistan'a nakl-i enzar etmek kazasında bulunmamızın neticesidir. Üdebamız tarafından hayvaniyetimizin temâyülât-ı maddiye-i nefsaniyesine geniş bir meydan açıldığı halde, insaniyetimizin telezzüzât-ı maneviye-i kalbiyesi için bir köşe olsun irae edilmemiştir. Şahs-ı vâhidin bir hey'et-i içtimaiyenin âheng-i manevîsini ikmal eden bir cüz'ü bulunduğu tasavvur olunmamış ve ne gibi hal ve hareketle hey'et-i mezkûrenin zînet ve metanetine yardım edeceği hakkında ihtiyar-ı sükût edilmiştir.

«Edebiyat-ı ahlâkıye» unvanı altına girecek aksam-ı edebiyatın başlıcaları, Avrupa'da roman ve tiyatro nâmlarıyla maruf olan âsâr-ı edebiyedir.

Edebiyat-ı ahlâkıye temâyülât-ı hayvaniyenin teskini için bir tarîk irae etmek yahut cemiyetin ahval-i hâzıra-i maneviyesini tasvir eylemek ile iktifa etmeyip, âmâl-i milliyeye verdiği cazibeli eşkâl ve suver sayesinde ahvâl-i müstakbeleye icra-yı tesir ve gayret-i milliyeyi birtakım makāsıd-ı celîleye doğru sevk ve tahrik etmekle mükelleftir. Romanlar ile tiyatrolarda üdeba-yı asr hissiyat-ı necibelerinden dolayı makāsıd-ı milliye-i mezkûrenin arkasına düşüp bil-cümle efkâr-ı hasene ashâbı için bi-hakkın nümune-i imtisal olacak surette kahramanâne ve hamiyetkârâne izhar-ı hüner eden cemiyet mümtazlarını tasvir ederler.

Roman ve tiyatrolarda maksadı tasvir için zemin ittihaz olunan vukûatın tabiî olmasıyla beraber, âdâb-ı umumiyeye ve terbiye-i milliyeye ve bâ-husus tab'-ı selîme muvafık bulunmasıdır. Erbâb-ı mütalaaya «böyle şey olamaz!» dedirtmemek elzemdir. Yoksa o eser âsâr-ı edebiyeden sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yılamaz. Lâkin bir eserin âsâr-ı edebiyeden sayılması için kâriin «böyle şeyler olabilir» demesi de asla kâfi değildir. O şerefe nail olacak eser zahiren usul ü kavânin-i belâgata tamamen muvafık olmakla beraber, hissiyat-ı necibe-i milliyeden birini olsun tahrik etmeli, ekseriyete göre bir ibret göstermeli, mütalaa eden insana ya kendisini yahut komşusunu hikâyenin entrikası içinde gösterip tanıtmalı, her gün şahidi bulunduğumuz halde ehemmiyet-i mahsus vermeğe akıl edemediğimiz harekât ve sekenâta ehemmiyet kesbettirecek şekil ve suret vermeli, hayra müteallik ise imrendirip mütabaata sevketmeli, değilse iğrendirip nefret ettirmelidir.

Yoksa her âşık ve maşukanın «Ah! Seni ne kadar seviyorum»larına türlü türlü şekiller verilmesine «âsâr-ı edebiye» denilemeyeceği gibi, her âşığa Mecnun ve maşukaya Leylâ diyebilene de «edib» unvan-ı muhteremi verilemez. Hele bir vakitten beri bizde olduğu gibi âsâr-ı edebiyede aşk ve muhabbetin asla maksad-ı esası olmayıp, yalnız hikâyenin tadını tuzunu yoluna koymak üzere tensib olunan bir tedbir olduğunu bilmeyenlere bile «edib-i muhterem» denilirse, neticesi rezalet-i edebiyeden başka bir şey olamaz.

⁂

Bâlâdaki unvan ve mukaddime ile başladığımız işbu eserde «edebiyat-ı ahlâkıye» nâmı altına girmeğe şâyân olan âsâr-ı milliye-i mahdudemizi usul-i tenkit fenni nokta-i nazarından tedkik ederek, ol bâbdaki mütalaat-ı mahsusa-i âcizanemizi beyan eylemek istiyoruz. Yani roman ve tiyatro suretinde neşrolunan âsâr-ı edebiyemizde usul ü kavâid-i edebiyeye ne derecede riayet edilip edilmediğini ve kıymet-i edebiyelerinin ne rütbede bulunduğunu göstermeğe gayret eylemek arzusunda bulunuyoruz.

Edebiyat-ı cedide-i osmaniye meydanında birer mevki tutmağa muvaffak olmuş bulunan Kemal, Ekrem, Hâmid Beyefendiler hazerâtıyla Midhat ve Naci Efendiler hazerâtının âsâr-ı meşhûrelerinden bed'edeceğiz.

Esasen hulûs-i niyetimize şüphe edilmesin. Ne kimseyi tabasbuskârâne medhetmek isteriz, ne de birine tariz edebilmekten hoşlanırız. Maksat ve arzumuz bizde metruk bulunan «usul-i tenkit» fennine hizmet edebilmekten ibarettir. Bunun için iktidar lâzım olduğunu ve bizde o iktidarın olmadığını teslim ederiz. Bununla beraber, efkâr-ı edebiye-i milliyenin rehberi bulunan usul-i tenkit hakkında erbâb-ı iktidarın ihtiyar-ı sükût eylemelerinden dolayı, boş kalan meydan-ı edebiyatın can sıkıcı ve efkâr köreltici tenhalığını ehemmiyetsiz sadamızla olsun ihlâl etmekten de kendimizi alamıyoruz. Eğer erbâb-ı iktidardan biri tenbellik uykusun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan uyanıp meydan-ı gayrete gelirse, hakk-ı takaddüm davasında dahi bulunacak değiliz. Bilâkis erbâb-ı iktidarın yeni bir daire-i hizmette izhâr-ı himmet ü gayret etmelerine sebep olmak şerefiyle kendimizi müşerref ve edebiyat-ı cedide-i osmaniyeyi o sayede nail olabileceği terakkiden nâşi bahtiyar sayacağız[1].

Atûfetlû Kemal Beyefendi hazretleri usul-i cedideye tarafdar olan üdebâmızın en birincisidir. Kemal Beyefendi'nin birinciliği öyle bir «birincilik»tir ki, onu elinden almak hırsı henüz kimsenin gönlünde misafir olmamıştır. Üdebâ-yı cedidemizin ser-efrâzlarını hedef-i itiraz ü istihza ittihaz eden usul-i atîka tarafdarları ve iskolastik erkânı bile her vakit Kemal Beyefendi'nin iktidar-ı münşiyânesini teslim etmişler ve itiraza kalkışamamışlardır.

Kemal Beyefendi hem münşîdir, hem de geniş bir fikir sahibidir. Vüs'at ü tenevvü'-i malumat cihetiyle ihtimal ki, Midhat Efendi hazretleri kendisiyle rekabet iddiasında bulunsun. Lâkin Kemal Beyefendi hazretlerinin malumata tasarruf hususundaki kuvvet ve metaneti rekabet kabul eylemez. Kemal Beyefendi'nin üslûb-ı ifadesi ekseriyen âlidir, şive-i inşası müzeyyendir. Bu münasebetle iskolastik erbâbı bile kendisinin hayranı bulunduklarından usul-i cedideye tarafdarlığından dolayı rüfekâ-yı sâiresi miyanında kendisinin «aforoz»a duçar edilmesine mâni olmuştur.

Hâsılı Kemal Beyefendi'nin üslûb-ı ifadesi mazi ile hâlin şikâyât ve itirazlarına uğramamıştır. Lâkin müstakbelde uğraması muhtemeldir. Çünkü tezyinat-ı lafziye, malumat-ı sathiye ashâbının zırhı makamında kabul olunagelmiştir. Kemal Beyefendi'nin efkâr ve malumatı ise kendisine hiç bir vakitte iskolastik zamanının silâh-ı müdafaasına ihtiyaç messettirmez. Binâenaleyh bu cihete olan inhimakine itiraz olunabilir.

Filhakika esasen fikir doğru ve metin olduğu halde, ne kadar sade ifade olunsa o kadar cevheri parlak olur; tezyinat-ı lafziye ise cevher-i hakikatin rakip ve düşmanıdır.

Meselâ sözün mezâyâsını tavsif için rengârenk kuyruklu «... dir ki....» ler yerine[2] durûb-ı emsalden yahut kelâm-ı kibardan bir münasebetin nakliyle iktifa olunsa fikr-i selîme daha muvafık düşebilirdi zannederiz. Lâkin zannımız doğru olsa bile, Kemal Beyefendi'nin kuvve-i inşaiyesiyle iktidar-ı edebîsine nakîse getiremez. Zira zamanın meyl-i umumîsine vergi

---

1. *Mizan*, nr. 40, 19 Kânun-ı sânî 1888, s. 335-336.
2. *Talim-i edebiyat*'ın nihayetinde münderic olan takrize müracaat (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vermek ciheti de edîbin şânından sayılır. Zamanın meyl-i umumîsi ise Kemal Beyefendi'yi o yola sevkedecek mertebededir.

Eğer Kemal Beyefendi'nin af ve tevil kabul eylemez bir kusuru varsa, o da ömrünün en güzel mahsul vereceği bir mevsiminde güya bir meyusiyet-i maneviyeye duçar olup, âsârına meftun olan binlerce nev-resîdegânımızın arzularını teskin etmekten ve bu suretle mülk ve devlete vüs' ve iktidarı nisbetinde hizmet eylemekten çekinmesidir. Ama «bu töhmet ile ittiham olunmaktan kurtulabilecek Midhat Efendi hazretlerinden başka hangi edîbimiz vardır?» denilebilir - ki cevabı sükût cenablarıdır.

«SİLİSTİRE»

(Dram - Beş perde)

Kemal Beyefendi'nin *Silistire* tiyatrosu şöhreti Avrupa'ya aksetmiş âsâr-ı milliyemizdendir. Bunun için Avrupalılar tarafından bir hüküm altına alınmazdan mukaddem bizde mîzan-ı tedkik ü muhakemeye çekilmesi elzemdir.

Silistire yeni çıktığı vakit efrad-ı cemiyet tarafından, karanlıktan bîzar olanların ışığı istikbal etmelerine mümasil bir hırs ile kabul olunmuştur. Bu hal, pek tabiî idi. Çünkü eser-i mezkûr mizac-ı kavmiyetimize daha ziyade muvafık bulunan usul-i cedîde üzere yazılmış, birinci eser-i millîdir.

«Her yeni lezîz olur» denir. Lâkin eser-i mezkûra lezzet veren yalnız yeniliği değildi. Çünkü kıymet-i asliyesi hüsn-i tesirini zaman-ı zuhûruna tâbi edecek kadar zayıf değildir. Bugün mevki-i intişara konmuş olsaydı, bazı «başıbozuk»ların «muvazenesizlikleri» müstesna tutulduğu halde, sair tesirat-ı sâbıkasını yine hâsıl edebilirdi.

Müellifin eser-i mezkûrdaki maksad-ı edebîsi pek âlidir. Eğer gayret-i vatanperverâne «hubbü'l-vatan min el-iman» ibare-i celîlesini düsturlarının en mutena mahalline dercetmiş bulunan bir kavm-i necîbe Kırım muharebesi gibi en mühim bir dakika-i tarihiyede ve en şerefli bir mevki'-i mücadelede cazibeli şekillerde arz ve irae olunursa hüsn-i tesirine şüphe edilemez. Değil o vakit, hattâ şimdi bile eseri, kalb çarpıntısını ve gözyaşlarını zaptetmek şartıyle okumak iddiasında bulunan nâdirdir. Fazla olarak o vakit cemiyetimiz içinde bu gibi âsâr-ı edebiyeye takdir-i kıymet için ne gibi evzân-ı fenniyeye tevfik-i hareket etmek lâzım geleceğini bilenler pek azdı.

Bunlara Kemal Beyefendi'nin emsalsiz addolunan kuvve-i kalemiye-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

siyle eserde münderic olup elsine-i nâsda asırlarca bekâ bulacak olan iki harp şarkısı katılırsa derece-i tesiri tahmin ve ihata olunabilir.

Acaba eser-i mezkûr fenn-i tenkit usulüne tatbîken bî-tarafâne muhakeme olunursa, o kadar şöhrete şâyân görülebilecek midir?

Bir edebî eserden matlûb olan hüsn-i tesir-i umumî cihetiyle evet şayandır. Fakat bî-taraf bir münekkidin bir hayli nakîsalar bulabileceği de bî-iştibahtır.

Bu hükmümüzü eczâ-yı mürekkibesinin tedkikiyle isbat etmek isteriz.

⁂

Eser-i mezkûrun zemini pek basittir. Kırım muharebesi esnasında bâtıl bir itikada istinâden ilân-ı harp eylemiş bulunan Rusya'ya karşı efkâr-ı umumiye-i islâmiye galeyana gelmişti. Müellif işbu galeyana kapılmış arnavut vücûhundan İslâm Bey'i intihab ederek gönüllüler reisi sıfatıyla Silistire mevkiine götürüyor, bir kere muharebede bulunduruyor, mecrûhen aylarca yatırıyor, hasta döşeğinden düşmanın cephanesini yakmak memuriyetiyle düşman ordusuna gönderiyor, sonra avdeti üzerine hemen meydan-ı harpte düğün icrası kararıyla esere nihayet veriyor.

Eşhâs-ı mültezeme İslâm Bey'den başka sevgilisi Zekiye Hanım, Miralay Sıdkı Bey, Kaymakam Rüstem Bey, Abdullah Çavuş'tan ibarettir.

Bunların cümlesi fazilet mücahidleridir. Böyle bir güzel fırka-ı hayriyenin karşısında mânen mücadele edebilecek bir kuvve-i şerriye mefkûddur. Çünkü mecliste teslim-i silâha müteallik üç kelime irad edebilmiş bulunan isimsiz bir kaymakama, bunlara karşı kuvve-i muhalife nazarıyla bakacak olur isek şeref-i fazileti tahkir etmiş bulunacağız. İslâm ve Sıdkı Beyler ile Zekiye Hanım'ların uğraştıkları cemiyetin ahvâl-i maneviyesine yabancı bulunan düşman ordusunun heyet-i mecmuasını o mevkide göstermek ciheti ise usul-i edebiyata muvafık düşmez. Binâenaleyh *Silistire*'de âsâr-ı mükemmelede en mühim mevki' tutan «dram entrikası» yoktur.

Halbuki müellif eserini âsâr-ı edebiyede en ziyade tehzîb-i ahlâka yardımı bulunan bu cihetten çıplak bırakmayabilirdi. Meselâ o isimsiz kaymakama isim ve şöhret verilip hal ve şanı tasvir olunsa, Sıdkı Bey'i keçe külah eden eski güruha mensup ve kendisi gibi cahil ve hamiyetsiz bir güruhun tervîc-i efkârına mâil gösterilse, âmâl-i müfsidesine meydan verebilmek için ihanetkârâne düşmanla münasebâtta bulundurulsa, düşmandan dahi lâyık bulunduğu tahkir-âmîz muameleye duçar olsa ve o sıralarda herifin âlem-i manevîsine girilip âmâl-i habîsesiyle en kötü in-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sanda bile vücudu musaddak bulunan hissiyat-ı hasene beyninde cereyan eden derunî mücadele zâhire çıkarılsa ve en sonra fazilet hatırı için hissiyât-ı haseneye galebe ettirilip nedamet ve istiğfar hengâmında pençe-i adaletin kahrına uğratılsa idi, «dram entrikası»ndan başka bir hayli şeyler daha ikmal edilmiş bulunurdu. Ez-cümle o vakit vatan muhabbetiyle Zekiye Hanım muhabbetinin türlü türlü suretlerde tekrarına mahal ve ihtiyaç kalmazdı.

Zâhiren pek parlak bulunan mezkûr tiyatro sanat-ı maneviye-i edebiye cihetiyle memâlik-i mütemeddinenin en ileri gelenlerinde şâyân-ı dikkat âsâr-ı edebiyeden addolunacağı şüphelidir.

Eserin tertip ve tahriri usul-ı cedide üzeredir. Lâkin mevadd-ı münderecesinin ruhu hasebiyle eserin mürûr-ı zamanla sathiyât-ı atîka cümlesine katılması muhtemeldir.

Esnâ-yı kıraatinde şiddetli, kuvvetli, sanatlı cümleler rikkat-i hamiyetkârânenin tahrik olunmasına, yüreğin çarpmasına, gözlerin yaşla dolmasına sebep oluyor. Lâkin eserin hey'et-i mecmuası mütalaasının hîn-i hitamında insanı müddet-i medîde düşündürmüyor ve takdir yolunda ta'mîk-i efkâra mecbur edemiyor.

⁂

Şimdi eserde tasvir olunup, kabul-i amme önüne nümûne-i imtisal makamında vaz'olunan eşhasa ayrı ayrı nazar edelim :

İlk evvel gözümüze ilişen Zekiye Hanım, bizce eserin içindeki eşhâs miyanında kendisinin bir ressam-ı mâhirin fırçası mahsulü olduğunu isbat edenlerin birincisidir. Zekiye'nin garpda «monolog» tabir ettikleri birinci nutku ulviyet, hikmet ve tabiata mutabakat, mizac-ı millete muvafakat cihetiyle eserin en kıymetdar parçasıdır. Bu nutuktan biz Zekiye Hanım'ın bir sütninesinden başka istinatgâhı olmayan yetîme olduğunu, pederi sayesinde tahsil-i marifet etmiş valîdesinden epeyce efkâr ve malumat istihsal ettiğini, yüreğinin on beş seneden beri kaybolmuş pederinin kederinden başka yakında irtihal eden sevgili validesinin ve kardeşinin elemiyle dolmuş olduğunu ve ahîren dahi topu bir defa uzaktan görmüş olduğu İslâm Bey'e bütün gönlünü verip keder ve elemlerini ikinci mertebeye indirecek kadar bîzar bulunduğunu anlıyoruz. Derd-i ahîrinden Zekiye Hanım hicap edip kendi kendine sitemler ediyor. Sevgilisini unutmak istiyor. Lâkin muvaffak olamıyor. İslâm Bey fikrini ve gönlünü istila edip bırakmıyor.

Müellif buraları pek edîbâne tasvir etmiştir. Tabiî olmayan bir şey yoktur. Bir görüşte gönül verdirmek hususu, üdebamızın en müntahab ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

en münasebetsiz âdetlerindendir. Lâkin Zekiye Hanım'ın bu «hafiflik»i başkalarınınki gibi göze çarpmıyor. Çünkü Zekiye Hanım başkalara makîs değildir. Müellif bunu hakîmane izah edip kârii kandırıyor. Bulunduğu asra ve Manastır gibi bir vilayet köşesine göre Zekiye Hanım'ın malumatı pek çoktur. Lâkin mütalaa eden bunu çok görmüyor. Çünkü esbâbı gösterilmiştir.

Etrafın fikir boşluğuna göre kendi ilminin bir yük olduğunu Zekiye Hanım bile hissedip müsebbibi bulunan validesine hitâben şikâyetler ediyor. Bu şikâyetler sayesinde müellif bir hayli itirazlardan kendisini ve Zekiye'sini vikâye ediyor ki, herhalde büyük bir hünerdir.

Kimsesiz kalmış genç ve fikirli bir kızın viran olan gönlünü tamir ve sönmüş olan ocağı yeniden ihya için, tenha kalmış olan hânesi köşesinde pek çok düşünmesi tabiîdir. Tamir ve ihyaya vasıta olacak «güzel»in dahi zihninde teşekkül etmesi ve onu görmezden evvel hayaline âşık olması da tabiîdir. Bunun için İslâm Bey'i görünce hayal-hânesinde peyda ettiği «güzel»in o olduğuna hükm ile yekten gönül vermesi, o dahi tabiata muvafıktır. Emsâli ise havâdis-i rûz-merrede ve pek çok âsâr-ı garbiyede görülebilir.

Hâsılı İslâm Bey hırsız gibi pencereden içeriye uğrayıncaya kadar Zekiye Hanım'ın kavil ve hareketinde hüsn-i tabiat sahibi bir münekkidin itirazına mahal verecek bir şey yoktur.

Lâkin İslâm Bey'in girmesi üzerine bâlâdaki Zekiye Hanım bir müddet değişip başka bir Zekiye oluyor. Bu gibi ahvâlde beniz ve tavır değişildiği gibi uçları edeb ve fazilet menbaına merbût olan harekâtın da muvakkaten tebeddül etmesi hikmeten teslim olunursa, müellifin Zekiye'si bu hususta itirazdan kurtulabilir. Aksi halinde ise kurtulamaz. Çünkü sütnine vasıtasıyla bir mektup takdim etmiş bulunan İslâm Bey henüz mukabele görmedikten başka, mektubun «makbul»e geçip geçmediğini ve ne tesir hâsıl ettiğini olsun bilmediği halde, pencereden girmek kabahatinde bulunuyor, âdâb-ı memlekete, riayet ve nezakete, namus ve haysiyete gayr-ı muvâfık olan bu harekete karşı Zekiye Hanım kibar ve namuslu bir kız olduğunu göstermek ve vazife-i namusun en şiddetli aşk ve muhabbete bile galip olduğunu ispat eylemek için mütecâsiri def'etmeğe muktedir olamıyor. Hattâ mektuba beyan-ı muhabbetle cevap verip beyinlerinde muhabere yoluna girdikten sonra, İslâm Bey'den bu halt sâdır olmuş olsaydı -mademki İslâm Bey'i buna tahrik eden sebeb-i esasî Zekiye Hanım'ca henüz meçhuldür- yine habersiz girdiği için Zekiye Hanım'ın vakar ve haysiyeti galeyana gelip dâire-i âdâbı tecavüz eden «güzel»in def'ine kadar yürümeli ve sonra isterse nedamet etmeli idi. O va-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kit Zekiye Hanım şimdiki gibi ikileşmez idi ve faziletin vergisi verilmiş olurdu.

Vakıa müellif bu çirkinliği setr için hayli emekler sarfediyor ve marifetler gösteriyor. İslâm Bey'e kendi hareketini kendisine takbîh ettiriyor ve Zekiye Hanım'ı «memnuniyet»i setre mecbur ediyor. Fakat İslâm Bey'in pencereden girmesi üzerine Zekiye Hanım'ın söylediği şu :

«Biri gördü ise bana ne der?»

sözü zahmetini semeresiz bırakıyor. Çünkü bâlâdaki Zekiye tahkir olunmuş haysiyeti ve tanılmamış namusu unutup, komşusunun sû-i zannını ve dilini der-hâtır edemez idi. Zekiye Hanım'ın ettiği işbu ilk hareket edeb ve fazilet dairesiyle vedalaşmış adi bir kadından bile beklenir. Avrupa gibi kadın ve erkeğin ihtilat ettiği memâlikte bile davetsiz âşığın hırsız gibi habersiz eşiği tecavüz etmesi şöyle dursun, hattâ kadın tarafından vesile verilmedikçe her gün görüştüğü ve koltuğuna alıp bağda ve bahçede gezdirdiği mahbûbeye arz-ı muhabbet etmesi terbiyesizliğe ve riâyetsizliğe hamlolunur ve bu gibi hareket üzerine üdebâ arz-ı muhabbete dört gözle muntazır bulunan mahbûbeye mütecâsiri ekseriyen reddettirirler.

Zekiye Hanım'ın bu «gevşeklik»ini affedecek olursak mülâkatı takip eden muhavere-i âşıkânelerine hayran olup alkışlamamak elden gelmez. Zaten bu muhaverede İslâm Bey'in ağzından sâdır olan kelimat, hamiyet nokta-i nazarından bakıldığı halde emsali nâdir bir yadigâr addolunabilir. Lâkin bunun bahsi İslâm Bey kısmına aittir. Zekiye Hanım'a ait olup İslâm Bey'in «gideceğim!» nakaratıyla karar bulan sözleri dahi pek müessir ve parlaktır. Bunda Zekiye Hanım yine kendisini yerinde gösteriyor. İslâm Bey'e başkasının olmayacağına yemin ettikten sonra kendisi yemin istemiyor. Çünkü :

«Allah o kadar güzel bir vücudun içinde hıyânet saklayamaz a!»

Bu sözleriyle Zekiye Hanım İslâm Bey'i hayalinde pek çok defalar görüp tanıdığını ve ilk rastgelişinde muhabbet etmesinin fevka't-tabîa bir şey olmadığını ispat ediyor. Müellif noksanı herçi bâd-â-bâd te'vil etmek arzusuna düşerse Zekiye Hanım'ın zikrettiğimiz kusurunu da işbu ülfet-i hayaliye ile «yalnız» te'vil edebilir.

İslâm Bey çıktıktan sonra baygınlıktan ayılmış olan Zekiye Hanım, yine fevkalâde olan kadınlığını izhar ettiği sırada, bazı üdebâmızın iltizam-gerdeleri gibi bulutlarda kaybolmayıp ayaklarının henüz topraktan kesilmediğini ispat ediyor. Yani İslâm Bey başkasını severse yolunda kıskançlık belâsı bir müddet zihnini teşvîş ve işgal ediyor.

Hülâsa-i kelâm İslâm Bey ile mülâkat fıkrasına edebi teskin edecek bir suret bulunduğu halde, Zekiye Hanım'ın resmi müellifin en büyük muvaffakiyâtından addolunabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâkin eserin şerefi bulunan Zekiye'yi biz ilk perdede kaybediyoruz ve bir daha göremiyoruz. Vâkıa Zekiye Hanım'ın nâmı eserin nihayetine kadar görülüyor. Çünkü Zekiye Hanım'ın güyâ sevgilisinin askere hitâben söylediği :

«Beni seven arkamdan gelsin.»

sözünü kendi üzerine alıp, erkek kıyafetinde arkasından koşmak gibi mânâsızlıkta bulunuyor ve muharebenin nihayetine kadar yanından ayrılmıyor. Lâkin bu Zekiye Hanım bizim bildiğimiz Zekiye Hanım değildir. Muharebedeki Zekiye Hanım âdâbımıza, milliyetimize, hüsn-i tabiatımıza gayr-i muvafık bir cism-i ecnebîdir. Abdullah Çavuş kendisine «İslâm Bey'in gölgesi» nâmını veriyor. Bize kalırsa o bile çoktur. Bizce tanımamak, bilmemek, reddetmek lâzımdır.

Müellifin Zekiye Hanım yâdettiği asker neferinden bir maksat ve mânâ çıkarılamıyor. Bâlâda gösterdiğimiz fıkraya bir sûret-i makbûle bulunduğu halde, birinci perdedeki Zekiye Hanım'ı biz kızlarımıza nümûne-i imtisal makamında gösterilecek bir mahluk-ı mükemmel tanırız. Fakat erkek Zekiye'yi ne yapacağımızı bilemeyiz. Eğer o da vatanımızın kızlarına nümûne-i imtisal olmak üzere ortaya çıkarılıyorsa kemal-i şiddetle reddetmeğe mecburuz.

Müellif hazretlerinin maksadı Zekiye'nin hamiyet-i milliyesini göstermek ise (değil a) hanesinde hırka diktirerek, çorap ördürerek, tiftik çıkartarak onu ibrâz ettirebilir idi. «Karınca kaderince» kaidesine nazaran işbu iâne-i cüz'iyesi pek çok makbûle de geçebilir idi.

Muhasara tahtında bulunan orduya on altı yaşlarında kızlar salıverilmesinde bir edeb olmadığı gibi, bunu tecvîz eden âsâr-ı edebiye dahi nâm u nişanlarına küllî nakîsa getirirler. Ordunun içinde görünce tekdir ile kafesin arkasına hapsetmek vazifesi iken bunu yapmadıktan başka, cephanesini tutuşturmak memuriyeti gibi mühlik bir iş için düşman ordusuna gittiği sırada olsun yanından teb'îd etmeyen âşığı ne nâm ile tavsîf etmek lâzım geleceği bilinemeyeceği misillu muharebenin hitamında kızı olduğunu anlamış bulunan Sıdkı Bey'in dahi yalandan olsun âdâb-ı umumiyeye vergi vermediği affolunabilir kabahatlerden değildir, sanırız.

Binaenaleyh Zekiye Hanım'ın zaten lekeden hâlî olmayan «hanımlık» ciheti «erkeklik» cihetiyle mahvedilmiş olduğundan, müellifin biri sayesinde kazandığı şan, diğeri münasebetiyle âdât-ı mukaddese-i milliyeye cür'etkârâne tecavüze mübeddel oluyor. Eğer *Silistire* eseri efkâr-ı hamiyetkârânenin bir tarafa hasr-ı dikkat eylemesine mâni müteaddid cevherlere mâlik olmasa idi, «Zekiye neferi» kendisine «âsâr-ı milliye» miyânında mekân ayrılmasına mâni olacağı gibi, tercümesi makbul âsâr-ı ecnebiye sırasına olsun lâyık gösterir idi zannederiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Müellif kabahati pencerenin önünde İslâm Bey'in :

«Beni seven arkamdan gelsin!»

hitabına yükletmek istiyor. Lâkin Zekiye Hanım tiyatronun perdesinden mukaddem âdâb ve ahlâkını tebdil etmemiş olsaydı, o hitabı birkaç cihetle şâyân-ı takbîh görecek idi. Kendi üzerine aldığı halde mânâsızlık cihetiyle tahfîf eder idi. Askere ait bildiği takdirde dahi birkaç dakika evvel o kadar vatan muhabbetini vasfetmiş bulunan zâtın ağzında «vatan» yerinde «ben» sözünü küçük görüp itiraz eder idi[3].

İslâm Bey, müellifin birinci mültezemi ve eserin «kahramanı»dır.

Cemiyet-i osmaniye-i islâmiyede zâhiren yalnız validelik sıfatına bağlı birkaç vazife-i mahdûde ile mükellef olan kadın nümûnelerinden ziyade bize erkek nümûneleri lâzım olduğu cihetle, İslâm Bey'i daha ince bir süzgeçten geçirmek mecburiyeti der-kârdır.

İslâm Bey gerçekten kahramandır. Hubb-ı vatanının hadd ü pâyânı yoktur. Gayret-i milliye kendisine Zekiye Hanım'ın muhabbeti gibi bir saadeti bile unutturuyor. Şecaati kendisini delice harekât-ı fedakârâneye sevkediyor. Kendisi alçaklığa müstait olmadıktan başka, alçak olanları teşhîr ve terzîl için haddini bile tecavüz ediyor. Gençtir, kumandası altına giren gönüllülerin mikdarına, yahut din ve devlet uğrunda fedâ-yı can eden kırk iki ceddine nazaran kibar hanedandır, vatan muhabbetiyle âsâr-ı eslâfı lâyıkıyla takdir ve tavsîf eylemesine bakılırsa malumatlıdır, Zekiye Hanım'ın şahadeti makbul tutulursa pek güzeldir.

Müellif dahi kendisini bize böylece göstermek istiyor. Arzusuna elimizden geldiği kadar hizmet etmeğe gayret ederiz. Lâkin gayretimiz müellifi memnun edecek kadar semere veremezse, kabahatin ya kıllet-i bıza'amıza, yahut «usul-i tenkîd»i icat edenlere hamlolunması tabiîdir.

Silistre eserini hiç okumamış bulunan bir zat birinci defa olarak tiyatroda oyununu seyreder iken sahneye İslâm Bey'in duhûlünü ve ilk muhaveresini görünce hüsn-i tesir ile müteessir olamaz zannederiz. Çünkü İslâm Bey kendisinin en çirkin tarafını ilk evvel arzediyor. Halbuki tiyatro ve muzika müellifleri ilk tesirin âtiye göre olan ehemmiyet-i fevkalâdesini pîş-i nazara alıp mültezem olan eşhâsı birinci defada en iltizam edilen taraftan gösterirler.

İslâm Bey, en makdûh olan harekâtından birini irtikâb ettikten -yani kendi kendine hasbıhal eden kızı pencere arkasından dinledikten sonra- hareket-i gayr-i makbûlesini setretmeğe olsun lüzum görmeksizin, deli gibi pencereden içeriye dalıyor. Halbuki odada çıplak olarak namuslu bir islâm kızı olduğunu biliyor. O kız ise kendisini davet etmemiş, sebebiyet

3. *Mizan*, nr. 41, 13 Cemaziülevvel 1305/26 Ocak 1888, s. 346-348.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vermemiş, kabul edeceğini ima eylememiş, namusunu lekeden muhafaza edecek bir hâmiden mahrum bulunmuş. Kendisi ne kadar mukaddes his ile girse ve mülâkatı esnasında o kudsiyet noktasını terketmese bile, hareketinin kızı müebbeden lekedâr edebileceğini düşünmemiş. Bu vak'anın ahlâk-ı hasenesi henüz bozulmamış olan bir kıt'a dahilinde, bâ-husus bundan otuz sene mukaddem vuku'bulması, işe daha ziyade ehemmiyet veriyor.

İslâm Bey hırsızların yolundan arz-ı muhabbet ve ifa-yı veda için geliyor. Muhabbetini mukaddemâ mektup ile arzetmiş idi. Veda'ını dahi o yolda arzedebilir idi. Muharebeden avdet edinceye kadar beklemesini rica etmek istedi ise, o da mektup ile olabilirdi. İslâm Bey gerek kızın kendisine muhabbetinden emin olsun, gerek olmasın, herhalde hareketi şâyân-ı takbîhdir. Muhabbetinden emin ise âdâb u âdât-ı milliye-i islâmiyeye muhalif harekâta asla lüzum yoktu. Emin değilse daha fenadır. Kendisi muharebeye gidiyor. İslâm Bey gibiler için yüzde doksan ölmek ihtimali vardır. Zaten mükedder olan kızın gönlünü alıp harbe gitmek ve kızı kara haberlere intizâra mecbur eylemek, hususuyle alâka beliyyesinin ne demek olduğunu tecrübe eylemiş bir erkeğin şânından değildir. Kız tarafından mukabele görmek, yahut reddolunmak vazife-i müte'ahhedesinin ifasındaki hâhişini kırabilir. Zaten kendisi kızı görmüş ve beğenmiş olduğundan, Allah'ın emriyle istemek üzere resmen vasıta gönderebilir idi.

Müellif ikisini bir arada gösterip mahiyetlerini ölçmek istemiş. Maksat Avrupa âsârına taklitten ibaret ise, faydasız zahmet olduğunu beyandan başka bir diyeceğimiz yoktur. Öyle olmayıp da bir nümune-i imtisal makamında efrâd-ı millete gösteriliyorsa merdûddur.

Keza İslâm Bey'in sokakta bir görüşte Zekiye Hanım'a alâka etmesi de merdûddur. Hanım bâligadır. Binaenaleyh mestûredir. Taaşşuk edilecek surette görünemez. Görünürse ırz ve edebi bozuk demektir. İslâm Bey için küfüv olamaz.

İlk görüşte alâka maddesini biz İslâm Bey'de takbîh ediyoruz. Halbuki onu biz hanımda tabiî görmüş idik. Sebebi, kadının erkeği tamamiyle görebilmesidir. Lâkin sebebin daha büyüğü vardır : Kadının daire-i fikriyesi ve vazâifi mahdûddur. Bâlig olmuş kızın zihninde «henüz meçhul bulunan» sevgilisinden başka çokluk bir şey bulunmaz. Kazâen veya hatâen zihinlerini gerçekten bir sevgi ile işgal etmemiş bulunan küçük hanımlarımızın kâffesi fikirlerinde mâlihulya olarak «birini» peyda etmiş bulunurlar ve tenhalara çekilip onları düşünürler. Gerçeği gelince, yekden hayalindekine benzetilirse ne âlâ! Yekden olmasa yine beis yoktur. Çünkü hülyadaki esmer ve hakikatteki beyaz olsa bile cüz'î ülfetten

sonra yavaş yavaş hülyadakinin kara gözü açılır, kara saçları ve sakalı sararır, eldeki ihtiyar sakallı çirkin ise hülyadakinin dahi sinleri birden yürür, sakalı çıkar, güzellikte ve her şeyde birbirine kalbolup bir vücut teşkil ederler.

Teehhülden evvel eğer hülyada teşekkül eden şekle şekli uyar bir erkek bunlardan birinin yoluna tesadüf ile arz-ı vücut ederse küçük hanım ez-dil ü can «mal»ını bulmuş gibi yekten gönül verir...

Ehl-i iffet olan Zekiye Hanım'larımızın gönül tarihleri bundan ibarettir. Ehl-i ırz olmayanların ahvâli ise imlâya gelmez. Çünkü bu madde hakikatin bir olup yalanın hadd ü pâyansız olduğunun aynıdır.

Halbuki mükemmel bir erkeğin dâire-i fikriyesi vâsidir. Müteaddit vazâifi, meşâgili, âmâli erkeğin zihninde çokluk mâlihulya için yer bırakmaz. Zihninde «mal» olmadığından ilk rastgelişinde müebbeden sahip ve esir olmak üzere kimsenin boğazına sarılmaz. Fazla olarak aklı tam olan erkekte muvazenesine halel getirecek sevda bulunmaz. Binaenaleyh Zekiye Hanım için tabiî gördüğümüz aşk ve alâka İslâm Bey için bir türlü tensîb edilemez.

⁂

Bu münasebetle umumiyet üzere birkaç söz söylemek isteriz.

Üdebânın birinci vazifesi tehzîb-i ahlâktır. Âdâb-ı milliyeyi gözetmek gibi cemiyete karşı vergi vermeyen üdebâ rağbete mazhar olamazlar ve eserleri kocakarı masalları sırasında kaybolur gider. Esere zemin olmak üzere intihab veya «icat» olunan ahvâl ve vukûât âdât-ı beldeye ve âdâb-ı milliyeye muvâfık olmalıdır. Edebiyat-ı ahlâkiye miyânında tamamiyle âdâb-ı milliyeye muvâfık eser yok gibidir. Hiç biri kuru taklitten kurtulamamıştır.

Meselâ «âsâr-ı edebiye-i ahlâkiye»mizin cümlesinde mahbûb ile mahbûbe beyninde türlü türlü kalıplara girmiş aşk ve muhabbet müşahade olunmaktadır. Halbuki kable't-teehhül bir erkek ile kadının ünsiyet ve münasebât peydâ edebilmeleri için âdâb-ı milliye-i islâmiyemize göre hiç bir suret-i meşrua tasavvur olunamaz. Nikâh düşmeyene alâka olmaz. Nikâh düşenlere de mahrem olmazdan evvel muhabbet edilemez. Kız bâliga olduktan sonra ise devam-ı ülfet ü münasebât için tarîk-i edeb bulunamaz. Bunu tecvîz eden âsâr-ı edebiyeye dahi ne nâm verilmek lâzım geleceği bilinemez.

Kafes arkasından erkeği seyretmeğe mezun bulunan ve daha buluğa ermezden mukaddem bile dadılarının, sütninelerinin, hattâ vâlidelerinin ter bıyıklı, ince belli, kılıçlı, elâ gözlü canan hakkındaki boşboğazlıklarıyla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kafalarını doldurmuş olan genç kızlara göre sessiz, sadasız, esersiz «alâka» münasebet alsa bile, erkek için alamaz. Hele âsâr-ı edebiyede karşılıklı bir muhabbet tasvir etmek ve o muhabbeti muhaberât ve mülâkat ile beslemek cihetine gelince onu ahlâk u âdât-ı milliyeye karşı tahkir addetmek için tereddüt edilemez.

«Aşk ve muhabbetsiz roman ve tiyatro yazılamaz» diyeceklerdir. Pek doğrudur. Lâkin bizde «kable't-teehhül» aşk ve muhabbete başka suret vermeli. Arîzalar ile mülâkatları kaldırmalıdır. Erkek ile kadının ciddî olan meyil ve muhabbetlerinin bizde bade't-teehhül peydâ olmasına ve edeb ve hayâlarını gözetmek lüzumunu hissedecek kadar namuslu olan bir çift için hayat-ı müşterekin perşembe günü koltuk resmiyle küşâd olunmasına nazaran, hissiyât-ı kalbiye hafâyâsını keşif ve tasvir arzusunda bulunan üdebâmız bir mukaddeme şeklinde kable't-teehhül eşhâs-ı sâlise vasıtasıyla âdâb dahilinde kesbolunan münasebâttan bahsettikten sonra asıl edîblik vazifesini teehhül dakikasından itibaren deruhde etmelidirler.

Belki «üstâd ittihaz etmek istediğimiz Avrupa üdebâsının kâffesi roman ve tiyatro entrikalarına teehhül ile hitam verirler, sen ise nihayeti bidâyete çevirmek istiyorsun» diyeceklerdir. Evet ama Avrupa'da kadınlar ile erkeklerin ülfet ve münasebetleri «muvâfık-ı edeb»dir ve teehhülden mukaddem, gençler ahlâk ve tabiatlarının en gizli köşelerini keşfedebilirler. Diğer taraftan bir kere birleştikten sonra Avrupa'da ayrılış yoktur. Bizde kable't-teehhül münasebât şer'en ve örfen memnûdur. Buna mukabil nikâhtan sonra tatlîk hakkı vardır. Binâenaleyh üdebâmız nümûne-i imtisal olacak hayat-ı müşterekenin tasvîrine teehhülden bed'edebilirler.

Çünkü her nerede olursa olsun, âsâr-ı edebiyye-i milliyede âdâb-ı umûmiye gözetilmelidir. «Âdâb-ı umûmiye» zaman ve mekân ile tebeddül eden âdât u ahlâk-ı memleket demek olmadığından, üdebâ-yı kirâm hazerâtına ahlâk u âdât-ı mezkûreye tebaiyet lüzumunu arzetmek istemiyoruz. Zira bunu söylemekten terakkiyât u muvaffakiyât-ı milliyenin rehber ve mübâşirleri bulunan dühâtın «icat» vazife-i mühimmeleri önüne sed çekmek çıkar.

Maksadımız dühât-ı izâmın «icad-ı edîbâne»leri kuvvetine mukavemet edemeyecek efkâr u âdât-ı bâtıla vü muzırra sedlerini muhafaza meslek-i köhne-pesendânesini iltizam olmayıp, itikadımızca hiç bir vakitte hiç bir kuvvetin yıkmağa muvaffak olamayacağı ahkâm-ı şer'iye sedlerinden aşmağa mâil olanlara beyhude yere yorulmamaları için hâlisâne tavsiyede bulunabilmekten ibarettir.

Filhakika kaç-göç, mahremlik, mesturiyet hakkındaki ahkâm-ı şer'-

iye hükûmetin emri yahut şairin bir tavsiyesi ile ta'dil olunabilir mi? Olunamaz mı?

İbtida bu cihet taht-ı karara alınsın.

Eğer bizim bildiğimiz vechile ahkâm-ı şer'iyenin mürur-ı zaman ile tadil olunabilmesi kabil-i tasavvur değilse, o halde âdâb-ı şer'iyeye gayr-ı muvafık olan âsâr-ı üdebâ edebiyat-ı milliye kütüphanesinde kendileri için raf bulamazlar. Meselenin esası bu noktadadır.

Eğer gençlerin mahremlik ve bekârlık âlemi gibi ömrün en şairâne olan kısmı üdebânın âsâr-ı mucidanelerinden kaçırmak istiyorsunuz derlerse, doğru söylemiş olmazlar. Çünkü şiirin zemini münasebât u muhaberât-ı gayr-ı meşrûadan ibaret değildir. Fazla olarak nikâh, edîbin kuvve-i tasviriyesi önüne çekilmiş bir sed demek değildir.

Zâhiren revâbıt-ı meşrûa ile birbirine bağlanmış ve her birinin içi birtakım tatlı ümitler veya müdhiş korkular ile dolmuş olan iki mahlukun birbirine henüz meçhul bulunan ahlâk ve temayülâtı, ve efkâr ve hissiyatı tarafeynce anlaşılıp iki vücudun kat'iyen imtizacına, yahut tecdîd ve iadesi muhal iftirak-ı manevîsine kadar güzeran eden mühim mühim nevbetler ahval-i hafiye-i kalbiyeyi tarif ve tasvir arzusunda bulunan bir edîb-i zî-iktidar için ne büyük bir meydan-ı «icad», ne kadar ibret-nümâ bir tecrübe-gâh demektir!...

İki tâife beyninde ülfet ve ünsiyet nihayet derecede serbest bulunan Avrupa'da bile bu zeminde yazılmış âsâr-ı edebiye az değildir. Halbuki bizde ancak bu türlüsü câiz olup başkası ahlâk-ı milliyeye adem-i riayet addolunmak icap eder iken, sırf millî olan âsâr-ı edebiyemizde bunun nümunesi nisbeten pek azdır.

Üdebâ-yı kirâmımız âsârlarında tasvir edip bize nümûne-i imtisal makamında gösterdikleri gençleri ibtida kendi daire-i mahsûsalarında gösterseler, birbirinin itibar ve haysiyetinden hoşnud olan pederleri vasıtasıyla söz kesilse, kızın cemal ve marifeti meselâ «görücü» tarafından vasfolunsa da, sonra teehhül gününden itibaren eserin maneviyatına girişilse ahlâka dokunur bir şey olmazdı. Teehhülden sonra gençlerin hissiyât-ı hayvaniyeleri bâlâda zikrettiğimiz «imtizac» yahut «iftirak» noktasına kadar teskin olunup da, gerek imtizacın ve gerek iftirakın esbab-ı hafiye-i maneviyesi bir taraftan ebeveyne, diğer taraftan sâir gençlere ibret olacak bir suret-i hakîmânede tasvir edilse, ister gençler izdivac edip saadet ve selâmete, ister imtizac edemeyip iftirak ve felâkete vâsıl olsunlar, her halde eser-i edebî olur. Daha doğrusu bu zemin efkâr-ı şairâne için daha vâsi' ve mahsuldâr bir zemindir...

Genç ve güzel bir kız ile aylarca beraber vakit geçiren ve hırs-ı hayvanîsini zapt ile yalnız o güzel kızın ömrün nihayetine kadar yar-ı vefa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dâr ve çocuklarına mâder-i şefkat-şiâr olabilip bilmeyeceğini tahkik ile uğraşan ve kâbil-i imtizac görmediği halde aldığı gibi, temiz olarak ebeveynine iade eden bir genç, roman ve tiyatro için güzel bir kahraman olacağı gibi, evlâd-ı vatanı kahramanın tedkikatı hafâyâsına müşterek kılmak hususu dahi, edîb için hal ve takdire şayan güzel bir maksad-ı esasî olabilir.

İşte şu mütalaalara mebnî, yabancı erkeğin pencereden odasına girdiğini görünce ibtida komşusunun ne diyeceğini düşünen veya erkek elbisesiyle sevgilisinin arkasına düşüp aylarca ordu içinde yatıp kalkan küçük hanımefendiler ile kimsesiz bir namuslu kızın odasına davetsiz olarak pencereden uğrayan ve sonra muhadderât-ı islâmiyeden bulunan cânânını ordu içinde tutmak ile iktifa etmeyip, yüzde doksan dokuz o cânânı din ve devlet düşmanına esir vermek ve kendisi için ölmek ihtimali âşikâr bulunan düşman ordugâhına kadar sürükleyen beyefendileri ümmet-i muhtereme gençleri için nümune-i imtisal makamında kabulde, âdâb-ı islâmiyeye hürmeten tereddüt eder isek -ümit ederiz ki- hareketimiz müellifîn-i kirâm hazerâtı indlerinde mazur tutulur.

⁂

İslâm Bey'in ibtida-yı zuhûrunda vâki olan muhaverenin birinci kısmı da biraz mecnûnânedir. Görmek için o kadar edebini unutturan Zekiye Hanım'ı terkedip gitmeğe mecbur olduğunu söylüyor. Lâkin nereye gideceğini o kadar geç söylüyor ki, değil Zekiye Hanım'a, okuyana bile sıkıntı veriyor. Şu kadar ki, nereye gideceğini ve niçin gideceğini beyan ettikten sonra birden tebriye-i zimmet edip herkesin nazar-ı hayret-i teşekkürünü davet ediyor. Ulüvv-i efkâr u şiir bu parçalarda nihayet mertebeyi bulmuştur. Bir şeye yüksekten baha biçmek ve bâlâ-pervâzâne teşhîr veya ilân etmek Kemal Beyefendi'ye mahsus bir haslet-i âliyedir. Kıymeti bulunmaz olan vatan İslâm Bey'in ağzıyla öyle bir surette vasfolunuyor ki, emsâline garp edebiyatında bile tesadüf olunmamıştır. Yalnız âhenge halel verecek tekerrür meşhûd ise de söz hep aziz vatana ait olduğu için o kadar göze çarpmıyor. Zaten İslâm Bey'in -Zekiye Hanım fıkraları müstesna tutulduğu halde- bundan sonra kahramanlıklarından başka bir şey yoktur. Kavl ü hareketi hep şâyân-ı tahsîn ü imtisâldir. Kendisi tecessüm etmiş osmanlı şecaati, islâm hamiyeti, arnavut yiğitliğidir. Kusur olarak canına ehemmiyet vermemesi vardır. Bu vazifesizlik meydan-ı harbde selâmet-i devlet uğrunda oldukça şâyân-ı takdisdir. Lâkin hariçte de canı kıymetsiz göstermek, fedasının şeref ve kıymetini taklîl edebilir.

Üdebâ mültezem ve müntehablarına cana pek çok kıymet verdirmeli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve bununla beraber ifa-yı vazife sırasında icap ederse feda ettirmelidirler. O vakit, ulüvv-i hareket daha güzel rû-nümâ olmuş olur[4].

Zekiye Hanım ile İslâm Bey bahsini ziyadece uzattık. Bâ-husus bahsimizde muâheze ciheti daha mufassalca bulunduğuna dikkat edenler belki de tarize inhimâk ile bizi tahtie eylemişlerdir. Fakat ehl-i insaf olan kâriîn-i kirâm hazerâtının vereceğimiz izahat üzerine biraz fikirlerini tadîl edeceklerini ümit eyleriz.

Garpta edebiyat-ı ahlakiyeye müteallik olan âsâr-ı üdebâda tasvir olunan eşhâs umumiyet üzere üç nev'idir.

Birinci nev'i : Sırf hayalî olan takımdır. Edibin «icad»ı bunlarda müşâhade olunur.

İkinci nev'i : Cemiyet-i hâzıra içinde heyetiyle alınıp olduğu gibi kârilere arzedilmiş olan hakikat ve fazilet mücâhitleridir.

Üçüncü nev'i : Yine cemiyet içinden heyetiyle alınmış muzır ve müfsid olan takımdır. Edîbin kuvâ-yı tasviriyesi dahi bunlarda görülür.

Edebiyat-ı ahlâkiyenin henüz terakkiye başladığı memâlikte üdebânın kalemleri ucundan çıkan âsârın cümlesinde mezkûr üç takımın üçü de mevcut olur. Avrupa'da «héros» ve «héroïne» yadettikleri kahramanlar ekseriyet üzere genç ve birbirlerine âşık kadın ve erkek olmak üzere sırf hayalî olur. İkinci takım eşhâsı kahramanlara takdir-i kıymet eder, efkâr ve harekâtını alkışlar, tasavvurât u teşebbüsât-ı âliyelerinin netice-pezîr olmasına yardım eyler. İster kahramanlar teşebbüslerinde muvaffak olsun, ister olmasın, herhalde ikinci takım dahi erbâb-ı mütalaanın kalblerinde hâsıl olan tevecciihâtın büyük bir kısmını kazanır. Üçüncü takım ise bazı miskin hesaplara, hırs ve tama'a, hasede uyup gerek kahramanların, gerek istinatgâhları bulunan ikinci takım eşhâsının ef'âl ve efkârına semere-bahş olmak için meydan vermemeğe çalışır.

İşbu mücadeleden «dram entrikası» hâsıl olur. Bu halde edîb için akla mülâyim, ahlâk u âdât-ı milliyeye muvâfık, merakı câlib, telezzüzât-ı fikriyeyi mucip vukuâtı tasvir etmek ve tasvîrâtını sanat-ı inşâ ile cilâlandırmak hizmeti kalır.

İşte bunun için «icad u tasvir-i üdebâ»nın şeref ve meziyeti dram entrikasına verilen eşkâl ve suverden tevellüd eder.

Bu usul Avrupa'da kâh «romantizm», kâh «santimantalizm» usulü nâmıyla maruftur. Edebiyat-ı ahlâkiyeye henüz sülûk eylemiş bulunan cemiyet ilk hatvelerini bu usule muvâfık olarak atmıştır. Yalnız sanat-ı edebiye, yahut kuvve-i hayaliyelerini ibrâz etmek iddiasına düşmüş olan

4. *Mizan*, nr. 42, 20 Cemaziülevvel 1305/2 Şubat 1888, s. 360-361.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şuarâ eş'âr-ı manzûmelerinde bu usulün haricine çıktıkları gibi, terakkiyât-ı fikriyenin derecât-ı âliyesine vâsıl olmuş cemiyet üdebâsı dahi usul-i mezkûreyi pek köhne bularak efkâr ve hayallerine başka vadiler aramışlardır.

Fakat «romantizm» ve bâ-husus «santimantalizm» usulüne tevfîkan yazılmış olan âsârın tehzîb-i ahlâk hususunda ettiği hidemât-ı azîme her bir inkârın fevkinde bulunduğu ve bizim için mezkûr usuller henüz pek «yeni» olduğu cihetle tiyatro ve roman gibi âsârın bizde mutlaka «santimantalizm» usulüne tevfîkan yazılması matlûbdur zannederiz.

Bu davayı ispat için Richardson ile Walter Scott ve Dickens'ın İngiltere'ye, ez-cümle George Sand ile Feuillet'nin Fransa'ya, Auerbach ile Spielhagen'in Almanya'ya ettikleri büyük hizmetlerin zikri kâfidir.

Diğer taraftan meselâ, Emile Zola'nın çıkardığı «natüralizm» usulü Avrupa edebiyatı âleminde, edebiyat-ı islâmiyenin Acem'de kemale ermiş olan mey ve mahbûb devri makamında olduktan başka, muhassenâtı dahi en büyük üdebâ tarafından kemal-i şiddetle inkâr olunmaktadır.

Bunun için bizce şimdiki halde iltizam olunacak usul «santimantalizm» usulüdür.

***

İşte biz dahi Kemal Beyefendi hazretlerinin *Silistre* eserini «santimantalizm» dedikleri usule tevfîkan tenkit eyliyoruz ve *Silistire* tiyatrosunu esasen usul-i mezkûreye muvafık olmak üzere yazılmış bir eser olduğunu tasdik eyliyoruz.

Bu halde İslâm Bey ile Zekiye Hanım sırf hayal âsârıdır. Müellif bunları bize zihninde tasavvur ettiği en mükemmel âzâ-yı cemiyet makamında gösteriyor, bil-cümle evlâd-ı vatanın İslâm Bey ile Zekiye Hanım gibi âkıl, gayûr, namuslu, kahraman olmalarını arzu ediyor, bunların umum tarafından nümûne-i imtisal makamında kabul edilmesini istiyor.

Müellifin arzusunu takdîs ederiz. Bununla beraber o mükemmel mahlukların kusursuz olmadıklarını mecbûren beyan eyliyoruz. Kusurları da pek ufak olmadığı için istemediğimizden fazla şiddet-i lisan kullanıyoruz.

Silistire kahramanlarının kusurları fazâiline nisbeten yüzde bir raddesinde bulunduğu halde mücerred kuvve-i tasviriyenin nümûne-i imtisal olmak üzere evlâd-ı vatana irae eylediği «kahraman» oldukları için kendilerini pek ince süzgeçten geçiriyoruz. Üdebâ-yı kirâm hazerâtının tasvir ettikleri kahramanlarda efkâr-ı müdekkike ashâbı bile hiç bir kusur bulmamalıdır. Aksi halinde kahramanlar kahramanlıktan düşerler, nümûne-i imtisâl makamında kabul olunamazlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

⁂

Miralay Sıdkı Bey ile Abdullah Çavuş ikinci takım erkânı ve fazilet mücâhidleridir. Bunlar Zekiye Hanım ve İslâm Bey gibi kuvve-i hayaliye âsârı bulunmayıp efkâr-ı dekayik-cûyânenin cemiyet-i osmaniye içinde keşfettiği ve heyetiyle esere naklettiği âzâ-yı cemiyettir.

Âsâr-ı edebiyede tasvir olunan bu takım eşhâs kusursuz olamaz. Fakat bunların ahlâk ve efkârında kusurlar galip olmadığı ve cemiyet içinde emsâli kesret üzere bulunduğu halde edîb için bir nakîse addolunamaz. Yalnız ahlâk-ı hasenelerinin galip olması ve kahramanların tervîc-i efkârına hizmet etmeleri şarttır. Hattâ bunlardan bazıları kahramanlara yardım etmek maksadıyla felâketlerine müstakillen sebep olsalar bile ahvâlin suret-i cereyanı usule ve hikmet ve hakikate muvâfık olunca bir şey lâzım gelmez.

Halbuki Kemal Beyefendi'nin cemiyet-i osmaniyeden aynen aldığı Sıdkı Bey ile Abdullah Çavuş'un hiç bir kusurları yoktur. Bu kusursuzluk da müellif için bir kusur olmuyor. Zira asâkir-i nusret-meâsir-i şâhânede her vakit Kemal Beyefendi hazretlerinin Sıdkı Beyleri gibi Sıdkı Beylerle Abdullah Çavuşlar kesret üzere bulunur.

Gerek Sıdkı Bey'in, gerek Abdullah Çavuş'un her harekâtında ahlâk-ı türkiye mührü müşahede olunmaktadır. Sıdkı Bey müddet-i ömründe büyük yiğitlikler etmiş, fakat kendisi bunları cemiyet-i osmaniyenin sıra takımında bile bulunacak hüsn-i ahlâk âsârından bildiği cihetle, bir meziyet-i mahsûsa makamında tanımıyor. Kalbindeki türk doğruluğu hiç bir hile ve fesad kabul etmediği gibi, kendisine taalluku olmayan fesada karşı bile kendisini zaptedemiyor. İşbu gayret ve hamiyetin kurbanı olarak «te'dîb»e dûçar edilince, vakur ve namuslu olan yüreği galeyana gelip, dünyayı kendisi için haram gösteriyor. Salâbet-i diniye-i islâmiyesi olmasaydı bunun neticesi intihar olacaktı. Lâkin bu salâbet intihara mâni olunca Sıdkı Bey tebdîl-i nâm u şöhret ederek, başka bir adam gibi «ikinci defa olarak» dünyaya geliyor. Eski şerefini, şanını, mertebesini harp meydanlarında bi-hakkın kazandığı halde, zihninde büyüttüğü tahkir yine kendisinin kim olduğunu ifşâya mâni oluyor. Zekiye Hanım'ın Manastır'dan gaybûbeti ile sâir Manastır havâdisi teessürâtı miyânında Zekiye Hanım'ın orduda ahvâl-i fevkalâde içinde kendisine tesadüf etmesi meydanda olmasaydı, Sıdkı Bey'in sırrını mezara kadar götüreceğinde şüphe yoktur.

Bu bir nev'i cinnettir. Fakat şâyân-ı takdîs bir cinnettir. Olmasa bile ahlâk-ı türkiyenin her halde tasvire şâyân olan mühim bir cihetidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kimbilir nice Sıdkı Beyler o gibi sırlarını beraberlerinde mezara götürmüşlerdir.

Abdullah Çavuş'ta türk kokusu daha ziyadedir. «Kıyamet mi kopar?» sözleri bile ahlâk-ı milliyeye vâkıf münekkidin itirazlarına uğrayamaz. Çünkü «gayrü», «ne bileyin» den bed' ile «şey» ve «teres» lere varıncaya kadar müteaddid ve mütenevvi' «medâr-ı kelâm»lar türklükte çoktur.

Abdullah Çavuş «kıyamet mi kopar?» diyerek en büyük tehlikelere giriyor. Ölümleri mucize kabîlinden olarak atlatıyor. Kurtulmak için ümidi yok iken bile arslan gibi ileriye gidiyor. Sonra bir hüner işledim diyerek mükâfat istemiyor ve kimsenin önünde tefâhürde bulunmuyor. Çünkü muharebeye gelmiş olan Abdullah Çavuşlar bu gibi işleri en âdi ve tabiî umûr miyanında görürler. «Ya gazi, ya şehid» kelâm-ı âlisi dillerde destandır. Gazi olsa ne âlâ! Abdullah Çavuşlar «şehid olsam daha âlâ ya!» demeğe tereddüt etmezler.

Sıdkı Bey ile Abdullah Çavuş'un ağzından çıkan sözleri dinlerken bildik birçok çavuşlarla zâbitândan birkaç zâtı gözönüne getirmemek elden gelmiyor.

İşte «edîblik» de buna derler!

Hâsılı Sıdkı Bey ile Abdullah Çavuş müellif için büyük bir şereftir. Binaenaleyh *Silistire* tiyatrosunda «icad» kısmının noksanları «tasvir» kısmıyla ikmâl ediliyor. Fakat «tasvir»in de tam olmaması, yani kuvâ-yı muzırranın adem-i vücudu ve dram entrikasının ehemmiyetsizliği *Silistire*'yi kıymetten düşürüyor.

Az müddet içinde *Silistire*'nin ehemmiyetten sâkıt olacağı hakkındaki fikrimizi bu noktaya istinâden beyan eylemiş idik*.

VUSLAT

Müellifi : Ekrem Beyefendi

Saadetlû Ekrem Beyefendi hazretleri Kemal Beyefendi'den sonra edebiyat-ı cedîde âleminde en ziyade şöhret ve itibara şâyân olduğunu tasdik ettirmiş bir edîb-i zî-şandır.

Edebiyat-ı cedîdeye mensup, yahut mensubiyetleri yalnız iddialarında meşhûd olup, onu âsâr ile isbattan mahrum olan bazı erbâb-ı kalem miyânında Ekrem Beyefendi'ye böyle bir mertebe tahsis olunmasına itiraz edenler bulunabilir. Zira -tab'ında olan nezaket kalemine de ekseriya

*. *Mîzan*, nr. 44, 11 Cemaziülâhir 1305/23 Şubat 1888, s. 384-385.

geçtiği halde- matbuat âleminde her nasılsa bazı kimselerin kendisini hedef-i itiraz ittihaz ettikleri malumdur. Bu itirazlara biz makul bir mânâ bulamayız. Çünkü edebiyat-ı osmaniye hazinesine Ekrem Beyefendi'nin himmet ettiği vergi heyet-i umumîyesi itibariyle pek kıymetdar ve her vakit için dâ'î-yi istifadedir.

Kemal Beyefendi'nin âsârı ile Şinasi merhumun âsârı efkâr-ı edebiye-i osmaniyeyi uyandırıp gayret ve tefekkür meydanına sevkettiği için, mahiyet-i maneviyeleri ihâta olunamayacak kadar çoktur. Ekrem Beyefendi'nin âsârından şimdiye kadar edilen istifade ise mahduttur.

Fakat şimdiye kadar görülen netâyici takdir cihetine gidilmeyip, kıymet-i hâzıra-i fenniyeleri tayin maksadıyla Kemal Beyefendi'nin âsâr-ı edebiyesiyle Ekrem Beyefendi'nin âsârı kefe-i mîzan ile sencîde olunursa, hissiyât-ı kalbiye itibariyle pek yüksek görünen âsâr-ı Kemal'iyenin âsâr-ı Ekrem'iyeye fâik olmadığı tebeyyün eder.

Fazla olarak Ekrem Beyefendi'nin âsârı mürûr-ı zaman ile itibardan düşmez, eskimez. Halbuki Kemal Beyefendi âsârının hükmü mahdûddur.

İtirazın mahiyet ve ehemmiyetine bakmayıp yalnız tariz ve taarruz fiilinde zevk gören bazı erbâb-ı kalemin istihzâlarından teşbihimizin kurtulacağından emin olsaydık, ikisinin de âsârını tamamiyle takdir ve tavsif için der idik ki : «Kemal Beyefendi'nin âsârı efkâr-ı edebiye-i osmaniye için intibah zili makamına geçmiş, Ekrem Bey'in âsârı ise uyanıp harekete gelmiş olan efkâr-ı edebiye için istinat asâsı kesilmiştir.» Zilin hizmeti ne kadar büyük olsa yine muvakkattir, mahduddur. Fakat asâ-yı istinada her vakit lüzum olabilir.

Kemal Bey'in sözünde ve fikrinde şiddet var, kuvvet var, kendisi dâhidir. Ekrem Bey ise tabiat sahibi ve gayûr mimardır. İcat etmez, fakat harç bulursa, çalışıp muntazam ve müzeyyen bir heyet meydana getirir. Hüsn-i tabiat sayesinde başkaların icat ve inşâlarında kusurlar bulup meydana çıkarır.

Ekrem Bey'in âsâr-ı mahsusasından ziyade tercümeleri güzeldir. Tenkitleri ise tercümelerine de fâiktir.

Tabiat Ekrem Beyefendi'yi münekkit olmak üzere yetiştirmiştir. Fakat kendisi pek yakınlara gelinceye kadar, kendi kıymet ve mahiyetini takdir edeme /ip, başka vadilerde dolaşmıştır. Kendi dairesinden çıkmış olanların ise natadan sâlim olamayacakları müsellemdir. Bunun için Ekrem Beyefe di de hata etmekten kurtulamamıştır.

İşte menba'-ı itirazâtın biri budur.

Bu yolda vâki olan itirazlar esasen haklı olabilir. Fakat tarizâtta müşahede olunan şiddet nâ-becâdır. Bu şiddet ya doğrudan doğruya garaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve nefsaniyetten, yahut Ekrem Beyefendi'nin mahiyet-i asliyesini bilmemekten ileriye gelmiştir.

Ekrem Beyefendi'yi hedef-i itiraz ittihaz edenler miyanında yalnız kendi hissiyat-ı kalbiyelerine istinaden kalemlerini istimal edenler bulunmuştur. Lâkin bu gibiler pek nâdir olup kısm-ı a'zamı edebiyat âleminde çobanlık etmek iddiasında bulunanların sopa sallamalarına tebaiyet eden sürü efrâdından ma'dûddur. Eğer sopa sallayanlarda noksanî-yi vicdan mevcut bulunursa, Ekrem Beyefendi'nin uğradığı itirazlar gibi umûra pek tabiî nazar ile bakmak lâzım gelir. Şu kadar ki, o noksanî-yi vicdan erbâb-ı iktidarca meşhûd ve müsellem bulunduğu halde tarizat u tecavüzât-ı şedîdelerine hedef olanlar müteessir olup geri çekiliyorlar ise affolunamazlar.

Ekrem Beyefendi'yi böyle bir kusur ile dahi itham etmek isteyenler bulunmuştur. Biz ise tamamiyle onlardan değiliz. Çünkü.... Yahut ne lâzım? İnsafsız kalem sahiplerinin üdebâ-yı osmaniyede açtıkları eski yaraları tazelemeyelim, bilerek suya taş atmayalım da, ıslanacak etekleri kurutabilmek üzere :

Âfitâb-ı edeb ü terbiyeyi bekleyelim!

Bu âfitab-ı edeb ü terbiye ise edebiyat-ı osmaniye meydanında beş, on sene zarfında husûle getirilen tesisât-ı azîme-i hayriye sayesinde ufuktan tulû' edip yükselmekte ve tesirât-ı matlûbesini hissettirmekte bulunmuştur.

Hâsılı Ekrem Beyefendi'nin iktidar-ı edebîsi «üdebâ-yı kirâm» tarafından takdir olunamamıştır. Bununla beraber, Ekrem Bey için meyûs olmağa gelmez. Zira âsâr-ı kalemiyesinin istikbali temin ve hizmeti tasdik olunmuştur. Edebiyat meydanında bitmekte olan yeni filizler Ekrem Bey'in âsârını tercih eyleyeceklerdir.

⁂

Ekrem Beyefendi münekkittir. Tenkit için meydanda emsâli görülmüyor.

Münekkit olmak için şair olmaktan ziyade sıfatlar lâzımdır. Çünkü -şair olmak için lâzım gelen dâd-ı Hüdâ ile az çok malumât-ı mütenevviadan başka - münekkit için hüsn-i tabiat, nezaket-i muamele, metanet-i kalb, itidâl-i efkâr, meşâgil-i kesîreye tahammül, vüs'at-ı malumat, meyl-i hakikat ü hakkaniyet ister. Ekrem Bey bunların noksanından şikâyet edemez. Zira *Talim-i edebiyat* ile *Takdir-i Elhân* meydandadır.

Ekrem Beyefendi'nin şiirleri miyanında güzel parçalar ihtimal ki vardır. Fakat en müntahablarında bile nefsine ettiği tazyîkin görüldüğünü iddia edenler çoktur. Bu hal, fikren pek âli ve kalben pek müessir olan Kemal Beyefendi'nin şiirlerinde de müşahede olunur. Bunun için Ekrem

Bey'in şiirleri yavaş yavaş tenkide müteallik olan âsârı içinde kaybolup gidecektir. Bunun da Ekrem Bey kendisinin münekkit olduğuna kanaat hâsıl edip, ciddî surette ifâ-yı hizmete sülûk etmezden evvel musaddak bulunması cây-ı dikkattir.

Halbuki Ekrem Bey *Talim-i edebiyat*'ın sevk ve tahriki sayesinde tabiatın kendisi için tahsis ettiği âleme hasr-ı meşâgil eylerse, tefâvüt-i tezâyüd eyleyecektir. Fazla olarak *Talim-i edebiyat* eserinden başka (hattâ kısmen onda bile) Ekrem Beyefendi'nin tenkid-i sahîhe ihtimam-ı ciddî gösterdiği yoktur. Çünkü inşaât-ı maneviyeden ziyade lâfziyeye inhimâk göstermiştir. Meydanda istinatgâh mefkud olduğu için usul-i atîka tenkitlerine tabiî olan lüzum-ı tebaiyet Ekrem Bey için mukaddema mazeret olabilirdi. Lâkin *Talim-i edebiyat*'ın nev-resîdegân miyanında mazhar olduğu rağbetten sonra, bu mazeret meşrû' addolunamaz.

Bize kalırsa, bundan sonra Ekrem Bey için tenkide hasr-ı meşâgil etmek lâzımdır. Hem de âsâr-ı edebiyenin kavâid-i vezn ü selâsete müteallik olan ahvâl-i lâfziye vü nazmiyesiyle iktifa olunmayıp, efkâr-ı esasiyesine, efkâr-ı mezkûrenin mahiyetine, muharriki bulunan kalbin hafâyâsına, yekûnunun tabiata, hikmete, ahlâk-ı insaniyeye, âdâb-ı milliyeye muvâfık olup olmamasına girişilerek nev-resîdegân-ı kalem için düstur tutulacak ahkâm çıkarılmak şartıyla, hasr-ı meşâgil matlûb ve muntazırdır. Ekrem Beyefendi mütehallik olduğu nezaket cihetiyle mahviyet etmeğe kıyam etse bile kurtulamaz. Çünkü *Talim-i edebiyat* gibi bürhanlar müddeîlerin elinde bulundukça mahviyet dâvâsı da mesmû' olamaz.

Ama *Talim-i edebiyat* pek çok taraftan itirazlara uğramış, «edîb» ünvanını taşıyanların kısm-ı küllîsi bu itirazlara hak vermiş, talim kitabı olmadığı resmen hüküm altına alınmıştır, diyebilirler. Bunların kâffesini tasdik etsek, hattâ bugünkü günde talim ve tedris kitabı olamayacağına hükmedenler miyânında biz bulunsak, yine sözümüz sözdür. *Talim-i edebiyat* azîm ve müfîd bir eserdir. Zuhûru edebiyat-ı osmaniye tarihinde mühim bir vak'a makamında telâkki olunacaktır.

Bizce *Talim-i edebiyat* bir bina-yı muhkemdir. Mimar-ı mâhir esasen sağlam olarak onu inşâ edip meydana koymuştur. Sıvanmamış, camlar takılmamış, boyası sürülmemiş, döşenmemiş, içi yapı döküntüsünden tathîr olunamamış... Bunlar hep olabilir. Fakat bina yine meydandadır. Hattâ teferruatının ikmâline, bâni muktedir olamayıp izhar-ı acz etse bile, başkası tarafından ikmal olunup herhalde Ekrem Bey'in eseri olarak istifade-gâh-ı umumîye teslim olunabilir.

Bunun için müellifin «kable'ş-şurû'» gibi tabirlerle «teşbih» ve «istiâre» bahisleri gibi teferruat hakkında vâki' olan haklı veya haksız ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rizâta karşı cidden cevaba müsaraat göstermesi efkâr-ı âcizânemizce affolunur hatalardan değildi.

Binâenaleyh Ekrem Beyefendi hazretleri bil-cümle ashâb-ı vicdanın hürmet ve tahsinlerine mazhar olacağına ve *Talim-i edebiyat*'ın esasen her nev'i agrâz ve tecavüzâttan kendisini müdafaa edecek silah makamında olduğuna istinat ederek *Takdir-i Elhan* tenkidinde ibraz ettiği hüner-i hakîmânesini daha ziyade ta'mik-i efkâr yolunda hüsn-i istimâl ederek edebiyat-ı cedîde-i osmaniye için eşedd-i lüzumu müsellem olan fenn-i tenkide kemal-i metanet ü cesaretle sülûk eylerse, terakki-yi efkâr-ı osmaniye ve muhafaza-i âdâb-ı umumiye nâmına olarak tahsin ve tebrik edeceklerin birincisi *Mizan* olacaktır[5].

Edebiyat-ı cedideye müteallik olan madde-i malume hakkında ta'mik-i efkâr edilerek künh ü hakikatine vusul için lâzım gelen dakâyıkcûyâne meyil «genç ve ihtiyar» nev-heveslerimizin ezhanında her nasılsa derece-i matlubeyi bulamamış olduğundan mıdır, nedendir, mühimce bahislerde esas-ı meseleye varıldığı ve delâil-i mesrûdenin mahiyeti tartılıp onlara göre hükümler verildiği, bizde pek nâdir görülür. Esas-ı meseleye kesb-i vukuf eden bir sâhib-i vicdan saded-i mebâhisden çıkamaz ve mahiyet-i edilleyi ihâta eyleyen bir edîb muhatabınca tecavüz addolunacak harekette bulunamaz. Halbuki bizde vâki' olan mübâhasât-ı edebiyeden hiç birinin mecrâ-yı aslîsinde kaldığı ve «edîbâne» istimal olunan kalem ile faslolunduğu yoktur. Bunun için nihayet derecede çekinmek istediğimiz o vâdi-yi münakaşâttan mümkün mertebe kurtulabilmek üzere, âsâr-ı Kemal'iye ile âsâr-ı Ekrem'iye hakkında icra ettiğimiz mukayesede bizce matlub ve mültezem olan mânânın gayrisine mahal bırakmamak üzere birkaç söz daha ilâve etmeğe lüzum görüyoruz.

İşte sathiyata münhemik olan edebiyat meraklıları o mukayesemizden -yani âsâr-ı Kemal'iyenin kıymet-i fenniyece âsâr-ı Ekrem'iyeden daha kıymetdar olmadığını iddia eylememizden- ihtimaldir ki türlü türlü mânâlar çıkarmışlardır. Eğer o mânâların içinde terakkiyat-ı edebiye-i osmaniye meydanında Kemal Beyefendi için ayrılacak mevkiin irtifa ve itibar cihetiyle Ekrem Beyefendi'nin müstahak olduğu mevkiden daha âli olmak iktiza edeceğini tasdike mâni olanı varsa mahz-ı hatadır. Zira muvaffakiyât-ı edebiyemiz itibariyle, Kemal Beyefendi'nin kıymet-i zatiyesi her bir rekabetin fevkindedir.

Kemal Bey hakkında «intibah zili» demiş idik. Kemal Bey ulviyete mâildir. İfrattan tefrite uçar ve «hayri'l-umûr» da duramaz. Kemal Bey'in âsâr-ı edebiyesini mütalaa edenlerce dahi arkasından uçmak için bir

5. *Mizan*, nr. 47, 3 Receb 1305/15 Mart 1888, s. 420-421.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meyl-i tabiî hasıl olur. İfadâtının her bir kelimesi hikmet makamında görülür. Şive-i ifadesi herkesi meftun eder. Esrar içenlerde olduğu gibi herkesin muvazene-i akliyesini ihlâl ile maksad-ı meçhule doğru yükselmek üzere tahrik eyler.

Mekâtib-i âliyemizde icra olunan tahrirî imtihan varakalarını mütalaa eden erbab-ı dikkat, nev-resîdegânımızdan Kemal Bey'in âsârını ezberlemiş olanlarını kemal-i suhûletle birer birer tefrik edebilir. İmtihan, meselâ, tarihten olursa, vukuât-ı tarihiyeden birinin izah ve beyanı zımnında vaz'olunan suale cevap veren Kemaliler, mutlaka : «Tarih bir fenn-i celîldir ki...», «tarih bir ilm-i âlidir ki...», «tarih bir marifet-i ibretnümâdır ki...» ilh. den başlayıp gayet parlak bir mukaddime yazarlar ve sonra esas-ı maksada «tenezzül» için bir merdiven ararlar. Fakat bu kadar yüksekten hamledildiği için o merdiven kolaylıkla bulunamaz.

Cevabın bir saat zarfında yazılması ve «tanbour» sadası işitilince muallime i'tası lâzım olduğundan, kanatlarını ölçmeksizin uçmuş bulunan Kemalîlerden kimi mukaddimeden aşağıya inmek için yol bulamayıp kızararak mukaddimeyi kürsüye atar ve kabahatli gibi dışarıya fırlar, kimisi bâlâ-pervâzâne olan mukaddimeyi maksada rapt için yazdığı ibareleri defaatle yazıp çizdikten sonra, kendisince dahi çürüklüğü müsellem olan bir yoldan aşağıya «düşüp», düştüğünün âsârını her ibaresinde belli edercesine topallayarak yarı yola vâsıl olur, kimi de «düştükten» sonra yine düşe kalka güç hal ile gâyeti bulur. «Düşmeksizin» gaye-i maksada vasıl olan pek nâdirdir.

Bu gibi varakaları mütalaa edenin nazarında çaresiz olarak kafası büyük ve gövdesiyle ayakları pek küçük *Charivari* resimleri tecessüm eder. İşte hizmet-i edebiye-i Kemal'iyenin muhtac-ı ikmal olan ciheti bunlardır.

İntibah zilinin maarif uykusu içine dalmış bulunan bir cemiyet için fikren ve edeben edeceği hizmet pek büyüktür. Biz de onu hiç bir vakitte inkâr etmeyiz. Lâkin zilin hizmeti ne kadar büyük olsa yine ezhân-ı edebiyeyi tefekküre sevketmekle hitam bulur. Mahdûdiyeti dahi buna binâen iddia olunuyor.

Kemal Beyefendi daima ulviyâttan bahseder. Fikrindeki şiddet kendisini icadâta sevkeder. Önlerinde icat kapısı kapandı mı, Kemal Bey gibi dâhiler muvazenelerini kaybederler.

Efkâr-ı şairâne daima hizmet-i fenniyeye hâdim olmaktan ziyade mâni olagelmiştir. Yükseklerden uçmağa alışmış ve ortada emsâli bulunmayan bedâyi'-i kalemiye ile kendilerinin hayranı bulunanları hoşnud etmeği itiyat eylemiş dühât-ı izâm, fen gibi usul ve hudut altına alınıp binlerce rençberân-ı marifet için şâh-râh-ı tefekkür olmuş dar bir yola sığa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mazlar ve şayet şairlere mahsus olan huysuzluk ve televvün sevkiyle kazâen o yola girerlerse, yüksekten görmeğe alıştıkları piyadelerden ziyade iş beceremediklerini görüp müteessiren yine havalanırlar.

Ekrem Bey'in hizmeti başka türlüdür. Maksat ve gâyeti üstâdı bulunan Kemal Bey'in noksanî-yi hizmetini ikmâl eylemekten ibarettir. Âsâr-ı Ekrem'iyeden istifade etmiş olan Kemalîler bâlâda izah olunan taklaklardan masûn olarak fikir ve kalemlerini istimal edebileceklerdir. Ekrem Bey'in kıymetini bize takdir ettiren hususlar bunlardır.

Ekrem Bey, Kemal Bey'e nispetle süvarinin yanında bir piyadedir. Lâkin alabildiğine atı sürmek üzere ötekinin elindeki kamçının yerinde, berikinin elinde reh-nümâ var, harita var. Havalanmaz, yavaş gider. Fakat nereye gittiğini bilir, geçtiği mahalleri tahkik eder, o yola sülûk edenlerin şaşırmalarını menedecek malumat toplar.

Yalnız Kemal Bey'i üstad ittihaz ile ona imtisâl edenler, meşhur misaldeki kartalın kuzu kaptığına imrenen karga yavrusu gibi, hemen yüksekten hamletmek isterler. Ekrem Bey'in âsârını da ilâve-i malumat edinmiş olanlar ise meyl-i ulviyâtı muhafaza etmekle beraber tırnaklarını kuzu pöstundan kurtaramayıp, çoban çocuklarına eğlence olmaktan ihtiraz etmeyi de öğrenirler.

Mîzan-ı mukayesemizin gösterdiği fark işte budur.

⁂

Ekrem Beyefendi'nin eş'ârı hakkındaki fikrimizi bâlâda beyan etmiştik. Şimdi ise edebiyat-ı ahlâkiyeye müteallik olan âsâr-ı Ekrem'iyeden *Vuslat* tiyatrosunu tenkit etmek istiyoruz.

Vuslat üç perdeli bir dramdır. Ekrem Bey'in en eski eserlerinden olduktan başka *Zemzemeler* gibi dikkatli de basılmadığından, bugünkü günde «moda»ya dâhil olan âsârdan addolunmuyor. Hattâ işitildiğine göre, Ekrem Beyefendi kendisi bile *Vuslat*'ı hemen reddeylemiş bulunuyor. Lâkin bizce bu hareket büyük bir semâhattır. *Vuslat*'ta kendisini buna mecbur edecek fenalıklar yoktur.

Biz ise *Vuslat*'ta Ekrem Beyefendi hakkındaki fikrimizi tahkîm edecek bürhanlar bulduğumuz cihetle, kıymeti indimizde az değildir. Hakikaten metrûk ve merdûd olan *Vuslat*, müellifine karşı nankörlükte bulunmayıp o bile kendisini bir «edîb» ve «münekkit» eseri olduğunu isbat ediyor.

Vuslat'ın mevzuu *Silistire* mevzuundan daha basittir. Mütekaidîn-i ricâl-i Devlet-i Aliyye'den Tevfik Efendi'nin hânesinden meçhul bir sebebe binâen Vuslat nâmında genç bir cariye satılıyor. Meğer cariye, hâne sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hibinin oğlu Muhsin Bey'i, Muhsin Bey dahi Vuslat'ı severlermiş.

Ortada bunu anlatacak emâreler çok olduğu halde, hâne halkı anlamıyor, yahut daha doğrusu anlamak istemiyor. Üç ay imtidâd eden hasret ve iştiyak ikisini de verem ediyor. Cariyeyi almış olan Giritli Mustafa Bey'in insaniyeti âsârından olarak, sevgilisinin yatağında, sevgilisiyle beraber ölmek için Vuslat eski hâneye avdet ediyor.

Mevzuu pek basit olduğu halde *Vuslat* lâzım gelen tesir-i edebîyi hâsıl ediyor. Hattâ umumun hâsıl edeceği teessürden müellif bile kurtulamayıp esere nihayet verdikten sonra :

«Ne hazin vuslat!...Ne süreksiz sevinç!...»

demekten kendisini alamıyor. Teessürât-ı umumiyeye müellifin işbu iştiraki, kârîînin hukukuna tecavüz demek olduğu halde, soğuk düşmüyor. Tasvir-i vak'adaki sanat ve letâfet onu affettiriyor.

Hikâyenin eşhâsı ehemmiyet-i mahsûsalarına göre sıraya çekilirse, başta müellifin mültezemi bulunan Vuslat bulunduğu halde, Vuslat'ın sâhibesi ve hânenin hanımefendisi Naîme Hanım, oğlu Muhsin Bey, paşa karısı süsünü vererek esircilikte bulunan Lutfiye Hanım, hânenin eski kalfası Nâyâb Kadın, Vuslat'ın refikası Servinaz Kalfa, hâne sahibi Tevfik Efendi, Vuslat'ı satın alan Giritli Mustafa Bey, bir tabîb, bir de Lutfiye Hanım'ın cariyesinden ibarettir. Fakat hikâyenin erkânı Vuslat, Naîme Hanım, Lutfiye Hanım, Muhsin Bey, Servinaz'dır. Nâyâb her perdede mevcut ise de hiç bir yerde vücudunun ehemmiyeti yoktur. Tevfik Efendi ile Mustafa Bey kalbleri temiz iki erkektir.

Vuslat, Muhsin Bey tarafından seviliyor. Kendisinin sevilmeğe şâyân olduğu meydandadır. Güzeldir, akıllıdır, kitaplar okuyor, «makalât» ezberliyor, eş'âr düzüyor, kanun çalıyor. Vâkıa Vuslat'ın mahiyeti kısmen hiç bir şeyi anlamamak hassasında bulunan Nâyâb Kalfa'nın ağzıyla vasfolunuyor ise de, Çamlıca caddesinde «arabanın kestanelerle dolmasına» nazaran Nâyâb'ın bunda isabet ettiği anlaşılıyor.

Muhsin Bey'in Vuslat tarafından sevilmesine medâr olan muhassenâtı muhabbetin zuhûrundan evvel anlaşılamıyor ise de, Vuslat kalfaların nazarında, hânenin «küçük beyefendi»liği makamı epeyce muhassenâtı câmi' olabilir. Hikâyenin sonlarından Muhsin Bey'in aklı mahdûd, metaneti mefkûd, fakat halûk ve terbiyeli, on sekiz yaşında bir genç olduğu görülüyor. Bundan dahi kendisinin gençler için nümûne-i imtisâl gösterilmediği tebeyyün ediyor. Hattâ Vuslat'ın bile nümûne-i imtisâl olduğuna hiç bir delil yoktur. Bilâkis müellif bile Naîme Hanım ile Nâyâb Kalfa'nın Vuslat'ı tavsiye etmelerine söz altından edîbâne gülüyor.

Binâenaleyh *Vuslat*'ta icat ciheti hiç yoktur.

«İcat» hayal-hâne eseridir. «Tasvir» tecrübe ve tedkik mahsulüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İcatta müellif eserinin hâkimidir. Tasvirde ise çıplak hakikatin mahkûm ve mağlûbudur. Hikâyeye kahraman olmak üzere zihinde fazâil-i ahlâk ve kemâlât-ı âdâb ile muttasıf bir şahıs tasavvur etmek güç değildir. Kalemine güvenen muharrir bir ilm-i hal kitabını alıp kuvve-i hayaliyesini tahrik etmekle matlûb hâsıl olur. Fakat «musavvir-i hakikat», masa başında oturup istediği gibi şekiller çıkaramaz. Cemiyetin halini, ihtiyacını bilmek lâzım. Bunu bilmek için çok görmek, «yaşamak» ister. Fakat her «yaşayan» edîb musavvir olmak için lâzım olan sermaye-i tedkîk ü tahkîki bulup toplayamaz. Bu dahi meyl ü istidadâd-ı hulkî ile hüsn-i tabiat gibi rehberlerin arkasına düşüp cemiyetin «yaşamaları»nı tedkik eden erbâb-ı iktidarın imtiyazıdır.

Şu sözlerden maksadımız kuvve-i «musavvire-i edebiye»nin kuvve-i «icadiye»den makbul olduğunu iddia eylemektir. Tasvir ciheti âsâr-ı edebiyenin istinad-gâhıdır. Hâl-i hâzırı tasvir eden edîb, o hâl-i hâzırda muhtac-ı ıslah bir cihet görürse, onu herkesin gözüne çarpacak bir şekle sokar. Edîb, suret-i ıslahını da bulabilirse «icat» cihetine dahi meydan verip hayalhâne-i şairânesinden çıkardığı «kahramanlar» vasıtasıyla onu da erbâb-ı mütalaaya irae eyler.

Silistire'de tasvir ciheti yok demiştik. Kıymetdâr bir cevher bulunan mezkûr «piyes»in istikbaline itimat etmediğimizi söylemiştik. Sebebini işbu *Vuslat* bahsinde dahi ima etmek istiyoruz[6].

Vuslat'ı bir eser-i tasvirî makamında kabul ettiğimiz halde acaba matlûb olan evsâf-ı edebiyeyi hâiz bulacak mıyız?

Bu suale vereceğimiz cevap, ihtimaldir ki *Vuslat*'ı teveccühten dûr etmiş olan müellif beyefendiyi bile taaccübte bırakır. Çünkü «icad-ı edebî»den mahrum olan *Vuslat*, «tasvir-i edebî» cihetiyle o kadar mükemmeldir ki, edebiyat-ı cedîde-i osmaniye kütüphanesinde bulunan emsâlinin en müntehabıyla rekabete kalkışabilir.

∴

Vuslat'ta müellif, Osmanlılık âleminin bir köşesini enzâr-ı tedkike arzediyor. Ahvâl-i beytiyemizin mühim bir cihetini setreden perdeyi usulen kaldırıp bize bir manzara-ı ibret-nümâ irâe eyliyor. Tanzim ve ıslah hevesinde bulunan efkâr-ı müdekkika ashâbı için meydan-ı gayret gösteriyor.

Müellif gerek ifadesine ve gerek tasvirine lüzumsuz boyalar sürüp hakikatin mahiyetini ihlâl etmiyor. Efkâr-ı müdekkika-i edebiyenin he-

6. *Mizan*, nr. 49, 17 Receb 1305/29 Mart 1888, s. 444-446.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nüz kesb-i kemalât etmediği bir memlekette bu kadar fedakârâne izhar olunan mahviyet ise herhalde şâyân-ı tazim ü aferindir.

Müellif ilk sözüyle kâriine bir osmanlı dairesini gösteriyor. Minderde oturan Naîme Hanım'ın tavrında, ilk ifadesinde, şîve-i lisanında, dert ve meşguliyetinde Dersaadet harem dairesi kokusu hissolunuyor. Bu tabiîlik hemen eserin nihayetine kadar devam eyliyor.

On dört yaşına gelmiş olan cariyesi Vuslat'a «tâlip» çıkmış. Vuslat evlât gibi dairede büyüdüğü için güya «rastgelen»e verilemiyor. Naîme Hanım Vuslat'ı «yağınınan balınınan» vermek istiyor. Müşteri saat altıda geleceğini vaad eylemiş. Saat altıyı geçmiş iken hâlâ gelen yok. Naîme Hanım'ın dert ve telâşı bundan ileri geliyor. Merakından dâye kalfayı çağırtıyor. Sözlerini tekrar ettiriyor.

Dâye kalfa dediğimiz Nâyâb hânenin eski emekdarıdır. Efendilerin karşısında oturmak ve lâubâliyâne lâkırdı etmek hukukunu hâizdir. İşte o hukukuna binâen çağırılan Nâyâb Kalfa, hanımın derdine bakmaksızın vazifesini icra ediyor, yani hanımın dikmekte olduğu entarinin «alafranga»lığını karıştırıp itiraz eyliyor ve azar yiyor.

Bu itirazlar harem dairelerinin genç ve ihtiyarları beyninde her gün faslolunur mesâil-i yevmiyenin biridir. Bunun için mevzu'-ı hikâyenin cereyânını ihlâl ettiği halde, ayn-ı hakikat olmak hasebiyle âheng-i edebe halel vermiyor.

Nâyâb Kalfa'nın lâkırdısından Vuslat'a bir «Paşa karısı»nın tâlip olduğu anlaşılıyor. O paşa karısı Vuslat'ı düğünde beğenmiş, «hanım zannetmiş». Cariye olduğunu «anlayınca» tâlip olup geleceğini bildirmiş.

Hanım «malını» tâlibin arzusundan bil-istifade pahalıca satmak istiyor, Nâyâb'ın re'yini soruyor. Nâyâb'ın saçmasapan cevabı pek lâtiftir. Keza Nâyâb'ın ileride göstereceği saçmalar ile her nev'i harekâtı da letâfetten hâli değildir. Bunun için Nâyâb tasviri müellifin muvaffakiyâtından ma'dûddur.

Bu sırada misafirin geldiğini haber veriyorlar. «Yukarıdaki» odada efendi bulunduğundan, misafiri oturdukları odaya kabul etmek lâzım geliyor. Bundan güya Naîme Hanım'ın «canı sıkılıyor». Zira «süslü» odasını misafire gösterip gururuna hizmet etmekten mahrum kalıyor. Misafir geldikten sonra dahi «odanın kirliliğinden» bahisle ca'lî itizârlarda bulunuyor. Misafir dahi münasip bir cevap ile mukabele ediyor. Tarafeynde çaresiz olan ca'lî nezaket ve yapma süs meşhûddur.

Halbuki misafire muntazır bulunan Naîme Hanım evvelden o odada kabul etmeğe hazırlanmıştı. Müellif bir şey demiyor ise de belki örtüler değişilmiş, bardaklar yuvalarına konmuş, mangal kenarları silinmiş, perdeler düzelmişti. Dikişin bile mahsûsen ortaya çıkarıldığına şüphe yok-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tur. Bununla beraber hanım, misafire itizar edip ona «pek temiz, pek âlâ» dedirtmekten hoşlanıyor. Müellifin bu teferruatı zevâidden değildir. Tasvir olunan eşhâsın mahiyet-i ahlâkiyeleri bu gibi teferruattan anlaşılır. Fazla olarak bu teferruat müellifin efkâr-ı müdekkikanesine birer delildir.

Diğer taraftan o teferruat, Naîme Hanım'ın cemiyet içinde kesret üzre bulunur hanımlardan olduğunu gösteriyor. Müellifin de maksadı odur. Naîme Hanım hikâyenin nihayetine kadar hep bu Naîme Hanım'dır, kendine sâdık, tabiatında sâbit kalıyor.

Naîme Hanım akıllarının kısalığıyla beraber her şeyde re'y sahibi olmak isteyen hanımlardandır. Naîme Hanım'ların bu arzuları ekseriya istediklerinin aksi neticelere meydan verir : Eve intizam vermek üzere hareket ederek evin intizamını bozarlar, kocalarını sıkı tutmak üzere tedâbîr ittihazına kalkışarak kocalarından olurlar, ev yapmağa kıyâm ederek yıkmakta netice bulurlar.

Bu gibi Naîme Hanım'ların en büyük mazarratları evlâtlarına akseden âsârda görülür. Evlatlarını iyi beslemek arzusuyla sıska ederler, hastalıktan muhafaza etmek iddiasıyla ömrün nihayetlerine kadar hekimin delâletine muhtac bırakacak hallere getirirler, bin türlü bahanelerle mekteplerden alıkoyup cahil bırakırlar, her şeyde «daha küçüktür, vakti vardır» diyerek ihtiyarlıklarına kadar «büyümek»e meydan vermezler.

Bilhassa *Vuslat*'ın Naîme Hanım'ı : «Küçükten beri bir arada büyüdüler, yüz göz oldular. Bir kız kocasını saymazsa sonra geçinemezler» diyerek oğlunun istikbalini güya düşünüyor da, oğlu Muhsin ile Vuslat'ın o günlerde «nasıl geçindiklerine» bakmak istemiyor.

Bu tegafülün neticesi olarak üç ay sonra gözünün bebeği gibi sevdiği bir tanecik Muhsin'i kaybediyor. Niçin?

Burasını aşağıdan anlamağa çalışalım[7].

∴

Geldi denilen misafir hanımefendi Lutfiye Hanım'dır. Lutfiye Hanım feleğin çenberinden geçmiş bir kadındır. Paşa haremiyim, diyor. Tavır ve muamelesi ekini belli etmiyor. Vicdansız olduğu kadar akıllı ve mâhiredir. Lâkırdı ederken inceden inceye Naîme Hanım ile zevkleniyor. Karşısındakinin farkına varamadığını anlayınca zehrini daha açıkça dökmekle mütelezziz oluyor.

7. *Mizan*, nr. 50, 24 Receb 1305/5 Nisan 1888, s. 457.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu Lutfiye Hanım'lar cemiyetimizin en muzır takımıdır. Zararları kanlı katillerin zararlarını kat kat geçer.

Naîme Hanım Lutfiye'nin paşa karısı olduğuna inanıyor. Fakat müellif Naîme Hanım'ı o kadar budala gösteriyor ki, evlat gibi büyüttüğü kızı gelin makamında satmağa razı olduğu halde, hangi paşanın karısı olduğunu ve nerede oturduğunu tahkik etmeğe bile akıl ettirmiyor. Hattâ Vuslat teslim olunduktan sonra yine Naîme Hanım'ın malumatı yoktur.

Bu malumatsızlık büyük bir fâciaya meydan verdiği için medâr-ı ibret ü intibah oluyor, yani hüner-i edebî makamını buluyor ise de, bu kadar gaflet Naîme Hanım için bile çoktur.

Lutfiye Hanım güya Vuslat Kalfa'yı oğlu için odalık olmak üzere alacak imiş. Halbuki oğlunun aslı yoktur. Lutfiye esircidir. Yağlıca müşteri bulmuş. Vuslat'ı o müşteriye asıl «yağınınan balınınan» satacak Lutfiye'dir.

Vicdansız Lutfiye «oğluna» odalık almağa niçin karar verdiğini hakîmâne izah edip karşısındaki Naîme Hanım ile Nâyâb budalalarını kandırıyor. Halbuki o izahat bu budalaları değil, nice akıllıları da kandıracak kadar manidârdır.

Eğer dinlemek isterseniz sizi bile kandıracak. Bakınız ne diyor :

«Lutfiye Hanım —Lâkin bir evlâdım, dâr-ı dünyada bir tanem olduğu için içgüveysi vermeyip kızı yanıma almak istiyorum. Pek çok görücü gezdim. Pek çok güzel kızlar buldum. Dışarıya da verecekler... Verecekler, ama hiç birini gözüme kestiremedim ki... Tarz ve tavırlarına bakıyorum. Hoppa gibi şeyler. Kimisi adam ile eğleniyor. Kimisi pek serbest. Ben ise o kadar serbest kızdan hazzetmem. Oğlum da hoşlanmaz. Kendisi pek mahçuptur. Karısı da kendine benzemeli. İkisi de denk olmalı. Olmazsa geçinemezler... Öyle ya, efendim. O kadar dökülüp saçıldığıma göre, alacağım kız hem oğlum ile güzel geçinsin, hem benimle...»

Bu sözleri alkışlayan çok bulunur. Mahz-ı hikmet gibi insanın ciğerine kadar varıyor. Yaralı olan yüreğe «mahsus» olan bu sözler -cemiyet içinde bu cins mecruhlar kesret üzre bulunmak hasebiyle- pek çok aferinhân bulabilir.

Halbuki bu sözleri Lutfiye Hanım ca'lî olarak söylüyor. Ne oğlunun aslı var, ne de gelin aradığının. Lutfiye Hanım'ın mazarratı ve mazarratının derece-i kuvveti bundan da müsteban oluyor.

Lutfiye Hanım bu defa Giritli Mustafa Bey'e yağlıca satmak üzere Vuslat Kalfa'yı elde etmek için geliyor.

Bazen bu Lutfiye'ler dairelere Vuslat'ları bütün bütün elde etmek için gelmeyip Vuslat'ların günlerini, saatlerini alıp satmak üzere de gelirler. Lutfiye'ler Naîme Hanım'larla Vuslat Kalfa'ları ilk defa ırz ve edeb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dairesini tecavüze davet ettikleri sırada daha tatlı diller döküp kandırırlar. Bu muzır mahluklar her yere girer çıkarlar ise de, kimse bunların gelip gitmesine mümanaata lüzum görmez.

Harem kapısı çalınıp bir kadın içeriye girdi mi, -bâ-husus üstü başı temiz olunca- hemen yukarıya çıkarılır, izzet ü ikram ile evin hanımefendisiyle görüştürülür. Hanımefendi dahi «görücüyüm», «yolda gider iken yoruldum», «medhinizi Hatice Hanımefendi'den işittim de görüşmek istedim» gibi basbayağı sözleri özür makamında kabul ile görüşmeğe başlar. O günden itibaren Lutfiye'ler artık o hânenin ahbabıdır. Kendisi gelir, yanında da başkasını getirir.

Gelenler küçük hanımların, yahut kalfaların odalarında «iş» görmeğe bakarlar. İbtidâ Lutfiye Hanım'ın hânesindeki «zararsız» eğlencelerinden bahsetmeğe başlarlar. Tesir-i matlûbu görürlerse «zararlı eğlenceler»e nakl-i kelâm ederler. Vâkıa nakarat makamında : «Efendim, affedersiniz, bu lâkırdılar size göre değil, ama vakit geçsin diye söylüyorum», sözlerini ilâve ederler...

Bu kapanlara tutulan da bulunur, tutulmayan da. Fakat kapanlardan kurtulacak kadar ehl-i ırz u edeb bulunanlar mahiyetlerini öğrendikten sonra yine Lutfiye Hanım'ları kabul ederler ve giderler iken «yine buyurun» derler. Bu ne hikmettir, bilinemez!

Şu yakınlarda bir de bohçacı kadınlar peyda olup, Lutfiye'lere karşı rekabete kalkışmışlardır. Sanâyi'i türklerde bırakmak istemeyen frenkler Lutfiye'lerimize de rahat vermek istemiyorlar!

Hıristiyan hizmetçi kızları modası da şimdi gereği gibi meydan bulmuştur...

Dairelerimizde âdâb-ı islâmiyenin değil, yalnız âdâb-ı insaniyenin olsun muhafazası lüzumu, eğer musaddak ve müsellem ise, işte düşmanlar meydandadır!

Avrupa'nın en ziyade âdâbı bozulmuş olan memleketlerinde ırz ve edebleri meşkûk olan kadınlar ırz ve edebleri ve namus ve haysiyetleri mükemmel olan dairelere ayak atamazlar. Atarlarsa sonra ehl-i ırz olan takım ne böylelerin kapılarını çalar, ne de kendi kapılarını çaldırırlar.

∴

Şu mütalaata bizi sevkeden kuvvet Lutfiye Hanım'ın bâlâda naklolunan sözleriyle onu takip eden muhaveredir. Bu muhaverede Naîme Hanım ile Nâyâb Kalfa saf-dilâne beyan-ı efkâr ediyorlar, Lutfiye ise hem perde altından eğleniyor, hem işini beceriyor.

Muhavere bizi bu mütalaalara sevkettiği gibi, dikkatlice bir eseri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mütalaa etmeği öğrenen bil-cümle ashâb-ı vicdanı da sevkedebilir. Halbuki muhavere pek sadedir. Büyük sözler yok, parlak fikirler yok, erbâb-ı iktidardan birinin kuvve-i fikriye vü kalemiyesinden zâhiren eser yok, biri aklı başında, ikisi şöyle böyle üç kadının basbayağı lâkırdıları var. Şaşaa-i fikriye vü kalemiye yoktur, fakat hayat, osmanlı dairesinde meydan bulan havadis ü meşâgil-i rûz-merre kokusu var, hakikat rengi var. Mütalaa eden felsefe kitabından bir makale okuyorum farzetmez de, cemiyetin bir köşesini enzâr-ı dikkate hedef ettim zanneder. Ve ondan alacağı hisseyi hemen mevki'-i icrâya komağa çalışır.

Makale-i mahsûsa kılıklı bâlâ-pervâzâne tasvir edilmiş ulvî bir muhâvere «şairâne» olur, saçma sapan lâkırdılardan hâli olmayan bu muhavere ise «edîbâne»dir. Bunda mahsul var, netice var.

Ötekine karşı «pek güzel, pek parlak, pek şairâne» sözleriyle iktifa ederiz, yahut sözün parlaklığı hatırı için ibâreleri koynumuzdan çıkardığımız «akıl defteri»ne kaydedip ezberleriz. Berikinin ahkâmı ise bizi hemen tebdîl-i fikre ve ta'dîl-i harekete sevkeyler.

İşbu iddiamızı isbat etmek maksadıyla cemiyet-i osmaniyenin cilâsı tazelenecek bir köşesini musavver olup hissiyât-ı hasene-i beşeriyeyi galeyana getiren ve mânâ cihetiyle gerçekten pek edîbâne yazılmış olan mezkûr muhâvereyi kısmen zîrde naklediyoruz. Lutfiye Hanım'ın bâlâdaki ifadesine cevaben Nâyâb Kalfa der ki :

Nâyâb —Hanımefendi pek doğru söyledi... Şimdi şehir kızları pek yanlış... Geçende Kâmile Hanım'ın getirdiği gelini göreydiniz. İki dakika yerinde güzel oturamadı. Bir düzüye oradan oraya ,oradan oraya... Hiç gelin olan kıza birinci günü öyle şeyler yakışır mı? Dur bakalım, daha sen yeni geldin!..

Lutfiye Hanım — Ya kalfacığım, hakkım yok mu?...

Naîme Hanım — Ey efendim, bu sözlerden meramınız ne oluyor?

Lutfiye Hanım — Evet efendim! Şunu demek isteyeceğim ki, oğluma şehir kızı almaya bir türlü cesaret edemiyorum. Odalık alayım da biraz geçinsinler, eğer oğlum da, ben de hoşlanırsak nikâh ederim, diyorum. Birkaç vakitten beri her taraftan cariyeler getirttim. Gördüm, hiç bir istediğim gibisini bulamadım. Nihayet geçen gün kalfanın demin söylediği Kâmile Hanım'ın düğününe davetliydim.

Nâime Hanım — Evet efendim.

Lutfiye Hanım — Aşağı yukarı gezinip dururken maviler giymiş bir kız gördüm. Güzelliği, tarzı, tavrı, hele mahçupluğu pek hoşuma gitti. «Bu hanım kimin kerîmesidir?» diye sordum.

Nâyâb — (Naîme'ye bakarak) Bizim Vuslat...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lutfiye Hanım — «O kimsenin kızı değil, halayıktır» dediler, sonra tahkik ettim ki sizin imiş, Allah bağışlasın...

Naîme Hanım — Evet efendim! Ben onu pek küçük aldım. Bize geldiği zaman beş yaşında, ağzı daha süt kokar bir çerkes kızı idi. Terbiye ettim, okuttum, yazdırdım. Kanun öğrettim. Daha yaşı da henüz on dördünü bitirdi, on beşine bastı. Kendisi okumak, yazmak, kanun çalmaktan başka âlâ dikiş de diker, nakış da işler. Hele kanaviçede ustasını geçti.

Lutfiye Hanım — (Mütebessimâne) Maşallah! Allah bağışlasın! Pek hazzettim.

Naîme Hanım — Hani güzellikte dünyada misli bulunmaz değil ama kahpe pek sevimlidir. Kim görse beğenir. Geçenlerde kızlar seyir istemişlerdi. Bir araba tuttum, Çamlıca'ya gönderdim. Haspaya da yaşmak bir yakışıyor ki... Artık efendilerden, beylerden tut da hanımlara kadar bütün seyir halkı kıza yiyecek gibi bakarlarmış.

Nâyâb — O gün ben de beraber idim. Ooo! Artık arabanın içi manav dükkânına döndü. Kestane mi dersin, ünnap mı?

Lutfiye Hanım — Allah'a emanet! Doğrusu güzelliğine... hoşluğuna... terbiyesine... hele mahçupluğuna hiç diyecek yok.

Naîme Hanım — Bir de iyi yazı yazar ki, dışarda bazı ahbaplar var, gelen mektupların cevabını bütün o yazar.

Lutfiye Hanım — İşittiğime göre sizin de yetişmiş ergen bir oğlunuz varmış. Öyle mi efendim?

Naîme Hanım — Evet! Neden sordunuz efendim?

Lutfiye Hanım — Artık kalfayı beyefendiye nikâh edersiniz, başka yere vermeğe kıyamazsınız, değil mi efendim?

Naîme Hanım — Hayır!... Benim oğlum daha on sekizindedir. Evlenecek vakti değildir. Hem ben ona halasının kızını alacağım. Nişanlıdırlar.

Lutfiye Hanım — Niçin efendim? Ben sizin yerinizde olsam, elimde böyle güzel, marifetli bir cariye varken dışardan kız arayacağıma oğlumun koynuna koyuverirdim.

Naîme Hanım — Evet! Hakkınız var ama küçükten beri bir arada büyüdüklerinden yüz göz oldular. Bir kız kocasını saymazsa sonra geçinemezler... Hâsılı daha başka sebepler de var da...

Lutfiye Hanım — (Gülerek) Madem ki öyledir, geldim, bari benim oğluma kısmet olsun, bana veriniz.»

Gelin hanımlara «birinci günü yakışmayıp» sonra yakışacak olan etvar vâlidelerin evlatlarını bahtiyar etmek üzere ittihaz ettikleri tedâbîr ile bu bâbdaki ihtirazları, çarşıya çıkarılacak «mal»ın suret-i terbiyesi, seyre çıkmış kızlara Çamlıca yollarında efendilerin tecavüzleri, arabala-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rın bunlar tarafından manav dükkânına döndürülmesi, Lutfiye'nin zâhiren Vuslat'ın «terbiyesinden... hele mahçupluğundan» hayran oluşu ve hakikat-i halde :

«Artık kalfayı beyefendiye nikâh edersiniz...» «Elimde böyle güzel, marifetli bir cariye varken kız arayacağıma oğlumun koynuna koyuverirdim», diyerek eğlenip zurefâdan olduğunu gösterişi, Vuslat'ın satılmasına yüz göz olmaktan «daha başka sebepler» olduğu, yani bir sürü umûr-ı mühimme insanın yüreğine geçiyor.

O «başka sebepler»in müellif tarafından izah olunmadığına pek büyük teessüfler edilir. Zira fâciayı meydana getiren başlıca o «sebepler» olduğu halde, onların herkesin anlayacağı surette tasvir edilmemesi esere büyük nakîse getiriyor. Naîme Hanım'a mecnûne dedirtmemek üzere o sebepleri bari biz izah edelim :

Vuslat güzeldir, marifetli bir cariyedir, on beşine basmış, efendi ise henüz ihtiyar değildir... İşte sebepler! Sebepler de -görülüyor ki- epeyce mühimdir.

Naîme Hanım'ın ufkunda bu kara bulut olmasaydı, harekâtına bir mazeret bulunamazdı. Oğlunun ve kızı makamında bulunan Vuslat'ın gönüllerini mâderâne yoklamazdan evvel bu gibi harekete kıyâmı canavarlığına hükmettirirdi. Ancak bu kara bulut ahlâk-ı haseneden mahrum olmayan Naîme Hanım'ın hareketini tabiî addettirebileceği cihetle dram entrikasının en nazik ve mühim olan bu noktası, ehemmiyeti nispetinde müellifin himmetine mazhar olmalı idi.

Dram entrikasının ehemmiyetini ihlâl edecek kusurlardan olmak üzere müellifin büyük bir dikkatsizliği daha vardır. Fakat onu Servinaz bahsine bırakmak lâzımdır[8].

Bundan sonra evlât gibi büyütülen Vuslat Kalfa'nın müzâyede ve münâkaşası başlıyor. Mekrûh, vahşi, nefret-engiz bir pazarlık! Ayn-ı hakikat olarak mâhirâne tasvir olunduğu için insana dehşet veriyor. Sûretâ zarîfâne cereyan edip adi bir hareket gibi görünür, fakat biraz ta'mik-i efkâr ile hissiyât-ı haseneye müracaat olundu mu insanın tüyleri kalkıyor.

Vuslat'ın «kıymet»i altı yüz lira ediyor. Gün cumartesidir. Salı günü parası gelip Vuslat «kaldırılacak.»

Bununla şimdilik iktifa ile ayrılmıyorlar. Şimdi de alınan «mal»ın değerini bil-fiil isbat etmek lâzım. Kanun çalınacak, türkü çağrılacak.

Türkü çağrılıyor, «mal» kendisinin ancak bu hânede değeri olup «başka yerde» para etmeyeceğini feryat ü figanla ima ediyor. Anlayan

8. *Mizan*, nr. 51, 1 Şaban 1305/12 Nisan 1888, s. 468-470.

yahut anlamak isteyen yok. Naîme Hanım'ın küçücük fikri yalnız «başka sebepler» derdiyle istilâ olunmuş.

Şeytan kadar akıllı olan Lutfiye işi anlıyor. Eğer söylediği gibi oğluna almak istemiş olsaydı, bir daha uğramamak üzere hemen defolup giderdi. Fakat onun da başı boş değil, o da Giritli'den alabileceği bin altını, yani dört yüz liralık kârını düşünüyor. Kız Giritli'yi sevsin, sevmesin, ölsün, iki hâne de mahvolsun, Lutfiye'nin ne vazifesi? Dört yüz liranın cebe girmesiyle onun da işi bitmiş olacaktır.

Vuslat'ın Lutfiye Hanım'ın karşısında işkencesi sırasında bir fıkra geçiyor ki nazar-ı dikkatten dûr etmeğe gelmez. Vuslat şarkısını söyledikten sonra kıraattaki maharetini izhar için bir kitap alıp okumağa mecbur ediliyor. Bir buçuk sahifeyi işgal eden o makale buğday tarlası içinde bir gül demetine benziyor. Manzarası latîf, kokusu güzel. Aşk tavsif olunuyor. Tavsif pek âli, pek parlak. Lâkin «kıymet-i edebiye»si hasebiyle Vuslat'ın teeddübü üzerine Nâyâb İffet'in «kız, arsızlık lâzım değil» demesine değmez. Fakat kıymeti yalnız elfâzın suret-i tertibinde aramayı itiyat edenlerin nezdinde ihtimal ki, kıymeti bulunmaz.

⁂

Bîçare Vuslat'ın bu suretle pazarlığı bitiyor, salı günü gitmesine karar veriliyor. Küçücük zihnine hücum eden bin türlü dertler kendisini şaşırtıyor.

Bu Vuslat kimdir? Cemiyetin âzâsı sıfatıyla tuttuğu mevki' nedir?

Vuslat âdât-ı beldemizin bir kurbanıdır. Aklı başına gelinceye kadar nâz u nimetlere garkolmuş bir eğlencedir. Dünyaya geldiğini anlayacak, görecek vakitten itibaren her türlü işkencelere kurban edilmiş bir felekzededir.

«Kahpe pek sevimlidir», «haspaya yaşmak bir yakışıyor ki...» diyen Naîme Hanımefendi'ler Vuslat'ları «ağzı daha süt kokar bir çerkes kızı» iken satın alırlar, güzel ve sevimli olurlarsa aynanın önü gibi Vuslat'lar dahi Naîme Hanım'ların süs hâhişlerine hedef olurlar. Naîme Hanım'lar «kadınlıklar»ını isbat için Vuslat'ları telleyip pulladıktan başka «terbiye»ye kalkışırlar, okuturlar, yazdırırlar, musıki öğretirler, şarkı söyletirler, marifet gösterirler. Fakat bu hünerler hocalık eden Naîme Hanım'ların dest-i cehâletleriyle icrâ olunduğu cihetle Vuslat'lar çığırlarından çıkarlar, terbiyeleri bozulur. Küçük beyin oyunlarına, efendinin bakışlarına, Çamlıca caddesinde dolaşan beylerin kestane ile ünnaplarına Vuslat'lar nazar-ı müsamaha ile bakmağa alışıyorlar. Hattâ biraz daha Vus-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lat'lar büyüyüp «çocuk oyuncaklarını» gereği gibi ciddileştirdikleri halde Naîme Hanım'lar yine bî-haber olurlar, gönle sığamayıp;

Sevdim seni bil eyleme beyhûde tecâhül
Rahmet kuluna nâz ise elverdi tegâfül

gibi âşıkâne nağmeler suretiyle dışarı uğrayan âsâr-ı galeyanı müşâhede edince, «Müftehirâne ve mütebessimâne 'Aferin' Vuslat!» derler. Nâyâb dadıları ise, «Ha! İşte böyle uslu, edepli olmalı», diyerek her ikisine karşı alkış-hân olurlar. Sonra bu «terbiye» ve «marifet»lerin *Vuslat* gibi facialara meydan verdiğini görürler de yine zavallı Naîme'ler terbiye olamazlar.

Küçük Bey ile oyunlarına Naîme Hanım'lar «çocuklar oynuyorlar, ne zararı var?» derler. Arabaya kestaneler yağdırılması hoşlarına gider. Birinci defa olarak kalfalarla gitmiş olan Vuslat Kalfa'nın artık bundan sonra Naîme Hanım ile Çamlıca'ya ve Kâğıthane'ye devam edeceğine şüphe etmeyiniz. Yağan kestanelerin ehl-i ırz u edeb bulunan Naîme Hanım'ın bile hoşuna gideceğine inanınız!

Fakat Naîme Hanım'lar «Efendi»nin Vuslat Kalfa'ya göz diktiğini görürlerse, vay zavallı Vuslat'ların haline!... O nâz u nimet-perverdesi bulunan Vuslat'lar Lutfiye Hanım'lar vasıtasıyla hâneden «koparılıp» öyle bir ortaya atılırlar ki, bahçıvansız koparılmış fidanlar gibi «köklerin toprakta kalmasından» dolayı kurumasalar bile, yeni dairelerde görecekleri horluktan ve dûçar olacakları bed muameleden erir giderler.

Bu kaidenin şâzları da vardır. Hattâ bazı Vuslat'ların ikbali «efendi gözünden» sonra başlar. Lâkin bu bir şâzdır, tali' işidir, güvenilmez.

Bu halde Vuslat'lar cemiyetimizin en bîçare olan takımıdır. İnsan olmak üzere muamele görerek büyürler, fakat büyüdükten sonra çarşıya ait mal kesilirler. Küçükten insan olmak üzere hazırlanmamış olsaydılar bîçarelikleri belki bu kadar gönüllerini viran ve hüsn-i ahlâklarını perişan edemezdi.

⁂

İkinci perde Vuslat'ın odasını gösteriyor. Odası haliyle mütenasiptir. Hali ise o gece pek perişandır.

Vuslat'ı şimdi odasında görüp, tamamiyle tanıyoruz. Lutfiye'nin karşısında ibraz-ı hüner eden Vuslat bir hayal idi, şimdi Vuslat'ın hakikatine vâkıf oluyoruz. Bu hakikat hem teveccühümüzü celbediyor, hem yüreğimizi yakıyor. Halinde, hareketinde, sözlerinde, şikâyât ve inkisarında âri-

yetlik eseri yok. Müellif Vuslat'a tarafgirlik edip fazla boya sürmemişler, sadece olduğu gibi bize gösteriyor.

Bu ise müellifin büyük bir hüneridir. Kendisinin usule teba'iyet etmekten âciz bir «şair» olmayıp hâlis «edîb» ve «münekkid» olduğunu tekrar ale't-tekrar olmak üzere isbat ediyor.

Hakîmâne tasvir ettiği Vuslat'ın o can yakıcı feryat ve şikâyâtına, gözyaşlarıyla gönül ahlarına müellifin de kapılıp tasvir-i tabiat u hakikat mesleğinden çıkmaması, her bir ifrat ve tefritten kurtulması münekkide mahsus ve matbuat-ı osmaniyece hemen meçhul bir haslet-i âliyedir.

Nâyâb Kadın'ın, Lutfiye Hanım'ın, Naîme Hanım'ın şekillerini tersim eden fırça yine bu hakikat fırçasıdır. Zaten hikâyenin başlıca erkânı da onlardır.

Servinaz ile Muhsin Bey dahi hikâyenin erkânından ise de Muhsin Bey vakitsiz güneşe çıkarılmış bir fidan olduğu için bazen halinde görülen sendelemeler bir dereceye kadar affolunuyor. Fakat entrikanın dönmesi için müellif tarafından âlet ittihaz olunan Servinaz'ın lüzum ve ehemmiyeti nisbetinde «teslih» edilmemesi ve *Vuslat*'ın her cihetinde görülen enzâr-ı müdekkikâneden onun mahrum bırakılması te'vil kabul etmiyor.

Müellifin Servinaz'a lüzum derecesinde ehemmiyet vermemesi, Naîme Hanım'ın «başka sebepler»i kusurundan daha büyüktür.

Vuslat Kalfa'nın gözünü mumdan ayırmayıp tefekkürlere dalmasına, «derdini, biçareliğini düşünmesine», «derdini bildiği için dermanı aramayıp çaresiz kalmasına», «ağlaya ağlaya gözlerinin yaşına boğulacak» bir halde bulunmasına, «Küçük Bey'i» sorup cevaplarını işitince «benzi kül gibi olup, hıçkıra hıçkıra ağlamasına», «Anneciğim! Anneciğim! Gözümde güler yüzünün hayali... Kulağımda nazik sesinin aksi bile kalmayan anneciğim! Neredesin? Gel! Gel de kızına sen teselli ver... Derdine sen derman ara... Ah, bana senden başka kim acır? Derdim senden başka kime açılır?... Şu dakikada ruhumun nasıl sıkıldığını, yüreğimin nasıl yandığını bilsen, beni doğurduğuna sen de pişman olurdun. Ben bugünleri görecek miydim? Ben bu felâketlere uğrayacak mıydım?» diyerek yerlere kapanmasına, «yarın gelip alacaklar» diyen Nâyâb'a hiddetle «inşallah bu (evden) cenazem çıkar» demesine şâhide bulunan Servinaz, güya haline vâkıf olamıyor. «A kardeş, söyle Allahaşkına, ben de bileyim» diyerek derdini paylaşmak derecesinde izhar-ı teveccüh eden, «on iki sene zarfında yenilen ekmeğin kadrini» bilen, «ayrılmak güç, ama sonra unutursun, hanım olacaksın, bey karısı olacaksın»lara varıncaya kadar aklı eren, «dünya ne acayiptir! Birtakımı ağlar, birtakımı güler. Şurası daha acayiptir ki ağlayanlar niçin ağladığını, gülenler niçin güldüğünü bilmez! Bazı adam kahkaha ile güler. Sebebini sor-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

san hüngür hüngür ağlayacak bir hal bulursun! Bazısı da hüngür hüngür ağlar. Hikmetini anlasan kahkaha ile gülünecek bir şey görürsün! Hele bence dünyada hiç bir şeye ne ağlamalı, ne de gülmeli,» diyerek ağzına ve haline hiç yakışmaz surette hikmet dersini söyleyen Servinaz'ın hâle vâkıf olmamasına ihtimal yoktur. Servinaz gibi büyüyen küçük halayıklar fitne kumkuması olurlar, Vuslat'ların nâil oldukları âsâr-ı teveccühe haset ederek onları çekemezler. Fazla olarak Küçük Bey'in cevaplarını tebliğ eylemesine ta'mik-i efkâr edilirse arada dönen entrikanın baş âleti olduğuna veyahut mihver-i fâcia olmak lâzım geleceğine şüphe kalmıyor.

Bizce müellif bu Servinaz bahsinde büyük kusur ediyor. *Vuslat*'ın mevzuu iktizasından olarak Servinaz için büyücek mevki' ayırmak lâzımdı. Servinaz fitne ve şirret cihetiyle Lutfiye Hanım'a çırak olacak mertebede bulunsa idi, dram entrikası pek çok şeyler kazanırdı.

Vuslat, hâne halkının hedef-i enzâr-ı muhabbetidir. Hep onu süslüyorlar, seviyorlar, marifetler öğretiyorlar. Bunlara şâhide olan ve Vuslat gibi kendisi de çerkes çocuğu bulunan Servinaz'ın haset ve husumet bağlaması tabiîdir. Vuslat'ın kalbiyle beraber Servinaz'ın da kalbi «uyanmıştır». Küçüklükten beri birikmiş olan kin ve hasede şimdi de «Küçük Beyefendi»in muhabbeti hırsı munzam olup Vuslat'ın hasm-ı canı kesilmeli idi.

Naîme Hanım'ın «başka sebepler»i ile ortadaki tecahül ve tegafül Servinaz'ın fitne ve iftirası âsârı bulunsa idi, Naîme Hanım meczûbe yad olunmaktan kurtulurdu ve *Vuslat* eserinin ehemmiyeti artardı. Bâ-husus Lutfiye Hanım Servinaz'ın bu halinden bil-istifade, onu entrikasını tervic için vasıta ittihaz etse idi, eser daha mükemmel olurdu.

Bâlâda naklettiğimiz «hikmet dersi» dahi kemâlâta bir ifrattır. Husûsen Servinaz'ın ağzından çıktığı için çirkindir. Eserde yegâne «sanat» bulunduğu için pek bellidir[9].

Küçücük gönlüne sığamayıp coşmakta bulunan derdinin seyline meydan verip kendi kendiyle dertleşmek «ihtiyaç»ında bulunan bîçare Vuslat'a Servinaz'ın «nedir kardeş»leriyle hikmet dersleri tacizâtı elvermiyormuş gibi gece yarısı odaya gelen Nâyâb Kalfa marifetiyle dahi dert ve elemine tuzlar, biberler ekiliyor.

Nâyâb ayarında bulunan genç kalfaların ufk-ı hayallerinde «çırak» olmaktan tatlı ve arzu olunur bir şey olamaz. Çıraklık Nâyâb'ların maksad-ı ömr-i cefakârlarıdır. Müstağrak oldukları zulmet-i esaretin seher-i ümid-bahşlarıdır. Nâyâb'lar herkesle beraber Vuslat'ları da kendileri gibi bilirler. Bunun için Nâyâb nazarında paşa-zâdeye çırak olmakta bulunan

9. *Mizan*, nr. 52, 8 Şaban 1305/19 Nisan 1888, s. 481-482.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vuslat'a göre, o gece bahtiyarlık ve sevinç gecesidir. Vuslat'ların akvâl ve ef'âli her ne kadar aksini ima ve ispat edecek surette olursa olsun, yine Nâyâb'lar bildiklerinden dönemezler. «İnşallah bu evden cenazem çıkar»larına inanamazlar, bozulmuş yüzleriyle, kızarmış gözlerine sevincin ifrâtı âsârından başka bir nazarla bakamazlar ve giderlerken cehren ve tekdîren :

«Sevinçten gözlerine» uyku girmiyor. Zamâne kızları!... Âşüftelikten başka bir şey düşünmezler ki...» demekten kendilerini alamazlar.

Vuslat'ın derdi büyüktür. Bu tahkirin tesirine bile vücudunda mahal kalmamıştır. Bunun için sesini çıkarmayıp nihayet derecede muhtaç bulunduğu yalnızlığa -yani haline göre bir ân-ı saadet addettiği o tenhalığa- intizar ediyor.

⁂

Zavallı Vuslat, âkıbet aradığı yalnızlığa nâil oluyor. İşbu arzu-yı tabiîsinin şiddeti Nâyâb'ın çıkması üzerine ağzından hemen fırlayan :

«Vuslat'la alıp vereceği yokmuş... Yokmuş... Yokmuş!...

— Olmasın!... Yokmuş da... Alıp vereceği yokmuş da ya o iltifatlar ne idi?!...» feryat ve sitemlerinden anlaşılıyor.

Vuslat'ın can-hırâşâne hasbıhali Muhsin Bey ile kendisi arasında peydâ olan meyl ü muhabbetin suret-i husûlünü hakîmâne ve müessirâne tasvir ediyor.

Galeyana gelmiş efkâr-ı mütenevvia edîb-i musavvirin kalem-i belîgânesiyle bir suret-i muntazamada cem'olunmuştur. Tezat ve tenevvü, âhenk ve ıttırada halel vermiyor. İfrattan sâlimdir. Mihr-i tabiattan hiç bir kelime mahrum değildir.

Bizce bu parça *Vuslat* eserinin «şairâne» olmakla beraber, en «edîbâne» olan kısmıdır. Yalnız «kazâen» dahil olup, o cevher-i edeb ü hikmetin revnakına halel getiren :

«Beni odasına her gece neye kabul ederdi?...» cümlesine azîm teessüfler edilir? Cümle, kalemden kaçmış ve tashihte unutulmuş olmalıdır. Kendisi için *Vuslat*'ta yer yoktur. Mevzu'-ı hikâyeye göre mânâsızdır. Tasvir-i edebîye göre münasebetsizdir. Binâenaleyh *Vuslat*'ın ikinci tab'ında hazfolunacağına şüphe etmek bile istemeyiz. Eğer :

«Beni odasına her gece niye kabul ederdi? Bana *Zavallı çocuk*'u okutup niye ağlardı?» yerine, «Beni odasına çağırıp *Zavallı çocuk*'u niye okuturdu?» yazılsa idi, işi bir dereceye kadar tamir eylemek mümkün olur idi...

Vuslat'ın can yakıcı hasbıhalinden esbâb-ı fâciayı tamamiyle öğre-

niyoruz. «Kaldırılan» Vuslat ile «yalnız bırakılan» Muhsin'in ciğerlerini çürüten «mikrop»u buluyoruz. Bîçare fidanlar gecenin sâkit anlarında *Zavallı çocuk*'ları okuyup ağlaşırlarmış, yaş ile dolmuş gözlerini masumâne birbirlerine kaldırıp içlerini çekerlermiş, şarkılar tanzim ve nazireler tertip ederlermiş, birinin tepsi üzerine bıraktığı şarkıyı diğeri alıp okur iken ikisinin de yürekleri çarpıp renkleri bembeyaz olur ve sevinçlerinden sabaha kadar uykusuz kalırlarmış, kabahatli gibi biri yüzlerine bakarsa yürekleri oynayıp yere geçecek gibi olurlarmış, birbirlerine verdikleri kâğıtları yüzer kereler okuyup ezberler ve kâh sevinçten, kâh mahzunluktan ağlaşırlarmış, gerek ağlamakta ve gerek okumakta başka başka safalar ve lezzetler bulup eğlenirlermiş.

Vuslat o kâğıtların birini göğsü üzerinden çıkarıp bir defa daha cehren okuyor ve nakarat makamında ibare sonlarında «ah»lar, «Muhsin! Gerçek mi söylüyorsun»lar, «eyvah, hani ya o saadet»ler hitaplarını tekrar ediyor ve «sine sine» ağlıyor.

Zavallı kızcağız! Varsın ağlasın. Şimdiki halde kendisi için o da bir ney'i tesellidir.

Eli minderin üstündeki aynaya gidiyor. Yüzüne, yani Vuslat'ların «yegâne hazine»lerine(!) bakıp onu «çirkin ve korkunç» buluyor. «Sakın ölmeyim?» diyerek izhâr-ı telâş eyliyor. Lâkin derhal :

«Ah, hani ya o saadet! Mezara diri diri gideceğime ölmüş giderdim...» diyerek korktuğu ölümde saadet görmeğe başlıyor. Sonra yine kendi çehresine atf-ı nigâh ile, «Sevme beni Muhsin!» diyerek sevgilisine nasihat veriyor...

Muhsin'den kendi nefsine nakl-i efkâr ediyor. Kendi şan ve mevkiini ihata ettikten sonra :

«Budala! Muhsin Bey'i sevmek senin haddin midir? O, bir beyefendidir... Sen bir halayık parçasısın! Ona lâyık olmadığını bilse idin, şimdi bu hallere girmezdin!» diyerek kendi kendini tekdir edip haksız çıkarıyor. Fakat bu da olmuyor. Bunu da muvâfık-ı hakkaniyet göremeyip «Ben ne yaptım?» diye soruyor. Kabahati kendinde de bulamayınca gönlüne yükletiyor. Fakat onu da itham edemeyip :

«Zavallı gönlüm! İhtiyârı elinde olsa idi Muhsin Bey'i sevmeğe cesaret eder miydi?» diyerek ona da tebriye-i zimmet ettiriyor.

O halde ötedeki şu büyük kabahatin fâili kim? Mutlak onu bulmak lâzım. Vuslat arıyor. Birdenbire hiddet ettiğine nazaran sanki kabahat sahibini bulmuş oluyor.

«O cadı da beni nereden görmüş?... Sağlıkla görmeyeydi. Ayakları kırılaydı da gelmeyeydi. Şimdi gelsin de marifetlerini görsün!» diyor. Bî-

çare Vuslat'ın bu hitabı Lutfiye'yedir. Güya «oğlunu bahtiyar etmeğe çalışmakta bulunan o «paşa karısı»na aittir.

Ey Vuslat! Acaba sen aldanmıyor musun? Kabahati Lutfiye'ye yükletmek hususunda haklı mısın? Pekmez olmayan yere sinek hiç gelir mi? Hırs ve tama' Lutfiye'yi sinek ettiyse kabahat onun mu?...

Öyle ise kabahati kime atmalı?...

Naîme... Naîme Hanım gelsin. Vuslat'ının hal-i perişanını o seyretsin! Marifetinin âsârını o görsün! Tegâfül ve tecâhülün kadrini o bilsin! Dest-i terbiyesinden çıkan nevcivanların ne gibi vartalara uğramak muhatarasında bulunduklarına nazar etsin de iyi nişan koysun!

Yani Naîme Hanım mesuliyeti üzerine alsın!..

Peki, ama bunu yalnız Vuslat'ın Naîme'si yapmamış a!? Görülmemiş, işitilmemiş bir şey değil a!? «Ağzı süt kokar çerkes çocuklarını» nâz u nimetler içinde büyüttükten sonra Lutfiye'lerin «himâye»lerine teslim edenlerin birincisi... hattâ yüzüncüsü olsun, Naîme Hanım olduğu iddia olunamaz ya!?...

Demek oluyor ki, kabahati başka yerlerde aramak lâzım geliyor.

Vuslat sahibi onu arayıp buluyor. *Vuslat*'ın hey'et-i mecmûası suretiyle onu meydan-ı ibrete vaz' ediyor.

İşte biz bu gibi edeb ve hakikat tâliplerine, ahvâl-i cemiyet musavvirlerine «edîb» demek istiyoruz.

İşte bunun için biz *Vuslat*'a en güzel âsâr-ı edebiye-i milliye nazarıyla bakıyoruz.

Güzel yazı yazanlar «münşî»dir.

Âsârında şiddet ve ulviyet meşhûd olanları isterlerse «dâhi» yâdederiz.

Hâb-ı marifette bulunan cemiyeti uyandırıcılara müteşekkiren «intibah zili» deriz.

Fakat hakîm mânâsıyla şerhetmek istediğimiz «edîb» ünvânını ise bir sürü «edîb-i zî-şan»larımızın müsaadesiyle yalnız ahlâk u âdâb-ı cemiyetin hafâyâ-yı mâneviyesine atf-ı nazarla, bu suretle ömürlerini tehzîb ve ıslahı uğruna vakfedenler için muhafaza etmek istiyoruz. Acaba hakkımız inkâr olunur mu?...

⁂

Tatlı hâtıralarına bol bol ağlayıp, acılarına dahi hiddet ve şiddetle sitemler edip, bir dereceye kadar coşkunluğunu teskin eylemiş bulunan Vuslat dolaptan Muhsin'in resmini çıkarıyor ve onunla bir müddet tatlı tatlı dertleşiyor. Bu dertleşme pek lâtiftir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resme söylemek ile iktifa olunamayacak başka türlü dertleri olmalıdır ki, Vuslat resmi yerine koyduktan sonra eline kâğıt ile kalemi alıp birtakım şeyler yazıyor. Yazdığı şeyin ne olduğunu müellif söylemiyor ise de pekala anlaşılıyor. Tafsilâta hacet yoktur. Hitap şüphesiz Muhsin Bey'edir. Hem de son nazlar, son muhabbetler, son sitemler, son elvedâlardır.

Resim ile mektup Vuslat'ın gönlüne biraz daha ferahlık veriyor. Zihni yine tatlı hâtıralara avdet ediyor. Ortalık ağarmağa başlamış. *Atala*'yı beraberce okudukları akşam da böyle bir zamanda ayrılmışlardı. Bu defa seher başka suretle karşılanmış ise de, eski seherin hatırı için yine Vuslat'a pek tatlı geliyor, hattâ o kadar tatlı geliyor ki kendisini :

«Allah'ım! Her şeye kâdirsin. Ne dilersen yaparsın. Ne olurdu merhametli Allah'ım! İraden taalluk etmiş olsa da şimdi, şu dakikada dünyayı dönmeden alıkoysan, mevcudâtı bulundukları hal içinde ebedî bıraksan, seher şu letafetiyle, şu hazinliğiyle devam etse, ben de şuracıkta Muhsin'imi düşünüp ebedî ağlasam,» demekten ve hüngür hüngür ağlayarak yere kapanmaktan alamıyor.

Ne kadar safdilâne, ne derece masumâne, ne rütbe edîbane ve şairâne bir duadır şu!.. Kimseye görünmeksizin gizlice Vuslat'ın odasına gelmiş olan Muhsin Bey sevgili Vuslat'ını bu halde buluyor[10].

Vuslat'ın bundan sonraki sahaifi mahir bir edib-i musavvirin kalem-i beligânesi âsârı bulunan cevahir-i edeb ü hikmetten hâli değildir. Fakat hazine-i edebiyatımızda emsali defaatle görülmüş muaşaka netaicinden ibaret bulunmakla ber-tafsil bahse muhtaç değildir. Bunun için biz dahi her bir sahifeye ayrıca kıymet takdir etmek cihetine gitmeyip itiraz olunacak noktaları tercihen beyan-ı efkâr edeceğiz.

Muhsin Bey ile Vuslat Kalfa birbirini pek geç anlıyorlar. Gıyaben çokça devam etmiş olan tecahül ve tegafülün vicâhen dahi devam etmesi erbab-ı mütalaaca hüsn-i tesiri mucip olmuyor. Bize kalırsa beyinlerinde câri olan temiz ve şiddetli muhabbet sayesinde ortada dönen entrikanın perdeleri birbirlerine ilk defa atf-ı nazar-ı hasret edişlerinde yırtılıp düşmeli idi. Bu tecahül Vuslat'ın satılmasına mânâ bırakmak için devam etmiyor. Zira ayrıldıkları sırada birbirinin hissiyât-ı kalbiyelerini anlamış bulunuyorlar. Muhsin ile Vuslat'ın bir hafta mukaddemki bahçe mülâkatları Muhsin ağzıyla pek şairâne vasfolunmuştur. Hele gözlerin tercüman-ı muhabbet oluşu o kadar latîftir ki *Gözyaşlarım*'ın en kıymetdar bendini teşkil edebilirdi.

Fakat sıhhatine şüphe edilmeyecek böyle bir mütercim vasıtasıyla ge-

10. *Mizan*, nr. 53, 15 Şaban 1305/26 Nisan 1888, s. 492-493.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

celeyin bahçede mülakat edip konuşmuş bulunan Muhsin Bey'in : «(doğrularak) Vuslat! Allah aşkına beni sever miydin? Gerçekten sever miydin?» suali mânâsızdır. Vuslat ile yüzyüze gelip söyleşmemiş bulunan Muhsin Bey'in «Vuslat satılmak istiyor», «evdekilerden bir kimseyi istemiyor» gibi senetsiz sözlere ehemmiyet vererek sükût etmesi ve geriye çekilmesi de mânâsızdır ya!

Muhsin, Vuslat ile olan muaşakayı ayıp addedip çocukluğuna hürmeten becâ görülecek olan mahcubiyetten dolayı nutku tutulup sükût eylememiştir. Çünkü kendisi : «Evin içindekilerden memnun değilim, demiş. Ben de evin içindeyim. Demek ki benden de memnun değil. Kâğıdıma cevap alamayışım da öyle gösterir,» sözleriyle aksini ispat eyliyor. Müellif tiyatronun bu fıkralarına gelinceye kadar günahsız gösterdiği Servinaz'ı bu defa ithama başlayıp ortadaki entrikayı ona tahmil etmek istiyor. Pek güzel! Ama bu halde Muhsin'in :

«Birbirini sevenleri ecel de ayıramaz. Ben bugün amcama giderim, teyzeme giderim. Ne yaparsam yaparım, çaresine bakarım» veyahut :

«Peder ve vâlide uyanmadan ben kaçayım. Onlar beni bu gece halamda bilirler. Ben ise selâmlıkta saklanmıştım,» sözlerini ne yolda şerh ve te'vil etmek lazım gelir?

Muhsin Bey ile Vuslat Kalfa'nın işbu muhavereleri bir nev'i can pazarlığı olduğundan, ciddiyet ve ehemmiyeti der-kârdır. Bu gibi muhavere lerde latîfenin ve hafifliğin gölgesine bile meydan vermek câiz olamaz. Bunun için «Vuslat ile alışverişim yoktur» dememiş olduğuna, Vuslat'ı inandırmak üzere fikr-i âşıkânesince en büyük bildiği yemin olmak üzere gayet ciddî olarak söylediği «Vallahi demedim. Dediysem cemalinden mahrum olayım,» sözlerine karşı, Vuslat'ın :

«İşte onun için demişsin ya!» mukabelesi pek nâ-be-mahal düşüyor. Bizce, bu cümlenin eserde ibkası câiz değildir.

⁂

Her ne hal ise akıbet, güç bela ile Muhsin ile Vuslat birbirlerini buluyorlar, bir alçağın entrikasına hedef olup aldandıklarını anlıyorlar. Onlarla beraber güya biz dahi bir şeyler anlıyoruz.

Lâkin anladığımızın yekûnunu cem'etmek lâzım gelse doğru çıkmıyor. Zira yekûn tezat ve tenakusdan hali kalmıyor.

Anlayabildiğimiz şundan ibarettir: Naime Hanım'ın «başka sebepler»inden veyahut diğer bir bahaneden dolayı Vuslat'ı satmağa karar vermiş olan efendiler bir kere oğulları Muhsin ile Vuslat'a «resmen» beyan-ı hal ile, «re'y»lerini almak isterler. Güya Servinaz, Vuslat'ın satıl-

mak istediğini sahiplerine bildirmiş, «bu hânede hiç bir kimseyi istemem», «mutlaka satılırım» demiş. Evlat gibi büyütülen Vuslat'a isnat olunan bu sözleri kâfi gelmiş. Huzurlarında her türlü serkeşliklere alışmış bulunan Vuslat çağırılıp istintak edilmiyor, satılmak istediğinin sebep ve illeti sorulmuyor.

Yine «resmen» keyfiyetin Muhsin Bey'e bildirilmesi tensib olunuyor. Madem ki Muhsin «daha çocuktur», «Vuslat ile oynamasında bir beis yoktur», o halde niçin soruyorlar?

Muhsin'in verdiği cevap hakkında ihtilaf var. Servinaz'ın sözü ile vukuat-ı âtiyenin suret-i vukuuna nazaran Muhsin Bey «benim Vuslat ile hiç bir alış-verişim yoktur» demiş.

Muhsin'in kendisine bakılırsa «hiç bir şey» dememiş.

Kime inanmalı, nasıl bir fikir hâsıl edilmeli? Muhsin lisânen bir şey dememiş olsa bile, aşk u muhabbetine ve çocukluğuna nazaran hal ü tavrıyla elbette göstermiştir. Anasıyla babası bunu görmemişler!

Yani görmek istememişler. Bunun için ise anasınca mutlak Vuslat'ın hâneden çıkması iltizam edilmesi, babasınca dahi bu bâbda inceden inceye iş karıştırmaktan havf u ihtiraz olunması lâzımdır. Naîme Hanım niçin gözlerini yumup kararında ısrar eyliyor. Niçin Tevfik Efendi buna karşı ses çıkaramamak gevşekliğinde bulunuyor. Naîme Hanım'ın ısrarıyla Tevfik Efendi'nin sükûtu için «sebepler» ile «mahcûbiyet» ister.

İşte biz dahi bâlâda «başka sebepler» sözüne o kadar ehemmiyet vermiştik. Naîme Hanım'ın «Hâsılı daha başka sebepler de var da...» sözlerine karşı Lutfiye Hanım gülerek «Madem ki öyledir, bari benim oğluma kısmet olsun» cevabıyla mukabele etmesini *Vuslat*'ın mevzuu hakkında bir fikir ve karar hâsıl etmek için senet ittihaz eylemiştik.

Müellif bu gibi kat'î bürhanlara karşı tecahül gösterip erbâb-ı mütalaayı ikinci perdenin ortasına kadar «bî-günah» bulunan Servinaz'ı ithama davet eyliyor! Güya Servinaz Muhsin'i sevdiği için Vuslat'ı def'etmek istiyor, Vuslat'ın aleyhinde Muhsin Bey'e, Muhsin Bey'in aleyhinde dahi Vuslat'a iftiralarda bulunuyor, Servinaz, Muhsin Bey bir şey dememiş iken «Vuslat ile alıp vereceğim yok» dediğini söylemiş, Muhsin Bey'in mektubunu saklamış, Vuslat'ın kimseyi istemeyip satılmak için ısrar ettiğini bildirmiş, hattâ müellif çürümüş pamuk ipliğiyle sarılmış bu entrika sayesinde herkesi kandırdım hülyasıyla akıbet Vuslat'a :

«Servinaz! Zalim Servinaz! Bana rakip imiş de haberim yok!» dedirtiyor. Fakat erbâb-ı dikkat miyânında müellifin işbu tarafgîrâne arzusuna iştirak için tegafül edebilecek olanı güç bulunur. Çünkü *Vuslat*'ın ellinci sahifesinde Servinaz'ın kendi kendine (evet, kendi kendine) söylediği sözler tecahül ve tegafüle kat'a mahal bırakmıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Servinaz, Vuslat'a karşı ca'lî sözler söyleyip oyun oynayabilirdi. Buna herkesten evvel biz hak ve münasebet olduğunu teslim ederdik. Fakat Servinaz, Vuslat'a hitâben nasâyihde bulunduğu sırada (Dikkat!) kendi kendine :

«A.... Bu kız çıldırmış, çıldırmasa sevincinden etekleri zil çalacak yerde haykıra haykıra ağlar mı?» diyerek ortada dönmekte olan entrikanın külliyen yabancısı bulunduğunu, kendisinin Vuslat'a karşı rakip olmadığını ve Vuslat'ın yerinde kendisi olsa, öyle Muhsin'leri filanları düşünmeyip sevincinden koşarak eteklerine zil çaldıracağını ispat ediyor.

Kendi kendine söylenen sözlerin sıhhatine ve ciddiyetine şüphe göstermek edebiyatın mebâdisini bilmemek demek olur. Binâenaleyh erbâb-ı mütalaayı iğfal için kurulan işbu tecahül dolabına, müellif ibtidâ kendisini kaptırmış oluyor.

Hâsılı *Vuslat*'ın bu entrika kısmı tamire (hattâ bize kalırsa yıkılıp yeniden inşâya) muhtaçtır. Dram entrikasının dönmesi için tecâhül ve tegafül lâzım ise de, erbâb-ı mütalaanın başlarını döndürecek tegafüllerin bulunmaması dahi elzemdir, zannederiz.

Müellifler bu gibi oyunlarda ca'lî olarak söylenen yalanlar miyanına erbâb-ı mütalaaya mahsus bulunan «kendi kendine» mu'terizeleriyle hakikat-i hali beyan ederek tecahül ve tegafülün dramın erkânına münhasıran kalmasına dikkat etmelidirler. Biz dahi bâlâdaki (kendi kendine)yi bu kanunun bir bendi makamında kabul ile Servinaz'a tebriye-i zimmet ettiriyoruz ve müellifi mesul bırakıyoruz[11].

Efkâr-ı âcizânemizce bu babda hükm-i kat'i vermek için kâfi kuvveti haiz görülen bend-i mezkûr ile iktifa etmeyenler bulunursa, onları da ikna etmek üzere başka bürhanlar ibraz edebiliriz. Ez-cümle, Vuslat ile tatlı tatlı dertleşmeğe henüz başlamış, anlaması lâzım gelen vukuat ve hususatın nısfına olsun henüz kesb-i ıttıla' eylememiş olan Muhsin Bey :

«Aman dışarda gezinti başladı. Peder ve valide uyanmadan ben kaçayım» diyerek ve kolundan tutup meyûsâne «Beyim, beyim!» tazarruunda bulunan Vuslat'a karşı :

«Nedir? Ömrüm!» cevabıyla alnından öpmekle iktifa ederek muktezâ-yı hakikat önünden hududunu tecavüz etmiş tasnî' gibi cebanetkârane ric'at eyliyor.

Anasıyla babasının «başka sebepleri» olmasa bu ric'at-ı kahkarîyeye ne mânâ verilebilir? Anasıyla babası Servinaz'ın dâm-ı iğfalâtına düşmüşlerse, Muhsin niçin hakikat-i hali bildirip ocağın sönmesine sebep olacak olan mekrûh ahz u i'tâya mâni olamıyor?

---

11. *Mizan*, nr. 57, 12 Ramazan 1305/23 Mayıs 1888, s. 540-541.

Müellif, Muhsin Bey'in «Perşembe gününe kadar» meydan var zannetmesiyle bunu te'vîl edemez. Hem de Vuslat'ın :

«Beyim, ben gideceğim! Bugün gideceğim... Vakit kalmadı beyim... Ah, yüreğim!..» figânına karşı Muhsin Bey bu «perşembe» günü lâkırdısını nereden çıkarıyor? Yine mi Servinaz? Olsa bile Servinaz'ın sözü bâhusus «iş anlaşıldıktan» sonra neye Vuslat'ın sözünden daha müessir oluyor?

Biz buraları anlayamıyoruz, anlamak için ihtimal göremiyoruz.

Hâsılı *Vuslat* eserinin şimdiki hal ve tertîbi iktizasından olarak bîgünah bulunması lâzım gelen Servinaz'ı kasden mesuliyet altında bırakmak teşebbüsünün âsârı meşhûd oluyor.

Cemiyetimizin ahvâlini tasvir eden müellif hazretleri meyl ü arzu-yı tasvirden muhakemât u mütalaat-ı hikemiye dairesinde bile kurtulamamıştır. Yani mâ-fevkin hatalarını setr için mâdûnu kurban etmek âdet-i malûmesi mucibince hareket etmekten kendisini alamamıştır!

⁂

Şu suretle perişan bir halde terkolunan bîçare Vuslat müdhiş hakikati gözlerinin önüne getirip âh u figânlarını tekrar ettikten sonra Muhsin Bey'in «perşembe» sözüne bir mânâ aramağa çalışıyor. Güya mânâsını bulup biraz kendine teselli vermek istiyor. Yani «perşembe» sözünü bugünkü salı günü gelip alacaklar ise de, «perşembeye kadar» müşteride kalıp beğenirlerse o vakit paralar sayılacağına hükmeyliyor ve bunun üzerine «müşteri »de iken kendisini beğendirmemek üzere «dünyanın bedliğini» icra etmeğe karar veriyor. Badehû o vakte kadar :

«Beyim de amcasına, teyzesine söyleyecek! İnşallah yine gelirim» diyor. Bu sözler yeis ve nevmidî halinde bulunan Vuslat'ın ağzından çıkmamış olsaydı ne büyük bir istihza olacaktı! Ciddî olarak söylendiği için ne kadar sû-i tesiri mucip oluyor! Fakat Vuslat bile amca ve teyze ümitlerinin pek zayıf olduğunu âkıbet hissederek, feryadına :

«Allah'ım! İnayet sana kaldı...» diyerek merci'-i avam u havâs olan Hazret-i Hâkim-i Mutlak'ın bârgâh-ı şefkat ü adaletine hitap ve iltica ile hitam veriyor.

Mevzuu ve hüsn-i tasviri cihetiyle edebiyat-ı cedîde-i osmaniye hazinesine üdebâ tarafından ihdâ olunmuş nev-usul âsâr-ı ahlâkiye miyânında büyücek mevki' tutması lâzım gelen *Vuslat*'ın nümûne-i imtisal olabilmesi için bazı ıslahat icrâsı vücûbunu arz ve izah eylemiştik. Şu bâlâdaki hitap ve iltica nevâkıs-ı mezkûrenin en mühimidir, zannederiz. Naîme Hanım'ın «başka sebepleri» maddesinin lâyıkı vechile tasvir ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

izah olunmaması eğer bir «nakîse» ise, Servinaz bahsindeki tenakuzlar «kusur»dur. Bâlâdaki ilticaya gelince âdeta «kabahat» addolunmak iktiza eder.

Çünkü âsâr-ı edebiye-i ahlâkiyede tehzîb-i ahlâka medar olacak hükümler çıkarmak için dünyanın kâim bulunduğu «hayır» ile «şerr»in mücadelesi tasvir olunarak şerrin dest-i hasârına genişçe meydan bırakılabilir. Hattâ birçok defalar zâhiren şerrin galebesiyle esere nihayet verildiği görülür. Fakat bu misillü âsârda dahi şerrin galebesi zâhirî olup suretâ mağlup olmuş olan erbâb-ı fazilet, mağlubiyet halinde bile câlib-i tahsîn ve dâi-i imtisal gösterilir. Erbâb-ı şerrin hücumuna dayanamayıp ezilmiş bulunan erbâb-ı fazilet mağlubiyetlerinde dahi mânen galip olduklarını hasımlarına hissettirecek surette sukût ederler ve düşmelerinden dolayı fiilen galebe eden erbâb-ı şerrin ilân-ı muzafferiyet ile izhâr-ı şâdımanî eylemesi için meydan bırakmadıktan maada seyircilerde (yani eserin kârilerinde) hiss-i imtisal ü mütabaat tahrik ederler. Eğer tabirin istimaline cevaz varsa, müellifîn-i kirâm tarafından bunlar esnâ-yı mücadelede «fazilet mücahidleri», mağlubiyetlerinde dahi «fazilet kurbanları» makamında gösterilmelidir.

Üdebâ-yı kirâm âdâb u ahlâk-ı cemiyete böyle vergiler vermeğe mecburdur. Çünkü aksi halinde âsârda «maksad-ı edebî»ye mahal kalmaz. Fakat üdebâ için itâsı vâcib olan bir vergi daha vardır ki, onun itâsında gösterilecek tekâsül «cinayet-i edebiye»den addolunsa yeridir. Bu dahi âdâb-ı diyânete karşı irtikâb olunan kusur ve tekâsüldür.

Lüzumsuz taassup ile haksız olarak bizi itham etmelerine meydan vermemek üzere sözlerimizin sathî mütalaa ile geçiştirilmemesini erbâb-ı mütalaaya suret-i mahsûsada tavsiye eyleriz. Çünkü arzedeceğimiz kaide âdâb-ı diyânet itibariyle hal ü şânı malum olan şimdiki Fransa'nın üdebâsı - hattâ Emile Zola gibi natüralistler - indlerinde bile makbul ve muteberdir.

Muhsin Bey'den ayrılmak istemeyen Vuslat Kalfa hânede kalmasını temin edecek medârları birer birer der-hâtır ettikten sonra, onları istediği gibi göremediğinden, müellifin tensibi ile tesiri her bir şüphenin fevkinde bulunması lâzım gelen imdâd-ı ilâhiye ilticâ eyliyor. Sonra da bilcümle mazlum ve mağdurların medâr-ı tesellisi bulunan bârgâh-ı ehadiyetten ne suretle imdad vâki olduğu gösterilmedikten başka bilâkis esere feci'âne nihayet verilerek ancak Vuslat'ın ilticâya sevkolunduğu müellif tarafından unutulmak ile «te'vîl» olunabilecek bir kabahat icrâ ediliyor!

Vuslat'ın istimdadda bulunması şart değildi. Esere şimdiki surette hitam vermek matlup idiyse Vuslat ilticaya sevkolunmamalı idi. Bir kere iltica vâki oldu mu, ne kadar acıklı vukuât tasvir olunur ise olunsun, cüm-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lesini unutturacak bir sevinç ve hüsn-i netice vasıtasıyla kudret ü azamet-i ilahiyenin âsârı meydan-ı ibrete arzolunmalıydı.

«Âsâr-ı edebiye»nin ne demek olduğunu bilen cemiyetlerin kâffesinde bu kâideler edebiyatın elifbâsı[12] makamında telâkki olunur.

Vuslat eserini dikkatlice mütalaa edenler mezkûr ilticanın semeresiz kaldığından müteessir olup itiraz ederler. *Vuslat* tiyatro oyunu olup binlerce erbâb-ı temâşâ muvâcehesinde icrâ olunabileceği der-hâtır edilirse sâmi'inin -neticesiz kalmış ilticanın tahrik edeceği- hissiyât-ı salâbetkârâneyi zaptetmekten âciz kalacakları teslim olunmak iktiza eyler.

Binâenaleyh *Vuslat*'tan ya «Allah'ım! İnayet sana kaldı...» hitabının kaldırılması veyahut son perdenin esasen tebdîl ve ıslahı âdâb-ı diyânet nâmına olarak katiyen matluptur[13].

Vuslat Kalfa'nın inâyet-i bârîye sığınması ile tahtîm olunan yalnızlığı Nâyâb Kadın'ın odaya gelmesiyle ihlâl ediliyor. Bununla ikisi beyninde güzel bir muhâvereye meydan açılıyor ki, tasvîr-i edebî cihetiyle şâyân-ı dikkattir. Vuslat'ın ifadesi oldukça açık kinâyelere sarılmış, acı acı şikâyetler ve sitemler semmiyle doludur. Nâyâb ise mûtadı vechile oralarda olmayıp sitem ve kinâyeleri ciddiyât makamında kabul eyliyor.

Vuslat'ın müşterisi, yani Lutfiye Hanım erkenden gelmiş olduğundan Vuslat'ın çabucak hazırlanması için telâş gösteriliyor. Hattâ iki defa Servinaz gelip istical ediyor. Fakat Vuslat kulak vermiyor, Nâyâb ısrar ettiği halde tırnaklarını kesmiyor, saçlarını taramıyor, «penbeleri» giymiyor, potinleri bulamıyor.

Müşteriye gitmek üzere odasından çıkmakta bulunan Vuslat Kalfa mütehassirâne bakındıktan sonra :

«Ah, odacığım! Bir daha seni görecek miyim?» diyor. Bununla dahi ikinci fasıl bitiyor.

Müellif Vuslat Kalfa'yı inâyet-i ilâhîye ilticaya mahsusen sevkettiği halde bir daha Vuslat'a odasını göstermiyor. Hattâ «dünya gözüyle» Muhsin'i bile göstermeyip yalnız bir dakika sonra yatakta birlikte teslim-i ruh ettirmek üzere hastalığının son derecesinde Girit'ten kaldırıp getiriyor.

Bu suretin âsârda gözetilmesi vâcib olan usul ve âdâba muvâfakati teslim olunamaz. Münasebete gelince, bir dereceye kadar müellifin eserin nihâyetinde :

«Ne hazin vuslat!... Ne süreksiz sevinç!...» diyebilmesine medâr olabilir.

---

12. Kitap kaplarını tezyin etmek hevesinde bulunanlara hizmet olmak üzere mürettiplere «elifbâsı» dizilmesine müsaade verebiliriz (Not metne aittir.)

13. *Mizan*, nr. 58, 8 Zilhicce 1305/16 Ağustos 1888, s. 553-544.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

∴

Üçüncü perde, harem dairesinde, Muhsin Bey'in yatak odasında cereyan ediyor. Sevgili Vuslat'ı kaybetmiş bulunan Muhsin Bey verem olup can ile uğraşıyor. Keder ve elemine nihayet olmayan Naîme Hanım ile Nâyâb Kalfa ağlayarak etrafında dolaşıyorlar.

Naîme Hanım'ın şiddet-i meyusiyetine ve Muhsin'in ateşler içinde «Vuslat» diyerek sayıklamasına karşı :

«Ah, ne dedim de ettim! Ne ettim de sattım! Fidan gibi evlâdım bitti!... Bitti!...» diyerek ağlamasına bakılırsa, maksad-ı edebî hâsıl olmuş demektir.

Hastanın ahlarında, Naîme ile Nâyâb'ın mukabelelerinde şâyân-ı dikkat bir şey yoktur. Tasvir pek tabiî görünüyor.

Vuslat aranıyor. Tevfik Efendi sabahtan akşama kadar «Paşa karısı»nı bulmak için uğraşıyor. Bir fayda görülmüyor. Bu bâbda meyûsâne hasbıhal eden Tevfik Efendi'nin ağzından kaçan birkaç söz «başka sebepler» ve Servinaz bahislerindeki iddiamızı te'yid için medar olabilir. Diğer taraftan eserde müşahede olunan tenâkuzları arttırıyor.

Meselâ Tevfik Efendi, Naîme Hanım'a karşı şikâyet tarîkiyle, kendisine :

«Vaktiyle kendisine sorduk. Ses çıkarmadı. Biz de düşünemedik. (Dikkat) Sen de para lâzım filân (?!!) dedin... Hiç olmazsa malum bir yere satılaydı...» diyor. Demek oluyor ki Vuslat, Naîme Hanım'ın ısrarı üzerine satılmış. Naîme Hanım «para lâzım»dan başka «filân» dahi söylemiş. O «filân»ın anlaşılması güç değildir. Malum olan yere satılmasının hikmeti dahi meçhul değildir. Binâenaleyh Muhsin Bey'in ses çıkarmamasını teşrih için ebeveynine hiss-i itaat ihtimali dahi kâle alınmalıdır.

Yine :

«Naîme — Artık olacak... Olacağa çare bulunur mu?

Tevfik Efendi — Biraz da sû-i tedbir... Her ne ise...» muhâveresinde Naîme Hanım'a karşı sarfolunmuş büyük sitemler edip kabahati ona atmak istiyor. Hâsılı o kadar tenâkuzlar ki, bir fikr-i tam istihsal etmek güçtür.

Bâlâda Muhsin Bey'in bir sözünü pek bayağı bulup, itiraz etmiştik. Bu son perdede ondan daha ağırı vardır. Can çekiştirmekte bulunan Muhsin Bey, keza can çekiştirmekte bulunan Vuslat'ına nâil oluyor. Yani Giritli Mustafa Bey Vuslat'ı Muhsin Bey'in yatak odasına getirip teslim ettiği ve ikisi can yakıcı muhâvereye başladıkları sırada tabiî olarak Mustafa Bey Vuslat'ın sırrına nasıl vâkıf olduğunu ve Tevfik Efendi'nin hânesini nasıl bulduğunu tarif ettiği sırada, Vuslat'ı vaktiyle bir kadın vasıtasıyla aldığını söyleyince, müellif Naîme Hanım'a «sabırsızlıkla» kaça

aldığını sual ettiriyor ve «bin altına» cevabını verdirdikten sonra Naîme Hanım ile Nâyâb'a birden : «Hay gözü kör olası» dedirtiyor! Muhsin Bey ile Vuslat'ın teslim-i ruh ettikleri, hattâ kavuştukları için sevinip şifa buldukları bir hengâmda, Mustafa Bey gibi yabancı bir adamın huzurunda, Vuslat'ın kaç para fazlasıyla satıldığını düşünmek ve sonra «gözü kör olası» demekten kendisini alamamak için bir canavar olmak lâzımdır. Halbuki şimdiye kadar bizim gördüğümüz Naîme Hanım'da öyle bir şey yoktur. Nâime Hanım aptaldır, cahildir. Fakat iktidar-ı mânevîsi nispetinde fazileti vardır. Naîme Hanım cemiyetimizde emsâli en çok bulunan kadınlardandır. Bunun için müellifin bu iftirasına hiç bir münasebet yoktur.

Bizce bu fıkra kazâen kalemden kaçmış fıkralardandır. *Vuslat*'a müellif tarafından ehemmiyet-i mahsûsa verilmediğine bürhandır. Ehemmiyet verilmesini temenni ettiğimiz gibi, bu gibi pürüzlerden tathîr edilmesini de iltimas eyleriz.

Eserin ibtidâsından meşhûd olan bâlâdaki tenâkuzlarla bu tecavüz kaldırıldı mı, üçüncü perdenin tahrir ve inşâ cihetiyle bir noksanı kalmaz. Tasvir-i edebî cihetine gelince, bunca tenâkuzlara sebep olmuş olan Servinaz, hikâyenin sonunda eserin en büyük nakîsesi addolunacak olan bir dikkatsizliğe dûçâr oluyor. Yani Servinaz hakkında hikâyenin nihayetinde müellif bir söz söylemeyip, erbâb-ı mütalaanın bir fikir peydâ etmelerine mâni oluyor. Bu dahi ancak müellifin de Servinaz hakkında bir fikr-i tam hâsıl edememesiyle te'vil olunabilir zanneyleriz.

Çünkü Servinaz bir mahlûk-ı muzırr ise edeb ve fazilet iktizâsından olarak mücâzat görmesi lâzım gelir. Servinaz Lutfiye Hanım gibi yalnız âlet olmayıp efrâd-ı aileden ma'dûddur. Tevfik Efendi ile Naîme Hanım gibi gafiller yegâne mahsulleri bulunan Muhsin Bey'i kaybetmek gibi mücazât-ı ilâhiyeye dûçar oldukları sırada, müellif tarafından defaatle itham olunan Servinaz'ın kurtulması, yahut kabahatsiz olduğu tebeyyün ettiyse, mükâfat-ı mâneviye görmemesi edîb-i müdekkik için te'vil kabul eden kusurlardan değildir.

Müellif *Vuslat*'ı üç perde olarak neşrettikten sonra, ikinci ve üçüncü perdenin arasına konulmak üzere bir üçüncü perde daha yazıp neşreylemiştir. Bu perde Vuslat Kalfa'nın Girit seyahatini mübeyyindir. Lâkin biz müellifin bu müsâraatına bir mânâ bulamadık. Çünkü bu ilâvede *Vuslat* eserinin hâl-i sâbıkını daha ziyade kıymetdâr edecek bedâyi'-i edebiyeyi göremedik. Hattâ ilâve, aslında olan tabiilikten, umum için hisse alınacak, medâr-ı intibah olacak hünerlerden bile mahrum görünüyor.

Müellif hazretlerinin iktidâr-ı edebîsini bilmeyenler, yahut kabın üzerinde «eser-i Mahmud Ekrem» ibâresini görmeyenler ilâveyi mütalaa ettikten sonra : «*Vuslat* bir vak'adır. Müellif onu tahkik edip yazmıştır.

Fakat kendisi hafâyâ-yı edebiyeye vâkıf olmadığı için tasvir ettiği vukuâtın mahiyetini anlayamamıştır,» diyebilirlerdi. Ekrem Beyefendi hazretlerine karşı bunu irtikâb etmek muvâfık-ı hakikat olamadıktan başka mugayir-i edeb olur, zannındayız. Bununla beraber aslı ile ilâvesi beynindeki fark küllî olduğunu iddiadan geri kalmıyoruz[14].

Saadetlû Ekrem Beyefendi hazretlerinin *Vuslat* eserini usul-i tenkit fenninin kavâidine tatbîken tedkik eyledik. Hüsn-i niyetimize, yani kasden ve garazen gerek tahsin ve gerek tariz yolunda tarafgîrlik etmediğimize kāriîn-i kirâm hazerâtının emniyet getirdiklerini ümit eyleriz.

Silistire eserini dahi *Vuslat* gibi tenkit etmek fikriyle başlamış iken işi yarı yolda bırakmağa mecbur olduk. Bizi mecbur eden esbâb kalb ve haysiyet sahibi olanlarca pek meşrû' ve pek kavî idi. Çünkü atufetlû Kemal Beyefendi hazretlerinin mübâhasât-ı edebiyeye karışamayacağını ve bizim tenkidimizin dahi elleri bağlı olan bir adam üzerine tecavüzkârâne hücuma benzeyeceğini söylediler. Bunun için başladığımıza nâdim olarak tenkidi olduğu yerde bağlayıp bırakmıştık.

Muahharen Kemal Beyefendi hazretlerinin cevap yazdıklarını ve tab' olunmak üzere Ebüzziya matbaasına gönderdiklerini kemal-i memnuniyetle işittik. Memnuniyet ile diyoruz, zira bu cevap bir taraftan bizim vicdanımızı teskin edeceği gibi, diğer taraftan umum ile beraber bizim de istifade etmemizi müstelzim olacaktı.

Tenkidin mukaddimesinde sarahaten arz ve beyan olunduğu üzere meydan-ı edebiyattaki sadamızın ehemmiyetsizliğini biz biliriz. Lâkin hiç olmamaktan ehemmiyeti mahdûd olan bir şeyin elde bulunması evlâdır, kaidesince kitâbet ve inşânın terkib-i elfâz cihetine münhasır olup takib-i efkâr ve tavsîf-i âdâb u fazâilden külliyen mahrum, münakaşât ve şahsiyâttan başka çokluk ciddî ve vicdanî bir fikir görülmeyen meydan-ı tenkide çıkmağa ve erbâb-ı iktidara vesile-i hizmet ü himmet olmağa karar vermiştik. Hareketimiz bir cihetle şeref addolunabilirse de bu yolda vâki' olan tecrübelerin neticelerine nazaran büyük bir fedakârlık olduğu dahi inkâr olunamaz.

Edebiyat unvan-ı celîli altında tecavüzkârâne lâklâkiyat neşrederek kahkahalar salıveren ve bunu hüner add ile teeddüben geri çekilenlere meydan okumaktan çekinmeyen sopacıların, erbâb-ı «sa'y» ı teşvik, yahut kitap kaplarını tesvîd ile iktifa eylemeleri, bizce hakikaten fevkalâde bir tali' eseri makamında telâkki olunabilir bir vak'a-i mühimmedir. Meyûsen geri çekilmeği icab-ı hal bilen bil-cümle erbâb-ı vicdan u hamiyet

14. *Mizan*, nr. 59, 15 Zilhicce 1305/23 Ağustos 1888, s. 563-564.

için de medâr-ı ümittir. Bununla beraber böyle bir tali'e mazhar olmamış olsaydık, yani kanun-ı münazaraya gözleri kapanmış olan a'verlerin[15] hedef-i ta'riz ü tecavüzü olmuş olsaydık, yine gürültüye kulak vermeyip sağa ve sola inhiraf göstermeksizin maksûdu husûle getirmek üzere fedakârâne devam edecek idik. Nasıl ki şimdi de devam etmek fikir ve azmindeyiz.

Matbuat mütegalliblerinin işbu sükûtunu gayret-i fedakârânemize bir mükâfat-ı mahsûsa makamında biliriz. Lâkin bir mükâfat dahi vardır ki, ona nâiliyeti büyük şeref addeyleriz. O mükâfat ise, erbâb-ı iktidarın hatalarımızı tashih yolunda serd-i mütalaa eylemeleridir. Kemal Beyefendi hazretlerinin sükûta mecburiyetleri sözünün iftira olduğu tebeyyün ettiği gibi, Ekrem Beyefendi hazretlerinin cevaba muktedir olduğunu kimse inkâr edemez. Cevaplarını görelim ki biz de tashîh-i fikr edelim, halk da istifade eylesin. Sükût ederek onu adem-i tenezzül ile te'vil edebilirler. Fakat... Yahut ne lâzım? Sırası gelsin de o vakit söyleyelim!...

⁂

Kıymet-i hakikiye-i edebiye itibariyle müellifi tarafından reddolunan *Vuslat* eseri, şöhreti cihana akseylemiş olan *Silistire*'ye fâiktir. O parlak, emsalsiz, âli olan *Silistire*'yi *Vuslat* gibi zâhiren renksiz, ruhsuz olan bir esere tercih etmenin büyük bir cür'et olduğunu teslim ederiz. Bununla beraber iddiamızda musırrız. Hattâ edebiyat-ı hakikiyeden behre-dâr olan bil-cümle erbâb-ı vicdana iddiamızı tasdik ettirmeğe ümitvârız.

Silistire eseri, hey'et-i mecmuası itibariyle gayet köhnemiş bir tahta üzerine en mâhir bir üstad tarafından vurulmuş hâlis yaldızdan hâsıl olma bir resm-i latîftir. Uzaktan seyrine bakıp mütelezziz olmalı. Yanına yaklaşıp miyâr-ı tenkide vurmamalı. Tamir ve ıslahı güçtür. Bir dâhinin cûşişi eseri olarak hazine-i edebiyatın bir köşesinde saklanmalıdır.

Vuslat toza toprağa karışmış bir mermer heykelidir. Tathîri, güç olmadıktan maada edebiyat-ı osmaniyenin şânı nâmına olarak vâciptir bile.

Biz tathîre muhtaç olan noktaları tedkikâtımızda göstermeğe gayret ettik. Muvaffak olup olmadığımızı bilemeyiz. Bu iş kariîn-i kirâm hazerâtı ile müellif hazretlerine aittir. Lâkin gayret ve vazifemizi ikmal makamında telâkki edilmek üzere vech-i tathîri hakkındaki efkâr-ı mahsûsamızı ilâve edebiliriz[16].

---

15. Sözümüzü şahs-ı vâhide tecavüzkârâne iyhâm makamında telakki edenler hata etmiş olurlar. Söz, umumiyet itibariyle sâded-i bahisten çıkmayı itiyat eden kavgacılar hakkında sarfolunmuştur (Not metne aittir).

16. *Mizan*, nr. 60, 22 Zilhicce 1305/30 Ağustos 1885, s. 577.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vuslat kendisine lâyık bir mevki' tutması için biri sathî, diğeri esasî olarak iki türlü ıslah olunabilir.

Biri tenâkuzları kaldırmaktır ki, Servinaz'a bir meslek-i muttarit verilmesi, Vuslat Kalfa'nın hâneden ihracı esbabının izah olunması ve bu suretle Tevfik Efendi ile Muhsin Bey'in budalalık ile itham olunmaktan halâs edilmesi, Vuslat Kalfa'nın inâyet-i ilâhiyeye sığınması gibi bazı zevâidin kaldırılması... ile istihsal olunabilir.

Diğeri ise *Vuslat*'ı yeniden yazmaktır. Biz müellif hazretlerinin yerinde olsaydık yeniden yazardık.

Efkâr-ı âcizânemizce eğer *Vuslat*'ın birinci perdesi Tevfik Efendi'nin hânesinde Naîme Hanım ile Vuslat Kalfa'nın hânede olmadıkları bir hengâmda, Lutfiye Hanım'ın evde yalnız bulunan Servinaz tarafından kabul olunması ile açılır. Lutfiye Hanım Giritli Mustafa Bey'in altınlarına tama' etmiş, kendi kârını ağırlaştırmak için Mustafa Bey'in gözünü kamaştıracak bir «mal» arkasına düşmüş, Vuslat Kalfa'yı haber alarak gelmiş, Servinaz'dan istifsar ettiği sırada, sözlerinden Vuslat Kalfa'nın hânedeki mevkiine, Muhsin Bey'in nazarındaki ehemmiyetine, Servinaz'ın gerek iltifat cihetiyle Vuslat'a olan hasedine ve gerek Muhsin Bey'in muhabbeti cihetiyle kıskançlığına, Muhsin Bey için yürek oynatmamaktan âciz bulunan Servinaz'ın Lutfiye için âlet olabilmek hususundaki istidadına vâkıf olmuş gösterilir. (Çünkü Vuslat hânede hem evlât, hem de Muhsin Bey'in nişanlısı makamındadır. Satılmak ihtimali henüz ufukta peyda olmamıştır. Ve hilekâr Lutfiye'nin hissiyât-ı hayaletkârânesini tahrik ederek kendisine bendettiği Servinaz'ın hedef-i iftirası oluyor.) Ve Servinaz ile esirci Lutfiye müttefik, yani Servinaz Lutfiye'nin âleti bulundurulur.

Servinaz'ın komşuya gitmiş olan Naîme Hanım'a haber vermek üzere gitmesi ile yalnız kalmış olan Lutfiye Hanım'a hasbıhal ile kendisinin şan ve mahiyeti enzâr-ı dikkate arzettirilir, Naîme Hanım'ın bazı esbâbdan dolayı o gün için beyan-ı mazeret ettiği haberini getirerek gelmiş olan Servinaz'a Lutfiye Hanım tarafından alenen talimât-ı mahsûsa verdirilir, bu talimat dahi esasen Vuslat Kalfa'ya güya efendi tarafından göz dikildiği, birtakım dolaplarla Naîme Hanım'a ifhâm edilerek Naîme Hanım'ın Vuslat'ı hâneden defetmek lüzumuna hükmettirmesinden ibaret olup, Vuslat gidince meydan Servinaz'a kalacağından, bundan Servinaz pek memnun edilirse, gayet parlak ve ibret-âmîz bir perde olurdu.

İkinci perde yine Tevfik Efendi'nin hânesinde, odada yalnız bulunan Vuslat'ın hasbıhal etmesiyle açılsa, Vuslat bir müddetten beri hânede bazı garip haller görülmekte olduğundan şikâyet etse, bu garâbet Servinaz'ın bazı etvârıyla hanımın muamelesinde meşhûd olduğunu söylese, bununla beraber Vuslat Muhsin Bey'in karşılıklı muhabbetini der-hâtır ederek o

garâbetleri zihninden teb'îd etmek istese, bu sırada Tevfik Efendi gelip pederâne Vuslat'a iltifatta bulunsa, bir müddet sonra telâş ve tecessüs âsârından hâlî olmayarak Naîme Hanım gelip bir vesile ile Vuslat'ı odadan çıkarsa, Tevfik Efendi hiç bir şeyden haberi olmayarak hâlisâne Vuslat'ın ahlâkını, güzelliğini medheylese, Naîme Hanım dahi dişini sıkıp, mademki öyledir, hemen Muhsin Bey'e nikâh edip düğün icrâ olunmasını kinâye tarîkiyle söylese, Tevfik Efendi ise kinâyenin farkına varmaksızın Muhsin Bey'in henüz genç olduğunu ve tahsil ile meşgul bulunduğunu ve aceleye sebep olmadığını beyan etse, Naîme Hanım kocasının pek tabiî ve ciddî olan bu sözlerini tecahül makamında kabul ettiğinden, tahammülü kalmayıp doldurulmuş olan yüreğine yavaş yavaş meydan verse ve burada kadınların zâlim göstermek istedikleri kocaların nasıl mazlum ve bîçare olduklarını ve akıl ve terbiyenin, hânenin namus ve rahatı nâmına olarak ne suretle cehalet ve zaafa kurban edilmekte olduğunu gösterir bir «koca-karı kavgası» tasvir edilseydi, tasvir-i edebî için geniş meydan-ı ibret verilmiş olurdu. Kuvve-i edebiye-i tasviriye burada ne kadar hüsn-i istimal olunursa o kadar mûcib-i intibah tesirâta meydan çıkmış olur.

Fazla olarak böyle bir kavga Tevfik Efendi'nin geri çekilmesini ve bundan sonra îfa-yı vazife-i übüvvette tekâsül ederek faciaya meydan bırakmasını te'vil ettirebilirdi.

Şimdiki birinci perde aynıyle üçüncü perde olabilir. Yalnız bâlâdakine harfiyen tatbiki tabiî şart-ı a'zamdır. Bu şartlar gözetilerek ikinci perde dördüncü olur.

Beşinci perde olmak üzere Giritli Mustafa Bey ile Vuslat'ın mülâkat ve mücadelesi tasvir olunsa, Mustafa Bey bâlâdaki perdelerde münasip surette zikri sebkat edeceği vechile kahraman, muhabbet ve insaniyetin suret-i mücessemesi gösterilse, Vuslat'ın her halinde riayet ile teveccüh ve muhabbetini bi-hakkın kazanmağa çalışsa ve ancak onları kazandıktan sonra Vuslat'a kendi «mal»ı nazarıyla bakmağa karar verse, Mustafa Bey muvaffak olamayıp Vuslat hastalandığından, aşkından şüphelenmiş olan Mustafa Bey eski kapısında «Muhsin» namında bir kimse olup olmadığını İstanbul'daki bir dostundan sual eylese, cevaben Vuslat'ın satılmasından ve bulunamamasından dolayı Tevfik Efendi'nin hânesine gelen felâketi, yani Muhsin Bey'in vefatı, Naîme Hanım'ın tecennün etmesi, Servinaz'ın gaybûbeti gibi müdhiş haberler alsa, esere dahi perişan bir halde Vuslat'ın yatağı önüne gelmiş ve nâdim olmuş olan Servinaz'ın Mustafa Bey tarafından tahkikat icrası için mahsûsen celbedilen Lutfiye'yi boğması ve bu sırada Servinaz ile Vuslat'ın ölmesi ile hitam verilse, *Vuslat* şimdikinden daha güzel ve müessir olurdu.

Müellif bununla, lüzumsuz ilâveyle suver-i muhtelife üzere osmanlı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kāriîn-i kirâmına binlerce defa arz ve izah edilip köhneleşmiş olan verem döşeğiyle tetemmâtını tasvir etmekten kurtulabilirdi.

Eğer *Vuslat* eseri bu esas üzerine Ekrem Beyefendi hazretlerinin kalem-i üstâdânesiyle tekrar yazılırsa, en birinci âsâr-ı osmaniyeden olacağından başka Avrupa lisanlarına tercüme olunarak pek büyük şöhrete nâil olmuş olurdu, zann-ı kavîsinde bulunuruz[17].

SERGÜZEŞT

Eser-i Sâmipaşazâde Sezaî Bey - Nâşiri Kitapçı Arakel,

Mahmud Bey Matbaası, 1305

Vuslat'tan sonra bahsimizi *Sergüzeşt*'e nakleylediğimize taaccüp olunması melhûzdur. Çünkü «Üdebâmızın nümûne-i imtisalleri» makale-i tenkidiyemizin başında saadetlû Ekrem Beyefendi hazretlerinin eserinden saadetlû Abdülhak Hâmid Bey, Midhat Efendi, Naci Efendi hazerâtının âsârına nakl-i kelâm edeceğimizi vaad etmiştik. Sezaî Beyefendi'nin âsârını ise zikreylememiştik.

Sergüzeşt'e nakl-i kelâm etmemize iki büyük sebep vardır: Biri gazetenin mümkün mertebe taze havadisten bahsetmeğe gayret etmesi lüzumu maddesidir ki, *Sergüzeşt, Vuslat* bahsinde bulunduğumuz sırada mevki'-i intişara çıktığı için hakk-ı rüchana maliktir, diğeri dahi üdebâ mahâfilinde *Sergüzeşt* tesir hasıl ederek lehinde ve aleyhinde bazı efkâr sarfını mûcip olması hususudur ki, kāriîn-i kirâmımızdan bir haylisinin bu bâbda bizim de beyan-ı efkâr eylememize intizar etmeleri tabiîdir.

Fazla olarak hareketimizi mazur gösterecek bir mütalaa daha vardır ki, o da *Sergüzeşt* eserinin maksat ve mevzuu cihetiyle *Vuslat*'ın aynı bulunmasıdır.

⁂

Sergüzeşt'in tedkikine girişmezden mukaddem Sezaî Beyefendi'ye can u yürekten bir teşekküre kendimizi borçlu biliriz. Âsâr-ı milliye miyânında *Sergüzeşt* en ziyade manen güzellerinden addolunacaktır.

Üdebâ-yı kirâmımız ifrat ve tefrit beliyyesinden masûn değillerdir.

---

17. *Mizan*, nr. 61, 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888, s. 589-590.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlk eseri olmak üzere *Sergüzeşt*'i mevki'-i intişara vaz'eyleyen genç müellif, kendisinin gayet ciddi bir fikre, maksada uymaz zikzaklardan kalemini kurtaracak kadar metanete, havâdis-i rûz-merrenin güzelini çirkininden temyîz için lâzım olan hüsn-i tabiata mâlik olduğunu izhar eylemiştir. Hadâset-i sinn hasebiyle kanı hadîd bulunması lâzım gelen müellif beyefendi bâ-husus kendisini ciddiyet dairesine hapsedecek nümûnelere mâlik değil iken, yine maksad-ı asliye gayr-i muvâfık hareketten hissiyâtını zaptederek kendisinin bizde nâdiren görülmüş kuvve-i fevkalâde-i kalbiyeye sahip olduğunu ibraz eylemiştir. Biz bunu asalet-i vazife-şinâsâne makamında alkışlamak için kendimizi borçlu biliriz.

Yüz yetmiş beş sahifeyi doldurmuş olan eserde yalnız bir kere saded-i bahisden çıktığı görülüyor. Fakat müellif lüzumsuz vasıflar için yahut felsefeden dem vurmak için sadedden çıkmayıp, nice canlar ve yürekler yakmış bir maddeyi bil-münasebe takbih için çıktığı ve takbihi dahi erbâb-ı mütalaanın en katı yüreklilerini bile müteessir edecek bir suret-i necîbede yazdığı cihetle mûcib-i itiraz olamıyor. Bilâkis kendisi kadar kıymetli bir cevher-i edeb makamında eseri tezyîn eyliyor.

Müellif beyefendinin şâyân-ı aferin olan bu serkeşliği eserin 78, 79, 80. sahifelerini işgal eylemiştir.

Tenkidâtımızı mütalaa eylemiş bulunan kâriîn-i kirâm hazerâtı miyânında belki bâlâdaki ifademizi, *Sergüzeşt*'i Kemal ve Ekrem Beyefendiler hezerâtının âsâr-ı âliyelerine ez-her-cihet fâik bir eser-i bâlâ addettiğimize hükm için senet ittihaz etmek isterler. Lâkin maksadımız o değildir.

Birkaçını âtide ta'dâd edeceğimiz vechile *Sergüzeşt*'te bir hayli noksanlar vardır. Lâkin *Sergüzeşt*'in noksanları, meselâ *Silistire*'nin noksanları gibi esasta ve maksat ve mevzua halel verecek surette olmayıp derece-i ehemmiyetleri dûn olan teferruatta olduğu için, eserin aslına nakîse vermiyor. Noksanlarının cümlesi fen ve edeb kavâidini ihlâl etmeyip yalnız müellifin mübtediliğini ima eder takımındandır. Bu ise müellifi itibardan düşürmedikten başka bilâkis kıymetini arttırıyor.

Müellif ne yaptığını, ne istediğini biliyor. Hiç bir vakitte kendini kaybedip eserin hey'et-i mecmûasına ıttıratsızlık verecek istitradlara sapmıyor. Kendisinin âyîne-i in'ikâs olmak için değil, bânî ve münşî olmak üzere yaratıldığı görülüyor.

İlk sahifesinden itibaren binasının temelini kurmağa ciddiyen mübâşeret eyliyor. Temelin her taşı üstâd eliyle vaz'olunduğu meşhûd oluyor. O kıymetli sahifelerin fazla olduğunu iddia eyleyenler ilm-i münâzaraya karşı ne kadar büyük bir tecavüzde bulunduklarını bilseydiler, kendi hatalarını güç affederlerdi sanırız!

«Bina» dedik. Bari «bina» teşbihiyle *Sergüzeşt* hakkında fikr-i esasîmizi telhîs edelim : Gayet mükemmel surette tahsil-i ilm etmiş genç bir mimar tasavvur ediniz. Nazariyâtı pek mükemmel, fakat ameliyâta tatbik-i nazariyât için henüz meydan bulamamış. Kendisine büyük bir bina inşasını havale ediyorlar. Heves, istikamet, iktidarına emniyet, belki de hırs-ı şöhret kendisini gayrete getirip gerçekten âli bir eser meydana konmasına sebep oluyor. Vaziyet, temeller, duvarlar, taksimât-ı esasiye, yani binanın hey'et-i umumiyesi kavâid-i fenniye ile hüsn-i tabiata muvâfık olup hey'et ve azametiyle tesirât-ı matlûbe hâsıl ediyor ise de, fen usulüyle ihâta olunamayıp ancak görgü ve tecrübe ile istihsal olunur tertibât, tezyinât, taksimât-ı müteferria-i dâhiliye gibi noksanlar ve yolsuzluklardan hâli kalmıyor...

İşte *Sergüzeşt*'i bir genç ve gayûr ve mâhir bir mimarın tecrübe sahibi olmazdan mukaddem inşa ettiği, böyle bir binaya teşbih ediniz. Aldanmayacağınızı ümit ederiz[18].

Sergüzeşt romanının mevzuu *Vuslat*'ın mevzuuna benziyor demiştik. Filhakika *Sergüzeşt* esaretin bizde dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin tayin ettiği himayet ve insaniyet dairesinden çıkıp bazen hissiyât-ı beşeriyeyi galeyana getirecek derecât-ı nâ-meşrûaya vardığını göstererek türk kavminin necâbet-i tab'ı şeriat-ı garrânın ahkâm-ı münîfesi ile gayr-i mütenasib olan bu hâl-i esef-iştimâlin cehalet deryasının hangi dalgalarından mütevellit olduğunu bildiriyor.

Müellif, kāriînin enzâr-ı ibret ü intibahına vaz'olunmak üzere tasvir ettiği çirkin şekillerden bizzat pek ziyade müteessir olduğunu -yek nazarda müşâhede olunacak derecede- izhar eylemiyor ise de, roman ve tiyatro piyeslerinin ne demek olduğunu ve âsâr-ı edebiyede ne gibi mezâyâ ve hafâyâ aranmak lâzım geleceğini öğrenmiş olan erbâb-ı mütalaa müellifin esnâ-yı tahrirde yazı tepsisi üzerine koyduğu mendil ile muttasıl eşk-i teessürü sildiğini anlamak için zahmet çekmeyeceklerdir.

Bu halde yek nazarda meşhûd olan kayıtsızlığın şâyân-ı takdir bir metanet-i vazife-şinâsâne olduğuna şüphe kalmıyor. İşbu meziyetin pek nâdir görülen mezâyâdan olduğuna binâen biz dahi ,onu suret-i mahsûsada tahsin ve tebrike kendimizi borçlu biliriz.

Sergüzeşt'in muhtevi olduğu vukuât pek kısa ve basittir. Dilber nâmında acemi bir çerkes kızının Harput mal müdürü Mustafa Efendi'nin haremine satılması, mezbûrenin sû-i muamelesiyle takat-fersâ hizmetlerden bîzar olan Dilber'in firar etmesi, bunun üzerine esirci hânesine verilip oradan dahi Âsaf Paşa nâmında Mısır ümerâsından birinin hânesinden

18. *Mizan*, nr. 64, 20 Muharrem 1306/27 Eylül 1888, s. 625-626.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınması, gönlünde aşk u muhabbet misafir olacak yaşa kadar orada kalması, sonra hânenin «küçük beyefendisi»ne alâka etmek cüretinde bulunmasından dolayı satılması ve Mısır'daki efendisinden firar ederek kendisini Nil nehrine atması yüz yetmiş beş sahifeyi işgal eylemiştir.

Tabirât ve teşbihâtta ara sıra meşhûd olup ilerde sırası geldikçe göstereceğimiz olan bazı kusurlardan sarf-ı nazar olunduğu halde isabet-i tasvir ve umk-ı mütalaat hasebiyle eserin her bir bâbı enzâr-ı takdiri celbeliyor.

Bunun için biz dahi *Sergüzeşt*'i etraflıca mizan-ı tenkit ile tartmayı tensib eyliyoruz[19].

Sergüzeşt romanının muhassenâtından biri de bir nefeste yazılmış olmasıdır. İçinde maksad-ı esasînin tasvirine hâdim olmayan fasıllar bulunmadığı gibi hattâ Avrupa âsârında bile pek çok müşahede olunan şairâne feth-i kelâmlar bile yoktur.

Rus kumpanyasının Batum postası Dersaadet limanına gelmiş. Posta ile «mal» bekleyenlerden birisi hemen sandaldan vapura atlayıp «tâcir»e malın gelip gelmediğini soruyor ve geldiğini haber alınca kemal-i müsâraatla kaç..... denk değil!... tane olduğunu soruyor. Bunun üzerine tâcir dediğimiz çerkes ile ona muntazır olan müşteri beyninde şöyle muhâvere geçiyor :

Çerkes — Üç tane.

Müşteri — Güzel mi?

Çerkes — (Kızlardan birini göstererek) Şu mai gözlere bak! Bir paşa buna bir hazine verir.

İşte size «mal», işte «tâcir», işte «müşteri»!

Mal : Analarından, babalarından, nimet-i hürriyetten zâlimâne cüdâ edilmiş üç masûme, üç çerkes kızıdır.

Tâcir : Cehâletinin kurbanı olarak fikren ve kalben ne gibi canavarlıkta bulunduğunu ihâta edemeyen bir bîçaredir.

Müşteri dahi : Müellifin kavlince «insan ticaretinin kalb-i bî-hissine verdiği merhametsizlik, kalbinin o büyük yuvarlak gözlerine aksettirdiği vahşîlik âsârından olarak bakışı kaplana» benzeyen ve «bir hânende sesi ile bir kızın ağlamasını, bir sazın sadası ile bir hüsn-i bî-bahânın istirhamını tefrik» eyleyemeyen Hacı Ömer nâmında eski bir esircidir.

Vapurdan sandal ile Tophane iskelesine doğru açılır açılmaz, tâcir ile müşteri hemen pazarlığa başlıyorlar ve hemen orada iş bitiriyorlar. «Mal»ın ikisi onaltı, onyedi yaşlarında «Kafkasya'nın iki parlak mahsûl-i hüsnü» olup, yalnız üçüncüsü sekiz yaşında bir çocuk imiş.

---

19. *Mizan*, nr. 66, 5 Safer 1306/11 Teşrin-i evvel 1888, s. 650.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu çocuğa müellif (Dilber) nâmını veriyor. *Sergüzeşt*'in rükn-i a'zamı işte bu Dilber'dir.

Dilber nasıldır? Hacı Ömer'in hânesinde zevcesi, Dilber hakkında «Bunu buraya gebersin diye mi getirdin?» diyor. Hacı Ömer dahi «Biz de bunu bin liraya almadık a...» diye cevap veriyor, yani ölse de ehemmiyeti olmadığını gösteriyor. İlk müşteriye gittiği vakit alacak olan hanım Dilber'de birçok kusurlar buluyor. Arap halayığı bile işe karışıp «Bu nafiledir» diyor. Müellif böyle bir Dilber'i intihab edip onu besliyor, terbiye ediyor, her halde bize beğendirmeğe çalışıyor. İbtidâdan maksadı hüsn-i teveccüh olduğu halde intihab-gerdesini üdebâmızın hemen cümlesine imtisâlen âhû-yı cihan suretinde göstermiyor. Biz de Dilber'ini müteşekkiren beğenir ve kendisini alkışlarız. O da, Dilber hayal eseri olmayıp hakikat ve tabiata yakın bulunduğu için.

Dilber'in küçüklükte çirkin gösterilmesi yek nazarda pek ehemmiyetsiz gibi görünür ise de, ta'mîk-i efkâr ile düşünülürse müellifin kıymetini arttırıyor. Müellif cemiyet içinde gözü kapalı olarak gezmemiş, gördüğüne nişan koymuş, ancak göz ve fikir tecrübelerinin mahsulünü enzâr-ı ibrete vaz'etmek üzere kalemi ele aldığını, şu ehemmiyetsiz hareketi ile dahi göstermiştir. Bazen küçükten güzel olanlar çirkinleşir, o kadar güzel olmayanlar büluğa erdikleri sırada birden ve külliyen değişir. Müellif bu hakikati mültezemi bulunan Dilber'de izhar ederek «ben hayalimde en mükemmel mahluk olmak üzere birini tasavvur etmedim, cemiyette bulunur takımdan bir zavallıyı alıp hey'etiyle enzâr-ı ibret ü himmete arzettim» demek istiyor.

Biz dahi Dilber'i âzâ-yı cemiyet makamında kabul ile mazhar-ı tedkik edilmesine şâyân gördüğümüz gibi teferruatına varıncaya kadar bütün «sergüzeşt»ini de erbâb-ı iktidar için bir mütalaa meydanı addeyliyoruz.

Müellif henüz arkası alınamamış bulunan insan ticaretini menfûr ve mekrûh gösterip cemiyet-i osmaniyeden onu kaldırmak üzere vatandaşlarının hissiyât-ı hasene-i insaniyelerini tahrik eyliyor. «Geberse bile» pek de beis olmayan işbu garip mahlukların ne gibi cefalar ve azaplar çektiklerini gösterdikten sonra, nâil olabilecekleri en büyük bahtiyarlık noktasına kadar getiriyor. Lâkin biçarelerin nâil olacakları baht ve saadetin dahi içi pek kof olduğunu, yani kabahat kendilerinde olmadığı halde mücerred, başkaların kabahatlerini «örtmek» üzere ne suretle kurban edilmekte olduklarını gösteriyor.

Sergüzeşt'te fazla bir sahife yoktur dediğimiz, müellifin şu maksad-ı esasîsi zahmetsiz anlaşıldığı ve eserin içinde maksad-ı mezkûra hizmetten âri bir fıkra bulunmadığı içindir.

Ama *Sergüzeşt*'in mu'terizleri «söz altında kalmamak» için eserin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

medhaline, yani Dilber'in Hacı Ömer'in eline düşmesine, satılmasına, senedin neşredilmesine, Mustafa Efendi'nin hânesiyle mektepteki ahvâl-i esef-iştimâline, tekrar esirci hânesine girmesi münasebetiyle hâne-i mezkûr sekenesinin ahvâlinden bahsolunmasına «zevâid, ma'lumu i'lâm» diyeceklermiş... Dinleyen bulunursa dillerine kuvvet!

Amerika'da milyonlarca mahlûka iâde-i hürriyet ettiren, Madam Beecher Stowe'un *Baba Tom'un kulübesi* unvanlı adi bir romandır. Madam Beecher Stowe dahi yeni bir şey keşf ve ihbâr etmeyip asırlardan beri malum olan ahvâli ilâm etmiş iken tesiri görülmüştü.

Hüner, herkesin gözü önünde mevcut iken câlib-i dikkat olmayan fenalığı müessir şekillere vaz' ile tesir-i matlûbu hâsıl etmektir, cemiyetin ahlâk ve âdâtına gizli kapıdan girip yerleşmiş bulunan pürüzleri cem'edip erbâb-ı himmetin dest-i ıslahına vaz'eylemektir, cihât-ı makbûle ile herkesi imrendirip mütabaata sevketmek, gayr-ı makbûle ile dahi hiss-i nefreti davetle efkâr-ı necîbeyi uyandırmaktır.

Hünerin bu demek olduğunu bilmeyen «edîbler» ve «romancılar»ımız *Monte Kristo* yahut *Hasan Mellâh*-vâri hayaller isterler imiş!... Varsın istesinler. Fakat isteklerinin muvakkat olduğuna, fikr-i edebin onlarda dahi intibah bulup edebiyat-ı cedîdeye «malûmu ilâm» demekten vazgeçeceklerine, beğendikleri âsâra yalnız inşâ ve imlâ ciheti yaldızlanmış eski kocakarı masalları nazarıyla bakacaklarına şüphemiz yoktur. Bu da pek yakında vâki' olacaktır. Çünkü tesîsât-ı cedîde-i maarif ile esasen Türk kavminin mâlik olduğu hüsn-i tabiat bizi bu neticeye götürecektir[20].

Sergüzeşt eserini mevzuu itibariyle pek beğenmiş, maksad-ı müellifi tahsin etmiş, hele deruhde olunan vazife-i maneviyenin hüsn-i ifası cihetiyle *Sergüzeşt*'i emsalsiz bir nümûne-i imtisal addeylemiştik.

Arada bunca zaman mürûr ederek her vakit insanı itidalden çıkarageleln ilk teessürler zâil olduktan sonra dahi mesrûdât-ı sâbıkamızı tamamiyle tasdik ve te'kid ediyoruz.

Sergüzeşt'in ibtidâ-yı zuhûru üzerine «zevâid» ve «nevâkıs»ından bahisle bazı erkân-ı edeb meydan-ı muâhezâta koyulmuşlardı. *Sergüzeşt*'i lâyıkıyla mütalaa etmeğe üşendiklerinden mi, yoksa «o yolda mütalaa edemediklerinden» mi nedir, onu Venüs yahut Baküs mabedinin yeni müdavimlerinden birinin «bil-bedâhe»si zannıyla alelâde gelişigüzel didiklemek üzere hücum etmişlerdi.

Mizan'ın *Sergüzeşt*'i en birinci âsâr-ı milliyeden göstermesi gerek efkârlarını müdafaaten ve gerek hatalarını itirafen muâhizlerin söz söylemeleri için güzelce vesile olmuş iken bu bâbda bir ses çıkarılmamıştır.

---

20. *Mizan*, nr. 68, 19 Safer 1306/25 Teşrin-i evvel 1888, s. 672-673.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Buna bir çok teessüfler olunur. Çünkü iddiamızın derece-i isabeti ancak onların çıkaracakları sada ile erbâb-ı mütalaa nazarında tebeyyün etmiş olacaktı.

Mündericâtımızın kâffesinde hulûs-ı niyet gözettiğimiz gibi bilhassa şu mebâhis-i edebiyede dahi her nev'i tarafgirlikten kaçınmak istiyoruz.

Usul-i cedîde üzere yazılmış âsâr-ı edebiyenin intişârı yeni olup işbu âsârın mahiyetini tayin hakkında erbâb-ı fikr ü kalem beyninde ittifak hâsıl olduğu yoktur. Eski üdebâmız usul-i cedîde üzere yazılmış âsârı «edebiyat»tan addetmek istemiyorlar. Halbuki muhalifleri ve ezcümle bu satırları karalayan âciz, usul-i cedîde üzere yazılmış âsârın «fenn-i edebiyat»ın makāsıd-ı asliyesini istihsal için daha müessir ve daha müsmir bir tarîk-i muvaffakiyât olduğunu iddia ediyorlar.

İki taraf beyninde bu kadar büyük ihtilâf-ı efkâr mevcut oldukça tarafeynden birine müntesib olanlar için kavâid-i fenniye ile itidalden çıkmaksızın mübâhaseye devam etmek kolay değildir. Bunun için biz dahi hizmet-i umumiye tarîkinde ifa-yı vazife fikriyle derc-i sütun ettiğimiz mütalaa-nâmelerin mümkün olduğu kadar bî-tarafâne olmasını hâlisâne arzu ve iltizam ettiğimizden, hedef-i itirazımız olanların sadalarına gûş-ı dikkati vererek ifrat ve tefritlerimizi ta'dîl etmek istemiştik.

Avrupa'dan şarka dahil olan bil-cümle usul ve âdât ibtidâ-yı emrde zayıf ve çirkin taraflarından efrâd-ı cemiyete sirayet etmiştir. Hattâ alelumum usul-i cedîdeye karşı bazı cihetlerce meşhûd olan garaz ve husûmet bundan ileri gelmiştir. Yeni intişar etmeğe başlamış olan edebiyat-ı garbiyenin -mücerred âsâr-ı edebiyenin efkâr, ahlâk, âdât, harekât-ı milliyeye tesir-i küllîsi olacağına mebnî- teceddüdât-ı sâire misillü zayıf tarafından intişar etmeyip en güzel ve müfîd yüzünden yayılması nihayet derecede matlûb ve mültezem görülmelidir.

Biz dahi bilhassa lisan u edebiyat-ı şarkiye dairesinde pek yaya olduğumuzu bildiğimiz halde, mücerred şu mütalaaya mebnî sesimizi çıkarmağa cesaret etmiştik ve etmekte bulunuyoruz.

İntikādımızın mukaddimesinde maksadımızın erbâb-ı iktidarın enzâr-ı dikkatini bugün elzem olan «usul-i tenkit» fennine celbetmekten ibaret olduğunu ve buna muvaffakiyetimiz halinde âcizâne ve müteşekkirâne kendi küçük dairemize çekileceğimizi beyan etmiştik. Biz henüz erbâb-ı iktidarın «tenezzül»lerine mazhar olamadık ise de yine kat'-ı ümit etmeksizin tenkitlerimize devam edeceğiz.

∴

Sergüzeşt'i esasen pek beğendiğimiz cihetle câlib-i tahsin ve mûcib-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

muâheze gördüğümüz cihetlerini tamamiyle gösterebilmek üzere eser-i mezkûru tenkit edeceğimiz âsâr-ı sâireden daha mufassal surette tedkik etmeği tensib eyliyoruz.

Bizde âsâr-ı edebiyeyi tedkik ve tenkit etmek usulü mefkûd değil ise de tedkikat ekseriyen imlâ ve inşâ cihetine hasrolunuyor. Hattâ bundan nâşi olmalıdır ki bir eser-i cedîdi ellerine alan erbâb-ı mütalaa dahi onu fikr ü maksad-ı esasîsi noktasından muhakeme etmeyip zahirî teferruat-ı inşâiye vü tasviriyeye hasr-ı enzâr-ı dikkat ederler.

Bu suretle *Sergüzeşt*'in bazı cihetleri câlib-i itiraz u muâheze olmuştu. İnşâ vü tasvir-i zâhirî ciheti maksad-ı tenkidâtımızın haricinde bir şey olduğu halde mücerred, muâhezât-ı vâkıanın mahiyeti anlaşılmak üzere *Sergüzeşt*'in tedkikinde ara sıra o yolda bazı istitradlardan dahi kaçınmayacağız[21].

2

İFADE-İ MAHSÛSA

Bizde roman nâmı pek ucuz olarak alınıp verilmektedir. Beş, on seneden beridir, ele alınması câiz olmayan kaba bir muâşaka tasvirleri «millî roman» unvanı altında itibar bularak kemal-i itina ile okunmaktadır.

Ba-husus bir taraftan agyâra karşı hüsn-i tabiatımızın derecesini tayin edecek olan bu gibi âsârın mazarratını izhar ve isbat etmek, diğer taraftan dahi eline bir kalem alıp «Leyla» ve «Mecnun» nâmlarını nâdiren işitilir diğer isimlere tebdîl ile mukaffâ ve müseccâ' ibare üzere muhavere yahut muhabere-i âşıkâneyi tertîp etmeğe muktedir olanlara «edîb» denilemeyeceğini anlatmak fikir ve maksadıyle *Mizan* gazetesinin sütunlarında «Üdebâmızın nümûne-i imtisalleri» unvânıyle bir tenkit bahsi açmıştık.

Bahis, mesuliyeti *Mizan*'a râci olmayan esbâbdan nâşi, devam edemedi. Fakat esnâ-yı mübâhasede oldukça muteber ağızlardan «tenkit ve itirazda bulunmak kolaydır. Hüner öyle bir eseri meydana koymaktır», gibi mantığa gayr-ı muvâfık sözler çıkmıştı. Mağazada satılmakta olan bir kumaşı beğenmemek için mutlaka daha âlâ bir fabrikacı olmak lâzım geleceği kabîlinden olan bu iddia, hiç de makbul iddialardan değilse de, kabul edip iştirak edenler çok bulundu.

İşte bu gibi muterizlere, bir hikâye tertip etmek için mutlaka Ale-

21. *Mizan*, nr. 97, 16 Ramazan 1306/16 Mayıs 1889, s. 942-943.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

xandre Dumas olmak lâzım gelmeyeceğini göstermek üzere *Mizan*'ın tatil-i ahîrinden bil-istifade şu romanı kaleme aldım.

Tenkidât-ı edebiyenin ibtidâsında beyan ve izah ettiğim üzere, münşîlik ve edîblik iddiasında değilim. Fakat kitâbet noksanını âsâr-ı mebhûsede mefkûd olan efkâr ve tasvir ıttırâdıyla tazmîn etmek ve kavâid-i asliye itibariyle gerçekten «millî roman» tavsifine lâyık bir eseri kāriîn-i kirâmın enzâr-ı temyîzine koymak fikriyle, kalemin hokkaya batırıldığını ketmedemem.

İçinde yaşamakla müftehir olduğumuz asr-ı terakkiyât-hasr-ı mülûkânede her şey kesb-i kemal ettiği halde fazâil-i ahlâkiyeye tesir-i küllîsi musaddak ve mertebe-i edebiye-i milliyeyi musavvir olan roman kısmının, erbâb-ı kalemin itinası haricinde kalması nazar-ı dikkate çarpacak ahvâlden bulunduğu cihetle, «karınca kaderince» fehvâsına binâen vüs' ve iktidar dahilinde ifâ-yı vazife ediyorum.

Romanın unvanına gelince, o da mahsûsen intihap olunmuştur. Hikâyenin içinde tasvir olunan eşhâstan Mansur, Zehra, Fatma, Mehmed, Ahmed Şunudî zamanın yeni mahsulleridir. İlerde tekessür edecek emsâlinin ilk önceleri, yani «turfanda»ları mıdır? Yoksa kimsenin beğenmeyeceği cemiyet düşkünleri, yani «turfa»ları mıdır? diyerek kārilere sual vaz'ediyoruz ki kalblerinden in'ikâs edecek âsâr-ı teessürden, isabet ve adem-i isabetimizin derecesini anlayacağız.

(*Turfanda mı yoksa turfa mı*, İstanbul 1308/1890, s. 2-4.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

TURFANDA MI YOKSA TURFA MI'dan

Muvasalat

Yirmi, yirmi beş sene mukaddemki bir zamandayız. Ay, bahar-ı revâyih-nisârın nisan-ı gonca-küşâsı, gün dahi diyâr-ı hilâfet-karârın cuma-i uhuvvet-nümâsıdır.

Karadeniz'in Boğaz'a yakın bir yerinde bulunuyoruz. Dersaadet ile Varna beyninde işleyen «Lloyd» kumpanyasının «Volkan» vapuruna râkiben Varna'dan İstanbul'a geliyoruz.

Sabah vaktidir. Ufuktan henüz yükselmeğe başlamış olan âfitâb-ı cihan-tâbın elvân-ı hayat-bahşâsı denizin yüzü ile vapurun sağ tarafını ihâta eden yeşil Rumeli sahilini hazin bir nuraniyete garketmiştir.

Demiryolların iltisâkından evvel Varna postası bâ-husus nisanda, şuârâ vü üdebâ-yı şark u garbın lâyıkıyla vasf u tasvir için münasip söz bulmaktan âciz kaldıkları Boğaziçi ile İstanbul'un latîf ve azamet-redif manzaralarından hisse-yâb-ı teessür ü telezzüz olmak üzere gelen Avrupa seyyahları ile dolmuş bulunurdu. O gün dahi bunlardan yirmi kişi vapurda mevcuttur.

«Volkan» fener dubasını sol tarafında bırakarak âheste âheste Boğaz'ın ağzına doğru ilerlemekte idi.

«Bosfor! Bosfor», yani «İstanbul Boğazı!» âvâzeleri ağızdan ağıza geçerek tedricen güverteden aşağıdaki salona, salondan dahi uyuyanlarla dolmuş bulunan küçük kamaralara kadar intişar etti. Giyinmiş olanlar hemen yukarıya çıkmağa, yataktakiler dahi giyinip hazırlanmağa müsâraat ederek birkaç dakika sonra cümlesi güverte üzerinde toplandılar.

Yirmi neferden ibaret bulunan işbu birinci kamara yolcularının hemen nısfı fesli idiyse de feslerin açık kırmızılığı, kalıpsızlığı, püsküllerin âriyet iliştirilmesi cihetiyle fes ile ülfetlerinin, hattâ fesci dükkânına uğramak lüzumunu hissettirmeğe olsun, kâfi olmadığını gösteriyordu. Ancak üç yolcunun fesleri yolunda olup, yalnız onların yerli oldukları zâhir oluyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Güverte üzerinde tecemmu' etmiş bulunan seyyahların cümlesi meşgul idiler. Kimi dürbün ile, kimi dahi âdeta etrafa göz gezdiriyorlardı. Vapurların, yelken gemilerinin, odun ve kömür kayıklarının kesreti, etrafa hâkim Yuşa tepesi hep aranılan Boğaz'ın, maksad-ı müntehâ-yı seyahatin yakında olduğunu îma ederlerdi. Lâkin Boğaz, letâfet ve azametiyle henüz arz-ı endam etmemişti.

Tahminen yirmi, yirmi bir yaşında bir fesli delikanlı, şafak vaktinden beri güvertenin üzerinde hazır bulunarak iki eliyle davlumbazın tel halatını sımsıkı tutmuş bulunduğu halde, azim ve tefekkürü îma eden derin siyah gözlerini ileriye atfetmiş ve güya mülâhazât-ı zihniye ve teessürât-ı hafiye-i kalbiyesine mağlûben kendisini ve etrafındakileri unutmuş duruyordu.

Hal ve kıyafetinden fransız olduğu tahmin olunan bir yolcu, dalgın delikanlıya yaklaşarak fransızca :

— «Mösyö Mansur Bey! Şüphesiz defaatle buradan geçip görmüşsünüz. Boğaz'ın ağzı dağın eteğine doğru uzayıp körfez gibi görünen şu köşe değil midir?» dedi.

Mansur Bey yâdolunan o delikanlıda hiç bir ses ve hareket meşhûd olmadı. Fransız sualini tekrar etti. Delikanlıda yine bir cevap eseri görülmedi.

Hem-cinsine mahsus aceleciliğe tâbi' bulunan fransız, hiddet ve taaccübünden omuzlarını kaldırdı, bir kere müstehziyâne başından ayağına kadar delikanlıyı süzdükten sonra homurdanarak öbür tarafa geçti.

Delikanlı mıhlanmış gibi yerinde, tavrında, bakışında sâbit idi.

Güya bir şeyi kaybetmekten korkuyor imiş gibi, hattâ gözkapaklarını görünemeyecek derecede süratle indirip kaldırıyordu. Sâir vapur arkadaşları gibi çokluk etrafa da bakmayıp, hep ilerdeki nokta-ı mechûleye hasr-ı enzar eylemişti. O noktaya bir an evvel kavuşmak arzusu her halinden nümâyan idi. Vapurun sürati kifayet etmiyor imiş gibi başını dik tutmak ile beraber acelesinden vücudunun nısf-ı bâlâsını öne doğru eğmiş bulunuyordu.

Arada sırada gözlerinin fevkalâde parlamasına tesadüf eden manidâr tebessümler yüreğinin bir sevinç ile mütelezziz olduğunu îma ettiği gibi, bazen de renginin tagayyür eylemesine refik olan ciddiyet dahi fikrinin bir endişe-i nâ-mâlum ile müteessir olmaktan hâli bulunmadığını izhar eyliyordu.

Hâsılı delikanlının her hal ve şanı kalabalık içinde bile kendisini enzara hedef ettirecek raddede idi. Kusursuz hey'et-i umumiyesi câlib-i teveccüh idi. Çekme, parlak, mütefekkir, edeb-nümâ olan gözleri uzun, ince, siyah kaşların altına sığınmıştı. Kenarları mütekebbirâne kıvrılmış,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

doğru ve nâzik burnu asalete, büyücek fakat güzel bir resmde bulunan ağzı şecaate dâl idi. Teni beyaz, saçı siyah, omuzları geniş, beli ince, âzâsı mütenasip idi. Giyinmesi dahi sade ve tabiat-güsterâne idi.

Bu delikanlı kimdir?

Havf u sürûruna bâis olan esbab nedir?

Sürûru, eğer uzun bir mufârakatın hâsıl ettiği tahammül-güdâz bir hasrete nihayet verecek bir mülâkat eseri ise, ya o havf u telâşı nedendir?

Yoksa kavuşacağı sevgililerin içinde hayatı tehlikede olduğu ihbar olunan bir peder, vâlide, kardeş mi, yahut bir gönül müntehabı mı var?

Boğaz'ın ağzına girilince vapurda gürültü çoğaldı. Kimi :

— Şu Rumeli «feneri» dir,

— İşte «Kavaklar»,

— Şu da «Telli tabya»

diyerek ilk defa gelmekte bulunanların ortalarında malumat-fürûşluk ediyordu. Yolcuların birçoğu da sevinç ve taaccüp sadalarına ortalığı boğarak çapari ile uskumru balığı avlayan yüzlerce kayığı göz hapsine almışlardı. Balık ile sanki donanmış çapari yukarıya çıkarak sabah güneşinden gümüş gibi parladıkça «Bravo!» sadasıyle alkışlamaktan kendilerini alamıyorlardı.

Bizim delikanlı bunlardan güya bî-haberdi. Yine o halde sessiz sadasız olarak bir kuvve-i mıknatısiye gibi kendisini çekmekte bulunan «ileri»ye bütün hissiyâtını vermişti.

Kulağının bir ses işittiği yoktu. Muttasıl ileriye bakmakta olan gözlerinin hedefini tayin etmek dahi müşkil idi. Belki gözlerinden ziyade gönlü mağlûb-ı teessür olmakta idi.

Vapur, Kavak önünde karantina merasim-i mutâdesini icra için, bir hayli müddet bekledi. Bu sırada etraftaki tabyalar, Sarıyer, Büyükdere hakkında birçok sözler verilip alındı. Bunlardan hiç biri yine Mansur Bey'in kulağına ilişmedi. Yalnız bir defa, Büyükdere piyasasıyla sefarethâne sayfiyeleri zikrolunduğu sırada idi ki, Mansur'un halinde bir tebeddül hâsıl olmuştu. Lâkin bunun sebeb-i husûlü malum olamadı. Belki silsile-i tefekkür ü mülâhazâtı o sırada münkatı' olarak kendisini uyandırmıştı. Tebeddülün akîbinde birçok hissiyât-ı kalbiyeyi mübeyyin olan garip bir nazarla Büyükdere piyasasına doğru bir müddet baktı.

Bu halin aynı etraftakiler beyninde «Hünkâr iskelesi» ve «Baltalimanı» lakırdısı geçtiği hengâmda dahi tekerrür etti. Lâkin hiç biri imtidâd etmedi ve bir dakika kadar olsun delikanlının râbıta-i fikriye-i mechûlesiyle tavır ve hareketini ihlâl eylemedi. Boğaziçi'nin mehâsin-i tabiattan en az haberdar olanlarını bile hayran eden o latîf yalıları, dağları,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nevbahar zümrüdüyle kisvelenmiş, türlü türlü elvân-ı nazar-rübâ ve bilhassa erguvan çiçekleriyle minelenmiş bulunan cennet-misâl bayırları vapur yolcularını çıldırasıya tahrik ediyordu. Mansur Bey ise güya bunlara baka baka bıkmış gibi, lâkayıt kalıyordu. Enzar ve efkârını birtakım âmâl-i mechûle dâiresine sevkederek heykel gibi, davlumbaz kenarına dikilmiş duruyordu.

Halbuki bu acîb delikanlı birinci defa olarak Darü'l-hilâfe'ye gelmekte yani şu menâzır-ı bî-hemtâyı yeni görmekte idi!

«Görmekte» mi?

Yanlış söyledik. Mansur Bey bir şey görmüyordu. Gözleri açıktı. Fakat beyni hissiyât u teessürât-ı kalbiye ile kâmilen istilâ olunmuştu. Gözün hizmetine âyine-i in'ikâs u teessür olacak beynin bir cüz'ü kalmamıştı.

Mansur Bey ilk defa olarak İstanbul'a geliyordu.

Ah İstanbul'a gelmek! Merkez-i saltanat-ı osmaniye, makam-ı hilâfet-i islâmiye bulunan İstanbul'a kavuşmak!

Fıtraten hamiyetle ziynetlenmiş, fikri müktesebât-ı ilmiye ile tenvîr olunmuş, âmâl ü fazâil-i milliyeyi ihâtaya iktidar kesbetmiş, ümmet-i muhteremenin mazisi, hâli, istikbali tefekkürâtıyla zihnini yormuş garîbü'd-diyar ve gayûr bir mazhar-ı iman u islâm için ne demek olduğunu tahmin etmek, acaba o kadar kolay bir şey midir? Kaviyyen zannederiz ki pek güçtür. Çünkü o hâl, ahlâk u fazâil-i beşeriyenin hemen yegâne bir nümûnesi bulunduğu için, tefekkürât âleminde lâyıkıyla taayyün etmemiş bir hassa-i celîle-i islâmiyedir.

Çocuk iken en tatlı rüya gibi zihninde yerleşmiş, fikrin ilk cevelân-ı âlisi sırasında en azîz hülyalara zemin olmuş, meslek ü maksad-ı hayatı tahdîd etmek zamanı gelince en mukaddes âmâlin tahsîline, en ulvî efkârın tervîcine merkez olmak üzere, tercih ve ihtiyar olunmuş bir kıblegâh-ı âleme ilk defa takarrüb etmekte bulunan bir hamiyetkârın kalbi, böyle mühim bir dakikada hiç göze meydan verir mi?

Kavaklar, Büyükdere, Beykoz, umumen Boğaziçi nazarında ne kadar latîf ve gönlünde muazzez olsa yine «İstanbul» değildir. Memâlik-i ecnebiyeden gelen Mansur Bey gibiler için, vatanın tezek kokusu bile anber gibi gelir. Lâkin şimdi onların sırası değildi. İstanbul yakında! Vücudunun kıllarına varıncaya kadar her cüz'ü hayalinde çoktan beri tecessüm etmiş olan «İstanbul» ile kavuşmağa hazırlanmıştı.

Gözlerini, vücudunu ileriye çeken elektrik kuvveti, işte o «İstanbul» kuvve-i câzibesi idi.

Bununla beraber yolculardan biri :

— «İşte Rumelihisarı!» deyince Mansur Bey uykudan uyanır gibi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir tavırla «Muhammed» şeklinde bulunduğu iddia olunan dört yüz senelik kaleye bakmaktan kendisini alamadı. Dikkatli olarak bir hayli baktı. Yüzünde beşaşet göründü.

— «Ey kahraman gazi! İşte senin Bizans anahtarın! Bunca küberâ-yı zaman, hayat ve iktidarlarını uğrunda sarfettikleri halde açtıramadıkları o demir kapıları merkez-i ehl-i iman, makarr-ı padişahân-ı cihân olmak üzere, sen bu mübarek anahtarınla hemen feth ve küşâd eyledin,» hitâb-ı zihnîsi yüzünün beşaşeti sırasında yorgun beynini tahrik etmişti.

Nâgehanî bir sürat-i berkiye ile sola doğru dönerek Yıldırım Bayezid Han âsârından bulunan Anadoluhisarı'na atf-ı nazar etti ve yine bir müddet daldıktan sonra, güya geniş alnından avucuyla ter siliyormuş gibi elini geçirdi ve lakırdı ediyormuş gibi dudaklarını oynattı. Fakat, yalnız tekerrür eden «Timur! Timur!» sözünden başka bir şey işitilemedi.

Bunu müteakıben yine sağa döndü. Tekrar Rumelihisarı'na gözlerini hasreyledi.

Hamiyet-mendân-ı osmanî için ziyaretgâh-ı muteber olması lâzım gelen bu eser-i celil ü kadîme hâkim bir tepede usul-i cedîde üzere inşa olunmuş büyücek bir bina gözüne ilişti. Hazret-i Fatih'in nâm-ı âlisini takdîsen inşa olunmuş bir mahsûl-i şükran-ı millî olduğuna hükm için tereddüt göstermedi.

Hemen bu sırada idi ki, câlib-i dikkat âsârı tarif eden bir fesli ile onu dinleyen bir ingiliz seyyahı Mansur Bey'in yanıbaşına gelip :

Fesli — «Şu kulenin üzerinde görünen yüksek bina Amerikalı misyonerlerin tesis ve idare ettikleri Robert Kollej mektebidir,» dedi.

İngiliz — Misyoner mektebi mi dediniz?

İngiliz taaccübünü setredemedi.

Mansur Bey ibtidâ kulağına inanamadı. Sonra hayrât-ı şükrâniye-i milliyeden olduğuna hükmettiği binaya doğru ingilizin parmağını uzatılmış görünce, gözleri garip bir surette parladı, rengi tagayyür etti.

Fesli, malumat-furûşluğa devam etti :

— Daha yüksekteki Bektaşi tekkesidir.

Mansur Bey'de bunu işitecek hal kalmamıştı. Çünkü yüreğinde bir ıztırap, zihninde sersemlik hissediyordu.

— İşte Göksu kasr-ı hümâyûnu.

— İşte Kandilli.

— Sahildeki şu güzel bina, Mısırlı Mustafa Paşa'nındır.

— Şu tepedeki büyük bina Sultan sarayıdır...

Mansur Bey bir müddetten beri mezkûr saraya bakmakta idi. Amerika mektebinin karşısında olup, onu kulübe mertebesine tenzîl eyleyen o cesîm ve mehîb binanın ne olduğunu öğrenmek üzere şiddetli arzu hâ-

sıl olmuş iken, hilâf-ı me'mûl bir cevap almaktan ihtirâzen kimseye soramıyordu.

«Saray» dedikleri vakit geniş bir nefes aldı. Belki «neşr-i kelimetu'llaha memur vâizleri yetiştirmek üzere inşâ olunmuş bir mekteb-i millîdir» demiş olsalar ancak bu kadar müteselli olmuş olacaktı.

Fesli, ingilize anlatmağa devam ile :

— Sadrıâzam Âli Paşa'nın yalısı işte şudur.

— Yanıbaşındaki büyük, Mısırlı Kâmil Paşa'nındır.

— Şu büyük kâgir Hanım Sultanlar hazerâtınındır.

diyerek sâhil-hâneleri ta'dâd ve tarif etmekte idi.

Vapur Kandilli burnunu dolaşarak süratle inmekte idi. Yolcular Kuleli ve bâ-husus Beylerbeyi saray-ı dil-ârâsının temâşâsıyle meşgul idiler. Lâkin Ortaköy'den Kabataş iskelesine kadar mümted olan sahili, dünyanın en müzeyyen bir mevki'i haline vaz'eden saray-ı hümâyûnlar ile devâir-i müteferriası ve onlara muvâzi olarak denizin ortasına dizilmiş zırhlılar kadar hiç bir şey câlib-i enzar olamadı. Gün cuma olduğu için Dolmabahçe rıhtımıyla açığında hazırlıklar meşhud oluyordu. Saltanat kayıklarının tezyinâtına isabet eden şu'a-ı şems in'ikâs ederek göz kamaştırıyordu.

Mansur Bey, teessürât-ı kalbiyeden dolayı yüzü tagayyür etmiş olduğu halde, ol cânib-i seniyyü'l-cevânibe müteveccih oldu ve limana girinceye kadar gözlerini ayıramadı. Güya kalbinden gelen şu :

«— İşte halife-i rûy-ı zemin, sultan-ı selâtîn hazerâtının şevket-nişîn oldukları devâir-i mukaddese! İşte ümmetin kıblegâh-ı sânisi! Bunca vakitten beri âteş-i hasretle yanıyordun. İşte göz önünde duruyor. Bak, bak da ateşini teskîn et!» hitabı hengâmında Mansur Bey'in zaten pek güzel olan şekil ve kıyafeti daha câzip bir revnak ve letâfet peyda etti.

«— İşte Sarayburnu'na geldik!» sesi Mansur Bey'i bu cihete dönmeğe mecbur etti.

Tarih-i osmanînin büyük bir kısmını tezyin ve işgal eden ve nıkāt-ı müntahabe-i cihanın en birincilerinden sayılan Sarayburnu Mansur Bey'i yeniden tefekkürât-ı muhabbetkârâne âlemine daldırdı.

Herkesin ağzında deveran eden «Ayasofya», «Sultan Ahmed», «Süleymaniye», «Fatih», «Selimiye» sözleri, Mansur Bey'i herkesle beraber o taraflara atf-ı nazar etmeğe sevketmekte idi. Fakat yekdiğerine rekabet edercesine gözlerine icrâ-yı nüfûz eden güzel manzaralar ile kalbini istilâ eyleyen tatlı hâtıralara vücudunun tahammülü kalmadı. Sermest-i teessür olmuştu. Zira hakikat, rüyanın yerine geçmişti.

Diyânet ve salâbet alemi makamında azametkârâne semaya doğru uzanmış lâ-yuadd minareler ve kubbelerle tetevvüc etmiş bulunan İstan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bul'un manzara-i bî-nazîri bile, sanki Mansur Bey üzerinde zâhiren emsâlindeki kadar bir tesir hâsıl edemedi.

Bir müddet sonra zırhlılar tarafından cevv-i hevâyı lerze-nâk edecek bir suret-i şaşaa-kârânede selâmlanarak saltanat kayıklarıyla bermutad refakat eden sâir kayık ve küçük vapurlar Dolmabahçe'den açıldı, yaklaşmağa başladı. Topların dumanı içinden yalnız minare-âsâ bâlâya doğru sivrilmiş olan zırhlı armaları, osmanlılar tarafından cemî-i zamanda can ü gönülden yad ve tekrar olunan «Padişahım çok yaşa» duasıyla «Armstrong» toplarının gürültüsünü de bastıran bahriye askeriyle donandı. Saltanat kayığı vapur hizasına geldi. Mansur Bey'in yüreği göğsüne sığamaz oldu. Frenk seyyahları bile şapkalarını çıkarıp sallayarak «Vive le Sultan» âvâzesini hep bir ağızdan etrafa işittirdiler.

Mansur ses ile onlara iştirak etmeğe cesaret edemedi. Çünkü hissiyâtında dindarâne ihtiram ve teveccüh galip idi.

Saltanat kayıkları Sarayburnu'na geçince bî-hûş olarak olduğu yerde kaldı. Ağzından bir ses çıkmadı. Lâkin gözlerinde eşk-i teessür ü meserret eksilmiyordu.

Mansur'un vücudu fikir ve kalbinden sudûr eden hissiyât-ı mütehâlife-i gayret ü sadakat için azîm bir mücadele meydanı kesilmiş bulunduğundan iradesi elden gitmişti.

Bir saatten beri limanda geminin güvertesinden İstanbul'u, Üsküdar'ı, Kadıköyü'nü seyretmekte idi. Âlemde bu kadar güzel, bu mertebe azametli bir müsellesin bulunmadığı cümlenin musaddakıdır. Halbuki Mansur Bey hâlâ kendisini İstanbul'u görmüş addetmiyordu. Gözleri yine fikrinde tecessüm ettirip çoktan beri taşıdığı «İstanbul»u arıyordu.

Acaba kendini kayıp mı etmişti? Yoksa İstanbul'u daha mehâbetli mi görmek isterdi? Peki, ama Kurşunlu mağaza açıklarında bulunan geminin güvertesinden bâ-husus cuma günü gözönüne gelen bilâd-ı selâseden daha mehâbetli bir görünüş hayale bile sığabilir mi?

Vapur yolcularının bir kısmı istikbal için mahsûsen gelenlerle beraber kucaklaşarak, musâfaha ederek gitmiş, bâkisi de birer kayık tedarikiyle yalnızca çıkmıştı.

Vapurda Mansur Bey'den başka kamara yolcularından bir kimse kalmamış iken, Mansur Bey'in çıkmak cihetini henüz hatırladığı yoktu. Sersem ve dalgın olarak etrafa bakınıp duruyordu. Lâkin gözünün bakışına dikkat edenler esas meşâgilinin göz temâşâsı olmadığını kolayca farkedebilirlerdi.

Vapur hareket eder iken o kadar istical gösteren Mansur Bey'de aceleden hiç bir eser kalmamıştı. Demek kendisi için bir dakika evvel kapısını dak etmek istediği bir hâne, bir an evvel bağrına basmağa müsâraat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göstereceği bir vücut, yahut gayretini ibraz için öpmeğe koşacağı bir etek yoktu.

Evet, öyle idi. Mansur Bey İstanbul'a birinci defa olarak geliyordu. Gelmesini icap ettirecek bir aile, yahut tanıdık bir vücut yoktu. Mektepten yeni çıkmış olduğu için etek öpmek usulünün hafâyâ ve mezâyâsına henüz vâkıf olamamıştı. Olsa bile bu hususta ibrâz-ı marifet için yarışa çıkmağa mâil olan takımdan değildi.

Mansur Bey «İstanbul»a geliyordu. İşte şimdi İstanbul'un uluortasında bulunuyor. Bir tarafa gitmek üzere müsâraata münasebet yoktur.

Omuzuna hafifçe dokunan bir el ile «güzel manzara, vâsi' odalar, nefis yemek, mükemmel hizmet, yevmiye beş frank, «Amerika Hoteli», kayık bekliyor, eşyanız varsa götüreyim» sadası Mansur Bey'in silsile-i tefekkürâtını kat' etti.

Gemiden çıkmak lâzım olduğunu anladı. Nereye gidecekti?

Gidecek bir mahall-i mahsûsu yoktu. Hotele gidecek. İşte hazır komisyoncu da, kayık da gelmişti.

Komisyoncunun sözlerinden yalnız «beş frank» sözü Mansur Bey'in hoşuna gitmedi. Beş frankın azlığından yahut çokluğundan değildi. Dârü'l-hilâfe limanında «frank» yerine «kuruş» sözünü işitmeği arzu etmesindendi.

Bununla beraber muvafakat ederek kamaraya indi. Ufak bir meşin sandığa işaretle :

— «Şunu alınız. İki sandık da kitap olacak. Lâkin anbarda olmalı. İşte bilet,» dedi.

Komisyoncu — Sandıkları sonra idarehaneden alıp getiririm, efendim. Siz kayığa buyurunuz.

Kayık, Galata gümrüğünün önüne yanaştı. Gümrük memuru sandığı açtırdı. İçinde her nev'i çamaşırdan başka beş, altı cilt kitap mevcuttu.

Memur — Bunların içinde muzır bir şey olmasın?

Mansur Bey — Yoktur. Lâkin bakabilirsiniz.

Memur — (Mansur Bey'in çenesini okşayarak) Senin gibi beyefendiler muzır şey taşımazlar. Haydi kapa da, işine git.

Mansur Bey, memurun bu hareketini yekden takdire muktedir olamadı. Çünkü sandığı açılır iken memura bakarak kalbinden «işte ilk tesadüf ettiğim refik-i gayretim» diyordu. Belki de çenesine el götürmek derecesinde gümrük memurunda hâsıl olan cesaret, Mansur Bey'in kemâl-i hulûs u muhabbetle yüzüne bakmasından ileri gelmişti. Memurun hareketini de iade-i hulûs makamında telâkki edebilirdi. Fakat gümrük memurunun hareketi Mansur Bey'de hüsn-i tesir hâsıl edemedi. Sebebi eli uzatmaktaki lâubaliyâne cüreti değildi. «Kitaplarda muzır bir şey ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

masın» diyen memurun eşyasını muayene ile mükellef olduğunu düşünerek hakkıyla ifa-yı vazifede müsamaha göstermiş olmasından nâşi hoşlanmamıştı. Evrâk-ı muzırra aramakla mükellef idiyse daha dikkatle bakması icap ederdi. Diğer taraftan memurun ağzından herkese karşı «sen» yerine «siz» hitâbının çıkmasına muntazır idi. Hattâ bundan dolayı bastığı yere dikkat etmeyerek hareketle yolda uzanmış bir köpeğin ayağına bastı. Köpek acısından havlayarak dizine yapıştı ve pantalonunun paçasını dişledi. Fazla olarak köpekten sakınayım derken ayağı çamurlu bir çukura gitti.

Bereket versin ki, Mansur Bey'de eski caddelerimizin şu hali hakkında bir fikr-i mahsûs peyda edecek bir hal kalmamıştı. Gerilmiş hissiyâtı bunlara gümrük memurunun hareketine verilen ehemmiyet kadar olsun bir ehemmiyet verilmesine meydan bırakmadı.

Bahsettiğimiz vakitlerde tünel ve tramvay henüz inşâ olunmamış, yollar, caddeler açılmamıştı. Araba bile pek nâdir bulunurdu. Komisyoncu beygire binmesini teklif etti. Mansur yaya gitmesini tercih eyledi.

Mansur Bey'in köpeğin ısırmasına, çamura batmasına ehemmiyet vermemiş olması komisyoncu yahudinin nazar-ı dikkatini celbetti. Kalbinden «galiba bir mala çattık. Allah vere de herif zengin olaydı», dedi.

Hırsı tahrik olunmuş yahudi nereden geldiği, İstanbul'da ne kadar oturacağı, bildik ve akrabası olup olmadığı hakkında birçok sualler yağdırdı ise de, hiç birine cevap alamadı. Def'aten vapurda ve gümrükte türkçe lâkırdı işittiğini unutarak fes giymiş frenk zannıyla suallerini fransızcaya çevirdi. Yine def'-i merak edemedi. Çünkü Mansur Bey «senin nene lâzım»ı ifade eder bir nazarla yahudiyi sükûta mecbur eyledi. Yalnız iki yol ağzında türkçe olarak «Ne tarafa gideceğiz?» demekle iktifa etti.

Sokak dar idi. Dört nefer sırık hammalı muallem asker gibi usul üzere ayaklarını atarak büyük bir yük götürüyorlardı. Komisyoncu, çocuk lalası gibi Mansur Bey'i kenara doğru çekti.

Diğer bir hammal, bir araya bağlanmış bir düzüneden ziyade sandalyeyi arkasına almış ve yükü altında kendisi kaybolduktan başka, dar sokağı da kâmilen ihâta etmiş olduğu halde iki büklüm olarak geliyordu. Üstündeki sandalyelerden birinin ayağı bir frenk mağazasının güneşliğine takıldı. Hammal mağazacıya seslendi. Frenk sesini çıkarmadı. Hammal tekrar etti. Yine cevap alamadı. Zaten ağır yük altında hırslanmış bulunan hammal şiddetlice bir hamle ile ilerleyince güneşlik yerinden koparak sokağa düştü. Hammal da güya hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi yoluna devam etti.

Mağazacı bu defa lüzum gördüğü vakit müsâraata da müstait olduğunu izhâr ederek süratle hammalın arkasından yetişti ve yükünden tu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarak alabildiğine geriye doğru çekti. Hammal arkaüstü düştü. Hammalın düşmesiyle altında olan iki sandalye kırıldı. Yükünün altından kurtulan hammal mağazacıya bir tokat aşketti. Öteki de o yolda mukabeleden geri kalmadı. Halk birikti. Gürültü çoğaldı.

Iztırab-ı derûna dûçar olan Mansur Bey, zaptiye memurunu gözüyle taharri ederek mevkiinde görmek istedi. Fakat kalabalık içinde ona benzer birini görmeğe muvaffak olamadı. Mansur Bey bu gibi umûrla mükellef memurların elbise-i resmiyelerini henüz bilmediği cihetle, memur-ı matlûbun toplanan kalabalığın ilk yetişenleri miyanında olduğu hâtırasıyla müteselli oldu.

Mansur Bey — (Titrek bir sada ile) Bu gibi ağır yüklerin nakline tahsis olunan vakit, bu vakit midir?

Komisyoncu — Bunun için İstanbul'da herkes serbesttir. Her şey her saatte naklolunabilir.

Beyinlerinde başka bir söz teâti olunmadı.

Yüksekkaldırım'dan, merdivenli yokuştan Beyoğlu'na çıkıldı. Komisyoncu güya mahsûsen yeri intihap etmiş gibi Rusya konsoloshânesinin önünden geçerken «işte Beyoğlu'nun büyük caddesi»[1] dedi.

Hemen bir kulaç denilecek kadar dar bulunan mahall-i mezkûrda bu sözün sarfı Mansur Bey'i kendine getirdi. Bir «cadde»ye, bir de yahudi komisyoncuya baktı. Lâkin öyle bir bakış baktı ki, mezbûr komisyoncu sanki yaylı imiş gibi kendi içine girerek büzülekaldı. Mansur Bey sesini çıkarmadı. Fakat sesini çıkarmak değil, hattâ şiddetli bir tokat vurmuş olsaydı belki yahudiyi bu kadar müteessir etmiş olmazdı. Halinde, nazarında tokattan daha müessir bir şey nümâyân idi.

Galatasarayı civarında bulunan «Amerikan Hoteli»ne kadar komisyoncu beş adım kadar bir ara bırakarak kemal-i edeble yürüdü. Vapurdan beri ibrâz ettiği gevezeliğinden artık bir eser göstermedi.

Mansur Bey otelin kapısına geldiği vakit üzerinde yalnız fransızca olarak «Hôtel d'Amérique»i gördü. Türkçe yazıdan, rakamdan eser göremedi. Keza yerleşmiş olduğu odanın levâzım ve mefrûşâtını teftiş ettiği sırada, bazı levâzım ile seccadeyi aradı ise de bulamadı. Bunun için odanın mefrûşâtını, vüs'atini, bilhassa nezâretini beğenmiş iken odadan, otelden soğudu. Bununla beraber eşyasını çıkardı. Çamaşırını değişti. Bir sütlü çay içti.

Bu meşguliyeti bittikten sonra sağda Fatih câmi-i şerîfini, solda dahi Üsküdar'daki Sultantepesi mahallesiyle Çamlıca tepesini ve bunların

---

1. Grande rue de Péra (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâbeynini ihâta eyleyen pencereyi açarak önüne oturdu, yavaş yavaş derin bir tefekküre daldı.

Hava hafif poyraz, sema berrak idi. Güneşin diyar-ı cenubiyeye mahsus olan parlaklığıyla manzaranın ancak İstanbul'da meşhûd olan letâfet ve terâveti acı tecrübelerle henüz yaralanmamış bulunan Mansur Bey'in saf kalbiyle bir âhenk teşkil etmekte idi.

Herşey gözönünde idi. İşte üç taraftan billur çerçeve ile ihâta olunmuş İstanbul müsellesi!.. Bulutlara doğru alemlerini kaldırmış olan minarelerinden nâşi bin direkli bir sefîne-i şevket şeklinde izhâr-ı azamet ediyordu.

İşte binlerce merâkib-i bahriyeyi arkasına yüklenmiş ve iki cesim çenber ile kuşanmış «Altın boynuz» yani Halic-i Dersaadet!..

İşte servilere bürünmüş, hazin Üsküdar, Çamlıca, Kadıköyü!..

İşte Sarayburnu, işte rakipleri bulunan Moda ve Fenerbahçesi!..

İşte tatlı bir duman içinde keyif süren Adalar!.. Daha arkada Yalova, Mudanya tepeleri...

İşte bulutların bile üstüne çıkmış şöhret-şiâr «Ayda»[2] tepesi!.. Saçı sakalı bembeyaz olmuş olan başını mağrûrâne semaya doğru kaldırmış. Gururuna hakkı müsellemdir. Çünkü onun kadar çok görmüş bir şâhid-i vekayi'-i azîme rûy-ı zeminde güç bulunur. Homeros'dan şimdiye kadar erbâb-ı iktidardan ihtiram göregelmiştir. Başka sermayesi olmasa bile eteğine sığınmış dört yüz çadır halkının bir iki asırda cihanı şan ve azametle doldurarak titrettiğini görüp iftihar etmesi kâfi ve vâfidir. «Satvet ü ulviyet-i osmaniyenin menba'-ı intişârı benim!» diyebildiği için başını o kadar dikmiş, göğsünü o kadar germiş bir halde metânet-nişîn-i gurur oluyor!

Elektrik cereyanı gibi bir cereyan-ı derûnînin başından ayağına kadar geçmesinden âdeta vücudu bir kere sarsıldı. Hemen ayağa kalkıp iki üç kere odayı dolaştı.

O sarsılma eser-i azîm-i osmanîyi yekden tecessüm ettiren fikrinin hayran-ı azamet ü mehâbet olmasından, muhabbet, sadakat, şükran, iftihar gibi hissiyât-ı müessirenin birden kalbe hücum eylemesinden neşet etmişti.

Tekrar Keşiş dağı hizasına müteveccih oldu.

«Evet, hep oradadır. Toprağın her bir karışı birer tarih sahifesidir. Hûn-ı gayret ü hamiyetle yoğrulmuş hayat ve metânet macunudur. Müntahabîn-i Rahîm ü Rahman'a mekân olmuş birer ziyaretgâh-ı ümmettir...»

---

2. Keşiş dağı (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cihangîr olan dört yüz çadır halkının şanlı terceme-i hâlini hep zihninden geçirmeğe başladı.

Akşam oldu. Oda uşağı mumları yaktı, bir emri olup olmadığını sordu, cevap almayınca müteaccibâne çıktı.

Mansur Bey'in bunlardan haberi yoktur.

Mağrûrâne kaldırmış olduğu başı yoruldu, beyninde bir sıklet hissetti. Başını öne doğru eğdi. Geniş alnını iki avucunun içine vaz'etti. Dirseklerini dizlerine dayadı. Yine tefekkür içinde olarak bir saat kadar da bu hal ve vaziyette kaldı.

Bir aralık «medenî olduğu iddiasıyla mağrur olan Avrupa hâlâ zaman-ı cehâlete mahsus olan garaz ve taassubu bir türlü elden bırakamıyor! Acaba kasıt mı var, yoksa sade gaflet mi?» dedi.

Biraz sonra yine :

— «Moribonde» mu? Halt etmişler!» dedi.

Yüzünde hiddet alâimini göstererek ayağa kalktı ve birkaç kere odayı boyladı, rastgele bir noktada birden durduğu vakit yüzünde beşâşet meşhûd oluyordu.

«— Biz yine o osmanlı, o müslümanız. Nizamât-ı âlemi vaz' buyuran Hazret-i Hakîm-i Mutlak hiç bir şahsı, hiç bir hey'eti müddet-i hayatında ehemmiyetli, ehemmiyetsiz bir sekteye uğramaktan masûn kılmamıştır.

Tehlikesiz bir inhiraf muvakkattır. Taze baharı mübeşşir bir şitâ-yı ihtiyattır. Bahar-ı maarifle ibrâz-ı vücut edecektir....»

«Şu mübarek, müntahab diyarı bize kısmet eden Cenab-ı nâzım-ı âlem bizi fıtraten ahlâk-ı hasene ile de taltif etmiştir.»

«Tarihimiz kahraman alaylarıyla dolmuş, taşmıştır!»

«Bir taraftan Osman'lar, Orhan'lar, Hüdavendigâr'lar, Yıldırım'lar, Çelebi'ler, Fatih'ler, Yavuz'lar...

Diğer taraftan Alaaddin Paşa'lar, Çandarlızâde'ler, Sokullu'lar, Köprülü'ler.

«Hanedan yine o hanedan-ı âlidir; bendegân, yine sadık ve fedakâr bendegândır.

«Sanki asr-ı hâzırda emsâli yok mu? «Mahmud-ı Adlî nâmının ihrâz ettiği makama itilâ etmek dâvâsına ictisar edecek Avrupa ser-efrâzları kimlerdir?

«Reşid'i yetiştiren millet yine bu millet değil mi?»

«Gavâil-i mütenevviadan nâşi muvakkat bir sekte gelmiş. Heybet ü azamet-i osmaniyenin yine celâdet-nümâ olması için her nasılsa meydan almış bulunan cehaletin muzlim perdesini ref' ile tenvir-i efkâr etmekten başka bir şey lâzım mı?»

«Âsâr-ı Mahmudiye, âsâr-ı Mecidiye hep o maksada müntehi olacak

himemât-ı azîmeden başka bir şey mi? Bugün önünden geçtiğimiz şu zırhlılar, şu âsâr-ı Aziziye dahi kuvve-i hayatiyemize dâl değil de nedir?»

«Şüphem yoktur. İstikbalimiz, mazimize bile gıpta ettirecektir.»

Gözüne parlaklık, dudaklarına tebessüm geldi. Bu halde yine bir hayli müddet odada dolaştı.

Elini çıngırağa uzattı. Gelen hizmetçi marifetiyle uykudan uyanmış gibi yeniden yüzünü yıkadı. Yemek yedi. Talebi üzerine getirilen yerli gazeteleri okuyup bitirdi. Yüzündeki beşaşet yalnız *Courrier d'Orient* gazetesinin bendini okurken kaybolarak yerine hiddet kâim oldu.

— «Alenî surette menâfi'-i ecnebiye tervic olunsun! Sonra da *Times*'ler, *Figaro*'lar vesâire utanmadan matbuatın tazyik tahtında bulunduğundan bâhis agrâz-nâmeleri neşirde dâim olsunlar,» dedi.

Yatağa girdiği vakit saat yedi buçuğu bulmuştu. Dün gece de lâyıkıyla uyumamıştı. Bununla beraber sabaha kadar gözüne uyku girmedi. (s. 5-28).

Devlet daireleri

Pazartesi günü sabahleyin saat altı sularından Mansur Mekteb-i Tıbbiye'ye giderken İsmail Bey dahi beraber gitmek için ısrar eyledi. Mansur kat'iyen reddetti.

Mansur'un mütalaası vardı. İşinde iltimas eseri bulunmayacaktı. Zavallı çocuk! İltimas zaten vâki' olmuş, hem de kendisinin en istemediği bir surette icrâ-yı tesir eylemişti!

Bunun için mektepteki işi çabucak bitti. O günden itibaren Mansur icrâ-yı tababete mezun etibbâ-yı osmaniyeden olmuştu.

Haftada iki kere mektebe gidip, teşrih-hânede bulunacak ve hastaları muayene eden nöbetçi hekime refakat eyleyebilecekti.

Mansur memnun, mesrûr olarak mektepten çıktı. Memnuniyeti, işinin sürat ve intizam üzre bitmesinden nâşi idi.

Mekteptekiler dahi Mansur'dan evvel gelen iltimaskârâne emir üzerine daha görmeden Mansur hakkında husûmet peyda etmişlerken, Mansur'u görüp konuştuktan ve şehadetnâmesi görüldükten sonra tebdîl-i nazar ettiler. Hattâ emrâz-ı dâhiliye hocası Mehmed Efendi:

— «Keşke her iltimasa mazhar olanlar böyle olsalar!» demişti. Sâmi'leri de tasdik ettiler.

Mekteb-i Tıbbiye'den çıktıktan sonra Mansur Muhacirîn Komisyonu'na azîmetle tâbiyet-i osmaniyesi muamelesini ikmal etti.

Akşamüstü konağa uğradı ve amcasıyla ettiği müzakerenin neticesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak aklâmın birine devam etmeğe karar verdi. Ertesi günü birlikte Bâbıâli'ye gidilip Hariciye nâzırına takdim olunacaktı.

Çünkü Mansur'un emeli memurîn-i devlet sırasına dâhil olmaktı. Hâriciye umûruna meyli vardı. Tedarikât-ı ilmiyesi ona göre icra edilmişti. Medâr-ı maîşete kâfi aylığa nâil olmak müşkil olduğunu Fransa'da iken tahmin etmişti. Tabâbet, maîşetini temin edecekti. Zamanı gelince asıl hizmet, umûr-ı hâriciyede ifa olunacaktı.

Ertesi günü Hariciye Nezareti'ne gittiler, Mansur izzet ve iltifat ile kabul olundu. Tercüman bey celbolunarak münasip surette kalemde istihdam olunması için emir verildi.

Mansur kalem odasına gitmezden evvel, Hariciye nazırının ihtarı üzerine Bâbıâli'nin sâir bazı erkânını ziyaret etmek üzere huzurlarına dahi çıktı, iltifat ve teşvik gördü.

Mansur amcasının mazhar-ı ihtirâm-ı ser-firazân olduğunu da görmüştü. Bâ-husus kapılarda nöbet bekleyen askerin sarıklı başına has ve selâm durmalarına dikkat etmişti.

Hariciye dairesine tekrar avdetinde Mansur'u doğru tercüman beyin odasına götürdüler. Odacı vasıtasıyla kır sakallı bir efendi çağrıldı.

— «Beyefendi kaleme memur buyurulmuştur. Yanınızda bir sandalye veriniz. Hassaten sizin nezaretiniz tahtında bulunacaktır. Haydi, beraberce gidiniz beyefendi oğlumuz,» denildi.

Otuzu mütecaviz genç ve ihtiyar efendi ile dolmuş büyük bir odaya gittiler. Sakallı efendi, münferiden köşede duran bir makama oturdu. Mansur'a da bir sandalye gösterdi.

Celbolunan odacı vasıtasıyla sağ tarafındaki sıra, yani çuha kaplı eskimiş büyük koltuklarla önlerindeki üstleri mâil yazıhâneler öteye doğru çekildi. Sakallı zâbitin sağ tarafından açılan boşluğa hariçten bir koltuk ile yazıhâne geldi. Mansur'a :

— «İşte yeriniz hazır! Yazı takımınızı yarın getiriniz. Şimdi bir kahve içip gidebilirsiniz,» dendi.

Mansur, kahveyi reddettiği gibi sigara yapılmak üzere uzatılan teneke tütün tabakasını da kabul etmedi. Henüz ülfet etmediğini söyledi.

Ruhsat alıp gitmezden evvel, sağında, solundaki rüfekâ-yı hizmeti üzerlerine nazarını gezdirdi. Gözlerinde azim ve metaneti, hallerinde arzu-yı gayreti göremedikten başka, kendisine karşı haset ve husûmet âsârını da müşahede ederek müteessir oldu.

Bu suretle Mansur hem mektebe intisab kesbetti, hem de Hariciye'ye yerleşti.

Bir sene kadar bu hal devam etti (s. 99-102).

(.....)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sanat-ı tababetten, mektepten, talebesinden, derslerinden, Mehmed Efendi ile akdettiği şirketten ziyadesiyle memnun olan Mansur, Kapı'daki memuriyetinden henüz bir lezzet aldığı yoktu. Lezzet yoktu, fakat bir çok ıztıraplar, yeisler baş göstermişti. Mansur Kapı'ya giderken memur olduğu kalem odasında, kalem efendilerinin kâffesini birer «işe memûr» addetmişti. Bunun için kendisi de vazifesinin neden ibaret olduğunu, kalemin reisi bulunan sakallı mümeyyizden sormuştu.

Müstakil bir vazifesi olmadığı ve tercüme ve yazıdan bir iş zuhur edince sâirler miyânında kendisine verileceği cevabını almıştı.

Akşama kadar bekledi. Kendisine bir iş göstermediler. Çoktan beri oraya devam edip kıdem kesbetmiş olanların da işsiz oturduklarını görüyordu.

Yalnız onu görse! Oturdukları makam-ı resmîde bilâ-perva sütlaç, muhallebi, yemek yemek, şerbet, kahve, sigara içmek, bol esnemek, bazen ikişer ikişer kolkola olarak oda dışarsındaki aralıkta gezmek... Meşguliyetleri hep bu yolda idi.

Hattâ Mansur, genç bir efendinin o gün bir defa yemekten başka, hemen birer saat ara ile iki defa toz şekeri ekilmiş muhallebi, bir tabak sütlaç yediğini ve üç defa portakal şerbeti istediğini görüp taaccüp etmişti. Mansur pekalâ görüyordu ki, bunlar arzu ve iştiha sevkiyle yenilmeyip, işsizlikten vakit geçirmek üzere su-i istimal olunuyordu.

Zihnini dehşet istilâ etti. Bu hallerde bulunan adamın fikren terakki etmesine imkân olmadığını ve bilâkis insanın bildiğinden ve öğrendiğinden de birçok şeyler kaybedeceğini düşündü.

Mansur esbâb-ı mûcibesini taharriye başladı. Kalem umûrunun her gün öyle geçtiğini, o halin yalnız o güne mahsus olmadığını hayretle öğrendi. Tabiî olarak kalemin vazifesini, hal ve mevki'ini, kâtiplerin esbâb-ı lüzum u tayinlerini tahkik etti. Gördü ki, kalemde mümeyyizden başka bir mütercim ile bir mukayyidliğe lüzum var, küsûru külliyen fazladır!

Mansur, zannetmişti ki, odadaki otuz kâtibin otüzu da lâzım, her birinin vazifesi ve mesuliyeti ayrıdır. Halbuki efendilerin yirmi yedisi müstakilen vazifesiz, mesuliyetsiz «maaşlı müdâvimler» idi. Kendisi dahi onlardan olacaktı!

Mansur'un yüreğine darlık geldi. Mutlaka o kalemden çıkıp başka kaleme gitmek lüzumunu hissetti. Hal ve keyfiyetin başka kalemlerde de aynı olduğunu anladı!

Mansur maaşlarını sordu. Mümeyyiz, üç bin kuruş alıyor imiş. Kusûr efendilerden kiminin bin beş yüz, kiminin de yalnız elli kuruş aldıklarını haber verdiler. Hattâ yüz elli kuruş alanlardan biri sakalına kır serpmiş on sekiz senelik müdâvim imiş!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mansur'un bunları haber aldığı iskemle komşusu anlaşılan «yanıklar»dan idi. Mansur'un ıttıratsızlıklardan müteessir olduğunu görünce, mümeyyizin dışarıya çıktığını fırsat ittihaz ederek kulağına kalemin ahvâlini anlatmaktan geri kalmıyordu.

— «İşte şu karşımızdaki genç efendi, üç ay evvel memur olmuştur. Maaşı bin iki yüzdür. Yekden sâniye rütbesini almıştır. Kendisi tercüman beyin hemşirezâdesidir,» diyordu. Mansur dahi :

— «Hangi mektepten çıkmıştır?» diye sordu. Muhatabı taaccüb ve tebessümle :

— Hangi mektepten mi buyurdunuz? Mahalle mektebine bile uğradığı şüphelidir.

Mansur medâr-ı bahs olan efendiye baktı. Yüzünde zekâvet-i fıtriye, azm ü cezm nümâyân idi. Bunun için muhatabına inanmadı. Fakat işi bilmünasebe kendisinden tahkik edince filhakika babasının hânesinde arabîde sarfa, farisîde nasihatü'l-hükemâya çıktığını ve türkçeden de iki satırlık meşke bakarak karalama yazdığını haber aldı!

Mansur, kendi kendine :

— «Yazık değil mi? Cenab-ı Hak çocuğu hiç bir şeyden mahrum bırakmamış! Peder ve validesinin bu tekâsülleri günah değil mi?» diyordu.

Mansur'un muhatabı malumat itasına devamla dedi ki :

— Şu soldan dördüncü oturan delikanlı, Rıza Bey, cümlemizin hasedine uğramıştır. Kendisine mümeyyizin teveccüh-i mahsûsu var. Rütbece, maaşça terakki etmektedir. Lâkin dünden beri telâştadır.

— Niçin?

— Siz gelip mümeyyizin sağ tarafına yerleştiğiniz için.

— Elbette iktidarı vardır. Teveccühü muhafaza edebilir.

— Hangi iktidar? İktidarı gözönündedir. Mühimce bir müsvedde kaleme alamadıktan başka, doğru olarak on satır tercüme edemez.

Her neden ise Mansur bu lakırdılardan ikrah ederek, yüzünü öbür tarafa çevirdi ve bir müddet kendi mütalaalarına daldı.

Bu sırada mümeyyiz gelip makamına oturmuştu. Mansur yavaşça :

— «Efendi hazretleri! Bendeniz için burada yer hazırlanmasını emrettiğiniz vakitte kalemin ahvâlinden haberdar olmadığım için şurada oturana mahsus bir memuriyet-i müstakile ile muvazzaf oluyorum zanniyla, sesimi çıkarmamıştım. Bugün kalemin halini öğrendim. Esasen sâir arkadaşlarımdan fazla bir imtiyazım yok iken, bilâ-sebep cümleye takaddüm ile yanıbaşınıza kurulmayı edeb ve mesleğime sığdıramıyorum. Kıdeme zâtiâliniz riayet ettiğiniz gibi, kulunuzun dahi ziyadesiyle riayetim vardır. Bunun için lütfen emir buyurunuz da sandalyemi şuraya, kapının önündeki sıra başına nakletsinler,» dedi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mansur bu sözleri yavaşça söyledi ise de efendilerin çoğu işittiler. Hayretle Mansur'a baktılar, takdir ederek hürmet ettiklerine dair bir emâre yoktu. Bilâkis Mansur'un budalalığına hükmetmişlerdi. Mamafih görmedikleri bir muamele olduğu için budalalığa hükmetmekle beraber, Mansur'a da başka nazarla bakmağa başladılar.

Mansur ısrar ederek dediğinde durdu. Mümeyyiz âmirine beyan-ı hal etti. Âmiri de :

— «Henüz maaş ve rütbe hakkında bir şey söylenmediği için böyle yapmıştır. Benim tarafımdan söyleyin: Çalışsın. İnşaallah her türlü feyz alacak ve yakında mükâfat görecektir,» dedi.

Mümeyyiz söyledi. Mansur da, mükâfattan evvel ona müstahak olmak üzere hizmete muntazır olduğunu ve işsiz oturmaktan ziyadesiyle rahatsız bulunduğunu bildirdi. Nihayet derecede ciddî söylenen bu lâkırdılar mümeyyiz tarafından tabiî nâzikâne mahviyete verilmiş olduğundan âmirine arzolunmamıştır.

Filhakika Mansur kalemden pek ziyade sıkılmağa başladı. Hele ilk günleri iş var zannıyla Kapı'ya kitapsız gittiği için akşama kadar boş kalmıştı. Akşam avdet eder iken kemal-i taaccüble vücudunu ve fikrini her vakitten ziyade yorgun buldu.

— «Ben böylece bir hafta devam edecek olursam çıldırırım,» dedi.

Ertesi günden itibaren gider iken bir iki kitap cebine koyup götürmeğe başladı.

⁂

Bir gün, yukarı kattan inen mümeyyiz, bir tavr-ı ehemmiyetle :

— «Mansur Beyefendi, Rıza Beyefendi! Sizi yukarıdan istiyorlar», dedi.

Rıza Bey, mümeyyizin teveccüh-i mahsusuna mazhar olan genç kâtip efendi idi. Önde mümeyyiz, arkasında beyler olarak merdivenden çıkılırken mümeyyiz mültefitâne :

— «Rütbeniz için beyefendi hazretlerine söylemiş idim. Onlar da tensib etmişler, reis efendi hazretlerine arz buyurmuşlar. Reis Efendi hazretleri dahi şimdi sadâret-i uzmâya yazmışlar,» dedi.

Rıza Bey hemen mümeyyizin eteğine vardı. Mansur'un başına kan hücum etti. Yüreği çarpmağa başladı, hattâ Rıza Bey'in etek öptüğünü bile göremedi.

Beyefendinin odasına yalnız mümeyyiz gidip, küçük beyler dışarıda kaldılar. Mümeyyiz hemen avdetle :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— «İbtidâ Reis Efendi hazretlerinin eteğini öpmeğe gidiniz, buyurdular,» dedi.

Yine beraber olarak Reis Efendi'nin odasına girdiler. Yanında başı açık bir frenk oturuyordu. Reis Efendi gelenlere dikkatlice baktı.

— Bunlar mı?

— Evet, Efendimiz.

— İnşaallah yakında başka türlü de taltif olunursunuz. Yine gayret ediniz, çalışınız göreyim evlâtlarım!

Rıza Bey, eteğine sarılarak öptü. Reis Efendi frenge doğru dönmüş olduğundan yalnız eliyle eteğini muhafaza eder gibi bir harekette bulundu.

Mansur yaklaştığı vakit, bu hareket tekerrür etmişti. Fakat Mansur etek öpmek üzere davranmadı. Mansur'un açıkta durduğunu hisseden Reis Efendi, sevk-i tabiiyle yüzünü çevirip baktı. Mansur helecan-ı kalbden bembeyaz olarak put gibi duruyordu.

— Efendimiz! Devlet, elbette bu rütbeleri hüsn-i hizmetleri sebkat edenleri taltif için ihdas buyurmuştur. Kulunuzun bir hüsn-i hizmetim değil, hattâ hizmet unvan-ı celîli altına alınabilecek kalemce bir hareketim sebkat ettiği yoktur. Bunun arzını vecîbeden bilirim, efendim.

Reis Efendi — (Ehemmiyetsizce) Mahviyet ediyorsun, oğlum. Biz sizin hizmetinizden memnunuz. Âsâr-ı memnuniyetimizi yakında yine görürsünüz. Haydi, gayret ediniz, yine çalışınız.

Mansur — Kulunuz ifademi tekrar etmeğe mecburum. Çünkü marûzâtım ayn-ı hakikattir. Kulunuz teşekkür için gelmedim. Bu eser-i teveccüh-i devletlerini kabul edecek yüzüm olmadığını arz için geldim.

Reis Efendi'nin yüzü tagayyür etti.

— Evlâdım, çok söylüyorsun, sana ait olmayan işlere burnunu sokuyorsun. Haydi, git işine bak!

Telâşından titremeğe başlamış olan mümeyyiz, götürmek üzere Mansur'un koluna dokundu. Mansur yerinden kımıldanmadı.

Mansur — Efendimiz! Merhamet buyurunuz. Din ve devlete hizmeti takdis ettiğim gibi, âsâr-ı teveccühât-ı seniyyeyi dahi aynı olarak takdîs ederim. Eser-i teveccühe şâyân olacak hiç bir hal ve harekette bulunduğum yoktur. Bunun için bugün bu yolda taltifi kabul etmek, kulunuz hakkında tamiri müşkil bir kabahat makamına geçecektir. Çünkü makam-ı mukaddesi iğfal etmek kasdına âlet olmuş olacağım.

— Terbiyesizlik lâzım değil! Haydi, çık dışarı!

Mansur dışarıya çıkmak üzere iken :

— «İnhânızı geri almaz iseniz, kulunuz, maatteessüf makam-ı sadarete kadar müracaat-ı resmiyeye mecbur olacağım!» demişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Reis Efendi bir saat sonra inhâyı geri alarak yırttı ve mümeyyizi celbetti.

— O çocuk pek terbiyesiz bir şey gibi görünüyor. Sen biraz terbiye etmeli idin. Rütbeden vazgeçtik. Fakat arada Şeyh Efendi'nin hatırı var. Bari biraz maaş uyduralım. Kalemce münhal var mı? Öyle ise yeniden biraz tahsisat isteyelim. Kalemce başka müstahaklar var mı? Kalem için daha ne kadar para istersin?

— Şimdilik iki bin kuruş kadar olursa sâye-i devletinizde işimizi bitiririz, efendimiz. Bir de kulunuz on iki seneden beri hizmet-i sâdıkânede bulunuyorum. Efendimizin zaman-ı devletlerinde bir şey olursam, olurum. Yoksa efendimizden başka kulunuzun ser-fürû edecek bir kimsem yoktur. Bir de mahdumum köleleri sâye-i devletinizde on üç yaşına geldi. Müsaade-i devletleri olursa, kaleme çırağ etmek istiyorum.

— Peki, sana da, mahdum beye de bir şey yaparız.

On iki gün sonra kalemde fevkalâde bir hal göründü. İbtidâ mümeyyizin terfi'-i rütbe eylediği anlaşılarak efendiler tebriken eteğine vardılar.

Sonra mümeyyiz kâtip efendilerin maaşlarına vâki' olan zamâyim pusulasını kıraat etti. Rıza Bey'in maaşına dört yüz kuruş zammedilmiş, Mansur'a bin kuruş verilmişti. Kusûru elli, otuz, yirmi, hattâ biri on iki kuruşluk(!) zamlardan ibaretti.

Elli kuruş maaş da mümeyyizin çocuğuna verilmişti.

Yüz elli kuruş maaşlı on sekiz senelik müdâvim bulunan Bekir Efendi'ye bir para zammolunmamıştı. Mansur teşekkür için ayağa kalktığı sırada, şu mağdurun resmen bir kabahati tebeyyün edip etmediğini komşusundan sordu ve :

— «Kabahat mi? Zavallının kimseye bir fenalık ettiği yoktur. Mazlûm, mukdim, melek gibi bir adamdır. Çoluk çocuğu da var, başka geçineceği olmadığı gibi, hâmisi dahi yoktur,» cevabını aldı.

Eteğe varıldığı sırada Mansur, mümeyyizin eteğini öpmeksizin :

— «Kalemde maaşın hadd-i matlûbunu bilmiyorum. Lâkin Bekir Efendi ile sâir emsâlinin maaşları hadd-i resmîye bâliğ olmazdan mukaddem bir akçe maaş almak elimden gelemeyeceğini arzederim,» dedi.

Mümeyyiz, şaşırarak bir şey söyleyemedi. Mansur da doğru gidip yerine oturdu.

Bu vak'a herkesin nazar-ı dikkatini celbetti. Takdir edenler ekalliyette, Mansur'un cinnetine hükmeyleyenler ekseriyette idiler. Keyfiyet vakt-i münasipte âmire arzolunmak üzere mümeyyiz tarafından şimdilik meskûtun-anh bırakıldı.

Mümeyyiz akşamüstü Salih Efendi'nin konağına uğrayarak hânesi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne gitmişti. Salih Efendi dahi Mansur ile bir saat şiddetli mübâhasede bulunmuş iken maaşın kabulüne kandıramadı.

Mansur, mümeyyiz için bir derd-i azîm olduğu gibi Şeyh Efendi'yi dahi düşündürmekte idi. Çünkü Mansur hakikaten pek çok huysuzluklar ediyordu.

Kalem odalarına dilencilerin girmesine itiraz eder, her nev'i satıcıların kalem odasında dolaşıp meşgul olanlara bile, «şunu bunu ister misiniz,» yolunda hitapta bulunmalarına kızardı. Bunların makam-ı resmîye yakışmadığı iddiasıyla mümeyyizi ifa-yı vazifeye davet ederdi. Mümeyyiz ise, öteden beri kalemde buna müsaade olunduğu gibi, aklâm-ı sâirede dahi ayni haller mevcut olduğu iddiasıyla mukabelede bulunurdu. Lâkin Mansur bunu kâfi görmeyip yine dediğinde ısrar gösterirdi.

Bir gün eyyâm-ı mahsûsadan olmak münasebetiyle Kapı'da tebrik resmi icra olunuyordu. Kalem efendileri mümeyyizin eteğine varmak üzere hep birden kalkıp bir sıra oldular. Mansur ortaya doğru tesadüf etti. Mümeyyiz, tebrik vesilesiyle gelip yanına oturmuş olan diğer bir kalemin rüknüyle gizlice lâkırdıya dalmıştı.

Efendilerin eteğine vardıklarını görmüş iken ayağa kalkmaksızın lâkırdıya devam etmekte ve ilk gelene bir kere «Estağfurullah» demekle, kusûrlarının elleri eteğine doğru gittiği sırada yalnız açıkta bulunan sol elini sallamak ile iktifa ediyordu.

Öndekiler nöbeti bitirip sıra Mansur'a gelmişti. Mümeyyizin halini gören Mansur, üç adım kadar açığında durdu. Bu hal, mümeyyizin dikkatini câlib olup bakmağa mecbur etti: Mansur dimdik duruyordu.

Mansur — Mümeyyiz Efendi! Arkadaşlarımın sıraya dizilip eteğinize geldiklerine olan sebep meçhulünüz olmamalıdır. Efendiler, şahsınızı değil, odada, yevm-i mahsus olmak hasebiyle kulûbumuzu hissiyât-ı şükrâniye ile mâlâmal eden o Zât-ı mukaddes'in vekilini ta'zîm eyliyorlar. Mevkie yakışır bir tavır ve harekette bulunmanız âdâb-ı ubûdiyet cümlesinden değil midir?

Mansur'un şu tevbîh-kârâne ifadesi üzerine mümeyyiz kıpkırmızı olarak yerinden fırladı; üç adım kadar ileriye geldi. Mansur ise güyâ bunu görmemiş gibi mümeyyizin sandalyesine doğru gidip boş sandalyeye resm-i temennâyı icrâdan sonra yerine avdet etti.

Bu vak'a dahi dairede haftalarca medâr-ı kîl ü kâl oldu.

Bir gün mümeyyiz Rıza Bey'den bir kâğıt alır iken kalem âdâbı hâricinde lâubâliyâne iltifat izhâr ederek ve işe taalluk etmeyen sözler söylemekte idi. Bu münasebetle Mansur tarafından atfolunan enzar-ı ıztırap mümeyyizin gözlerine tesadüf etti. Mümeyyiz gayr-i ihtiyarî kızardı. Mansur da yüzünü öbür tarafa çevirdi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Akşam, konakta, Mansur kaleme artık devam edemeyeceğini Şeyh Efendi'ye beyan etti. Israr kâr-gîr olamadığından Salih Efendi güç hal ile bir hafta daha sabretmesini iltizam ile muvaffak oldu. Salih Efendi münasip bir suret bulup Mansur'u başka daireye naklettirecekti.

Üç gün sonra Mansur yerinde oturur iken odaya bir şapkalı gelip mümeyyize bir iş söyledi. Mümeyyiz «yarın» diyerek geleni savdı. Ertesi günü o şapkalı yine geldi. Mümeyyiz «birkaç gün sonra» dedi.

Şapkalı hiddet ederek mevkie gayr-i münasip birçok sözler söyledi ve işi bitirmezden evvel odadan çıkmayacağını beyan ile Mansur'un yanıbaşındaki boş iskemle üzerine oturdu.

Mansur, mümeyyiz tarafından herifin terbiyesi verilmesine muntazır oldu. O taraftan ses çıkmadı. Herif Mansur Bey'in yanında burun buruna oturuyor, hem de bî-edebâne söyleniyordu.

— Baksanız a, mösyö! Tecavüz ediyorsunuz. Burası makam-ı resmîdir. Şikâyetiniz varsa merciimize müracaat etmeğe muhtarsınız. Yoksa burada haysiyet-şikenâne söz söylemeğe hakkınız yoktur, haddiniz de değildir!

Mansur'un bu hareketi üzerine frenk, bilâ-pervâ :

— «Haysiyet mi dedin? Mümeyyiz efendinin eline bir iki mecidiye sıkıştırmış olaydım, dünden işimi görüp gideceğimi bilirdim. Ben bu rezaleti kabul edemem, yoksa....» dedi.

Söz fransızca idi. Fakat kalemde fransızca bilenler vardı.

Mansur bir şeye intizar eder gibi mümeyyiz tarafına doğru baktı. Mümeyyiz başını elindeki kâğıda doğru eğmiş, yüzünü kızartmış bir halde duruyordu. Güyâ elindeki kâğıdı tecavüz-i vâki'e karşı kalkan ittihaz etmişti.

Mansur'un kanı galeyana geldi.

— «Mösyö! Şimdi dışarı çıkacaksınız. Ve bir daire-i resmiyeye yakışır edeb takınıncaya kadar şu kapıdan içeriye ayak basmayacaksınız!» dedi.

Frenk yerinden kımıldanmadı. Mansur çıngırağı oynatarak gelen odacıya :

— «Şu terbiyesizi dışarıya at!» dedi.

Odacı şapkalıyı görünce tereddüt gösterdi. Şapkalı dahi cevâben türkçe olarak :

— «Terbiyesiz de, edebsiz de sensin!» dedi.

Mansur kendini kaybetmişti. Şedîd bir tokat sesi odayı çınlattı. Frenk yere yuvarlanmıştı. Mansur da tekme ile onu dışarı atmakla meşguldü.

Mansur'u tuttular, frengi çıkardılar.

Beş dakika sonra mümeyyiz Mansur'a hitâben :

— «Etmemeli idiniz beyefendi. Herif..... tercümanıdır. Çocukluğunuzdan bir mesele çıkabilir,» demesin mi?

Mansur kendisine bir nazar etti. Ah! O nazarda ne kadar nefret ve ikrah, ne kadar yeis ve ıztırap menkûş idi! Mansur'un bütün hissiyât-ı hasene-i milliyesi vü beşeriyesi mümeyyizin şu hitabından dolayı en ağır surette cerh ve tahrik olunmuştu.

Yarım saat sonra Mansur kalem odasından çıkmıştı. Avdet etmek arzusu bir daha zihnine misafir olmadı. Zaten mümeyyiz efendi de yukarıya çıkıp Mansur'un terbiyesizlikleri, tecavüzleri, edeb ve vazife haricindeki harekâtı hakkında birçok mübalâgatta bulunduktan sonra frenk tercümanını günahsız kuzu ve Mansur'un terbiyesizliği kurbanı göstererek vak'ayı nakletmiş ve bundan nâşi çıkacak olan meselede kendisinin zî-medhal olmadığını izaha gayret eylemişti. Hattâ bu izahat hengâmında, frengin mecidiye bahsine karşı bile «vazife-şinâsâne» sükût ettiğini ilâve eylemişti.

Bunu dinleyen âmiri Mansur'u kalemden çıkarmak lüzumunu tasdik etmekle beraber, mümeyyize de kalem odasında bu gibi tecavüzlere ba'demâ meydan vermemek üzere çalışmasını tenbih etti.

Mansur'dan müstahakını bulan tercüman şikâyetle «mesele» çıkarmağı hatırına getirmemiş, hattâ hareketinin bir suretle sefarethânesine aksedeceği korkusundan ödü kopmuş iken, yine mümeyyiz ile merci'inin nazarında Mansur'un terbiyesiz, muzır bir mahluk olduğuna hükm-i kat'î bâki idi!

Halbuki kalem-i mezkûr Mansur'a en ziyade matlûba muvâfık aklâmdan olmak üzere tavsiye olunmuştu (s. 117-132).

Köy Kalkınması

Mansur Bey'den Doktor Mehmed Efendi'ye

Veliler çiftliği, 5 Nisan 92 (17 Nisan 1876)

Kardeşim! Mehâsin-i ahlâk-ı kavmiyemizi ben senâ ettikçe sen «daha dur, bir kere Anadolu'nun içerilerine kadar gidip bir müddet otur, nüfûz-ı haricînin tesirâtından masûn kalmış nevâhî-yî asliyemiz sekenesinin ahlâk ve ahvâline dikkat et, ancak o vakit fazâil-i kavmiye-i osmaniyeye vâkıf olmuş olacaksın» derdin. Pek haklı imişsin!

Dâimki sözlerin içinde hangisi ciddî, hangisi lâtife olduğunu tefrik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmek güçtür. Bunun için ben de şu sözlerini aksine telâkki ederdim. Şimdi ciddiyet ve hakikatine tamamiyle vâkıf oldum. Ahlâk-ı milliyenin tedkikatıyla her gün bir lezzet alıyorum. Hükûmetçe bundan daha matlûb olacak ahlâkı tasavvur edemiyorum. Sadakat, kanaat, metanet, tahammül, bununla beraber dindarâne itaat ve inkıyad, bunlar bu derecede kuvvetli olarak dünyanın hiç bir tarafında yoktur.

Kurâ cehâlete garkolmuştur. Lâkin kâr-âgâh bir rehber şu deryâ-yı zulmette yuvarlanan Mehmed'lerimizi en ziyade gözü açılmış bir kavim efrâdına bile nümûne-i imtisal olacak bir hale getirebilir.

Burada tesis ettiğim mektebin üç sene zarfındaki terakkiyâtını görsen gözlerine inanamazsın. Esasen maksadım köyde imzalarını okumağa muktedir birkaç adam yetiştirmek iken bizim köy çocuklarının istidad ve iştihalarını görünce, arzularımı tevsî' etmekten kendimi alamadım. Çocuklar şimdi okuyup yazdıktan başka hesap, coğrafya, tarih fenlerinin mebâdîsini bile öğrendiler. Bu halde ben dahi neye karar versem beğenirsin? Köylü çocuklar için bir nev'i mahalle mektebi olacak mektebimizi «ziraat mektebine (!)» tahvil etmeği kurdum. Sakın vâhî bir iddia zannetme! Çocukların muvaffakiyetleri cihetiyle bu kararım umûr-ı tabiîyeden sayılır.

Şu kadar ki ben yalnız olsam, bunun yarısına bile vâsıl olamazdım. Refîka-i hayatımın akıl ve fikri hep çocukların tahsillerine münhasır olmuştur. Anlaşılan biz sâir karı-koca gibi istirahatte karar bulamayacağız. Muhabbetimiz bile rekabet suretinde sâdır olmaktadır. Köy kızlarını şehir hanımlarının gıpta edecekleri hüner ve marifetler sahibi etmeği kurmuş. Önünde küçük düşmemek üzere beni de erkek çocuklarının terakkileri esbâbını taharrîye sevkediyor.

Mektep ziraat mektebi olunca, yanında bir nümûne çiftliği dahi lâzım olacak. Eski mandırayı nümûne çiftliği ittihaz ettim. Felemenk'ten bir çiftlik müdürü getirttim. Mektep binası bitmek üzeredir. Ziraat derslerine eylülde bed'edebileceğiz.

Şu tatlı meşguliyet içinde az çok can sıkacak bir şey varsa, o da en ziyade teşvik ve aferinlerine intizar ettiğimiz memurîn-i mahalliyenin bazı harekât-ı nâ-becâlarından ileri geliyor.

Vergilerin tahsilince suûbet çekilmekte olup emr-i tahsil ekseriyen gürültüsüz bitmezdi. Vergi memurları vakitli vakitsiz ve pek çok defa köylere gelip gittikleri ve her defasında angarya tarîkiyle külliyetli masârifte bulundukları cihetle, vergilerin tahsili emr-i mühimmini teshîl edecek bir tedbir taharrî etmek fikriyle bazı teşebbüslerde bulunmuş idim.

Veliler'e okur-yazar bir muhtar tayin ettirdim. Herkesin vergisini mübeyyin çifte koçanlar tertip ederek nısfını vergi sahiplerine verdim,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir defter-i mahsus teşkil eden nısf-ı diğerini muhtarın eline teslim ettim. Zaten vergileri toptan kendim verip kazaya gönderdiğim cihetle, işime tabiî kimsenin müdahale etmemesi iktiza ederdi.

Muhtar köylülerden her birinin ne vakit vergisini tesviyeye muktedir olduğunu bildiği için vaktinde müracaat ederek tamamen köyün vergisini sene nihayetinden evvel tahsil ve yedime teslim eyledi. Livâ muhasebesinden vâki olan istîzâhata nazaran vergilerin tahsili masârifi her halde yüzde altı derecesini bulurmuş. Bununla beraber birçok bakâyâsı dahi oluyor. Halbuki muhtar bakâyâsız olarak kemâl-i sühûletle vergileri tahsil eylemiştir. Bu hizmet için yüzde kaç ile iktifa edeceğini sual ettim.

— «Yüzde bir bile çoktur efendim. Emrederlerse padişah hizmetidir, rızâullah da icrâ ederiz,» dedi.

Senin müşterilerin içinde maliye erkânı vardır. Unutma da bu bâbda lâkırdı aç. Tahsilâtın muhtarlara hasredilmesinde ne gibi mahzurlar gördüklerini anla.

Tekmil vergiler benim tarafımdan daha mart nihayetinde verilmiş iken tahsildar gelip bir haftadan beri Veliler'de olduğunu ve şunu bunu tazyik ederek para istemekte bulunduğunu haber alarak, mahsûsen köye kadar inmiştim. Memura keyfiyeti anlattığım vakit, ekmeğini kesmekle kendisine gadretmiş olduğumu beyan ederek beni mahçup etmeğe kalkışmasın mı?

— «Beyefendi, günahtır! Çoluk çocuk sahibiyiz. Geçineceğiz. Ekmeğimizden edeceksiniz,» dedi.

Maaş almaktan olduğunu ve verginin vezneye gönderilmesinden nâşi, gelmek külfetinden ve yol masârifinden kendisini kurtardığım için müteşekkir olması iktiza edeceğini cevaben söyledim.

— «Efendi! Yüzelli kuruş ile bu diyar-ı gurbette ben ne yaparım? Vergi almak üzere biz köylere geldiğimiz vakit paradan olmayız. Bilâkis her gelişimizde para kazanırız. Bizi geçindiren maaş değildir. Bu gibi hasılattır. Tahsilât ne kadar az olur, biz dahi köye ne kadar çok gelmeğe mecbur bulunursak biz tahsildarlar, o nisbette istifade eyleriz. Hele bakâyâ bizim velinimetimizdir. En dar vakitte köylüye gelirsin, tazyik edersin, öküzünü satacağını söylersin. Akıbet pazarlığa girişirsin. Üç ay sonra gelip vergisini almak üzere mikdarına göre bir iki mecidiyeye muvafakat edersin. Üç ay sonra gelmezsin, çünkü o vakit köylüde para vardır. Parasını bitireceği vakti gözetirsin. Öyle bir vakitte damlarsın ki, evvel bir aldın ise mutlaka bu defa iki almağa yol bulursun.

Efendi, işte bunlar olmazsa biz açlıktan ölürüz.»

Kardeşim! İblisin halka-i tedrisine idhal edilmeğe şâyân şu kaideleri izah eden memur, sıkılmanın bir emâresini bile göstermedi. Beni çiftlik

sahibi, köylülerden gayri, yani memurlar derecesinde bir şey bildiği için arkadaşla hasbıhal edercesine bunları bana anlattı. Nihayetinde dahi :

— «Siz de köylülerin vergilerini babanızın hayrı için vermediniz a! Elbette iki misli olarak tahsil edip müstefid olacaksınız. Bu halde bizim hissemizi de unutmamanız lâzımdır,» dedi!

Herifi defettim ve kaymakama şikâyetnâme gönderdim. Cevap almayınca bil-münasebe kasabaya gidip kendisini gördüm. Tahsildara hak vererek onu çiftlikten koğduğumdan dolayı gücendiğini söylemesin mi?

— «Beyefendi! Tahsildarlar fukara adamlardır, onlara ilişmemeli» dedi!!. Sonra livânın da bu fikirde olduğunu öğrendim!

Vâridâtımızın, memâlikin servet-i tabiiyesiyle vüsati nisbetinde olmadığının hikmetini kısmen şimdi anlamağa başladım.

Ah, birader! Buralarda öğrenmekte olduğum hakâyık pek müdhiştir. Emin Paşa ile mülâkatımdan hâsıl ettiğim teessürâtı sana nakletmiştim. Memurîn itibariyle İstanbul pek ehvendir. Taşrada hey'et-i idare bazı mahallerde adeta bir tekâsül ve irtikâb kumpanyası şeklini almıştır.

İrtikâb, hem alenî surette vâki' oluyor, hem de bâb-ı müracaat mefkûddur. Bâbıâli'ye, yahut daha âli makama şikâyeti işittirmek muhaldir. İhkak-ı hak edecek mahkemeler yoktur. Matbuatın cismi ismi gibi değildir.

Merkeze müracaatla şikâyete mütecâsir olanları mahv ve perişan ed' yorlar. Çünkü sorup sual eden bir kimse bulunmuyor. Te'min-i hukuka kâfi alenî mahkemelerin tesisi esası üzerine teşkilât-ı adliye lâzımdır. Hele telgraf ile makam-ı âliye müracaat için selâhiyet i'tâsı birçok fenalıkların önünü alacaktır.

Çünkü silsile-i intisab vilâyâtça mütecâsirlerin men' ve te'dîbine meydan bırakmıyor. Hâsılı merkezce tahkik ü teftiş-i umûr-ı vilâyât için muvakkaten tedâbîr-i fevkalâde ittihaz eylemek muktezâdır.

Bu tedâbîr intişâr-ı maarife kadar devam edebilir. Zira uyanık ahalinin her halde o kadar hedef-i irtikâb u su-i istimal olamayacağı derkârdır.

Mansur Bey'den Doktor Mehmed Efendi'ye

Veliler, 12 Kânun-ı sâni 92 (24 Ocak 1877)

Çoktan beri uğraşmakta olduğum iplik fabrikasını lutf-ı Hüda ile küşad edebildim. Yün, pamuk bizden Avrupa'ya gidiyor. Halbuki köy tezgâhçılarımızın muhtaç bulundukları iplik İngiltere'den geliyor. Yani biz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den kırk paraya alınan ham yün, beş kuruşa olarak yine bize iade olunuyor. Bu ipliği bizde imal etmek üzere fabrikaya lüzum gördüm. İbtidâ kendi kâr ve zararıma olarak tesisini iltizam ettim ise de görgüye teba'iyet eden köy dayılarımızı da kâr arkasına düşmeğe alıştırmak istedim. Bana olan emniyetlerini hüsn-i istimâl ederek ibtidâ, civar köylerinden hâne başına onar kuruş toplattım. Keyfiyetten haberdar olan komşuları «bizi de unutmayınız» diyerek imtisal ettiler. Bu suretle bütün nahiye halkı karınca kaderince muâvenet ettiler. Bunların iânelerinde cem'olan meblağ kadar bir meblağı da ben kattım ve nısfiyet itibariyle bir şirket teşkil ettim. İş şimdiye kadar yolunda devam etti. Beş kuruşa satılan Avrupa ipliğinin aynını biz şimdilik yüz paraya çıkarıyoruz. Altmış paraya kadar indirebilmeğe cehdedeceğim. Âsâr-ı gayretlerinden dolayı Mehmed'lerimiz pek memnun ve müftehirdirler. Yılbaşında biraz kâra destres olurlarsa, tabiî memnuniyetleri daha ziyade olacaktır.

Muharebe ihtimalâtı tezâyüd ediyor. Tüfek patlayınca yerimin ön karakolda olacağı derkârdır. Zehra'yı size gönderiyorum. Ben dahi vazifenin celbedeceği hududa koşmazdan evvel bir kere Beyrut'taki mektebimizi teftiş etmek istiyorum. Zehra'yı ibtidâ Allah'ın lutfuyla devletin himâyetine, sonra da himmetinize havâle ederim. Hemşire hanımın ellerinden ve Nuri Bey'in gözlerinden pûs ederim (s. 393-400).

(*Turfanda mı yoksa turfa mı?* Dersaadet 1308/1890.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

TENCERE YUVARLANDI KAPAĞINI BULDU'dan

Birinci perde

BİRİNCİ TABLO

MÖSYÖ VE MADAM LÖVAN

MADAM — Şükür yetiştirene. İşte bir tanecik kızımız, sevgili Mari'ciğimiz, yirmibirine geldi. Zengin ve muteber adama söz kesildi. Artık bahtımız yerinde demektir.

MÖSYÖ — Dur bakalım sevgilim, daha her şey bitmiş sayılmaz. Mari nişanlısını henüz görmedi bile.

MADAM — Boş lâkırdı! Mari nişanlısını görüp ne yapacak? Kız kısmı nişanlısını gelin odasında görüp öğrenir. Yoksa sen de mi şimdiki yeni usulce gitmek istersin?

MÖSYÖ — Yeni veya eski usulden haberim yoktur. Dünyada daimî bir usul vardır ki, bir iş, alâkası olana sormak lâzımdır. Bunda dahi Mari en çok alâkadardır, sanırım. Mari'mizin nişanlısını görüp kendisinin de bu intihâbımızdan memnun olduğunu anlamak isterim. İşte o vakit yüreğimde daha büyük bir saadet hissetmiş olurum.

MADAM — Daha neler? Mümkün değil, sen bu hayalperestlikten kurtulamazsın. Zaten bir şeye aklın ermez ya! Yetişmiş olan bir kıza koca lâkırdısı kâfidir. Kocaya varacağım sevinci başka düşüncelere meydan bırakmaz. Onlara meydan açılıncaya kadar iş olmuş bitmiş olur. Böyle şeyleri siz bilmezsiniz, biz biliriz.

MÖSYÖ — Sen bilirsin güzelim. Şayet Mari beğenmeyecek olursa, inatçıdır, güç olur demek istiyorum.

MADAM — Sen bugün, Allah'ı seversen, her şeyi ters görmeğe mi niyet ettin? Böyle şeylere aklınız ermez dedim a, kâfidir. Hem de Mösyö Ernest'in beğenilmeyecek nesi var? Rütbeli, nişanlı, zengin babası var. Baron ailesinden çıkmış anası var. Babası bugün olmazsa yarın vükelâlık mesnedine çıkacak. Anasının salonu ise şehrimizin en muteberlerindendir.

MÖSYÖ — Sen yavrum, anasının babasının faziletlerinden bahsediyorsun. Oğullarını unutuyorsun.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MADAM — Aman of! Senin artık hiç çekilecek halin kalmamış. A canım. Anası babası başka, oğulları başka olur mu? Anası babası ne ise oğulları da o demektir. Yarın babası gözlerini kapayıverince, Mösyö Ernest elli bin frank irâda konacak demektir. Hem de gözlerini kapamazdan evvel şüphesiz oğlunu daha birkaç rütbe ve nişana ve birkaç bin frank maaşa nâil edecektir. Anasının mirası ise saati gelince babasınınkinden aşağı kalmaz.

MÖSYÖ — Para ve rütbe meseleleri başka. Bilirsin ki, Mari onlara o kadar ehemmiyet vermez. Benim endişem Mösyö Ernest'in kendisi içindir.

MADAM — Mösyö Ernest'in ne kusuru varmış?

MÖSYÖ — Mari akıllı ve okumuş bir kızdır. Mösyö Ernest ise mektepte üç sene terfi-i sınıf edemediği için çıkarılmıştır.

MADAM — Hele şunun sahte düşüncelerine bak. A benim ukala dümbeleği zevcim. Tahsil ve şehadetnâme memuriyet alıp ilerlemekten başka ne işe yarar? Söyle, cevap ver bakalım. Mösyö Ernest'te kendi yaşındakilere göre rütbe, nişan, maaş, istikbal itibariyle nesi eksik? Buna da cevap ver.

MÖSYÖ — Bunlar baba sayesidir. Bakalım Mari bunlara itibar eder mi?

MADAM — Böyle şeylerden seninle bahseden ben de epeyce budala imişim ya! Ben senin maksadını anladım. Sen hâlâ şu Vayan çapkınını düşünüyorsun. Mademki onu o kadar istiyorsun, işini öyle yüzüne gözüne neye bulaştırdın? Herkes çalar, çırpar ama Vayan çapkınının babası gibi rastgelen müfettişin eline ipin uçlarını vermez. Bir bakıma böyle olduğu isabet olmuş a. Çünkü ne yapıp kandırıp sen Mari'yi o herife verecektin.

MÖSYÖ — Fena mı olurdu?

MADAM — Fena olurdu ya! Hem de pek fena! Herif babasının hazırladığı güzel memuriyeti reddetmiş. Mimarlık ve mühendislik ile geçinecekmiş. Ne yapayım öyle formasız, nişansız erkeği... Erkek dediğin itibarlı olur. Resmî günlerde kılıç kuşanıp sırmalı esvaplarını giyer. Senin istediğin budala ise böyle şeylerden mahrum olduktan başka «artık babama bâr olmak istemem» diyerek babasının paraca ve başka şeyce olan muâvenetini bile kabul etmiyor imiş. Bunlar artık küfrân-ı nimettir. Oh, oh! Hakikaten böyle olduğu pek isabet olmuş.

MÖSYÖ — Canım ben de başka bir şey söylemiyorum. Yalnız Mari'nin hazzedip etmeyeceğini merak ediyorum.

MADAM — Öyle ise sen karışma. İşi bana bırak. Ben şimdi Mari'yi çağırıp anlatacağım. Sen de bizi yalnız bırak, işine git. Yahut dur. Şu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raya otur da yalandan gazete oku. Hiç bir harf söylemeyeceksin, varlığını hiç belli etmeyeceksin. Kadınların ne kadar erkeklerin üstünde olduğunu anla da ibret al.

İKİNCİ LEVHA

EVVELKİLER VE MARİ

MADAM — (Zil çalıyor. Sofi giriyor.) Madmazel Sofi, Mari'yi çağırır mısınız güzelim. (Sofi çıkıyor ve hemen kapıyı açıp Mari'yi salıverdikten sonra kayboluyor.)

MADAM — Gel bakalım sevgili kızım. Şöyle yakına gel. Ben seni sevdiğim kadar senden mukabele görmüyorum. Şöylece sokulup boynuma sarılmıyorsun.

MARİ — (Temkin ile) Hâlâ çocukluktan kurtulamadın diyerek tekdir edersiniz diye çekiniyorum valideciğim. Yoksa ben sizi sevmeyip kimi seveyim?

MADAM — Kimi mi seveceksin? (Kemal-i gurur ile nazarını kocasına atfeder. «Lakırdıyı biz ne çabuk istediğimiz tarafa sevkederiz» demek ister. Mari dahi bunun farkına vararak iliştiği iskemleye oturup yerleşir).

MADAM — (Devam ile) Kimi mi seveceksin? Tabiî beni ve babanı. Şimdi de başka birisi senin tarafından sevilmeğe talip oluyor. Eminim ki bizi kırmayıp onu da seveceksin.

MARİ — İyice anlayamadım valideciğim. Sevip sevmemek, sizi kırıp kırmamak sözlerini bir arada imtizac ettiremedim.

MADAM — Sana lâyık birisi, seni sevmiş. Allah'ın emriyle istiyor, biz de baban ile beraber pek münasip görüyoruz. Senden de bizim tensibimizi kabul edip sevmeni istiyoruz.

MARİ — (Sevmiş kelimesinden dolayı Mösyö Vayan'ı hatırlayıp yüzü kızarır) Babam ile sizden başka beni seveni ve benim tarafımdan sevilecek olanı bilmiyorum.

MADAM — Acele etme. Şimdi sana söyleyeceğim. Yalnız hemen kabul edip beni üzmeyeceğine söz ver.

MARİ — Valideciğim! Sizi üzmek istemeyeceğim tabiîdir. Lâkin nineciğim. Bilmediğim bir şey hakkında nasıl söz verebilirim.

MADAM — (Me'mul ettiği tesiri göremediği için biraz şaşırır) Yani senin için zengin, kibar, genç bir koca bulup beğendik. Sen de bizim intihabımızı kabul ile bizi mesut edeceksin.

MARİ — Benim saadet-i halimi temine daima çalıştığınızı gördüğüm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için zaten minnettarınızım. Bunun için de ayrıca şükran borcuna giriyorum. Lâkin nineceğim kocaya varmak mühim bir meseledir. Bir adama bütün ömrümü vakfetmezden evvel, o adamın ona lâyık olup olmadığını bilmek isterim. Bu da zaten tabiî değil mi nineciğim. Ahlâkım ya birini bütün sevgi ile sevdirip mesut eder, yahut kemal-i şiddet ile nefret ettirip bedbaht eder; elbette bütün hayatım müddetince benim bedbaht olmamı siz de arzu etmezsiniz. Bunun için intihap edeceğim adamı iyice tanımalıyım da ondan sonra karar vermeliyim.

MADAM — (Can sıkıntısını def'edemeyerek) Sevgili kızım! Lakırdıya biz tersine başladık. Buna da sen sebep oldun. Sen beğenip intihap et, demiyoruz. Biz beğenip intihap ediyoruz. Genç kızların böyle şeylere akılları ermez. Anası babası işi yapar. Bana da babana varır mısın diye sormadılar. Böyle münasip gördük dediler. Âdet öyle olduğu için sevinerek ve ağlayarak anamın kucağına düştüm. İşte o kadar. Fazlası fazladır!

MARİ — Ne yapayım valideciğim. Allah beni başka türlü yaratmış. Sizin bu gibi faziletlerinizden beni mahrum bırakmış. Maatteessüf katlanmaktan başka ne çare? Hem de valideciğim, benim kocaya varmağa pek de hevesim ve acelem yoktur. Daha çok vaktimiz var zannederim.

MADAM — Bunu da senden ziyade biz biliriz. Her ne ise daha kim olduğunu bile öğrenmeden edilen bu lakırdılar hep boştur. (Kemal-i ehemmiyetle tane tane söyleyerek) Allah'ın emriyle seni bizden isteyen ve bizim de kabul edip söz kestiğimiz nişanlın belediye reisi Mösyö Lömon'un oğlu Mösyö Ernest Lömon'dur. Bir aya kadar da düğün olacak. Sana şimdilik lâzım olan bu kadardır. Git de işine bak.

MARİ — (Hep Vayan'ı düşündüğünden şimdiye kadar yüzü beşaşetten hâli değilken, Ernest sözü üzerine yüzü ve tavrı su-i tesir irae eder. Anasının ifadesindeki suretin ıztırabı buna munzam olur. Bu sırada telâş eden Mösyö Lövan dahi gayr-i ihtiyarî sandalyesini gıcırdattığından Mari'nin «sen merak etme, ben çıkar bir yol bulurum» fikrini ima eder bir nazarına uğrar) — Yanılmıyorsam bizim komşu hocanın kızına talip olmuş, kızı da rızasını göstermişken, babası «mektepten matrud öyle bir beyinsize verilecek kızım yoktur» diyerek reddetmişti. O Ernest Lömon değil mi?

MADAM — (Şiddetle) Babası dediğiniz herif bütün gün kimyahanesine kapanıp birtakım pislikleri karıştırmak ile vakit geçiren, daima elleri lekeli olan dinsiz herif değil mi? Şan ve itibara benzer bir şeye malik midir? Karısı öleli çok vakit geçmişken, hâlâ bekâr duruyor. Kimse kendisine varmağa tenezzül etmiyor.

MARİ — (Beşaşetini iade ederek) Acaba kimi istemiş de varmamış?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MADAM — Sen âdeta terbiyesizlik ediyorsun! O pis herife kim varır ki? Sen varır mıydın?

MARİ — İbtida meseleyi iyice anlayalım. Dinsiz ve pis dediğiniz herife ben talip olmuyorum. Kerimesine sizin bana lâyık gördüğünüz herif talip olmuş. (Bu herif sözü üzerine Madam ellerini ve gözlerini yukarı kaldırır). O pis dediğiniz herif ise bana lâyık gördüğünüz herife tenezzül edememiş de, yüz dürmüş. Yüz dürülünce bize teveccüh etmeğe razı olmuş. Mesele budur. Lâkin sual buyurduğunuz ciheti de merak edip anlamak isterseniz derim ki : Benim varıp varmayacağım başka. Sinnimizce bir münasebet olsa ve bana talip bulunsaydı varacağımı ümit etmemekle beraber, memleketimizin medar-ı iftiharlarından sayılan böyle bir âlimin teklifinden dolayı kemal-i derece iftihar edip mağrur olurdum.

MADAM — (Kanape üzerine yıkılarak) Aman Allah'ım! Ne günlere kaldık! Zaman kızlarına ârız olan terbiyesizlikten bizim kızımız masûndur derken, onun da başkalarından belki beter olduğunu görmek felâketine uğruyorum.

MARİ — (Koşarak validesini kucaklayıp öper) Aman valideciğim! Merak etme. Felâket melâket yoktur. Sizi üzmemek için her fedakârlığa her vakit hazırım. Benim sözlerim işi muhakeme etmek cihetine aittir. Candan, gönülden düşünüp konuşacak olursak, belki bu işin zannettiğiniz kadar münasip olmadığını ibtida siz görür de ona göre hareket edersiniz. Biraz düşünüp muhakeme edelim demekle, haddimi tecavüz etmiyorum. Emrinize karşı asi olmağı ise hiç bir vakit de kabul edemem.

MADAM — Mademki öyledir ne için boş lakırdılarla beni üzüyorsun.

MARİ — Siz de nineciğim, cahilliğime hamlederek de üzülmeyiniz. Şimdi meseleye bakalım. Mösyö Lömon mektepten matrud imiş. Bunun için komşumuz kendisine damat olmağa lâyık görmemiş imiş. Böyle değil mi? Bizim başka bir fikirde bulunmamıza ne sebepler var?

MADAM — Komşumuz dediğiniz herif, darülfünun dersleriyle enstitü içtimalarına vaktini hasretmiş bir budaladır. Dünyadan haberi yok. Bu kadar zengin olduğu halde bir kere olsun, balo, suvare verdiğini, herkes gibi maîşet sürdüğünü gördün mü? Varsa mektep, yoksa mektep. Onun için mektep haricinde bir şey mevcut değil. Mösyö Ernest gibi bulunmaz bir damatta mektep şehadetnamesi olmadığını işitince bin türlü olan başka muhassenatlarını dinlemek istememiş.

MARİ — Mösyö Lömon'da o kadar muhassenat var demek. Ayıp ise istemem. Lâkin terbiyesizlik demek değilse birkaçını olsun öğrenip kusurumu tamir etmek isterim.

MADAM — Babasının tek oğludur. Babası memuriyet maaş ve itibarından başka elli bin frank irad-ı senevîsine mâliktir. Anası zâdegân-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. Onun da beklediği miraslar pek çoktur. Oğullarının da babası sayesinde bin frank aylığı, rütbesi, nişanı vardır. İleride daha artacak.

MARİ — Nineciğim, teehhül meselesi de mağaza açmak meselesi gibi yalnız gümüş arşınla mı ölçülür?

MADAM — Ne demek istiyorsun?

MARİ — Demek istiyorum ki kocaya varmaktan maksat serveti temin etmek ise onu temin edecek yollar yalnız teehhüle münhasır değildir. Para kazanmanın daha çok çareleri vardır.

MADAM — Aklını yine saçmalara sapıttın. İyice başına topla. Tekrar üzülecek halim kalmadı. Hem de sana bir şey söyleyeyim mi? Bugün ben yorgun olduğum gibi senin de aklın başında olmadığını görüyorum. Bu iş olmuş bitmiş bir iştir. Senin şöyle veya böyle demenle değişecek değildir. Bunun için bütün aklını başına topla da, bana kat'i cevap ver. Cumartesi gününe kadar bunun için sana müsaade veriyorum. Pazar günü Mösyö Ernest babasıyle beraber sabah yemeğine gelecektir. Nişanlar o gün alınıp verilecek.

MARİ — Peki anacığım. Aklımın başımda olmadığını ben de hissetmeğe başlıyorum. Çünkü benim böyle veya şöyle demem ile değişmeyecek olan bir iş hakkında verilecek cevabın ne ehemmiyeti olabileceğini ihata edemiyorum.

MADAM — Gün doğmadan neler doğar. Tatlı hülyalar içinde güzelce gece uyursun. Aklın da başına gelir. Bana müteşekkir ve memnun olursun.

ÜÇÜNCÜ LEVHA

MÖSYÖ VE MADAM LÖVAN

MÖSYÖ — Ey sevgili Nanali'ciğim nasılsınız?

MADAM — Ne var sanki?

MÖSYÖ — Mari'nin cevaplarından memnun musun?

MADAM — (Bütün hırs ve hiddet ile üzerine hücum ederek) Zaten her derdime sebep sen değil misin? Mari'yi istediğim gibi terbiye edemedimse, sebep senin fesadın ve bâtıl iddialarının değil midir? Evimizde her ne noksan görüldüyse, hep senin eserin değil miydi? Mari pek iyi bir kızdır. Herkes de bana benzetiyor. İşin içinde senin münasebetsizliklerin olmasaydı, tıpkı benim gibi olacaktı. Her şeyime müdahale ederek çığırdan çıkarıyorsun. Mari daha yaşına gelmemişti. Birinci muzurluğun olarak beşiğinden düşürdün...

MÖSYÖ — Beşiğe ben koymadım, askılarını ben bağlamadım. Biraz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

salla dedin. Ben de beşiği kımıldatır kımıldatmaz çocuk düştü. Bunu çocuğu o yolda beşiğine yerleştirene sormalı.

MADAM — Mesele beşikte yatırmada ve askılarda değil, a mantıksız! Düşürmededir. Sen salladın, sen düşürdün. İşte bu kadar! Mari sekiz yaşına gelmeden evvel hüsn-i terbiyesi yolunda her ne yapmağa muvaffak oldumsa, senin patavatsızlığından dolayı heba oldu gitti. Sekiz yaşını bitirince o uğursuz mektep maddesiyle tacize başladın. Ben, elhamdülillah öyle yeni icatlar görmedim. Mektep kapısının nasıl olduğunu şükür öğrenmedim. Bununla beraber hanımlığıma, kadınlığıma halel gelmedi. Mari'yi kendim gibi bir kadın etmek sana kâfi değil miydi? Şimdi sayende girdiği kalıp ve kıyafete bak da ibret al.

MÖSYÖ — Doğrusunu istersen ben Mari'yi emsali pek nadir bir kız bilirim.

MADAM — (Hırs ile) Emsalinin nadir olduğunu kim inkâr ediyor ki? Lâkin ne tarafa doğru emsalinin nadir olduğunu bilmek lâzım. Hanımlıktan, kadınlıktan eser kalmamış, erkekten beter berbat bir şey olmakla emsali kalmamıştır. Senin mekteplerin, romanların, tiyatro dramlarının neticesi işte böyle olur. Vâkıa kız kısmı tiyatroya gider. Hep kibarların âdetidir. Lâkin kız kısmı tiyatroya anasıyle beraber gider. Sahnede ne olup bittiğine dikkat etmez bile. Kendi gibi genç kız ve kadınların süs ve nizamlarına ve tavır ve hareketlerine bakarak tabiat ve terbiyece olan noksanlarını ikmale çalışır. Böyle yetişmiş olan bir kız mükemmel olur. Öyle senin yaptırdığın gibi tiyatronun koltuk tarafına babasıyle oturarak sahnede geçeni muhakemeye koyulan, kendi muhakemesinde ne kadar isabet ettiğini tahmin etmek için ertesi günü gazete tenkitlerini ezberleyen, göz önünde olup kadına lâzım olan türlü şeyleri bırakıp Afrika ve Amerika köşelerinde, yahut bin yıl evvel ne olup bittiğine merakını saran kızlar böyle bir şeye benzemezler, rezil olurlar. Eğer benim gibi ana himayesi olmasaydı, çoktan dillere düşüp berbat olurdu.

MÖSYÖ — Gelen misafirler Mari'mizi beğenerek medh ü senâlara garkettiklerini unutuyorsun.

MADAM — Al sana daha beter bir budalalık nümunesi! A benim Eflâtun akıllı filozofum. O medhler medh olmayıp, istihza olduğunu hâlâ anlayamıyor musun? Dediklerine dikkat etmiyor musun? «Erkekte bile bu vukûf ve bu kalem nadir bulunur» diyorlar. Hanımlıktan, nezaketten, tuvaletten hiç bahis işittin mi? Muharrir, müellif, muallim ve daha bilmem ne gibi belâlı tavsiflerden konferans, profesör, kompozitör gibi karışık isimlerden başka bir şey işitiyor musun? Kız kısmına bundan büyük tahkir edilebilir mi? Mari'nin yutulur ciheti kalmadığını anlamak için bir kere odasına girmek kâfidir. Her şeyi kız kısmının ihtiyacına gö-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

re onu tertip etmek vazifesinde kusur etmedim. Lâkin o ne yaptı? Çekmenin pudra vesaire gibi tuvalet gözlerine bir takım böcek kuruları ile taş ve maden parçaları komuş, lavanta şişelerine birtakım fotoğraf vesaire eczaları dökmüş, saç maşalarını atıp yerine pergel, cetvel, hurdebîn gibi münasebetsiz şeyleri doldurmuş. Masanın üstüne çiçek demeti yerine pis bir küre koymuş, duvara resim ve halı yerine haritalar asmış. Hangi birini söyleyim. Kazaen odasına girince, bitpazarının hurdacı dükkânına giriyorum zannediyorum da bir dakika duramıyorum. Bunları da mı beğenecekler?

MÖSYÖ — Şüphesiz! Bunları da görecek olanlar bayılırlar.

MADAM — Ben senin budalalıklarına alıştım, ama bu kadarını artık çok görürüm ve çekemeyeceğim.

MÖSYÖ — Hiç olmazsa size hoş görünmek için akıllı olmak isterdim. Lâkin bana akıl dersi vermek üzere önümüzde daha vakit çoktur. Onu sonra düşünürüz. Şimdi ise Mari'nin ihtiyacı daha müstaceldir. Bugün cumadır. Pazar günü öğlen vaktinden evvel akıllandırmağa muvaffak olamazsak iş berbattır. Hem de haddim olmayarak sana bir nasihat vereyim mi? Eğer Mari'ye akıl dersini deminki tarzda vermeğe devam edersen hiç bir şeye muvaffak olamazsın.

MADAM — Eğer budalalık edip seni odada alıkoymamış olsaydım, dersin tesiri başka olurdu. Zaten senin karıştığın, yanında bulunduğun işin doğru gittiğini görmedim ki.

MÖSYÖ — Mutlak olarak söyleme. Bazı istisnalara mahal bırak Dediğin doğru olmak lâzım gelse, sen de kaybedersin. Çünkü Allah'ın emri ve baba ve analarımızın tensibi ile yirmi beş seneden beri yanından ayrıldığım yok. İsnadın doğru olsa yirmi seneden beri, senin de hep eğri gittiğine hükmetmek lâzım gelir.

MADAM — Sen saçmaları bırak da ciddi konuşalım. Sen bu işte bîtaraf duracak mısın?

MÖSYÖ — Eğer Mari bana bir şey sormazsa hiç ses çıkarmam.

MADAM — Eğer sorarsa?

MÖSYÖ — O vakit, yalnız anan değil, ben dahi ısrar etmiş olsam Ernest Lömon gibi süprüntü küfesine sakın kendini atma derim.

MADAM — (Nazar-ı hiddetini atfedip kedi gibi üzerine hücum etmeğe davrandığı sırada yarı ciddi, yarı ca'li korku tavrını göstererek süratle kapıya koşar kaybolur) Ah! Bütün şu erkeklerin vücudu ortadan kalksa da âlem rahat etse! Elbette dünyanın hali başka türlü olurdu. (Arkasından çıkar).

(*Tencere yuvarlandı kapağım buldu,* İstanbul 1326/1908, s. 3-18).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

TARİH-İ EBULFARUK'dan

MUKADDİME

Nihayetsiz olan eser-i hilkat, mürekkeb bulunduğu âzâsının imtizac ve muvazenesi ile kâim ve dâimdir.

Eczâ-yı mürekkebesinin mahiyet ü muvazene-i asliyesine halel gelmiş bulunan bir vücut, kıllet veya vüs'atine bakılmaksızın, fenâya mahkûm demektir.

İşbu kanun-ı esasî-i hilkat bilâ-istisna cümleye hâkimdir. Cemâdât, zî-ruhlar, her birinin münferit eczâsı, yahut eczâ ve efrattan mürekkep büyük ve küçük hey'etleri hep o imtizac ve muvazenete merbûten mevcut olabilirler.

Ferd-i vâhidin hayatı, âzâsının muntazaman ifa-yı vazife etmeleriyle muvazene-i matlûbenin muhafazası şartına müstenittir. Keza bir devletin kuvvet ve selâmeti, eczâ-yı mürekkebesinin ve erkân-ı müstenidesinin âheng-i muvazenetini ihlâl etmeyecek bir meslek dâiresine hasr-ı ef'âl ü harekât etmeleriyle temin olunabilir.

Bir binâ-yı azîmin kubbesini tahkîm için ne kadar himmetler ve masraflar ihtiyar olunsa, sanat ve maharetin son mertebelerine varılsa -toprak altında gözden nihan olmak bahanesiyle- temellerine, yahut -tezyînatla örtüleceği iddiasıyle- duvarlarına hakkıyla itinada kusur edince, muhafaza-i azamet edemez, hemen enkaz kümesine döner. Gayret-i masrûfenin yegâne maksadı addolunan o mehâbetli sertâc, onun keyif ve rif'atini temine medar sayılan teferruât-ı a'dâdiye dahi aynı dikkat ve itinaya mazhar edilmeyince, muvazenesini kaybederek hâk ile yeksan olur.

Bunun için bir devletin tarihini yazan müverrihler, vukûâtı ta'dâd ve tafsîl yahut tabakat-ı âliyesinin ef'âl ve âmâlini medh ve te'vîl etmek ile iktifa ederlerse, vazife-i asliyenin onda birini bile ikmal etmiş olamazlar. Hayatı tasvir olunan vâhid-i siyasînin;

Evvelen — Mahiyet-i asliye vü mevkiiyesini, mevcudiyetinin hikmet ve maksadını tayin etmek;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sâniyen — Bu suretle tahdîd olunan maksat ve vazifenin ifasına olan istidâd-ı zâtîsini ve o vazifesinin ifasına civar ve etrafının derece-i müsaadesini keşfeylemek;

Sâlisen — İfa-yı vazife için sarfına mecbur olacağı mesâi-i daimesini beslemek ve sektelerden vikâye eylemek üzere dahilde ıttırad u intizam-ı idareyi mucib bir muvazene-i anâsır u müessesât mevcut olup olmadığını teşrîh etmek;

Râbian — Esbâb-ı muvazenet itibariyle vücud-ı devletin maruz olabileceği emrâzın envâını ve menşelerini ve suret-i tedavilerini izah eylemek, icap eder.

Fazla olarak işbu teşrîhât ve izâhâtın kitabın mukaddimesinde, yahut nihayetinde cem' ve telhîsinden fâide-i matlûbe hâsıl olamaz. Hengâm-ı teessüsde medâr-ı istinâd olan ahvâl ve vukûâta ilk defa tesadüf ettikçe ve münasebet hasıl olunca, tedrîcen tefsîr edilmek ister. Mâlûm bir vak'a-i tarihiyenin âheng-i muvazenetine tesiri senelerce, hattâ asırlarca müddet sonra başgösterir. O vak'anın tafsîlen izahı başgöstermesine mütevakkıftır. Lâkin vak'aya ilk tesadüfünde derece-i mazarrat u ehemmiyeti gösterilince, ashâb-ı mütalaa, vak'a-ı mezkûrenin sathî enzâra mektûm olan âsârını takipte ve başgöstereceği zaman, ahvâli tahminde zahmet çekmezler. Fazla bir itina ile kıraat ve müt-laaya devam ederler.

Meselâ Kosova gaza-yı meşhûresini tasvir eden bir müverrih, hâtimesinde :

«İşbu muzafferiyet-i azîme sâha-i âlemde yeni bir devlet-i muazzamanın teessüs etmesini temin eylemiştir. Yeni teessüs eden işbu devlet dahi Şarkî Roma makamına kâim olan Devlet-i Osmaniye'dir...» demiş olsa; diğer bir müverrih dahi aynı vak'anın beyânında ve aynı mevkide :

«İşbu muzafferiyetin neticesi olarak koca bir devlet-i muazzama, kendisini zeval ve felâketlere dûçar edecek bir illete mübtelâ olmuştur. O illete dûçar olan devlet dahi Osmanlı Devleti'dir...» ibâresini tahrîr etmiş bulunsa, hiç biri fâhiş hatada bulunmuş olmaz. Lâkin birbirine zıt görünen işbu iki tasvirin mezcine medâr olacak kadar hikmet-i vak'ayı izah etmeyen bir müverrih, işinin erbâbı olduğunu iddia etmek hakkından sâkıt olur.

⁂

Tarih-i osmanî henüz yazılamamıştır. Mevcut olan tevârih -onlar da pek çok nevâkısı şâmil olmak şartıyla- vukûât cedvellerinden ibarettir. Hele ilk âsâr u vukûât-ı tarihiyemiz bir müddet ağızdan ağza devrolun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duktan sonra, Orhan Gazi'nin imamı oğlu Şeyh Yahşî bin İlyas tarafından zaptedilmiş, Âşıkpaşa-zâde Derviş Ahmed tarafından tevsi' edildikten sonra, İdris-i Bitlisî'nin, yani bir mültecinin zaptına uğramış, müteahhirîn İdris'den düzce almak ile iktifa ettikleri için öylece bize kadar vâsıl olmuş rivayât ve hikâyâttan ibarettir.

Naîma ve Abdî ve Cevdet gibi vukûât-ı münferideyi hudûd-ı zâtiyelerine münhasıran muhakeme etmek tarîkiyle nakl-i vukûât etmek usulünden biraz inhiraf etmişlerdir. Fakat tarih-i osmanînin hikmet-i asliyesini ihata edememişler; bunun için vak'a-nüvislerin biraz mümtazları olmaktan fazlaya varamamışlardır.

Maksat ve iddiam bütün şu noksanları defaten ikmal etmek değildir. Çünkü o vazife öyle bir emr-i azîmdir ki, ikmâl için ancak beş on ömür iktiza eder. Unvanından müstebân olduğu üzere, vukûâtı tasvirden ziyade, hikmetlerini tayine sarf-ı mesâi ile müverrihlere bir zemin-i muhakeme irâe eylemektir. Mevcut olan tevârih-i osmaniyeyi zaten mütalâa etmiş bulunan zevat-ı kirâmı muhatap ittihaz ediyorum. Bu sayede on beş, yirmi cilde bâlig olacak bir mufassal yazmaktan kendimi vikâye etmiş oluyorum.

Maksatta isabet olunduğu halde, erbâb-ı iktidara geniş bir ufk-ı mesâi irâe edilmiş olur. Himmetlerinin inzimamı halinde dahi, müstakbelin müdekkikleri için tarih-i osmanî yazılmak ihtimali hasıl olmuş bulunur.

(*Tarih-i Ebulfaruk*, -Tarih-i osmanîde siyaset ve medeniyet itibariyle hikmet-i asliyenin taharrisine teşebbüs- İstanbul 1325/1909, c. I, s. 2-6.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

MÜCÂHEDE-İ MİLLİYE'den

Akşam Yıldız'a gittim. Hacı Bey ile yemek yedim. Ezan vakti Hacı Bey içeriye gitti. On dakika sonra gelip beni götürdü.

İçerdeki büyük kapı dev gibi bir arnavut tarafından kemal-i ehemmiyet ü azametle açıldı. Evvelce görmüş olduğum ingiliz parkıvarî dar bahçedeki yoldan ilerleyerek sağda ilk rastgelen köşke girdik. Hattâ birinci defa olduğu gibi ikinci, yani tiyatro köşküne gidiyoruz zannıyla köşke sapmadan birkaç adım ileriye doğru yürümüştüm. Köşkün kapısı yüze gelen cihetinde değil, öbür taraftadır, yani yanından, pencerelerin önünden geçtikten sonra merdiven ayağına varılır. Merdivenden çıkıp sofaya varılıncaya kadar bir hayli saniyeler geçmesi lâzımken, merdiven başına çıkınca birinin biraz telâşlıca pencere tarafından ayrıldığını, karşısında bulunan kapıdan içeriye girdiğini gördüm. Kim olduğunu tefrik için ilk önce tereddüt ettim. Lâkin bir dakika sonra padişahın huzuruna girince gördüğüm hayalin kendisi olduğunu anladım.

Kaplanvarî benekli fakat küçük bir yırtıcı hayvanın postu ile örtülmüş ufak bir masanın yanında ayakta duruyordu. Arkasında komple denilen ceket takımı vardı. Masanın üzerinde siyah ve büyücek bir sigara kutusu, kehribar ağızlıklı yasemin kısa ağızlık duruyordu.

Kemal-i nezaket ü iltifatla kabul etti. Ayağını veya eteğini öpmeğe meydan bırakmadı. Elini çenemin altına dayayarak mâni oldu. Masa başına konmuş olan koltuk sandalyesine oturdu. Karşısında bulunan sandalyeye işaretle bana da «buyurunuz» dedi.

Huzuruna kabul buyurduğu adamları kemal-i nezaketle karşısında oturttuğu tevâtüren malumdu. Huzura girer iken böyle bir ihtimali tasavvur etmedim, diyemem. Lâkin gayet ufak bir masacıktan başka aramızda hâil, kapısı kapalı odanın içinde diğer şâhid dahi yoktu. Bu halde oturmak ihtimali asla hatırıma gelmemişti. Hattâ padişahımızın hafv u ihtirazı hakkında en yakın bendegân vasıtasıyla neşrolunan isnadâtı nazar-ı dikkate almıştım. Böyle olacağını iddia etmiş olsalar bile inanamazdım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yine kemal-i letafet ü nezaketle tekerrür eden ikinci emir üzerine oturdum.

Bu hal bana büyücek bir hüsn-i tesir hâsıl etti. Az çok havf u ihtirazın zan ve iddia ettikleri raddede olmadığını bizzat müşâhede ettim, cidden memnun ve müftehir oldum.

Öyle ya! Biz osmanlılar ve müslümanlar, padişahımızı ve halifemizi başka akvâm ve milel gibi sevmeyiz. Onun şan ve şerefi bizim maddî ve manevî menâfi'-i şahsiyemizi cârih surette zâhir olsa bile mükedder olmayız, memnun oluruz. Padişah bizim için canımız, ruhumuz, bütün milletin timsal-i mücessemidir!

Kendisi lâkırdıya başladı ve mukaddimesi şu idi :

— Cenâb-ı Allah'ın huzuruna çıkacağım vakit temiz yüze mâlik olarak çıkmaktan büyük emelim yoktur. Kader hasebiyle hânedân-ı osmanîye mensûbum. Bir gün gelip devlet ve hilâfetin umûru benim hüsn-i idareme tevdi' olunacaktır, düşüncesi öteden beri beni az rahatsız etmemiştir. Öyle bir yük altına girince mesuliyetten kurtulmak ve hüsn-i muvaffakiyete nâil olmak emeliyle efendiliğim zamanında umûr-ı siyasiye ile pek çok iştigal ederdim...

Bu suretle ifadeye başladı. Kanun-i Esasî'ye bu sayede taraftar olduğunu, o kanunun halkın zehâbı hilâfında olarak Midhat Paşa merhumun eseri olmaktan ziyade bizzat kendilerinin iltizamı ile husûle geldiğini, Kanun-ı Esasî içindeki bazı ta'dilât-ı tahdidkârânenin Kemal Bey ile Midhat Paşa'nın teklif ve iltimasları ile icrâ olunduğunu, Meclis-i Meb'usan'ın, vükelânın ısrar ve iltizamları ile dağıldığını, Kanun-ı Esasî'nin salnâmelerin başlarında dercine kendilerinin ısrar ettiklerini, söz ayağa düşüp fazla gâile çıkaracakları korkusu olmasa, bugün dahi tereddütsüz Meclis-i Meb'usan'ı cem' etmeğe hazır olduğunu... vesaireyi kemal-i hararetle ifade ve izah etti.

İddiasınca en büyük mesuliyet ibtidâ Midhat Paşa'nın terbiyesiz muamelelerine, sonra da Saîd Paşa'nın padişahı iğfâlen icrâsına muvaffak olduğu sû-i nüfûza atfetmek icap edecek. Hele Saîd Paşa hakkındaki şikâyetin ne gibi bir takım teessürât-ı kalbiye içinde, ne gibi hararet-i tavr ve ihtirazlı sada ile icrâ olunduğunu gören kim olursa olsun inanmamak elden gelemezdi.

Ben tamamiyle inandım. Midhat Paşa'nın tecavüzkârâne bazı muameleleri hakkında vaktiyle bazı şeyler işitmiştim. Maruzâtı tedkik, künh ü hikmetlerine vukuf peydâ etmek, ez-cümle kendi tahsillerini ikmal edebilmek için padişahlara tedkik-i maruzât etmek lâzımdır. Sultan Hamîd hazretlerinin merakı şüphesiz bu lüzuma da galip idi. İktizâsından fazla olarak kendisini maruzâtın tedkikine sevkederdi. Lâkin herhalde «tedkik»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hududundan hârice çıktığı sâbit olmayan bazı mütalaalar ve tereddütler üzerine, meselâ huzurda bulunan Midhat Paşa'nın hiddet ederek ve : «Beni astarcı Mehmed Ağa mı zannediyorsunuz?» diyerek arkasına dönüp ve kapıyı şiddetle itip odadan dışarıya çıktığını, dışarıda bir dakika olsun beklemeksizin saraydan çıkıp gittiğini mevsûken haber almıştım.

Saîd Paşa'nın sû-i nüfuz icrâ etmiş bulunmasına gelince, buna çoktan beri kâil olduğum gibi bugün dahi kâniim. Bu hal zaten tarih-i osmanînin ehemmiyetlice sahifelerini işgal edecek ahvâlden biri bulunduğu için bazı tafsilât itasına fazla denemez.

Mesuliyet her yerde olduğundan fazla olarak bizde hükümdarlara değil, vükelâsına atfolunur. Âli ve Fuad Paşaları şâyân-ı ihtiram ricâl-i devletten bilenlerden değilim. Bilâkis esas meslekleri bile muâhezâtımı dâi olagelmiştir. Bununla beraber, Sultan Azîz hazretlerinin memurîni azil ve nasbetmek hususundaki hiffetleri bile Âli ve Fuad Paşaların agrâz-ı şahsiyelerine verilirdi.

Saîd Paşa akıllı bir adamdır. Bu gibi umûrda mesuliyeti padişaha atfetmek hususunda meselâ benden daha ileriye varacak bir meslek ve terbiyeye mâliktir. Vazife ve mesuliyetin kavâid-i felsefiyesini tamamiyle bilmez. Bunun için padişahın hiffetlerini tervîce, velev maal-kerâhen olsun, muvafakat etmelerinden dolayı Âli ve Fuad Paşaları muâheze etmez. Sultan Azîz'i mesul eder.

Çünkü padişah, Saîd Paşa'nın fikrince, âmir-i mutlaktır, vükelâ dahi hatırlarına gelen mütalaaları «edeb ve ubûdiyet» dairesinde arzetmekten fazla hak ve imtiyaza mâlik olmayan «emir kulları»dır. Mükerrer iradeye muhalefet etmek, ısrar edip istifaya kadar varmak «âdâb-ı ubûdiyet»e münâfidir. Bu halde çare-i yegâne Saray-ı Hümâyûn'u mihver-i idare ittihaz ederek, padişahı teferruat-ı umûra varıncaya kadar her nik ü bede vâkıf etmek ve umûrun erbâbı sırasına kadar onu i'lâ ile yolsuz icraattan meneylemek suretinde görmek ister.

Bu fikri tervîc etmek üzere mıedar olacak mütalaalar çoktur. Esas maslahat padişahı bir nev'i kendini kendine sadrazam etmek demektir. Bu ise câmi'-i muhassenâttır. Ez-cümle sadrazamın umûra alâka-i mahsûsası muvakkattir. İdare-i umûr ve binaenaleyh suret-i cereyanının şeref ve mesuliyeti hanedanına münhasır değildir. Bugün kendisi nasılsa riyâsete geçmiş bulunuyor. Oğluna, kardeşine terk ve teslim etmeyecektir. Binaenaleyh umum teba'anın alâkasıyla kendi şeref-i zâtîsinden fazla alâkası yoktur. Padişahta ise bundan fazla olarak mesul-i müstakili bulunmak mevkii ile ecdâdının ahlâfa verilecek bir vedîa-i mahsûsayı hâmil olmak gibi hiss-i aile-perverîsi mevcuttur.

Bu nazariyât pek makbuldür. Ancak bir mahzur-ı mühimmi vardır. O

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da mezkûr vedîa-i mübarekeyi yed-i mesuliyetine alacak olan hükümdarın ez-cümle kendi menfaat ve mazarratını bile tefrîke gayr-i muktedir ve mahdûdü'l-fikr bir mecnun bulunmasıdır. Denilirse ki zaten kanun ve şeriat mecnunlara tevdi'-i umûr etmeyi mânidir, mecnunlar için taht-ı saltanat u hilâfet mekân olamaz, onların yeri tımarhanedir. Öyledir, ama her mecnun tımarhane mecnunu olamaz. Şer'in müdahalesine vesile vermeyecek cinnetlerin vücudu münker değildir.

İşte Saîd Paşa zâhiren memdûh ve makbûl ve hakikat-i halde ise pek mahzurlu ve tehlikeli olan böyle bir teşebbüsün arkasına düşmüş, Bâbıâli'nin nüfuz ve haysiyetini mahv ile umûr-ı devletin Saray-ı Hümâyûn'a cem' ve hasredilmesine gâfilâne sebep olmuştur. Bugün bundan dolayı pişman olduğu da müsellem ise de çi fâide?

Hâsılı padişahımızın ifadesine hak vererek kemal-i ihtiram u ehemmiyetle dinliyordum.

Diyordu ki, Midhat Paşa ile rüfekâsından pek aldandığı gibi, Saîd Paşa'nın iğfalâtına kâni olarak halkın emniyet ve muhabbetine sekte verecek mesleğe gidildi. O mesleğin de sakâmeti anlaşıldı ise de, ne çare ki biraz geç anlaşılarak, tehlikeden masûn olarak avdet etmek için imkân kalmadı. Zaten bu gibi meslek tab'-ı hümâyûna esasen pek muhalif olduğu cihetle, Saîd Paşa'ya olan inkisar-ı kalbinin tamir kabul edemeyeceğini ketmetmedi.

Bir aralık Kadri, Ârifî, Sâdık, Edhem, Abdurrahman, Saîd Paşalara müracaatla sadareti sıkça tebdil etmekten maksad-ı hümâyûn, muktedir sadrazama rastgelebilmek olduğu halde erbâbına tesadüf edememiş, bizzat umûrun idaresini deruhte etmek mecburiyeti önünde kalmış.

Bu sırada benim için şahsî bir iltifatta bulundu. Dedi ki :

— Muktedir adamlar taharrî etmekten usanmadım. Daima o vazifenin arkasını takip etmekte musırrım. Hattâ bugün sizin lâyihanızı okuyunca, aradığım adamlardan birine rastgetirdiğinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükrettim.

Ben zaten hiç sıkılmadım ve şaşırmadım idi. Bu misillû iltifatlara cevap vermekte kusur etmedim. Ez-cümle şu iltifata karşı :

— Efendimiz, bendegânlardan birini, ikisini taltif etmekten fazla olarak ortada himmet-i şâhânelere muhtaç haller vardır. Mülk ve devlet cidden tehlikeye maruzdur. Lutf u inâyet-i şâhâneniz o cihete hasr u tevcih buyurulmalıdır, dedim.

Sâir ifadeler hakkında dahi ekseriya tasdik yolunda mütalaalar dermiyan etmekten geri kalmadım. Hiç biri sû-i tesir ü telâkkiyi mûcib olmadı. Zaten ifadem memleket halkının, menfaat ve mefsadetten hâli olmayan maîyet takımının hesaplarına binâen anlatmağa sa'y ettikleri de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

recede, padişahlarının aleyhinde olmadıklarına, muktedir ve afîf ve sâdık bendegânın hâriçte pek çok bulunabileceğine, kendimin ise padişahımı daha şanlı, memleketi de daha mesut görmekten büyük emelim olmadığına, hele büyük mesnet ve makamda asla gözüm olmayıp mekâtib ve matbuata hasr-ı- gayret etmeğe daha mâil olduğuma ve binaenaleyh kendimi daha bahtiyar bileceğime dair idi. Kendi suali üzerine dahilî ve haricî politika, vükelâ, meslekleri, hal ve şanları, efkâr-ı umumîye vesaire hakkında açık cevaplar verdim.

İki kişi konuşurlarken hâsıl olan hüsn veya sû-i tesir belli olur. Mülâkat bir saati tecavüz etmiş iken teveccüh ve iltifatın hiç bir sekteye uğramadığını görüyordum.

Sıra gelince ben dahi tercüme-i halimi hülâsa ettim. Öteden beri ne gibi âmâl ve efkâra mağlup olduğumu izah ettim. Çeyrek saatten ziyade imtidad etti.

Meclis-i Meb'ûsan'ın içtima'ında cidden mahzur olsa bile, içtima' edecek meclise meselâ otuz kişilik bir hey'et-i vekâlet intihap ettirmek tarikiyle matlûb olan usul-i meşrutiyetin mahzurdan sâlim olarak temini mümkün olduğunu izah ettim. Bu bâbda izahat istedi. Verdim. Hüsn-i kabul âsârını gösterdi.

Bunun üzerine lâkırdıyı münasip surette neticelendirip bıraktım ve tasdî' ettiğimden bahisle kalkıp gitmek müsaadesini istedim.

Bırakmadı. Kendisi lâkırdıya başladı. Benim arzettiğim mevaddı tasdiken bazı izahat verdi. Lâkin lâkırdıyı çabuk benim şahsıma tahvil edip pek çok iltifatlarda bulundu.

Lâkırdı esnasında yatsı ezanı okundu. Bu tevakkufu vesile ederek kalkmak istedim. Yine bırakmadı.

İki saat on dakika kadar imtidad eden bu mülâkat, o günden itibaren sıkça huzura kabul olunarak beraberce birçok umûr-ı mühimme müzakere edileceğini, yarından itibaren bu işe başlanılacağını mübeyyin bir emr ü irade-i seniyye ile hitam buldu.

Ayağa kalkıp giderken kendisi dahi ayağa kalktı. Ve kemal-i nezaket ü iltifatla kapıya kadar geldi ve onu kendi eliyle itti. Hattâ bunu sofada bekleyen Hacı Ali Bey ile odanın kapısında duran Hacı Mahmud Efendi ve merdiven başında bulunan Lütfi Ağa gördüler.

Hacı Mahmud Efendi'ye selâm verdim. Lütfî Ağa dahi selâma durmuşken, bilmem niçin, selâm vermedim.

Mahud kapıdan çakarak başmabeyincinin odasına kadar sessiz yürüdük.

Odaya vâsıl olunca dedim ki :

— Allah cümlenizin müstahakını versin! Melek gibi bir padişaha mâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lik iken âsârını hârice şeytan âsârından daha beter surette aksettiriyorsunuz. Yazık değil mi dine, yazık değil mi milyonlarca halka?

Muhatabım, manidar bir tebessümle yüzüme bakarak : «Üç gün sonra seni de görürüz, evlâdım,» dedi.

Eser-i ye's ü istihzadan hâli olmayan bu sözü pek mühim idi. Lâkin kendi kendine söyler iken işittim zannettiğim başka bir şikâyet onu muhakemeye meydan bırakmadı.

Sükûnete, amîk mülâhazâta muhtaç idim. Çıkıp gitmeğe müsâraat ettim. Beşiktaş iskelesine inip kayığa bindiğim vakit kendimi yokladım. Çoktan beri kalbimi istilâ eden derunî ıztırapların eserini bulamadım (s. 38-47).

Çıkmaz sokakta

Hakikat-i halde dahil ve hariç itibariyle Cemiyet'e artık mahvolmuş nazarıyla bakmak lâzımdı. Aslında çocuk oyuncağından gayri olmayan bu nümâyişin ciddî bir nümâyiş şeklinde efkâr-ı umumîyede tecessüm etmesine vukuât-ı dahiliye sebep oldu.

Benim Avrupa'ya gidişim, Saîd Paşa'yı medh ü senâ edişim, medholunan Saîd Paşa'nın ingiliz sefaretine iltica etmesi, bâ-husus Yıldız Sarayı'nın ehemmiyetleri mahdud olan bu vukuâta karşı gösterdiği telâş ve tehâlük, benim idama mahkûmiyetim Jön Türk cemiyetinin ehemmiyet-i fevkalâdesine âlemi hükmettirdi.

Bu halin ehemmiyetini takdir ile mûcibince hareket edecek içimizde birkaç adam bulunmuş olsaydı, mücerred Yıldız'ın vehmi ile ecnebîlerin cehlini hüsn-i istimâl tarîkiyle netice-i matlûbeye iktiran etmek ihtimali vardı. Ne çare ki başta Ahmed Rıza Bey olmak şartıyla bil-cümle bizimkiler çocuk oyuncağının çocuk oyuncağından başka bir şey olmadığını âleme i'lâm edecek harekâtı ihtiyar etmekten geri kalmadılar. Foyayı ibtidâ dâhilen, badehu hâricen meydana çıkardılar.

Mahmud Paşa ile İsmail Kemal Bey gibi benimle kıyas kabul etmez derecede muteber zevâtın bile bana verdikleri ehemmiyetin nısfı raddesinde olsun ehemmiyet verilmemesi bundandır.

Artık Jön Türklük iddiasıyla neşriyat hükümden sâkıt olmuştu. Olsa olsa felsefe-cûyâne ahvâl-i memleketi mübeyyin tedkikat-ı amîka uzak ilerisi itibariyle az çok fâide-bahş olurdu. Buna benim hal ve iktidarım kâfi miydi? Yahut böyle bir semere zahmete zekât olsun olabilecek miydi?

Tırhala muzafferiyetleri hükûmetin mevkiini tahkim etmişti. Bu sayede mazi kendisine affolunarak yeniden vukuât-ı elîmeye sebep olmadık-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ça hal-i tabiîden gayri bir suretle seyyiât-ı idareden kurtulmak kabil değildi. O yolda vukuâta sebep olmak, ona intizar etmek en basit hissiyât-ı hamiyete ve gayret-i vataniyeye münâfi olacaktı.

Bu haller beni fikren pek sarstığı gibi, vücutça dahi bir senelik kazancı kaybettirdi.

Sevgili aile içinde imrâr-ı vakt etmeğe ülfet eylemiş bulunan benim için diyar-ı gurbet sıkıntıları, hasret, geniş maişet yerine kâim olan sıkı imsak vesâire tabiî tesirsiz kalamaz. Lâkin şunu kat'î surette temin ederim ki bizimkilerin imlâya gelmez olan harekâtı bunlardan ziyade vücudumda tahribat icrâ ediyordu.

Bunları hüsn-i idare etmek, yani kendilerini ve takip ettikleri fikr-i hürriyet ü medeniyeti âleme hedef-i ta'n u istihza olmaktan vikâye eylemek üzere sarfedegeldiğim mesâi-yi daime bilhassa kendilerinin ehemmiyetsizlikleri ve Rıza Bey'in hodbinliği sebebiyle akîm kalmakta idi. Tahakkuk eden şu acı hakikatin büyük zararlarını ben çekiyorum.

Defter-i mahsusumun fi 10 Haziran sene 1313 (22 Haziran 1897) tarihine tesadüf eden varakalarında âtideki ibareler yazılmıştır :

«İşte dünyanın en gıpta-bahş olan bir noktasından, yumuşak bir koltukta kadifelere dayanmış, ayaklarımı keza kadife kaplı küçük iskemleye uzatmış, pencere önünde oturuyorum. Bulunduğum Salève tepesine çıkıp etrafın azametini seyretmek için hattâ Amerikalılar bankalarını, milyarlarını terkedip gelmekten hâli kalmıyorlar.

Salève'in en mümtaz mevkiinde, tek bina olarak inşa olunmuş Bellevue otelinin en güzel odalarından birini işgal ediyorum. Alabildiğine yeşillik, çayırlar, ormanlar, dereler manzarayı ihata ediyor. Daha ileriye atf-ı enzâr edilince Alp silsilesinin karlı tepeleri semaya karışarak ufku ihata ediyor.

İşte ihtiyar Mont-Blanc pırlanta gibi parlıyor. İşte «dişler», işte buz deryaları. Daha önünde yarı yarıya ak ile yeşile karışmış koca perdeler. Erimiş karlardan kabarmış Arve nehri garip zikzaklarla ovayı tezyin ediyor.

Hava berrak. Soğuk yahut sıcak denebilecek surette hiç biri kendini belli etmiyor. Her hangi tarafa bakılsa bin türlü şâyân-ı temâşâ havârık-ı tabiat çeşm-i hayrete çarpıyor.

İşte hissiyât-ı ruhaniyeyi i'lâ edecek menâzır!

İnsana kendi ulviyetini i'lâm edecek anâsır!

Kendimi yokluyorum: Kalbimin cerîhalarından, fikrimin perişanlığından, vücudumun takatsızlığından, bütün varlığımın meyûsiyetinden başka bir şey bulamıyorum.

Yarab! Nedir bu hikmet? Yoksa hilkate, Hâlik'ına, varlığına karşı

ben o kadar nankör müyüm? Şu meyûsiyetim, işbu esbâb-ı refah u saadeti takdir edemediğimden midir?

Evet. Dünyanın gıpta-bahş bir noktasında, müzeyyen, nuraniyete garkolmuş bir oda içinde, emsalsiz bir manzara önünde rahat oturuyorum. Şuracıktaki düğmeye parmağımı dokundurunca koşarak bir adam gelecek, ne emredersem hemen icrâ edecek...

Daha ne ister?

Evet. Daha istenecek şeyler olmalı, hem de ehemmiyetsiz şeyler olmamalı. Etrafı ihata eden nimetleri hiç hükmünde bırakacak kadar mühim, mukaddes şeyler olsa gerek.

Bahtın zemini sıhhat-i vücut, sükûn-ı vicdan imiş.

Bunların birincisi bende kalmamış.

Ya ikincisi?

Dehşetli sual!

Sükûn-ı vicdan bende var mı?

Hayat bir nev'i emanetullahtır. Fâni türâbı Hâlık'a takrîbe vasıta olan muvakkat bir şekl-i gariptir. O emanete ihanet etmemek, vazife-i hulkiyeye sâdık kalmak için ne yapmalı?

Dört ayaklı emsal gibi mer'anın yeşilini, suyun berrakını seçip ancak kendini beslemeğe, emsâlini yetiştirmeğe hasr-ı mesâi etmek, kusur vakti istirahata hasretmek midir?

İstirahat! Acaba istirahat dahi yemek, içmek, arkaüstü yatıp keyif çekmek mi? Yoksa mezkûr şekl-i garîbin bütün meyil ve istidatlarını ibrâza müstaîd meydan-ı faaliyete atlamak mı?

Sükûn-ı vicdanı esbâb-ı bahttan bildim. Rahat-ı hayvaniyem mükemmel iken sükûn-ı manevî mefkûd olmak iddiasıyla hiç bir vakit rahat duramadım. Acaba bu halim bir nev'i nimet-nâ-şinaslık mı, yoksa vâcibü'l-icrâ bir mücâhede-i fazilet mi?

Vücut mukaddestir. Emanet-i âliye olduğu için muhteremdir. Aile onun fevkinde bir kudsiyete mâliktir. Çünkü bir asla müntehi birkaç muhterem vücuttan mürekkeptir. Ya millet de ailenin büyüğü değil mi? Ya beşeriyet nedir?

Demektir ki, daire-i mücâhedeyi tevsî' etmekle insan kendi nefsine hizmet etmekten, vazife-i asliyesini îfa eylemekten ayrılmış olmuyor. Çünkü hep bir demektir.

Bugün sıhhat-i vücudum yok. İstanbul'da iken o vardı. Lâkin sükûn-ı vicdan yoktu. Çünkü ortalık matlûb-ı Hâlık'a muvâfık olarak tertip olunmamış idi. Meydanda hak ve adalet yoktu. Hak ve adlin vücûbu beni bu yollara sevketti. Gitmemiş olsam, vatanımda adlin yerleşmesine mâni olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuvâ-yı muhâlifenin bir cüz'ü de ben olmuş olacaktım. Zira sükût kabul demektir. Zımnen hey'et-i muharribeye iştirâktir.

Demektir ki, o çirkeften tecerrüd etmekle iyi ettim. Makbûl-i âlî olan bir mesleğe sülûk ettim. Ne faydası oldu?

Herkes benim gibi yapmış olsa faydası olurdu. Yapmadılar. O halde ben mi hata ettim?

Rahat durmuş olsam, ben dahi onlara benzeyecektim...

Hararetli avucumu alnıma götürdüm.

İbtidâ bizimkileri düşündüm. Fikir mahdûdiyetlerini, emel miskinliklerini gördüm. Hele onlara benzemek istemezdim.

Ahmed Rıza'ya fikrim intikal etti. İstanbul'da «Mektub»u okuduğum sırada zihnimde tecessüm eden şekl-i nuranîsini yeniden gözönüne getirdim. Ne güzel, ne necîb bir şekl-i melekâne idi o! Acaba o şekl-i nuranîsini nazarımda muhafaza edebilmesi pek müşkil bir şey miydi?

Zannetmem. Cüz'î bir ihlâs, ama ciddî bir ihlâs kâfi idi: «Ben şu emelde idim, boş bulundum, şöyle bir ifade ağzımdan kaçtı, hürmet ettiğim adamların indinde küçük düşmek istemiyorum» gibi bir ihlâs kâfi idi. O vakit Paris'teki birinciliğinin baş muhafızı ben olurdum. Yahut bir daha Paris'e ayak basmazdım.

Şu ihlâs gibi hafif bir şeyi dirig ile acaba niçin bu kadar dolambaçlı yollara saptı, kendisini bilenlerin içinde itibarını mahvetti? Dâhi olmamak ile beraber mülâhazasız denilecek kadar hiffetler ihtiyar etti. Niçin? Acaba bunu kendisi de bilir mi? Maksadım muvakkat olan birinciliğe ait değildir, ferdâya müteallikdir.

Memleketimize istediğimiz usul dâhil olursa cümlemiz gideceğiz. Orada ne yüzle ortalığa bakabilecek? Yoksa Kemal'in (Ali Kemal Bey) dediği gibi, Quartier Latin'de bir mevki' temin etmekten başka bir emel-i millîsi yok mudur?

Öyle ise ne kadar miskinlik etmiş oluyor! Yoksa bazı ecnebîleri iğfale muvaffak olduğu gibi, bizim halkı da iğfal etmek hülyasında mıdır? Öyle ise, öyle olursa... Ruhî'ye rahmet okumalı. Fazilete «yuf» demeli!

Enzâr-ı mülâhazam Yıldız Sarayı'na kadar tereffü' etti. Ya oradaki dolap daha fâhiş değil mi? Cüz'î himmet ile âlemi bahtiyar etmek bir adamın elindedir. Hatfâ o baht-ı umumî sırasında kendi bahtı da temin edilmiş olacak. Bilinmeyecek kadar mühim bir muamma değildir. Bununla beraber yapmıyor.

Halbuki bunun yapması hatırı için ben kendisine kanımı, mevcudiyetimi cidden fedâ etmiş idim. Şu hareketimin hikmetini olsun düşünerek mütenebbih olmadı, yahut oldu. Ama intibâhı yirmi dört saatten fazla sürmedi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Demektir ki ma'kûs vadilerde lezzetli meyveler var. Benim damağıma onlar zehir gibi geliyor. Lâkin bazı kimselere kimya oluyor ki, dört el ile onlara sarılıyorlar.

Meselâ bana defaatle teklif olunan, âlem tarafından nimet-i uzmâ addedilen vükelâlığı kabul etmiş olsaydım, bugün vezir olurdum, kâşâneler yaptırır, safa ve saltanata garkolurdum. Ama saltanata garkolmuş Mahmud ve Memduh'lardan ne farkım olurdu? Râgıb'lar, İzzet'ler, Hasan'lar arasında onlardan farklı bir şey olabilir miydim? Bizzat farklı olabilsem bile kimse bunun farkına olsun varır mıydı?

Bugün neyim? Açık alınlı Murad! Habîs, nankör Murad!

Yok, yok! Benim için bu habâset, bu nankörlük o Memduh'luktan, o Mahmud'luktan efdaldir!!

Peki ama Rıza dahi niçin benim gibi düşünemiyor? Kendi varlığını vatan için, fazilet için feda edemiyor. Rüfekâ-yı gayretini terzilde, kendi teferrüdünden lezzet alıyor?

Onun terkib-i vicdanîsi başka demek. Terkib-i vicdanîsi başka olunca usul ve icab dahi başka olmalı. Benim usulümce baht sükûn-ı vicdandadır. Belki hodbînâne harekâtı ile o da sükûn-ı vicdanını temin ediyor.

O halde her şey nisbî demektir. Mahz-ı hakikat değildir. Lâkin o hakikat-ı sâfiye nerededir? Bunların bir kısmı galat-ı hilkat eseri olacak. Lâkin herkesin gözü bunları görmek istemiyor...

Şu derin mütalaalar içine daldığım sırada sanki birisi :

«Açık alınlı! Çilen doldu. Halâsın yakındır!» dedi. Bu sesi hakikaten işittim zannettim. Yaslandığım yerden doğruldum... Odada kimse yoktu. Olsa bile bunu türkçe olarak söyleyecek değildi...» (s. 222-229).

(*Mücâhede-i milliye,* Dersaadet 1324/1908)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

YILDIZ SARAY-I HÜMAYÛNU
yahut
ŞARKIN DERD-İ ASLÎSİ

Şüphesiz şarkta büyücek bir dert mevcuttur. Çünkü âsâr-ı bâhiresi göz önündedir. Yalnız teessüf olunur ki, gerek derdin cins ve mahiyeti, gerekse mahall ü menba'-ı aslîsi şimdiye kadar lâyıkıyla keşif ve tahdîd olunamamıştır. Halbuki şimdiye kadar olduğundan daha ziyade ve daha ciddî olarak işbu mesele-i mühimme ile iştigal olunması lâzımdı. Zira netâyic-i vâhîmesi, dâhilin emniyetini ihlâl etmekle kalmayıp hâriçte dahi, Paris'te olduğu kadar Petersburg'da yahut Londra'da olduğu kadar Berlin'de bile en parlak fikirleri karıştırageliyor.

Hemen bir rub'-ı asırdan beri «tedavi kabul etmez illet» yâd olunan işbu derdin gidişine alâkadar şahit sıfatıyla nezâret etmekte olup her an bil-cümle taharrîyâtın aksi tarafta icrâ ve bil-cümle muâlecâtın dahi yanlış surette ifa olunduğunu kemal-i esef ü mahzuniyet ile görürdüm. Hükûmet-i seniyye tarafından gerek ihtiyariyle icrâ edilmiş ve gerek hâricin vesâyâsıyle kabul olunmuş bil-cümle tedâbîr derd-i esasiye asla deva olamamış ve işbu adem-i muvaffakiyet osmanlı kavm-i necîbinin kuvâ-yı hayatiyeden mahrum kalmasına hamlolunmak gibi haksızlıklar isnâdına münasebet veregelmiştir.

Künh-i ahvâle vukûfuma istinâden iddiaya mütecâsir oluyorum ki, bu isnad pek yanlıştı. Çünkü zaten çaresiz, mahvolmağa mahkûm olmuş bulunan hey'et-i idarenin bir kısmı müstesna tutulmak şartıyla, esasen Türkler ve Osmanlılar âlem-i medeniyette, bikr-i fıtrîsi henüz ihlâl eylememiş taze bir kavim teşkil etmektedir. Asya'dan garba doğru hücum edegelen Türk ve Tatar göçebeleri itibariyle Türklerin akvâm-ı mâziyeden olduğuna şüphe yoktur.

Lâkin maîşet ve medeniyet mücâhedesi meydanında Türklerin gayet parlak bir istikbale mâlik olacakları da muhakkaktır.

Hattâ şu mühim davamı isbat etmek üzere yalnız Avrupalıların şehâdetiyle iktifa edeceğim : Avrupa'nın umûr-ı askeriye erbâbına ve fikir

ve vicdan sahibi olan seyyahlarına müracaatla sorarım ki : Meydan-ı harpte yahut kendi hânelerinde, ocak başlarında siz Türkleri nasıl görüyor ve nasıl buluyorsunuz?

Mükemmel asker ve evsâf-ı cemîleyi hâiz hâne sahipleri makamında görüyorsunuz ve bununla beraber, siz Türklerde sâfiyet-i ahlâk ve ulviyet-i efkâr ile imtizac etmiş emsalsiz misafirperverliği de kolayca keşfediyorsunuz, değil mi?

Demek ki osmanlılarda hey'et-i ictimâiyeyi esasen teşkil için lâzım olan harc-ı aslî mükemmeldir. O halde, şimdiki osmanlı binasının zâhiren bu derecede çirkin ve bâtınen iskâna gayr-i sâlih denecek bir halde bulunmasına sebep olan acemi mimar kimdir, diyeceksiniz.

Gayet mühim olan şu noktanın Avrupa ricâline tamamen malum olacağı gün hulûl edecek olursa, şark meselesi hemen tesviye-pezîr olacaktır. Medenî âlemin niyât-ı halisâne vü adalet-cûyânesine kâil bulunduğum için bu iddiamı kemâl-i emniyetle ileriye sürmeğe cüret ediyorum.

***

İbtidâ-yı emirde Devlet-i Aliyye'nin bugün dûçar olmuş bulunduğu derde güya din-i mübîn-i Muhammedî'yi sebep göstermek gibi vâhi ve müdafaası gayr-i kabil olan iddiayı ber-taraf etmek lâzımdır. Terakki ve temeddün esbâbı hakkındaki evâmir-i celîle-i *Kur'aniye* pek fasîh ve pek sarihtir.

Şarkın derd-i malumu teşkilât-ı osmaniyenin içinde peyda olmuştur. Derd-i mezkûr her ne kadar daima şekil ve suretini tebdil etmekten hâli kalmamış ise de, mahall ü merkez-i aslîsini hiç bir vakitte değiştirmemiştir. Şarkın işbu derd-i sâbık u lâhıkının menba'-ı hakikisi saray-ı hümâyûndur.

Câlib-i dikkat olan işbu dâire-i âliye daima, mesleğinde sâbit kalmıştır. Son iki asırda arasıra fezâil-i âliyeyi hâiz dühâtı yetiştirmekten hâli kalmamış ise de, daima ahlâk-ı cemiyeti ihlâl eden fesadın başlıca nâşiri olmak ile beraber, devletin başına gelen büyük gavâilin de sebeb-i yegânesi olmuştur.

Bugüne gelinceye kadar ricâl-i osmaniye devletin umûr-ı hâriciye vü dâhiliyesinden ziyade saray-ı hümâyûna hasr-ı meşâgil etmeğe mecbur olagelmişlerdir. Vakitler ve fikirler muttasıl değişiyor. Lâkin saray-ı hümâyûnun meslek ve muamelesi daima yerinde kâim duruyor!

Mesleğinde sâbit bulunan saray-ı hümâyûn bil-cümle efkâr-ı âliye ashâbını ezerek, mümkün olduğu kadar cemiyeti muvaffakiyât-ı mede-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

niye tarîkinde terakkiden men'eylemek hususunu, vazife-i esasiye mertebesine i'lâ eylemiştir.

Cemiyetin her hangi tabakasında olursa olsun, imtisâlinden biraz mümtazca olan zat, mutlaka saray takımının garaz ve hasedine uğrar ve her çi bâd-â-bâd vakit ve zamanında ezilip perişan olur. Fıtrî istidad ve zâtî iktidar meydan-ı tabiîde zâhir olamadığı gibi, servet-i zâtiye dahi gizlenmedikçe emniyet altında sayılamaz.

Hazret-i padişahın hasâil-i zâtiyesi bile ekseriyen sarayın bu meyl-i muzırrını men' ve ta'dîl etmekten âciz kalıyor. Çünkü padişahlar, muhafızları çerkes veya zenci esirlerinden ibaret olan bir nev'i mahbesi terkederek tahta cülûs etmekte oldukları cihetle, zarurî olarak cülûsundan evvel umûr-ı devletin künh ü esasına vâkıf olamıyorlar ve bu adem-i vukûf cülûstan sinîn-i müteaddide sonra öylece durup kalıyor. Çünkü her şeyi, cahil oldukları kadar da mürtekib olan maiyetleri halkının gözleriyle görmeğe ve kulaklarıyla işitmeğe mahkûm bir halde bulunuyorlar. Ancak, cennet-mekân Selim Han-ı sâlis ve Mahmud Han-ı sâni hazerâtı gibi dühât bu kaidede istisna teşkil edebilmişlerdir.

Hakikat-i halde dahi saray-ı hümâyûnun teşkilât-ı asliyesine nazaran başka türlü olmak ihtimali yoktur. Yeni doğmuş bir şehzade çerkes dadılarıyla arap lalalarından mürekkep bir maiyetin eline teslim olunur.

Vâlidesiyle ihtilâtı varsa da, o da esasen cahil bir çerkes cariyesi bulunduğu cihetle mürebbîlik itibariyle faydası olmayıp, nevbet-i saltanat gelinceye kadar bu maiyete ilâve olunur bir şey varsa, o da, on üç yaşından sonra zuhur eden odalıklardan ibarettir. Halbuki bu zavallı masumlar dünyanın en kadîm ve en güzel memâlikinde istiklâl-i tam üzere icrâyı hükûmet etmek vezâifiyle ondan mütevellid mesuliyeti deruhde etmeğe namzettirler!

Ahîren şehzâdelere talim ve terbiye vermek üzere bir teşebbüs vâki' olarak oldukça münasip hocalar dahi tayin olunduysa da, siyah lalaların münasebetsizliklerine yabancı olmayan esbâbdan dolayı hüsn-i semere görülmek ihtimali bırakılmadı.

Bir şehzâdenin cülûsu üzerine öteden beri etrafını almış bulunan «beyaz» ve «siyah» takımlar, yeni padişah hazretlerinin taht-ı nüfuzlarından kurtulmasına meydan bırakmamağa hasr-ı dikkat ederler.

Şayet sadrâzam veyahut hâriçten bir kimse zât-ı şâhânenin tevecciih-i mahsûsunu kazanacak olursa, işbu alaca takım münâfıkâne hücum ederek o bîçareyi nazar-ı âliden ve memuriyetinden düşürünceye kadar uğraşırlar. Bu muzır mahluklar, daima padişahın zayıf damarını taharrî etmek kasıt ve emelinde olup, âkıbet bulunca, onu kendi müttefiklerine ve padişah ile devletin mazarratına olarak insafsız surette sû-i istimal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmeğe koyulurlar. Hattâ bunun içindir ki, padişah-ı lâhık hazretleri gibi fıtraten zeki bulunanlar az müstaid bulunanlardan daha büyük ve daha müessir birer mütegallib kesilirler.

⁂

Türkiye'de iki Türkiye vardır. Biri, resmî Türkiye, diğeri dahi millî Türkiye'dir.

İlm-i vücut itibariyle her ne kadar resmî Türkiye vücud-ı millet içinde bir cism-i ecnebî makamında bulunur ise de, ne çare ki, Türkiye nâmına olarak hârice karşı izhâr-ı vücut eden odur. Vâkıa işbu resmî Türkiye kısm-ı a'zamı hasebiyle milletin içinden çıkıyor. Lâkin «hey'et-i müntehabe»ye dahil olabilmek için, unsur-ı hâlis-i milletin ne gibi «tecrübe ve imtihanlar»dan geçmeğe mecbur olduğu hakikaten bilinmeğe şâyândır:

Kostantiniye imparatorluğu fazâyihinin vâris-i müstakili bulunan «resmî Türkiye» Sultan Azîz merhûmun eyyam-ı ahîresine kadar, hâriçteki memurları dahi dâhil olmak şartıyla, bütün hey'et-i idare-i devletten mürekkepti.

Lâkin iki büyük sebep bunun zevâlini mûcip oldu. Biri ahîren intişar eden maariftir. Diğeri dahi demiryollar vesâire sayesinde garp âlem-i medeniyetiyle peydâ edilen münasebât-ı kaviyyedir.

Bugün eski Rum Türkiye'si Yıldız Saray-ı hümâyûnunda muhâsara altında bulunuyor. Hâriçte bazı döküntüleri var ise de onlar, ya sarayın iradesiyle azil ve nasbolunan veyahut devâir-i resmiyede iliklerini kurutarak söz anlamak şânından mahrum birtakım köhne-pesendlerden ibarettir. Bereket versin ki, bunlar hey'et-i umumiye-i ümmet içinde ancak ehemmiyetsiz ekalliyet teşkil etmektedirler.

Fakat şurası şâyân-ı dikkat ü ehemmiyettir ki, Kostantiniye vârisi bulunan Türkiye, belki hayatının çaresiz karîbü'l-hitâm olduğunu hissettiğinden olmalıdır ki, Yıldız Saray-ı hümâyûnunda tahakküm ederek her vakitten ziyade sıhhat-i umûmiye-i memlekete îrâs-ı hasar u mazârr etmektedir.

Önü ve arkası alınamayıp âlemi telâşa düşüren bunca gavâil dahi, işbu gayr-i meşrû' idarenin hâlet-i nez'e mahsus çabalanmasından başka bir şey olmamalıdır. Şu kadar ki, eğer dosdoğrusu matlup ise, şu muzır çabalanması düvel-i muazzamanın münasebetsiz müdahaleleri hasebiyle kesb-i ehemmiyet etmiştir.

Kat'î surette iddiaya mütecâsir oluyorum ki, Avrupa'da Türkiye ahvâli hakkında nutuklar irad ve bendler tahrîr olunduğunu görüp işittiğimiz vakit, biz, yani az çok ahvâl-i âleme vâkıf osmanlılar - kendimizi o

bendlerle nutukların mündericâtına bakarak hayret ve esefimizden omuzlarımızı silkmeğe mecbur görüyoruz.

Ömrümde yalnız bir defa, Avrupa'da hakikaten Türkiye'nin ahvâl-i hâzırasından bahsolunduğunu yüreğimde hissettiğimi bilirim. O da bu sene Lord Salisbury tarafından Guildhall'da irad olunan nutkun mütalaası anında idi.

Ahvâlimize vukûf hususunda Avrupa'nın cehaleti işte şu raddeye kadar varıyor!

Avrupa diplomatları ile matbuatı benim şu doğru sözümü affetmelidirler. Çünkü ben bu hakikati, tecavüz edebilmek zevki için ihtiyar etmiyorum. Tamir kabul etmez birtakım netâyic-i vahîmesi Avrupa'nın şân-ı medeniyetini bile ihlâle müstaid ve gayet mühim bir mesele-i tarihiyenin halli çarelerinden bahsediyorum. Zannıma göre bu misillû mesâil-i mühimme-i ilmiyenin tedkiki sırasında, her türlü hissiyât u mütalaat-ı şahsiye külliyen ber-taraf edilmelidir ki, hikmet ve hakikate muvafık efkâr-ı sâlimeye meydan-ı mübâhase serbest kalabilsin!

İkinci Türkiye, istikbal Türkiye'sidir. Hem de eğer Avrupa isterse, pek yakın vaktin Türkiye'si demektir. Fazla diyeceğim bir şey varsa, o da, bu Türkiye'nin hâlis millî Türkiye olduğunu ilâve etmekten ibarettir.

Bütün kavm-i necîb-i Osmanî işbu, müstakbelin hâlis Türkiye'sine mensup olduğu gibi, şimdiki hey'et-i idarenin üç rub'u da içindedir. On beş seneden beri teessüs eden usul-i tahsil sayesinde peydâ olan hamiyetli gençler ön sıradadır. Avrupa tabirince asıl çiçek, memleketlerinde tahsil-i ilm ettikten sonra, hârice gidip ikmal eden erbâb-ı gayretten müteşekkildir. Bunlar ancak yüzlerle sayılırsa da, her biri gayûr ve hamiyetli fırkaların önlerinde bulundukları cihetle, kuvvet ve iktidara mâliktirler. İşbu hey'et-i mümtâzenin yarısı tabîb veya zâbit olarak sınıf-ı askerîye mensuptur.

Esasen mükemmel tahsîl-i ulûm ederek mekâtib-i âliyeden şehâdetnâme almamış oldukları halde kitap mütalaası vesâire yüzünden efkâr-ı cedîde ve âmâl-i âliyeye temâyül eylemiş olan aklâm müdâvimleri, ikinci derecede bir mevki' tutmaktadırlar.

Bâkîsi saray-ı hümâyûn ile sâirenin sû-i emsâline imtisal etmeksizin safvet-i asliyesinde sâbit-kadem kalmış olan hey'et-i millîyedir ki, en büyük işler asıl böyle temiz bir unsur sayesinde görülebilir.

— Ey, peki ama softaları -yani islâm taassubunun asıl kahramanlarını- sen hangi sıraya vaz' ediyorsun? diye bağırıyorsunuz, öyle mi?

— Ah, softalar!.. Avrupalılar rahatta ve keyiflerinde olsunlar! Zira softalara isnad olunan hüner ve marifetler, Beyoğlu otellerinde çorba ile yahni arasında muharrerâtını yazmağı itiyat eden gazete muhbirlerinin

hayallerinden başka bir yerde mevcut değildir. Midhat Paşa devrinde Hürriyet fırkasına dâhil olarak fırkanın ehemmiyetini arttırmışlardı. Talebe-i ulûmun, bâ-husus ahali nezdinde itibarları çok olduğundan kıymetleri büyüktür. Sâir hürriyet-perverlerden farkları varsa, o da ahkâm-ı şer'iyeye daha ziyade vâkıf bulunmak hasebiyle, saray-ı hümâyûna karşı olan şiddet hususunda herkesten ileri bulunmalarından ibarettir.

Türkiye'nin asıl hürriyet-perver fırkası, büyük bir maziye mâlik değildir. Zuhûru hakkında bu risaleye merbut olan lâyihada bazı malumat verilmiştir. Avrupa matbuatının «Genç Türkiye» unvânıyla taltif etmek istediği birkaç vatanperver, Devlet-i Aliyye umûrundan ziyade Mısır'ın ahvâlinde alâkadar olan Mısır kibarlarından Mustafa Fâzıl ve Halil Şerif Paşa'ların hâlis «bendegân»ından ibaretti. Hattâ Midhat Paşa'nın *Kanun-ı esasî*'yi tervîc ve ilân ettiği sırada bile, muntazam fırka şeklinde mevcut değildi.

Mamafih Midhat Paşa'nın mesâi-i vatanperverânesini hâlisâne alkışlayan müteaddid memurlar ile ümerâ vü zâbitân-ı askeriye mevcuttu.

Zât-ı şâhâne, o vakit *Kanun-ı esasî*'den şimdiki kadar korkmuyordu. Yalnız birader-i âlilerinin dâ'i-i teessüf-i azîm olan keyifsizlikleri tebeyyün etmesi üzerine, zimâm-ı saltanatın kendisine tevdii hususunda Midhat Paşa merhûm, birçok tereddüt ettiğinden dolayı ona karşı nefret ve husumet bağlamıştı. Lâkin ibtidâ Midhat Paşa'nın şahsına münhasır görünen bu husumet-i şehriyârâne, sonra tedrîcen kesb-i kuvvet ü vüs'at ederek eseri bulunan *Kanun-ı esasî*'ye taraftarlarına, en sonra dahi millet-i necîbenin içinde az çok istikamet, ulviyet, haysiyet, itibar, hüsn-i şöhret gibi hasâil-i celîleyi hâiz her ne varsa onların cümlesine kadar sirayet eylemiştir.

Asıl millî Türkiye'nin meydana gelmesine sebep olan Said Paşa'dır.

(*Yıldız Saray-ı hümâyunu ve Bâbıâli yahut şarkın derd-i aslisi*, Mısru'l-Kahire 1313/1895, s. 2-19).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

II. ABDÜLHAMİD'E VERİLEN LÂYİHA

(Elli sene sonra yazılacak vukuâtın şimdiden tasvirine teşebbüs)

Cennet-mekân Sultan Mahmud Han Hazretleri kadîm bina-yı devletin ihtiyacât-ı zaman ile mütenasip olmadığını taaddüd ve tevâli eden gavâilden anlamıştı. İşler kendi hallerinde bırakıldığı takdirde, binanın, içindekileri de ezerek yıkılacağına şüphe kalmayınca, usulü dairesinde onu yıkarak zamana göre tamir etmeğe kıyam etmişti. Şâyân-ı takdîs olan şu himmetin icrasında ancak kısmen muvaffak oldu.

Tamamiyle muvaffak olamamasına esbâb çok olup, ilcâât-ı zamanın kâffesine tabiî kendisinin dahi vâkıf olmaması, vâkıf olan ricâlden külliyen mahrum bulunması, her iki tarafın vukufça noksanları olmasa bile, halkın muhalefetkârâne taassubundan dolayı zemin-i icraat u ıslahâtın lüzum ve arzuyla mütenasip olmaması başlıcalarından sayılabilir.

En büyük beliyye yeniçeriler olup, ilgâsı lüzumunu herkes hissettiği halde, yeniçeriliğin ilgâsıyla Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsına nazar-ı husumetle bakanlar ekseriyette idi. Çünkü mağlubiyetlerin neticesi olarak ecânibe verilen müsaadât kapısından garp ile münasebât peyda edilmiş ve münasebât-ı mezkûrede zamanın terbiyesi ve nezaketi itibara alınarak suret-i muamele değişmişti. Bu halde Nizâm-ı Cedîd'in intizamıyla Akkâ müdafaası gibi fevkalâde yararlıktan ziyade, halkın nazar-ı dikkatine frenkvâri kısa elbise ve esliha ilişmişti.

Dinleriyle, mazilerine mağrur olan osmanlılar için frenklere taklit etmek tarîki, pek sakîm geliyordu. Zaten bu gurur ve azamet en başlıca olarak sebeb-i felâket-i devlet olmuştu. Taht-ı itaata alınan ecnâs u akvâm-ı muhtelifeyi mümkün mertebe vâhid-i müşterek-i millî içine kalbetmeğe sa'y eylemek maddesi, galipler tarafından her yerde düstûr ittihaz olunmuş iken, yalnız Osmanlılar öyle «bayağı» unsurlar ile ihtilâttan kerhen çekinerek, onları mümkün mertebe osmanlı ailesinden hariç tutmağa devam edegelmişlerdi. İşbu meslek feth-i Kostantiniye gününden itibaren ihdas olunup, cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han hazretlerine kadar devam etmişti. Hudud-ı Osmaniye dahilinde oldukları halde, teba'adan bir kısmının vücud-ı devletten hariç kalması müdahalât-ı ecnebiyenin kısm-ı âzamına zaten vesile olagelmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun ilânı suretiyle devlet için yeni bir meslek ihdas etmek arzusu zâhir olmuştu. Fakat o eser-i celîlin mevki'-i icrâya vaz'ı ile netâyicine nazaran Reşid Paşa'nın iktizâ-yı zamana vâkıf olmaktan ziyade, ecnebî süferâsının vesâyâ-yı dostânesine kapılmış olmasına hükmetmek lâzım gelir. Çünkü yeniçerilerin yerine Nizâm-ı Cedîd'i vaz'etmek lüzumunu hisseden Sultan Mahmud Han hazretleri, halkın şikâyetleriyle vükelânın tereddütlerine bakmaksızın, hâriçten muallimler celbederek Mekteb-i Harbiye tesîs buyurmakla asâkir-i muntazamanın devam ve terakkisini temin eylemişti. Halbuki Reşid Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun ahkâmını müsmir edecek müessesâtı meydana getirmeğe muvaffak olamadı. Hattâ Âli ve Fuad Paşa'lar bile hâricen pek büyük diplomat ve ıslahat taraftarları bilindikleri halde, dâhilen kendilerini adi derecede kâr-âgâh addettirecek bir eser vaz'etmemişlerdir. Fransızcadan maarif nizamnâmesi tercüme olunarak *Düstûr*'a dercettirilmiş ise de, o nizamnâmenin ahkâmını henüz mekteb-i ibtidâiye bile mevcut olmayan bir memlekette yekten dârülfünûn binasını küşâd edivermek yolunda şerh ve telâkki etmişlerdi.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ilânının ferdâsından itibaren küşâdları lâzım gelen ibtidâiye ve rüşdiye ve idâdiye ve mülkiye ve âliye mekâtibi usulü ancak devr-i şâhânelerinde mevki'-i icrâya getirilebilmiştir.

Hâsılı devlet elli beş tarihinden doksan üçe kadar unvanlarına mütenasip hasâil ve malumâtı hâiz ricâle mâlik olamamıştı. Yani gaile zuhurunda onu az çok matlûba muvafık surette tesviye etmeğe muktedir mâhir kalaycılar eksik değildi, fakat emsâlinin hudûsunu men' için tedâbir-i lâzıme icat ve ittihaz edecek erbâb-ı vukuf u iktidar mefkûd idi.

Reşid Paşa hakkında «çok ileriye gidiyor, memleketi Frengistan'a tahvil etmek istiyor!» diyerek herkes itiraz ederdi. Fuad ve Âli Paşa'lar hakkında dahi ayni itirazlar mevcut olmakla beraber, fazla olarak «lüzumu kadar ileriye gitmiyor» diyerek şikâyet edenler peyda olmuştu. İşbu iki takım, Mustafa Fâzıl ve Halil Şerif Paşa'lar gibi Mısır mahsulünün müridleri olup, kısm-ı âzamı o sayede Avrupa'yı görmüş olanlardan ibaretti. İçlerinde hiç birinin tahsil ve terbiyesi eşya ve ahvâlin künh ve hikmetlerini tedkik ile hisse almak derecesinde mükemmel olmadığından, asırlarca imtidâd eden mesâi-i mütenevvia neticesi bulunan Avrupa'nın intizamına, mücerred, parlamento usulünün semere-i müstakilesi nazarıyla bakmak hatasından hiç biri kurtulamamıştı. Bunun için sermayedarları şirkete, ahaliyi maarif ve sanayi tahsiline, hükûmeti dahi umûr-ı nâfıa ve medâris ihdâsına sevkedecekleri yerde, vüs'at ve mahiyetini ihâtaya muktedir olmadıkları hürriyet-i mevhûme vadisine müteveccihen zîr ü bâlâya seng-endâz-ı muâheze olmak hususuna hasr-ı mesâi ile vakitle-

rini işret ve sefahat içinde geçirmekten kurtulamamışlardı. O derecede ki, zâhiren serbesti-cûyâne ve mürebbiyâne olan âsârına uzaktan meftun olarak ülfet ve intisab kesbetmeğe müsaraat eden nev-resîdegânın içinde hayır ve şerri az çok farketmeğe muktedir olanları, eserlerine müstenid olan «zan» ile gözönüne gelen «hakikat» beynindeki şu fark-ı azîmden şaşırarak tebâüd etmekten geri kalmamışlardı.

Bununla beraber hâriçte «Genç Türkler fırkası» yâdolunacak kadar parlamento usûlü taraftarânı peydâ olmuş olup, Midhat Paşa dahi reisleri addolunuyordu. Fakat erbâb-ı temyîz ü gayret fırkanın hey'et-i umumiyesini meslek, malumat, vukuf, hattâ âdâb itibariyle zan ve tahminden aşağı gördüklerinden kemâl-i esef ile uzak durmak lüzumunu hissetmişlerdi. Esad Paşa, Şevket Paşa, Süheyl Bey, Mehmed Bey gibi erbâb-ı fikr ü iktidar fırkaya dâhil olmamışlardı.

Fırka erkânı, Sultan Aziz Han hazretleri devrinde bir şey yapılamayacağına hükmederek, bütün âmâlini tebeddül-i saltanata hasretmişti. Çünkü veliahd hazretlerinin serbestî ve ıslahat taraftarı olduğuna kimsenin şüphesi yoktu.

İşbu fırka tarafından cülûs-ı hümâyûnlarının bir nev'i bürûdetle telâkki olunması esbâbı -berhava oldu zannolunan- şu âmâlden ileriye geliyordu. Ali Suavî'nin son iki senelik tarihi bunu mübeyyindir.

Fırka cüz'î ve ehemmiyetsiz olup ahalide kökü yoktu. Halk yalnız bî-taraf kalmak ile iktifa etmeyip, ezcümle *Kanun-ı esasî* ilânının aleyhinde bulunanlar ekseriyette idi. Vaktin hâl-i hâzırını muhtac-ı ıslah bilerek şikâyet edenler miyânında bile, «kanun-ı ilahî gibi kavî bir esas dururken, *Kanun-ı esasî* nâmıyla frenk icadını memlekete idhal etmekte bir mânâ yoktur» diyerek esnâ-yı ilânında bile feryat edenler çoktu. Esnâ-yı ictima'da din ve devletin bekâsını tehdîd eden harp gailesi önünde, hal ile münasip surette ifa-yı vazife edecekleri yerde, kürsi-i hitabete mahalle dedikodularını çıkarmaktan hâli kalmayan âzâsı, muterizlerin enzârına parlamento usulünü hüsn-i tavsiye etmedikleri gibi hattâ, mürevvic ve müessisi bile ez-cümle parlamento usûlünün suret-i cereyanına vâkıf olduğunu olsun, fiilen ibrâza muktedir olmadığı cihetle, Meclis'in bilâ-müddet tatîli hususu ekseriyet-i ahali itibariyle nazar-ı ehemmiyeti bile câlib olamamıştı.

Bununla beraber devr-i cedîd halk tarafından hüsn-i suretle telâkki olunmuyordu.

Buna sebep olarak birader-i âlilerinin keyifsizlikleri esnasında edilen teessüfler miyânında, Midhat Paşa fırkası tarafından ahlâk u mizac-ı şâhâneleri hakkında birçok tefevvühât neşredilmesi, muharebedeki adem-i muvaffakiyetlerde kuvve-i temyîziyeden mahrum olan halkın daima se-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beb-i zâhirî araması tabiî umûrdan olup, mevki'-i harpteki kumandanların tebdilleri ve muterizlerin isnadâtı münasebetiyle, Yıldız Saray-ı Hümâyûnu'na müsebbib nazarıyla bakılması, güya kesb-i ifâkat eylemiş olan birader-i şehriyârîlerinin mahpus ve mağdûr bir halde bulunması hakkında neşrolunan erâcîfin, avâm nezdinde itibar bulması gösterilebilir. Mağlubiyet felâketi, muhacirler gailesi, birçok mahallerin elden gitmesi, fikir ve şikâyet muhalefetini teşdîd etmekten hâli kalmamıştır. Halbuki bunlar hep çoktan beri hazırlanmış muharebenin netâyic-i müstakilesi olup, o muharebenin vukuunda zât-ı şâhânelerinin belki medhali ve mesuliyeti olmadığı gibi, bunun böyle olduğunu bilerek teskîn-i efkâr maksadıyla, o yolda idare-i kelâm edenler dahi çoktu. Lâkin felâketten kudurmuş olan avâma böyle bir sırada söz anlatmak mümkün olmadığından, masum olan zât-ı şâhâne bil-cümle hissiyât-ı sedîdeye hedef olmuşlardı.

İşbu câhilâne husûmet içinde, eslâf-ı izâmlarında görülmemiş fezâil ü hasâil-i şâhâne bile ekseriyetin nazar-ı dikkatine çarpmamıştı. Safvet-i ahlâk, huzûzât-ı nefsâniyede imsâk, umûr-ı devlet ü millete fedakârâne hasr-ı evkât itibariyle taht-ı Osmanî'de asırlardan beri zât-ı hazret-i padişahîlerinin emsâli görülmemiş iken, işbu nimetin kadrini takdir edenler pek azdı. Bir gün evvel ta'dil olunması matlup olan usul-i câriye-i devlet iktizâsından olarak zât-ı şâhâne yevm-i cülûsa kadar mehâmm-ı umûr-ı devleti tedkîk ve ricâl-i devletin mahiyetlerini takdîr etmek imkânından mahrum bırakılmış olmak hasebiyle, her şeyi esasen tedkîk ve hattâ makam-ı sadâreti ihrâza muktedir ricâli tecrübe etmeğe mecbur olup, belki bu tecrübeden başka bir şey olmayan tebeddülât, devr-i sâbıktaki tebeddülâtın onda birini teşkil etmemiş olduğu halde bile, câlib-i şikâyet olmuştu. Memâlik muhtâc-ı tamir ü ıslâh olup, bu babda muvaffak olabilmek için, ilk evvel âsâyiş-i memleketi iade etmek lâzımdı. Ortalıktaki teşettüt-i efkâr, iade-i âsâyişe katiyen mâni olduğundan unsur-ı ihtilâli ezmek vâcipti. Merhamet-i halîka-i şâhâneleri, bu hususta dahi zâhir olarak kābil-i ıslâh olmayan bazı ehl-i fesâdı teb'îd ile iktifa olunmuş iken, «bunlar hakkında nizâmı dairesinde muhakeme icrâ olunmadı» iddiasıyla şikâyetler edilmişti.

⁂

Bu derecede vahîm ahvâl içinde ihdâs olunan devr-i cedîd beş sene sonra kibâr ve sıgâr, müslim ve hıristiyan, yerli ve ecânib tarafından takdis olunarak, hakikaten bir devr-i saadet ve mebde'-i muvaffakiyât yadolunmuştur. İşin içinde en şâyân-ı dikkat olan ciheti dahi, işbu mucizenin

şerefini tamamen zât-ı şâhânelerine atf için yâr ü agyârın müttefikü'r-rey düşmesidir.

En ziyade ümid-vâr olanların bile, bekâsında şüphe ettikleri Devlet-i Aliyye, taze hayat âsârını ibrâz ederek enzâr-ı hayret ü şükrâna arz-ı vücud etmişti. Muharebe gavâil ü netâyic-i müdhişesinden mukaddem ilân-ı iflâs etmiş olan hazinenin itibarı, hakîmâne surette iade olunmuş ve bu da fedakârâne tenkîhât icrâsı sayesinde vâki' olmayıp, bilâkis askerin yeniden tanzim ve teslîhi, usul-i adliyenin teşkili, müteaddid ve mütenevvi' mekâtibin tesîs ve küşâdı, umûr-ı mühimme-i nâfıanın icrâsı gibi masârif-i fevkalâdeyi ihtiyar etmekle beraber, o saadet ve sühûlet avdet etmişti. Bilhassa neşr-i maarif ve tesîs-i menâfi' emrindeki mesâi ve erbâb-ı hüner ü marifet hakkındaki rağbet-i şâhâneleri, asırlardan beri mevcut olup bir türlü teşhis olunamamış olan derd-i devletin âkıbet, zât-ı mülûkâneleri cânibinden keşfolunarak tedavisine sarf-ı himmet edildiğine hükmettirmişti. O sıralarda halkta şikâyet eden bir kimse bulunmadıktan başka, zât-ı hazret-i padişahî uğrunda fedâ-yı can etmeği kendisine şeref-i mahsûs add ve itibar etmeyenler pek nâdirdi. Yerli ve ecnebi gazeteleriyle neşrolunan medâyih-i hüsrevâne, halkın kulûbunu şükran ve iftihar ile dolduruyordu.

Bu hal-i baht-iştimâl dahi fikr-i şikâyet ü muhalefetin âsârından külliyen berî olarak Kâmil Paşa'nın ilk sadâretine kadar devam etti.

⁂

Bu defaki şikâyetler daha dün câlib-i şükran olan bir halden, yani umûr-ı devletin Yıldız Saray-ı Hümâyûnlarına nakl-i merkez etmiş olmasından tevellüd eylemişti. Filhakika Devlet-i Aliyye gibi hasâil-i lâzımeyi hâiz ricâlden mahrum kalmış olan bir hükûmette, bilhassa zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîleri gibi gayret ve zekâvet ve arzu-yı hüsn-i hizmet ile teferrüd eylemiş bir hükümdar-ı zî-şânın icrâ-yı nüfuz etmesi, her halde lâzım ve tabiîdir. Fakat nüfûz ve müdahale mehamm-ı umûra hasredilmekle kalmayıp, teferruat-ı idareye kadar sirâyet edecek olursa, hatadan berî kalmak insanın en mükemmeli için bile kabil değildir. Hele zât-ı hazret-i şehriyârîleri gibi kendilerine lâyık bendegâna ekseriya mâlik olamamış olan müstakil tâcdârlar için her şeye müdahale katiyen câiz görülmemeliydi. Çünkü ahvâl-i âdiyede tedâbîr ü mukarrerât-ı hükûmette tebeyyün edecek hata, mesned-i vekâlete veyahut alâkadar olan vükelânın birine tahmîl edilerek onun azil ve tebdiliyle tamir edilmek mümkündür. Halbuki beriki takdirde, çare-i tamir kabil-i tasavvur değildir. Hattâ bu hal başka mahallerde câiz olsa bile, muktedir ricâl-i devletin zuhûruna ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dar bizde câiz değildi. Zira Said Paşa'dan başka bir sadrâzam görülmemişti ki, hoşa gitmeyen ahvâl içinde rastgele kimselerin önünde güya mesuliyet ve mahcubiyetten kendini vikâye etmek kasdıyla, sözde kendisine meydan-ı hareket bırakmayan hâk-i pây-ı şâhâneyi sebep göstermek cebânet-i câhilânesinde bulunmamış olsun.

***

Şarkî Rumeli ve Mısır meseleleri bazı mahâfilde şikâyatı tevlîd eden mesâilden ise de, avâm itibariyle başlıca esbâbdan değildi. Şikâyet ve ıztırap devrini yeniden küşâd eden ahvâlin başlıcası olmak üzere hafiyeliğin su-i istimalâtı gösterilmiştir.

İlk devr-i teşettütte hafiyeliğin lüzûmu derkâr olduğu gibi, ihtimaldir ki, büyük büyük hizmetleri dahi olmuştur. Lâkin ahvâl tebeddül edip sıhhat u selâmet-i şâhâneye duada kibâr ve sıgârın müsabakaya çıktıkları sırada hafiyelerin ettikleri fenalıklar, sıhhat-i ruhaniye-i memleket itibariyle muharebe-i ahîre gailesinden daha vahîm gelmiştir. Vaktiyle hudut haricine çıkmağa cesaret edememiş olan akıncı alaylarının, hânelerine boş avdet etmemek üzere hudut dâhilindeki kurâ-yı şâhâneyi yağma etmeği itiyat ettikleri gibi, hafiyeler dahi tahrîr ve taharrî edecek fesad bulamayınca, belki icrâ-yı sanata devam edebilmek maksadıyla envâını tasvîr ve icat etmeğe başlamışlardır. Nefs-i mukaddes-i şâhâneye suikast cinayetinden dûn olmayan işbu tecavüzlerin mahiyetlerini fâş ile selâmet-i şâhânelerine taalluku olan vazifeyi ifa edecek olan maîyet-i şâhâne erkânı, o vecîbe-i nimet-şinâsâneyi ifa etmemekle iktifa etmeyip, nev'amâ sıhhat ve münasebetlerini tasdîk ederek, devlet ve millet arasında lüzum-ı vücûbu derkâr olup güç hal ile iade olunabilmiş olan emniyet-i mütekâbileyi ber-hava etmek kasdını ihtiyar ettiklerinin, ihtimal ki farkına varamamışlardır. Hâsılı fesadın vücut ve istidâdı bile yok iken ortalıkta âsârının kaynamakta olduğuna belki zât-ı şâhânelerini bile kandırmağa muvaffak olmuşlardır.

Şâyân-ı ıztırap ahvâlden idi ki, en ziyade müstakbelde nâm-ı şâhâneyi takdîs ettirecek olan müessesât-ı hayriye, hafiyelerin tecavüzkârâne ihtirâları için başlıca zemin ittihaz olunmuştur. Hayat ve bekâsı tehlikede olan devlet ve millet için mekâtib ve maarifin bâb-ı selâmetten olduğuna kimsenin şüphesi yok iken ve hattâ zât-ı hazret-i hilafet-penâhîleri mesâi-yi fedâkârâne âsârı yüzünden, bu hakikati vâzıhan kabul ve ilân buyurmuş iken, mektepleri fesad ocağı makamında göstermeğe sa'y ederek körletmesine ve matbuâtı Osmanlıların hayat ve medeniyete gayr-ı

müstaid olduklarını iddia edenler için senet olabilecek bir hal-i hayret-iştimâle getirmeğe muvaffak olmuşlardır.

Vaktiyle ahvâl-i âlem itibariyle herkes cahil bulunduğu için maarifin kadrini ve çâre-i neşrini kimse bilmez ve şikâyet edilmezdi. Bu defa ise gerek tesis olarak bir müddet matlûba muvâfık surette devam etmiş mekâtib ve gerek teshîl-i vesâit hasebiyle garp ile peyda edilen ülfet ve alâka sayesinde tebeddül-i efkâr vâki' olmuştu. Mekâtib ve matbuat, devletin havâyic-i zaruriyesi makamında tutulmuştu. Ez-cümle tahsil ile tenvîr-i efkâr eden nev-resîdegân mücerred, hey'et-i idarenin kabaca tecavüzlerinden dolayı galeyana gelerek efkâr-ı muhalefetkârâneye sapmak istidâdını kazanmışlardır. Yani fesadın eseri olmayan mahalde mücerred, fesad görmek kasıt ve iltizamının neticesi olarak istidâd-ı fesad hâsıl olmuştur.

Mekâtib ve matbuattan efkâr-ı serbestî-cûyâne şöyle dursun, lugat-ı osmaniyeden birçokları ne muallimler tarafından telâffuz olunabiliyor, ne de matbuata dercini sansür müsaade ediyordu. Vatan, gayret ü muhabbet-i vataniye, fedakârlık, hürriyet, istiklâl, zulüm, cinnet, şikâyet, isyan, millet, rüşd, adalet ve emsâli kelimelerin istimâli men'olunmuştur. Fransızca elifba risalesinde «herkes vatanını sever» ibaresini çizmiş olan Encümen-i Maarif'in, müellifi olan ecnebiden vâki' olan şu «Türkiye'de vatanını sevmek yasak mıdır?» sualine hedef olduğu vakit, sükût etmekten başka bir cevap bulamaması, vukuât-ı mukayyededendir. Mezkûr kelimelerin ne mütalaaya mebnî neşrettirilmedikleri fikren tedkîk edilirse, neticesinde hâk-i pây-ı şâhâneye bî-edebâne tecavüz ve isnad çıkacağı âşikârdır. Bu sebepten olarak herkes elsine-i ecnebiyeyi tahsile ve ecnebi matbuatını kıraate koyulmuştur. Ez-cümle Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesi, Dersaadet'te on bin nüsha satmakta iken, devletin kadîm gazetelerinden *Tarîk* yüzelli nüsha satamıyordu.

Hafiyelerin alenî tecavüzlerine ikinci derecede hedef olanlar az çok kadr ü haysiyete mâlik olan ricâl ve efrâd idi. Komşuya gidip dertleşmek, kıra çıkıp gezmek, yemek verip ahibbasını cem'etmek, hattâ evlâdının düğününü istediği gibi icra eylemek, kabahat gibi telakki olunuyor idi. Matbuat yoktu ki, insan kimse ile ihtilat etmeksizin masa başında yazdığını neşretmekle zevk alarak vaktini geçirsin. Hafiyeler yüzünden âdeta cemiyet, ihtiyacât-ı hayatiyeden mahrum edilmiş bir halde bulunuyordu. Osmanlılar ile müslümanlara mahsus olan şiddet-i sadakat u itaat elzem idi ki, insan kendini feryat etmekten men'edebilsin.

İşbu isnadât ve sû-i zanniyâtın nezd-i şâhânede hükmü yok idiyse de, maiyetleri nezdinde ehemmiyetle telakki olunarak hedef-i tecâvüz olanların rahatları ihlâl edilmekten hâli kalmıyordu.

∴

Emlâk-ı seniyye meselesinden tevellüd etmiş olan fenalık, netice itibariyle hafiyelerin tecavüzâtından mütevellid fenalıktan aşağı kalmamıştır. Padişah, osmanlıların birincisidir. Şer'en ve kanunen her osmanlının mâlik olduğu hukuka ma-ziyadetin mâlik ve sahiptir. Tasarruf-ı emlâk her bir osmanlının hakkı olunca sahib-i hakiki-i mülk için bin derece kuvvetli bir hak olduğuna şüphe etmek kabahattir.

Şu madde pek sarih iken, bazı memurların gayret-i câhilânelerinden nâşi, âkıbet bir gaile rengini almıştır.

Güya rızâ-yı âliyi tahsîl etmek maksadıyla emlâk-ı seniyye hudûdunu tevsî' yüzünden fukaranın hukukuna tecavüzler vâki olduğu ve mağdurların feryat ve şikâyâtına mehâkim ü mecâlis-i devlette havfen ve ihtirâzen kulak asılamamakta bulunduğu, kahvehanelere varıncaya kadar yayılmış tevatürlerdendi.

Bu gibi şeylere padişahın tenezzül etmeyeceği asdikâca derkâr ise de, ez-cümle fesad maksadıyla bazı reis paşaların mahsûsen ihtiyar ettiklerine kâil olanlar çoktu. Bir kere bu kîl ü kâl ortaya düştükten sonra, hiç bir memlekette eksik olmayan erbâb-ı fesad için sermaye olmuştu. Meselâ, padişah devletin bekâsından kat'-ı ümit etmiş olduğundan, hânedânının istikbalini temin etmek üzere cem'-i servet fikrinde bulunuyor gibi tefevvühât sarfolunagelmişti. Bu tefevvühâta delil olmak üzere milyonlara mâlik oldukları mütevâtir olan bahriye nâzırı ile Ragıb Bey'i misal gösteriyorlar ve hafiyeler marifetiyle en ehemmiyetsiz olan şeylere kadar vâkıf olan padişahın Ragıb Bey ile Hasan Paşa'nın gözönünde olan irtikâblarına vâkıf olmaması kabil değildir, diyorlardı. Fazla olarak kendisi cem'-i servet ile meşgul olduğu gibi, imtisâl eden bendegânını dahi tahsîn eyliyor, misillû iblisâne neticeler çıkarmak isteyenler vardı. Bu isnadât-ı cinayetkârânenin içinde en fenası, bu gibi erâcife hakikat nazarıyla bakarak birçok ricâl ve vülât ve sâirenin imtisâl cihetine meyletmeleri maddesi idi.

Bu sebepten dolayı, ez-cümle âsâr-ı şehriyârîlerinin a'lâsı bulunan teşkilât-ı adliye bazı mahallerde beliyye-i azime haline girmişti. Müdde-i umumîler ile müstantikler, haydut reislerinden daha mekrûh bir sıfatta bulunduklarının emsâli çoktu.

Bu sırada Mabeyn-i hümâyûn'dan Reşid Bey ve Nişli Mahmud Bey ve Besim Bey kaybolarak her nasılsa etrafında uğursuzluk dolaşan Mahmud Nedim Paşa'nın ağalarından birinin «ikinci padişah» yâdolunmak derecede nüfûz ve iktidar kesbetmesi ve bâ-husus o iktidarın adliye ve dahiliye müsteşarları gibi ehliyetsizlikleri cümlenin müsellemi olan ben-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

degânın ehliyetlilere tercihan, makāmât-ı âliyeye irtikāsı yüzünden sâdır olması ricâlin enzâr-ı ıztırabını celbetmişti.

Müracaat kapısı bir aralık pek geniş ve güzel surette açılarak câlib-i şükran olmuş iken, ya ashâb-ı müracaatın bî-edebâne su-i istimalâtı veyahut erkân-ı mahallîyenin haklarında irtikâb eylemek cüretinde bulundukları intikam-cûyâne taarruzları münasebetiyle zarurî olarak kısmen kapanmış ve bundan ortalığın vehameti artmıştı. Ermeni meselesini icat etmeği bazı vilâyât erkânı kasdetmemiş olsalar, meselenin zuhûr etmeyeceğine kāil olanlar çoktu ve en sâlim bilinen efkâr sahipleri bu cümle içinde idi. Merkez-i idareyi iğfal etmek kasdını müşahede eden erbâb-ı sadakat ü istikamet şikâyet veya hakikati ihbar etmeğe kalkışacak olur ise, telgraf veya mektuplarını postahanede müsadere etmek gibi hukuk-şikenâne muameleden başka, mevkie göre ya hakk-ı şâhânede tefevvühât-ta bulunmak, yahut ermeni komitesinden para almak, veyahut hânesine mahsûsen attırılan eşyadan dolayı sirkat isnâd olunarak, güya bundan kurtulmak üzere, işbu iftirayı irtikâb etmiş bulunmak ile itham edilerek taht-ı muhakemeye alınmak tehlikesiyle netayicini ihtiyar eylemiş olurdu. Bunun için, temin edildiğine nazaran, tıyneten pâk fakat mizâcen muhteriz bulunan küçük memurların miyânında, mücerred büyüklere hoş görünmek üzere arada sırada cüz'î irtikâb-ı alenî ile kendilerini telvîs edenler eksik değildi.

Vergi ve mesâlih-i sâire yüzünden ahalinin çektiği zulüm tarif ile bitmiyordu. Bu zulmün ekseriyet itibariyle ahali-i islâmiye üzerine yüklenmiş bulunmasının ayrıca hikmet ve illeti vardı. O dahi, birkaç mutasarrıfın maliye nezaretinin tedâhüldeki vergilerin tesrî'-i irsâli hakkındaki emrine karşı ahalinin bugünlerde vergi ve tekâlîf verecek hal ve iktidarı yoktur, gibi cevaba cüret etmelerinden dolayı azledilmesinden tevellüd etmişti. Bir müddetten beri başlıca ermeniler ve onlara imtisâl eden rumlar vergi ve tekâlif îtâsı hususunda tekâsül etmekte iken, «mesele» çıkarmaktan ihtirâzen hükûmet-i mahalliye bunların hakkında kuvve-i zâbıtaya müracaat edilmekten ictinâb eyliyordu. Her vakitten ziyade akçaya ihtiyacı olan hazine dahi, bakāyâ için emirler göndermekten hâli durmadığından, bir taraftan maliye nazırını şikâyetten men'etmek, diğer taraftan dahi bir mesele çıkarmamak gayretinde bulunan mutasarrıflar unsur-ı islâm üzerine yüklendikçe yükleniyor idi.

Şurâ-yı devlet, Rüsûmât ve Şehremâneti ve Maarif meclisleri ile Bâbıâli hukuk müşavirliği kalemine birçok fazla memurların bâ-irade-i seniyye tayin buyurulması dahi ayrıca dâ'i-i hayret ve mûcib-i şikâyet olmuştu. Meydanda unvana lâyık vükelâ mevcut olmadığından, belki güm-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rük meclisinde kaç âzâya lüzum var ve kaçı mevcut olduğunu esasen bilmeyen padişah hazretlerini mesul etmek istiyorlardı.

⁂

Cevad Paşa sadaretinin eyyâm-ı ahîresinde ahvâl ve efkâr bu merkezde idi. Esbâb-ı şikâyet unsur-ı islâmda daha çok olduğu halde sükût etmekte iken, diğer taraftan silâh-be-dest olarak isyan eden ermenilerin düvel-i muazzamanın talebi üzerine afv-ı umumîye mazhar olmaları unsur-ı islâmın efkârını galeyana getirmişti. «Demek yegâne kabahatimiz sabır ve sadakat imiş. Devlet bile yalnız âsileri mazhar-ı inâyet ediyor,» misillû feryatlar o sırada Memâlik-i mahrûsa'nın her tarafında işitilmişti.

Ahvâlin vehâmetini hiss ile padişaha hakikat-i hâli arzeylemek azminde bulunanlar ve hattâ bunun için müracaat eyleyenler eksik olmadıysa da, maîyet-i şâhâneleri erkânı kimine «şimdi bunların sırası değil», kimine de «arz-ı keyfiyet ettim ama ses çıkmadı» gibi cevaplar ile her birini def'etmeği tercih eylemişlerdi.

Ermeni münasebetsizliklerinden dolayı devletlerin müdahalesi, zaten yeis ve galeyanda bulunan efkâr-ı umumiye içinde bir cüz'-i kalîl yoktu ki, müstakilen zât-ı hümâyûnun şahısları aleyhine olarak zâhir olsun. Hilâfet ve saltanatın zât-ı mülûkânelerinden gayrisine verilmesi fikri, umumiyet itibariyle halkta mevcut değildi. Lâkin halktaki âmâl-i ahîrenin on sekiz, yirmi sene evvelki âmâle asla benzemediği zâhir olmuştu. Bulgaristan ve Bosna'ca vâki olan terakkiyât-ı medeniye, ez-cümle oradan gelen talebe-i ulûm yüzünden avamca malum olup usul-i idarenin neticesi makamında telakki edilmiş ve binaenaleyh mecâlis-i umumiyeye olan eski nefret zâil olduktan başka, parlamento usulünde «meşveret-i şer'iye» görerek alenen onu iltizam etmek raddesine varılmıştı.

Said Paşa'nın sadarete gelişi bu gerginliği izâle etmekle beraber, âmâli daha ziyade tevsî' ve takviye eylemiştir. Herkesin nazarında Said Paşa riyâset-i umûra gelmemek üzere mahkûm olmuş sayılıyordu. Bu fikir, maîyet-i şâhâneleri tarafından da ketmolunmuyordu. Bunun için sadarete tayini meslek-i devletçe tebeddül vukuuna hüccet makamında telakki olunmuş ve ziyadesiyle hüsn-i tesir hâsıl etmişti.

Bâ-husus ahalinin «ermenilerin cinayetkârâne tecavüzlerine karşı merdâne vazifemi ifa ederek müstahakk-ı mükâfat oldum» itikad-ı hâlisinde bulunduğu günlerde, Said Paşa'nın infisâliyle yerine avam nazarında «şarkî Rumeli'yi Bulgaristan'a vermiş» olan Kâmil Paşa'nın tayini, şimdiye kadar emsâli görülmemiş derecede dâ'i-i galeyan olmuştu. O gün Dersaadet'te büyük karışıklıkların zuhûr etmemesi, ancak birkaç gün ev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

velki halkın tecavüzüyle kan dökülmesinden bir mesele-i düveliye çıkarak din ve devlet aleyhinde su-i istimal olunmasından dolayı hâsıl olan nedâmet ile toplananların hakkında hükûmetin izhâr ettiği mülâyemetten ileri gelmişti. Binaenaleyh o gün zuhûr etmemiş olan ihtilâlin ahvâl-i hâzıra münasebetiyle yakın vakitte zuhûr etmeyeceğine şüphe edilemezdi. Lâkin ihtilâl ihtimali şimdilik bertaraf oldu itikadıyla durulacak zaman değildi. Ahvâl ü efkâr-ı umumiyenin hâl-i hâzırı hükûmet tarafından polis ve jandarma tedâbîrinden maada birtakım tedâbîr ittihaz ve icraat ihtiyar olunacak kadar câlib-i ehemmiyet idi. Halkın âmâl-i asliyesi değişmişti. İnsanların en muti'leri addolunan ermenilerin dâhil ve hârice söz işittirebilecek kadar muntazam bir hey'et-i fesâdiye tesisine muvaffak olmaları, esas-ı ahlâk-ı millîyeden olan kibir ve gurura dokunmuştu. İnkârı gayr-i kabil olan mezâlim ü tahrikât-ı câhilâneye sabır ve tahammül ile izhâr olunan hamiyet ve itaatin ecânib ve gayr-i müslimler tarafından hayat ve bekâ istidâdından mahrum olanın miskinliği yolunda şerh ve tevil olunması büsbütün kulûbu cerheylemişti. Komiteler teşkil ile izhâr-ı vücut etmek fikri bundan tevellüd etmişti. Lâkin henüz komite teşekkül etmediğine şüphe olmadığı gibi, yaftalar dahi eser-i müşterek olmaktan ziyade müfsid olduğu derecede muazzep olan efrâdın âsârı olsa gerekti.

Lâkin bahsolunan Dersaadet ahvâlinden zuhûr etmemiş olan ahvâl-i müteessifenin, ez-cümle vergi ve tekâlif yüzünden zuhûr etmesinden korkulsa yeri idi.

Halk çoktan beri vâhid-i müşterek itibariyle kendi vücuduna kâil değildi. Pâyitaht caddelerinde âsi ermenileri ezmeğe muvaffak olduğu günden beri öyle bir vücudun mevcudiyetine kâil olmuştu.

En ziyade galeyanda bulunduğu günlerde bile, hareketini Kelâm-ı kadîm ve sakal-ı şerifi alarak tehlîl ve tesbîh ile bir yere toplanmağa ve orada intihab olunacak hey'et-i meb'ûseyi nezd-i halifeye i'zâm ile bazı kavânîn ve müsaadât istirhamına hasretmeğe ve bâ-husus o günlerde vâki olacak o misillû hareketin ecânib tarafından islâm taassubunun galeyanı makamında sû-i telakki olunabilir ihtirâzına binâen vazgeçmeğe razı olan halkın herhalde mülk ve devlete ve bilhassa halife ve padişah hazretlerine az çok zarar îras edebileceği melhûz değildi. Lâkin sükûn u âsâyiş-i memleket akdem-i umûr-ı hükûmetten olduğu cihetle, onların esbâb-ı hakikiye-i istihsâli taharrî ile mevki'-i icrâya vaz'ı zamanı gelmişti. Zât-ı şâhâneleri herkesten ziyade vâkıf-ı hafâyâ-yı umûr bulunmak cihetiyle herkesden ziyade ittihaz olunacak tedâbirin nev' ve cinsini bilmeliydi.

Avâmın ağzında Millet Meclisi veya meşveret-i şer'iye sözü var idiyse de, ârâ-yı umumiyeye müstenid olan parlamento usulü Avrupa'da bile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

köhnemiş olup tebdîli tasavvur olunduğu sırada, bâ-husus âmâl-i muhtelife arkasına düşmüş ecnâs-ı mütenevvia ile meskûn olan Memâlik-i şâhâne için pek de makbul görülmemeli idi.

Vükelâ-yı devlet cereyan-ı umûrun nik ü bedini Yıldız saray-ı hümâyûnuna atf ile ifa-yı vezâifde tekâsül icrâsını alenen tecvîz ediyorlardı. Bu hale katiyen nihayet verilmesi esbâbının taharrîsi hususu, en evvel ittihaz olunacak tedâbîrin biri idi.

Fakat asıl mühim olan husus, kavânîn ve nizamâta veya madelet ve insaniyete mugayir olan harekâta hedef olanların şikâyet ile müracaat edebilecekleri bir makam lâzımdı. Mehâkim ü mecâlis-i mevcûdenin bunun için kâfî olmadığı şüphesiz idi. O makamın oldukça müstakil olması ve mahallinde tahkikat icrâ etmeğe ve hîn-i hâcette şâkiyi himâye eylemeğe muktedir bulunması şart idi.

Makul bir nizamnâme tahtında mehâkime tâbi olmak şartıyla matbuata müsaade verilmesi dahi en müessir hüsn-i tedâbîr sırasına geçecektir. Yalnız nizamnâmede sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesul olacakların, meselâ vükelâlık mesnedine namzet olanlarda aranması lâzım olan sıfat ve hasâili hâiz zevât-ı kirâm olması şart konmalı ki, gerek Avrupa'daki gibi veyahut başka türlü matbuat fenalıklarına ihtimal kalmasın.

Lâhika

Padişahım! Elden geldiği kadar bî-tarafâne ve bî-garazâne künh-i ahvâli arzetmeğe sa'y ettim. Zât-ı şâhânelerine hüsn-i hizmet arzusundan başka bir emel-i abîdânem yoktur. Tarihte büyük sıyt bırakmağa müstaid olduğunuzu, âsârıyla kāim olan iktidarınız isbat eder. En ziyade dost görünenlerin, en büyük düşmanınız olduklarına ve düşman makamında göstermek istedikleri erbâb-ı namus u hamiyetin hâl ve istikbal itibariyle en büyük dostlarınız olduğuna zerrece şüphe-i abîdânem yoktur. Bahtsızsınız, ziyade rahatsızsınız. En adi rençber bile zât-ı şahâneleri kadar cefa çekmiyor. Koca memâlikte mecmûu otuza bâlig olmayan birtakım menfaatperest alçaktan başka, şahsınıza ve hükûmetinize düşman olan bir kimse yoktur. Mevcut olan şikâyet, ilkāât-ı muzırra neticesi olarak ihtiyar buyurulan meslek-i şâhânelerini hayır ve selâmet cihetine doğru tadîl olunmasını arzuya münhasırdır. Bahtiyar ve mesut olmanız, nazar-ı kemterânemde o kadar az bir şeye mütevakkıftır ki, icrâsı ihtiyar buyurulduğu halde, bir seneye varmaz âsâr-ı celîlesini görerek kendinizi en bahtiyar bir padişah addedersiniz. Vicdan ve mesleğini hatır için değiştiren ve menfaat-ı zâtiye için reylerini tebdîl eden ricâlin, emîrü'l-mümi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nîne vükelâ olamayacakları gibi, hattâ Karadağ prensine bile olamayacaklarını biliniz. Ancak «fikr-i âcizânem bu merkezdedir. Eğer, efendimizce başka türlüsü arzu buyuruluyorsa kulunuzu af buyurunuz,» diyebilecek erbâb-ı vicdan u istikametten bir hey'et-i vükelâ tayin ediniz ki, ez-cümle sadakat yeminlerinin hükümsüz olmadığından emîn olasınız.

Erbâb-ı şerr ü fesâda riyaset-i umûr ile maîyet-i şâhânelerinden el çektirerek saltanat ediniz, memdûh u makbûl-i avâm u havâs olunuz da, bakınız ki, dünya ve saltanat ne kadar tatlı ve şimdikinden ne kadar farklıdır. Şu hayırlı hareketinize kanımı bedel tutmak arzu buyurursanız, size helâl olsun! Emrinizle nâ-hak yere katlolunsam, böyle tebeddül-i hayr u feyzi görünce, mezarımda bile sizi takdîs ve ömr ü selâmetinize dua etmekten hâli kalmam. Çünkü o halde emin olmuş olurum ki, uğrunuzda fedâ-yı can etmiş olan abd-i asdaklarına hâlisâne rahmet okumağa kendinizi mecbur göreceğiniz yevm-i mesadet gelecektir.

Düyun-ı Umumiye Komiseri Murad Kulları
Fi 14 Teşrin-i evvel sene 1311 26 Ekim 1895

(*Yıldız Saray-ı Hümâyûnu ve Bâbıâli, yahut Şark'ın derd-i aslîsi,* Mısrü'l-Kahire 1313/1895, s. 54-93.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

VAZİFE VE MESULİYET

Had ve Hak

Hür olarak yaşamak üzere yaratılmış olan benî âdem kendi «ihtiyarı» ile hukuk ve hürriyetinin birer cüz'ünü feda etmiş, bâkisinin bildiği gibi istimalini temin etmek istemiş. Bundan cemaat, hey'et-i ictimâiye, devletler tevellüd ve teşekkül eylemiştir.

Demektir ki, efrâdın temin-i hukuk u hürriyet maksadıyla bil-ihtiyar mümtaz kıldıkları zevat, mahalle muhtarı, köy imamı, nahiye müdürü, vilâyet valisi, devlet tâcdârı... yahut ağa, bey, şeyh, halife... hâsılı her ne nâm ve ünvan veyahut ne kadar kuvvet ve rif'at alırsa alsın haddizâtında efrâd-ı milletten biridir. Şu emr-i mühimde kütüb-i akliye, kütüb-i semâviye ile müttefikü'r-re'ydirler.

Hâmil-i hükûmet aslen ve hakikaten efrâd-ı millettendir. «Meşrûten vazifedar» olmak haysiyetiyle müteahhid olduğu şurûta riayet ettiği müddetçe «vezâif-i mütekâbile»ye riayet olunmasını halktan «talep» edebilir. Fakat kendi «vazife»lerinde tekâsül ederlerse emirler, metbû'lar «emir» ve «talep»de bulunmak hak ve selâhiyetlerini kaybeylemiş olurlar.

Mahallenin efrâdı bil-ictima' birini muhtar intihab etmekle onu içlerinden hârice çıkarmıyorlar. Yalnız kendilerine karşı birtakım «vazife»lerin ifasıyla müteahhid bir «vekil-i muvakkat» haline koyuyorlar.

Muhtar taahhüd ettiği vazifeyi ifada tekâsül ederse, müvekkilleri onu vazife başından azleyler, yerine daha güzel surette ifâ-yı taahhüd edecek olanı intihab etmeğe selâhiyetdardırlar. Zira esasen intihabda «ifâ-yı vazife» etmesinden başka bir maksat ve illet yoktu ve olamazdı.

Aksine olarak, şayet intihab edenler vezâif-i mütekabilede izhar-ı kusur ederlerse intihab olunanlar icmâ'a şikâyet, o da olmazsa «istifa» edebilirler. Çünkü «intihab» gibi «kabul» dahi ihtiyarî olduğu cihetle tarafeynden birinin icbârına hiç bir mânâ ve münasebet kalmaz.

İşte ilk hey'et-i ictimaiyenin hikmet-i zuhûru ve şurût-ı devamı bundan ibarettir.

Hey'et-i ictimâiye kesb-i vüs'at ü cesâmet eder. «Devlet-i muazzama» şekil ve makamına geçebilir. Hattâ vezâif-i mütekabile ahkâmı mukaddes

kanun ve nizam mertebesine vararak şecere-i devletin kökleriyle tepesi arasındaki mesafe tezâyüd eder, müsâvât-ı asliyenin âsârı zâhiren gâib ve nâ-bedîd olur. Fakat «vezâif-i mütekabile» -ki muntazaman ifâlarında tarafeyn müştereku'l-menfa'dır- o vezâifin ifâsında kusur vâki olunca «mukavele-nâme»yi akdeden iki kuvve-i mütesâviyenin «hukuk» ve selâhiyet-i asliyeleri öylece yerli yerine avdet eder.

Osmanlı hey'et-i ictimâiyesinde mukavele-nâmenin müddeti epeyce eskimiş bulunuyor. Tarafeyn dahi «hukuk» ve «vezâif»inin hududunu şaşırmıştır. Felâketten kurtulmak üzere mukavele-nâmeyi «tecdîd» etmek icab ediyor.

Şu lüzum-ı tabiînin iki tarafça bilâ-müşkilât tasdik ve icrâ edilmesi ve böyle nâzik bir zamanda bekâ-yı devlet ü hilâfet birtakım mehâlike dûçar olunmaksızın mukavelenin sulhen tecdîdine muvaffak buyurulması eltâf-ı samadâniyeden me'mûl ve şiddetle mütemennâdır.

⁂

Mukavele-i umumiye ahkâmının hüsn-i cereyanına alâkadar bir uzv-ı şirket olup, meselâ Kastamonu vilâyetinin bir köşesinde sâkin olan çiftçi Çakır Ali'yi alalım. Onun «hukuk» ve «vezâif»i ile hükûmetin ona karşı müteahhid bulunduğu vezâifini ve ondan talep edebileceği hukuku tahdîd etmeğe gayret edelim.

Çakır Ali'nin ailesi bir karısı, bir oğlu, bir de kızından, mâmeleki dahi küçük hânesi, elli dönümlük tarlası, bir çift öküzü, yirmi baş keçisi, bir de köpeğinden ibarettir. Teessüf olunur ahvaldendir ki, şimdiki zamanda gözünüzün önüne gelen şu Çakır Ali, konu komşusuna nisbeten «agniyâ»dan addolunmak lâzım gelir. Çünkü servetçe Çakır Ali mertebesinde bulunan köylüler «sâye-i saadet-vâye»de azalmış bulunuyor.

Çakır Ali âzâ-yı şirket ü ümmettendir. Birtakım «hukuk» ve «vezâif»e mâliktir.

Çakır Ali memlekette düşmanın tecavüzünden, hânesinde her nev'i erbâb-ı şerrin mazarratlarından emîn olmak ister.

Tarlaya, mer'aya, dağa, kasabaya kemal-i emniyet ü rahat üzere gidip gelmenin esbâbına mâlik olmak ister.

Her yerde ve her vakit canını, ırzını, mülkünü, hukuk-ı sâiresini her nev'i halelden masûn görmek ister.

Bu kadar imtiyazlara Çakır Ali'nin ne hakkı var?

Çakır Ali dünyada tek başına mevcut oldukça şu imtiyazâta nâil olmak üzere ancak kendi akıl ve dirayet ve kuvvetine müracaat edebilir. Lâkin cemiyet-i Osmaniye gibi malum bir mukavele ile yekdiğerine bağlı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir hey'et-i müşterekeye mensup olunca, Çakır Ali'nin müracaat edeceği bir «makam» bulunması lâzımdır.

Çakır Ali harman vaktinde bütün yıl alnının terini dökerek ma-aile çalıştığı tarla mahsulünün onda birini «feda» ediyor.

Baharda keçi başına şu kadar kuruş para veriyor.

Hânesinde ve üzerinde her ne varsa her biri için bir suretle «resm» vermiş bulunuyor.

Hattâ biraz ihtiyarlık âsârını hissetmekte bulunan kendisinin imdadına yetişecek bir hale gelmiş bulunan oğlunu askerlik cihetiyle senelerce devam eden bir müddet için kaybetmeğe razı oluyor.

Şu fedakârlıklar bâlâda beyan olunan rahat ve imtiyazât bedelidir. İmtiyazlar sarih bir «hakk»ıdır. «Vezâif»i demek olan fedakârlıkları ihtiyarda devam ettiği müddetçe alenen ve resmen o «hakk»ı talep ve istida eylemek selâhiyetine mâliktir.

Çakır Ali öşürünü (seb' ve rub' icadı da var ya!) ve sâir rüsûmunu «hükûmet» yâdolunan bir vâhid-i müştereke veriyor. Yani mukavele-i umumiyedeki kendi «vazife»sini bu suretle ifa ediyor, bu yolda vazifesini tamamen ifa edince «hukuk»unu da kendi fedakârlığından müstefid olan hükûmetten «talep» etmeğe selâhiyet kazanmış oluyor.

Mukavele-nâmenin ahkâmı câri olduğu müddetçe Çakır Ali'nin «vezâif»i hükûmet için «hukuk» cümlesindendir, diğer yüzden de Çakır Ali'nin «hukuk ve imtiyazât»ı hükûmetin «vezâif-i müstakile»si şekline giriyor.

Bundan dolayı gerek Çakır Ali ve gerek hükûmet, «hukuk» ve «vezâif»te bilâ-istisna mütekâbilen müşterektirler.

Vezâifini ifa etmeyen Çakır Ali'lerin hukuk ve imtiyazât talebine hak ve hadleri olamaz. Keza kendi vezâif-i mütekâbilesini ifa etmeyen hükûmetin dahi Çakır Ali'leri fedakârlıklar ifasına davet ve icbar etmeğe had ve hakkı olamaz.

Had ve hak, yahut vazife ve imtiyaz her vakit mütekâbil olmak lâzım gelir. Hattâ ahvâl-i fevkalâdede imdad ve muâvenetin dahi mütekâbil olması icap eder. Harp zamanında Çakır Ali «müddet-i muayyene»sinden ziyade düşman kurşununa arz-ı vücut eder. Çakır Ali'nin hânesi veya tarlası «menâfi'-i umûmiye» nâmına olarak meşrûten elinden alınabilir. Fakat bunun mukâbilinde kıtlık, yangın gibi bir felâket üzerine hükûmet, Çakır Ali'nin muayyen olan vezâifinin ifasında ısrar etmedikten başka, hattâ icaba göre nakden veya sâir suretle imdadına bile yetişmeğe borçlu olur.

Devletin gailesi zamanında olan hizmetin fazlasını ifaya muktedir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oldukları halde, onu ifada izhâr-ı tekâsül eden Çakır Ali'ler «mesul» olarak te'dîbe müstahak olurlar.

Diğer taraftan felâkete dûçar olan Çakır Ali'lerin imdadlarına yetişeceği yerde, o imdadı dirig ettikten başka, hattâ vergisini almak üzere öküzünü ve tenceresini satan hükûmet dahi «mesul» olarak ez-cümle «red» olunmağa müstahak olur.

Çakır Ali yalnız başına bir adamdır. «Vazife»sinde kusur edince bizzat «mesuliyet»in netâyicini çeker.

Hükûmet ise vâhid-i müşterekter. Tekâsülü halinde «mesuliyet ashâbı»nı bit-taharrî te'dîb etmekle «vazifedar» olmuş bulunuyor.

Lâkin kabahatlileri bulup mes'ul etmeyen hükûmet o kabahatleri kendi üzerine almış bulunur. «Mesuliyet»i bizzat kabul etmeğe mecbur olur....

(*Taharri-yi istikbal*, Mısır'da ve Avrupa'da neşrolunan *Mizan*'dan muktebestir. İstanbul 1329/1911, s. 8-14)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

FIRKAMIZIN HATT-I HAREKETİ

«Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti»nin efkâr ve âmâline iştirak etmeyecek bir Osmanlı tasavvur edemeyiz. Şunu ifade ettiğimiz vakit sanatında kıdem kesbetmiş hafiyeleri bile müstesna tutmuyoruz. Zira devletin selâmet ve saadetini arzu etmemeğe cür'et edebilecek bir kimseyi tasavvur edemeyiz.

Fakat cemiyetimiz şiddetli bir istibdat tahtında ezilmekte olan vatanımızda bir araya gelerek ittifak-ı ârâ ile muntazam bir program (hatt-ı hareket) tanzimine henüz muvaffak olamamıştır.

Usul-i hâzırayı kabul etmemekte ihtilâf mutasavver değildir. Makul ve meşrû ve bugünkü mizac-ı memlekete muvâfık bir idare-i âdilânenin istihsali lüzumu derkârdır. Bazı teferruatta ihtilâf etmek ihtimali varsa da, medenî âlemin her tarafına nazaran bu da pek tabiîdir. Bunun için hâiz-i ehemmiyet olamaz. Bilâkis fırka efrad ve erkânının cevher-i tefekkürü hüsn-i istimal ettiklerine şâhittir.

Bu esaslara müsteniden cemiyetimizin harekât-ı âtiye için ittihaz edebileceği hatt-ı harekâtın zübdesi olmak üzere *Mizan* bu bâbda olan fikr-i mahsûsunu enzâr-ı ihvâna arzını vecîbeden bilir. İhvânımız kabul ve adem-i kabulde muhtardırlar. Yalnız ikinci takdirde, şâyân-ı kabul görmedikleri noktaları tedkiken ve fikirlerini izâhen beyan-ı keyfiyet etmelidirler. Fikirlerini biz de kabul edebiliriz. Zira hiç birimiz menfaat-i zâtiyeye merbut, inat ve ısrara mağlup olmayıp, cümlemiz fedakârâne ibraz-ı gayret ile aziz vatanımızı uğramış olduğu felâketten kurtarmağa hasr-ı mesâi ediyoruz.

∴

1. Vatanımız saltanat ve hilâfet itibariyle şekl-i esasîsinde hiç bir tebeddüle uğrayamaz.

2. Saltanat ve hilâfetin hanedan-ı Âl-i Osman'ın riyaseti tahtında bulunması şarttır.

Şu iki esas kati ve lâ-yetegayyerdir. Gerek devletten hilâfeti ayırmak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fikrinde bulunan, gerek Osmanlı hanedanını hükûmetten mahrum etmek isteyenler, şimdiki zulüm ve istibdat erbabından daha büyük vatan düşmanı addedilecektir.

Fakat usul-i hâzıra-ı veraset kati surette devamı mâni, tadili dâ'idir. Her yerde olduğu gibi bizde de hükûmetin pederden evlâda intikal etmesi lâzımdır. Kur'a-i şer'iye gibi makbul bir suretle bu usul ihdas olunmalıdır. Lâkin Reşad Efendi hazretlerinin veliahdlığına halel gelmemeli. Çünkü on dokuz seneden beri tasdik olunmuş bir hakk-ı meşrudur.

3. Usul-i idare-i devlet, meşveret ve meşrutiyete müstenit olacak ve idare-i şahsiye vü keyfiye icrası ihtimalinden kurtarılacaktır. Matbuat hürriyeti, meşrutiyet usulünü ikmal eden esbâb-ı esasiyeden sayılacaktır. Bu maddenin esasında dahi ihtilâf câiz değildir. Fakat meşrutiyeti temin edecek teşkilât ve müessesâtın nev'i itibariyle teemmülü mucip noktalar vardır. İhvân bu meseleyi tedkik etmeli ve fikirlerini bildirmelidirler.

Bu bâbda ve gerek başka maddelerde zuhur edecek ihtilâf-ı efkârın ehemmiyeti olamaz. Çünkü alel-usul ekalliyet, ekseriyet-i ârâya tebaiyet edeceğinden ittifak hâsıl olur.

4. Bil-cümle Osmanlılar hukuk ve vezâifte katiyen müsavidirler. Devlet kavânîninin ahkâmı itibariyle hiç bir istisna tecviz olunmayacaktır. Arazi-i vakfiye ve emlâk-ı seniyye dahi tekâlif-i nizamiye-i devlete tâbi olacaklardır.

Çünkü vâzı'-ı kanun makamında bulunan padişah, onların ahkâmına riayette nümune-i imtisal olmak şerefini kazanmalı. Vakıf dahi mâl-ı meşru' üzere icra olunabileceğinden, birinin tarlasından alacağı on kile buğdayın onu da «mâl-ı meşru»u olmayıp, beytü'l-mal avâidi hariçtir. Bunun için o hakk-ı sarîh-i hazine temin olunmalıdır.

5. Bil-cümle imtiyazât muvakkattir. İtası mutlak menâfi-i umumiye-i memlekete müstenit olacaktır. İmtiyazlar anonim şirketlere verileceği gibi, ihtirâ berâtı ve hizmet mükâfatı makamında usul-i nizamiye dairesinde eşhasa da verilebilecektir.

Padişahın umûr-ı devletle iştigaline vasıta sadrazamdır. Vükelâ ve memurîn-i saire irade-i seniyye ile azil ve nasbolunursa da bil-cümle irâdât sadrazamın arz ve istizânı üzerine sâdır olmak icap edip, istîzansız iradelerin hükümleri olmayacaktır.

7. Vükelâ, idare-i devleti teşkil eden rüesâ, süferâ, vülât gibi ser-i kârda bulunanların tebdil ve ibkâ hususunda sadrazam muhtar ise de, sair memurîn ve hüddâm-ı devletin nasb ve terakkileri usul ve nizamât dairesinde ifa-yı vazife edecek bir hey'et-i mahsusanın rey ve tensibine vâbeste olacaktır.

8. Rütbe, makam ve memuriyete münhasırdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9. Nişan, rüteb-i askeriye gibi kıdem ve ehliyeti gözetmeğe memur bir hey'et-i mahsusanın rey ve tensibiyle verilir. Ecnebilere verilenler müstesnadır. Bu bâbda sadrazam, icap edenlerin önünde mesuliyeti deruhte eder.

10. Lisan-ı resmîden bey, efendi, paşa gibi yahut izzetlu, saadetlu, devletlu gibi lakaplar kaldırılacaktır.

11. Bil-cümle hazine tediyâtı menâfi-i umumiye esasına müstenit olacaktır. Sene-i câriye zarfında sene-i âtiye bütçesi tanzim ve meclis-i vükelâ ile meclis-i meşveret taraflarından tasdik olunarak, iradesi istihsal olunacak. Böyle bir bütçenin ahkâmı, kavânîn-i esasiye ahkâmı kadar muteber ve diğer bir bütçenin aynı suretle neşrine kadar lâ-yetegayyerdir.

12. Matbuat hürdür ve yalnız mehâkime tâbidir.

13. Matbaalar dahi kanun dairesinde mesul olurlar.

14. Âdâb-ı umumiyeye fiilen ve alenen tecavüz ve diyaneti tahkir edenler asayiş-i memleketi ihlâle kasdedenlerle siyyan tutulurlar.

15. Tahsil-i meccanî, idadî mektebine kadar mecburîdir. Devlet, ücretle ikmâl-i tahsil etmek isteyenleri reddetmemek üzere, derece-i kifâyede mekâtib-i âliye tesis edecektir.

16. Makam-ı hilâfete geçmesi melhuz olan şehzadelerin tahsilleri için ayrıca bir usul-i resmiye ittihaz olunacak. Tahsil-i ulûm u elsineden başka, umûr-ı devlette istihdam ve seyahatler icra gibi tenvir-i fikre medâr tedâbirden mahrum bırakılmayacaktır.

17. Esaret katiyen memnudur. Hudud-ı Osmaniye dahiline ayak basınca bir esir hür olmuş olacaktır.

18. Şehzadegânın teehhülünde küfüv gözetilecek. Âdab-ı mesturiyet-i şer'iye dahilinde olarak nisvân hukuk-ı umumiye-i medeniyeyi iktisab ederler. Tahsil-i mecburiye kadınlar da dahildir.

19. Siyasî afv-ı umumî, ıslahata takaddüm edecektir.

20. Anâsır-ı muhtelife-i osmaniye miyânında hiss-i uhuvvetin iadesi aksâ-yı emel olacaktır.

21. Devletin teşkilâtına ve Osmanlıların hukuk u vezâif-i medeniyelerine ait olup, şu programda zikirleri sebkat etmeyen mevad, fi 7 Zilhicce 93, (24 Aralık 1876) tarihli *Kanun-ı esasî*'nin ahkâmına tâbi olacaktır.

(*Mücâhede-i milliye*, Dersaadet 1324 1908, s. 133-137.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMED ŞEMSEDDİN

I. ÇOCUKLAR İÇİN HİKÂYELER 519

II. TİYATRO

Tedbirde kusur'dan 524

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çocuklar!

Valideleriniziin, hemşirelerinizin ve dadılarınızın, eğlendirmek için kış geceleri size söyledikleri masalları dinlemesini pek sevdiğiniz âşikârdır. Bu cihetle ben de size, bazı kitaplarda gördüğüm bir mikdar masalı, anlayabileceğiniz derecede bu kitaba yazdım. Bununla beraber şu yazdığım masallar, masal değil, nasihata dair birçok güzide «misal»dirler.

İşte valideleriniziin, hemşirelerinizin ve dadılarınızın masal söyleyip sizi eğlendirdikleri misillü, siz de bu kitaptaki «misal»leri her gece onlara okuyunuz ki hem kendiniz eğlenir ve fayda görürsünüz; hem de onlar eğlenirler. Bu sebebe mebnîdir ki, kitabın ismini *Gece eğlencesi* koydum. (s. 4-5).

1

İnsan bir işin sonunu düşünmeden, o işi yapmamalıdır. Misal :

Bir tilki bir keçi ile arkadaş olup, ovada gezerlerken ziyadesiyle susadılar. Su aradılar, bir kuyu buldular. Kuyuda pek az su vardı. Bunlar hararetlerinden, hırs ile kuyuya indiler. Suyu içip hararetlerini defeyledikten sonra, yukarıya çıkmak istediler; fakat bir yol bulamayıp nâçâr kaldılar. Bunun üzerine keçi tilkiye : «Ey yoldaş, su içtik hararetimizi defettik. Ancak şimdi dışarıya çıkmağa yol yok» dedi.

Tilki — «Elem çekme kardeşim. Ben şimdi bir tedbir düşündüm. İnşallah ikimiz de çıkarız» dedi.

Keçi — «Ne tedbir düşündün», diye sordu.

Tilki — «Sen ayaklarının üstüne kalk. Ve ön ayaklarını duvara daya. Ben omuzlarına basıp yukarıya çıkayım. Sonra seni çeker çıkarırım, ikimiz de kurtuluruz», dedi.

Keçi tilkinin tedbirini beğenip, sevindi; ve tilkiye, «bak bu feraset bende yoktur. Ne kadar akıllısın tilki kardeş» deyip, iki ayağının üzerine kalktı; ve boynuzlarını duvara dayadı.

Tilki hemen keçinin arkasına, ve sonra omuzlarına, ve ondan boynuzlarına basıp yukarıya sıçradı. Hilebaz tilkinin, kurtulur kurtulmaz,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yürüyüp gitmeğe başladığını keçi görünce, «bire hain hilebâz. Senin benimle ahdin vardı. Yoldaşlık bu mudur ki, benim yardımımla selâmete çıktın. Hal böyle iken beni çıkarmağa müfid olmuyorsun» dedi.

Tilki keçinin bu sözlerine gülüp «hey keçi! Eğer senin aklın sakalında bulunan kıllar kadar olaydı, aşağıya inmeden evvel, yukarıya çıkmasını düşünürdün. Şimdi benim seni kurtarmağa kudretim yoktur. Başının çaresini ara bul», deyip gitti.

İşte insan bir işin sonunu düşünmeden, o işi yapmamalıdır, mülâhazasının pek doğru bir mülâhaza olduğunu tilki ile keçinin hikâyesinden anlamış olduk (s. 7-9).

2

Her kimse kendi bildiği sanatı işlemelidir. Bilmediği ve elinden gelmediği şeyi yapmağa çalışmamalıdır. Misal :

Kurdun biri, av arayıp gezerken, gözleri çayırlıkta otlamakta bulunan bir ata ilişti. Ve kendi kendine «ne semiz at! Ne olaydı bunun yerine bir koyun olaydı. Hele ne olursa olsun. Bu büyük hayvanı bir hile ile aldatıp yerim» diye, yavaş yavaş ata yaklaştı; ve riâyet üzere selâm verip, «azizim at, benim sanatım hekimliktir. Hep otların ne hastalığa ilâç olacağını bilirim. Eğer efendim hastalıktan kurtulmak isterseniz, iyi olmanızı ve şifa bulmanızı boynuma alırım. Zira siz mutlaka hastasınız. Hekimlerin kavli, yularsız otlayan hayvanlar hastadırlar» dedi.

At kurdun hilesini anlayıp, cevap olarak «tabanımın altında büyücek bir çıban var, bir türlü yere basamıyorum» dedi.

Kurt, «tamam şimdi muradıma nâil oldum» diyerek ata, «efendim taban altında çıkan çıban pek tehlikelidir», dedi.

At, «aman hekîm kardeş! Öyleyse şuna bak» deyip yattı ve tabanını uzattı.

Kurt yanına yanaşır yanaşmaz, hemen kuvvetli bir tekme savurdu ki, kurdun burnu ezildi ve dişleri döküldü. Kurt bu acı ile «şu iş bana pek lâyık oldu, çünkü koyun kasaplığını bırakıp, hekîmlik etmeğe kalkıştım» deyip utanarak gitti.

İşte kendi sanatını bırakıp da, başka sanata kalkışan kimse, her halde zarara uğrar (s. 14-16).

3

Bir kimse, arkadaşına lüzumu olan bir işi, elinden geldiği halde yapmazsa, arkadaşı da o kimsenin bir işinde ve bir sıkıntısında bulunmaz. Misal :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir adamın bir eşeği ile bir köpeği vardı. Bir gün bu adam bulunduğu mahalden uzakça bir memlekete gitmek üzere, eşeğine binip köpeğini dahi beraber alıp yola çıktı. Birkaç saat gittikten sonra, bir çayırlık yere geldi. Burada biraz dinlenmek için, eşekten inip uykuya vardı.

Bu sırada eşek otlayıp karnını doyurdu. Köpek ise aç olduğundan, eşeğe rica ile «Arkadaş! karnım pek acıktı. Biraz yere çök ki sırtındaki heybeden bir parça ekmek alıp karnımı doyurayım» dedi. Eşek kemal-i hırs ile otlamakta bulunduğundan, köpeğe asla cevap vermedi. Köpek tekrar be-tekrar yalvardıysa da, eşek yine arkadaşının yalvarmasına kulak asmadı; ve en nihayet hiddetlenerek köpeğe :

— «Artık beni çok taciz ettin! Ne sabırsızmışsın. Azıcık bekle, şimdi sahibimiz uyanır, senin tayın ekmeğini verir» dedi. Köpek eşeğin bu sözüne gücendi, fakat hiç sesini çıkarmadı.

Arası biraz geçtikten sonra, ormandan bir kurt çıkıp; bunların üzerine doğru gelmeğe başladı. Eşek kurdu görünce, korkusundan titreyerek, arkadaşı bulunan köpeğe :

— «Aman arkadaş! Lutfeyle, mürüvvet eyle, kurt geliyor beni parçalar. Aman! Merhamet senden, yardım senden, beni şu kurdun pençesinden kurtar» diye yalvardı. Köpek buna cevap olarak :

— «Artık beni çok taciz ettin! Ne sabırsızmışsın. Azıcık bekle, şimdi sahibimiz uyanır, seni kurtarır» dedi. Eşek tekrar yalvardı. Bunun üzerine köpek eşeğe hitaben :

— «Bari gel sana bir nasihat vereyim. Şöyle ki, arkandan yükünü bırakır kaçarsın. Eğer kurt ardından yetişir ise, arka ayaklarının nalları ile kurdun dişlerine tekme vurur kurtulursun» dedi.

Ahmak eşek! Köpeğin bu sözlerini gerçek sanıp, arkasındaki yükünü yere atıp kaçtı. Lâkin kurt ardına düşüp yetişti; zavallı eşeği parça parça eyledi!

İşte şu misalden anlaşılmadı mı ki, eğer arkadaşlarımızın ve ahbaplarımızın işlerine yardım etmezsek, onlar da bizim bir işimize yardım etmezler. Bu halde ise, insan daima zarar görür. Öyle ise, her zaman birbirimize yardım etmemiz lâzım gelir (s. 17-19).

4

Kötü kimseye iyilik eden sonunda o kimseden zarar görür. Misal :

Bağcının biri dağda bir böğürtlen çalısına rastgeldi. Çalının üzerinde bulunan böğürtlenlerden bir tanesini koparıp yedikte lezzeti pek hoşuna gitti. Bu cihetle kendi kendisine «böyle çeşnisi hoş meyve veren fidan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yazık ki, kimse itibar etmeyip dağda bulunuyor. Bari ben şunu alayım, bağıma götürüp dikeyim,» deyip, çalıyı kökünden söktü. Ve götürüp bağının oportasına dikti.

Ondan sonra bu çalıya bağcı, günde iki defa su vermeğe başladı. Bu sebeple böğürtlen çalısı, budaklar salıverip ve şahlar sürüp bağın her tarafını kapladı. Bir dereceye geldi ki, artık bunun dikenlerinden bağın içine kimse giremez oldu. Bundan maadâ üzüm kütüklerini, kiraz ağaçlarını körletti. Hasılı güzelim bağı dikenlik bir hale koydu.

Biçare bağcı, bu hali görünce yine kendi kendisine :

— Eyvah! Ne dedim de böyle bir yaban çalısını getirip bağıma diktim. Ben bunun yüzünden çok paralar kazanarak faydalanırım ümidini ettiydim. Meğer ümidim beyhudeymiş. Çünkü bağımı harâp, yebâb edip yüzünden zarar gördüm!» diyerek çoğalmış olan böğürtlen çalılarını söküp attı ve yeniden bağının tımarına başladı.

İşte, insan dahi fena tabiatlı kimselerle arkadaş olup dâima onlarla düşüp kalkar ve kendilerine riayet ve hürmet ederse, her halde zararlarını görür. Bu cihetle her zaman kötü tabiatlı kimselerden uzak kaçmalı ve güzel huylu kimselerę riayet edip kendileriyle konuşmalıdır (s. 37-38).

(Mehmed Şemseddin, *Çocukların gece eğlencesi*, Kostantiniyye 1299/1882.)

5

Bir gün bir çiftçi, kadı'nın yanına gidip «efendim bugün öküzlerimden biri kazaen sizin bir koyununuzu öldürdü. Size gelişim ancak koyununuzun pahası her kaç kuruşsa vermek içindir.

Kadı — Aferin! Sen hak tanır bir adammışsın. Öyle ise koyunumun birine bir koyun getir. Zira şer'an bir şeyin tıpkısı olmak lâzım gelir» diye fetvasını vermiş.

Çiftçi — Pek güzel efendim. Benim muradım da bu işin, şer'îsini anlamaktı. Mademki, şer'-i şerîfi böyledir. Öyle olunca, benim öküzüm sizin koyununuzu öldürmedi, sizin öküzünüz benim koyunumu telef etti. Emrediniz de koyunumun yerine bir koyun versinler.

Kadı — (Biraz düşündükten sonra) Sahih benim öküzüm senin koyununu mu helâk etti?.. Eğer böyleyse fetvaya bakalım... deyince:

Çiftçi — Acayip! Adalet denilen şey böyle midir? Bir insan kendi hakkını nasıl tanırsa, başkalarının hakkını da öyle tanımalıdır. Zannedersem şer'-i şerif de böyle emreder» diye, kadının adaleti olmadığını meydana koymuştur.

İşte bu hikâyeden dahi adalet nasıl olması lâzım geldiği âşikâr oldu. Bu cihetle asıl insanoğlu insan olan, hak kendi tarafındayken, nasıl hükmederse, başkasının hakkını dahi öylece hükmetmelidir.

(*Arkadaş*, nr. 3, 5 Şevval 1293/24 Ekim 1876)

6

Konya'da sâkin bir beyzâde, bir akşam kendi hânesinin kapısı önünde durmaktayken yorgun ve mecalsiz bir çoban gelip beyzâdeden para istedi. Beyzâde sert bir çehre ile «sana verecek bir param yoktur» dedi. Çoban tekrar bir parça ekmek talep eyledi. Bey yine reddetti. Çoban yine bir daha bir mikdar su istedi. Zâdegân, bu safer «haydi defol şuradan köpek çoban» diye çobanı kovdu. Bunun üzerine çoban, beyzâdenin yüzüne ve kıyafetine dikkatlice biraz baktıktan sonra çekilip gitti.

Bundan birçok vakit sonra bu zâdegân, av avlamaya gittiği esnada ormanın birinde yolunu kaybetti. Öteye beriye dolaşıp durmaktayken gözüne bir çoban kulübesi gözüktü. Hemen oraya gidip şehre gidilecek yolun nerede olduğunu sordu.

Çoban — «Şehir buraya pek uzaktır, şimdi ise güneş batacak. Mümkün değil, olduğunuz yere bu gece varamazsınız. Eğer ormanda kalırsanız kurtlar ve sair canavarlar sizi paralar. Eğer aklınız varsa bende misafir kalabilirsiniz» dedi. Beyzâde çobanın şu insaniyetinden memnun olup hemen kulübeye girdi. Çoban, beye biraz geyik eti pişirip biraz da su verdi ve bir de üstünde yatmalık için yere birkaç geyik postu serdi.

Sabah oldu. Beyzâde güneşin tulû' eylediğini gördüğünden ve olduğu mahalle vaktiyle yetişmesini arzu ettiğinden hemen yola çıkmasını ve yolun doğrusunu kendisine irâe edilmesini çobana tefhim eyledi. Bunun üzerine çoban, tüfeğini alıp beyin önüne düştü. Birkaç saat yol yürüdükten sonra daha üç saat yol kaldığını çoban, beye söyledi. Ve çoban tekrar beye dönüp «beni bilir misiniz» diye sordu. Beyzâde mahçup olarak «sizi görmüşlüğüm vardır» diye cevap verdi. Çoban tekrar «evet, beni kendi kapınızın önünde görmüştünüz. İşte size şimdi hem cesaret vereceğim, hem de biraz nasihat edeceğim. Ne zaman kapınıza aç ve susuz bir fakir gelirse haydi defol şuradan köpek... demeyiniz» deyip kulübesine döndü. Beyzâde dahi mahcuben yoluna gidip evine vardı.

(*Çocuklara arkadaş*, c. I, nr. 2, 16 Cemaziyülevvel 1298/16 Nisan 1881, s. 22)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TEDBİRDE KUSUR

Birinci fasıl

ÜÇÜNCÜ MECLİS

TAHİR, VESİLE

(İçeriye girerler, Tahir sandalyeye oturur. Vesile ayakta durur.)

TAHİR — Bırak... Allah'ı seversen. Beni içeriye bırakmadın ki, şu kahbeye sevmek nasıl olurmuş göstereyim. Bak utanmaz alçak köpeğe.. Daha şimdiden adam sevmeğe kalkışmış.

VESİLE — Oh.. Zahir bırakaydım da kızın ödünü koparaydın, öyle mi? Bunun sabahı yok mu? Zati kızın yüreği yanmaktaymış. Bir de sen yak?

TAHİR — Anlaşıldı. Anlaşıldı. İşte hep kabahatin başı sensin ki, kız Nâil Bey'i seviyormuş da bana haber vermedin. Eğer haber vermiş olaydın iş bu raddeye gelmezdi. Söyle bakayım... Bana niçin haber vermedin? Ben evin içinde adam değil de bostan korkuluğu muyum?

VESİLE — Aman bey! Sen de pek tuhaf söylüyorsun! Sanki benim haberim varmış da size söylemedim. Öyle mi zannediyorsun? Alimallah, benim de şimdi sizinle beraber haberim oldu.

TAHİR — La-havle!. Bak şu kahbenin tuttuğu işe! Hay utanıp arlanmaz! Bir kere bu namus değil mi bana?...

VESİLE — Allah Allah!.. Bey burada namus olacak ne varmış? Yabancı erkekleri sevmemiş ya? Bilâderinizin (birader) oğlunu sevmiş, ne yapalım? Gönül bu. İşte sevmiş. Hem Nâil Bey'in nesi var? Allah'a emanet, ay parçası gibi bir civan. Öyle sair delikanlılar gibi gezme bilmez, zamparalık bilmez. Gözü bağlı bir çocuk. Yirmi bir yaşına gelmiş de hâlâ pederi yalnız başına bir tarafa salıvermez. Nereye gitse beraber götürür. Hem küçükten beri birlikte büyüdüler. Hazır biribirinin huyunu, hulkunu bilirler. Ondan iyisine verecek değilsiniz ya?

TAHİR — Ey şimdi meramın ne sanki?

VESİLE — Meramım ne olacak. İşte Nâil'i seviyormuş. Kız kendini helâk mi etsin? Hayırlısı veririz gitsin vesselâm...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAHİR — Ne yapalım? Nasıl edelim de verelim?

VESİLE — Nasıl edeceksin. Bir kere gider biladerinize (birader) söylersiniz. Elbet o da olmaz demez ya?

TAHİR — Tamam!. Sonra? Sen Nâil'in babasını bilmiyor musun? Evlâdını sanki âşık gibi seviyor.. Nâil Nâil diyerek çıldıracak. Bir saat, bir dakika, yanından ayırmıyor. Nereye gitse beraber götürür, hiç kimselerle görüştürmez. Hattâ! Ben amcası iken bayramdan bayrama elimi öpmeye bile güç hal ile gönderiyor.. Bu işi duyarsa, bana kızını niçin zaptetmiyorsun, benim yüzü örtülü evladımı baştan çıkarmış derse. Sonra ne demeli?

VESİLE — Ay efendim... Biladerinize kızım oğlunuzu seviyor mu diyeceksin? Bir münasebet düşürüp Allah'ın emriyle, sizin rızanızla, kızımı mahdumunuz Nâil Bey'e vermesini istiyorum dersiniz biter, gider.

TAHİR — Pekalâ. Haydi böyle söyleyelim. Fakat şimdi onun da sırası değil. Çünkü adamcağız hasta, kendi canınla uğraşıyor. Ona nasıl ağız varmadan, kızımı oğlunuza vermek istiyorum demeli? Ben canımla uğraşayım da, siz keyfinizi düşününüz derse ne cevap vermeli?

VESİLE — Bey bey!.. Artık ben bir şey söylemem. Çünkü ne söylesem, bir mazeret buluyorsun. Galiba siz evladınıza acımıyorsunuz. Fakat bunu sonu fenaya varır. Kız elden gider. Bak Ali Bey'in kızı ne oldu? Babası olacak herif, kızı Kerim Bey'e vermedi de, kızcağız bir gece kendisini öldürdü. Ben bilmem! Son pişmanlık fayda etmez..

TAHİR — Hatun sen deli mi oldun? Niçin böyle söylüyorsun? Ben Hayriye'yi nasıl severim bilmez misin? Bu ana değin gözünün üstünde kaşın var dediğimi işittin mi? Bir fiske ile dokunduğumu gördün mü?

VESİLE — Hayır görmedim. Fakat şimdi neden böyle ediyorsun?

TAHİR — Ne ediyorum? Söyleyiniz de bilelim. Biz de ona göre hareket edelim?

VESİLE — Aman!.. Artık benim size yürek tüketecek vaktim yok. Var nasıl istersen öyle yap. İşte ben gidiyorum (gider).

DÖRDÜNCÜ MECLİS

Tahir (yalnız) — Şimdi işin neresi fena! Ya Nâil'in kıza muhabbeti olmayıp da gönlünü almak için seni severim dediyse? Kadın kısmının aklı da kısadır. Ya buna inanıp bütün bütün gönlünü verdiyse? İşte o zaman iş sırasına girer. Ama belki o da kızı sevmiştir!. Çünkü ağlamış. Baksana! Kız dadısına öyle söylüyordu. Yahu çok şey!.. Kapının arkasından kızın söylediklerini işittiğim sırada... Eğer Vesile bırakmış olaydı.. Mutlaka içeri girip kızı fena halde dövecektim! İyi ki Vesile bırakmadı. Şim-

di yüreğim yavrucağıma acımağa başladı! Ah evlât değil mi, nasıl acınılmaz?

(Bu sırada bir cariye girer)

BEŞİNCİ MECLİS

CARİYE, TAHİR

CARİYE — Beyefendi sizin için büyük bilâderiniz çabuk gelsinler diyü haber göndermiş.

TAHİR — Kim haber getirdi?

CARİYE — Bir uşak..

TAHİR — Acaba ziyade hastalandı mı? Yoksa.. Uşak bir şey söyledi mi? Hasta filan dedi mi?

CARİYE — Hayır öyle bir şey söylemedi. Yalnız bey çabuk gelsin, efendi istiyor dedi, gitti.

TAHİR — İnşallah hayırdır! Peki giderim.

(Cariye çıkar.)

ALTINCI MECLİS

YALNIZ TAHİR

Çok şey böyle bî-vakt beni neden çağırtmış? Acaba öldü de, onun için mi çağırdılar?.. Zira uşak çabuk gelsin demiş! Yok yok!.. Ölse doğruca öldü derdi, hiç efendi istiyor demezdi! Elbet bunda bir şey olmalı! Allah vere hayır olaydı! Acaba vakit nasıl? (Saate bakar) O sabah olmuş ha!.. Çok şey! Böyle gece yarısı çağırmak. Bakalım ne için beni istemiş, gitmeli. (Gider).

(Perde kapanır). (s. 16-23)

Üçüncü fasıl

ÜÇÜNCÜ PERDE

(Perde açıldıkta İzzet Bey'in mezarı. Nâil Bey mezarın üzerine kapanmış. Yanı başında iki uşak durur. Mezarlığın gerisinde de kale kapısı görünür).

BİRİNCİ MECLİS

NÂİL, UŞAKLAR

NÂİL — (Ağlayarak) Ah!.. Benim bâis-i hayatım pederim! Beni kimselere emniyet etmez... her nereye gitsen beraber götürür... gözünün önünden bir saniye ayırmazdın akıbet ayrıldık mı?.. Akıbet bu kadar malı, emlâki de terkettin mi?.. Babacığım beni bırakıp da kara toprakların altına mı girdin? Ah gaddar dünya ah!.. İstediğini evc-i semaya çıkarır... İstemediğini de böyle ters mers eder de kapar koyuverirsin... Ah babacığım!.. Bari beni de yanına al (Ağlar, tekrar mezara kapanır).

UŞAKLAR — (Nâil'in koltuklarına girerek kaldırırlar. Uşağın bir tanesi) Aman beyefendimiz... Siz bir ele girmez cevhersiniz... Gençliğinize yazık değil mi? Kendinizi böyle toprakların içine atıp helâk mı edeceksiniz?.. Bu dünya fânidir. Ana baba ile tekmil-i ömr eylemek mümkün değildir. Cümlemiz bu yolun yolcusu olduğumuzu siz bizden alâ bilirsiniz. Kerem buyurun. Lutuf buyurun, gelin konağa gidelim. Şimdi valideniz de merakta kalır.

NÂİL — Ağalar, rica ederim!.. Bana dokunmayın... Kalbin zehri ağlamakla def'olur!.. Bırakın ağlayım!.. Siz varın konağa gidin... Nafile çabalamayın... Benim firakım teskin oluncaya kadar buradan bir yere gidemem. Hadi siz gidin. Daha ne duruyorsunuz?

DİĞER UŞAK — Aman velinimetimiz! Sizi nasıl yalnız bırakıp da gidelim?

NÂİL — Lâ-havle! Canım kendi derdimi bırakayım da şimdi sizinle mi uğraşayım? Hadi gidin dedik a...

EVVELKİ UŞAK — Peki beyim darılmayınız. Fakat şimdi validenize ne diyelim?

NÂİL — Benim validem ölmedi... Babam öldü! Elbette babam için ağlayacağım. Hem ağlamağa borçluyum... Varın gidin. Beni kendi halime bırakın... Valideme ne söylerseniz söyleyin... (Uşaklar birbirine bakışarak çıkarlar)

İKİNCİ MECLİS

NÂİL, SONRA HİLE KUTUSU, CİĞER SIZLATAN, ÇENGEL VELİ

NÂİL — (Kendi kendine) Ah ölüm ah sen değil misin?.. Ağızların tadını bozan.. Sen değil misin silsileleri tarümar eden... Ah beli kırılası felek! Bana böyle kara günleri gösterdin ha? Acaba daha ne sefaletlere duçar edeceksin? (Tekrar mezarın üzerine kapanır).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Bu sırada Hile Kutusu, Ciğer Sızlatan, Çengel Veli gelirler, mezarın yanında durarak feryada başlarlar). Ah efendim İzzet Bey!.. Sen bizim velinimetimiz efendimiz idin... Bu ana değin çok nimetinizi yedik... Şimdi Mısır gibi boyu uzak yerden efendimizi görür, mazhar-ı inayeti oluruz... Küçük beyimizi dahi yanında safa-yı hâtır üzre buluruz da, ondan sonra gam çekmeyiz diyerek geldik... Şimdi seni böyle siyah topraklar içinde bulduk!.. Bundan sonra dünyalar bize haram olsun!.. (Saçlarını başlarını yolarak kendilerini yere atarlar).

NÂİL — (Başını çevirerek) Yahu siz kimlersiniz ki, bu adam için bu kadar matem ediyorsunuz?

MAHUDLAR — (Hiç cevap vermeyip yine yolunup çırpınmakta devam ederler).

NÂİL — (Tekrar) Ey vefakâr adamlar. Galiba siz bu adamın iyiliğini görmüş bendegânından olmalısınız ki, kendinizi yerlere vurup izhar-ı teessüf ediyorsunuz.

HİLE KUTUSU — Vay hey beyim. Sen de bizimlen mi eğleniyorsun?

NÂİL — Hayır, niçin eğleneyim? Siz bu adamı neden biliyorsunuz. Soruyorum?

HİLE KUTUSU — Neden mi biliyoruz? Ah! Ben merhumun azadlı kölelerindenim... Sayesinde para kazanıp Mısır'da pirinç ticaretiyle meşguldüm. Bu iki kişi de merhumun emekdarlarındandır. Hem benim ortaklarımdır. Nasıl ağlamayalım? Sayesinde adam olduk... (Tekrar ağlarlar)

NÂİL — Ya öyle mi? Siz benim pederimin bendelerindensiniz ha? Pederim öldüyse ben sağım. Sizin hepinizi mesrur etmek boynumun borcu olsun.

(Mahudlar Nâil'in ayağına kapanırlar)

HİLE KUTUSU — Vay Nâil Bey'imiz. Sizi on yaşında çocuk bırakmıştık. Şimdi maşallah, bak koca delikanlı olmuşsunuz. Tanıyamadık. Ah!... Sizi tanıyamadığımızı ayıplama. Zira pederinin acısı ciğerlerimize işledi de gözlerimiz dünyayı bile görmüyor.. İşte sizi bunun için tanıyamadık. Affedersiniz.

NÂİL — Estağfurullah efendim. Ben de sizi tanıyamadım. Siz hiç bizim konağa gelmez miydiniz?

HİLE KUTUSU — Evet hakkınız vardır. Bizi tanıyamazsınız. Çünkü biz on bir senedir Mısır'daydık. Zat-ı âlinizi bıraktığımız vakit on yaşındaydınız. O vakitten beri hiç devlethanenize gelmedik. Yalnız arasıra rahmetli pederinize arîza takdim edip arz-ı ubudiyet ederdik.

NÂİL — Ey şimdi gelip de babamın irtihalini duyduğunuzla sahîhan acıdınız mı?

HİLE KUTUSU — Ah! Acımak da söz mü ya? Eğer beyimizi burada bulmayaydık, kendimizi telef edecektik. O niyetle geldik. Ah... Yüreğimizde olan acı. Yine bizi sağ bırakmayacak...

NÂİL — Hakikat babam acınacak adamdı... Ne faide ki âlem-i fâniden gitti. Allah rahmet eyleye!

CİĞER SIZLATAN — Efendimiz pederiniz yattıkça Allah size ömür versin. Babanızın vefatından müteessir olduksa, sizi böyle delikanlı gördüğümüzle teselli bulduk.

NÂİL — İşte eğer ben de sizi görmeyeydim... bugün kendimi helâk etmek bir şey değildi...

ÇENGEL VELİ — Ah beyim.... Böyle sözler söyleme. Zira bizim halimizi Allah bilir. Hem beyim artık burada durmayalım. Zira pederinizin kabrini gördükçe kederimizin tezyidini mucip olur. Buyurun gidelim.

NÂİL — Oh Yarab! Konağa da gitsem bir türlü.. Pederimin odasını, kendine müteallik sair şeylerini gördükçe bütün bütün fena oluyorum.

ÇENGEL VELİ — Öyledir efendim. Öyledir. Bizim de içimiz götürmez. Bari şu Edirnekapısı'ndan gezerek Yenibahçe'ye doğru gideriz de biraz gönlümüz ferah bulur.

NÂİL — Vâkıa güzel olur. Eksik olmayın efendim. Sizinle biraz teselli bulayım bari.

HİLE KUTUSU — Evet beyimiz.. Hem de oralarda bir mahal bulur otururuz da azıcık aklımız başımıza gelir. Buyurun. Buyurun yavaş yavaş yürüyelim. (Çıkarlar, perde birkaç dakika hâli kalır).

ÜÇÜNCÜ MECLİS

NÂİL BEY'İN UŞAKLARI

(Perdeye girerek birisi diğerine) — Ay! Bizim bey burada yok. Acaba nereye gitti? Şimdi validesine ne cevap vermeli?

ÖBÜR UŞAK — Belki biz konaktan çıktıktan sonra konağa gelmiştir?

EVVELKİ UŞAK — Canım gelseydi yolda rastgelirdik. Ah!. Acaba kendine bir şey yapmasın? Çünkü deminden buradaki hali neydi? Deli gibi biz de yalnız başına bıraktık da gittik!

SONRAKİ UŞAK — Canım ne telâş ediyorsun? Belki ahbaplarından biri gelmiş de alıp götürmüştür... Dur dur! Şimdi hatırıma geldi. Edirne-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kapısı'nda ahbaplarından bir Galib Efendi vardı. Haydi bir kere de oraya gidelim.

EVVELKİ UŞAK — Orada da yoksa?

SONRAKİ UŞAK — Yoksa yok... Biz de gider bulamadık deriz. Ne yapalım? Hele bir yol oraya da gidelim. Belki oradadır. (Giderler). (s. 39-49)

(Perde kapanır)

(Şemsi, *Tedbirde kusur,* İstanbul 1290.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TİYATROLAR

I. HASAN BEDREDDİN

Bir günlük ikbâl'den 533

II. MEHMED RİFAT

Görenek'ten 539

III. YAĞCIZADE A. NURİ

Hilekâr karı yahut hilekârın mumu yatsıya kadar yanar'dan 542

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

 MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİR GÜNLÜK İKBÂL'den

Birinci perde

ONDÖRDÜNCÜ MECLİS

ŞAH, NEMA, KÖLELER, ASKERLER, ZEFORİS

(Kayıkçılar birinci meclisteki şarkıyı söylerler. Sandal yanaşır, Şah, Nema çıkarlar ve köleler fener çekerler).

Gidelim haydiniz ey balıkçılar
Denizde bekliyor bizi balıklar
Bahtımıza hava bugün pek güzel
Esiyor sahilde pek latîf rüzgâr
Alalım ağları gidelim erken
Balıkçı nâzırı zâlim gelmeden
Müstahak oluruz cezâya birden
Rast gelirse bize eğer o gaddâr

ŞAH — Saraya çabuk varmak için Pambus yolundan gidelim.

NEMA — (Zeforis'i kumların üstüne düşmüş görüp) Ay bu ne?

ŞAH — Ne oldunuz? Neden korktunuz?

NEMA — Baksanız a, şu yatan kimdir?

ŞAH — Galiba bir fukara adamdır veyahut balıkçıdır. (Kölelerin elinden bir fener alıp Zeforis'e yaklaşır) Size demedim mi bir balıkçı, bîçare yorulmuş da.. Ay ne tuhaf kumların üstüne yazı da yazmış. Bakayım (dikkat ederek) «Ah ben de bir şah olaydım».

NEMA — (Bakarak) «Ah ben de bir şah olaydım.

ŞAH — Çok şey, bu herif şah olaydı acaba ne yapacaktı? Baksanız a hekimbaşıyı çağırın. (Hekim gelir) Hekimbaşı gel şu yatan balıkçıya bir şey ver, ta yarına kadar bu halde baygın kalsın.

HEKİM — Baş üstüne efendim (çantasından bir şişe çıkarıp Zeforis'e koklatır) Artık uyanamaz... Daldı.

ŞAH — (Kölelerin birine gizli bir şey söyler) Doğru götürünüz...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Orada yatırınız (kölelere Zeforis'i kaldırmaları için işaret eder, onlar da omuzlarlar).

NEMA — Aman efendim bunu ne yapacaklar, öldürecekler mi?

ŞAH — Hayır kızım, gördün a, bu herif şah olmağı kurmuş. Ben de ona şahlığımın bir günlüğünü verdim. Bakalım ne yapacak? Hem daha başka bir muradım vardır.

NEMA — Pekâla efendim.

ŞAH — Haydin siz önden yürüyünüz.

ŞAH — Önümüzden gitsin yeni şahımız.

HEPSİ — (yürüyerek bunu çağırırlar)

Bırahma hakikat bir âlem-i himmet
Sana veren odur bu kadar kuvvet
Var olsun şahımız etsin inâyet
Versin balıkçıya bir günlük devlet

(hepsi çıkar)

Perde kapanır. (s. 48-50)

İkinci fasıl

İKİNCİ PERDE

(Perde açılınca şahın saltanat salonu görünür ve Zeforis salonun bir köşesinde yatakta yatıyor müşâhede olunur.)

BİRİNCİ MECLİS

ŞAH, NEMA, KADOR, ZEFORİS, MABEYN NÂZIRI, ATTAR VE SONRA VEZİRLER VE UŞAK VE KÖLELER

ŞAH — Bakınız, bu gün vereceğim emirleri hakkıyla icrâ edenlere mükâfat vereceğim. (Mevcudun hepsi itaat yolunda başlarını eğerler.) Şu yatan adamı görüyorsunuz a, bu adam uyandığı vakit cümleniz bana ettiğiniz riayet gibi riayet edeceksiniz ve kendisini bugün şah tanıyacaksınız. Her emrini tutacaksınız. (Yine başlarını eğerler) Fakat eğer kusur ederseniz, sonra keyfinize.

KADOR (taaccüble) — Veliü'n-ni'metim bu nasıl... (keserek)

NEMA — Canım efendimizin meramını anlayamadınız mı. Bu balıkçı şah olmağı arzu etmiş, efendimiz de işte bugün arzusuna nâil etti.

ŞAH — Hayır Nema, o kadar değil, bundan başka bir maksadım daha var.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NEMA — Nasıl efendim?

ŞAH — Görüyorsunuz ki bu adam teb'amız efrâdından bir esnaftır. Hem fakir bir balıkçı. Şüphesiz bu adam hükûmet memurlarının kendilerine olan muamelelerini bizden iyi bilir.

Kim bilir ihtimal ki bu bîçare zulüm görmüş ve çok gözyaşı dökmüştür. Halini bize arzedememiştir. Şimdi ben, bunu bugün yerime şah ettim. Şahlığı kendisine inandıracağım, sonra vereceği emirlerden, hükümlerden reâyâmızın, memurlarımızın ahvâlini tamamiyle anlayacağım.

KADOR — Demek hâk-i payiniz bugün feylesofça bir tecrübe edeceksiniz.

ŞAH — (gazapla) Kador, ne emredersem itaat et, çok söyleme.

KADOR — Mizâc-ı âlînize muvafık gelecek hizmetleri icra ile her vakit iftihar ederim. Lâkin bir günlük şahımızı şah tanımak nefsimce pek güç gelecek.

ŞAH — (Umuma) Cümlenizin bugünkü vazifelerini şimdi mabeyn nazırı size söyleyecektir. Ona emir verdim.

NEMA — Aman efendim bendenize de bu tecrübe meydanında bir hizmet ihsan eder misiniz?

ŞAH — Nasıl?

NEMA — Efendim müsaade buyurulursa bendeniz de yeni hükümdârımızın hademesi sırasında bulunayım.

ŞAH — Pekâla efendim. Pekâla, siz de öyle yapınız. Siz çekiliniz. Şah şimdi uyanır.

(Hepsi baş eğerek çıkarlar)

KADOR — (Şaha hain hain bakarak gizlice) Bugün bîçare Masol'un şahlığının son günüydü, onu da balıkçıya verdi. (Nema ve Kador ihtiram ile çıkarlar).

İKİNCİ MECLİS

ŞAH, MABEYN NAZIRI, HEKİM, KÖLELER VE CARİYELER

HEKİM — Ey balıkçı hazretleri... Gözünü aç.

ŞAH — Efendimiz kalktı... Yüksek sada ile..

MABEYN NAZIRI — Efendimiz kalktı... (Bu esnada cariyeler leğen, ibrik, havlu getirirler ve emre muntazır olurlar).

ZEFORİS — (Bulunduğu yerde gözlerini açarak) Zelid?, Pifar? (ilerleyerek) Aman Yarabbi ben neredeyim... Gözlerime inanayım mı? Galiba rüya görüyorum ben nerdeyim?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HEPSİ

Şükretmededir lutfuna ey şâh-ı kerem-kâr
Sâdık teb'aa adlin edip sıdk ile tekrar
Kör olsun o göz kim görerek lutf-ı azîmin
Nankörlük edip sonra ede adlini inkâr

ZEFORİS — Lutfetti bana bu gece bî-şüphe Bırahma
Gördü bu gözüm uykuda bir meclis-i ra'nâ
Geçmezden evvel bendeki bu hâlet-i rüyâ
Ey çalgıcılar eyleyiniz şarkıyı tekrar

HEPSİ — Şükretmededir lutfuna ey şâh-ı kerem-kâr
Sâdık teb'aa adlin edip sıdk ile tekrar
Kör olsun o göz kim görerek lutf-ı azîmin
Nankörlük edip sonra ede adlini inkâr

ZEFORİS — Hayır, bu rüya değil.. Yürüyorum.. Görüyorum.. Hayır hayır ben uykuda değilim. Lâkin bu arkamda rubalar ne... Bu saray ne...

(Şah Zeforis'e temennâ ederek)

ŞAH — Zat-ı haşmet-simâtınızda bugün bir durgunluk görüyorum, ne oldunuz?

ZEFORİS — Za.. Zat mı? Kime söylüyorsunuz?

ŞAH — Zat-ı şâhlarına söylüyorum.

ZEFORİS — Vay ben şah mıyım?

ŞAH — Efendim bendeniz de birinci vezirinizim.

ZEFORİS — Birinci vezirim mi.. Bu mutlaka rüya..

ŞAH — Efendim, geçmişleri der-hâtır ediniz.. On seneden beri şu ülkenin şahısınız.

ZEFORİS — Ne on sene?

ŞAH — Evet, on senedir şahsınız, fakat geçenlerde bir ağır hastalığa uğradınız da... Bunun için geçmişleri der-hâtır edemiyorsunuz.

ZEFORİS — Ben mi?

ŞAH — Evet, evet. Hattâ o hastalığınız vaktinde... Ben Zeforis isminde bir balıkçıyım diyordunuz.

ZEFORİS — Tamam işte ben balıkçı Zeforis'im ya.

ŞAH — Vah vah efendimiz yine balıkçılığı kurdu... Aman hekim nerde? Başından kan alsın.

ZEFORİS — Yok ,yok, hekim lâzım değil, bu efkârdan geçtim. Zeforis değilim.

ŞAH — İşte efendimiz biraz kendinize geliniz. Etrafa bakınız. Bu ülkenin hükümdarısınız. Efendim sabah taamını emreder misiniz? Çünkü vakit geldi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZEFORİS — Peki, peki. (Kendi kendine) Aman şimdi çıldıracağım. Peki yemek gelsin.

(Bu aralık köleler yemek sofrasını tertip ederler. Zeforis yemek sofrasına oturur.)

ZEFORİS — İnsan rüyada yemek yiyemez derler. Bakayım rüyada isem yemek yiyemeyeceğim. (Bir meyva alarak ağzına götürür). Aman yiyorum... yiyorum... (Bir kadeh şarap alıp içer) İçiyorum da.. Evet hem içiyorum, hem yiyiyorum.

ŞAH — Doldurunuz efendim. Şu güzel şaraptan bir daha içiniz. (Zeforis bir daha içer).

ZEFORİS — İsbat ediyor doğrusu bu meclis-i zibâ
Bu hâl değil menkıbe ya hâlet-i rüyâ
Şimdi tanıdım kendimi yok şüphe bu işte
Etmiş beni bu memlekete şah Bırahma

ŞAH — Etmiş seni bu memlekete şah Bırahma

HEPSİ — Biz şahlığını eyleriz ikrâr serâpâ

ZEFORİS — Gönlüm diliyor eyleyeyim kendimi inkâr
Hâkimliğimi etmede lîk cümlesi ikrar
Bildir bana Yarabbi bu hâlette ne sır var
Bîçare balıkçıya ne bu mevki-i bâlâ

CÜMLESİ — Şükretmededir lutfuna ey şâh-ı kerem-kâr
Sadık teb'aa adlin edip sıdk ile tekrar
Kör olsun o göz kim görerek lutf-ı azîmin
Nankörlük edip sonra ede adlini inkâr

ZEFORİS — Ey şimdi ben mutlaka şahım ha.

ŞAH — Daha şüphe mi ediyorsunuz.

ZEFORİS — Benim her emrim tutulur mu?

ŞAH — Hay hay... İsterseniz tecrübe ediniz.

ZEFORİS — Hâlâ inanamıyorum... (Kölelerin birine) Ey bana bak. Buraya gel. (Köle gelir)

ZEFORİS — Ben neyim?

KÖLE — (Titreyerek) Efendim şahımsınız.

ZEFORİS — Haydi bakayım beni sever isen kendini şu pencereden aşağıya at. (Köle kendini atmağa koşar).

KÖLELER — Efendim, biz de atalım.

ZEFORİS — Durunuz, durunuz.. Şimdi inandım.. (Elini cebine sokarak) Ah sahih param da var.

Gönlüm diliyor eyleyeyim bugünü inkâr
Hâkimliğimi etmede lîk cümlesi ikrâr
Bildir bana Yarabbi bu hâlette ne sır var
Bîçare balıkçıya ne bu mevki-i bâlâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HEPSİ — Şükretmededir lutfuna ey şâh-ı kerem-kâr
Sâdık teb'aa adlin edip sıdk ile tekrar
Kör olsun o göz kim görerek lutf-ı azîmin
Nankörlük edip sonra ede adlini inkâr
ZEFORİS — Sadık köleler işte size eyledim ihsan
Yağma ediniz paraları şâd olun her an
Hizmet ediniz şâhınıza sıdk ile tâ kim
Dâim edeyim sizlere ben lutf ile ihsan
(Köleler paraları kapışırlar)
HEPSİ — Şükretmededir lutfuna ey şâh-ı kerem-kâr
Sadık teb'aa adlin edip sıdk ile tekrar
Kör olsun o göz kim görerek lutf-ı azîmin
Nankörlük edip sonra ede adlini inkâr
(Şahın bir işareti üzerine hepsi çıkarlar, Nema girer) (s. 52-60)

(*Bir günlük ikbal*, 1290/1874)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÖRENEK'ten

Birinci fasıl

(Manzara. Alafrangamsı döşenmiş bir oda. Na'im Bey. Küçük bir yazıhane yanındaki koltukta oturmuş görünür.)

BİRİNCİ MECLİS

NA'İM BEY — (Mülahaza hâlinde görünerek azıcık tevakkuftan sonra, yüksek sesle «Off» deyip kalkar.)

Hâlâ kurtulamadık gitti. Görenek belası. Yapmasan olmaz. Yapsan hesâba elvermez. Hem de ne kadar hazzetmediğim şey. Bütün bütüne efkârımın hâricinde... Ne ise masrafı filanı göze alalım. Lâkin vicdana nasıl galebe edeyim? Daha dünkü gün düğünlerin mazarratına dair yazdığım bendler, gazetelerde duruyor. Hâlâ mürekkebi kurumadı. Şimdi kalkayım da kendi efkârımın aleyhinde, yine kendim bulunayım... Mümkün değil. (Biraz yumuşayarak) Peki yapma. Yapma amma. Gel de karıya meram anlat. Onun aklı nerdeeeee... bizim hesap nerde! Haydi yap. Yap amma. Boşuna masraf. Hem ne masraf. Karının dediğine bakacak olursam dağlar dayanmaz... (Azıcık sükût) Dur yahu. Hazır tenhâyım. Kendi kendime bir hesap edeyim. Bakalım ne ile olur?

(Deyip, yazıhane yanındaki koltuğa oturur. Eline bir parça kâğıtla kalemi alıp hesaba başlar.)

İKİNCİ MECLİS

NA'İM BEY, CEVRİYE HANIM

CEVRİYE — (Girer) Nasıl beyefendi? İnşallah aklınız yattı.

NA'İM BEY — Bakalım. Ben de onun hesabıyla uğraşıyorum.

CEVRİYE — Aman beyefendi, artık usandım. Bir seneden beridir işler hep bakalımla gidiyor. Gayrı bunun bakalımı makalımı kaldı mı? Olacak vesselâm. Hem dursana. Sen hesabı kendi kendine yapıyorsun. Biraz da bize sor. Oku bakalım ne yazdın?

NA'İM BEY — Canım azıcık sabırlı ol. İşte hesap ediyorum. Elverirse yaparız.

CEVRİYE — Elvermeyecek ne var? Nemiz eksik, her istediğimiz yolunda. Hesap etsen de yapacaksın, etmesen de yapacaksın. Hele şu hesabı bir de bana söyle?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NA'İM BEY — Allah aşkına bu kadar üzerime düşme. Yazdığımı da yazacağıma da şaşırdım. Azıcık sabret. Tekmil edince hepsini birden okurum.

(Deyip hesaba devam etmek üzere bulunurken kalemi kırar, tekrar açar, yine kırar.)

Gördün mü karı? Bunda bir meymenetsizlik var. İkidir kalem kırılıyor. Gel şu işten vaz geçelim. (Kendi kendine) Ne çare azıcık *Tandırnâme*'ye inanır gibi görünmeli.

CEVRİYE — Hayırdır inşallah. Hiç böyle şeyde meymenet olmaz mı? Hesap yazıyla olmasın sen bana ağızdan söyle.

NA'İM BEY — Olmaz efendim. Hiç ağızdan hesap mı olur? Azıcık kaldı bitireyim de okurum. (Tekrar hesaba başlar.)

CEVRİYE — Yok, yok o kalem uğursuz. Senin aklını çeliyor. Başka kalemle yaz.

NA'İM BEY — (Sükût ve hesaba devam eder.)

CEVRİYE — (Rica haliyle) Allah aşkına şu kalemi değiştir.

NA'İM BEY — Peki peki (deyip kalemi değiştirerek yine hesap eder, bitirir) Yahu. İşte hesap bitti. Dinle bakalım.

CEVRİYE — Okuyunuz efendim.

NA'İM BEY — (kâğıda bakarak) Çocuğa bir kat elbise bin kuruş. Bir de aldanacak şey yüz kuruş. Düğün masrafı aşçısıyla maşçısıyla beş altı bin kuruş.

CEVRİYE — (Keserek) Dur, dur. Ya benim vaadim var. Yirmi tane fukara çocuğu sünnet edeceğim. Onlara elbise, fes, püskül, kundura, ellerine para verilecek. Sen bunların hiç birini yazmamışsın.

NA'İM BEY — Bak bu sözün yolunda. Fukaraları sünnet ederiz, fakat düğün masarifinden aşağı varırım.

CEVRİYE — Düğün masrafı ne idi ki, aşağı varacaksın?

NA'İM BEY — Beş bin kuruş.

CEVRİYE — A... beş bin kuruşun nesi olur ki çekiniyorsun? Adamakıllı takımla, bir aşçı getirecek olsak en aşağı on bine gelir.

NA'İM BEY — (Hiddetlice) Karı sen çıldırdın mı? On bin şuna, beş bin buna. Ne buu?.. Paralar kum değil ki, denizden toplayayım. Beş on paramız, her nemiz varsa ne kadar zahmetle toplandığını bilmiyor musun? Kır, bayır, yağmur, çamur, dere, tepe, dağ, taş, soğuk, sıcak demedim gezdim. Geceleri gâh beygir sırtında sırt üzerinde, gâh han köşelerinde çadır altlarında geçirdim. Gündüzleri daha beter. Yıllarca sıkıntılara düştüm. Hasretlere uğradım. Aylarca can korkuları çektim. Vakit oldu ki anamdan emdiğim süt burnumdan geldi. Böyle böyle beş on para sahibi olabildim. Şimdi birtakım hazır yiyicileri doyuracağım diye ma-mele-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kimi sarfedemem. Bir daha genç olmak mümkün değil ki, yine kazanırım diyeyim. Sakal beyazlanıyor, biraz rahat edelim. İnsaf be...

CEVRİYE — A beyefendi. Ne çabuk hiddetlenirsin? Ben sana malını mülkünü sarfet demedim. Bunun olup olacağı elli bin kuruş.

NA'İM BEY — Ne? Elli bin mi? Şimdi çıldırırım. Be karı durup dururken elli bin kuruşun taksirâtı ne? Hem elli bini nereden buluyoruz. Nereye sarfediyoruz. Allah'ı seversen şu elli bini nereye sarfedeceğini söylesene.

CEVRİYE — A canım... elli bin kuruş çok mu? Çocuğa, kızlara, halayıklara, uşaklara, fukarâ çocuklarına baştan ayağa elbise. Cerrahlara hediye, para. Bir, iki takım çalgı, orta oyunu, hokkabaz takımı, köçekler öteberi, soytarılar. Çocuğun başına takmak için kaldıracağımız elmas kirası. Yatağına askı. Sırmalı yorgan, yastık, soygunlara esvaplık, aşçı, kiler şu bu derken elli bini bile aşar.

NA'İM BEY — Pîr ol. Hiç bir şey değil. Elli bini ver, geç öbür tarafa. (Kendi kendine) Hay Allah belâsını versin. Amma belâya çattık haaa. Yahu, sen beni dinle. Bu kadar gürültüye lüzum yok. Her ne ise oluruna bağlayalım. Tevekkeli bu kadar paradan çıkmada bir mânâ yoktur.

CEVRİYE — Ha. Öyle ya. Dünyada bir erkek evlâdım, onun da mürüvvetini yapmayayım. Hayır dediğim gibi olacak.

NA'İM BEY — Vallahi karı ben delirmedim. Hamdolsun aklım başımda. Kırk yıldan beri kazanabildiğim üç beş akçeyi, kırk saatin içinde boş boşuna sarfedemem.

CEVRİYE — Edeceksin.

NA'İM BEY — (Hiddetle) Aşk olsun be. Bol keseden hüküm. Nerden edeceğim. Şimdiki halde bin kuruş kadar nukûdum var. Senin dediğine bakılırsa kusûrunu nerden bulmalı.

CEVRİYE — Ödünç al efendim.

NA'İM BEY — (Hiddeti ziyadeleşerek) Ne? Ödünç mü? Hele bir daha söyle. Hele bir daha söyle. Sen artık akıntıyı aşmışsın?

CEVRİYE — (Kendi kendine) Olmayacak, gideyim hanım ninemi de alayım. Belki birlikte kandırırız. (Çıkar).

NA'İM BEY — Karı aklı. Allah esirgesin. Borç mu? Budalalık. Budalalık da değil de adeta delilik. Esassız bir şey için borç et. Hürriyetini âleme sat. O benim işim değil. (Oturur).

(*Görenek,* Bidayeti mudhike akıbeti facia, ibret-âmiz bir vak'adır ki, görenek belâsından düğünlerin kesbetmiş olduğu halât ile bazı âdât-ı bâtılayı gösterir. 3 fasıl, 3 perde, (t.y.) s. 6-15.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HİLEKÂR KARI YAHUT HİLEKÂRIN MUMU YATSIYA KADAR YANAR'dan

Birinci fasıl

ALTINCI MECLİS

KADIN, ERKEK, AHALİ, SATICILAR

BİR SATICI — Buz gibi limonata.

DİĞERİ — Çamlıca bağlarının kiraz.

BİR ÇOCUK — Baba, baba, bana yemiş al.

BABASI — Peki yavrum! Peki! (Bir satıcıdan alır.)

BİR EFENDİ — (Yanındaki refikına) Yanımızdan geçen mavi ceketli beyi tanıdınız mı?

REFİKI — Bir defa daha gördüm gibi geliyor ama, kim olduğunu tanıyamadım.

BİR SATICI — Limonata buz, hararet söndürür. (Hava bozulur, derinden gök gürlemesi işitilir).

BİR ŞIK BEY — Şu sarı ferâceli kadın zihnimi pek bozdu. Kıyafeti lutufkârlardan olduğunu anlatıyor. (Hava bütün bütün bozulur. Satıcılar birer birer tabla ve küfelerini kaldırıp giderler. Gök gürültüsü artar.) Hava da birdenbire amma bozdu ha. Gözümün gördüğü bir avı pek kolay elden çıkarmazdım. Ne yapayım havanın bozuluşu işi fena etti. (Geçer.)

İHSAN — (Bir ihtiyar efendinin eteğinden tutmuş olduğu halde giderler) Baba ben yoruldum.

EFENDİ — Hoppala! Yavrum ben senin baban değilim. Haydi git, babanı ara!

YEDİNCİ MECLİS

İHSAN, BİR İHTİYAR EFENDİ, KAYIKÇILAR

İHSAN — (Ağlayarak) Baba beni kucağına al.

EFENDİ — A kuzum ben bu yaşa geldim, evlenmedim bile! Benim çocuğum filan yok!

İHSAN — Baba!

EFENDİ — Çattık (İhsan ağlar, gök gürlemesi artar, yağmur baş-

lar) Subhanallah, bu çocuğu bu havada sokak ortasında bırakmak da günah, ne yapmalı?

İHSAN — Baba, baba... Hu! Hu! Hu!

EFENDİ — Gel. Kucağıma gel. Allah müstahakını versin. (Kucağına alır) Sakın şeytan olmayasın ha!.. Bu da tuhaf. Durup dururken bir baş belâsı. Ne ise şimdi sokak ortasında bırakmayalım da sonra anası mı var, babası mı var, arar bulur, veririz.. Ya bulamazsam?.. Ne olur ki, yoktan zahmetsizce bir evlât sahibi olurum. İhtiyarlığımda bana bakar. (Gider. Sahne bir vakit hâlî kalır, gök gürültüsü şiddetlenir.)

SEKİZİNCİ MECLİS

SALİHA (PERİŞAN BİR HALDE KOŞARAK)

SALİHA — İhsan! İhsan! A! Burada da yok. Mutlaka bir beygir veyahut hayvan altında kalmıştır. Yarabbi! Merhamet (divane gibi şaşkın ve acele bir halde öteye beriye koşarak) Yok! Yok! (Gök gürlemesi ve şimşek, yağmur gittikçe artar) Bir yerlerde yok. (Başını ve ellerini göğe kaldırarak) Yarabbi! Yıldırımlarını üzerime yağdır da beni mahvet!.. Ben zevcimin sefâletine, evlâdımın mahvına sebep oldum. (Bir müddet dehşetli bir tavır ile tefekkürden sonra) Sabîlere, melekler rehberlik ederler. Belki yavrum İhsan'cığım eve gelmiştir. (Acele ile koşup evin kapısını çalar. Kapı açılır girer, bir müddet sonra odaya, Emine Hanım'la girerler.

DOKUZUNCU MECLİS

SALİHA, EMİNE

EMİNE — Bu telaş ne kızım? Ne oldun? Söylesene... Ay şimdi meraktan çatlayacağım.

SALİHA — Evlâdım. Ciğerparem İhsan'cığım... gitti.

EMİNE — Nereye gitti! Babasıyla mı (Saliha, Emine'nin bu sözüne cevap vermez).

SALİHA — (Konsolon gözünü açıp kâğıt, kalem ve hokka çıkarır ve konsolun üzerine dayanıp yazı yazarak) Seni perişan, evlâdını mahvettim. Beni arama. Evlâdını ara! (Gök gürlemesi artar. Şimşekler evin yanı başında çakmağa başlar).

EMİNE — Ay! Vallahi içime fenalık geliyor. Şimdi bayılacağım kızım. Ne oluyorsun? Yok diyorsun. Mahvettim diyorsun. Ben bir şey anlayamıyorum. Söylesene kızım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SALİHA — Ben pek günahkâr imişim ki, her gün bir türlü belâya uğruyorum. (Bir müddetçik Emine Hanım'ın yüzüne dehşetli dehşetli baktıktan sonra, yazdığı kâğıdı ona uzatarak) Bunu beyime ver. Verirsin değil mi? (Ayaklarına kapanarak) Beni öldürürler. (Emine Hanım korkusundan titrer, söz söylemek ister, söyleyemez.) Hah! hah!. hah! Varsınlar öldürsünler. Kuzum anneciğim, sen yine bu kâğıdı beyime ver. (Bu aralık bir yıldırım eve isabet eder. Ev ateş alır) Kaç, kaç! Şimdi seni de öldürürler de, kâğıdı beyime veremezsin.

EMİNE — Allahım! Bugünkü bu felâketler nedir? Ah! Evim, evim yanıyor! Mahvoldum. (Şaşkın şaşkın bağırarak kaçar).

SALİHA — Yetişin, beni öldürdüler. Evlâdımı, İhsan'cığımı da öldürecekler. Herkesi öldürecekler. İhsan! Rıdvan! (Koşarken kapının önünde yığılır, kalır. Sokaktan halk koşarak gelirler) (s. 18-23).

Üçüncü fasıl

Bir büyük binanın avlusu nihayet tarafı sokak olup önünde yüksek parmaklık vardır. Sağda ve nihayetinde hem sokağa ve hem avluya pencereleri bulunan küçük bir oda mevcut olup, avludan bir kapısı vardır. Soldan ikinci plan bir demir kapıdır ve nihayet planın önünde tahtadan bir kerevet vardır.

(Perde açıldıkta, iki deli kerevet üstünde gayr-i tabiî oturmuşlar. Bir deli de yere oturmuş ve kerevete dayanmış, iki deli de odanın kapısı yanında oturmuşlar, iskambil oynamakta oldukları görünür.)

BİRİNCİ MECLİS

BİRİNCİ — Yo! Böyle oyun etme. Hilekârlığın lüzûmu yok. Adam gibi oyna!

İKİNCİ — Biz burada ne yapıyoruz?

BİRİNCİ — Ne yapacağız, oyun oynuyoruz.

İKİNCİ — Tamam, oyunda oyun etmek şarttır. Oyunu başka yerde etmemeli.

BİRİNCİ — (Kerevetin üstünden düşünmekte olan arkadaşına) Kumarda kaybetmiş gibi ne düşünüyorsun?

İKİNCİ — Zengin olacaktım, bırakmadılar. Olamadım da, kederimden düşünüyorum.

BİRİNCİ — Zengin mi olacaktın? Amma tuhaf! İnsan isteyince zengin olabilir mi? Ey nasıl olacaktın kim bırakmadı?

İKİNCİ — Pazartesi pazarından yirmiliği toka edip yüz dirhem buğ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

day aldım. Bunu Kızkulesi'yle Üsküdar'ın arasındaki hâli araziye ekecek, ertesi sene bunun yüz, yüz elli mislini alacaktım. Böylelikle birkaç sene içinde bir büyük buğday tüccarı olacaktım... Ah! Ne yapayım ki!

BİRİNCİ — Kızkulesi ile Üsküdar'ın ara yerindeki arazi, deniz değil midir efendim?

İKİNCİ — Deniz ya deniz!..

BİRİNCİ — İyi ki bırakmamışlar, hiç denize buğday ekilir mi?

İKİNCİ — Ekilmeyeceğini ben de bilirim, ben bunun da çaresini bulmuştum?

BİRİNCİ — Amma ettin ha?

İKİNCİ — Üç, dört küfe gübreli toprak güzelce yayılınca orası gayet mahsûldâr bir tarla olur.

BİRİNCİ — Yaşa be! Sende Felatun kadar akıl varmış.

İKİNCİ — Komşularımın hepsi deli idiler, benim bu âkılâne tasavvurlarıma mâni olmak istediler. Ben de birkaçını hakladım. Sonra o deli herifler benim gibi bir akıllıyı deli diye buraya getirdiler.

KEREVETİN YANINDA OTURAN İHTİYAR DELİ — (Cebinden bir tütün kesesi çıkarıp çubuğunu doldurur, kavla yakar, oradaki delilere) Arkadaşlar cigara yapar mısınız?

BİRİNCİ — Hay. Hay!

İKİNCİ — Hastaya çorba sorulur mu? (Keseyi alıp cigara yapar ve ağır ağır tabiî surettè görüşürler. İhtiyar iskambil oynayanların yanına gider) (İskambil oynayanlar)

BİRİNCİ — Maçanın dağlısı, (Bir kâğıt atar)

İKİNCİ — İşte ispati beyi (der kâğıdı atar).

BİRİNCİ — Vay. Kozun beyini kırdın ha!

İKİNCİ — Evet!

İHTİYAR — İşte kupanın yedilisi (Atıp yerden kâğıtları alır ve önüne kor).

BİRİNCİ — Ne yaptın be! Koz ispati, bizim geveze ağabey kozu kırdı, o alacak.

İHTİYAR — Budala, sen de, benim attığım da kupanın yedilisi.

BİRİNCİ — Olmakla ne olur?

İHTİYAR — Ne olacak? Kupa sabık koz değil mi? Kâğıtları ben toplarım.

İKİNCİ — Buna bir diyecek yok. Tamam kâğıtları o toplayacak. (Oyunlarına devam ederler).

KEREVETİN ÜSTÜNDEKİ İKİNCİ DELİ — (Birinciye) Arkadaş, sen bana pek akıllı gibi görünüyorsun. Nasıl oldu da seni buraya getirdi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler? Yoksa sen de benim gibi birtakım delilere meram anlatamadın da mı geldin?

BİRİNCİ — Ben berberim. Pek güzel saç keser ve gayet alâ tıraş ederim. Buraya gelmeden bir gün evvel, kafasını kazıtmak için dükkânıma bir herif geldi. Yüzüne bakınca işten anlar bir şey zannettim de kafasının orta yerinde kıldan bir maşallah bıraktım. Arkasından da el aynasını tuttum. Nasıl beğendin mi? İyi olmuş mu, bunu beğenmedin ise boğazına güzel bir kıh yazayım dedim. Meğerse herif abdalın biriymiş. Bağırarak yerinden fırlayıp kaçtı. Ben de buna hiddetlenip dükkânın aynasını, camlarını kırmağa başladım. Bir de bir sürü herifler geldiler, beni yakalar yakalamaz penceresiz bir arabaya koyup buraya getirdiler... Artık ben burada oturmaktan usandım. Hekime söyleyeceğim beni yarın çıkarsın.

İKİNCİ — Ben de söyleyeyim de beni de çıkarsın.

İHTİYAR — Hülya. Kuzum, hülya.

BİRİNCİ VE İKİNCİ — Hah! hah! hah!

İHTİYAR — (Çubuğunun ateş ve küllerini bunların üzerine silkerek) Na öyle ise (kalkıp gider) (s. 48-52).

(*Hilekâr karı yahut hilekârın mumu yatsıya kadar yanar*, 1303/1887.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İNDEKS

A

Abbasiye hülefâsı 135, hülefâ-yı — 310
Abdi 479
Abdullah Çavuş (*Vatan*) 384, 388, 397-398
Abdurrahman, Gazi 136
Abdurrahman Paşa 483
Abdülaziz Han, Sultan XI, 76
Abdülhak Hâmid-Bey 319, 434
Abdülhamid, II. XI, XII, XIV, 23, 25-26, 496
Abdülmecid, Gazi, Han 237, 496
absent 38 bk. İÇKİ
Acaib-i âlem (A. Midhat) 141, 148
acem 71, 173, 396; — şalcı 173; — lisanı 71; Acemistan 380; — ler 152 bk. FARS, İRAN
acente — hane 255, — lık 157, acento 157 (bk. TİCARET)
âdâb 86, 88, 167, 219, 498, — ımız 388; — -ı belde 391; — -ı insaniye 410; — -ı islâmiye 394; — -ı mahsusa 89; — -ı memleket 386; — -ı mesturiyet-i şer'iye 515; — -ı mezkûre 89; — -ı millî, milliye 89, 391, 401; — -ı muaşeret 90; — -ı muaşeret kitapları 89; — -ı muaşeret-i Avrupaiye 87; Avrupa — -ı muaşereti 87, 89; Avrupa'nın usul ve — -ı muaşereti 88; — -ı şer'iyeye gayr-ı muvafık 393; — -ı umumiye 167, 380, 392, 515; — ve ahlâkını tebdil 389; kemâlât-ı — 406; usul ve — 89; usul ve — -ı maişet 87
Adalar 453
Adalar Denizi 140
adalet 487, 502; niyat-ı (...) — cüyâne 491; adl 487, 536-538; teşkilât-ı adliye 469, 503; usul-i adliyenin teşkili 500; adliye ve dahiliye müsteşarları 503; müdde-i umumî 503; müstantikler 503; bk. AFV, HUKUK
Adam, Lucien 312
âdât 54, 56; — -ı belde 414; — ve âdâb-ı islâmiye 266 bk. ADET
Âdem 265
âdet 208; — en 207; — -i belde 195; âdet tevessü edinceye kadar 260; bk. ÂDÂT etek öpmek 459-460; cenazeyi çalgı ile şenlikle defnetmek 327
adiyö 47
afv-ı umumî 505; siyasî — — 515
Afgan 3
Afrika 246, 324, 475; — çölleri 139, 325
afyon yemek 234; — tiryakileri 232
ağa 509
ağabanî 240
Ağaçeri 5
Ağa Hamamı 104, 217
Agamemnon 254
Agavni (*Henüz 17 yaşında*) 174, 177
agnam rüsumu 104 bk. VERGİ
agyar 66
ahali 236, 263, 272, 497, 498, 504 — -i hâzıra 140; — -i islâmiye 35; — -i kadîme 312; — -i kurâ 263; — -i Mısriye 157; esafil-i — 58; taşra — si 237 bk. HALK
ahbap 146; ahibba 502
ahlâk 53-54, 56-57, 183; — ça 185; — en 207; — -ı beşer 64; — -ı cemiyet 426, 491; — u âdâb-ı cemiyet 420; — -ı hasene 55, 64, 216, 390, 397;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

454; — -ı hasene âsârı 397; — -ı insaniye 401; — -ı islâmiye vü osmaniye 57; — -ı kadîme-i islâmiye 380; — -ı memduha 366; — -ı milliye 398, 465, 506; — nokta-ı nazarı 113; — -ı seyyie 64; — -ı Türkiye 397; — -ı umumiye 63-65, 67; — u âdât-ı milliye 392; — u âdât-ı milliyeye muvafık 395; — u âdât-ı ümem 56; — u mizac-ı şâhâne 498; — ve efkârında, kusurlar 397; — ve temayülâtı 393; âdâb ve — ını tebdil 389; edebiyat-ı — iye 380, 381, 391, 395, 404, 426; fazaîl-i — iye 405, 442 hüsn-i — 113, 215, 251, 363, 415; hüsn-i — ashâbı 366; hüsn-i — u terbiye 366; ilm-i — 55; kavanin-i — 56; mahiyet-i — iye 408; mehasin-i — -i kavmiye 464; mekârim-i — 203; milletin — ı 57; numune-i — 113; safiyet-i — 490; safvet-i — 499; su-i — misalleri 183; tehzib-i — 384; 391, 396, 426; ulüvv-i — 185; dolandırıcılık 356; dost (tarif) 213-214; ehl-i ırz 391; fazilet mücahidleri 384; faziletin vergisi 387; hamamlar 218; hüsn-i hallerine bütün mahalleli müteke-ffil 212; iffet 219, 222; iffetsizlik 219; iftira 504; irtikâb-ı alenî 504; mihnetkeş 216, 219; bk. NAMUS; pek sefih bir adam 212; (rüşvet) çalar çırpar 470; sirkat 218, 504; utanmak haya nedir bilmez 212; zevkin büyüğü 213; bk. FUHUŞ; SEFAHAT

Ahmed Bicân 6

Ahmed Cevdet Paşa bk. CEVDET PAŞA

Ahmed Efendi (*Henüz 17 yaşında*) 171-173, 175-181

Ahmed Han b. Ebu Nasr 310

Ahmed Metin (*Ahmed Metin ve Şirzad*) 128-138

Ahmed Metin ve Şirzâd (A. Midhat) 128, 140

Ahmed Midhat Efendi XI, XII, XIV, 62, 94, 136, 251, 261, 381-383, 434

Ahmed Rıza Bey 435-486, 488-489

Ahmed Şunudi (*Turfanda mı yoksa turfa mı?*) 442

Ahmed Vefik Paşa XII, XIII, 22-27, 305

Ahteri 3

Ahu (*Henüz 17 yaşında*) 173

Aida operası 257, 259-260

aile 207, 486-487, 510 bk. EVLİLİK, FAMİLYA; en mükemmel — 207; — yuvası 91; ahretlik kız 92, akarib 92; akraba ve taallukat 145, 165; 330; amca 455; amca-teyze 425; bk. ANA, anne 91; arkadaş (eş) 92; bk. BABA; bacı 66; bk. BESLEME; birader 249-250, 252; bk. ÇOCUK, TERBİYE; DADI; ebeveyn 66, 91, 393-394; elti 373; eş edinmek 254; bk. EVLÂT; FAMİLYA, GELİN; harem (eş) 166, 408, 436, hısım akraba 255; bk. KALFA; karı 214, 220; karı-koca 465; karı ve koca 256; kardeş 374, 385; kayınbirader 246; kayınvalide 92, 373; bk. KIZ; bk. KOCA; odalık 492; oğul 345, oğullar 341-342, 473, bk. PEDER, refik, refika 66, 185; 209; teyze 243; bk. VALİDE, bk. ZEVC zevce 166, 174, 190, 209, 255. bk. EVLİLİK.

akaid-i mukaddese 35

akaretler 202 bk. GELİR, PARA

akçe bk. PARA

Akdeniz 157, 316; - Boğazı 34

akıl, akl 474; — dersi 476; âkıle 368; — lı adam 482; delâil-i aklîye 324; hayret-efzâ-yı ukul-i âkılîn 274; ukul-i muhasibin 276; muvafık-ı akl u hikmet 227; dâhi 488; dühât 492

Akile Hanım (*Felsefe-i zenân*) 224-227, 230

akıncı alayları 501

Akkâ 142, 158; — müdafaası 491

Aksaray 351, 355

akşam namazı 235 bk. İSLAMİYET

Akşit, Oktay XV

aktrist 117 bk. TİYATRO

akvâm 309, 314; — -ı maziye 490; —

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

-ı muhtelife 496 — -ı mütemeddine 300; — ve milel 481; vahşi — 299 Cengiziyan —ı 3; bk. KAVİM, KAVMİYET
Alaaddin Paşa 454
Alaaddin-i Selçuki, Sultan 6
alafranga 38 (tarif), 89, 108, 116, 118, 121, 231, 260-261; — âlemi 115, 117, 119-120, 231; — arzuhalcilik 102; — hava 108; — içtima 235; — muzika 259; — saat 122, 270; — vadi 233; entarinin — lığı 407; gerçek — 113; — ca 87; — lık 117 — msı 539, bk. ŞIK
alaturka 260; — âlemi 120; — muzika 250; — olarak tertip olan bazı marşlar 260-261
âlem 148, 195, 215, 221, 223; — in ahvâl-i umumiyesi 214; ahvâl-i — 204; eski — ler 140; — lerin Avrupa'cası 95
âlet 145, 204; âlât ve edevat 186, 189; âlât-ı fenniye 145, 146; — hâne 145; — ler 262, edevat 190
Alfieri 321
Âl-i Büveyh 310
Alınca Han 7
Ali Bey, Hacı 484
Ali Kemal 488
Âli Paşa, Sadrıazam 448, 482, 497
Ali Sedad 96
Ali Suavi XI, 498
Alibey deresi 125
âlim bk. İLİM, ULEMÂ
alman 280, 286; — kavmiyeti 199; — lisanı 76; — ca 76, 199, 264, 266; şimalî ve cenubî — ca 300 peri-peyker — kızları 232
Almanya 199, 257, 263, 274, 396; — içleri 262; — dan gelen bir mühendis 248
Alp silsilesi 486
Alq, Madam Louise d' 88
Alsace 205, — vilâyeti 199
altın 101, 103, 231, 179, 414, 428, 432, fransız — ı; bk. PARA — gözlük 32, 155; — kordon 363 bk. KIYAFET
Altın dağı 309, 314
Altın (türkçe ad) 135
amele 342, ouvrier 119; — -i emekdârân 96, — işletebilmek 276; — nin rüesası 273 kalemle işler — 119, üstad, 273, 285, 287 bk. İŞ, SANAYİ
Amerika 246, 439; — Hoteli (Hôtel d'Amérique) 450, 452; — köşeleri 475; — mektebi 447; — misyonerleri 447; — lılar 486; — n 157 — n hoteli 231, 233 bk. OTEL
âmir-i mutlak 482
ana 91, 93; — lar 92; — lık 92; — himayesi 475; — lar babalar 180; — m makamında 104; bk. AİLE, VALİDE
Anadolu 3, 118, 135, 138, 157, 231, 274, 300, 302, 312, 464; — hisarı 34, 447; — sahili 154; — Selçukileri 6; — dan (İstanbul'a) gelen 171; — yörükleri 263; Rum 311
Anapa 238
Ankara 6; — vakası 132
ansiklopedi 77
Antakya 158
Antalya 157, 239
antika 138; — cılık 188; bk. atika
antropoloji 201
apartıman 120 bk. MESKEN
ârâ — yı umumiye 506, ekseriyet-i — 514; ittifak-ı — 513 bk. MEŞVERET
araba 67-69, 129, 182, 224, 268; 276, 279, 281, 372, 412, 451; — cı 280, fayton 160 bk. ULAŞIM
arabi 3, 70, 71, 73, 78, 100-111, 138, 155, 202, 203, 244, 300-302, 304-307, 314, 322, 323, 458; — ye 5; — lugat 70, 73; — sarf 73; — sarf ve nahiv 72; — ve farisî kelimeler 306; bizce müstamel lugat-ı — ye vü farisiye 306; esma-ı — 307; esma ve masadır-ı — ye 71; farisi ve — tesniyeler 307; hatt-ı — 311; kelimat-ı — ye 3, 303, 304; lisan-ı — 311; maani-i asliye-i — ye 304; — leştirmek 71 bk. ta'rib
Arabistan 55, 71, 324-325, 380

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arap 55, 71, 99; ak — lardan 157; — cariye 99, 103, 145; — dili 7; — karı 351; — kızları 55; — lalalar 492; — lisanı 71; — lar 134-135, 139-140; evlâd-ı — 53; eski — şairleri 74; lugat-ı — 304; şuara-yı — 307, — ça 71-72, 201, 248; Magrib — çası 300; Mısır — casi 157, 300, — ça kitaplar 144
Arife 161
Arifi Paşa 483
Arif'in hüsei (D. Çuhacıyan) 260
Arkadaş 523
arkeoloji 134 bk. ilim
arnavut 480; — karısı 327; — vücuhu 384; — yiğitliği 394
Arslangözyan familyası (*Karnaval*) 188, 192
Arve nehri 486
arz-ı hal, 102, 164, 211, 236; — ci Hacı Halil Efendi 164-165
Asaf Paşa (*Sergüzeşt*) 436
âsâr 77, 78, 319, 395, 396, 399, 401, 403, 404, 420; — -ı atika 279, 313, 319, 322; — bakiyyesi 140; — -ı eslâf 389; — -ı kalemiye 95, 97; — -ı meşhure 381; — -ı münteşire 76; — -ı nefise 280; — ile ispat 398; Avrupa — ı 90; mutena — 102
asayiş — -i memleket 499, 515; iade-i — 499; sükûn u — -i memleket 506; polis ve jandarma tedabiri 506, bk. BEKÇİ, ZABITA
asker 44, 76, 79, 254; 332, 389, 456, 491; — neferi 388; muallem — 451; — in yeniden tanzim ve teslihi 500; Türk — leri 310; -lik 43, 79, 135, 156, 310, 511; — ler 338, 339, 340
askeri cerbeze-i — iye 76; dirayet ü malumat-ı — 76; fünûn-ı — 156; müdafaât-ı — iye 85; rüteb-i — iye 515, sanayi-i — iye 253; sıfat-ı — iye 32; 494; silk-i celil-i — 253; şeref-i — -iye 76; ulum-u sanayi-i — iye 76; ümera vü zabitan-ı — iye 495; vazaif-i — iye 76; asakir-i muntazama 497; asakir-i nusret-measir-i şâhâne 397; çavuşlar 398; erkân-ı harbiye sınıfı 253; erkanlık 76; gazi 398, kolagası 76; kumandanlar 499; muhafızlar 492; bk. ORDU, şehit 398 bk. ZABİT
Asmalımescid 113; — sokağı 105, 108
asr — -ı Selim-i salis 144; üdebâ-yı — 230
Asur 5; — tarihleri 135; — 1 313
Astiyag 313
Asya 34, 246, 300, 309; — -yı garbi 309; — -ı şimali 309, 313; — -ı vusta 70, 300, 311
aşçı 114, 239; — dükkânı 106; — hanım 114; — karı 107, 113, bk. YEMEK
âşık 234; karasevda 65
Âşık Beşe, Kırşehirli Muhlis Beşezâde 6
Âşık Paşa-zade Derviş Ahmed 478
Âşık Ömer 142
âşüfte 174; — lik 418 bk. FUHUŞ
Atala 421
atika âsâr-ı — 279; sathiyat-ı — 385
Atranos 6
Auerbach 396
avâm — nazarında 505; — nezdinde 499 erazil-i — 180 bk. HALK
Avrupa XIV, 34, 53, 77, 83, 85, 88, 90, 122-124, 130, 134, 140, 194, 196, 246, 256, 259, 263, 283, 289, 300, 313, 357, 380, 383, 387, 392, 395, 410, 440, 454, 467, 493, 494, 497, 506, 507, 512; — âdâb-ı muaşereti 87, 89; — asârı 437; — -ı edebiyesi 322, 323; — âsârına taklit 390; — âsârından tercüme 258; — bilâdı 90; — boyası 371; — diplomatları ile matbuatı 494; — düvel ü milel-i mütemeddine 262; — edebiyat âlemi 369; — erbâb-ı fenni 379; — efkâr ve ahvali 322; — eş'arı 322; — etfal-i inası 205; — evza-ı şiiriyesi 259; — hikâye nüvisanı 57; — ipliği 463; — kıtası 87; — lisanı 321; — lisanları 78; — lisanlarına tercüme 434; — matbuatı 81, 495; — medeniyeti 288; — medeniyet ve maarifi 97; — medeniyetinin intişarı 180; — memaliki 89; — moda-

sınca pantalon 187; — muaşeret-i hususiyeti 89; — muzıkası 260; — nasârâsı 134; — operası 260; — ricâli 491; — romanları 88; — serefrazları 454; — sevahili 140; — seyyahları 443; — şövalyeliği 135; — tabirince 494; — terbiyesi 258; — uleması 312; — usul-i muaşereti 88, 89; — ca 81, 91, 261; — da kadınlar 87; — lı kızlar 194; — lılar 130, 140, 205, 206, 258, 261, 299, 383, 494; — lı 35, 87; İstanbul'da bulunan — lılar 188; — lıların şehadeti 490; — lıların usul-i riyazetleri 130; — lılaşma 140; — nın maneviyatı 290; — nın terakkiyat-ı maddiyesi, maneviyesi 289, 290; — nın terakkiyatı 288, 289; — nın umûr-ı askeriye erbabı 490; — nın zemaimi 123; — yı geçebilmek 289; — -yı şimâlî 278; — -yı şimalî vü şarkî 314; âdâb-ı muaşeret-i — iye 87; âlemlerin — cası 95; evzan-ı — iye 259; medeniyet-i cedide-i — iye 130; taassup 454; üstad ittihaz etmek istediğimiz — üdebası 392

Avrupa âdâb-ı muaşereti yahut alafranga (A. Midhat) 90

Avrupa'da bir cevelan (A. Midhat) 88

avukat 77

Avustralya 246

Avusturyalılar 288

Ay Han 310

ayaktakımı 88 bk. HALK

Ayasofya 448

Ayastefanos 25, 154

Ayda (Keşiş dağı) 453

Aydınoğulları 140

ayık 216 bk. İÇKİ

âyin 340; — -i Cem 335, 337; icra-yı — 84

aylık 474 bk. MAAŞ

ayş u işret 210, 211, 213 bk. EĞLENCE

Ayşe Kadın (*Eyvah*) 291, 292, 294

Ayşe Kadın (*Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat*) 352, 357

ayvaz 57, 239, 252 340 — lık hali 57 bk. UŞAK, MESLEK

Azapkapısı 127

Azerbeycan 310, 313

Aziz Efendi 323

Aziz Sultan 482, 493; 498, âsâr-ı — iye 455

B

bâb (gramer) 73

bâb (roman) 65

baba 91, 93, — lar 92; bk. AİLE, PEDER

Baba Tom'un kulübesi (B. Stowe) 439

Bâbıali 23-26, 102, 456, 467, 483; — hukuk müşavirliği 504

Bâb-ı vâlâ-yı ser-askeriye 76

Babil 5

bachelier ès science 59 bk. TAHSİL

bacı bk. AİLE

Bağdat 5, 256, 310

Bağlarbaşı 163, 165-166

Baharistan 100

bahçıvan, — lar 152, 154-155, 376; bahçe sahibi 153 bk. MESLEK

Bahman, Mösyö 286-287

Bahr-ı ahmer 48

Bahr-ı Hazerm 309

Bahr-ı müncemid-i şimâlî 309, 316

bahr-ı remel 210 bk. ŞİİR

Bahr-ı sefid 34, 157; cezair-i — — 157

Bahr-ı siyah 34

bahriye askeri 449; — nazırı 503; bahriyunumuz 287

bahşiş 171, 179, 281 bk. PARA

Bahtiyar Paşa, Cezayirli (*Karnaval*) 185, 188

bakıntı 91 bk. ÇOCUK, TERBİYE

Bâkî 319, 322

bakkal 138 bk. MESLEK

Baküs mabedi 439

Balat mahallesi 234

balık 114; — avı 445; — tavası 211; tuzlu — 211; — yumurtası 213 — çı 533-537; — çı nazırı 533; çiroz 211, hamsi kavurması 211; lakerda 211; mayonezli — 106, 107, uskumru pilâkisi, kızartması 211 sardalya 211,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

213, 214, bk. YEMEK
Balık pazarı 155
balolar 88, 123, 234, 473; bk. EĞLENCE
balon 143; — ile havaya çıkmak 141 bk. ULAŞIM
Baltalimanı 445
Baltık denizi 316; — sevahili 317
baron 115, 469 bk. unvan
barut kesme — 273; küherçile, kükürt, prizmatik 273; — hâne nazırı 273, bk. SİLÂH
Basiret 72
basma 156; — ruba 223; — giymek 227; — satan 156 bk. KIYAFET, KUMAŞ
baston 110, 247 bk. KIYAFET
bâtıl adât-ı — a 541; zunûn-ı — a -ı insaniye 266; nefes 352
Batlamyus 139
Battal Gazi 234
Battal Gazi menâkıbı 137
Batum postası 437
Bayezid 355
Bayezıd-ı evvel 131
Bebek koyu 34
beden metanet-i bedeniye 157
bedi 73
bedevî 312; — ler 332
bedâyi-i kalemiye 403
Behçet Bey (*Vâh*) 164-166
Behram (*Gâve*) 338, 342, 343
Bekârlık sultanlık mı dedin? (A. Midhat) 231, 233
bekçi 221, -ler 129 bk. ASAYİŞ, MESLEK
Bekir Efendi (*Turfanda mı yoksa turfa mı*) 461
Bektaşi tekkesi 447
belagat 229; usul ü kavanin-i — a muvafık 381
belediye devair-i — 259, 262
Belle vue oteli 486
Bellechasse sokağı 281
benât 208 bk. KIZ
bend 102 bk. MAKALE
beni Âdem 509
beni İsrail 309; enbiyâ-yı — 265
Berberi bilâd-ı — ye 262
Bergsjo 267
Berlin 490
Bertall, ressam 88
Besa yahut ahde vefa (Ş. Sami) 326-327, 331
Bescherelle 302
Besim Bey 503
besleme 184; — kız 107 bk. AİLE
beşer ahlâk-ı — 64; cemiyet-i — iye 64; — iyet 64; fikr-i — 63; heyet-i içtima-i — iye 379; hissiyat-ı — iye 436; hissiyat-ı hasene-i — iye 411; kemâlât-ı — iye 77; bk. İNSANİYET
Beşiktaş iskelesi 485
Beşir Fuad (A. Midhat) 80
Beşir Fuad 75-80
bey 179, 509; — ler 211
beyan 73
beyazcılık 157 bk. TİCARET
beyit bk. ŞİİR
Beykoz 125, 149-150; 446; — lu 149
Beylerbeyi 448
beynelmilel muaşeret-i — 89
Beyoğlu 23, 34, 35, 100, 103-104, 106, 110-111, 145, 188-189, 201, 212, 231; 258, 452; — hotelleri 89, 494
Beyrut 238, 468
beyt ahvâl-i — iye 406; eşya-yı — iye 263 idare-i — iye 92 bk. EV.
beytülmal 514
bıkkınlık 128, can sıkıntısı, usanç, esnemek 128 bk. ÇALIŞMAK
bibliothéque anti Clarical 86 (bk. kütüphane)
Bilecik 6
biletçi 143 bk. iş
bina bk. MİMARİ
Bir günlük ikbal (H. Bedreddin) XV, 533, 538
bitpazarı 22, 476
Bizans anahtarı 447
Boğaz 443-445; Boğaziçi 34, 50, 154, 189, 272, 443, 445-446; Bosfor 443 İstanbul boğazı 443
Boğazkesen caddesi 106
Boileau 118
bonjour 111

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bon-viveur 119 bk. İRÂD
borç 105, 173, 179, 181, 541; — lanmak 180; — tan nefret 211 bk. PARA
Bosna 505
Boulevard du Palais 281
boyunbağı 43; 128 — sız 128 bk. KIYAFET
Boz ok 310
boza 106; — hane 106 bk. MEŞRUBAT
Buğra Han 310
Buhara 310
bulgar, 3, 309; — lar 317
Bulgaristan 505
Burhan 302
Bursa 22-24, 92, 105, 237-238; — emanetçisi 237; — eyaleti 104; — valisi 104; — lı 237
Buryat 316
Bustan 100
Büchner 82
Bükreşli 254
bütçe sene-i atiye — si 515 bk. HAZİNE, PARA
Büyükdere 36, 38, 445-446

C

Café Coronne 231
Café Cristal 232-233
cahil 223, 502, gayret-i — âne 503, kara — 503, bk. CEHALET
Câlibe *(Muhazarat)* 370
câmi 251, 288, cevâmi-i şerife 310, bk. İSLÂMİYET
Can (*Felâtun Bey ile Rakım Efendi*) 109, 111, 114-116
Canan (*Felâtun Bey ile Rakım Efendi*) 104, 109-111, 116, 121-126
canfes 227 bk. KIYAFET, KUMAŞ, 284; çengilere mahsus — 227;
Capucines 281
cariye 102-103, 120, 179, 365, 372-373, 404-405, 407, 411, 413, 526; — ler 312, 535; arap — 99, 103, 145; beyaz — 103-104; çerkes — si 492; — gibi alıp satmak 179; marifetli bir — 413; türk — leri 135; odalık 409, 411, 492 bk. AİLE, EVLENMEK, HALAYIK
Cavalerio turco 133 bk. şövalye
cebir 139
cedid usul-i — e 319; tarz-ı — 319
cehâlet 301; zaman-ı — 454; bk. CAHİL
Celâleddin-i Rumî 261
Cem 336; âyin-i — 332, 335-338; 340 bk. CEMŞİD; Cemşid — in âyini 337 — 'in nesli 336, nesl-i — 337; — in hanedanı 336; — î mabedleri 332
cemaat 124, 126, 207, 509; — -ı fazıla 207 bk. HALK
cemiler 72; cem-i kesret 79; cem-i kıllet 72 bk. gramer
cemiyet 7, 210; hususi — ler 115 bk. EĞLENCE
cemiyet 63, 114-115, 379-380, 383-384, 391, 395-397, 415, 425, 438, 491-492, 502; — -i beşeriye 64; — içinde 408; — -i hazıra 395; — -i mütemeddine 379; — -i osmaniye 397, 411, 438, 510; — -i osmaniye-i islâmiye 389; — in ahlâk ve âdâtı 439; — in hali 406; — in bir köşesi 411; — in yaşamalarını tedkik eden erbâb-ı iktidar 406; ahlâk u âdâb-ı — 420; ahval-i — musavvirleri 420; âzâ-yı — 396-397; — in âzâsı 414, 438; efrad-ı — 383, 440 bk. HALK
cemiyet 485, 513 bk. fırka
Ceneviz 140
Cengiz Han 6, 311, 316; — iyan akvâmı 3
cephane 384 bk. SİLÂH
Cermen 70; — lugatları 71
cerrahlar bk. TIP
Cevad Paşa XIII, 505
Cevdet 479
Cevdet Paşa Hazretleri 96-97
Cevdet Beyefendi 308
Cevriye (*Görenek*) 539-541
Ceyhun 309
Ceylân Hanım (*Jön Türk*) «biche» 193, 195, 197
ceza 167 bk. HUKUK

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cezayir 104; — dayıları 61
Cezayirli Bahtiyar Paşa (*Karnaval*) 185, 188
Cezîretü'l-arab 334
Charivari 403
Châtelet meydanı 280, 281
Ciğer Sızlatan (*Tedbirde kusur*) 528-529
cinaiyun 58 bk. REALİST
cinnet 502; maraz-ı — 249; deli 544; tımarhane 483 bk. TIP
cirit talimleri 130; bk. SPOR
Civelek Hüseyin (*Yeniçeriler*) 54
Cizvitler mektebi 76
coğrafya 60-61, 100, 139, 244-245, 249, 465; — dersleri 204; — -ı kadim 135; — ilmi 89, 139; muhtasar — 139; âsâr-ı coğrafiye 139; ahval-i coğrafiye ve tarihiye 130; harita 143, 476 küre 476; suret-i arz 204
comptoir 239
corsaire (deniz hırsızı) 139-140
Courrier d'Orient 455
cümle 71; — ler 108 bk. gramer
cündilik 130 bk. SPOR
Cüneyd Bey (*Henüz 17 yaşında*) 174

Ç

çadır 262; enva-ı hayme 263
Çağatay Han 5
Çağatay kitapları 4; — lisanı 3, 5; — ca 300-302, 311, 315
çağırmak (şarkı söylemek) 108, 115, 154, 208, bk. MUSİKİ, ŞARKI
Çağlayanlar 125
Çakır Ali 510-512
çalgı 232, 243, 362, 541; — çalan 232; — çalmak 254; — dersleri 111; — tamircisi 190; — larla rakslarla 235; — cı 112; — cı karı 160; — cılar 536; bk. MUSİKİ
çalışmak 106, 117, akşama kadar — 214; ziyadece — 188; çalışkan adamlar 202; çalışkan güruhu 130; çalışkanlık 150; istirahat 487; işlemek 102 bk. İŞ; SA'Y, BIKKINLIK, İÇ SIKINTISI
Çamlıca 412, 414-415, 452-453, 542
Çanakkale 239
Çandarlızade 454
çarşı 211, 239, 249; — pazar 224; —-ca şöhret 211; — lı 211; — ya ait mal 415 kuyumcu bedesteni 279 bk. TİCARET
çarpâre 162 bk. MUSİKİ
çay 120; — güğümü 122
çektirmeler 151 bk. KAYIK
Çelebi 454
Çemberlitaş 242
Çengel Veli (*Tedbirde kusur*) 528-529
Çengi (A. Midhat) 160, 162
çengi 161; — lere mahsus fistan 161 bk. RAKS
Çeremis 316
çerçi 156, 173, — karı 169 bk. TİCARET
çerkes 103, 105, 312, 437; — cariyesi 492; — çocuğu 417; — çocukları 420; — (esirler) 492; — kızı, 412, 414, 436; — kızları 55; — ler 109; evlâd-ı çerâkise 358
Çerkezistan 55
çeyrek 149, 150, 191; — saat 271; 484 bk. ZAMAN
Çiçek 135
çiftçi 510, — ler 332; — kızı 209 bk. KÖY
Çin 3, 187, 265, 309, 314, 316; — devleti 379; — hanedan-ı hükümdarisi 316; — lisanı 136; sûr-ı — 135; medeniyet-i — iye 136; — ce 265; — li 187; — liler 379
çingeneler 139, 219; kemancı — 196
çizme 243; macar — si 247; Napolyon — leri 242 bk. KIYAFET
çoban 334; — lar 332, 338, 340-341 bk. köy
Çobançeşmesi 124
çocuk 66, 69, 88, 91, 93, 99, 200, 204, 227, 233, 244, 245, 347, 417, 420, 446, 474, 543; — babası 542; — validiği 366; — lar 91, 336-340, 343, 349, 465, 519; — lara mahsus kitaplar 247; fukara — 540; köy — ları

465; mizacı — olanlar 366; üvey — 379; — luk 79, 247; anasız babasız büyümek 330; Avrupa etfâl-i inası 205; bk. BAKINTI; ciğerpare 184; bk. EVLÂT; nezaret 200; öksüz 364, 373; öksüzlük 375; piçhâne 91; bk. SABAVET; terbiye-i etfâl 97; bk. AİLE, ANA, BABA, DADI, LALA, TERBİYE
Çocuklara arkadaş 523
Çocukların gece eğlencesi 522
çorbalar bk. yiyecek
Çud 316
Çuhacıyan, Dikran Efendi 260

D

dacık 189, 190
dadı 101, 102, 104, 108, 145, 351, 391 çerkes — lar 492, 519; fransız dayeler 203 bk. ÇOCUK
Dadı kalfa (*Felatun Bey ile Rakım Efendi*) 121, 123-124, 126-127
Dağ Han 310
Dağarcık 74, 261
Dahhâk (*Gâve*) 332-334; — ın mabudları 340
daire 463; — i resmiye 463; — müdürü 208 bk. KALEM
daire mensubu 188; harem — si 370, 407; osmanlı — si 411; selâmlık — si 370, 372 bk. AİLE, EV
Dakik Bey (*Mihnetkeşan*) 210-213, 215-217, 219-222
dakika bk. zaman
Danimarka 257-276
Danois 280
Dâniş Bey (*Taaffüf*) 199-202, 204-205, 207; — ailesi 207, — familyası 206
dans ediş 115; polka etmek, polka havaları 115; icrâ-yı raks 161, bk. RAKS
darb-ı mesel 71; durub-ı emsal 380, 382
darülfünun 497; — dersleri 473 bk. TAHSİL
Darülhilafe 446; makam-ı hilâfet-i islâmiye 446 bk. İSTANBUL
dava 168, — etmek 167, bk. HUKUK
Daryüs b. Hestasb 313
davulcu 196
Davutpaşa 182
deavi nazırı 27
Defter-i Hakani dairesi 253
değer bk. para
Dekbazlık (Molière) 16, 18
De Marin, Mösyö 88
demir bk. MADEN
demiryolları bk. ULAŞIM
Deniz Han 310
ders 108, 230, — alış 229; fransızca — 100, 111; — ler 109; — haneler 134; — lerine çalışan 184
Dersaadet 6, 32-33, 35, 237, 376, 407, 443, 468, 489, 502, 505, 506, 515; — limanı 437 bk. İSTANBUL
Despino (*Vâh*) 169
deva bk. tıp
devlet 156, 214, 478, 491, 502, 505, 511, 515; — aleyhinde 506 — daireleri 455; — memurluğu 155; — tâcdârı 509; — ve hilâfet 481; — ve millet 501; — i tesis eylemek 310; — in kavanîn ve nizamatı 156; — in (..) usul-i idaresi 156; — in verdiği maaş 156; — için yeni bir meslek 497; — in selâmet ve saadeti 513; — in bekası 503; — in kadim gazetelerinde 502; — in teşkilatı 515; — in mazarratına 492; — ler 310, 509; Çin — i 379; hüddâm-ı — 514; idare-i — 514; kadim bina-yı — 496; mehakim ü meclis-i — 503; meslek-i — 505; memurin-i — 456; rical-i — 482; sebeb-i felâket-i — 496; selâmet-i — 394; şecere-i — 510; tekâlif-i nizamiye-i — 514; vükelâ-yı — 507; umur-ı — 492; 499-500, 514, 515; umur-ı — ü millet 499; usul-i cariye-i — 499; usul-i idare-i — 514; vücud-ı — 478, 496; vükelâ-yı — 507; devair-i resmiye 493; hey'et-i müntehabe 493; heyet-i müştereke 511; bk. İKTİDAR ihtilal 506, 514; makam 511; reis efendi 460-461; riyaset-i umûr 505;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahkik ü teftiş-i umur-ı vilâyât 467 bk. DÜVEL
Devlet-i Aliyye 491, 500; — umûru 495
Devlet-i muazzama 509
Devlet-i Osmaniye 478
Devlet-i Selçukiye 6
devr — -i cedid 498-499; — -i saadet 499; ilk — -i teşettüt 501
Dıravide 5
Dickens 396
dikiş dikmek 100; — makinası 186; dikişçilik sergisi 285, el — i 99
dil 74 bk. LİSAN
Dilber (*Sergüzeşt*) 436, 438-439
din 48, 156; 310, 485, 496; — -i İslâm 84, 137, 310-312; — -i mübin-i Ahmedi 436; — -i mübin-i Muhammedi 491; — -i nasârâ 84; — ve devlet uğrunda 389; — ve devletin bekası 498; — ve devlet düşmanı 394; — imiz 84; — siz 86, 473; — darâne ihtiram 449; ahkâm-ı — iye vü dünyeviye 266; kuyud-ı — iye vü medeniye 88; mebahis-i — iye 264; hakayık-ı — iye 206; mecburiyet-i — iye 195; muhalefet-i — iye 137; fazail-i — iye 85; mübahase-i — iye 86; salâbet-i — iye 48; salâbet-i — iye-i İslâmiye 397; istifaze-i mukaddese-i — iye 47; maarif-i — iye 205; 264; neşr-i — 85 umur-ı — iye 264; bk. DİYANET büt 262; enbiya-yı kirâm 265 intihar 373-375; imdad-ı ilâhi 426; bârgâh-ı ehadiyet 426; levh-i mahfuz 265; inkılâbat-ı mezhebiye vü siyasiye 380; bk. MABED; mâri 324-325 marperest 336; mesacid 310; bk. MECUSİ mubid 333, 334, 336; mutekid 265; nübüvvet 266; peygamberan 265; putperest 312; rafz ve ilhâd 267; rebûbiyyet ve uluhiyyet 275 bk. ŞER'İ; suhuf 265; mabud 332, 334; Venüs mabedi 439; veli 266; yılanlar ibadeti 335; yılanlara tapmak 324 bk. HRİSTİYANLIK, İSLAMİYET, KATOLİK, MÂRİ, MEZHEP
diplomasi 258, diplomat 497, diplomatlık 102
Direklerarası 239
divan efendisi 229
diyanet — -i nâsâra 85, âdâb-ı — 426, 427; — i tahkir edenler 515; — ve salabet alemi 448
doktor 199, 201, 202, 207; fâzıl — 203 bk. TABİB, TIP
dokumacılık kenevir ipliği, pamuk ipliği, bükme yapmak 283; ipek bükme 155; iplik 468; mensucat dokumak 284; bk. ÖRMECİLİK, KUMAŞ, NAKIŞ
Dolaptan temaşa (A. Midhat) 233-236
Dolcu 255
Dolmabahçe 25, 449, — rıhtımı 448
Domaniç 6
dökme edevatı 186; — olan takımlar 186; dökücü 186; 187 bk. SANAYİ
döşeme 37, kanape 37, döşemece 231; halı 476; mefruşat 318
dram 258, 383, 404; — entrikası 384, 385, 395, 398, 413, 417, 424 tiyatro — ları 475 bk. TİYATRO
Dumas, Alexandre 442
Duragan Efendi 246, 247
durub-ı emsâl 380, 382, darb-ı mesel 71
Durusoy, Orhan XV
düello 55
düğün 361, 362, 364, 368, — ahbabı 364; — evi 361; — masrafı 540; — lerin mazarratı 539; bk. GELİN, koltuk resmi 392; toy 7 bk. EVLİLİK
dükkan 211 — kirası 286; doğramacı — ı 57; hurdacı — ı 476; bk. TİCARET
Düstur 497
düşman 345, — ordugahı 394 — ın tecavüzü 510 bk. ASKER, HARP
Düyun-ı umumiye 508
düvel — -i muazzama 84, 493, 505; mesele-i — iye 506; muahedat-ı — iye 100

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E

ebe hanım 67-69, ebelik 67
ebeveyn bk. AİLE
Ebülgazi Bahadır Han b. Arab Mehmed Han 9
Ebüzziya 430
écluse 274 bk. ULAŞIM
ecnebi 49, 78, 380, 488, 502, 515; — ler 102, 263; — gazete 100, 261, 500; — familya 202; — kelime 3; — konsolideler 202; — matbuat 502; — seyyahlar 89; — süferası 497; — lerin cehli 485; cism-i — 493; ecanib 496, 506; ecanib ve gayri müslimler 506; âsâr-ı — ye 388; edebiyat-ı — ye 77; elsine-i — ye 300-302, 502; memâlik-i — ye 446; menafi-i — ye 455; muteber — familyalar 206; müdahalat-ı — ye 496;
ecza — cı 200; — hane 200; pharmacien 200; bk. TIP
edeb — ve fazilet 386; — ü hikmet 418; — ve namus 167; — ve terbiye 379, 400; aheng-i — 407; eimme-i — 319; erkân-ı — 439; fikr-i — 439; mugayir-i — 430; — sizlik 219 bk. AHLAK
edeb (edebiyat) 53
edebi 311; — eser 384; âsâr-ı — ye 379-381, 383, 384, 388, 392, 397, 401, 406, 426, 436, 441; âsâr-ı — ye-i ahlâkiye 391; âsâr-ı — ye-i milliye 392, 420; Avrupa âsâr-ı — yesi 322; bedayi-i — ye 429; cihet-i — ye 258; cinayet-i — 426; efkâr-ı — ye-i milliye 381; efkâr-ı — ye-i osmaniye 399; efkâr-ı müdekkika-ı — ye 406; eser-i — 393; evsaf-ı — ye 406; ezhân-ı — ye 403; fenn-i — ye 440; hafayâ-yı — ye 430; hizmet-i — ye-i Kemâliye 403; hüner-i — 409; icad-ı — 406; iktidar-ı — 382, 429; kıymet-i — ye 381, 414; kıymet-i hakikiye-i — ye 431; kuvve-i — ye-i tasviriye 433; kuvve-i musavvire-i — ye 406; kütüb-i — ye 379; lisan-ı — 302, 311; maksad-ı — 426; mebahis-i — ye 440; mertebe-i — ye-i milliyeyi musavvir 442; meydan-ı — ye 381; musavvire-i — ye 406; muvaffakiyat-ı — ye 402; mübahasât-ı — ye 402; sanat-ı maneviye-i —ye 385; rezalet-i —ye 381; tasvir-i — 406, 418; tenkidat-ı — ye 442, terakkiyat-ı — ye-i osmaniye 402; tesir-i — 405; usul ü kavaid-i — ye 381; usul-i cedide üzere yazılmış âsâr-ı — ye 440
edebiyat 379 (tarif); 97, 289, 299, 311, 312, 318-321, 324, 430, 440; — ımız 322; — âlemi 400; — meraklıları 402; — meydanı 400; — -ı ahlâkiye 380, 381, 391, 395, 404; — ı cedide 319, 323, 398, 402, 439; — -ı cedide-i osmaniye 381, 382, 402, 425; — -ı cedide-i osmaniye kütüphanesi 406; — ı ecnebiye 77; — -ı garbiye 440; — -ı garbiye taklidi 320; — -ı hakiki 431; — -ı islâmiye 324, 396; — -ı mahsusa 317; — -ı milliye kütüphanesi 393; — -ı osmani 311; — -ı osmaniye 258, 399-400; — -ı osmaniye tarihi 401; — -ı şarkıye 324; — -ı şarkıye vü islâmiye 321; akşam-ı — 380; âsâr-ı — 380; âsâr-ı — -ı ahlakıye 391, 426; âlem-i — 319; bina-yı — 299; fransız — ı 100; garp — ı 394; hazine-i — 421; kısm-ı — 380; lisan u — -ı şarkıye 440; — u maarif-i milliye 322; mazbut — 379; meydan-ı — 430; tarih-i — 319; terakkiyat-ı — 258; âsâr-ı âliye 435; âsârın mazarratı 441; âsâr-ı mucidâne 393; bina 436; cevher-i edeb 435; ciddi bir fikir 435; efkâr ve tasvir ittıradı 442; entrika 416-417, 421, entrika kısmı 424; eşhas 385, 397; eşhas-ı mültezem 384; fesahat 299, 324; fasih 70; hayal âsârı 396; héros, héroine 395; ibareler 411; icad 406, icad etmek 399; icad cihetı 405, icad kısmı 398; bk. KALEM, meydan-ı icad 393; ifade 406; inşa ve imlâ 439; inşa vü tasvir-i zahiri 441; kahramanlar 406; kita-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bet noksanı 442; kuvve-i hayaliye âsârı 397; kuvve-i hayaliyesini tahrik 406; kuvve-i icadiye 406; maksada uymaz zikzaklar 435; maksad-ı asli 435; maksad-ı esasi 437; mensur 230; mânâ cihetı 411; mukaffa ve müsecca ibare 441; muvafık-ı hakikat 430; musavvir-i hakikat 406; müessir şekillere vaz 439; bk. MÜNŞİ; nümune-i imtisal 319, 369, 385, 390, 394, 396, 405, 425, 439; sanat-ı inşa 395; seci 71; söz erleri 324; sözün parlaklığı 411; suret-i ifade 323; şiddetli, kuvvetli, sanatlı cümleler 385; şive-i ifade 403; bk. TASVİR; teşbih, istiare 401; usul-i cedid 385; yeni (usuller) 396, bk. ŞİİR, TELİF, VEZİN
edib 70, 92, 381, 393, 401, 404, 406, 416, 420, 439, 441; — -i musavvir 418; — in icadı 395; — in kuvâ-yı tasviriyesi 395; — ler 72; — lik 398, 442; — âne 402, 405, 411; — âne tasvir etmiş 385; — âne ve şâirâne 421; icad-ı — âne 392
Edhem Paşa 483
Edirne 235; — vilâyet-i celilesi 236
Edirnekapısı 263, 529
efendi 141; — baba 295
efkâr 64, 79, 109, 140, 216, 218, 225-226, 228, 230, 269, 369; — ına muhalefet etmek 215; — ve hayal 396; — ve malumat 382, 385; — u âdât-ı bâtıla 392; — ve âmâl 513; — sahipleri 504; — -ı âcizâne 402, 424; — -ı âliye 323; — -ı aliye ashabı 491; — -ı cedide 322, 494; — -ı muhalefetkârâne 502; — -ı dekayıkcûyâne 397; — -ı edebiye-i osmaniye 399 — -ı esasiye 401; — -ı hamiyetkârane 388; — -ı hasene 380; — -ı müdekkike ashabı 396, 406; — -ı mütenevvia 418; — -ı necibe 439; — -ı serbesti-cûyâne 502; — -ı şairâne 393, 403; — -ı şairiyet 120, — -ı ukala 63; — -ı umumiye 214, 484, 485, 505; — -ı umumiye-i islamiye 384; ahval ü — -ı umumiye 506; ahvâl ve — 505; beyan-ı — 434; enzar u — -ı osmaniyemiz 289; hikmet ve hakikate muvafık — -ı sâlime 494; hikemiyat-ı — 118; icale-i — 140; idare-i — 197; ihtilaf-ı — 63-64, 514; imal-i — 229; istimal-i — 116; itidâl-i — 400; ittifak-ı — 63-64; mahsulât-ı — 379; ta'mik-i — 221, 385, 402, 413, 417, 438; tashih-i — 248; teâti-yi — 288; tebdil-i — 143; tebeddül-i — 502; televvün-i — 63; tenvir-i — 502; tervic-i — 382, 397; teşettüt-i — 499; dirayet ve malumat ve ulüvv-i — 214; ulviyet-i — 491; vüsat-ı — 216; bk. FİKİR
Eflatun 266; — akıllı filozofum 475
Efrasiyab 310, 313
eğlence 90, 122, 414; — mahalli 79; — mahalleri 239; zararsız — ler 410; eğlenmek 212; alâyiş 215; bk. ayş ü işret; bk. BALO, cemiyet 210, cünbüş 215; müsamereler 88; oyun oynamak 254; patırtılı gürültülü — ler 235; suvare 234, 473 bk. CEMİYET, İŞRET
ehadis 206, — -i nebeviye 266, bk. HADİS
Ehremen 312
ekalliyet 493 bk. HALK
ekrâd 263
Ekrem Beyefendi, Recaizade 381, 398-402, 404, 429, 430, 434-435
elbise 102; — -i resmiye 452; — dikişi bahası 286; — ve mücevherat 362; — deki inciler 365; erkek — si 394 frenkvari kısa — 496; parlak ve renkli — ler 363 bk. KIYAFET
elektrik — cereyanı 453; — kuvve-i seyyalesi 229; kuvve-i — iye 229; — makinesi 145, 229; vasıta-ı — iye 273; ziyâ-yı — lambaları 277
elfaz — -ı osmaniye 3; — -ı türkiye 108 bk. LAFIZ
elmas 228 bk. MÜCEVHER
elsine 321; — -i aryaniye 315; — -i ecnebiye 300-302, 502; — -i ecnebiyeden müstear 302; — -i ecnebiyeyi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tahsil 502; — -i edebiye 299; — -i esasiye-i edebiye 77; — -i garbiye 78; — -i hecâiye 314, 315; — -i müteferrika 32; — -i mütemeddine 316; — -i saire 259, 301; — -i saireden mehuz kelimat ve ıstılahat 303; — -i sâmiye 315; — -i tasrifiye 314, 315; — -i terkibiye (langues agglutinantes) 303, 314, 315; — -i turaniye 300, 301, 311-313, 315, 316, — türlüsü 301; — vü maarif-i garbiye 78; tahsil-i ulum u — 515 bk. LİSAN
Elsine-i Şarkiye Mektebi 60
Elvan Çelebi 6
emanetçi 237; — lik 237, 239
Emanetçi Sıdkı (A. Midhat) 237-241
emek 154, 192, 207
Emeviye 237
Emin Bey 268, 272, 274
Emin Nihat XIII, 29
Emin Paşa (*Turfanda mı yoksa turfa mı*) 467
Emine (*Hilekâr karı*) 543-544
Emine (*Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat*) 358
Eminönü 153
emlâk — ve akarının iradı 182; — -ı seniyye 503; tasarruf-ı — 503
Enaciil 265; — -i mevcude 84, hikemiyat-ı İnciliye 264
encümen 265, — -i hususi 264; — -ı maarif 502
enstitü içtimaları 473 bk. İLİM
entari bk. KIYAFET
entrika 54, 57, 140 bk. EDEBİYAT
Erenköy 308
erkek 95, 223; — elbisesi 394; — kıyafeti 388; — nümûneleri 389; — in daire-i fikriyesi 391; — ler 94, 98; — ler mevkii (vapurda) 150; bayağı — ler 166
ermeni 100; — çocukları 201; — gençleri 156; — familyası 126; — komitesi 504; — meselesi 504; — milleti 104; — münasebetsizlikleri 505; — refiki 100; — ce 191, 201; — ler 504, 506; — lerin cinayetkârâne tecavüzleri 505; asi — ler 506; isyan eden — ler 505
Ernest Lömon, Mösyö (*Tencere yuvarlandı kapağını buldu*) 473-474, 476
Erzincan 6
Erzurum 310
Esad Paşa 498
esaret 55, 227, 228, 230, 515; şiir demek — -i lisan 230; — i men etmek 180, zulmet-i — 417; âzâd 352; emir kulları 482 bk. ESİR; HÜRRİYET
esatir 324-325; — -i iraniye 312
eser 383, 388, eserler 60; — i cedid 441; — -i mezkûr 383; — -i nefise 139 — in kahramanı 389 bk. EDEBİYAT
esham 202, — -ın iradı 223, 226; sehm 225 bk. PARA
esir 120, 121, 137, 180; ikbâlinin — i 228, — almaca (oyun) 130; — ci 104, 409, 432, 515; -ciler 102; — ci hanesi 439; — ciler kahvesi 105; — cilik 405; — lik 353, (— satışı) 366, zenci — ler 492, kul 228
eski — âlemler 140; — kitaplar 133, bk. ZAMAN
Eskişehir 6
esnaf 171, 234, 535 bk. TİCARET
Estonya 317; Estonyan 316
eş'âr 100, 319, 321, 322, 404; — düzmek 405; — -ı manzume 396; — -ı milliye 319; — okuyan 234; — ve ibârât 318; Avrupa — ı 322; hissiyat-ı rakikayı musavvir — 322; bk. ŞİİR
eşhas 389, 395; — -ı salise 392; — -ı vaka 67 bk. EDEBİYAT
eşya, çatal fankon tepsi 40, kanepe 37; karyola 144, kaşık 144
etfal bk. ÇOCUK
etibba bk. TIP
Etnografya müzesi 262
etrâk 310; beynel — 310; zadegan-ı — 138 bk. TÜRK
ev — altı 144; — bark sahibi 220, 221; — bark sahibi olmak 213, 214; — yapmağa kıyam etmek 408; bk. EVLENMEK, HANE, MESKEN
evlât 91, 92, 199, 201, 340, 356, 408, 409, 423, 526; — -ı gayr-ı meşrua 88;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— u hişân 92; — gibi 407; — -ı vatan 303; — nazarı 225; — u iyal 269; — lar 341, 342; can — lığı 92; kesîrü'l- — 92; vazife-i duhteräne 92; bk. AİLE, ÇOCUK
evlenmek 292; evlenme 293; evlendirme 102, 353, evlilik 368; akd-i izdivaç 214; Allah'ın emriyle istemek 390; aşk ve muhabbet 368; ba'd el-izdivaç 370, bekâr 231 bk. Cariye; damat 205, 473; bk. DÜĞÜN bk. EV bk. GELİN, bk. görücü bk. GÜVEY; ıtlak 375; istinkâh 84; izdivaç 92, 208-209, 393; izinname 221; kafes arkası 391; karı koca kavgası 433; kılavuz 224; bk. KOCA bk. mariage libre 195; mahrem 391; mizaçların imtizacı 369; münasebet-i refikâne 198; müteehhil 175; bk. NİKAH; nişanlısı 196; revabıt-ı meşrua 393; sevda-yı zevciyet 226; taaddüd-i zevcat 66; talip 473; tatlık 392; bk. TEEHHÜL, tezevvüc 372; tezviç eylemek 205, 248; varmak 473; zevce 249; bk. ZEVC; zifaf 66; nimet-i zifâf 429
evrak-ı havadis bk. GAZETE
eyâlât-ı şâhâne 235; usul-i eyalet 236
Eyüp (Sultan) 125, 182, 223
Eyvâh (A. Midhat) 291, 295
ezan 215, 225, — vakti 480; yatsı — ı 484, bk. İSLAMİYET
ezber — etmek 126; — e çalışmak 184, — lemek 148, — letmek 247

F

Fables de la Fontaine 247
fabrika 248, 268, 274, 276; — cı 276, 441; — lar 272; — lar ameliyatı 273, 274; — memurları 277; — lar temaşasından (..) mütelezziz olmak 277, büyük — lar 282; çağlayanlar (..) üzerinde mebni — lar 272; iplik — sı 467; kâğıt — sı 272, 276; at kuvveti 276; buhar kazanı 277; cedvel 270; çelik imal edecek — 277; İstanbul'daki beylik — lar 277; kuvve-i buhariye 271; kuvve-i muharrike 271; lokomotifleri yapmağa mahsus — 276; mecari-yi buhariye muslukları 277; toplar dökmeğe (..) — lar 239 bk. SANAYİ
facia 324-326, 413; — -ı tarihiye 324; esbâb-ı — 418; milli — 324 bk. TİYATRO
fahişe 212; aşüfte 174; aşüftegan 119; aşüftelik 418; işvebaz 118, 232; bk. FUHUŞ
faize vermek 182 bk. PARA
fakir 221; ihtiyar ve — 224; — familyalar 208
fakr u zaruret 184, 186, 219, 221, belâyı — - — 218; — -i hal 220; — içinde büyümek 184; — ın pençe-i zarureti 218; gayet-i — 219; bk. FAKİR; bk. FUKARA; açlık 342, 347; açlıktan bir deri bir kemik kalmak 345; çalışıp da aç kalmak 342; bir günlük gıda 376; ekmeğimizi çıkarmak 342;sefalet 227.
familya 47, 89, 100, 123, 206, 207, 361; — azası 196, 203; — lar 113, 196, 203; — m halkı 248; — nın idaresi 202; — sı halkı 123; adi — 196; asil ve necib — lar 132; büyük — 188; Daniş Bey — sı 206; ecnebi — 202; fakir — 208; İstanbullu — 202; kibardan birkaç — 202; maişetlerine muvafık olmayan — 370; Mısırlı — 206; muteber ecnebi — lar 206; müslüman — lar 85; zengin — 208; bk. AİLE
Fârâbî 261
farisi 3, 5, 70, 71, 78, 100-111, 138, 155, 202, 244, 246, 248, 304-306, 311, 322-323, 458; — hânlık 206; — kaideleri 73; — lugat 70, 73, — muallimleri 203; — ve arabî tesniyeler 307; kelimat-ı arabiye vü — ye 303; lisan-ı — 311; — ce 72; — leştirmek 71
fars 70, 313; — hükümdarı 313; ehl-i — i 5; fâris 334; Memâlik-i Fâris 332; bk. ACEM, İRANLI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fas 140; — mülûku 61
fasıl 112, — lar 212 bk. MUSİKİ
fasih 70 bk. EDEBİYAT
Fatih, Hazret-i 211, 447, 454; — rüşdiyesi 78; — rüşdiye mektebi 76
Fatih camii 448, — câmi-i şerifi 452
Fatin 318-319
Fatma (*Turfanda mı yoksa turfa mı*) 442
Fatma Aliye XIII, XIV, 96-98; Mütercime-i *Meram* 96
fayton bk. ARABA
Fazıla Hanım (*Felsefe-i zenan*) 223
Fazıla Hanım (*Muhazerat*) 365-373
Fedai (*Gençlik*) 242
Fedayi (*Felatun Bey ile Rakım Efendi*) 99-101, 103, 105
felasefe bk. felsefe
Felatun 545
Felatun Bey (*Felatun Bey ile Rakım Efendi*) 106-109, 113-121
Felatun Bey ile Rakım Efendi (A. Midhat) 99, 127
felekiyat 139 bk. İLİM
felemenk taşı 228 bk. MÜCEVHER
felsefe 54, 77, 194, 435; — cüyâne 485, — kitabı 411; — -i cedide 81; — i muzırra 194; — -i pür safsata 83; — leri 196; bk. HİKMET, FEYLESOF; fırka-ı felâsefe 81
Felsefe-i zenan (A. Midhat) 223, 230
feminist teoriler 195 bk. KADIN
fen 74, 247, 274, 307, 379, 403; — erbâbı 379; — ıstılâhatı 74; — lisanı 311; — ve edeb kavaidi 435; — -i celil 403; — -i lugat 306; — -i tenkit 384, 402; — ler 134; — nen isbat 205; âlât-ı — niye 145, 146; berahin-i — niye 205, 287; evzân-ı — niye 383; fizik — ni 283; hizmet-i — niye 403; ıstılahat-ı — niye 307; kavaid-i — niye 440; kıymet-i hâzıra-ı — niye 399; kimya — ni 187; kütüb-i — iye 379; mellahlık — ni 139; mütefennin 77, psikoloji — ni 76; tetebbüat-ı — niye 61; hurdebin 145, 147 muhalliyetü'l-heva 145; numunehâne 144; perkâr 143; bk. FÜNUN, NUMUNE; tefennün 247
Fenerbahçesi 453
Fener gazinosu 212
ferace 220; — li 542; — ve yaşmak 166; sırtı — li 236 bk. KIYAFET
feraset 579
ferd 63, 132, 332; — -i vâhid 477, efrâd 509
Ferdane Hanım (*Vâh*) 164, 169
Fergana 3
Ferhad (*Gâve*) 322, 333-334
Ferheng 73
Feriberz 313, 335-336
Feridun (*Gâve*) 310, 312, 324, 336
fes bk. KIYAFET
fesad 501, 503; — ocağı 501; erbâb-ı — 503; erbâb-ı şerr ü — 508; heyet-i — iye 506; istidad-ı — 502; kabil-i ıslâh olmayan bazı ehl-i — 499;
fesahat, 229, 324 bk. EDEBİYAT
feth-i bilâd 140; icrâ-yı fütûhât 309
Fettâh Ağa (*Besa*) 328-331
Feuillet, Octave 81, 83, 396
Fevkiye (*Muhazerat*) 366, 367
feylesof 275; — doktor 200, — lar 252; — luk 120, 145; — âne 231; muhakemat-ı — 148
fıkıh 100 bk. İSLAMİYET, HUKUK
fıkra 195, 196; — lar 95 bk. YAZI
Fırat 271, 272
fırka 498; — erkânı 498; — efrad ve erkânı 513; — mızın hatt-ı hareketi 513, gayur ve hamiyetli — lar 494; muntazam — şeklinde 495; cemiyet 513
Fıstıklık 36, 37
Fıtnat Hanım 357
fiat bk. TİCARET
Figaro 455
fiiller bk. GRAMER
fikir, fikr 63, 120, 140, 210, 215, 228, 274, 382; — en 322; — boşluğu 386; — -i âşıkane 422; — -i bâtıla 227; — -i beşer 63; — -i hususi 63; — -i hürriyet ü medeniye 486; — -i mahsus 513; — -i tecessüs 95; — -i ticaret 159; — ler 109; — siz 209;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— ü daniş 229; — ü kalemlerini istimal etmek 404; — ü nazar 253; — ü şikâyet muhalefeti 499; erbâb-ı — ü kelâm 440; erbâb-ı — ü iktidar 498; harikulade — sahibi 161; hazine-i — iye 379; imal-i — 227, 229; imal ü tamik-i — 228; kuvve-i — iye vü kalemiye 411; parlak — ler 490; sahib-i — 222; sarf-ı — 229; seyahat-ı — iye 204; şaşaa-ı — iye vü kalemiye 411; ta'mik-i — 228, 229; tebdil-i — 411; telezzüzât-ı — iye 395; teng — li 216; tenvir-i — 515; kuvve-i müfekkire 280; ulviyat 403; bk. EFKÂR
Fikri Paşa, Mısırlı 268, 272, 274, 275
Filip Efendi 24
Finlandiya 317, — lisanları 316
Finova 309, 312, 315, 317; — lisanları 316; — zümresi 316-317
Firdevsi 324
Firûz Âbâdî 305
Firuzağa 106
fistan 161, 180; — ları üzerine nakşı mutad olan pullar 161 bk. KIYAFET
Fiyome 158
fizik 283 bk. FEN
fizyoloji 76, 205
fotoğraf 476; — kârî resim 41; — ya resimleri 274 bk. RESİM
frank bk. PARA
Fransa 35, 86, 89, 157, 184, 199, 263, 396, 426, 456; — asilzadegânı 41; — tiyatroları 41; — vilâyetleri 58, 89
fransız 114, 120, — ahlâkı 57; — aşüftegânı 119; — dayeler 203; — ingvebazları 118, 232; — kızı 202, 203; — kızları 232-233; — kitapları 100; — lisanı 57, 71, 111, 113, 273, bk. FRANSIZCA; — mektepleri 199; — muallimler 203; — milleti 71; — romanları 100; — lar 74, 76; — lık 199
fransızca 32, 37, 76, 94, 100, 102, 107, 111, 115, 118-119, 184, 186, 193, 201-203, 239; 244, 246, 248, 264, 269, 300, 444, 451-452, 463, 497; bk. FRANSIZ LİSANI; — alfabe 201; — bir tercüme 245; — ders 100, 111, 247; — kelimat 111; — kitap 101; — kitaplar 100, 144; — lisanı 34; — öğrenmek 110; — romanları 94; — şarkıların güfteleri 126; — tahsili 246; — talim 203; — tedris 115; — tedris ve tederrüs 203; — tercümesi 78; mısra mısra — ya tercüme 108
Fratenberg, Dr. (*Taaffüf*) 199-205, 207
Frengistan 232, 497
frenk 109, 189, 451, 460, 464; — dostlar 102; — icadı 182, 498; — âne 231; — ler 180, 410; — lere taklid 496; — vari 242; — vari kısa elbise 496; — seyyahları 449; — çe 59, 77
Fuad Paşa 482, 497
fuhûş — âlemi 58; fahişe 212; bk. AŞÜFTE; beyaz kadın ticareti 175; bizim gibi kızlar 174; 177; dudu 175, 176, 179, 181, kızlar (düşmüş kadın) 171, 172, murdar kızlar 172; maişet-i rezilâne 249; rezil çapkınlar 212; bk. KÂRHÂNE, karı; (düşük) 212; rospi 218; sevici 218; zamparalık 524, bk. AHLÂK, SEFAHAT
fukaha 266 bk. FIKIH
fukara 503; — adam 533; — çocukları 541; bk. FAKR
Fuzuli 322
fünûn 59, 60, 139, 247, 253, 289, 321; — âlemi 146, — kitapları 53, — -ı riyaziye 283; kaffe-i — 307 bk. FEN

G

Gaborian 58
galat 301, 305, 310, 311; — bir lisan 299, 300, tashih-i — ât 306
Galata 100, 101, 211-212, 232; — gümrüğü 150
Galatasarayı 452

Ğ

Gallen 266
garp 246, 322, 385, 395; — âlem-i medeniyeti 493; — âsârı 322; — edebiyatı ve maarifi 322; — efkâr-ı münevveresi 322; — halkı 321; — ile peyda edilen ülfet ve alâka 502; — şuarası 321; — türkçesi 300; — üdebası 324; âsâr-ı — iye 386, küre-i şarki ve — i 246; maarif-i — iye 77, 78 şuara vü üdeba-yı şark u — 443; üdeba-yı — iye 325; ümem-i — iye 321 bk. AVRUPA, ŞARK
garson 212, 231
Gâve, Gâve (Ş. Sami) 324-325, 332, 337, 338, 340-343
gayr-ı kıyasi fiil 74 bk. Gramer
gazete 32, 62, 65, 434; 539; — muhbirleri 494; — tenkitleri 475; — yazmak 119; — ci 119; — cilik 149; — cilik sıfatı 149; — ler 196; — lerimiz 149; — hâne 77, 149; evrak-ı havadis 102; yerli — ler 455; yerli ve ecnebi — ler 500
gazinolar 233
Gazneviler 310
Gece eğlencesi 519
Gelibolu 239
gelin 102, 253, 361, 362, 364, 373, 411, 412, — olmak 169; — olup çıkmak 366; bk. AİLE, DÜĞÜN, EVLİLİK
gelir 117; akaretler 202, kazanç 486 bk. İRAD, PARA
gemi 129, 139, 157, 450; — ler 151; — cilik 71; — işletmek için yapılmış cedvel 277; — nin güvertesi 449; yelken — si 239, 444; bk. VAPUR
Genç Türkler fırkası 498
gençler 150; ümmet-i muhtereme — i 394
Gençlik (A. Midhat) 242, 243
Girit 157, 238, 427; Giritli 414
Giritli Mustafa Bey (*Vuslat*) 405, 409, 428, 432, 433
gitar, gitara bk. MUSİKİ
Giv 313
giyinip kuşanmış 10 bk. KIYAFET
Goethe 321
Goldvald, Prof. 267, 268
Gök Han 310
Göksu kasr-ı hümayunu 447
Görenek (M. Rifat) XI, 539, 541
gömlek bk. KIYAFET
görücü 409, 410; — kadın 357 bk. EVLİLİK
Göta 278
Götaölv 271
Göteborg 268, 278, 279
Gözyaşlarım (M. Reşid) 421
gramer 73; bab 73, cemiler 72; cemi-i kesret 72; cem-i kıllet 72; cem-i mükesser 307; bk. cümle; esma ve masadır-ı arabiye 307; fiiller 74 gayr-ı kıyasi fiil 74; i'lâl kaideleri 74; isim 307; ism-i fail 73; ism-i meful 73; ism-i meful sigaları 74; ism-i mekân 73; ism-i mensup 73; ism-i tafdil 73; ism-i zaman 73; izafet 72, izafet-i beyani 72, izafet-i lafziye 72; masdar 73-74, mevsuf 74; mezidün fih 73; mu'tel 74; muzaf 72-74; muzafun-ileyh 73, 74; müennes 72; müfred 72, 73 bk. müzekker, sıfat 307, sıklet-i izafiye 273; siga 74; siga-ı cem 51; tasrif 304; tasrif ve terkib 299, 314
Grand Hotel 267-268
Grande rue de Péra 452
Grenelle sokağı 281
Guildhall 494
Guz 5; — lisanı 3
güfte 259, 260; — lerin cümleleri 260 bk. MUSİKİ
Gülhane hatt-ı hümayunu 497
Gülistan 100
gülüp oynamak 216; âlemde — 215
Gülnar, Madam 267-271, 275-276
gümrük 451; — memuru 451; — resmi 286
Gün Han 310
gündelik bk. PARA
Gür Han 8
Güştasb 313

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güvey 361, 362; —tarafı 363, yeni —likten usanmak 370 iç —si 353, 409 bk. DÜĞÜN
Güz Han 8

H

Hacıbaba (*Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*) 355, 358
Hacı Bey 480
Hacı Mustafa 355-356
Hacı Ömer (*Sergüzeşt*) 437-439
Hacı Salih Efendi 246
hadis 78; ilm-i —100; bk. AHADİS
Hâfız 100; —okumak 246
Hafız Paşa (zaptiye nazırı) 23-24
hafiyeler 501-503; 513; hafiyelik 501
Hafta 319
haftalık 105 bk. PARA
hak 487, 511; — -ı meşru 514
hakayık 93; — -ı hikemiye 82; — -ı islâmiye 266; — -ı katiye 235; — -ı tarihiye 136 bk. HAKİKAT
hakikat 266; — -ı ahvâl 113; — rengi 411; ayn-ı — 413; bk. HAKAYIK
hakiki 61 (realist); — roman 58; —yat 61; — perver 49; —yun 58
hakim 199, 266-267, 420; —Diyojen 252; —Fratenberg 205; — -i bi-adil 148; —siret 261; —âne 386, 416; suret-i —âne 393
hakkâk 187, 210; —lık 211
hâl-i hazır 55, 71
Halacı lisanı 3
halâyık 218, 228, 412, 417; —arap 354; —parçası 419; —lar 417; —lık 99; bk. CARİYE
Halep 225, 239; —seyahati 227; —niyabeti 237
Haliç 5; —-i Dersaadet 453
Halide Edib XIV
halife 481, 509; — ve padişahlık 506; —-i rûy-ı zemin 448; nezd-i —506
Halil Şerif Paşa 495, 497
halk 7, 61, 62, 88-89, 95, 207, 222, 223, 273, 276, 305, 320, 452, 488, 496, 498, 500, 505, 506, 509, 544; —için-de 102; — gibi akşama kadar çalışsan 231; —a hizmet 102; —ça 114; —ın giydiği atlas 223; —ın hüsn-i nazarı 214; —ımız 98; —ın mutfakları 100; —ın muhalefetkârâne taassubu 496; —ın şikâyetleri 497; bir sınıf —89; familyası —ı 123; hane —ı 100, 107; her sınıf —84; karhaneler —ı 216, 220; milyonlarca — 485; osmanlı —ı 62; seyir —ı 412; âdâb-ı umumiyeye vergi vermek 388; bk. AHALİ; AKVAM; AVAM; ayak takımı 88; bayağı unsurlar 400, 496; CEMAAT; CEMİYET; çadır —ı 453, 454; ecanib ve gayr-ı müslimler 506; ecnâs 496; ecnâs-ı mütenevvia 507; ekalliyet 493; elsine-i nas 383, 384; ibâd 334; kabul-i amme 385; bk. KİBAR, maiyetleri —ı 492; memduh u makbul-ı avam u havas 506; metbû 509; müslim ve hıristiyan 499; bk. SINIF; TEBAA; UMUM
Hâmid Beyefendi 381
Hamid Hazretleri, Sultan 481
hamiyet 387, hamiyet ve itaat 506; eser-i — 85; —li gençler 494, hissiyat-ı — 486
hammal 451, 452; —lar 153, 155; adi —129; sırık —ı 129, 451; yük —ı 152; —karısı 228; —lar kahvesi 57; —lık 57, 174; bk. İŞ
Hamparsun Arslangözyan Ağa 189-191
Hamse (Nergisi) 323
Hamza Ağa (*Dekbazlık*) 16-18
Hamzanâme 234
hâne 143, 375, 504; iki odalı —cik 211; —cik 227; esirci —si 436 bk. MESKEN
Hâne sahip ve sahibesi (L. d'Alq) 88
hanedan 503; — -ı osmani 481
hanım 92, 169; — efendi 96, 410; —lık 99, 475 bk. KADIN
Hanson Bankası 208
harcetmek 179; harcettiği paralar 174 bk. PARA
haram 84 bk. İSLÂMİYET
harem 66, 92, 143, 165, 168, 225; —dai-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

resi 428; — kapısı 410
harem (eş) bk. AİLE
Hariciye hülefâsı 101
Hariciye kalemi 99-100
hariciye — nezareti 456; — umuru 456; — nazırı 456; — dairesi 456 umur-ı — yü dahiliye 491
harita 143; — lar 476 bk. COĞRAFYA
Harmancık 6
harp — gailesi 498; — şarkısı 383, 384; ilân-ı — 384; mevki-i — 499; meydan-ı — 384, 394, 491; bk. ASKER, DÜŞMAN, MUHAREBE, ORDU
Harput 436; — mal müdürü Mustafa Efendi 436
Hasan Bedreddin XIV, 533
Hasan Mellah (A. Midhat) 61, 140, 439
Hasan (*Yeniçeriler*) 54
Hasan Paşa 503
hasr-ı himmet 74
hastalık 130, 200, 352; hastalar 455, nöbetçi hekim 455 başağrısı 357; keyifsizlik 495; maraz-ı cinnet 249; vücûd-ı mariz 182; za'f-ı mide 199; verem 428; verem döşeği 434; himye etmek 200 bk. TIP
hat 5, 310, 316
Hâtem 76
havyar bk. YEMEK
hayal 209; — eseri 438; -i 61, 395; erbâb-ı — î 136; kahraman-ı — î 140; — î ve tasavvûrî bir eser 325; bk. EDEBİYAT, HİKÂYE
Haydar Bey 260
Hayreddin Kaptan 139
Hayfa (*Meraki*) 20, 21
hayme bk. ÇADIR, MESKEN
Hayriye (*Tedbirde kusur*) 525
hazine 101; saadet — ler bahasına 209; hakk-ı sarih-i — 514; — tediyâtı 515; ilân-ı iflas etmiş olan — 500 bk. BÜTÇE
hece 314; huruf-ı hecâ 116; — leye — leye 234; bir — li kelimeler 315
hediye 179; — etmek 210
hekim 100, 352; 533, 536; — lik 205 bk. TIP
Helen 254
helva 126; — sohbeti 234-236
hemşire 225; — ler 519; büyük — 145; — -i fazıla 97
hendese 139, 274
Henüz 17 yaşında (A. Midhat) 171, 181
Heredot 136, 139, 309, 313, 317
hesap 139, 172, 465, 540; — etmek 233, 276; — görmek 158; — ve hendese dersi 204; — ve tahmin 180; — bat 287; kuyud-ı — iye 159
Hesna (*Karnaval*) 184, 185, 188
heyet-i hazıra 144; — -i mahsusa 516; — ve kozmografya 286; heykel 130; — tıraş 362; — tıraşlık ve resim müzesi 279; heyâkil-i umumiye 289
hezarfenlik 189
hıref 59
Hıtan 309
Hızır 216, 249
Hicabi (*Acaib-i âlem*) 143, 144, 146-148
hidrografi 274
hikâyât 61, 130, 136; — -ı mütercem 98 bk. HİKÂYE
hikâye 53-55, 57, 63, 64, 125, 145, 177, 219-221, 240, 324, 331, 351, 361, 405, 416, 442 — kitabı 148; — kitapları 53; — etmek 187, 188, 216; — edilmek 67; — eylemek 217; — olunan maceralar 313; — tasvir ve tahriri 53, 55; — tertip etmek 441; — ve takrir 225; — -i garibe 55; — -i latife 372; — nin entrikası 381; — nin erkânı 405, 416; — nin eşhası 405; — ye kahraman; 406; — yi zihninde büyülterek 270; — imiz 99, 193, 199; — mizin kahramanı 203; — ler 59; — nüvisan 57; — nüvisler 64; Avrupa — nüvisânı 57; bk. HİKAYAT; cadı — leri 269; çocukca — ler 322; kahraman 136, küçücük — 61 mevzu-ı — 407, 418; milli — ler 98; muharrir-i — 54; müessir — 322; nakl 53; nouvelle 59; rivayet 53; rivayet ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hikâyesi 236; rivayat ve hikâyat 479; vukuat 380; şövaleresk — 137 bk. EDEBİYAT, ROMAN
hikemi 97; — yât 77, 97; — yât-ı İnciliye 264; hakayık-ı — ye 82; mebahis-i — ye 247; mütalaat-ı — ye 425 bk. HİKMET
hikmet 57, 203, 204, 246, 264, 266, 363, 401, 403, 504, 511; — -i avâm 200; — -i bâtıla 79; — -i cedide 77; — dersi 417; — -i gayr-i islâmiye 83; — -i islâmiye 265-267; — -i islâmiye vü nasrâniye 265; — -i kadime 81; — -i nasraniye 264; — -i tabiiye 100, 187, 287; — ve tabiata mutabakat 385; envar-ı — 81; mahz-ı — 409; mevadd-ı — 145; mesalik-i — 267; nazar-ı — 93; netice-i — 63; felsefe 194 bk. FELSEFE, HİKEMİ
hilâfet — penâhileri 500; — ve saltanat 505; merkez-i — -i islâmiye 310 makam-ı — 515; taht-ı saltanat u — 483
Hile Kutusu 528, 529
Hilekâr karı yahut hilekârın mumu yatsıya kadar yanar (Y. Nuri) 542, 546
Hilmiye (*Seydi Yahya*) 326
Hint 3, 5, 265, — -i cenubi 5; — -i Çini 314; — -i kadim 70; — çe 265; — li 265; rahib-i — u 264; — liler 266
Hindistan 60, 143; — dilberleri 143
hisse 175 bk. TİCARET
hitabet kürsü-i — 498
Hiyve 3
hizmet — çi 232, 455; — çi kızlar 232; hristiyan — çi kızları modası 410; — kârlar 104; — kârlık hali 226; — mükâfatı 514 bk. UŞAK, KALFA
hoca bk. TAHSİL
Ho gasse 288
hokkabaz takımı 541
Homere 133
Homeros 453
hoppa 167
Horasan 5
Horhor 239
hotel 118, 233, 274, 281; — ci 233 bk. OTEL
Hôtel des Monnaies 281
hovardalık 80; — âlemi 156
Hönefoss çağlayanları 270
hristiyan 84; — kadınları 85; — hizmetçi kızları modası 410; teba-ı — iye 84; yerli — lar 179; — lık 47, 49, 84-86, 262; — lık aleyhine 264; muhaberât-ı salibiye 134; protestan 267, bk. KATOLİK, KİLİSE, MİSYONER
Hûb-çehre (*Gâve*) 333
Hugo, Victor 184, 321, 324
hukuk 100 (ders); 85, 503, 510; — -ı osmaniye 84; — -ı saire 510; — şikenâne muamele 504; — -ı umumiye-i medeniye 515; — ve hürriyet 509; — ve imtiyazat 511; — ve vezaif 514; — u vezaif-i medeniye 515; temin-i — 467; bk. AFV; ceza 167; bk. DAVA, FIKIH; deavi-yi — 1 237; bk. ADALET
Hukuk-ı milel 249
hurde-bin bk. FEN
Hurşid Paşa-zâde 76
Husrev 7
Hüdavendigâr 454
hükemâ 261; — yı kadime 265; — -yı islâmiye 78; — yı sahiha 81; — -yı yunaniye 266; ilâhiyun-ı — 81
hükümdar 310, 483; 500, — ân 261; takta cülûs 492
hükümet 56, 156, 180, 237, 500, 506, 507, 512, 514; — konağı 250; — memurları 535; — -i mahalliye 504; — -i seniyye 86, 211, 237, 490; — yad olunan bir vahid-i müşterek 511; — çe 465; devair-i cesime-i — 226; hâmil-i — 509; icrâ-yı — 492; umur-ı — 506
hüküm — ler 95; — -i kanun 163, 168
hüner 203, — ver 212; — verlik 184; erbâb-ı — ü marifet 500
Hünkâr çayırı 151
Hünkâr iskelesi 150, 152, 445
Hürmüz 312
hür 113, 120, 214, 337, 509, 515 bk. ESİR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hürriyet 55, 103, 194, 197, 227, 228, 502, 541; — perestâne 180; — sevdası 230; — -i kâmile 84; — -i mevhume 497; — -i şahsiye 214; — -i tabiiye 193 — in fıkdanı 227; — ine sahip olmak 214; — perverler 495; — perver fırkası 495; — suretinde görülen esaret 228; çehre-i — 194; gayet-i — 228; muhafaza-ı — 226; iade-i — 439; nimet-i — 437; serbestî ve — 226; temin-i hukuk u — 509; efkâr-ı ahrârâne 196; kafes 193; serbestî 193 nizam altında 212, tazyik altına girmek 212 bk. ESARET
Hürriyet fırkası 495
Hüseyin Basri (*Ahmed Metin ve Şirzad*) 129, 133, 135, 137, 138
Hüseyin Fellah (A. Midhat) 61
Hüsrev (*Gâve*) 335-340
Hüsrev (*Tabib-i aşk*) 10, 11

I

Invalides'ler bahçesi 281; — bulvarı 281
Irak 310
ırk — -ı Kafkasî 312; — -ı Mogolî 312
Iron 81
ıskala 61 bk. MUSİKİ
ıslah 70, 71, 74; — etmek 322; bil- — 71; dest-i — 439; — -ı nefs 248; — ve terakki 319; muhtac-ı — 406; 498; muhtac-ı — u tashih 323 muhtac-ı tamir ü — 499; suret-i — 406; tanzim ve — hevesi 406 — hâne 248; — ât 515; — at taraftarı 497
ıstılah 57; — ât 301; — ât-ı fenniye 3; — ât-ı mahsusa 307; — ât-ı mütenevvia 303; — ât-ı müstamele vü me'nuse 305; mustalah 57 bk. KELİME, LİSAN
Ithaque 133
Iztırarî nikâh (Molière) 254

İ

İbrahim Aleyhisselâm 265
İbrahim Sarım Bey 25, 26
İbrahim 238
İbranî 70; kütüb-i — ye 309 bk. YAHUDİ
İbret 381
ibtidaiye bk. MEKTEP, TAHSİL
icat — -ı edibâne 392
icma' 509
ictima esna-yı — 498; heyet-i — iye 380, 491, 509; — iye-i beşeriye 379, — ât 268
İçel 138
içki absent 39; ayık 216; kadeh 112, 211, 231, 233 konyak 39, 233; pelin 39-42, 45; mastika 111-112, 211, bk. MEŞRUBAT punç 120, 257; rakı 111, 154, 184, 179, 213, 243; rakı içmek 212; düz rakı 211; rom 120, 122; sarhoş olmak 216; şampanya 119; şarap 120, 211, 537; toka ederek içmek 112; bk. KADEH, MEYHANE
iç sıkıntısı 109, 111, 112 bk. ÇALIŞMA
idare heyet-i — 490, 494, 502; heyet-i — -i devlet 493; hüsn-i — 481; ıttırad u intizam-ı — 478; — -i âdilâne 513; — -i şahsiye 514; mihver-i — 482; seyyiat-ı — 486; teferruat-ı — 500; usul-i — 505; zimam-ı — 207; — hâne 239
idman 130 bk. JİMNASTİK
İdris-i Bitlisî 479 İdrisî 139
ifade sade — olunsa 382; tarz-ı — 319; ifadât 403
iglâk 53 bk. ÜSLÛP
ihram 122, 123 bk. KIYAFET
İhsan (*Hülekâr karı*) 542, 543
ihtida 35, — etmek 310, mühtedi 35 bk. İSLAMİYET
ihtilâl unsur-ı — î 499
ihtira berâtı 514 bk. İCAT
İkdam gazetesi 308
iktidar 503 bk. DEVLET, zâti - 492
ilâç 200, — tedabiri 199, muacelet merakı 200, reçete 200; bk. HASTALIK, TIP
ilâhe hüsn ü cemal — si Zühre 160
ilim, ilm 244, 286, 320, 386; — -i âlî 403; — -i hâl kitabı 406; — -i heyet 204; — -i mahsus 88; — -i mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nazara 435; — en 208; — le tevaggül 303; — siz 286; — ü irfan 206, 208; behre-i — iye 287; bızaa-ı — iye 205; ıstılahat-ı — ye vü fenniye 306; kudret-i — iye vü kalemiye 156; mahafil-i — iye 85; mesail-i mühimme-i — iye 494; müktesebat-ı — iye 446; tahsil-i — 436; âlim 116, 139, 473; ahval-i rüyet 145; allame-i dehr 244; arkeoloji 134; (pergel, cetvel, hurdebin, böcek kuruları, taş ve maden parçaları) 476; enstitü içtimaları 473; felekiyat 139; ihtisas 306; ilhâmât ve taglitât 275; bk. KIMYA bk. KONFERANS, KONGRE; mütehassısın 307; bk. ULUM, ULEMA
imal 187
imam 220, 479, köy — ı 509; mahallenin — ı 221 bk. İSLAMİYET
imlâ 138, 302, 323; — mebahisi 97; ketb ü - 5 bk. LİSAN
inas bk. kadın etfal-i — ın terbiyesi 203
ingiliz 105, 187; 305, 447, 448; — elçisi 27; — familyası 105; — gemisi 187; — kızları 105, 110; — lirası 105; — lisanı 76, 186; — parkvarî 480; — sarayı 155; — sefareti 485; — zabiti 187; kont-ı — kârî 32 — ler 106, 108, 150; — ce 76, 305
İngiltere 89, 105, 157, 263, 396, 467
inkılabât 63
insaniyet 380; daire-i — 49; himayet ve — 436; — âsârı 405; hissiyat-ı hasene-i insaniye 438; zunûn-ı batıla-ı insaniye 266; numune-i imtisal 465 bk. BEŞER
inşa 399; — at-ı maneviye 401; kuvve-i — iye 382
intihab etmek 472, 509
intikad 61, 62, 264, 440; — ât-ı Kuraniye 78 bk. TENKİT
ipek bükme bk. DOKUMACILIK
iplik bk. DOKUMACILIK
irad 119, 153, 182, 470; — lar 202, — -ı senevî 473; bon-viveur 119, bk. GELİR, PARA
İran 3, 5, 6, 71, 311-314; — -ı kadim 309; — şahı 313; — tarihleri 135; ehl-i — 53; hudud-ı — 262; eski — liler 312, 313; esatir-i — iye 312; — liler 309, 313; — l-yi kadim 313; — lılar 310
İsa, Hz. 264, 265
İsfendiyar ibn Güştasb 313
İskender (Zülkarneyn) 266
İskender-i kebir 135; sedd-i - 135
İskenderiye 158, 238, 239
İskit 313; — ya 135, 313
İsküt, İskülüt 5 bk. OĞUZ
iskolastik erkânı 382
İslâm Bey *(Silistire)* 384-391, 394-397
islâm 5, 85, 140, 265, 267; — hamiyeti 394; — taassubu 494, 506; — tarihleri 135; — ca 85; beynel — 267, 311; din-i — 84, 137; diyar-ı — 138; ehl-i — 85, 288; fazail-i — 85; kabl-el- — 266; nezd-i — 266; unsur-ı — 504, 505; zuhûr-ı — 310; bk. KÜFR
islâmiye : âdâb-ı — 266, 394, 410; âdâb-ı milliye-i — 391; âdâb u âdât-ı milliye-i — 390; ahali-yi — 35, 504; ahlâk-ı — 57; ahlâk-ı kadime-i — 380; cemiyet-i osmaniye-i — 389; dakayık-ı hikemiye-i — 206; diyanet-i — 290; efkâr-ı umumiye-i — 384; gayret-i — 85; hakayık-ı — 266; hassa-ı celile-i — 446; hikemiye-i — 206; hikmet-i gayr-ı — 83; hikmet-i — 265-267; hikmet-i — vü nasraniye 265; hükemâ-yı — 78; kavaid-i — 266; kütüb-i — 37; memalik-i — 135, 310; memalik ü akvam-ı — 311, meşayih-i — 267; millet-i — 85; muhadderât-ı — 394
islâmiyet 3, 49, 77, 85, 264; akşam namazı 235; bk. CAMİ; EZAN; fıkıh 100; hicret-i nebeviye 310; iftar 251, 252; bk. İHTİDA; MÜSLÜMAN; nebeviyet 266; oruç 251; Rab 276; sahur 249; seccade 254; softalar 494; sünnet 266; bk. ŞER'İ; teravih 252; vaaz 251; velâyet 266

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İsmail Bey *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 455
İsmail Beyefendi 246
İsmail Kemal Bey 485
İspanyol 280, 300
ispati beyler 144
israf bk. PARA
İstanbul 15, 22, 33-35, 43, 44, 80, 83, 89, 90, 93, 124, 127, 140, 148, 151, 153-155, 157, 182, 184-185, 188, 189, 198, 203, 205, 222, 225, 231, 233, 236, 237, 239, 241, 244, 256, 257, 277, 282, 284-286, 290, 295, 301, 325, 326, 331, 352, 353, 443, 446, 448-454, 467, 476, 479, 487, 488, 512; — ahalisi 124; bk. BOĞAZ 443; — ca 262; — ciheti 145, 258; — daki karilerim 272; — tarafında 99; — tiyatroları 258; — türkçesi 9; — lu emanetçiler 238; — lu familyalar 202; bk. DARÜLHİLAFE, DERSAADET, KOSTANTİNİYE
istatistik hesapları 88
istiklâl 502
istimbot 151 bk. ULAŞIM
İsveç 268, 276, 278; — lisanına tercüme 257, 260; — milleti 262
isyan 502; komiteler 506; yafta (slogan) 506
iş 105, 117, 342; — güç 119; — makinası 105; — çiler 273; — lemek 102; — leyen demir ışılar 130; — sizlik 245; ouvrier; amele 119 bk. AMELE, ÇALIŞMAK, MESLEK, SA'Y
işret — belâsı 199; — erbâbı 119; — ve sefahat 498 bk. EĞLENCE
İtalya 263; — sefareti 138; — sefiri 258, 259
italyan 70, 260, 280; — lisanı 71; — muzikası 260; — ca 138, 300; Napoliten — casi 300; Toskana — casi 300
Ivaz Ağa *(Tabib-i aşk)* 10-15
izdivaç bk. EVLİLİK
izinname bk. EVLİLİK
İzmir 158, 238, 239
İzzet Ağa *(Tabib-i aşk)* 10, 12
İzzet Bey 526, 528

J

Jacob sokağı 281
Japon 309; -ya lisanları 314; — yalılar 321
jimnastik 130 ipte - 130; — güllesi 130; idman 130
Jorj Gosar, Mösyö *(Ahmed Metin ve Şirzat)* 129, 134, 139
Cozefino *(Felatun Bey ile Rakım Efendi)* 109-113, 121-127
Jön Türk (Ahmed Midhat) 193, 198
Jön Türk XIV; — — cemiyeti 485; Jön Türklük 485
Jurnal 163 bk. YAZI

K

Kabâd *(Gâve)* 335-341
Kabataş 103; - iskelesi 448
Kabzımallık 239 bk. TİCARET
kadeh 112, 211, 231, bk. İÇKİ
Kadıköy 449, 453
kadın 94, 95, 99, 136, 167, 221; — lar 89; — kısmı 525; — denilen mahlûk 208; — efendi 224, 225; — numuneleri 389; — ın daire-i fikriyesi (..) mahduddur 390; — ların istitarı 57; — ların süs ve nizamları 475; — lık 475; bir sınıfın — ları 89; düşmüş — 171; Avrupa'da — 87; hristiyan — lar 85; malumatlı — lar 205; mertlik iddiasında bulunmuş olan bir — 375; okur yazar — lar 205; edepsiz karılar 169; muhadderat-ı islamiye 394 bk. FEMİNİST, İNAS, NİSVAN
kadîm 136, 277; ahali-yi — 312 ahlâk-ı — e -i islamiye 380; coğrafya-yı — 135 ezmine-i — 64; Hind-i — 70; hikmet-i — e 81; kütüb-i — 265; medeniyet-i — e 290; tarz-ı — 319, 320; vekayi-i — e 324 bk. ZAMAN
Kador *(İkbal)* 534, 535
Kadri Paşa 483
kafiye 71, 319, 322; — bulmak 230; — düzmek 78 bk. ŞİİR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kafkas 312; Kafkasya 437
kağıt 274; — imali 273
Kağıthane 121, 125, 126, 151, 415
Kahtân *(Gâve)* 332, 333
kahve 125, 281, 373; — içmek 119, 175, 232; — adamı 116; — ler 169; — torbası 100; sütlü sütsüz, şekerli — 122; sütlü — 118; — hane 116, 232, 234, 503, eski — hane 232; — güğümü 122; — ciler 141; mahalle — leri 234
Kalem 100-102, 155, 156, 355, 357, 456, 458, 460-464, 504; — adabı 462; — efendileri 457; — odası, odaları 456, 457, 464 — e çırağ etmek 246; — in reisi 457; Matbuat — i 264, aklam 462, 464 bk. DAİRE, MEMUR
kalem 76, 149, 244; — sahipleri 400; — e almak 72; — -i âciz 156; — -i beligâne 418; — -i muaheze 199; — — i üstadâne 434; — le işler amele 119; — leri iktidarı 322; âsâr-ı — iye 400; eli — tutmak 72; erbâb-ı — 398, 399, koca bir — 159; kuvve-i — iye 383; mahsul-i — 254; nev-residegân-ı — 401; — tıraşçı 187 bk. EDEBİYAT
kalfa 407, 412, 413; — lar 410, 417 bk. AİLE, HİZMETÇİ
Kalmuk 316
Kalyopi *(Henüz 17 yaşında)* 171-173, 175-178, 180
Kâmil Paşa 500, 505
Kâmile Hanım *(Felsefe-i zenân)* 224, 225, 230
Kâmile Hanım *(Vuslat)* 411
Kamas 316
Kamus 3, 73
kamus 95, 229, 300, 305, 307; mükemmel bir — 302, 303 osmanlı — u 70 — -ı hususi 307; — -ı türki 306
Kamus-ı arabî 303
Kamusü'l-a'lâm 303, 309, 317
Kamus-ı arabî (Ş. Sami) 308
Kamus-ı türkî (Ş. Sami) 303-306, 308, 309
kanal ve ecluse 274, 278 bk. ULAŞIM
Kandilli 150, 447, 448
Kangulu 5
kantarcılar 155 (bk. TİCARET
kanun 168; — en 85; — dairesi 515 — -ı esasi-i hilkat 477; — -ı ilahî 498; — -ı hilkat 142; — -ı hümayun 142; — -ı kat'i 128; — ve şeriat 483 — — -ı tabiat 142, 147, 275; — -a tatbik 168; hükm-i — 163, 168 lisanın — u 303; muvafık-ı — 167; vahdaniyet-i Rabbaniye — u 265; vâzı-ı — 514; bk. KAVANİN
Kanun-ı esasi 481, 495, 498, 515; — — taraftarları 495
Kapı 457, 462 — çuhadarları 237; — kethüdası 237 bk. MEMURİYET
kaptan 138, 140, 141; — mevkii 141; — lar 149 bk. VAPUR, MESLEK
kaput 132 bk. KIYAFET
kâr 179, 414, 432, 468 nagehanî — 156 bk. TİCARET
Karabaş 105
Karabet 166, 167
Kara Han 7-9, 310
Karacaşehir 6
Karadağ 23, 330; - prensi 508
Karadeniz 443
Karaman 24
karantina 445 bk. TIP, HASTALIK
Karavin 316
Karel 316
kârhâne 211, 212, 215, 217, 219-221; — ci 179, 180, 212; — ler 216; — halkı 216, 222; — lerin icadı 180; bk. FUHUŞ
Karı koca masalı (A. Midhat) 269
kâri 59, 90, 234, 386, 426; — e 361; — ve — eler 194; — ler 95, 201, 280, 426, 442; — lerimiz 186; — in 381, 395, 405, 407, 430, 431, 442; — in-i osmaniye 97; — in-i osmaniye vü islâmiye 98
Karl, Altıncı 288
Karlıh 5
Karlskirche 288
Karnaval (A. Midhat) 182, 192
Karun 212; — kadar zengin 183 irad-ı — 256; ZENGİN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kartal 154
kasaba 271, 335 bk. ŞEHİR
Kâşgar 3, 310
kâtip 71, 74, 156, 172, 210; — efendi 165; — ler 322, 461; — -i muktedir 212; ser- — leri 138 zabıt — i 162, 164; bk. MEMUR
Kastamonu vilâyeti 510
Katolik — kilisesi 188; — ler 47, 267 bk. HRİSTİYANLIK
kavaid 128; 299 (gramer); — -i asliye 442 — -i fenniye 436; — -i iştikakiye 3; — -i sarfiye vü nahviye 299, 301; — -i sarfiye vü nahviye kitabı 300; — -i vezn ü selaset 401; — i zabt (lisan) 299; bk. KAİDE
Kavaklar 445, 446
kavanin 128; — -i esasiye ahkâmı 515; — -i hendese vü hesabiye 274; — -i medeniye 63; — -i osmaniye 84; — ve nizamat 310, 506 devlet — i 514; devletin — ve nizamatı 156;
kavim 302, 303, 310, 321, 334, 379, 490; — efradı 465; — -i celîl 135; — -i kadîm 314; — -i necîb 383 bk. AKVAM; KAVMİYET
kavmiyet 262; mizac-ı — 383
Kayı ili 5; — taifesi 5
kayık 121, 124-126, 450; — halkı 126; — sahibi 154; odun ve kömür — ları 444; pazar — ı 151; saltanat — ları 448, 449; seyirci — ve sandalı 151; süslü — lar 151; yük — ı 151; — çı 125; — çılar 124, 126, 154, 533; baş ve kıç altı 151, 154; çektirmeler 151, kürek çekmek 130, bk. ULAŞIM
kayınbirader bk. AİLE
kayınvalide bk. AİLE
kaymakam bk. MEMUR
kaytan bıyık çelebi 196
Kaysak 5
Kazan 3, 311
Kazancılar 104; — mahallesi 100
Kefalonya sahili 130
kelâm 78, 229, 230 (tarif); — lar 108; — -ı kibar 206, 266, 382; — -ı mevzun 318; idare-i — 79, 499; ihtisar -ı — 230; israf-ı — 186; kudret-i — 131; sanat-ı — 229; sanayi-i — iye 230
Keldani 5
kelime — ler 299, 301, 302, 309, 314; — ler ve tabirler 301; aksam-ı — 306, 307; asıl türkçe — ler 303; bir heceli — ler 315; müstamel — ler 305; müstear — ler 302; esma-ı müteradife 313; müştak 3, 70; türkiillasl olan — lerin kâffesi 303; bk. ISTILAH, LİSAN
kelimât 95; 299-301, 305, 387; — -ı arabiye 304; — -ı esasiye 304; — -ı medhiye 87; — -ı müteradife 3; fransızca — 111; lisanımızın — ı 303; müstear — 305 türkçe — ve tabirat 301
Kemal hizmet-i edebiye-i — liye 403 bk. NAMIK KEMAL
kese 153, 179, 255; — sine güvenen 118 bk. PARA
Kesmekaya 234
Kınalı 319
kılavuz bk. EVLİLİK
Kıpçak 5; — kitapları 4; — lisanı 3
kıraat — -ı serbesti pesentân 194; — hâne 234; — ve mütalaa 478; — taki maharet 414; esna-yı — 385
Kırgız 3, 5, 311, 312, 315; — lar 312
Kırım 311, 502; — cündîleri 237; — muharebesi 383
Kırk anbar 136; — — idarehanesi 61
kıyafet 240, 318, 444; — -i milliye 263; — ler 122, 262; acîb ve garip — ler 262; altın gözlük 32, 155; efendi — li bir adam 224, 262; ağsızca bir çakşır 240; bk. BASMA; BASTON; beyaz boncuk ve yalancı incili harçlarla nizamlanmış, krem rengi atlas 363; boyunbağı 43, 128; büyük şemsiye 242; bk. CANFES; ÇİZME, çorap 173, 180, 283; bk. ELBİSE; eldiven 283; elmaslı kısa tarak 363, entari 240, 358; erkek -i 388; esvap 225; etek 362; bk. FERACE; fes 155, 239, 273, 443, 451; bk. FİSTAN; giyinip kuşanmış 10; göm-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lek 43, 155, 176; gümüş divit 240; gümüş köstek 240; halkın giydiği atlas 223; iç donu 116; ihram 122, 123; kalıp ve — 475; karabina kadar şemsiyeler 291; komple denilen ceket takımı 480; kostüm 155; bk. KUMAŞ; kürk 123, 249; kürkler 358; mantin 292; mendil 173, 176, 180; mise 176; (moda) 364; mücevherat ve melbusat 364 bk. PALTO, PANTOLON; pamuk çoraplar 240; patiska 157; piryol saati 240; bk. POTİN; pullu fistanlı 161; bk. RUBA; setre 43, 291, 292; süs 79, 169, süslü beyler 291; süslü kadınlar 257; şal 122, 240; bk. ŞAPKA; şemsiye 243; toz gibi yaşmaklar 291; tiyum kürk 122; traine 362; tuvalet 372, 475; uçkur 99; üstü başı temiz 410; yaşmak 353, 373, 412; yelpaze 371; yemeniler (ayakkabı) 234
kıyas 266
kıymet 148; — -i hakiki 133; kadr ü — 172; takdir-i — 383
kız 92, 103, 221; — kardeş 225; — kısmı 475; — lar 89, 105, 176; — larımıza nümûne-i imtisal 388; — ların talim ve terbiyesi 203, 205; Avrupalı — lar 194; bk. BENAT; bizim gibi — lar (düşmüş kızlar) 174, 177; fransız — ı 202, 203, 232, 233 genç — 475; murdar — 172; serbest — 409; şehir — ları 411; bk. AİLE
Kızkulesi 545
kibar 89; 188, 239, — birkaç familya 202; — sınıf 263; — -i zâdegân 139; — u sıgar 499, 501; — dan 182; — dan bir müslüman 189; — lar 475 bk. HALK
kilise 189; — heyeti (koro) 190; — meclisi 192; — mütevellileri 189; katolik — si 188
kimya 100, 204, 287 bk. İLİM
kinayeler 157
Kiros 313
kitabet 5, 156, 210, 229; — dairesi 264; — tahsili 229; — ve inşa 430; eski — 72, mükatebe 139
kitap 71, 73, 78, 90, 111, 229, 247, 254, 269, 305, 307, 308, 310, 351, 450, 459, 519; — -ı enbiya 206; — intihabı 247; — okumak 372; — çı 133; — ın mukaddimesi 478; — lar 84, 86, 88, 145, 230, 248, 265, 303, 369, 405; — ların duhullerini men 86; çocuklara mahsus — lar 247; ehl-i — 84; eski — 133, 138; fransızca — lar 100, 144; köhne — lar 140; lugat — ları 303; müdekkikane — lar 312; müracaat — ı 306; sahib-i — 265; türkçe — lar 41, 310; bk. KÜTÜB
koca 87, 99, 272, 408; -nın (..) dest-i tegallübü 223; — sı olmak üzere tecelli eden şahıs 368; — ya varmak 224, 226, 474; — ya mocaya varmayarak 223; bk. AİLE, EVLİLİK
kocakarı — lar 58; — masalları 56, 391, 439
Kocamustafapaşa 352
komedya 258; — sanatı 166 bk. MUDHİKE; TİYATRO
konak 67, 69, 182, 185, 200; — yavrusu 239; vali — ı 225, 226; bk. MESKEN
konferans 475 bk. İLİM
kongre 257, 264, 270; — azası 276 bk. İLİM
konsolide 182; ecnebi — ler 202; bk. TİCARET
kontes 259-261; — de Landberg 258
Kosova vakası 132; — gaza-yı meşhuresi 478
Kostantiniye imparatorluğu 493; feth-i — 496 bk. İSTANBUL
kotra 129, 140 bk. ULAŞIM
kozmografya 244, 245; — dersleri 204
köçekler 541
Kölemenler Mısır — i 61
köle — ler 533-535, 537
Köprü 31, 32, 66, 141, 149, 150, 155
Köprülü 454
köşk 374, 376, 480 bk. MESKEN
köy 143, 466, 468; — çocukları 465; — dayıları 468; — imamı 509; —

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kalkınması 464; — kızları 465; — tezgâhçılarımız 467; — lü, — lüler 342, 466, 467; — lü hâneleri 263; bk. ÇİFTÇİ; kura 465; rençberler 507; tarla 514; bk. NAHİYE
kral zât-ı — iye 257; -içe 196
kredito 158 bk. TİCARET
Kudüs-i şerif muharebâtı 137
Kuleli 448
Kulelikapısı 133
kulübeler 263 bk. MESKEN
Kuman 3, 5
kumaş 284, 441; atlas 161, 223; bk. KIYAFET; ağır atlas 362; amerikan bezi; bezleri 144, 274; bk. BASMA, canfes 227, 284; envâ-ı akmişe 284; madampol 157; mensucat dokumak 284; pamuk 157, 467; patiska 157; salaşpur 157; Şam — ı 240; tülbent 284; yün 467; zar 10 bk. DOKUMACILIK
Kumbaracı yokuşu 103, 105
kunduracılık 285, 286; bk. KIYAFET
Kuran 78, 206, 244, 265; ahkâm-ı — iye 266; evamir-i celile-i — iye 491; intikadat-ı — iye 78 bk. İSLÂMİYET
Kurdoğlu 140
Kurşunlu mağara 449
Kuruçeşme 143
kuruş 118, 133, 153, 180, 191, 225-227, 233, 253, 285, 450, 461, 466, 511, 541; onar — 468; (..) — para 511
kuşluk 211, 233; — vakti 212; — taamı 213; — paydosu 227 bk. YEMEK
kutb-ı şimâlî 143
kuyud — -ı diniye vü medeniye 88; — -ı gayr-ı lâzıme 128; — -ı muntazama 236 bk. KAYD
Kuzguncuk 150
küçük bey 99, 415-417; — — efendi 405, 437
küçük hanımlar 410
küfeci 153
küfr 7, 219; kâfir 7; kefere 84; bk. DİN
kütüb — -i akliye 509; — -i kadîme 265; — -i münzele-i semâviye 264; — -i semaviye 509; bk. KİTAP
kütüphane 77, 86, 102, 254; — odası 100; — ler 63, 73, 289; hususi — 145; Bibliothèque anti Clarical 84

L

lafz (lafız) 314; — zen 322; — iye 401; sanayi-i — 318; tezyinat-ı — 382 bk. ELFAZ
lala 183, 185; siyah — lar 492 bk. TERBİYE
Lâleli 355
Lamartine 321
lamentation 260 bk. MUSİKİ
Lamut 315; - lisanları 316
Landberg, Kontes de 267
Laponya lisanı 316; Laponlar 262
Larousse 302
Latifî 319
latin 71; — ce 138, 300
layiha 102, 104, 483, 495, bk. YAZI
Leblebici Horhor (D. Çuhacıyan) 260
Lefke 6
Lehce-i osmani (A. Vefik) XII-XIII, 3, 4, 6, 305
lehçe türkmen -si 6
Lehli tellallar 243
Lepant körfezi 130
Lepant muharebe-i bahriyesi 131
Letaif-i rivayat (A. Midhat) 54, 210, 222, 230, 233, 236, 241, 243, 295
levha 145, 147
Leyla *(Leyla ve Mecnun)* 322, 381, 441
Leylâ ve Mecnun (Fuzuli) 322
libretto 257 bk. OPERA
Limon iskelesi 151, 211-213, 215
lira 102, 171, 179, 182, 232, 361, 371, 414; ingiliz — sı 105; kaç bin — 173; osmanlı — sı 233 bk. PARA
lisan 53, 55, 63, 70, 71, 73, 74, 77, 84, 95, 100, 116, 118, 230, 273, 276, 300-305, 310-313, 315, 321, 323, 359; — ca 313; — da müstamel kâffe-i lugat (tarif) 303; — aşina 274; — erbabı 77; — -ı asli-yi kadim 317; — -ı edebi 300, 302, 311, 323; — -ı fenni vü edebi 305; — -ı hususi 71; — -ı mader zâd 76, 199, 201; — -ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezkûr 311; — -ı osmanî 6, 94, 95, 114, 260, 311; — ı resmî 515; — -ı resmî vü edebî 311; — -ı türkî 33, 37, 305, 312 bk. TÜRKÇE; — -ı umumî 71; — ımız 71-73; 302, 304, 316, 319, 322; — ımızda müstamel 307; — ımızın mantığı 73; — ımızın sadeliği 72; — ımızın kelimat-ı asliyesi 306; — ın beyancıları 305; — ın tedennisi 300; — iştiraki 322; — iyemiz 259; — iyûn 312, 314; ulema-yı — iyun 311, 313; — lar 77, 138, 312, 314, 317; — ların (..) kaideye tevfikan söylenmesi 299; — sız 71; — tahsilî 74; ana — 70, 71; avrupa — ları 78; çin — ı 136; fransız — ı 34; 111, 113; ilmûl- — 314; ingiliz — ı 76, 186; işaret — ları 273; moskof — ı 186; münasebat-ı cinsiye vü — iye 309; münasip bir — 220; osmanlı — ı 70-73, 115; şive-i — 407, şive-i terakkübat-ı — iyemiz 259; türkçe — ı 34; türk — ları 312; türklerin — -ı edebisi 310; türkmen — ı 311; uygur — ı 311; yakut — ı 312; — -ı yunanî 200; bk. DİL, ELSİNE, İMLA

Lisimaki *(Henüz 17 yaşında)* 174

Littré 302

livâ 467

Lîyod kumpanyası 443

Lokanta 145, 231

Lokman, Hz. 266

Londra 157, 280, 490

Louvre müzesi 279; — — tarifnamesi 280; — sarayı 279, 280

Lu'ab 302

lugat (kelime) 3, 72, 299, 302, 306 bk. KELİME; — -ı arabiye 305; — kitabı 299; 302, 305, 306; — kitapları 95, 213; — kitapları tertibi 306; mükemmel bir — kitabı 307; müteda vil — kitapları 306; — -ı osmaniye 302, 305; — ı ve kavaidi mazbut 299; — tertip etmek isteyen lugaviyyun 305; — -ı müvellede 304-305; — -ı türkiye 305; — ın maanî -i muhtelifesi 304; — ler 70, 305; — nüvis 307; ilm-i — 304, 305; müstamel — -ı arabiye vü farisiye 305; müstamel — u ıstılahat-ı arabiye vü farisiye vü ecnebiye 304; lugaviyyûn 303-304; tetebbuat-ı lugaviye 136; müştak 304; sadeleşme 323; ıslah ve tashih 323; vasf-ı terkibî, mütetabi izafetler 323

Lü'lü-i asfer 60

Lütfi Ağa 484

Lütfiye Hanım *(Vuslat)* 405, 408-417, 420, 423, 427, 429, 432, 433

Lyon 274

M

maânî 73, 304, 321

maarif 303, 318, 320-321, 493, 501; — meclisleri 504; — nizamnamesi 497; — uykusu 403; — ve sanayi tahsili 497; — -i diniye 205; — -i garbiye 77, 78; — -i osmaniye 94; bağ-ı — -i osmaniye 97; — -i şarkiye 77, 78; — -i şettâ 95; — şiâr 129; bahar-ı — 454; neşr-i — 500; osmanlı erbab-ı — i 134; taammüm-i — 308; tabakat-ı — 97; tesisat-ı cedide-i — 439

maaş 100, 226, 256, 457-459, 461-462, 466, 470; — ile tayin 199; — tan 156; devletin verdiği — 156; (...) kuruş — 156, dolgunca — lar, 211; aylık 474; bk. PARA

mabed 84, 332, 335, — ler 337; Cemşidi — leri 332, yılan — leri 337 bk. DİN

mabud bk. DİN

Mabeyn-i hümâyûn 503; mabeyn nâzırı 535

macar 312, 316; — lar 309, 317; — çizmesi 247; — ca 316-317

Macaristan 3, 316

madalya 134

madam 46-48, 110, 112, 122, 130, 190, 269, 474-476; — lar 207

Madam Lövan 469-472, 475-476

maddî — yât, 81-82; — yât -ı hasise 83; — yûn 82; âlem-i — 59, 61; eczâ-yı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— ye 83; maişet-i — ye 59, mevcudiyet-i — ye 289; suret-i — ye 92
Madeleine 281
maden 187 bk. SANAYİ, İLİM; cism-i — iye 187; demir — leri 276; jive 273
madmazel 38-40, 42-45, 49, 118; — ler 106, 108
mağaza 155; — açmak 474, — cı 451-452; — landırmak 157 bk. TİCARET
Magazine des enfants 247
mahalle 509. — imamı 231; — mektebi 458; 465, — muhtarı 509
mahallî ahvâl-i — ye 60; erkân-ı — ye 504, memurîn-i — ye 465
Mahbubü'l-kulûb 4
mahkeme 167-168; — ler 467 alenî — 467 bk. ADALET — -i aliye 164, 168; — -i şer'iye 236; — -i şer'iye sicili 236; — -i vicdan 54; bk. MEHAKİM
Mahmud 489
Mahmud Efendi, Hacı 484
Mahmud Paşa 485
Mahmud Han-ı Sani Hazretleri, Sultan Gazi (Mahmud-ı Adlî) 237, 454, 492, 496-497; âsâr-ı Mahmudiye 454
Mahmud Nedim Paşa 503
maişet 156, 207, 253, 473; — ve medeniyet mücahedesi 490; — -i maddiye 59; — -i muttaride 128; — -i mütemeddine 289; âdâb ve usul-i —87; âlem-i — 208; geniş — yerine sıkı imsak 486; hal ü — teki intizam 207; medar-ı — 456; suret-i — 263; suver-i — 67; tarik-i — 79; usul-i — 129; vüsat-i — 239
maiyet 502, — takımı 483; — -i şâhâne 505, 508; — -i şâhâne erkânı 510
makale 84, 136, 261, 323, 411, 414; — ler 88; — -i tenkidiye 434; makalat 405; bend 102: makalat (sözler) 63; bk. YAZI
makina 186, 273, 277, 283, 286; — lar 285; — dairesi 281; — fenni 271; — galerisi 282, 284; — lar ve edevat 258; dikiş — ları 282-284; elektrik —sı 145, 229; iş —sı 105; asansör — 281; büyük — lar 145; küçük — lar 282; örgü — ları 284; testere — sı 272; burgu — 273; çıkrıklar 282-283; gaytan imali 282; gergef 284; hesap 186; eğe ile çilingirlenmek 277; ipek, sırma, pul ile 284; iplik bükmek 284; kasnak 284; kazazlık 282-284; kunduracılık 284; mendili bir çevreyi işlemek 284; model 186; nakışçılık 284; örmecilik 284; parça 187; sanat (nakış) 284; Singer 284; terzilik 284; tezgâh 284; bk. DOKUMACILIK, SANAYİ
Makriköy 273
mal 158, 241 bk. SERVET
maliye — erkânı 466; — nazırı 504; — nezaret-i celîlesi 104, 504
malumat 57, 159, 372, 386, 409, 495, 498; — küpü 206; — -ı ibtidaiye 145; — -ı ilmiye 59; — -ı lisaniye 203; — -ı mütenevvia 400; — -ı sahiha 70; — -ı sathiye 382; vüsat ü tenevvü-i — 382; — lı 389; cahil 492; bk. İLİM, CEHALET
Manastır 386, 397
Mançu 309, 312, 315, 316; — kavmi 316; — lisanı 316
Mançurya 314
manevî ahval-i — ye 384; âlem-i — 384; ahval-i hazıra-ı — ye 380; kâffe-i — yatı 81; mahiyet-i — ye 380; mevcudiyet-i — ye 83; meyusiyet-i — ye 383; telezzüzat-ı — ye-i kalbiye 380 bk. MADDÎ
manifaturacılık 157 bk. TİCARET
Mansur (*Turfanda mı yoksa turfa mı*) 442, 444-465, 467
mantık 73-74, 100, 321
manzum 230, 259; — eler 322; makul ve tabiiye şebih — elerimiz 322; ahval-i lafziye vü nazmiye 401; bk. ŞİİR
Margarit (*Feldtun Bey ve Rakım Efendi*) 109, 114-116
Mari (*Tencere yuvarlandı kapağını buldu*) 469-470, 473-476

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mariage forcé (Molière) 254
mariage libre 195; ahraraane izdivaç 196 bk. EVLİLİK
mârî 324-325 bk. DİN
marifet 78, 320, 415; —ler 417; cevahir-i —96; ibraz-ı —450; —-i ibretnüma 403; rençberân-ı —403
Marmara kenarları 154
marolles 39 bk. YEMEK
Marsilya 157
Maruşa *(Besa)* 327
masal 136, 177, 204, 270, 358; —lar 184, 519; —söylemek 269; misal 519
mesarif 153, 174, 286; — -i inşaiye vü tertibiye 263; — -i tamiriye 191, kendi —ini çıkarmak 184, yol —i 466 bk. MASRAF, PARA
masdar 73-74 bk. GRAMER
masraf 102, 192, 233, 256, 263, 539; —ı irada uydurmak 233; cenaze —ı 180 düğün —ı 540 bk. MASARİF, PARA
mastika bk. İÇKİ
matbaa 155; —lar 515; —cı 101; —cılar 102; —mız 149
Matbaa-ı amire 142
matbuat 194, 467, 484, 501-502, 507; — âlemi 399; —fenalıkları 507; — hürdür 515; —hürriyeti 514; —kalemi 246; —mütegallibleri 431; — -ı osmaniye 416; âlem-i — 61; Avrupa —ı 495; ecnebi —502; sahayıf-ı —97; müdir-i mesul 507; sahib-i imtiyaz 507; bk. SANSÜR
materyalizm 77, 83; materyalist efendiler 82
mavunalar 151 bk. ULAŞIM
Mavramatimo şarkısı 154
mayonez 108-109, 113-114; —li balık 106-107 bk. YEMEK
Mazenderan 313
mazi 455, —ile hal 382; —lerine mağrur osmanlılar 496; —ye taklid 379; devam-ı —ye 490; kâffe-i kemalatı —de görme 379; akvam-ı —ye 490 bk. ZAMAN
mebahis 134, 275; — -i ilmiye 207
mecazlar 157, mecaz-ı bilmem ne 229 bk. EDEBİYAT
Mecidiye âsâr-ı — 454 bk. Abdülmecid
mecidiye 138, 171, 175, 178-181, 216, 233, 253, 463, 464, 466; çeyrek — 355 bk. PARA
meclis 498, — -i idare-i vilâyete kâtip yamaklığı 246; — -i mebusan 481; — -i meşveret 515; — -i vükelâ 515 mecalis-i umumiye 505; bk. MEŞRUTİYET
Mecnun 322, 441, 483
mecusi 84 bk. DİN
medeni — âlem 491, 513; ahval-i —'ye 89, 380; bedayi-i —ye 231; cemiyet-i —ye 197, 207; ecsâm-ı —ye 287; hukuk-ı umumiye-i —ye 515; kavanin-i —ye 63; kıymet-i —ye 379; maişet-i —ye 128; merkez-i —ye 309; mertebe-i —ye 196; muvaffakiyat-ı —ye tarihi 491; terakkiyat-ı —ye 70, 124, 128, 505; terbiye-i —yece 128 vezaif-i —ye 515 bk. MEDENİYET
medeniyet 136, 320, 321, 501; —çe 318; — -i cedide-i Avrupaiye 130; — -i çiniye 136; — -i kadime 290; âlem-i —60, 128, 322, 490; Avrupa —i 180, 288; Avrupa —ve maarifi 97; osmanlı — ve maarifi 97; şuabât-ı —320; —perverâne 180; bk. MEDENİ, MÜTEMEDDİN, temeddün ve terakki 321; tarih-i temeddün 380; bk. FABRİKA; SANAYİ; TERAKKİ
medrese 100, 246; —tahsili 247; medâris 310 bk. MEKTEP
Medya 313; —lisanı 313, —lular 313
mefruşat bk. DÖŞEME
Meftun Bey *(Eyvah)* 291-295
Mégisserie rıhtımı 280
mehâkim 515; — ü mecalis-i devlet 503; —ü mecâlis-i mevcude 507 bk. MAHKEME
Mehmed *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 442, 445
Dr. Mehmed Efendi *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 464, 467

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmed Ağa, astarcı 482
Mehmed Han, Çelebi Sultan 318
Mehmed Han-ı sani, Ebülfeth Sultan 311
Mehmed Rifat XIV, 539
Mehmed Şemseddin XIV, 522 bk. Şemsi
mekân 55, 145, mütemekkin 145 bk. MESKEN
mekâtib 484, 502; —-i âliye 403, 494, 515; — -i ibtidaiye 59; — -i idadiye-i mülkiye 318; — ve maarif 501; — in tesis ve küşâdı 500; âliye — i 497; bk. MEKTEP
mektep 61, 139, 155, 408, 450, 455-458, 465, 470, 473, 475; alelade — 202; — çocuğu 74; — kapısı 475; — sefinesi 139; — li 134; —-i bahriye 139; —-i Harbiye-i Şâhâne 76, 497; —-i Harbiye (Fransa) 281; —-i ibtidaiye 59, 497; — -i millî 448; — -i mülkiye XIV; — -i Sultani 58; — şehadetnamesi 473; —-i tabiat; 230; —-i Tıbbiye 184; —ler 134, 475, 501, — ten matrud 437; mahalle — i 458, 465; ziraat — i 465; bk. MEKATİB, RÜŞDİYE; ibtidaiye 497; idadiye 497, mülkiye 497; bk. MEDRESE, DARÜLFÜNUN, TAHSİL
Mektubî dairesi 250
«Mektup» (A. Rıza) 488
mektup 237; — lar 104, 504, tezakir-i hususi 97
meku'lât 211 bk. YEMEK
meliâhlık fenni 139
memâlik 135, 395, 498, 499, 503, 507, 510; — -i arab 140; — -i harre çölleri 143; — -i islâmiye 135; — -i mahrusa 505; — -i Osmani 237; — ü akvam-ı islâmiye 311; — in servet-i tabiiyesi 467; — -i şâhâne 86, 237, 507; kenar — 132; kendi — i 59 bk. MEMLEKET
memleket 214, 236, 237; — halkı 483; — imiz 312; ahval-i — 485; asayiş-i — 499, 515; sükûn u asayiş-i —506; menafi-i umumiye-i — 514; mizac-ı — 515; sükûn u asayiş-i — 506; mülk ve devlet 483, 506; bk. MEMALİK
Memduh 489
Me'mun 135
memur 156, 450, 456, 466; — nereden zengin olacak 156; — en 252; — in 467; — in-i mahalliye 465; — in-i mülkiye 156, 237; — in-i saire 514; — lar 255, 467, 493, 495, 503; devlet — luğu 155; gümrük — u 451; hasbel — iye 200; hükümet — ları 535; küçük — lar 156, 504; mevki —ları 149; mütehayyizân-ı — in 164; zaptiye — u 452 bk. MEMURİYET
memuriyet 56, 156, 172, 211, 231, 252, 255, 256, 492, 504, 514; — almak 470; — yolu 156; — maaş ve itibarı 473; mülkiye — i 156; azil ve nasbetmek 482, 514; din ve devlete hizmet 460; hizmet 459; inha 460; bk. KATİP; kaymakam 118; 237, 384, 467; komisyon 253; makam 541; mevki 462, 463; mutasarrıf 237, 504; mümeyyiz 461-464; müracaat-ı resmiye 460; parlamanter (mükaleme —i) 76; reis efendi 456; rütbe 460, 461; tayin 504; tenkihât 500; ümera vü zabitan-ı askeriye 495; vali 237 ,238; bk. MEMUR
Menfâ (A. Midhat) 244, 256
menfaat 90, 136; — -ı zâtiye 513; menafi-i umumiye 511
mensucat 284 bk. DOKUMACILIK
Meraki (Molière) 19, 21
Meram (G. Ohnet) 94-96
Mersin 157
mesai 500; — -i daime 478; — -yi fedâkârâne âsârı 501; — -i vatanperverânesi 495; hasr-ı — 487
Mesih, Cenab-ı 47; bi'set-i — 264
mesken 263; bir geceyi geçirmek için — 376; apartıman 120; bk. BEYT; ÇADIR; daire mensubu 188; enkaz kümesi 477; bk. EV; fakirhane 226; bk. HANE; kaşaneler 489; bk. KONAK; KÖŞK; KULÜBE; kümesciğimiz 225; sahilhaneler 448; sofa 123, 144, 213, 362; yalı 143, 189, ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tak odası 231
meslek (yol) 498; — -i edeb 53; — -i hikmet 83; tebdil-i — 76, 79; mesalik-i saire 158; hülâsa-ı mesalik 78; bk. BAHÇIVAN bk. BAKKAL, BEKÇİ, canbaz 372; hokkabaz 372; KAPTAN; marangoz 371; mimarlık ve mühendislik 470; odacı 456; bk. MEMUR; UŞAK saatçilik 185;
mesul 512; — iyet 492, 501, 512, 515; — olurlar 515
meşagil 212; meşguliyet 110 bk. İŞ
meşketmek 108, 115, saz (...) meşk 276; — -i daimi 276; — sizlik 276 bk. MUSİKİ
meşru evlâd-ı gayr-ı meşrua 88
meşrubat kadehleri 233 bk. BOZA, ÇAY, KAHVE
meşrutiyet — usulü 514; usul-i — 484; — i temin edecek teşkilat ve müessesat 514 bk. MECLİS, MEŞVERET
meşveret 10, — ve meşrutiyet 514
metre 274, 278
meyhane 211, 215 bk. İÇKİ
meze 162; tuzluca — ler 41, 44; bk. BALIK, YEMEK
mezhep 84; daire-i — 47 bk. DİN
Mısır 135, 157, 202, 239, 300, 353, 437, 512, 528; — ahvali 495; — kibarları 495; — kölemenleri 61; — meselesi 501, — mahsulü 497; — tarihi, tarihleri 135, 279; — ümerâsı 436; — lı 203; — ı arkadaşlarımız 268; — lı familyalar 206; bk. MISRİ; Mısru'l-Kahire 495, 508
Mısırlı Kâmil Paşa 448
mısra 108, 115; — — (..) fransızcaya tercüme 108 bk. ŞİİR — lar 318
mısri 157, ahali-yi — ye 157; âsâr-ı —ye 279; âsâr-ı atika-ı — ye 279 bk. MISIR
Midhat Efendi 212-215, 218 bk. AHMED MİDHAT
Midhat Paşa 245, 481-483, 495, 498; — — devri 494; — — fırkası 498
Midilli zeytinyağcıları 158
mihnetkeş 216, 219; — keşân 221, 222 bk. AHLAK
Mihnetkeşân (A. Midhat) 210, 222
Mignon oyunu 259
Mihriban *(Gâve)* 342-343
milel akvam ve — 481; — ü akvam 262; — -i saire 130 bk. MİLLET
millet 54, 57, 62, 71, 74, 79, 89, 130, 135, 139, 140, 219, 487, 493, 502; — imiz 71; — meclisi 506; — -i necibe 132; — -i osmaniye 62; osmanlı — ı 71, 131, 132; — ler 132, 280; devlet ve — 501; efrad-ı — 390; 509; mizac-ı — e muvafakat 385; umur-ı devlet ü — 499; unsur-ı halis-i — 493; vücûd-ı — 493; bk. MİLEL, MİLLET, ÜMEM
milli 269; — facia 324; — hikâyeler 98; — roman 441, 442; — tiyatro oyunları 326; — Türkiye 493-495; âdâb-ı —, — ye 89, 391, 401; âdât-ı mukaddese-i — ye 388; ahlâk u âdât-ı — ye 392, 395; ahlâk-ı — ye 398, 465; âmâl-i — ye 380; âsâr-ı — ye 380, 381, 383, 388, 434, 439; âsâr-ı edebiye-i — ye 392; 420; âmâl u fazail-i — ye 446; emel-i — 488; esas-ı ahlâk-ı — ye 506; eser-i — 383; eş'ar-ı — ye 319; gayret-i — ye 380, 389; hakimiyet-i — ye 388; harekât-ı — ye 440; hayrat-ı şükraniye-i — ye 447; heyet-i — ye 494; hissiyat-ı hasene-i — yesi vü beşeriyesi 464; hissiyat-ı necibe-i — ye 381; kıyafet-i — ye 263; makasıd-ı — ye-i mezkûre 380; mekteb-i — 448; terakkiyat u muvaffakiyat-ı — ye 392; terbiye-i — ye 380; —yetimiz 388; vahid-i müşterek-i — ye 496 bk. MİLLET
milyonlar 152, 206, 263, 290, — a malik 503, milyoner 207 bk. PARA
mimar 436; âsâr-ı — i 139; eser-i — i 132; nukuş-ı — iye 134; usul-i — i 318; — lık ve mühendislik 470; bina 134, 144 bk. MESLEK
miras 474; on kuruş — için, kassam 202, bk. PARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mise 176 bk. kıyafet
misyoner 84; —ler 85; nasârâ —leri 84; amerikalı —ler 477 bk. HIRİSTİYANLIK
Mizan 382, 389, 395, 398, 402, 406, 408, 413, 417, 421, 424, 430, 431, 434, 436, 437, 439, 441-441, 512-513
moda 364, —sı geçmek 157; —ya dahil olan âsâr 404
Moda 453
Mogol 5, 7, 312, 315, 317, —lar 309, 310, 316, —zümresi 316; ırk-ı —î 309
Mogolistan 314
Molière XII, 118, 119, 321; —Külliyatı 214
monolog 385
Monte Kristo 56, 61, 439
Mont-Blanc 486
Moskof lisanı 186
Mordvin 316
Mösyö 39, 41, 42, 44-48, 179, 190, 231, 463
Mösyö Ernest 469, 470
Mösyö Lövan 469-471, 474-476
muaheze 395, 439, 441; kalem-i —199; —ât 64; muahiz 439 bk. TENKİD
muallim 155, 183, 270, 475; —ler 497, 502; —lik 205; farisi —leri 203; fransız —ler 203 bk. TAHSİL, MEKTEP
muaşeret 88, 196, —-i beynelmilel 89; —-i hususiye 89; mebahis-i —88; Avrupa âdâb-ı —i 87, 89; Avrupa —-i hususiyesi 89; hüsn-i —89; suret-i —89, 262-263; usul-i —87-90; usul ve adâb-ı —89, 208; usul-i —-i osmaniye 89; bk. ADÂB
Mudanya 22-23; 453
mudhike 53, —nüvis 199 bk. TİYATRO
Muğla 157
muhaberat-ı resmiye 237
Muhacirin komisyonu 253, 455
muhacirler gallesi 499
muhadderat 151; —-ı osmaniye 95; âlem-i —98; iffet-i muhadderâne 208 bk. KADIN
muhakeme —etmek 211, 228, 231, 320, 479; —-i garibe 168, nizamı dairesinde —499; taht-ı —504; usul-i —186; usul-i muhakemat 77; usul-i —-ı cezaiye 59; zemin-i —479; dava 211, 237 bk. MAHKEME, ADALET
Muhammed 447
muharebe 330, 384, 388, 390, 468, 500, —-i ahire 501 bk. ASKER, HARP, ORDU
muharrir 54-55, 57, 60, 61, 64, 88, 120, 138, 148, 194, 475; —e 363; —-i aciz 149; —-i hikâye 54; türk —leri 71; kalemine güvenen —406; —in 94 bk. TAHRİR, HİKÂYE
muhaverat 97, —-ı adiye 260 bk. MUHAVERE
muhavere 57, 119, 212, 410; —-i âşıkâne 387; bk. MUHAVERAT
Muhayyelât (Aziz Efendi) 323
—-i münekkidâne 258; —t 110, 371, 373
Muhitü'l-muhit 302
Muhsin Bey *(Vuslat)* 405, 408, 416, 417, 419-426, 428-429, 432-433
Muhsin Paşa Hazretleri 224, 226; —konağı 226
Mukaddem Bey *(Muhazarat)* 368, 370, 373, 374
mukavele-i umumiye 510
Müller, Max 264-265
murabahacılık 182, bk. PARA
Murad, Mizancı XIV, 489, 508
Murad, Hüdavendigâr Sultan 22
Murad V. XI
Musa 310
musahabe 92, 195, 197; —etmek 265; —-i münekkidâne 258; —110, 371, 373
musavvir 55, 57, 65, 274, 323; —-i ahval-i umumî 262 bk. TASVİR
musiki 61, 210, 276, 318; 414; —de mahareti 212; cümel-i —ye 259 erbab-ı —yemiz 265; feyz-i —261; hakayık-ı —261; kelâm ve cümle-i —ler 259; kemâlât-ı —61; mecami-i —ye 262; —şinas 260; nagamat-ı —ye 260; sanat-ı nefise-i —ye 261; tabiat-ı —ye 108; bk.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUZİKA, âhengini bozmuş 275; âhenk tutmak 108; akorda 275-276; alaturka muzika 260; alkış ve marş 260; armoni 260-261, 275; Avrupa muzikası 260; besteleyerek 260; bestekâr 269; bk. ÇAĞIRMAK bk. ÇALGI, çalmak 115, 207; çârpâre 162; çimbalo (cembalo) 11; falso 275; bk. FASIL; gitar 112, 126; bk. GÜFTE; ıskala 61; kanun çalmak 405, 413; kanun öğretmek 412; kemancı 254; kilise heyeti (koro) 190; kompozitör 475; konçertolar 262; kulakları tırmalamak 275; lamentation 260; nağme 259-260; 414; nota 108; bk. ORG; pesperde 108; bk. PİYANO; romans 91, 112; bk. MEŞK, SAZ; ses 210; sesi güzel 212; bk. ŞARKI; şarklı kulaklarımıza 260; şeciâne lahnlar 260; tizleşe tizleşe 108 türkü çağırmak 413; unisson (bir perde) 260; zurnacı 196
Mustafa Bey 429
Mustafa Fazıl Paşa 495, 497
Mustafa Paşa, Mısırlı 447
Mustafa Nihat XII, 15, 18, 21
mustalah bk. ıstılah
muş (mouche) bk. ULAŞIM
muzika 120, 161, 190, 207, 254, 258-262; — çalmak 108; — makinası 189; — ölçüsü 259; — lar 260, — mızı ıslah 260; — nin cümleleri 260; alaturka — 260; osmanlı — sı 260; 275; bk. MUSİKİ
mübahase 76, 261, 264, meydan-ı — 494; zemin-i — 92
Mücahede-i milliye (M. Murad) 480, 489, 515
mücevher 361; — at 362, 375; elmas 228; felemenk taşı 228; gümüş 474 bk. ALTIN bk. ZENGİNLİK pırlanta 228; zinet 169
Müdafaa (A. Midhat) 86
müdekkik efkâr-ı — âne 408; efkâr-ı — e eshâbı 396, 406; ezhâr-ı — âne 416 bk. TENKİD
müderris 60, — efendi 205 bk. MEDRESE, TAHSİL
müellif 140, 269, 380, 383-390, 396-397, 401, 404-408, 413, 416, 422-425, 427-429, 431, 435-438, 475, 502; maksad-ı — 439; — -i kiram 426; — in mültezemi 405; mehalif-i — in 94 bk. MUHARRİR
müennesler 72 bk. GRAMER
müessesat 497; — -ı hayriye 501; — -ı ilmiye ve sanaiye 289; muvazene-i anâsır u — 478
müfettiş 470
müfred 73; — ler 72 bk. GRAMER
mühendis 248; Almanya'dan gelen bir — 248; — lik 205; bk. TERAKKİ
mükâleme 139; suret-i — 264
mülk 84; — i osmaniye 132; sahib-i hakiki-i — 503; — iye memuriyeti 156 bk. EMLAK, MEMLEKET
mülteci 478
müneccimlik 205
münekkid 386, 398, 400-401, 404, 416; musahabe-i — âne 258 bk. TENKİT
münşi 318, 382, 420, 435; — lik 442 bk. EDEBİYAT
Müntehabat-ı Ahmed Midhat 83
mürebbi — lik 93, 492; — yâne 498; bk. TERBİYE
Müsameret-nâme (E. Nihad) XIII, 31, 50
müsavat-ı asliye 509
müslüman 7-8, 78, 137, 179, 454; — erkekler 98; — familyalar 85; kibardan bir — 189; — lar 86, 139, 481, 502; — lık 98; ecanib-i gayr-ı müslimler 506 bk. İSLAMİYET
müstakil tâcdar 500 bk. hükümdar
müstebid heyet-i — e 194
Müstecib Çelebi *(Dekbazlık)* 16-18
Müstecib Çelebi *(Tabib-i aşk)* 10, 11
müşahedât 97, 148, 289
müşahede 95, 210
Müşahedat (A. Midhat) 149
müşteri 177-179, 211, 215, 355, 409, 427, 437; — ler 175, 212 bk. TİCARET
mütalaa, mütalaa etmek 88, 90, 194,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

208, 256, 381, 385-386, 394, 402, 403, 411, 427, 434, 435, 439 bk. OKUMAK, — meydanı 438, — lar 483; — t 139, 244, 381, 410; enva-ı — 223; erbab-ı — 113, 380, 395, 406, 421, 423, 424, 426, 429, 436, 440-441, 478; nazar-ı — 95; tekrar-ı — 148; serd-i — 431
mütemeddin akvam-ı — e 300; cemiyet-i — e 379; maişet-i — e 289; memalik-i — e 385; ümem-i — e 322 bk. MEDENİYET
mütercem 259, — romanlar 95, eser-i — 95, suret-i — e 109 bk. TERCÜME
mütercim 457, roman — leri 62; — e 94, 96, — e -i *Meram* 95, 96 (bk. Fatma Aliye) bk. TERCÜME
müverrih 478; — ler 477; Ebülmüverrihin 309 bk. TARİH
müze 263, — haneler 289; âsâr-ı atîka — hanesi 263; — hane 262; antika 279, sergi 262; şimal — si 263; heykeltıraşlık ve resim — si 279

N

Nâbî 318, 319, 322
Naci 77, 78, 319, 381, 434
nafıa umûr-ı mühimme-i — nın icrâsı 500; umur-ı — vü medaris 497
Nahîfî 318
nahiye — halkı 468; — müdürü 509 bk. KÖY
Nâil *(Tedbirde kusur)* 524-529
Naim Bey *(Görenek)* 539-541
Naima 479
Naime Hanım *(Vuslat)* 405, 407-417, 420, 422, 423, 425, 428, 429, 432, 433
nakış 283, 285; -çılık sanatı 284; çevre işlemek 100; kanaviçe işlemek 285; kasnak işi 285; oya 99; renkli — lı 157
nakid bk. PARA vaktimiz — 150; — -i mevad 182; muavenat-ı — iye 262; nukud 182
nakkaş 187 bk. RESSAM
Nâmık Bey 246
Nâmık Kemal XI, XII, XIV, 318, 381, 383, 396-399, 402-404, 430-431, 435, 481 bk. KEMAL
namus 167, 390, 524; — lu bir çift 392; — u vikaye 341; — dairesinde zenginlik 157; erbâb-ı — u hamiyet 507, vazife-i — 386; bk. AHLÂK
Napoli 32
Napolyon III 27
nasârâ 84, 137, 266; — misyonerleri 84; Avrupa — sı 134; diyanet-i — 85; eyâdi-i — 137; neşr-i din-i — 84; mahiyet-i — 85; bk. HRİSTİYANLIK
nasrâniye gayret-i — 264; hikmet-i — 264; hikmet-i islâmiye vü — 265; — t 85 bk. HRİSTİYANLIK
Nasturi rahipleri 310
Nasreddin, Hoca 271
naturalizm 396; naturalist 426
Nâyâb Kadın *(Vuslat)* 407, 409-411, 414-418, 427-429
Nazlı *(Çengi)* 160, 161
Necati Efendi *(Vâh)* 163-168
Nedim 318
Nef'î 318
Nema *(İkbal)* 533-535, 538
Neofari *(Ahmed Metin ve Şirzad)* 130-132
Nergisî 322, 323
nesir (nesr) 56, 78, 227, 323; mensur 230; bk. EDEBİYAT
neşriyat 76; — âlemi 78; — -ı mütetabia 78; — -ı nafia 308; neşreylemek 78; nâşirlik 308 bk. MATBUAT
«Nevm ü halât-ı nevm» (A. Midhat) 275
Nevzer *(Gâve)* 335, 336, 339-341
Niğbolu melhamesi 132
nikâh 221, 392, 393, — düşmeyen 319; — etmek 412, — ile almak 175; — kıyılmak 220; — kıymak 358 bk. EVLENMEK
Nikola, Grandük 25
Nikola, Karadağ prensi 23
Nikolso *(Ahmed Metin ve Şirzad)* 130, 132
Nil nehri 437

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nilüfer Hatun 22
nisvan 84; 515; nev-i — 194; — -ı osmaniye 94, 98, — -ı osmaniyân 98; serbesti-i — 194; mahcubiyet-i — iye 94; mesail-i — iye 194; serbesti-i — 194; bk. KADIN
Nisvan-ı islâm (F. Aliye) 97
Niş eyaleti 245; — kasabası 244
Nişli Mahmud Bey 503
nişanlı 196 bk. EVLİLİK
nizam 88; — name 507
Nizam-ı cedid 496-497
Nogay 311, 315
Norveç 276, 278; — milleti 262
nota 180 bk. MÜZİK
noto (not) 102 bk. YAZI
nouvelle 59 bk. HİKAYE
Nuh, Hz. 136, 310
nukud bk. NAKD, PARA
numune 148; çiçek — leri 145; madeni — yat ve nebatat ve hayvanat — leri 144; — hâne 144, 145, 319; — -i imtisal 514 bk. FEN
Nureddin 135
Nuri Bey *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 468
Nureddin 135
Nurullah Bey, Nuri *(Jön Türk)* 193-197
nutuk 385; 494; — lar 494; irad-ı — 264
nümismatik 134 bk. PARA
Nüzhetü'l-müştak fi-ihtiraki'l-âfâk (İdrisi) 139

O

odalık bk. CARİYE
Odyan Efendi 247
Oğuz 5; — lar 5; bk. İsküt; — şubesi 3; — türkisi 6 — ulusu 5
Oğuz Han 5, 7-9; — — b. Kara Han 310
Ohnet George 94, 95
okumak 247, 255, 365; — ve yazmak 372; okuyup yazma 74, 108, 202; okutmak, yazdırmak 412; okunmak 90; okutturmak 225: okuyuş 118; cehren — 369; kıraat-ı serbesti-perverân 194; bk. MÜTALAA 88
opera 258-260, 269; — yapmak 260; -lar 259, 260; -ların tercümesi 259; büyük -lar 260; Avrupa — sı 260; tercüme olunan -lar 259; libretto 257 bk. TİYATRO
operet 258; -ler 260 bk. TİYATRO
otel Amerika hoteli 450, 452; Beyoğlu — leri 494; oda uşağı 454 bk. HOTEL
ordu 394, 397, — kumandanı 237; düşman — su 383 bk. ASKER
org 188-191, — cu 191, boru, perde 189 bk. MUSİKİ
Orhan 454
Orhan Gazi 479
Oruç 140
Ortaköy 33, 448
Osman *(Seydi Yahya)* 350
Osman 454
Osman Çorbacı *(Yeniçeriler)* 54
Osman Gazi 6, 22, 136; âl-i - 513
osmanî âdet-i — ye 94, 502; ahlâk-ı — ye 57; anasır-ı muhtelife-i — ye 515; âsâr-ı — ye 434; belagat-ı — 3; Devlet-i — 311; cemiyet-i — ye 397, 411, 438, 510; edebiyat-ı cedide-i — ye 381, 382, 402, 425; edebiyat-ı — ye 399, 400, 431; efkâr-ı edebiye-i — ye 399; elfaz-ı — 3; eser-i azîm-i — 453; etibba-ı — 455; fazail-i kavmiye-i — ye 464; hamiyet mendan-ı — 447; hanedan-ı — 481; heybet ü azamet-i — ye 454; hudud-ı — ye 496, 515; hukuk-ı — 84; kavanin-i — ye 34; kavm-i necib-i — 494 kelimat-ı — ye 3; lehce-i — 3; lisan-ı — 3, 6, 94, 260, 311; maarif-i — ye 94, 97; millet-i — ye 62; muhadderât-ı — ye 95; nisvan-ı — ye 94; 98; rical-i — ye 491; saltanat-ı — ye 446; satvet ü ulviyet-i — ye 453; tâbiyet-i — ye 455; taht-ı — 499; tarih-i — 448, 478, 479, 482; tenvir-i uyûn-ı — yan 289; teşkilât-ı — ye 491; tevarih-i — ye 479; ulüvv-i şan-ı — 96; üdebâ-yı — ye 400; üs-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tâd-ı — yân 96; usul-i şi'r-i — 78 bk. OSMANLI
Osmaniyet 77 bk. Osmanlılık
osmanlı 6, 60, 78, 98, 130, 141, 202, 260, 300, 312, 315, 454, 513; — adam 104; — ailesi 496; — binası 491; — dairesi 407; — devleti XI, 27, 478; — donanması 130; — erbab-ı kalemi 258; — erbâb-ı maarifi 134; — eş'arı 260; — halkı 62; — hanedanı 514; — hanımı 95, 120; — heyet-i içtimaiyesi 510; — kâmusu 70; — kâriin-i kiramı 434; — kavmi 91; — kavm-i necibi 490; — kibarı 203; — kibar familyası 206; — kitabeti 70-71; — kitapları 4; — lirası 233; — lisanı 70-73; 115; — medeniyet ve maarifi 97, — memleketi; — milleti 71, 131, 132; — muzikası 260; — saltanatı 27; — sarf ve nahvi 72; — şecaati 394; — şiiri 260; — tarihleri 135; — lar 33, 37, 70, 71, 122, 123, 258, 289, 310, 312, 449, 481, 490, 491, 493, 496, 501-503, 514, 515; — larımız 130, 158 eski -lar bk. OSMANÎ
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti 513
osmanlıca 70, 77, 94, 258-260, 311; yeni — 60
Osmanlılık 96, 98, 135, 140, 262; — âlemi 406; — dairesi 203; osmaniyet 77
Ostyak 316, 317
oyun 115, 544; — cular 260; dama — u 235; esir almaca 130; iskanbil 545; maça 260; kadril, lansiyé polka, vals — ları 115; tavla 292, 293; tura — u 234, yüzük — u 234: bk. DANS, SPOR

Ö

öğrenmek 71, 89, 245, 372; mükemmelen - 138; fransızca - 110; okutturmak 225; bilirim iddiası 372; bk. TEDRİS, TALİM
örmecilik 284; dantela 283; fanila ve don ve gömlek 283; ibrişim 283; kazzazlık ve — sanatları 284; kese örmek 283; örgü işi 283; tığ 283; tricoterie yanı — denilen sanat 283 bk. DOKUMACILIK, NAKIŞ

padişah 480-484, 492, 493, 503, 507, 514
Pakalın, Mehmet Zeki 22
Palais Royal 281
palto 243, 291, — lar 122; ince — 242; kalın — 242 bk. KIYAFET
Pambus yolu 533
Pantéon 194
pantolon Avrupa modasınca — 187; bumbar gibi — 115 bk. KIYAFET
para 100, 102, 103, 114, 117, 138, 148, 153, 181, 184, 191, 212, 214, 232, 233, 239, 356, 370, 371, 375, 428, 429, 466; — almak 504, — ları batırmak 175; — biriktirmek 226; — eder 178; — kazanmak 174, 175, 177, 252, 474, 466; — lar 538; — meselesi 208; — sına, israfına 175; — sını vermek 211; — sızlık 100, 252; avuç dolusu — lar 174; belayı — mla satın alamam 212; bir miktar — 237; boş yere bol bol — lar sarfedecek 186; cebinde beş — yok 174; israf eylediği — lar 174; kendi kazandıkları — 172; peşin — 211; sarfolunan — lar 173, 174; kırk — 468; kırk — lık iki kuruşluk 154; yirmi, kırk — lık 355; yüz — 468; akaretler 202; akçe 100-104; 227, 281, 461, 504; bk. ALTIN; ayakteri 105; aylık 92; 105; baha 189; bk. BAHŞİŞ; BORÇ; cep harçlığı 100, 225; cüzdan 191; çeyrek 233; değer 103; bk. KADR Ü KIYMET; FAİZ, frank 118, 281, 286, 450, 470, 473, 474; bk. GELİR; gündelik 191; haftalık 105; hali vakti yerinde 100; bk. HARCETMEK; hesabı tesviye 281; idare-i zaruriye 100; bk. İRAD; kesb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

255; bk. KESE; krona 278; bk. KURUŞ; LİRA; MAAŞ; mahalli-i sarf 101; bk. MASARİF; MASRAF; MECİDİYE; MİLYON; miras 356; murabahacılık 182; bk. NAKİD; nümismatik 134; pahalı 233; pazarlık 110, 129, 138, 414; bk. SARF; sarraf 101, 182, bk. SERVET; şehriye 214; ucuz 371; bk. ÜCRET; VARİDAT; yevmiye 253
Paris 27, 44, 58, 60, 89; 274, 279, 281, 488, 290; - şehri 88; -li müderrisler 60;
Paris 254
Paris Elsine-i şarkıye mektebi 60
Paris'te bir türk (A. Midhat) 60
parlamenter 76 bk. MEMURİYET
parlamento usulü 497, 505, 506; — — taraftarânı 498; ârâ-yı umumiye 506 bk. MEŞVERET, MEŞRUTİYET
Pasiç 268
Paşakapısı 237
patrikhane 180 bk. HRİSTİYANLIK
patriarche 265
pay edilmek 154
payitaht 318 — caddeleri 506 bk. İSTANBUL bk. ŞEHİR
Peçenek 5
peder 91, 99, 105, 108, 109, 114, 139, 183, 249, 250, 365, 367, 385; — ve valide 422; — lik vazifesi 366; bk. AİLE, BABA
Peder olmak sanatı (A. Midhat) 93
pedagoji 91 bk. TERBİYE
pelin 39-42, 45 bk. İÇKİ
Pend-i Attâr 100
Perm lisanları 316
Permyak 316
Persya 313 bk. İRAN
Perviz *(Gâve)* 338-340
Petersburg 288, 490
phrase musicale 259 bk. MUSİKİ
piçhane 91 bk. TERBİYE, ÇOCUK
Pirân 313
piyade 274
piyano 41, 108, 112, 115, 118, 260, 276, 369; — çalmak 275; — muallimesi 109; piyanist 207 bk. MUSİKİ
piyes 406 bk. TİYATRO
Poissonnière 281
poliçe 158; — cilik 238; bk. TİCARET
Polini *(Felâtun Bey ve Rakım Efendi)* 119-120
politika müdüriyeti 246; dahili ve hariçi — 484
polka — etmek 115; - havaları 115 bk. DANS
posta — vapurları 140; — cılık 237; — hane 504; sâ'i 237; tatar 237; ulak 237
Posta sokağı 111
potin 156, 285, 427, — ler ruganlı 155 bk. KIYAFET
prens 137; -ler gibi 232
présenter 37
prenses 137, 196
protesto 102
psikoloji — fenni 76; mesele-i — kiye 369
pulcular 155
punç 120, 257 bk. İÇKİ

Q

Quartier Latin 281, 488

R

Racine 118, 321
râfızî 267 bk. DİN
Rakım Efendi *(Felatun Bey ve Rakım Efendi)* 99, 117-127
Ragıp Bey 503
raks 162, 261; icrâ-yı — 161; — sanatı 161 bk. ÇENGİ, DANS
«Raks» (A. Midhat) 261
Râvi 58-62
Raze kalesi 344
realist 58, 59; — romancı 59; realizm vadisi 60; cinaiyun 58; bk. HAKİKİYUN
reâya 535
Recep *(Besa)* 327, 328, 330
Refet *(Müşahedat)* 155, 156, 158

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Reftar *(Muhazarat)* 365, 366
Rémusat, Abel 312
Remzi Bey *(Muhazarat)* 369-372
Remzi Kadın *(Tabib-i aşk)* 12-15
Renan, Mösyö 85
République meydanı 281
resmî evrak-ı — 237; makam-ı — 462, 463; muamele-i — ye 235; muhaberat-ı — ye 237; zevat-ı — 263; üniformalı 257
resim 476; — levhaları 279; — salonu 279; — ve tasvirler 145; — ler 145; musanna — ler 41; resmetmek 362; şayeste-i tersim 246; bk. FOTOĞRAF, TASVİR, RESSAM
Resmî *(Karnaval)* 182-191
ressam 187, 362; — -ı ezeli 160; — -ı mahir 385; mahir — lar 160; — lık 276, nakkaş 187; bk. RESİM
Reşad Efendi Hz. 514
Reşid Bey 503
Reşid Paşa 319, 454, 497
reverans 190
Reyhan Efendi *(Felatun Bey ve Rakım Ef.)* 118
Rıza Bey bk. AHMED RIZA
Rıza Beyefendi *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 459-462
rical 156, 239, 496, 497, 500, 502, 503; menfaat-ı zatiye için reylerini tebdil eden — 507; muktedir — -i devletin zuhuru 500; mütekaidin-i — -i Devlet-i aliyye 404; rus — -i resmisi 76 bk. MEMUR
Richardson 396
Rifat Bey 50
«Rifat Bey'in sergüzeşti» (E. Nihat) 31
Rifat Paşa Hz. 251
Rıhleti *(Meraki)* 19-21
risale 81, 495; -ler 88; — -i erbaa 100
riyazi ulum-ı — 76, 81; ulum-ı — ye 203; ulum-ı — ye vü tabiiye 203
Robert Kollej 447
Rodos XI
roman 58, 60-62, 64, 66, 67, 69, 94, 95, 97, 98, 138, 140, 159, 193, 194, 260, 361, 380, 381, 392, 394, 396, 436, 439, 441, 442; — kahramanı 140; — mütercimleri 62; — ve tiyatro entrikaları 392; — yapmak 119; — cı 59-63, 95, 140, 361, 439; realist — cı 59; — cı sanatı 59; — cılık 58, 61, 62, 269; — cılık vadisi 62; — lar (roman-hayat münasebeti) 361, 475; — ın (..) mahiyeti 58; birçok — lar 59, 64, 65, 208; Avrupa — ı, — ları 88, 90; fransızca — lar 94; küçük — 269; millî — 441, 442; muhtasar bir — 269; bâb (roman bölümü) 65; eşhas 442; muaşaka tasvirleri 441 bk. HİKAYE
romans tazarru nevinden — lar 260
romantizm 395, 396; hissiyat-ı kalbiye 323; hissiyat-ı rakika 323
Rousseau, Jean Jacques 91, 92
ruba 144, 174, 362, 364; gündüzlük iş — sı 155; yer ile beraber — 363 bk. KIYAFET
ruh — -ı beşer 261; ahval-i — iye 91; kuvve-i -iye 197; ihtisasat-ı — iye 370
Ruhi 488
Rum 311 bk. ANADOLU
rum 23, 107, 175; — gençleri 156; — ca 186, 201; 300; — ca öğrenmek 184; -lar 504; — Sillogos'u 155
Rumeli 150, 244, 300, 312, 313
Rumeli feneri 445
Rumelihisarı 34, 446, 447
Rumeli sahili 154, 443; — sevahili 140
rus 269; — bahriye zabiti 25; — hikâyenüvisânı 269; — kumpanyası 437; — masalı 269; — milletinin maişet-i beytiyesi 269; — rical-i resmisi 76; — ça 269 bk. MOSKOF LİSANI
Rusçuk 76, 244, 246, 248, 249, 251, 255, 256; — kazası 92; — fuzalası 246
Rusya 76, 311, 316, 384; — konsoloshanesi 452; — memâliki 312; — muharebesi 76
Rüstem *(Gâve)* 338, 342, 343
Rüstem Bey, Kaymakam 384
Rüstem-i Zal 313
rüsûmât 504 bk. VERGİ
rüşdiye 59; 497; — mektebi 155, 244, 245 bk. TAHSİL, MEKTEP

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rütbe 459; — ve nişan 470; — li, nişanlı zengin baba 469

S

saat 149, 286, — çi 187; — çi Ali Efendi 191; — çi mağazaları 286; — çilik 184, 286; — ler 287; — çiliğe dair (..) ders 286; alafranga — 122; piryol — 240
Sabah 323
sabavet 92 hal-i - 205 bk. ÇOCUK
Sabire Hanım *(Eyvah)* 291-295
Sabit Paşa Hz. 273
sadaret 482, 483, 492, 501, 514, 515
Sadberg Hanım *(Muhazarat)* 373
sade — türkçe yazmak 323; — lik 70; — leştirme 72, 73; — leştire — leştire 72
Sadullah Paşa 288-290
Sahaifü'l-ahbar 135
sahra âlemi 129 bk. TABİAT
Sâî Efendi *(Muhazarat)* 370
Sâib 100
Said Paşa 481-483, 485, 495, 501, 505
Said Paşa camii 251
Sâide 327
Saint-Andre sokağı 281
Saint-André sokağı 281
Saint Michel 281
Sak 5 bk. OĞUZ
Sakızlı 152
Saleve tepesi 486
Salıpazarı 99, 102, 104, 123
Salib muharebât-ı salibiye 134 bk. HRİSTİYANLIK
Salih Efendi *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 462, 463 bk. Şeyh Ef.
Salih Efendi, Hacı 251
Saliha *(Hülekâr Karı)* 543-544
Saliha Hanım *(Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat)* 352, 357
Salim 319
Salisbury, Lord 494
Salor 5
saltanat-ı seniyye 35, 49; — ve hilâfet 513; nevbet-i — 492; tebeddül-i — 498
Salur Han 310
Samani 310
Sami 318
Samoyed 312, 315, 317; - zümresi 316
sanat 71, 95, 178 (meslek), 186; 380; — -ı kelâm 229; — ımız 149; — kâr 275; — lı söz 72; — ve letâfet 405; icra-yı — 501
sanayi 59, 159, 186, 321, 410; — -i bahriye 138; — -i nefise 145, 258, 261; — -i nefise erbâbı 119; ağaçtan yaptığı model 187; ameliyat 273; beygir kuvve-i buhariyesi 272; büyük lokomotif tekerleği 277; çekiç fabrikası 277; çekiç makinası 277; çekiç ile döğme 277; darb 277; demircilik 277; dingil 277; direktör 273; dökme 277; dökme edevatı 186; écluse 277; eğe 287; fabrikaların terakkisi 277; incecik ipek bükme 155; işlemek 287; kaffe-i ameliyat 273; madenden ısaga olan modeller 187; mengene, örs, çekiç 287; silindir 274; şelale 272; tasfiye 273; tathir 273; tekerlek silindirleri 277; ulum u — -i askeriye 76; yekpare demirden mamul 277; bk. AMELE, FABRİKA, TERAKKİ
Sand, George 396
sandık emini 255 bk. HAZİNE
Saniha Hanım *(Taaffüf)* 199-209
Sanskirit lisanı 70
sansür 502; kitapların duhullerini men 86; matbuat 455 bk. MATBUAT
santimantalizm 395-396
Santurcu Ali Paşa 269
sarf 458; mahal-i — 107 bk. PARA
sarf ve nahiv 73, 100, 302, 321; — — — kitabı 299, 300 bk. GRAMER; osmanlı — — — 72; nahv 78
saray 492; — -ı hümayun 492, 494, 495, 482, 483, 401; — takımı 492; teşkilat-ı asliye 492
Sarayburnu 448, 453
Sarıyer 36, 445
satmak 180; — almak 179; kendimi sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tın almış olacağım 179; satıcı 129
savoir vivre 88; — — cosmopolite 89 bk. ADAB
sa'y 430; - etmek 303, 483, 496, 501, 507; — -i dest 101; — ü gayret 260, 300, 304, 306, 307, 323, 379; semerat-ı — u zekâ 320; bk. ÇALIŞMAK, İŞ
sayd u şikâr 244, 262; — — — âlemi 88 bk. SPOR
saz — erbâbı 276; — terennüm etmek 362; — ve taganni 207 bk. MUSİKİ
Schiller 321
Schopenhaur 81, 82
Schwarzenberg köprüsü 288
Scott, Walter 396
seci 71 bk. EDEBİYAT
Sedad Beyefendi 96, 97
sefahat 212, 215, 247, 248, 255; — e inhimak 212; heves-i sefihâne 247; huzuzat-ı sefihâne 247; zanpara 173; zevk u - 210; zevk u safa 212 bk. AHLÂK, FUHUŞ
sefaret-i seniyye 288
Seksen günde devr-i âlem (J. Verne) 60
Selâhaddin 135
Selâçıka 135; — kitapları 4; Selçuki 5; Selçukiler 310-311
Selânik 234
Selim Han, Yavuz Sultan 311, 318
Selim Han-ı salis 289, 492; asr-ı — -i sâlis 144; tuğra-yı — i 144; Selimiye 448
Seniha Hanımefendi *(Taaffüf)* 202-203
seramoniler, façonlar, yani usul-i tekellifat 119
serbest 120, 128, 193; — i ve ıslahat taraftarı 498; — i-yi nisvân 194; — i-yi tabii 193; serbaz 193
sermaye 71, 173; bir fakire — olacak kadar para 171, 172; karıların — leri 215; — dar 497 bk. PARA, TİCARET
Sergüzeşt (S. Sezai) 434-441
servet 101, 241, 370, 376; — temin etmek 474; — -i azime 202, 203, 205, 208; — -i azime idaresi 203; — -i peder 183; — -i sahiha 156; — -i zatiye 492; — -ine göre 204; — ine gıpta etmek 223; — ve sâmân 188, 205, 206, 241; bakiyye-i - 105; cem-i — 503; erbab-ı — ü sâmân 93; eshâb-ı — 224; idare-i — 203; kise-i — 253; memâlikin — -i tabiiyesi 467; milyonlarca — i vererek satın alınabilecek (saadet) 209; — en 207 bk. MAL, PARA
serseri 164
Servet-i fünun 323
Servinaz *(Vuslat)* 405, 413, 416, 417, 422-427, 429, 432
seyahat 59, 61, 124, 138, 140, 148, 225-227, 289, 303; — -ı bahriye 140; — -ı fikriye 204; — in menafii 225; çayır — i 126; esna-yı — 149; — ler 515; — name 60, 289, 290; bk. SEYYAH; cevelan 288; levazım-ı seferiye 262
Seydi Yahya (Ş. Sâmi) 344-346, 349, 350
Seyhun 309
seyir yerleri 85
seyyah 491; — lar 443, 444; — in 312
Seyyid Mehmed Numan 155, 157-159
Sezai Bey, Sami Paşazade 434
Shakespeare 321, 324
Sıdkı *(Emanetçi)* Sıdkı 241
Sıdkı, Miralay *(Silistire)* 384, 388, 397, 398
sıfat 74, 149; -lar 72; — -ı mevsuf 73 bk. GRAMER
Sıhâh 302
sıhhat 182; — ı ahlâkiye 195; — ı bedeniye 195; — -ı vücud 487; — -ı ruhaniye-i memleket 501; hıfz-ı — 130, 199; riyazet-i bedeniye 129; tebdil-i hava 248; umur-ı sıhhiye 202 bk. TIP
sınıf 89, 194, 216, 217, 237; — tan 89; bir — halk 89; her — halk 84; bir — ın kadınları 89 kibar — 263 bk. HALK, TABAKA
Sırbistan muharebatı 76
Sibir 3
Sibirya 309, 314, 316, 317
Sicilya 32
sigara 146, 150, 270; — lar 122; — yapmak 173; — içmek 281; — iskem-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lesi 371; — kutusu, kehribar ağızlıklı yasemin kısa ağızlık 480; — tablası 373 bk. TÜTÜN
sihirbazlar 262
silâh 345; — atmak 244; — lar 262; — lık 331; teslim-i — 384; armstrong topları 449 bk. BARUT bıçak 375; cephane 384; eslihâ 496; kılıç 344, 346; mermi 273; tabanca 331, tabanca kurşunu 375; tüfek 328-331, 468; yatağan 331 bk. HARP, ZIRHLI
Silistire eyaleti 104
Silistire (N. Kemal) 382, 384, 388, 389, 396, 398, 404, 406, 430, 431, 435
Silivrikapısı 263
simsar 159
Singer kumpanyası 285
sivil 79
siyasi vâhid-i — 477; umur-ı — ye 481
Siyavuş 313
siyer-i şerif-i Muhammediye 206
Slav 70
Sofi 471
sofra 160; — başı 288 bk. YEMEK
Sofya 248, 249, 253, 255
sohbet 112, 113, 146; — mahalli 235
Sokullu 454
Solon 266
Söğüt 6
Spielhagen 396
spor ata binmek 130, 244; atlamak 130; ava gitmek 130 bk. SAYD; avcılık 130; bk. CİRİT; CÜNDİLİK; koşmak 130; ok atmak 130; bk. JİMNASTİK
Stockholm 257, 262, 263, 278
Strabon 136, 139
Stowe, Beecher 439
Subhi 318
Sular 36
Sultan Ahmed 448
Sultaniye 59 bk. MEKTEP
Sultan Mehmed (semt) 243
Sultanözü 6
Sultantepesi 452
Suomi 316
Suphi *(Acaib-i âlem)* 141-145, 147, 148
Suriye 3, 76
suvareler 234, 473 bk. EĞLENCE
süferâ 514
Süheyl Bey 498
Süleyman Çelebi 6
Süleyman, Sultan 311
Süleyman *(Besa)* 330, 331
Süleymaniye 100, 448
Sünbül *(Çengi)* 160, 161
sünnet 540
Süreyya *(Ahmed Metin ve Şirzad)* 129
Sürurî 231-232
süryanice 310, 316
Sütlüce 123

Ş

Şaban Ağa 252
Şâh Masol *(İkbal)* 533-536
Şahname 324
şair 78, 119, 125, 210, 254, 260, 275, 318, 398, 400, 404, 416; — âne 231, 269, 411, 418; — âne feth-i kelâmlar 437; — iyet davası 210; — iyet derecesi 203; — ler 319, 322, — lik (tarif) 210; eski arap — leri 74; hayalât-ı — âne 133; hayalhâne-i — âne 406, türk — i 321 bk. ŞUARA
Şâkir 318
Şakir Beyefendi 253, 254, 256
şakird 109, 134; — ler 116, — ân 244; — ânın efkârı 245 bk. TAHSİL
Şam 5, 27, 310; — kumaşı 240
şampanya bk. İÇKİ
şapka 180, 449; — nın üstüne tavus tüyü talik etmek 146; — lı 463; bk. KIYAFET
şark 53, 246, 269, 302, 322, 440, 490, 491; — meselesi 491; — lı kulaklar 260; — lılar 258; elsine-i — iye mektebi 60; usul-i — iye 208.
Şark mecmuası 69
şarkı 114-116, 269, 414, 533; — çağırmak 232, 254, — okumak 108; — lar 112; — yollu 233, — nın güftesi 108; fransızca — ların güfte-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri 126 bk. MUSİKİ
Şarkî Roma 478
Şarkî Rumelî 501, 505
Şecere-i türkî XIII, 7
Şefik *(Muhazarat)* 365, 366, 368, 372-374
şehir 92, 128; büyük — ler 129; büyük — lerimiz 263; — hanımları 465; — kızları 411; şehirler 337; elviye, payitaht, vilayât 318, kaza 466; liva muhasebesi 466, hemşehrî 92 bk. KASABA, KÖY
Şehnâme 310, 312, 313
Şehnaz Hanımefendi *(Karnaval)* 185
Şehremaneti 504
şehrî 226 bk. ÜCRET
şehzade 492; -gân 515
Şehzadebaşı 182
Şemseddin Sami XIII
Şemsi (Mehmed Şemseddin) XIV, 530
şerh 230; — ve telâkki 497
şer' — en 85; — en ve kanunen 503; — en ve örfen memnu 392; — î 84; — -i şerif 375; — iat-ı garra 436; âdâb-ı mesturiyet-i — iye 515; âdâb-ı — iyeye gayr-ı muvafık 393; ahkâm-ı — iye 392, 393, 495; himaye-i — iye 84; kayd-ı — î 84; kur'a-ı — iye 514; Mahkeme-i — iye 236; meşveret-i — iye 505, 506; müsaade-i — iye vü kanuniyemiz 84; sicill-i — î 236; vazife-i — iye 84 bk. DİN, İSLÂMİYET
Şevket Paşa 498
Şeyh Efendi 461
Şeyh Hamza 268
Şeyh Ömer Efendi 268
Şeyh Yahşi bin İlyas 478
Şeyhî 6
şık 66, 79; 87 (tarifi); — hanımlar 194; — lık saymak 194 bk. ALAFRANGA
şiir 210, 227, 230, 254, 259, 318-322; — hevesi 229; -in zemini 393; — ler 400, 401; Avrupa evza-ı — iyesi 259; cümel-i — iye 259 tabiat-ı — iye 322; ulüvv-i efkâr u — 394; zaruret-i — iye 230; usul-i — -i osmanî 78; bahr-ı remel 210; beyit 78, 126; mukaffa 259; bk. MANZUM, KAFİYE; ŞAİR; VEZİN
şimendöfer 268, 270, 271, 276, 278; —vagonu 271, bk. ULAŞIM
Şinasi 71, 72, 318, 319, 399
şirket 468, 497; anonim — ler 514 bk. TİCARET
Şirket-i hayriye 150; — —vapuru 141
Şirûye *(Gâve)* 335, 339, 341
Şirzad 140; — hikâyesi 138; şövalye — 138; — -ı Selçukî 137 «Şirzad del Selâçika» 133
şive-i ifade 94, 109 bk. ÜSLUP
şövalye 135; şövalyelik 133, 136 (tarif); 137; şövalerest 137 : — Şirzad 138; Avrupa — liği 135; türk — liği 134
şuara 78, 307, 311, 318-320; meşahir-i kudema-yı — 133; — -yı benâm 118; — esamisi 319; — -yı osmaniye 322; karn-ı hâzır — ve üdebası 322; kudema-yı — 322; yeni üdeba ve — mız 323 bk. ŞAİR
Şura-yı devlet 504; — — reisi 245

T

Taaffüf (A. Mithat) 199
taam 106, 231-232, 235, 245, 288; — intihabı 280; akşam — ı 130; öğle — ı 130; kuşluk — ı 126, 211, 213; sabah — ı 536; souper 235; tatlıca lokma 227 bk. YEMEK
Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat (Ş. Sami) XIII, 351, 358
tababet 456; icra-yı — 455; sanat-ı — 457; bk. TIP
tabaka 88; — ehli 88; — t -ı âliye 88; halk — a münkasım bk. HALK
tabakatü'l-arz 204
tabiat 142-143, 275, 399, 401; âlem-i — 147-148; — âlemi 146; — kanunu 142, 143; — -ı âlem 216; — a muhabbet 230; — ve terbiye 166; — ve terbiyeci 475; — ın resm-i mücessemi 335; — ın taklidi 361; tedkikat-ı — 148; hikmet ve — a muta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bakat 385 : âdet-i — 324; Cenab-ı Hakk'ın kanun-ı hilkati 142; havarık-ı — 486; hüsn-i — 386, 388, 399, 400, 406, 441; mekteb-i — 230 mihr-i — 418; sahra âlemi 129
tabii 385; — yât dahilinde 197; âlem-i — yât 148; ahval-i — ye 204; elvân-ı — ye 145; hudud-ı — ye 156; ulum-ı — ye 81
tabib 199-200, 405, 494 bk. DOKTOR, TIP
Tabib-i aşk (Molière) 10, 15
tabirat 71, 300, 304; — -ı tumturakâne 304; — ve teşbihat 437
tacir 158; büyük — 139; beynet-tüccar 159; — lik 159 bk. TİCARET
Tâcü'l-arûs 305
Tagan 157
Taharri-yi istikbâl (M. Murad) 512
tahayyülât 197 bk. hayal
Tahir *(Tedbirde kusur)* 524-526
tahrir 53, 55, 254; — hane 149; imlâ vü suret-i — ü ifade 301; — î ve edebî (lisan) 299-300; hizmet-i — 102; ücret-i — 253 bk. HİKÂYE, MUHARRİR
tahsil 76, 100, 155, 184, 244, 247, 502 bk. DARÜLFÜNUN, TALİM, ÖĞRENMEK, OKUMA, YAZMA, TAHRİR, DERS, TEDRİS, MEKTEP — etmek 244, 321; — eylemek 199; — -i marifet 385; — -i mecburiye 515; — î nâkıs 156; — -i ulûm u elsine 515; — programları 77; — ve şehadetname 470; — ve tedkik ve ta'mik 314; —ve terbiye 497; —ve tetebbu 274; — -i ulûm 494; ikmâl-i — 139; ikmal-i — -i meccani 515; ilk — 138; — ât-ı ibtidaiye 139; lisân — i 74; suhulet-i — î 114; usul-i — 494; bk. bachelier ès science 59 hoca 110, 183, 492; ibtidaiye 59; bk. MUALLİM; okunan dersler 245; profesör 267-269, 271, 276, 475; rüşdiye 59; bk. ŞAKİRD, şehadetname 455; vukuf ve kalem 475
tahta cülûs 492 bk. HÜKÜMDAR
Takdir-i Elhân (R. Ekrem) 400, 402
taklit 87, 320, 322-323; — etmek 89; Avrupa âsârına — 390; maziye — 379
takriz 382
Taksim 106, 116
Talat Bey *(Vah)* 164-169
Tal'at *(Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat)* 351-357
talim — ve tedris kitabı 401; fransızca — 203; hususî surette — edilmiş (kızlar) 203; kızların — ve terbiyesi 203, 205; — siz 209; — ve tedris 201; — ve terbiye 93, 182, 202, 206; — ve terbiye görmüş duhter 203
Talim-i edebiyat (R. Ekrem) 382, 400-402
Tandırnâme 540
tanzim ve ıslah hevesi 406
Tanzimat XI
Targitaos 309
ta'rib 70; arabileştirmek 71 bk. ARABÎ
tarif 357; — ve tasvir arzusu 393; vasf ve — 57 bk. TASVİR
tarih 61, 70, 77, 100, 134, 136, 203, 204, 244, 265, 289, 314, 321, 325, 377, 403; — -i benî İsrail 206; — î eslâf 324; 326; — fenleri 465; — -i hülefâ 206; — -i kadim 314; — ve esâtir 309; — imize ait 262; — ler 134; âsâr-ı — iye 289; âsâr u vukuat-ı — iyemiz 478; dakika-i — iye 383; facia-i — iye 324; hakayık-ı — iye 136; iran — leri 135; islâm — leri 135; mesele-i — iye 494; mısır — leri 135; 279; muvaffakiyat-ı — iye 139; osmanlı — leri 135; rivayat-ı — ye 134, vaka-ı — iye 478; vakanüvis 318, 479; vekayi-i — iye 324; vukuat-ı — iye 403; vukuat-ı garibe 372; nessabin 310 bk. MÜVERRİH; TERAVİH
Tarih-i Ebulfaruk (M. Murad) 479
«Tarih-i Osmanî'nin kısm-ı şâirânesi» (A. Midhat) 136
Tarihe malolmuş fıkralar, nükteler (M. Pakalın) 22
Tarik gazetesi 24, 502

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarz — -i ahîr 320; tarz-ı cedîd 320; — -ı kadîm 320 bk. ÜSLUP
tasarruf 225, tasarrufat-ı vâkıa 231
tasavvuf 78
tasrif 304, tasrif ve terkip 299, 314 bk. gramer
tasvir 53, 55, 64, 357, 405-406, 413, 428, 436; — ciheti 406; — etmek 113; — ve tahrir 57; — ve tersim etmek 88; edîbâne — etmiş 385; suret-i — 64; — ât-ı mahalliye 60; — -i vak'a 405; eser-i — î 406; kuvve-i — iye 393, 396; muhabbet — etmek 392; — -i hissiyat 321; — -i edebî 427, 429; — -i tabiat u hakikat mesleği 416; — kısmı 398, — olunmak 385; — olunan 397, 408; — ve tavsif 390; tasvirat 395; — e şayan 397; lüzumsuz vasıflar 435; mevzu ve hüsn-i tasvir ciheti 425; müressem tablolar 361; vukuatı — 479; Zekiye Hanım'ın resmi 387 bk. EDEBİYAT bk. MUSAVVİR
Taşkışla 23
Taş mektep 99
Tatar 5, 136, 311, 315, 490, — çehresi 312
Tataristan 3, 312
Tatavla 23
Tavgi 316
Tavukpazarlılar 234
Teaki adası 133
tebaa 496, 536-538, — -i hristiyaniye 84; — ımız efradı 535 bk. HALK
teceddüd 319, 322; — -i ahîr 318 bk. CEDİD
Tedbirde kusur (Şemsi) XIV, 524, 530
tedenni 301; devr-i — 319
tedkikat 57, 148, 160; âlem-i — 148; — -ı tabiat 148; — -ı hey'iye 287; sermaye-i tedkik u tahkik 406
tedris 60; fransızca — 155; fransızca — ve tederrüs 203; yeni usul-i — 202; kızları — ve talim: 203, tecrübeler 204
teehhül 66, 102, 174, 208, 369, 391-393, 515; — etmek 213; — meselesi 474; tezevvüç ve — den müteneffir 223 bk. EVLENMEK
tefekkür 364, 454; cevher-i — 513 bk. FİKR
tefhim ve ilham eylemek 275
tefsir 78, 100; — ve tefhim etmek 206
teknik icat ve ihtira 283 arteziyen kuyusu 281, cisr-i seyyar 282 gaz ve elektrik ziyaları 257; sergi-yi umumî 281 bk. FABRİKA, TERAKKİ
telaffuz 157, 199, 301-302, 306; — etmek 221; avâmın — una tâbi 300
Telemak XIII
televvün 63
telgraf 504; — lar 321
telif 53, 57, 94, 95; 254, 258; — etmek 254; — suretiyle tercüme 57; — at 88, 150 bk. EDEBİYAT
Telli Tabya 445
Temâşâ XV
tempolar 115
Tencere yuvarlandı kapağını buldu (M. Murad) 469, 476
tenkid 264, 399-402, 430; — at 435; — etmek 396; — ve itiraz 441; esas-ı mesele 402; ilm-i münazaa 435; bk. İNTİKAD; itiraz 399, 400; kıymet-i fenniye 402; makale-i — iye 434; maksad-ı — ât 441; menba-ı itirazat 399; meydan-ı — 430; mizan-ı mukayese 404; bk. MUAHEZE; muhakeme 475; muteriz 395; bk. MÜDEKKİK; MÜNEKKİT; müntekid 62; mütalaaname 440; tariz 395; tarizat u tecavüzât-ı şedide 400; tedkik ve — 441; usul-i — 379, 389; usul-i — fenni 381, 440; usul-i — fenninin kavaidi 430
Teodor Kasap Efendi 60
teoriler 195
Tepebaşı 155
terakki 63, 71, 74, 135, 185, 231, 301, 311, 380, 382, 395, 465 — etmek 319; — ve taammüm 302; — ve temeddün 300, 491; — -yi efkâr-ı osmaniye 402; devr-i — 311; numune-i — 289; saye-i — 94; — perest 290; — perverân 318; — yat 71, 186, 465;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

asr-ı — yat 442; — yat -ı ahire 71; — yat-ı cedide 311; — yat-ı fikriye 395; — yat-ı maddiye 287, 289; — yat-ı maneviye 289, 290; — yat-ı medeniye 70, 505; — yat-ı mütevaliyesi 314; — yât-ı saadet 245; — yat-ı sanâiye 286; — yât-ı zihniye 261; —yât u muvaffakiyat-ı maneviye 379; — yat u muvaffakiyat-ı milliye 392; — yat-ı ilmiye ve sanayi 139; — yat-ı tedriciye 91, bk. MEDENİYET, MÜTEMEDDİN
terbiye 86, 91, 100, 183, 184, 218, 258, 414, 415; — bozmak 169; — lerini bozan 183; — etmek 245, 412, 438, 474; — ettirmek 203; derece-i — 235; hüsn-i — 88, 475; — ve irfan sermayesi 221; — ve talim 183 — görmek 369; — -i milliye 380; — vermek 353; — si verilmek 463; — ve tahsil 366; — sini, ahlâkını bozmak 366; çocuğu (..) serbazane büyütmek 250; dest-i — 420; iktisab-ı — 185; keyfiyet-i — 224; — yi kundakta almak 219; — ten 207; Avrupa — si 258; etfal-i inâsın — si 203; görgü 258; ıslah 252; bk. LALA; bk. MÜREBBİ; nâkıs ve tehlikeli — ve tahsil 246; pedagoji 91; sütnine 385-386, 391; tahsil ve — 497; tehdid ile — 366; zamanın — si 496; — sizlik 460-461, 463-464, 473; — siz muamele 481
Tercüman-ı hakikat 62, 81, 95-97
tercüman 201, 316, 464; — lık 102 bk. TERCÜME; — bey 456
tercüme 55-57, 76, 96, 114, 255, 307, 321, 399, 457, 497; — etmek 84, 94, 95, 108, 115, 254; — ten 90; — şiveleri 33; — si makbul 388; Avrupa asarından — 258; Avrupa lisanlarına — 434; fransızca — si 78; İsveç lisanına — 257, 260; mısra mısra (..) fransızcaya — 108; telif suretiyle — 57; türkçeye — 101 bk. MÜTERCEM, MÜTERCİM
Tercüman gazetesi 502
Tercüman-ı hakikat 290
terkib mahall-i — 314; — -i elfâz 430
Tersane-i âmire 277
Tersane körfezi 123
teşrih — -i menâfiü'l-azâ 100
tetebbu 81, 303, 320; — at 97, 139, 156, 208, 275; — at-ı fenniye 61; — at-ı yevmiye 78; — ve tedkik 274; —at-ı maarif-merdanesi 134
tevarih 135, 478; — -i eslaf 324; — -i kadime-i yunaniye 313; sahayıf-ı — 139 bk. TARİH
Tevfik Efendi *(Vuslat)* 404-405, 423, 428-429, 432-433
Tevrat 265
Thalès 266
Tırhala muzafferiyeti 485
tıp muayenat u tedabir-i — biye 199; kaide-i — biye 130; Mekteb-i — biye 184, 455; şerait-i — biye 182, ulum-ı — biye 76, 200; cerrahlar 180; deva 200; bk. DOKTOR bk. ECZACI emraz 478; emraz-ı dahiliye 455; etibba 182, 200, 248; 408; bk. HASTALIK, HEKİM, sıtma 352; hazâkat-ı sahiha 200; bk. İLÂÇ nüzul inmek 330; bk. TABABET; tedavi 200; teşrihane 455; bk. CİNNET, TABİB
Tibet 309, 314
ticaret 155-156, 158-159, 356; benâdir-i — 238; erbâb-ı — 239; beyaz kadın — i 175; tarik-i — 156; — tarihi 157; — hane 159; — le iştigal eden acente 157; fikr-i — 159; umur-ı ticariye 157-158; bk. ACENTA; alım satım 179; beyazcılık 157; bohçacı kadınlar 410; bk. ÇARŞI, DÜKKÂN, fiat 103; hisse 175; iflâs etmek 356; insan — i 437; kabzımallık 239; kantarcılar bk. KÂR bk. KONSOLİDE, KREDİTO; kulpo 156; kuvanca 157; madrabaz 153; bk. MAĞAZA, manifaturacılık 157; mal 339, 356, 357; bk. MÜŞTERİ, NAKLİYE; navul kesmek 154; pazar ve yortu akşamları 154; piyasa 158; bk. POLİÇE, protesto 211; sehm 225, eshâmın icadı 226;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

senet 104; bk. şirket, tacir 158, 437; taksit zamanı 182; bk. TÜCCAR; zahireci 157
Times 455
Timur 447
Timurlenk 311
tiyatro 90, 118, 254, 257, 258, 324, 326, 372, 380, 381, 385, 392, 394, 396, 422; — malları 119; — oyunu 389, 427; — oyuncusu 117; — yapmak 119; — cu karı 118; — lar 234, 262; — dramları 475; — kitapları 322; — piyesleri 436; — culuk 259; — hane 258; (fransız) — nameler 100; — sanat-ı nefisesi 258; — takımı 257; — ve muzika müellifleri 389; — lara bol bol muavenet-i nakdiyye 259; — nun koltuk tarafı 475; — nun perdesi 388; milli — oyunları 326; yeni — köşkü 480; aktrist 117 bk. DRAM; erbab-ı temâşâ 257, 259, 427; bk. PİYES saha-ı temaşa 257, 258; sahne 475; fransız ve italyan kumpanyaları 258; fuaye 257; kuvve-i muhalife 384; loca 257; bk. OPERA, OPERET; oyun 258; oyuncu 259; perde 428; perde açılmak 257, sena 257; tarihi (..) oyunlarda elbise 258 bk. FACİA, KOMEDİ, MUDHİKE
Todleben, General 76
Togharma 309
Togozguz 5
Tonguz 317
Tophane 103-106, 127; — iskelesi 437, — kavaslarından 99
Tourville Avenue 281; — meydanı 281
toy 7 bk. DÜĞÜN
Trablus 140, 329, 330; - çölleri 329
Trabzon 237, 238
Triyeste 157-158
Trollhättan 271, 278 — kasabası 270
Tufan 265
Tuileries 281; — sarayı 279, 280
Tuna 157, 250, 255, 329; — idare-i nehriyesi 255; — mektupçusu 251; — politika memuru 247; — vapurları 246; — vilâyeti 245
Tuna gazetesi 246, 256
Tunguz 309, 312, 315, 316; — zümresi 315
Tunus 140, 239, 354, — fesi 240
Tur 310, 312, 313
Turan 5
«Turan» 312-313
Turani 5; — ler 310, 313; akvam-ı — iye 312, 313; akvam u elsine-i — iye 313; elsine-i — iye 315; ümem-i — iye 309
Turfanda mı yoksa turfa mı (M. Murad) XIV, 442, 443, 468
Turjiyos 136 bk. TÜRK
Turuva 254
tuvalet 155; — takımı 169
Tuvalet odasının hafdyâsı (L. d'Alq) 88
tüccar 173, 238, büyük buğday — ı 545; büyücek — 211, — ın büyüklüğü 159, bk. TİCARET
Tünel 155
Türk 3, 5, 71, 134-135, 152, 315, 490, — akvamı 313; — asilzadesi 138; — aşayiri 5; — bazuları 135; — devleti 310; — devletleri 311; — doğruluğu 397; — halkı 7; — ismi 309; — isimleri 57; — kahramanı 137; — kaideleri 73; — karısı 120; — kavmi 135, 436, 439; — kızı 194; — kokusu 398; — lisanı 136; — milletinin maişet-i beytiyesi 269; — muharrirleri 71; — nâmları 135; — prensi 137; — şövalyeliği 134; — şövalyesi 134, 137; — de şövalyelik 136; — tarihleri 135; — üdeba ve şuarâsı 311; — ler 5, 57, 112, 116, 122, 123, 130, 133-137, 179, 309-312, 316, 410, 490-491; garp — leri 5; şark — leri 5; şarki — ler 5; — lük 134-135, 398; kaba — lük 117; bk. ETRAK
türkçe 32, 34, 57, 71, 72, 74, 76, 100, 102, 108-109, 115, 136, 139, 157, 201-203; 248, 269, 300, 304, 305, 307, 310, 311, 316, 451, 458, 489; — si 193; — ye tercüme 101; — dairesi 71; — kitaplar 41; — leştirmek 71; — miz 71, 300; — bir beyit 318;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— dersi 105, 111, — elifba risalesi 201; — kelimat ve tabirat 301 — kelimeler 302, 303, 305; — müteradif 302; — öğrenmek 110; — tedris 201; — yazı 110, 452; — de muharrer kâffe-i asar 303; —den fransızcaya 306; — nin beşiği 302; —nin iki şubesi 301; — nin lûgat kitabı 306; — ye takarrüb 323; asıl — 306; garp — si 300-302; halis — 301-302; halis — kelimeler 304; hâlis ve sâfi — 302; şark — si 300, 301, 304, 311; Altın 135 (Türkçe isim)
türki 3, 8, 71, 203; evsaf-ı — 136; — kitabeti 246; — -yi garbi 311; — -yi şarki 311; garbi — 5; kabaili-i — ye 310; lisan-ı — 33, 37; lisan-ı şark — si 5; — ül asıl 303, 305; — ül-asl kelimat 304; lisan-ı — 33, 37; asılzadegân-ı — 137; elsine-i — ye 314; şive-i asliye-i — ye 300; elfâz-ı — ye 108
Türk (Turcs) 309
«Türk» 316
Türkçede roman (M. Nihad) XII
Türkistan XI, 3, 5, 70, 135, 302, 309, 310, 312, 314
Türkiye 180, 493, 494, 502; genç — 495; istikbal — si 494; Kostantiniye varisi bulunan — 493; halis millî — 494; millî — 493, 495; müstakbelin halis — si 494; resmî — 493; Rum — si 493; — nin ahval-i hazırası 494
Türkmen 5, 310, 315; — hükümdarları 310; — lehçesi 6; — lisanı 3; — 1 4
tütün 356; — dumanı 270; — tabakası 456; — cü 355, 357; kaçak — den sigara 153; cigara 545; enfiye 232; nargile 146, 355; 358; bk. SİGARA
tiryaki 234

U

ugor lisanları 316
ulaşım bk. ARABA, BALON, demiryolları 321, 493; bk. ECLUSE, istasyon 279; İSTİMBOT, KANAL, KAYIK, KOTRA, mavunalar 151; Bk. MUŞ, salapurya 151; sandal 13, 151, 437; ŞİMENDÖFER; tramvay 129, 451, tünel 451, bk. VAPUR
ulema 70, 267, 312; Avrupa — sı 312; muhakkıkin-i — 313 bk. İLİM
ulum 59, 289, 321; — -riyaziye 76, 81; — -ı sabite 97; — -ı tabiiye 81; — -ı tıbbiye 76; tahsil-i — 494; talebe-i — 505 bk. İLİM
Ulysee 133
umum 63, 322, 405; — tebaa 482; baht-ı — î 488; heyet-i — î 399; istifadegâh-ı — î 401; ahval-i — iye 79, 113; enzar-ı — iye 130; evsaf-ı — iye 136; heyet-i — iye-i ümmet 493; hizmet-i — iye 440; istifade-i — iye 380; menafi-i — iye 511, mukavele -i — iye 510, 511, rağbet-i — iye 326; sıhhat-i — iye-i memleket 493; taammüm etmek 319; teessürât-ı — iye 405; — ileştirmek 72 bk. HALK
Université sokağı 281
unvan baron 115; bk. KONTES paşa 228, 503; rütbe, nişan 474
Ural 309, 316; — dağları 314
Uraliye-i Altun Dağıye 314 (Ouralo-Altaïques)
Urfa 237
usul 88; — ü âdâb 89; — -ı nizamiye 514
Usul-i umumiye-i muaşeret (L. d'Alq) 88
uşak 67, 107, 109, 191, 224, 231, 239, 242, 376; — lar 526-527; — lar aylıkları 286; bk. AYVAZ
Uygur 5, 8-9, 310-311, 315; — lar 5, 310; eski — 315; — dili 3; — lisanı 311; — kitapları 4; — ca 5
Uz Han 8
Uzleti Efendi *(Karnaval)* 182-183

Ü

ücret 192; duhuliye — leri 263, gayet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ağır —ler 257, hediye etmek 210 bk. PARA
Üç Ok 310
üdeba 71, 77, 78, 299, 301, 311, 382, 385, 387, 391, 392, 395, 396, 425, 434, —mız 380; — -yı asr 380; — -ı hâzıra 304; —ve şuarâ 311; — -yı kirâm 400; —nın âsâr-ı mücidaneleri 393; «—mızın nümûne-i imtisalleri» 411; âsâr-ı —393, 395; büyük —396; eski —mız 440; eski şuarâ ve —310; icad u tasvir-i — 395; yeni —mız 323
«Üdebamızın nümune-i imtisalleri» (M. Murad) 379
ümem 56, 266, 321; — -i garbiye 320, 321; — -i hâzıra vü maziye 320; — -i mütemeddine 322; — -i turaniye 309 bk. ÜMMET
ümmet 303; —in kıblegâh-ı sânisi 448; — -i muhtereme gençleri 394; heyet-i umumiye-i —493; ziyaretgâh-ı —453 bk. MİLLET
Üsküdar 127, 376, 449, 452-453, 545
üstad 322
üslûp — -ı ifade 382; âlî 382; büyük sözler 410; açık 70; iglâk 53; külfet 70; muğlak 70; müessir ve parlak 387; parlak fikirler 410; sadelik 70; bk. ŞİVE-İ İFADE şive-i inşası müzeyyendir 382; usul-i cedide 382, 383; usul-i ifade 319; bk. TARZ

V

Vâh (A. Midhat) 163, 170
Vâhide *(Besa)* 327-331
vak'a 69 bk. ROMAN
vakıf : arazi-i vakfiye ve emlâk-ı seniyye 514
vakit —imiz nakid 150; ezan —i 484; iftar —i 251, 252; bk. ZAMAN
vali *(Süistire)* 104
vali paşa 236
vâlide 91, 99, 101, 105, 108, 135, 180, 184, 185, 187, 201, 207, 208, 224, 243, 364, 367, 374, 376, 385, 386, 391, 412, 473, 492, 519; —etmek 196; —lik sıfatı 389; şefkat-ı —âne 92; vâlidiyet 93; süt — 187; üvey — 367, 370 bk. AİLE, ANNE
Valide Rüşdiye Mektebi 99
Vanern 271, 278
vapur 129, 143, 255, 267, 437, 448, 451; —yapmak 141; —lar 85, 150, 169, 321, 444; küçük —lar 449; 17 numaralı süratli —150; 25 numaralı tembel —150; posta —ları 140; Tuna —ları 246; yandan çarklı —lar 277; —yapmak 141; bk. GEMİ, güverte 443, 444; kabin 149; kamara 443; salon 149, sefine 140 bk. ULAŞIM
varidat 102, 211, 467; —ımızı teksir 225, 226; variyet 214 bk. PARA, ZENGİNLİK
Varna 443; —postası 443; —sancağı 104
Vasili *(Henüz 17 yaşında)* 175
Vasiliki *(A. Metin ve Şirzad)* 129
vatan 245, 329, 330, 388, 394, 446, 487, 502, 513; —için ölmek 347; — -ı aslî 139; —muhabbeti 385, 388, 389; evlad-ı — 303, 345, 394, 396; gayret ü muhabbet-i —iye 502; gayret-i —iye 486; hubb-ı — 389; nev-residegân-ı — 319; —perver 495; gayret-i —perverâne 383; himmet-i —perestâne 62; mesai-i perverane 495; tavtîn 92
Vati karyesi 133; —pişgahı 133
Vayan *(Tencere yuvarlandı kapağını buldu)* 470, 472
vazife 512; — -i esasiye 491; — -i hulkiye 487; ifa-yı — 451, 498, 514; —ve mesuliyet 509; Bk. MESULİYET, VEZAİF
vehhabiler 267
vekâlet heyet-i — 484; mesned-i — 500
veliahd 498 bk. HÜKÜMDAR
Venedik körfezi 316; —li 140
Venüs mabedi 439 bk. DİN
vergi 466; 512; —ler 465-467, 504;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— memurları 465; — sahipleri 465; — ve mesalih-i saire 504; — ve tekalif 506; agnam rüsûmu 104; angarya 465; bakâya 466, 504; öşür ve agnam 104; öşür 511; resm 511; rüsum 511; rub 511, seb 511, tahsildar 466-467
Verne, Jules 60
Vesile (Tedbirde kusur) 524, 525
Veysi 322
vezayif 510, 511; ifa-yı — 507; — -i mütekabile 509, bk. VAZİFE
Vezaif-i ümmehât (L.d'Alq) 88
vezin 72, 78, 319, 322; — li 78; — siz 78; — doldurmak 230; evzan-ı Avrupaîye 251; bahr-ı remel 210 bk. ŞİİR
vicdan 49, 507, 539; ashab-ı — 410; erbab-ı — 431; erbâb-ı — u istikamet 508; — ca 80; sükûn-ı — 487, 489; terkib-i — i 489
Victoria Hotel 268
Vidin 255
vilayet 245; — valisi 509; vilâyât erkânı 504
Viyana 288, 290, — nehri 288, — sergisi 263
vizite kağıtları 277; karyola vizitesi 48
vodvil 258; — ler 260 Bk. TİYATRO
Vogul 316, 317
Volga 316; — lisanları 316
Volkan vapuru 443
Volonté (G. Ohnet) 94-96
Voltaire 247
Votyak 316
Vuslat ve Vuslat 399, 404-409, 413-434, 436
Vut 316
vükelâ 481, 482, 484, 497, 500, 504, 508, 514; heyet-i — 508; — lık 489, 507
vülât 503, 514

X

Xavier meydanı 281

Y

yadigar 132
Yağcızade A. Nuri XIV, 542
Yafes b. Nuh 7, 310
yağcı 157 bk. TİCARET
yahudi 84, 133, 138, 282; teba-ı — iye 84, Yahud 84; — komisyoncu 452 bk. İbrani
Yakut 311, 315; — lar 309; — lar memleketi 316
yalı bk. MESKEN
Yalova 453
Yarhisar 6
Yasin-i şerif 117
Yavuz 454
yazı 70; — yazmak 73, 74, 254; yazmak (A. Midhat'ın âdeti) 255, 275; bend 290, 455; bendler 539; erbâb-ı kalem 53, 62; bk. FIKRA bk. GAZETE, ibare 486; iddianame 163; inşa 254; jurnal 163; kağıtlar 149; kalem 253; mektup 104, 237, 504; noto (not) 102; pusula 109; tebyiz etmek 104; teksir-i sevâd 108; tesvid etmek 104; — takımı 456; yazılmak 90; yazmağa ve yazdığı şeyi muhatabına anlatmağa muktedir 210; dürüst yazmak 94; — cı 104, 159, 239
yemek 107, 213, 216, 537, à la carte usulde taam 280; aşçı 252; ayva soğuğu 233; bk. BALIK bir iki lokma — 242; bir sahan — 227, 358; but sıcağı 233; çorbalar 107; dolmuş hindi 235; dondurma 257, elma tatlısı 233, et 235; et'ime 211; havyar 211, 213; havyar salatası 213; ıspanak 233; iki üç türlü — 280; kahvaltı 126, 276; kebapçı 171; kuru köfte 126; kuşluk ziyafeti 276; lahana yapraklara sarılmış yalancı dolma 235; lokanta 274, 280; makoroni 233; Bk. MAROLLES, MAYONEZ, mekulet 211, meyve 537; bk. MEZE; peynir 138; pirinç 157; sıcak yemek 211; bk. SOFRA, souper 235; bk. TAAM; söğüş 126; te-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

reyağı içinde yumurta 107, 146; yalancı dolma 126; — içmek 457; — yemek 227; — ten maksat telezzüz 146; zeytin ekmek 145-146; ziyafet 118, 270
Yemen çölleri 262
Yemiş iskelesi 151
yeni 383; — üdebamız 323 bk. CEDİD
Yeni türk edebiyatı antolojisi XI
Yenibahçe 529
Yenicami meydanı 22
Yeniçeriler (A. Midhat) 54
yeniçeri 496-497; — resimleri 262
Yenisey 309, 316
Yenişehir 6
Yezd *(Gâve)* 335-336
Yezid 338, 341, 342
Yıldırım 454, — Bayezid 447
Yıldız Han 310
Yıldız (sarayı) 23, 480, 485, 488
Yıldız saray-ı hümayunu 493, 499, 500, 507
Yıldız saray-ı hümayunu ve Bâbıali yahut şarkın derd-i aslisi (M. Murad) 495, 500
yunan 5, 70, 313; — lisanı 71; — -ı kadîm 379; — -ı kadîm müverrihlerinden 313; — î 70; — îler 133, 135, 266; eski — îler 309, 313; — lılar 254; âsâr-ı atîka-ı — iye 279; hükema-yı — iyan 266; tevarih-i kadîme-i — iye 313
Yurak 316
Yusuf *(Seydi Yahya)* 326
Yuşa tepesi 444
Yüksek kaldırım 452
Yüksel, Sedit 358

Z

zabıt kâtibi 162, 164 bk. MEMUR
zabıta 80; kuvve-i — 504 bk. ASAYİŞ
zabit 338; — ân 187, 398; — ân-ı askeri 31; mütekaid — 92 bk. ASKER
zaman 55; — -ı cehalet 454; — ın meyl-i umumisi 382, 383; ihtiyacat-ı — 496; îlcaat-ı — 496; iktiza-yı — 497; muhterîin-i — 141; mürûr-ı — 385, 393; — e kızları 473; ahval-i hazıra 140, 506; istikbal 379, 455; parlak istikbal 490; müstakbel 382, 501; ahval-i müstakbel 380; bk. KADİM; köhnepesendler 493; bk. MAZİ; tesirin âtiye göre olan ehemmiyeti 389; bk. SAAT; ÇEYREK; dakika 150, 191, 273, 286; bk. ESKİ; salise 287; saniye 220; saniyeye kadar aksam-ı zamana ehemmiyet verme 287; bk. VAKİT
Zavallı çocuk (N. Kemal) 418, 419
Zeforis *(İkbâl)* 533-538
Zehra *(Turfanda mı yoksa turfa mı)* 442, 468
Zekâî *(Karnaval)* 183, 184, 186, 188
Zekiye Hanım *(Felsefe-i zenân)* 224-227, 230
Zekiye Hanım *(Silistire)* 384-391, 394-397
Zemzemeler (R. Ekrem) 404
Zend 70; — *Avesta* 265, 312
zengin 182, 183, 186, 214, 224, 356, 370, 544; — bir adam 158; — fakir 361; — familyalar 208; — olmak 156; — olmak için refahı terketmek lâzım gelir 188; — ve muteber adam 469; alnı bile terlemeden — olma 188; helâlinden — olma 188; Karun kadar — 183; namus dairesinde — 157; — lik 188; agniya 510; mal mülk 340; mütemevvil 156; bk. SERVET, PARA
Zerdüşt dini 313
zevc 209, 367, 369-372, 374-376; — î olacak adam, — lik makamına gelen zat 368 Bk. EVLİLİK
Zeyd *(Seydi Yahya)* 349, 350
Zeytin iskelesi 151
zırhlılar 448, 449
Ziklas, Mister *(Felatun Bey ve Rakım Efendi)* 106, 107, 111-113, 115; — familyası 114
ziraat — dersleri 465; — müdürlüğü 256
Ziştovi 248
Ziya 318, 319
Ziya Gökalp XIII

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ziya Paşa XI
Zola, Emile 58, 194, 396, 426
Zor nikâh bk. *Iztırarî nikâh* 255
zulüm 502; — ü istibdad erbâbı 514; — u taaddi 49; — -i zalim 335, 336, 341; zalim 533
Zübeyr *(Besa)* 328, 329

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ISBN : 975 - 400 - 101 - 4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR.